لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد
زنجیرەی ژیاندنەوەی کەلەپوری ئەدەبی کورد ، ژمارە (٥)

دیوانی نالی

"مەلا خدری ئەحمەدی شاوەیسی میکایەلی"

لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی

مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم

محمدی مەلا کریم
ئەندامی یاریدەدەری کۆڕی زانیاری کورد
پیا چوەتەوە

چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد - بەغدا
بەغدا - ١٩٧٦

من مطبوعات المجمع العلمي الكردي
سلسلة أحياء التراث الادبي الكردي ، رقم (٥)

ديوان نالي

„الملا خدر بن أحمد بن شاويس الميكائيلي“

حققه و شرحه

الملا عبد الكريم المدرس و فاتح عبد الكريم

و راجعه

محمد الملا عبد الكريم

العضو الموآزر للمجمع العلمي الكردي

مطبعة المجمع العلمي الكردي

بغداد ـ ١٩٧٦

نالی ، وەك بە خەیاڵی هونەرمەندی کورد (بدیع باباجان)دا هاتووە

پێشەکی

ئەم لێکۆڵینەوەیەمان چۆن ئامادە کرد ؟

دەمێك بو خولیای لێکۆڵینەوەی دیـوانی (نالی) و (سالم)م لە کەللەدا بو • بە دڵ حـەزم ئەکرد بەرهەمی ئەم شاعـیرە هەڵکەوتوانە بە شێوەیەکی پاك و پوختــە و ڕێکخراو بخرێتە بەردەستی خوێنــدەوارانی بەڕێزی کـورد و ، ڕۆشنبیرانی تازە پێـگەیشتوی ئەم بەرەیـە زیاتر لە کەلەپوری پڕ شانازیی ڕابوردومان بزانن ، تا لەبەر ڕوناکیی رابوردودا و بە سود وەرگرتن لە ڕابوردو ، لە داڕشتن و نوسینی تازەدا سەرکەوتوتر بن و لە هەنــگاو نانیاندا بەرەو ئەدەبی پێشکەوتــوی دواڕۆژ جێپێیان پتەوتر بێ • دیـارە سامانی هەر نەتەوەیەك لە هــەر سوچێکەوە بیگری بریتییە لە کەلەپوری ڕابوردو و دەسمایەی ئەمڕۆ و ڕونیی ئاسۆی بەرەو دواڕۆژی • پشت گوێ خستنی هەر یەك لەم سیانە مانــای پشت گوێ خستنی ڕێبازی زانیارییە و ، لە ڕێ هەڵە کـردن و سەرەسوڕە بەولاوە هیچی تیا نابێ •

چەند ساڵێك لەمەوبــەر ڕۆژێکیان لەگەڵ باوکم باســی کەلەپوری ئەدەبیی کوردمان ئەکرد • تا باس هاتە ســەر باسی (نالی) و (سالم) و (کوردی) و ئەو وەچەیەی شاعیرانی کورد • پێشنیارم لا کرد کە خەریکی دیوانەکەی (نالی) ببێ • باوکم ، لەگەڵ ئەوەشدا کـە وەختی ئەوەندە

نەبوو و زیاتر بە دەرز وتنەوەی فەقێکانیەوە خەریك بــوو ، گفتی دامێ • زۆری نەبرد لەسەر بناخەی نوسخە لەچاپدراوەکان دەستی بە کار کرد و شەرحێکی لەسەر کۆکراوەی هەمــو نوسخەکان نوسی • دارِشـــتنەوە و رِێکخستنیشی خستە ئەستۆی من •

من چیم کرد ؟

پاش ئەوەی لێکۆڵینەوەکەی باوکمم هەمو خوێندەوە و سەرلەنوێ بە نوسخە چاپەکاندا رِۆیشتمەوە ، بەتایبەتی چاپــەکەی مامۆستا (عەلی موقبیل) و ، پاش ئەوەی چەند جارێك چومە خزمەتی مامۆستای ئەدیب و زانا ئەندامی کارای کۆرِی زانیاری کورد مامۆستا مەسعود موحەممەد و بەرکولێکی بەردڵگرم سەبارەت بە (نالی) و هەست و چەشی (نالی) لا کرد ، گەیشتمە ئەو قەناعەتەی کە لێکۆڵینەوەی شیعری (نالی) کارێکی گەورەیە و بە پشتیوانیی تەنها نوسخە لەچاپدراوەکان ، بەتەواوی ناگاتە ئەنجام • لەم رِووەوە چومـــەوە خزمەتی بــاوکم و لەگەڵی لە مەســەلەکە کۆڵیمەوە • برِیارمان دا کارەکە رِاگرین و دەس‌کەین بە گـــەرِان بەدوای نوسخەی دەستنوسدا ، بۆئەوەی هەموبان بەراورد بکەین و لەو بەراوردە نوسخەیەکی تا بـــکرێ پاکتر و وردتر ئامادە بـــکەین • باوکم تەواوکردنی کارەکەی لەسەر ئەم بناخەیە خستە ئەستۆی من •

منیش بەم پێیە دەستم کرد بە کار و لە ماوەی بەراورد و لێکدانەوەدا قۆناغ بە قۆناغ ئەچومەوە لای باوکم و پێویستم بە هەر لێکدانەوەیەکی نوێ بوایە یا هـــەر گیروگرفتێکم بهاتایەتە رِێ لێم ئەپرسی • سەرەنجامی کارمان ئەم بەرهەمە بو کە ئێستا ئەیخەینە بەردەستی خوێندەواران •

ئەو نوسخانەی لە بەردەستما بون :

بێ‌گومان ئەو هەوڵەی مامۆســـتایان (کوردی) و (مەریوانی) و (عەلی موقبیل) و (گیو) لەپێنــاوی کۆکردنەوە و چاپکردن و لەسەر نوسینی دیوانی (نالی)دا داویانە رِەنجێکی مەردانەیە و جێگای شانازییە و

لەسەر ئێمە و بەرەی داهاتو پێویستە بایەخێکی تایبەتییان بۆ دابێین و لە لاپەڕەی مێژوی خزمەتی ئەدەبی کورددا بۆیان بنوسین • بەڵام لەڕاستیدا ئەم نوسخە چاپانە هیچیان کەڵکی ئەوەیان پێوە نیە بە تەواوی بکرێنە بەڵگە بۆ لێکۆڵینەوە و مەعنا لێدانەوە • هەندێکیان تەنها ڕوتوسێکی ڕوتن و لە هەندێکی تریاندا بێ لێکۆڵینەوە و چونە بنج و بناوان (بە ئارەزو) دەسکاریی وشەکان کراوە •• ئەمانە بە جارێ مەعنا لێدانەوە و ڕوشن کردنەوەی وشەکاندا نەڕۆیشتون • تەنها مامۆستا عەلی موقبیل نەبێ ، کاری ڕاست بێ ، لە داوێنی لاپەڕەکاندا مەعنای هەندێ لە وشەکانی بە فارسی لێداوەتەوە ، بەڵام بەداخەوە ئەو وشانەش کە ئەو مەعنای لێداونەتەوە زوربەیان ئاسانن و لەوانەیە هەر خوێندەوارێکی ژیر پاش نەختێك تێبینی بیانزانێ !

لەمە بەولاوە ئەم چاپانە بە هیچ جۆرێ خۆیان لە قەرەی مێژو و بۆنە و هۆی وتنی هیچ غەزەل و قەصیدەیەك نەداوە کە نەختێ ڕوناکی بخاتە سەر هەندێ لای تاریکی ژیانی شاعیر و وتنی شیعرەکانی (بێجگە غەزەلەکەی کە بەبۆنەی مردنی سلێمان پاشای بابانەوە وتویەتی کە هەمویان یەك لەدوای یەك تەئریخەکەیان بە حیسابی « ئەبجەد » نوسیوە) •

گەڕان بەدوای دەستنوسدا :

لە زۆر کەسم بیستبو کە خوالێخۆشبو مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانی شیعری نالیی زۆر چاك زانیوە و نوسخەیەکی پاکی دیوانەکەی بە دەستخەتی خۆی ــ چروستانی ــ هەیە(۱) • کە باوکم بۆ ئەم مەبەستە

(۱) لەبارەی مێژوی ژیانی مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانییەوە ، کاك یەحیای کوڕی ئەم چەند دێڕەی بۆ نوسیوین :

خوالێخۆشبو ناوی (مەلا موحەممەدی کوڕی مەلا عەبدوڕڕەحیمی چروستانی)یە • سالی ۱۳۱۲ی کۆچی لە دێی ئابلاخ لە نزیکی سولەیمانی هاتوەتە دنیاوە و لە پێنجشەممەی ۱٦ی ناوجەژنانی ۱۳۸۲ی کۆچی ، ڕێکەوتی نیسانی ۱۹٦۳ی زایینیدا کۆچی دوایی کردوە و لە =

نامەیەکی بۆ کاك ئەحمەدی کوڕی خوالێخۆشبو نوسی کە ئێستە مودیر مالّە لە ڕانیــە لە پارێزگای ســولەیمانی ، خـــوا هەقە و پیـــاوەتی نابێ بشاردرێتەوە ، وەك دڵسۆزێکی بەهیممەت دیوانە نالییەکەی بۆ ناردین • جێگای شانازی و سەربەرزی و شایانی سوپاسە •

هەر لەم بابەتەوە سۆراخی نوسخەیەکیتریشمان کرد کە دەسنوسی خوالێخۆشبو ماموستا مەلا عارفی چنگنیانی (۲) بو • باوکم لەم بارەیەوە

=

سولەیمانی نێژراوە . بە منالی لای باوکی خوێنـدویەتی و پاشان بە فەقێیەتی چوەتە سولەیمانی و هەولێر و کۆیە . لە سەردەمی شەڕی یەکەمی جیهاندا ، بۆ دەرباز بون لە سەفەربەر ، چوەتە ناوچەی ڕانیە و پژدەر و لــەوێ بوە بە مەلا . پــاش بۆردومان کــردنی ڕانیە لەلایەن ئینگلیزەوە کــە مالّــەکەی ئەویشی بەرکەوتــوە ، چوە بــۆ ناوچەی شاربازێڕ و سیوەیل و پاشان هاتوەتە سولەیمانی و تا کۆچی دوایی کردوە ، لەوێ بوە .

خوالێخۆشبو پیاوێکی خۆش خولق و شیرین ڕەوشت و شاعیرێکی ورد بوە . بە کوردی و عەرەبی و فارسی شیعری هەیە . لە شیعرەکانیدا ڕێ و شوێنی نالیی گرتوە ، چونکە نالی زانێکی باش بوە و هۆگریی نالی کاری تێ کردوە .

(۲) کاك موعتەصەم لەبارەی مێژوی ژیــانی باوکیەوە نامەیەکی درێژی بۆ ناردین ، وا لێرەدا پوختەیەکی ئەخەینە بەر چاو :

خوالێخۆشبو کوڕی مــەلا قادری چنگنیانییە ، ســالی ۱۸۸۷ی زایینی لــە دێی چنگنیانی ســەر بە قــەزای شاربازێڕ لــە پارێزگای ســولەیمانی لەدایكبــوە و شــەوی پێنج شەممــەی ۱۹٦۷/٥/۱۱ ، ڕێکەوتی ۱ی صەفەری ۱۳۸۷ لە سولەیمانی دنیــای بەجێهێشتوە و لە گردی سەیوان نێژراوە .

خوێندنی تا پلەی ناوەندی لای باوکی خوێندوە و پاشان بە فەقێیەتی چوەتە بانە لە کوردستانی ئێران و لە سولەیمانییش لای ماموستا مەلا حوسەینی پیســکەندی خوێندویــەتی . هەروەهــا لــە کەرکــوکیش خوێندویە . کە بوە بە مەلا هاتوەتەوە بۆ چنگنیان . لە سەردەمی شێخ مەحمــودی ڕەحمەتیــدا بۆ مــاوەیەك بوە بــە قازی و پاشــان خۆی

=

نامەیەکی بۆ کاك موعتەصەمی کوڕی نارد • ئەویش زۆ ئەو دەسنوسەی بۆ ناردین(۳) •

نامەوێ بیشارمەوە کەوا پێش ئـەوەی نوسـخە دەستنوسەکانی خوالێخۆشبوان چروستانێ و چنگنیانیمان بـۆ بێ ، هیوایەکی گەورەم هەبو کـە بەهۆی ئەو دو نوسخەیەوە گـەلێ گیروگرفتی لێکۆڵینەوەمان بۆ ئاسان ببێ ، چونکە هەر لە زوەوە ناوبانگی شیعر دۆستێ و ئەدیبیی ئەو دو ذاتەم بیستبو • بێجگە لەوە کە خۆم ساڵی ١٩٥٣ بە میوانێ چوبومە دێی چنگنیان بۆ خزمەتی مامۆستا مەلا عارف و بۆم دەرکەوتبو کەوا سەرەڕای پایەیبەرزی لە زانستە ئایینیەکاندا فارسیزانێکی وریا و ئەدەب دۆستێکی ورد و خـەت خۆشێکی نایابیشـە • ئەمانە هـەمو کۆلێ هیـوایان تێدا بوژاندمەوە و ، لـە دڵی خۆمدا وامدانا کە دەستنوسی ئـەم دو مامۆستا ڕەحمەتییە پڕیانـە لە داوێن و پەراوێز و ، گەلێ وشـەی قورسیان ڕون کردوەتەوە و دوریش نیە هەندێ لایـەنی وشە ئاراییشیان خستبێتە ڕو • بەلام بەداخـەوە وەك من دامنابو وا نەبو • ئەو هەڵبەسـتە جوانانە بێ بەرگ و ڕوت و قوت نوسرابونەوە • بەلام لەوەدا لـە چاپەکان جیا بون کە دو خوێندەواری ئەدەب دۆست بەپێی توانایـان بە فارسێ نوسییەکی جوان شیعرەکانیان نوسیوەتەوە و گەلێك لە نوسـخە چاپەکان زیاتر لە ڕاستیی ئەصـڵی وشەکان نزیك کەوتونەتەوە • جاروبـاریش بە شێوەی

=

وازیلێهێناوە . لە سـاڵی ١٩٥٤دا بوە بە مودەڕڕیس لـە قزرابات (سعدیە) و تا ١٩٥٨ لەوێ بوە ، ئەنجا گەڕاوەتەوە بۆ سولەیمانێ و بوە بە مامۆستای مزگەوتی حاجێ مەلا شەریف و تا مردن لەوێ بوە .

خوالێخۆشبو مەلایەکی زانا بو . زانیاری میرات (فرائض)ی زۆر چاك ئەزانێ . دەسێکی باڵای لەفارسێ زانیدا هەبو . موعەمما زانێکی باشیش بو .

(۳) یارمەتیی کاك ئەحمەدی چروستانێ و کاك موعتەصەمی چنگنیانێ لە مەیدانی ڕاست کـردنەوە و ڕون کـردنەوەی ئەم دیوانـەی نالیدا بە هاوکارییەکی گەورە دائەنرێ .

(نوسخه) لەملاولای وشەکانەوە هەندێ وشە و نیوە بەیتیان نووسیوەتەوە• ئەوەش شتێکی بەبایەخ بو بۆ ئێمە •

من لەو باوەڕەدام ئەم دوو مامۆستایە ، بەتایبەتی مامۆستای چروستانی ــ لەبەرئەوەی لەگەڵ زاراوەی سولەیمانی و شێوەی قسەی (نالی)دا زیاتر ئاشنا بوە ــ دیوانی (نالی)یان زۆر باش زانیوە • بەڵام کەم و زۆر خۆیان بە مەعنا لێدانەوە و دەرخستنی جوانیی ئەدەبییەوە ماندوو نەکردوە • بۆچی ؟ نازانم !!

وەك بیستبووم و لە دەستنووسەکەی مامۆستای چروستانییەوە لەکاتی خۆیدا بۆم دەرکەوت ، ئەم ذاتە لە خەستەخانەی (تویثە) لە بەغدا نەخۆش بوە و مامۆستا هەژاری موکریانییش(٤) لەوێ بوە و ، دیوانە دەستنووسەکەشیان لەبەردەستا بوە • کەچی چەند وشەیەکی کەم و کوڕ نەبێ هیچیان لەسەر ئەو نوسخەیە نەنووسیبو •

من کە سەرپێییانە خوێندەواریی مەلاکانی کوردستان دێنمەوە پێش چاوم و هەندێ لەو بەرهەمە گەورە و گرنگانەیان دێنمەوە یاد ، کە سەیری لێکۆڵینەوەی یەك لەسەریەکیان ئەکەم ، کە ئەبینم کتێبێکی نەحو یا صەرف یا مەنطیق یا بەلاغە یا کەلام یا فیقە و ئوصوولی فیقە و فەلەکیات نەماوە لە کوردستاندا مامۆستا کوردە زاناکان شەرحێك یا حاشیەیەکیان لێ نەکردبێ،

---

(٤) لە یەکەم لاپەڕەی سپیی نوسخەکەدا مامۆستا هەژار نووسیویە :
« شەوی ٢٩/١/٩٥٦ لە خزمەتی مامۆستا مەلا موحەممەددا دیوانە نالییەکەمان خوێندەوە ، زۆر مەمنوون بووم کە زۆر ئیستیفادەم لە حوضووری کرد و لە موستەشفادا بۆم بوو بە مایەی فەیض و ئونس ــ هەژار » .
مامۆستای چروستانییش لە داوێنی ئەو چەند دێڕەوە ئەم بەیتەی نووسیوە :

« کە بێ (ژێ) هاریبو ، بێ (هێ) کە ژاری
وەها وریا و ژیری ، چۆن هەژاری ؟ »
چروستانی

ئەگەمە ئەو باوەڕە کە لێنەکۆڵینەوەیـان لە نوسـینی کوردێ ، لە دیوانی یەکێکی وەك نالی ، خانی ، مەولەوێ ، مەلای جزیری .. تاد ، هیی ئەوەیە نوسینی خۆماڵییان لا بە بایەخ نەبوە ، بۆیە گوێی خۆیان لێ کەڕ کردوە .
ئەگینا ئەدەبی کوردێ و شیعری کوردێ لە ئەدەب و شـیعری عەرەبێ و فارسـێ گرانتر نەبـوە و وەك ئەوانیـان زۆر باش زانیـوە ، لەوپەڕی ئەمانیشەوە هاتونەتەوە !!

ئەی بۆ وەك مەعنا لێدانەوەی کتێب و دیـوانی زمـانە دراوسێکان مەعنایەکی ئەمانەشیان لێنەداوەتەوە ، تا ئێمەش پـاش ئەوان بەشێوەیەکی ڕازاوەتر و لەبارتر تازەمان بکردنایەتەوە ؟ !

لێکدانەوە چیی پێویستە ؟

بۆ مەعنالێدانەوە و ڕۆنکردنەوەی دیوانێکـی وەك دیوانی (نالی) ئەم شتانە پێویستن :

١ ــ ڕاست کردنـەوەی شـیعرەکان و گۆڕینی شـێوە نوسـییە فارسییەکەیان بۆ شێوە نوسیی کوردیی ئەمڕۆ . ئەمەش بێجگە لە کوردێ زانین پێویستی بە زانینی فارسێ و شێوە نوسیی فارسێ و زانینی عەرەبێ و ئەو زاراوانەی زانیارە ئاینییەکان هەیـە کە دێنە ڕێـگای لێکۆڵەوە . کەمێکیش ئاگاداریی لـە مەرز و بـوم و ڕێ و شـوێنی ئەو شـاعیرە و کورتەیەکی ژیانو بەسەرهاتی ژیانی پێویستە .

٢ ــ دڵنیابون لەوەی کە ئەو قەصیدەیە یا ئەو غەزەلە هیی ئەو خاوەن دیوانەیە و هیی یەکێکیتر نیە .

٣ ــ ئەو بۆنەیەی کە شیعرەکەی بۆ وتراوە .

٤ ــ دیاریێ کردنی ئەو سەردەمـەی کە شـاعیری تیـا ژیاوە و ئەو ڕێبازەی گرتویەتی و چەندی لـە خـەڵك وەرگرتوە و چەنـدی زیادەی خستوەتە سەر .

٥ ــ ئەو کەسەی کە لە دیوانێك ئەکۆڵێتەوە پێویست نیە شاعیر یــا ئەدیب بێ ، بەڵام پێویستە چەشنێکی ئەدەبیی هەبێ و بچێتە پێستی خاوەن شیعرەکەوە تا بتوانێ حوکمێکی بەئینصافانە بدا و نرخی ڕاســتەقینەی بۆ دابنێ و بە چاوێکی بێلایەن و بێ ئەوەی خۆیــەتیی خــۆی کاری تێ بکا سەیری ئەو بەرهەمە بکا و هەڵیسەنگێنێ •

٦ ــ ئاگالێبون و زانینی نەفسییەتی شاعیر و دیاری کردنی چەشنی چەش و هەست و خەیاڵی •

ئەو ڕێگایەی لە بەسەردا هاتنەوەی شەرحەکەی باوکمدا گرتمەبەر :

پێش ئەوەی ڕاستەوخۆ خەریکی لێکۆڵینەوەکەی باوکم بیم هەمو نوسخە چــاپ و دەستوسەکانم ڕیز کرد و فیهرستێکم بــۆ ڕێکخستن و بەراوردێکی وردم لەنێوانیاندا کرد و چی لە هەمویانا هەیە و چی تەنها لە هەندێکیانا هەیە هەموم دەست نیشان کرد و لەسەر بناخەی لێکدانەوە و لێکۆڵینەوە لەگــەڵ باوکم تێکستێکم لە تێکڕای نوســخە دەستنوس و لەچاپدراوەکان هەڵبژارد و نوسیمەوە و هەر جیاوازییەکی ڕێ تێچویش هەبو لە پەراوێزا دامنا و ئەم ئیشارەتانەم بۆکردن بەنیشانە :

(چر) : چروستانی • (چن) : چنگنیانی • (عم) : عەلی موقبیل • (کم) : کوردی و مەریوانی • (گم) گیوی موکریانی •

پاش لێبونــەوەش لە نوســینەوەی لێکدانــەوە و لێکۆڵینــەوەی کتێبەکە ، لە ڕێگای برای بەڕێز شێخ عــەلی قەرەداغییەوە سێ کەشکۆڵم دەسگیر بو لە هەمویانا شــیعری نالی هەبو • یەکێکیان ڕەســوڵ ناوێکی کوڕی حاجی ئەحمەدی توربەیی لە ساڵی ١٣١٢ی کۆچیدا نوسیبویەوە ، بۆ ئەم نوسخەیە نیشانەی (ت)م دانا • یەکێکیشیان مەلا فەتاحی کاگردەڵی لە ١٣٢٧ی کۆچیــدا نوسیبویەوە ، بۆ ئەمیش نیشانــەی (ك)م دانا • ئەویشیان مەلا عەزیزی ڕێشاوی نوسیبویەوە ، بۆ ئەمیش نیشانەی (عز)مان دانا • چی زیادە لەم سێ نوسخەیەشدا هەبو خستمە سەر تێکستە ئامــادە

کراوەکە و جیاوازییە ڕێ‌تێ‌چوەکانی ئەمانیشم لە پەراوێزدا دانا •

هەروەها لـە کتێبخانەی کۆڕی زانیاری کوردیشـدا دوو نوسخەی دەستنوسی‌ترم دۆزییەوە یەکێکیان هیی کتێبخانە دەستنوسەکەی مامۆستا تۆفیق وەهبی بـوو کە بەخشیبوی بە کۆڕ • ئەمەیان هۆی دانـانی چەند قەصیدەیەکی تیـا نوسرابو • ئەویشیان هیی کتێبخانەکەی خوالێ‌خۆش‌بوو مامۆستا موحەممەد ئەمین زەکی بوو کە پاشماوەکانی بەخشیبویان بە کۆڕ و لە ١٣٢١ی کۆچیدا نوسرابووەوە • ئەمانە هیچ زیادەیان تیا نەبـو ، بەڵام کەڵکم لە جیاوازییە ڕێ‌تێ‌چووەکانیان وەرگرت • بۆ یەکەمیان نیشانەی (تۆ) و بۆ دووهەمیان نیشانەی (مز)م دانا •

بۆیەش تەنها جیاوازییە ڕێ‌تێ‌چوەکانم لە پەراوێزا داناوە ، چونکە لە هەموو نوسخەکانا گەلێ جیاوازیی‌وام هاتوەتە ڕێ سوور زانیومە یا هەڵەی نوسیار یا هەڵەی چاپە •

پاش ئـەوەی پرسم بە هەندێك لـە زانا و ئەدەب دۆسـتان کرد ، گەیشتمە ئەو ئەنجامەی کەوا پێویستە کەمێك تەرتیبی دیوانەکە بگۆڕم • بۆ ئەم مەبەستە بەپێی پیتی دوایی غەزەل و قەصیدەکانم وەك نوسخەکانی لەمەوپێش ڕیز کرد • بەڵام لەم ڕیزکردنەدا پیتی پێش پیتی دواییشم ڕچاو کرد ، واتە : ئەو غەزەلەی کە پیتی دوایی بەیتەکانی ئەلفە و پێش ئەلفەکە (بێ)یە خستمە پێش ئەو غەزەلەی کە پیتی دوایی ئەلفە و پێش ئەلفەکە (پێ)یە • ئەم تەرتیبەم لە هەمواندا بەکارهێناوە تەنها ئەوە نەبێت کە سەرەتام بە غەزەلی :

ئەی جیلوەدەری حوسن‌و جلەوکێشی تەماشا ..

دەستپێ‌کردوە ، چونکە :

١ ــ لە **هەموو** نوسخەکاندا کراوە بە سەرەتا •

٢ ــ لەوە ئـەچێ کە نالی خۆیشی بەتایبەتی خستبێتیە پێشـەوە • ئەوەتا لـە یەکەم بەیتیا ئەوە دەرئەخا کە خوا جوانی ئەبەخشـێ و هەر

ئەویشە سەرنجی خەڵق ڕائەکێشێ و لەناو خەڵقدا بایەخ بەو جوانییە ئەدا • هەروەها لە پایانی ئەم غەزەلەدا ئەڵێ :

ناڵی ، نیەتی سیحری بەیان ، حیکمەتی شیعرە
ئەمما نیەتی قووەتی دڵ ، قودرەتی ئینشا

واتە : ناڵی نیـازی وتنی شیعری پڕ لە حیکمەت و بەیـان و وتاری سیحراویی هەیە ، بەڵام هێزی دڵ و توانای داهێنانی نیە ، تەنها خودا ئەم هێزەی ئەداتێ • ئەمـەش بە بەستنەوە لەگـەڵ تێکڕا و پـاش و پێشی غەزەلەکەدا سەرەتای دەست پێکردن ئەگەیەنێ • ئەمانە وایان لێ کردم منیش وەك پێشوان ــ بەڵام بە بەڵگەوە ــ ئەم غەزەلە لەپێش هەموانەوە دانێم و بە سەرەتای دیوانەکەی حسێب بکەم •

بۆ ڕاست کردنەوەی شیعرەکان ، پاش ڕێكخستنی فیهرستەکەی باسم کرد ، هەمو نوسخە چاپ و دەسنوسەکانم لە بەردەستما ڕیزکرد و نرخێکی تایبەتیم بۆ نوسخە دەستخەتەکان دانا نەك تەنها لەبەر دەستخەتێتی، بەڵکو لەبەرئەوەی خاوەن خەتەکان کورد و خوێندەوار و ئەدەب دۆست و نزیکە چەرخی (ناڵی) بوون و ، هیچ نەبێ خوێندەواریوایـان دیـوە کە ناڵیی دیبێ • ئەمەش مرۆڤ زیاتر لە ڕاستییەوە نزیك ئەکاتەوە •

نە باوکم لە سەرەتادا و نە خۆیشم لە قۆناغی دوهەمدا ، هیچ وشەیەکی گران و بەئاسانێ نەزانراومان نەکردوەتە ماڵ تا لە فەرهەنگێکی فارسێ یا کـوردێ یا عەرەبیـدا نەماندۆزیبێتەوە و هـەر وشەیەك پەیـوەندی بە زاراوەیەکی شەریعەت یا تەصەووف یـا هەر زانیارییەك لـە زانیارییەکانی ئیسلامەوە بوبێ بەپێی توانا چوینەتە بنج و بناوانی •

کە بەتەواوێ لە کارەکەم بومەوە ، کتێبەکەم بە شێوەی کوردیی نوێ و بە پـێی ڕێنوسـی کۆڕی زانیـاری کـورد نوسیـیەوە ، بەڵام وشـە عەرەبییەکانم ــ لە هەندێ شوێنا نەبێ ــ بە پیتی عەرەبێ و شێوەنوسیی کوردێ نوسیوەتەوە و لە نوسینەوەدا دەسکاریی هیچ وشەیەکم نەکردوە ،

واته چۆنم دیوه له هەمۆ نوسـخەکاندا یـا لـە هەندێکیانـدا بێ گۆڕین نۆسیومەتەوە • جا ئەگەر بە تەواوم نەزانیبێ ئەوا لەکاتی مەعنا لێدانەوەو لێکۆڵینەوەدا باسم کردوە •

له داوێنی لاپەڕەکانەوە مەعنای یەکە یەکەی وشە گرانەکانم نۆسیوە • ئەنجا مەعنای تێـکڕای بەیتەکەم لێکـداوەتەوە و پاش ئـەوەش ئەوەی پەیوەندی بە وشەئارایێ و (بەدیع)ەوە هەبێ ، ئەوەندەی هەستم پێ کردبێ ، خستۆمەتە ڕۆ • دوای هەمـۆ ئەمە نوسخەکانیترم (لەو شـوێنانەی کە نوسخەیتر هەبێ) نۆسیوەتەوە و نیشانەی سەرچاوەی ئەو نوسخانەم ، وەك پێشان باسم کرد ، داناوە •

ئەو زاراوانەی لەم لێکۆڵینەوەیەدا بەکارمانهێناون :

وەك لەمەوپێش باسمکرد ئەو بار و دۆخە ئەدەبییەی نالیی تیا ژیاوە ، کـاری تێکردوە و ، زیرەکێ و بلیمەتییەکەشی پـاڵی پێوە ناوە هـەرچی جوانکارێ و وشە ئارایێ هەیە بەکاری بێنێ • لەبەرئەوە شیعرەکانی بێجگە لە قوڵیی مەعنا و ناسکیی هێما ، پڕیشن لە (موحەسسیناتی بەدیعێ) • ئێمە پاش هاوڕێیەتیی چەند ساڵی دیوانەکەی نالێ ، بە بیر و بۆچۆنـی خۆمـان گەیشتۆینەتە ئەوە کە نالێ بەدەگمەن وشەیەکی بێجێ و بێمەبەستی داناوە و لە هەندێ شوێنیشدا دۆ وشەی کۆکردوەتەوە کە بە واتا پەیوەندییەکیوایان بە یەکەوە نیە ، کەچێ بەدیمەن ، کۆکردنەوەیان لە جوانێ بێبەش نیە وەك لە گەلێ شوێنی لێکۆڵینەوەکەدا ڕۆنمان کردوەتەوە •

جا لەبەرئەوەی کە نالێ بۆ دەرخسـتنی ئەو جوانییانەی شـیعرەکانی ڕێبازی عیلمی (بەدیع)ی گرتوە و شـوێن پێی ڕەوانبێـژێ (بەلاغە)ی عەرەبیی هەڵگرتوە ، بە پێویستمان زانێ یەکە یەکەی ئەو موحەسسینـاتە بەدیعییـانە ڕۆن بکەینـەوە کە ئەو بەکاری هێنـاون • زاراوەکـانی ئەو موحەسسیناتەشمان هەر بە عەرەبێ هێشتەوە ، چـونکە هێشـتا وشـەی پڕبەپێستیان لە کوردیدا بۆ دانەنراوە و هەرچییـش تائیستا لێرە و لـەوێ بەرچاو ئەکەوێ کـاڵ و کرچە • مەبەست لای ئێمە دەرخسـتنی جوانیی

شیعرەکەیە ، ئیتر بە زاراوەی عەرەبی بێ یا کوردی • دیارە ئەگەر بکرایە بە کوردی بوایە ، چاکتر بو • بـەڵام هێشتا ئەو توانـایەمان بۆ نەلـواوە • ئەوەشمان لە بیر نەچێ کە دیوانەکەی نالی کەلەپور (تراث)ێکی نەتەوەییە و ئەبێ بەو چاوە لێی بکۆڵینەوە و جوانییەکانی دەرخەین •

ئیستا پوختەیەکی ئەو زاراوانـە ئەخەینە پێـش چاو و مەعناشیـان لێئەدەینەوە و نمونەیان بۆ ئەهێنینەوە :

یەکەم ــ هەندێ لەو جوانییانەی پەیوەندییان بە مەعناوە هەیە :

١ ــ (طیباق) کە (تەضادد)یشی پێئەڵێن • واتە : کۆکردنەوەی دو مەعنای دژی یەکتر • ئەگەر دو مەعناکە مەعنای دو ڕستە ، یا دو کار ، یا دو ناو ، یا دو پیت بون ، ئەوا پێیئەڵێن (طبـاق الایجاب) • ئەگەر بـون و نەبون (نفی و اثبـات)یش بون ، ئەوا پێیئەڵێن (طباق السلب) •

نمونەی یەکەم : ئەو دژایەتییەی لەنێوان (ڕەقی) و (نەرمی)دا هەیە ، وەك لەم بەیتەدا :

صابونی کەفی پێتە کەفی زاری چاپلوس
خاصییەتی (ڕەقی)ی هەیە نەرمیی زوبانی لوس

نمونەی دووەمیش وەك لەم بەیتەدا :

لە کن من با وجودی ناس و ئەجناس
کەسی تێدا نیە ئەم شارە بێ تۆ

ئەوەتە لێرەدا « با وجودی •• تـاد » ، بون و « کەسی تێدا نیـە » نەبون ئەگەیەنێ •

٢ ــ (تەناسوب) واتە : کۆکردنەوەی دو یا چەند شتی هـاوجۆر و پێکەوە گونجاو ، وەك کۆکردنەوەی (شەمس) و (قەمەر) و (ئەستێرە) لەم بەیتەدا :

ئەستێرە هەمو مەحوە لەنێو نوری قەمەردا
یا شەمسی جەمالت شەوی گێڕاوە بە فەردا

٣ ــ (تەشابوهی ئەطراف) کە بەشێکە لە تەناسوب ، واتــە : دوایی هێنانی قسەیەك بە شتێك کە لەگەڵ سەرەتای قسەکەدا بگونجێ ، وەك لــەم بەیتەدا :

بونیانی کیبر و سەرکەشییە طاقی کیسرەوێ
دانانی ظوڵم و زۆرەشییە تەختی ئابنوس

٤ ــ (تەورییە) واتە : وشەیەك دوو مەعنای هەبێ ، یەکێکی نزیك و یەکێکی دوور و مەعنا دوورەکەیان مەبەست بێ ، وەك وشــەی (ئاو) لەم بەیتەدا :

ڕێی حورمەت و بێحورمەتیی هەرگیز نەکوتابێ
چەن ئاوی ڕژابێت و چ ئاوی نەڕژابێ

٥ ــ (حوسنی تەعلیل) کە ئەوەیە بەڵگەیەك بۆ دۆخێك دابنرێ ، ئەو بەڵگەیە شتێکی ڕاستەقینە نەبێ ، تەنها بۆ ئیعتیبارێکی ناسك و شاعیرانە بێ ، وەك نیوەی دووەمی بەیتی داهاتو لەگەڵ نیوەی یەکەمیدا :

شیعری خەڵقی کەی دەگاتە شیعری من بۆ ناسکی ؟
کەی لە دیققەتدا پەتك دەعوا لەگەڵ هەودا ئەکا ؟

ئیستا ئەمە شتێــکی خەیاڵییە پــەتك و هــەودا ببێ بە هــەرایان و بەربەرەکانێی یەکتر بکەن لە ناسکیدا .

٦ ــ (کینایە) واتە : بەکارهێنانی وشەیەك یا ڕستەیەك و مەبەست نەبوونی مەعنا ڕاستەقینەکەی و لەدڵگرتنی مەعنایەکیتر کە پەیوەندییەکی بە مەعنا ڕاستەقینەکەیەوە هەبێ ، بە مەرجێ ڕێگا لە مەبەست بــوونی مەعنا ڕاستەقینەکەش نەگرێ ، وەك لەم بەیتەدا :

عەجەب ئەستێرە شەو هەڵدێ لە تاوی خوسرەوی خاوەر
لە ڕۆی تۆم دیدە هەڵنایە شەو و ڕۆژ گەرچی بێدارم

ئیستا لێرەدا (خوسرەوی خاوەر) کینایەیە لە خۆر .

٧ ـ (ئیستیعارەی موصەڕڕەحە) واتـه : شوبهاندنی شـتێك بـه شتێکیتر و ناوهێنانی پێشوبهێنراوەکە لەجیاتیی شوبهێنراوەکە بە مەرجێ نیشانەیەکیوا لە ئارادا بێ پەیوەنـدی بە شوبهێنراوەکەوە ببێ ، وەك لەم بەیتەدا :

کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتوت
لەو تەختە کەوا صاحیبی مۆرن بە صەدارەت

لێرەدا جوتە مەمکی یار شوبهێنراوە بە بەی و هەنار • مەمك ناوی نەهێنراوە ، بەی و نار لە جێگەیدا دانراون • صیفەتی (نەگەیشتو)یش کە ئیضافە کراوەتە پاڵ (ت) نیشانەیەکە پەیوەندی بە مەمکەوە هەیە چونکە مەمك هیی یارە نەك هیی بەی و نار •

٨ ـ (ئیستیعارەی مەکنییە) واتە : شوبهاندنی شتێك بە شتێکیتر لەگەڵ ناوهێنانی شوبهێنراو ، بە مەرجێ شتێکیواش باس بکرێ پەیوەندی بە پێ شوبهێنراوەکەوە ببێ ، وەك لەم بەیتەدا :

دەست بەندییانە ، دێن و دەچن سەرو و نارەوەن
یا حەڵقەیانە صۆفییی ملخواری مەندەبوڕ ؟

لێرەدا سەرو و نارەوەن شوبهێنراون بە کوڕە لاو لەکاتی هەڵپەڕکێدا ، (دێن و دەچن)یش کـه لەگەڵیاندا وتراون کاری پیاون نـەك هیی دار و درەخت •

ڕاستەکەی ئێمـه لەم لێکدانـەوە و لێکۆڵینەوەیەماندا هونـەری ئیستیعارەمان زۆر نەخستوەتە ڕو چونکە لە زوربەی شیعرەکاندا هەیە • خوێندەواری زیرەك هەر کە کەمێك ئاشنایەتیی لەگەڵ شیعرەکانی نالیـ پەیدا کرد خۆی ئەیاندۆزێتەوە •

٩ ـ (لەف و نەشر) ئەوەیە لەپێشدا دو شت یا زیاتر باس بکرێ و لە دواییدا بـێ دیاریکردن باسی چەند شتێکیتر بکرێ کـه پەیوەندیان بەوانی پێشوەوە هـەبێ • جا ئەگەر تەرتیبی شتە دواییـەکان وەك هیی

پێشوەکان بۆ ئەوە پێی‌ئەڵێن (لەف و نەشری مورەتتەب) و ، ئەگەر پاش و پێشیش بۆن واتە یەکەم بۆ دووەم و دووەم بۆ یەکەم ئەگەڕایەوە ، ئــەوە پێی‌ئەڵێن (لەف و نەشری موشەووەش) •

نمونەی لەف و نەشری مورەتتەب وەك لەم بەیتەدا :

ئەم ئەرضە مەزرەعەی عەمەلە و گوڵخەنی ئەمەل
هێندی بوە بە مەسجید و هێندی بە مەزبەلە

لەپێشدا دۆ شتی وت : (مەزرەعەی عەمەل) و (گوڵخەنی ئەمەل) • لەدواییشدا دۆ شتی‌تری وت : (بوە بە مەسجید) و (بوە بە مەزبەلە) • مەسجید لەگەڵ مەزرەعەی عەمەل و مەزبەلەش لەگــەڵ گوڵخەنی ئەمەل لەبارە •

نمونەی لەف و نەشری موشەووەشیش وەك لەم بەیتەدا :

بە ناری عەشق و ئاوی دڵ جەسەد وەك حەزرەتی مۆسا
طەریقی بەحری فیرعەون و ڕەفیقی ئاتەشی طورە

لێرەدا ، لەپێشــــدا (نار) و (ئــاو)ی وت و لەدواییــــدا (بەحری فیرعەون) و (ئاتەشی طۆر) کە یەکەمیان لەگەڵ دووەم و دووەمیان لەگەڵ یەکەم لەبارە •

١٠ــ (موبالەغە) : ئەوەیە صیفەتێك ئەوەندە بەهێز یا بێ‌هێز پیشان بدرێ کە یا نەشیاو (موستەحیل) یا زۆر گران بێ ، وەك لەم بەیتەدا :

شوعاعی ڕۆت لە گەردندا دیارە دڵ دەسۆتێنێ
بنازم بەم تەجەللایە چ خورشید و بلوڕێکە !

١١ــ (لەطافەت) : ئەوەیە وشەیەك دۆ مەعنا هەڵبگرێ وەك وشەی (زار) لەم بەیتەدا کە هەم مەعنای (لاواز) و هەم مەعنای (دەم)یش ئەگەیەنێ :

جان بەر لەبی بۆسەی لەبتە عاشقی زارت
(فالبائس یستوهب من فیك معاشا)

١٢ــ (تەشبیهی مەقلوب) واتە : شوبهاندنی پێچــەوانە کە ئەوەیە شتێك بشوبهێنێ بە شتێکی‌تر کە لەڕاستیدا ئەبێ بە پێچــەوانەوە بوایە • ئەمەش بۆ موبالەغەیە لە هاتنەدیی هۆی شوبهاندنەکە لە شوبهێنراوەکەدا ، وەك لەم بەیتەدا :

شەرەری تابش و بارش لە دەمی ڕەعدی بەهار
ئەثەری جۆششی گریانە لە ئەفغانمدا

دووەم ــ هەندێ لەو جوانییانەی پەیوەندییان بە وشەوە هەیە :

١ ــ جیناس : ئەوەیە دوو وشە وەك یەك بن • ئەمەش چوار جۆری هەیە :

أ ــ (جیناسی تەواو) : ئەوەیە پیتەکانی ئەو دوو وشەیە لە چەشن و ژمارە و ڕیز و سەروژێردا تەن‌بەتەن یەك بن • جا ئەگەر هەردوو وشەکە یەك وشەیێ بوون ، ئــەوا پێی‌ئەڵێن (جیناسی تەواوی موماثیــل) ، وەك لەم بەیتەدا :

شەبەهی زوڵفی شەبەهـ گۆنەیە ڕوو گەردانی
بە سەری ئەو کە بە سەودا سەر و سامانم دا

لێرەدا لەنێوان دوو وشەی (شەبەهـ)دا جیناسی تــەواوی موماثیل هەیە •

خۆ ئەگەر یەکێ لــە دوو وشەکان لە دوو وشــە دروست کــرابێ و ئەوی‌تریان یەك وشەیێ بێ ، ئەوا پێی‌ئەڵێن (جیناسی تەرکیب) ، وەك لەم بەیتەدا :

موطمەئین خاطر و ئەیمەن مەبە هەرگیز لە شەڕی
نەفسی ئەممارە ، کە ئەم مارە لەگەڵ تۆ شەڕییە

ب ــ (جیناسی ناقیص) : ئــەوەیە یــەکێ لە دوو وشــەکە پیتێکی لەوی‌تریان زیاتر بێ • ئیتر ئەو زیادەیە لە سەرەتاوە بێ یا لە ناوەڕاست یا لە

دوایی وشەدا ، وەك وشەی (پۆش) و (پۆشۆ) لەم بەیتەدا :

ڕەقیب و موددەعی وەك پۆش و پۆشۆن
بسۆتێنین کە وەك بەرقین ، لەبەر قین

ج ـ (جیناسی موحەڕڕەف) : ئەوەیە دۆ وشەکە لە هەمۆ شتندا یەك بن ، تەنها سەروژێریان جیاواز بێ ، وەك (جەنان) و (جینان) ، بەپێی شێوە نۆسینی عەرەبی ، لەم بەیتەدا :

جەنانی وەك جینان کردم بە ماوا
حەبیبەی (ماڵیاوا) ماڵی ئاوا

د ـ (جیناسی موضاریع) : ئەوەیە دۆ وشەکە وەك یەك بن و تەنها لە یەك پیتدا جیاواز بن و ئەو دۆ پیتەش کە تیادا جیاوازن لەیەکەوە نزیك بن ، وەك وشەی (دێبا) و (زێبا) لەم بەیتەدا :

کوڕ تازەوو تەڕ مادام سادە وەکو خوشکی بێ
ئەمما کە ڕوا سەبزە دێبا کوڕ و زێبا کچ

هـ ـ (جیناسی لاحیق) : ئەوەیە دۆ وشەکە وەك یەك بن و تەنها لە یەك پیتدا جیاواز بن و دۆ پیتەکەش بەتەواوی جیاواز بن ، وەك سێ وشەی (ئاسك) و (ناسك) و (باسك) لەم بەیتەدا :

ئەلا ئەی ئاسکی ناسك بە باسك
شکاندت گەردنی صەد شێری شەرزە

جیناس جۆری تریشی هەیە ، بەڵام ئێمە لە دیوانەکەی نالیدا هەر نمۆنەی ئەمانەمان بەرچاو کەوت • لەوانەیە جۆری تریشی تیا بێ و بەسەرماندا تێپەڕیبێ •

٢ ـ (ئیقتیباس) : وەرگرتنی شتێك لە ئایەتی قورئانی پیرۆز یا فەرمۆدەی پێغەمبەر یا سەرچاوەیەکی ئەدەبی و بەکارهێنانی لە ڕستەدا ، نەك بە شێوەی ئەوە کە تێکستێکە وەرگیراوە ، وەك (سیحری بەیان) و (حیکمەتی شیعر) لەم بەیتەدا :

نالی نیەتی سیحری بەیان ، حیکمەتی شیعره
ئەمما نیەتی قووەتی دڵ ، قودرەتی ئینشا

که له حەدیثی (ان من الشعر لحکمة و ان من البیان لسحرا) وەرگیراون .

٣ ــ (تەلمیح) که هێمایه بۆ شیعرێك یا ڕۆداوێك ، وەك لەم بەیتەدا :

هودهودی دڵ حەبسی بەلقیسی سەبای دیوه یەقین
خۆی که دامێن‌گیری شاهی ئاصەفی ثانی دەکا

که هێمایه بۆ حیکایەتی حەزرەتی سولەیمان و پەپوه سلێمانەکه و بەلقیسی شاژنی یەمەن که له شاری سەبەء ژیاوه ..
ئەمه جگه له گەلێ جۆری جوانی و هونەری وشه ئارایی که ئەگەر یەکێك بەتایبەتی بەدوایانا بگەڕێ ، لەوانەیه باسێکی دوور و درێژیان لەسەر بنووسێ .

گیروگرفتی ناسینەوەی شیعری نالی :

سەبارەت به دڵنیا بوون لەوەی ئەم غەزەله یا ئەو قەصیدەیه یا ئەو بەیته هیی (نالی)یه یا هیی ئەو نیه ، بەڕاستی پیاو توشی سەرئێشه ئەبێ و ناچاره گومان بکاته بنچینەی کار !

جێی سەر سوڕمان نیه خەڵك شیعریان وتبێ و (نالی)یەکیان خستبێته دوا بەیت و بوبێته شیعری نالی ! یا لەکاتی نوسینەوەدا به (ئیجتیهاد) ئەم غەزەله یا ئەو بەیته کرابێته هیی نالی هەر لەبەرئەوەی نەیانزانیوه هیی کێیه و توانای خۆ ماندو کردن و دۆزینەوەی خاوەنەکەیان نەبوه .

مەسەلەی شیعر بەدەم خەڵکەوه هەڵبەستن (ئینتیحال) له (نالی) کۆنتره و لەناو ئەدەبی کۆنی گەله دراوسێکانیشدا بوه . ئێمەش بەشێکین

له گەلانی ئــەم سەرزەوییە و ئەدەبەکەشمان یەکێکە لــە ئەدەبەکانی ئەو جیهانە •

ئەوەی لەم بابەتــەوە کــەمێك دڵنیایێ بە خوێنــەر ئــەدا ئەوەیە کە سەردەمی شاعیرەکەمان زۆر دوور نیە و ، سولەیمــانێ و دەوروبەری خاڵێ نەبوە لە شاعیر و خوێندەوار و بلیمەتی وەکو مەحویێ و شــاعیری ناسکی وەك بێخود و پیرەمێــردی لێ نەبڕاوە و تا ئەم دواییــەش گــەلێ ئەدەب دۆستی بەعومریوای تیــا بوە کە لە نالێ و ســەردەمی نالێ و هاوڕێیانی نالێ دوور نەبوون و ئەم کۆمەڵە شیعرانە کە دراونەتە پاڵ نالێ و پێیدەڵێن (دیوانی نالێ) زوربەیان کەس ڕەخنەی لێ نەگرتوون و نەیوتوە ساختەن ! ••

ئەمە لەلایەك • لە لایەکیتریشەوە شــیعرەکانی نــالێ تێکڕا خاوەنی چەند صیفەتێکی تایبەتین و ، پاش ئەوەی کە ماوەیــەك ئەدیبی ڕەخنەگر لەگەڵیاندا بێ و ، تەماشای شیعری شاعیرانیتری ئەو ســەردەمە بکا و بە وردێ چاو بە وشەی ئەو سەردەمەدا بگێڕێ و دڵی بــۆ مەعنا و نهێنیی وشە و ڕستە و تەعبیری تێکڕای ئەو ڕۆژانە بکاتــەوە و ، ئەنجا بێتە سەر بەرهەمەکانی نالێ و خاسیەتە تایبەتییەکانی وشە و ڕســتە و وشە ئارایێ و خەیاڵ تەنێ و جونبوشی هەســت و قوڵیی مەعنا و تاوتویان بکا ، لەوانەیە بتوانێ شیعری زادەی بیری (نالێ) لە هیی ساختە جیا بکاتەوە •

ژیانی نالێ و سەردەمی

نالێ ناوی خدر (خضــر)ە و کوڕی ئەحمەدی شاوەیســی ئــالی بەگیی مکایەڵییە(٥) • لە گوندی (خــاك و خۆڵ) لە دەشــتی شــارەزوور

(٥) نالێ خۆی ناوە نــاوە لە شیعرەکانیدا ناوی (خضر)ی بــە لەطافەت یا تەوریە بەکارهێناوە . سەیری ئەم نمونانەی خوارەوە بکە :

١ ــ هەرچەندە کە عومری (خضر) و جامی جەمت بێ
چونکە ئەمەلت زۆرە چ عومرێکی کەمت بێ !

=

هاتوەتە دنیاوە • بەپێی ڕێبازی خوێندنی ئەو سەردەمە لە سەرەتاوە قورئانی پیرۆز و وردە کتێبی فارسیی خوێندوە و چوە بۆ فەقێیەتی و لەپێناوی وەرگرتنی زانستە ئاینییەکاندا شار و دێهاتە قوتابخانەدارەکانی بەشێکی کوردستان گەڕاوە و دوا پلەی ئەو خوێندنەی بڕیوە و ئیجازەی مەلایەتیی وەرگرتوە • ئەو شوێنانەی کە زۆر تیایانا مابۆبێتەوە سنە و سابلاغ و زەردیاوای قەرەداغ و هەڵەبجە و سولەیمانین • لە قەرەداغ لای شێخ موحەممەدی ئیبنولخەییاط خوێندوێەتی • لە تەکیەی قەرەداغیش ڕیاضیاتی لای شێخ عەلیی مەلا خوێندوە• لە سولەیمانیێ لە مزگەوتی (سەیید حەسەن) لای مەلا عەبدوڵلای ڕەش بوە • زۆرتر دەوری موستەعیددیی لە خانەقای (مەولانا خالید) لە سولەیمانیێ ڕابواردوە • هەروەها گەلێکیشی لە هەڵەبجە و سولەیمانیێ لای شێخ ئەولای خەرپانیێ خوێندوە (٦) •

ئەم مەعلوماتەی سەرەوە کە بە ئەمانەت نەقڵم کردن ، دوور نیە ڕاست بن ، هەرچەند لایەنی مێژوی هەرکەس پێویستە زۆر بە وردیێ دەستی بۆ ببرێ و بەڵگەی دیاری هەبێ •

خوالێخۆشبو موحەممەد ئەمین زەکیێ بەگ ئەڵێ : نالیێ لە سالانی

=

٢ ــ **خەطی سەبزی لە کەناری لەبی (نالیێ) هەروەك**
(خضر)ی زیندە لەسەر چاە زولالێکی هەیە

٣ ــ **سەری زوڵفت کە ڕشتەی عومری (خضر)ە نیوە هەودایە**
چ هەودایە ؟ کە هەر حەڵقەی دوصەد زنجیری تێدایە

٤ ــ **تا گەرمڕەویی قەطرەیی ظوڵماتی بەقا بێ**
(ماء الخضر) ت قەطرە لەسەر قەطرە فیدا بێ

٥ ــ **لەبی تۆ ئاوی بەقا ، من (خضر) م**
فەیضی تۆ ڕەحمەت و ، من سەوزە گیا

(٦) علاءالدین سجادی ، مێژوی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٠ . (چاپی دووەم) ل ٢٤٠ ــ ٢٤١ .

١٢١٥ ــ ١٢٧٣ی کـۆچی ، ١٨٠٠ ــ ١٨٥٦ی زاییـنیـدا ژیاوه(٧) • د • مەعرووف خەزنەداریش هەر هەمان مێـژوو دیاری ئـەکا(٨) • هەروەها د• کەمال فوئادیش(٩) • مامۆستا عەلائەددین سەججادییش ئەڵێ : له ١٧٩٧ی زایینیدا هاتووەتە دنیاوە و له ١٨٥٥دا مردوە (١٠) •

وا هەموو ئەم مامۆستایانە ، مامۆسـتای سـەججادی نەبێ ، مێژووی لەدایکبوون و مردنی نالییان وەك یەك دانا و بەو پێیە نالی ٥٦ ساڵ ژیاوە • تەنها بەپێی بۆچوونەکەی مامۆستای سەججادی تەمەنی بوە ٥٨ ساڵ •

وابزانم هۆی یەكنەکەوتنی قسەی مامۆسـتا سـەججادی لەلایەك و دوکتۆر خەزنەدار و دوکتـۆر کەمال فوئاد لـە لایـەکیترەوە دەربارەی تەمەن و ساڵی لەدایکبوونی نالی ئەو بەراورد کردنەی کوردی و مەریوانی و بەدوای ئەوانیشدا مامۆستا عەلی موقبیلە کە لە پێشەکیی دیوانەکەیاندا ساڵی ١٢١٥ی کۆچییـان لەگەڵ ساڵی ١٧٩٧ی زایینیدا بەراورد کـردوە • جا ئەگەر وابێ ئەوا وەك کوردی و مەریوانی و موقبیل و سەججادی ئەفەرموون نالی (٥٨) ساڵ ژیاوە• بەڵام لە جەدوەلەکەی ڕۆژهەڵاتناسی ئەرمەنیی سۆڤێتی یووسف ئەبگارەڤیچ ئۆربێلی (١١)دا ساڵی (١٢١٥)ی کۆچی لەگەڵ ساڵی (١٨٠٠ ــ ١٨٠١)ی زایینی بەرابەر کراوە • بەپێی ئەمە وەك دوکتۆر مارف

---

(٧) محمد امين زكى ، خلاصة تاريخ الكـرد و كردستان ، (ترجمة محمد على عونى) ، القاهرة ، ١٩٣٩ ، ص ٣٥٨ .

(٨) مارف خەزنەدار ، لەبابەت مێژووی ئەدەبی تازەی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ ، ل ٣٦ « بە زمانی ڕووسی » •

(٩) کـەمال فوئـاد ، دەسنووسـی کوردی ، فیزبـادن ١٩٧٠ « بە زمانی ئەڵمانی » •

(١٠) علاءالدين سـجادى ، مێژووی ئـەدەبی کوردی ، ل ٢٤٠ ، ٢٤٤ ، چاپی دووەم ، بەغدا ، ١٩٧١ •

(١١) يوسف ابگاروڤيچ اوربـلى ، جداول لتحويل السـنوات الهجرية الى السـنوات الميلاديـة ، (ترجمـة الدكتور حسـين قاسم العزيز) ، مجلة المورد ، المجلد الثالث ، العدد الرابع ، بغداد ١٩٧٤ .

خەزنەدار و دکتۆر کەمال فوئاد لەســەری ڕۆیشتون ســاڵی لەدایکبونی نالیَ دەکاتە (١٨٠٠)ی زایینیَ و تەمەنیشی دەبێتە (٥٦) ســاڵ •

لە ڕاستیدا هیچکام لەمانە باسی ئەو سەرچاوەیەیان نەکردوە کە ئەم ساڵی بون و مردنەیان لیَ وەرگرتوە کە ئەمەش شتێکی بنەڕەتــیَ و زۆر گرنگە • بیَگومان مەسەلەی دیــاریَ کردنی مێژو بە (ئیجتیهاد) نــابیَ و بناغەیەکی ڕاست و دروستی ئەویَ • بەڵام هەندیَ شت هەیە دەبنە هۆی ڕون کردنەوەی سەردەمی (نالیَ) و نزیك بونەوە لە زانینی ساڵی لەدایکبون و مردنی •

١ ــ نالیَ پەیوەندییەکی تایبــەتیی لەگەڵ سلێمان پاشــای بابان و ئەحمەد پاشای کوڕیدا بوە • ئەم پەیوەندییەیش بەم بەڵگانەی خوارەوەدا دەرئەکەویَ :

أ ــ ئەو غەزەلەی کە سەرەتاکەی ئەم بەیتەیە :

بولبولی طەبعم ئەوا دیسان ثەناخوانیَ دەکات

کە تیا ئەڵیَ :

هودهودی دڵ حەبسی بەلقیسی سەبای دیوە یەقین
خۆی کە دامێنگیری شاهی ئاصەفی ثانیَ دەکات

شاهی ئاصەفی یەکەم حەزرەتی سولەیمان پێغەمبەر بوە کە وەزیرەکەی ناوی ئاصەفی کوڕی بەرخیا بوە و مەبەستی لە شای دووەمی ئاصەفیش ، سولەیمان پاشای بابانە (١٢) •

ب ــ ئەو غەزەلەی کە یەکەم بەیتی ئەمەیە :

ئەم تاقمە مومتازە کەوا خاصەیی شاهن
ئاشوبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن

---

(١٢) بڕوانە : مەسعود موحەممەد ، حاجیَ قادری کۆییَ ، بەرگی دووەم ، بەغدا ١٩٧٤ ، ل ١٥٥ ــ ١٥٦ .

که هەمۆی بریتییە لە پیاهەڵدان و وەسف‌کردنی تاقمە سوپایەك • ئەبێ ئەو سوپایە سوپای کێ بوبێ ئەگەر هیی سلێمان پاشــا یا ئەحمەد پاشای کوڕی نەبوبێ ، بەتایبەتێ که کتێبەکانی مێژو ئەڵێن ئــەم ئەحمەد پاشایە سوپایەکی ڕێك‌وپێك و تازە بابەتی پێکهێناوە • جــا نازانم (نالێ) لەکاتی دەستەڵاتی ئەحمەد پاشادا لە سولەیمانێ ماوەتەوە و ئەو سوپایەی بە چاوی خۆی بینیــوە و وەصفی کــردوە ، یا پێش ڕێکخســتنی ســولەیمانیی بەجێ‌هێشتوە و باسەکەیان بۆ گێڕاوەتەوە و دوربەدور تەعریفی کردوە ، یاخۆ مەبەستی سوپای سلێمان پاشای باوکیەتی که لە (١٢٣٤)ی کۆچییەوە تا ١٢٥٤ حوکمڕانیی سولەیمانیی کردوە ؟ !

ج ــ قەصیدە درێژەکەی که بۆ سالمی هاوڕێی‌گیانێ بە گیانیی خۆی ناردوە ، کەتێکڕا پرسیارە لە وەزعی ســولەیمانێ پــاش نەمــانی دەوری بابانەکان •

د ــ غەزەلەکەی که بەبۆنەی سەفەری حەجی (نوری ڕۆدباری)یەوە وتویەتی که وەك لــە تێکڕای بەیتەکانەوە دەرئەکەوێ خــاوەنی ڕێبازی نەقشبەندێ و یەکێك بوە لە موریدە ناودارەکانی مەولانا خالید (١١٩٧ی • ك ــ ١٧٨٣ی • ز ، ١٢٤٢ی • ك ــ ١٨٢٦ی • ز) •

هـ ــ قەصیدەکەی که بە (مەستورە)یا وتوە(١٣) :

خوسرەو خانی ئەردەڵان مێردی مەستورە خانم که بە (خوسرەو خانی ناکام) بەناوبانگە لە ساڵی (١٢٤٠)ی کۆچێ و (١٨٢٤)ی زایینییەوە لە سنە (والێ) بوە • خوسرەو خان لە ساڵی ١٢٤٤ی کۆچیدا ، لەگەڵ ئەوەش که (حوسن جیهان)ی کچی فەتح عەلێ خانی قاجار ژنی بوە ، بۆ خۆش‌کردنی ناوبەین و دڵدانەوەی ئەبولحەسەن (مەستورە)ی ئەدیــب و شــاعیریش

---

(١٣) مەستورە : مــاه شەرەف خانمی کچــی حەسەن بەگ وەك مامۆســتا سەججادێ ئــەڵێ ، یا کچــی ئەبولحەسەن بــەگ وەك خوالێ‌خۆش‌بۆ مامۆستا ئایەتوڵڵای مەردۆخێ لە لاپەڕە ١٥٩ی بەرگی دووەمی کتێبی (تاریخ مردوخ)دا ئەڵێ •

ئەخوازێ • بە حیسابە پێشوەکە لەوکاتەدا کە مەستورە شوی بە خوسرەو خان کردوە (نالی) ٢٩ ساڵان بوە •

ئیتر هەرچۆن بێ ، نالی خەوەکەی ــ کە لە قەسیدەکەیا بۆ مەستورە باسی لێئەکا ــ پێش شوکردنی مەستورە دیبێ و قەصیدەکەی بۆ هاتبێ یا پاش شوکردنی وتبێتی ، ئەم کەین و بەینە زۆناکییەك هەر ئەگرێتە سەردەمی ژیانی (نالی) •

و ــ کۆمەڵە کتێبێکی دەسنوسی پێکەوە جوزوبەند کراوی کتێبخانەی بنەماڵەی موفتیی هەڵەبجەم (١٤) دی • دو غەزەلی تیا نوسرابوەوە(١٥) لە سەرەوەیان نوسرابو (نالی) واتە ئەم غەزەلانە هیی نالین • هەرچەند لە هیچ لایەکی غەزەلەکانەوە نەنوسرابو کەی نوسراونەتەوە ، بەڵام دیار بو وەك کتێبەکان خۆیان زو نوسرابونەوە • کتێبەکانیش لە تەئریخی جیا جیادا نوسرابونەوە • بۆ نمونە یەکێکیان (کفایة)ی بێتوشی بو بە دەستی مەعروفی کوڕی شێخ ئەولای خەرپانی نوسرابوەوە لە ساڵی ١٢٦٩ی کۆچیدا • یەکێکیتریان قەصیدەی (بانت سعاد) بو لە ساڵی ١٢٣٢دا نوسرابوەوە • یەکێکیکەشیان قەصیدەیەکی

---

(١٤) بنەماڵەی موفتیی هەڵەبجە ئەچنەوە سەر شێخەولای خەرپانی •

(١٥) دو غەزەلەکە ئەو غەزەلانە بون کە سەرەتای یەکێکیان ئەم بەیتەیە :

نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ
نەچم ، شەرت بێ ، هەتا ئەو خوارە بێ تۆ

سەرەتای ئەویشیان ئەم بەیتەیە :

عاشقی بێ دڵ دەناڵێ ، مەیلی گریانی هەیە
بێ شکە هەورە تریشقە تاوی بارانی هەیە

غەزەلی یەکەمیان ، زیاد لە هەمو نوسخەکانی بەردەستم ئەم بەیتەشی تیابو :

هەمو ئەعضایی ناڵینم دەناڵێ
سەراپام میثلی مۆسیقارە بێ تۆ

١٥٠ بەیتیی جەلالەددینی سیوطیِ بو ڕەســوڵ ناوێك لە ساڵی ١٢٣٢دا لــە مەدرەسەی مەولانا ئەحمەدی کوڕی مەولانا سڵێماندا نوسیبوویەوە •

هەروەها لە لاپــاڵی کۆمەڵە دەستوسێکیتری پێــکەوە جوزوبەند کراوی هەر ئەم کتێبخانەیەدا(١٦) شیعرێکیترم دیِ درابوە پاڵ نالیِ (١٧) • کتێبەکانی ئەم کۆمەڵە لە ساڵانی ١٢٧١ و ١٢٧٢دا نوسرابونەوە •

هەرچۆن بێ دیارە ساڵانی ١٢٣٢ و ١٢٦٩ و ١٢٧١ و ١٢٧٢ کە ساڵی نوسینەوەی ئــەو کتێبانەن جۆرە ڕۆشناییەك ئەخەنە ســەر ساڵانی ژیانی نالیِ •

نابێ ئــەوەش لەیادکەین کە وەك ئەڵێن نالیِ لای شــێخی خەرپانیِ خوێندویە • لــە باوکمم بیست فەرمویِ لە شێخ بابەڕەســوڵی عەبابەیلیِ (١٨٧٨ ــ ١٩٤٣)م بیستوە نــالیِ لەگەڵ موفتیی زەهاویِ و مەلا یاسینی تەشاریِ و مەلا یوسفی تەوێڵەییِ موستەعید (قوتابیی دوا پلە) بوون لای شێخ ئەولای خەرپانیِ • گومانیش لەوەدا نیە کە شێخ ئەولا ساڵی (١٢٥٤)ی کۆچیِ وەفاتی کردوە (١٨) •

ز ــ بــەڵام وابزانم لــە هەموِ ئەم بەڵــگانە گرنگتر ئــەوەبێ کە ڕۆژهەڵاتناس خۆدزکۆ کە شابەندەری ڕوسیا بوە لە پاریس ئەیگێڕێتەوە کەوا لە ســاڵی ١٨٥٣دا لە پاریس چاوی بە ئەحمــەد خان ناوێکی بابان

---

(١٦) هەردو کۆمەڵە دەستوسەکەم لای بەڕێز شێخ عەلیی شێخ موحەممەدی قەرەداغیِ دی •

(١٧) شیعرەکە ئەمــەیە کە لەبەر ڕاســت نەبونەوەی مەعنــاکەی بۆم ، بە شێوە نوسینی فارسیِ ، واتە وەك خۆی ، ئەینوسمەوە :

بدور دایری فنجان چینی
شکاندی دائری فنجان چینی

(١٨) محمد علی القرەداغی ، الشیخ عبدالله الخرپانی من خــلال مخطوطات مکتبته ، گۆڤــاری کۆڕی زانیاری کورد ، بــەرگی (٢) ژمارە (٢) ، بەغدا ، ١٩٧٤ •

مامۆستا شێخ توریی شێخ بابەعەلییە (١٨٩٠ ــ ١٩٥٥ی • ز) کە پیاوێکی زانا و شیعر دۆست بوو زوربەی تەمەنی لە تەکیەی قەرەداغدا بەسەربردبو و مامۆستا سەجادییش خۆی لێی بیستوە ، ئــەم ڕیوایەتە ڕێی تێ ئەچێ و بە دوری نازانم •

بەڵام بەداخەوە لــە دیوانەکەیا کەم و زۆر هیچ جــۆرە هێمایەك بۆ ئەم ئایشێیە نیە و تائیستەش چ غەزەل و قەصیدەیەك کە بۆنی ئایشێی لێوە بێ نەبینراوە • بەڵام تێکڕا بۆنی دوو ئافرەت یا زیاتر لە ژیانی شــاعیرێکدا بەتایبەتی لە هەرەتی لاویدا شتێکی دور نیە • دڵی لاوێك تا ســەری بــە پەتەوە ئەکرێ و لەنێو (قەفەزی پۆڵایین !) یا (هێلانەی زێڕین !) دا توند ئەکرێ سەر بە دەیان لاوە ئــەنێ • نالییش یەکێك بوە لەو هەمو خەڵکی خوایە !

نالی لە چەند لایەکی دیوانەکەیدا ناوی (حەبیبە) و لە دو لاشدا ناوی (مەحبوبە)ی هێناوە • لاموایە مەبەستی لە (مەحبوبە)ش هەر (حەبیبە) بوە ، چونکە بە زاراوی (صەرف) (حەبیب) لەسەر کێشی (فەعیل) پێش ئەوەی بکرێتە (عەلەم) بۆ نێر و مێ بەکاردێت و ، حەبیبە تەنها بۆ ئافرەت پاش ئەوەیە کە کراوە بە عەلەم • جا هەندێ جار (حەبیبە)ی بەکارهێناوە و جاروباریش (مەحبوبە) • هەروەها لاشموایە چ (حەبیبە) و چ (مەحبوبە) هیچکامیان ناوی ڕاستەقینەی یارەکەی نالی نین ، چونکە لە کۆمەڵگایەکی وەك کۆمەڵگای ئەوڕۆژەی کوردەواریدا ئاسان نەبوە بۆ مەلایەك دڵی بە ئافرەتێکەوە بوبێ ، ناوی ئەو ئافرەتە بزڕێنێ و بیخاتە شیعری خۆیەوە ، نەخوازەڵا ئەگەر بەتەمای خواستنیشی بوبێ •

وا لێرەدا ئــەو شیعرانە ئەخەمە پێش چــاو کە ناوی (حەبیبە) یا (مەحبوبە)یان تیایە :

١ ــ جەنانی وەك جینان کردم بە ماوا

(حەبیبە)ی (ماڵیاوا) ، ماڵی ئاوا

٢ ــ خەندەو دەمی (مەحبوبە) كەوا زۆر نمەكینن
بەس خۆشە ئەگەرخۆ نمەكی زەخم و برینن

٣ ــ پێمدەڵێن (مەحبوبە) خێل و قیچە ، مەیلی شەڕ دەكا
خێل و قیچە ، یا ترازوی نازی نەختێ سەر دەكا ؟!

٤ ــ موژگانی سیبیەهـ مەستە وەكو چاوی (حەبیبە)
غارەت كە بكەن دێن و دەچن ڕۆح بڕفێنن

٥ ــ لە دنیا جەننەتی باقێ تەلاری شاهیبە ساقێ !
(حەبیبە) طوڕڕەیی طەوقی ملی شیرین و عەزرایە

٦ ــ ئاخ لەگەڵ ئێمە (حەبیبە) سەری پەیوەندی نیە
نەیشەكەر قەددە ، بەڵا بەندی هەیە ، قەندی نیە

٧ ــ (نالێ) لەبی (حەبیبە) هەم طیبە ، هەم طەبیبە
خولاصەیی لەبیبە ، فەرمانبەری لەبی بە

٨ ــ دەستم لە گەردنی خۆت هەڵمەگرە ئەی (حەبیبە)
وەبزانە خوێنی خۆمە ، یا مینەتی ڕەقیبە

وەكو لەپێشەوە باسم كرد ئەوانەی شتێكیان لەبارەی نالییەوە نوسیوە وتویانە (حەبیبە)ی خواستوە و بووەتە هاوسەری ٠٠ بەڵام ناوونیشانی (حەبیبە)ی هاوسەری نالێ ، بەتایبەتێ لە ساڵانی دەرەوەیدا ، ونە ، نە لەوە ئەچێ كە لەگەڵ خۆی بردبێتی بۆ حەج و بۆ ئەستەموڵ و نە لەوەش ئەچێ كە ئەو دۆستە گیانی بە گیانییەی بە زیندوێ لە كوردستاندا بەجێهێشتبێ ٠٠ دوور نیە ، وەك ماموستا سەججادێ لە مێژووەكەیدا ئەفەرموێ ، (حەبیبە) پێش سەفەری (نالێ) كۆچی دوایێ كردبێ ٠٠ نەبوونی منال و نەوەش ئەوەندەیتر ڕێ و شوێنی ئەم مەسەلەیەی تاریك كردوە ٠

لێرەدا جێی خۆیەتی كەمێ لەسەر هەندێ لایەنی بۆچونەكەی ماموستا (سەججادێ) بڕۆم و هەندێ شت بخەمە ڕوو :.

مامۆستا دەربارەی مان و نەمانی (حەبیبە) ئەفەرموێ :.

« •••• وە زۆرتریش کە نەهاتوەتەوە بۆ سولەیمانێ (واتە نالێ) هەر لەبەر ئەوە بوە تەماشای کردوە (حەبیبە)یە نەمـاوە ، دۆستەکان و ئەربابی زەوقی خۆی کە لەگەڵیان ڕایبواردوە نەماون ، سەرەڕای ئەمەش جەوری تورکان (عوسمانییەکان) هەر زیادی کردوە • ئیتر دڵخۆشییەکی شك نەبردوە تا ڕۆ بکاتەوە سولەیمانێ ، بەڵکو لەو بڕە شیعرەیدا کە ئەڵێ :

هەتا تۆم ئاشنا بویت ئاشنا بۆم (٢٦)
ئەمێستا مۆ بە مۆ (٢٧) ئەغیارە بێ تۆ

لە کن من با وجوودی ناس و ئەجناس
کەسی تێدا نیە ئەم شارە بێ تۆ

هەمو رۆژێ لەتاو هیجرانی ئەم ساڵ
تەمەننای مردنی پێرارە بێ تو •••

وا ئەگەیەنێ کە (حەبیبە) تەنیا دوو ساڵ لەگەڵ (نالێ) بوە ، چونکە دەردەدڵی ئەوە ئەکا ئەڵێ : تا تۆ دۆست و ئاشنام بویت هەمو کەسم هەبو ، ئیستە کە تۆ نەمـایت هەمو کەسم لێ بـو بە بێگانە ، لەگەڵ ئـەو هەمو مەردمەشا کە لـەم شارە ــ سولەیمانێ ــ دا هەیە هەر لەبەرئەوە کـە تۆ نەماوی کەسی تێدا نیە ، لەبەر ئەو کۆچە کە ئیمساڵ تۆ کردت داوای مردنی پێرار ئەکەم ، چونکە پێرار لەبەرئەوە بە تۆ شاد نەبوبوم هەمـو دەمێك ئاواتی مردنم ئەخواست ، ئیستە کە تۆ نەمایت کەوتومەتە داوا کردنی ئەو مردنە ! •• » (٢٨)

ئەمە نەصصی فەرموودەکەی مامۆستا (سەججادێ) بو •

---

(٢٦) ڕاستەکەی : ئاشنام بون . (ف)

(٢٧) ڕاستەکەی : مو بە موم . (ف)

(٢٨) علاءالدین سجادی ، مێژوی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ١٩٧١ ، ل ٢٤٢ ، (چاپی دووەم) .

دەبا پێکەوە چاوێ بە غەزەلەکەدا بخشێنین و بزانین ئاخۆ بۆ شیعری پاش مـردنی خۆشـەویست ئەشێ ، یـا هەر مەبەسـت جیا بوونـەوە و دوورکەوتنەوەی بێ مردنە ؟

١ ــ نالی لە سەرەتای غەزەلەکەدا ئەڵێ :

نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ
نەچم شەرط بێ هەتا ئەو خوارە بێ تۆ

با مەعنای (شەرط و جـەزا)ی ڕستەی « ئەگەر نەمـردم بێ تۆ ، شەرط بێ نەچم بێ تۆ » لێبدەینەوە . نالی ئەڵێ : تازە ئەمجارە تێکەوتم ، تۆش بوم ، بێ تۆ چوم بۆ ئەو خوارە • ئەگەر خـوا کردی و لـە مەرگ ڕزگار بوم ، شـەرط بێ جارێکیتر بێ تۆ نەچم • ئەمە لەگـەڵ مردوودا ئەوترێ یا لەگەڵ زیندوودا ؟ ! ئەی ئەگەر (نالی) نەمرد ، هەر وەك نەمرد ، یاری لە گۆڕ دەرئەهێنێ و لەگەڵ خۆیا ئەیبا ؟!

٢ ــ لە بەیتێکیتری ئەم غەزەلەدا ئەڵێ :

لە کن تۆ خار و خەس گوڵزارە بێ من
لە کن من خەرمەنی گوڵ خارە بێ تۆ !

ئەم گلەیی و بناشـتە لەگەڵ مردوودا ئەکرێ یـا لەگەڵ زیندوودا ؟ تۆ بڵێی نالی مەبەستی ئەوە بێ بڵێ : تەنانەت لـە گۆڕیشـدا ، بێ من دڕك و داڵت لە لا گوڵزارە ؟ باوەڕ ناکەم !

٣ ــ ئەمە لەلایەك • لە لایەکیتریشـەوە ئـەم غەزەلەی کە مامۆستا سەججادی کردوویـە بە بەڵگەی بۆچوونـەکەی خۆی ، وەك ئـەو واتایە هەڵئەگرێ ، ئەوەش هەڵئـەگرێ کـە دەربڕینی ئازاری جیاییەکیتر بێ ، بەتایبەتی تێکڕای شیعرەکان جیابوونەوەی دووری ئەگەیەنن ، نەك مردن :

هەموو ڕۆژێ لەتاو هیجرانی ئەمساڵ
تەمەننای مردنی پێرارە بێ تۆ

ئەگەر باس باسی مردن بوایە ئەیتوانی بڵێ :

هەمۆ رۆژێ لە داخی مەرگی ئەمساڵ
تەمەننای مردنی پێرارە بێ تۆ

٤ ــ ئەگەر نەختێ بە وردێ و لە ڕێبازی چەشی ناڵییـەوە سەیری بەیتەکە و بەرامبەریی (هیجران) و (مردن) بکەین بۆمـان دەرئەکەوێ مەبەستی (ناڵی) لە « هیجـران » هیجرانی مردن نیە و نایـەوێ مەرگی حەبیبە و مـەرگی خۆی بخـاتە دۆ تای تـرازۆ ، بەڵکـو ئەیـەوێ لێ دۆرکەوتنەوەی حەبیبە بخاتە تایەك و مەرگی خۆی لەو تاکەیتریدا دانێ .

٥ ــ دۆریش نیە ناڵی ئـەم غەزەلەی هەر بۆ (حەبیبە) نـەوتبێ و بەبۆنەی دۆرکەوتنەوەی دۆستێکیتریەوە وتبێتی •

دوا سەرنجم لەم بابەتەوە ئەوەیە بۆچی هیچ لاواندنەوە (مرثیة)یەك لە شیعری ناڵیدا دەربارەی حەبیبە بەرچاو ناکەوێ ؟ بێوەچەیێ و کەس لە دوانەمانی ناڵیـیش ئەوەندەیتر گرێکـەی کوێر کردوەتـەوە ! کـێ بێ ئەوەندە ئازا بێ بڵێ هەر لە بنەڕەتا (حەبیبە)ی نەخواستوە ؟!

نامە شیعرییەکەی بۆ سالم

با جارێ لە بابەتی مێژۆ دۆر نەکەومەوە و چەند سەرنجێك سەبارەت بەو ساڵەش بخەمەڕۆ کـە مامۆستا سەججادێ بۆ نامەکـەی ناڵیی دیاری کردوە ، ئەو نامەی کە بۆ عەبدوڕڕەحمان بەگی سالمی ناردوە .

مامۆستا لەمبابەتەوە ئەفەرموێ :

« ••• لە ١٨٣٠ی ز دا ئەچێ (واتە ناڵی) بۆ حـەج و سولەیمانی بەجێدێڵێ ، حەج ئەکا و ئەگەڕێتەوە بۆ (شام) چەند سـاڵێك لەوناوەدا ڕایبواردوە ، هـەوای مەڵبەندی ئەکەوێـتە سەر ، لـە ١٨٣٤دا کاغـەزە بەناوبانگەکەی کە سەرەتاکەی ئەڵێ :

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرۆر
ئەی پەیکی شارەزا بە هەمۆ شاری شارەزۆر

ئەنوسێ بۆ سولەیمانێ ••• » (٢٩) تاد •

با هەندێ شتی زۆر ئاشکرا و هەمو لا پێ ڕازێ بخەینە ڕو :

١ ــ ئەو تەئریخەی کە مامۆستا سەججادێ دایناوە ئەکاتە (١٢٥٠)ی کۆچێ •

٢ ــ نالێ لە شامەوە قەصیدەکەی بۆ (سالم) ناردوە و سالم لە سولەیمانێ بوە • گوێ لە بەیتێکی وەڵامەکەی سالم بگرە کە ئەڵێ :

بۆ موڵکی شامە نامەیی من سۆیی (نالی) یە
هەر حەرفی ئەو لە وەضعی ویلایەت دەدا خەبەر

٣ ــ لە شیعرەکانی سالمەوە دەرئەکەوێ کەوا وەڵامەکەی لەکاتێکدا داوەتەوە دەستەڵاتی بابانەکان بە ئێجگارێ لەناوچوەوە و عوسمانییەکان ڕاستەوخۆ سولەیمانییان بەڕێوەبردوە • سالم ئەڵێ :

لەو سایەوە (٣٠) کە حاکمی بابان بەدەرکران
نەیدیوە کەس لە چیهرەیی کەس جەوهەری هونەر

٤ ــ لە سەردەمی سلێمان پاشا و مەحمود پاشای برایدا ، ئەگەرچی شەڕی نێوان ئەم دو برایە درێژەی کێشا و جارێك مەحمود پاشا بە یارمەتیی حوکومەتی قاجاریی ئێران و ، جارێك سلێمان پاشا بە یارمەتیی سوپای عوسمانێ ئەوی تریان دەرئەپەڕاند ، بەڵام تێکڕا بابان حاکم بون و سولەیمانێ بە دەستی خۆیانەوە بو و نە سوپای عوسمانێ و نە چریکی قاجارێ نەڕژابونە ناو شار •

---

(٢٩) علاءالدین سجادی ، مێژوی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ١٩٧١ ، ل ٢٤٣ ، (چاپی دووەم) .

(٣٠) ئەمە بەپێی نوسخەکەی مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانییە ، ئەگینا لە نوسخەکانیتردا کە ئەم وەڵامەیان تیایە ، نوسراوە : لەو سالەوە ...

شێخ ڕەزای تاڵەبانی ئەڵێ :

لە بیرم دێ (سولەیمانی) کە دارولمولکی (بابان) بو
نە مەحکومی عەجەم ، نە سوخرەکێشی ئالی عوسمان بو

لە بەر قاپیی (سەرا) صەفیان دەبەست شێخ و مەلا و زاهید
مەطافی کەعبە بۆ ئەربابی حاجەت (گردی سەیوان) بو

لەبەر تابوری عەسکەر ڕێ نەبو بۆ مەجلیسی پاشا
سەدای مۆزیقەوو نەققارە تا ئەیوانی کەیوان بو

کە عەبدوڵلاە پاشا لەشکری والیی سنەی شڕ کرد
(ڕەضا) ئەو وەختە عومری پێنج و شەش طیفلی دەبوستان بو

ئەو ساڵە کە عەبدوڵلا پاشای برای ئەحمەد پاشا لەشکری (ڕەضا قولی خانی کوڕی خوسرەو خانی ناکام)ی والیی سـنەی شکاند ، کە بۆ یارمەتیی مەحمـود پاشای مامی عەبدوڵلا پاشـا لەشکرەکەشیی کردبو ، بەوجۆرە کە ئایەتوڵلای مەردۆخی نوسیویەتی ، بریتییە لە ساڵی ١٢٥٧ی کۆچی (٣١) ڕێکەوتی ١٨٤١ ـ ١٨٤٢ی زایینی •

مامۆستای سەجادی تەئریخی لەدایکبون و مردنی شـێخ ڕەزای بەمجۆرە نوسیوە ١٨٣٥ ـ ١٩٠٩ی ز (٣٢) •

٥ ـ لە ساڵی (١٢٥٢)ی کۆچیدا بە تەواوی فەرمانڕەوایی سولەیمانی بۆ سلێمان پاشا تەخت بو و لە (١٢٥٤)دا وەفاتی کرد • نالی خۆی ئەڵێ :

شاهی جەم جا نالیا ! (تأریخ جم) تەئریخیە
تا نەڵێن لەم عەصرەدا ئەسکەندەری جەم جا نەبو

---

(٣١) شیخ محمد مردوخ کردستانی ، تاریخ مردوخ ، جلد دوم ، بدون ذکر محل و سال طبع ، ص ١٦٦ ـ ١٦٧ •

(٣٢) علاءالدین سجادی ، مێژوی ئەدەبی کوردی ، بەغدا ١٩٧١ ، ل ٣٧٤ ، (چاپی دووەم) •

(تاریخ جم) به حیسابی ئەبجەد ئەکاتە ١٢٥٤ی کۆچی کە ڕێکەوتی ١٨٣٨ی زایینییە (٣٣) ٠

٦ ـ ئەحمەد پاشای کوڕی سلێمان پاشا لەدوای مردنی باوکی فەرمانڕەوایی سولەیمانیی گرتە دەست و تا ساڵی ١٢٦٤ی کۆچی و ١٨٤٧ی زایینی فەرمانڕەوایی کردوە ٠ لەم ساڵەدا لەگەڵ سوپای نەجیب پاشای والیی بەغدادا گژان و لەئەنجامدا شکاو نێررایە ئەستەمۆڵ ٠ عەبدوڵڵا پاشای برای وەك قایمقامێکی مۆچەخۆری عوسمانی لە سولەیمانی دانرا و سوپای تورکیش ڕژایە شار و سەربەخۆیی بابان دوایی هات ٠ عەبدوڵڵا پاشا تا ساڵی ١٨٥١ی زایینی مایەوە ، ئەنجا ئەویش بەتەواوی لابرا و کاربەدەستێکی تورکی لە شوێندا دانرا (٣٤) ٠

کەواتە لەگەڵ ئەم هەموە ڕاستییە تەئریخییانەدا چۆن ئەگونجێ (نالی) لە ساڵی (١٨٣٤)ی زایینیدا کە هێشتا سلێمان پاشا بەسەر زیندو بوە و سولیمانیی بەتەواوی بۆ تەخت بوە ، نامەی وا پڕ ئازار و جەخاری بۆ سالمی برادەری نوسیبێ ؟!

من لاموایە (نالی) ئەم نامەیەی یا دوابەدوای شکانی ئەحمەد پاشا و بانگکردنی بۆ ئەستەمۆڵ ناردوە ، کە ئەکاتە ساڵی ١٨٤٧ی زایینی ، یا پاش بەئێجگاری دەس لەکار کێشانەوەی عەبدوڵڵا پاشای برای و نەمانی دوا دەستەڵاتی بنەماڵەی بابان ، واتە ساڵی ١٨٥١ی زایینی کە ئەکاتە ساڵی ١٢٦٨ی کۆچی ٠

---

(٣٣) یوسف ابگاروڤیچ اوربلی ، جداول لتحویل السنوات الهجریة الی السنوات المیلادیة ، (ترجمة الدکتور حسین قاسم العزیز) ، مجلة المورد ، الجزء الثالث ، العدد الرابع ، بغداد ، ١٩٧٤ .

(٣٤) سی . جی . ادموندز ، کرد و ترك و عرب (ترجمة جرجیس فتح‌الله المحامی) ، بغداد ١٩٧١ ، ص ٥٧ .

سالم ئەڵێ :

توخوا بڵێ بە حەضرەتی (نالی) : دەخیلی بم
بەم نەوعە قەط نەکا بە سولەیمانییا گوزەر !

ئەم موڵکە نەظمی نابێ بە بێ عەدلی واریثی
بێ ئەو بە قەصدی ئەم طەرەفە با نەکا سەفەر !

ناڵی یا ناڵی یا نالی ؟

لە پێشدا با نەختێك لە واتای ئـەم دوو وشـەیە بکۆڵینەوە : (نالی) یانێ چی و لە چیەوە هاتوە ، یاخۆ (ناڵی) یانێ چی و بناخەکەی چیە ؟

یەکەم : (نال) • لە فەرهەنگی (برهان قاطع)دا ئـەڵێ : « (نال) لەسەر کێشی (سال) نەیجەیەکە ناوەکەی بۆش بێ • بە عەرەبی پێی ئەڵێن « مزمار » (واتە : شمشاڵ) • هەروەها بە قەڵەمی نوسێن ئەڵێن و بـەو تاڵە باریکانـەش ئەڵێن کە لەناو قەڵـەمی نەیجەدایە (کە ئەوسـا پێیان نوسیوە و تائێستەش ماوەی ماوە) • بەو نەیجە ناوپڕەش ئەڵێن کە تیری لێ دروست ئەکەن (ئەڵبەت مەبەستی حەیزەرانە) • بە قامیشی شەکریش ئەڵێن • بە جۆگەی بچکۆلە و گەورەش ئەڵێن • ناوی باڵندەیەکی بچوکی زۆر خۆش ئاوازیشە • بە مەعنای ناڵە (ناڵین)یش هاتوە » (٣٥) •

ئەمانە هەمو مەعنای (نال)ی فارسی بـون لـە بورهـانی قاطیعەوە وەرمگێڕا نە سەر کوردی • بەڵام (نال)ی بە لامی بچـوکم لە کوردیدا دەست نەکەوت •

دووەم (ناڵ) ، نەعل : بەمەعنا هەر شـتێ لـە پێ بکرێ و پێی پێ بپارێزرێ ، یا ناڵی وڵاخ و وڵاخی بەرزە • لەم دواییەشدا بۆ ناڵ و ناڵچەی

---

(٣٥) محمد حسین بن خلف تبریزی ، برهـان قاطع ، باهتمام دکتر محمد معین ، تهران ١٣٤٢ ص ٢١٠٤ ، ج ٤ ، چاپ دوم .

قۆندەرە بەکارئەهێنرێ • بەڵام مانای وشەکە لە بنەڕەتدا وەك وتم پێڵاو و ناڵی وڵاخ بوە • ئەوسای زۆر کۆن قۆندەرە نەبوە تا ناڵی لێ بدرێ •

ئەمە ئەگەر ناو (اسم) بێ • خۆ ئەگەر کار (فعل) بێ ، ئەوا شێوە تۆسینە فارسییەکەی دوو بار هەڵئەگرێ • یەکەم : ناڵیَ ، واتــە : ناڵاندی و هاواری لێ بەرز بوەوە • دووەم : ناڵێ ، واتە قسە ناکات •

با جارێ واز لــە (ناڵیَ) بێنــین و نــەختێ (ناڵیَ) و (ناڵێ) تاوتوێ بکەین ، بزانین سەرمان لە چیەوە دەرئەچێ ؟

ئەگەر وشەکە ئیسم بێ نیسبەتە ئەلای ناڵی وڵاغ و کەوش و بــە مەعنا شتی سەرکوتکراو و ژێر پێ خراوە • ئەگەر فیعل بێ و وەك مامۆستا سەججادیَ ئەڵێ و بۆ غائیب (نادیار) بێ ئەوا بە مەعنا (ناڵاندی) ئەبێ کە کاری ڕابوردوو (فعلی ماضی)یە • یا (ناڵێ)یە کە کاری ئیستا و لەمەوپاش (فعلی مضارع)ە و بە مەعنا (لا یقول)ی عەرەبییە !

من لاموایە نازناوی شاعیر نە (ناڵیَ)ی مەنسوب ئەلای (ناڵ)ە و ، نە (ناڵیَ)ی فیعلی ماضییە و نە (ناڵێ)ی موضاریعە •

یەکەمیان نیە ، چونکە زۆر دوورە چەشنی شاعیرێکی پایەبەرزی باوەڕ بەخۆکردووی بەخۆدا نازیوی نا صۆفیی وەك مەلا خدر لەناو هەرچیَ ناو و نازناوی ئاودار و پــاراوی کوردەواریدا هــەیە وشەی (نــاڵ)ی وڵاغی هەڵبــژاردبێ و خــۆی دابێتە پــاڵی و خۆی کردبێتــە شتێکی ســواوی سەرکوتکراوی ژێرپێخراوی وەك ناڵ !

ناشتوانین بڵێین (ناڵیَ) ئیسمە و نیســبەت دراوەتە پاڵ (ناڵە)ی بە مەعنا هاوار ، چونکە نیسبەت ئەلای ناڵە (ناڵەییَ)یە نــەك (ناڵیَ) وەك (ساڵەییَ) نیسبەت ئەلای خێڵی (ســاڵە) یا (پاوەییَ) نیســبەت ئەلای شاری (پاوە) یا (قاوەییَ) نیسبەت ئەلای ڕەنگی (قاوە) ، مەگەر لەسەر ڕێ و شوێنی نیسبەتی عەرەبیَ نیسبەتی خۆی دابێ وەك (بەرزنجەیی)یەکان کە بە خۆیان ئەڵێن (بەرزنجیَ) ، بەڵام ئەوەش دوورە ، چونکە لە مەسەلەی

(بەرزنجی)دا بنیادەم بە ئاسانی نیسبەت ئەلا دراوەکە ئەدۆزێتەوە ، کەچی لە (نالّی)دا وا نیە • سەرەڕای ئەوەش ئەگەر مەلا خدر نیسبەتی خۆی ئەلای (نالّە)ی کوردی بدایـە ، ئەبۆ نیسبەتەکەی بە شـێوەی کوردی بدایە و خۆی ناو بنایە (نالّەیی) •

دووەمیش نیە بە هەر دو بارەکەیەوە ، چونـکە هەمو شاعیرەکان چ کوردیان و چ فارسیان ، بەش بەحالّی بیستنی ئێمـە ، یەکێکیان تیا نەبوە فیعلی ماضی یا موضاریع یا ئەمر هیی غائیب یـا حاضری کردبێتە نازناوی خۆی • نازناوی شاعیرە کورد و فارسەکان یا ناوی ڕاستەقینەی خۆیان بوە یا نیسـبەت دراوەتە پاڵ ئیسـمی (مەصدەر) یـا ناوی شـتێکیتر ، یا صیفەتێکیان پەسەند کردوە وەك : (مەحوی) نیسبەتە ئەلای (مەحو) ، (خاکی) نیسبەتە ئەلای (خاك) ، (فەیضی) نیسبەتە ئەلای (فەیض) ، (فەوزی) نیسبەتە ئەلای (فەوز) ، (کوردی) نیسبـەتە ئەلای کورد ، (ناری) نیسبەتە ئەلای (نار) ، (هەردی) نیسبەتە ئەلای (هەرد) ، یا وەك (سالم) و (بێخود) و (صائیب) و (حەریق) و (حافظ) و (بێدل) و (کەلیم) ••

ئەمە لە لایەك • لـە لایەکیترەوە (نازناو) تێکـڕا لە ڕستەدا ، بێ گوێدانە ئەوە کە نازناوە ، جێگای ئەبێتەوە و مەعنای تـەواو بەدەستەوە ئەدا • دەبا بۆ نمونە ئەم بەیتە بخوێنینەوە بزانـین (نالّی) یا (نالّی)ی فیعل چ مەعنایەك ئەدەن ؟

وەرە سەیری خیابان و بەیاضی دەفتەری (نالّی)
کە صەف صەف مەصرەعی بەرجەستە ڕیزی سەروی مەوزونە

یا ئەم بەیتە :

لەومەیی (نالّی)یی دێوانە مەکەن ئەی عوقەلا
موددەیێکە کە زەدەی لەطمەیی دەستی پەرییە

یا ئەم بەیتە :

(نالی) ئاسوودە نیە طوولی نەمامی عومرت
بە نەفەس دێت و دەچێت ، ئەصلی لەسەر باییکە

(نالیِ) ئەڵێی یا (نالیَ) ئەگەر ئەتوانی بێجگە (نازناو)یەتیِ جێگای بکەرەوە و مەعنای بگونجێنە ! نەك ئەم سێ بەیتە ، بەڵکو ئەگەر هەموو دوا بەیتەکان سەیر بکەی وشەی (نالی)ی فیعل بێجگە (نازناو)ییەکەی لە ڕستەکاندا جێگای نابێتەوە • بەڵام ئەگەر (نالیِ)ی مەنسووب بێ ، وەك لەمەوپاش باسی ئەکەین ، چ نازناو بێ و چ بە مانا بنەڕەتییەکەی بێ لە ڕستەکاندا جێگای ئەبێتەوە •

کە لە (نالیَ) و (نالیِ) بووینەوە ، ئەوە مایەوە کە بڵێین (نالیِ) بێ بە لامی بچووك و ئیسمی مەنسووب بێ ، واتە : مەلا خدر خۆی داوەتە پاڵ (نال)ی بە مەعنا قەڵەم یا (نال)ی بە مەعنا شمشاڵ ، یا (نال)ی بە مەعنا تاڵە باریکەکانی ناو قەڵەمی نەیجە ، یا (نال)ی بە مەعنا باڵندە دەنگ خۆشەکە یا (نال)ی بە مەعنا نالین ، یا (ناله)ی فارسیِ کە ئەویش هەر بە مەعنا ناڵینە • بەڵام لەم حاڵەدا ئەبێ دانە پاڵەکە لەسەر ڕێ و شوێنی دانە پاڵی عەرەبیِ بێ •

من لام‌وایە نازناوی مەلا خدر (نالی)یە بەلامی سووك و ئەم وشەیە ، وەك‌وتم ، نیسبەتە ئەلای (نال)ی فارسیِ و ئەم (نال)ەش بە مەعنا قەڵەم و تاڵی ناو قەڵەم و شمشاڵ و باڵندەی خۆش ئاواز و بە مەعنا (ناله)ش ئەگونجێ •

سەیری ئەم بەیتەی بکە :

ظاهیر و باطین لەسەر لەوحی حەقیقەت یا مەجاز
ئاشنای سیڕڕی قەڵەم بێ غەیری (نالیِ) کەس نیە

واتە : نالیِ ئاشنای پەنامەکییەکانی قەڵەمە چونکە تاڵی ناو قەڵەمەکەیە و لەو تاڵە نزیکتر لە قەڵەمەوە نیە •

بەڵام لەم بەیتەدا :

لە سایەی قەددی مەوزوٚن و دوٚ زوڵفی
لە نالێ و شیعر و تەسویدی نەما باث

(نال)ی بە مەعنا قەڵەم و (نالێ) بە مەعنا (قەڵەمێ) زۆر گونجاون و لەگەڵ شیعر و تەسویدیشدا گونجاوترن •

یا سەیری ئەم دو بەیتە بکە :

لەگەڵ مورغی چەمەن (نالێ) دەناڵێ
کە یانێ : عاشق و هەمفەرد و فەردین

ڕوخی توٚ گوڵێکە صەد وەك هوزاری عاشق ئەمما
لە هەموٚ چەمەن دیارە بە ئوصوٚڵی ناڵە (نالێ)

لەم دوٚ بەیتەدا (نالێ)ی مەنسوٚب ئەلای (نـــال)ی بە مەعنـــا باڵندە دەنگخۆشەکە زۆر لەبارە •

لەم بەیتەشدا کە ئەڵێ :

(نالێ) و مەثەلی حاڵی لە ئەشکەنجەیی غەمدا
وەك نالە لە نەیدا ، وەکو نالە لە قەڵەمدا

نیوەی دوەم دوٚر نیە هێما بێ بۆئەوەی (نالێ) مەنسوٚب بێ ئەلای (نال) چ بە مەعنا قەڵەم و چ بە مەعنا شمشاڵ ، ئیتر بە (وەك نالە لە نەیدا)ی بخوێنینەوە یا بە (وەك ناڵە لە نەیدا) •

لە گەلێ شوێنیشدا (نالێ) بوٚ نیسبەت ئەلای (نال) ی فارســیی بە مەعنا ناڵە لەبارە • بۆ نموٚنە :

بۆ زوڵف و ڕوخ و ئەبرووی چون زوڵفی سیاتان
عالەم وەکو (نالێ) هەموٚ با ناڵە و ئاهن

ئەوەشمان لە یاد نەچێ کە هەڵگرتنی وشەی (نالیٖ)ی مەنسوب بۆ چەند جۆرە مەعنا و بنـەڕەت و یـاریٖ کردنی شـاعیری هەڵکەوتومان بە وشە و ڕستە شتێکی سەیر نیە • نالیٖ خۆی ئەڵێ :

نەظمی (نالیٖ) میثلی ئاو و ئاوێنە ڕەنگی نیە
دوٗ ڕوە بۆ سەیری خاطر : یەك خەفیٖ و یەك ئاشکار

با بگەڕێینەوە سەر ڕاستە بابەتەکە : بۆچیٖ (نالیٖ)م بە لامی سـوٗك پەسەند کرد ؟ وەرە لەگەڵما سەرنجێك لەم شتانەی خوارەوە بدە :

١ ـ مامۆستا مەلا خـدری نالیٖ زۆر کۆن نیە و لە ناوچـە و شاری سولەیمانییەوە دوٗر نەبوە و لە شاعیران و ئەدەب چێژانەوە دوٗرە پەرێز نەبوە و شیعر دۆستەکانی سولەیمانیٖ ناسیویانە و تا ئێستە لە مامۆستا شیعر دۆستە دیارییەکانی ئەم ناوچەیە ـ ئەوانەی کە زۆر نیە کـۆچی دواییان کردوە ـ وشەی (ناڵیٖ) بە لامی قەڵەو نەبیسراوە ، وەك خوالیٖخۆشبوان مامۆستا شێخ بابازەسوٗلی عەبابەیلیٖ و مامۆستا شێخ عەبدولکەریمی ئەحمەد بڕندە و مامۆستا شێخ توٗریی شێخ باباعەلیی تەکیەیٖ و مامۆستا مەلا عارفی چنگنیانیٖ و مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانیٖ و بێخود و پیرەمێرد • هەموٗ ئەمانە (نالی)یان لیٖ بیسراوە نەك (ناڵیٖ) •

بۆ نموٗنە : مامۆستای چنگنیانیٖ لە سەرەتای دیوانە دەستنوٗسەکەیدا نوٗسیویەتی :

« بسم الله الرحمن الرحيم ديوانی نالی عليه رحمة الله المتعالی »

توٗ بڵێی هەر تەنها بۆ پیتی (ی) وشەی « متعالی »ی بەکار هێنابیٖ و وشەیەکیتری دەسـت نەکەوتبیٖ کە ئاخرەکەی (ی) بیٖ ؟! یـا توٗ بڵێی مامۆستای چنگنیانیٖ (متعاڵی)ی خوێندبێتەوە تا ببێتە : (دیوانی ناڵی علیه رحمة الله المتعاڵی) !

کەواتە ئەگەر لەبەر (هاو سەجعیٖ)ی نالیٖ و متعالیٖ نەبیٖ ، ئەبیٖ بۆ چیٖ بیٖ ؟

لە ڕاستیدا من نەك هەر گوێ نادەمە ئەوەی کە لەم دواییەدا هەندێ شەقام یا کۆگا لە سولەیمانیـ بە ناوی (نالی)یەوە ناونراوە بە لامی قەڵەو ، بەڵکو ڕەخنەشی لیـ ئەگرم ؛ چونکە بێ لێکۆڵینەوەی بنج و بناوانی ناوی شاعیرێکی هەڵکەوتوی وەك مەلا خدر ڕەوا نیە بە تەنها ئیجتیهاد و بێ ساغ بونەوەی تەواو ناوێکی تایبەتیی بەسەرا بسەپێنرێ !

٢ ــ نالیـ بە فارسییش شیعری وتــوە • زیرەکێکی وەك ئــەو ئەوەی لە بیر نەچوە وشەیەك بکاتە نازناوی خۆی کە لە زمانی فارسیـ و تورکییشدا بەکارهێنرابێ • گوێ بگرە لەم بەیتە فارسییەی :

(نالیا) از چە سگانش همە شب نالانند
کە نە آن شیفتگان نیز جگر خوارانند

فارس (نالیـ) ئەڵێن نەك (نالیـ) •
با سەیری ئەم بەیتە تورکییەش بکەین :

ناودان قلم (نالی) فصاحتدە همان
نشئە آب بقا ، زمزمەء کوثری وار

٣ ــ با نەختێ لە (قافیــە) و (ڕەوی)ی بەیتەکانیش ورد ببینەوە بزانین (نالیـ)یە یا (نالیـ) ؟

أ ــ نالیـ لە موستەزادەکەیا ئەڵێ :

لەم خاکی دەری ڕەحمەتی بێ زەحمەتە (نالیـ)
فیردەوسە مەئالی
حاشا کە لەمێدا ببمە سائیلی مەحرۆم
هەرچەند لە عوصاتم

ب ــ لە پیتی (ی)دا تەماشای ئەم غەزەلــەی بکــە و سەرنجێك لە (قافیە) و (ڕەوی)ی بەیتەکان بدە تا ڕاستیی بۆچونەکەمت بۆ دەرکەوێ :

برق البصر لەبەر بەرق تەلەئلوئی لەئالی
(خسف القمر) لە ئیشراق قیامەتی جەمالی

نیە دیدەیی چ مەردوم ، نیە مەردومی چ دیدە
لە فرۆغی خەددی فاریغ ، لە خەیاڵی خاڵی خالی

سەری هەردو گوڵمی داخۆ گوڵی نەوبەهارە ، یا خۆ
طەرەفی نەهارە ، زوڵفی (زلف من الليالي) ؟!

یەمی دیدە پڕ لە مەرجان وەك یەشمی ئابدارە
شەبەیە شەبیهی زوڵفی سیاهی وەك زوخالی

بە مەلاحەتی تەکللوم هەمو زەمزەم و مەلیحی
بە فەصاحەتی تەبەسسوم هەمو کەوثەر و زولالی

نەظەرم پڕە لە نوری شەو و ڕۆژی طەلعەتی تۆ
کە بە ڕۆ شوعاعی شەمسی ، بە برۆ خەمی هیلالی

ڕوخی تۆ گوڵێکە صەد وەك هوزاری عاشق ، ئەمما
لە هەمو چەمەن دیارە بە ئوصوڵی ناڵە (نالی)

وردبەرەوە لە وشەکانی (لەئالی) و (جەمالی) و (لەیالی) و (زولالی) و (هیلالی) هەمویان بە لامی بچوکن ، تەنها (جەمال) بە زاراوەی ئەردەلان و کەرکوك بە (جەماڵ)یش ئەخوێنرێتەوە • وشەی (خالی) و (زوخالی)ش بە (خاڵی) و (زوخاڵی)ش ئەتوانین بخوێنینەوە • جا کامیان بەرین بۆلای ئەویان ؟ زۆر بخەینە دوای کەم ، یا کەم بخەینە دوای زۆر بێ ئەوەی مەعنا و لەفظ تێك بچێ ؟!

ئەوەشمان لە بیر نەچێ کە (نالی) یەکسانیی حەرفی پێش دوایی لە هەمو دیوانەکەیدا ڕاگرتوە •

ج ـ چاوێکیش بەم شیعرەدا بگێڕە :

هەرکەسێ تەحدیثی نیعمەت بێ ، موراد و مەطلەبی
میثلی (نالێ) ئیمتیثالی ئەمری یەزدانێ دەکات

کامیان لەسەر زمان و بۆ چەشی مۆسیقایێ ڕەوانتر و ڕەساترە : سێ لامی بچوك بەدوای یەکا بێن ، یا بەم جۆرە :

میثلی (نالێ) ئیمتیثالی ئەمری یەزدانێ دەکا

شاعیری مەزنی نەتەوەی کورد حاجی قادری کۆیێ ئەفەرموێ :

بەجێما (نالێ) وەك (نالی) ، دواکەوت (کوردێ) وەك گەردی
کە (حاجێ) غاری دا ئەسپی لە مەیدانی سوخەنڕانێ

جارێ بۆئـەوەی (مەرجەع)ی (ضەمیر)ەکان بخەینـەوە شوێنی ڕاستەقینەی خۆیان ئەبێ شیعرەکە بەمجۆرە لێ بکەین :

کە (حاجێ) غاری دا ئەسپی لە مەیدانی سوخەنڕانێ
بەجێما (نالێ) وەك نالی ، دواکەوت (کوردێ) وەك گەردی

من لاموایە حاجی قادریش لەم شیعرەدا وشەئارایێ کردوە : لایەك (نالێ)ی بە لامی ســوك لەگەڵ (ناڵ)ی ئەسپەکەیدا بـە لامی قەڵەو ، لایەکیتریش (کوردێ)ی بە کافی عەرەبێ لەگەڵ (گەرد)ی ژێـر پێی ئەسپەکەیدا بە گافی کوردێ بەرابەر کردوە •

٤ ــ با یـەك دوو ئاوڕێتریش لەلایـەنی واتا و هێمای هەنـدێ لە شیعرەکانی (نالێ) بدەینەوە کە بۆ مەبەستەکەمان بێسوود نیە :

أ ــ (نالێ) و مەثەلی حالی لە ئەشکەنجەیی غەمدا
وەك نالە لە نەیدا ، وەکو (ناڵ)ە لە قەڵەمەدا

واتە : نالێ و دۆخی ژیانی لەنێو جەڕ و مەنگەنەی غەم و پەژارەدا وەك نالەی شمشاڵە • جەلالوددینی ڕۆمێ لە مەثنەویدا ئەفەرموێ :

بشنو از نی چون حکایت میکند
وز جدائیها شکایت میکند

هەروەها وەکو تاڵی باریکی تێو قەڵەمی نەیجەیە کە بەشی هەر دادان و بڕانە تا دوایی دێ و کەس پێی نازانێ !

ئەگەر ئەمە هێما نەبێ بـۆ بناغەی نازناوی نالی ، ئەبێ چی بێ ؟ من لاموایە هێمایە بۆ هەردوو ماناکەی (نال) کە خۆی داوەتە پاڵی ٠

ب ــ من سەروی ڕەوانی چەمەنی عالەمی باڵام
(نالی) بە طوفەیلی بوەتە سایە لە دوای من

مەعنا ئاشکراکەی ئەوەتە کە : یار ئەڵێ من سەروی ڕێك و ڕاســتی باغچەی جیهانی بەرزی جوانیم ، نالی بە خۆڕایی و بە بێ ڕوو و ڕایی بوەتە سێبەرم و لێم جیا نابێتەوە ، ئەگینا من خۆراکی ئەو نیم !

بەڵام لەنـاو هەموو شتێکدا بـۆ تەنها سەروی لەگـەڵ (نالی)دا بەراورد کردوە ؟ لاموایە لەم دوا بەیتەدا (نالی) خۆی بە زوبانی خۆیەوە قسە ئەکا و بناغەی نازناوەکەیمان بۆ ڕۆشن ئەکاتەوە و ئەڵێ : من سەروی باڵا بەرزی دەس پێ نەگەیشتوی جیهانی ئازادی گیانم ، دانە پاڵ (نال) ، واتە نازناوی (نالی) ، لەخۆیەوە بوەتە سـێبەرم و بوەتە ناوم و لێم جیا نابێتەوە ٠ فەرقی بەینی سەرو و نال (شمشاڵ ، یا قەڵەم)یش فەرقی بەینی ئاسمان و ڕێسمانە !! بەرزیی وەك سەروی من لەکوێ و شمشاڵ و قەڵەم لەکوێ ؟!

جـ ــ تا چاکی نەکەی پڕ لە هەوا سینەیی (نالی)
وەك زەنگەڵە ئاوازەیی دەنگی دڵی نایێ

واتە : تا سینەی نالی پـڕ نەکەی لە هەوای عەشق و دڵداری ، وەك زەنگ ئـاوازەی سازگار و حەزین لە ناخی دڵیەوە دەرنـاچێ ٠ هێمایشە بۆئەوەی شمشاڵ تا فوی پیا نەکرێ و پڕ لە هەوا نەکـرێ ئاوازەی لێوە نایەت ٠

لەگەڵ ئەمهەموو سەر و خوار و ئەمدیو و ئەودیو کردنەشدا من لاموایە ئەم جۆرە کار و بارە ئەدەبییانە بە شێوەی ئێجگاری و بڕاوە و بێگومانی

دەستیان بۆ نابرێ و ئەم بۆچوونانەی خۆیشم بە بێخەوش نازانم و زۆر نزیکیشە خۆیان لەبەر پلاردا نەگرن و بۆچوونی چاکتر جێگایان بگرێتەوە ، بەڵام هەوڵێك بۆ بە پێویستم زانێ خۆمی تیا ماندو بکەم و هەر ئەوەندەشم لە دەست هات • لە هەمو حاڵێکیشدا ئەبێ دان بەو ڕاستییەشدا بنێین کەوا شاعیر بۆیە ئەم نازناوەی بۆ خۆی دیاریێ کردوە ، بەپێی پێویستیی شوێن ، چ لەبارەی وشە و چ لەبارەی مەعناوە ، یاریی پێ بکا و بە هەر شێوە و مەعنایەك کە پێویست بو ، بەکاری بێنێ •

نالیێ و ئەدەبی بێگانە

نالیێ لە سەرەتای چەرخی نۆزدەهەمدا ژیاوە • لەو سەردەمەدا زمانی باوی ئەدەبێ بریتیێ بوە لە زمانی عەرەبێ و فارسیێ و تورکیێ ، چونکە کوردستان یا سەر بە ئیمپراتۆریەتی عوسمانیێ یا ئێران بوە و زمانی ڕەسمیێ یا فارسیێ یا تورکیێ بوە ، بێجگە لەوەش کە زمانی عەرەبێ زمانی ئاینی پیرۆزی ئیسلام بوە و کوردستانیش تێکڕا یەکێك بوە لە وڵاتە ئیسلامەکان• سەرەڕای ئەوە کە نالیێ خۆیشی خوێندەوارێکی ئاینیێ و مەلایەکی موسوڵمان بوە • جا بۆیە ، نالیێ ئەگەرچی بەشی زۆری شیعری بە کوردیێ وتوە ، شیعرەکانی وشەی زۆری فارسییان بە دەس کارییەوە یا بێ دەسکاریێ تیایە • هەروەها وشەی زۆری عەرەبێ و زاراوەی ئاینیێ و زاراوەی زانیاریە ئاینییەکانی وەك فیقە و ئوصوڵی دین و مەنطیق و فەلەکیاتیان تیایە کە بەشێوەی ئیقتیباس و تەلمیح بەکاری هێناون • ئەو شیعرانەی کە لە (موناجات) و نزا و پاڕانەوەدا وتونی هەمویان ئەنجامی ئەو کارە کاریگەرەن کە ئاینی ئیسلام لە ناخی دەرونیدا کردویەتی •

هەر لە سەرەتای دیوانەکەیەوە ڕو لە بارەگای خودا ئەکا و ئەڵێ :

ئەی جیلوەدەری حوسن و جلەوکێشی تەماشا
سەر ڕشتەیی دین بێ مەدەدی تۆ نیە حاشا

بەو ڕەحمەتە عامەت کە دەکا سەنگی سییەھ زەڕ
لەم قەلبە کە وەك بەردە ، ڕەشە ، (رش رشاشا)

(لا حول و لا طول و لا قوة الا
بالله ، له القدرة ، والكائن ما شا)

(دین) و (مەدەد) و (ڕەحمەت) و (قودرەت) و (مەشیئەت) لە زاراوەکانی عیلمی کەلامن •

حەڵاڵی بێ نیکاحی حۆری عینم
بە جۆتێ ناظیری شەرع و فەتاوا

هەرچەندە گوناهی دەمەکەت بارە لەسەر لێو
حەددی چیە (نالی) کە بڵێ ماچە کەفارەت

(حەلال) و (نیکاح) و (شەرع) و (فەتاوا) و (حەدد) و (کەفارەت) لە زاراوەکانی عیلمی فیقهن •

لەکن ئەو جەوهەرە فەردە لە هەیوڵا نیە باث
لە حیکەم پەروەرییی (بۆ عەلی سینا) نیە باث

(جەوهەری فەرد) و (هەیوڵا) لە زاراوەکانی فەلسەفەن و لە کتێبەکانی عیلمی کەلامدا ئەخوێنرێن •

ئەی میهری میهرەبان وەرە سەر بامی بامیداد
تا مەهڕوان ببنە هیلالی شەوی میحاق

(هیلال) و (میحاق) لە زاراوەکانی عیلمی فەلەکیاتن •

وەك قیاسێکی کە موثبەت بێ نەتیجەی بێتەجێ
حەمدو لیللا شەھ کە عالێ جا بوو خالێ جا نەبۆ

(قیاس) و (موثبەت) و (نەتیجە) لە زاراوەی زانیاریی مەنطیقن •

حاضری ئەمری خیطابە دڵ ئەگەرچێ مەنهییە
ڕاجیعی تۆیە ضەمیری من ئەگەرچێ غائیبە

(حاضر) و (ئەمر) و (خیطاب) و (مەنهێ) و (ڕاجیع) و (ضەمیر) و (غائیب) لە زاراوەکانی عیلمی نەحون و لە ئوصوولی فیقهیشدا بەکاردێن •

دەری ڕەحمەت کەوا بەحری موحیطی عاصیییە (نالی)
تیا جان و تەن ئوفتادەی شەپۆلی سەیلی عیصیانە

(بەحر) و (موحیط) لە زاراوەکانی جیۆگرافیان •

ئەم نموونانە کە پیشانم دان لەچاو ئەوانیتردا قەترە بە دەریان و دیوانەکەی نالی پڕیەتی لەم جۆرە دوڕڕانە !

نالی و مەبەستی شیعری

ئەو مەبەستانەی کە لە شیعری (نالی)دا ڕچاو کراون ، ئەمانەن :

١ ــ دڵداری کە بەشی هەرە زۆری شیعرەکانی لەم جۆرەیە •

٢ ــ وەصف ، بەتایبەتی وەصفی بەهار و دیمەنی سروشت و وەصفی حوجرە شەق و شڕەکەی و لێهاتوی و بوردەباریی (کەر)ەکەی !

٣ ــ نزا و پاڕانەوە لە خوا •

٤ ــ بیری وڵات کردنەوە : (لە قەصیدەکەیدا کە بۆ سالمی ناردوە ، لەگەڵ غەزەلی « دەروونی لدارالشارەزوور و بەردە ») •

٥ ــ لاواندنەوە و پیاهەڵدانی پاش مردن : (غەزەلەکەی لەمەڕ وەفاتی سلێمان پاشای بابان ، لەگەڵ قەصیدەکەی کە وەك ئەڵێن بەبۆنەی مردنی باوکی « حەبیبە »وە وتویەتی) •

٦ ــ مەدح و پیاهەڵدان : (مەدحی نوری ڕوودباریی برادەری کە ئەچێتە حەج ، مەدحی سوپای بابان ، مەدحی وڵات ، مەدحی پێغەمبەر ، مەدحی مەککە ومەدینە) •

نالی لە قوڵیی مەعنـــا و جوانیی وەصف و بەرزیی پێچـواندن و دەربڕین و ئاشکرا کردنی دەردی دڵدا شیعری کوردیی بەڕادەیەك بەرز کردوەتەوە بێ پێ لێهەڵبـڕین گەیشتوەتە ڕادەی ئەدەب و شـیعری ئەو سەردەمەی نەتەوە دراوسێکان : عەرەب و فارس و تورك •

لە وەصفی بەهاردا ئەڵێ :

گەرمێ و تەڕیی بەهارە کە پشکۆ کوژایەوە
پشکۆی گوڵ ئاتەشین بە نەسیم بۆ ، گەشایەوە

لالە کە مەجمەرێکە بە با خۆش و گەش دەبێ
ناوی ، کە پڕ خەڵوزە ، بە شەبنم گەشایەوە

فەصلێکە هەر لە فەرقی بەشەر تا ڕەگی شەجەر
وشکێ بە غەیری صۆفیێو عاصای نەمایەوە !

لە وەصفی ڕێگای دەشتی کاکی بەکاکیی حەجی ئەوسادا ئەڵێ :

مەڵێ : دەشتە • بڵێ : دنیا هەمێ خانێکە ، ئەم حەوشە
چ حەوشێکە کە ئافاقی حەصار ، ئەفلاکی سەربانە

عویێونی گەرم و سوێراوی میثالی چاوی گریانە
ڕوعێونی شاخی سێتاوی شەبیهی جەرگی بوریانە

سماقی ئەحمەرە ، یا قوتی ڕۆح و ئاوری نەفسە
حەصاتی ئەبیەضە ، یا شوهبی نەجمی ڕەجمی شەیتانە

لە وەصفی حوجرە شەق و شڕەکەیدا ئەڵێ :

ڕۆژی بەفر و با وەکاشە ، ڕۆژی باران قوففەیە
صاحیبی لازم کە بیبێ سەوڵ و کاسێکی شکاو !

کاسە بۆیە لازمە تا ئاردەڵۆکی دەر بدا
سەوڵ بۆیە لازمە نەك جۆگەلە بیبا بە تاو !

تا ئەڵێ :

حوجرەکە ئاوس بو ، وەعدەی خۆی بەهارێ بۆ بزێ
وەضعی حەملی کەوتە پایز نابەکام و ناتەواو !

لە وەصفی کەرەکەیدا ئەڵێ :

مل عەلەم ، شیرین قەڵەم ، ئاهو شکەم ، مەیمون قەدەم
سم خڕ و کلك ئێستر و مەنزڵ بڕ و عارەق نەڕێژ

صائیموددەهری بە ڕۆژ ، ئەمما بە ڕۆژوی بێنییەت
قائیموللەیلی سلوك ، ئەمما سلوکی بێ نوێژ !

با سەیرێکی ئەم دەردە دڵی دڵدارییەش بکەین :

بۆچی نەگریم صەد کەڕەتم دڵ دەشکێنی
بۆ مەی نەڕژێ شوشە لە صەد لاوە شکاوە

هەر جۆگە و جۆبارێ کەوا سور و سوێر بێ
جێی جۆششی گریانی منە و خوێنە ڕژاوە

هەرچەندە کە ڕوتم ، بە خودا مائیلی ڕوتم
بێ بەرگییە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە !

یا ئەم وەصفی زوڵفە :

ئەو سیلسیلە وا موشکی خەتا نێوی براوە
پڕ پێچ و شکەن خەم بە خەم و حەڵقە کراوە !

لەولاوێکە لەولاوە بە ئەملاوە کشاوە
یا یاسەمەنی خاوە بە ڕوی ڕۆژدا ڕواوە !

یا دوکەڵی جەستەی منە بەو شەمعە سوتاوە !
یا هەوری سییەه تاوە کە مانیع لە هەتاوە !

ئەم زوڵف و خەت و خاڵ و چاو و قەد و باڵایە ڕێگای هەستی وڵات ویستنی لێ نەگرتوە و لە قەصیدە بەناوبانگەکەیدا بۆ سالم بەڕادەیەك زوخاوی دۆرێ هەڵئەڕێژێ ، لەوانەیە ئەو کەسەش کە ئەمڕۆ ئەیخوێنێتەوە پڕ بە دڵ ماتەمی دایگرێ و لە ناخی خەمدا نوقوم بێ :

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرۆر
وەی پەیکی شارەزا بە هەمو شاری شارەزور

ئەی لوطفەکەت خەفی‌یو هەواخواه و هەمدەمە
وەی سروەکەت بەشارەتی سەرگۆشەیی حوضور

ئەی هەم مەزاجی ئەشکی تەڕ و گەرمی عاشقان
طۆفانی دیدەوو شەرەری قەلبی وەك تەنور

تا ئەڵێ :

وەك ئاهەکەم دەوان بە هەتا خاکی کۆی یار
وەك ئەشکەکەم ڕەوان بە هەتا ئاوی شیوەسۆر

لە دواییدا ئەڵێ :

زارم وەکو خیلال و نەحیفم وەکو خەیاڵ
ئایا دەکەومە زار و بە دڵدا دەکەم خوطور !

لەم شەرحی دەردی غوربەتە ، لەم سۆزی هیجرەتە
دڵ ڕەنگە بێ بە ئاو و بە چاوما بکا عوبور !

لە شینەکەیدا کە ئەڵێن بەبۆنەی مردنی باوکی حەبیبەوە وتویەتی ، ئەڵێ :

ماتەم وەکو زولفەینی سیبەهـ گرتی سەراپات
پۆشی لە ڕوخت تەعبییەیی بەیدەق و شامات

دیدەت وەکو گوڵ سوورە پڕی شەونمی ئەشکە
یا لالەیی پڕ ژاڵەیە دۆ نێرگسی شەهلات !

بۆ گریەیی تۆ ڕەنگە منیش هێندە بگریێم
گەوهەر بڕژێنین بە بوڵندیی قەد و باڵات

لاکین ئەمە دنیایە گەهێ سوورە گەهێ شین
« لا یسأل من عاش و من مات و من فات »

کە دێتە مەیدانی نزا و لــە بارەگای یەزدان پاڕانەوەش بەتــەواوێ ئەچێتە جیهانی گیانییەوە و بەرامبەر بــە پەروەردگار و پێغەمبەری خوا ئەوپەڕێ ملکەچێ ئەنوێنێ • سەیری کە چۆن لــە بارەگای پێغەمبەردا ئەپاڕێتەوە :

بە قوربانی عولوومی ئەووەلین و ئاخیرینت بم
لەگەڵ ئەسراری قورئانت کەوا ئەلطافی سوبحانە

مورادم ذیللەت و پاڕانەوەی حاڵە نەوەك نەعتە
بە چەن بەیتێکی کوردانە کە قورئانت ثەناخوانە

ئەگەرچی کوردی دووری شارەزووری قەسوەتم ، ئەمما
وەسیلەم طەیبەوو حیلمی شەفیع و فەضلی مەننانە

بەسەر هاتومە ئەو خاکە کە هەر میثقالە ذەڕڕێکی
بە میزانی شەفاعەت کێوی حیلم و بەحری غوفرانە

وەك دەرئەکەوێ مەدحەکانی نالێ سنوورێکی تایبەتییان هەیە و ڕیا و زوبانلوسێ و خۆ بۆپێشەوە بردنیان تێدا بــەدێ ناکرێ • (ڕەثا)یەکی سادە بۆ فەرمانڕەوایەکی کوردی شایانی وەك سلێمان پاشا و پیرۆزبایێ لە جێنشینێکی زیرەك و هەڵکەوتوی وەك ئەحمەد پاشای کوڕی و وەسفێکی سوپای بابانەکان کە پارێزگاری سنوور بوون ، یا نامەیەکی خۆشەویستانە بۆ مەلایەکی خاوێن و خانەدان و دڵ و دەروون فراوانی ڕێز لە هاوڕێ گرتوی بۆ سەفەری هــات و نەهاتی حەج ڕۆیشتوی وەك نــوریێ ڕۆدباریێ ، یا مەدح و پیا وتنی مەقامی پێغەمبەر (د • خ) و پاڕانەوە لە قاپیی ڕەحمەتی خوایێ ، ئەو مەدحانە نین کە بکرێنە هۆی پلار تێ گرتنی !

مەبەستی هەجو و ذەم کـردنی خەڵقم لە دیوانەکەی نالیـدا بەدی نەکردوە ، لە سێ غەزەل و قەصیدەدا نەبێ : یەکێکیان لەگەڵ میرزا صەفای شیرازییەتی (٣٦) کە سەرەتاکەی ئەمەیە :

قەدری من چەندە لەلای دەوڵەتی دنیایی دەنێ
قەدری ئەو کەمتر و هەر دوٚ لە غەمی یەکدی غەنێ

یەکێکیتریان دژی وشکە صوٚفییە کە یەکەم بەیتەکەی ئەمەیە :

بنوارە وشکە صوٚفیو ڕەقصی بە هەلهەلە
دیسان لە بەحری وشکی هەوا کەوتە پێمەلە !

سێهەمیان قەصیدە درێژەکەیەتی (بە شێوەی پرسیار و وەڵام) کە بە مەستوٚرە خانمی ئەردەڵانیدا وتوە و ئەمە سەرەتاکەیەتی :

مەستوٚرە کە حەسناوو ئەدیبە بە حیسابێ
هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازێك و عیتابێ !

غەزەلەکەی کە بوٚ (صەفای شیرازێ)ی ناردوە ، ئەگەرچی بوٚنـی توٚرەیێ و قسە پێوتنی لێ ئەکرێ ، تێکڕای قسـەکانی باسـی ئایینە و لە ئاموٚژگارییەوە زیاتر نزیکە •

غەزەلەکەشی کە دژی وشکە صوٚفییە بـە هەجوی زەلامێکی تایبەتێ نادرێتە قەڵـەم • نالێ داتوٚلەی لەگەڵ وشـکە صوٚفیدا نەکـولاوە و ئەم دیاردەیە لە تێکڕای دیوانەکەیدا زوٚر دیارییە •

لە قەصیدەکەی لەمەڕ مەستوٚرە خانمیشدا مەدح زیاتر بەدی ئەکرێ و

---

(٣٦) ئەم قەصـیدەیەی نالیمان لە بـرای بەڕێز دوکتوٚر عزالدیـن مصطفی رسولەوە دەستکەوت ، لەگەڵ چەند قەصیدە و غەزەلێکی جیاجیای ئەم و ئەودا بوٚ و لە پەڕە کاغەزێکی کوٚن و بە شێوەی نوٚسینی فارسێ نوٚسرابووەوە و لە سەرەتاکەیەوە نوٚسرابو : « مناظرەء نالی سلیماني مع میرزا صفا الشیرازي » •

ئەوەندە داوێن پاکێ و جوانیی داوەتێ مەگەر هەر (نالێ) خۆی لە خەودا دیبێتی !

لێرەدا بابەتێك خۆی دێنێتە پێشەوە بۆ ئەوە ناشێ بەسەریا تێپەڕین و لایەکی لێ نەکەینەوە •

گیوی موکریانێ لەو سەرەتایەدا کە بۆ (دیوانی نالێ)ی نوسیوە لە چەند لایەکەوە و بە چەند جۆرێك (نالێ)ی بەر پلار داوە • بۆ نمونە ئەڵێ :

« نالێ هاوتای ئەحمەدی خانێ و شێخ ئەحمەدی جزیری و مەولەوێ و کەیفێ و فیردەوسێ و سەعدییە • فیردەوسێ لەپێش (١٠٥٠) ساڵاندا مێژو و زمانی فارسیی زیندو کردوەتەوە و لە تەواوی شانامەکەیدا تەنها دو وشەی ئارەوێ (عەرەبێ)ی تێکەوتوە • داخوا نالێ چیی بۆ کورد و کوردستان کردوە ؟ داخەکەم هیچ ؟! » (٣٧) •

هەروەها ئەڵێ :

« ••• بەڵێ ئەوە حاشار نادرێ کە نالێ پارچە هەڵبەستێکی بە ناوی شیوەن و مێژوی کۆچی دوایێ سلێمان پاشای بابانەوە داناوە کە ئەمە سەرەتاکەیەتی :

تا فەلەك دەورەی نەدا سەد کەوکەبی ئاوا نەبو

وەبزانم ئەوەشی لە ڕوی هەستێکی پاکی کوردایەتییەوە نەبوە ، دەنا هەتیو نەدەبو ، بەڵکو نەوس و شۆرباوخۆرێ پێی کردوە » (٣٨) •

گیو هەروەها لەسەر تانە و توانجی خۆی ئەڕوا و ئەڵێ :

« بەڵگەیەکی تر کە گرنگترین نمونەی دڵڕەقێتێ و بێبەزەیێ و

(٣٧) گیوی موکریانێ ، پێشدەستیی دیوانی نالێ ، هەولێر ، ١٩٦٢ ، ل ا .
بەپێچەوانەی قسەکەی مامۆستا گیوەوە ، شانامە ، هەرچەند زمانی فارسیی زیندو کردوەتەوە ، زۆر وشەی عەرەبێ و تەنانەت تورکییشی تیایە .

(٣٨) سەرچاوەی پێشو ، ل ب .

هەستییەتیی نالیێ لە ڕاست کوردان‌دا سوور دەکاتەوە ئەم دوو تاکەیەتی کە دەڵێ :

طەبعی شەککەر باری من کوردیێ ئەگەر ئینشا دەکا
ئیمتیحانی خۆیە مەقصوودی لە (عمداً) وا دەکا

لێرەدا خۆی ددانی بەوەدا ناوە کە هەڵبەستی بۆیە بە کوردیێ داناوە چونکە کوردیێ لە زمانێکی‌تر باشتر دەزانێ خۆی تێیدا تاقیێ دەکاتەوە • لەوەش‌دا کە دەڵێ :

کەس بە ئەلفاظم نەڵێ خۆ کوردییە خۆ کردییە
هەرکەسیێ نادان نەبێ خۆی طالیبی مەعنا دەکا

لێرەشدا وادەگەیەنێ کەسێکی نەزان نەبێ ڕەخنە لە هەڵبەستەکانم ناگرێ لەبەرئەوەی کە کوردین چونکە مەبەس وشە نیە بەڵکو واتایە ••• » (٣٩) • تا ئەڵێ : « ••• جا مرۆ چۆن لە داخانا نەمرێت کە زانا و بوێژێکی دەستەڵاتدار لەجیاتیی نیشتمان پەرستێتیێ هەوا و هەوەس پەرست بێ و حەبیبەی بە هەموو کورد و کوردستان نەگۆڕێتەوە ؟! » (٤٠)•

دیسان ئەڵێ :

« ••• مەستوورە (ماهشەرەف خانم)ی کوردستانیێ کە یەکێك بوە لە وێژەوان و بوێژە هەرە پایە بەرزەکانی کوردی سنە و خاوەندی دیوانە لەوانەیە کە لە دیار نالیدا گوتبێتیان : هەڵبەستەکانی مەستوورە جوان و پەسەندن ، نالییش لەبەر نەکێشان و خۆپەسەندیێ پەردەی ئابڕووی مەستوورەی دڕیوە و بەو بەندە (قەصیدە)یەی :

مەستوورە کە حەسناوو ئەدیبە بە حیسابێ

---

(٣٩) سەرچاوەی پێشوو ، ل پ •

(٤٠) سەرچاوەی پێشوو ، ل ت •

له سنوری شێواز (ئەدەب) زۆر تێپەڕیوە ••• هەزار موخابین ! » (٤١) •

پاش چوارده ساڵ لە نوسینەکەی مامۆستا گیو موکریانی ، مامۆستا موحەممەد ئەمین کاردۆخییش وتارێکی بە ناونیشانی « بەدبەختیی شاعیر و نوسەرەکانمان » نوسیوە • ئەویش هەمان گلەییی لە (نالی) کردوە ، ئەڵێ :

« ••• بۆ نمونە تاقە (ژنێکی شاعیرە)مان بوە بە ناوی مەستورەوە کەچی (نالی)ی شاعیر کە هاوچەرخی بوە (خەوی پێوە دیوە) ، بە هەڵبەستێکی دور و درێژ شکاندویەتی ••• » (٤٢) •

لە عاستی ئەم ڕەخنانەی مامۆستایان گیو و کاردۆخیدا هەر ئەوەندە ئەڵێم کە :

١ ـ نەتەوایەتی هەستێکی سیاسییە و زادەی قۆناغێك و چەند هۆ و دۆخێکی تایبەتییە و لە خۆیەوە نایەت • پێویستیش نیە هەمو کەس ئەم هەستەی بە یەك شێوەی تایبەتی هەبێ • لەو قۆناغەدا کە نالیی تیا ژیاوە بە دەیان شاعیری کلاسیکی هەڵکەوتون و کەسیشیان شێوەی نەتەوەخوازیی لە شیعرەکانیاندا دەرنەکەوتوە • هەر لەبەر ئەمەشە ئێمە ئەمڕۆ بە چاوێکی پڕ لە ڕێزەوە ئەڕوانینە زانایەکی بلیمەتی وەك خانی یا شاعیرێکی هەڵکەوتوی وەك حاجی قادری کۆیی ، یا مەلایەکی پایە بەرزی وەك مەلای کۆیە (١٨٨٠ ـ ١٩٤٣) کە ئەمانە زیاد لە شاعیر و زانا و مەلاکانی هاوچەرخیان هەڵکەوتو بوون و هەستێکی تایبەتی لە دەرونیاندا خولی خواردوە و لە بەرهەمەکانیاندا بە ئاشکرا دیارە ، بەڵکو هەندێکیان لەمەش زیاتر ئاسۆیەکی فراوانتریان لە بەرچاو بوە • بەڵام ئەمە نابێ وامان لێ بکا نرخی ئەدیب و زاناکانیترمان بە کەم تەماشا بکەین کە هەر هیچ نەبێ

---

(٤١) سەرچاوەی پێشو ، ل ت .

(٤٢) گۆڤاری (بەیان) ، بەغدا ، مارتی ١٩٧٥ ، ژمارە ٢٣ ، ل ١٩ .

نەوەستاون و لەگەڵ دەور و پشتا (تفاعل)یان کردوە و ئەوانیش سەرو خشتیان لە بناخەی ئەدەب و زانیاریی مرۆڤایەتیدا داناوە • هەرگیز نابێ چاوەڕوانی ئەوە بین لە هەر چەرخێکدا هەمو زانا و ئەدیبەکانمان لە هەمو لایەنێکەوە لە یەك پلە و پایەدا بن • ئەگینا هەمو ئەدیبەکانی فەرەنسای سەردەمی (ویکتۆر هیگۆ) وەك هیگۆ و هەمو ئەدیبە ڕۆسەکانی سەردەمی (گۆرکی) وەك گۆرکی و هەمو ئەدیبە عەرەبەکانی ئەم چەرخەش وەك جەواهیری و سەییاب و هەمو ئەدیبەکانی کوردەواریی خۆشمان وەك (گۆران) ئەبون • لەڕاستیدا ڕێبازی شاعیرە هەڵکەوتوەکان و بلیمەتییان لە هەمو سەدە و سەردەمێکدا سەرنج ڕاکێشەرە و بیری تیا کول ئەبێ •

تانە و توانجی ساردی وەك ئەوەی گیو ، ئاراستەی ئەدیبێك ئەکرێ لایەنگری لای چەوت بێ ــ بۆ نمونە : لەکاتی بزوتنەوەی نەتەوایەتی یا نیشتمانیدا لەگەڵ بەرەی دوژمندا بێ ــ نەك یەکێکی ئیعتیادی و لە وێژەدا هەڵکەوتوی وەك نالی ! من نازانم چ نارەساییەك لەم ئەدیبەدا بەدی ئەکرێ بێجگە ئەوەی کە ئەدەبی کوردی گەیاندوەتە پلەیەك کە مایەی شانازییە و بەرهەمەکەی لە دیاریترین کەلەپوری نەتەوە ئەژمێردرێ •

ئێمە ئەگەر لەم ڕوە ڕەخناوییە تەسکەوە بۆ کەلەپور و خاوەنەکانیان بڕوانین زۆر لەدواوە ئەمێنینەوە • وڵاتانی‌تر ، بە سۆشیالیست و سەرمایەدارییانەوە ، بە دەیان جار و جۆر دیوان و کتێبی شاعیر و نوسەرانی کۆنی خۆیانیان لەچاپداوە و لێیان کۆڵیونەتەوە و سەرشاخیشیان نەگرتون • بگرە نرخی شایانی شانیشیان داونەتێ •• تۆ بڵێی تەنانەت فارسیش وەك هەندێ کەسی لای ئێمە سەیری حافظ و سەعدیی نەمر بکەن ؟ بڕوا ناکەم !

٢ ــ ئەمجا با لایەك لە بەرهەمەکانی (نالی) بکەینەوە بزانین ڕاستە هیچیان تیا نیە ؟!

قەصیدەکەی کە بە « بادی خۆش مرور »دا بۆ (سالم)ی هاوڕێ و هاودەمی ناردوە ، ئەگەر شێوەیەك لە شێوەکانی هەستی نەتەوایەتی نەبێ ، بۆچی تەنها (سالم)ی بەسەر کردوەتەوە و نامەی بۆ نوسیوە ؟ ئەو سالمەی

که تێکەڵی خانەدانی بابانەکان بوە و بەرزیێ و نزمیی ئەوانی بە هیی خۆی زانیوە و لەناو گەردەلوولی ئەو ڕۆژانەدا ژیاوە ؟!

بێجگە ئەو هەمو تەعریف و بە شـــان و باڵا هەڵدانەی کە بۆ ئاو و خاك و تۆز و گەردی سولەیمانیی ئەڵێ ، بە شارێکی پڕ (عەدل)یشی ئەداتە قەڵەم ـــ کە « عەدل » پەیوەندی بە فەرمانڕەواییەوە هەیە و ئەوە ئەگەیەنێ کە نالی دەستەڵاتی بابانە خـــۆ ولاتییەکانی زۆر بە دڵ بوە . هـــەروەها دانیشتوانی ولاتەکەشی بە هونەرمەند و خاوەن کارگێڕێ داوەتە قەڵەم :

ئەهلێکی‌وای هەیە کە هەمو ئەهلی دانشن
هەم ناظیمی عوقوودن و هەم ناظیری ئومور

سەیرێکی ئەو بەراوردانە بکە کە لە نامەکەیدا لەنێوان دو دۆخی جیا و دژدا ئەیــکا ، کە هەمــوی هێما و هێماکارییــە و پلارە لە دەســتەڵاتی عوسمانییەکان :

دەوری (کانی‌با) « بە جەمع و دایەرەیە » و جێی ئاهەنگ و خۆشییە ، یا « ڕۆژی قیامەتە » و بە دەست بێگانەوە زەلالەتیەتی ؟ چیمەنی خانەقا « ڕەبیعی ئاهوە » یا « چایری ستور (هێستر !)ە » ؟ سەوزەی دەور و بەری گوڵ « تەڕە » یا وەك « ڕیشی کاکە سور » وایە ؟ « جەمەی دێ لە حەبیبان » یا وەك دۆزەخ پڕە لە « ڕەقیبان » ؟ « کەناری حەوشەکە جێی باز و کەوشەکە » یا بــوە بە « مەعرەضی نوفور » ؟! « فەضــای دەشتی فەقێکان مەحشەر میثالە » یا بوەتە « چۆڵی سەلم و تور » و بۆنی خوێنی لێ‌دێ ؟!

ئەگەر ئەمانە هەمو بۆ دەیەی پێنجەمی سەدەی نۆزدەهەم لە ناوچەی سولەیمانیدا بە ولات ویستن نەدرێنە قەڵەم ئەی ولات ویستن چیــە ؟! تۆ بڵێی ئەمەش هەر « شورباوخۆری » بێ ؟!

ئەی لە غەزەلەکەیدا کە بۆ سلێمان پاشای بابانی وتوە و ڕۆژی وەفاتی تیا دیاریێ کردوە و پیرۆزباییی لە ئەحمەد پاشای کوڕی کردوە و سلێمان

پاشای بابانی گەیاندوەتە ڕادەی جەمشید و شانازیی بەو سەردەمەوە کردوە کە ئەو تیا فەرمانڕەوا بوە ، ململانی لەگەڵ ئەوکەسانەدا کردوە کە لەوانەیە بڵێن لەم ڕۆژەدا جەمشید نیە • ئەمەش شانازیٚ بە نەتەوە و ڕۆڵەی نەتەوەوە نیە ؟ لە تەعریفی چەند کەسیٚتردا وای وتوە تا بڵێین وەك خەڵکیٚتر لەدوٚی نان و پایە گەڕاوە ؟ هەر تەنها پەیوەندی دۆستیٚ و خۆشویستن و بە شانازییەوە باس کردنی فەرمانڕەوای وڵات لەو سەردەمەدا بە وڵات ویستن ئەدرێتە قەڵەم • بێجگە ئەوە کە بایەخی دیاریٚ کردنی تەئریخیشی بێتە پاڵ ، کە ئەوەش خۆی شێوەیەکە لە شێوەکانی شانازیٚ کردن •

لە غەزەلی :

ئەم تاقمە مومتازە کەوا خاصەیی شاهن

یشدا زۆر بەئاشکرا هەستی پیٚخۆش بوٚن و شانازیٚ کردن بەو دام و دەزگایە بەدیٚ ئەکریٚ کە بیٚگومان ئەمەش هەر لە هەستی نەتەوە ویستییەوە هەڵئەقوڵیٚ •

ئەوەشمان لە بیر نەچیٚ کە بزوٚتنەوەکانی کوردستانی سەردەمی (نالیٚ) بزوٚتنەوەی خێڵەکیٚ بوٚن و خاوەن دەستەڵاتەکانی بابان هەر خۆیان بەر بوٚبوٚنە گیانی یەکتر و بزوٚتنەوەی نەتەوایەتیٚ نەگەیشتبوە ڕادەیەك هەموٚ شاعیریٚ ــ وەك هەندیٚ کەس ئەیانەویٚ ــ ببزوێنیٚ ، ئەگەرچی لە هەموٚ چەرخێکیشدا بلیمەت و هەڵکەوتوٚ سەری هەڵداوە و ئێمەش لەو جۆرە کەسانە بیٚبەش نین و (نالیٚ) و غەیری نالییش گلەییان لیٚناکریٚ کە لە بەرهەمەکانیاندا بە شێوەیەکی دیاریٚ و ڕاستەوخۆ ڕێبازی نەتەوەخوازییان نەگرتوە • بۆ سەربەرزیی نەتەوە و بۆ (نەمر)یی نالییش ئەوەندە بەسە کە لەگەڵ ئەو هەموٚ فارسیٚزانیٚ و عەرەبیٚ و تورکیٚزانینەدا ڕێگای شیعر وتنی بە کوردیٚ گرتوەتەبەر و وەك هەویر یاریی بە وشە و ڕستەی کوردیٚ و وشەی زمانە دراوسێکان کردوە و قوتابخانەیەکی بۆ شیعری کوردیٚ داناوە دەیانی وەك کوردیٚ و مەحویٚ و ناریٚ و بێخود و ئەدیبانیٚتر دوای کەوتوٚن و بەهرەیان لیٚ وەرگرتوە • لەمەوپاشیش بە دریٚژیٚ لەم بابەتە ئەکۆڵینەوە •

٣ ـ له غەزەلەکەشیدا لەمەڕ (نوریێ ڕۆدباریێ) ، له برادەریێ و وەفا و خۆش‌ویستن بەولاوه شتێك نابینم که بۆنی ڕیا و ماستاوکردنی لێ بێ • تۆ بڵێی نوریێ ڕۆدباریێ مەلا خدری نالیی ژیاندبێ و نوقمی ناز و نیعمەتی خۆیی کردبێ ، بۆیه ئەمیش وا به سـۆز بیری ئەکاتەوه و دوعای بۆ ئەکا که به خۆشی و سەلامەتی بگەڕێتەوه ؟ ئەی بۆ غەزەلەکەی بریتێ نەبێ له دەربڕینی هەسـتێکی خاوێنی برادەرایـەتیی نالیێ بەرامـبەر برادەرێکی دڵسۆزی که لێی حاڵێ بوه و دڵیان به یەك کراوەتەوه •

٤ ـ سەبارەت به دۆ بەیتەکەشی که مامۆستا گیو کردنی به بەڵگەی تاوانبار کردنی ، به پێویستی ئـەزانم بڵێم لەڕاستیدا نالیێ له تێکڕای ئەو دۆ پارچه شیعرەیدا که ئەم دۆ بەیتەیان تیایه ، ئەیەوێ به شان‌وباڵی خۆیا هەڵدا • بەم پێیه مەبەستی له شیعری یەکەم باس‌کردنی توانای ئەدەبیی خۆی و دەسەڵات شکانیەتی بەسەر هەر سێ زمـانی کوردیێ و عەرەبیێ و فارسیدا و ئەیەوێ بەرپەرچی ئەوانه بداتەوه که تانـوتی ئەوەیان لێداوه گوایه زمانەکانی‌تر نازانێ بۆیه به زمانی خۆماڵیی کوردیێ شیعر ئەڵێ • نالیێ له وەڵامی ئەوانەدا ئەڵێ : به کوردیێ شیعر وتنـم هیی ئەوه نیه ناتوانم به فارسیێ و عەرەبیێ شیعر بڵێم ، بەڵکو ئەمەوێ خۆم تاقیێ بکەمەوه شتێکی نوێ بێنمه ئاراوه که تائیستا کەس نەیکردبێ : به کوردیێ شیعر بڵێم ، واته بەپێچەوانەی بۆچۆنـەکەی گیوەوه ، کوردیێ بکەم به زمـانی ئەدەب و ئەدەبێکی کوردییش دروست بکەم شان‌بەشانی ئەدەبی فارسیێ و عەرەبیێ بێته مەیدانەوه ! هەمۆشمان ئەزانین بەر له نالیێ و سـالم و بەر له چەرخی گەشی بابانەکان ، به زاراوەی سولەیمانیێ شیعر نەوتراوه • تا ئەو سەردەمه شیعری کوردیێ له کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا لەسەر کێشی پەنجەی خۆماڵیێ و به زاراوەی (گـۆرانیێ) و لـه کوردسـتانی ڕۆژاوادا لەسـەر کێشی خۆماڵییش و عەرەبییش و بـه زاراوەی کرمانجیی سەرۆ بـوه • شیعری کوردیێ لەسەر کێشی عەرۆزی عەرەبیێ و بـه زاراوەی سولەیمانیێ زادەی شارستانەتیی سـەردەمی بابانەکان و دەسـتکردی نالیێ و سـالم و پاش هاتوەکانی ئەوانه •

له شیعری دوهەمیشیدا پێیان ئەڵێ چ منیش و چ ئێوەش کوردین و کوردێ ئەزانین ، بەڵام شانازییەکەی من لەوەدایە بە زمانی زگماکی خۆم مەعنای وا دێنمە ئاراوە کەستان نەتوانێ خۆی لە قەرەی بدا ! کەواتە با کەس گاڵتە بە شیعرەکانم نەکا بڵێ ئەو شیعری بە کوردێ وتوە و هەمو کەس کوردێ ئەزانێ .. مەسەلەکە بە تەنها کوردێ زانین نابڕێتەوە • شیعر هەم زمانیشە و هەم داڕشتنیشە و هەم مەعنای بەرزیشە .. ئەوا گریمان ئێوە کوردییەکەی حاڵێ بون چونکە زمانی خۆتانە و شاعیریشتان تیا هەڵکەوت بتوانێ وشە ڕێکبخا .. ئەی مەعنای بەرز لەکوێوە دێنن .. پیاوی عاقڵ دوای مەعنا ئەکەوێ و شت بە مەعنادا ئەناسێتەوە • هەر بۆیەش پاشان ناحەزەکانی ئەداتەوە بەر پلار و پێیان ئەڵێ :

شیعری خەڵقی کەی دەگاتە شیعری من بۆ نازکی ؟
کەی لە دیققەتدا پەتک دەعوا لەگەڵ هەودا دەکات ؟

شیعرە کوردییەکانی خۆی یا وەك تاڵی کندر بە ورد و باریك یا وەك تای زوڵفی یار بە ناسك و نازدار دائەنێ و شیعری بەربەرەکانێکەرەکانیشی ، بە هەر زمانێ بێ ، بە پەتك .. جیاوازیی نێوان هەوداو پەتکیش هیچ لەسەرنوسینێکی ناوێ !

ئەنجا ئەگەر ، وەکو مامۆستا گیو ئەڵێ ، نالێ زمانی کوردیی ، وەك زمان ، لاسوك بوبێ و ویستبێتی لاسەنگیی باری شیعرەکانی ــ بە هۆی زمانە کوردییە سوکەکەیانەوە ! ــ بە گرانیی مەعناکانیان ڕاست کاتەوە ، خۆ فارسێ و عەرەبییش هەر وان .. لەوانیشدا هەر مەعنا سەنگی شیعر دیارێ ئەکا و زمانەکان لەخۆیانا شتێکی ئەوتۆیان نیە ئەگەر قسەی بێمەعناشیان پێ بکرێ جێگای مەعنایان بۆ پڕکاتەوە • کەواتە وا دیسان نالێ بە چاوێکی سوك سەیری زمانی کوردیی نەکرد و هەر ئەوەندە بو مەعنای لا مەبەست بو و لەوە بەولاوە هەمو زمانێکی لا چون یەك بو ، کە ئەوەش هیچ بە سوك زانینێکی کوردێ ناگەیەنێ •

نالی ئەگەر زمانی کوردیی بە سوك و بێبایەخ دابنایە شان بەشانی عەرەبی و فارسی ڕیزی نەئەکرد و هەر سیانیانی بە سێ وڵات دانەئەنا و خۆی نەئەکرد بە حوکمڕانی هەرسێکیان :

فارس و کورد و عەرەب هەر سێم بە دەفتەر گرتوە
(نالی) ئەمڕۆ حاکمی سێ موڵکە ، دیوانی هەیە

ئەمەوێ دیسانەوە بڵێم هەر تەنها نوسین و شیعر وتنی نالی بە کوردی و لەو سەردەمەدا ، خۆی لە خۆیدا مایەی سەربەرزی و شایانی شانازی پێوە کردنە و ، پێویستە زۆر بە چاوی ڕێزەوە تەماشا بکرێ • هێنانەدیی ئاواتەکەی شاعیری مەزن و نەتەوە پەرستی کورد حاجی قادری کۆییە ، گۆڕەکەی پڕ بێ لە نور ، کە ئەفەرموێ :

کتێب و دەفتەر و تەئریخ و کاغەز
بە کوردی گەر بنوسرایە زمانی

مەلا وو میر و شێخ و پادشامان
هەتا مەحشەر دەما نام و نیشانی

٥ ــ نالی لە قەصیدە نایابەکانی ڕێگای مەککە و مەدینەشیدا و ، لەکاتی نزا و پاڕانەوەیدا لە بارەگای خوا ، ئەوەی لە بیر نەچوە باسی کوردایەتیی خۆی و شیعرەکانی بکا :

مواردم ذیللەت و پاڕانەوەی حاڵە ، نەوەك نەعتە
بە چەن بەیتێکی (کوردانە) ، کە قورئانت ثەنا خوانە !

ئەگەرچی (کورد)ی دوری شارەزوری قەسوەتم ئەمما
وەسیلەم طەیبەوو حیلمی شەفیع و فەضڵی مەننانە

٦ ــ لە قەصیدەکەیدا کە دژی میرزا صەفای شیرازی وتویەتی ، بەراورد لەنێوان ڕابواردن و دنیا پەرستیی عەجەم و زبرپۆشیی غەیری عەجەمدا ئەکا ، بەو جۆرە کە عەقڵی ئەو و ئەو وەختە بڕیویەتی ، لەپاشدا ئەڵێ :

میللەتی کورد و عەرەب هەردویەکە تەفرەقە بۆن
بە جەفاوو میحەنی موڵکی سەباوو یەمەنی

لەم بەیتەدا خوێنەری وریا بۆنی ئەوە ئەکا کە (نالی) بێبەش نەبوە لە هەستێکی وڵات ویستن و هاووڵات خۆشویستن و بگرە زیرەکییەکەی ئەوەندە سەرڕێژ بوە ئەوەشی زانیوە کە میللەتی کورد و عەرەب لە کۆنەوە و تا ئەو سەردەمە گیرۆدەی دەستی زۆرداری بێگانە و ، ژێر چەپۆکەی ڕۆژگار بوون و ، لە ماڵوێرانیدا یەکیان گرتوەتەوە •

لە ڕاستیدا ، ئەگەر نەبێتە زیادەڕەوی لەوانەیە بڵێم خەوەکەی لەمەڕ مەستورەی و قەصیدەکەی لەمەڕ میرزا صەفای شیرازییشی لە هەستێکی حەز لە زمانی کوردی کردنەوە بە کوردی وتوە ، ئەگینا فارسییشی هەروەك کوردی زانیوە و ئەیتوانی بێ خۆ ماندو کردن دو شاکاری فارسیی بۆ بنوسینایە ، بەتایبەتی هەر هیچ نەبێ فارسییەکە لای میرزا صەفا و مەستورە خانم باوتر بوە !

جا با بێینە سەر قەصیدەکەی لەمەڕ مەستورە ، کە ئەویش ، وەك باسمان کرد ، بوە مایەی کۆمەڵێ هێرشی نابەجێ بۆ سەر نالی :

بەر لە هەرچی هێرشی شاعیرێك بۆ سەر شاعیرێکیتر لە چوار چێوەیەکی دور لە سیاسەتدا ، جا ئەو دو شاعیرە لە یەك نەتەوە بن یا لە دو نەتەوەی جیا ، بەدبەختیی لایەکیان و ستەمکاریی ئەو لاکەیان ناگەیەنێ • شیعر زادەی هەست و خەیاڵی ذاتی و تاقی کردنەوەیەکی ناوخۆی شاعیرە بەرهەمی ڕۆژ و دۆخێکی تایبەتییە و باوەڕ ناکەم کەس مافی ئەوەی بێ ڕێگای دەربڕینی (هەست) لە کەس بگرێ • شیعر وەنەبێ تەنها دو نیوەی ئەوەندەی یەك و چەند ڕستەیەکی کێشدار بێ • شیعر بروسکەیەکە لە مێشکەوە دەرئەچێ •• هەستێکە دەرونی شاعیر پڕ ئەکا و لە توکی قەڵەمەکەیەوە سەر ئەکا و ئەڕژێتە خوارێ •• شیعر خۆی کارێکی ئەفسوناوییە و ئەو کارەش کە ئەیکاتە دەرونی خەڵك هەر لەو بابەتەیە •

بۆیە تەنانەت پێغەمبەریش (د • خ) فەرمۆیەتی : « ان من الشعر لحكمة و ان من البیان لسحرا » واتە : بەڕاستیٖ هەندێ شیعر پەندی زۆر بەرزە و هەنـدێ ڕەوانبێژییش ئەفسوٖن و جـادووە • هــەر لەبەر ئـەم دۆخـە تایبەتییەی شاعیریشە پێشینان وتویانە هەر شاعیرێك شەیتانێکی تایبەتیی هەیە کەی سەری لیٖ بدا شیعری بۆ دێ ! بۆیەشە شیعر کە بۆ بە دەسمایەی ژیان و پایە ، هەرچەندە جوانیش بیٖ هەر بیٖتام و خویٖ ئەبیٖ •

من نە گلەییٖ لە نالیٖ لەم ڕووەوە بە ڕەوا ئەزانم کە شیعریوای لەبارەی مەستوٖرەوە وتـوە و نە لاشمەوایە ئەگــەر مەستوٖرەش وەلامێــکی لەم (تەڕتر)ی بدابایەتەوە کەس بۆی هەبو بلیٖ خراپی کردوە •

٢ ــ ئەنجا بۆ ئـەم قەصیدە نایابەی نـالیٖ کە ئەوپەڕی جـوانیٖ و ڕازاندنەوە و دوٖتوێیی وشە و قوٖلیی مەعنای تیا بەکارهێناوە و مەستوٖرەی لە پۆپەی جوانیٖ و داوێن پاکیدا پیشانداوە نیشانەی « کەچیٖ و سوٖکیٖ و هەرزەییٖ » بیٖ بۆ دانەرەکەی ؟ هیچ دوٖر نیە نالیٖ ئەم قەصیدەیەی لە هەڕەتی لاوێتیدا وتبیٖ پێش ئـەوەی خۆی ژن بێنیٖ و مەسـتوٖرەش شوٖ بکا و ، دەربڕینی ڕاستەقینەی هەستێکی پەنگ خواردووەی ناو قوٖلاییی دەروٖنی لاوێکی بیٖبەش و دەست نەڕۆیشتوٖی ، بـە نەریت و پەیوەندی ئایینیٖ و کۆمەلایەتیٖ گەمارۆ دراو بیٖ کە تاقە ڕێگایەکی هەناسەدانی بریتیٖ بوٖبیٖ لەم ڕێگای (ئەدەبی نیمچە بیٖپەردە)یە •

٣ ــ گریمان وتمـان ڕاستە ئەم قەصـیدەیە « پەلامارێــکی زۆر ناشــیرین و ناڕەوایانە »یە ، بەلام مــادەم دەور و پشتی مەسـەلەکەمان بەتەواویٖ بۆ ڕوٖن نەبوەتەوە و بۆنە و مێژوٖی دانــانی قەصیدەکەی نالیٖ نازانین و لەبۆچوٖن بەولاوە هیچ سەرچاوەیەکمان بەدەستەوە نیە ، بۆ ئەبیٖ وایدانەنێین کە نالیٖ لەخۆڕاییٖ ئەم پەلامارەی مەستوٖرەی نەداوە ؟ بۆ ئەبیٖ مەستوٖرە لەپێشا گورزی خۆی نەوەشاندبیٖ و نالیی بەر پلار نەدابیٖ یا هەر هیچ نەبیٖ لای ئەم و ئەو بە ناشاعیری ناونەبردبیٖ و ئەمیش بەم قەصیدەیەی بەرگریی لە خۆی نەکردبیٖ ؟!

٤ ــ لە مێژوی ئەدەبدا بە صەدان شەڕە جنێوی بە شــیعر لەنێوان شاعیراندا ڕوی‌داوە و شتی‌وا لە مێژوی ئەدەبی کوردیشدا هەیە و کەسیش نەهاتوە لە لاوە بەزەیی بە کەسیاندا بێتەوە و لەسەری بکاتەوە • هەر لــە مێژوی ئەدەبی عەرەبدا کە لە بەردەستی هەموماندایە بە لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندن دەیان (شەرح)یان لــە (نەقائیض)ەکەی (فەرەزدەق) و (جەریر) کردوە و لایەنە هونەرییەکانیان و هۆی ئەو شــەڕە شیعرانەیان ڕون کردوەتەوە • وا هەر بۆ نمونە شەڕە جنێوێکی نێــوان فەرەزدەق و جەریر ئەخەینەڕو کە هەردو نەك هەر لە یەك نەتەوە بەڵکو لە یەك خێڵیشن ، لە (بەنی تەمیم)ن و تەنها ئەوەندەیە هۆزەکانیان جیان ، یەکەمیان لە هۆزی (مەجاشیع) و دووەمیان لە هۆزی (کولەیب)ە •

فەرەزدەق بە جەریر ئەڵێ :

ولــو تــرمی بلــؤم بنــی کلیـــب
نجــوم الليــل ، ما وضحت لســار

ولــــو يــــرمی بلــؤمهم نهـــار
لدنس لؤمهـــم وضـــح النهـــار

جەریریش بە فەرەزدەق ئەڵێ :

لقــد ولــدت ام الفــرزدق فاجــرا
و جــاءت بــوزواز قصــير القــوائم

ومــا كان جــار للفــرزدق مســلم
ليــأمن قــردا ليله غــير نائم (٤٣)

کەواتە بۆ ئەبێ ئەگەر لای ئێمەش شاعیرێك شتێکی تۆزێ لەعادەت بەدەر بە شاعیرێکی‌تر بڵێ ، بەمجۆرە لێی بکرێ بە هەرا ؟

---

(٤٣) الدكتور شوقي ضــيف ، تأريــخ الادب العربي ــ العصــر الاسلامي ، القاهرة ، (الطبعة الثانية) ، بدون ذكر سنة الطبع ، ص ٢٤٢ و ٢٤٧ .

ئەمە لەبارەی هەرای نالی و مەستورە و بەرپەرچدانەوەی هێرشی ناڕەوای هەندێ کەسەوە بۆ سەر نالی • بەڵام توخوا ئەگەر لەباری سەرنجی مێژوی ئەدەب و کۆمەڵایەتیی کوردەوە ورد ببینەوە ، باشتر نەبو ئەم مامۆستایانە لەجیاتیی خۆ خەریك کردنیان بەو جۆرە بابەتە بێئایە و مایانەوە ، لەوە بکۆڵینایەتەوە ئاخۆ ئەم پارچە شیعرەی نالی چیئەگەیەنێ و دیوەخانی میرانی ئەردەڵان چۆن کۆڕێك بوە وا بوە بە جێگەی کۆبونەوەی ئەدیبان و سەربەستیی بەڕادەیەك تیا بوە میرکچێکی ئەدیبی سنەیی توانیویە بێ چارشێو و ڕوپۆش تیا دانیشێ و فەقێیەکی غەریبی وەك نالییش تیا بەشدار بێ و لەگەڵ مەستورە یەکتریی تیا بناسن و ئەمە هەمو یانێ چی ؟

(نالی) مرد و (مەستورە)ش مرد و هەمو کەسیکەش ئەمرن • ئەوەی بەش بە حاڵی کورد لەم دوانە بەجێمابێ ئەدەبەکەیانە • بۆ ئەدەبی کورد چەند جوان ئەبو ئێمەش چەند « شێخ ڕەضا »ی‌ترمان بوایە و ئەدەبەکەمان چەند دەوڵەمەندتر ئەبو ئەگەر نالی چەند قەسیدەی‌تری وەك ئەوەی لەمەڕ مەستورەی وتبایە و مەستورەش وەڵامی دابایاتەوە و شاعیرەکانی‌تریش شیعری‌وایان دانابوایە • ئەوە بۆ ئێمە زۆر بەبایەخ‌تر ئەبو لەوەی بڵێین ئەدەبەکەمان ئەدەبی مەلائیکەتانە و لە کاروباری سەرزەوی نادوێ !

کات و شوێنی ئەم خەو بینینەی (نالی) :

کە لە وەڵام دانەوەی ڕەخنەکانی لەمەڕ مەستورە خانم بوینەوە ، بێ جێ نابێ باسێکی کاتی خەو بینینەکەش بکەین و کەمێ لێی بکۆڵینەوە •

وەك مەشهورە ، نالی لە سنەیش خوێندویەتی • وەك ئایەتوڵڵای مەردۆخییش ئەڵێ ، مەستورە خانم لە ١٢٤٤ی•ك (١٨٢٨ ــ ١٨٢٩ی•ز)دا شوی بە کەیخوسرەو خانی ناکام کردوە (٤٤) •

---

(٤٤) شیخ محمد مردوخ ، تاریخ مردوخ ، جلد دوم ، بدون ذکر سال و محل طبع ، ص ١٦١ .

گومان لەوەدا نیە کە ئەم دوانە (نالی و مەستورە) هاوچەرخ بوون • بەڵام نالی لەکوێ و کەی ئەم خەوەی دیوە و قەریحەی کراوەتەوە و ئەم هەڵبەستەی ڕازاندوەتەوە ؟ ئاخۆ لە سنە یا لە دەرەوەی سنەدا ، پێش شوکردنی مەستورە یا پاش شو کردنی ؟ ئەمانەش وەك هۆی وتنی قەصیدەکەی ، هەمو بێ سەر و شوێن ماونەتەوە و تەنها بە تۆژینەوە ئەبێ شتێکمان لەبارەیانەوە بۆ ساغ ببێتەوە •

باوکم بۆی گێڕامەوە کەوا لە مامۆستا شێخ بابە ڕەسوڵی عەبابەیلێی بیستوە کەوا « نالی لە سنە لە مزگەوتی دارول ئیحسان خوێندویەتی و ، ئەو ڕۆژەی ئەم قەصیدەیەی تەواو کردوە ، بۆ شەو سنەی بەجێهێشتوە و بەرەو عێراق گەڕاوەتەوە » • مزگەوتی دارول ئیحسانیش ئەمانوڵلا خانی والی باوکی کەیخوسرەو خانی ناکام دروستی کردوە •

جا ئەگەر نالی لە سنە بوبێ و لەپاش شوکردنی مەستورە ئەم قەصیدەیەی وتبێ ، ئەوا بەپێی ئەو ساڵەی کە بۆ لەدایكبونیان داناوە ، واتە ١٢١٥ی • ك ، ئەبێ ئەو دەمە لە تەمەنی ٢٩ــ٣٠ ساڵاندا بوبێ و لەوێ فەقێ بوبێ • سێ ساڵیش بۆ فەقێی زیرەك درەنگە و بۆ ئەوە ئەشێ گومانی لێ بکرێ ، یاخود ئەبێ بڵێین لە ئاخر و ئۆخری سەردەمی ئیجازە وەرگرتنیدا بوە • خۆ ئەگەر پێش شو کردنی مەستورەش وتبێتی ، ئەوا ئەبێ تەمەنی لە ٢٩ ساڵان کەمتر بوبێ و ئەمەش زیاتر ڕێی تێئەچێ •

زوربەی تەعبیر و وشە بەتوێکڵەکانی نالی ئەوە ئەگەیەنن مەستورە لەوکاتەدا شوی نەکردبێ ، وەکو ئەمانە : « عوقدەم هەیە » ، « هیی تۆم » ، « ئەم مەسەلە حەل کەی » ، « بیکر » ، « مومکین نیە کەس دەخلی بکا » ، « میثلی سوها بێ نەسوابێ » ، « دوڕڕی سەما بێ نەسمابێ » ، « نەقوپابێ » ، « ئاوی نەدرابێ » ، « طەلیسمی نەشکابێ » ، « هێشتاکو لە حەق جێگەیی خاصی نەدرابێ » ، « ئیکسیری تەڵای ئەحمەری چەن قەطرە لە لا بێ » ، « دەعوای ئومەرا چەند لەسەر تەختی کرابێ » ، « چەند خوێنی ڕژابێت و چ خوێنی نەڕژابێ » •• تاد •

ئەمانە هەمو و هیی‌تریش ئەوە ئەگەیەنن کەوا مەستورە لەوکاتەدا شوی نەکردوە • بێ‌گومان (مەستورە خانم)ی ئەدیب پێش شوکردنیش جێگە و ڕێگە و دەست و پێوەنددار بوە • لەبەرئەوە دور نیە نالیی داماو پاش ئەم « کەتن ! »ە لەترسانا ڕای کردبێ • ئەو وا لەوێ ئیستەش هێشتا دەست لە یەخەی ناکەنـەوە و هێناویانەتە هەتیتە ، جـا نەخوازەڵڵا ئەو سەردەمە !

بەڵام لە بـەشی وەڵامەکەیدا بەیتێك هەیـە ، بە بارێکدا مەعـنای شوکردنی مەستورە ئەگەیەنێ • بەیتەکە ئەمەیە :

شەو نائیم و قائیم عەلەمی بابی ڕەضا بێ
بێ دیدە هەڵستێ بە مەثەل عەینی عەصا بێ

ڕستەی « بابی ڕەضا » وەك مەعنای « دەرگای قەناعەت » ئەگەیەنێ ، مەعنای « باوکی ڕەضا قولی خان »یش ئەگەیەنێ (کە کوڕی کەیخوسرەو خان بوە لە ژنە فارسەکەی : حوسن جیهانی کچی فەتح عەلی شای قاجار) •

واتە : چاری ئەم مەسەلەیە بە دێوانەیەك ئەکرێ شـەو لە خەویشدا بەپێوە بێ و ئاڵای ماڵی باوکی ڕەضا قولی خان بێ ! ئەگەر ئەم بارە ڕەوا بێ ، کۆکردنەوەی نـاوی مەستورە لەگـەڵ ڕەضادا ئەوە ئەگـەیەنێ کە مەستورە لەو سەردەمەدا ژنی کەیخوسرەو خان بوە •

★ ★ ★

خوێندەوارانی خۆشەویست و بەڕێز !

وەك وتمـان ، لێکۆڵینەوەی (نالی) ئەرکێکی قـورس و بارێکی گرانە • ئێمە ، باوکم و من ، ئەگەر خۆمان بە شـایانی هاتنە ئەم مەیدانە زانیبێ ، تەنها لەبەر ئەوە بوە کەسی‌تر پێش ئێمـە دەست و بردی نەکرد کارێکی لەمەی ئێمە بەرپانتر و بەدەرەتانتر بکا تێکڕای دیوانەکەی نالی بگرێتەوە • نالی‌زانێکی بەدەسەڵاتی وەك مامۆستا مەسعود موحەممەدیش کە گەلێ لێکۆڵینەوەی ورد و زیرەکانەی لەبارەی نالییەوە بڵاو کردوەتەوە ،

بەداخەوە هێشتا دەرفەتی ئەوەی بۆ نەلواوە خۆی بۆ ئەم کارە تەرخان بکا و تێکڕای دیوانەکە بداتە بەر شیکردنەوەی قەڵەم •

ئێمە بە هەمو ڕونی و ئاشکراییەك پێی لێ ئەنێین کەوا هەندێ شوێنی دیوانەکەمان بۆ ساغ نەکراوەتەوە • شێوەی نوسینی کۆن و نامەلایەتیی زوربەی ڕونوس کەرەوەکانیش ئەوەندەی تر بون بە کۆسپی ڕێگامان • ئەوەشی کە زانیومانە ، لامانوایە هێشتا زۆری تری بەبەرەوەیە • بەڵام هەرچۆن بێ و ئەمەی کە کردومانە هەرچەند کەم بێ ، کەم لە هیچ هەر باشترە و ، بۆیە وا بەپێی ئەم باوەڕەمان دیوانی نالیتان ئەخەینە بەردەست و ، بەوپەڕی دڵسۆزی و ڕاستییشەوە چاوەڕوانی ئەو ڕۆژەین کەسێکی تر شتێکی لەمەی ئێمە پوختتر بڵاو بکاتەوە و ئێمەش ئەوەمان بەسە بەشدارییەکمان لە کردنەوەی قەڵای سەختی شیعری نالی و تێکڕای ئەدەبی کلاسیکی کوردداکردبێ •

فاتح عبدالکریم

بسم الله الرحمن الرحيم

پیتی ئەلف

— ١ —

ئەی جیلوەدەری حوسن و جڵەوکێشی تەماشا !

سەرڕشتەیی دین بێ مەدەدی تۆ نییە ، حاشا (١)

— ١ —

(١) جیلوە : ڕۆناکی . ورشە . بەها . جیلوەدەر : ورشەبەخش . جڵەو : جڵەوی ئەسپ . جڵەوکێشی تەماشا : جڵەوی سەرنجی خەڵکی ڕائەکێشێ بۆ تەماشاکردنی ئەو جیلوەیە . سەرڕشتە : سەرتاڵ . سەرەتا . دین : ئایین . بینین . مەدەد : یارمەتی . حاشا : هەرگیز .

واتە : نالی ڕۆ ئەکاتە بارەگای خوا و ئەڵێ : ئەی ئەوکەسەی کە جوانی و ورشە ئەبەخشی و جڵەوی سەرنجی خەڵکیش ڕائەکێشێ بۆ تەماشای ئەو جوانییە ، واتە هەر خۆت جوانی بەخشیت و هەر خۆیشت برەو بەو جوانییە ئەدەی ، یاخود : ئەی ئەو خوایەی جوانیی خۆت لە کردارە سەرسامکەرەکانتدا دەرئەخەیت و مێشك و بیریش ئەدەی بە ئادەمیزاد لێی ورد ببنەوە و بەوە جڵەوی سەرنجیان ڕائەکێشێ بۆ بیرکردنەوە لە گەورەیی خۆت ، نەك هەر کاروباری دنیا ، بەڵکو سەرەتای ئایینیش ، یاخود سەرەتای بینین هەرگیز بێ یارمەتیی تۆ نابێ .

ئەم شیعرە ئیشارەتە بە حەدیثی « كل امر ذی بال لم یبدأ فیه باسم الله فهو ابتر » واتە :هەر کارێکی بەبایەخ ، بە ناوی خواوە دەستی پێ نەکرێ ، بێئەنجام ئەبێ . لەمەشەوە دەرئەکەوێ کە نالی خۆی ئەم پارچە شیعرەی کردووە بە سەرەتای دیوانەکەی .

لە کۆکردنەوەی (جیلوە) و (جڵەو)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە . لە (جڵەوکێشی تەماشا)یشدا ئیستیعارەی مەکنییە هەیە ، ئەوەتە

فەییاضی ڕیاضی گوڵ و میهر و مل و لەعلی
ئەی شەوقی ڕوخ و ذەوقی لەبت ذائیقە بەخشا (٢)

ذەڕڕاتی عوکۆسی کەششی میهری جەلالن
وا دێن و دەچن سەرزەدە سوڵطان و شەهەنشا (٣)

(تەماشا) شوبهێنراوە بـە ئەسپ و (جلەو)یش بەڵگەکەیەتی چونکە جلەو لەو شتانەیە لەگەڵ ئەسپ ئەگونجێن . لـە وشەی (دین)یشدا لەطافەت هەیە چونکـە هەم مـەعنای ئایـین و هەم مەعنـای بینینیش ئەگەیەنێ .

جلەوکێشی (ت) و (ك) : جلەوبەخشی .

(٢) فەییاض : باران ڕێژ . بەرەکەت بەخش . ڕیاض : جەمعی ڕەوضەیە ، واتـە باخچـە . میهر : ئەو خۆرەی کـە هەمـوو جیهـان بگرێتەوە . خۆشەویستی . لەعل : مۆروویەکی ئاڵی گرانبەهایە و کینایەشە لە لێوی ئاڵ . ڕوخ : ڕوو . ذەوقی لەب : تامی لێو .

واتە : ئەی ئەوکەسەی کە پیت و بەرەکەت و بایەخ بەسەر باخچەی گوڵ و بەسەر ڕۆژ و مل و گەردن و لێـوی وەك لەعلـدا ئەڕژێنی .. ئەی ئەوکەسەی کـە ڕووناکیی ڕوو و تـامی لێـوت مایەی تام کـردن و چەشتن و لەزەت وەرگرتنە ..

(شەوقی ڕوخ) و (ذەوقی لەب) مەجازن نەك حەقیقەت .

لە کۆکردنەوەی (ڕیاض) و (فەییاض) و ، (شەوق) و (ذەوق)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (ڕیـاض) و (گوڵ)دا تەناسوب هەیە .

مل و لەعلی (چر) : مـەه و لەعلە . (چن) و (عم) و (ك) : مل و لەعلن . مەه : مـانگ . گفتوگۆ بە کۆمەڵ لە وشەی (لەعلن)دا لەبـەر بە گەورە گرتنی خوایە کە شاعیر قسەی لەگەڵ ئەکا .

(٣) ذەڕڕات : جەمعی ذەڕڕەیە واتە تـۆز یا وردە . عوکوس : شـەوق و ڕووناکیی ڕۆژ . کەشش : هاتوچۆ و بەیەکا هاتن . جەلال : گەورەیی . سەرزەدە : سەرگەردان .

واتە : گەورە و پایەدارانی دنیا کە سـەرگەردانانە دێن و دەچـن و هەمیشە لەکاردان ، بایەخی تۆزێکی وردیان هەیە و شـتێکی نـاچیزن کەوتوونەتە بەر تیشکی هاتوچۆی خۆری گەورەیی یا خۆشـەویستی و

جان بەر لەبی بۆسەی لەبتە عاشقی زارت
« فالبائس یستوهب من فیك معاشا » (٤)

بەو ڕەحمەتە عامەت کە دەکا سەنگی سییەھ زەڕ
لەم قەلبە کە وەك بەردە ، ڕەشە ، « رُش َّ رَشاشا » (٥)

بەزەیی خوا ، بۆیە وا دەرکەوتون و سەرگەردانانە دێن و دەچن . مەبەستی لەوەیە دەسەلات و گەورەیی و فەرمانڕەوایی ئەوانە لەڕاستیدا هیچ نییە و ئەگەر خوا بە گەورەیی خۆی لوطفی لەگەڵ نەکردنایە ئەو دەرکەوتنەی ئیستاشیان نەئەبو کە لەڕاستیدا لە هاتوچۆی وردە تۆزێك زیاتر نییە لەبەر تیشکی خۆردا .

لە کۆکردنەوەی (ذەڕڕات) و (سوڵطان و شەهەنشا) و ، (جەلال) و (سەرزەدە) و ، (سوڵطان و شەهەنشا)دا طیباق هەیە . لە کۆکردنەوەی (دێن) و (دەچن)یشدا تەناسوب هەیە .

(٤) جان بەر لەب : ئەوەی گیانی گەیشتبێتە سەر لێوی واتە وەخت بێ گیانی دەرچێ . بۆسە : ماچ . عاشقی زارت : عاشقی تۆ کە لاواز و بێ‌گیانە ، یا عاشقی دەمت چونکە (زار) بە مەعنا دەمیش هاتووە . بائس : نائومێد ئەگەر لە (بؤس) وەرگیرابێ ، یا ماچ‌کەر ئەگەر لە (باسَ) وەرگیرابێ .

واتە : عاشقی بێ‌گیانت ، یا عاشقی دەمت ، گیانی گەیشتووەتە سەر لێوی و خەریکە دەرئەچێ بۆ ماچی لێوت و ئەم نائومێدە یا ئەم داوای ماچ کەرە داوای مۆچە و بەرات لە دەمت ئەکا یا داوای گوزەران و ژیانت لێ ئەکا . دیارە نیسبەت دانی لێو و دەم و ماچ و مەعشوقییەتی لە خوا شتێکی مەجازییە و حەقیقەت نییە و ئەمەش لای شاعیرە پێشووەکان باو بووە .

بەکارهێنانی وشەی (بائس) بەو دو مەعنا پێشووەی باسمان‌کردن ، هەروەها وشەی (زار) بە مەعنا لاواز یا بە مەعنا دەم لەطافەتی تیایە . نالی ئەم شێوەیە لە زۆر شوێندا دوبارە ئەکاتەوە . لە کۆکردنەوەی (لەب) و (زار) و (فی)دا کە واتە دەم تەناسوب هەیە .

(٥) عام : گشتی و هەموکەس گرەوە . سەنگی سییەھ : بەردە ڕەشە . زەڕ : زێڕ . قەلب : دڵ ، یان : قەڵب ، واتە ناچیز و بێ‌نرخ . رش رشاشا : ئاوڕشێن کە بە ئاوڕشێن کردن .

« لا حولَ و لا طولَ و لا قوةَ الا
باللە ، له القدرةُ ، والكائنُ ما شا » (٦)

« نالی » نییەتی سیحری بەیان ، حیکمەتی شیعرە •
ئەمما نییەتی قووەتی دڵ ، قودرەتی ئینشا (٧)

واتە : خودایا ! لەو بارانی بەزەییە گشتییەت کە ئەگەر بەسەر بەردی ڕەشا بباریّ ئەیکا بە زێڕ ، یا بەردی ڕەشی ناو دیواری کەعبەی وەك زێڕ پیرۆز و گرانبەها کردووە ، ئاوڕشێنێکی ئەم دڵە ڕەق و ڕەشەی منیش بکە ، یا ئاوڕشێنێکی منی قەڵبیش بکە کە وەك بەرد ڕەق و هیچ لەسەر نەڕواوم و لە گوناها ڕەش هەڵگەڕاوم . . نالی لەم شیعرەیدا بەتەواوی لە توانا و دەسەڵاتی یەزدان قووڵ ئەبێتەوە و دائەچیّ .

لە کۆکردنەوەی (سەنگی سییەهـ) و (زەڕ)دا طیباق و ، لە بەکارهێنانی وشەی (قەلب)دا کە بۆ دوو مەعنا دەستئەدا لەطافەت و ، لە کۆکردنەوەی (ڕەشە) و (رش)ی (رش رشاشا)دا جیناسی ناتەواو هەیە .

(٦) شا : کورتکراوەی وشەی (شاء)یە لەبەر کێشی شیعرەکە هەمزەکەی لابراوە .

واتە : کەس دەسەڵاتی کردنی هیچی نییە ، لە ڕێگای خواوە نەبێ . دەسەڵات هەمۆی هەر هیی ئەوەو و (بۆ) ئەو شتەیە کە خوا مەیلی لەسەر بۆنی بێ ، یاخود (بۆ) خاوەنی ویستن و ئارەزۆ نییە . بەپێی ئەم مەعنایە (ما) کە ئەبێ بە حەرفی نەفی .

(٧) نییەتی : نیازی . سیحری بەیان : وتەیەك ئەوەندە جوان بێ وەك سیحر خەڵك سەرسام بکا . حیکمەتی شیعر : شیعر و هەڵبەستیوا کە پڕ بێ لە مەعنا و زانست . ئەمما : بەڵام . قووەتی دڵ : هێزی دڵ . قودرەتی ئینشا : توانای وتن یا دروست کردن .

واتە : نالی کە دەستی داوەتە شیعر وتن ، نیازی وایە وتەی سیحراوی و شیعری بەتوێکڵ و مەعنا بڵیّ . . بەڵام هێزی دڵ و توانای وتن یا داهێنانی نییە ، مەگەر خودا خۆی دەس بە باڵیەوە بگریّ و یارمەتیی بدا .

لە نیوەی یەکەمی ئەم شیعرەدا ئیقتیباس لە فەرمۆدەی پێغەمبەر هەیە کە فەرمۆیەتی : « ان من الشعر لحکمة ، و ان من البیان لسحرا » . واتە : بەڕاستیّ لە هەندیّ شیعرا مەعنای قووڵ و لە هەندیّ پەخشانا

ئەستێرە هەمۆ مەحوە لەنێو نۆری قەمەردا ،
یا شەمسی جەمالت شەوی گێڕاوە بە فەردا ؟ (١)

خاکی بەری پێت هەم گڵ و ، هەم گوڵ بە سوروشکم
وەقتی غەم و شادیی ئەوە کردۆمە بەسەردا (٢)

ڕستەی‌وا هەیە بنیادەم سەرسام ئەکا . لە نیوەی دۆهەمیشیدا ئیقتیباس لە ئایەتی «أ أنتم انشأتموها ، أم نحن المنشئون» هەیە کە واتە : ئاخۆ ئێوە دروستتان کردووە (باسی ژیان ئەکا) یان ئێمە دروستمان کردووە ؟ لە کۆکردنەوەی هەردو وشەی (نییەتی)یشدا سەرەڕای جیناس طیباقیش هەیە .

— ٢ —

(١) فەردا : سبەینێ .

واتە : نازانم چۆنت بشوبهێنم و چۆنت لەگەڵ خەڵکدا بەراورد بکەم ؟ ئاخۆ شەوە و ڕۆناکیی و جریوەی ئەستێرەکان لەبەر ڕۆناکیی دەم و چاوت نانوێنن (مەبەستی لەوەیە : جوانەکانی‌تر هەمۆ لەعاستی تۆدا ون و نادیارن) ، یاخۆ خۆری جوانییە بێ‌هاوتاکەت شەوی تاریکی کردووە بە سبەینێی ڕۆشن و ئیتر نە ئەستێرەیە و نە مانگ ؟ نالیی لێرەدا شاکارێکی ڕاستەقینەی پیشانداوە ، لە تەشبیهێکەوە بەرز بووەتەوە بۆ تەشبیهێکی بالآتر ، بێجگە لەوە کە گۆڕانی شەو بە ڕۆژ شتێکی نایابە .

لە کۆکردنەوەی (ئەستێرە) و (نۆر) و (قەمەر) و (شەمس)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (شەمس) و (شەو) و (فەردا)شدا طیباق هەیە .

شەمسی (چن) : ڕۆژی .

(٢) خاکی بەری پێت : ئەو خاکەی تۆ بەسەریا ئەڕۆی . سوروشک : فرمێسك . ئەوە : ئەو خاکەیە .

واتە : خاکی بەری پێت بە فرمێسکی چاوم ئەبێ بە لیتە و جاروباریش بە هۆی بارانی فرمێسکی بێ وچانمەوە گوڵی لێ‌ئەڕوێ و من ئەو خاکە بەو هەردۆ شێوەیە بەکاردێنم : لەکاتی خەفەتدا وەك قوڕ ئەیکەم بە سەرما و لەکاتی خۆشییشدا گوڵە و ئەیدەم لە سەرم .

تەلبیسی نییە ئەو کەسە دێوانەیی ڕۆتە
بێچارە نەما غەیری حەیاتێکی لەبەردا ! (٣)

ڕەنگی نییە ڕوخسارەیی ڕەنگین و لەطیفی
ڕۆشن بووە ئەم نوکتە ثەباتی لە بەصەردا (٤)

لە یەکخستنی (گڵ) و (گوڵ)دا جیناسی موحەڕڕەف و طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (غەم) و (شادیَ)دا طیباق هەیە . هەروەها هاتنی (غەم) و (شادیَ) دوابەدوای (گڵ) و (گوڵ) لەف و نەشری مورەتتەبە .

(٣) تەلبیس : ڕیا و فێڵبازیَ . لەبەرکردن (پۆشین) . دێوانە : شێت . ڕۆت : دەم و چاوت . ڕۆت و قوت .

واتە : ئەوەی عاشق و گورفتاری ڕوخساری نازاری تۆ بیَ ، یا ئەوکەسەی عاشق و هەژار و بیَ بەرگ و ڕۆت و قوت بیَ ، ڕیا و فێڵ نازانیَ ، یا هیچی نابیَ دایپۆشیَ و خەڵکیَ هەمۆ بە ڕازی ئەزانن ، چونکە ئەم بێچارەیە تەنها گیانێکی لاوازی لە لەشدایە یا لەبەردایە و مرۆیوا بیَهێز و ڕۆت و قوت ڕیا و فێڵبازیی لەکویَ پیَ ئەکریَ .

لە بەکارهێنانی (تەلبیس) و (ڕۆت)دا بە مەعنای دۆهەم طیباق هەیە . لەوەشدا کە (تەلبیس) و (ڕۆت) و (لەبەردا) دۆ مەعنا هەڵئەگرن لەطافەت هەیە . شاعیر لەم بەیتەدا ، بەپێی مەعنای دۆهەم ، گیانی شوبهاندووە بە پۆشاك و کردۆیەتیە بەری عاشق .

ڕۆتە (چر) : تۆیە . بەپێی ئەم نوسخەیە (تۆیە)ش دۆ مەعنا هەڵئەگریَ : (تۆ)ی ضەمیری خیطاب و (تۆ)ی بەمەعنا لەناو .

(٤) ڕوخسارە : ڕۆمەت . لەطیف : ناسك .

واتە : ڕۆمەتی جوان و ڕەنگینی لەبەر ناسکیَ و شەفافیَ ڕەنگی نییە و چاو نایبینیَ و ئەم شتە لای کەسانی بینا و وریا سەلمێنراوە و جیَگیر بووە چونکە چاو ناتوانیَ شتی بیَڕەنگ ببینیَ .

زاراوەی (ڕەنگ) و (لەطیف) لە عیلمی کەلام وەرگیراون لە باسی مەلائیکەدا کە جیسمی لەطیفن . لە یەکخستنی (ڕەنگی نییە) کە (بیَڕەنگ) ئەگەیەنیَ و (ڕەنگین)دا طیباق هەیە .

هەرچەندە کە ئینسانە لە بەرچاوی من و تۆ ،
مومکین نییە ئەم لوطفە لە ئینسان و بەشەردا (٥)

ئیثباتی خەط و خاڵە ، بە صەد شوشتن و گریان
ناچێتەوە ئەم نوقطە لەنێو دیدەیی تەڕدا (٦)

شەوقی کە نەبێ باصیرە ، مەئیوسە لە دیتن
هەر شەوقی ئەوە قووەتی دینی بە نەظەر دا (٧)

---

(٥) لوطف : ناسکێ .

واتە : هەرچەندە یار بەدیمەن ئادەمیزادە ، بەڵام ئەم جۆرە ناسکییە هەرگیز لە بەرەی ئادەمیزاددا هەڵناکەوێ .

(٦) خەط : خەطی جەوهەرێ کە لای فەیلەسوفەکان شتێکی وەهمییە و تەنها بە باری درێژیدا بەش ئەکرێ . خاڵ : جەوهەری فەرد کە بە هیچ بارێکا بەش ناکرێ . ناچێتەوە : ناسڕێتەوە . دیدەیی تەڕ : چاوی فرمێسکاوێ .

واتە : وێنەی باڵای یار کە وەك خەطی جەوهەریی لای فەیلەسووفەکان وایە لەگەڵ وێنەی دەمی کە وەك جەوهەری فەردە ، لە گلێنەی چاوم دوور ناکەونەوە و بە صەد جار شتن و گریان داناشۆرڕێن و ناسڕێنەوە . ئەمەش بەڵگەی بوونی خەط و جەوهەری فەردە ، بەپێچەوانەی قسەی فەیلەسوفەکانەوە کە ئەڵێن نین .

لە کۆکردنەوەی (خەط) و (خاڵ) و (نوقطە) و ، (شوشتن) و (گریان) و (دیدە) و (تەڕ)دا تەناسوب هەیە .

شوشتن و (عم) و (کم) و (گم) : دیدەیی .

(٧) باصیرە : چاو . دین : بینین . نەظەر : چاو . یاخود تەنها سەیرکردن کە مەرج نییە بگاتە ڕادەی بینین ، چونکە گەلێ جار بنیادەم سەیری شت ئەکا ، بەڵام نایبینێ .

لەوانەیە ئەم شیعرە وەڵامی پرسیارێك بێ لە شیعری پێشووەوە هەڵئەستێ . گوایە یەکێك پرسیار ئەکا ئەڵێ ئەگەر ڕاستە باڵای یار خەطی جەوهەرییە و دەمی جەوهەری فەردە ، ئەی تۆ چۆنی ئەبینی ؟ ئەمیش لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا ئەڵێ : چاو ئەگەر شەوق و ئیشتیاقی نەبێ نابینێ و هەر شەوق و ئیشتیاقی یارە هێز و توانا ئەدا بە چاو . منیش ئەو شەوق و ئیشتیاقەم هەیە بۆیە ئەیبینم .

ئالوودە نەبێ دا ، بە زەبوونگیریی خوێنم
بۆ کوشتنی من دامەنی پاکی لە کەمەر دا (٨)

« نالی » خەبەری بێ ئەثەری غائیبە ، ئەمما
نالێکی حەزین دێ لە موناجاتی سەحەردا (٩)

ئەگەر بشلێین نالی وەك خەڵکی وشەی شەوقی بە ڕوناکی مەعنا لێداوەتەوە ، مەعنایەکی تریش ئەگونجێ . واتە : ڕوناکیی ڕومەتی یار کە وەك هەتاوە ، بووەتە هۆی بینین ، ئەگینا چاو لە تاریکیدا نابینێ .

قووەتی دینی بە نەظەر دا (چـر) : باعیثی دیتن بە نەظەردا . (چن) و (ك) : باعیثی بینش لە بەصەردا .

(٨) ئالوودە : گروفتار . تێکەڵ . دا : تا . زەبوونگیریی خوێنم : خوێنی بە داماوی و بێکەسی کوشتنم . دامەن : داوێن . کەمەر : پشتێن .

واتە : یار ، بۆئەوەی داوێنی پاکی بە خوێنی بە زەبونی کوژراوێکی وەك مـن خوێناوی نەبێ ، لەکاتی کوشتنما چاکی کرد بە بەری پشتێنەکەیدا . یاخود : یار ، بۆئەوەی زۆ لە کۆڵم بکاتەوە و تۆشی گوناهی بە ستەم کوشتنم نەبێ ، چاکی لێ کرد بە لادا و زۆ کوشتمی .

لەسەر مەعنای یەکەم وشەی (دامەنی) ، بەپێی ڕێبازی عیلمی نەحو ، (متنازع فیە)یە لەنێوان (ئالوودە) و (لە کەمەر دا)دا ، واتە هەردوکیانی بەسەرا دێتەوە . لە بەکارهێنانی وشەی (دامەن) و (پاکی)دا لەطافەت هەیە کە ئیشارەتە بۆ داوێنپاکیی یار .

دا (عم) و (کم) و (گم) : تا . پاکی (چن) و (ك) : چاکی .

(٩) خەبەری بێئەثەر : دەنگوباسی بێ سەر و شوێن . غائیب : نادیار ، ئەوەی ماڵ و حاڵ و کەس و کاری خۆی بەجێهێشتبێ و نەزانن لەکوێیە . نالێکی : نالەیەکی . موناجاتی سەحەر : پاڕانەوە لە خوا لەکاتی بەرەبەیاندا .

واتە : نالی تەنها دەنگ و باسی کەسێکی نادیاری بێ سەر و شوێنە ، ئەوەندە هەیە کە نۆزەیەکی خەمگینی پاڕانەوەی دەمەوبەیان بەرگوێ ئەکەوێ ، هەر ئەوە هەیە ڕێبەدێیەکی ئەوی پێ بکرێ و سەر و شوێنێکی ئەوی پێ بدۆزرێتەوە .

لە کۆکردنەوەی (نالی) و (نالێکی ــ نالەیەکی) دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە . ئەمەش یەکێکە لەو بەڵگانەی بۆمان دەرئەخەن نازناوی شاعیرمان (نالی) بووە نەك (نالی) .

بێئەثەری (چر) : بێئەثەرە . (ت) : بێئەثەر و .

— ٣ —

تا تایی سەری طوڕڕەیی پڕ پێچشی با دا ،
هەر تایەکی بارێکی گوڵ و نافە بە با دا (١)

گوڵ هاتەدەرێ ، لافی لە حوسنی بوتی ما دا
لەرزی قەدی بەرزی ، لە ڕقا زوڵفی کە با دا (٢)

شەو چەپکەنی نەیلۆفەڕی‌یو جیلوەیی ڕەقصی
شەرمندە دەکا زوهرەیی زەهرا لە سەمادا (٣)

— ٣ —

(١) تا : تاڵ . طوڕڕە : زوڵف . پڕ پێچش : ئەوەی لۆلیی زۆر تیابێ . تایەکی : تەڵە مۆیەکی . نافە : موشکی بۆنخۆشی بن ناوکی ئاسك .

واتە : هەر ئەوەندە کە یار سەری زوڵفی لۆلی خۆی با دا ، هەر تەڵە مۆیەکی یەك بار گوڵ و موشکی بۆنخۆشی دا بە دەم باوە و دنیای پڕ کرد لە بۆن و بەرامەی خۆش .

لە کۆکردنەوەی (تا)ی یەکەم و دۆهەم و سێهەم و کۆکردنەوەی (تا)ی دۆهەم و (بار)دا ، کە بار دۆ تایە ، تەناسوب هەیە . جگە لەو موبالەغەیەش کە لە کات و کۆکردنەوەی تا و باردا هەیە کە چۆن یەك تەڵ مۆی بەرامبەر یەك بار گوڵ و نافە داناوە لەو کاتە کەمەدا . لەنێوان هەردو (با دا)شدا جیناس هەیە .

بارێکی (چن) و (ت) : صەد باری .

(٢) بوت : بت . ما : ئێمە ، وشەیەکی فارسییە .

واتە : گوڵ لەژێر ئەرز هاتەدەرێ ، کەوتە فیشاڵ کردن گوایە لە یارە بالاَ وەك پەیکەرەکەی ئێمە جوانترە .. بەلاَم کە یار لە ڕقی ئەم قسەیەی گوڵ زوڵفی خۆی با دا ، بالاَی بەرزی گوڵ بە بای تاڵە مووەکانی زوڵفی یار کەوتە لەرزین و خۆی پێ ڕاگیر نەکرا و کەوت ..

لە کۆکردنەوەی (ما دا) و (با دا) و ، (لەرزی) و (بەرزی)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەیە .

(٣) چەپکەن : جل و بەرگی ڕازاوەی شەو . نەیلۆفەڕێ : ڕەنگی وەك ڕەنگی گوڵە نەیلۆفەڕ شین . نەیلۆفەڕ گوڵێکە لە ئاوا ئەڕوێ ، لەگەڵ

خۆش صوبح دەمێکە کە بە خەندە دەنوێنێ
بەس ذەڕڕەیی خۆرشید لە ذەڕڕێکی سوهادا (٤)

دەم دەم کە دەکا زاری پڕ ئازاری بە غونچە
بۆ دەعوەتی ماچی لەبە گۆیا دەمی نادا (٥)

خۆرکەوتندا سەر دەرئەهێنێ و لەگەڵ ئاوابۆنیا ئەچێتەوە ناو ئاوەکە . ڕەقص : سەما . زوهـرە : یەکێکە لە ئەستێرە گەورە گەڕۆکەکـان ، پێیشی ئەڵێن زوهرەی ڕەققاص ، واتە سەماکەر . زەهرا : جوان . سەما : ئاسمان یاخود هەر بە مەعنا کوردییەکەی .

واتە : جلی شینی شەوانەی یار و دەرکەوتنی لە مەیدانی سەمادا ، ئەستێرەی جوانی زوهرە لە ئاسمانا یـا لەکاتی سەماکردنا شەرمەزار ئەکا هەرچەند ناوبانگیشی بە سەماکەر دەرچووە .

(٤) صوبحدەم : بەرەبەیان ، یان دەمی وەك ڕۆژ پاك و ڕۆشن . دەنوێنێ : دەرئەخا . بەس : زۆر . ذەڕڕەیی خورشیـد : وردە تیشکی خـۆر . سوها : یەکێکە لە ئەستێرە نادیارەکانی حەوتەوانە (بنات النعش) .

واتە : ئای بەرەبەیانێکی چەند خۆشە کەوا یار بە پێکەنینی خـۆی ناز و خۆشـیی وەك وردە تیشکی خـۆر لە دەمێکی بچکـۆلانەی وەك ئەستێرەی سوهاوە بـڵاو ئەکاتەوە کە لە بچکۆلەیـیدا وەك جەوهەری فەرد وایە . یان : ئای ، دەمی یار چۆن دەمێکی وەك بەرەبەیان خاوێن و جوان و ڕۆشنە کە بە پێکەنین دانەکانی ــ کە وەك وردەی خـۆر وان ــ لە دەمێکی وەك ئەستێرەی سوها بچکۆلەوە دەرئەخا .

لە کۆکردنەوەی (خورشید) و (سوها)دا لەو ڕووەوە کە هەردوکیان لە یەك جۆرن ، تناسب و ، لەو ڕووەوە کە گەورە و بچۆکن ، طیبـاق هەیە . لە کۆکردنەوەی (دەنوێنێ)یشدا کە بە مەعنا (ئەخەوێنێ)یش دێت ، لەگەڵ (صوبحدەم)دا کە کاتی خـەو نییە لەطافەتێك هەیـە . پیشاندانی (ذەڕڕاتی خورشید)یش لە ئەستێرەی (سوها)دا کە لـە خورشید زۆر بچۆکترە ، موبالەغەیەکی جوانی تیایە .

(٥) دەم دەم : جار جار . زار : دەم . گۆیا : گوایە .

واتە کە یار جار و بار دەمـی ئازاردەری خـۆی ئەکا بە خونچـەی نەپشکوتو و قوتی ئەکاتەوە ، بەم کردارەی وەڵامی دڵدارەکانی ئەداتەوە کە داوای ماچی لێ ئەکەن و ئەم بە خونچە کردنەی دەمی مەعنای ئەوەیە کە ماچی دەمی نادا و گوایە ئەڵێ وەرن ماچی لێوم بکەن . یاخود مەعنای

سهم ألف القد فقد صاد فؤادی .
صاد هو من عینه ، قد صاد فسادا (٦)

ئەوەیە دەمی بۆ ماچکردنی لێوی بانگەواز ئەکا . بەمپێیە وشەی (نادا) عەرەبییە و لە بناخەدا (نادی)یە .

ئەم مەعنایەش ئەگونجێ : یار کە جار جار بە خونچەی لێوی دەست ئەکا بە گریان و دڵی دڵدارانی بریندار ئەکا ، بەو گریانەی بانگیان ئەکا بێن لێوی ماچکەن ، بۆیە دەمی گۆیای ناخاتە کار و بە وتن بانگیان ناکا .

لە کۆکردنەوەی (دەم دەم) و (دەم)دا تەناسوب و جیناس و لە کۆکردنەوەی (زار) و (ئازار)دا جیناسی ناتەواو هەیە . جگە لەو جوانییەش کە لە کۆکردنەوەی (دەم) و (زار)دا هەیە .

دەم دەم کە دەکا (چر) و (چن)و (ك) : هەرچەندە دەکا .

(٦) واتە : باڵای وەك پیتی (ئەلف) باریك و بەرزی یار ، تیرە ، چونکە ئەوەتە دڵمی ڕاو کردووە . لە چاویشیا وەك پیتی (صاد) وایە ، کردۆمی بە نێچیری خۆی و بەسەرما سەرکەوتووە . جاران باو بووە چاویان لە گەورەییدا ، کە نیشانەی جوانییە ، شوبهاندووە بە پیتی (صاد) .

ئەم شیعرە بۆ ئەوە دەست ئەدا گەلێ جۆرە یاریی تیا بە وشە بکرێ. بۆ نمونە بشخوێنرێتەوە :

صه من الف القد ، فقد صاد فوآدی
صاد هو من عینه ، قد صار فسادا

واتە : تۆ لێگەڕێ لە ئەلفی باڵای یار .. ئەو بە پیتی (صاد)ی چاوەکانی منی ڕاو کردووە و بووە بە هۆی ماڵ وێرانیم . یاخود (صادِ) بێ بە مەعنا تینو و مەعنای شیعرەکە وای لێبێتەوە : تینوێەك لە چاوی یارەوە ، یا تینوێەك لەسەر کانیی یارەوە منی کردووە بە نێچیر. بەم پێیە (عین) لە یەككاتا هەم بە مەعنا (چاو)و هەم بە مەعنا (کانی)یش بەکارهێنراوە .

بەپێی ئەوەش کە مامۆستای چنگنیانی لەجیاتیی (قد صاد فسادا) نوسیویە (قدصاد فصادا) و لەسەری نوسیوە (من الفصد) ، مەعنای ئاخری شیعرەکە وای لێدێتەوە : بو بە هۆی خوێن لێ چوونم .

لە کۆکردنەوەی (الف) و (عین) و (صاد) و ، (الف) و (قد)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (صادَ) و (صادٌ) یا (صادِ)دا جیناسی

بۆ ماچی دەمی ڕەنگە لە عیشوەی خەمی ئەبرۆی
جۆیایی بەقا خۆی لە دەمی تێغی فەنا دا (٧)

« نالی » کە غولامی مەدەدی زولف و برۆتە
شاهێکە لە بن سایەیی باڵی دوو هومادا (٨)

موحەڕڕەف و ، لە کۆکردنەوەی (صاد) و (صار) و ، (صاد) و (ساد)دا جیناسی لاحیق و ، لە بەکارهێنانی (عین)دا بە دوو مەعنا لەطافەت هەیە .

عینه (کم) : عینك . قد صاد فسادا (چن) : قد صار فصادا . (عم) و (گم) : قد صادف صادا .

(٧) عیشوە : ناز . خەم : چەماوە ، وەك کەوان . جۆیایی بەقا : ئەوەی بەتەمای ژیانی هەمیشەییە .

واتە : ناز و غەمزەی کەوانی ئەبرۆی ئەوەندە دڵ ڕاکێشەرە لەوانەیە ئەوەی بەتەما بێ بگاتە کانیی ئاوی حەیات (کە دەمی یارە) تا لێی بخواتەوە و نەمرێ ، گوێ نەداتە ئامانجەکەی خۆی کە نەمردنە و بۆ گەیشتن بەو کانییە خۆی بداتە بەر تێغی برۆی یار و لەپێناوی ژیانا بمرێ ! چەند جوانە نازی یار ئەوەندە کاریگەر بێ دڵدار ڕابکێشێ و وای لێبکا لەپێناوی ژیانی هەمیشەییدا گوێ بە مردن نەدا .

لە کۆکردنەوەی (دەم) و (ئەبرۆ) و (دەمی تێغ)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (بەقا) و (فەنا)دا طیباق هەیە . جگە لەوەش کە وشەی (بەقا) و (فەنا) ئیشارەتن بە دوو حاڵی صۆفییانە و ، سەرەڕای ئەو حوسنی تەعلیلەش کە تیایەتی .

(٨) غولام : نۆکەر . مەدەد : یارمەتی . هوما : باڵندەیەکە ئەڵێن بەسەر هەرکەسێکەوە بنیشێتەوە ئەبێ بە پادشا .

واتە : نالی کە لەڕاستیدا بەندەی جووتێ زولف و برۆی تۆیە ، لە بن سێبەری باڵی ئەو جووتە زولف و برۆیانەدا کە سێبەریان بۆ کردووە و بەسەر سەریەوە نیشتوونەتەوە ، بووە بە پادشا .

لە (باڵی دوو هوما)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و (زولف) و (برۆ)ش قەرینەیە و ، لە کۆکردنەوەی (زولف) و (برۆ)دا تەناسوب و، لە کۆکردنەوەی (غولام) و (شاه)دا طیباق هەیە .

نیوەی دووهەمی ئەم شیعرە لە نوسخەی (کم)دا بەم جۆرەیە :

شاهێکە لە بن سێبەری دوو باڵی هومادا

— ٤ —

تەبەسسوم دەردەخا حوققەی دەم و جەوهەر لەنێو ئەودا
بەڵێ مثقاڵە ذەڕڕە ظاهیرە جیلوەی لە پڕتەودا (١)

بە پارێك نامەوێ دەرمان ، لە نەشئەی چاوییە عیللەت
بە پوولێك ناکڕم عەنبەر ، لەگەڵ زوڵفی ئەوە سەودا (٢)

ڕەقیبی جوفتەلێ ، نابێتە نەخچیرت ، کە خەرکوڕڕە
ئەلیفی چایرە دائیم لە قەشقەی کەردڕ و جەودا (٣)

— ٤ —

(١) تەبەسسوم : زەردەخەنە . حوققە: قوتوی بچووك . جەوهەر: جەوهەری فەرد ، ئەو پارچــەیەی کەرت نــاکرێ . پڕتەو : تیشــك ، ڕووناکی .
واتە : زەردەخەنەی وەك ڕۆژ جوانی یار ، دەمی دەرئەخــا کە وەك قوتوی بچووکی عەتار وایە و ، لەناو قوتووەکەشدا ددانەکانی دەرئەخــا کە ئەوەندە وردن ئەڵێی جەوهــەری فەردن . ئەمەش شتێکی ســەیر نییە ، چونکە شتی ئەوەندەی ذەڕڕە ورد ، هــەر لەبەر تیشکی خۆردا دەرئەکەوێ ..
لە هێنانی نیوەی دووهەمی ئەم بەیتــە بــەدوای نیوەی یەکەمیــدا ، حوسنی تەعلیل هەیە . نالی لەم بەیتەدا دەمی یــاری شوبهاندووە بــە قوتوی بچووکی بۆن خۆشێ و جــەوهەری خواســتووە بۆ ددانەکانی و پڕتەویشی خواستووە بــۆ زەردەخەنە . لە کۆکردنەوەی (حــوققە) و (جەوهەر)یشدا تەناسوب هەیە .

(٢) پارێك : پارەیەك . نەشئە : مەستی . پوول : نەختێکی کەم و بێبایەخ بووە . سەودا : مامەڵە .
واتە : من دەردەداری چاوی مەستی یارم ، لەبەرئەوە دەرمانم بــە پارەیەکی کەمیش ناوێ .. مادەم سەودا و مامەلەشم لــەگەڵ زوڵفــی بۆنخۆشی یارە ، عەنبەر بە پوولێ ناکڕم .
لە هــەردوو نیوە شیعرەکەدا حوســنی تەعلیل و لــە کۆکردنەوەی (پوول) و (پارە) و (دەرمان) و (عیللەت) و (ناکڕم) و (سەودا)دا تەناسوب هەیە .

(٣) ڕەقیــب : بەدکــار . جوفتەلێ : جووتە هاوێــژ . نەخچیر : نێچــیر . خەرکوڕڕە : جاشوولکە . ئەلیف : هۆگر . چایر : هەرێــز و سەوزەگیا

سیلاحی پەرچەمی پڕ خەم ئەگەر تارە و ئەگەر مارە
برۆ و غەمزەی کەوان و تیر ئەگەر هەودا و ئەگەر مەودا (٤)

لە ئەشکەنجەی شکەنجی زوڵفی ئەو بێ وەعدە مورغی دڵ
دەناڵێنێ وەکو بولبول لە صوبحی کاذیبی شەودا (٥)

کە وڵاخی تیا ئەلەوەڕێ . قەشقە : بۆمان ڕاست نەکرایەوە مەعنای چییە . وای بۆ ئەچین بەپێی موناسەبەتی شوێن (عەشقی) یا (مەشقی) بێ . کەردژ : گیایەکە لە چەشنی کنگرە کەرانە . جەو : جۆ .

واتە : بەدکاری جوتە هاوێژ کەی بۆ ئەوە ئەشێ ببێ بە نێچیری تۆ ؟ ئەو هەمیشە هەر لەگەڵ ئالیك و لەوەڕدا سەر و سەودایەتی .

ڕەقیبی جوفتەڵێ (کم) و (گم) : ڕەقیبت خوفتە بێ . (ت) : ڕەقیبێ خوفتە بێ . نەخچیرت (کم) و (گم) : نێچیرت .

(٤) پەرچەم : زوڵف . پڕ خەم : پڕ پێچ و لوول . تار : تاریك . تاڵی مو . غەمزە : چاو داگرتن ، ئیشارە کردن بە چاو . هەودا : تاڵ . مەودا : تیژێ .

واتە : چەکی زوڵفی لوولی یار کاریگەر و ترسێنەرە ، چ ئەگەر لەبەر ڕەشێ و تاریکێ بێ و چ ئەگەر لەبەر پێچ و لوولێ بێ . برۆی وەك کەوان و ئیشارەتی چاوی وەك تیریشی هەر کاریگەرن چ لەبەر باریکێ بێ و چ لەبەر تیژێ بێ .

لە کۆکردنەوەی (پەرچەم) و (پڕ خەم) و ، (تار) و (مار) و ، (هەودا) و (مەودا)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(٥) ئەشکەنجە : ئازار . شکەنج : لوولێ و چین چینیی زوڵف و قژ . مورغ: پەلەوەر . صوبحی کاذیب . کاتێ کە پێش ڕۆژبوونەوە کەناری ئاسمان تۆزێ ڕۆشن ئەبێتەوە و نەشارەزا وائەزانێ بەرەبەیانە .

واتە : پەلەوەری دڵم کە گرفتاری داوی زوڵفی یاری بێ‌گفت و پەیمانە و ، ئازاری پێوە ئەچێژێ ، لەناو داوی زوڵفەکانیەوە و بە دەم ئەو ئازار و سزایەوە ، سەیری ڕوومەت و ڕووی ئەو ئەکا و بەو هیوایە بێ‌سوود بۆ خۆی ئەناڵێنێ ، وەك ئەو بولبولەی لە تاریکیی شەودا بەیانییە درۆزنە بە کەناری ئاسمانەوە بەدێ ئەکا و دەست ئەکا بە خوێندن ، بە تەمای ئەوەیە شەبەق بدا و ڕۆژ ببێتەوە کەچی لە شەوی تار بەولاوە هیچی دەسگیر نابێ .

به تیریٚ دۆ نیشانە چا نییە ئەی ڕۆحەکەم ! شیرین
بە غەمزەی ، تاقە یەك تیری لە فەرهاد و لە خوسرەو دا (٦)

وەها مەستی تەماشای چاوتە « نالیٚ » کە نازانیٚ
بە بیٚداریٚ دەبینیٚ ، یا لە نەشئەی مەستییو خەودا ! (٧)

— ٥ —

جۆشش و تابە لەنێو دیدەیی گریانمدا
چ‌تەنۆرێکە لە تەندۆرەیی طۆفانمدا (١)

لەنێوان (ئەشکەنجە) و (شکەنج)دا جیناسی ناتەواو هەیە ، جگە لەو تەناسوبەش کە لە یەکخستنی (مورغ) و (دڵ) و (ناڵین) و (بولبول)دا هەیە . لە یەکخستنی (صوبح) و (شەو)یشدا طیباق هەیە . (صوبحی کاذیب)یش ئیشارەتە بۆ زاراوێکی ئایینیٚ کە دۆ فەجری تیا بەکارئەهێنریٚ (فەجری کاذیب) و (فەجری صادیق) و یەکەمیان هێشتا هەر شەوە و دۆهەمیان کاتی نوێژی بەیانی دادیٚ .

(٦) چا : چاك .
واتە : گیانە ، باش نییە بە تیریٚ دۆ نیشانە بپێکی . ئەوە پەشیمانیٚ و ماڵ وێرانیی لەدوایە . نابینی کە شیرین بە تاقە تیرێك دڵی خوسرەویش و فەرهادیشی پێکا ، کەچی لەئەنجاما هیچ کامیانی دەست نەکەوت و تەنانەت خۆیشی بە فەتەرات چۆ . لەوانەیە مەبەستی نالیٚ لە دۆ نیشانەکە دین و دنیا بیٚ ، واتە : بە تیری چاوت دینیش و دنیاشت لە دەست دام .

(٧) واتە : نالیٚ بە ڕادەیەك بە تەماشا کردنی چاوە مەستەکانت گرفتار بووە و کەوتووەتە دەریای خەیاڵەوە ، نازانیٚ ئاخۆ بیٚدار و بەخەبەرە کە ئەتبینیٚ ، یاخود خەو ئەبینیٚ و کاسی سەرخۆشییە ؟!

— ٥ —

(١) جۆشش : کوڵان . تاب : تاوی باران . دیدەیی گریان : چاویٚ کە بگرییٚت . تەندۆرە : تەنۆرە ، گێژی قوڵی ئاو . طۆفان : لافاو .
واتە : لە چاوی بەگریانەوەمدا هەم کوڵان و هەم تاوی بارانیش هەیە . چەند سەیرە لەناو تەنۆرەی گێژی لافاوی فرمێسکی چاومدا تەنۆرێکی

شەبەهی زوڵفی شەبەهـ گۆنەیە ، ڕۆگەردانی •
بە سەری ئەو کە بە سەودا سەر و سامانم دا (٢)

شەرەر و تابش و بارش لە دەمی ڕەعدی بەهار
ئەثەری سۆزشی گریانە لە ئەفغانمدا (٣)

بە گڕ و بڵێسە بگرێ و ئەو ئاوە زۆر و بەگوڕمە ئەو ئاگرەی پێ نەکوژێتەوە !

لە کۆکردنەوەی (جۆشش) و (تاب)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (تەنۆر) و (تەندور)دا بێجگە لە طیباق جیناسی ناتەواو و ، لە کۆکردنەوەی (تەنۆر) و (طۆفان)دا ئیقتیباس لە ئایەتی (و فار التنور) هەیە کە واتە تەنوری ئاگر هەڵچو و ئاوی بەگوڕم هەڵقوڵی ، کە باسی لافاوەکەی حەزرەتی نوح ئەکا (د • خ) •

تابە (چن) و (عم) و (گم) و (ك) : تاوە • لەنێو (چن) و (کم) : لەناو •

(٢) شەبەهـ (ی یەکەم) : وەك • شەبەهـ (ی دووەم) : مۆروی شەوە • گۆنە : چەشن • ڕۆگەردان : ڕۆ وەرچەرخاندن • سەودا : عەشق • مامەڵە •

واتە : کە من سەر و سامانی خۆم لە دڵداریدا ، یا بە مامەڵە ، دا بە سەری زوڵفی یار و ئەویش نەیدا و ڕوی وەرچەرخاند ، زوڵفی ڕەشی دەرخست و دنیای لێ تاریك کردم • ئەو ڕو وەرچەرخاندنەی ئەو ، بە وێنەی زوڵفەکانی ، وەك شەوە ڕەش و تاریك بون •

ئەشکونجێ مەعنای بەم جۆرە بێ : ڕو وەرچەرخاندنی یار لە من تاڵ و تاریکە وەك ڕەشیی زوڵفەکانی کە وەك شەوە وان • بەڵام تازە من گوێ بەم جۆرە دەرد و ئازارانە نادەم ، چونکە سەر و ماڵم لە ڕێگای عەشقدا داناوە و هیچم بەدەستەوە نەماوە و کەوتومەتە سەر ساجی عەلێ •

لەنێوان هەردو (شەبەهـ) و هەردو (سەر)دا جیناسی تەواو هەیە • لە کۆکردنەوەی (ڕو) و (گۆنە)یشدا تەناسوب هەیە •

بە سەودا (چر) : بۆ سەودا •

(٣) شەرەر : پزیسکە • تابش : گڕ سەندن • بارش : بارین • دەم : کات • ڕەعد : هەورە گرمە • سۆزش : سوتان • ئەفغان : هاوار •

تۆ کە حۆریت ، وەرە ئێو جەنەتی دیدەم • چدەکەی
لەم دڵەی پڕ شەرەر و سینەیی سۆزانمدا ؟! (٤)

قیمەتی ماچی دوصەد کیسەیی ساغە و ، نیمە
غەیری یەك کیسەیی صەد پارە لە گیرفانمدا (٥)

واتە : پزیسکە و گڕ سەندن و بارانی سەردەمی هەورە برۆسکە ، لە دڵ هەڵقرچان و گریان و هاواری منەوەیە .

لە دێڕی یەکەمدا لەف و لە دێڕی دوەمدا نەشری مورەتتەب هەیە، بێجگە لەو موبالەغە و زیادە ڕەوییەش کە تیایەتی کە تێکڕای چەخماخە و هەور و بارانی کردووە بە یەکێ لە نیشانەکانی گریانی خۆی .

نالی لەم شیعرەیدا تەشبیهی مەقلوبی بەکارهێناوە . چەخماخەی هەوری شوبهاندووە بە سوتانی خۆی و باران بە فرمێسك و گرمەی هەور بە ناڵینی .

شەرەر و تابش و بارش (چن)و (ك) : تابش و بارش و ناڵش .
سۆزشی (چن) : جۆششی .

(٤) حۆری : حۆریانی بەهەشت . سۆزان : گڕ تێبەربو .

واتە : تۆ کە حۆریت ، جێگەت ئەبێ بەهەشت بێ . کەواتە چێ ئەکەی لەناو دۆزەخی دڵەی پڕ لە بڵێسەی ئاگر و سینەی گڕ تێبەربوی مندا . وەرە ناو بەهەشتی چاوەکانم کە بەهۆی فرمێسکەوە هەموی بووە بە باخ و گوڵ و گوڵزار .

نالی بەم شیعرەی ئەیەوێ بڵێ با بەسی بێ دوری و با بەس هەر بیر لێ کردنەوەتم پێ ببڕێ . نزیك بکەوەرەوە لێم و وەرە بەرچاوی پڕ لە گریانم ، بزانە لە چحاڵێکدا ئەژیم ..

لەم (کم) و (ت) و (ك) : لە .

(٥) کیسە : ئەندازەیەك پارە بووە وەك بڵێی هەزار دینار ، خراوەتە تورەکەیەك و بە دەست هەڵگیراوە . صەد پارە : پینە پینەی لە صەد پارچە دراوە یەك .

واتە : پێداویستی دەستکەوتنی ماچی یار لەکوێ و دەسەڵاتی من لەکوێ ؟ ماچێکی یار بە صەد کیسەی ساغ پارە دەست ئەکەوێ و منیش لە کیسەیەکی شڕی لە صەد پارچە پەڕۆ دروستکراو بەولاوەم نییە کە خستومەتە گیرفانم .

لەنێوان هەردو وشەی (کیسە)دا جیناسی تەواو و ، لەبەینی (دوصەد) و (صەد) و (یەك)دا تەناسوب و ، لە بەینی (ساغ) و

شیرەیی جانە وتم یا مەیە ؟ چا بۆ فەرمۆی
عەکسی لەعلی لەبی مەرجانە لە فنجانمدا (٦)

بەحثی سیڕڕی دەهەنی نوقطە بە نوقطە بگەڕێی
سەری مۆیێ نییە بێ نوکتە لە دیوانمدا (٧)

« نالی » ، ئەو نوقطە کەوا بۆ بە نیشانەی چاوی
من لە صەفحەی ڕوخی ئەو دولبەرە نیشانم دا (٨)

(صەد پارە)دا طیباق و ، لە بەینی (سـاغ) و (نیمە)شدا هەر طیباق هەیـە .

یەك (عم) : ئەم .

(٦) شیرە : شیلە . جان : گیان . چا : چاك ، یا چایێ . عەکس : وێنـە . لەبی مەرجان : لێوی وەك مەرجان سۆر .

واتە : وتم ئاخۆ شیلەی گیانە و خـوێنە کراوەتە کاسە ، یـاخود شەرابە و ئامادەی لێو کراوە ؟ باش بو یار لە وەڵامدا فەرمۆی وێنەی لەعلی لێوی وەك مەرجانمە لەناو پیاڵەکەمدا . یاخود : هیچیان نەبو ، چایێ بـۆ بە دەمی یـارەوە وێنەی لەعلی لێـوی وەك مەرجانی ئەوی وەرگرتبو چونکە ئـەو نابۆی بە لێویـەوە و لێوی لە پیاڵـەکەدا ڕەنگی ئەدایەوە .

لە بەکارهێنانی وشەی (چا)دا کە دۆ مەعنـا ئەگەیەنێ لەطـافەت هەیە .

شیرەیی جانە (« پەراوێزی » چر) و (عم) : شێوەیی جامە .

(٧) سیڕڕ : نهێنێ . دەهەن : دەم .

واتە : خـاڵ بە خاڵی باسـی ڕازی جوانیی دەمی یـار بگەڕێی لە دیوانەکەمدا ، ئەوەنـدەی سەرەمۆیەك بابەتی بێ نوکتـە و وردەکاریت ناکەوێتە بەردەست . ئەمەیش شتێکی زۆر لەجێیە ، چونکە دەمی یار ئەوەندە بچۆکە وەك جەوهەری فەرد وایە ، هەرچییش پەیوەندی بەو دەمە جوانەوە بێ ، پێویستە زۆر ورد و بە مەعنا بێ .

بگەڕێی (چر) و (عم) و (ت) و (ك) و (مز) : بکرێ .

(٨) نوقطە : خاڵ . صەفحە : تەخت . ڕوخ : ڕۆ .

واتە : ئەو خاڵەی بۆ بە نیشانە بەسەر چاوی نالییەوە ، بە تەختـی ڕۆی یارەوە بۆ ، من پیشانی ئەوم دا و لەوەوە ئیتر لەسەر چاوی ئەو جێی خۆی گرت . لەوانەیە ئەم بەیتە بکرێ بە بەڵگەی ئەوە کە نالـی چاوی تانەی بەسەرەوە بووە .

گەر بێیە دەرێ ، سەروی ڕەوانی لە ئیرەمدا
وەرە نەییە دەرێ ، ئاهووی چینی لە حەرەمدا (١)

عیشقت لە دڵ و دیدەیی پڕ ئەشك و ئەلەمدا
گونجایش و تەسكینی نییە ، زۆرە لە كەمدا ! (٢)

— ٦ —

(١) ڕەوان : ڕێكوپێك . ئیرەم : باخی ئیرەم ، ئەو بەهەشتەی كە شەدداد دروستی كردبو و قورئان لە ئایەتی (ارم ذات العماد ، التي لم يخلق مثلها في البلاد)دا ئیشارەتی بۆ ئەكا . مەبەستی لە كۆمەڵگای كچانی شۆخ و نازدارە . ئاهـو : ئاسك . حـەرەم : حـەرەمی كەعـبە كە ڕاوكـردنی تیا قەدەغەیە .

واتە : تۆ لە هەمو حاڵێكدا جوان و نازداری ، چ لە دەرەوە بی و چ لە ژورەوە . لە دەرەوە بی وەك سەرو باڵابەرز و دیاری لەناو جوانانا و لە ژورەوەش بی وەك ئاسكی چینیی ناو حەرەمی كەعبە وای كە كەس ناتوانێ دەستی بۆ بەرێ . شوبهاندنی یار بە ئاسكی چینێ ئەبێ لەبەر ئەوە بێ ئەو جۆرە ئاسكانە زۆر بەرچاو نەكەون .

لە كۆكردنەوەی (ئیرەم) و (حەرەم)دا جیناسی موضاریع و لەنێوان (بێیە دەرێ) و (نەییە دەرێ)دا طیباق هەیە .

بێیە دەرێ (عم) : بێتەدەرێ . ڕەوانی (عم) : ڕەوانە . نەییە دەرێ (عم) : نەیتەدەرێ . بەپێی ئـەم نوسخەیە ئەبێ هەڵەیـەك لە وشەی (چینی)دا هەبێ و ئەبو (چینە) بوایە .

(٢) ئەشك : فرمێسك . گونجایش : گونجان . تەسكین : دامركان ، ئۆقرە گرتن .

واتە : خۆشەویستی و حەزلێكردنی من بۆ تۆ ئەوەندە زۆرە و جێگەی خۆشی پێویستە ، لەناو دڵەی پڕ ئازار و دیدەی پڕ لە فرمێسكمدا جێی نابێتەوە و دانامركێ و ئۆقرە ناگرێ ، چونكە دڵ و دیدەم هەم بچوكن و هەم ناخۆشیشن .

لەم بەیتەدا نالی هونەری حوسنی تەعلیلی بەكارهێناوە . لە هێنانی (ئەشك) و (ئەلەم)یشدا بەدوای (دڵ) و (دیدە)دا لـەف و نەشری موشەووەش هەیە .

لافی دەمی تۆ ، غونچە لە دەمیا بو ، بە (عمداً)
با خوستی بڕێ ، خستی ، کە مستێکی لە دەم دا (٣)

دڵ موضمەحیلی دەردە وەکو دیدە لە نمدا
حەیران و پەرێشانە وەکو قەطرە لە یەمدا (٤)

---

(٣) لاف : ئیددیعا و دەم درێژێ . عمداً : دەسەنقەست . خوست : داوێن . مست : مستە کوڵە .

واتە : خونچەی نەپشکوتو کە نیشانەی نەکراوەیێ و بچوکییە ، نیازی لاسایێ کردنەوەی دەمی تۆی لە دڵا بو و ئەیویست بڵێ منیش وەك ئەو بچوکم ، بەڵام (با) لەسەر تۆ هاتە دەنگ ، داوێنی قرتاند و مستەکوڵەیەکیشی دا بەدەمیا پشکواندی و دەمی پێ‌کردەوە و چێ بۆنی خۆشی تیابو هەمۆی بە دەور و پشتیدا بڵاو کردەوە ، گوایە ئەو بۆنە خۆشەی گوڵ لە نیازی لاسایێ کردنەوەی دەمی تۆی کاتی کرانەوەیەوە هاتووە ! مەبەست لە داوێن قرتاندنیش لێك جوێ‌کردنەوەی بەرگە سەوزەکەی سەر پەڕەکانی خونچەی نەپشکوتووە و ، لە خستنیش لاربونەوەی گوڵە پاش پشکوتنی .

لە (دەمی) و (دەمیا) و (دەم)دا جیناسی لاحیق و تەناسوب و ، لە (خوستی) و (خستی) و (مستێکی)دا دیسان جیناسی لاحیق هەیە .
خستی کە (عم) : خستییو .

(٤) موضمەحیل : فەوتاو . نم : فرمێسك . قەطرە : دڵۆپ . یەم : دەریا .
واتە : وەك چۆن چاوم لەناو فرمێسکی زۆرما خنکاوە ، دڵیشم هەروا گرفتاری دەردە ، سەرگەردان و پەرێشان بووە ، وەك دڵۆپە ئاوێك بکەوێتە ناو دەریاوە کە سەر و شوێنی نامێنێ .

نالێ لەم بەیتەدا شاکارێکی جوانی دروست کردووە . لەجیاتیی ئەوەی فرمێسك بخاتە چاوەوە ، چاوی لە فرمێسکدا نوقم کردووە و ، فەوتانی دڵی لەناو دەرد و ئازارا شوبهاندووە بەوە کە دڵۆپێك ئاو بکەوێتە ناو دەریایەکی پان و بەرینەوە . ئەوەش ئەوپەڕی سەرگەردانێ و بێ سەر و شوێن بونە .

لەنێوان (دەرد) و (دیدە) و (یەم) و (نم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

دڵ موضمەحیلی دەردە (چر) و (چن) و (ك) و (مز) : دڵ موضمەحیل و دیدە .

« نالی » مەثەلی حالی لە ئەشکەنجەییی غەمدا
وەك نالە لە نەیدا ، وەکو نالە لە قەڵەمدا (٥)

— ٧ —

ڕوخم ڕەنگینی ڕەنگی ڕۆمەتی ڕەنگینتە ، بازا !
قەدی سەروم کەمانینی قەدی شیرینتە ، بازا ! (١)

---

(٥) مەثەل : نمونە : ئەشکەنجە . ئازار . نالە : هاوار . نەی : شمشاڵ . تاڵە باریکەکانی ناو قەڵەمی قامیش .

واتە : نمونەی حالی نالی بەدەست دەرد و ئازار و گیروگرفتی خەم و پەژارەوە وەك نمونەی ناڵەی شمشاڵی لێهاتووە کە هەمیشە سکاڵای دووری ئەکا و هەرگیز شکاتی نابڕێتەوە ، یا وەك ئەو تاڵە باریکەیە کە لەناو قەڵەمدایە و هەر تاوێك قەڵەمەکە دابدرێ ، ئەویش لێی ئەبڕێت .

نالی لەم شیعرەدا ئیشارەتێکی بۆ بەیتەکەی مەثنەویی جەلالوددینی ڕۆمی کردووە کە ئەڵێ :

بشنو از نی چون حکایت میکند
وز جدائیها شکایت میکند

واتە : گوێ شل کە بۆ قامیش . قامیش ، کە لەژێر پێدا زیکەی دێ ، ڕازی خۆی ئەگێڕێتەوە و سکاڵای دەردی دووری ئەکا .

لەنێوان (نالی) و (حالی)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (نالە) و (نالە)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

نالی (عم) : نالی و .

— ٧ —

(١) بازا : باز ئا ، وەرەوە . وشەکە لەبنەڕەتا فارسییە . قەد : باڵا . قەد(ی دووهەم) مەعنای (چەماندنەوە)ش ئەگەیەنێ . کەمانین : وەك کەوان لێهاتوو .

واتە : بەهۆی ڕەنگی ڕۆمەتی جوانی تۆوە ڕۆم زەرد هەڵگەڕاوە ، جا یا لە خەفەتی دووریت یا بەهۆی شەرمەزار بونەوە لە بەرچاوی خەڵك . باڵای وەك سەرو بەرزی جارانیشم بەهۆی باڵای جوانی تۆوە وەك کەوان چەمیوەتەوە ، یا بەهۆی چەماندنەوە جوانەکەی تۆوە بووە بە کەوان ، کەواتە وەرەوە بۆ لام تا منیش بچمەوە سەر دۆخی جاران .

غەریب و بێکەس و زار و فەقیری خانەدانی تۆ
جگەر سۆتاو و ماڵوێرانی زوڵفی چینتە ، بازا ! (٢)

(معاذ الله) کە ڕەحمێکت بە حاڵی زاری مندا بێ
کە ئاخر بەندەیی خاکی دەری پێشینتە ، بازا ! (٣)

ئەگەر خوێنم دەڕێژی تۆ ، ئەوە تێغ و ئەمیش گەردن
ئەگەر بنیادی پەیمان ، دەستی من دامێنتە ، بازا ! (٤)

لە چاوانم هەتاکەی قەطرە قەطرە خوێن دەکەی ئەی دۆست !
کوا ئەم عەهد و پەیمان و وەفا کابینتە ، بازا (٥)

---

(٢) زار : داماو . لاواز . زوڵفی چین : زوڵفی جوانی چین لەسەر چین .
واتە : ئەوکەسەی لە خانەدانی تۆ دوورکەوتووەتەوە و نامۆ و بێکەس و هەژار کەوتووە (کە منم) ، بەهۆی زوڵفی چینچینی تۆوە جگەر سۆتاو و ماڵوێران بووە . کەواتە دە وەرەوە !

(٣) معاذ الله : پەنا بە خوا ، خوا نەکا ، هەرگیز ڕۆ نادا . دەر : بەردەرگا . پێشین : کۆن .
واتە : هەرگیز بەزەییەکت بە حاڵی مندا نایەتەوە ، ئاخر خۆ من بەندەی کۆنی خاکی بەردەرگای خۆتم ، دە وەرەوە !

(٤) بنیاد : بناخە . پەیمان : گفت .
واتە : هەرچیم لێ ئەکەی ئامادەم . ئەگەر سەرم ئەبڕی ، ئەوە تێغی تۆ و ئەمەش گەردنی من . ئەگەر بناخەی گفت و پەیمانیشم لەگەڵ دائەنێی ، دەسم دامێنت ، دە وەرەوە !

(٥) کابین : ئەو ئەندازە پارەیەی پیاو لەکاتی ژنهێنانا لەئەستۆی ئەگرێ بیدا بە ژنەکە . لەو مەعنایەشەوە وەرگیراوە بۆ هەر شتێ مرۆ لەئەستۆی خۆی بگرێ .
واتە : تا کەی ، گیانە ، چاوم دڵۆپ دڵۆپ ئەکەی بە خوێن ؟ کوا ، تۆ کەی وا دەرئەکەوێ گفت و پەیمانت لە ئەستۆ گرتبێ ، دە وەرەوە !
ڕێیشی تێئەچێ (کابینتە) هەڵەی نۆسیار بێ و ڕاستەکەی (کایینتە ــ کە ئایینتە) بێ ، واتە : کوا ، کەی گفت و پەیمان ڕاگرتن ڕەوشتی تۆیە ؟

به « نالی » باوەڕت نایێ ، خەیاڵت بێت و ببینێ
که چۆن مەشغوڵی نەغمەی گۆشەیی نالینتە ، بازا ! (٦)

— ٨ —

ئەحوەلی تەفرەقە نەظەر تەقوییەتی سەبەب دەکا
عاریفی وەحدەت ئاشنا لەم قسەیە ئەدەب دەکا (١)

---

(٦) واتە : ئەگەر باوەڕ بە نالی ناکەی ، بە خەیاڵت بفەرمۆ منی بە بیردا بێ و ببینێ چۆن لە سوچێکا کەوتوم خەریکی ئاوازی نالینم لەتاو دوریت .. دەسا وەرەوە .

ڕێیشی تێ ئەچێ (نالینتە) هەڵەی نوسیار بێ و ڕاستەکەی (بالینتە) بێ ، واتە : لە سوچی جێگە سەرەکەتا کەوتوم ئەناڵێنم ..

ئەم پارچە شیعرە لە هیچکام لە دەستنوسەکانی بەردەستمانا و هەروەها لە چاپەکەی (کم)یشدا نییە . دوکتۆر مارف خەزنەداریش ئەڵێ هێشتا بۆم ڕاست نەبوەتەوە هی کێیە ، بەڵام بە هی نالیی نازانێ . (د. مارف خەزنەدار ، چەند پەراوێزێکی دیوانی نالی ، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٣٤ ، کانونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانونی دوهەمی ١٩٧٦) . پارچەکە هەرچەند سادەیە ، شەقڵی نالییشی پێوە دیارە .

— ٨ —

(١) ئەحوەل : خێل ، یەك بە دو بین . تەفرەقە نەظەر : ئەوەی هێزی بینینی پەرێشانە و سەرنجی چاوی بەم لا و بەولادا ئەڕوا و یەکی بە دوان دێتە پێش چاو . عاریف : خوداناسی دڵ وریا . وەحدەت ئاشنا : ئەوەی لەگەڵ بیری خوا بە یەك زانیندا ئاشناییی هەیە .

واتە : ئەوەی چاوی دڵی خێل بێ تاماشای (سەبەب) ئەکا و هەرچێ کە ڕوئەدا ئەیبەستێ بە هۆیەکی تایبەتییەوە و ئەوەش لەئەنجاما ئەکێشێتەوە بۆ هاوبەش بۆ خوا دانان ، وەك چۆن ئەوەی چاوی ڕاستەقینەی خێل بێ یەکی بە دو دێتە پێش چاو . بەڵام ئەوەی کە خوا بناسێ و دڵی بە بیری یەکێتیی خواوە ڕاهاتبێ ، شەرم ئەکا قسەی وای لە دەم بێتە دەرەوە .

ئەڵێن نالی ئەم پارچە شیعرەی لە بەرپەرچ دانەوەی زانای ناوداری کورد موفتیی زەهاویدا وتووە لەئەنجامی دەمەتەقێیەکی فەلسەفیدا

بەندە ئەزەل بە خەططی خۆی قابیلی قیسمەتی بووە
ئیستە بە ئیقتیضای عەمەل جێگەیی خۆی طەڵەب دەکا (٢)

داری ئیراك و داری هیند هەردوو کە عوّدە ئیسمیان
هەمدەمی سوننەتە ئەوەم مەیلی ئەبوّلەهەب دەکا (٣)

کە لەبارەی سەبەبەوە لەنێوانیانا ڕۆی داوە . ئەگەر ئەمە ڕاست بێ لەوانەیە ببێ بە بەڵگەی ئەوە کە زەهاوی خێل بوبێ .

(٢) ئەزەل : ئەوەی نەبوّنی لێ پێش نەکەوتبێ . خەط : پێ‌لێنان . قابیلی قیسمەت : ئەوەی بە بەشی خۆی ڕازی بێ یا ئەوەی بۆ دابەش کردن بشێ . ئیقتیضا : پێویست . عەمەل : کردەوە .

واتە : ئادەمیزادی موسوڵمان لە ڕۆژی ئەزەلدا بە دانپیانانی خۆی ڕازی بووە بە بەشی خۆی و لە وەڵامی « أ لست بربکم ؟ »دا واتە : ئاخۆ من خوای ئێوە نیم ؟ کە پەروەردگار لـە خەڵکی پرسـیوە ، وتویەتی : « بلی » واتــە : تۆ خوای ئێمــەی . بەم‌پێیە ئیتـر ئەبێ سـەبەب و سەبەبکاری نەهاتایەتە ئاراوە . کەچی ئیستا وا بە کردار بەپێچەوانەی پێ‌لێنانەکەی خۆی ئەجوڵێتەوە و بــە نیسـبەت دانی کار بۆلای خۆی داوای جێ و ڕێیەك ئەکا بۆ خۆی گوایە ئەویش لەگەڵ خوادا هاوبەشە لە دروستکردنی کردارا ..

نالی لەم‌بەیتەدا ئیشارەتیشی بەو وتە فەلسەفییە کردووە کە ئەڵێ (خەت بۆ دابەش کردن ئەشێ) .
خەططی (عم) : حەظظی .

(٣) ئیراك : دارێکـە لە لقـەکانی ، سـیواك دروسـت ئەکـەن و لەکاتی دەستنوێژ گرتن و گەلێ کاتی‌تریشدا بەپێی ڕەوشتی پێغەمبەر (د.خ) ئەیهێنن بە دەما بۆ پاك‌کردنەوەی بێخی ددان و خۆش‌کردنی تامی دەم. داری هیند : داری بخوّر کە بــۆ بۆن‌خۆشی ئەیسـوتێنن . هەمدەم : هاودەم ، هاوڕێ . سوننەت : گوفتار و ڕەوشتی پێغەمبەر . ئەوەم : ئەو ، ئەم . ئەبوّلەهەب : یەکێکە لە ناوەکانی ئاگر ، ئیشارەتیشە بە ناوی ئەبوّلەهەبی مامی پێغەمبەر .

واتە : بۆ ئیسـپاتی ئەوە کــە ئەنجامی هیـچ شـتێ پەیوەندی بە بناخەکەیەوە نییە و هەموی هەر بە دەستی خوا خۆیەتی و ئەو چارەنوس دائەنێ ، سەیری داری ئیراك و داری هیند بکە ، هەردوکیان دارێکی عادەتین کەچی ئەویـان سوننەتی پێغەمـبەری پــێ جێ‌بەجێ ئەکرێ و

سەهم و نەصیبی ئەصلییە ، بەحثی گیاه و گڵ نییە
تۆتنە خەرجی سۆتنە ، مۆدنە ماچی لەب دەکا (٤)

لەومەی زەمان دەکەی کە بۆچ خوارییی ڕاستیی دەوێ ؟!
غافڵی دەستی ڕاستی خۆت خزمەتی دەستی چەپ دەکا (٥)

ئەمیان بە لای ئەبۆلەهەبدا ئەڕوا ، واتە ئەسوتێنرێ و دوکەڵی پێ ئەکرێ .

نالی لەم بەیتـەدا ئیشارەتی بە دو ئایـەتی « تبت یدا ابی‌لهب ... وامراته حمالة الحطب » کردووە کە واتە : دەسەکانی ئەبولەهەب وشك بن .. ژنەکەشی کۆڵەدار هەڵئەگرێ بۆ ئازاردانی موسوڵمانان . لەناو ناوەکانی ئاگریشـدا ناوی (ابولهب)ی هەڵبـژاردووە و بەکاریهێناوە ، بۆئەوەی لە بەرابەری وشـەی (سوننەت)دا داینێ چونکە سوننەت هیی پێغەمبەرە و ئەبولەهەبیش دوژمنی پێغەمبەر بووە .

لە دو نیوەی ئەم بەیتەدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

لە هەمو نوسخەکانی بەردەسـتمانا لەجیاتیی (ئەوەم) نوسراوە : (ئەمەو) . تەنها لـە پەراوێزی نوسـخەی (چر)دا نەبێ بە نوسخە نوسراوە : (ئەوەم) . ئێمە ئەمەمان لا پەسەند بو چونکە سەرچاوەی هەردو ئیشارەتەکە بە ڕێكوپێكی ئەڕوا و مەعناکە بێ پێچ و پەنا دێ .

(٤) سەهم و نەصیب : بەش و چارەنوس . گیاه : گیا ، سەوزە . خەرج : بەش . مودن : دار جگەرە .

واتە : چارەنوسی هەرکەس چی بێ هەر ئەوە دێتە ڕێی . مەسەلەکە پەیوەندی بە ڕیشە و بنەڕەتەوە نییـە . ئەوەتـە تۆتن کـە مەبەستی ئەسڵیی جگەرەخۆرە ، بەشـی سوتانە ، ئـەوەش دار جگەرەیە کە لە هۆیـەکی جگەرەکێشـان بەولاوە نییـە ، بە شـوێنێکی نازداری وەك لێوەوەیە و هەمیشە ماچی لێو ئەکا !

سەهم و نەصیبی (چر) و (گم) : قیسمەت و سەهمی .

(٥) لەومە : سەرزەنشت . خواری : ذەلیلی . غافڵ : بێ‌ئاگا .

واتە : سەرزەنشتی گەردون ئەکەی کـەوا بۆچ کارێك ئەکا ڕاستی هەر لەبنـەوە بێ .. ئاگات لەوە نییە کە تەنانەت لـە خۆیشتا دەستی ڕاستت خزمەتی دەستی چەپت ئەکا و ملکەچی ئەوە .. واتە : باری ژیان وایە تائیستاش خراپە و درۆ لەسـەرەوە بن و چاکە و ڕاستی بۆ سودی ئەوان هەڵسوڕێن ..

طۆطییی تۆ لە حیرصی دڵ داوی طەمەع دەکاتە مل
بولبولی من لە عەشقی گوڵ تەغنیەوو طەرەب دەکا (٦)

« نالی » حەریفی کەس نییە ، ئیلف و ئەلیفی کەس نییە
بەیتی ڕەدیفی کەس نییە ، هەرزە نویسە ، گەپ دەکا (٧)

---

(٦) حیرص : تەماع . تەغنیە : گۆرانی وتن . طەرەب : ساز و ئاواز .

واتە : من و تۆ ، ئەی بەدکار، زۆرمان جیایە لە یەك . تۆ طووطیت.. ئیش و کارت هەر قسەی ئەم و ئەو گێڕانەوە و هێنانو بردنە ، بۆیە لەبەر تەماع کۆتی بەندەگیت لە مل کردووە و بووی بە نۆکەری ئەم و ئەو . بەڵام من بلبلم ، دڵداری گوڵ و باخم ، هەمیشە گۆرانی بۆ جوانی و شینایی و سروشت ئەڵێم ..

ئەگەر وەك لەپێشەوە وتمان ڕاست بێ نالی ئەم پارچە شیعرەی بەرابەر بە موفتیی زەهاوی وتبێ ، ئەوا مەبەستی لە طۆطییەتی لاسایی کردنەوە و وتنەوەی قسەی موعتەزیلەکانە کە بەندە بە دروستکەری کاری خۆی ئەزانن و دەورێکی گەورە ئەدەن بە (سەبەب) .

طۆطییی تۆ لە حیرصی دڵ (چر) : طۆطییی دڵ لە حیرصی گوڵ . بەمپییە مەعنای نیوە شیعرەکە وای لێ دێتەوە : دڵ طۆطییە و بەخیلی بە گوڵ ئەبا بۆیە داوی تەماعی لە مل کردووە . لە پەراوێزی هەر ئەم نوسخەیەشدا بە نوسخە نۆسراوە :

طۆطییی تۆ لە حیرصی دڵ داوی قەفەس دەخاتە مل

(٧) حەریف : هاودەم . ئیلف و ئەلیف : هاوشان . ڕەدیف : هاوسەر . هەرزە نویس : ئەوەی شتی پڕ و پۆچ ئەنۆسێ . گەپ : گاڵتە .

نالی لەم شیعرەیدا ، لەپاش دەربڕینی بێزاری لە باری ژیان کە ئەوی خستووەتە بنەوە و خەڵکی سەرخستووە و پایەیەکی کۆمەڵایەتیی نزمی بەم داوە و خەڵکی کردووە بە خاوەن ڕێ و شوێن ، هەڵوێستێکی کەمتەرخەمانە لە ژیان وەرئەگرێ و ئەڵێ چش ، هەرچۆنە با هەر وابێ .. دیارە من شایانی پایە و ڕێ و شوێنی ئەم خەڵکە نیم و لە نمونەی کەسیان نیم و شیعرەکانیشم شیعری هەرزە نۆسییە ، بۆیە ڕێ و شوێنیشم لە کۆمەڵدا ئەمەیە کە هەیە ..

ئەلیف (چن) : ئەنیف . ئەبێ بەپێی ئەم نوسخەیە (ئەنیف) لە

— ٩ —

بولبولی طەبعم ئەوا دیسان ثەنا خوانی دەکا
نوکتە سەنجی و ، بەذلە گۆیی و ، عەنبەر ئەفشانی دەکا (١)

هەرکەسێ ئیظهاری دانایی بکات و ، مەقصەدی
خود پەسەندی بێ ، یەقین ئیظهاری نادانی دەکا (٢)

خەرقە پۆشێ کەی دەپۆشێ جەوهەری ذاتی ئەمن ؟
بیتە تێو ، جیلوەی ، بە زوشتی خۆی بە عوریانی دەکا (٣)

(ئەنف) وەرگیرابێ و مەعناکەی (هاولوت) بێ واتە نزیك و هاودەم .

ئەگەر ئەوەی لەپێشەوە وتمان کەوا نالی ئـەم پارچە شیعرەی لە بەرپەرچدانەوەی موفتیی زەهـاویدا وتـووە ، وا بێ ، ئـەوا ئەبێ لە لێکۆلینەوەی باری کۆمەلایەتی و دەروونیی نالیدا پایەیەکی تایبەتی بۆ ئەم پارچە شیعرە دانرێ .

— ٩ —

(١) طەبع : طەبیعەت . ثەناخوانی : پیا هەلدان و ستایش کردن . نوکتە سەنجی : وتنی شتی ورد و قسەی پڕ مەعنا . بەذلە گۆیی : قسەی خۆش کردن . عەنبەر ئەفشانی : عەنبەر بلاو کردنەوە ، کینایەیە لـە قسەی نەستەق و شیعری نایاب وتن .

واتە : تەبیعـەتی عاشقی بە شـەوق و ذەوقم دیسـانەوە کەوتەوە ستایش‌و پیا هەلدان و وتنی قسەی نەستەق و خۆش و بلاو کردنەوەی بۆن و بەرامەی خۆشـی شیعری جوانی وەك عەنبەر کە هەمـوو لایەك ئەگرێتەوە .

عەنبەر (عم) و (گم) : گەوهەر .

(٢) دانایی : زانایی .

واتە : ئەوەی بـە نیازی خۆهەلدان ، زانـایی و تێگەیشتنی خۆی دەربڕێ ، دیارە نەفامیی خۆی دەرئەخا .

مەقصەدی (کم) : مەطلەبی .

(٣) خەرقەپۆش : صـوفی . جیلوە : ورشـە . زوشتی : ناشـیرینی . عوریانی : ڕووت و قووت .

ضابیطەی طەبعم سوارە ، ئیدیعای شاهیی هەیە
موحتەشەم دیوانە ، داوای تەختی خاقانێ دەکا (٤)

واتە : صۆفییەکی خەرقە لەبەر چۆن ئەتوانێ جەوهەری شەخصی من یا جەوهەری خۆ بەخۆ پەیدا کردۆی من بشارێتەوە ، یاخود بیداتە پاڵ خۆی و بیکاتە بەری خۆی ؟ ئەگەر بێتو بێتە ئەم مەیدانەوە ، ورشەی جەوهەری من ، ئەو بەو ناشیرینییەی خۆیەوە ڕۆت و قۆت ئەکاتەوە و ئەیخاتە بەرچاوی خەڵك . یاخود ئەگەر بێتە ناو ورشەی جەوهەری منەوە و بییەوێ بیکا بە بەرگ بۆ خۆی ، بەو ناشیرینییەوە کە هەیە ، لەجیاتیی ئەوەی خـۆی داپۆشیبێ ، خۆی ڕۆت و قـوت ئەکاتەوە و ئابڕۆی خۆی ئەبا .

شێوەی نوسینەوەی ئـەم بەیتە لە نوسخەکانی بەردەسـتمانا زۆر ئاڵۆز و شێواوە و هەرکام بە جۆرێکیان وەرگرتووە :

(چر) : **بیننی جیلوەی بە زوشتێ خۆی بە قوربانێ دەکا**

(چن) : **پینەیی جیلوە بە زوشتێ خۆی بە عوریانێ دەکا**

(عم) : **بیننی جیلوەی بڕشتی خۆی بە عوریانێ دەکا**

(گم) : **بێتە نێو جیلوەی بە زوشتێ خۆی بە عوربانێ دەکا**

(ت) : **بیننی جیلوە بە زوشتێ خۆی بە عوریانێ دەکا**

(ك) و (مز) : **بیننی جیلوەی بە زوشتێ خۆی بە عوریانێ دەکا**

لە سـەیر کردنی تێکـڕای نوسـخەکان و بـە نیشانەی شـوێن و موناسەبەتەکەشدا ، ئەچێتە دڵەوە پێشان بەمجۆرە بوبێ .

خەرقەپۆشێ کەی دەپۆشێ جەوهەری ذاتی ئەمن ؟
بێتە نێو ، جیلوەی ، بڕشتی خۆی بە عوریانێ دەکا

واتە : فەقیرێ و پەرپۆتێ کەی زیرەکێ و بلیمەتیی من دائەپۆشێ ؟ کە کاتی خۆی هات ، بەهرەی من بڕشت و کاری خۆی بە ڕۆتێ ئەکا ، خەنجەری دەبانە و لە کێلان دەرچووە !

(٤) ظابیطەی طەبعم : تەبیعەتی بەذەوق و ڕێكوپێکم . سوارە : بەنەشئەیە و لەسەر پێیە . شاهێ : پادشایەتێ ، یاخـود ئیشارەتە بۆ (شاهێ)ی شاعیر . موحتەشەم دیوان : دیوەخانی قەرەباڵغ ، یا دیوانی شیعری گەورە ، یان ئیشارەتە بە گەورەیەکی (محتشم الدیوان) ناو . خاقانێ : خاقانییەتیی چین ، یا تێکڕای گەورەیێ ، یـا ئیشارەتە بۆ (خاقانێ)ی شاعیر .

شاهیدی فیکرم که بێتە جیلوەگاهی دولبەرێ
شاهی خوسرەو ڕۆحی شیرینی بە قوربانێ دەکا (٥)

تۆکی خامەی من کە بێتە مەعنائارایی کەمال
خەط بە خەط ئیظهاری نەقشی صوورەتی (مانێ) دەکا (٦)

واتە : ذەوقی شیعر وتنم سوارە ، لە مەیدانی شیعر وتندا ئیددیعای پادشایەتێ ئەکەم ، یاخود ئیددیعای پایەی (شاهێ)ی شاعیر ئەکەم و دیوەخانم پڕە لەوانەی حەز لە شیعرم ئەکەن ، یاخود دیوانێکی گەورەم هەیە و داوای بوون بە خاقانی وڵاتی شیعر ئەکەم ، یا ئەمەوێ جێگەکەی (خاقانێ)ی شاعیر بگرمەوە .

ڕێیشی تێ ئەچێ لەجیاتیی (ضابطەی طەبعم) ، (ضابطی طەبعم) بێ ، واتە : سروشتی وەك ئەفسەرم سوار بووە ئەیەوێ ببێ بە پادشا . (محتشم الدیوان)ێکە بۆ خۆی ڕاست بووەتەوە داوای تەختی خاقانی چین ئەکا .

لە وشەکانی (سوار) و (شاهێ) و (موحتەشەم دیوان) و (خاقانێ)دا تەورییە هەیە بەگوێرەی ئەو مەعنایانەی لێماندانەوە .

(٥) شاهید : یار . لە شیعردا ئەو وشەیەیە کە ئەبێتە نموونە (مثال) بۆ بناخە (قاعدە)یەك . ئەو بیرەی کە پوختەی شیعرەکەیە . شاهیدی فیکر : ئەو مەبەستەی کە شاعیر کردوویە بە شامەبەستی بەیتێك یا غەزەلێك . واتە : ئەو مەعنا وردەی کە شیعرەکەی بە دەورا ئەسووڕێتەوە .

واتە : ئەو بیرەی کە کردوومە بە بناخە و مەبەستی شیعرم ، ئەوەندە جوانە ئەگەر بێتە مەیدانی خۆنواندنی دولبەرییەوە ، خوسرەو گیانی شیرینی خۆی ، یاخود گیانی (شیرین)ی یاری خۆشەویستی ، بۆ ئەکا بە قوربانێ و لەبەرپێیا سەری ئەبڕێ .

لە کۆکردنەوەی (شاهید) و (شاه)دا جیناسی ناتەواو و ، لە کۆکردنەوەی (خوسرەو) و (شیرین)دا تەناسوب و ، لە وشەی (شیرین)دا (لەطافەت) هەیە .

فیکرم (کم) : بیگرم . لەوانەیە (بیکرم) بووبێ ، واتە : ئەو مەبەستەی کە من بۆ یەکەمجار لە شیعرمدا دەرم بڕیوە و کەس پێش من نەیتوانیوە وا بڵێ .. تاد .

(٦) خامە : قەڵەم . مەعنا ئارایێ : مەعنا ڕازاندنەوە . خەط : دێڕ .

ئیستیطاعە و قووەتی طەبعم ، بە کوردیّ و فارسیّ
عارەبیّ ، ئیظهاری چالاکیی بۆ چەسپانیّ دەکا (٧)

خاطرێکی شۆخ و خۆش و بێغەم و جەمعم هەبوو
ئێستە بۆ زولفی کەسێ مەشقی پەرێشانیّ دەکا ! (٨)

مانیّ : هونەرمەندێکی ئێرانیّ بووە ناوبانگی بە وێنەی جوان کێشان دەرچووە .

واتە : نوکی قەڵەمی من کە بیبەوێ مەعنا بڕازێنێتەوە و باسی جوانیّ بکا ، هەر دێڕێکی ئەوەی ئەینوسێ نیگارێك ئەنوێنێ لە نیگارە نایابەکانی (مانیّ)ی نیگارکێشی بەناوبانگ و مەعناکە بەڕادەیەك ڕۆشن ئەکاتەوە ببێ بە شتێکی دیاریّ و هەست پێ کراو و بینراوی وەك نیگارە دیاریەکانی مانیّ .

مەعنا ئارایی کەمال (مز) : صەنعەتی نەقشیگەریّ .

(٧) چەسپانیّ : گورج‌وگۆڵیّ .

واتە : توانا و هێزی تەبیعەتی شیعر وتنم بە هەر سێ زمانی کوردیّ و فارسیّ و عەرەبیّ ئەوە دەرئەبڕێ کە چەند لەم مەیدانەدا چالاك و گورج و گۆڵم .

(٨) خاطر : دڵ و دەروون . شۆخ : ساز . جەمع : کۆمەڵ . پرژ و بڵاو نەبوو . مەشق : خۆڕاهێنان لەسەر فێربوونی شتیّ . پەرێشانیّ : بڵاویّ .

واتە : بەرلەوەی بکەومە داوی خۆشەویستیی یارەوە ، دڵ و دەروونم ساز و خۆش و لەجێیی خۆیا بوو . بەڵام ئیستا لەپێناوی زوڵفی بڵاوی ئەودا ، ئەمیش خەریکە خۆی فێری بڵاویّ و پەرێشانیّ و پەرت بوون ئەکا . مەبەستی لەوەیە بڵێ دڵ و دەروونم مەشقی پەرێشانیی لە زوڵفی یارەوە وەرئەگریّ .

لە کۆکردنەوەی (شۆخ) و (خۆش)دا جیناسی قەلب و ، لە یەکخستنی (زوڵف) و (پەرێشانیّ)دا تەناسوب هەیە . لەمەشدا کە (مەشق) بۆ (ڕێك‌وپێکی)یە و کەچیّ بۆ (پەرێشانیّ) بەکارهێنراوە هونەرێکی جوان بەکارهاتووە .

تەنها لە نوسخەی (عم)دا نوسرابوو (هەبوو) ، لە هەموو نوسخەکانی‌تری بەردەستمانا نوسراوە (هەیە) . ئێمە (هەبو)ەکەمان لا لەبارتر بو .

هودهودی دڵ حەبسی بەلقیسی سەبای دیوە ، یەقین
خۆی کە دامێن گیری شاهی ئاصەفی ثانیـ دەکا (٩)

ئەو کەسە تەحدیثی نیعمەت بێ موراد و مەطلەبی
میثلی « نالیـ » ئیمتیثالی ئەمری یەزدانیـ دەکا (١٠)

---

(٩) هودهود : پەپوە سلێمانە . بەلقیس : شاژنی یەمەن . سەبا : سەبەء ، پایتەختی ئەو سەردەمەی یەمەن . ئاصەف : ئاصەفی کوڕی بەرخیای وەزیری حەزرەتی سولەیمان . شاهی ئاصەف : حەزرەتی سولەیمان . شاهی ئاصەفی ثانیـ : سولەیمان پاشای بابان .

واتە : پەپوە سلێمانەی دڵم بەندیخانەی خۆشەویستیی یاری دیوە کە وەك بەلقیسی شاژنی سەبەء بەدەستەڵاتە ، بۆیە دەس ئەکا بە پشتێنی سلێمان پاشای باباندا کە پادشاهی ئاصەفێکی دۆهەمی وەك ئەحمەد پاشای کوڕیەتی ، کە بۆ باوکی ، لەجێی ئاصەفی کوڕی بەرخیادا بووە بۆ حەزرەتی سولەیمان ، بۆئەوەی بگاتە فریای و لە داوی دیلیی یاری دەربهێنێ ، بەوە کە بیگەیەنێتە دەستی .

بەپێی ئەوە کە مەشهوورە دایکی بەلقیس دێو بووە ، ئەشگونجێ وشەی (دیوە) بە (دێوە) بخوێنرێتەوە .

ڕێیشی تێ ئەچێ مەعنای شیعرەکە بەمجۆرە بێ : پەپوە سلێمانەی دڵم بە چاوی خۆی بینیێ کەوا سولەیمان چەند بەدەستەڵاتە و چۆن بەلقیسی سەبەئی بە دیل گرت ، بۆیە دەستەو دامێنی ئاصەفی دۆهەم بۆ تا لای سولەیمان تکای بۆ بکا نەوەك تۆشی شتێ بێ ..

نالیـ ، لەم شیعرەیدا خۆی شوبهاندووە بە پەپوە سلێمانە و ، سلێمان پاشای بابان بە حەزرەتی سولەیمان و ، ئەحمەد پاشای کوڕی بە ئاصەفی کوڕی بەرخیا و ، خۆشەویستیی یارەکەی بە بەند بوَن لە بەندیخانەی شاژنە بەلقیسدا . لە کۆکردنەوەی (هودهود) و (بەلقیس) و (سەبەء) و (دێو) و (ئاصەف)یشدا هونەری تەناسوب و موراعاتی نەظیری بەکارهێناوە .

تەنها لە نوسخەی (عم) و (گم)دا نوسراوە : (سەبای دیوە) . لە نوسخەکانی تری بەردەستمانا نوسراوە : (هەوایێکە) . ئێمە ئەمی (عم) و (گم)مان لا بەجێ تر بو .

(١٠) تەحدیثی نیعمەت : باس کردنی ناز و نیعمەتی گەورە گەوران . موراد : ئارەزۆ . ئیمتیثال : گوێ ڕایەڵیـ .

طەبعی شەککەرباری من ، کوردیٚ ئەگەر ئینشا دەکا ،
ئیمتیحانی خۆیە مەقصوودی ، لە (عمدا) وا دەکا (١)

یا لە مەیدانی فەصاحەتدا بە میثلی شەهسەوار
بێ تەئەممول بەو هەموو نەوعە زوبانی ڕادەکا (٢)

واتە : من کە تەعریفی خۆم ئەکەم و لە قسە ڕەوانی و زیرەکیی خۆم ئەدوێم ، یا کە ئیشارەت بۆ پیاوەتیی سلێمان پاشای بابان ئەکەم بەسەرمەوە ، شتێکی بێ ڕێ و جێم نەکردووە ، شوکرانە بژێریی نیعمەتی خوام کردووە و فەرموودەی ئەوم بەجێهێناوە کە لە قورئانی پیرۆزدا فەرموویەتی : « و أما بنعمة ربك فحدث » واتە : باسی ناز و نیعمەتی خوا بەسەرتەوە ، لە هەموو شوێنێ بگێڕەوە .
مەطلەبی (چر) و (کم) : مەقصەدی .

— ١٠ —

(١) شەککەربار : شەکر هەڵگر . شەکر بارێن ، مەبەست شیرینە . ئینشا : دانان . ئیمتیحان : ئەزموون ، تاقیکردنەوە .

واتە : زەوقی شیرینی من کە بەلای ئەوەدا ئەچێ بە کوردیٚ شیعر بڵێ، لەبەرئەوە نییە کە کوردییەکە ئاسانە و دەسەڵاتی بەسەر عەرەبیٚ و فارسیدا ناشکێ ، بەڵکو لەبەرئەوەیە ئەیەوێ خۆی تاقی بکاتەوە بزانێ شتێکی تازەی لە دەست دێ لەمەوپێش کەس نەیکردبێ کە شیعر وتنە لەسەر عەرووزی عەرەبیٚ بە زمانی کوردیٚ ، یا نە ؟

(٢) شەهسەوار : شاسوار ، شۆڕەسوار و لاوچاك . تەئەممول : ورد بوونەوە . ڕادەکا : غار ئەکا ، یا ڕائەهێنێ .

واتە : یاخود مەبەستی خۆ تاقی کردنەوە نییە ، تەبیعەتی شیعریەتی **ئەوەندە سوارە ، بێ‌گوێ‌دانە** ئەوە کە مەیدان مەیدانی فارسییە یا عەرەبیٚ یا کوردیٚ ، ئەو هەر لەخۆیەوە بە هەموویاندا ئەداتە غار ، یا لە هەموویاندا خۆی ڕائەهێنێ .

لە کۆکردنەوەی (مەیدان) و (شەهسەوار) و (ڕادەکا)دا تەناسوب هەیە .

یا (چن) و (کم) و (ت) و (ك) : با . (مز) : ئەو . بەو (چن) و (ك) :

کەس بە ئەلفاظم نەڵێ خۆ کوردییە خۆکردییە
هەرکەسێ نادان نەبێ خۆی طالیبی مەعنا دەکا (٣)

بێتە حوجرەم ، پارچە پارچەی موسوەدەم بکڕێ بە ڕۆح ،
هەرکەسێ کۆتاڵ و پارچەی بێ بەدەڵ سەودا دەکا (٤)

شیعری خەڵقێ کەی دەگاتە شیعری من بۆ نازکێ ؟!
کەی لە دیققەتدا پەتك دەعوا لەگەڵ هەودا دەکا ؟! (٥)

بێ . (کم) و (گم) : بەم . زوبـانی (گم) : زمانی . (مز) : لیســانی . ڕادەکا (کم) : وائەکا .

(٣) خۆکردییە : دەسکردی خۆماڵییە . نادان : نەزان و نەفام .
واتە : با کەس توانجم تێ نەگرێ بڵێ شـیعرەکانی کوردین و هەر شاعیرێك بگری ئەتوانێ شیعری کوردێ بڵێ . بەڵێ ڕاسـتە زۆر کۆلکە شاعیر هەن ئەتوانن (شـیعر) بە کوردێ ڕێكخەن .. بەڵام خۆ شیعر هەر هاوسەنگیی دۆسەرەکەی و یەکێتیی دوا پیتەکانی نییە . شیعر بەر لە هەرچی ناوەڕۆکی ورد و مەعنای قوڵە و دانایان لە شـیعردا بەدوای ئەوەدا ئەگەڕێن و ئـەوەش دەستی کۆلکە شاعیرەکان ناکـەوێ بیخەنە شیعرەکانیانەوە .
لـە کۆکردنـەوەی (خۆ کوردییـە) و (خۆکردییـە)دا جیناسـی تەرکیب و ، لەنێـوان (کوردێ) و (کـردێ)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .
طالیبی (ك) : تابیعی . خۆکوردییە (چر) : خۆ کوردیو .

(٤) موسوەدە : موسەووەدە ، ڕەشنوس ، نوسراو بەر لە پاکنوس کردنی .
بێبەدەڵ : ئەوەی ئەوەندە بەنرخ بێ شتێ نەبێ بۆئەوە بشـێ لەبریتیی ئەوا بدرێ .
واتـە : ئەوەی بـەدوای پارچـەی گرانبـەهادا ئـەگەڕێ ، با بێتە حوجرەکەی من ، پارچە پارچەی ڕەشنوسەکانم بکڕێ و لەبریتیدا گیانی خۆی دانێ ، بەمە هێشتا هەر ئەو قازانج ئەکا .
حوجرەم (کم) و (گم) : حوجرە . موسوەدەم (ت) : ئەسوەدم . سەودا (گم) داوا .

(٥) دیقەت : وردێ . بـاریکێ . پەتك : ئـەو بەنـەی بەڕە و جەواڵی لێ دروست ئەکەن . هەودا : تاڵی ڕێسمانی ئاوریشم .

پێم‌دەڵێن : مەحبوبە خێل و قیچە ، مەیلی شەڕ دەکا
خێل و قیچە ، یا ترازوی نازی نەختێ سەر دەکا ؟! (١)

واتە : شیعری خەڵکێ هەرگیز لە ناسکیدا ناگاتە ڕادەی شیعری من . شیعری من لە چاو شیعری خەڵکیدا وەك تاڵی ئاوریشم وایە لەچاو پەتکدا و دیارە پەتکیش هەرگیز ناتوانێ لە باریکێ و ناسکیدا بەربەرەکانێ لەگەڵ تاڵی ئاوریشم بکا .

لە نیوەی دوهەمی ئەم بەیتەدا حوسنی تەعلیل هەیە .

بۆ نازکێ (کم) : ئەی نالییا .

لە خوێندنەوەی ئەم قەصیدەیەوە ، ئەم پرسیارە دێتە ئاراوە و خۆی دائەسەپێنێ : ئاخۆ ئەو شاعیرە هاوچەرخەی نالێ کێ بوبێ کەوا بە فارسێ (یاخود بە عەرەبێ) شیعری وتبێ و گاڵتەی بە شیعرە کوردییەکانی ئەم کردبێ ؟ تۆ بڵێی ئەم مەسەلەیەش پەیوەندێکی بە (مەستورە خانمی ئەردەڵان)ەوە نەبێ ، بەتایبەتی کە دیارە نالێ ئەم قەصیدەیەی لە سەردەمی فەقێیەتیدا وتووە : « بێتە حوجرەم » ... تاد ؟ تەنها مەگەر تۆژینەوەی لەمەوپاشی ڕۆشنبیرانمان وەڵامی ئەم پرسیارەمان بۆ بداتەوە !

— ١١ —

(١) هەر وەك لەم بەیتەوە دەرئەکەوێ ، مەشهوریشە کەوا حەبیبەی یاری نالێ خێل بووە . خێلییش لەناو خەڵکدا بە عەیب ئەژمێردرێ و ڕوانینی خێل نیمچە خێسە کردنێکە . هەروەها خێل جارجاریش وائەنوێنێ ئەڵێی چاوێکی ئەنوقێنێ و چاوەکەی‌تری ئەکاتەوە. نالێ لەم غەزەلەیدا بەرپەرچی ئەوانە ئەداتەوە کە خێلیی حەبیبەیان بە عەیب داناوە ، ئەڵێ : ناحەزان پێم ئەڵێن خۆشەویستەکەت خێل و چاولارە ، خێسە لە خەڵکی ئەکات وەك بڵێی شەڕیان پێ بفرۆشێ . نەخەیر نە خێلە و نە خێسەش لە کەس ئەکا .. تەنها ئەوەندەیە ترازوی نازی، کە چاویەتی ، کەمێك سەرئەکا و بەسەر لایەکا ناز زۆرتر ئەکا تا بەسەر لایەکی‌ترا .. سەرکردنی ترازو ئەوەیە کە هەڵی‌ئەبڕی هەردو سەرەکەی هاوسەنگ نەبن .

لە کۆکردنەوەی (شەڕ) و (سەر)دا جیناسی موضاریع هەیە .

خێڵ و قیچە ، یا بە غەمزە بۆ نیشانەی دڵ بە چاو
مەیلی ڕاست هاوێتنی موژگانی دڵ پەی‌کەر دەکا ؟! (٢)

چاوی هەمڕەنگی گوڵی ، مەستی شەو و ڕۆژن مەدام
یەك لە نەشگوفتەی بەنەفشە ، یەك لە نەیلۆفەڕ دەکا (٣)

عەکسی چاوی تۆ لە چاویدا بە خواری تێ‌دەگەی
کەچ نەظەر کەی فەرقی خوار و ژوور و ، خێر و شەڕ دەکا ؟! (٤)

---

(٢) هاوێتن : هاویشتن . موژگان : برژانگ . پەی‌کەر : ئەوەی پەی ئەکا . پەی‌کردن : بڕینەوەی چوار پەلی وڵاخە . .
واتە : یار خێل و قیچ نییە ، بەڵکو ئەیەوێ بە غەمزەی چاوی ، تیری برژانگی کە دڵی دڵدار پەی ئەکا ، ڕاست بهاوێ بۆ دڵ و چوار پەلی دڵی پێ‌ببڕێتەوە تا مەیدانی دەربازبوونی نەمێنێ . دیارە تیرهاوێژیش بۆئەوەی نیشانە بپێکێ ، چاوێکی ئەگرێتە نیشانەکە و ئەو چاوەکەی ئەنوقێنێ .
ئەشگونجێ (مەیلی) نەبێ و (میلی) بێ و لەم‌حاڵەدا (پەی‌کەر)یش بە (پەیکەر) ئەخوێنرێتەوە بەمەعنا نیشانە ، واتە : میلی ڕاست هاویشتنی گوللەی برژانگی ، دڵ ئەکا بە نیشانە .
خێل (عم) : خوێل . چاو (کم) : تاو . هاوێتنی (چر) : ئاوێتنی . (چن) و (ك) : ناوێتنی . (گم) : هایژتنی .

(٣) هەمڕەنگ : هاوڕەنگ . مەدام : هەمیشە . نەشگوفتە : نەپشکوتو . بەنەفشە : وەنەوشە .
واتە : چاوەکانی یار وەك گوڵ وان ، چۆن گوڵ هەندێکیان بە شەو مەست و خەواڵوون و هەندێکیان بە ڕۆژ ، ئەمانیش هەر وان . چاوە خێلەکەی ، دڵی بە شەوەوەیە وەك وەنەوشە کە لە سێبەردا گەشە ئەکا و چاوەکەی‌تری وەك گوڵە نەیلۆفەڕە کە لەبەر خوڕدا هەڵدێ .
گوڵی (عم) و (کم) و (گم) : گوڵە . نەشگوفتەی (چر) و (عم) و (ت) : نەشگوفتە . بەنەفشە (کم) و (گم) : وەنەوشە .

(٤) عەکس : وێنە . کەچ‌نەظەر : ئەوکەسەی کە ڕاست نەبینێ .
واتە : چاوی یار وەك ئاوێنە وایە و تۆیش ، ئەی ناحەز ، لە چاوی یاردا وێنەی چاوی لاری خۆت ئەبینی . بۆیە وائەزانی چاوی یار خێل و قیچە . مەبەستی ئەوەیە بڵێ چاوی خۆت خێل و قیچە نەك هیی یار ،

هەرکەسێ نوقصانیی ڕۆی باوێتە سەر ڕۆی ئاینە
شاهیدی هەرچەندە (رأي العين)ە ، کێ باوەڕ دەکا ؟! (٥)

کاتبی خێر و شەڕی عوششاقە ، بۆ وەصڵ و فیراق ،
لوطف و قەهری هەر بە جارێ سەیری دۆ دەفتەر دەکا (٦)

بەڵام چونکە تۆ لاربینی خوار و ژۆر و خێر و شەڕ لە یەك ناکەیتەوە و ، لەجیاتیی خۆت یار بە خێل ئەزانی ..

لەنێوان (خێر) و (شەڕ) و ، (خوار) و (ژۆر)دا طیباق هەیە .

(٥) باوێتە : بخاتە . ئاینە : ئاوێنە . رأی العین : ئەوەی زەق بە چاو ببینرێ .

واتە : وەك وتم ناحەز خۆی ناشیرین و خێل و قیچە ، نەك یاری من کە ڕۆی وەك ئاوێنە بێگەردە . جا هەرکەس بێت و ناشیرینیی خۆی بخاتە ئەستۆی ئاوێنە و ئەو تاوانبار بکا و بڵێ خەتای ئەوە کە من ناشیرینم ، با شایەتیشی هەبێ ، کە دیمەنەکەیەتی کە لە ئاوێنەکەدا بە ناشیرینێ دەرئەکەوێ ، کەس باوەڕی پێ ناکا .

نوقصانیی ڕۆی (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (مز) : نوقصانی ڕۆ .

(٦) واتە : یار وەك فریشتەی تۆمارکردنی چاکە و خراپەی بەندەکانی خوا وایە . چۆن ئەوان بەجارێ چاکە و خراپەی بەندە ئەنۆسن و بەپێی ئەوەی ئەینۆسن کۆمەڵە بەندەیەك ئەنێرنە دۆزەخ و کۆمەڵێکیتر ئەنێرنە بەهەشت ، ڕۆخۆشێ و ڕۆگرژیی ئەمیش بەجارێ سەیری دەفتەری کرداری دڵدارانی ئەکا تا بڕیار بدا کامیان بخاتە بەهەشتی (پێگەیشتن) و کامیان بخاتە دۆزەخی (دۆریێ) . دیارە کە بە جارێکیش تەماشای کرد، چاوە ساغەکەی ئەبینێ و چاوە خێلەکەی نابینێ .. جا ئەگەر بە نیازی پێگەیشتن تەماشای دەفتەرەکەی کردبو ، هەندێك بەرئەکەون و پێیئەگەن و هەندێکیش ئەکەونە پشت گوێ . ئەگەر بە نیازی بڕیاردانی دۆرییش تەماشای کردبێ ئەوا ئەو هەندەی ئەکەونە بەر چاوە ساغەکەی بێبەش ئەبن و ئەو هەندەکەیتر ئەو بڕیارە سەختەیان بەسەرا نادرێ .

لەمبەیتەدا ئیشارەت بەو واتە ئایینییە کراوە کە ئەڵێ هەر مرۆیەك دۆ فریشتەی بەسەر شانەوەیە چاکە و خراپەی تۆمار ئەکەن .

« نالیی » ئەو وەحشیی غەزالە کەس ئەبەر داوی نەکەوت
چونکە شاهێنی دوو چاوی تیژە ، دائیم سەر دەکا (٧)

– ١٢ –

چاوەکەت ئاگر لە سینەی عاشقی میسکین دەکا
مەستە ، مەیلی چەن کەبابێکی دڵی خوێنین دەکا (١)

طالیبی لێوین و ئەڵقەی زولفمان نیشان دەدا
ڕاڕەوی میصرین و ئەو ڕۆمان لە مولکی چین دەکا (٢)

---

(٧) وەحشیی غەزال : ئاسکی کێویی . ئەبەر : بەر .

واتە : نالییا ! تائیستا کەس نەکەوتووەتە داوی ئەو یارەوە کە بپێکرێ و ئەویش بێ بیگرێ و ببیا ، چونکە چاوە وەك شەهێنەکانی ئەوەندە تیژ و زۆبینن ، کە بۆ کەسێ ئەڕوانن تیری نیگایان سەر ئەکا و ناپێکێ .

لە کۆکردنەوەی (سەر) و (بەر)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ئەبەر داوی (چر) : لەبەر ڕاوی . (چن) و (ك) : لەبەر داوی . (مز) : وەبەر داوی . (کم) : بەسەر داوی . سەردەکات (عم) : شەڕ دەکات .

– ١٢ –

(١) واتە : چاوت ئاگر بەرئەداتە سینەی دلداری بەسەزمان کە هێلانەی دڵیەتی .. بەڵام ناهەقی نییە وائەکا .. سەرخۆشە . سەرخۆشیش بۆ مەزە حەزی لە کەبابە . چییش لە دڵی خوێناویی چاترە بۆ کەباب ؟! .

لەم بەیتەدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە : مەست بۆ چاو و کەباب بۆ سینە و دڵ بۆ عاشق ئەگەڕێتەوە .

ئاگر (عم) : ئاور . بەڵام ئاشکرایە هەڵبەستی نۆسەرێکی موکریانییە ، چونکە ئەمە زاراوەی ئەو ناوچەیەیە .

ئەم پارچەیە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەبوون .

(٢) ڕاڕەو : ڕێبوار .

واتە : ئێمە داوای ماچی لێوی سووری لێئەکەین ، کەچی ئەو ئەڵقەی ڕەشماری زولفیمان پیشانئەدا و پێیمان ئەترسێنێ . سەیرە .. ئێمە ئەمانەوێ بۆ میسر بڕۆین کە (یوسف)ی ونبومانی تیایە ، کەچی ئەو

تا موعەییەن بێ کە زۆرن دەس گرییو دەس کوژی
فەرقی سەر ، پەنجەی بە خوێناوی حەنا ڕەنگین دەکا (٣)

بێ قسەی غونچەی دەمت کاتی تەبەسسوم ڕۆبەڕۆ
هەتکی شوعلەی بەرق و نەظمی دائیرەی پەروین دەکا (٤)

بەرەو وڵاتی چینمان ئەنێرێ و ئەمانخاتە ئەودیوی کێوی (قاف) .. لە وشەی (چین)دا ئیشارەت کراوە بـە چـین چینیی زوڵف و ڕەشیی و بۆنخۆششییەکەی وەك موشکی خەتا و خوتەن .

لە کۆکردنەوەی (لێو) و (زوڵف)دا تەناسـوب و لـە یەکخستنی (میصر) و (چین)دا طیباق هەیە ، چونکە میصر لە خۆراوا و چین لە خۆرەڵاتە . لە هێنانی میصر و چینیشدا بەدوای لێو و زوڵفدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

ئەڵقەی (عم) : حەڵقەی . ڕاڕەوی (عم) : ڕەهڕەوی . ئەو ڕۆمان (عم) : واریدمان . بەڵام ئاشکرایە هەڵبەستی نوسەرێکی موکریانییە ، چونکە ئەمە زاراوەی ئەو ناوچەیەیە .

(٣) موعەییەن : ئاشکرا و دیارێ . دەس گر : دیل ، دەستگیر . دەس کوژ : بە دەس کوژراو . فەرقی سەر : تەوقی سەر . حەنا : خەنە .

واتە : بۆئەوەی لای هەموکەس ئاشکرا و دیاری بێ کە یار زۆر کەسی بە دیل گرتووە و زۆریشی بە دەســتی خۆی کوشتووە ، خەنــەی وەك خوێن سوور ئەدا لە تەوقی سەر و لە پەنجەکانی ، گوایە ئەو خەنەیە کە سەر و دەستی پێ ڕەنگین کردووە خوێنی قوربانییەکانیەتی .

دەس گرییو دەس کوژی (گم) : دەستگروی دەستکوژی .

(٤) تەبەسسوم : زەردەخەنە . هەتـك : ئابڕوو بردن . بـەرق : برووسکەی هەور . پەروین : چەنـد ئەستێرەیەکی وردن لە دەوری ئەسـتێرەی (ثەور) کۆبونەتەوە .

واتە : خونچەی دەمت بێئەوەی هیچ بڵێ ، هـەر تەنها بە بەرەوڕۆ وەستان، لەکاتی زەردەخەنەدا، بە خڕیی خۆی و بە دەرخستنی ڕیزی دانە سپییەکانت ، ئابڕوی ڕۆشنایی کاتی هەورە برووسـکە و ڕێكوپێکیی بازنەی دەوری ئەستێرەی پەروین ئەبا .

ئەشگونجێ (ڕۆبەڕۆ) نەبێ (ڕۆ و برۆ) بێ . بەمپێیە مەعنای بەیتەکە وای لێدێتــەوە : ڕۆت لەبەر ڕۆشـــنێ و برۆت لەبــەر کەوانییەتێ ،

تیری موژگانت له سینەمدا دەچێ بۆ پیری دڵ
هێندە کەچ ئایینە قەصدی خانەدانی دین دەکا (٥)

گوڵ بە دەم بادی صەباوە پێکەنێ یەعنی وەرە
تۆ لە وەصڵم بۆ بەرە ، ئەو بۆیە بولبول شین دەکا (٦)

بێئەوەش کە موحتاجی قسەکردنی دەمت ببن ، تەنها بە زەردەخەنەیەکی لێو ، ئابڕۆی تیشکی هەورە برۆسکە و بازنەی دەوری ئەستێرەی پەروین ئەبەن . بەپێی ئەم مەعنایە مەبەست لە (قسەی دەمی کاتی زەردەخەنە) ئەوە ئەبێ دەم بە تەنها زەردەخەنەکەی وەك هاتبێتە دەنگ و شایەتییەکی دابێ وایە .

ئەشبێ وشەی (بێ قسەی) لەپێشانا (بێ قسە) بوبێ و بە هەڵەی نوسیار ئەو (ی)یەی هاتبێتە سەر . بەم پێیە مەعناکە وای لێدێتەوە : خونچەی دەمت لەکاتی زەردەخەنەدا هەر بەتەنها خۆی و بێئەوەی پێویستی بە وتنی هیچ هەبێ ، ئابڕۆی ڕۆشنایی کاتی هەورە برۆسکە و، ڕێكوپێکیی بازنەی دەوری ئەستێرەی پەروین ئەبا .

(٥) کەچئایین : بێدین .

واتە : تیری برژانگت کە لە کەوانی برۆتەوە تەقاندۆتەتە سینەم ، لە هەمۆ شوێنەکانی سینەمدا پیری دڵمی کردووە بە نیشانە ، کە ئەبۆ لەبەر پیرێ و پێشەوایێ قەدری بزانێ و خۆینەداتە قەرەی . برژانگت ئەوەندە بێدین و ئایینە کەسی نەدۆزیوەتەوە بیکا بە نیشانەی تیری خۆی ، دڵ نەبێ کە لانەی خواناسییە .

ئەشگونجێ (لە سینەمدا) بەمجۆرە بێ : (لە سینەم دا) واتە : تیری برژانگت نا بە سینەمەوە و ئەویش ئەچێ لە پیری دڵم ئەدا .. تاد .

لە دۆ نوسخەکەی بەردەستمانا لەجیاتیی (پیری دڵ) نوسرابۆ (پری « پەڕی » دڵ) . ئێمە ئەوەمان بە هەڵە زانێ و کردمان بە (پیری دڵ) چونکە هەم مەعناکەش بەمجۆرە بە باشێ دێ و ، هەم لەبەر هاوسەنگیی (تیری) و ڕێکیی تێکڕای نیوە شیعرەکەش .

بۆ پیری « پەڕی » (عم) : لۆ پەڕی .

(٦) واتە : گوڵ بە دەم شنەی بای سبەینێوە پێکەنێ و خونچەی پشکوت . ئەو پشکوتن و دەم کردنەوەیەی ئەوەبو بە بای سبەینانی وت وەرە بۆنی خۆشی وەصڵی یار لە من وەرگرە و بە جیهانا بڵاوی کەرەوە . بولبولی زار و دڵداریش کە بەم کەین و بەینەی زانێ و ئەم قسەیەی

چاوی من بەحری موحیطی تۆیە بۆ دەفعی گەزەند
لێت موعەییەن بێ کە « نالی » گوڵ بە دڵ پەرژین دەکا (٧)

ـ ١٣ ـ

یا بدرُ علوًّا و ضیاءً و کمالا
فالغصنُ مع الأصلِ الی فرعِكَ مالا (١)

گوڵی گوێ لێ بۆ و تێگەیشت خۆشەویستەکەی لەگەڵ یەکێکیترا گفت و پەیمانی هەیە ، لەداخا کەوتە گریان و شین .

بەمپێیە ڕستەی (ئەو بۆیە) لەبناخەدا (ئەوە بۆیە) بووە و لەبەر خاتری ڕێکیی شیعرەکە سوك کراوە . ئەمە ڕای مامۆستا عەلی موقبیلە ، بەلام ڕێیشی تێ ئەچێ (ئەو بۆیە) نەبێ ، (ئەو بەویە) بێ . واتە : گوڵ لەگەڵ بای سبەیناندا ئەم قسەیە ئەکا و بولبول لەولاوە بۆ خۆی لەداخا دەست ئەکا بە گریان .

(٧) بەحری موحیط : دەریای بەرین و بێ سنوور ، ئوقیانوس . گەزەند : زیان .

واتە : تۆ لەناو چاوی منداى و هەمیشە لەبەر چاومی و چاوم وەك دەریایەك وایە دەوری تۆی گرتووە بۆئەوەی هیچ زیانێکت تۆش نەبێ . تۆیش دڵنیا بە من هەمیشە بە دڵ و گیان تۆ ئەپارێزم و برژانگەکانی چاومت بۆ ئەکەم بە پەرژین تا دەستی کەست نەگاتێ ، یا دڵت بۆ ئەکەم بە پەرژین .

لە شیعرەکەدا ئیشارەتێکی ناسکیش بۆ ئەوە هەیە کە خەڵك چاوی پیس بەهۆی زیان گەیشتن دائەنێن ، کەچی ئەم بە چاوی ، یارەکەی ئەپارێزێ ..

لە ڕستەی (گوڵ بە دڵ پەرژین دەکات)دا لەطافەت هەیە چونکە (دڵ) ، هەروەك ڕۆنمان کردەوە دوو مەعنا ئەدا .

دەفعی (گم) : بەحری .

ـ ١٣ ـ

(١) واتە : ئەی ڕۆی وەك مانگی چواردە جوانی یار ، تا ئەتوانی بەرزتر و ڕۆناکی بەخشتر و پڕ و تەواوتر بە ، چونکە شان و قۆڵی یار لەگەڵ لەش و لاریدا ، بەرەو زوڵفی درێژی بۆ داوێن شۆڕ بووەوەی ، لار بۆنەتەوە و ئەگەر تۆ بەرزتر نەبێتەوە و ڕۆشنتر نەبی شەوی درێژی زوڵفی ئەو ئەگاتە زەوی و دەوروبەر ئەگرێتەوە و ئەیکا بە تاریکستانی .

تا سونبولی زوڵفت لە نیهالی قەدت ئاڵا
من دوودی هەناسەم گەییبە عالەمی باڵا (٢)

ما عادَلَكَ البانُ ، ولا اللينةُ ليناً
اذ عَدَّلَكَ الباریءُ حسناً و جمالا (٣)

من گریە ، ئەتۆ خەندە بە یەکدی دەفرۆشین
من لەعلی بەدەخشان و ، ئەتۆ لوئلوئی لالا (٤)

نالی لەم شیعرەیدا ڕوی یاری شوبهاندووە بە مانگی چواردە و لەش و لاری بە ساقی درەخت و قۆڵ و باڵی بە لقەکانی و زوڵفی ڕەشی درێژیشی بە شەو . بۆیە پێویستی بە مانگێکی خڕی چواردەیە بە ناوەڕاستی ئاسمانەوە ڕوی زەویی بۆ ڕۆشن کاتەوە .

لە (بەدر)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و ، گفتوگۆی لەگەڵ یاردا بەڵگەکەیەتی .

لە کۆکردنەوەی (کمالا) و (فرعك مالا)دا جیناسی تەرکیب و ، لە کۆکردنەوەی (غصن) و (اصل) و (فرع)دا تەناسوب هەیە .

یا بدر (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (مز) : یا بدری . فالفصن (عم) و (گم) : الغصن .

(٢) نیهال : نەمام . دوود : دوکەڵ . باڵا : بەرز .

واتە : کە دیم زوڵفی وەك گوڵی سونبولت باوەشی بە نەمامی باڵاتا کرد و لێی ئاڵا ، خەم و پەژارە دایگرتم کەوا چۆن خۆم لێی بێبەش بوم. بۆیە دوکەڵی هەناسەم بەرز بووەوە و گەیشتە ئاسمان .

ئەم بەراوردەی نالی لەنێوان شۆڕ بونەوەی زوڵفی یار و گەیشتنە ئاسمانی دوکەڵی هەناسەی خۆیدا کردویە ، شاکارێکی هونەریی بەرزە .

لە کۆکردنەوەی (ئاڵا) و (باڵا)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(٣) واتە : ڕێکی و بەرزیی دەرختی بان (کە درەختێکی بەرزە گەڵای وەك گەڵای بی وایە) ناگاتە ڕێکی و بەرزیی باڵات و نەرمیی سەرینی زۆر نەرمیش ناگاتە نەرمیی لەشت ،چونکە تۆ خوا خۆی بەتایبەتی بە جوانی و شۆخی ڕێکی خستوی .

(٤) گریە : گریان . خەندە : پێکەنین . لەعلی بەدەخشان : لەعل بەردێکی سوری گرانبەهایە لە کان دەرئەهێنرێ و بەدەخشانیش وڵاتێکە لە ڕۆژهەڵاتی باشوری ئێران بە کانی لەعل ناوبانگی دەرکردووە . لوئلوء : مرواری . لالا : لەئلاء ، درەخشان .

بادِرْ ، وَ أغِرِ كوكبةَ البدر بِداراً
قد فقتَ سَنا الشارقِ ، لا ذُقتَ زوالا (٥)

طوڕڕەت وەکو تۆماری شکستە و ، سەری کوڵمت
بۆ تۆری سەوادم بووەتە شەمعی موتالاّ (٦)

واتـە : من گریان بە تۆ ئەفرۆشـم و فرمێسـکی خوێنینی خۆمت ئەدەمێ و تۆیش لەباتیدا پێکەنینم پێ ئەفرۆشـی و گاڵتـەت بـە ڕازی خۆشەویستییەکەی من دێ و مرواریی ڕیـزی دانە سپییەکانتم پیشان ئەدەی .

ئەشگونجێ مەعناکەی وابێ : من کە گریانت پێ ئەفرۆشم تۆ دڵۆپی فرمێسکی سپیت لە منـەوە دەسـگیر ئەبێ و ، تۆش کـە پێکەنینم پێ ئەفرۆشی من دیتنی لێوی وەك لەعل سوورتم پێ ئەبڕێ .

لە کۆکردنەوەی (گریە) و (خەندە)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (لەعل) و (لوئلوء)دا تەناسوب هەیە .

من گریە ، ئەتۆ خەنـدە (عم) و (گم) : من گریەوو تـۆ خەندە . بەیەکدی (چر) : بەیـەکتر . بەدەخشـان و (عم) : بەدەخشـانی . (کم) و (ت) : بەدەخشان .

(٥) واتە : زۆکە دەستوبرد کە هێرش بەرە سـەر تیپی لەشـکری مانگـی چواردە و لەناوی‌بەرە . تۆ لە خۆر بەرزتر و بەڕێزتری ، یاخوا هەرگیز نوشوستێ نەهێنی !

لە کۆکردنـەوەی (بـدر) و (بدارا) دا جیناسـی ناقیص و ، لـە کۆکردنەوەی (فقت) و (ذقت)دا جیناسی لاحیق هەیە . جگە لەوەش کە لە باس‌کردنی (زەوال)دا ئیشارەت بە لادانی خۆر هەیە لە ناوەڕاستی ئاسمان کە زاراوەیەکی فیقهییە و بەکارهێنانەکەی تەناسوبی تیایە .

وأغر (چن) : وأعن .

(٦) طوڕڕە : زولف. تۆمار : جاران ئەو نامانەی بە خەتی خۆش ئەنوسران و ڕستەی جوانیان تیا ئەهۆنرایەوە ، کۆیان ئەکردنەوە و بەڕێز ئەیانلکاندن بەیەکەوە و پاشان لوولیان ئەکرد و نامە نامە بە دەرس بە منداڵیان ئەوت بۆئەوەی نوسەری خـەت خۆش و ڕەوانبێژیان لێ دەرچێ . بەوەیان ئەوت تۆمار . شکستە : جۆرە خەتێکی فارسییە بەئاسانێ بۆ هەموکەس ناخوێنرێتەوە و کەسـی شارەزای ئـەوێ . سـەواد : خـەتی ڕەشی بەردەست . جاران بە خوێندەواریش ئەوترا . موتالاّ : تەماشا کردن و خوێندنەوەی کتێب .

ئەو چاوە غەزالە فەتەراتی سەر و ماڵە
ئەو نەرگسە کاڵە نە منی هێشت و نە کاڵا (٧)

حوققەی فەلەکول ئەطلەس و ئەستوونەیی زێڕین
بێ بێکە بە تارای سەرو ترکەی خەز و واڵا (٨)

واتە : زوڵفی ڕەشی پێچ پێچت تۆماری نامەی بە خەتی شکستە نوسراوە ، هەموو کەس سەری لێ دەرناچێ . سەری کوڵمیشت وەك مۆمی داگیرساو وایە من لەبەر ئەو مۆمەدا بەرچاوی خۆم ڕۆشن ئەکەمەوە و تۆماری زوڵفت ئەکەمەوە و ئەیخوێنمەوە و لە جوانی و پڕ مەعناییەکەی ئەگەم .

نالی لەم شیعرەیدا دوو شێوەی لە زوڵف و ڕومەتی دۆستەکەی دروست کردووە لە یەك جیان و بێ یەکیش نایانکرێ ، جگە لە طیباقی ڕوناکی و کراوەیی ڕومەت و لولی و ڕەشیی زوڵفیش .

شکستە و (چن) و (ك) : شکستە . (مز) شکستەی . کوڵمت (مز) : زوڵفت .

(٧) غەزال : ئاسك . فەتەرات : فەوتان . کاڵا : پارچە ، کەل‌و پەل .
واتە : چاوی یار لەو ڕووەوە کە لە گەورەییدا وەك چاوی ئاسك وایە، هۆی لەناوچوونی سەر و ماڵی دڵدارە . لەو ڕووەشەوە کە لە مەستیدا وەك نێرگسی کاڵ وایە ، خۆیشم و هەرچیم هەیە هەموو لەناوبرد .

نالی لەم شیعرەدا چاوی یاری بە دوو جۆر شوبهاندووە . لەلایەکەوە لە گەورەیی و تیژیدا شوبهاندوویەتی بە چاوی ئاسك . لە لایەکی کەشەوە لە خەواڵوویەتی و لە مەستیدا شوبهاندوویەتی بە نێرگسی کاڵ .

لە کۆکردنەوەی (چاو) و (سەر) و ، (سەر) و (ماڵ)دا تەناسوب و ، لە یەکخستنی (ماڵ) و (کاڵ)دا جیناسی لاحیق و ، لە یەکخستنی (کاڵە) و (کاڵا)دا جیناسی ناقیص هەیە .

نەرگسە (کم) : نێرگسە . (گم) : نێرگزە . (ت) : نەرگسی .

(٨) حوققە : ئاسمان . فەلەکول ئەتڵەس : لای فەیلەسوفە کۆنەکان ناوی ئاسمانی نۆهەمە چونکە ئەوان (عەرش) و (کورسی)یشیان بە ئاسمان داناوە . ئەستوونە زێڕینە : کۆڵەکە زێڕینە ، (قوس قزح) . تارا : سەرپۆشی بوك . ترکە : چارۆکەی کوڵ . خەز : ئاوریشم . واڵا : جوان . پایەبەرز .

دنیا بە فیدای قەددی بکە ، دامەنی بگرە
طوبی لِـمن اختارَ علی المالِ مآلا ! (٩)

« نالی » بە ئومێدی ظەفەری طەوقی تەلیسمت
ماری سڕی زولفت لە سەر و گەردنی ئالا (١٠)

— ١٤ —

حیرەتزەدە وا دیدە وەکو حەلقەیی دەر ما
بێمایە نییە عاشیقی بێچارە ، (بفرما) ! ٠ (١)

واتە: تۆ شایانی ئەوەی ئاسمانی فەلەکول ئەتلەس بکەی بە سەرپۆشی ڕۆژی بۆکێنیت و کۆڵەکە زێڕینە بکەی بە چارۆکەی ئاوریشـمی جوانی کۆڵت . دوور نییە لەو سەردەمەشدا دوو قوماشی گرانبەها بوبێ بە ناوی (فلك الاطلس) و (ستونی زێڕین)ەوە ، تەنانەت کە ئیستاش قوماشی (ئەتلەس) هەیە .

(٩) واتە : دارایی و سامانی دنیا بکە بە قوربانی بالای و ، دەسەو داوێنی بە، پارە قیمەتی نییە ، سـەرەنجامی خۆش شـتە . خۆزگە بەوەی بیر لە دوارۆژ ئەکاتەوە و ئەیخاتـە پێش ڕابواردنی ئیسـتاوە و سەرەنجامی خۆشی لا لە پارە و دارایی بەنرختره !

لە کۆکردنەوەی (قەد) و (دامەن)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (ماڵ) و (مەئال)دا جیناسی ناقیص هەیە .

بکە (چر) و (عم) و (گم) : بکەو . علی المال (ت) : علی الحال .

(١٠) ظەفەر : دەستکەوتن . طەوق : کوت . طەلیسم : ئەفسانە و جادوی پەی پێ نەبراو .

واتە : نالی بە هیوای پەیپێبردن و کردنەوەی طەلیسمی گەنجینەی ڕوت هات ، بەلام لە جیاتیی ئەوەی بـە مرازی دڵی خۆی بگـا ، مـاری سڕی زوڵفتی لە سەر و گەردن ئالا و بۆ بەداوەوە . لە ئەفسانەی کۆندا هەیە مار بەسەر گەنجینەی شارراوەوە پەپکە ئەخوا .

لە کۆکردنەوەی (سەر) و (سڕ)دا جیناسی ناقیص هەیە .

ظەفەری طەوقی (ك) : ظـەفەری طـەوق و . (مـز) : ظەفـەر و طەوق . سڕی (کم) : سەر و . (گم) : سـەری . سـەر و (کم) : مل و .

— ١٤ —

(١) حیرەتزەدە : سەرسام و سـەرگەردان . حەلقەیی دەر : ئەلقەڕێزی

بێ ، سەروی ڕەوانم ! کە لەبەر ئەشکی ڕەوانم
خەرقە بووەتە غەرقە ، کەوا سەوزە لەبەرما (٢)

ئەی واعیظی بارید چییە هەروەك هەرەسی کێو
بەو وەعظە کە بایە هەمو ، هاتویی بەسەرما ؟! (٣)

دەرگا کە هەمیشە لە دەرەوەیە و سەر بائەدا و چاوەڕوانە .. بێمایە : بێکارە و بێدەسەڵات و هیچ لە دەست نەهاتو . بفەرما : وشەیەکی فارسییە واتە فەرمو .

واتە : چاوم سەرگەردان و سەرسامە وەك ئەڵقەڕێزی دیوی دەرەوەی دەرگا کە هەمیشە لەدەرەوەیە و بەهۆی هاتوچۆی خەڵکەوە ئەلەرێتەوە و هەردەم چاوەڕوانە یەکێکیتر دەرگاکەی پێ بکوتێتەوە . دە فەرمو بگەرە فریام ، وامەزانە عاشقی بەدبەخت هیچی لە دەست نایەت و هیچی لەبارەدا نییە .. گەورەترین سەرمایەی بەدەستەوەیە کە سەرچاوەی لەبنەهاتوی خۆشەویستییە .

بێمایە (کم) و (گم) : بێپایە .

(٢) بێ : وەرە . ڕەوان . (ی یەکەم) : بەرز و قنج . ڕەوان (ی دوهەم) : جاریێ ، ئەوەی ئەڕوا . خەرقە : عابا . پاڵتۆ . غەرقە . نوقمی ئاو .

واتە : ئەی یاری باڵا وەك سەرو بەرزم ! وەرە لام و بگەرە فریام ، وا من بەهۆی ڕێژەنی فرمێسکمەوە هەموو گیانم لە ئاو هەڵژەنراوە . خەرقەکەی بەرمە لە ئاوا نوقم بووە و ، کەواکەمە ئەویش ئەوەندەی ئاو بەسەرا ڕۆیشتووە گیای لێ ڕواوە .

ئەشگونجێ (بێ)ی سەرەتای شیعرەکە مەفعولی (بفەرما)ی دوا وشەی شیعری پێشو بێ ، واتە بڵێ : وەرە ! تاد .. هەروەها ئەگونجێ (کەوا) بە مەعنا (کە) بێ واتە : ئەوەتە .. ئەوەش ئەگونجێ کە (لەبەر) بەمەعنا (لەپێشی) و ، (ما)ی (لەبەرما) عەرەبی بێ و کورتەی (ماء) بێ واتە : کەواکەم لەبەر ئاو یا لە بەراوا سەوز بووە ..

لەنێوان هەردو (ڕەوان)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (خەرقە) و (غەرقە)دا جیناسی موضاریع و ، لەنێوان (خەرقە) و (کەوا)و ، (غەرقە) و (سەوزە)دا تەناسوب هەیە .

(٣) بارید : سارد . هەرەسی کێو : بەفری زۆر کە لە دەمەو بەهارا بنەکەی ئەتوێتەوە و لەجێی خۆی ئەجوڵێ و لە لاپاڵەکانەوە لێژ ئەبێتەوە بۆ ناو چەم و دۆڵ و دار و بەردێکی زۆریش لەگەڵ خۆی دێنێ و وا ئەبێ

بۆ هەرکەسێ مەبذۆلە طەریقێکی ئەمانەت
هەر عاشقی بێچارە لە ڕێی خەوف و خەطەر ما (٤)

دیدەم هەموشۆڕاوە بە شۆڕاوی سوروشکم
لەم لەوحە نیگارینە نە عەین و نە ئەثەر ما (٥)

ئاوایێ و باخ و باخاتی بەرئەکەوێ وێرانی ئـەکا و بنیادەمی دێتـەڕێ ڕای ئەماڵێ و ئەیکوژێ . بایە : سوك و بێبایەخە .

واتە : ئەی ئامۆژگاریێکەری قسـه سـارد ! ئـەوە چییـه ، وا وەك هەرەسی کێو بە ئامۆژگارییە سـوك و بێبایەخەکانت هـاتوی بەسەرما داتگرتومەوە ، یاخود بە سەرمای زستان هاتوی ئامۆژگارییە وەك (بـا) بێمایەکانت ئەدەی بەگوێما . .

لەنێوان (بـارید) و (هـەرەس) و (کێـو) و (بـا)و (سەرمـا)ی (بەسەرمـا)دا تەناسوب هەیە .

کە بایە هەمو ، هاتوی (گم) : کە وەك بایە ئەوەند هاتوە .

(٤) مەبذوڵ : ئاسان . ئەمانەت : سەلامەتێ . ما : مایەوە .
واتە : هەرکەس ڕێگایەکی بێوەی و سەلامەتی بۆ ئەلوێ بیگرێتەبەر، عاشقی داماو نەبێ ڕێگاکەی هەمو مەترسێ و مەینەتە .
طەریقێکی (چر) : طەریقێکە .

(٥) شۆڕاو (ی دوهەم) : شۆرئاو ، ئاوی سوێر . لەوح : تەختە . نیگارین : وێنە لەسەر کراو . عەین : چاو . ذات . ئەثەر : نیشانە . عەرەض .

واتە : چاوم هـەموی بـه فرمێسـکی وەك ئـاو و خـوێ سوێراوم شۆڕاوەتەوە ، بەڕادەیەك ئەو تەختە نیـگارینە کە هەزاران وێنەی تێدا نەخش کرابو ئیستا هیچی تیا نەماوە ، نە چاو و نە پاشماوەی چاو ، یان نە خۆی و نە نیشانەکانی .

نالێ لەم شیعرەدا ئیشارەتێکی ناسکیشی بە ئایەتی « في لوح محفوظ » کردووە و ، ویسـتویە بڵـێ : بەپێچـەوانەی لەوحـە پارێزراوەکەی ئایەتەکەوە ، لەوحی چاوی ئەم هیچی نەماوەتەوە .

لەنێوان هەردو (شۆڕاو)دا جیناسی تەرکیـب و ، لەنێوان (عەین)و (ئەثەر)دا کە بەمەعنا (مادده) و (عەرەض)ن طیباق هەیە .

لەوحە (عم) : لەوحی . عەین و (چن) و (عم) و (گم) و (ك) و (مز) : لەوح و .

وا ظەن مەبە ڕوخسارەیی تۆ غائیبە قوربان
بنوارە چلۆن نەقشە لەنێو دیدەیی تەڕما (٦)

یا توربەتێ ، یا غوربەتێ با ڕێ بشکێنین
هەر مونتەظیرە « نالی » ئەگەر مرد و ئەگەر ما (٧)

---

(٦) ظەن : گومان . چلۆن : چۆن .

واتە : ئازیزەکەم ! لەم قسانەوە کە کردمن وا گومان نەبەی کەوا وێنەی ڕوخسارە نازدارەکەی تۆش وەك وێنەکانیتر شۆراوەتەوە و لەناو چاوما نەماوە . نەء .. وێنەی تۆ هەمیشە هەر ئەمێنێ .. سەیرکە چۆن لەناو چاوە بە فرمێسك تەڕەکەمدا نەخشە و دیارییە . ئەم شیعرە موبالەغەیەکی زۆر جوانی تیایە ، چونکە نەخش بە عادەت ئەبێ لەناو ئاوا بکوژێتەوە ، کەچی نەخشی ئەم لەناو ئاوا جێگیربووە .

لەنێو (کم) : لەناو .

لە نوسخەکانی (چر) و (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (مز)دا ئەم شیعرە لەپێش شیعری پێشووەوەیە ، تەنها لە نوسخەی (کم) و (گم)دا بەمجۆرەیە کە لێرەدا دامانناوە . ئێمە ئەمەمان بەلاوە لەبارتر بو .

(٧) توربەت : گۆڕ . غوربەت : غەریبێ . ڕێشکاندن : هاتوچۆکردن .

واتە : یا غەریبیم بشکێنە و بانگم کە بێمەوە ئەگەر بەسەر زیندوێ بۆم ، یا ئەگەر مردم سەرێ لە گلکۆکەم بدە و گۆڕەکەم پێشێل کە .. هەرچۆن بێ من هەمیشە چاوەڕێی پێگەیشتنتم ، چ بە زیندوێ بێ و چ بە مردوێ . کەواتە با ئەم لێكبڕانە بەس بێ و ڕچەی نێوانمان بشکێنین و بە یەك بگەینەوە .

لەنێوان (توربەت) و (غوربەت)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (مرد) و (ما)دا بەدوای (توربەت) و (غوربەت)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

لە داڕشتنی ئەم پارچە شیعرەوە وادەرئەکەوێ نالی پاش چونی بۆ شام دایینابێ ، چونکە بە عادەت چون بۆ فەقێیەتی لە کوردستاندا بە چونە غەریبێ دانانرێ مادەم فەقێکە هەر لە ولاتەکەی خۆیایەتی و نیازی گەڕانەوەشی هەیە پاش لێبونەوە لە خوێندن . جا ئەگەر وابێ کە ئێمە بۆی چووین ، ئەوا وائەگەیەنێ کە (حەبیبە)ی نەهێنابێ ، چونکە ئەگەر هێنابوێایە و ژنی بوایە پێویستی نەئەکرد ئەو بانگی کاتەوە بێتەوە .

بشکێنین (کم) و (گم) و (عم) : بشکێنن .

جەنانی وەك جینان کردم بە ماوا
(حەبیبە)ی (ماڵیاوا) ماڵی ئاوا ! (١)

حەڵاڵی بێ نیکاحی حۆری عینم
بە جۆتێ ناظیری شەرع و فەتاوا (٢)

— ١٥ —

(١) جەنان : دڵ . جینان : جەمعی (جەننەت) ە بەمەعنا بەهەشت . ماوا : مەئوا ، جێگە . ماڵیاوا : دێی خۆشەویستەکەی نالی بووە .

واتە : حەبیبەی ماڵیاوایی ، خوا ماڵی ئاوا کا ، دڵی وەك بەهەشت ئاوەدان کردمەوە و کردی بە جێ و ماوای خۆی .

لە کۆکردنەوەی (جەنان) و (جینان)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (ماڵیاوا) و (ماڵی ئاوا)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

جەنانی (چر) : جەنانت . بەڵام ئەم خیطابە لەگەڵ غیابی نیوە شیعری دوەهەمدا ناگونجێ .

(٢) حۆری عینم : حۆرییە سپییەکانم ، مەبەست لە گلێنەی چاوە . یاخود : حۆریی عەینم ، واتە چاوی وەك حۆریم . ناظیر : چاو . سەرپەرشتیکەر .

واتە : کە دڵم بۆ بە بەهەشت و یار تێیدا جێگیر بۆ ، ئەبێ وەك دانیشتووانیتری بەهەشت حۆریی لێ مارە ببڕێ ، بۆیە وا گلێنەی چاویشمی پێشکەش ئەکەم . دەبا ئەم حۆرییە سپییانەی چاومی ، یا ئەم گلێنەی چاوی وەك حۆرییەمی لێ حەڵاڵ بێ بە مارەبڕێ ، بەپێی فەرمودەی جۆتێ چاودێریکەری کاروباری شەرع و فتوای شەرع .

ئەشگونجێ مەعنای شیعرەکە بەمجۆرە لێكبدرێتەوە : با حۆریی سپیی چاوم ، یا چاوی وەك حۆریم ، حەڵاڵی پێویست بە مارەبڕین نەکردوی یار بێ کە دڵمی کرد بە بەهەشت و تیا دانیشت .. بەمپێیە شیعرەکە ئیشارەت ئەبێ بەوە کە حۆریی بەهەشت مارەبڕینی ناوێ و بۆرە ئیشارەتێکیشی تیا ئەبێ بۆئەوە کە نالییش حەبیبەی نەهێناوە .

مەبەستیش لەم مارەبڕینی چاوە لە یار و نیشتەجێ بونیە تیایدا ،

زەفافەتگاهی پەردەی ئاڵی چاوم ،
موبارەك حەجلە بێ بۆ بوك و زاوا (٣)

صیداقی ڕۆنماوو ، وەصڵی شاهید
لەگەڵ شایی‌کەران بێ دەنگ و داوا (٤)

ئەوەتە مادەم کە خۆشی ویستووە ، هەرگیز شێوەیی لە بەرچاو ون نابێ .

ناظیری (چر) و (ت) : ناظیر و .

(٣) زەفافەتگاە : شوێنی گواستنەوە ، پەردە کە بوکی تێئەبرێ بۆ زاوا . حەجلە : شوێنی تایبەتیی یەکەم شەوی بوك و زاوا .

واتە : پەردەی سوری خوێناویش کە بەهۆی گریانی زۆرەوە بەسەر ڕوی چاوما هاتووە ، ببێ بە شوێنێکی پیرۆزی گواستنەوە و شەوی یەکەم بۆ ئەم بوك و زاوایە .

ئەشتوانرێ نیوەی دوهەمی ئەم شیعرە بەمجۆرە بخوێنرێتەوە :

موبارەك حەج لەبێ بۆ بوك و زاوا

واتە : حەجێکی پیرۆزی لێو بۆ بوك و زاوا . مەبەستی لەوەیە هەرکام لە بوك و زاوا کە دەم ئەبەن بەلای یەکترەوە بۆ ماچ ، لێوی هەرکامیان حەجی کەعبەی لێوی ئەویانی کردووە .

زەفافەتگاهی پەردەی (ت) : زەفافەت پەردەگاهی . حەجلە بێ (کم) : حوجرە بێ (گم) : حەجلەیە .

(٤) صیداق : مارەیی . ڕۆنما : ئەو ئاوێنەیەی لەکاتی گواستنەوەی بوکدا ئەیگرن بەڕویەوە و تیا دەرئەکەوێ .

واتە : مارەییەکەشی ئەو ئاوێنەیە بێ کە تیا دەرئەکەوێ کە ڕوخساری خۆیەتی و ، شاهیدی ئەم مارە بڕینەش بەیەك‌گەیشتنەکەیان بێ و لەگەڵ شایی‌کەرانیشا کە برژانگەکانمن بێ هەرا و ئاژاوە دانیشن .

ئەبو ئەم شیعرە لەپێش شیعری پێشووەوە بوایە چونکە دیارە مارەبڕین و شایەت‌گرتن و گەیشتن بەیەکی بوك و زاوا بەر لە گواستنەوە و چونە پەردە ئەبێ . لەوانەیە بە هەڵەی نوسیار دواکەوتبێ .

صیداقی (ك) : صیداق و . شایی‌کەران (کم) و (ك) : شاییتییان .

ویصالی بێ کەم و کەیفی حوضوری
لە « نالی » گەر دەپرسێ ، یەعنی ئاوا (٥)

— ١٦ —

پەچەیی پەرچەمی‌یو ، پرچی سیا
هەر دەڵێی مانگە شەوە کوڵمی تیا (١)

(٥) بێ کەم : بێ چەندیەتی . کەیف : چۆنیەتی . حوضور : هاتنە خزمەت .
واتە : ئەگەر باسی پێگەیشتنی ، لە پێگەیشتنی کەس نەچوی بێ چەند و چۆنی یار ئەپرسێ لە نالی ، لە وەڵاما ئەڵێ ئا بەمجۆرە ئەبێ کە حەبیبە و چاوەکانم بەیەك گەیشتن .

ئەم شیعرەش هەر لەوانەیە بکرێ بە بەڵگە کەوا نالی و حەبیبە بەیەك نەگەیشتون .
کەیفی (گم) : کەیف و .

— ١٦ —

(١) پەچە : ڕۆپۆش . پەرچەم : قژی پێشی سەر . پرچ : زولف . سیا : ڕەش . تیا : تیایدا .

واتە : پەرچەم و پرچی ڕەشی یار کە بونەتە پەچە بەسەر ڕویەوە ، لەگەڵ کوڵمی جوان و ورشەداریا ئەڵێی شەوی مانگە شەوە ، شەوەکەی پەرچەم و پەچەکەیەتی و مانگەکەشی ڕووەکەیەتی .

نالی لەم شیعرەدا تەشبیهی مورەککەبی بەکارهێناوە ، شێوەیەکی تێکەڵاوی شوبهاندووە بە شێوەیەکی‌تر . هەروەها صەنعەتی ئیهامیشی بەکارهێناوە ، واتە شوێنە گومکێ پێکردن . ئەوەتە شوبهاندنی پەچە و پەرچەمی ڕەش بە مانگە شەو شتێکی سەیرە بەڵام وشەی (کوڵمی تیا) مەسەلەکە ڕۆشن ئەکاتەوە .

لە وشەی (پرچ) و (پەرچەم)دا جیناسی ناقیص و ، لە (سیا) و (تیا)دا جیناسی موضاریع هەیە .

لە نوسخەی (تۆ)دا لەسەر ئەم پارچە شیعرە نوسراوە : « در مدح نقاب کە بر سر نسائی دیدە ، گفتەاند » واتە : لە تاریفی پەچەیەکدا فەرموێانە کە بە سەری ئافرەتێکیەوە دیوە . بە شیعری شەشەمیشدا لەوە ئەچێ لە ئەستەمبوڵ وتبێتی ، چونکە هەر لە شارێکی‌وادا ئەگونجێ ئافرەتێکی‌وای دیبێ نەزانێ لە چنەتەوەیەکە .

لادە دەسرۆکەیی هەوریێ لە جەبین
دەرکەوێ شەمس و قەمەر ، نور و ضیا (٢)

لێوی تۆ ئاوی بەقا ، من خضرم
فەیضی تۆ ڕەحمەت و ، من سەوزە گیا (٣)

پەچەیی (عـــم) و (گـم) و (ت) و (تـۆ) و (مـز) : پێچەیـی .
پرچی (چن) و (ت) و (ك) : زوڵفی .

(٢) دەسرۆکە : دەستەسرێ بچوك . سەرپۆش . هەوریێ : سرکەیێ ، جۆرە سەرپۆشێکی ناسـکی ڕەش و سـپیی ئاوریشـمە . جەبـین : تەوێل ، ناوچاو . ضیاء : ڕۆشنیێ .

واتە : سەرپۆشی سرکەییێ لەسەر ناوچـاوت لادە با مـانگ و ڕۆژ و شەوق و ڕوناکیی ڕوت دەرکەوێ .

لە کۆکردنەوەی (دەسرۆکە) و (هەوریێ) و (جەبـین)و هەروەهـا لـە کۆکردنـەوەی (شـەمس) و (قەمـەر) و (نـور) و (ضـیاء)دا تەناسوب هەیە . لە وشەی (هـەوریێ)یشـدا لەطـافەت هەیە چونکە هەروەکو مەعنای سرکەییێ ئەگەیەنـێ ، ئیشارەتێکیشی بە (هـەور)ی ئاسـمان تیایە کە لەگەڵ (مـانگ) و (ڕۆژ)دا پەیـوەندی و تەناسوبی هەیـە . لە هێنانی (نـور) و (ضیـا)یشـدا بەدوای (شـەمس) و (قەمەر)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

هەوریێ (ت) هەوریـن .

(٣) ئاوی بەقا : ئەو کانییەی ئەڵێن هەرکەس لێی بخواتەوە نامرێ . خضر : حەزرەتی خضر کە ئەڵێن ئاوی ژیانی خواردووەتەوە بۆیـە تا قیـامەت ئەژێ . ئیشارەتیشی بە ناوی نالیێ خۆی تیایـە . فەیض : میهرەبانیێ و ڕۆخۆشیێ . ڕەحمەت : بارانی ڕەحمەت .

واتە : یارە نازدارەکەم ! لێوی تۆ کانیی ئاوی حەیاتە ، منیش خدری زیندەم ، هاتۆمەتە سەری لێم خواردوەتەوە و هەرگیز نامرم . میهرەبانیی تۆ لەگەڵ من بارانی ڕەحمەتە و منیش سەوزە گیـای ڕوواوی ئەو بارانی ڕەحمەتەم . لەنێوان (ئاوی بەقـا) و (خضر) و ، لەنێـوان (بـارانی ڕەحمـەت) و (سـەوزە گیـا)دا تەناسـوب هەیـە . لـە وشـەی (خضر)یشدا لەطافەت هەیە ، چونکە هەم نـاوی حەزرەتی خضر و هەم ناوی مەلا خدری نالیێ و هەم مەعنای سەوزە گیاش ئەگەیەنێ کە لەبـەر ئاوا ئەڕوێ .

ئاوی (چـر) و (کـم) و (ت) و (مـز) : ئـابی .

فەرشی کەففی بەری پێتە نەرگس
سەری داخستووە وەك چاوی حەیا (٤)

مەمخەرە هاوییەیی هەولی فیراق
دەستی من دامەنی تۆ ڕۆژی قیا (٥)

« گێل » ئەگەر تورکی ، « تعال » ئەر عەرەبی
« بێ » ئەگەر کوردی ، ئەگەر فورسی « بیا » ! (٦)

---

(٤) فەرش : ڕایەخ . کەف : سۆل . بەری دەست .

واتە : نەرگسی نازداری جوان و بـۆن خۆش لەعاست جوانێ و بۆن خۆشیی تۆدا ئەوەندە خـۆی بـە کـەم ئـەزانێ ، بووە بە ڕایەخی ژێر سۆلی بەرپێت ، وەك چاوی شەرم ڕۆی نایەت سەر هەڵبڕێ ، بۆیـە وا ملی لار کردووەتەوە . یاخود : نەرگس لەعاسـتی تۆدا ئەوەندە خۆی بە هیچ ئەزانێ بەری دەسـتی کراوەی بۆ تۆ بووە بـە بەری پێ .. چەنـد زیادەڕەوییەکی جوانە ! چاوەکە خۆی بووە بە شەرم نەك چـاوی کەسێکی شەرمن ..

نەرگس (کـم) و (گـم) : نێرگس .

(٥) هاوییە : دۆزەخ . تۆنی قوڵ . هەول : ترس . شوێنێکە لە دۆزەخدا .

قیـا : کورت کراوەی (قیـام) یا (قیـامەت)ە .

واتە : وەك کەسێك لە ڕۆژێکی ڕەش و سەختی وەك ڕۆژی قیامەتدا دەسەو داوێنی کەسێکیتر ببێ بەفریایا بگات ، منیش وا دەسەو داوێنی تۆ ئەبم کەوا لێم دوڕنەکەویتەوە و تۆشی داوی دۆزەخی دوڕیتم نەکەی .

ئەشگونجێ مەعنای وا لێكبدرێتەوە ئەگەر تۆشی داوی دوڕیتم بکەی ، لە ڕۆژی قیامەتدا لە کۆڵت نابمەوە و تۆشی لێپرسـینەوەت ئەکـەم و تۆڵەت لێئەسێنمەوە .

لە کۆکردنەوەی (هـاوییـە) و (هـەول) و (دۆزەخ) و (قیـا = قیـامەت)دا تەناسوب هەیە . کورتکردنەوەی وشەی (قیامەت)یـش بە (قیـا) کە نالێ کردوێەتی کردارێکی زمانەوانیی نوێیە هاوچەشنیمان پێشتر لە کوردیدا نەدیوە .

ڕۆژی (ت) : ڕۆزی .

(٦) واتە : لە هەر نەتەوەیـەك هەی بە زوبانی ئەو نەتەوەیـە بانگت ئەکەم ، ئەڵێم : وەرە .

سەری فەرهادم و ، دەندۆکی قولنگ
دەستی مەجنۆنم و ، دامێنی چیا (٧)

خاطری زاهیدی خالێ ، خالێ
نییە ، ئەلبەتتە ، لە بێنێکی ڕیا (٨)

لەم شیعرەدا نالی ئەیەوێ ڕادەی خۆشەویستیی یارەکەی دەربڕێ و پێی بلێ لە هەر نەتەوەیەك بیت بۆ من چونیەکە و هەرکەس بیت ئەوەی لای من مەبەستە، پێگەیشتننتە. بەڕاستییش توانیویە بە شێوەیەکی سادە، بەلام جوان ، ئەوپەڕی هەستی پەیوەندی خۆی پێوەیەوە دەربڕێ ..

لە هەمۆ نۆسخەکانی بەردەستمانا ، چاپ و دەستنۆسیان ، شیعرەکە لەبارەی ڕێزکردنی ڕستەکانیەوە بەمجۆرەیە کە پیشانمان داوە . تەنها لە نوسخەکەی چاپی مامۆستا گیودا نەبێ (« بێ » ئەگەر کوردی)یەکەی پێش‌خراوە ، ئەوەش زیاتر لەوە ئەچێ دەسکاریی خۆی بێ .. چونکە لەبارەی هونەری جوانکارییەوە (گێل) و (تعال) کە دوا پیتیان لامە ، بەیەکەوە بن جوانترە و (بێ) و (بیا)ش لەپاڵ یەکدا بن ، گونجاوترە بۆئەوەی جیناسێکی ناقیص پەیدا ببێ .

تورکی (ت) تورك و. ئەگەر ــی چوارەم ـ (ت) : وەگەر. فورسی (کم) و (گم) : فارسی .

(٧) فەرهاد : فەرهادی دلداری شیرین . دەندۆك : نۆك . قولنگ : چەکوشی بەرد پێ تاشین . مەجنۆن : قەیسی عامیریی شێتی لەیلا . دامێن : داوێن . بنار . چیا : شاخ .

واتە : ئەگەر نەیەیتەلام ، هەمۆ هۆیەکی گرفتاربۆنم بۆ کۆبووەتەوە . سەری فەرهاد و نۆکی قولونگەکەیم ، ئیتر چیم ئەمێنێتەوە بۆ پان بۆنەوە ؟! دەستی مەجنۆن و داوێنی چۆل و بیابانم کە سەری خۆی بۆ هەلگرت .. ئیتر چیم ئەمێنێتەوە بۆ شێت‌بۆن و دەشت‌ودەر گرتنەبەر ؟! .

لەنێوان (سەر) و (فەرهاد) و (قولنگ) و ، (مەجنۆن) و (چیا) و ، (دەست) و (داوێن) و ، (سەر) و (دەست)دا تەناسوب هەیە. لەنێوان ئەم شیعرە و شیعری پێشۆیشدا حوسنی تەعلیل هەیە ، واتە : لە حالێکی نارەحەتدام ، بە هەمۆ زوبانێ بانگت ئەکەم بێیتەلام و بەفریام بگەی ، ئەگینا ... تاد .

دامێنی (چر) : دامەنی .

(٨) خاطر : دل . زاهیدی خالێ : سۆفیی بەدیمەن دەست لە دنیا هەلگرتۆ . بێن : بۆن . ڕیا : ڕۆپامالێ .

دۆر لە تۆ ئیدی مەپرسە ، قوربان
حاڵی « نالی » کە نە مرد و نە ژیا ! (٩)

— ١٧ —

ڕیشەکەی پان و درێژە ، بۆ ڕیا خزمەت دەکا
ظاهیرە هەرکەس بە طۆل و عەرضی ڕیشیدا ڕیا (١)

واتە : دڵ و دەروونی پوچ و بۆشی سۆفیی بەدیمەن دەست لە دنیا هەڵگرتو ، هەرچۆن بێ ، بۆنێکی ڕۆپاماڵی و مەرایی کردنی هەر لێ دێ .

ئەشگونجێ مەعناکەی وا لێك بدرێتەوە : دڵ و دەروونی ئەو سۆفییەی کە گوایە وازی لە خاڵی گۆنای یار هێناوە ، خاڵی نییە لە ڕوپاماڵی و درۆ .

زاهیدی خاڵی (عم) و (گم) : زاهید و حاڵی . (کم) : زاهید و خاڵی . ئەڵبەتتە لە بێنێکی (کم) : ئیستاکە بە بێنێکی . (گم) : ئیستاکە بە بەینێکی .

لەنێوان هەردو (خاڵی)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (خاڵی) و (خاڵی نییە)دا طیباق هەیە .

لە کۆکردنەوەی (حاڵی) و (نالی)دا جیناسی لاحیق و ، لە (نە مرد) و (نە ژیا)دا طیباق هەیە .

(٩) ئیدی : ئیتر .

واتە : لەمەی زیاتر کە بۆم لێکدایتەوە ، چییتر هەواڵی نالیی مەپرسە بە دەست دەردی دۆرییەوە چۆنە ، نە ئەوەتە بمرێ و بەجارێ لێ بێتەوە و نە وەکو خەڵکیش بە خۆشی ئەژی . . لە دۆزەخی دۆریدا وەك دانیشتوی دۆزەخی لێهاتووە کە قورئان باسی ئەکا و ئەفەرموێت : « لا یموت فیها ولا یحیا » واتە : نە تیا ئەمرێ و نە تیا ئەژی .

— ١٧ —

(١) ڕیا : دوڕوویی . طۆل : درێژی . عەرض : پانی .

واتە : فلانکەس ڕیشێکی پان و درێژی هەیە ، بەڵام بۆ خوا خزمەت ناکا و پانی و درێژیی ڕیشەکەی نیشانەی خواناسیی نییە ، نیشانەی دوڕوویییەتی . ئەگەر ئەو مەبەستی پەیڕەویی پێغەمبەر بوایە (د . خ) ، پڕی مشتێ ڕیشی ئەهێشتەوە .

گوڵ بە دەم بادی صەباوە پێکەنێ ، بولبول فڕێ
یەعنی عاشق لازمە دوور بێ لە یاری بێوەفا (٢)

عاشقی صونعی حەقم ، قوربانی ڕەنگی قودرەتم :
چاوی ماوێ ، خاڵی شین ، کوڵمی سپێ ، زوڵفی سیا (٣)

نالی لەم شیعرەیدا گاڵتە بەوانە ئەکا کە بەدیمەن خۆیان بە پیاوچاك و لەخواترس ئەدەنە قەڵەم . بۆیەش لە نیوەی دووەمیدا بە تەوریە پلارێکی تێگرتوون و ڕستەکەی وا داڕشتووە مەعنایەکی کەش بگەیەنێ : وشەی (ظاهیرە) ببەسترێتەوە بە نیوە شیعری پێشووەوە و پاشماوەکەی وای لێبێتەوە : خەڵکی بە باری درێژێ و پانیدا بە ڕیشیا بڕین ! .

لە کۆکردنەوەی هەردو (ڕیـا)دا جیناس هەیە .

درێژە (چن) و (« پەراوێزی » چر) و (عم) : درێژی .

(٢) واتە دوو ڕوویی و ناڕاستێ نـەك هـەرلای ئادەمیـزاد ، بـەڵکو لای گیان لەبەرانیتریش شتێکی ناپەسەند و بێـزراوە . نابینی کاتێ گوڵ بە دەم بای صەباوە پێئەکەنێ و ئەلەرێتەوە ، بولبول دڵگران ئەبێ و هەڵئەفڕێ ، چونکە لای وایە یار پێویستە هەر یاری یەکێك بێ و عاشقیش ئەبێ خۆی لە یاری بێوەفا دوور بگرێ ..

چەند صوورەتێکی جوانە هەڵفڕینی بولبولی لەسەر چـڵ ، لـە کاتـی لەرینەوەی گوڵدا بە دەم بای سبەینێوە ، بە تۆرانی بێزارێ و نارەزایێ لە بێوەفایێ دەربڕین مەعنا لێداوەتەوە !

(٣) صونع : کردار . ماوێ : کاڵ .

نالی لەم شیعرەیدا دیسانەوە ئەگەڕێتەوە سەر باسی سۆزی دڵداریی خۆی و ئەڵێ : برادەرینە ! ئێوە بن و خـودا لە عەشقبازیدا بەسەرمدا مەیەن و لۆمەم مەکەن ، چونکە عەشقی من عەشقێکی ڕاستەقینەیە و من عاشقی کرداری خوام ، بە قوربانی ئەو ڕەنگانەم کە ئەو دایهێناون و خۆم لەپێناوی چاوی کاڵ و خاڵی شین و کوڵمی سپێ و زوڵفی ڕەشدا بەخت ئەکەم کە خوا هەمووی لە یاردا کۆکردوەتەوە .

لە کۆکردنەوەی (چـاوی) و (مـاوێ) دا جیناسـی لاحیـق و لـە یەکخستنی (ماوێ) و (شین) و (سپێ) و (سیا)دا طیباق هەیە .

صونعی (عم) : صوبغی ، بەڵام ئێمە (صونعی)مان لا ڕاستترە چونکە سەرەڕای ئەوە کە لە هەموو نوسخە دەستنووس و چاپەکاندا ، نوسـخەی (عم) نەبێ ، نوسراوە (صونعی) ، ئەگەر (صوبغی) بێ لەگەڵ (ڕەنگی)دا ئەبن بە یەك و ئەو دووبارە کردنەوەش پێویست نابێ .

سەرگرانە قافڵە سالاری ڕێی چین و خەتا
چونکە باری عەنبەر و میسکە لە زولفەینی دو تا ! (٤)

حەڵقە حەڵقە زوڵفی سەر قوببەی هەیاسەی کەوتووە
مەحرەمی سیڕڕە ، بەڵێ گەنجوری گەنجە ئەژدەها (٥)

---

(٤) سەرگران : خەریك . قافڵە سالار : پێشڕەوی کاروان : خەتا : خەتا و خوتەن ، وڵاتێکە لە تورکمانستان . زولفەین : هەردو زولفەکە . تا : تای بار ، یاخود : تاڵ .

واتە : یار کە پێشڕەوی کاروانی ڕێی چین و خەتایە و بارەکەی بریتییە لە بۆنی خۆش ، خەریکە و دەستی گیراوە چونکە هەردو تا باری زولفەکانی عەنبەر و میسکی بۆن خۆشە کە خاڵەکانی گۆنایەتی .

یاخود : سەری سەرقافڵەی ڕێی چین و خەتا قورس بووە ، چونکە هەر بە دوو تاڵ لە زوڵفەکانی بارێ عەنبەر و میسکی هەڵگرتووە ..

لە شوبهاندنی یاردا بە سەرقافڵە و ناونەهێنانی شوبهێنراودا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و بەڵگەش (زولفەینی دوو تا)یە کە پەیوەندی بە شوبهێنراوەوە هەیە .

لە کۆکردنەوەی (قافڵە سالار) و (ڕێ) و (بار) و (تا)دا تەناسوب هەیە .

قافڵە سالاری (عم) و (گم) : قافڵەی سالاری .

(٥) قوببە : گۆپکە . هەیاسە : پشتێنێکی گۆپکەدارە لە زیو دروست ئەکرێ ، ژنان ئەیبەستنە پشت . گەنجوور : گەنجینەدار .

واتە : زوڵفی یار چین چین و ئەڵقە ئەڵقە بەسەر هەیاسەکەیدا هاتووە و لەسەری لوولی خواردووە . ئەمەش شتێکی سەیر نییە ، چونکە زوڵفی یار مەحرەمی ڕازە بۆیە گەیشتووەتە سەر هەیاسەکەی پشتی کە بەسەر ناوکیەوەیە و ، وەك ئەژدەها وایە بۆیە گەیشتووەتە سەر گەنجینەی ناوکی ... لە ئەفسانەی کۆندا هەیە کەوا لە هەر کوێیەکدا گەنجینەیەکی شارراوە هەبێ مار و ئەژدەها لەویا پەپکە ئەخۆن ..

لە (گەنجوری گەنجە ئەژدەها)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و بەڵگەش نیوە شیعری یەکەمە .

زوڵفی سەر (چن) و (ت) : زوڵف ئەبەر .

صۆفییی مەستوری ڕۆت و موفلیسی خستە طەمەع
سەیری خاڵی بێ حیساب و ماچی لەعلی بێ بەها (٦)

ظاهیر و باطین ، لەسەر لەوحی حەقیقەت یا مەجاز
ئاشنای سیڕڕی قەڵەم بێ ، غەیری « نالی » کەس نەما (٧)

---

(٦) مەستور : داپۆشراو .

واتە : ئەو گفتەی خوا بە ئەهلی بەهەشتی داوە کەوا لە بەهەشتا چەندیان ئارەزو لێ بێ سەیری خاڵی حۆرییان ئەکەن و لێوی ئاڵیان ئەمژن ، تەماعی خستەبەر سۆفیی لە مەیدانی خواناسیدا بەرچاو نەکەوتوی ڕۆتی هیچ نەدارای بازاڕی قیامەت ، بەڵام دیارە خەیاڵی خاوی کردووە و تا بەڕاستی نەبێ بە خواناس و، لە مەیدانی کرداری چاکا دارایییەکی گەورە کۆنەکاتەوە ، هیچی دەسگیر نابێ .

لە یەکخستنی (مەستور) و (ڕۆت) و ، (موفلیس) و (طەمەع)دا طیباق هەیە . بە بەراورد لەگەڵ شیعری یەکەمیشدا کە باسی ڕیشی سۆفی بو ، ئیشارەتێکی ناسك و جوان کراوە بەو قسەی نەستەقی پێشینانە کە ئەڵێ : ڕیشی تەماعکار بە قنگی مفلیس ! لە وشەی (بێ بەها)شدا ئەوەش مەبەست بووە کە واش بخوێنرێتەوە: (بیبە ، ها) واتە: ئەو ماچەی هیچی تێناچێ و حۆریی خاوەن لێو بە ماچکەر ئەڵێ : فەرمو بگرە !

مەستوری ڕۆت و (چر) : مەستور و ڕۆتی . (کم) : مەستوری ڕۆتی .

(٧) لەوح : تەختەی لەسەر نوسین ، یا (لوح المحفوظ) کە ئەو تەختەیەیە هەرچێ لە جیهانا ڕوبدا و بە عیلمی خوادا ڕابوردبێ ، تیا نوسراوە .
حەقیقەت : ئەو وشەیەی بۆ مەعنای ڕاستەقینەی خۆی بەکارهێنرابێ .
مەجاز : ئەو وشەیەی لە غەیری مەعنای ڕاستەقینەیدا بەکارهێنرابێ بەمەرجی بونی پەیوەندییەك لەنێوان مەعنا ڕاستەقینەکە و مەعنا مەجازییەکەدا .

نالی دوای پەردە هەڵماڵین لە ڕوی سۆفییە بەدیمەن خواناسەکان کە ئیددیعای زانینی هەمو نهێنییەکی گیتی ئەکەن ، دێتە سەر شانازی کردن بە خۆی و ئەڵێ : ئەوەی بە ئاشکرا یا بە پەنهانی ئاگاداری ڕازی قەڵەم بێ ، ناوی لەسەر تەختەی ڕاستەقینەی ناوی ئاگادارانا نوسرابێ یا هەر لە عیلمی خوادا ڕابوردبێ کەوا لە ئاگادارانە ، یا خەڵك ئەوەندە

باسی ئاگاداریی بکەن وەك لەسەر تەختە ناوی نوسرابێ ، لەم جیهانەدا ، لە نالێ بەولاوە ، کەس نەماوە ..

ئەمە ئەگەر مەبەست لە (نالێ) ، خاوەن شیعر خۆی بێ . بەڵام مەعنایەکی‌تریش ئەگونجێ و دیارە نالێ ، بە عادەتەکەی خۆی ، ئەو مەعنایەشی مەبەست بووە . ئەوەش ئەوەتە (نالێ) درابێتە پاڵ (نال) کە تاڵی باریکی‌ناو قەڵەمی قامیشە،کە ئەگەر لە گۆشەی خەیاڵی وردی شاعیرانەوە مەعنای شیعرەکە لێبدەینەوە ، دیارە ئاگاداری هەمێ ئەو بابەتانەیە قەڵەم بۆ نوسینیان بەکار ئەهێنرێ .

بەپێی ئەم مەعنایە وا بەڵگەیەکی‌تریش ڕاست بووەوە کەوا نازناوی ئەم شاعیرە بەخۆدانازیوەمان (نالی)یە نەك (ناڵێ) وەك هەندێ‌کەس وتویانە ..

یا مەجاز (ت) : تا مەجاز .

★ ★ ★

تیپپی بێ

— ١ —

زولفەینی بە خەم مار و بە حەڵقەن وەکو عەقرەب
شیعری لەف و نەشرن ، چ موشەووەش ، چ مورەتتەب (١)

جێی دەم دەمە ، جێی لەب لەبە ، ساقی وەرە ئەمشەب
هەم ماچی دەمادەم بدە ، هەم جامی لەبالەب (٢)

— ١ —

(١) خەم : لوول . عەقرەب : دووپشك . لەف و نەشر : لە پێشەکییەکەدا لە باسی زاراوە بەدیعییە بەکارهێنراوەکانی ئەم دیوانەدا ، بەدرێژی لەسەرمان نووسیوە .

واتە : زوڵفەکانی یار چ لە حاڵی ئاڵۆزی و چ لە حاڵی تەڵ تەڵ وەستان و شانە کراویدا ، لە ڕووی لوول خواردن و ئەڵقەییانەوە لە مار و دووپشك ئەچن و وەك ئەو شیعرانە وان کە لەف و نەشریان تیایە چ لەف و نەشری مورەتتەب بێ و چ لەف و نەشری موشەووەش . مەبەستی لەوەیە ئەتوانین بڵێین (خەم) بۆ (مار) ئەگەڕێتەوە و (ئەڵقە) بۆ (عەقرەب) کە ئەبێ بە لەف و نەشری مورەتتەب یا بەپێچەوانەوە کە ئەبێ بە لەف و نەشری موشەووەش .

(٢) دەمادەم : دەم لەسەر دەم . جاروبار . لەبالەب : لێو لەسەر لێو . لێوانلێو .

واتە : دەم ئەبێ لەسەر دەم بێ و لێو ئەبێ لەسەر لێو بێ . کەواتە ، ئەی یاری ئازیز ، ئەمشەو وەرە لامان ، لە دەمت ماچی دەم لەسەر دەم یا ماچی تاونەتاومان بدەرێ و ، لە پیاڵەی لێوت جامی شەرابی لێو بە لێوەوە نان ، یا جامی پڕ لە مەیمان بۆ تێکە .

بەو شەهدی کەلامەت کە بە ئیشرابی لەطافەت
لەذذەت دەگەیێنی بە دڵ و ذیهنی موخاطەب (٣)

عاجز مەبە هەرگیز لە درۆ و ئیفکی حەسوودان
دونیایە ، دەبێ سەگ بووەڕێ ، شیعە بکا سەب ّ (٤)

وەك صۆفییی صافێ مەبە ئالوودە بە دونیا
بێهوودە موکەددەر مەکە سەرچاوەیی مەشرەب (٥)

ئەمشەب (چر) و (عم) و (کم)و (گم) و (مز) : ئەمشەو . دەمادەم (گم) : دەماودەم .

(٣) شەهد : شیلەی هەنگوین . ئیشراب : پێ خواردنەوە . ذیهن : بیر . موخاطەب : گفتوگۆ لەگەڵ کراو .

واتە : بەو قسەی وەك شیلەی هەنگوین شیرینەت ، کە وەك چۆن ئەو بە ئاسانێ و خۆشێ قوت ئەچێ ، تۆیش ئەم وا بە ناسکێ بە گوێی گۆیدەرا ئەدەی ــ خۆشێ و ئارامێ بە دڵ و بیری ئەوانە ئەگەیێنی کە قسەیان لەگەڵ ئەکەی .

ئیشرابی (چن) و (ك) : ئەشرافی . لامانوایە لەسەر ئەم نوسخەیە (ئیشراقی) بێ و بەهۆی هەڵەی نوسیارەوە وایبەسەرهاتبێ . دەگەیێنی (کم) : ئەگەیێنی .

(٤) ئیفك : بوختان . سەب : جنێو .

واتە : ئەمە دنیایە ، بنیادەمی خاوەن بەهرە و لێهاتو کەسیوای هەر بۆ هەڵئەکەوێ بەخیلیی پێبەرێ . . ئەوەتە مانگەشەو هەمو ئەبینین چۆن دنیا ڕۆشن ئەکاتەوە ، کەچێ سەگەل لێی ئەوەڕن . . حەزرەتی عائیشە خوا لە قورئانا پاکانەی بۆ کردووە ، کەچێ شیعە هەر بوختانی بەدەمەوە ئەکەن و جنێوی ئەدەنێ .

حەسوودان (چن) و (چر) و (ت) و (گم) و (مز) : ڕەقیبان . دەبێ (چن) : ئەبێ .

(٥) صافێ : سادە لەوح و نەفام . ئالوودە : تێکەڵ ، گرفتار . بێهوودە : بێسوود . موکەددەر : لێڵ . مەشرەب : کانێ . ڕەوشت .

واتە : خۆت وەك سۆفییە نەفام و سادە لەوحەکان تێکەڵی دنیا مەکە و لە خۆڕایێ سەرچاوەی کانیاوی ڕاستێ و خواناسێ لێڵ مەکە .

عاشق هەوەسی مەیکەدەوو عیلمی بەسیطە
عاقڵ طەلەبی مەدرەسەوو جەهلی مورەککەب (٦)

قارۆنە فەلەك ، موستەحەقی گرتن و خەسفە
زیو و زەڕی شەمس و قەمەرە ، دیرهەمی کەوکەب (٧)

لەنێوان (موکەددەر) و (مەشرەب)دا تەناسوب هەیە .
ئالۆدە بە دنیا (عم) و (کم)و (گم) و (مز) : ئالۆدەیی دنیا .

(٦) هەوەس : ئارەزۆ . مەیکەدە : مەیخانە . عیلمی بەسیط : زانستی سادەی بێ پێچ و پەنـا . طەڵەب : داوا . جەهلی مورەککەب : نەزانینی دۆباد ، نەزانین و نەزانین بە نەزانینەکەش .

واتە : دڵدار فڕوفێڵ و پێچ و پەنا نازانێ ، بەدوای مەیکەدەی خۆی و زانستێکی سادەدا ئەگەڕێ و سەر لە خۆی ناشێوێنێ . بەڵام ئەوانەی کە خۆیان بە زانا و خوێندەوار دائەنێن ، بە خەیاڵی خۆیان هۆگری خوێندن و قوتابخانە و زانستن ، کەچێ لەڕاستیدا شوێنی نەزانێ کەوتـوون و بـە خۆیشیان نازانن .

لە کۆکردنەوەی (مەیکەدە) و (مەدرەسە) و ، (عیلم) و (جەهل) و، (بەسیط) و (مورەککەب)دا طیباق هەیە .

هەوەسی (کم) : طەڵـەبی . عاقڵ طەڵـەبی (عم) و (ت) : جاهیل طەڵەبی . (کم) : عاقڵ هەوەسی . (گم) : جاهیل هەوەسی .

هەرچەند لە هیچ کام لە نوسخەکانی بەردەستمانا لەجیاتیی (عاقڵ) لە (جاهیل) بەولاوە شتێکیتر نەبو ، ئێمە لامانوایە ڕاستەکەی (غافڵ)ە و بە هەڵەی نۆسیار بووە بە (عاقڵ) . مەعناکەش بەمجۆرە ڕەساتر دێ و وای لێدێتەوە : ئەوەی بێئاگا بێ لە عەشق ڕێگای خوێندن ئەگرێتەبەر، بەڵام خوێندن لەوە زیاتری بەدەمەوە نییە کە نەزانینی بۆ دۆپات ئەکاتەوە و نایگەیەنێ بە ناسینی ڕاستەقینە کە تەنها لە ڕێگای عەشقەوە پەیدا ئەبێ .

(٧) قارۆن : دەوڵەمەندێکی جولەکە بووە لە خۆی بایێ بووە ، خوایش غەزەبی لێگرتووە دارایێ و سامانی بردووە بە ناخی زەویدا . خەسف : ڕۆچۆن . دیرهەم : پارەی زیو . کەوکەب : ئەستێرە .

واتە : چەرخی گەردۆن لە بەدکرداریێ و کەچ ڕەفتـاریدا وەك قارۆن وایە ، زێڕ و زیوەکەشی بریتییە لە ڕۆژ و مانگ و پارەی زیویش بریتییە

قەللابی جیهان نەقدی عەیاری نییە قوربان !
« نالی » مەحەکی هیممەتی کردۆیە موجەڕڕەب (٨)

★ ★ ★

لە ئەستیرەکان . بۆیە ئەمیش ، وەك قارۆن ، شایانی ئەوەیە خوا تێك و مەکانی بدا و بە ناخی زەویدا بیباتە خوار .

لەنێوان (فەلەك) و (شەمس) و (قەمەر) و (کەوکەب) و ، (زێڕ) و (زیو) و (دیرهەم)دا تەناسوب و ، لە وشەی (قارۆن) و (خەسف)یشدا تەلمیح هەیە . هێنانی (شەمس) و (قەمەر)یش بەدوای (زیو) و (زێڕ)دا کە (خۆر) و (زیو) سپین و (مانگ) و (زێڕ)یش زەردن ، لەف و نەشری مورەتتەبە .

گرتن (ت) : گردن . ئەویش هەر بەمەعنا گرتنە .

(٨) قەللاب : بێبار . نەقدی عەیار : نەختی بێگەرد . مەحەك : بەردێکە زێڕی بێگەرد و ناپاکی پێ لە یەك جوێ ئەکرێتەوە .

واتە : گەردۆنی بێبار چونکە هەر ڕۆژە لەسەر بارێکە زێڕ و زیوی ساغی لا نییە . زێڕ و زیوی ساغ لای کەسێکە هەم ساغ بێ و هەم ڕێگای خۆیشی نەگۆڕێ . بەڵام نالی، بەپێچەوانەی گەردۆنەوە ، بەردی مەحەکی هیممەتی بەرزی خۆی تاقیی کردووەتەوە و دەری خستووە کەوا ساغ و بێگەردە .

لە کۆکردنەوەی (نەقد) و (عەیار) و (مەحەك)دا تەناسوب هەیە .
قوربان (ت) و (مز) : صەدبار .

تیپی تێ

— ١ —

ماتەم ، وەکو زولفەینی سییەھ ، گرتی سەراپات
پۆشی لە ڕوخت تەعبییەیی بەیدەق و شامات (١)

— ١ —

(١) سییەھ : سیاه ، ڕەش . ڕوخ : ڕوو . ئەسپی شەترەنج . تەعبییە : کۆکردنەوە . زاراوەیەکی سوپاییشە . بەیدەق : ڕێگا پیشاندەری ڕێ . سەربازی شەترەنج ، لە (پیادە)وە کراوە بە عەرەبێ . شامات : یا مەبەست وڵاتی شامە ، یا جەمعی (شامە)ی بە مەعنا خاڵە ، یا ڕستەی (شاە مات)ە کە لە زاراوەکانی شەترەنجە .

واتە : خەم و پەژارە وەك زولفە درێژەکانت ، یاخود لەگەڵ زولفە درێژەکانتا ، کە هەموو لەشتیان داگرتووە ، لە تەوقی سەرتەوە تا بەری پێتی گرتەوە . ڕێگای لێ بڕیت چاوساغەکان کۆکەیتەوە و بەرەو وڵاتی شام بکەویتە ڕێ . بەمپێیە ئەبێ بخوێنینەوە (بەیدەقی شامات) . یاخود : ڕێگای کۆکردنەوەی خاڵەکانتی لێ گرتی و ئیتر ناتوانی دەریانخەی ، چونکە کەسێ کە تازیەبار بێ خۆی پێ ئارایش نادرێ و ناتوانێ زولفەکانی لادا و خاڵەکانی لە بەرچاوی تەماشاکەرانا کۆکاتەوە . یاخود : ڕێگای کۆکردنەوەی پیادەکانی شەترەنجەکەتی لە ئەسپەکان گرت و بەهۆی ئەوەوە (شا) مرد و (کش مەلیك !)ی لێ کرا و دۆڕاندت . .

هەرچۆن بێ ، دیارە ئەم قەسیدەیە بەبۆنەی مردنی یەکێکەوە وتراوە و ڕۆی دەمی تیا کراوەتە نازدارێك و هەر بۆیەش ئەڵێن بۆ لاواندنەوەی باوکی (حەبیبە)ی وتووە و ئێمەیش لەسەر ئەوە ئەڕۆین . جا ئەگەر ئەمە ڕاست بێ ، لەگەڵ ڕەچاو کردنی مەعنای یەکەمدا وائەگەیەنێ نالی تەمای ئەوەی لە دڵا بووە حەبیبە بچێ بۆ لای بۆ شام ، بەڵام حەبیبە بەبۆنەی کۆچی دوایی باوکیەوە ڕێگای ئەوەی لێ بڕاوە و (شامات) تەنها

تاقانه یەتیمی خەلەفی ئاخری نیسان !
تۆ خۆش بی ، صەدەف بێ بە فیدات ، دوور بی لە ئافات (٢)

بۆ فەوتی صەدف حەیفە برێژێ دورەری ئەشك
ضاییع مەکە دوڕ دانە بە غارات و خەسارات (٣)

ئیشارەتێکی تیا ئەبێ بۆ مردنی باوکی (حەبیبە) چونکە باوکی حەبیبە بۆ حەبیبە لە حوکمی (شا)دایە و (مات)ەکەش مەعنای مردنەکەی ئەگەیەنێ .

بەپێی هەرکام لە مەعناکان جۆرە شوبهاندنێك و ، تەناسوبی نێوان چەند وشەیەك و ، تەلمیح بۆ چەند زاراوەیەك ، لە شیعرەکەدا هەیە .

(٢) تاقانە یەتیم : دوڕڕی تاقانە . خەلەف : پاشماوە . صەدەف : گیانلەبەرێکی دەریاییە لە بەهارانا دێتە سەر ئاو و سکی ئەکاتەوە دلۆپی بارانی تێ ئەکەوێ ئەنجا سکی ئەنێتەوە بە یەکدا ، ئەو دلۆپە بارانانە لە سکیا ئەبن بە مرواری . جا ئەگەر پتر لە دلۆپێکی تێکەوتبو ، پتر لە مرواریەکی تیا پەیدا ئەبێ ، بەڵام مرواریەکانی ورد ئەبن و زۆر گرانبەها نابن . ئەگەر تاقەیەك دلۆپیشی تێکەوتبو تاقە مرواریەکی لێ پەیدا ئەبێ و ئەو مرواریە زۆر گرانبەها ئەبێ . ئیستا هەرچی زۆر نایاب و گرانبەها بێ ، پێی ئەوترێ (دوڕڕی یەتیم) .

واتە : ئەی تاقانە مرواریی بەری دلۆپی دوازۆژەکانی بەهار ، کە دلۆپی بارانیان تیا گەورە ئەبێ ، خۆت خۆش بی (صەدەف)ەکەی باوکت کە ساڵەها تۆی لە پشتی یا لەژێر چاودێرێ و دەسەڵاتی خۆیا ڕاگرت ، مرد .. خۆت لە دەرد و بەڵا دوور بی ! .

لەمبەیتەوە دەرئەکەوێ خۆشەویستەکەی نالی کە ئەم قەصیدەیەی بۆ وتووە تاقانەش بووە و بەری باوکێکی پیریش بووە ..
لە (دوڕڕی یەتیم)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و بەڵگەش (دوور بی لە ئافات)ە .
تۆ خۆش بی (چن) و (عم) و (ك) و (ت) و (مز) : تۆ خۆش بە .

(٣) دورەر : جەمعی (دوڕڕ)ی عەربییە . دوڕدانە : دەنکی مرواری . فرمێسك . غارات : تاڵان .

واتە : حەیفە لەبەر مردنی باوکت کە وەك صەدەف ، مرواریی تۆی شاردبووەوە و نەیئەهێشت بەو هەمو گرانبەهایی و نازداریەوە کە هەی ،

دیدەت وەکو گوڵ سوورە ، پڕی شەبنمی ئەشکە ؟
یا لالەیی پڕ ژالەیە دوو نەرگسی شەهلات ؟ (٤)

بۆ گریەیی تۆ ڕەنگە منیش هێندە بگرییم
گەوهەر بڕژێنین بە بوڵندیی قەد و باڵات (٥)

لاکین ئەمە دونیایە ، گەهێ سوورە ، گەهێ شین
لا یُسألُ مَن عاشَ ، وَ مَنْ مات ، وَ مَنْ فات ؟! (٦)

دەرکەوی ، دلۆپ دلۆپ فرمێسکی وەك دەنکە مرواری هەڵڕێژی و لەناویانبەری و بە تالانیان بدەی .. صەدەف کەی ئەوە دێنێ مرواری لەپێناویا بەخت بکرێ !

لە کۆکردنەوەی (صەدەف) و (دوڕ)دا تەناسوب و، لە (صەدەف)یشدا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و بەڵگەش وشەی (فەوت) و تێکڕای بابەتەکەیە .

دورەری ئەشك (« پەراوێزی » چر) و (گم) : دوڕی ئەشکت .

(٤) شەبنم : شەونم . لالە : گوڵە مێلاقە . ژالە : وشەیەکی فارسییە بەمەعنا شەونم یا تەرزە . شەهلا : چاوێ ڕەشییەکەی مەیلەو شین بێ .
واتە : چاوی لەبەر گریانی زۆر سوور هەڵگەڕاوی ، پڕ لە فرمێسکی سپیت ، گوڵالە سوورەیە شەونمی بەسەرا باریوە ، یان چاوە مەیلەو شینە وەك نەرگس مەستەکانت گوڵە مێلاقەن ، شەونمیان کەوتووەتە سەر ، یاخود تەرزە کوتاونیەتەوە ؟!
لە (دوو نێرگسی شەهلات)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و بەڵگەش بەیتی پێشووە .
شبنمی (عم) و (کم) و (گم) و (مز) : شەونمی. نەرگسی (کم) و (گم) : نێرگسی .

(٥) گریە : گریان .
واتە : لەوانەیە منیش بەهۆی گریانی تۆوە ئەوەندە بگریم ، بە هەردوکمانەوە بە بەرزیی باڵات دلۆپی فرمێسکی وەك گەوهەر هەڵڕێژین .
بۆ (کم) و (گم) : بەو . بڕژێنین (کم) : بڕژێنم .

(٦) سوور : شایی . ڕەنگی سوور . شین : گریان . ڕەنگی شین .
واتە : بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا گریان دادی کەس نادا . ئەمە دنیایە ،

بەس گریە بکە بۆ پودەر و بابی حیجابت
بێبابییی تۆ مۆریثە بۆ وەصڵ و مولاقات ! (٧)

بێبابییی تۆ بۆ من و تۆ بابی فوتوحە
بێبابییی تۆ خواستەیی من بو بە ئاوات (٨)

جاریوا هەیە شایێ و زەماوەندە و جاریواش هەیە شـین و شەپۆڕە . یاخود جاریوا هەیە جلی سوری دڵخۆشیی لەبەردایە و جاریواش هەیە جلی شینی ئازیەتباریێ ئەپۆشێ . ژیان و مردن بە دەست خوایە ، کەس لیینارپرسێتەوە کێ ژیا و کێ مرد و کێ لەکیس چوّ !

لە (سور) و (شین)دا لەطافەت و ، لەنێوانیانا تەناسوب و طیباق و، لەنێوان (مات) و (فات)دا تەناسـوب و جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (عاش) و (مات)یشدا طیباق هەیە .

(٧) پودەر : وشەیەکی فارسـییە بەمەعنـا باوك . باب : بـاوك . دەرگا . حیجاب : پەردە . دەرگاوان .

واتە : بەس بۆ ئەو باوکەت بگری کە بوبـو بە پەردە و دەرگا لەنێوان من و تۆدا ، نەیئەهێشت بە یەك بگەین . بێباوکیی تۆ ، یا نەبونی دەرگا لەنێوان من و تۆدا لەوانەیە ببێ بەهۆی بەیەكگەیشتنمان .

نالی لـەم شیعرەدا وێنەیـەکی زۆر جوانی داهێنـاوە . کە هەروا بە سەرپێیی سەیری شیعرەکە بکەین وای لێ تێئەگەین بنیادەم کە ماڵەکەی بێدەرگا بو هاتوچۆکەر بەئاسانێ پێیئەگەن . بـەڵام لا قوڵەکەی ئەوەیە باوك کە مرد فرزەنـد و کەسوکاری مـیرات و کەلەپورەکەی ئەبـەن بۆ خۆیان و هەرکامیان شتێکی لێ پێ ئەبڕێ . ئەوەش کە لە باوکی ئەمەوە بۆ ئەم ئەمێنێتەوە نیعمەتی بەیەكگەیشتنیەتی لەگـەڵ خۆشەویستەکەی کە ئەوسا باوکی ڕێیی لێ گرتبو و لەبەر بونی ئەو ، ئەو مافەی نەبو .

کۆکردنەوەی وشەی (حیجاب) کە لە (حەجب)ەوە هاتووە بەمەعنا ڕێگای میرات بردن لێ گرتن ، لەگەڵ (مۆریث) کە هەردوکیان زاراوەی زانسـتی (فەرائیض)ن ، تەناسوبی تیایە و لەگـەڵ شوێنەکەشدا زۆر ئەگونجێ کە بابـەتی سـەرخۆشێ لێکـردن و ئازیەتباریـە . (بابی حیجاب)یش لەطافەتی تیایە چونکە بۆ مەعنای (باوك)یش و (دەرگا)یش دەستئەدا . لەنێوان (حیجاب) و (باب)یشدا تەناسوب هەیە .

(٨) فوتوح : کردنەوە . خواستە : داوا .

واتە : بێباوکیی تۆ یا بێ دەرگاییی ماڵی تۆ ، بۆ من و تۆ دەرگای ڕێگا

بێ بابی موورادی من و تۆ بۆ بە تەمەننا
بێ بابی دوعایی من و تۆ بۆ بە موناجات (٩)

ئەو بابە کە فەتح و ظەفەری قەلعەیە قەلعی
با قەلعی بکا زەلزەلەیی هاذیمی لەذذات (١٠)

ئەو پیری خەرەف ، ئافەتی مەردییو صەفا بو
تۆ شۆخ و جوان ، دوور بی لە ئافات و خەرافات (١١)

لە ڕۆدا کردنەوەیە و ، ئاواتی من بووە هەمیشە لە خوام خواستووە .
لەنێوان هەردو (بابی) و (بێبابییی)یدا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (باب) و (فوتوح)دا تەناسوب هەیە .

(٩) بێ بابی : بێ باوکی . موراد : ئارەزو ، مەبەست . موناجات : پاڕانەوە لە خوا لەژێر لێوەوە ، بە کزی .

(١٠) قەلعە : قەڵا . قەلع : هەڵکەندن و لەبن‌هێنان . زەلزەلە : بومەلەرزە . هاذیم : تێژبڕ . هاذیمی لەذذات : مەرگ .
واتە : ئەو باوکەی ، یاخود ئەو دەرگایەی ـ کە مەبەست لەویش هەر باوکەکەیە ـ کە هەڵکەندنی لە پایەی گرتنی قەڵایەکدایە ، با بومەلەرزەی مەرگ یاخود با بای بومەلەرزەی مەرگ لە بنی بێنێ .
وشەی (هاذم اللذات) لە فەرموودەیەکی پێغەمبەردا هاتووە . ئەشگونجێ (هازم اللذات) بێ واتە : ئەوەی خۆشی ئەبەزێنێ و ڕاوی ئەنێ یاخود (هادم اللذات) بێ واتە : تێکدەری خۆشی .
لە وشەی (ئەو بابە)دا تەورییە هەیە . هەروەها لەنێوان (باب) و (قەلعە) و (زەلزەلە) و (با)دا بەمەعنا (ریح) تەناسوب هەیە و ، لەنێوان (قەلعە) و (قەلع)یشدا جیناسی ناقیص هەیە .
ئەو بابە (چن) و (عم) و (ك) و (تۆ) : ئەو بابی ، کە بە (ئەو بابێ) یا (ئەو بابەی)یش ئەخوێنرێتەوە .
فەتح و (چر) : بابی . قەلعی (عم) و (گم) : قەمعی . هاذیم (چر) و (ك) : هازیم . (عم) و (کم) و (گم) و (مز) : هادیم .

(١١) خەرەف : خەڵەفاو . مەردی : پیاوەتی . صەفا : ڕابواردن . خەرافات : خەڵەفان .
ئەو پیری خەرەف (چر) : ئەو پیر و خەریف . (کم): ئەو پیر و خەرەف . (ك) : ئەو پیری خەریف . مەردییو (چن) : مەردانی .

ئەو فەوت و وەفاتە سەبەبی عەهد و وەفاتە
چۆ صاعیقەیی بەردی عەجوز و ، گوڵ و مل هات (١٢)

گوڵ تاجی لەسەر نا و ، چەمەن مەخمەڵی پۆشی
هات موژدە کە خەلعەت گەیییە بەر بە موباهات (١٣)

---

(١٢) صاعیقە : هەورە برۆسکە ، یا گرمەی وەك هەورە برۆسکە لەسەر گوێ قورس . بەردی عەجوز : برجی پیرەژن لە دوازۆژەکانی زستانا ، یاخود مەبەست لە (بەرد) هەر بەردی کوردیێ و لە (عەجوز)یش بنیادەمی پیرە .

واتە : ئەو لەناوچوون و مردنی باوکتە ئەبێ بەهۆی جێبەجێ کردنی ئەو گفتەی پێتداوم .. خوا شوکر کەوا مرد .. بە مردنی ئیتر گوێمان لە گرمەگرمی وەك هەورە برۆسکەی ، دوازۆژەکانی ژیـانی یا وەك بەرد هاویشتنی ئەو نابێ و لەمەوپاش بەهاری ژیانــە و تۆیش وەك ملوانکەی گوڵ ئەکرێیتە ملی من .

لەنێوان هەردو (وەفاتە)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

عەهد و (چر) : وەعد و . چۆ (کم) و (گم) و (ك) و (ت) و (تۆ) : چوون .

(١٣) چەمەن : چیمەن . خەلعەت : خەلات . موباهات : فیز و کەشوفش .

واتە : گوڵ پشکوت و چیمەن بەرگی سەوزە گیای وەك مەخمەڵ ناسکی لەبەرکرد و موژدە هــات کەوا خــەلاتی بەهار بە فیــز و کەشوفشەوە گەیشتە بەرەوە .

لەسەر نا و (عم) و (گم): لەسەر ناوە. تێکستەکانی نیوەی دوەمی ئەم شیعرە ئالۆزییەکی زۆریان تیایە . ئێمــە تێکستی نوسخەی (عم)مان پێ ڕاستتر بو لە هەموان . وا تێکستی نوسخەکانیتریش پیشان ئەدەین :

(چر) و (تۆ) : **هات موژدەیی خەلعەت ، گەییە بەرگی موباهات**

(چن) و (مز) : **هات موژدەیی خەلعاتی گیا بەرگی موباهات**

(کم) : **هات موژدەیی خەلعەت ، گەییە بەرگی موباهات**

(گم) : **ها موژدەیی خەلعەت گەییە بەر بە موباهات**

(ت) : **هات موژدە خەلات و گەییە بەرگی موباهات**

(ك) : **هات موژدەیی خەلعات ، گەییە بەرگی موباهات**

هات زەمزەمەیی بولبول و ئاوازەیی قومریێ
هات بادی صەبا ، دێن و دەچن عەرعەر و بانات (١٤)

نەجم و شەجەر و نەرگس و ئەنواری شگۆفە
جیلوەی چەمەنن ، یەعنی زەمین بۆ بە سەماوات (١٥)

ماوەردە لەسەر خەرمەنی گوڵ عەطرفشانە ،
یا ئاوی حەیاتە : عەرەقی وردی موحەبیات ؟! (١٦)

---

(١٤) زەمزەمە : هەرا و زەنا . قومریێ : کۆتر . بانات : درەختەکانی بان .

واتە : بەهار هاتووە ، لە شایی هاتنی بەهارا بولبول دەسیان کردووە بە خوێندن و کردۆیانە بـە هـەرا و ، کۆتر کەوتۆنەتە گمەگم و ، داری عەرعەر و بان بە دەم بای بەیانییەوە ئەشنن و دێن و دەچن .

بلبل و (مز) : قومرییو . قومریێ (چر) و (ك) و (تۆ) و (مز) : قەماریێ . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (ئاوازەیی) بە (ئاوازی) بخوێنرێتەوە .

(١٥) نەجم : گیای کورتی بێلاسـك . شەجەر : درەخت . ئەنـوار : جەمعی (نەور)ە واتە : چرۆی ئەو درەختانەی گوڵ ئەکەن . شگۆفە : پشکۆتۆ .

واتە : گیای کورت و دار و درەخت و نەرگسی سپێ و زەرد و چرۆی پشکۆتۆی درەختەکان ، ئەمانە هەمۆ مایەی ڕازانەوەی چیمەنی عەردن و زەویان پێ بووە بە ئاسمان ، ئەو چۆن بە مانگ و ڕۆژ و ئەستێرەکانی ئەدرەوشێتەوە ، ئەمیش بەمان ڕازاوەتەوە .

(١٦) ماوەرد : ماء الورد ، گـولاو . خەرمـەن : خەرمان . عەطرفشـان : ئەوەی بۆنی خۆش بلاو ئەکاتەوە . ورد : بچۆك ، یاخـود وەرد : گوڵ . موحەبیا : تەوێڵ .

واتە : ئەو ئارەقە وردەی بەتەوێڵتەوەیە ، یاخـود ئـەو ئارەقی گوڵی ناوچاوتــە ، گولاوە پرژاندۆیانـە لە خەرمـانی گوڵ و بـۆنی عەتر بلاو ئەکاتەوە ، یاخود ئاوی حەیاتە هەرکەس بـە زمان بیلێسێتەوە هەرگیز نامرێ ، یان ئارەقی شەرمە ؟

نیوەی دۆهەمی ئەم شیعرە لە تێکستەکانی بەردەستماندا زۆر ئاڵۆزە . ئێمە تێکستی (چن) و (مز)مان پەسەند کرد و وا ئەو تێکستەکانی‌تریش ئەخەینە پێش چاو :

(عم) : **یا ئاوی حەیاتە عەرەق و وەردە موحەبیات**

گوڵشەن وەکو بەزمێکە کە ئاحادی هوزاری
بۆ تاقە گوڵێکی گەییە ڕوتبەیی مێئات (١٧)

تۆ باقییەیی ساقییەیی صەحنی چەمەن بە
مەیدان هەمو مەی دانە بە کاسات و بە طاسات (١٨)

« نالی » یەك و ئەو کەس کە تەمامی غەزەلی بیست
مەعلومی بووە زۆر و کەمیی خاریقی عادات (١٩)

(کم) و (ت) : **یا ئاوی حەیاتە ، عەرەقی وەردە موحەییات**

(گم) و (تۆ) : **یا ئاوی حەیاتە عەرەقی وەردە (یا : وردە) موحەییات**

(ك) : **یا ئاوی حەیاتی عەرەقی وەردی (یا : وردی) موحەییات**

(١٧) ئاحاد : یەکە یەکە . هوزار : بولبول ، یاخود هەزار . مێئات : صەدان .
واتە : باخی گوڵانی ژیان وەك سەیرانگەیەکی لێهاتووە یەکە یەکەی بولبولەکانی بۆ گەیشتن بە تاقە گوڵێکی کە ڕۆی تۆیە، بوون بە صەدها .. یاخود یەکە یەکەی هەزاران بولبولەکەی .. تاد . بەمپێیە مەعنای (بولبول)مان لەوەوە بۆ دێ کە چەمەن بێ بولبول نابێ و ئەو هەزارانە ئەبێ بولبول بن .
زیادەڕەوییەکی زۆر شاکارانەیە ئەمەی نالی کردوێەتی یەکە یەکە بگەنە صەدان ..

(١٨) باقییە : ماو . ساقییە : ئاوگێڕ . صەحن : مەیدان ، یاخود سینی . کاسات : جەمعی (کاسە)یە . طاسات : جەمعی (طاسە)یە .
واتە : تۆ خۆش بی و هەمیشە هەر مەیگێڕی باخی ژیان بی .. جیهان مەیدانی ژیان و مەرگە ، بە کاسە و بە تاسە شەرابی مەرگی تیا دەرخواردی خەڵکی ئەدرێ .. یاخود : چش لە خەڵك ، تۆ بۆ خۆت بژی و لەسەر سینیی ژیان بمێنەرەوە ، دنیا هەمو مەیدانی خۆشی و ڕابواردنە .
لە شیعرەکەدا ئیشارەتێکیش بە زاراوەی (ساقی و باقی) هەیە کە بەوە ئەڵێن بۆ ئادەمیزاد ئەمێنێتەوە لە مامەڵەدا ..
باقییەیی ساقییەیی (عم) و (گم) : ساقییەوو باقییەیی . (کم) و (ت) و (مز) : باقییەوو ساقییەیی .

(١٩) خاریقی عادات : ئەو کردارانەی لە توانای هەموکەسدا نین و خواوەند بەهرەی لێهاتنیان تەنها بە هەندێ کەسی هەڵبژاردەی خۆی ئەدا .

چاوت لە برۆ یەعنی لەژێر طاقی نەظارەت
بێپەردە عەیان دێتە تەکەللوم بە ئیشارەت (١)

شایستەیی شان ، لایقی مل طورڕەیی تۆیە
نەك طورڕەیی شاهەنشەهیو طەوقی وەزارەت (٢)

واتە : نالی یەك کەسە ، بەڵام ئەوەی ئاگای لە هەمۆ شیعرەکانی هەبێ ، بۆی دەرئەکەوێ کرداری (خرق العادة) زۆر ڕۆئەدا یا کەم . مەبەستی لەوەیە بڵێ کردارە ئەدەبییەکانی من هەمۆیان (خرق العادة)ن .

لە نوسخەی (تۆ)دا لەلای سەرۆی ئەم قەصیدەیەوە نۆسراوە « بند هفتم در مرثیهء یکی از محبان اسلامبولی فرموده » . واتە : بەندی حەوتەم لە لاواندنەوەی یەکێ لە خۆشەویستە ئەستەمۆڵییەکاندا فەرمۆیەتی . بەڵام بەئاشکرا دیارە لە دڵدانەوەی یارەکەیدا وتویەتی بەبۆنەی مردنی باوکیەوە کە نەیهێشتووە شۆ بکا بە نالی و عەقڵیش نایگرێ نالی لە دواساڵەکانی ژیانیا لە ئەستەمۆڵ یارێکی بۆبێ بەتەمای هێنانی بۆبێ و باوکی ڕێی لێ گرتبێ وەك لە قەسیدەکەوە دەرئەکەوێ ، تا مەعنای قەصیدەکە لەگەڵ ئەو قسەیەدا یەكبخەین کە لە نوسخەکەی (تۆ)دا نۆسراوە .

— ٢ —

(١) طاق : تاق ، پەنجەرەی هیلالی . نەظارەت : وەزیری . عەیان : ئاشکرا . مەعنای ئەم شیعرە بەسراوە بە شیعری پاشەوەیەوە .

(٢) شایستە : شایان . طورڕە (ی یەکەم) : زوڵفی لوول . طورڕە (ی دوهەم) : مۆر ، نیشانە . طەوق : ملەوانە .

واتە : چاوت بەئاشکرا و بێپێچ وپەنا لەژێر تاقی وەزیریدا کە برۆتە ، بە ئیشارەت دێتە قسە و ئەڵێ زوڵفت شایانی شان و ملی تۆیە ، لەکاتی بڵاویدا شانت دابۆشێ و لەکاتی لولییشدا لە ملت بئاڵێ ، نەك نیشانەی شاهەنشایێ و ملوانکەی وەزیرێ کە لەعاستی زوڵفتدا هیچ بایەخێکیان نییە .

بە وەزیر دانانی چاو لەبەر ئەوەیە کە چاوەکان دوانن و وەزیریش جاران دوان بوون : وەزیری دەستە ڕاست و وەزیری دەستە چەپ .

سەر خاتیمەیی حوسنی عیادەت کە نەهاتی
باریٚ بگەرە فاتیحەوو دەئبی زیارەت ! (٣)

کیٚ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتوت
لەو تەختە کەوا صاحیبی مۆرن بە صەدارەت ؟ (٤)

---

(٣) خاتیمەی حوسن : عاقیبەت خێریٚ ، مردن . عیادەت : هەواڵ پرسیی نەخۆش . باریٚ : کەڕەتێك . فاتیحە : سوورەتی فاتیحە خوێندن بۆ گیانی مردوٚ . دەئب : نەریت . زیارەت : زیارەتی گۆڕ .

واتە : کە نەخۆش بوٚم و کەوتبوٚمە گیانەلآ نەتکرد کەڕەتیٚ بێی سەرێکم لیٚبدەی و هەواڵێکم بپرسی .. ئیستا کە مردوٚم جاریٚ وەرە تەعزییەکەم فاتیحەیەکم بۆ بخوێنە و نەریتی زیارەتی گۆڕەکەم بەجیٚبێنە .

لە کۆکردنەوەی (خاتیمە) و (فاتیحـە)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (عیادەت) و (زیارەت)دا تەناسوب هەیە . ڕستەی (خاتیمەی حوسن)یش ئیشارەتە بـۆ زاراوەی (حسن الختام) کە گەلیٚ جـار بەمەعنای مردن بەکاردیٚ .

(٤) نار : هەنار . تەخت : تەختی سینە و تەختی ڕوٚ . صەدارەت : کەوتنە لای سـەرەوە . ئیشارەتیشە بـە زاراوەی (صەدر) کە لە سـەردەمی عوسمانییەکاندا بە سەرەك وەزیران وتراوە .

واتە : کیٚ دەستی ئەگاتـە بەهێی مەمك و هەنـاری ڕوٚمەتت بەسەر تەختی سینە و ڕوٚتەوە ، کە هێشتا کاڵن و پیٚنەگەیشتوٚن و فەرمانی گرتنی لای سەرەوەیان دراوەتیٚ ؟

لە خواستنی (تەخت)دا لە تەختی شاییەوە بۆ تەختی سینە و ، (مۆر) لە فەرمانی وەزیرییەوە بۆ گۆی مەمك و ناوەڕاستی کوڵم و ، (صەدارەت) لە سەرەك وەزیرییەوە بۆ بەرزیی شوێنی مەمك و گۆنای یار، ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیـە و بەڵگەش شـوێنی بابەتەکەیە . لـە کۆکردنەوەی (تەخت) و (مۆر) و (صەدارەت)یشدا تەناسوب هـەیە . لە وشـەی (نەگەیشتوٚت)یشدا ئیشارەتێکی ناسك هەیە بۆ ئـەوە کە جاران خەڵك بەئاسـانیٚ دەستیان نەئەگەیشـتە کاربەدەسـتانی بەرز ، هەروەهـا لە وەصفکردنی پیٚشوبهێنراویشدا بە کاڵیٚ ، ئیشـارەتە بۆئـەوە کـەوا کاربەدەست ئەگەر فامیدە و پیٚگەیشتوٚ بی خۆی لە خەڵك دوٚر ناگریٚ .. لەوانەیە پلارێکی (نەفـامیٚ)یشـی تیـا بیٚ ، گرتبێتیـە ئەوانـەی لـە کۆمەڵ و ژیانا لە سەرەوەن ..

دەسرۆکەیی هەوریٚ چ حیجابێکە کە تێیدا
شمسُ فلك الحسن أنارَتْ فَتوارت ! (٥)

هەرچەندە گوناهی دەمەکەت بارە لەسەر لێو
حەددی چییە « نالیٚ » کە بلێ ماچە کەفارەت ؟! (٦)

کێ (چـر) و (چـن) و (عـم) و (ك) : کـەس . نـەگەیشـتوٚت (چـر) : نەگەیشتوٚ .

(٥) واتە : سەرپۆشی تەنکی هەوریٚ چۆن جوٚرە سەرپۆشێکە ، ڕۆژی ڕوٚتی جار جار لێوە دەرئەکەوێ و جار جار ئەشارریٚتەوە ؟!

له وشەی (هەوریٚ)دا ئیشارەت بەوەش کراوە کە ڕوٚی یـار لەژێـر سرکەییەوە وەك خوٚری ژێر هەور وایە،چۆن‌هەورەکە هەمیشە ڕوٚی خوٚر داناپۆشێ بەڵکو جارجار ئەیشارێتەوە و جار جار ئەڕەوێتەوە ، ئەمیش هەمیشە ڕوٚی یار داناپوٚشێ،جار جار بەسەریەوە ئەبێ و جارجار لائەچێ.
له (شـمس)دا ئیسـتیعارەی موصەڕڕەحـە هـەیە و (دەسـروٚکە) و (الحسن)یش بەڵگەکەینی .

دەسرۆکەی (کم) و (گم) : دەسرۆکەوو . نیوەی دوٚهەمی ئەم شیعرە لە پەراوێزی نوسخەی (چر)دا بەمجوٚرەیە :

شمس فلك الاطلس نارت فتوارت

(٦) دەمەکەت : خوێنەکەت ، ئەو خوێنەی کردت . دەمت . (دە وامەکە)ت . بار : ئەو توێژەی بەسەر لێوی وشکەوە پەیدا ئەبێ . باری هەڵگرتن . حەد : سزای شەرعیی گوناه . توانا . کەفارەت : ئەوەی گوناه یا شتێکی ماددی دابشوا .

ئەتوانرێ مەعنای ئەم شیعرە بە چەند جۆر لێك‌بدرێتەوە :

یەکەم ــ هەرچەند خوێنی سوٚری ئەو دڵدارەی بە ناحـەق کوشتت بووە بە بار و بە لێوتەوە وشك بووەتەوە و بەئاشکرا پێوەی دیارە ، نالیٚ هەر حەددی نییـە بلێ ماچی لێـوت ئەو خوێنەی لێ دائەشـوا و پاکی ئەکاتەوە . دیارە مەبەست لە خوێنەکە سوٚریی لێـوی یارە کە هەرگیز لاناچێ .

دوٚهەم ــ هەرچەند تاوانی دەمت کە بە دڵداری وت (نـا) و ئەویش لە داخانا مرد، بووە بە بارێك بەسەر لێوتەوە و،لە ڕۆژی قیامەتا کە هەموٚ ئەندامی ئادەمیزاد شایەتیی لێ‌ئەدەن ، لێوت لێت دێتە دەنـگ ، نـالیٚ

— ٣ —

مەکە ئیخلافی ئەو وەعدەی کە فەرموت
دەخیلت بم کە خانەی صەبرەکەم سوت (١)

لە ڕوت و قوتی وەك من ڕو مەپۆشە
کە وەصلی تۆیە قوتی عاشقی ڕوت (٢)

حەددی نییە بلێ : ماچ ئەوبارە لە لێوت ئەکاتەوە .

سێهەم ـ هەرچەنـد بەهۆی تاوانی دەمتەوە کـە لەعاستی دڵدارانا قڕوقەپ بووە و هیچ ناڵێ ، لێوت باری لێ نیشتووە ، ناڵی حەددی نییە بلێ ماچ ئەو بارە لە لێوت ئەکاتەوە .

چوارەم ـ هەرچەند ئەوەندەت گوناە لەعاستی دڵدارانا کردووە و لە خۆتت دوور خستۆتەوە و پێت وتون « دە مەکەن ! » ، گوناە بووە بە بار و بەسەر لێوتەوە کەڵەکەی کردووە ، ناڵی بۆی نییە بلێ کەفارەتی ئەو هەمو گوناهە ماچی لێوتە .

پێنجەم ـ لەگەڵ ئەوەندەی هەرکام لەم چوار مەعنایە کە پەیوەندی بە نیـوەی یەکەمی شـیعرەکەوەیە ، ئەشتوانرێ مەعنای نیوەی دوهەمی بەمجۆرە لێ بدرێتەوە : ناڵی ئەگەر بلێ کەفارەتی ئەم گوناهە ماچی لێوتە ، خۆی گوناهبار ئەبێ و ئەبێ حـەددی لێ بدرێ . یاخـود : نـالی ! بلێ حەددی ئەم گوناهانە ئەوەیە ماچێك لە لێوی یار بسەنرێ . .

هەرچۆنی مەعنا لێبدەینەوە ، لە کۆکردنەوەی (گوناە) و (دەم)دا کە بە شێوەی نوستێنی کۆنی مەعنای خوێن ئەگەیەنێ ، لەگەڵ وشەی (حەدد) و (کەفارەت)دا ، تەناسوبێکی جوان هەیە . هەروەها لە کۆکردنەوەی (دەم) و (لێو) و (ماچ) و (حەد بون)یشدا . .

— ٣ —

(١) ئیخلاف : پێچەوانە کردن . خانە : ماڵ . سـوت : سوتا . سویەت ، بەرەو تۆ (بە فارسی) .

واتە : دەسم داوێنت ، ئەو گفتەی داتمێ بەپێچەوانەی مەجوڵێرەوە و لێی پاشگەز مەبەوە ، چونکە وا خەریکە ماڵی سەبرم ئاگری تێبەرئەبێ ، یاخود چونـکە ڕوی ماڵی سـەبرم کردووەتە تـۆ ، بەڵکو لایـەکم بەلادا بکەیتەوە .

ئەو (کم) و (گم) و (ت) : ئەم . وەعدەی (چن) و (عم)و (ك) : وەعدە .

(٢) واتە : ڕویخۆت لە هەژاری ڕوت و قوتی وەك من مەشارەوە ، چونـکە

موژەت قوللابییە هەم تیر و هەم شیر
برۆت میحرابییە هەم تاق و هەم جوت (٣)

لە سندوقی پڕی سینەم بترسە
کە ئاگر بەر بداتە تەخت و تابوت (٤)

تاقە هۆیەکی ژیان بۆ منی عاشقی ڕووت بریتییە لە پێگەیشتنت کە ئەویش بەهۆی دیتنی ڕووتەوە دێتەدێ .

لەنێوان (ڕووت) و (قـوت)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێـوان هەر سێ (ڕووت)ەکەدا جیناسی تەواو و ، لە (ڕووت)ی (عاشقی ڕووت)دا لەطافەت هەیە . (ڕووت و قوت) و (قوتی ڕووت)یش لە جیناسی قەلبەوە نزیکن .

(٣) موژە : برژانگ . قوللابێ : وەك قولاپ .

واتە : برژانگت وەك قولاپ وایە نوکی وەك تیر تیژە و وەك شمشێریش کەوانییە . برۆیشت هیلالییە وەك میحرابی مزگەوت و ، لە ڕووی شێوەوە وەك تاق وایە و ، جوتیشە واتە دوانە .

لە (تیر) و (شـیر)دا جیناسی موضـاریع و ، لە (تاق) و (جـوت)دا طیباق و ، لە وشەی (تاق) خۆیدا لەطافەت هەیە چونکە بـە دوو مەعنـا بەکارهاتووە .

هەم تیر و هەم شیر (مز) : هەم شیر و هەم تیر . تاق و (مز) : تاقە .

ئەم شیعرە لە پەراوێزی نوسخەی (چر)دا بەمجۆرەش نوسراوە :

موژەت قوللابە ، یا هەم تیر و هەم شیر ؟!
برۆت میحرابە ، یا هەم تاق و هەم جوت ؟!

(٤) واتە : سندوقی سینەم پڕە لە ئاگری داخی دەردی تۆ . بترسە لەوە کە ڕۆژێ لە ڕۆژان بڵێسەی بتگرێتـەوە : لـە ژیانـا بێ تەخت و تاراجت بسوتێنێ و ، مردبی تابوتەکەت بکا بە خەڵوز . یاخود لە سندوقی سینەی پڕ لە ئاگرم بترسە ، ئەوەندە بەهێزە بە مردنیشم دانامرکێتەوە و لەوانەیە لەسەر تاتە شۆریش بێ یا لەناو دارە مەیتا ئاگرم تێبەربدا .

پڕی (عم) : گڕی . بترسە (ت) : بترسی . ئاگر (عم) و (گم) : ئاور . بەربداتە (چن) و (ت) و (ك) : بەردەداتە .

لەبەر خەندەی لەبی لەعلی ئەتۆ بو
کەوا شەککەر دەبارێ ، گوڵ دەپشکوێت (٥)

---

(٥) واتە : کە گوڵی سوور ئەپشکوێت و شەکر ئەبارێ ، هیی ئەوەبو تۆ پێئەکەنیت و لێوت ئەبزواند و دانت دەرئەکەوت . لە ڕەنگی سووری لێوتەوە ، کە ئەتجوڵاند ، گوڵ ئەپشکوێت و ، لە ددانی سپیتەوە کە دەرتئەخستن شەکر ئەبارێ . ڕەنگ بێ مەبەستی لە بارینی شەکر پێکەنینەکەی یار بێ و بڕگە بڕگەکانی پێکەنینەکەی شوبهاندبێ بە کولۆ شەکر ، یاخود داوەرینی باری سپیی سەر لێوی یار خوێ و کەوتنە خوارەوەی بێ بەهۆی پێکەنینەکەیەوە و ، ویستبێتی باڵای یار بشوبهێنێ بە قامیشی شەکر و باری داوەریوی لێویشی بە شەکرەکەی. ئەم مەعنای دۆهەمە لە ڕێگای پەیوەندی نێوان (بارین) و (بار)ەوە ڕێی تێئەچێ .

نالی لەم شیعرەدا تەشبیهی مورەککەبی بەکارهێناوە : پشکوتنی گوڵی سوور و بارینی شەکری شوبهاندووە بە پێکەنینی یار و دەرکەوتنی لێو و ددانی . لەم شوبهاندنەدا زیادەڕەوییەکی زۆر جوان و باڵا هەیە .

نیوەی یەکەمی ئەم شیعرە ، بەمجۆرە کە لێرەدا نوسیومانەتەوە ، تەنها لە کەشکۆڵێکا هەبو برای بەڕێز موحەممەد عەلی قەرەداغی پیشانیداین ، تێکڕای ناواخنەکانی لە ساڵانی ١٣٢٨ – ١٣٣٦ی . ك (١٩١٠–١٩١٨ی . ز)دا نوسرابونەوە . نوسخەکانیتری بەردەستمان ، لەگەڵ ئەو وردە جیاوازییەش کە لێرەدا ئەینوسینەوە ، بەمجۆرە بون :

ئەوە لێوی ئەتۆیە پڕ لە خەندە ؟

ئێمە بۆیە ئەوەی کەشکۆڵەکەی کاك موحەممەد عەلیمان لا پەسەندتر بو ، چونکە سەرەڕای ڕەسایی داڕشتنەکەشی ، لێوی یاری تیا بە (لەعل) وەصف کرابو . ئەوەش بۆ تەواوکردنی هەمو گۆشەکانی شوبهاندنەکە شتێکی بەبایەخ بو .

ئەوە (کم) و (گم) : ئەمە . دەبارێ (عم) : دەبارێ و .

لە نوسخەکەی (عم) و (گم)دا لەپاش ئەم شیعرەوە شیعرێکیتریش هەیە . شیعرەکە ئەمەیە :

فیدای دەست و کەمانت بم ، بە تیرێ
دەپێکی سێ و دۆ هەم تاق و هەم جوت

ئێمە ئەم بەیتەمان بە هیی نالی نەزانی و نەمانخستە ناو شیرازەی تێکستەکەوە چونکە :

دەکەی نەخچیری صەد دڵ هەر بە تیرێ
ئیلاهی هەر بمێنێ دەست و بازوت !

چ شیرینە خوطوطی دەوری لێوت
بەلێ مەعلومە خۆشە خەططی یاقوت (٦)

هە « نالی » ! بەڵکو بیکێشی بە نالین
بناڵە ، دامەنیشە مات و مەبهوت (٧)

---

(١) دوا وشەی ، وشـەی (جـوت)ەو ئـەم وشـەیە دوا وشـەی شیعری پێشویشە و ، شاعیری سەرکەوتویش دو جار لەپـاڵ یەکـدا وشەیەك ناکا بە لەنگەری شیعر . (٢) ڕسـتـەی (بە تـیرێ) و تێـکـڕای مەعنای ئەم شیعرە لە شیعری دوایدا هـەیە و هیچ پێویستییەکیش بۆ ئەم دوبارە بونەوەیە نییە . (٣) شیعرەکە تەنها لە نوسخەی (عم)و (گم)دا هەبو و ئەگەر هیی نالی بوایە ئەبو هیچ نەبێ لە یەکێك لە دەسنوسەکانیشا هەبێ. بۆیە ڕامان بۆ ئەوە چو (عم) و(گم)یش یەکێکیان لەویانی وەرگرتبێ.

خۆ ئەگەر هەر بشڵێین شیعری نالییە ئەوە مەعنای وا لێ ئەدەینەوە : بەقوربانی ئیشارەتی دەست و کەوانی بروت بم ، بە تاقـە تیرێکی نیگای چاوت هەر سێ پارچەی دڵ و سێ و جگەر و هـەردو گورچیلەی دڵدار ئەپێکێ و تاق و جوت گرفتاریان ئەکەی . بەمپێیە ڕستەی (تاق و جوت) وەك مەعناکەی خۆی ئەبەخشێ ، ئەشگەڕێتەوە بۆ (سێ)و (دو)وەکە .

(٦) واتە : ئای ئەو گەنە مووانەی بـە دەوری لێوتەوەن کـە جوانن .. دیارە ئەشبێ هەر جوان بن ، چونکە ئـەو گـەنە مووە (ڕەش)انە ، بەدەوری یاقوتی سوری لێوتەوەن ، کەواتە (خەتی یاقوت)ن . ئاشکرایە کە (خەتی یاقوت)یش ــ کە خەتخوشێکی بەناوبانگ بووە ــ زۆر جوانە .

نالی لەم شوبهاندنەیدا کەڵکی لە ڕستەی (خەتی یاقوت) و ئیشارەتە مێژوییەکە وەرگرتووە بۆ تێپەڕاندنی شوبهاندنی گەنەموی ناسـکی سەر لێوی یار بە پێشـوبهێنراوێکیوا ، شتێکی ڕاسـتـەقینە نییـە لەگـەڵ شوبهێنراوەکەدا کۆیان بکاتەوە . ئەمە یەکێکە لە خاسیەتەکانی شـیعری نالی کە کەمترین و بچوکترین پەیوەند با زۆر بەدیمەن و خەیاڵییش بێ ، لەنێوان دو شتا ، بەجێناهێڵێ بێئەوەی بۆ وشە ئارایی و مەعنا ڕێکخستن کەڵکی لێ وەربگرێ .

(٧) هە : هۆ . مەبهوت : سەرسام .

ئەی سەروی بوڵەند قەدد و ، برۆ تاق و ، مەمك جوت !
کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتوت ؟! (١)

دەم هەمدەمی غونچێکە نەپشکوتووە هێشتا
با کەشفی نەکرد بەرگی عەطرپۆشی گوڵی ڕوت (٢)

واتە : ئەی نالی ! مات و سەرسام دامەنیشە .. بناڵێنە و هاوار بکە، لەوانەیە ئەگەر بناڵێنی لەئەنجاما کار بکەیتە دڵی و بتوانی ڕایکێشی بۆلای خۆت ، یاخود خەتی لێوی بەرەو دەمی خۆت ڕاکێشی ، واتـە بیهێنیتە دەنگ و لێت بپرسێ چیتە و دەم بنێ بە دەمتەوە ..

— ٤ —

(١) واتە : ئەی یاری باڵا وەك سەرو بەرزی ، برۆ وەك تاق کەوانیی ، مەمك دوان ! تۆ باڵات ئەوەندە بەرز بێ ، کێ دەستی ئەگاتە جوتـە مەمکی وەك کاڵە بەی و جوتە گۆنای وەك هەنارت کە هێشتا پێ‌نەگەیشتون ؟!

لەنێوان (تاق) و (جوت)دا طیباقی لەفظی هەیە چونکە مەعنای (تاق) لێرەدا (یەك) نییە تا بەرابەری جوت بێ و ، لە کۆکردنەوەی (بـەی) و (نار ــ هەنار)یشدا تەناسـوب هـەیە و ، شیعرەکـەش تێکڕا حوسنی تەعلیلی تیایە ، چونکە ئەگەر شوێنە گۆڕکێ بە نیوە شیعرەکان بکـەین ، هۆی دەس‌نەگەیشـتن بە بـەی و هەناری نەگەیشـتوی مەمك و گۆنای یارمان بۆ دەرئەکەوێ کە بەرزیی باڵایەتی . ئەمەش کە درەختی سـەرو بەری بەی و هەنار بگرێ داهێنانێکی جوانە . پەیوەندییەکیش مولاحەزە کراوە لەنێوان وشەی (نەگەیشـتوت) و (کێ دەسـتی دەگاتە)دا واتە (دەست پێ نەگەیشتو) .

کێ (ك) : کەس .

(٢) دەم : هەناسـە . دەم . هەمـدەم : هـاودەم ، هـاوڕێ . غونچێکە : غونچەیەکە . کەشفی نەکرد : دەری‌نەخست ، لای‌نەدا .

واتە : هەناسەت کە وەك شنەی بای بەیانی ناسکە ، یا هەناسـەی من کە وەك سروەی بای سبەینان ساردە ،بە دەوری دەمتایە کە وەك خونچەی نەپشکوتو نەکراوەیە ، یا دەمت هاوڕێی خونچەی نەپشکوتوی لێوتە و ، هێشتا با لەگەڵ ئـەو مەحرەمێ و ناسکییەشـی کە هەیەتی و بـە هەمو

گریانی من و خەندەیی تۆ ئێستە دەشوبهێ
بەو مەوسیمی بارانە کەوا خونچە دەپشکوێت (٣)

خڵخاڵی قەدم ، وەك خەمی زولفەینی سەراپات ،
پشتانی قەدت بێت و فیدای بازنی بازوێت (٤)

شوێنێکدا دێ و دەچێ، ئەو پەڕە ناسکەی لانەداوە کە عەتری گوڵی ڕۆتی شاردووەتەوە . مەبەستی لەوەیە هێشتا کەس دەسی بۆ نەبردووە یا تەنانەت بایش لە ڕازی جوانییەکەی نەگەیشتووە . ڕێیشی تێ ئەچێ ڕۆی دەمی لە کچێکی نۆستۆ بێ سەرپۆشێکی تەنکی دابێ بەسەر دەم و چاویا.

نالی لەم شیعرەدا لە لایەکەوە دەمی یاری شوبهاندووە بە خونچەی نەپشکوتو و لە لایەکی‌کەشەوە ڕۆی شوبهاندووە بە گوڵی بۆندار کە پەڕەیەکی ناسکی بەسەرەوە بێ و هێشتا با لای نەدابێ .

لە وشەی (دەم) دا لەطافەت و ، لە (دەم) و (هەمدەم)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (خونچە) و (با) و (بەرگ) و (عەطر) و (گوڵ)دا تەناسوب هەیە .

(٣) مەوسیم : وەرز .

واتە : گریان و فرمێسك ڕشتنی من لە دەردی دوریی تۆ و گوێ نەدان و پێکەنینی بێباکانەی تۆیش بە من لەو کاتە ئەچێ کە بەهاران باران ئەبارێ و خونچە ئەپشکوێ . وادیارە خونچەی دەمی تۆ بە بارانی گریانی من ئەپشکوێ .. دیارە ئەبێ دوریی نێوان نالی و یارەکەی ئەوەندەی دوریی نێوان هەور و زەوی بێ کە ئەویان بارانەکەی لێوە دێ و ئەمیان خونچەکەی تیا ئەپشکوێ .. لە لایەك شیوەن و گریان بێ و لە لایەك بەزم و پێکەنین !

نالی لەم شیعرەدا تەشبیهی مورەککەبی بەکارهێناوە . دۆ شتی جوێ و لە دۆ باری دژی یەکتریدا شوبهاندووە بە یەك . ئەمە یەکێکە لە شاکارەکانی نالی .

دەشوبهێ (چر) و (کم) و (گم) : دەشوبهێن .

(٤) خڵخاڵ : پاوانە . خەم : چەمیوە . پشتان : هاوبالا . بازۆ : قۆڵ .

واتە : یاخوا بالای وەك پاوانە چەمیوەی لە دەوری پێت گەڕاوم ، وەك زوڵفە لولەکانت کە لە تەوقی سەرتەوە تا بەری پێتیان گرتووەتەوە، ڕاست بێتەوە و ببێ بە هاوبالای قەدت .. لەجیاتیی ئەوەی بە سەر گەردی پێت

خاڵی نییە « نالی » دڵەکەت ساتێ لە هیجران
تا تاری وجوودت نەپسێنێ مەلەکولمۆت (٥)

★ ★ ★

بێ و هەر لەبەر پێتا کەوتبێ ، بە قوربانی بازنی قۆڵت بێ و شان و باڵت بگرێتە باوەش !

ئەم ئاواتی گۆڕانە لە حاڵی (لەبەر پێدا کەوتن)ەوە بۆ (لە باوەش گرتن)ی یار، کە نالی لەم شیعرەیدا دەریبڕیوە گواستنەوە و بەراوردێکی گەلێ هونەرمەندانەیە .

لە کۆکردنەوەی (خلخال) و (بازن)دا تەناسوب و ، لە بەرانبەر بە یەك کردنی (قەدەم) کە لە شێوەی نوسینی جارانی (قەدم)ەوە دەرئەکەوێ ـــ و (بازوو) و ، (خەم) و (پشتان)دا طیباق و، لەنێوان (قەدم) و (قەدت) و ، (بازن) و (بازوو)دا جیناسی لاحیق هەیە .

قەدت (چر) و (چن) و (ك) : قەدەم .

(٥) تار : تاڵ . مەلەکولمۆت ، مەلەکولمەوت (ملك الموت) : فریشتەی گیانکێشان ، عیزرائیل .

واتە : تا فریشتەی گیانکێشان بەنی ژیانت نەپچڕێنێ، بە یار ناگەیت و دڵت تاوێك لە خەمی دووریی یار خاڵی نابێ .

نالی لەم شیعرەدا ویستویە وشەی (مەلەکولمۆت) بەمجۆرەش بخوێنرێتەوە : (ملی کەلمۆت) واتە : ملی وەك مۆ باریکت ! بەمپێیە مەعنای شیعرەکە زیادەڕەوییەکی جوانی تێئەکەوێ . واتە : دڵت لە دەردی دووریی یار خاڵی نابێتەوە تا ئەوەندە لەڕ و لاواز ئەبێ بەتی ژیانت بە ملی وەك مۆ باریکت ئەپچڕێ . ئەمەش وا ئەگرێتەوە هەر بە سەر زیندوو بێ و لەڕاستیدا کەلکی هیچی پێوە نەمابێ و ئەگەر بە یاریش بگا هیچی لێوە دەسگیر نەبێ ..

دڵەکەت (چن) : دەمەکەت . واتە : هەر باسی دووریی یار ئەکەی .. تاد .

تیپی ڤێ

— ۱ —

عومری بێ حاصڵی من چوو بە عەبەث
ئەمەکم هەرچی هەبوو چوو بە عەبەث (۱)

میهری بێ میهری ڕوخت گیراوە
لە منی سایە صیفەت چوو بە عەبەث (۲)

— ۱ —

(۱) عەبەث : پڕوپووچ . ئەمەك : وەفا . ئومێدێك .

واتە : عومری بێهوودەم لەخۆڕایی لەکیس چوو ، هەرچی وەفـام بۆت پیشـاندا ، یا هەرچی هیوایەکم هەبوو ، هەموویم لە دەست دەرچوو .

ئەمەکم (چر) : ئەمی‌کەم . (عم) و (گـم) : ئەمەلم . (کـم) : ئەمەکەم . (ك) : ماڵەکەم . چوو ــ ی دووهەم ــ (عم) : بوو .

(۲) میهر : خۆر . خۆشەویستی . سایە : سێبەر . واتە : ڕووی وەك خۆری بێخۆشەویستیی تۆم لێ گیراوە ، بەدکار کەوتووەتە بەینی من و ئەوەوەو ، لە دەستی منی سێبەر ئاسا دەرچووە . نالی کـە خۆی کرد بە سێبەر و ڕووی یاری کرد بە خۆر ، بەوە بڕیاری نەمانی خۆی دا چونکە سـێبەر لە بوونی خۆرەوە پەیدا ئەبێ .

نالی لەم شیعرەدا خۆی شوبهاندووە بە تۆپی زەوی و ڕووی یار بە تۆپی خۆر و خۆشەویستییەکەی بە تیشکی خۆر و بەدکار بە مانگ .

لە وشەی (گیراوە)دا تەورییە و ، لە کۆکردنەوەی (میهر) و (سایە)دا تەناسوب هەیە .

ڕوخت (چر) و (عم) و (کم) و (گم) : دەرت . (مز) : ڕووت . چوو ــ ی دووهەم ــ (عم) و (کم) و (ت) : بوو .

قەصدی یاریتە لەکن بەزمی ڕەقیب
یاری من ! خۆت مەکە بەدخۆ بە عەبەث (٣)

خانەیی دڵ کە خەرابە ، چ بڵێم
بە خەیاڵت کە : بفەرمۆ ، بە عەبەث ! (٤)

« نالی » ئەو غونچە دەمە بێزارە
مەکە ماچی دەمی ، ئەرجۆ ، بە عەبەث (٥)

★ ★ ★

---

(٣) واتە: گوایە بەڕاستت نییەو یاری ئەکەی کە لەگەڵ بەدکاردا ڕائەبوێری و ڕۆی خۆشی ئەدەیتێ . ئەی دۆستی خۆشەویستم ، لەخۆڕایی خۆت پیاو خراپ مەکە ، بەدکار بۆ ئەوە ناشێ بە هیچ ڕۆیەك ڕۆی بدەیتێ .
لە (یاریتە) و (یاری) دا جیناس هەیە .
لەکن (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (مز) : لەگەڵ .

(٤) خانە : ماڵ . خەراب : وێران .
واتە : مادەم ماڵی دڵم وێرانەیە و کەڵـکی تیا دانیشتنی پێوە نییە ، چۆن ، بێهودە ، بە یادت بڵێم فەرمۆ وەرە ناوی .
ئەمەی نـالی ئەیلێ وێنەیەکی ئێجگار ناسکە . ئەو تەنانـەت بەوەش ڕازی نییە کە یادی یار بە دڵی پڕ ئازاریا تێپەڕێ ، نەبادا یادی ڕەنجیدە ببێ !

(٥) بێ زار : بێ دەم ، یاخود بێزار بەمەعـنا وەڕس و بێتاقەت . ئەرجۆ : تکا ، لە (ارجو)ی فیعـلەوە وەرگیراوە بەمەعنا تکا ئـەکەم ، یاخود هەر فیعلەکە خۆیەتی .
واتە : لە خۆڕایی بەتەمـای ماچی دەمی ئەو یارە مەبە کـە دەمی وەك خونچەیە نەکراوەتەوە ، چونکە دەمی نییە . یاخود : ئەو یارە دەم وەك خونچەی نەپشکوتووە ، بێزار و وەڕسە ، تاقەتی ماچ دانی نییە ، بەتەمای ماچی مەبە . یاخود : تکات لێ ئەکەم بە بێهودە دەمی ماچ مەکە چونـکە مادەم دەمی نەکاتەوە یا دەمی نەپشکوتبێ ، وەك دەمی نەبێ وایە .

تیپی چیم

— ١ —

عیشقت ، که مەجازیٖ بیٚ ، خواهیش مەکە ئیللا کچ
شیرین کچ و ، لەیلا کچ و ، سەلما کچ و ، عەذرا کچ (١)

فەرقی کوڕ و کچ ڕۆشن ، وەك فەرقی مەه و میهرە
ئەم فەرقی شەو ڕۆژە وەك فەرقە لە کوڕ تا کچ (٢)

— ١ —

(١) عیشقی مەجازیٖ : لای ئەهلی دڵ عیشق دوٚ جۆرە ، عیشقی حەقیقیٖ کە عیشقی خوایە و عیشقی مەجازیٖ کە عیشقی جینسییە . خواهیش : داوا . ئارەزوٚ . شیرین : بێجگە لە مەعنا لەفظییەکەی و لەوەش کە ناوی ئافرەتە ، ئیشارەتیشە بۆ شیرینی خوسرەو و فەرهاد . لەیلا : بێجگە لە مەعنا لەفظییەکەی کە نەشەی کاتی سەرخۆشییە و لەوەش کە ناوی ئافرەتە ، ئیشارەتیشە بۆ لەیلای قەیسی عامیریٖ . سەلما : بێجگە لە مەعنا لەفظییەکەی کە ساغیٖ ئەگەیەنیٚ و لەوەش کە ناوی ئافرەتە ، ئیشارەتیشە بۆ (سەلما)ی ڕەمزی دڵداریٖ لە ئەدەبی عەرەبدا . عەذرا : بێجگە لە مەعنا لەفظییەکەی کە واتە (کچی دەست بۆ نەبراو) و لەوەش کە ناوی ئافرەتە ، ئیشارەتیشە بۆ مەریەمی دایکی عیسا و ، بۆ عەذرای قارەمانی ڕازی خۆشەویستیی (وامیق و عەذرا) .

واتە : کە لە عیشقا ڕێگای عیشقی مەجازیت گرتەبەر ، هەر کچت بویٚ .. چونکە هەر سیفەتێکی جوان لە عەشقدا مەبەست بیٚ ، هەموٚی لە کچدا کۆبووەتەوە .

نالیٖ لە ناوەکانا لەطافەتی بەکارهێناوە ، وەك لە مەعنا لێدانەوەکانیاندا ڕوٚنمان کردەوە .

عیشقت (چر) : عیشقیٖ .

(٢) مەه : مانگ . میهر : خۆر .

واتە : جوانیی کچ وەك هیی خۆر وایە و هیی کوڕ وەك هیی مانگ .

مەهـ مەهـ لە مەهی سادە : یەعنی لە قەمەر لادە
هەم شەمس و ثورەییا کچ ، هەم زوهرەیی زەهرا کچ (٣)

بێ بێنە گوڵی ژاڵە ، هەم بێ بەرە ، هەم تاڵە
قەد سەرو و سنەوبەر کچ ، چاو نێرگسی شەهلا کچ (٤)

کوڕ وەك گوڵی گوڵزارە ، ئەمما ثەمەری خارە
وەك هەنگی چزۆدارە ، هەنگوینی موصەففا کچ (٥)

خۆر نیشانەی ڕۆژە و مانگیش نیشانەی شەو و بەئەنـدازەی جیاوازیی نێوان خۆر و مانگ ، لەنێوان کوڕ و کچیشدا جیاوازیێ هەیە .
ناڵی لە نیـوەی دۆهەمی ئەم شـیعرەدا بە نیازی دۆپـات کردنەوەی جیاوازیی زۆری نێـوان کوڕ و کچ بۆ مەسەلەی دڵـداریێ ، تەشبیهی مەقلوبی کردووە ، ئەگینا ئەبێ بیوتایە : ئەم فەرقی کوڕ و کچە وەك فەرقی شەو و ڕۆژە .

لە هێنانی (شــەو) و (ڕۆژ)دا بەدوای (مــەهـ) و (میهر)دا ، لەف و نەشـری مورەتتــەب و ، لــە کۆکردنەوەی (کــوڕ) و (کچ) و ، (شــەو) و (ڕۆژ)یشدا طیباق هەیە .

ئەم (ت) : ئەو . (عم) و (گم) : وەك . وەك فەرقە (چر) : وەك فەرقی . وەك (عم) و (گم) : ئەم .

(٣) مەهـ مەهـ : (مە) ، وشــەیەکی عەرەبییە واتە دەس‌بەردار بــە ، دۆبارە کراوەتەوە . سادە : بێ مۆ . ثورەییا : کۆمەڵە ئەستێرەیەکن لە گەردنی (ثەور)دا لێی جوێ نابنەوە . زوهرە : ئەستێرەی ناهید .
ناڵی لەم شیعرەدا لەطافەتی بەکارهێناوە ، چونکە لە زمانی عەرەبیدا (قەمەر) موذەککەرە و ، (شەمس) و (ثورەییا) و (زوهرە) موئەننەثن .

(٤) بێن : بۆن .
واتە : کوڕ وەك گوڵی ژاڵە وایە ، نە بۆنی هەیــە و نە بەریش ئەدا و تاڵیشە . بــەڵام کچ باڵای وەك داری سەرو و سنەوبەر بــەرزە و چاوی وەك نەرگسی مەست وایە .
ئەشگونجێ (بێ بێنە) بە (بیبینە) بخوێنرێتەوە ، واتە سەیری کە .
لەنێوان (بەر) و (بێن) و (تاڵ)دا تەناسوب و ، لەنێوان (ژاڵە) و (تاڵە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(٥) خار : دڕك . موصەففا : پاڵفتە .
دوور نییە مەبەستی ناڵی لەم شیعرە ئەوە بوبێ بڵێ بەڵێ ڕاستە کوڕ

کچ پەرچەمی چین چینە ، دۆ مەمکی لەسەر سینە
وەك شانەیی هەنگوینە بۆ لەذذەتی دنیا کچ (٦)

جەزلی ثەمەر و سایە بۆ صەولەتی ئەعدا کوڕ
نەخلی ثەمەر و مایە بۆ دەوڵەتی دنیا کچ (٧)

کوڕ زیبی دەبوستانە ، کچ شەمعی شەبوستانە
بۆ بەزمی تەماشا کوڕ ، بۆ خەڵوەتی تەنها کچ (٨)

وەك گوڵی گوڵزار وایــە بەئاسانی بنیادەم ئەتوانێ بـڕوا بیکاتەوە ، بەڵام بەرەکەی زیان و تاوانە . ڕاســتە کچیش وەك هەنگی چزۆدار وایە پیاو بێمەینــەت ناتوانێ بیبڕێتــەوە ، چونــکە نە خۆی خــۆی هەروا ئــەدا بەدەستەوە و نــە کەس و کاریشی بێ ئەرکێکی گران ئەیــدەن بە شوٚ ، بەڵام لەپاش دەسگیر بوٚن وەك هەنگوینی پاڵفتە وایە ، چوٚن ئەو موٚمی پێوە نییە ، ئەمیش گونــاه و ئابڕوٚ چوٚنی لەدوا نییە . ئەگــەر مەبەستی نالێ ئەمەبێ کە ئێمە تێیئەگەین ئەوا ئەم شیعرە ئیشارەتە بەو ڕاستییە کە لە کۆمەڵگا داخراوەکانی وەك کۆمەڵگای ئێمەدا هەستی پێ ئەکرێ لەبارەی پەیوەندی جینسییەوە . شــیعرەکە ئیشارەتێکی‌تریشی تیایە ، بەڵام بۆ باس‌کردن ناشێ .

(٦) لەم شیعرەدا ، لە کۆکردنەوەی (چینە) و (سینە)دا جیناسی لاحیق و ، لە یەکخستنــی (شانە) و (پەرچــەم)دا تەناســوب هەیە ، چونــکە دوٚر لە مەعناکەشی کە (پوٚرە هەنگ)ە ، بە شێوەی نوٚستێن لەگەڵ (شانە)ی سەر داهێنانیشدا یەك‌ئەگرێتەوە .

ئەم شیعرە تەنها لە دەسنوٚسەکەی (چر)دا هەبو .

(٧) جەزل : بە دەس و دەهەندە . سایە : پەنا . صەولەت : هێرش . نەخل : دار خورما .

واتە : کاتی هێرش بردنە سەر دوژمن ، کوڕ قوربانی‌دەر و بە دەس و دەهەندەیە و سایە و پەنای لێ‌قەوماوانە . بۆ ڕابواردن و شان و شکۆی دنیایش کچ دار خورمای بەردارە .

لە کۆکردنەوەی (ســایە) و (مــایە) و ، (صەولــەت) و (دەولــەت)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ثەمەر و (عم) و (گم) : ثەمەری . دەوڵەتی دنیا (چن) : خەڵوەتی تەنها .

(٨) زیب : جوانێ . دەبوستان : قوتابخانە . شــەمع : موٚم . شەبســتان :

مۆ سونبولی ئاشوفتە ، دوڕ دانەیی ناسوفتە
دەم غونچەیی نەشگوفتە تێفکرە کوڕە یا کچ ! (٩)

کوڕ ئایینەیی حوسنی ، تا وەك کچە ، مەنظوورە
گرتی کە غوباری مۆ چینێ کوڕ و مینا کچ (١٠)

کوڕ تازەوو تەڕ ، مادام سادە وەکو خوشکی بێ
ئەمما کە ڕوا سەبزە ، دیبا کوڕ و ، زیبا کچ (١١)

تاریکستانێ .

واتە : کوڕ مایەی جوانیی دەسگاکانی خوێندن و خوێندەوارییە .. کچیش بۆ ڕازاندنەوەی ماڵی دەرگا داخراوە .. بۆ بەزم و ئاهەنگ و تەماشا کوڕ ، چونکە ئەوسا کۆڕی ڕابواردن هەر بۆ پیاوان بووە .. بۆ بەسەربردنی تەنیاییی شەویش کچان ..

لە کۆکردنەوەی (دەبوستان) و (شەبوستان)دا جیناسی موضاریع هەیە .

(٩) ئاشوفتە : تێکچوو . ناسوفتە : نەسمراو . نەشگوفتە : نەپشکوتو .
واتە: بیرکەرەوە بزانە کوڕ خاوەنی قژی تێکچوی وەك سونبولی ئاڵۆزاو و، دوڕڕی نەسمراو و ، دەمی وەك خونچەی نەپشکوتو بچوکە ، یا کچ ؟ دیارە کچ !

(١٠) مەنظوور : تەماشاکراو . مینا : شوشە . واتە : ئاوێنەی جوانیی ڕومەتی کوڕ تا وەك هیی کچ وایە و موی لێ نەهاتووە ، بۆ تەماشاکردن ئەشێ . بەڵام کە توزی دێزی گەنەتوکی لێ نیشت ، وەك قاپی فەخفووریی لێ دێ ، کەچێ کچ هەر بە شوشەییی خوی ئەمێنێتەوە و هیچی لێ نایێ .
حوسنی (چر) و (گم) و (کم) : حوسنە .

(١١) دیبا : پارچە قوماشی نەخش لەسەرکراو . زیبا : جوان .
واتە : ڕاستە کوڕ تا وەك خوشکی موی لێ نەهاتبێ ، تازە و تەڕ و پاراوە ، بەڵام کە شینایی گەنەتوکی لێ ڕوا ، ئەو مووەی لێیڕواوە ، ئەبێ بە نەخش و نیگاری دەستکرد بۆ دەم و چاوی . کەچێ کچ بە جوانێ و قەشەنگیی سروشتکردی خوی ئەمێنێتەوە .
لە کۆکردنەوەی (دیبا) و (زیبا)دا جیناسی موضاریع هەیە .

بۆ شەربەتی شیرینێ فنجانە لەسەر سینێ
مەم توحفەیی توففاحی ، شەم عەنبەری بۆیا کچ (١٢)

هەم گوڵبەنی بێ خاری ، هەم مەزرەعی ئەزهاری
هەم مەخزەنی ئەسراری ئیثباتی مەزایا کچ (١٣)

جەنەت پڕی ویلدانە ، خادیم هەمو غیلمانە
خانم کە تێدا حۆرین یەکسەر هەمو حەسنا کچ (١٤)

---

(١٢) مەم : مەمك . توحفە : دیارێ . توففاح : سێو . شەم : شەمع ، مۆم . بۆیا : بۆندار .
واتە : مەمکی وەك سێو خڕ و ، وەك ماڵی دیارێ نایابی کچ ، کە باڵای وەك شەمع بەرز و ڕێکە و ، وەك عەنبەر بۆنخۆشە ، وەك فنجان وایە بەسەر سینیی سنگیەوە بۆ گێڕانی شەربەتی شیرینێ .

(١٣) گوڵبەن : دار گوڵ یا چەپکە گوڵ . مەزرەع : مەزرەعە ، جێگای کشتوکاڵ . ئەزهار : جەمعی زەهرە ، واتە گوڵ . مەخزەنی ئەسرار : جێگای ڕاگرتنی ڕاز و نهێنێ . ئیثباتی مەزایا : پێ سەلماندنی باشترێتێ .
واتە : بەڵگەی سەلماندنی باشترێتیی کچ لە کوڕ ئەوەیە کە کچ چەپکە گوڵی بێ دڕکە و ، گوڵی تیا ئەچێنرێ واتە تۆوی مرۆی تیا دائەنرێ و منالی لێ ئەبێ و ، کە خاوەنی شتێکیشە ڕازی ڕاگرتووە وەك کچێتییەکەی بێ .
ئەشتوانرێ (مەزرەعی ئەزهاری) وا بخوێنرێتەوە :
(مەزرەعەیەزهاری = مەزرەعەی ئەزهاری) . بەم‌پێیە وشەی (مەزرەعە) دەسکارێ نەکراوە و تەنها بۆ هاوسەنگیی شیعرەکە لەگەڵ وشەی (ئەزهاری) تێکەڵی یەك کراون .
بێ خاری ، ئەزهاری ، ئەسراری (عم) و (کم) و (گم) : بێ خارە ، ئەزهارە ، ئەسرارە . ئیثباتی مەزایا (چن) و (کم) و (گم) و (ك) و (تۆ) : ئەسبابی موهەییا .

(١٤) ویلدان : جەمعی وەلەدە واتە کوڕ . غیلمان : جەمعی غولامە واتە کوڕی تازە پێگەیشتو . خانم : ئافرەتی گەورە و سەرۆك . حەسنا : جوان .
واتە : بەهەشت پڕیەتی لە کوڕی جوان و ، خزمەتکارانی ناو بەهەشت

گەر ئەشرەف و مەحبۆبە یۆسف کوڕی یەعقوبە
کچ بۆ بە خڕیداری یەعنی کە زولەیخا کچ (١٥)

صیددیق و عەزیز هەروەك یۆسف کە نەبێ بۆ کوڕ
صیددیقەیی مەعصۆمە وەك داکی مەسیحا کچ (١٦)

بابێکی هەیە دونیا بۆ عەشقی مەجازێ ، بەس
« نالێ » چیيە ئەو بابە : ئادەم کوڕ و حەووا کچ (١٧)

هەمۆ کوڕی تازە هەڵچۆن . حۆرییەکانی بەهەشت کە سەرکردە و خاوەن ماڵن ، هەمۆ لە بەرەی کچانن . ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کچ چاترە لە کوڕ ئەگینا ئەوان گەورە و ئەمان کارەکەر ئەبۆن .

(١٥) خڕیدار : کڕیار . زولەیخا : ژنی عەزیزی میسر کە دڵی چۆبو لە یۆسف .
واتە: ڕاستە یۆسفی کوڕی یەعقوب کوڕێکی بەشەرەف و خۆشەویست بووە و ، ئەمەش وائەگەیەنێ کە کوڕ چاتـرە لە کچ ، بەڵام نابێ ئەوەش لەیادکەین کە ئەوی یۆسفی کڕی ، زولەیخا بو کە کچ بو .
گەر (چـر) و (چـن) و (عـم) و (کـم) و (گـم) و (ك) و (تۆ) : کوڕ .

(١٦) صیددیق : زۆر ڕاستگۆ ، حەزرەتی یۆسف. لە قورئاندا هەیـە «یوسف أیها الصدیق . . » واتە : یۆسف ، هـەی پیاوی ڕاستگۆ ! . . عەزیز : عەزیزی میسر ، مێردی زولەیخا . نەبێ : پێغەمبـەر . صیددیقەیـی مەعصۆمە : ئافرەتی باوەڕ پێ‌کراوی بێ‌گوناه ، حەزرەتی مریەمی دایکی مەسـیح .
واتە : ئەگەر لەبەرەی کوڕانا کەسانی وەك حەزرەتی یۆسف و عەزیزی میسر بۆبن ، کە زولەیخای ژنی دۆهەمیان دڵی لە یەکەمیـان چۆ ، ئەوە نابێ بە بەڵگە بۆئەوە کە هەمیشە کوڕ لە کـچ داوێن پاکتـرە . لەنـاو کچانیشدا داوێن پاکی وەك مەریەمی دایکی مەسیح هەڵکەوتووە . .

(١٧) باب : دەرگا . جۆر .
واتە : عیشقی مەجازێ یەك دەرگای هەیە مرۆ لێیەوە بچێتە ژورەوە ، یا یەك جۆری هەیە ، ئەویش ئەوەیە لەنێوان نێر و مێدا بێ ، چونکە ئێمە هەمۆ نەوەی ئادەم و حەووایـن و ئادەم کوڕ بووە و حەووا کچ و کەواتە عیشقی مەجازێ ئەبێ بە کوڕ و کچ بکرێ نەك بە کوڕ و کوڕ .

• • • • • • • • • • • • • • • • • •

عیشقی مەجازی (عم) عیشقی مەجاز و .

ئەم قەسیدەیەی نالی کە بە مەبەستی بەرهەڵستی لە گرتنەبەری ڕێگای نادروست داینیاوە لە کاروباری جینسیدا ، ڕەنگدانەوەیەکی ئاشکرای باری کۆمەڵایەتیی ئەو ڕۆژەیە لەم ڕووەوە و ، ئەگەر بەراوردێکیشی لەگەڵ ئەو قەسیدانەی شاعیرانیتری پاش خۆی بکەین کە بەئاشکرا لایەنی دڵداری لەگەڵ کوڕدا ئەگرن ، بۆمان دەرئەکەوێ کۆمەڵ لە چ لێژێکی بێڕەوشتیدا تێگلابو .

★ ★ ★

تیپی حێ

— ١ —

ساقیێ ! وەرە ڕەنگین کە بە پەنجە لەبی ئەقداح
بەم ڕاحە ، لەسەر ڕاحە ، دەڵێن : ڕاحەتی ئەرواح (١)

بەم کاسە لەسەر پەنجە دەڵێن : نوری عەلا نور
ڕەخشانە لە میشکاتی قەدەحدا وەکو میصباح (٢)

— ١ —

(١) ساقیێ : مەیگێڕ . جاران لە کۆڕی خواردنەوەدا کچانی شۆخ مەیان گێڕاوە ، لەوەوە (ساقیێ) بووە بە کینایە لە کچی جوان . ئەقداح : جەمعی قەدەحە بە مەعنا پیاڵەی مەیخواردنەوە . ڕاح (ی یەکەم) : پێك . ڕاح (ی دوهەم) : لەپی دەست . ڕاحەتی ئەرواح : ئارامی گیان .

واتە : ئازیزە مەیگێڕەکەم ، وەرە قەراخی پیاڵەی مەی بە پەنجەکانت ڕەنگاویێ کە (مەبەستی لەوەیە کە پەنجەکانی بە خوێنی دڵداران سوورن ، یا ڕەنگین کینایەیە لە پیرۆزیێ ، چونکە پەنجەی یار پیرۆزە) . بەم پیاڵەی مەیە کە تۆ لەسەر لەپی دەستی دائەنێیت ، ئەڵێن ڕەحەتیی گیانە .

لە کۆکردنەوەی هەردو (ڕاح)دا جیناسی تەواو ، لە کۆکردنەوەشیاندا لەگەڵ (ڕاحەت) جیناسی ناقیص هەیە .

(٢) ڕەخشان : تیشکدەرەوە . میشکات : تاقێکە دیوەودەر نەبێ . میصباح : چرا .

واتە : ئەم پیاڵەی مەیە بەسەر پەنجەی سوورتەوە ، وەك ئەوە وایە ڕۆناکیێ لەسەر ڕۆناکیێ دابنرێ . شەرابەکەش لەناو پیاڵەکەدا وەك چرایەك وایە لە تاقێکی نادیوەودەردا دانرابێ .

قەطرێکە لە بەحری کەرەم و ڕەحمەتی فەتتاح
نەك عارەقی کەرمی عینەب و شەربەتی توففاح (٣)

بەو دەستە کەوا مەرهەمە بۆ ئەم دڵی خەستە ،
بەو پەنجە کە بۆ بابی گوشایش ئەوە میفتاح ، (٤)

ئەشگونجێ دانانی پەنجەی یار بە ڕۆناکیێ لەوەوە بێ کە باسی ناسکیی کچێك ئەکرێ ، ئەڵێن ئەوەندە ناسـکە خوێنەکەی لەودیوی پێست و گۆشتەکەیەوە دیـارە .

تێکڕا ئەم شیعرە لە ئایەتی (الله نور السماوات والارض ، مثل نوره کمشکاة فیها مصباح ، المصباح في زجاجة ، الزجاجة کأنها کوکب دري) تـا ئەگاتە (نور علی نور ..) وەرگیراوە .

(٣) قەطرێکە : قەطرەیەکە ، دڵۆپێکە . فەتتاح : خوا کە دەرگای ڕەحمەتی خۆی بۆ بەندە ئەکاتەوە . کەرم : داری مێو . عینەب : ترێ . توففاح : سـێو .

واتە : وا تێ‌نەگەن ئەو مەیەی یار بەو دەست و پەنجانەی ئەیگێـڕێ ئارەقی ترێی ڕەزە مێو و شەربەتی سێوە ، وانی‌یە . دڵۆپێکە لە دەریای میهرەبانێ و ڕەحمەتی خوا کە دەرگای خێر و خۆشیی بۆ هەموو خەڵـك کردووەتەوە ، یا دەرگای بۆ هەموان لەسەر پشتە .

لە کۆکردنەوەی (قەطرە) و (بەحر)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (کەرەم) و (کەرم)دا جیناسـی موحەڕڕەف و ، لـە کۆکردنـەوەی (فەتتاح) و (توففاح)دا جیناسی قەلب هەیە ، سەرەڕای ئەو تەناسوبە زۆرەش کە لە تێکڕای شیعرەکەدا هەیە .

کەرەم و (ك) : کەرەمی . عارەقی (گم) و (ت) : ئارەقـی . کەرمـی عینەب و (ت) : کەرم و عینەب و . (عم) و (کم) و (گم) : گەرمیی عینەب و . (ك) : گەرمیی عینەبی و . بەپێی ئەم نوسخانەی دوایێ وشەی (گەرمێ) لەگەڵ (عارەقی)دا ئەگونجێ .

(٤) گوشایش : کردنەوە . میفتاح : کلیل .
مەعنای ئەم شیعرە و دوو شیعری پاشەوەی پێکەوە دێ .
ئەم (گم) : ئەو . دڵی (کم) : دڵە .

بەو دەننی فوراتە کە دەکا پەششە بە عەنقا ،
نەك لەو خومی نیلە کە دەکا باخە بە تیمساح ، (٥)

پڕ کە قەدەحی پڕ فەرەحی بێ تەرەح و غەم
ناوِلْني ، وَنادِمني وغازِلني بالأفراح (٦)

---

(٥) دەن : کۆپەی شەراب کە ئەیخەنە ژێر چاڵ بۆئەوەی شەرابەکە کۆن ببێ و شەرابێکی چاکی لێ دەرچێ . فورات : سازگار و ساف و بێگەرد. ڕۆبارێکە لە عێراقا ناوبانگی ئاوەکەی بە خۆشێ دەرچووە . پەششە : مێشوولە . عەنقا : باڵدارێکی خەیاڵییە . خوم : کۆپەی گەورەی مەی و سرکە و شتیوا . خاسەڕەنگ کە جلی پێ شین ئەکەن . نیل : شین . ڕۆبارێکە لە میسر . باخە : کیسەڵ . لە هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمانا نوسراوە (باغە) بەڵام هەڵەیە . تیمساح : نەهەنگ ، گیان لەبەرێکی ئاوییە لەشێکی گەورە و کلکێکی درێژ و دەس و قاچێکی کورتی هەیە و قەپاغێکی ئەستوری هەیە وەك قەپاغی کیسەڵ .

بەو (عم) : لەو . فوراتە (عم) و (گم) : قەڕابە . لەو (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) : بەو .

(٦) تەرەح : خەفەت . لە هەمۆ نوسخەکاندا بە (طەرەح) نوسراوە . بەڵام هەڵەیە ، وشەکە عەرەبییە و (تەرەح)یشە . دیارە نوسیارەکان ئەوەندە (ط)یان لە عەرەبیدا دیوە ، لەبەر کوڵکە خوێندەوارێتیی خۆیان ، وایانزانیوە هەرچێ (ت)یشە ئەبێ (ط) بێ ! . نادمنی (چن) و (ك) : ناومنی.

واتە : دەی سا مەیگێڕ ! بەو دەستە جوانانەت کە تیماری دڵەی بیمارن و ، بەو پەنجە باریکانەت کە کلیلی کردنەوەی دەرگای ئاواتن ، لەو کۆپەی شەرابی سازگار و بێگەردی کۆنە کە هیچ لە دڵا ناهێڵێ ، پیاڵەیەکی بێدەرد و خەمم بۆ پڕ کە ، بیدە بە دەستمەوە و ، خۆیشت لەگەڵما بخۆرەوە و ، قسەی خۆشم لەگەڵ بکە و، پیاڵەم بۆ لە پیاڵە بدە و بە خۆشێ لەگەڵما دڵدارێ بکە ، نەك لەو شەرابانەی کە سەری بنیادەم کاس ئەکەن و ، باری ئەوەندەیتر گران ئەکەن ، تا وای لێ دێ کیسەڵێکی بچوکی لەبەرچاو ئەبێ بە نەهەنگێك .

لە یەکخستنی (دەستە) و (خەستە) و ، (فەرەح) و (تەرەح)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (فورات)و (نیل) و ، (پەششە) و (عەنقا) و (باغە) و (تیمساح)دا طیباق و ، لە وەصف کردنی ئەو شەرابەی ئەیەوێ بە (فورات) و ، ناوهێنانی کۆپەکەی بە (دەن) و ،

لەم گەردشی مینایە کەوا دەورە ، نە جەورە
ساقیێ کەرەمی سایقە ، « نالیێ » مەکە ئیلحاح (٧)

★ ★ ★

وەصف‌کردنی شەرابە ناخۆشەکەش بە (نیل) و ناوهێنانی کوپەکەی بە (خوم)دا ــ لەطافەت هەیە .

نیوە عەرەبییەکەی ئەم شیعرە لە نوسخەی (مز)دا کوردییە و بەم‌جۆرەیە :

تا پڕ بێ دڵ و ڕۆحی ئەمن ئیستا لە ئەفراح

(٧) مینا : چەرخی گەردوون . پیاڵەی شەراب . سایق : لێخوڕی چەرخی گەردوون ، خوا . بهێن و ببەری پیالەی شەراب ، یار . ئیلحاح : پێ بەزەویدا کوتان و سوور بوون لەسەر شتێك .

واتە : چەرخی گەردوون ، چۆن بۆ بنیادەم دێتە پێشەوە ، ستەم نییە و ، هەرکەس سەرەی خۆی هەیە و ، خوا خۆی ئەزانێ چێ ئەکا . کەرەمی لێ خوڕەکەی کە خوایە،شەرابی بە ئاوات گەیشتن ئەدا بە دەستی هەرکەسێکەوە و ، سوور بوون و پێ بەزەویدا کوتان داد نادا . یاخود یار خۆی ئەزانێ کەی وەختی ئەوەیە دڵی نەرم بێ و ، پیاڵەی شەرابی بەئاوات گەیشتن بە تۆیش بدا و ، پێویست ناکا زۆری لەسەر بڕۆیت و ، لێی‌گەڕێ بۆ خۆی چی‌ئەکا با بیکا .

لە یەکخستنی (دەورە) و (جەورە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ساقیێ) و (سایق)دا جیناسی قەلب هەیە .

مەکە ئیلحاح (عم) و (گم) : بکە ئینجاح. لەپەراوێزی (عم)دا مەعنای ئینجاح بە (شادکردن) و لە پەراوێزی (گم)دا بە (شاد) لێدراوەتەوە . دیارە ئەگەر بۆیان پینە نەکەین هەردوکیان بە هەڵەدا چوون .

تیپی دال

به فارسی

— ١ —

ابروان تو طبیبان دل افگارانند
هردو پیوسته ازان بر سر بیمارانند (١)

گنج رخسار تو دیدن نبود زهره مرا
که ز زلف تو برو خفته سیه مارانند (٢)

ما هزاران ، ز غمت خسته و ناکام ، ولی
کامیاب از گل روی تو خس و خارانند (٣)

— ١ —

(١) واته : برۆکانی تۆ پزیشکی دڵداره دڵ برینداره‌کانتن ، بۆیه هه‌میشه به ڕاسه‌ری نه‌خۆشه‌کانه‌وه ڕاوه‌ستاون .

له وشه‌ی (پیوسته)دا له‌طافه‌ت هه‌یه چونکه هه‌م مه‌عنای (هه‌میشه) و هه‌م مه‌عنای (په‌یوه‌ست) و (یه‌کگرتووه‌وه)ش هه‌ڵئه‌گرێ . هه‌روه‌ها له وشه‌ی (بیمارانند)یشدا له‌طافه‌ت هه‌یه ، چونکه هه‌ڵئه‌گرێ به‌مه‌عنا (نه‌خۆش) بێ و هه‌ڵیش‌ئه‌گرێ به مه‌عنا (مه‌ست) بێ . ئه‌وه‌ته ئه‌وترێ (چاوی بیمار) واته (چاوی مه‌ست) . واشه ، برۆ به‌سه‌ر چاوه‌وه‌یه !

(٢) واته : من هه‌رگیز ناوێرم سه‌یری گه‌نجینه‌ی ڕوومه‌تی تۆ بکه‌م ، چونکه ڕه‌شماره‌کانی زوڵفت به‌سه‌ر ئه‌و گه‌نجینه‌وه نوستون و ئه‌یپارێزن . ئیشاره‌ته به‌و ئه‌فسانه‌یه که ئه‌ڵێ مار به‌سه‌ر گه‌نجینه‌وه په‌پکه ئه‌کا .

(٣) واته : ئێمه‌ی بولبولی نه‌غمه‌خوان‌که ڕۆژ تا ئێواره به باڵای تۆدا ئه‌خوێنین،

بر سر کوی خود از گریه مکن منع مرا
زانکه گلهای چمن منتظر بارانند (٤)

نرگسان تو که خواب همه عالم بردند
خفتگانند ، ولی رهزن بیدارانند (٥)

« نالیا » ار چه سگانش همه شب نالانند
که نه آن شیفتگان نیز جگر خوارانند (٦)

لەتاو دەرد و خەفەتی دوریت گرفتار بووین و ، هەر ئەم چڵ و ئەو چڵ ئەکەین و ، لە پێگەیشتنت نائومێد بووین . کەچی دڕك و داڵ هەمیشە بەلای گوڵی ڕوتەوەن . ئاشـکرایە بلبل بەسـەر چڵی درەختـەوە نەبێ نانیشێتەوە ، کەچێ دڕك و داڵی بنی گوڵ هەمیشە هاوسـەری پەڕەی گوڵن .

ئەتوانرێ وشەی (هزار = هوزار) بە (هەزار)یش بخوێنرێتەوە ، واتە : ئێمە کە هەزاران دڵدارین .. تاد .

(٤) واتە : ڕێم لێ مەگرە بەسەر ڕێ و شوێنتا بگریم و فرمێسـك بڕێژم . گوڵزاری باخچەکەت چاوەڕوانی بارانە پێی بگەشێتەوە . بۆیـە منیش بارانی فرمێسکی خۆمی بەسەرا ئەڕێژم .

(٥) واتە : چاوە مەستە خەوالووەکانت ، خەویان لە چاوی عالەم بڕیوە و ، بوون بە ڕێگری ڕێ و تاڵانکەری ماڵی ئەو دڵدارانەت کـە لەتـاو دەردی دوریت خەو لە چاویان حەرام بووە .

زیادەڕەوییەکی ئێجگار شاکارانەیە : خەوتۆ خەو لە خەڵك حەرام بکا و ڕێگا لە بێداران بگرێ .

لە کۆکردنەوەی (خفتگان) و (بیداران)دا طیباق هەیە

بردند (عم) : بستند .

(٦) واتە : نالییا ! بەدکارەکانی بەردەرگای ماڵی یار، هەرچەند شەو تا بەیانی هەرایانە ، هەراکەیان لەوەوە نییە کـە دڵیـان پێوەیەتی ، تەنها ئەوەیان ئەوێ دڵی دڵدارەکانی بریندار بکەن و جگەریان بخۆن و نەهێڵن بە دیداری شاد بن .

ار چە (عم) و (ك) و (مز) : از چە . نالانند (چر) و (ك) و (مز):بیدارند.

تیپی ڕێ

— ١ —

ئیلتیقای پۆڵا و ئاسن هەر نیزاعە و گیر و دار
جەمعی ماء و نار و ، زەند و زەندەوو ، مەرخ و عەفار (١)

— ١ —

لە چاپکردنی ئەم دیوان و لێکۆڵینەوەی دیوانی (نالی)یەدا گەیشتبوینە (تیپی ڕێ) ، کە برادەری دڵسۆز قوتابیی دوا پۆلی بەشی کوردۆلۆژیی زانکۆی سلێمانی ، کاك جمال محمد سێ دەستنوسی دیوانی نالیی بۆ ناردین و ، ئێمەش خستمانە بەردەست و لێرەوە تا دوایی کتێبەکە کەڵکیان لێ وەرئەگرین .

یەکەمی ئەم دەستنوسانە کە لە برادەری بەڕێز کاك عبدالرحمن مزوریی وەرگرتووە بۆمان ، (مەلا عبداللەی گەلاڵی) ناوێك لە ساڵی ١٣١٦ی کۆچی ، (١٨٩٨ — ١٨٩٩ی . ز)دا نوسیویەتەوە . بۆ ئەم دەستنوسە ئیشارەتی (عب) دائەنێین . دوهەمیشیان (مەلا احمد) ناوێك لە ساڵی ١٣١٧ی کۆچی (١٨٩٩—١٩٠٠ی . ز)دا نوسیویەتەوە . بۆ ئەمیش ئیشارەتی (اح)مان دانا . سێهەمیشیان مامۆستا نەجمەدین مەلا نوسیویەتەوە و ساڵی بۆ دانەناوە . بۆ ئەمیش ئیشارەتی (من)مان دانا .

(١) گیر و دار : وشەیەکی فارسییە بەمەعنا بگرە و ڕاگرە . ئیستا بەمەعنا هەرا و کێشە بەکاردێت . زەند و زەندە : دو وشەی عەرەبین ، دو جۆرە دارن ، سەرویان زەند و ژێرویان زەندەیە ، لە بەیەكگەیاندن و لێكدانیان ئاگر پەیدا ئەبێ . مەرخ : وشەیەکی عەرەبییە بە جۆرە دارێکی ناسك ئەڵێن زو دائەگیرسێ . عەفار : جۆرە دارێکیترە ئاگری لێ ئەبێتەوە .

بۆ لێکدانەوەی مەعنای ئەم بەیتە سەرەتایەك پێویستە : پۆڵا و ئاسن هەردوکیان لە یەك ڕەگەزن . لە زمانی عەربیدا پۆڵا (فولاذ) نێرینەیە و ،

ئاسن (حدید) مێیینەیە . (ماء) و (نار)یش یەکەمیان نێرینە و دۆهەمیان مێیینەیە . (زەند) و (زندە)یش لە عەرەبیدا یەکەمیان نێرینە و دۆهەمیان مێیینەیە . لە فارسییشدا (زند) بە چەخماخ ئەڵێن کە لە بەردە ئەستێ ئەدرێ و بە هەردوکیان ئاگر ئەکەنـەوە . (مەرخ) و (عەفار)یش هەر بە عەرەبێ دۆ جۆرە دارن کە بدرێن لە یەك زۆ دائەگیرسێن ، دیارە ئەمانیش لەبەرئەوەی کە داگیرسانەکەیان لە بەیەك‌گەیشتنەکەیان پەیـدا ئـەبێ ، یەکێکیان بە نێر و ئەویان بە مێ دانراوە .

ئەنجا دێینە سەر لێکدانەوەی مەعنای بەیتەکە وەك ئێمە لێی حاڵی بووین :

نالێ ئەیەوێ بڵێ : بەیەك‌گەیشتن و پەیوەندی پۆڵا (پیـاو) و ئاسـن (ئافرەت) پڕیەتی لە هەرا و کێشە . ئـەم دوانـە بێ یـەك نایانکرێ و پێکەوەش ژیانیان پڕیەتی لە ناکۆکێ (تناقض) . وەك چۆن دۆ تەلی سارد و گەرمی کارەبا : دژی یەکن و کەچێ تەنها پێکەوەش ڕۆناکێ دێننە بەرهەم . ئەم پەیوەندیە پێویست و لە هەمان کاتیشدا پڕ لە ئاڵۆزییەی نێر و مێ ، وەك کۆبۆنەوەی ئاو و ئاگرە ، کـە یەکێکیان گەرمـە و ئەویان سـارد و هەردوکیان بۆ ژیان پێویستن و ئاگر بە ئاو ئەکوژێتەوە ، یا وەك پەیوەندی (زەند) و (زەنـدە) و ، (مـەرخ) و (عەفـار)ە کە بە هـەردولایان ئاگر ئەکەنەوە .

واتای ئاشکرای بەیتەکە ئەوە ئەگەیەنێ کە لـە بەیەك‌گەیشتنی پۆڵا و ئاسندا ئاو و ئاگـر بەکارئەهێنرێن . لە لایەکەوە کورەی ئاسـنگەر بە مۆشەدەمە خۆش ئەکرێ و ، ئاسـنەکە لەناو ئاگردا دائەنرێ ، تا سۆر ئەبێتەوە و بە چەکوشی پۆڵا لێی ئەدرێ و ، ڕێك‌ئەخرێ و ئامێری هەمە چەشنەی لێ دروست ئەکرێ و ، لە لایەکی‌کەشەوە ئاسنەکە ئەخرێتە ناو ئاو سارد ئەکرێتەوە و زاخاو ئەدرێ . ئەم شێوە وەصفە لەگەڵ پەیوەندی نێوان پیاو و ئافرەتیشدا ئەگونجێ و ئەمەش واتا پەنهانییەکەی شیعرەکە. هەروەها (زەند) و (زەندە) و ، (مەرخ) و (عەفار)یش لێك ئەدرێن و لێك ئەخشێنرێن و لەو لێك‌دان و لێك‌خشاندنەیان ئاگر پەیدا ئەبێ . ئەمە واتا ئاشکراکەی ڕستەکە . واتا پەنهانییەکەشی شێوەی پەیوەندی پیاو و ئافرەت و لەیەك نزیـك بۆنەوەیانە کە ئەبێ بە هۆی پەیدابۆنی هەڕەتی ئارەزۆ و ، پاشانیش ژیانێکی نوێی لێ دێتە بەرهەم .

دۆر نییە ، جگە لە نێریی (فولاذ) و مێیی (حدید)یش ، نالێ بۆیە پیاوی بە (پۆڵا) و ئافرەتی بە (ئاسن) وەصف کردبێ ، چونکە بەعادەت

ئەم لەسەر تەعظیم و گەورە گرتنی ئەو بێ قوصوور
ئەو لەسەر تەحقیر و تەخفیف و شکستی زاری مار (٢)

پیاو ئافرەت ئەکوتێتەوە و ئافرەت بۆ پیاو نەرم ئەبێ ، وەك چۆن چەکوشی پۆلا ئاسنی لە کوورەی ئاسنگەریدا پێ نەرم ئەکرێ .

نیوەی دوەمی ئەم بەیتە ، لە نوسخەکانی بەردەستمانا ، جیاوازیی زۆری تیابو . لە هەموویانـدا نوسـخەی (ك) زیـاتر بـەلای ڕاسـتیدا ڕۆیشتبو و ، ئێمەیش پشتمان بەو نوسخەیە بەست . تەنها ئەوەندە هەبو (زەندە)ی بە (زینـدە) و (عەفـار)ی بـە (عیفـار) نوسـیبوەوە . جیاوازییەکانی نوسخەکانیتر هیچیان لەوانە نەبون مەعنایەکی ڕاست و گونجاو بەدەستەوە بدەن و هەموو هەڵەی نوسیاری حاڵی نەبو بون . بۆیە پشت گوێمان خسـتن .

(٢) ئەم : ئیشارەتە بۆ نزیك کە لێرەدا (ئاسن)ەکەیە ، کەچی نالی ئیشارەتی بۆ (پۆلا)کە پێ کردووە . ئەو : ئیشارەتە بۆ دوور کە (پۆلا)کەیە ، کەچی نالی ئیشارەتی بۆ (ئاسن)ەکە پێ کردووە . وادیارە نالی لەم ئیشارەتەیدا لای خۆیەوە دەستی پێ کردووە .

مەعنا دیارەکەی ئەم بەیتە ئەوەیـە : پۆلا هەمیشـە خەریکی بە گەورە گرتنی ئاسنە ، ئەوەتە ، پارچە ئاسن ئەکا بە ئامێری جۆر جۆر کە هەریەکە بۆ چەند کار بەکاردێن . کەچی ئاسن هەمیشە لەسەر سوكکردن و بـە هیچ زانین و شکاندن و زەهری مـار دەرخواردانی پۆلایە . ئەوەتە پۆلا بووە بە خزمەتکاری ئاسن و کاری بۆ ئەکا و ، بـە هـەڵبڕینی زۆری بە دەستی وەستا سوك بووە و ، ئەو تالاوەی بە دەمـا ئـەکرێ کە تاونەتاو ئاسنگەر ئاسنەکەی تێ ئەخا بۆ سارد بونەوە .

مەعنا پەنهانییەکەشی ئەوەیە پیاو هەمیشـە خـەریکی گەورەکردنی ئافرەتە ، بە دوگیان کردن و چونەلا و ، بە هیچ جۆرێ کورتی ناکاتەوە ، بەڵکو بەپێچەوانەوە .. کەچی ئافرەت پیاو ئەکا بە هیچ و سوکی ئەکا و خاڵیی ئەکاتەوە و ئـەدا بە دەمی مارەکەیدا .. مەبەسـت وێنەگرتنی کاتی پاش بەیەكگەیشتنی پیاو و ئافرەتە .

تەخفیف و (« پەراوێزی » چر) : تەحقیقی ، واتە : هێنانەدیی .. (عم) و (کم) و (گم) : تەخفیف و . (عب) و (اح) : تەخفیفی . زاری مار : هەموو نوسخەکانی بەردەستمان (عم) و (گم) و (مز) نەبێ : ژاری مار . (عم) و (گم) و (مز) : ژارە مار .

وەك وتمان ، لە هەموو نوسخەکانی بەردەستمانا (ژار) نوسراوە . ئێمە

ئەم بچێ ، ئەو دادەنیشێ دەم وەکو گوڵ خەندەران
ئەم دەبێ هەستێ کە ئەو بێ ، چاو یەك و قەطرە هەزار (۳)

ئەم بە چاو دوڕڕ و بە سەر لەعلی هەدییە بۆ دەبا
ئەو بە تف دەیکا بە میزابی شکستەی ئابشار (٤)

لامانوابو ئەمە هەڵەیە و ڕاستەکەی (زاری مار)ە ، چونکە زار هەم بە مەعنا (ژار) و هەم بە مەعنا (دەم)یش دێ و ئێمەش هەردو مەعناکەمان بۆ دەرخستنی هەردوو ڕووەکەی ئەم پارچە شیعرەی نالی پێویستە . بۆیە گۆڕیمان و کردمان بە (زاری مار) .

(۳) گوڵ خەندەران : گوڵێکی سوورە ، ئەڵێن کە بنیادەم پێبکەنێ ئەو لەناسکیدا لەت ئەبێ .

مەعنا دیارەکەی واتە : کە چەکوشی پۆڵا چوو بدا بە ئاسندا ، ئەو ، چونکە لە کوورەدا سوور کراوەتەوە ، وەك گوڵ خەندەران بە ڕۆیەکی گەشەوە لە بەردەمیا دائەنیشێ ، بەڵام کە ئاسن لە کوورە دەرئەچێ و دێ ، چەکوشە پۆڵاکە ، ئەبێ بە یەك چاو و هەزار دڵۆپەوە هەڵسێتەوە . مەبەست لە یەك چاوی چەکوشە پۆڵاکە ئەوەتە کە ڕووی کردووەتە ئاسنەکە و ، مەبەست لە هەزار قەترەکەشی ئەو پزیسکانەیە کە لە کاتی پیادانی ئاسنە سوورکراوەکەدا ، ئەکەونەوە . مەبەست لە هەستانی چەکوشە پۆڵاکەش بەرزکرانەوەیەتی بۆ پیادانی ئاسنە سوورەوەکراوەکە .

مەعنا پەنهانەکەشی ئەوەیە : کە پیاو چوو بۆ لای ئافرەت ، ئافرەت بە (دەم)ی وەك گوڵ خەندەران سووری ، کراوەیەوە، لە بەردەمیا دائەنیشێ . کە ئافرەتیش بێ بۆ لای پیاو ، ئەبێ ئەم بە یەك (چاو) و هەزار (دڵۆپ)ەوە (هەستێتەوە) ..

بچێ (گم) : ئەچێ . (کم) و (ت) و (ك) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) : نەچێ . واتە : بەئامادەیی دائەنیشێ و چاوەڕوان ئەکا .

(٤) میزاب : پلوسك . ئابشار : تافگە .

مەعنا دیارەکەی واتە : ئەو پرشانەی لە ئاسنی سوورەوە کراو ئەبنەوە ، مروارین و ، سەری ئاسنەکەش کە لەناو کوورەکەدا سوور بووەتەوە لەعلە بەسەریەوە . ئەم مرواری و لەعلە ، پۆڵا بە دیاری بۆ ئاسنی هێناون . کەچی ئاسن بەرابەر بەم قەدرزانینەی پۆڵا ، پۆڵاکە ئەکا بە پلوسکە شکاوی ئاو پیاهاتنە خوار . مەبەستی لەوەیە کە ئاسنەکە هەڵئەکێشن لە ئاو بۆ

نەظمی « نالی » میثلی ئاو و ئاوێنە ڕەنگی نییە
دوو ڕووە بۆ سەیری خاطر : یەك خەفی و یەك ئاشكار (٥)

— ٢ —

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرور !
ئەی پەیكی شارەزا بە هەموو شاری (شارەزور) ! (١)

سارد بوونەوە ، بەهۆی گەرماكەیەوە پرژێكی زۆر بە سەر و ڕووی چەكوشە پۆلاكەدا ئەپرژێنێ .

مەعنا پەنهانەكەشی ئەوەیە پیاو بە (چاو)ی ، دلۆپی (ئاو)ی وەك مرواری سپی و ، بە (سەر)ەكەی سوورایی وەك لەعل ئەبا بۆ ئافرەت ، كەچی ئەو لەپاداشا ئەوەندە (تف) بە (دیاری)یەكەیدا هەڵئەدا ، وەك پلوسكە شكاوی تافگەی لێ ئەكا .

دوڕڕ و (عب) و (من) : دەڕوا . لەعلی هەدیییە (چر) و (ت) و (ك) و (عب) و (من) : لەعل و هەدیییەی . (كم) و (گم) : لەعلی هەدیییەی . دەیكا بە (من) : دەیكاتە .

(٥) خەفی : نهێنی . ئاشكار : دیاری .
واتە : شیعری (نالی) وەك ئاو و ئاوێنە وایە ڕەنگی نییە ، دوو ڕووە ، بەر و پشتی هەیە . لە ڕوویەكیا بنیادەم ، وەك چۆن لە ئاو و ئاوێنەدا خۆی ئەبینێ ، مەعنای ئاشكرای بـۆ دەرئەكەوێ و ، لەو ڕووەكەشیا كە یا وەك بنی جام یا وەك جیوەی ئەودیوی ئاوێنە وایە هیچ دەرناكەوێ ، كەچی مەعنایەكی‌تریش هەیە .

ئاو و ئاوێنە (عم) و (ت) و (عب) و (من) : ئاو و ئاینە . (ك) : ئاوە ، وێنەوو . (اح) : ئاوە ، وێنەیی .

شاعیر و نووسەر كاك عبدالرزاق محمد بیمار بەشداریەكی باشـی لە لێكدانەوەی ئەم پارچە شـیعرەدا لەگـەڵ كردین . قـەدر و سوپاسی ناخەینە پشت گوێ .

— ٢ —

(١) باد : با . مرور : گوزەر ، تێپەڕین . پەیك : فروستادە ، كەسێ بە كارێ نێررابێ بۆ شوێنێك . شارەزور : ئیستا ناوچەیەكی بچووكە لە پارێزگای سولەیمانی ، (خاكوخۆڵ)ی زێدی نالی یەكێكە لە گوندەكانی . بەپێی دابەش‌بوونی بەڕێوەبەرێتیی ئەو سەردەمەی نالی ئەم پارچە شیعرەی تیا

ئەی لوطفەکەت خەفییو هەوا خواه و هەمدەمە !
وەی سروەکەت بەشارەتی سەرگۆشەیی حوضور ! (٢)

وتووە ، بەشی زۆری کوردستانی ئیستای عێراقی گرتووەتەوە . بەلاَم بە نیشانەی ئەوەدا کە نالیؔ خۆی لەمەوپاش لە باسی سولەیمانیدا ئەلیؔ :

بۆ دەفعی چاوەزارە ئەلێن شاری شارەزوور

دیارە مەبەستی لێی ، تەنها شاری سولەیمانیؔ و دەور و پشتیەتی .

نالیؔ ، کوردی کەوتووە ولاَتان ، شاعیری خاوەن هەستی ناسك ، پاش ئەوەی لەئەنجامی تێکچوونی حوکمڕانیی بابانەکانا کوردستان بەجیؔئەهێلیؔ و سەری خۆی هەلئەگریؔ و ڕوو ئەکاتە شام و ماوەیەك لە نامۆییدا ئەمێنێتەوە ، هەوای نیشتمان ئەداتەوە لە کەللەی ، ژانێکی قوولَ لە دەروونیا گینگلَ ئەخوا ، ئەنجامەکەی ئەم شاکارە هونەرییە ، ئەم تابلۆ پڕواتایە ئەبیؔ کەوا لەوێوە بۆ هاودەردێکی خۆی ، بۆ (عبدالرحمن بەگی سالم)ی ناردووە و ، ئەویش لە سولەیمانییەوە بە شاکارێکیتری لەم چەشنە وەلاَمی ئەداتەوە ، کە پیاو هەردوکیان بەراورد ئەکا ، وائەزانیؔ دوو کەون خراونەتە قەفەز ، قەفەزێکی دەربەدەریؔ و یەکێکی دەستبەسەریؔ ، لە بەرابەری یەکدا ئەخوێنن و بۆ یەکدیی ئەستێننەوە.

لەو ڕۆژەوە کە شیعر هەیە ، تەرازووی جیاکردنەوەی شیعری ڕاستەقینە لە شیعری تەنها بەدیمەن ، هەر ئەوە بووە ، شاعیر تا چئەندازەیەك لەگەلَ خۆیدا ڕاستی کردووە و ، شیعرەکەی چەند لە ناخیەوە هەلقولاَوە ، ئاخۆ دەنگدانەوەی ژانی دەروونی خۆیەتی ، یا بۆنە و پێویستیؔ و باری ژیان زۆری لیؔ کردووە بیلیؔ . وابزانین تاقە شتیؔ لە هەرچیؔ باشتر وەلاَمی ئەم پرسیارەمان بداتەوە و ، ئەم ڕاستییەمان بۆ دەرخا ، ڕادەی لەگەلدا گونجان و بە دلا چوونی کۆمەلی خوێندەوارانە . بۆیە ، بیؔگومان ، ئەو پایەیەی ئەم پارچە شیعرە لە مێژووی ئەدەبی کورددا دەستی خستووە ، نیشانەی ڕاستیی شاعیرە لەگەلَ خۆی و ، بەلگەی ئەوەیە شیعرەکەی لە قولاَییی دەروونیەوە سەری کردووە .

نالیؔ لەم پارچە شیعرەیدا بای تیژڕەو ئەکا بە نامەبەری خۆی و، دەست ئەکا بە بەری پشتێنیا و ، پێی ئەلیؔ : خوا بمکا بە قوربانی تۆزی ئەو ڕێگایەی تۆ بەسەریا ئەڕۆی ، تۆ شارەزای هەموو کون و کەلەبەرێکی شاری شارەزوری و ڕێت لیؔ ون نابیؔ ، بڕۆ ئەم نامەیەم بۆ بگەیەنە و هەوالَم بۆ بپرسە و بزانە ...

ئەی ـ ی دووهەم ـ (اح) : وەی .

(٢) خەفیؔ : نهێنیؔ . بەشارەت : مژدە . گۆشە : سووچ .

ئەی هەم میزاجی ئەشکی تەڕ و گەرمی عاشقان :
طۆفانی دیدەوو شەرەری قەلبی وەك تەنــوور ! (٣)

گاهێ دەبێ بە ڕەوح و دەکەی باوەشێنی دڵ
گاهێ دەبێ بە دەم دەدەمێنی دەمی غوروور (٤)

واتە : ئەی ئەو بایەی کە نەوازش و دڵدانەوەت ، یاخود ناسکیت ، پەنهانە و کەس پێی‌نــازانێ ، چــونکە با وەختێ بە بایــەکی خــۆش دائەنرێ کە بەئاســتەم ، وەك بەدزییەوە ، بــوەزێ . هەوایەکی ئەوێ بیجوڵێنــێ .. هاوڕێی بنیادەمــە ، چونکە ئەگەر نەبێ بنیــادەم خەفە ئەبێ .. ئــەی ئەو بایەی کە بەئاستەم هەڵکــردنت ، مژدەیە بۆ دڵ و دەروونی ئەوانەی لەسەر سووچی بەرماڵی بە دڵ ئامادەیێ و دوورنەکەوتنەوە دانیشتوون .

مەبەستی گفتوگۆکە پاش چەند شیعرێکی‌تر دێ .

هەمدەمە (اح) : هەمدەمم .

(٣) هەم‌میزاج : هاوسروشت .

مەبەستی لەوەیە با لەوەدا کە جاروبار سارده ، هاوسروشتی تۆفانی چاوی دڵدارانە کە فرمێسکی تەڕیانە . لەوەشا کە جاروباریش گەرمە ، هاوسروشتی بڵێسەی دڵەی وەك تەنوور گەرمیانە کە لە شێوەی فرمێسکی گەرمدا دێتە دەرەوە .

(٤) گاهێ : جارێــکیان . ڕەوح : فێنکێ . دەم ــ ی یــەکەم ــ : دەمەی ئاسنگەر ، مۆشەدەمە .

مەعنای ئەم شیعرە وەك لێکدانەوەی ئەو شوبهاندنەیە کە لە شیعری پێشوودا هەبوو . واتە : لەوکاتانەدا کە ساردی ، ئەبێ بە مایەی فێنکێ و باوەشێنی دڵ ئــەکەی . لەوکاتانەشدا کــە گەرمی ، ئەبێ بــە دەمەی ئاســنگەر و خوێنی ، یاخود دەمــی ، لەخۆبایێبوون ئەبزوێــنی ، وەك مەشهوورە بنیادەم لە کاتی گەرمادا تووڕەیە و ئاگای لە خۆی نامێنێ چی ئەکا و چی ئەڵێ ..

لە کردنی (با)دا جارێك بە سروە و باوەشێن‌کەری دڵ و ، جارێکیش بە دەمەی ئاسنگەر ، طیباقێکی جوان هەیە ، سەرەڕای ئەو جوانییەی لە کۆکردنەوەی طۆفانی دیدە و ئاگــری تەنووری دڵدا هەیە لە شیعری پێشوودا ، کە ئیشارەتێکیشی تیا کردووە بە ئایەتی (وَ فارَ التَّنُّورُ) لە باسی تۆفانەکەی حەزرەتی نوحدا .

دڵ (ت) : ڕۆح .

مەحوی قەبوڵی خاطری عاطر شەمیمتە
گەردی شیمال و گێژی جەنوب و کزەی دەبور (٥)

سوتا ڕەواقی خانەیی صەبرم ، دڵ و دەروون
نەیماوە غەیری گۆشەیی ذیکرێکی یا صەبور (٦)

هەم هەمعەنانی ئاهم و ، هەم هەمڕیکابی ئەشك
ڕەحمێ بەم ئاه و ئەشکە بکە ، هەستە بێ قوصور (٧)

---

(٥) عاطر شەمیم : بۆنخۆش . شیمال : بای شەماڵ . جەنوب : بای گەرمی باشور . دەبور : ڕەشەبا .

واتە : ئەو تۆزەی بای شەماڵ ئەیجوڵێنێ و ، ئەو گێژەڵوکەی بای باشـور هەڵیئەکا و ، ئەو کزە ساردەی ڕەشـەبا ئەیبزوێنێ ، هەمو فەوتاو و سەرگەردانی گەڕان بەدوای ئـەوەدان کە دڵی بۆن و بەرامە خۆشی تۆ پەسەندیان بکا .

عاطر شەمیمتە (چن) و (ك) : پڕ فەیض و عاطیرە .

(٦) ڕەواق : هەیوان . خانە : خانو .

واتە : هەیوانیماڵی خۆڕاگرتن و بوردەباریم سوتا ، سەبر جێگەیەکی نەمـا خۆی تیـا حەشار بـدا ، کەوتە دەشـت . دڵ و دەرونـم تەنها سوچێکیان بۆ ماوەتەوە دوعای (یا صەبور)ی تیا بخوێنن ، بەڵکو خوا دەروویەکی خێریان لێ بکاتەوە .

دڵ و ((پەراوێزی)) چن) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) : دەر و . بەپێی ئەم نوسخانە مەعنای شیعرەکە وای لێدێتەوە : دەر و ناوی هەیوانی ماڵی سەبرم ئاگری تێبەربـو .. (عم) : وەکو . بەمپێیـەش مەعناکەی وای لێدێتـەوە : هەیوانی خانـوی سەبرم ، هـەروەك ناوەوەی ، ئاگـری تێبەربو . گۆشەیی ذیکرێکی (چر) : گۆشەیی ذیکرێکە . (ت) گۆشەیی ذیکرێك کە .

(٧) هەمعەنان : هاوجڵەو . هەمڕیکاب : هاوڕکێف ، هاوئاوزەنگی .

واتە : کە خانوی سـەبرم ڕوخا و جێگەم نەما ئۆقـرەی تیا بگرم ، هیچم بۆ نەمایەوە ئەوە نەبێ هەمیشە پێبەپێی ئاخهەڵکێشان و فرمێسك ڕشتن بڕۆم ، کەواتە ئەگەر بەزەییشت بە مندا نایێتەوە، با بەزەییەکت

وەك ئاهەكەم دەوان بە هەتا خاكی كۆیی یار
وەك ئەشكەكەم ڕەوان بە هەتا ئاوی (شیوەسوور) (٨)

بەو ئاوە خوت بشۆ لە كودووراتی سەرزەمین
شاد بن بە وەصلی یەكدی : كە تۆی طاهیر ، ئەو طەهوور (٩)

ئەمجا مەوەستە تا دەگەییە عەینی (سەرچنار)
ئاوێكە پڕ لە نار و چنار و گوڵ و چنوور (١٠)

بەواندا بێتـــەوە . هەڵسە ، تۆ وەك ئـــەوان نیت ، ڕێت لێ ون نابێ ، بكەوەرە ڕێ بڕۆ ...

ئاه و ئەشكە (« پەراوێزی » چر) : ئاهە وشكە . ئەگونجێ ئەمیش هەر (ئاهە و ئەشكە) بێ وا نووسرابێ .

(٨) دەوان : ئەوەی بە ڕاكردن بڕوا . كۆ : بەردەرگای ماڵ . ڕەوان : جاری . شیوەسوور : شیوێكە لەنزیك چەمچەماڵەوە .

واتە : وەك هەناسەی ساردی درێژم بە پەلە بڕۆ تا ئەگەیتە بەردەرگای ماڵی دۆست و ، وەك فرمێسكم جاری ببە تا ئەگەیتە ئاوی شێوە سوور .

لـــە كۆكردنـــەوەی (ڕەوان) و (دەوان)دا جیناســـی لاحیـــق و ، لە كۆكردنەوەی (ئاه) و (ئەشك) و، (خاك) و (ئاو) و (شیو)دا تەناسوب هەیە. لە هێنانی ناوی (شیوە سوور)یشدا ئیشارەت بەوە كراوە كە فرمێسكی شاعیریش خوێناوە و سوورە . ئەوەش گونجانێكی جوانی تیایە .

ئاوی شیوە سوور (« پەراوێزی » چر) و (كم) و (گم) و (اح) : ئاوی پردە سوور . (« دیسانەوە پەراوێزی » چر) : شیوی پردە سوور .

(٩) كودووورات : تۆز و خۆڵ . طاهیر : پاك . طەهوور : پاك كەرەوە .

واتە : كـــە گەیشتیتە ســـەر (شیوە ســـوور) و نزیكی ســـولەیمانی بوویتەوە ، لادە ، كەمێك بحەسێرەوە ، بەو ئاوە خـــۆت بشۆ ، هەرچی تۆز و خۆڵی ڕێی زەویت لەو ڕێگەیەدا لێنیشتووە ، هەمووی دابشۆ . تۆ خۆت پاك و ئاوەكەش پاكەوەكەر ، بە دیتنی یەك شاد بن .

(طـــاهیر) و (طەهوور) لە زاراوەكانی فیقهن .

كە تۆی (كم) : ئەتۆ .

(١٠) عەین : كانی . ســـەرچنار : كانی و سەراوێكە حـــەوت كیلۆمەترێك لە سولەیمانییەوە دوورە . جێگای ڕابواردنی خەڵكی شارە . نار : هەنار .

چەشمێکە میثلی خۆر کە لە صەد جێ ، بە ڕۆشنێ
فەورانی ، نوری صافە لەسەر بەردی وەك بلور (١١)

یا عەکسی ئاسمانە لە ئاوێنەدا کەوا
ئەستێرەکانی ڕابکشێن وەك شەهابی نور (١٢)

چنور : گیایەکی بۆنخۆشی کێوییە ، بەڵام لە شوێنی وەك سەرچنار نازوێ ، وادیارە نالی هەر بۆ وەزنی شیعر هێناویێتی . دووریش نییە مەبەستی هەنار و چنار و چنوری ڕاستەقینە نەبێ ، بەڵکو کینایە بن لە کچی باڵا بەرز و بۆن خۆش و مەمکی خڕ ، چونکە سەرچنار لەمێژە سەیرانگای خەڵکی سولەیمانییە و شۆخەکانی شار هەمیشە تیا کۆئەبنەوە .

لە وشەی (عەینی)دا لەطافەت هەیە چونکە هەم مەعنای (کانێ) و هەم مەعنای (خۆی)یش ئەگەیەنێ . لەنێوان (نار) و (چنار)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (چنور) و (چنار)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ئاوێکە پڕ لە نار و چنار و (کم) و (گم) و (من) : ئاوێکی صافە پڕ لە چنار و . (عب) : ئاوێکە پڕ لە دار و چنار و . گوڵ و چنور (ت) و (مز) : گوڵی چو نور . واتە گوڵی وەك نور .

(١١) چەشمێکە : چەشمەیەکە ، کانییەکە . فەوران : فەوەران ، هەڵقوڵان .
واتە : سەرچنار کانییەکە وەك خۆر وایە ، وەك چۆن خۆر بەسەر پارچە بلوری ئاسمانەوە لە صەد لاوە تیشك بڵاو ئەکاتەوە ، ئەمیش پاك و ڕۆشن و بێگەرد لە صەد لاوە هەڵئەقوڵێ و بەسەر بەردی خاوێنی وەك بلور سپیی ناو کانیدا ئەڕوا ..
ڕۆشنێ (چن) : رۆشنێ و .

(١٢) واتە : یاخود سەرچنار کانیاو نییە،ئاوێنەیەکە دانراوە ، دیمەنی ئاسمانی بە ئەستێرەکانیەوە تیا دیارە . (وردە بەردەکانی بنی ئاوەکە ، جێگەی ئەستێرەکان ئەگرنەوە لە شوبهاندنەکەدا) . بەڵام چونکە وێنەی ئەستێرەکان لە ئاوەکەدا ئەجوڵێنەوە (مەبەست ئەوەیە کە ئاوەکە بەسەر وردە بەردەکانا ئەڕوا ، وا دێتە پێش چاو بجوڵێنەوە و بکشێن) ، وەك ڕاکشابن و درێژ کشابن وایە و ، لەوەدا لەوە ئەکەون کە لە ئەستێرەی عادەتێ بچن و ، وەك ئەو ئەستێرانەیان لێ دێ کە بەدوای شەیتانە بۆ ئاسمان ڕۆیشتووەکاندا ئەکشێن .
ڕابکشێن (چر) و (ك) و (مز) و (تۆ) و (عب) و (اح) : ڕابکشێ .

یا چەشمەساری خاطری پڕ فەیضی عاریفە
یەنبۆعی نورە دابڕژێنێ لە کێوی طور (١٣)

دەمووت دو چاوی خۆمە ئەگەر (بەکرەجۆ)یی ئەشك
نەبوایە تیژ و بێ ثەمەر و گەرم و سوێر و سور (١٤)

---

(١٣) چەشمەسـار : سەرچاوە . عاریف : خواناس . یەنبوع : کانێ . کێوی طور : ئەو کێوەی خوا قسەی لەگەڵ حەزرەتی موسا تیا کرد و نوری خۆی تیـا پیشان دا .

واتە : یا هیچیان نییـە ، سەرچاوەی پڕ بەرەکەتـی خواناسـانە ، سەرچاوەی ڕوناکییە ، لە کێوی تورەوە دابڕژێتە خوارەوە .

پڕ فەیضی عاریفە (عم)و (ت) و (مز)و (عب)و (من) : پڕ فەیضو عاطیرە. (تۆ) پڕ فەیضی عاطیرە . یەنبوعی نورە دابڕژێنێ (کم) و (گم) و (من) : یا ئاوی ڕۆح بەخشە کەوا دێ . (چر) و (عم) و (ت) : ... دادەڕژێنێ . (چن) : ... دابڕێژنێ یا دابڕێژێنێ .

(١٤) بەکرەجـۆ : شوێنێـکە دە کیلۆمـەترێك لە سولەیمانییـەوە دورە ، جۆگایەکی لە سەرچنارەوە بۆ دێ .

واتە : ئەگەر فرمێسکی چاوەکانم تیژ و بێبەرهەم و گەرم و سوێر و سور نەبونایە ، بە ئاوی بەکرەجۆم ئەوت فرمێسکی منە ، بەڵام ناتوانم وابڵێم چونکە هەرچەند فرمێسکی منیش وەك ئاوی بەکرەجـۆ زۆرە ، بەڵام ئەو خاسیەتانەی باسم کردن و لە فرمێسکی چاومدا هەن ، لە ئاوی بەکرەجۆدا نین .

نالی ، لە دانانی ئەم خاسیەتانەدا بۆ فرمێسکی چـاوی خـۆی و ، دژەکانیان بۆ ئاوی بەکرەجۆ ، مەعنا ئاراییەکی زۆر جـوانی کردووە ، سەرەڕای ئەو زیادە ڕەوییەش کە چاوی خۆی بە یەکێك لە جۆگاکانی سەرچنار داناوە .

وشەی (بەکرەجۆ) لەم شیعرەدا بەگوێرەی زانستی نەحوی کوردێ (متنازع فیە)یە لەنێوان (دەموت) و (نەبوایە)دا و ڕاستکردنەوەی ڕستەکە بەمجۆرە ئەبێ : ئەگەر بەکرەجۆی ئەشـك تیژ و بێثـەمەر و گەرم و سوێر و سور نەبوایە،ئەموت جۆگەی بەکرەجۆ دۆ چاوی خۆمە.
دۆ (چن) و (من) : کە .

داخڵ نەبی بە عەنبەری سارایی (خاكوخۆڵ)
هەتا نەکەی بە خاکی (سولەیمانی)یا عوبوور (١٥)

یەعنی ڕیاضی ڕەوضە کە تێدا بە چەن دەمێ
موشکین دەبێ بە کاکۆڵی غیلمان و زوڵفی حوور (١٦)

---

(١٥) سارا : صەحرا ، دەشت . خاكوخۆڵ : دێیەکە لە نزیکی چەمی تانجەرۆوە ، لە ناوچەی (عەربەت) ، ٢٤ کیلۆمەترێك لە ڕۆژهەڵاتی سولەیمانییەوەیە . سولەیمانێ : یەکێکە لە بەناوبانگترین شارەکانی کوردستان ، ئیبراهیم پاشای بابان لە ساڵی ١٧٨٤دا دروستی کردووە و ، پێتەختی میرنشینیی بابانی لە (قەڵا چوالان)ەوە بۆ گواستووەتەوە .

نالێ کە لە شیعرەکانی پێشوویدا (با)ی تیژڕەوی لەجیاتیی خۆی نارد و بەسەر کوردستانا فڕاندی ، تا گەیاندیە (شیوە سوور) و ، دەم و چاوێکی لەوێ پێ شۆرێ و ، لەوێیشەوە بردی بۆ (سەرچنار) و ، ئەو هەمو تەعریفەی سەرچناری بۆ کرد ، نەیهێشت لەوێ داکەوێ . لەوێیشەوە ناردی بۆ (خاكوخۆڵ) . بەڵام مەبەستی سەردان لە (خاكوخۆڵ) نەبو ، تەنها بۆئەوەی بە بێ‌وەفا دەرنەچێ ناوێکی ئەوێیشی هێنا .. سولەیمانیی ئەویست ، ئەو سولەیمانییەی بیرەوەرییەکانی لە تەختی دڵی هەڵکەنرابون و ، خۆشترین ساڵەکانی ژیانی تیا بردبوە سەر . ئەوەتە بۆی دێ بە پیا هەڵدانی سولەیمانیدا و یەکە یەکە بیرەوەرییەکانی خۆی بۆ باس ئەکا و ئەڵێ : نەکەی بەر لەوەی بە سولەیمانیدا تێپەڕی،بچێتە دەشتی وەك عەنبەر بۆنخۆشی (خاكوخۆڵ). سولەیمانێ لەپێش هەر کوێیەکەوەیە .

نەبی (عم) و (کم) و (گم) و (من) : مەبە . هەتا (چن) و (ك) : حەتتا . (عم) و (ت) و (مز) : هەرتا .

(١٦) ڕیاض : جەمعی (ڕەوضە)یە هەم بەمەعنا باخچە و هەم بەمەعنا بەهەشت بەکاردێ . لێرەدا هەردو مەعناکە مەبەستە . موشکین : موشکاوێ ، بۆنخۆش وەك کەسێك موشکی لە باخەڵدا بێ . کاکۆڵ : قژی درێژی پشتسەر . غیلمان : جەمعی (غولام)ە واتە کوڕی تازە پێگەیشتوو .

واتە : مەبەستم لە سولەیمانێ ئەو باخچەی بەهەشتەیە کە هەر لەوێ ئەتوانی بە ماوەیەکی کەم بۆنی خۆشی کاکۆڵی کوڕە لاو و زوڵفی حۆرییە نازدارەکان هەڵبگری . دیارە سولەیمانێ کە بوو بە باخچەی بەهەشت ،

خاکی میزاجی عەنبەر و ، داری ڕەواجی عوود
بەردی خەراجی گەوهەر و ، جۆباری عەینی نوور (١٧)

شامی هەمو نەهار و ، فوصوولی هەمو بەهار
تۆزی هەمو عەبیر و ، بوخاری هەمو بوخوور (١٨)

ئەبێ پڕیش بێ لە (غیلمان)ی کاکۆڵ درێژ و بۆن خۆش و ، لە (حوور)ی زوڵف وەك موشك خۆش بەرامە .

تێدا بە (چن) و (من) : تێیدایە . موشکین (اح) : زەلیف .

(١٧) میزاج : تێکەڵ . سروشت . جۆبار : جۆگە .

واتە : ئەو سولەیمانییەی کە بێبایەخترین شتی بەبایەخە .. خاکی سروشتی عەنبەری بۆنخۆشی هەیە یا لەگەڵ عەنبەردا تێکەڵە و ، داری وەك داری بۆنخوشی عوود بەڕەواجە و ، گەوهەر لە خەرج و باجی بەردیا ئەدرێ و ، جۆگەی ئاوی وەك نوور وایە یا سەرچاوەی نوورە .

لە کۆکردنەوەی (میزاج) و (ڕەواج) و (خەراج)دا هەرچەند جیناس نییە ، بەڵام وشەئاراییەکی جوان هەیە کە لە زۆر شوێنیتریشدا نالی شتیوای هەیە . لە کۆکردنەوەی (خاك) و (دار) و (بەرد) و (عوود)یشدا تەناسوب هەیە . لە (عەین)یشدا لەطافەت هەیە .

میزاجی (کم) و (گم) و (من) : ڕەواجی . (مز) : خەراجی . عەنبەر و (چن) و (گم) و (ك) و (تۆ) : عەنبەرە . گەوهەر و (چن) و (گم) و (ك) و (تۆ) و (عب) : گەوهەرە .

(١٨) شام : ئێوارە . نەهار : ڕۆژ . فوصوول : وەرزەکانی ساڵ . بوخار : هەڵم .

لە کۆکردنەوەی (شام) و (نەهار)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (نەهار) و (بەهار) و ، (بوخار) و (بوخوور)دا جیناسی لاحیق و، لە کۆکردنەوەی (تۆز) و (بوخار) و ، (عەبیر) و (بوخوور)دا تەناسوب هەیە . سەرەڕای جۆرە طیباقێکیش کە لەنێوان (تۆز) و (عەبیر) و ، (بوخار)و (بوخوور)دا هەیە لەوڕووەوە کە (تۆز) و (بوخار) بێبایەخ و بەڵکو خراپن ، بەپێچەوانەی (عەبیر) و (بوخوور)ەوە .

شارێکە عەدل و گەرمە ، لە جێگێکە خۆش و نەرم
بۆ دەفعی چاوەزارە دەڵێن شاری شارەزۆر (١٩)

---

(١٩) واتە : شارێکی بەداد یاخود شارێکی تەخت و ، گەرمە و لە شوێنێکی خۆش و نەرماندا دروست کراوە . کە پێیشی ئەڵێن شاری شارەزۆرە ، لەبەرئەوە نییە ڕاستە شاری شارەزۆرە ، بەڵکو بۆ چاوەزار و لێ لادانی چاوی پیس ، وای پێ ئەڵێن . مەبەست لە خراپیی دانە پاڵی سولەیمانێ بۆ شارەزۆر یا ئەوەیە کە شارەزۆری ئەو سەردەمە دواکەوتۆ و پڕ لە دەرد و ئازار بووە و ئاو و هەوایەکی ناخۆشی بووە ، یا ئەوەیە کە وشەی (شارەزۆر) مەعنای شاری جەور و ستەم ، یا شاری درۆ و بوختان، یا شاری زۆری کوڕی ئەژدەهاك ئەگەیەنێ ، وەك لە کتێبە مێژۆییە کۆنەکاندا نوسراوە . عادەتێکی میللییش هەیە منداڵی خۆشەویست بۆ دەفعی چاوی پیس ناوی ناشیرینی لێ ئەنێن ، گوایە بۆیەش بە شارێکی جوان و خۆشەویستی وەك سولەیمانێ وتراوە شاری شارەزۆر .

نالی ئەوەشی لەم شیعرەدا مەبەست بووە کە لە بەرابەری وشەی (عەدل)دا کە هەم مەعنای دادپەروەرێ و هەم مەعنای ڕێك و تەختیش ئەگەیەنێ ، وشەی (شارەزۆر) دانێ کە وەك مەعنای (شاری درۆ و بوختان) ئەگەیەنێ ، وەك وتمان ، مەعنای (شاری شیو)یش ئەگەیەنێ ، چونکە (زۆر) لە عەرەبیدا بەمەعنا شیویش هاتووە .

نیوەی یەکەمی ئەم شیعرە جیاوازییەکی زۆری لە نوسخە دەسنوس و چاپەکانی بەردەستمانا تیا هەیە . ئێمە پشتمان بە نوسخەی (چر) بەست . لەبەر بایەخی جیاوازییەکانیان و ، بۆ یارمەتیدانی لێکۆڵینەوەی پتری دوازۆژیش ، تێکستی نوسخەکانیتریش لێرەدا ئەنوسینەوە .

(چن) و (اح) : **شارێکە عەدل و گەرم لە جێگێکی خۆش و نەرم**
(عم) : **شارێکە پڕ لە عەدل لە جێگای خۆش و نەرم**
(کم) : **شارێکە پڕ لە عەدل و کەرەم ، جێیەکی خۆشێ و بەزم**
(گم) : **شارێکی عەدل و گەرم لە جێگەیکی خۆش و نەرم**
(ت) : **شارێکی عەدل و گەرمە لە جێگێکی خۆش و نەرم**
(ك) : **شارێکە عەدل و گەرمە لە جێگێکی خۆش و نەرم**
(تۆ) : **شارێکە عەدل و گەرم و لە جێگەییێکە خۆش و نەرم**
(مز) : **شارێکە عەدل و گەرم جێگەییە ذەوق و بەزم**
(عب) : **شارێکە عەدل و گەرم و لە جێگێکی خۆش و نەرم**

ئەهلێکی‌وای هەیە کە هەمو ئەهلی دانشن
هەم ناظیمی عوقودن و هەم ناظیری ئومور (٢٠)

سەیرێ بکە لە بەرد و لە داری مەحەللەکان
دەورێ بدە بە پرسش و تەفتیش و خوار و ژور (٢١)

داخۆ دەروونی شەق نەبووە (پردی سەرشەقام) ؟ !
پیر و فوتادە تەن نەبووە (داری پیرمەسور) ؟ ! (٢٢)

---

(٢٠) دانش : زانین . ناظم : هۆنەرەوە . عوقود : جەمعی (عەقد)ە بەمەعنا ملوانکە .

واتە : سولەیمانی وەنەبێ تەنها شوێنەکەی خۆش بێ،دانیشتووانیشی مرۆی زیرەك و زانا و خاوەن بیرن . ئەدیب و شاعیری‌وایان تیایە شیعری جوانی‌وا ئەڵێن وەك ملوانکەی مرواری هۆنرابێتەوە و ، کاروباری دنیایش ڕائەپەڕێنن و لێ‌هاتون .

لەنێوان (ناظم) و (ناظیر)دا جیناسی لاحیق هەیە .

نیوەی دوهەمی ئەم شیعرە لە نوسخەی (چن)دا بەم‌جۆرەیە :

ئەهلێکن ئەهلی دانش و نێکن بوزورگ و خورد

لە نوسخەی (ك)یشدا بەم‌جۆرەیە :

ئەهلی کە ئەهلی هونەر ، نێکن بوزورگ و خورد

بەپێی ئەم نوسخەیە ئەبێ (ن)ێك لە (هونەر)ەکە پەڕیبێ و (هونەرن) بێ ، ئەگینا مەعناکەشی نایەت و سەنگەکەشی لەنگ ئەبێ .

(٢١) مەحەللە : گەڕەك . دەور : خول . پرسش : پرسیار .

لەم شیعرەوە نالی (با) ئەخاتە ناو شار بۆ زانینی هەواڵی شوێن بیرەوەرییەکانی و یەك‌بەیەکیان باس ئەکا بۆی . پێی‌ئەڵێ سەرێ لە دار و بەردی گەڕەکەکانی شار بدا بزانێ کامیان لە جێی خۆیان ماون و کامیان تێکچون و ، خوار و ژوری شار بگەڕێ و خولی پیا بخوا و لەم و لەو بپرسێ .

لە بەرد و لە داری (چر) و (عم) و (ت) و (مز) : لە دار و لە بەردی . تەفتیش و (عم) و (کم) و (گم) : تەفتیشی .

(٢٢) سەرشەقام : گەرەکێکە لە گەڕەکەکانی بەشی خوارۆی سولەیمانی . پردی سەرشەقام : پردێك بووە لە نزیکی مزگەوتی مامۆستا مەلا

ئێستەش بە بەرگ و بارە عەلەمداری (شێخ هەباس) ،
یا بێ‌نەواوو بەرگە گەڕاوە بە شەخسی عوڕ ؟! (٢٣)

حوسەینی پیسکەندییەوە . فوتادە : ئوفتادە ، کەوتو . تەن : لەش .
پیر مەسوڕ : پیر مەنصوڕ ، پیاو چاکێك بووە شەخسەکەی لە داوێنی گەڕەکی مەلکەندییەوەیە،ئیستا بەو دەوروبەرە ئەڵێن گەڕەکی پیر مەسوڕ. شوێنەواری گۆڕستانی دەوروبەری شەخسەکە خەریکە کوێر ئەبێتەوە و هەمۆی کراوە بە خانۆ ، بەڵام شەخسەکە خۆی ماوە و دارێکیشی بە سەرەوەیە ، دیوارێکی بە دەورا کراوە . وادیارە دارەکەی پیر مەسوڕ لە سەردەمی نالیدا دارێکی گەورە بووە و وەك هەمۆ شەخسەکانی کوردستان ئاڵا و پەڕۆیەکی زۆری پێوە بووە و بەهاران جێگای کۆبۆنەوەی کوڕ و کچی شۆخی شار بووە ، بۆیە نالیی وا بەسۆزەوە ناوی ئەبا .

ئەم دۆ شوێنە (سەرشەقام) و (پیر مەسوڕ) کە نالیی ناویان ئەهێنێ سەر و خواری شار بوون . مەبەستی نالییش ئەوەیە (با) هەمۆ لایەکی شاری بۆ بپشکنێ .

پیر و (تۆ) و (عب) : پیری .

(٢٣) بە بەرگ و بار : پۆشتە و پەرداخ . عەلەمدار : داری ئاڵایی و پەڕۆ پیا هەڵواسراو ، یا مرۆی ئاڵا هەڵگر . شێخ هەباس : شێخ عەبباس ، یەکێك بووە لە سەیدەکانی بەرزنجە ، قەبرەکەی زیارەتگای خەڵکە ، کەوتووەتە داوێنی سولەیمانییەوە . جاران بەو دەور و پشتەیان ئەوت گەڕەکی جۆلەکەکان . ئیستا پێی‌ئەڵێن گەڕەکی شێخەباس . بێ‌نەوا : هەژار و ڕۆت و قۆت . شەخس : بنیادەم ، یاخود قەبری پیاوچاك . عوڕ : عوریان ، ڕۆت .

واتە : سەرێ لە شەخسەکەی شێخەباسیش بدە ، بزانە وەك جاران زیارەتگا و سەیرانگای خەڵکە و ، دارەکەی سەری کە ئەوەندەی ئاڵایی پیا کرابو بۆبۆ بە دار ئاڵایی ، یا ئەتوت ئاڵایی هەڵگری شێخەباسە ، وەك جاران بە پارچە پەڕۆی ئاڵا و واڵا ڕازاوەتەوە ، یان هیچی پێوە نەماوە و وەك پیاوی ڕۆت و قۆتی لێ هاتووە ، یاخود بووە بە شەخسێکی بێ پەڕۆ و پاڵە ؟ هەرچەند (دار) و (شەخس) جیان لە یەك ، بەڵام چونکە (شەخس) بە (دار)دا ئەناسرێتەوە ، نالیی دارەکەی کردووە بە شەخس .

عەلەمداری (چن) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (من) : عەلەمدارە .

ئایا بە جەمع و دائیرەیە دەوری (کانی با) ،
یاخۆ بووە بە تەفریقەیی شۆڕش و نوشوڕ ؟! (٢٤)

(سەیوان) نەظیری گونبەدی کەیوانە سەبز و صاف ،
یاخۆ بووە بە دائیرەیی ئەنجومی قوبوڕ ؟! (٢٥)

بەپێی ئەم نوسخانە مەعنای شیعرەکە تازادەیەك ئەگۆڕێ و (شێخ هەباس) ئەبێ بە (موبتەدا) و (عەلەمدار) کە بەپێی نوسخەکانی‌تر موبتەدا بو ، ئەبێ بە خەبەری دۆهەم . هەباس (کم) و (گم) و (ت) و (مز) : عەباس . گەڕاوە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : کراوە .

(٢٤) کانێ با : کانێ و سەراوێکە لەودیوی گردی سەیوانەوە سەیرانگای بەهارانی خەڵکی سولەیمانییە . نەزەرگەی شەخسێکیشە ئەڵێن چاك کردنەوەی باداریی گرتووەتە خۆی . شۆڕش : هەرا و هوریا. نوشوڕ : ڕۆژی قیامەت کە هەمو زیندووان ئەمرن .

واتە : ئاخۆ ئیستاش دەوری کانێ با خەڵکی تیا کۆئەبنەوە و بە دەوری کانییەکەدا ئەڵقە ئەبەستن بۆ شایێ و ڕابواردن و هەڵپەڕکێ ، یاخود ، خەڵکەکەی بڵاوەیان لێ کردووە و وەك ڕۆژی قیامەتی لێ هاتووە کە هەرچی گیان‌لەبەر هەیە ئەمرن ؟

بە جەمع و (عم) و (ت) : بە جەمعی : تەفریقەیی شۆڕش و (عم) و (گم) و (ت) و (مز) : تەفریقەیی شۆڕشی . (کم) و (من) : تەفریقەوو شۆڕشی . (ك) و (تۆ) و (عب) : تەفریقەوو شۆڕش و .

(٢٥) سەیوان : گردی سەیوان : گردێکە لە بەری ڕۆژهەلاتی سولەیمانییەوە ، ناوبانگی بە گۆڕستانەکەیەوە دەرچووە . وەك لە پارچە شیعرێکی (شێخ ڕەزا)وە دەرئەکەوێ لە سەردەمی بابانەکاندا جێگای ڕابواردنی میرەکان بووە. لەم شیعرەی نالیی خۆیشیەوە دەرئەکەوێ لە سەردەمی ئەویشدا هێشتا تاكوتەرا گۆڕی تیابووە. یەکەم‌جار هەر بابانەکان خۆیان،بە یادی سەردەمی زیندوویەتێ ، کردیان بە گۆڕستان بۆ خۆیان و ئەوانەی لێیانەوە نزیك بوون و پاشان وردە وردە بوو بە گۆڕستانی خەڵکیش .. کەیوان : ئەستێرەی (زوحەل) کە بازنەیەکی زۆر ڕوناکی بە دەورایە و بووە بە نموونەی شتی زۆر ڕۆشن . ئەنجوم : جەمعی (نەجم)ە واتە ئەستێرە .

واتە : وەك چۆن گومەزی شینی ئاسمان کە ئەستێرەی زوحەلی پێوە دیار بێ ، ئەستێرەی‌تری پێوە بێ‌نموونە ، ئاخۆ گردی سەیوانیش هەروا

ئێستەش مەکانی ئاسکەیە (کانیی ئاسکان) ،
یاخۆ بووە بە مەلعەبەیی گورگ و لورەلور ؟! (٢٦)

سەوز و سافە وەك جاران و گۆڕی کەسی ـ دیارە لەبەر کەمیی گۆڕەکان ـ پێوە دیار نییە ، یاخود گۆڕی زۆری تیا هەڵکەنراوە و وەك ئاسمانی تاریکە شەوی لێ هاتووە کە ئەستێرەی زۆری پێوەبێ ؟

ڕەنگبێ مەبەستی نالی لەم شوبهاندنە ئەوە بوبێ جاران سەیوان گۆڕی تەنها چەند کەسێکی ناوداری تیا بووە وەك ئەستێرەی زوحەل بە ئاسمانەوە ، بەڵام پاشان بووە بە گۆڕستانێکی گشتی و خەڵکێکی زۆری لە زانایان و شاعیر و ئەدیب و پیاوچاکان تیا نێژراوە کە هەریەکەیان ، بەش بە حاڵی خۆیان ، لە مەیدانی خۆیانا ئەستێرەیەك بوون .

سەبز و (عم) و (کم) و (گم) : سەوز و .

(٢٦) مەکان : شوێن . کانی ئاسکان : کانی و سەراوێك بووە لە ڕۆژاوای سولەیمانییەوە ، ئیستا گەڕەکێکە . لە سەردەمی بابانەکاندا ، وەك لە شیعرێکی شێخ ڕەزاوە دەرئەکەوێ ، مەیدانی ڕمبازی و پێشبڕکەی سواری بووە . مەلعەبە : گاڵتەجاڕ .

دوور نییە مەبەست لە ئاسکان کچانی شۆخی چاو جوانی شار بوبێ کە وەختی خۆی چوبنە سەر ئەو کانی و ئاوە و ، هەر بەو بۆنەیەشەوە شوێنەکە وا ناو نرابێ و کوڕانیش ئەو ناوەیان کردبێ بە مەیدانی گەڕان و ڕابواردنی خۆیان و ، هەر لەوەشەوە بابانەکان کردبێتیان بە مەیدانی ڕمبازییان. دیارە لاوانی پێشبڕکەکەر کە ببینن کچانی شۆخ لە نزیکیانەوە لەسەر ئاوەکە دانیشتوون ، گەرمتر ئەبن و ئارەزوی سەرکەوتنیان زیاتر ئەبێ .. جا لەوڕووەوە نالییش ئەپرسێ : ئاخۆ کانی ئاسکان هەروەك جاران جێگای کچە وەك ئاسك چاو جوانەکانە کەئەهاتنە سەر ئاو ، یا جێگای پێشبڕکەکەرەکانە کە وەك ئاسك تیژ ئەڕۆیشتن ، یاخود نەخەیر ، بە ڕۆژ بووە بە گاڵتەجاڕی ئەوانەی مەگەر تەنها لاسایی شۆڕە سوارانی بابانیان پێ بکرێتەوە و ، بە شەویش چۆڵ و هۆڵە و سەگ و گورگ تیا ئەلورێنێ . دووریش نییە مەبەستی لە گورگ سوپای داگیرکەری عوسمانی و لە لورەلور دەنگی بە گوێ ناسازی ئەوان بێ ..

ئەم شیعرە تەنها لە نوسخەی (چر) و (عم) و (کم) و (گم)دا هەیە .
ئاسکەیە : (عم) و (کم) و (گم) : ئاسکە .

ئێستەش سوروشکی عیشقی هەیە (شیوی ئاودار) ،
یاخۆ بووە بە صۆفییی وشکی لە حەق بە دوور ؟! (٢٧)

داخو دەروونی صافە ، گوڕەی ماوە (تانجەرۆ) ،
یاخۆ ئەسیری خاکە بە لێڵی دەکا عوبوور ؟ ! (٢٨)

سەیرێکی خۆش لە چیمەنی ناو (خانەقا) بکە
ئایا ڕەبیعی ئاهووە ، یا چایری سنوور ؟! (٢٩)

---

(٢٧) شیوی ئاودار : شیوێکە لە ڕۆژاوای باکووری سولەیمانییەوە بەلای سەرچناردا .

واتە : شیوی (ئاودار) وەك جاران فرمێسکی دڵداریی لە چاو ئەڕژێ ، واتە ئاوی پیا ئەڕوا ، یان وشکی کردووە وەك چاوی وشکە سۆفییە خوا نەناسەکان کە دڵۆپێ فرمێسکیان لە ترسی خوا لە چاو ناڕوا ؟ یاخود وەك وشکێ و بێدڵیی سۆفییە لە ڕاستێ دوورەکان وشکە ؟ بەگوێرەی مەعنای دوهەم ، شوبهاندنەکە شوبهاندنی مەحسوسە بە مەعقوول کە یەکێکە لە شێوە ناسکەکانی شوبهاندن .

عیشقی (چر) : ئەشکی :

(٢٨) تانجەرۆ : چەمێکە لە سەرچاوەکانی سەرچنارەوە پەیدا ئەبێ و ، لە داوێنی سولەیمانییەوە بە بناری چیای گلەزەردەدا بەرەو شارەزوور مل ئەنێ و لە (دواوان)دا ئەڕژێتە سیروانەوە .

واتە : ئاخۆ تانجەرۆ کەسی هەیە گوێی بداتێ و هەموو ساڵێ جۆماڵی بکا و ، بە هێز و گوڕەکەی جارانییەوە ئەڕوا ، یا پڕ بووەتەوە و قوڕ و لیتە بەری گرتووە و لیخن بووە ؟

گوڕەی (عم) : گوڕی .

(٢٩) خانەقا : خانەقای مەولانا خالیدی نەقشبەندیە ، لە گەڕەکی (دەرگەزێن) کە مەحموود پاشای بابان دروستی کردووە . ڕەبیع : بەهار . گژ و گیای بەهار . ئاهوو : ئاسك : چایر : بەهاربەند . سنوور : چوارپێ .

نالی لەم پارچە شیعرە پڕ سۆزەیدا ، تا دێ میگناتیزی هەستی زیاتر بە شوێنێکی تایبەتییەوە گیر ئەبێ . وەك دیمان (شارەزوور) و (شیوەسوور) و (سەرچنار) و ئەنجا خوار و ژووری سولەیمانێ و پاشان سەیرانگاکانی دەور و پشتی و ڕووبارەکانی ، هیچ کامی لە هەستی بیر و

سەبزە لە دەوری گوڵ تەڕە وەك خەططی ڕۆیی یار
یا پۆشی وشك و زۆرە وەکو ڕیشی (کاکە سوور) ؟ (٣٠)

یادی خۆی بێبەش نەکرد . بەڵام بنیادەم هەرچەند بازنەی خۆشەویستییشی بەدەرەتان و گوشاد بێ و کەسان و جێ و شوێنێکی زۆر بگرێتەوە ، شتێك یا کەسێکی هەیە لە هەر شتێك یا لە هەر کەسێکی زیاتر هەڵاوێرێ و جێگای لای سەرۆی لە دڵیا بۆ ئەو تەرخان کردبێ . ئەگەر ئەو جێگایە بەشبەحاڵی نالی لە جیهانا کوردستان و لە کوردستانا سولەیمانی بووبێ ، کە وایشە ، لە سولەیمانییشا خانەقای مەولانایە و وەك پاشتر دەرئەکەوێ ، لە خانەقایشدا بەتایبەتی ژوورەکەی خۆیەتی . بەمجۆرە وا ئەبینین نالی ئیتر قورسایی سۆز و پرسیار ئەخاتە سەر خانەقا و دوایی پرسیاری بە هەواڵ پرسینی ژوورەکەی خۆی دێنێ . لە خۆڕایی نییە لەم قەسیدە ٤٣ بەیتییەدا ١١ بەیتی بۆ خانەقا تەرخان کردووە و لە هەمووی دیمەنێکی باری ئاوەدانی و کۆمەڵایەتی و سروشتی و خوێندەواریی ناو خانەقای پرسیوە ، لەگەڵ ئەوەشدا کە خانەقا لە بناخەدا شوێنی سۆفیگەرییە و نالییش هەرگیز دانولەی لەگەڵ سۆفیگەریدا پێکەوە نەکوڵاوە .

نالی لە سەرەتای پرسیاریا لە وەزعی خانەقا ، بە بای خۆش گوزەر ئەڵێ کە یەکەم جار سەرت کرد بە دەرگای حەوشی خانەقادا چیمەنەکەت ئەکەوێتە بەرچاو . دەسا جوان جوان لێی ورد ببەرەوە ، بزانە وەك جاران شوێنی گەشت و ڕابواردنی ئاسکە کە مایەی جوانییە بۆ چیمەن ، یاخود هێستری چوار پەل قەویی تێبەردراوە تیا ئەلەوەڕێن . . مەبەستی لەوەیە مەلا و خوێندەوار و ڕۆشنبیر و خواناسی ڕاستی تیایە ، یان پڕە لە کەسانی نەفام و تێنەگەیشتوو و لە ڕاستی دوور ، لەوانەی خوا پێیان ئەفەرموێت « أولئك كالأنعام ، بل هم أضل » کە داگیرکەرانی ڕۆمن .
ناو (اح) : نێو .

(٣٠) زوور : زبر . کاکە سوور : پیاوێکی پیری بەساڵاچوو بووە لەو سەردەمەدا لە سولەیمانی . خۆی سوور بووە و ئەڵێن ناوی عەوڵا بووە ، ڕیشێکی تووزی درێژی هەبووە ، ڕیشی پیاوی سوور زەردکارە ، با سپییش بێ ئەو بەڵگەیە تیا هەر ئەمێنێتەوە* .

---

* علاءالدین سجادی ، دوو چامەکەی نالی و سالم ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، چاپخانەی مەعاریف ، ل ٥٤ .

قەلبی مونەووەرە لە حەبیبانی نازەنین ،
یا وەك سەقەر پڕە لە ڕەقیبانی لەندەهۆر ؟ (٣١)

واتە : سەرنجی گوڵەکانی حەوشی خانەقا بدە بزانە گیای سەوزی تەڕیان بەدەورایە وەك گوڵی ڕوومەتی یار و مووی زوڵفی بەدەوریا ، یاخود هەمووی هەر پووشی وشکی زەرد هەڵگەڕاوە وەك ڕیشە زەرد هەڵگەڕاوەکەی کاکە سوور ؟

ڕیشی تێئەچێ (کاکە سوور) ئیشارەت بێ بە سەربازی عوسمانی کە دەم و چاویان سوور و موویان زەرد بووە .

سەبزە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : سەوزە . تەڕە (مز) : پڕە . خەططی (من) : زوڵفی . زووره (عم) : زەردە .

(٣١) قەلب : دڵ . دەروون . ناوەوە . مونەووەر : نوورانی ، ڕووناك . سەقەر : دۆزەخ . لەندەهوور : چوارشانە و کەڵەگەت ، مەبەست لە کەسانی‌وایە ئەوەندە زەبەللاح بن خەڵك لێیان بترسێ .

واتە : ئاخۆ ناوەوەی خانەقا کەسانی خۆشەویستی نازداری تیایە کە ئەبن بە مایەی ڕووناکی بۆی ، وەك چۆن دڵی ئادەمیزاد بە یادی خوا ڕووناك ئەبێتەوە ، یاخود پڕە لە کەسانی بەدکار و بەدفەساڵ و سیاچارە ، وەك دۆزەخ کە پڕە لە گوناهبار و پیاو خراپ‌وا ڕێگای چاکەیان لە خەڵك ئەگرت .

لە نوسخەکەی (عم)دا ئەم شیعرە لەپاش شیعری ژمارە (٢٧)ەوەیە، بەڵام دیارە ئەوە هەڵەیە . سەرەڕای ئەوە کە لە هەموو نوسخەکانی‌ترا بەم‌جۆرەیە کە ئێمە دامان‌ناوە ، هەر ئەمەش لەگەڵ ڕێچکەی شیعرەکانا ئەگونجێ، چونکە ئەم شیعرە بۆ ئەوە دەس‌نادا باسی (شیوی ئاودار)بکا و، لەگەڵ باسی (خانەقا)دا جۆرە .

لە وشەی (قەلب) و (مونەووەر)دا لەطافەت هەیە ، چونکە باس باسی خانەقایە و دڵی نوورانییش زیاتر پەیوەندی بە خانەقاوە هەیە . هەروا لە بەراورد کردنیشیا لەگەڵ (سەقەر) وردەکارییەکی جوان هەیە، چونکە خانەقا کە جێی خواناسییە ئەبێ وەك بەهەشت بێ و پڕ بێ لە حۆریی جوان ، نەك وەك دۆزەخ کەسانی گوناهبار و سیا چارە و خوێن تاڵی تیا بێ .

نازەنین (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (ك) و (عب) و (من) : نازدار .

دەس‌بەندیانە دێن و دەچن سەرو و نارەوەن ،
یا حەڵقەیانە صۆفییی مل‌خوار و مەندەبۆر ؟ (٣٢)

مەیلێ بکە لە سەبزە درەختانی مەدرەسە :
ئەوراقیان موقەددیمەیی شینە یا نە سوور ؟ (٣٣)

---

(٣٢) دەست‌بەند : دەستی یەك گرتن . نارەوەن : درەختێکی بەرز و گەورەی لق و پۆپ چڕی گەڵا وردە ، لە حەوشی زۆر لە تەکیە و خانەقاکانا هەیە بۆ سێبەر، بەری نییە . حەڵقە : کۆبونەوەی سۆفییەکان بۆ یادی خوا و پیرانی تەریقەت و بیرکردنەوە لە مەرگ و قەبر و قیامەت ، لەگەڵ بەکارهێنانی وردە بەردی گوێ چەمدا لەجیاتیی تەزبێح . مەندەبۆر : بەدبەخت .

واتە : ئاخۆ سەرو و نارەوەنەکانی حەوشی خانەقا لە خۆشیدان و وەك لاوانی هەڵپەڕکێ‌کەر دەستیان گرتووە دێن و دەچن و لەسەر ئاوازی شنە با سەما ئەکەن ، یاخود وەك سۆفییە کوڵۆڵەکان پەیوەندیان بە خۆشیی ژیانەوە نەماوە ، سەریان کز کردووە و ملیان خوار کردووەتەوە و بێدەنگ و سەنگن ؟

مەندەبۆر (مز) و (من) : مەندەمۆر . ئەمیش هەر دەسکاریێ کراوی مەندەبۆرە .

(٣٣) ئەوراق : گەڵا . موقەددیمە . لای پێشەوە . قەراخ . سەرەتا .
واتە : لایەك بە لای درەختە سەوزەکانی لای حوجرەی فەقێکاندا بکەرەوە بزانە قەراخی گەڵاکانیان شینە یا سوور هەڵگەڕاوە . مەبەستی لەوەیە بزانێ درەختەکان خزمەتیان هەیە و ئاویان ئەدرێ یانە ، چونکە ئەگەر قەراخی گەڵاکانیان شین بێ، ئەوە واتە گەش و پاراون و نیشانەی خزمەت کرانیانە و ، ئەگەر سوور هەڵگەڕابێ ، ئەوە سەرەتای زەرد بونیانە و وائەگەیەنێ کەس گوێیان ناداتێ .

ئەشگونجێ مەبەستی لە درەختەکان مەلا و فەقێکانی مەدرەسە بێ و، مەبەستیشی لە ئەوراق ڕواڵەتیان بێ چونکە وشکێ و تەڕیی درەخت ، بەر لە هەرچی بە ڕەنگی گەڵایدا دیارە و ، مەبەستیشی لە شین خەفەتبارێ و لە سوور شایێ و خۆشێ بێ . بەم‌پێیە مەعنای شین و سوور لە هەرکام لە دوو مەعناکەدا پێچەوانەی ئەوی‌تریانە و ئەمەش نیشانەی دەسەڵاتی شیعریی نالییە کە لە یەك شیعردا دوو وشە هەر یەکێ بە دوو مەعنای دژی یەکتر بەکاردێنێ .

حەوزی پڕی کە نائیبی دیدەی منە لەوێ ،
لێڵاوی دانەهاتووە وەك سەیلی (شیوەسوور) ؟ (٣٤)

ئێستەش کەناری حەوشەکە جێی باز و کەوشەکە ،
یاریی تیایە ، یا بووەتە مەعرەضی نوفوور ؟ (٣٥)

ئەوانەی شارەزای کتێبە دەستنووسەکانی جارانی حوجرەکان بن ، ئەزانن وشەی (مقدمە) و سەرباسەکان لە زۆر لەو کتێبانەدا بە مەرەکەبی سوور یا شین ئەنووسران . هەرچەند پەیوەندێك لەنێوان ئەم بە شین و سوور نووسینە و خۆشی و ناخۆشیدا نییە ، نالی هەر ویستوویەتی ئیشارەتێکیش بۆ ئەوە بکا . لە کۆکردنەوەی (مەدرەسە) و (ئەوراق) و (موقەددیمە)شدا گەیاندنی جۆرە لەطافەتێکی مەبەست بووە .

بکە لە (چر) و (عم) و (مز) و (عب) و (من) : بکە بە . سەبزە (من) : سەوزە . (ك) و (تۆ) : دەکەی بە .

(٣٤) نائیب : جێنشین . سەیل : لافاو . شیوە سوور : یا شیوە سوورەکەیە کە پێشان باسمان کرد ، یا هەر شیوێکی کاتی لافاو هاتنە کە قوڕاوی سووری پیا سەربکا .

واتە : حەوزە پڕەکەی خانەقا جێنشینی چاوە پڕ لە فرمێسکەکانی منە کە پڕن لە فرمێسکی ساف و ڕۆشن . جا ئاخۆ ئەویش ئاوی پاك و ڕۆشنی تیایە ، یا کەس گوێی ناداتێ و وەك ئاوی شیوە سوور قوڕاو و لێڵی تیایە ؟

لێڵاوی (مز) : لێشاوی .

(٣٥) کەنار : قەراخ . کەوشەك . باز : یاخود سێ باز : یارییەکە جاران فەقێ ، بەهاران و پایزان ، بە ڕۆژانی سێشەممە و جومعەدا ئەیانکرد . یارییەکە بەمجۆرەیە : کۆمەڵە هەرزەکارێك لە شوێنێکی نەرماندا سەرە ئەبەستن و ، شوێنی یەکەم پێدانان دیاری ئەکەن و ، هەرکامیان بە گوڕ دێن ، لەو شوێن پێیەوە بەولا ، سێ بازی بەگوژم ئەبەن و ، بەوجۆرە بەردەوام ئەبن تا دەرئەکەوێ کێ لە هەموان زۆرتری بڕیوە و کێ لە هەموان کەمتری بڕیوە . ئەمەیان کە لە هەموان کەمتری بڕیوە ، دائەبێ و پشت دائەکا و ، ئەوانەی کە زۆریان بڕیوە بازی بەسەرا ئەبەن . پێشەنگەکەیان کە لە هەمۆیان زۆرتری بڕیوە و پێی ئەڵێن ئیمام ، لە هەر بازێکی تازەیدا ، بگاتە هەر کوێ ، دابووەکە ئەگوێزێتەوە بۆ

چاوێ بخه لەسەبزەوو سێرابی دائیره
جێ جیلوەگاهی چاوەکەمە نەرمە یا نە زوّر ؟ (٣٦)

ئەوێ ، تا یەکێکی‌تریان توانای نامێنێ بە بازێك بگاتە لای دابووەکە و ، خۆی دائەبێ و ، دابووەکە ئەبێ بە ئیمام . کەوشەك : یارییەکی‌ترە یەك بازی تیا ئەبرێ و ، لەدوا شوێنی بازدا کەوشێك دائەنرێ . لەمیشا کێ لە هەموان کورت‌تری بڕێ دائەبێ و ، کێ لە هەمـوان زۆرتری بڕێ ، ئەبێ بە ئیمام و بەر لە هەموان بازی بەسەرا ئەبا . لەگەڵ هەر بازێکی ئیمامدا دابووەکە بە ئەندازەی کەوشێك ئەچێتە پێشەوە . بازدەر نابێ قاچی لە کەوشەکە بکەوێ . ئەگەر لێی‌کەوت خۆی دائەبێ . بازدانی کەوشەك لە هیی سێ‌باز گرانترە ، چونکە بە سینگە و باز ئەیبا و ، ئەبێ یەکسەر لەو شوێنەوە کە بۆ سەرەتای باز دیـارێ کراوە ، خۆی فڕێ بدا و ، تەنها دەستی لە پشتی دابووەکە بکەوێ و خۆی بەسەریا فڕێ بداتە ئەودیویەوە .

واتە : ئاخۆ ئیستاش قەراخی حەوشەکەی خانەقا وەك جاران جێگای سێ‌باز و کەوشەکی فەقێیانە و یاریی تیا ئەکرێ ، یا بووە بە پیشانگای دڵ لێ بێزران و حەز لێ نەکران و ، کەس ڕۆی تێ ناکا ؟ بەم شیعرەدا دەرئەکەوێ ئەو سەردەمە حەوشی خانەقا ئەوەندە گەورە بووە ، جێی تایبەتیی سێ‌باز و کەوشەکی تیا بووە و ، لەوانەشە مەبەست ئەوە بوبێ فەقێکان هەرکاتێ ئارەزوی یاریان بۆ ، پێویست نەکا بچن بۆ دەرەوەی شار و هەر لە حەوشی خانەقادا (وەرزش)ی خۆیان بکەن .

لە کۆکردنەوەی (حەوشەکە) و (کەوشەکە)دا جیناسی ناقیص هەیە .

باز و (کم) : بازی .

ئەم شیعرە و شیعری پێشەوەی لە نوسخەی (من)دا بەر و دوان .

(٣٦) سێراب : تێراو . بەو چیمەنە ئەڵێن کە ئـاوی زۆری ئەدرێ بۆئەوەی هەمیشە گەش و تێراو بێ . دائیره : بازنە ، دەوروبەر . جیلوەگـاه : جێگای دەرکەوتن و ورشەدانەوە . زوّر : زبر .

واتە : تەماشایەکی سەوزە و چیمەنەکەی دەور و پشتی حوجرەی فەقێکانی خانەقا بکە ، بزانە ئیستاش نەرم و سەوز و پاراوە و ئازیزانی تیا کۆئەبنەوە ، یاخود کەس گوێی ناداتێ و وشك بووە و بووە بە پوشی زبر .

ئەم شیعرە و شیعری پێشەوەی لە نوسخەی (عب)دا بەر و دوان .

لە کۆکردنەوەی (چاوێ) و (چاوەکەم)دا لەطافەت و ، لە کۆکردنەوەی (نەرم) و (زوّر)دا طیباق هەیە .

توخوا فەضایی دەشتی فەقێکان ئەمێستەکەش
مەحشەر میثالە یا بووەتە (چۆڵی سەلم و تور) ؟ (٣٧)

لە سەبزەوو (عم) : بە سەوزەوو . (کم) و (گم) و (تۆ) : لە سەوزەوو . (ك) و (ت) : لە سەبزەیی . (مز) : بە سەبزەوو . سێرابی (عم) : سێراوی . (کم) : سەیرابی . دائیرە (چر) : دائیرەی .

(٣٧) فەضا : تەختان . دەشتی فەقێکان : تەختانێك بووە لە سەرکارێز لە بەر گردی سەیواندا و تۆزێ بە لای گردی حاجی ئەولاوە ، کەوتووەتە ڕۆژەڵاتی شاری سولەیمانییەوە ، پردێکی بچکۆلەی دار هەبو لە شیوەکەی سەرقەبران ئەپەڕیتەوە ئەچۆیتە ناو دەشتی فەقێیانەوە . ئێستە شوێنەکەی هەمۆ بووە بە خانو . تا ساڵانی ١٩٤٠ ئەو باوە و ئەو ناوە هەبوە ، پاش ئەوە وردە وردە خانو شوێنەکەی داگیر کرد * . فەقێ : کەسانێك بون لە تەمەنی ١٠ ــ ١٢ ساڵانەوە حوجرەی تایبەتییان لە مزگەوتەکاندا هەبو ، زانستەکانی ئایینی ئیسلام و زمانی عەرەبی و هەندێ بابەتی فەلسەفە و ماتماتیك و ئاسمان شوناسییشیان ئەخوێند . تا پاش جەنگی یەکەمی جیهانیش بناخەی خوێندن و خوێندەواری لە کوردستانا ئەوان بون. کە لە خوێندن ئەبونەوە ، ئەبون بە مەلا. لەناو ئەم مەلایانەدا زانای گەورە گەورە هەڵکەوتووە . دەوری گەورەی پەیدا بون و گەشە پێدان و پاراستنی ئەدەبی کورد ئەم مەلا و فەقێیانە دیویانە . ئێستاش لە زۆر لای کوردستانا فەقێیەتی ماوە ، بەڵام زۆر ڕۆی کردۆتە کزی . سەلم و تور : دو کوڕی فەرەیدونی پادشای پێشدادی بوون ، لەنێوانی خۆیانا بووە بە شەڕیان و لەو شوێنەدا کە شەڕەکەیان تیا کردووە کوشتارێکی گەورەیان لە یەکتری کردووە و قەلاچۆیان خستووەتە یەك . ئێستا بە هەر شوێنێ وێران و چۆڵ بێ ، ئەڵێن بووە بە چۆڵی سەلم و تور .

واتە : ئاخۆ ئێستاش دەشتی فەقێکان لەبەر زۆریی فەقێی یاریکەر و خەڵکی تەماشاکەر وەك دەشتی مەحشەر وایە و پڕە لە عەشامات ، یاخود نە یاریکەری تیا ماوە و نە تەماشاکەر و وەك چۆڵی جێ شەڕی سەلم و توری لێهاتووە ؟ .

توخوا (عم) و (گم) : داخۆ . (ت) و (ك) : توخودا . فەقێکان (ت) و (ك) و (تۆ) و (مز) : فەقێیان . ئەمێستەکەش (عم) و (مز) : ئێستەکەیش .

---

* علاءالدین سجادی ، دو چامەکەی نالی و سالم ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، چاپخانەی مەعاریف ، ل ٦٤ .

واصیل بکە عەبیری سەلامم بە حوجرەکەم
چیی ماوە ، چیی نەماوە ، لە هەیوان و تاق و ژوور ؟ (٣٨)

ئەو غاری یارە ئیستە پڕ ئەغیارە ، یا نە خۆ
هەر غاری یارە ، یا بووەتە غاری مار و مۆر ؟ (٣٩)

---

(٣٨) واتە : بۆنی خۆشی سەلام و هەواڵپرسیم لەگەڵ خۆت هەڵگرە و بیبە و بیگەیەنە بە حوجرەکەم کە تیادا ئەژیام و ، بزانە هەیوان و تاق و ژووری چیی ماوە و چیی نەماوە ؟

وەك لە سۆزی شیعرەکانی پێشەوەی نالییەوە بۆ خانەقا ، دەرکەوت کەوا لەوێ خوێندوێەو ڕەنگبێ هەر لەوێیش خوێندنی تەواو کردبێ ، لەم شیعرە و (لە تێکڕای شیعرەکانیشەوە) دەرئەکەوێ کە پاش بوون بە مەلایش خانەقای بەجێنەهێشتووە و نەچووەتە هیچ کوێیتر و ڕێ و شوێنێکی دیاریشی لەوێ بووە،بەڵکو تا سولەیمانییشی بەجێهێشتووە هەر لەوێ بووە و ، لەوانەیە ئەوەش بگەیەنن کە ژنی نەهێناوە.بەڵگەمان بۆ ئەم بۆچوونانەمان ئەوەیە فەقێ تا فەقێ بێ ژووری تایبەتیی نییە و لەگەڵ فەقێکانیتردا پێکەوە ئەژین . نالییش هەواڵی ژوور و هەیوانی ژوور و تاقەکەی ئەپرسێ . کەواتە دیارە ئەم ژوورە ئەو ژوورە نییە لەگەڵ فەقێکانا تیا ژیاوە . هەروەها فەقێ کە بوو بە مەلا ئەو مزگەوتە بەجێدێڵێ کە تیا خوێندووە و ئەچێتە شوێنێکیکە و ژیانێکی نوێ دەست پێدەکا ، کەچی نالی سۆزێکی تەنانەت کەمیشی بۆ هەوارگەی نوێی پاش خانەقای ، ئەگەر بووبێ ، دەرنەبڕیوە . دووریشە بڵێین پاش بوون بە مەلا بووە بە مەلای خانەقا ، چونکە ئەو پرسیارەمان لێ ڕاست ئەبێتەوە : ئاخۆ مەلاکەی خانەقا چیی لێ هات ؟ هەروەها ئەگەر نالی پاش بوون بە مەلا و بەر لە چوونە دەرەوەی لە کوردستان ، خانەقای بەجێهێشتبایە ، بەو هەمو سۆزەوە باسی لێ نەئەکرد ، ئەو هەمو سۆزە نیشانەی زامی نوێی لەبیرنەچووەیە .

هەیوان و (اح) : ئەیوان و .

(٣٩) غار : ئەشکەوت . ئەغیار : بێگانە . مۆر : مێروولە .

واتە : حوجرەکەم کە ئەوسا بۆ من و هاوڕێکانم وەك ئەشکەوتەکەی (ثەور) بو بۆ پێغەمبەر (د.خ) و ئەبوبەکری هاوڕێیی ، ئیستا پڕ بووە لە بێگانە و کەسانی نەناس ، یا هەروەك جاران دۆست و برادەری

زارم وەکو هیلال و نەحیفم وەکو خەیاڵ !
ئایا دەکەومە زار و بە دڵدا دەکەم خوطوور ؟! (٤٠)

تیایە ، یاخود کەسی تیا نییە ، چۆڵ و هۆڵە و مەگەر مار و مێروولەی تیابێ ؟

نالی لەم پرسیارەیدا ئیقتیباسی لە بەسەرهاتی کۆچکردنی پێغەمبەرەوە کردووە لە مەککەوە بۆ مەدینە ، کە چۆن لەگەڵ ئەبوبەکردا ماوەیەك خۆیان لە ئەشکەوتی (ثەور)دا شاردەوە تا کافرەکان دوور کەوتنەوە . هەروەها وشەی (غاری مار)یش ئیشارەتە بەوە کە مارێك لەو ئەشکەوتی ثەورەدا پەنجەی ئەبوبەکری گەست .

لەنێوان (غار) و (یار) و (مار) و ، (مار) و (مۆر)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئەغیار) و (یار)دا طیباق هەیە . لە کۆکردنەوەی (غار) و (مار) و (یار)یشدا تەناسوب هەیە .

ئیستە (ك) : داخۆ .

(٤٠) زار : لاواز : دەم . هیلال : مانگی یەكشەوە . نەحیف : لەڕ . خەیاڵ : خەیاڵ کردنەوە . سێبەر . خوطوور : تێپەڕین .

واتە : لاواز بووم وەك مانگی یەك شەوە و ، وەك خەیاڵ یا وەك سێبەر لەڕ بووم . بشێ بەم لەڕ و لاوازییەشەوە کە نابم بە باری مەینەت بۆ سەرشانی کەس ، جێگەم لە دەمی کەسێکا نەبێتەوە ناوێکم بێنێ ، یا لە دڵی کەسێکا بیرێکم لێ بکاتەوە . ئەم بەیتەی نالی لە ڕیزی پێشەوەی شابەیتەکانی ئەم قەسیدەیەوەیەتی . شوبهاندنێکی بەرز و باڵای تیادا بەکارهێناوە . خۆی لەلایەکەوە تیا شوبهاندووە بە مانگی یەکشەوە لە زەردێ و بارێکی و چەماوەییدا . لە لایەکی‌کەشەوە خۆی تیا شوبهاندووە بە خەیاڵ واتە ماددەی نەماوە و ، لەم شوبهاندنەوە داوا ئەکا کە باسی بکەن و بیری لێ بکەنەوە ، چونکە باس کردن و بیر لێ کردنەوەی لەڕ و لاوازێکی وەك ئەو هیچی تێ‌ناچێ نە بۆ دەم و نە بۆ دڵ .

هیلال (چر) و (ك) : خیلال . خیلال جەمعی خەللە ، گەلێ مەعنای هەیە . ئەوەیان بۆ ئێرە دەس بدا پۆشێکی تایبەتییە بن‌ددانی پێ خاوێن ئەکەنەوە . (تۆ) و (عب) : ظیلال . ظیلال جەمعی ظیللە بەمەعنا سێبەر . زار (تۆ) : ڕاز .

لەم شەرحی دەردی غوربەتە ، لەم سۆزی هیجرەتە
دڵ ڕەنگە بێ بە ئاو و بە چاوا بکا عوبوور ! (٤١)

ئایا مەقامی ڕوخصەتە لەم بەینە بێمەوە ،
یا مەصڵەحەت تەوەققوفە تا یەومی نەفخی صوور ؟ (٤٢)

حاڵێ بکە بە خوفیە : کە ئەی یاری سەنگ دڵ
« نالی » لە شەوقی تۆیە دەنێرێ سەلامی دوور ... (٤٣)

---

(٤١) هەرچی ژان و تلانەوە و سوێی نالی هەیە لەم قەسیدەیەدا ، هەمووی گوشێنراوەتە پیاڵەی ئەم بەیتەوە . وا نەبێ ، زۆر زەحمەتە هونەرمەند بیر لەوە بکاتەوە دڵی ببێ بە ئاو و سەرکەوێ ، کە ئاو سەرناکەوێ ، و بە چاویا تێپەڕێ و بێتەوە بۆ نیشتمان ..

غوربەتە (کم) و (گم) و (من) : میحنەتە . هیجرەتە (گم) و (من) : غوربەتە . (ت) : دوور وەطەن . (مز) : حەسرەتە . ڕەنگە (کم) و (گم) و (من) : وەختە . (ت) و (مز) : وەقتە .

چاوا : لە هەموو نوسخەکانی بەردەستمانا ، نوسخەکەی (من) نەبێ ، (چاوما) بوو . ئێمە ئەممان لا پەسەندتر بوو .

(٤٢) ڕوخصەت : ڕێگادان . تەوەققوف : وەستان . چاوەڕوانی . یەوم : ڕۆژ . نەفخ : فووکردن . صوور : شاخێکە لە ڕۆژی قیامەتدا ئیسرافیلی فریشتەی مراندن و ژیاندنەوە دوو جار فووی پیا ئەکا . بە فووی یەکەم هەموو زیندووان ئەمرێنێ و ، بە فووی دووهەم هەموو مردووان زیندوو ئەکاتەوە .

واتە : ئاخۆ هەلی ئەوە هەیە لەم ماوەیەدا بێمەوە بۆ سولەیمانی ، یا باشتر وایە لێی ڕاوەستین تا ڕۆژی قیامەت کە هەموو زیندەوەر لە سارای مەحشەردا خڕ ئەبنەوە و ئێمەش لەوێ بە دیداری یەکتر شاد ئەبین و خوایش تۆڵەی لەیەک کردنمان لە بەدکار ئەستێنێ .

مەقامی ڕوخصەتە : (عم) و (گم) : مەجالی هاتنە .

(٤٣) خوفیە : نهێنی . سەنگدڵ : دڵڕەق وەک بەرد .

واتە : بەدزییشەوە بە یاری دڵڕەق بڵێ : لە ئارەزووی دیداری تۆوەیە نالی لە دوورەوە سەلام ئەنێرێ .

ڕەنگبێ مەبەستی نالی لەم بە نهێنی هەواڵ و سـەلام بۆ یار ناردنە ئەوەبێ بییەوێ بڵێ ئەم پارچە شیعرەم بۆ مەسەلەیەکی گەلێ گشتی تەرخان کردووە کە سۆزی نیشتمانە و ، نامەوێ کاروباری تایبەتیی تێکەڵ ببێ .. خۆ ناشکرێ هەر بە یەکجارێ یارەکەی پشت گوێ بخا ، بۆیە وا بە (با) ئەڵێ بە دزییەوە وای پێ بڵێ ..

یاری (تۆ) و (عب) و (اح) و (« پەراوێزی » من) : داری .

★ ★ ★

لە خوێندنەوەی ئەم نامەی نالییەوە بۆ سالم ،بەئاشکرا بۆمان دەرئەکەوێ کەوا مەبەستی نالی تەنیا هەواڵپرسینێکی عادەتی و دەربڕینی سۆزی نامۆیەك نییە بۆ وڵاتەکەی . شـیعرەکەی شـیعرێکی سیاسییـە و ، لەبەرئەوەش کە بۆ وڵاتێکی ژێردەستەی ناردووە ، شێوەی (ڕەمز)ی تیا بەکارهێناوە . نالی لە هەر شیعرێکیا دوو پرسیار ئەکا.لە پرسیارێکیاندا باری ڕابوردوو دێنێتەوە پێش چاو و ئەپرسێ ئاخۆ وەك خۆی ماوە و،لە پرسیاری دووهەمیشدا بەرامبەرەکەی دائەنێ ، بەڵام بە لای خراپترا ، نەك بەرەو باشتر بوون ، چونکە ئەزانێ (باشتر) لە داگیرکەر چاوەڕوانی ناکرێ . ڕابوردوو لـەم شیعرانەدا سەردەمی حـوکمی (بەبە) و ، کاتی پرسیاریش سـەردەمی ڕۆمییەکانە . کەواتـە نالی لایەنگریی خۆی بۆ سەردەمی بابانەکان دەرئەبڕێ و ، ڕێتێچوونی خراپتربوونی باری ژیانیش بۆ سەردەمی ڕۆمییەکان دائەنێ . ئەوەندەی کە بیری خۆشیی سەردەمی پێشوو ئەکاتەوە ، ڕێتێچوونی ناخۆشییەکی گەلێ زیاتریش بۆ سەردەمی ڕۆمییەکان ئەخاتە پێش چاو . تەنانەت پرسیار لە گۆڕانی گەلێ شتیوا ئەکا کە زۆر دوورە بە گۆڕانی ڕژێمی سیاسی بگۆڕێن .

وەك هەر ڕۆشنبیرێکی وریا و دووربین ، هەست بە پەیوەندی نێوان باری دەروونیی خەڵك و ڕژێمی سیاسی ئەکا. ئەمەش بەوەدا دەرئەکەوێ کە ئەپرسێ ئاخـۆ خەڵك زەوقەکەی جارانیان مـاوە و ، ڕابواردن و گەڕان و سـەیرانەکەی ئەوسایان هەر ئەکەن یا نە ؟ فـەقێ ئەچن بۆ یاریکردن و ، ڕمبازێ و غارغارێنی لاوان بـەردەوامە ، یا لە سایەی ڕژێمی ڕەشی ڕۆمییەکانەوە هەموو شتێ سڕراوەتەوە ؟! شێوەی ڕەمز بەکارهێنانەکەشی ، وەك هۆیەك بۆ توانای دەربڕینی مەبەست لەگەڵ خۆ دەرباز کردنیشا لە چاوی زەق و گوێی قیتی خەفیە و جلخوارەکان، بە سەرەتایەکی زیرەکانەی دانانی جۆرێکی نوێی ئەدەب دائەنرێ لە زمانی کورددا .

وەڵامەکەی سالم کە بۆ وڵاتێکی بەشبەحاڵی سولەیمانیی ئەو ڕۆژە — ئازادی ناردووە ، هەمو شتێ بەئاشکرا ڕۆن ئەکاتـەوە . سالم خۆی بە ناچاری پەردە دادانەوە نازانێ . هەر ئەوەندە مەبەستە نامەکەی لە سولەیمانێ دەرچێ .. ئیتر گەیشتنی دەستەبەر کراوە . وەڵامەکەی سالم کلیلی تێگەیشتنی گەلێ سەری شیعرەکەی نالییە ، بۆیە وا لێرەدا تێکستەکەی ئەویش بلاو ئەکەینەوە :

وەڵامەکەی سالم

جانم فیدایی سروەکەت ئەی بادەکەی سەحەر !
ئەی پەیکی موستەعید لە هەمو ڕاهی پڕ خەطەر !
ئەی میروەحەی جەمالی مەهاسای دولبەران !
وەی شانەزەن بە کاکوڵی تورکانی ستەم بەر !
جارۆکەشی مەنازیلی جانان لە خەڵوەتا !
فەڕڕاشی فەرشی بەهاران لە دەشت و دەر !
ماڵش دەدەی بە دەم لە دەمی خوابی صوبحدەم
هەم زوڵفی قیرەگۆنەوو هەم چیهرەیی قەمەر
بارێ بە سروەکەت بە شنەی ، ئەنگەبینی گەز
گرتۆیە جونبوشت بە هەم ئاغۆشی نەیشەکەر
وەقتی طەوافی عاریضی دولبەر شنۆیی تۆ
لەغزش دەخا بە طوڕڕە لە سەر تا بە پێ کەمەر
کەی دێتە خەندە غونچە ، دەمی ، بێ وەزیدەنت ؟!
گەر تۆ نەبێ درەختی چەمەن ناگرێ ثەمەر
ئیحیاکونی جەمیعی نەباتاتی عالەمی
ڕەعنا گوشا لە تەربییەتی قامەتت شەجەر
ئابی حەیات و ئاتەشی ئەفسوردەیە دەمت
تەحریکی تۆیە گڕ لە تەنوورا کە دێتەدەر
میحنەت ئەوەندە زۆرە ، دڵم هێندە تەنگ بووە
دوودی هەناسەکەی سەحەرم هەوری گرتە بەر
هیممەت کە چابوکانە بە ئیجرایی مەطڵەبم
لەمسەر بڕۆ وەکو بەرید و ، لەوێ بێ وەکو تەتەر
بۆ موڵکی شامە نامەیی من ، سوێی (نالی)یە
هەر حەرفی ئەو لە وەضعی ویلایەت دەدا خەبەر

• •

پرسیویە ظاهیرەن لە ڕەفیقانی یەك جیهەت
ئەحواڵی ئەهلی شەهر و ڕەفیقانی سەربەسەر
لەوسایەوە کە حاکیمی (بابان) بە دەر کران
نەیدیتوە کەس لە چیهرەیی کەس جەوهەری هونەر !
تا بۆ بە جایی مەطلەعی خورشیدی بەختی ڕۆم
سۆتا گیاه و ، تەشنەوو خوشکیدە بۆ ثەمەر
ناکەن هەوایی هیچ کەبابێ ذەلیلی شەهر
بوریانە بەس لە ناری غەما پارەیی جگەر
جوز گاهگاهێ ئاه و ناڵە لە ئەییامی ڕۆمییان
نەمدیوە وا ببێ لە عەدالەت لەبی بەشەر
(سەیوان) پڕە لە شەخصی ستەمدیدە خوار و ژۆر
هەر قەبری پڕ غەمانە لە هەر لا دەکەم نەظەر
جێی تورکەکانی ڕۆمە دەر و ژۆری (خانەقا)
غافڵ هەمۆ لە جایی موریدانی با خەبەر
ئەو حەوضە پڕ دەبۆ کە وەکو چاوەکانی تۆ
تەغییرە ئاوی وەك دڵی مەردانی پڕ کەدەر
سۆتا دڵم بە حاڵەتی جۆباری (سەرچنار)
لێڵاوە چەشمەساری وەکو چاوی بێ بەصەر
ئەو دەشتە جایی یارییی یارانی حوجرە بۆ
یەکسەر مەقامی ڕۆمییە هەروەك تەهی سەقەر
زستانی ئەووەڵین بو دڕا بەرگی (شێخ هەباس)
ڕۆمێ ئەوەندە شۆمە لە شەخصیش دەخەن ضەرەر
وەك پیری ساڵخوردە ، خەمە ، داری (پیرمەسۆر)
مەشغوڵی لەغزشە هەمە جا ، پایی تا بە سەر !
ئەو بەردەکانی ناوی نرا قصنی شەخصەکەی
دایان بە شاخی دارەکەیا تورکی بێ هونەر
وەك چاوی بێغەمانە هەمۆ (شێوی ئاودار)
بەس موشکیلە لە چەشمەیی ئەو قەطرە بێتە دەر
ئەوسا مەکانی ئاسکە بۆ کانی ئاسکان
ئێستە لە دەنگ و ڕەنگییی ڕۆمێ پڕە لە کەر
تا دوزدی وەقتی نیمەشەبن تورکی بێ نیظام
دوزدن هەمۆ لە خەرمەنی مونعیم وەکو شەرەر

سەیلی هیجرت بەردی بنچینەی لە ڕەگ هێنامەدەر
باری فیکرت قەددی ڕاستی تێشکاندم وەك فەنەر (١)

شارێکە پڕ لە ظوڵم و ، مەکانێکە پڕ لە شیێن
جایێکە پڕ لە شۆڕ و ، وڵاتێکە پڕ لە شەڕ
ئەمڕۆ فەضایی بازیگەهی جایی ڕەهزەنە
لەو دەشتە دێ لە غەیبەوە ئاوازی (اَلْحَذَرْ)
سەربانی پڕ لە گەژدوم و دیواری پڕ لە مار
کۆڵانی پڕ لە ڕەهزەن و صەحرایی پڕ خەطەر
دڵ نایەڵێ بڵێم چییە سامانی حوجرەکەت
هەر تاری عەنکەبوتە حیجابی بیرون و دەر
نایێ صەدا لە پەنجەرەکەی جوز فوغانی جوغد
غەیرەز شەقامی مۆر نییە شوێنی پێ گوزەر
تو خودا بڵێ بە حەضرەتی (نالی) : دەخیلی بم
بەم نەوعە قەط نەکا بە سولەیمانییا گوزەر
« سالم » صیفەت لە بێکەسییا با نەبێ هیلاك
من کردم ئەو نەکا لە غەمـا خوێنی خۆی هەدەر
ئەم موڵکە نەظمی نابێ بە بێ ضەبطی واریثی
بێ ئەو بە قەصدی ئەم طەرەفە با نەکا سەفەر

شیعرەکەی سالمیش پێویستی بە ئەندازەیەك لەسەر نوسین و لێکۆڵینەوە و ، دەربڕینی جیاوازیی تێکستەکانی هەیە . بەڵام بام ئەوە بمێنێ بۆ کاتی لەچاپدانی دیوانەکەی خۆی کە ئەگەر خوا یار بێ ئەویش بەدەستەوەیە.

- ٣ -

(١) سەیل : لافاو . هیجـر : لە یار بڕان . فیکر : بـیر لێکردنەوە . فەنەر : پارچە کاغەز یا پارچە قوماشێکە وەك لولە لول ئەدرێ و مۆمی داگیرساوی ئەخرێتە ناو بۆئـەوەی کـە لەشوێنێـکەوە بـرا بۆ شوێنێـکی‌کە بـا نەیکوژێنێتەوە . بە هەر شتێکی لول دراویش ئەوترێ .

واتە : لافاوی دوریت بەردی بناغەی لە چینی ژێرەوە هێناومەتەدەر و ها ئەوەندی نەماوە بڕوخێ و،باری گرانی بیر لێکردنەوەشت باڵای ڕاستی تێشکاندوم و وەك فەنەر چەماندویەتیەوە .

شیری ئەبرۆت ، تیری غەمزەت وا لەجەرگم کارییە
دێت لە تۆفانی دوو چاوم لەتلەتی خوێنی جگەر (٢)

چاو و دڵ شەڕیانە ، نازانم خەتای کامیانە خۆ
تا بە داری کەم ، دەری کەم بیخەمە شین و چەمەر (٣)

توری چاوم ! چاوەکەم بێ تورە بێ تۆ ، ذەڕڕەیی
خاکی دەرگاکەت ببێژم بیکەمە کوحلی بەصەر (٤)

دڵ موشەببەك بۆ لەبەر ئێشان و نێشانی موژەت
ئێشی چاو بو بۆیە هێند گریام و خوێنی کەوتە سەر (٥)

فیکرت قەددی ڕاستی (گم) : فیکری قەددی ڕاستت . تێشکاندم (گم):
تێیشکاندم . (ك) : تێکشکاندم .

(٢) واتە : جگەرمت بەجۆرێ بە شیری برۆ و تیری ئیشارەی چاوت ئەنجن ئەنجن کردووە ، لەتەکانی بوون بە خوێن و وەك لافاو لە چاومەوە ئەڕژێن .

(٣) واتە : چاو و دڵم لەبەینی خۆیانا هەرایانە لەسەر تۆ ، چاو ئەیەوێ هەر بۆ خۆی بی سەیرت بکا و ، دڵ ئەیەوێ هەر بۆ خۆی بی حەزت لێ بکا .
منیش نازانم لەم شەڕەدا ئەم دوانە کامیان تاوانبارن تا لە جێی خۆی دەری کەم و لە داری بدەم و بیخەمە واوەیلا .. نالی لێرەدا ئەیەوێ بڵێ کەسیان ناهەقی نییە و هەردوکیان ئەیانەوێ هەر لە نزیکتەوە بن و لێت دوورنەکەونەوە ، بۆیە ئەگەر هەرکامیان لە جێی خۆی دەرکەم و لە تۆی دوور خەمەوە ئەکەوێتە گریان و شێن .

(٤) ذەڕڕە : تۆز . وردە . کوحل : کلە . بەصەر : چاو . بینایی .
واتە : تۆ دیار نیت ، تا خاکی بەری پێت هەڵگرم و بیبێژم و لەجیاتیی کلە چاومی پێ بڕێژم تا ببینێ ، بۆیە بینایی لە چاوم بڕاوە .

(٥) موژە : برژانگ . موشەببەك : کونکون وەك پەنجەرە .
واتە : بەهۆی ئێش و نێشی برژانگەکانتەوە دڵم کونکون بوو . ئەو کارە کاری چاوت بو موژەت لە دڵما کردی ، بۆیە ، چاوەکانی منیش کاریان پێ تێکرا و زۆر گریام و خوێن لە دڵمەوە سەری کرد و کەوتە سەر چاوم .
ئێشان ونێشانی موژەت (گم) : ئێشان و نێشانی برۆت . (مز): ئێشانی نێشانی فرەت . چاو (گم) : چا . گریام و خوێنی (ك) : گریام کە خوێنی .

لەتلەت و کونکون بووە دڵ وا لە شەوقی شیرەکەت
ڕۆحەکەم دێت و دەچێ ، داخۆ لە کامیان دێتە دەر ؟! (٦)

هەرچی مەحبوبەم دەبینێ وا تەحەییور دەیگرێ
سوێن دەخوا بە خوا دەڵێ « باللە ما هذا بشر » (٧)

چەندە خۆشە دابنیشین دو بە دو ئەمن و گوڵم
داکەوێتن موددەعی لەو خوارە هەروەك دەستی کەر (٨)

ڕۆژپەرستی ڕوتە « نالی » بۆیە دائیم وەك غولام
زەرد و گەردنکەچ لە دەرگات حاضرە دەستەو نەظەر (٩)

---

(٦) واتە : دڵم لەتـاو ئارەزوی بینینی برۆی وەك شمشێری تـۆ ، کون کون بووە . گیانم بەو کونانەدا دێ و دەچێ ، نازانم سەرەنجام لەکامیانەوە دێتە دەرەوە و ، ئەمرم !

ئەشتوانرێ نیوەی دوهەمی ئەم شیعرە بەمجۆرە بخوێنرێتەوە :

ڕۆحەکەم ! دێیت و دەچێ ، داخۆ لە کامیان دێیتەدەر !

واتە : ئازیزەکەم ، تۆ کە جێگات لەناو دڵمایـە ، ئێستا بەناو کونەکانی دڵما دێیت و دەچێ ، نازانم سەرەنجام لەبەر بۆ تیا ژیان ـ نەشیانی دڵم ، لە کام کونیانەوە دێیتەدەر (چونکە بەو کونکون بونەی دڵم ئەمرم) !

(٧) تەحەییور : سەرسامی .

واتە : یارەکەم ئەوەندە جوانە ، هەرکەس ئەیبینێ ، لە جوانیی سەرسام ئەبێ ، سوێند ئەخـوا ئەڵێ قەسەم بە خوا « ئەمە لـە جینسی ئادەمیزاد نییە » واتە فریشتەیە .

نالی لەم شیعرەدا ئیقتیباسی لە ئایەتی « فلمّا رأینَهُ اکبَرنَه و قطّعن أیدیهنّ و قلنَ حاشَ للهِ ما هذا بشراً ، إنْ هذا الا ملكٌ کریم » کردووە کە باسی حەزرەتی یوسف و کەنیزەکەکانی زولەیخای ژنی عەزیزی میسر ئەکا و ئەڵێ : کە دیيان ، زۆر بە گەورەیان زانی و ، لەتاو جوانیی دەستی خۆیـان بڕی و وتیـان قەسـەم بە خـوا ئەمە بنیـادەم نییە ، ئەمـە لە فریشتەیەکی نازار بەولاوە نییە .

(٨) داکەوێتن : داکـەوێ . موددەعی : بەدکار . دەسـتی کەر : کینایەیە لە کەسێ یا شتێ کەڵکی هیچی پێوە نەمابێ و فڕێ درابێتە لاوە .

(٩) ڕۆژپەرست : گوڵی ڕۆژگارپەرست ، گوڵێکی زەردە هەمیشە لەگـەڵ گەڕانی ڕۆژدا ڕو وەرئەچەرخێنێ .

شەوی بەهاری جوانیێ خەویێ بو پڕ تەشویر
لە فەجری پایزی پیریێ بەیانی دا تەعبیر (١)

واتە : زەردیی ڕۆم و ملکەچیم هیی ئەوەیە ڕۆی تۆ وەك خۆر وایە و منیش وەك گوڵە ڕۆژگارپەرستم وام بۆ ڕۆی تۆ و ، گوڵە ڕۆژگارپەرستیش هەم زەردە و هەم ملکەچیشە ، وەك چۆن نۆکەر هەمیشە هەم ڕۆزەردە و هەم لە دەرگای ئاغایدا ملکەچ ئەوەستیێ چاوەڕێی فەرمانە .

دەرگات (گم) : دەرگا .

لەم پارچە شیعرەدا سادەییەکی ئاشکرا ، بە بەراورد لەگەڵ شیعرەکانیتری نالیێ ، هەست پیێ ئەکریێ . لە نوسخە دەسنوسەکانی بەردەستمانا ، ئەم پارچەیە تەنها لە نوسخەکەی (چن) و (ك)دا و ، لە چاپەکانیشدا تەنها لە نوسخەکەی (گم)دا هەیە . چنگنیانیێ لە پەراوێزی نوسخەکەی خۆیدا نوسیویە : « ئەم غەزەلە لە فەرمایشی نالیێ ناچێت ، ظاهیر داخیلی نییە » . دیارە ئەویش هەر لەبەر سادەییەکەی وای نوسیوە . بەڵام بە ڕای ئێمە شەقڵی نالیی پێوەیە . سادەییەکەشی لەوانەیە لەبەرئەوە بیێ لە سەرەتای شیعر وتنیدا نوسیبێتی . دیارە بەرهەمی هیچ شاعیرێك هەمووی لە یەك ئاست و پلەدا نابیێ . هەر ئەم سادەییەشە وای لە د . مارف خەزنەدار کردوە دانە پاڵی ئەم پارچەیە ئەلای نالیێ لەلایەن گیوی موکریانییەوە ، بە هەڵە دانیێ و ، بنوسیێ : « هێشتا بۆم ساغ نەبوەتەوە هیی کێیە » (گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٣٤ ، کانونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانونی دوهەمی ١٩٧٦ ، لاپەڕە ٤٢) .

— ٤ —

(١) لە هەمو نوسخە چاپ و دەسنوسەکانی بەردەستمانا ، ئەم قەصیدەیە تەنها لە نوسخەکەی ڕەحمەتیێ مامۆستا مەلا فەتاحی کاگردەڵیدا هەبو کە (ك)مان بۆ کردووە بە نیشانە و کۆمەڵێکیش هەڵە و ناتەواویی تیا بو . پاشان د. مارف خەزنەداریش ، بە شێوەی ئاڵوگۆڕ ، نوسخەیەکی دانیێ کە وەك ئەڵیێ لە ڕۆی دەسنوسێکی نوسیوەتەوە لە دوا ساڵەکانی سەدەی نۆزدەهەمدا نوسراوەتەوە . هەرچەند ئەو نوسخەیەی د. خەزنەداریش هەڵەی گەورە و ئاشکرای لە هینەکەی لای خۆمان

زۆرتر تیابو ، بەلاَم بۆ ڕاست کردنـەوەی چەند شوێنێك کـە لێرەدا بە تیپی (د) ئیشارەتمان بۆ کردووە ، کەڵکێکی باشمان لێ وەرگرت .

چ نوسخەکەی (ك) و چ ئەوی د. خەزنەدار هەر ئەوەندەیان تیابو کە ئێمە لێرەدا نوسیومانەتەوە . بەلاَم دیارە ناتەواویی هەیە ، چونکە هەم بابەتەکە تەواو نەبوە و ، هەم نازناوی شاعیریش دیار نییە . لە نوسخەکەی (ك)یشدا جێگای پێنج بەیت بە سپییەتی هێڵراوەتەوە . ڕێی تێئەچێ بۆیان نەخوێنرابێتەوە ، یا نوسخەکەی بەردەستیان پەڕپوت بوبێ ، یـا بە (ئەدەبی ڕۆ هەڵماڵراو)یان دانابێ و نەیانوسیبێتەوە . هەرچۆن بێ ئەمە شـتێکی سەرنجڕاکێشەرە : ئـەم پارچە شـیعرە تەنها لـەم دوو نوسخەیەدا هەیە و لە هەردوکیشیاندا ناتەواوییەکەی ئەوەندەی یەکە .

ئەم پارچەیە لە شیعرە بەرز و پڕ ماناکانی نالییە و دیارە هیی سەرەتای پیرشیەتی و ، یەکێکیشە لەو پارچـە کەمانەی شیعری ئەو و تێکڕای شیعری کلاسیکی کوردی کە یەکێتیی بابەتیان تیایە ، هەرچەند بابەتەکە خۆی هەندێ وردە لقی لێ بووەتەوە .

تەشویر : گەلێ مەعنای هەیە وەك شەرمەزار کردن و ئاڵۆزانـدن و سەرلێشێواندن و خۆشی . لێرەدا مەعنای دواییان مەبەستە .

واتە : تەمەنی جوانی کە وەك شـەوی بەهار درێژ و خەو تیا خۆش ئەهاتە پێش چـاو ، خەونێکی خۆش بـو دیمان و ، تەعبیـرەکەی لە بەرەبەیانی پایزی پیریدا دەرکەوت.تەعبیرەکەی ئەوەبو بنیادەم هەرچەند لە گەنجیدا خۆش ڕابوێرێ ، هەرگیز تا سەر نابێ بۆی و ئاخری ئەبێ هەر لوتی پیری داژەنێ و ، ئەوەندە دەردی پیری ئەچێژێ ، خۆشیی ژیـانی بە تاوێکی ئێجگار کورت دێتە پێش چاو .

نالی لەم شیعرەیدا وەرزی جوانیی شوبهاندووە بە بەهار لەوەدا وەك چۆن بەهار خۆشترین وەرزەکانی ساڵە ، وەرزی جوانییش خۆشترین وەرزەکانی ژیانە . لە بەهاریشدا شوبهاندویەتی بە شەو ، چونکە شەوی بەهار درێژە و خەوی تیا خۆشە . لە شەویشـدا شوبهاندویەتی بـە خەونـێ بنیادەم ببینـێ . ڕۆی شـوبهاندنەکەش کورتـیی خـەو و ناڕاستییەتی . مەبەستی ئەوەیە بڵێ مادەم لەپاش جوانی پـیری دێ ، هەرچی خۆشیی ژیانە هەموی پولێك ناهێنێ .

لە نیوەی یەکەمی ئەم شیعرەدا سێ وشە و وێنەیەك و ، لە نیـوەی دوهەمیشیدا سێ وشە و وێنەیەکیتری دژی ئەوانی پێشو ڕیز کراوە : شەو و فەجر ، بەهار و پایز ، جوانی و پیری ، خـەوی پڕ تەشـویر و

چ شەو ، چ ڕۆژ ؟ وەها کورتی لەهو و لەعب و میزاح
کە هەردو وەك یەکەچوِن بە نەغمەیی بەم و زیر (٢)

ئەسەف درێژی شەو و ڕۆژی ئەو شەو و ڕۆژەم
قوصوِریان بووە طوِلی نەدامەتی تەقصیر (٣)

سەوادی طوڕڕەیی ئەو ئیشتیباهی سەهوی جوان
بەیاضی غوڕڕەیی ئەم ئینتیباهی سوجدەیی پیر (٤)

بەیان کردنی تەعبیر . ئەمە سەرەڕای تەناسوبی نێوان زۆر لە وشەکان و جیناسی لاحیقی نێوان (شەو) و (خەو) .

(٢) میزاح : گاڵتە . یەکەچوِن : یەك ئەچوِن . بەم : دەنگی بەرز . زیر : دەنگی نزم . بەم و زیر ، یان زیر و بەم ئالەتێکی مۆسیقایە لە دوِ پارچە پێکهاتووە بەمەکەیان دەنگی بەرز و زیرەکەیان دەنگی نزمە .

واتە : شەو و ڕۆژێکی چەند کورت بوِن بەهۆی گاڵتەکردن و ڕابواردنەوە هەستم بە بەسەرچوِنیان نەئەکرد و ، هەردوکیان لەسەر ئاوازەی بەم و زیر ، یا کورت و درێژ وەك ئاوازەی بەرز و نزمی بەم و زیر ئەبڕانەوە .

میزاح (ك) : میزاج .

(٣) ئەسەف درێژ : کەسێ خەفەتی زۆر بێ . قوصوِر : کورتێ . نەدامەت : پەشیمانێ . تەقصیر : کەمتەرخەمێ .

واتە : هەمیشە خەفەتێکی زۆری ئەو عومرە درێژە ئەخۆم کە هەموِی وەك شەوێکی بەهاری خەو و بێئاگایێ و ، ڕۆژێکی پایزی بێدەسەڵاتێ بەسەرچوِ . داخی ئەوەم لە دڵایە کە چۆن وا کورتیی ئەو شەو و ڕۆژەی ژیان ، بووە بە هۆی پەشیمانییەکی دوِر و درێژ و زۆر بۆم ، لەبەرئەو کەمتەرخەمییەی کردم . مەبەستی لەوەیە بڵێ ئیستا کە پیر بووم و پایزی تەمەنم داهاتووە ، داخی ئەو ماوە کورتەی ژیانم لە دڵایە کەوا ئەرکی سەرشانی خۆمم تیا بەجێنەهێنا و بۆم بوِ بەهۆی پەشیمانییەکی لە ڕادە بەدەر .

لەنێوان (درێژ) و (شەو و ڕۆژ) و ، هەردو (شەو و ڕۆژ)دا کە پێشتوِیان (هەمیشە) و دوِهەمیان (شەو و ڕۆژی عومری کورت) ئەگەیەنێ و ، لەنێوان (قوصوِر) و (طوِل)دا طیباق هەیە .

(٤) سەواد : ڕەشێ . طوڕڕە : زوڵف . ئیشتیباه : بەهەڵەداچوِن .

وەکو نەهاری بەهاری درێژ و پایزی کورت
ئەمەل گەلێك و طەویل و ، عەمەل کەمێك و قەصیر (٥)

بەیاض : سپێتی . غوڕڕە : ناوچاوان . ئینتیبـاه : ئاگادار بونـەوە . سوجدە : سوجدەی سەهو کە لە هەندێ حاڵەتی بەهەڵەداچونی نـاو نوێژدا بەر لە سەلام دانەوە ـ ئەبرێ .

واتە : ڕەشیی کاکوڵی لاوان هیی ئەو هەڵەی بێئاگاییەیە لە سەردەمی هەرزەکاریدا ئەیکەن . سپێتیی ناوچاوی پیرانیش هیی وریـا بونەوە و پاشگەز بونەوەی وەك سوجدەی سەهو بردنیانە .

نالی لەم بەیتەدا ڕەشیی کاکوڵی هەرزەکاری بەو قوناغە پڕ لە ئارەزووە شوبهاندووە کە هەرزەکار پیـا تێئەپەڕێ و ، بێجگە لە ڕابواردن بـیر لە هیچ ناکاتەوە ، کە ئەمەش ئەگەر بە چاوی ئایین سەیری بکرێ گومڕاییە و گومڕاییش ڕەشی و تاریکیە . سپێتیی ناوچاوانی پیاوی پیریشی بـە وریا بونەوەی کەسێك شوبهاندووە کە لە نوێژا هەڵەیەکی کردبێ و بەر لە سەلامدانەوە سوجـدەی بـۆ بەرێ . ڕاچلەکـان و بـیرکردنەوەی بنیادەمیشی لە دوا ساڵەکانی ژیانیـا شـوبهاندووە بە وریـا بونەوەی نوێژکەرێ کە هەڵەیەکی لە نوێژەکەیـدا کردبـێ و ، سـەلامدانەوەی نوێژکەریشی شوبهاندووە بە مردن و نوێژەکە خۆی بە ژیان .

چەند گونجاو و جوانە نالی وا ڕەشیی کاکوڵی لاوانی ، لەگەڵ ناوچاوی لەبەر سوجدە بردن سپی بووەوەی پیران بەراورد کردووە ، ئەڵێی ئەم ڕەشی و سپێتییەی لە پیر و لاو خواستووە و داویە بە شەوەزەنـگ و بەرەبەیـان !

لەنێوان (سەواد) و (بەیـاض) و ، (طـوڕڕە) و (غـوڕڕە) و ، (ئیشتیباە) و (ئینتیباە) و ، (سەهو) و (سوجدە) و ، (جوان) و (پیر)دا طیبـاق هەیـە .

(٥) واتە : ئاوات و هیوای من وەك ڕۆژی بەهار زۆر و درێژ و نەبڕاوەن و ، کردەوەشم ، کە ئەبێ هەر لە ڕێگای ئەوانەوە بەتەمای هاتنەدیی ئاواتەکانم بم ، وەك ڕۆژگاری پایز کەم و کورتن .

لەنێوان (نەهار) و (بەهار) و ، (گەلێـك) و (کەمێـك)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئەمەل) و (عەمەل)دا جیناسی موضاریع و ، لەنێوان (درێژ) و (کورت) و ، (طەویل) و (قەصیر)دا طیباق هەیە . لەنێوان دوو بڕگەکەی هەرکام لە دوو نیوە شیعرەکەشـدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە . بـڕگەی یەکەمی نیوە شیعری دووەم بۆ بڕگـەی یەکەمی نیوە

غوباری ئەو شەو و ڕۆژەن ڕدێنی ماش و برنج
کە تێکەڵن شەبەهی صوبح و شام و شیر و قیر (٦)

سپی نەذیرە هەمۆ مۆ لە سیڕزی (وَجْهُ) لە سەر
مونەووەرە ، لە طەرەف نورەوە بووە بە نەذیر (٧)

شیعری یەکەم و ، بڕگەی دۆهەمی نیوە شیعری دۆهەم بۆ بڕگەی دۆهەمی نیوە شیعری یەکەم ئەگەڕێتەوە .

(٦) غوبار : تۆز . ڕدێن : ڕیش . ماش و برنج : ئەو ڕیشەی بە ڕەشی نەمابێتەوە و هێشتا تەواویش سپی نەبۆبێ . شەبەه : وەك . شام : ئێوارە .

واتە : تۆز و گەردی گوناهی ئەو شەو و ڕۆژەی ژیانمە کاری کردووەتە سەر ڕیشم و بۆزی کردووە و کردۆیە بە ماش و برنج و ، مۆی ڕەش و سپیی تیا تێکەڵ بووە وەك تێکەڵیی (بەیانی) و (ئێوارە) واتە شەو و ڕۆژ و ، لەیەکەوە نزیکیی (شیر) و (قیر) کە بە دیمەن تەنها تیپێکیان لە یەك جیایە و لە ڕاستییشدا یەکێکیان سپی و ئەویان ڕەشە .

(٧) سپی نەذیر : تۆقێنەری سپی . جاران خێڵە عەرەب کە دوژمن بهاتایاتە سەریان یەکێکیان بەرگێکی ئاودامانی سپیی ئەکردەبەر و ئەچوە سەر بەرزاییەك هاواری ئەکرد کە فریایان‌کەون . سپی نەذیر ، یاخود (النذیر العریان) بەوە ئەڵێن . مونەووەر : ڕۆناك ، نورانی .

واتە : هەرچی مۆ بەسەرمەوەیە بووە بە (تۆقێنەری سپی) و ترسی مردنم ئەخاتەبەر و ئایەتی (کلُّ مَنْ عَلَیْها فانٍ ، ویبقی وجْهُ رَبِّكَ ذِی الجَلالِ والاکرامِ) م ئەدا بەگوێدا کە واتە هەرچی بەسەر ڕۆی زەوییەوەیە هەمۆی ئەفەوتێ و تەنها ڕۆی خوای گەورەی تۆ ئەمێنێتەوە . بەڵام ئەم مووە سپییە تۆقێنەرە ، ڕۆناك و پیرۆزە چونکە هەڕەشەکەی لە خواوە هێناوە کە ڕۆناکیی ئەرز و ئاسمانە وەك خۆی ئەفەرموێت (اللّهُ نورُ السَّموات والأرضِ) .

ئەشگونجێ وشەی (لەسەر) مەعنای (عَلی) بێ و ئیشارەت بێ بۆ (عَلَیْها)ی ئایەتەکە . هەروەها ئەشگونجێ نالی ویستبێتی (هەمۆ مۆ) بە (هەمۆم و) بخوێنرێتەوە ، واتە هەمۆ گیانم .

مرۆری نەکسە کە عەکسی قەمەر دەکا بە ڕەمەق
ذوبۆلی نیکسە دەگێڕێ کە عەکسی ڕیش بە شیر (٨)

دەلیلی ڕۆشنە بۆ بەدء و عەود و کورتیی عومر
تەنی هیلال کە بە طەلعەت جوان، بە خەلعەت پیر (٩)

---

(٨) مرۆر : تێپەڕبوون . نەکس : کزێ . سەرەوقنگ کردنەوەی شتێك . عەکس : دەرخستن . پێچەوانە . ڕەمەق : نیوەگیان . نیکس : شکاندنەوەی شتێك بەجۆرێك سەری بکەوێتەوە خوارەوە .

واتە : بەهۆی تێپەڕبوونی سەردەمی پیرێ و کزێ و نزیكبوونەوەی دواییەوەیە، مانگی گەش و جوان لە دوازۆژەکانیا وا دەرئەکەوێ وەك لە حالی گیانەڵادا بێ . یا خەتای بەشێوەی سەرەو قنگ تێپەڕبوونی مانگە وا پێچەوانەی (قەمەر)، (ڕەمەق)ە . بەهۆی سیسبوونی باڵای بنیادەم و چەمانەوەیەتی کە لەبەر پیرێ سەری ئەکەوێتە بەرپێی، گیای ڕیشی وشك ئەبێ و سپێ ئەبێتەوە، یا لەبەر شکاندنەوەی وشەی (ڕیش)ە، (شین)ەکەی ئەکەوێتە سەرەوە و (ڕێ)کەی ئەکەوێتە خوارەوە و ئەبێ بە (شیر) .

نالی ئەم شیعرەی لە ئایەتی (وَمَنْ نُعمِّرْهُ، نُنَکِّسْهُ فِي الخَلْقِ) ئیقتیباس کردووە کە واتە : ئەوەی زۆر بژێنین، پاشان باڵای ئەچەمێنینەوە .

(٩) بەدء : سەرەتا . مەبەست سەرەتای دروستبوونی بنیادەمە کە هێشتا زۆر بچکۆلەیە . عەود : گەڕانەوە . مەبەست زیندوو کردنەوەی بنیادەمە لەو دنیادا . تەن : لەش . هیلال : مانگی یەکشەوە . طەلعەت : هەڵاتن، دیمەن . خەلعەت : بەرگ .

واتە : مانگی یەکشەوە کە لە سەرەتای مانگدا هەڵدێتەوە، وا دێتە پێش چاو شتێکی نوێ بێ . کەچی لە ڕاستیدا پیرەو هەر ئەو مانگەیە کە شەوی پێشوو، بەنیسبەت مانگی ڕابوردووەوە لە چلەپۆپەی پیریدا بو . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا عومرێکی زۆر کەمی ڕابواردبو کە سێ ڕۆژە . ئەمە نیشانەیەکی ئاشکرا و بەڵگەیەکی ڕۆشنە بۆ ئەوە کە عومری ئادەمیزاد لە دنیادا زۆر کورتە و، ئەو خوایەی لە نەبوون دروستی کردووە، لەو دنیاش دروستی ئەکاتەوە، وەك چۆن مانگی بەسەرچوو هەڵدێنێتەوە .

ئەم شیعرە ئیشارەتە بە ئایەتی (كَما بدأكم تعودون) .

له شەرحی هەیئەتی مەتنی بەدەن کە هەر جوزئی
سەقیمە ، عاجزە تەصحیح و ڕابیطی تەدبیر (١٠)

تێدا حەدیثی حەداثەت ضەعیف و مەتروکە
کە قەطعە صیححەتی ئیسنادی عەنعەنی تەقریر (١١)

---

(١٠) شەرح : لێکدانەوە . ئەو کتێبەی کە تێکستی کتێبێکیتریان ، وشە وشە و ڕستە ڕستە خستبێتە ناویەوە و ، مەعنای ئەو وشە و ڕستانەیان پێ لێکدابێتەوە . هەیئەت : دیمەن . عیلمی ئاسمانشناسێ کە جاران فەقێ ئەیانخوێند . مەتن : پشت . تێکستی ئەو کتێبەی لەبەر گرانێ ، وشە وشە و ڕستە ڕستە ئەیانخستە ناو چوار چێوەی کتێبێکیترەوە و مەعنایان لێکئەدایەوە . جوزء : پارچە . بەشێك لە چەند بەشێکی کتێبێك . سەقیم : نەخۆش . ڕستەیەك کە مەعناکەی نەیەت بەدەستەوە. تەصحیح : ساغکردنەوە . ڕاستکردنەوەی هەڵەی ناو کتێب . رابیط : ئەو تەختەیەی ئەیخەنە سەر ئێسقانی شکستە بۆئەوەی بگیرسێتەوە و چاك بێتەوە . جۆرە ڕەمزێکی تایبەتێ بوون وەك (،) و (ـ) و (؛) و (:) و (.)ی ئیستا لەسەر کتێب ئەیانوسین بۆئەوەی خوێندەوار بەئاسانێ ڕستەکانی کتێبەکە بەیەکەوە ببەستێ و بزانێ کوێ پەیوەندی بەکوێوە هەیە و لەکوێدا بوەستێ و لەکوێدا تێهەڵچێتەوە . جاران بەم کارەیان ئەوت (خۆشکردنی کتێب) .

نالی لەم شیعرەیدا خۆی شوبهاندووە بە کتێبێکی پڕ لە هەڵە کە بە کەس ڕاست نەکرێتەوە ، لەوەدا کە ئەمیش ئەوەندە نەخۆشە بە کەس تیمار ناکرێ . ئەڵێ منی پیر و لێکەوتوو هەموو پارچەیەکی پشتم ئێش ئەکا و کەس ناتوانێ مەعنای مەتنی شیرازە پچڕاوی بەدەنم لێکبداتەوە . بۆیە خۆشکردن و دەستلێدان و پەیوەندێ دروست کردن لەنێوان ئەندامەکانی لەشمدا هیچ بە هیچ ناکات و سوودێکی پێ ناگەیەنێ .

لامان دوور نییە وشەی (تەدبیر) هەڵە بێ و ڕاستەکەی (تەضمیر) بوبێ ، کە واتە ئیشارەکردن بۆ بنەوانی (ضەمیر) لە ڕستەدا ، کە ئەویش یەکێك بووە لە شێوەکانی خۆشکردنی کتێب .

(شەرح) و (مەتن) و (جوزء) و (سەقیم) و (تەصحیح) و (ڕابیط) ، وەك لێکمان دانەوە ، زاراوەی خوێندنی حوجرەن .

(١١) حەدیث : قسە . فەرموودە یا کردەوەی پێغەمبەر (د.خ) یا ئەوەی پێی زانیبێ و ناڕەزاییی لێ دەرنەبڕیبێ . حەداثەت . لاوێتێ . حەدیث

چ مشت و پەنجە ؟ وەکو مشتی شانە ڕەق کە دەڵێی
لە شانیدا نەبووە دەستوبردی کوشتوگیر (١٢)

بە (حدّثني) گێڕانەوە . ضەعیف : لاواز . ئەو حەدیثەی کەوا ئەوانەی ئەیگێڕنەوە لەبارەی بێ‌گوناهێ و متمانە پێ‌کراوییـەوە نەگەنـە ڕادەی ئەوانەی حەدیثی (حەسەن) ئەگێڕنەوە . مەترۆك : خراوە لاوە . ئەو حەدیثەی تاقە یەك‌کەس گێڕابێتیەوە و بەئاشکرا گوناهبار بێ یا گێژ و وێژ بێ یا شتی لە بیر بچێ یا قسەی لێ بکەن کەوا درۆزنە . قەطع . بڕین . حەدیثی مەقطوع ئەو حەدیثەیە زنجیرەی گێڕانەوەی نەگاتەوە سەر ئەصحابە ، بەڵکـو لە تابیعین یا لە خواری ئەوانـەوە بپچڕێ . صیححەت : دروستێ . حەدیثی صەحیح ئەو حەدیثەیە زنجیرەکـەی لەوکەسەوە کە ئەیگێڕێتەوە تا ئەگاتە سەر پێغەمبەر (د.خ) نەپچڕابێ و ئەوانەش کە ئەیگێڕنەوە بێ‌گوناه و قسەڕاگر بن . ئیسناد : دانەپـاڵ . دانی حەدیث ئەپاڵ ئەو کەسەی گێڕاویەتەوە . عەنعەن : عەن عـەن ، لە فلانەوە و ئەویش لە فلانی‌ترەوە و بەوجۆرە .. حەدیثی موعەنعـەن ئەو حەدیثەیە کە تیا بووترێ فلان کەس لە فلان کەسی گێڕایەوە بۆم ، بێ‌ئەوەی بڵێ ئـەو فلانە قسەی بۆ کردم کەوا فـلان کەس قسەی بۆ کردووە .. تاد ، یا لێی‌بیستووە . تەقـریر : بڕیاردان . ڕەزامەندیی پێغەمبەر (د.خ) لە شتێ بیستبێتی یا کردەوەیەك دیبێتی .

واتە : لەم کتێبی شەرحی هەیئەتی مەتنی بەدەنەدا کە لە شیـعری پێشوودا باسی کرا ، تەنانـەت حەدیثێکیش بە (حَدّثَنی فلان ، قال حدّثني فلان) گێڕرابێتەوە بە حەدیثی ضەعیف و مەتـرۆك دائەنرێ ، چونکـە ئەوەی ئەیگێڕێتەوە لە خـۆیەوە قسە ئەکـا و لەبەر پـیرێ و پەك‌کەوتەیێ ئاگای لە خۆی نییە و حەدیثەکەی وەك حەدیثی موعەنعەنی بابەتی تەقریر تەماشا ئەکرێ و ، ئیسنادی حەدیثی موعەنعەنی تەقریری لەم جۆرەیش بە صەحیح دانانرێ و وەك مەقطوع ئەدرێتە قەڵەم .

ئەمە مەعنای شیعرەکە لە ڕووە زاراوەییەکەیەوە . لەو ڕووەکەی تریشیەوە واتە : باسی گەنجایەتێ لەم مەسەلەی مندا گوێی نادرێتێ ، چونکە ئەوەی ئەم باسە ئەگێڕێتەوە هەر لە خەڵکی بیستووە و خـۆی نەیدیوم و ئاگای لە حاڵم نییە .

عەنعەنی (ك) : عەنعەن و .

(١٢) مشت (ی دووهەم) : مشتو . شان : شەئن ، شأن ، بار .. کوشتوگیر : جۆرە زۆران‌گرتنێکی بێ نەخشە و پلانە .

چ قەد کەوانێ ؟ وەکوو پێ شکاو و ئوفتادە ،
کە بازی سێ قەدەمی قەت نەداوە وەك پەڕی تیر (١٣)

لە نەحو و صەرفی ئەداتی مەپرسە ئەی موعریب
کە ڕەفع و نەصب و جەڕ و جەزمە ئالەتی تەقریر (١٤)

واتە : مشت و پەنجەیەکی چۆن ؟ مشت و پەنجەیەکی ڕەق و تەق و چرچ و وشکی وەك مشتوی شانەی قژ داهێنان کە تەختەیەکی ڕەقی بێگیانە ، ئەڵێی هەرگیز ئەوەی لەبارا نەبــوە دەستوبردی زۆرانێکی هەڕەمەییی ببێ .

ئەشگونجێ (کوشتوگیر) نەبێ ، (کوشتیگیر) بێ ، واتە : زۆرانگر ، ئیتر زۆرانگرتنەکەی هەرچۆن بێ .

لەنێوان (مشتو) و (مشتی)دا و هــەروەها لەنێــوان (شانە) و (شان)دا جیناسی ناقیص هەیە .

ئەچێ بە دڵا ، بەر لەم شیعرە ، لای کەمی شیعرێك پەڕیبێ ، چونکە گواستنەوەی بابەتەکە لە ڕوویەکیەوە بۆ ڕوویەکیکەی ، نەختێ بە گران تەواو ئەبێ .

(١٣) قەدکەوان : ئەوەی قەدی وەك کەوان چەمیبێتەوە . ئوفتادە : لێکەوتو . سێ قەدەم : سێ پێ ، سێ باز ، جۆرە بازدانێکە ، لە پارچە شیعری پێشوودا بەدرێژی لێیدواین . پەڕی تیر: پەڕێکی تیژ بووە بەسەر تیرەوە، کە تیرەکەیان تەقاندووەتە کەسێك و لێیداوە پەڕە تیژەکەی پیا چووە و لە لەشیا ماوەتەوە و تیرەکە خۆی کەوتووەتە خوارەوە .

واتە : باڵایەکی کەوانیی چەماوەی چۆنی هەیە ؟ وەك باڵای کەسێکی پیری لێکەوتوی قاچ شکاو کە هەرگیز بازی سێبازی نەدابێ و وەك پەڕی تیر تیژ نەفڕیبێ و نەگەیشتبێتە ئەو شوێنەی مەبەستیەتی .

ئەم شــیعرە لە نوســخەکەی (ك)دا هەڵــەی زۆری تیابو . ئەمەی لێرەدا نووسیومانەتەوە ، تێکستی نوسخەکەی (د)ە لەگەڵ ڕاستکردنەوەی هەڵەکانیدا .

(١٤) نەحو : زانستی چۆنیەتیی سەر و ژێر کردن بۆ وشە لە زمانی عەرەبدا . وەك . ڕوتیکــردن . صەرف : زانستی داتاشینی فیعــل لە زمانی عەرەبدا . ڕوو لادان . ئــەدات : زاراوەیەکی زانستی نەحــوە . هۆ . (هینی) پیاو . موعریب : ئــەوەی سەر و ژێر ئەکا بۆ وشــە و ڕستە

وەها سەقیم و موجەززا عەوامیلی ئەجزا
که ئالەتی عەمەلی نەحوی مەحوی صەحوی ضەمیر (١٥)

لێك ئەداتەوە . لێرەدا ئەوەی (ئەمدیو و ئەودیو) بە ئافرەت ئەکا . ڕەفع: بۆر (ُ) . هەڵبڕین . نەصب : سەر (َ) . ڕاستکردنەوە . جەڕ : ژێر (ِ) . ڕاکێشان . جەزم : زەنە (ْ) . تەواوکردن . ئالەتی تەقریر : هۆی بڕیاردان . هۆی تەختکردن .

نالی لەم شیعرەیدا زاراوەکانی زانستی نەحوی بەکارهێناوە بۆ باسکردنی ئەوە کە توانای (کردن)ی نەماوە ، هەرچەند بەدیمەن ئەڵێ : ئەی ئەوکەسەی ئەتەوێ سەر و ژێر و بۆر و زەنە بۆ وشە بکەی ، باسی هۆیەکانی سەر و ژێر دانان بەپێی زانستی نەحو و صەرف ، لە من مەپرسە . بەهۆی سەر و ژێر و بۆر و زەنەوە بڕیار ئەدرێ شوێنی فلانە وشە لە ڕستەدا چییە ، ڕووەکەیتری مەعنای شیعرەکەی ئەوەیە : ئەی ئەوکەسەی سەر و ژێر ئەکەی بە ئافرەت ، باسی ڕۆپێکردن و ڕۆ پێلادانی (هینەکەمم) لێ مەپرسە ، کەڵکی ئەوەی پێوە نەماوە . بە هەستان و قنج بونەوە و ڕاکێشان و تەواوکردنا دەرئەکەوێ کەسێك ئەو سەر و ژێر پێکردنەی لەتوانادا بێ یا نە ، خۆ منیش ئەوانەم نییە !

ئەم شیعرەش لە نوسخەکەی (ك)دا ناتەواویی هەبو ، بە نوسخەکەی (د) ڕاستمان کردەوە .

(١٥) سەقیم : پڕ لە هەڵە . نەخۆش . موجەززا : لە یەك جیا بووەوە و شیرازە تێکچو . پارچە پارچە بو . عەوامیل : ناوی کتێبێکی سەرەتاییە لە زانستی نەحودا و ، ئیشارەتیشە بۆ هەر وشەیەك بەپێی ئەو زانستە کار لە وشەیەکیتردا بکا . هۆیەکانی ئیشکردن . ئەجزا : بەشەکانی کتێب . ئەندامانی لەش . ئالەتی عەمەل : زاراوەیەکی زانستی نەحوە بەو وشانە ئەڵێن کار لە وشەیتردا ئەکەن . ئەندامانی لەش کە بۆ خواپەرستی بەکار ئەهێنرێن . (هینەکەی) بنیادەم . صەحوی ضەمیر : وشیار بونەوەی ضەمیر ، واتە بە شێوەی (ئیسمی ظاهیر) بەکارهێنانی (ضەمیر) کە جۆرە وشەیەکن لە شوێنی تایبەتیدا لەجیاتیی ئیسمی ظاهیر بەکارئەهێنرێن وەك (ئێمە ، ئەوان ، ئەو ، من ، تۆ .. تاد) . ئاگاداریی دڵ و لەبیرنەچونەوەی خوا . هەستانی (شتە) شارراوەکەی بنیادەم ..

کەوابو ئەم شیعرە بە سێ جۆر مەعنای لێ ئەدرێتەوە . مەعنایەکی (نەحوی) کە واتە : بەشەکانی کتێبی عەوامیلم ئەوەندە پڕن لە هەڵە و ، پارچە پارچە بوون ، کەڵکی هیچیان پێوە نەماوە و بۆ تیا خوێندن

حورڤفی جەڕڕە تێیاندا نەماوە ئاوی عەمەل
هەمۆ موعەللەق و مولغایی عامیلی تەقدیر (١٦)

ناشێن ، وەك (عامیل)یان لێ هاتووە لە زانستی (نەحو)دا کە بەرەو (ضەمیر) بڕوا کاری تێبکا ، کە وشیارییەکەی ئەو ضەمیرە واتە حاڵەتی (ئیسمی ظاهیر)ییەکەی مەحو بووەتەوە و دیار نییە ، چۆن عەمەلی عامیلەکە بەو ضەمیرەوە دەرناکەوێ ، کەڵکی (عەوامیل)ەکەی منیش وا نادیار بووە .

مەعنای دۆهەمیش مەعنایەکی صۆفییانەیە ، واتە : دەست و پەلم کە هۆی خواپەرستیمن ، وا لەکارکەوتۆن و گوناه دەستی بەسەریانا زاڵ بووە ، وەك بڵێی توانای کاریان بەرەو ئەوە کەوتووەتە ڕێ کە وریا بۆنەوەی دڵ و دەرۆنم بفەوتێنن و بەیەگجارێ نوقمی چاڵی گوناهم بکەن ..

مەعنای سێهەمیش کە لەگەڵ تێکڕای بابەتەکە ئەگونجێ و ، لەگەڵ شکات لە پیرێ و لێقەومانا جۆرە ، ئەوەتە : ئەندامە ئیشکەرەکانی لەشم وا نەخۆش و پەككەوتۆن و پەیوەندیان بەیەکەوە بڕاوە ، وەك ئەوەن کە چۆن هۆی (کردن)یشم بەرەو ئەوە ئەڕوا توانای (هوشیار) بۆنەوە لە (شارراوە)کەم بستێنێ !

(١٦) حورڤفی جەڕڕە : چەند وشەیەکن لە زمانی عەرەبدا کە چۆنە سەر ئیسم (ژێر)ی ئەدەنێ . ئەملا و ئەولای گۆزە ، چونکە (حورڤف) جەمعی (حەرف)ە واتە ئەملا و ئەولا و (جەڕڕە)ش بەمەعنا گۆزەیە . موعەللەق : زاراوەیەکی زانستی نەحوە بەجۆرە عامیلێك ئەڵێن لە هەندێ حاڵدا لە لەفظدا کار ناکا و لە مەعنادا ئەیکا . شۆڕبووەوە . مولغا : زاراوەیەکیتری زانستی نەحوە بە جۆرە عامیلێك ئەڵێن لە هەندێ حاڵدا نە لە لەفظ و نە لە مەعنادا کار ناکا . لەکار کەوتۆ . عامیلی تەقدیر : لە نەحوی زمانی عەرەبیدا جۆرە عامیلێك هەیە کاریش ئەکاتە پاشەوەی و خۆیشی نییە ، بە خەیاڵ دائەنرێ ، ئەوە پێیئەڵێن عامیلی تەقدیرێ . قەزا و قەدەری خوا .

مەعنای ئەم شیعرە و شیعری پاشەوە پێکەوەدێ .

حورڤفی (د) : ظورڤفی . بەم جۆرەش مەعناکە هەر دێت ، وەکو لە شیعری دوایدا دەرئەکەوێ ، بەڵام نوسخەکەی (ك) گونجاوترە .

به غەیری (عەن) کە لە بۆ نەزع و عەزلی زەنبۆرە
کە ژاری ماری نەچێژێ عوسەیلەیی هەنجیر (١٧)

---

(١٧) عەن : یەکێکە لە حەرفەکانی جەڕ هەرگیز لەکارناخرێ ، مەعنای لادان ئەگەیەنێ . نەزغ : داماڵین . عەزل : لەکارخستن . زەنبۆر : مێش هەنگ، مەبەست لێی ئارەزوی بنیادەمە . عوسەیلە : شیلە ، (ئاو)ی بنیادەم .

نالی لەم شیعرەدا کەڵکی لە دیمەنی وشەی (عەن) وەرگرتووە کە بە شێوەی نوسینی کوردیی جاران لەگەڵ (عَنّ) یەکئەگرێتەوە و مەعنای (نەیهێشت) ئەگەیەنێ . جا ئەگەر بە شێوە ڕۆکەشییەکەیان مەعنای ئەم دو شیعرە لێبدەینەوە ، ئەوە واتە : حەرفەکانی جەڕ ئاوی ئیش کردنیان پێ نەماوە ، هەمو لەکار خراون و عامیلێکی تەقدیری کار لە پاشەوەیاندا ئەکا ، تەنها (عەن) نەبێ کە لە کار ناکەوێ . بەلام ئەم مەعنایە نە پڕ بە پێستی هەردو شیعرەکەیە و نە شتێکی وایش ئەگەیەنێ . مەبەستی ڕاستەقینەی نالی ئەوەیە بڵێ : گونەکانم کە وەك دەسکی ئەملاولای (گۆزە) کەم وان ، ئاوی کارکردنیان تیا نەماوە و ، بە قەزا و قەدەری خوا لەکار کەوتون و بەملاو بەولای گۆزەکەدا شۆڕ بونەتەوە ، تەنها زێگرێك ماوە کار بکا ، ئەویش کارەکەی بۆئەوەیە نەهێڵێ (دەمی) شیلەی (هەنجیر) ، (ژاری مار)ەکەی بچێژێ . دەنکی هەنجیر دەمێکی بچکۆلەی هەیە شیلەکەی لێوە دێتە دەرەوە . شوبهاندنەکە لەویادایە .

ئەشگونجێ مەعناکەی وا لێبدەینەوە :... ئەویش کارەکەی بۆئەوەیە نەهێڵێ (دەمی مار)ی ئارەزوم ، وەك مێش هەنگ ، بچێ بەسەر (هەنجیر)ەوە بنیشێتەوە ، شیلەکەی بچێژێ . بەمپێیە ئەبێ وشەی (ژار) بە (زار) بخوێنرێتەوە و ، ڕستەکەش دو شوبهاندنی تیا ئەبێ ، لەلایەکەوە شوبهاندنی (ئارەزو) بە مێش هەنگ لەوڕووەوە وەك چۆن مێش هەنگ بەسەر گوڵەوە ئەنیشێتەوە شیلەکەی ئەمژێ ، ئەمیش بەسەر (هەنجیر)ەوە ئەنیشێتەوە بۆ هەمان مەبەست . لە لایەکیکەشەوە شوبهاندنی بە (مار) لە دو سەرەوە ، یەکەم ئەوە کە ئالەتی ئەو ئارەزووە بەدیمەن لە مار ئەچێ . دوهەمیش لەوەوە کە (نەفس و ئارەزو) لە ئەدەبیاتی ئایینیدا بە مار شوبهێنراوە . دیارە لەم شوبهاندنەدا نابێ ئەو تەناسوبەیش پشتگوێ بخرێ کە لەنێوان (زەنبۆر) و (عوسەیلە)دا هەیە کە بە عەرەبی بچوككراوەی (عەسەل)ە .

وشەی (عوسەیلە) لەم شیعرەدا ئیشارەتە بەوەی لە حەدیثێکی

خورۆجی (با) له لوصوق و (عەلا) له ئیستیعلا

دوخۆلی عەتبەیی (عەن) فاصیله له تیری جەفیر (١٨)

پێغەمبــەردا لەبارەی حــەلاڵبۆنەوەی ژنی ســێ تەلاقــه دراوەوه بۆ مێردەکەی ، ئەفەرموێ «... حَتّی تَذوقي عُسَیْلَتَهُ » واته : تا تامی شیلەکەی نەکەی .

(١٨) با : ب ، بێ ، یەکێکه له حەرفەکانی جەڕ ، مەعنای (لوصوق) ئەگەیەنێ که واته لکانی شتێك به شتێکــەوه . ئەو غــازەی لەدواوه له بنیــادەم دەرئەچێ . دەستیش ئەدا (بــاه) بێ واته هێزی (کردن) . لوصوق : ئەو مەعنایەی که حەرفی جەڕی (بێ) ئەیگەیەنێ . قنگی بنیادەم چونکه لەکاتی دانیشتندا ئەنوسێ به زەوییەوه . عــەلا : علی ، یەکێکــه لــه حەرفەکانی جەڕ مەعنای سەرکەوتنی شتێك بەسەر شتێکدا ئەبەخشی . (هینەکەی) پیاو که بەرز ئەبێتەوه . ئیستیعلا : ئەو مەعنــایەی کــه (علی)ی حەرفی جەڕ ئەیگەیەنێ . بەرزبۆنەوەی (هینەکەی) پیــاو . عەتبه : عەتەبه ، بەردەرگا ، کەوشــکەن . عەن : عَنْ ، یەکێکــه لــه حەرفەکانی جەڕ بۆ لادانی شتێکه له شتێکی‌که . ئیشارەتیشه به (عَنّ)ی به مەعنا شلەپەتەیێ . فاصیل : جوێ‌کەرەوه . جەفیر : هەگبەیەکه لــه دار پێستی پێوه نەبێ ، یا له پێست داری تیا بەکارنەهێنرابێ ، تیردان.

مەعنا (نەحوی)یەکەی ئەوەیه : دەرچۆنی حەرفی جــەڕی (بــێ) له گەیاندنی مەعنای لکانی شتێکەوه به شتێك و ، دەرچۆنی حەرفــی جەڕی (عەلا) له گەیانــدنی مەعنای سەرکەوتنــی شتێکەوه بەســەر شتێکدا ، بەنیسبەت ئەم دۆ حەرفەوه له حوکمی نزیك بۆنەوەدایه لــه حەرفی جەڕی (عەن) و وەرگرتنی مەعنای ئەو که لادانی شتێکــه لــه شتێك .

مەعناکەی‌تریشــی ئەوەیه پیربۆنــی بنیــادەم بەڕادەیەك کــه (بــا) لەدوایەوه دەرچێ ، یا هێزی (کردن) له (پیا نۆســان)یا نەمێنێ و ، دەرچۆنی هینەکەی (که بەرز ئەبوەوه) ــ له حاڵەتی (بەرز بۆنەوه)و،چۆنه بەر کەوشکەنی قۆناغی شلەپەتەیێ ، ئەمانەن (تیر)ی ئەو بنیادەمه لــه (تیردان)ەکەی جوێ ئەکەنەوه .

وشەی (عەتبەیی)مان لەسەر نوسخەکەی (د) بۆ ڕاست کرایەوه . له نوسخەکەی (ك)دا به هەڵه نۆسرابو .

ئەلیف نەکیرەوو بێگانە ، نایەتە تەعریف
عەلەم موشابیهی غەیر و مولازیمی تەنکیر (١٩)

— ٤ —

تیر ناز نگەهك هر دله نیجه یری وار
عاشقك پاینه زولفك گیبی یوزبك سری وار (١)

---

(١٩) ئەلیف : (أل) ، ئەلفلامی تەعریف . ئیشارەتیشە بە (هینەکەی) پیاو کە وەك تیپی (ئەلف) درێژە . نەکیرە : لە نەحودا ئەوەی کەسێ یا شتێکی نادیاری بگەیەنێ . نەناسراو . تەعریف : کردنی نەکیرە بە مەعریفە. ناساندن . عەلەم : وشەیەکە لە خۆیەوە کەسێك یا شتێکی دیاری بگەیەنێ . موشابیە : وەك. غەیر : غیر ، وشەیەکە لە زمانی عەرەبیدا ئەگەر ئیضافەش بکرێتە پاڵ مەعریفەیەك هەر نابێ بە مەعریفە و بە نەکیرەیی ئەمێنێتەوە . مولازیم : هاوسەر . تەنکیر : نەکیرەیەتی . نەناسراوی .

مەعنا نەحوییەکەی واتە : ئەلفلامی تەعریفەکەم لەو جۆرە ئەلفلامانە نییە کە نەکیرە ئەکەن بە مەعریفە و ، عەلەمیشم وەك وشەی (غَیر) وایە چۆن ئەو بە ئیضافە نابێ بەمەعریفە و هەمیشە هاوسەری نەکیرەیەتییە ، ئەمیش هەرگیز نابێ بە مەعریفە .

مەعناکەی‌تریشی ئەوەیە (هینە) وەك ئەلفەکەم ئەوەندە بێ‌کارە و پەك‌کەوتەیە کەس (نایناسێ) و ناتوانم بە کەسی (بناسێنم) ! (هینەکەم) کە جاران وەك (ئالآیێ) قنج بو ، وەك شتی‌کەی لێ‌هاتووە و (کیر)یش بووە بەهاوسەری (تەن) واتە لەش و لێی جیا نابێتەوە بڕوا بۆ (جێیەك) !

ئەشگونجێ (ئەلیف) بە (ئەلێف) بخوێنرێتەوە واتە ئولفەت پێوە گیراو و ، (غەیر)یش بە (کەسێکی‌تر) مەعنای لێ‌بدرێتەوە . بەم‌پێیە مەعنای شیعرەکە وای لێ‌دێتەوە : لەبەر پیری و نەخۆشی وام لێ‌هاتووە ناسراو و ئولفەت پێوە گیراوم لا بووە بە نەناسراو و بێگانە و (ناو)ی ناسراوم لابووە بە (یەکێکی‌تر) کە هەمیشە لە بەرچاوما نەناسراو بێ .

نالی لەم شیعرەیدا ، بە عادەتەکەی خۆی لە یاری‌کردندا بە وشە ، ئەوەشی مەبەست بووە کە (نەکیرەوو بێگانە) بە (نە کیرەوو بێ گانە)ش بخوێنرێنەوە . شتی‌کەش هەیە ڕێی تێ‌ئەچێ بە خەیاڵیا هاتبێ ، بەڵام بۆ باس‌کردن ناشێ ..

— ٤ —

(١) واتە : تیری نازی نیگات ، لە هەر دڵێکدا چەندین جێگە نوکی هەیە ، وەك

اول مهی زهره جبین درّ بناگوشنه چوق
نامور سبعهء سیاره گیبی مشتری وار (٢)

بزم می در ، ندما جمع ، قدح گرد شده
صوفی‌نك ورد و دعای سحریله یری وار (٣)

عکس زولفك قدحی دیده‌ی گریانمده
نشئه‌ی سنبل ترّ ، شیوه‌ی نیلوفری وار (٤)

ناودان قلم « نالی » فصاحتده همان
نشئه‌ی آب بقا ، زمزمهء کوثری وار (٥)

چۆن زوڵفت بۆ بەستنەوەی پێی دڵدار هەزار سەری لێ بووەتەوە .

(٢) واتە : ئەو یارە ڕۆ وەك مانگی ، ناوچاو وەك ئەستێرەی زوهرەیە ، زۆری وەك حەوت ئەستێرە گەڕۆکەکە ، کڕیاری مرواریەکانی بناگوێینی .

(٣) واتە : کۆڕی خواردنەوەیە ، هاوڕێیان کۆبونەتەوە . پیاڵە لە گەڕانایە بەسەر دانیشتواندا . تەنانەت سۆفییش بە ویرد و دوعای بەری بەیانیەوە جێگای هەیە .

(٤) واتە : وێنەی زوڵفت لە پیاڵەی چاوی پڕ لە ئاوی فرمێسکمدا ، نەشەی سونبولی تەڕ و شێوەی گوڵە نێلۆفەری هەیە .

(٥) واتە : پلۆسکی قەڵەمی نالی ، لە فەسیحی و ڕەوانیدا ، نەشەی ئاوی حەیات و هێزی هەڵقوڵینی حەوزی کەوثەری هەیە .

ئەم پارچە شیعرە لە دەسنوسەکانی (چر) و (ت) و (ك) و (مز)دا هەیە . بەلاّم نوسخەکان گەلێ وردە جیاوازییان لە یەکتر هەبو . لەبەرئەوەی کە جیاوازییەکان لە تورکی نەزانین و ناشییەتیی نوسیارەکانەوە پەیدا بوبون ، پشت گوێمان خستن .

مامۆستا شکور مصطفی کارگێڕ و ئەندامی یاریدەری کۆڕی زانیاری کورد ئەم پارچە شیعرەی بۆ ڕاست کردینەوە و مەعنای بۆ لێکدانەوە . هەر ئەویش بو بۆی دەرخستین کەوا جیاوازیی نوسخەکان هیی هەڵەی نوسیارەکانە .

لەم پارچەیەشدا ، وەك لە هەر پارچە شیعرێکی‌تریدا ، نالی گەلێ هونەری وشە ئارایی و مەعنا بلاویی بەکارهێناوە، بەلاّم چونکە لێکدانەوەی

— ٥ —

نفس ساعت گیپی ایشلرسه گر یاد ایله طاعتدر
بر آنك قورمه‌سی پیریولنه احیای ساعتدر (١)

— ٦ —

آن زلف مشکبار بدان روی چون نگار
گر کوته‌است ، کوتهی از وی عجب مدار (١)

شب در بهار میل کند سوی کوتهی
آن زلف چون شب آمد و آن روی چون بهار (٢)

ئه‌و وشه‌ئارایی و مه‌عنا بلاوییانه له‌سه‌ر زانینی تورکی وه‌ستابو و بێ‌ئه‌وه‌ که‌لکی بۆ خوێنده‌واری کورد نه‌بێ ، ئیشاره‌تمان بۆ هیچی نه‌کرد .

— ٥ —

(١) ئه‌م تاقه شیعره‌ش هه‌ر مامۆستا شکور مصطفی بۆی ڕاست کردنه‌وه و مه‌عنای بۆ لێکدانه‌وه . مامۆستا شکور نوسیویه ئه‌ڵێ واته : ئه‌گه‌ر هاتو هه‌ناسه وه‌ك سه‌عات به یادی خواوه کار بکا ، ئه‌وه خواناسی و تاعه‌ته . کۆك‌کردنیشی بۆ تاوێك له‌ڕێی خوادا ، زیندوکردنه‌وه‌ی سه‌عاته (به‌مه‌عنا کات ، واته زیندو کردنه‌وه‌ی شه‌وه به تاعه‌ت) . له هه‌مان‌کاتا زیندو کردنه‌وه‌ی سه‌عاته‌که خۆیشیه‌تی .

مامۆستا شکور نوسیویشه ئه‌ڵێ : ئه‌شگونجێ (گر یاد)ه‌که هه‌ڵه‌ی نوسیار بێ و ڕاسته‌که‌ی (گریان) بێ ، واته : ئه‌گه‌ر بێتو هه‌ناسه وه‌ك سه‌عات به ده‌م گریانه‌وه کار بکا . . تاد . هه‌روه‌ها نوسیویه ئه‌ڵێ : چه‌ند مه‌عنایه‌کی‌تریش بۆ شیعره‌که ده‌ست ئه‌دا ، به‌ڵام ئه‌م مه‌عنایه‌م لا له هه‌مو په‌سه‌ندتر بو .

ئه‌م شیعره له نوسخه‌ی (ت) و (مز)دا هه‌بو . له هه‌ردوکیانا له‌باره‌ی ڕێنوسه‌وه به هه‌ڵه نوسرابوه‌وه ، مامۆستا شکور هێنایه‌وه سه‌ر ڕێنوسی تورکی .

— ٦ —

(١) مه‌عنای ئه‌م دو شیعره فارسییه پێکه‌وه دێن .

(٢) واته : ئه‌گه‌ر ئه‌و زوڵفه وه‌ك موشك ڕه‌ش و بۆن‌خۆشانه‌ی ، به‌سه‌ر

ڕۆی وەك وێنە ــ جوانی یارەوەن ، کورت بن ، هیچ سەرت سوڕ نەمێنێ ، چونکە شەوی بەهار کورتە و ، مادەم ئەو زولفانەش وەك شەو ڕەشن و ، بە لای ڕۆمەتی وەك بەهار گەشی یارەوەن ، بوون بە شەو و ڕۆمەتیشی بووە بە بەهار .

ئەم دوو شیعرە وەرگێڕراوی دوو شیعری عەرەبین . لە هیچ کام لە نوسخەکانی بەردەستمانا نین . کاك جمال محمدی قوتابیی زانکۆی سولەیمانی بۆی ناردوین و نوسیویە لە مەلایەکی وەرگرتووە و مەلاکە پێیوتووە شیعری نالین . لە تێکستەکەی کاك جمالدا لەجیاتیی (گر) نوسرابو (گە) و لەجیاتیی (بهار)ی دێڕی دوایی ، نوسرابو (نگار) . بەڵام ئەوە هەڵە بو ، ئێمە خۆمان ڕاستمان کردەوە .

★ ★ ★

تیپی زێ

— ١ —

خاو و بێخاوی دو زوڵفی خاوم ئەز
چاوە چاوی یەك غەزالە چاوم ئەز (١)

گەر نییە ئاور لە سینەمدا بە تاو
بۆچ لەبەر قوڵقوڵ غەریقی ئاوم ئەز ؟! (٢)

— ١ —

(١) خاو (یەکەم) : دژی کرژ : بێ خاو : بێ خەو . ئەز : من . چاوەچاو : چاوەڕوانی .

واتە : بیرکردنەوە لە جوانیی دوو زوڵفە خاوەکەی یار ، خاو و بێهێزی کردووم و خەو و خۆراسی لێ هەڵگرتووم . هەمیشە چاوەچاومە، بەملا و بەولادا ئەڕوانم ، بەڵکو یاری چاو وەك چاوی ئاسك جوانم بێت و ، ئیتر ئەم بێئیسراحەتییەم بەسی بێ .

لە کۆکردنەوەی (خاو) و (بێخاو)دا ، بە دیمەن طیباق و ، لە مەعنادا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (یەك) و (دوو)یشدا هەم طیباق و هەم تەناسوب و ، لەنێوان (چاو) و (خاو)دا جیناسی لاحیق هەیە .

خاو و بێخاوی (عب) و (من) : خاوی بێخاویی .

(٢) ئاور : ئاگر . قوڵقوڵ : قوڵەقوڵ ، قوڵدان . غەریق : خنکاو ، نوقم .

واتە : ئەگەر ئاگری عیشق لە دەروونمدا بەتاو نییە ، بۆچی لەبەر قوڵدانی مەنجەڵی سینەم لە ئاودا نوقم بووم ! مەبەستی لە فرمێسکی چاوەکانیەتی .

لە وشەی (ئاور)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە و ئیضافەی ئاور بۆ (سینە) نیشانەیەتی ، چونکە بە (سینە)دا ئەزانین کەوا ئاگرەکە ئاگری ڕاستەقینە نییە و ، شەوقە شوبهێنراوە بە ئاگر ، ئەگینا ئاگر لە سینەدا چی ئەکا . لە کۆکرنەوەی (ئاو) و (ئاور)یشدا طیباق هەیە .

ناری سینەم گەر نەبێ ، غەرقم ئەمن
ئاوی چاوم گەر نەبێ ، سوتاوم ئەز (٣)

غەیری زوڵفی تۆ کە ڕشتەی عومرمە
دەس لە (مافیها)ی زەمان بڕیاوم ئەز (٤)

---

(٣) نار : ئاگر . غەرق : غەریق ، خنکاو .

واتە : ژیانم لەسەر بوون و کۆبونەوەی دوو شتی دژی یەك بەندە : ئاگر و ئاو ، ئاگری سینەم و ئاوی چاوم . ئەگەر ئاگری سینەم نەبوایە کە ئەوەندە بەتینە تەنانەت بەری ئاویشی پێ ئەگیرێ ، لەبەر فرمێسکی زۆری چاوم ئەخنکام و ، ئەگەر ئاوی چاوم نەبوایە کە ئەوەندە بەهێزە هەر ئاگرێکی بێتە پێش ئەیکوژێنێتەوە ، بە ئاگری سینەم ئەسوتام .

لە کۆکردنەوەی (نار) و (ئاو) و (غەرق) و (سوتاو)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (سینە) و (چاو)دا تەناسوب و ، لە یەکخستنی (ئەمن) و (ئەز)دا (تەرادوف) هەیە .

ئاوی چاوم گەر نەبێ (ت) : ئاوی چاوانم نەبێ .

(٤) ڕشتە : دەزوی پێ هۆنینەوەی تەزبیح و ملوانکە و شتیوا . (مافیها)ی زەمان : ئەوەی لە جیهاندا هەیە .

واتە : دەستم لە هەرچی لە زەماندا هەیە بڕاوە ، تەنها تاڵی زوڵفی تۆ نەبێ .

لە نیوەی یەکەمی ئەم بەیتەدا زیادەڕەوییەکی ئێجگار باڵا هەیە . ئەوە ئەگەیەنێ کە ئەگەر زوڵفی یار نەبێ ، کە هەناسە هەناسەی عومری شاعیر بە یەکەوە ئەبەستێ ، هەر هەناسەیەکی عومری بگری دوا هەناسە ئەبێ و ، پەیوەندی بە شتێکیترەوە نابێ بە دوای ئەودا بێ . لە نیوەی دوهەمیشدا ، بە عادەت ئەبوو بیوتایە دەستم لە جیهان و هەرچی لە جیهاندا هەیە (الدنیا و ما فیها) بڕاوە ، نەك لە کات و هەرچی لە کاتدایە . بەڵام ئەم لەگەڵ (عومر)دا وشەی (زەمان)ی بەکارهێناوە و ئەیەوێ بڵێ تەمەنم تەنها ئەوکاتەیە کە هەست بە پەیوەندی لەگەڵ تۆ بکەم و ، جگە لەو پەیوەندییە باریکەم بە تۆوە کە زوڵفت ڕاگیری کردووە ، هیچ هەستێکم بە کات و هەرچی لەکاتدا ڕوبدا نەماوە ..

ئەبوو بیشیوتایە (مافیە)ی زەمان ، چونکە (زەمان) موذەککەرە ، بەڵام چونکە ئەم (مافیها)یەی لە (الدنیا و مافیها) ئیقتیباس کردووە کە وەك

تازە ئەبرۆت وسمە کێشاوە بە ناز
دڵ لەتی شمشێری تازەساوم ئەز (٥)

ئەی ڕەفیقان ! صوحبەتی « نالی » مەکەن
بۆچ ؟ کە من لەوڕا وەکو بەدناوم ئەز (٦)

مەثەل وایە و مەثەلیش ناگۆڕێ ، دەسکاریی نەکردووە .

(٥) وسمە : گیایەکە ژنان لەناو ئاودا ئەیکوڵێنن و برۆی پێ ڕەنگ ئەکەن . جۆرە خەنەیەکیشە ، ژنان ، پاش خەنە ، ئەیگرنە سەر بۆ ڕەش‌کردنی قژیان .

واتە : برۆت تازە بۆ نازکردن بە وسمە ڕەنگ کردووە ، وەك شمشێرێ تازە لە هەسان درابێ . بۆیە من کە ئەو برۆیانەی تۆ ئەبینم ، دڵمیان پێ لەت ئەبێ ، وەك بە شمشێرێکی تازە ساو لەت کرابێ .

لەنێوان (نازە) و (تازە)دا جیناسی لاحیق و ، لە (شمشێری تازە ساو)یشدا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە . نیشانەکەشی باسی برۆکەیە .

(٦) صوحبەت : هاوڕێیەتی .

واتە : برادەرینە ! لێم دوور کەونەوە و هاوڕێیەتیم مەکەن ، چونکە من چارەم ڕەشە و ناویشم زڕاوە و ، لەوانەیە هەرکەسیش لەگەڵم هەڵسێ و دانیشێ ، نەگبەتیی من کاری تێ بکا .

لەوڕا (ك) : لەیرا . لەوڕا وەکو (کم) و (من) : ڕیسوایەك و .

نیوەی دوەهەمی ئەم شیعرە لە هەمو نوسخە چاپەکانا بە هەڵە نوسراوەتەوە .

نالی لەم پارچە شیعرەیدا وشەی جیاوازی لە گەڵێ زاراوەی کوردێ وەرگرتووە : وەك (ئەز)ی کرمانجیی سەرو کە واتە : من (کە زوتر لە کرمانجیی خوارویشدا بووە ، وەك ئەو پەندی پێشینانەی کە ئەڵێ : « ئەزم هەڵئەبەزم » و ئەوەی‌تر کە ئەڵێ : « ئەگەر زانییان ئەزم و ئەگەر نەیانزانی دزم ») و ، (ئاور = ئاگر) و (خاو = خەو) و (لەوڕا و لەیرا = لێرەدا) و (بڕیاوم = بڕاوم) کە هەریەکی لە ناوچەیەکی کوردستانی ئێران بەکارئەهێنرێن .

ئەمەی نالی کردویەتی ، وەك کەرەستەیەك بۆ لێکۆڵینەوەی مەسەلەی زمانی ئەدەبیی یەکگرتوی کورد و موتوربە کردنی بە هەمو زاراوەکان شتێکی بەبایەخە .

تیپی ژێ

- ١ -

هەی کەرێکم بو ، چ پەیکەر ؟ طەی‌کەری هەوراز و لێژ
سینە پان و ، مۆچە کورت و ، شانە بەرز و ، گوێ درێژ (١)

- ١ -

(١) هەی : وشەی ئاگادار کردنەوە و دەربڕینی سەرسامییە . پەیکەر : تیمثال . طەی‌کەر : ڕێبڕ و ماندو نەبو . هەوراز : بەرەو ژوورە . لێژ : بەرەو خوارە . مۆچە : مۆچ ، دەست .

نالی لەم پارچە شیعرەیدا تەعریفی گوێرێژێکی خۆی ئەکا ، کە ڕۆژێ لە ڕۆژان بۆیەتی و ، دیارە سوودێکی زۆریشی بووە بۆی . ئەڵێ : کەرێکی زۆر چاکم هەبو .. چۆن کەرێ بو !. تێکسمڕاو و جوان داڕێژراو ، پەیکەرێك بو ، بەرەو ژوورە و بەرەو خوارەی هەمو تەی ئەکرد ، وەك گوێرێژی‌تر نەبو کە ناتوانن بە بەرەو ژوورەدا سەرکەون و لە بەرەو خوارەدا داپەڕن .. تاد .

لە کۆکردنەوەی (طەی‌کەر) و (پەیکەر)دا وشە ئاراییەکی جوان هەیە ، هەرچەند ناگاتە پلەی جیناس . لەنێوان (هەوراز) و (لێژ) و ، (کورت) و (درێژ)یشدا طیباق هەیە . لە (گوێ‌درێژ)یشدا تەورییە هەیە .

نالی کە لەم شیعرەیدا وتویە «هەی کەرێکم بو ..» و نەیوتووە «من کەرێکم بو» ، چەند مەبەستی بووە . یەکەم : ئەگەر بیوتایە «من ..» تاد لەوانەبو ئەوەی ئەیخوێنێتەوە بسڵەمێتەوە ، چونکە بەر لە تەواوکردنی نیوە شیعرەکە ، مەعناکە باش نایەت .. دوەهەم : وشەی « هەیگەر »

بن زك و جەبهەت سپیّ ، كلك ئێستر و دامەن سیا
یەككە تاز و ، سێ بڕ و ، دوّ باد و ، شەش دانگ و درێژ (٢)

كەللە وەك جەڕڕەی شەرابی پر نیشاط و تەڕ دەماغ
شێری نەڕ ، ئاهوّیی بەڕ ، گورگی سەفەر ، قەمچیّ نەچێژ (٣)

مل عەلەم ، شیرین قەلەم ، ئاهوّ شكەم ، مەیموّن قەدەم
سم خڕ و كلك ئێستر و ، مەنزل بڕ و ، عارەق نەڕێژ (٤)

خوّی لە فارسیدا بە ئەسپی كوێت ئەڵێن و نالیّ گەیاندنی ئەم مەعنایەشی مەبەست بووە . سێهەم :«هەی كەر» مەعنای بانگەوازێكیش ئەگەیەنیّ و ئەمەش بوّ ئێرە زوّر لەجێیە . چوارەم : دروستكردنی جوّرە هاوئاوازییەكیشی لەنێوان (هەی‌كەر) و (پەیكەر) و (طەی‌كەر)دا مەبەست بووە . بوّیە دیارە ئەوەی كە لە (عم) و (گم) و (من)دا نوّسراوە «من . .» تاد ، هەڵەیەكی ئاشكرایە .

لە هەموّ نوسخەكانی بەردەستمانا نوّسراوە (چ پەیكەر) . بەڵام ئێمە لامانوایە ئەمە هەڵەی نوّسیارە و ڕاستەكەی (چو پەیكەر)ە ، واتە : وەك پەیكەر ، چونكە بەمجوّرە مەعناكە ڕەسا دێ .

(٢) بن زك : ژێر سك . جەبهەت : تەوێڵ . دامەن : داوێن ، بەشی خوارەوّی هەر چوار پەل . سیا : ڕەش . یەككە تاز : بەتەنها غاركەر ، واتە لە هەموان پێش‌كەوتوّ . سێ بڕ : بوّمان ڕاست نەبوەوە چییە . دوّباد : كرژ ، توند و تێكسمڕاو ، دژی خاو و خلیچك . شەش دانگ : بیّ كەم و كورتیّ .

كلك ئێستر (مز) : كلك و سەر و . سێ بڕ و دوّ باد و شەش دانگ و (چر) : دوّ بڕ و سێ باد و شەش دانگ و . (عم) : سێ پەڕ و دوّ با و شەش دانگ و . (ك) : سێ پەڕ و شەش دانگ و سێ باد و . (من) : سێ پەڕ و دوّ باد و شەش دانگ و .

(٣) جەڕڕە : كوّپە . تەڕ دەماخ : بە شەوق . نەڕ : نێر : ئاهوّیی بەڕ : وەك ئاسك لە بڕینی تەختاندا . گورگی سەفەر : وەك گورگ ڕاكەر لە سەفەردا . قەمچیّ نەچێژ : ئەوەندە باش و گورج ، پێویست بە قامچیّ پیادان نەكردوّ .

(٤) مل عەلەم : مل وەك ئاڵایی بەرز . شیرین قەلەم : قەوارە ڕێختە و

زەرق و زەڕڕاقیی وەکو خاکستەر ، ئەمما بێ غوبار
بەرق و بەڕڕاقیی وەکو پیرۆزە ، لاکین بێ کرێژ (٥)

سم وەکو یەشم و لە پەشم و توکی پێدا سەرنگون
چاو وەکو بیجادە یا دو شەو چراغی شوعلە ڕێژ (٦)

ڕێکوپێك . ئاهو شکەم : ناوقەد باریك وەك ناوقەدی ئاسك . مەیمون قەدەم : پێ بە ڕزق و ڕۆزی . ئەڵێن ساڵی مەیمون ساڵێکی پڕ خێر و بەرەکەتە . یاخود پێ وەك پێی مەیمون . کلك ئێستر : کلك وەك کلکی ئێستر . مەنزڵ بڕ : ڕێـگای دور و درێژ تەیکەر . عـارەق نەڕێژ : ماندو نەبو .

لەنێوان (عەلەم) و (قەلەم) و ، (خڕ) و (بڕ)دا جیناسی لاحیق هەیە .
عارەق نەڕێژ (مز) : عانیق درێژ ، واتە مل درێژ .

(٥) زەرق و زەڕڕاقی : شین ڕەنگی . خاکستـەر : خوڵەکەوە . بـەرق و بەڕڕاقی : شەوقدانەوە . کرێژ : کرێش .

واتە : شین کار بو وەك خوڵەمێش ، بەلام توزەکەی ئەوی پێوە نەبو . ئەشبریسکایەوە وەك پـیرۆزە ، بەلام بریسکانەوەکەی هیی ئەوە نەبـو کرێشی پێوە بێ .

لەنێوان (زەرق و زەڕڕاقی) و (بەرق و بەڕڕاقی)دا جیناسی ناقیص هەیە .

لە نیوە شیعری یەکەمدا ئیشـارەتێك بە وتەی (کەر و خوڵەمیش) کراوە .

لاکین (چر) و (کم) و (مـن) : ئەممـا .

(٦) یەشم : یەکێکە لە بەردە گرانبەهاکان ، ئەتاشرێ . پەشم : خـوری . سەرنگون : ون . بیجادە : جورە یاقوتێکە . ئاقیق . مورو‌ی کارەبا . شەوچراغ : گەوهەری شەوچراغ . شوعلەڕێژ : تیشك بلاوکەرەوە .

واتە : سمی کەرەکەم وەك بەردی یەشم وابو ، ساف و بێگەرد بو ، لە توکی پێیدا نوقم بـو . چاوەکانیشی وەك بیجادە یـا وەك گەوهەری شەوچراغ وابون دەوروبەری خویان ڕوناك ئەکردەوە .

لە (یەشم) و (پەشم)دا بە لەفظ جیناسی لاحیق و ، بە مەعنا طیباق هەیە ، چونکە یەکەم ڕەق و دوهەم نەرمە . لە کوکردنـەوەی (پـێ) و

گوێ درێژێ بار و کورتان بەرز و ، پاڵانێ بەزێن
چوست و ورياتر لە گوێ کورتانی پاڵانێ و گێژ (٧)

قانیعی بابی ڕەضا و ڕاضێ بە پۆش و دڕك و داڵ
سالیکی صەبر و تەحەممول ، بوردەبار و هیچ نەوێژ (٨)

(سەر)یشدا تەناسوب و طیباقیش هەیە ، لەو ڕووەوە کە هەردوکیان دوۆ ئەندامی لەشن و ، یەکەمیان نزمێ و دوۆهەمیان بەرزێ ئەگەیەنێ .
دوۆ (مـز) : وەك .

(٧) پاڵانێ (ی یەکەم) : ئەسپی کۆتەڵ . جاران لە هەندێ ناوچەی کوردستان کە گەورە پیاوێك بمردایە ئەسپێکی تا بڵێی شۆخ و جوانیان ئەهێنـــا ئەیانڕازاندەوە ، جـل و بەرگی مردووەکەیـان ئەدا بەسـەردا و بـە گۆرانییەکی تایبەتێ ئەیانلاواندەوە و خەڵکیش بۆی ئەکەوتنە شـین و شەپۆڕ . بەوەیان ئەوت کۆتەڵ . پاڵان : کورتان . پاڵانێ (ی دوۆهەم) : ئەسپی گێژ کە بۆ سوارێ دەس‌نەدا و هەر بۆ باربردن بەکاربهێنرێ .

واتە : گوێرێژەکەم گوێرێژێکی ئەوەندە چاك بـو کورتانی بەرزی لێ ئەکرا و باری زۆری هەڵئەگرت (مەبەست لە بەرزیی بار زۆرییەتێ) . ئەسپی کۆتەڵی ئەبەزاند ، یاخود کورتانەکەی بە زین ئەچوۆ . زۆر لـەو بنیادەمە گوێ کورت و گێژ و وێژانە ورياتر بو کە وەك ئەسپی بار بردن وان و هەر بۆ ئیش پێ‌کردن باشن .

لە کۆکردنەوەی هەردوۆ (پاڵانێ)دا طیباق و جیناس و ، لە کۆکردنەوەی (گوێ کورت) و (گوێ درێژ)دا طیباق هەیە .

گوێ درێژی (چر) و (ك) : گـوێ درێژ و . گوێ کورتـانی پاڵانێ و گێژ (چر) و (اح) : لە صەد ئینسانی هەرزە و گێژ و وێژ .

(٨) سالیکی صەبـر و تەحەممول : ڕێگـای سەبرکردن و بـاری مەینـەت هەلگرتنی گرتبوە بەر . بوردەبار : باربردوۆ ، خۆڕاگرتو . هیچ نەوێژ : بێ‌دەنگ و گلەیێ نەکەر . قانیعی بابی ڕەضا : لە دەرگای ڕەزامەندیدا بە بەشی خۆی قنیات کردوۆ .

ڕەضا و (چر) و (عم) و (مز) و (عب) و (من) : ڕەضا . (کم) و (گم) و (عب) و (مـن) : نەبێژ .

عاقڵێ بۆ ناوی کەر بو ، قاطیعی ڕێگەی سەفەر
خۆش سلوکتر بۆ لە صەد وێڵداشی هەرزە و گێژ و وێژ (٩)

(صائم الدهر)ی بە ڕۆژ ، ئەمما بەڕۆژوی بێ نییەت
(قائم اللیل)ی سلوك ، ئەمما سلوکی بێ نوێژ !.. (١٠)

چەندە پێم خۆشبۆ زوبانی حاڵی دەیوت « نالیا »
هەردو حەیوانین ، ئەتۆ گوێ کورت و ئەمنیش گوێ درێژ (١١)

---

(٩) قاطیعی ڕێگەی سەفەر : ڕێگەی سەفەری ئەبڕێ . یاخود بۆبو بە چەتەی ڕێگەی سەفەر ، مەبەست لەوەیە ئەوەندە تیژڕەو بو ، ئەتوت ڕێگـەی سەفەر تاڵان ئەکا ، یاخود ڕێگەی سەفەر لە ترسی ئەو نەمابو ، واتـە ئەوەندە زۆ تەی ئەبۆ بە هۆی ئەوەوە . خۆش سلوکتر : ڕەوشت باشتر . وێڵداش : برادەر .

ڕێگەی (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (مز) و (اح) و (من) : ڕێگە و . خۆش سلوکتر (ك) و (اح) : خۆش جڵەوتر . وێڵداشی (عم) و (گم) و (ك) و (مز) و (اح) : ئینسانی .

(١٠) صائم الدهر : ئـەوەی بەدرێژایی ساڵ بەڕۆژو بێ . نییـەت : نیازی ڕۆژو گرتن . قائم اللیل : ئەوەی بە شەو هیچ نەخەوێ . سلوك : گرتنی ڕێگای سۆفییەتی .

نالی کە ئەم زاراوانەی کۆڕی خواپەرستانـی خواسـتووە و لێرەدا بەکاری‌هێناون ، تەنها مەعنا زمانییەکانی مەبەست بووە . ئەیەوێ بڵێ گوێرێژەکەم بەدرێژایی ساڵ بە ڕۆژ هیچی نەئەخـوارد ، چونکە هەر خەریکی ڕەنجدان بو و ماوەی ئالیك خواردنی نەبو . بەڕۆژو بو ، بەڵام فەرقی لەگـەڵ ڕۆژووەواندا ئەوەبو ئێوارە نییـەتی ڕۆژوی سبەینێی نەئەهێنا . بە شەویش تا بەیانی بە پێوە ئەوەستا ، سەری دائەنەواند ، سلوکی ئەکرد ، بەڵام سلوکەکەی نوێژی لەگەڵ نەبو .

دوریش نییە هەر مەبەستی پلار تێ‌گرتنی سۆفییەکان بۆبێ .. هەمو ئەزانین دانوی لەگەڵیان نەکوڵاوە .

ئەم شیعرە لە نوسخەکانی (ت) و (مز) و (اح)دا نییە . وابزانین ئەوانەی ئەو نوسخانەیان نوسیوەتەوە ، ئەو شیعرەیان بە بێ‌ئەدەبی زانیوە بەرابەر بەڕۆژووەوان و شەونوخنی کێشانی خواناس ، بۆیە نەیانوسیوەتەوە .

(١١) ئەم شیعرەی نـالی هەستێکی بەرزی (دڵ بە گیانـەوەرانا سوتان)ی

تیایه . نالی ، بەرابەر بەم شیعرەی شایانی ئەوەیە بە یەکەم هونەرمەندی کوردی گیانەوەر دۆست دانرێ .

چەندە (عـم) و (کـم) و (گـم) : هێندە . زوبانی حاڵی دەیوت (من) : زوبانی حاڵ کە دەیگوت .

★ ★ ★

تیپی سین

— ١ —

که تۆ هاتی له نەومیدیێ نەما باس
له هیجر و ئینتیظار ئیدیێ نەما باس (١)

له سایەی زوڵفی تۆوە شەو درێژە
له صوبح و نوری خورشیدیێ نەما باس (٢)

— ١ —

ئەم قەسیدە و قەسیدەی پاشەوەی له هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمانا، تەنهـا نوسخەکـەی (گـم) نەبـێ ، خراونەتـە (تیپـی ثـێ)وە و وشـەکانی (باس)ی لەنگەری شـیعرەکانی به (باث) نوسـراون . ئێمە ئەمەمان بە هەڵە زانێ ، چونکە هەرچەند (باث) له (بەحث)ەوە هاتووە و دوا پیتی (بەحث)یش (ثێ)یە ، مادەم تێکڕای وشەکە دەسکاریێ کراوە و (حێ)کەی کراوە بە (ئەلف) و (ثێ کەی) بە (سین) ئەخوێنرێتەوە ، ئیتر بۆچی بە (سین)یش نەنوسرێ ؟

(١) نەومیـدیێ : نائومێدیێ . هیجـر : دوریێ . ئینتیظار : چـاوەڕوانیێ . ئیدیێ : ئیتر .

واتە : کە تۆ هاتی ، بە دیدارت شاد بوین و ئاواتمان هاتەدیێ و ، ئیتر باسی نائومێدیێ و دوریێ و چاوەڕوانیێ لەئارادا نەما ، چونکە ئـەو باسانـە باسی کاتێ بون کە تـۆ هێشتا دیار نەبوی و بـە دەرکەوتنت پێویستیان پێ‌نەما .

هەڵیش‌ئەگرێ (نەومیدیێ) بە (نەوم ئیدیێ) بخوێنرێتەوە ، واتە : کە تۆ هاتی ، ئیتر باسی خەو لەناو ناوانا نەما .

ئینتیظار ئیدیێ (مز) : ئینتیظاری تۆ .

(٢) واتە : بە هـۆی هاتنی تۆوەیە بـەو زوڵفە ڕەشـە درێژانەتـەوە ، وا

فەلەك تۆی دا کە ئەمشەو ڕۆژمان بۆی
لە ڕەجمی نەجمی ناهیدێ نەما باس (٣)

شەوگاریش درێژ بووە و باسی بەیانێ و تیشکی خۆر لەئارادا نەماوە .
لە کۆکردنـەوەی (شەو) و (ڕۆژ)دا طیبـاق و ، لە (ڕۆژ) و (نور) و (خورشید)دا تەناسوب هەیە .

تۆوە شەو (عم) و (ت) : تۆیە شەو . (مز) : تۆ وەك .

(٣) ڕەجمی نەجم : لە قورئانا هەیە کەوا کاتێ ئەستێرە بە شەو ئەکشێ ، بۆ ڕاونـان و دەرکـردنی ئەو ئەهریمەنانـە ئەچێ کە چوون گـوێ لە دەنگ‌وباسی فریشتەکانی ئاسمان بگرن . ناهید : ئەستێرەی زوهرە کە پێیشی ئەڵێن زوهرەی ڕەققاص و زۆریش گەش و ڕۆشنە .

واتە : فەلەك تۆی بە ئێمە بەخشێ ، هاتیتە لامان و شەوی تاریکت بۆ کردین بە ڕۆژی ڕۆشن . بۆیە ئیتر مەیدانی ئەوە نەما ئەهریمەنەکان بچن گوێ لە دەنگ‌وباسی فریشتەکانی ئاسمان بگرن و ، کە مەیدانی ئەوەش نەما ، هـیچ پێویستییەك نامێنێ خوا ئەسـتێرەی وەك ناهید گەشـیان بـە دوادا بکشـێنێ ، ڕەجمیـان بکا پێی و لـە ئاسمانیان دوورخاتەوە و ، ئەو بابەتە لەئارادا نەما .

یاخود بە هاتنی تـۆ ڕۆژ بووەوە و مەیدانی ئەوە نەمـا ئەهریمەنی بەدکار خۆی لە تاریکاییدا داگرێ گوێی لە ڕاز و نیازی نێوانمان بێ و ، ئێمەش ــ وەك چۆن ئەستێرە شەیتان ڕەجم ئەکا ــ بچین ئەو بەردەباران بـکەین و دووری‌بخەینەوە . هەروەها پێویست بە ئەسـتێرەی ناهیدێ سەماکەریش نەما کۆڕمان بڕازێنێتەوە ، تۆ جێگەی ئـەوت گرتەوە . بەگوێرەی ئەم مەعنایە ئەبێ بخوێنینەوە : لە ڕەجم و نەجمی ناهیدێ .. تاد ، وەك لە نوسخەی (عب)دا نوسراوە .

نالی لە شیعری دوهەمی ئەم قەسیدەیدا یاری کرد بە هۆی داهاتنی شەو . وا لێرەشدا کردی بە هۆی ڕۆژبونەوە . جارێکیان لە زوڵفەوە بۆی چو ، دنیای پێ کرد بە تاریکستانێ . جارێکی‌تریش لە ڕووەوە بۆی هات ، جیهانی پێ کرد بە ڕۆژی نیوەڕۆ . بە هەڵهاتنی لە شەودا کردی بە نیشانەی ئاخر زەمان کە ڕۆژ لە ڕۆژاواوە ، واتە بە شەو ، هەڵدێ .. وابزانین مەبەستی لەم هەمو داهێنانە ئەوەبێ بڵێ یار هەمو سەرێکی ژیانی ئەوی گرتووەتەوە : ڕۆژیەتی ، شەویەتی ، مانیەتی ، مردنیەتی ، ئەم دنیایەتی ، ئەو دنیایەتی ..

حەوادیث جام و ، دەوران بۆ بە ساقیَ
لە بەزمی جامی جەمشیدیَ نەما باس (٤)

شوکر جەمعییەتێکی بێ نیزاعە
لە شەڕڕی موددەعیَ و کەیدی نەما باس (٥)

لە کۆکردنەوەی (شەو) و (ڕۆژ)دا طیباق و ، لە یەکخستنی (شەو) و (نەجم) و (ڕەجم) و ، (فەلەك) و (نەجم) و (ناهید)دا تەناسوب و ، لەنێوان (نەجم) و (ڕەجم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

بۆی (عم) و (گم) و (عب) : بی . ڕەجمی نەجمی (گم) : نەجم و ڕەجم و . ناهیدیَ (چر) و (چن) و (مز) : نەومیدیَ . ئەگەر هەڵەی نۆسیار نەبێ ، ئەبێ بەپێی ئەم نوسخانە (ڕەجم) بە گومانی بێجێ و ، (نەجم) بە ئەستێرەی بەخت مەعنا لێبدەینەوە و دیارە (نەومیدیَ)یش نائومێدییە . واتە : بە هاتنت نائومێدیَ و گومانی بێجێ بردن و ئەستێرە گرتنەوە بۆ زانینی هەواڵی هاتن و نەهاتنت ، لەئارادا نەما .

(٤) حەوادیث : جەمعی حادیثەیە واتە ڕۆداو . جام (ی ـ یەکەم) : جامی مەی . دەوران : هەڵسۆڕانی گەردۆن . جامی جەمشید : جەمشید یەکێك بووە لە پادشا ناودارەکانی ئێران ، ئەڵێن ئاوێنەیەکی بووە دنیای تیا دیوە . ئەوە جامەکەیەتی .

واتە : ڕۆداوی خۆش بووە بە پیاڵەی مەی و ، چەرخی گەردۆن بووە بە مەیگێڕ ئەو پیاڵانە بەسەر خەڵکدا ئەگێڕێ و ، هەرکەس بگری شتێکی خۆشی لێ ڕۆداوە و ، کەس باسی بەزم و ڕەزمی جامی جەمشید ناکا .

لە کۆکردنەوەی هەردۆ (جام)دا جیناسی تەواو هەیە .
جام و (عم) : بەزمی . (گم) و (عب) : بەزم و .

(٥) کەید : فێڵ .

شەڕڕی (ت) : سیڕڕی . موددەعیَ و کەیدی (عب) و (اح) : موددەعیَ کەیدی . بەمپێیە ئەبێ (کەیدی) بە (کەی دێ ؟) بخوێنرێتەوە ، هەروەك ئەم جۆرە خوێندنەوەیە لەگەڵ تێکستی پێشۆیشدا ئەگونجێ .

ڕەقیب و موددەعیِ هەردوو لە خەودان
هەتا چەن ساعەتێکی دیِ نەما باس (٦)

سەماعە ، گەردشی عیشقە ، حەقیقەت
لە صۆفیِ و ڕەقصی تەقلیدیِ نەما باس (٧)

لە سایەی قەددی مەوزوون و دوو زوڵفی
لە « نالیِ » و شیعر و تەسویدی نەما باس (٨)

— ٢ —

لەکن ئەو جەوهەرە فەردە لە هەیوولا نییە باس
لە حیکەم پەروەرییی بۆ عەلی سینا نییە باس (١)

---

(٦) ڕەقیب : بەدکار .
لە پەیوەندی ئەم بەیتەدا بە بەیتی پێشووەوە حوسنی تەعلیل هەیە .

(٧) سەماع : گوێ لە گۆرانیِ گرتن . گەردش : هەڵسوڕان .
واتە : بەزمی گوێ لە گۆرانیِ ڕاگرتن و ، هەڵسوڕانی خۆشەویستیِ و ڕاستکارییە . باسی صۆفیِ و سەمای ناڕەسەن و لەسەر شێوەی چاولیِکەریِ و لاسایی‌کردنەوە نەماوە لە ناوا .
سەماعە ، گەردشی عیشقە (عب) : سەماعە و گەردشی عیشقە و . (اح) : سەماعەی گەردشی عیشقە . ڕەقصی تەقلیدیِ (اح) : ڕەقص و تەقلیدی .

(٨) قەدد : بالا . مەوزوون : ڕێكوپێك . تەسوید : نووسراوی پاکنووس نەکراو .
واتە : کە بالای ڕێكوپێك و جووتە زوڵفی ڕەشی یار هاتە مەیدانەوە ، باسی نالیِ و شیعرە ڕێکەکانی و ڕەشنووسەکانیان لە مەیدانا نەما . ئێستا ڕۆژ ڕۆژی یار و بالای ڕێك و زوڵفی ڕەشی ئەوە . هیچ کەسیِ‌تر لەعاستیا هیچ نییە و ، هیچ شیعرێك ئەوەندەی ئەو ڕێك نابێ و ڕەشیی هیچ نووسراوێك ناگاتە ڕەشیی زوڵفەکانی ئەو .
زوڵفی (چر) و (ت) و (مز) : زوڵفت .

— ٢ —

(١) جەوهەری فەرد : ئەو ماددە بچکۆلەیەی بەش‌کردن هەڵناگریِ .

صۆفییان هاتنە مەجلیس وەرەقی دیدە بشۆن
لەکن ئەو دێمییە وشکانە لە دەریا نییە باس (٢)

بەرابەرەکەی جەوهەری مورەککەبە . هەیوولا : مادده . حیکەم : جەمعی (حیکمەت)ە واتە ژیری و زانایی . ناوی یەکێکیشە لە زانستەکان کە ئەگەر لەگەڵ زاراوەی زانستیی ئەم چەرخەدا بەراوردی بکەین ، فەلسەفە و پزیشکی و فیزیا و دەروون شناسی ئەگرێتەوە . بوعەلی سینا : زانا و فەیلەسوفی بەناوبانگی ئیسلام ، (٩٨٠ـ١٠٧٣) ، لە بوخارا لەدایكبووە و لە هەمەدان مردووە .

واتە : یار ئەوەندە ناسکە وەك جەوهەری فەردی لێ هاتووە و باسی مادده و هەیوولا و صوورەتی لا ناکرێ . مایەی چاك بوونەوەی دەردی دڵدارانیشە ، بەڕادەیەك حەکیمێکی زانای وەك ئەبو عەلی ئیبنوسینا باسی ، لەعاستی ئەوا ، لەئارادا نەماوە .

نالی ، بە عادەتەکەی خۆی ئەوەشی ویستووە کە وشەی (هەیوولا) کە بە شێوەی جارانی نووسین ئەنووسرا (هیولا) ، بە (هەیە و لا)ش بخوێنرێتەوە ، واتە : یار گوێی لە هیچ نییە و (هەیە و نییە)ی لا نییە .. هەروەها ویستوشیەتی (سینا) بە (سینە)ش بخوێنرێتەوە ، واتە : گوێ بە سنگی وەك ئیبنوسینا حیکمەت پەروەری من نادا .

(جەوهەری فەرد) و (هەیوولا) لە زاراوەکانی عیلمی حیکمەتن .

جەوهەرە (گم) : جەوهەری .

(٢) وەرەقی دیدە : ئەو کاغەزەی ئەدرێ بەسەر دەموچاودا بۆ شاردنەوەی ، دێوجامە . دەریا : بەحر ، مەبەست لە ڕاستییە .

واتە : سۆفییەکان هاتنە مەجلیسی ئێمە بە فرمێسکی درۆ دێوجامەی چاپلووسی و ڕیای سەر دەموچاوی خۆیان دابشۆن . نازانن ئەو دێوجامەیە بە ئاوی دەریای ڕاستی و هەقپەرستی نەبێ داناشۆرێ ، بەڵام ئەوان دێمی و وشکن ، شارەزای دەریا نین ، ئیتر لەکوێ بگەنە سەر دەریا ڕۆی درۆزنانەی خۆیان داشۆن .

(دەریا) بەمەعنا خواش هاتووە . بەمجۆرەش مەعناکە هەر دێ و ئاشکرایە .

لەوانەشە وشەی (وەرەق) ئیشارەت بێ بۆ ئەو گەڵای بەهەشتەی کە ئادەم و حەووا پاش گەنم خواردن و عەورەت دەرکەوتنەکەیان لە بەهەشتا

بەزمی ڕەندانە ئەمە ، مەلعەبەیی وەعظ نییە
لە بەد و نێکی‌یو قەللابی‌یی دونیا نییە باس (٣)

ئەمە جێی ڕەمز و ئیشاراتی دەرۆنە ، لە گەرۆی
تەنگی پڕ غەرغەرەیی واعیظی غەڕڕا نییە باس (٤)

بە سەراوێزەیی چاوێنەییی کەللەی سەریان
لە کەی و قەیصەر و ئەسکەندەر و دارا نییە باس (٥)

عەورەتی خۆیـان پێ دائەپۆشێ و ، کە خوا لـە بەهەشتی دەرکردن ، ئەویش لەسەر عەورەتیان کەوتە خوارەوە . ئەگەر وابێ ، نالی هاتووە دەم‌وچاوی سۆفییە ڕیاکارەکانی شوبهاندووە بە عەورەتی ئەوان !

ئەشتوانرێ (وەرەق) بـە (وەریق) بخوێنرێتەوە واتە پـارەی زیو . بەم‌پێیە ئیشارەتێکی ناتەواوی تیا ئەبێ بۆ حیکایەتی (اصحاب الکهف) و وای لێ دێتەوە سـۆفییەکان لە ئەشکەوتی خەلوەت‌خانـەی خۆیانەوە هاتن بۆ شـاری کۆڕی دلداران ، پـارەی لە ڕەواج کەوتـوی خۆیان بگۆڕنەوە .

لەنێوان (بشـۆن) و (دێمێ) و ، (وشکانە) و (دەریا)دا طیباق و ، لەنێوان (بشـۆن) و (دەریا) و ، (دێمێ) و (وشکانە)شدا تەناسوب هەیە .

(٣) ڕەند : عاشق . مەلعەبە : گاڵتەجاڕ . نێکێ : چاکە . قەللابێ : بێ‌باری .

مەعنای ئەم شیعرەش ، وەك شیعری پاشەوەی ، پەیوەندی بە شیعری پێشووەوە هەیـە . واتە : بـا سۆفیی ڕیـاکار زۆ نەکاتە ئەم کـۆڕی ئێمەیە . کۆڕی ئێمە کۆڕی دلدارانی ڕاستەقینەیە و ، گاڵتە بازاڕی ئامـۆژگاریی بێ‌کردار نییـە . ئێمە بە نـاخی خۆشەویستیی ڕاستدا چۆینەتە خوارەوە و ، خۆمان بە باسی چاکە و خراپە و بێ‌باریی دنیاوە خەریك ناکەین .

نێکی‌یو (مز) نێکی‌یی .

(٤) غەرغەرە : خرەخر و گیرانی قوڕگ و دەنگ دەرنەهاتن . غەڕڕا : بایێ .

واتە : کۆڕی ئێمە کۆڕی دلدارانە ، بە ئیشـارەت و ڕەمزی دەرۆن قسەی تیا ئەکرێ ، مەیدانی ئەوە نییە واعیظی لەخۆبایێ ، بێ بە گەرۆی گیراو و هەناسەی سواریەوە دەستی تیا بکا بە پەند و ئامۆژگاری .

(٥) سەراوێزە : سەری داهێلراو و شۆڕ کراوە . چاوێنە : وەك لەناو چاڵ

جێی زوبان گرتن و دڵ ڕۆشنی‌یو سۆتانە
موقتەدا شەمعە کە خامۆش نییە ئەمما نییە باس (٦)

(چاڵە ئاو)دا . کەی : کەیخوسرەو یا کەیکاوس کە دوو شای ئێران بوون . ئەسکەندەر : ئەسکەندەری مەکدۆنی کە لای هەولێردا لەشکری دارای شای ئێرانی بەزاند و وڵاتەکەی داگیر کرد . دارا : داریۆش ، دوا پادشای بنەماڵەی هەخامەنشی کە ئەسکەندەری مەکدۆنی بەزاندی .

واتە : بەهۆی سەر داهێلانی ، وەك بەسەر چاڵە ئاوا شۆڕکراوەی ئەم دڵدارانەوە کە سەرخۆشی بادەی خۆشەویستیی ڕاستەقینەن ، باسی هیچ بابەتێکی دنیایی لە کۆڕی خواردنەوەیاندا نەماوە و ، کەس ناوی قەیسەر و ئەسکەندەر و دارا ناهێنێ .

ئەشتوانرێ نیوە شیعری دووهەم بەمجۆرە بخوێنرێتەوە :

بەسەر ئاوێزەیە چا وێنەیە کەللەی سەریان

واتە : کەللەی سەریان بەسەر پیاڵەی بادەدا شۆڕ کردووەتەوە ، وێنەی کەللەی سەریان لە پیاڵەی شەرابەکەدا وەك وێنەی کەللەسەری بەسەر چاڵەئاوا شۆڕکراوەوە وایە .. ئاگایان لە دنیا نییە و هیچ باسێکی دنیایی ناهێننە ئاراوە .

ڕێیشی تێ ئەچێ (چا وێنەیی) بە (چاوێنییی) بخوێنرێتەوە ، بەوپێیە مەعناکە بە جۆرێکی‌تر لێ ئەدرێتەوە ، لەجیاتیی ئەوەی باس باسی دڵدارانی ڕاستەقینەی کۆڕی بادەخواران بێ ، ئەبێ بە باسی صۆفییانی دوڕوو . واتە : ئەم سۆفییە بە دیمەن لە خواترس و سەر دانەواندووانە ، ئەوەندە بۆش و کەللە پووچن کەللەسەریان بۆ ئەوە ناشێ تەنانەت بۆ مەنعی چاوی پیسیش هەڵواسرێ . ئەوەتە لە نەگبەتی و بێ‌کارەیی کەللەسەری بۆ چاوێنی بە ملا شۆڕ کراوەی ئەوانەوە ، باس و خواسی کەیخوسرەو و قەیسەر و ئەسکەندەر و دارا لەئارادا نەماوە .

بە سەراوێزەیی (عم) و (گم) و (ت) و (مز) : لەبەر ئاوێزەیی .

(٦) موقتەدا : چاولێ‌کراو . خامۆش : بێدەنگ . کوژاوە .

واتە : کۆڕی دڵدارانی ڕاستەقینە جێی ئەوەیە مرۆی تیا بێدەنگ بێ ، بسووتێ ، دڵی ڕۆشن بێ . چاو لە مۆم بکا تیایدا کە بۆ خۆی ئەسووتێ و ورتەی لە دەم نایەت ، بەڵام دەوروبەری ڕۆشن ئەکاتەوە . بە دیمەن سەیری ئەکەی ، باس و خواسی نییە ، بەڵام لەڕاستییشدا

حەضرەتی هەیبەتە ، نەك غەیبەت و ڕەیبەت « نالی »
ئەڵلا ئەڵلا ، چ حوضوورێکە کە (أصلاً) نییە باس ! (٧)

— ٣ —

صابوونی کەففی پێیە کەفی زاری چاپلووس
خاصییەتی ڕەققیی هەیە نەرمیی زوبانی لووس (١)

بێدەنگ نییە ، چونکە دەنگی ڕاستەقینە ئەوەیە ئەنجامەکەی کار بێ و ، کاریش نییە لە کاری مۆم بە بەرهەمتر کە بەرچاوی خەڵك ڕۆن ئەکاتەوە .

لەنێوان (خامۆش نییە) و (نییە باس)دا طیباق هەیە .

(٧) حەضرەت : حازری . هەیبەت : سام . ڕەیبەت : گومان و دوودڵی .

واتە : کۆڕی دڵدارانی ڕاستەقینە جێگای حازریی ترس و سامی خوایە و ، وەك کۆڕی سۆفییە تەنها بەدیمەن لەخواترسەکان ، جێگای پاشملە وتنی ئەم و ئەو و دوودڵی و گومان لەم و لەو کردن نییە . خوایە ! ئەمە چۆن حازربوونێکە بنیادەم ئەوەندە قووڵ هەستی پێ ئەکا ، باسکردنی بە هیچ کلۆجێ تیا پێویست نییە ، چونکە (باسکردن) بۆ کاتێ دەستئەدا باسکراوەکە خۆی دیار نەبێ .

ڕەیبەت (مز) : ڕەهبەت . (عب) : ڕەغبەت .

— ٣ —

(١) کەففی پێ : بەری پێ. زار : دەم . چاپلووس : مەرایی‌کەر و شانتەکێن . خاصییەت : نیشانەی تایبەتی . ڕەققی : سابوونی ڕەقی .

واتە : لەپی دەمی پیاوی مەرایی‌کەر و ڕیاباز ، لە کاتێکا کە ئەدوێ و مەرایی ئەکا و کەف ئەچەرێنێ، سابوناوی بۆ قسە لەگەڵ کراوەکە پێیە، لەبەرپێیا بیرێژێ تا هەڵیخلیسکێنێ .. یاخود ئەو کەفەی لە دەمی پیاوی مەرایی‌کەر و ڕیاباز ئەڕژێتە سەر زەوی ، سابوناوی بەرپێیە ، بۆ هەڵخلیسکاندنی قسە لەگەڵ کراوەکەی ڕشتووە . نەرمیی زمانی لووسیش ، بۆ خەڵك هەڵخەڵەتاندن ، خاصییەتی سابوونی ڕەقیی پێوەیە و کە بنیادەمی دا بە عەرزا زرمەی لێ هەڵدەستێنێ .

ئەی دڵ ! خەراجی حاصڵی ظوڵماتی بەحر و بەڕ
میراتی ئیعتیبارە لە فورزەندی فەیلەقوس (٢)

بونیانی کیبر و سەرکەشییە طاقی کیسرەوێ
دانانی ظوڵم و زۆرەشییە تەختی ئابنۆس (٣)

بە نیشانەی شیعرەکانی پاشەوەدا ، وابزانین مەبەستی نالی لەم چاپلوس و زمانلوسە (دنیا) بێ کە بنیادەم لە خشتە ئەبا ، بەڵام بە تێکڕاییش هەر ڕاستە و دەست ئەدا .

لە کۆکردنەوەی (کەفف)و (کەف)دا جیناسی ناقیص و ، لە (ڕەققێ) و (نەرمێ)دا طیباق و ، لە (زار) و (زوبان)دا تەرادوف و ، لە (رەققێ) خۆیدا بەتایبەتێ لەطافەت هەیە ، چونکە مەعنای وشەکە بە عەرەبێ پێچەوانەی مەعنا کوردییەکەیەتی .

پێیە (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (مز)و (أح) و (عب) و (من) : پێتە .

(٢) ظوڵمات : تاریکێ ، بن . ئیعتیبار : پەند وەرگرتن . فورزەندی فەیلەقوس: ئەسکەندەری کوڕی فیلیپی مەکدۆنێ .

واتە : ئەی دڵ ! ئەوەی لە بەروبومی بنی دەریا و وشکانێ بۆ بنیادەم ئەمێنێتەوە ، تەنها ئەو میراتەیە کە لە پێشینان بۆمان ماوەتەوە ، کە ئەوەتە پەند لە ژیانی ئەسکەندەری کوڕی فیلیپی مەکدۆنێ وەرگرین کە دنیای هەمۆ گرت و ، کە مردیش لە بستێ زەوێ و چەند یاردە جاو زیاتری پێ نەبڕا .

ظوڵماتی بەحر و (« پەراوێزی » چر) و (چن) و (ت) و (ك) و(مز) و (أح) : ظوڵمەت لە بەحر و .

(٣) بونیان : کۆشك و سەرا . کیبر : فیز . سەرکەشێ : یاخیگەرێ . طاقی کیسرەوێ : تاقی کیسرا کە پاشماوەکەی ئیستا لە نزیکی شاری سەلمان پاکەوەیە . ئابنۆس : درەختێکە دارەکەی زۆر قورس و ڕەقە .

واتە : تاقی کیسرا کە سەری گەیشتبوە کەشکەلانی فەلەك ، کۆشکی فیز بەسەر خەڵکا کردن و لە خوا یاخێ بۆن بو . تەختی لە دار ئابنۆسی ڕەشی بریقەداریش نیشانەی جەور و ستەم و زۆرەشیی ئەو پادشایەیە لە سەری دائەنیشێ .. نالی ئەیەوێ بڵێ : هەر ئەوەی کە زۆرداران بە

بنوارە بۆنی ئەووەڵت و چۆنی ئاخرت :
هاتی چ ڕۆت و قۆت و ، هەڵاتی چ لۆس و پۆس ؟! (٤)

گەر فەڕڕ و تاج و زینەت و شەوکەت وەفای دەبۆ
بێ دەردیسەر دەمانەوە بۆ طاوس و خەرۆس (٥)

نیشانەی گەورەییی خۆیانی دائەنێن ، هەر ئەوە خۆی نیشانەی هیچ و پۆچییانە .

لە یەکخستنی (بونیان) و (تاق) و (تەخت) و ، (ڕۆڕەش) و (ئابنۆس)دا تەناسوب هەیە .

(٤) واتە : ئەی ئادەمیزادی لە خۆ بایی بۆ ! بیرێ لە خۆت بکەرەوە ، چۆن هاتیتە دنیاوە و چۆن ڕۆیشتی .. بە ڕۆت و قۆتی لە دایك بۆیت و بە تالان کراوێ و ڕۆت کراوەیی ڕۆیشتی .. کەواتە دنیا بۆ ئەوە ناشێ پشتی پێ ببەستی ..

لە یەکخستنی (بۆن) و (چۆن) و ، (ڕۆت) و (قۆت) و ، (لۆس) و (پۆس)دا جیناسی لاحیق و ، لە یەکخستنی (ئەوەوڵ) و (ئاخر)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (ڕۆت و قۆت) و ، (لۆس و پۆس)دا تەناسوب هەیە .

لە وشەی (هاتی) و (هەڵاتی)دا ئیشارەت بۆ ئەوە کراوە کە بنیادەم کە دێتە دنیاوە ئاگای لە هیچ نییە و بەئاسانی دێ . بەڵام پاشان ئەوەندە ئەرك و مەینەتی ژیانی بەسەرا ئەتلێتەوە ، خۆزگەی مەرگی خۆی ئەخوازێ و ئەیەوێ لە دەس ژیان هەڵبێ .. هەروەها لە وشەی (لۆس و پۆس)یشدا ئیشارەتێك بۆ ئەوە کراوە کە بنیادەم کە مرد ، هەرچیی هەیە ، میراتگر لێی دائەماڵن بۆ خۆیان و ساوسیوەی ئەدەن و ئەوجا حەواڵەی ئەو دنیای ئەکەن .

(٥) فەڕ : جوانی . خەرۆس : کەڵەشێر .

واتە : ئەگەر جوانی و تاج و شان و شکۆ وەفایان بووایە ، بەئاسانی بۆ تاوس و کەڵەشێر ئەمانەوە ، کە هەمیشە نازیان پێوە ئەکەن و بەخۆیانیانەوە دەرئەخەن و بێقەدر ڕایان ناگرن . مەبەست لە تاجی تاوس و کەڵەشێر پۆپنەکەیانە .

فەڕڕ و (چن) و (کم) و (ك) و (ت) و (مز) و (عب) و (من) : پەڕ و . تاج و (کم) و (من) : تاجی . دەمانەوە (کم) و (من) : دەمایەوە .

گەر ئاب و تابی جەننەتی‌یو دۆزەخیت دەوێ
بنوارە ئێو چەوانی بەشۆش و برۆی عەبۆس (٦)

بۆ مەشقی عیشقی زوڵفی نیگار و نیگارشی
« نالی » لە خامەدا بووەتە شاهی طوڕڕەنۆس (٧)

---

(٦) ئاب : ئاو ، تەڕایی . مەبەست فێنکییە . تاب و تاو ، گەرمی . جەننەتی : بەهەشتی . دۆزەخی : جەهەننەمی . بەشۆش : ڕۆخۆش . عەبۆس : ڕۆگرژ .

واتە : ئەگەر ئەتەوێ چاوت بە ناوچاوی فێنکی بنیادەمی بەهەشتی و ، ناوچاوی ئاگرینی بنیادەمی جەهەننەمی بکەوێ ، سەیری ناوچاوی بنیادەمی ڕۆخۆش و بنیادەمی ڕۆگرژ بکە . ڕۆی خۆش نیشانەی بەهەشتی و ڕۆی گرژ نیشانەی جەهەننەمییە .

لەنێوان (ئاب) و (تاب) و ، (جەننەتی) و (دۆزەخی) و ، (بەشۆش) و (عەبۆس)دا طیباق و ، لەنێوان (ئاب و تاب) و (جەننەتی و دۆزەخی) و ، (بەشۆش و عەبۆس)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

نێو (گم) و (من) : ناو .

(٧) مەشق : ڕۆنۆس کردنەوەی خەتی خۆش بۆ فێربونی نۆسینی جوان . نیگار : وێنە . ئافرەتی وەك وێنە جوان ، یار . نیگارش : نۆسین و نەخش‌کردن . طوڕڕەنۆس : ئەوەی نەخشی لوول و ئاڵۆز ئەنۆسێ .

واتە : نالی ، بۆ ئەوەی فێر ببێ مەشقی خۆشەویستیی زوڵفی یار و جوانی و ڕازانەوەی ئەو زوڵفە بکا ، بووە بە شای طوڕڕەنۆسان ، لەناو قەڵەمدا لوولی خواردووە و پێچراوەتەوە . ئەیەوێ بڵێ ئەوەی دڵی بە زوڵفی یارەوە بێ ، ئەبێ فێر ببێ لەتاو دەرد و ئازار وەك ئەو زوڵفە لوول بخوا . منیش بۆ فێربونی ئەو خۆشەویستی و لوول خواردنە ، بووم بە تاڵە باریکەکانی ناو قەڵەم و ئەوەندە مەرەکەبم هەڵمژیوە (مەشقم کردووە) ، لوول بووم (تاڵە باریکەکانی ناو قەڵەمی قامیش لوولن) و ، لە ڕەشی و لولیدا بووم بە شای طوڕڕەنۆسان ..

زیادە ڕەوێ و وێنەی ناسکی ئەدەبی وا نەبێ ، بۆچی باشە !

ئەم شیعرەش بەڵگەیەکی‌ترە کەوا نازناوی (نالی) بە لامی بچوکە نەك بە لامی قەڵەو ، چونکە (نال) لەناو قەڵەمدایە و (خامە)ش قەڵەمە .

. . . .

له كۆكردنـەوەی (مەشق) و (عەشـق)دا جیناسی لاحیـق و ، له كۆكردنەوەی (نیـگار) و (نیگارش)دا جیناسـی ناقیص و ، لەنێـوان (مەشق) و (نیگار) و (نال) و (خامە) و (طورڕەنوس)دا تەناسوب هەیە .

مەشقی عیشقی (ت) و (ك) و (مز) (اح) و (عب) : عیشقی مەشقی . نیگار و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : نیگاری و . (عم) : نیگاری .

★ ★ ★

تیپی طێ

— ١ —

مۆی سپی کردم بە شوشتن ئاوی عەینی شۆرە شەط
شۆرە شەط یەعنی کە تێدا خود بە خود قەل بۆ بە بەط (١)

—١—

(١) شوشتن : شۆردن . عەین : چاو . کانی . وەك . شۆرە شەط : سوێرە چەم ، فرمێسك . خودبەخود : لەخۆیەوە . قەل : قەلەڕەش . مەبەست ڕەشێنەی چاوە . بەط : مراوی ، مەبەست سپییە .

واتە : ئاوی فرمێسکی چاوم کە ئەوەندەی ڕۆبارێکی سوێر زۆرە ، بەهۆی گریانی زۆرمەوە ، ئەوەندە بەسەر ڕیشما هاتووەتە خوار ، ڕەنگەکەی شتووەتەوە و سپیی کردووەتەوە . ڕۆباری سوێری فرمێسکم، ئەو ڕۆبارە ئەوەندە سوێرەیە کە ئەگەر قەلەڕەشی تێبچێ ، لەبەر زۆریی خوێی ، هەر لەخۆیەوە تیا سپی ئەبێتەوە و ئەبێ بە مراوی ، وەك چۆن ڕەشێنەی چاوی منی تیا سپی بووەوە و کوێر بۆ و ترۆسکەی لێ بڕا .

لە وشەی (عەین)دا لەطافەت هەیە ، چونکە ، وەك لە سەرتـرەوە ڕۆنمان کردووە سێ مەعنا ئەبەخشێ . لە کۆکردنەوەی (شوشـتن) و (ئاو) و ، (عەین) و (شەط) و ، (قـەل) و (بـەط)یشدا تەناسـوب هەیە . لە (قەل) و (بەط)دا ئیستیعـارەی موصەڕڕەحـەیش هەیـە ، ڕەشێنەی چاو شوبهێنراوە بە قەل و ، چاوی سپی بووەوە شوبهێنراوە بە مراوی و پێشوبهێنراو لەجیاتیی شوبهێنراو دانراوە و ، نیشانەش (عەیـن) و (مۆی سپی کردم)ە لە نیوە شیعری یەکەمدا .

شوشتن (چن) و (ت) و (ك) و (مز) و (عب) و (اح) : شوستن ، کـە ئەویش هەر بەمەعنا شوشتنە . خودبەخود (عم) : خۆبەخۆ .

هەڵگرا ، وەك مۆمی کافوریێ بە شەودا ، مۆ بە مۆم
دا سیاهیی ڕۆ بخوێنم نوقطە نوقطە ، خەط بە خەط (۲)

من دەڵێم شەو بۆ بە ڕۆژ ، نەفسم دەڵێ ڕۆژ بۆ بە شەو
ئەو موصیبە ، چونکە چاوی پێ سپێ بۆ ، من غەلەط (۳)

---

(۲) هەڵگرا : داگیرسا ، شەوقی دایەوە . کافوریێ : سپێ وەك کافور کە بەرێکی سپێ و بۆنخۆشی درەختێکە . دا : تاوەکو . سیاهێ : ڕەشێ.

واتە : مووەکانی سەر و ڕیشم سپێ بۆن و ، وەك مۆمی کافوریێ داگیرسێنی ، یەکە یەکە بە سپییەتێ بە سەر و ڕۆمەوە دیارییان دا ، تا خەت بە خەت و نوختە بە نوختە کردەوەی بەدی خۆم ، لەبەر ڕۆشناییاندا بخوێنمەوە و تەماشای ڕۆی — لەبەر گوناە — ڕەشی خۆم بکەم . مەبەستی لەوەیە کە بنیادەم پیر بۆ ، ئیتر وەختی ئەوە دێ پەند و ئامۆژگاریێ لە مۆی سپیی خۆی وەرگرێ و چاوێ بە ڕابوردوی خۆیدا بگێڕێتەوە و لە کردەوە ڕەشەکانی خۆی پاشگەز ببێتەوە .

ئەشگونجێ (سیاهێ) نەبێ (سیاهەی) بێ ، واتە لیستەی . بەمپێیە مەعنای ڕستەکە وایلێدێتەوە : سەیرێکی سیاهەی کرداری خۆم بکەم .

هەڵگرا (ت) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) : هەڵکرا . ئەمیش هەر ئەگونجێ (هەڵگرا) بێ ، چونکە لە نوسینی ئەوسادا (ك) و (گ) وەك یەك ئەنوسران . دا (عب) : وا .

(۳) موصیب : ئەوەی باش بۆ شتێ بچێ و بیپێکێ .

واتە : منی نیازی گەڕانەوە و پاشگەز بونەوە کردۆ ، لەگەڵ نەفسی خۆ بەدەستەوە نەداو و حەز لە دنیا کردۆم ، کێشەمانە لەسەر مەعنای ئەم مۆ سپێ بۆن و پیرییە . من ئەڵێم سەردەمی لاوێ سەردەمی بێئاگایێ و گومڕایێ بۆ و ، ئیستا کە پیر بووم و ئەگەڕێمەوە و ڕۆ ئەکەمە خوا ، نیشانەی ئەوەیە شەوی بێئاگایێ دوایێ هاتووە و ئیتر ڕۆژی خواناسییە. ئەویش ئەڵێ وا نییە. سپێ بۆنی مۆ نیشانەی ئەوەیە ڕۆژی ژیانی خۆش و ڕابواردن دوایێ هاتووە و ئیتر لەمەولا ئەوەی جارانم بۆ نالوێ و دنیام لەبەرچاو تاریك بووە .حەق بەلای ئەوەوەیە و من بە هەڵەدا چووم ، چونکە چاوم سمەسای لێ بڕاوە و هیچ نابینم .. کەواتە ڕاستە ڕۆژ بووە بە شەو ، ئەگینا ئەبێ ڕۆژی کوێر چۆن ڕۆژێك بێ !

ڕەوغەنی دیدەم ڕژایە سەر کیتابی خەططی خۆم
چاو لە ئێشی ئەو سپیێ ، تۆریش بەسەر ئەودا سەقەط (٤)

سەرد و گەرمی ئاهەکەم سەوزەی گیای کردم بە پۆش
پایزی ، ڕۆ بۆ بە بوردی سوور و زەردی موختەلەط (٥)

تۆ بڵێی ئەم پارچە شیعرە ، وەك هەندێ هێمای‌تریش لە چەند پارچە شیعرێکی‌ترا ، نیشانەی ئەوە نەبن کە نالیێ لە دوا ساڵەکانی ژیانیا کوێر بۆبێ ؟

پێ (چــن) و (ك) : لــێ .

(٤) ڕەوغەن : ڕۆن. سەقەط: سەقەت ، پەككەوتو . سقط ، کەوتە خوار .

واتە : ڕۆنی چاوم کە مایەی تیشك دانەوە و گڕان و بینینی بو ، ڕژایە سەر ڕۆم کە وەك کتێب لە بەر دەمیا کراوەتەوە و مووە ڕەشەکانی وەك خەتەکانی کتێب بۆن . ئیستا چاوم لەتاو ئازاری ئەو ڕۆن ڕژانە کوێــر بووە،یاخود لەبەر ئەو کارەی کە ئەو ڕۆنە کردی کە ڕژا،سپیێ بووەتەوە و بێ‌کار کەوتووە و ، ڕۆناکیی چاویشم بەسەر ئەودا ، واتە بەسەر چاومدا شەل و پەل و سەقەت کەوتووە چونکە کەوتووەتە خوار بۆ سەر کتێبی ڕۆم ، یا بەسەر کتێبی ڕۆمدا کەوتووە . بەپێــی ئەم مەعنای دواییــە سەقەط (سَقَطَ)ی فیعلی ڕابوردوی عەرەبییە .

دیدەم ڕژایە (چر) و (مز) و (عب) و (اح) : دیدەی ڕەضایە . (چــن): دیدەم ڕژاوە . (عم) و (گم) : دیدە ڕژایە . (کم) و (مــن) : دیــدەی خەطــایە .

(٥) بورد : پارچە قوماشێکی جوان بووە پێیان وتووە (بوردی یەمــانیێ) . موختەلەط : تێکەڵ .

واتە : وەك چۆن گۆڕانی هەوا کار ئەکاتە سەر شینایێ و ، هــەوای سارد ڕەنگی لە ڕۆ ئەبڕێ و هەوای گەرم ئەیسوتێنێ و وشکی ئەکـا ، ئاه و هەناسەی سارد و گەرمی منیش ، ڕیشــی ڕەشــی وەك ســەوزە گیای وشــك کردم و سپیــی کردەوە و کردی بــە پۆش . ڕۆی پــایز داهاتوم ، یاخود ڕۆم بە شێوەی باخی پایز ، بۆ بە پــارچەی بــوردی یەمەنیێ کە تێکەڵە لە ڕەنگی سوور و زەرد . ئەمیش هەندێکی بەتەواویێ وشك بووە و سپیێ بووەتەوە و ، هەندێکی کەشی ڕەنگی گۆڕاوە خەریکە وشك ئەبێ و سپیێ ئەبێتەوە .

وەجهەکەم ئیسمی بەیاض ، ئەمما وەرەق زەرد و سیاه
با موخەططەط بێ بە کافوریێ کەشیدەی خۆش نەمەط (٦)

نیوەی دۆهەمی ئەم شیعرە لە نوسخەکانی بەردەستمانا جیاوازیی زۆری تیابو . ئێمە لەناو هەمۆ نوسخەکاندا پشتمان بە نوسخەی (عم) بەست . ئەمەش جیاوازییەکانی نوسخەکانیتر :

(چن) : ڕۆ بۆتە بەردی سەوز و زەردی . (کم) : ئەو بۆ بە بەرد و ـ یا بورد و ـ سۆر و زەرد و . (گم) : ڕۆ بۆ بە بەردی سۆر زەردی . (ك) : ڕۆ بۆ بە زەردی سەرد و زەرد و . (مز) و (عب) : ڕۆ بۆ بە بەردی سەرد و زەردی . (اح) : ڕۆ بۆ بە زەردی سەرد و زەردی .

لەنێوان (سەرد) و (گەرم) و ، (گیا) و (پوش)دا طیباق و ، لەنێوان (سۆر) و (زەرد)دا طیباق و تەناسوب هەیە .

(٦) وەجە : ڕۆ . بەیاض : سپێتیێ . ئەو پارچەیەی لە کەناری کتێبەکانەوە بە سپێتیێ ئەمایەوە . وەرەق : کاغەز . موخەططەط : خەت خەت کراو، لە (میسطەرە) دراو . جاران کە کاغەزی خەت خەت کراو نەبو ، مەقەبایەکیان ئەهێنا ، چۆنیان بویستایە دێڕەکانی کتێبەکە ڕێكبخەن ، بەوجۆرە تاڵە کندری چەند لۆ بادراویان تێهەڵەکێشا . پاشان پەڕەی کاغەزی سپییان ئەخستە سەری و توند پەنجەیان پیائەهێنا ، جێگەی کندرە بادراوەکەی لەسەر نەخش ئەبۆ ، ئەوجا بەسەر ئەو نەخشانەدا ئەیانئوسیێ . بەو مەقەبا کندر تێهەڵکێشراوەیان ئەوت (میسطەرە) . کافوریێ کەشیدە : خەتی کێشراوی سپیێ وەك کافور ، ئەو خەتەی کە لەئەنجامی لە میسطەرە دانی کاغەزەوە بە کاغەزەکەوە دەرئەکەوت . نەمەط : شێوە .

واتە : کاغەزی ڕۆم، هەرچەند بە خەتیمیسطەرە کێشی، وەك کافور سپیی ، مۆی سپیم ، سپیێ بووەتەوە ، هەر بەناو سپییە . لەڕاستیدا لە شەرمەزاریدا زەرد و ، لە گوناهباریدا ڕەشە . مەبەستی ئەوەیە بڵێ وەك چۆن خەتی میسطەرە کاغەزی زەردو ڕەش سپیێ ناکاتەوە ، مۆی سپیی سەر و ڕیشی منیش ڕۆزەردیێ و ڕۆڕەشیی شەرمەزاریی دەرگای خوا و گوناهباریی دوارۆژم هەڵناگرێ .

لە کۆکردنەوەی (بەیاض) و (وەرەق) و (زەرد) و (سیا) و (موخەططەط)دا تەناسوبێکی جوان هەیە .

چونکە لەوحی ڕۆسییەھ ڕۆزەردی بێتەزیینییە
خوێنی چاوم جەدوەلی بێ ، قەطرەکانیشی نوقەط (٧)

نەقشی دوو مووێی بە دوو ڕوویی دەبێتە عەیبی شەیب
ئاینەی ڕوو پاکییە ، ڕوناکییە نور و شەمەط (٨)

---

(٧) بێتەزیینی : جوان نەکردن و نەڕازاندنەوە . جەدوەل . جۆگا . ئەو خەتانەی جاران لەکاتی کتێب نووسینەوەدا بە مەرەکەبی سوور لەسەر کتێب ئەکێشران بۆ جیاکردنەوەی دێڕەکان و شوێنی دێڕەکان لە یەکتر . نوقەط : جەمعی نوقطەیە واتە نوختە .

جاران فەقێ ئەهاتن کاغەزی سپییان زەرد ئەکرد ئەوجا کتێبیان لێ ئەنووسییەوە بۆئەوەی لەکاتی خوێندنەوەدا ئازاری چاو نەدا . دیارە کتێبەکەشیان بە مەرەکەبی ڕەش ئەنووسییەوە . بۆ جوانییش خەتی سووریان لەنێوان دێڕەکاندا ئەکێشا و نوختەی تیپەکانیشیان بە ڕەنگی سوور ، ئەکرد . جا نالییش هاتووە ڕووی خۆی شوبهاندووە بە پەڕە کتێبێکی لەو کتێبانە و ئەڵێ مادەم تەختەی کتێبی ڕووم لەبەر گوناە ڕەشە و ، بەهۆی نەڕازاندنەوەیەوە بە کرداری چاك زەرد و شەرمەزارە، من ئەمەوێ بە خوێنی چاوەکانم بیڕازێنمەوە . بە خوێنی بە ڕوومدا هاتووە خوار جەدوەلی بۆ ئەکەم و خەتی بۆ ئەکێشم و ، بە دڵۆپەکانیشی نوختەی سووری بۆ دائەنێم .

نیوەی یەکەمی ئەم شیعرە لە نوسخەی (کم) و (من)دا بەم جۆرەیە :

چونکە لەوحەی ڕوو سیاە و زەردی بێتەزیینییە .

سییەھ (گم) و (مز) : سیاە . بێتەزیینییە (چن) : بێ تێراوییە .

(٨) شەیب : پیری . شەمەط : بۆزی .

واتە : بۆنی نەخشی دوو جۆرە موو (مووی سپی و مووی ڕەش) بە دەم و چاوی بنیادەمەوە ، کاتێ ئەبێتە عەیب و مایەی ناشیرینی ، ئەگەر ئەوکەسە دوو ڕوو بێ ، بەدیمەن خۆی بە پیاوچاك و خواناس پیشان بدا ، وەك پێویستە بۆ کەسێ چووبێتە ساڵەوە و ، لەڕاستییشدا پیاوێکی ئارەزووباز بێ وەك ئەوانەی هێشتا هەرزەکارن و مووی سەر و ڕیشیان ڕەشە . ئەو ئاوێنەیەی کە ڕووی ڕاستەقینەی بنیادەمی تیا دەرئەکەوێ، مووی ڕەش و سپی نییە ، پاکیی کردەوەی بنیادەمەکە خۆیەتی ، بۆنی

یا گەدایێکە غەنی ، یا پادشاھێکە فەقیر
لەم دووە خالی نییە « نالی » لە ڕۆی حەددی وەسەط (٩)

مۆی ڕەش و سپی نیشانەی ڕۆناکییـە ، چونکە لـە ڕۆناکیـدا ڕەش و سپی لە یەك ئەکرێنەوە .

نوسخەکانی بەردەستمان لەم شیعرەشدا ناکۆکیی زۆریان لەنێواندایە. ئێمە پشتمان بە نوسخەی (عب) بەست . ئەمـەش جیاوازییەکانـی نوسخەکانی‌تر :

نەقشی (چن) : نەقصی . (ك) و (مز) و (اح) : نەقضی . بە دوڕۆیی دەبێتە (چر) و (کم) و (ك) و (مز) و (اح) : بـە دەوری ڕۆی دەبینـێ . (چن) : بە دەوری ڕۆ دەبینێ . (عم) و (گم) : بە دەوری ڕۆی دەبێتـە . (من) : بە دۆ ڕۆیی دەبینێ . ڕۆناکییە (چن) : ڕۆ ناکەیە .

(٩) حەددی وەسەط : ڕادەی مامناوەندی . لە زانستی مەنطیقدا (حەددی ئەوسەط) وشەی دوبارە کراوەی ناو (صوغرا) و (کوبرا)یە .

واتە : دۆ ڕێگا هەیە لە ژیاندا بۆ خۆمیـان هـەڵبژێرم و ڕێگایەکی سێهەمیان لەنێواندا نییە . یا ئەبێ خۆم بە پیاوی دنیا و دەسـەڵاتدارا هەڵنەواسم و لەبارەی دارایییەوە هەژار بم ، بەڵام لە دەروونی خۆمـدا گەورەترین سامانم هەبێ کە کەسایەتیی سەربەخۆی خۆمە ، یان ئەبـێ دەس‌بەرداری کەسایەتیی خۆم ببم و لەوبارەوە ببم بە بنیادەمێکی لات و بێ‌دەسەڵات ، بۆئەوەی لەبارەی ژیانی ماددییەوە وەك پادشا بژیم .

نالی هەرچەند نەیوتووە کام ڕێگایان هەڵئـەبژێرێ ، بەڵام هـەر بە بەرچاوخستنی دۆ ڕێگاکەدا دیارە ڕێگای یەکەمیانی بۆ خـۆی دیـاری کردووە ، کە ڕێگای ئازادی و سـەربەخۆیی دڵ و دەروونە هەرچەنـد سکیشی لەبرسا قۆڕەی بێ و ، چاو لە دەستی کەس نەبوە لەم دنیایەدا.

گەدایێکە ، پادشـاهێکە (چن) و (ك) و (مز) و (اح) : گەدایێکی ، پادشاهێکی .

★ ★ ★

تیپی قــاف

— ١ —

قوربان مەحاڵە پێکەوە بن صەبر و ئیشتیاق
خاریج لە نەصصی ئایەیە تەکلیفی (لا یطاق) (١)

مەعنایی نوور و ظوڵمەت و نەشری حەیات و مەوت
بو ، ڕو و زوڵف و ڕۆژی ویصال و شەوی فیراق (٢)

— ١ —

(١) تەکلیفی (لایطاق) : داوای کردنی کارێ کەردەنێ نەبێ و لەتوانای بنیادەما نەبێ بیکــا .

واتە : گیانە ! هەرگیز ناکرێ یەکێ سۆزی تۆی لە دڵا بێ و بیشتوانێ خۆی ڕاگرێ و ، شتیوا بە داوای شتی لەتوانادا نەبو دائەنرێ .

ئەم شیعرە ئیشارەتە بە ئایەتی (لا یکلف اللە نفساً الا وسعها) واتە : خوا داوای شتێ ناکا لە کەسێ کە لەتوانایدا نەبێ .

ئایەیە : (چن) و (عم) و (گم) : ئایەتە . (عب) و (کم) و (من) : ئایەتی .

(٢) نەشر : بڵاوکردنەوە .

واتە : ئەگــەر ئەتەوێ بــزانی مەعنای (ڕوونــاکی) و (تــاریکی) و بڵاوکردنەوەی (ژیــان) و (مردن) چییە ، سەیری ڕوی ڕووناك و زوڵفی ڕەشی خۆت بکە و، سەرنجی خۆشیی ئەوکاتەی من بدە کە پێت ئەگەم و دنیام لە بەرچاوا ئەبێ بە ڕۆژی ڕۆشن ، یا دوورم لێت و دنیام وەك شەوی تار لە بەرچاوا ڕەش ئەبێ .

لەنێــوان (نــوور) و (ظوڵمــەت) و ، (حەیــات) و (مــەوت) و ، (ڕۆژ) و (شــەو) و ، (ویصــاڵ) و (فــیراق)دا طیبــاق و ، لــە

ئیظهاری ئیددیعایی تەصەببور لە وەصڵی تۆ
یا مەکرە ، یا دەسیسەیە ، یا کیذبە ، یا نیفاق (٣)

بۆ تۆ کە بیکر و تازە ، وەکو حۆریی جەننەتی
قەیدی چییە عەجوزەیی دونیا بدەم طەلاق ؟ ! (٤)

شیرینیبو ، لە تاڵیبو ترشیی عیتابی ڕۆت ،
خاڵت لەسەر جەبین بووەتە دانەیی سماق (٥)

یەکخستنی (بۆ) و (ڕۆ)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنـەوەی (ڕۆ) و (زوڵف)دا تەناسوب هەیە .

بۆ (چـر) و (عـم) و (کـم) و (گـم) و (مـن) : وەك . (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : بۆ . (مز) : لەو . زوڵف و (هەمۆ نوسخەکان جگە لـە « چن ») : زوڵفە . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (ویصال و) بە (ویصالە) بخوێنرێتەوە .

(٣) تەصەببور : ئەوەتە بنیادەم خۆی وا پیشـان بدا کە لەعاسـتی دەرد و ناڕەحەتیدا دان بە خۆیدا ئەگرێ .

واتـە : ئەوەی لاف لێبدا بڵێ من ئەتوانم لەعاسـتی دەردی دۆریی یاردا خۆم ڕابگرم، یا فێڵ ئەکا ، یا پیلانێکی بەدەستەوەیە، یا درۆ ئەکا ، یا دوڕووە .

تەصەببور (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (من) : تەبەصصور ، کـە واتە دۆربینێ ، بەڵام مەعنای نایەت . کیذبە : (« پەراوێزی » چر) : کوفرە .

(٤) بیکر : کچ ، بەرابەری ژن . عەجوزە : پیر و فەرتوت .

واتە : تۆ بۆ من هەمۆ دنیا ئەهێنێ . ئیتر چیی تیایە ئەگەر لەپێناوی تۆدا کە تازە کچێکی وەك حۆریی بەهەشتی ، دەس لە دنیا هەڵبگرم کـە ئەڵێی پیرەژنێکی فەرتوتە .

(٥) عیتاب : گلەیێ و بناشت . جەبین : ناوچاو . دانە : دەنك . سمـاق : ترشـە سـماق .

واتە : ئـازیزەکەم ! تۆ لەخۆتدا شیرینی ، بەڵام بەهۆی ئەو هەمـۆ گلەیێ و بناشتە تاڵ و ترشەوە کە ئەیکەیت و بـە ڕۆتەوە دەرئەکەوێ و

صۆفیێ لە فەقر و فاقە وەکو فاقە فاقی دا
تەسبێحی دام و دانەیە ، ڕیشی دو فاقی فاق (٦)

ئەی میهری میهرەبان وەرە سەر بامی بامیداد
دا مەهڕووان ببن بە هیلالی شەوی میحاق (٧)

ڕۆتی پێ گرژ بووە ، خاڵەکەی بە ناوچاویشتەوەیە وەك دەنکی ترشە سماق دێتە پێش چاو .

شیرینی‌یو (عم) : شیرینییە و . (گم) : شیرینییە . عیتابی (چن) و (ت) و (مز) و (عب) و (اح) : عەنابی ، بەڵام هەڵەیە چونکە (عەناب) شیرینە .

(٦) فەقر و فاقە : لاتێ و هەژاریێ . فاقە (ی دۆهەم) : تەڵە ، داو . فاقی دا : لەڕ بۆ . چەمییەوە . دام : داو . دانە : ئەو گەنمەی لەبەر داوا دائەکرێ تا چۆلەکە بێتە سەری و ببێ بە تەڵەوە . دۆ فاق : دۆ فلیچقان .

واتە : وشکە سۆفیێ لەبەر لاتێ وەکو تەڵە چەمیوەتەوە ، بۆیە کەوتووەتە فڕوفێڵ . تەزبێحەکەی لەو ڕووەوە کە بازنەییە وەکو داو وایە و ، لەو ڕووەوە کە دەنك دەنکە وەکو ئەو دانەیە وایە کە دائەکرێ بۆ چۆلەکە . ڕیشی دۆ فلیچقانیشی ئەم سەر و ئەوسەری داوەکەیە کە خەڵکی پێوە ئەبن ، مەبەستی لەوەیە بڵێ : سۆفیێ بە تەزبێحەکەی و مۆی ڕیشی کە نیشانەی خواپەرستییەکی ساختەن ، عالەم ڕائەکێشێ بۆلای خۆی و گرفتاریان ئەکا .

دانەیە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (عب) : دانەیی .

(٧) میهر : خۆر . میهرەبان : بەبەزەیێ . بام : بان . بامیداد : سبەینان . مەهڕووان : ئەوانەی ڕۆیان وەك مانگ وایە . شەوی میحاق : شەوی سیی مانگی عەرەبێ کە مانگی تیا دەرناکەوێ .

واتە : ئەی یاری ڕۆمەت وەك خۆر و ، بە بەزەیێ ! لە ئاسۆ هەڵبێ و وەرە سەر بانی سبەینان ، تا هەرچێ جوانی‌تر هەن لەتاو جوانیی تۆ هەمۆیان خۆیان بشارنەوە و ، وەك مانگی ڕۆژی سیی مانگ باریك و بێ‌هێز ببن .

لە کۆکردنەوەی (میهر) و (میهرەبان) و (مەهڕووان) و ، (بام) و (بامیداد)دا جۆرە وشەئاراییەکی نزیك لە جیناس هەیە. لە کۆکردنەوەی

« نالی » کە صەدری مەسنەدی تەمکینی تەکیە بۆ
بۆ تۆ بووە بە دەربەدەری کۆچەوو سوقاق (٨)

— ٢ —

چییە گوارە گوناهی ، وا بە نەستەق
بە گوێ هەڵتاوەسیوە ، سەر موعەللەق ؟! (١)

(هیلال) و (میحاق)یشدا تەناسوب هەیە . سەرەڕای ئەو تەناسوبەیش کە لەنێوان (سەربام) و (بامیداد)دا هەیە لەوڕووەوە کە لە کوردستانا باوە موسوڵمانان سبەینێی سیی مانگ ئەچنە سەربان بزانن مانگ دیارە کە ئەبێ بە نیشانەی ئەوە ئەو ڕۆژە دوازۆژی مانگ نییە ، یا نە، تا ئێوارە بۆ مانگی نوێ بگەڕێن .

ئیضافەکردنی (سەربام) بۆلای (بامیداد) مەعنائاراییەکی زۆر جوانی تیایە ، چونکە (بامیداد) کاتە نەك شوێن ، کەچێ نالی کردوویەتی بە شتێکی ماددێ .

دا (عم) و (کم) و (گم) و (من) : تا . (مز) : با .

(٨) صەدر : لای سەرووی مەجلیس . مەسنەد : جێگای پاڵدانەوە . پاڵ پشت . تەمکین : ڕێز و قەدرلێگرتن . تەکیە : ئەوەی پاڵی پێوە بدرێ ، پشتێ . کۆچە : کۆڵان . سوقاق : ناگاتە ڕادەی شەقام و لە کۆلانیش گەورەترە .

واتە : نالی کە جاران پاڵی بەو پشتییەوە ئەدایەوە کە بۆ نیشانەی قەدر و حورمەت گرتن لای سەرەوە دائەنرا ، ئیستا لەپێناوی خۆشەویستیی تۆدا دەربەدەری کۆچە و کۆلانان بووە .

دوور نییە وشەی (تەکیە) ئیشارە بێ بۆ (تەکیەی قەرەداغ) کە مەشهوورە نالی لەوێ خوێندوویە و (ئایشێ) ناوێکیشی تیا خۆشویستووە .

تەکیە بۆ (چن) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) : تەکیەیە . بۆ تۆ (چن) : بێ تۆ . کۆچەوو (عم) : کۆچەیی .

— ٢ —

(١) نەستەق : ڕێكوپێك . موعەللەق : هەڵواسراو .

واتە : گوارە گوناهی چییە ، چیی کردووە ، وا ڕێك و جوان

دەخیلت بم نەخیلی یا ڕوطابی
وەها شیرین و ، سینە نەرم و ، دڵ ڕەق ! (٢)

سەراپای گرتووی زوڵف ، بۆیە بۆیی
موقەییەد ، هەم موخەلخەل ، هەم موطەووەق ! (٣)

هەڵتواسیوە بە گوێتدا ، یا بە گوێ هەڵتواسیوە ، سەری شۆڕ بووەتەوە ؟!

هەڵتاوەسیوە (مز) : هەڵداوەسیوە .

(٢) نەخیل : دار خورما . ڕوطاب : خورمای شلی تازە .

واتە : لە ڕێی خوادا پێم بڵێ تۆ چیت : دار خورمای ، وا دڵت کە ناوکی خورماکەیە ئەوەندە ڕەقە ، یا خورمای شلی تازەی ، وا تامت شیرین و سنگت کە گوشتەکەیەتی ئەوەندە نەرمە ؟! چەند جوانی هێناوەتەوە : دڵ کە گۆشتە ڕەق بێ ، کەچێ سینە کە ئێسقانە نەرم بێ !

لە کۆکردنەوەی (دەخیل) و (نەخیل)دا جیناسی موضاریع هەیە .
لە کۆکردنەوەی (نەرم) و (ڕەق)یشدا طیباق هەیە .

دەخیلت بم («پەراوێزی» چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : ئەتۆ قوربان .

(٣) موقەییەد : دەست بەسراو . موخەلخەل : پێ بە زنجیر . موطەووەق : تەوق لە گەردن .

واتە : زوڵفت ئەوەندە درێژە لە تەوقی سەر تا کەلەنگوسی پێتی گرتووەتەوە،بۆیە وا هەندێکی لە دەستت و هەندێکی لە پێت و هەندێکی لە گەردنت ئاڵاوە ، لە ملتا بووە بە ملوانکە و ، لە دەستتا بووە بە بازن و، لە پێتا بووە بە پاوانە .

لەنێوان (بۆیە) و (بۆیی)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (موقەییەد) و (موخەلخەل) و (موطەووەق)دا تەناسوب هەیە . لەطافەتیشیان تیایە .

لە نوسخەی (کم) و (من)دا نیوەی یەکەمی ئەم شیعرە بەمجۆرەیە :

سەراپای گرتووی زولفەینی خاوت

گرتووی زوڵف (اح) : تۆیە زوڵفت . موقەییەد (چر) و (کم) : موسەلسەل .

له پێت ئاڵاوه حەڵقەی ماری گێسوت
عەجایەب حەییی بێ جان قەیدی موطڵەق ! (٤)

که لێڵ و سوور و کول بو چاوی تیژت
ئەوەندە پێی دەڕێژێ خوێنی ناحەق (٥)

---

(٤) گێسو : زوڵف . حەی : زیندو . مار ، سووککراوەی (حەییە)یە . بێ‌جان : بێ‌گیان . قەید : زنجیر . موطڵەق : بەرەڵڵا .

واتە : ئەڵقەی زوڵفت کە وەك ڕەشمار وایە ، لە پێت ئاڵاوە . ئەم ئەڵقەی زوڵفی وەك ڕەشمارتە ، شتێکی زۆر سەیرە : لەلایەکەوە کە مارە و ماریش (حەییە)یە و (حەی)یشە ، زیندووە . لە لایەکی‌کەشەوە کە مووە ، گیانی لەبەردا نییە و مردووە . قەیدە ، دەست و پێ و گەردنتی بەستووەتەوە، کەچی ئەم دەست و پێ و گەردنەشت بەرەڵڵان و قەیدەکە لە کاری نەخستوون، یاخود قەیدەکە خۆی موطڵەقە، بەرەڵڵایە، لەجیاتیی ئەوەی کە شوێنێکی بەستەوە هەر بەوەوە خەریك بێ ، بە هەر لایەکی‌ترا ئارەزوی بێ پەل ئەهاوێ .

وشەی (قەید) و (موطڵەق) لە گەلێ لە زانستەکانیشدا بەکاردێن ، یەکەم بۆ گەیاندنی مەعنای بەستنەوەی وشەیەك یا حوکمێك بە بارێکی تایبەتییەوە و ، دوهەم : بۆ گەیاندنی مەعنای بەرەڵڵایی ئەو وشەیە یان ئەو حوکمە .

ئەگونجێ مەعنای ئەم شیعرە بەم‌جۆرەش لێك‌بدرێتەوە : سەیرە ! زوڵفی یار مارێکی بێ‌گیانە ، کەچی بووە بە هۆی پێوەند کردنی یار کە بنیادەمێکی ئازاد و زیندووە .

گێسوت (« پەراوێزی » چر) و (ت) : زوڵفت .

(٥) واتە : چاوی تیژت ئەوەندە بە ناحەق بۆ ڕشتنی خوێنی دڵداران بەکارهێنا ، لەبەر زۆریی بەکارهێنان کول بو ، بە خوێنی کوژراوەکان سور بو ، بە هۆی ماندوبونیشیەوە لێڵ بو و بەری تاریك بو . دەسا با بەسی بێ ئیتر بەکارهێنانی .

سوور و کول (مز) و (عب) و (اح) : سورەگوڵ . ئەوەندە پێی . (چر) : ئەوەندەی پێ . (عم) و (ت) و (مز) و (عب) و (اح) : ئەوەندە پێ . (مز) : ئەوەندی پێ . دەڕێژێ (چر) : بڕێژێ . (کم) و (من) : ئەڕێژێ .

شوکر « نالی » سەری خەصمت وەکو گۆ

بە خواری ، نەك بە یاری ، کەوتە بەر شەق (٦)

---

(٦) خەصم : دوژمن . گۆ : جۆرە تۆپێکی دارینــە بە دارێك لێیان داوە و یارییان پێ کردووە ، بە دارەکەیان وتووە چەوگان واتە گۆچان . خواری : ذەلیلی . یاری : دۆستایەتی . یاری کردن .

نالی لەم شیعرەیدا زوڵفی یاری بە دوژمنی خۆی دانــاوە ، چونکــە مادەم ئەو زوڵفە دەست و پێی یاری بەستووەتەوە و لە ملی ئاڵاوە و ، بە شۆڕبوونەوەشی بەسەر سنگ و ڕۆی یارا ڕێگای لە نالی تەنیوە ، دیارە کاری دوژمنانەی کردووە ، چ لەگەڵ نالی خۆی و چ لەگەڵ دۆستەکەی، کە ئەمەش هەر وەك ئەوەیە کاری دوژمنانەی لەگەڵ نالی خۆی کردبێ . شوبهاندویشیەتی بە سەر چونکە مادەم لوولە ، دیارە خڕە و وەك ســەر وایە . دایشیناوە کەوا مادەم شۆڕ بووەتەوە بۆ بەرپێی یار و هەمیشــە ئەکەوێتە بەری ، وەك گۆیەك وایە بدرێتە بەر شەق .

نالی بە خۆی ئەڵێ شوکری خوا بکە کەوا ســەری دوژمنەکەت کــە سەری زوڵفی یارە ، وەك گۆی مەیدان کەوتووەتە بەر پێی یار . کەوتنە بەر پێ کەشی بە زەلیلییە ، نەك بە دۆستایەتی و لە حاڵی یــاری کردنا وەك گۆی ڕاستەقینە .

بە خواری (مز) بــە زاری . کەوتــە (هەموو نوســخەکان « جگە لە نوسخەی ك ») : دایە . ئێمە ئەممان لا پەسەند بوو چونکە ئەگەر (دایە) بووایە مەعناکە نەئەهات لەبەرئەوە کە نالی سەری دوژمنی ــ کە سەری زوڵفی یارە ــ نەداوەتە بەر شەق ، یــار خۆی داویەتە بــەر شــەق ، بــەڵکو نەشیداوەتــەوە بە شەق ، زوڵفەکــە خــۆی لەبەر درێــژی شۆڕبووەتەوە و کەوتووەتە بەرپێی . هەروەها چونکە سوپاسی خوا زیاتر لەسەر شتێك ئەکرێ لــەخۆیەوە بە باشی بۆ بنیادەم ڕێبکەوێ ، نەك بنیادەمەکە خۆی بە دەسەنقەست بیکا . لەسەر نوسخەی (دایە) ئەبێ وشەی (نــالی)یش بە (نالێی) بخوێنرێتەوە .

★ ★ ★

تیپی کـاف

— ١ —

ئەی شۆخی بێ نیاز و گران ناز و غەمزە سۆك !
تیری موژەت نیشانەیی دڵ کون دەکا بە نۆك (١)

کوشتەی نیگاهی دیدەتە ، گەر مەست ، ئەگەر خەراب
بەستەی کەمەندی زوڵفتە ، گەر شێخ ، ئەگەر سولۆك (٢)

— ١ —

(١) گرانناز : ئەوەی نازی بە گران بکەوێتە سەر خەڵك . غەمزە سـۆك : ئەوەی بە تیلی چاو ئیشارەتێکی زۆر کەم بکات .

واتە : ئەی نازداری بە کەس موحتاج نەبۆی ، ناز بـە گران کەوتووە سەر دڵدارانی ، وردە ئیشارەت بە چاو کردۆ ! تیری برژانگت بە نۆکی تیژی خۆی نیشانەکەی کون ئەکا کە دڵی دڵدارە .

لە هەرکام لە (تیری موژە) و (نیشـانەی دڵ)دا شـوبهاندن و ، لە کۆکردنەوەی (نیاز) و (ناز)دا جیناسی ناقیص و ، لـە (سـۆك) و (نۆك)دا جیناسی لاحیق و ، لە (گران) و (سۆك)دا طیباق هەیە .

بێنیاز و (چن) و (ك) : دیدە مەست و . دەکا (کم) و (من) : ئەکـا .

(٢) کوشتە : کوژراو . نیگاهی دیدە : بە لاچـاو تەماشاکردن . خەراب : ئەو سەرخۆشـەی لەتامبەدەر سـەرخۆش بێ ، کـە پێیشـیئەڵێن بەدمەست . بەستە : کەمەندکێش ، گیرۆدە . شێخ : پیری تەریقەت . سولۆك : سالیك ، مرید ، ئەوەی خەریکی خواپەرستییە .

واتە : چئەوانەی مەستی عادەتین و چئەوانەی لەتامبەدەر سەرخۆشن هەمۆ کوژراوی تۆن کە بە لاچاو بۆیان ئەڕوانی . شێخانی تەریقەتیـش کە خەڵك کەمەندکێش ئەکەن بۆلای خۆیان و مریدەکانی بەردەستیشیان

نەقدی دڵێ کە ڕائیجی سەودایی تۆ نەبێ ،
مەغشوش و کەم عەیارەوو هەم قەڵب و هەم چرۆک (٣)

صۆفی ! وەرە ئەسەیری ظوهوراتی باغ و ڕاغ
لایێ هەمو شکۆفەوو ، لایێ هەمو گوڵۆک (٤)

کە ئـەوان کەمەندکێشـیان کردون ، هـەمو بەکێش کراوی کەمەندی زوڵفی تۆن .

لەنێوان (کوشتە) و (بەسـتە) و ، (مەسـت) و (خەراب) ، و (شێخ) و (سولۆك)دا تەناسوب و ، لەنێوان (مەست) و (بەستە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

گەر ــ لـە هەردو نیوە شـیعرەکەدا ــ (کم) و (گم) و (عب) و (من) : ئەگەر . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (دیدەتە) و (زوڵفتە)یش بە (دیدەت) و (زوڵفت) بخوێنرێنەوە و لەگەڵ هـەمزەی (ئـەگەر)ەکە تێکەڵی یەك بکرێن . خەراب (چر) : شـەراب . بەپێی ئەم نوسخەیە ، بە بەراورد لەگەڵ وشەی (سولۆك) لە نیوەی دوهەمی ئەم شیعرەدا ، زیادەڕەوییەکی یەجگار زۆر پەیدا ئەبێ . سولوك (مز) : مولوك . ئەشـگونجێ وشـەی (سولۆك) خۆی (سەلۆك) بێ کە ڕاستەوخۆ واتە : سالیك .

(٣) نەقد : نەخت ، پارە . ڕائیج : ڕەواجدار . سەودا : مامەڵە . مەیدانی خۆشەویسـتی . مەغشـوش : تێکـەڵ لە مس و شـتیوا . ناپاك . کەمعەیار : ئەو زێڕەی بێگەرد نەبێ . سوك . چرۆك : پوچ .

واتە : زێڕی دڵێ کـە لـە بازاڕی خۆشەویسـتیی تۆدا نەڕوا و تۆ پەسەندی نەکەیت و وەری‌نەگری ، زێڕێکی خاوێن نییە ، مسی ئامانجی ناپاکی تیایە ، لەگـەڵ زێڕی بێگەردی خۆشـەویستیی ڕاسـتەقینەدا بەراورد ناکرێ ، قەڵبە ، بۆش و پوچە .

لە دانانی دڵدا بە نەقد ، شوبهاندن و ، لە نیسبەتدانی بێڕەواجی و قەڵبی و کەمعەیاریدا بۆ لای دڵ مەجـاز هەیە .

تۆ (چن) و (عم) : تۆی . کەم عەیارەوو هەم (چر) و (عب) : کەم عەیارەیە ، هەم . (چن) : کەم عەیارە هەمو . قەڵب و (چر) و (ت) : قەڵبە .

(٤) ظوهورات : دەرکەوتن و دیاریدان . ڕاغ : مێرغوزار . بناری سەوز . شکۆفە : خونچە . گوڵی درەختی بەردار . گوڵۆك : وردە گوڵ .

واتە : ئەی وشکە سۆفیی لە خێر و خۆشـی بێبەش ! وەرە دەرێ

دەستی چناری ڕوت و ، سەری شاخ و ، لێوی گوڵ
ڕازانەوە بە خەلعەتی دیباوو بەرگ و توك (٥)

دەس بەندیانە دێن و دەچن سەرو و نارەوەن
صاحێب کولاە و سایەوو بەرگن وەکو مولوك (٦)

توێژێ فڕێدە و بایێکی باڵی خوت بدە، سەیرێکی دنیا بکە چون هەمیشە لە گوڕان و نوێ بونەوەدایە ، تەماشاکە باخ و مێرغوزار چون خویان ڕازاندووەتەوە ، لەلایەکەوە خونچەیە ئەپشکوێ و ، لە لایەکی‌کەوە درەختە گوڵی کردووە و وردە گوڵی گرتووە .

لەنێوان (باغ) و (ڕاغ)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (باغ) و (شکوفە) و (گوڵوك)دا تەناسوب هەیە .

ئە سەیری (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (من) : بچینە . شکوفەوو (ك) و (عب) : شکوفەیە .

(٥) خەلعەت : خەڵات . دیبا : ئاوریشمی هەمەڕەنگ .

واتە : چنارە ڕوتەکەی جاران کە ئەوەندە لق و پوپیشی نەبو وەك درختەکانی‌تر سەر و سیمایەکی بداتێ و ، لوتکەی جاران کەچەڵی شاخەکان و ، لێوی گوڵەکان کە ئەوسا خونچە بون و نوقابون ، ئەمڕو هەمو ڕازاونەتەوە . چنارە ، ئاوریشمی گەڵای لەبەرکردووە و ، شاخە، بەرگی گوڵ و گیای ڕەنگاوڕەنگی پوشیوە و ، گوڵە ، پشکوتووە و توکی کردووە . مەبەست لە توکی گوڵ ئەو پڕوشە وردەیە بەودیوی پەڕەکانیەوەیە . نالی بو چنار دەستی داناوە چونکە لقەکانی بە پاڵ چنارەکە خویدا سەرئەکەون وەك دەستی بنیادەم کە بەپاڵیا شوڕ ئەبێتەوە . لە شاخیش سەری باس کردووە ، چونکە سەری شاخ بە زستانا سپی ئەبێ و زوتریش بەفرەکەی ئەچێتەوە و ڕەش ئەبێتەوە و لە هەر کوێ یەکی‌کەی دیاری‌ترە . بو گوڵیش لێوی باس کردووە چونکە پشکوتن لە لێوەوە دیاری ئەدا و گوڵیش بە پشکوتنا ئەناسرێتەوە . سەرەڕای ئەوە کە مەبەستیشی بووە دەست و سەر و لێو یەك بخا .

نیوەی یەکەمی ئەم شیعرەمان بەگوێرەی نوسخەی (مز) نوسییەوە کە لەوانی‌تر ڕاستتر بو لامان و ، تێکستی نوسخەکانی‌ترمان لەبەر زوریی هەڵە و مەعنا بەدەستەوە نەدان ، خستە پشت گوێ . بەرگ و (کم) و (گم) و (من) : بەرگی .

(٦) دەس بەند : دەست‌گرتنی هەڵپەڕکێ . کولاە : کڵاو ، سایە : سێبەر .

کانێ دەزێن بە ئاو و ، درەخت ئاوسن بە با
شاییی بەهارە ، بولبولە داماد و غونچە بوك (٧)

مولوك : جەمعی مەلیکە بەمەعنا پادشاه .

واتە : سەرو و نارەوەند ئەلێی دەستەی کوڕە لاو و کچی شۆخن لای یەکا دەستیان بۆ هەڵپەڕکێ گرتووە و لەبەر شنەی بادا ئەلەرێنەوە، کڵاوی گۆپکەی گوڵیان لەسەر ناوە و سێبەریان کردووە بۆ ئەوانەی لەبنیاندا دائەنیشن و ، بەرگی گەڵای سەوزی نوێیان پۆشیوە ، ئەڵێی پادشاهن بەم تاج و بەرگ و سایە و زێ و شوێنەیانەوە .

ئەم شیعرە و شیعری پێشوویمان لەبەر ڕوناکیی بابەت و تێکستی نوسخەکانی (چر) و (کم) و (گم) و (من) دا لێرەدا دانا . لەنوسخەکانیتردا لەپاش شیعری دەهەمەوەن و بەرودوایشن . لە نوسخەی (عم)یشدا ئەم شیعرە لێرەدایە و شیعری پێشوی لەپاش شیعری دەهەمەوەیە . ئێمە خۆمان لامانوایە جێگای ڕاستەقینەیان پاش شیعری نۆهەمە .

(٧) دەزێن بە ئاو : بەهاران کە کانێ ئەتەقێ و ئاوێکی ئێجگار لە جاران زۆرتری پیادێ . ئاوسن بە با : بای داراوس کە لە دوازۆژەکانی زستانا ئەوەزێ و درەختی پێئەگەشێتەوە و ئەوەندەی پێناچێ گۆپکە و گەڵا ئەکا . داماد : زاوا .

نالی لەم شیعرەیدا یەکێ لە وێنە شاکاریەکانی خۆی پیشانداوە . بەهاری کردووە بە شایێ و لەم شاییەدا بولبولی کردووە بە زاوا و خونچەی بۆ کردووە بە بوك و ، بای داراوسی دوازۆژەکانی زستان و درەختی تەڕایی تێکەوتووەوەشی هێناوە بۆ پیشاندانی وێنەی ئاوس بونی بوك پاش گواستنەوەی و ، تەقینی کانێ و ئاوی زۆر پیا هاتنیشی کردووە بە منالەکەی کە ئەیبێ ..

لەنێوان (دەزێن) و (بەئاو)دا لەطافەتێکی جوان هەیە ، چونکە هەرچەند لێرەدا ئاوەکە زادەکەیە و پەیدا ئەبێ ، بەڵام وردە ئیشارەتێکیش بۆ ئەوە کراوە کە ئافرەت بەهۆی (ئاو)ەوە ئەزێ و ئیشارەتێکیتریش بۆ ئەوە کراوە کە خوا ئەفەرموێت (وَجَعَلْنا مِنَ المَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ) واتە هەمو شتێکی زیندوومان لە ئاو دروست کردووە . لە ئاوس بونی داریشدا بە با ئیشارەتێك بۆ ئەوە کراوە کە (باه) واتە هێزی پیاو بۆ چونە لای ژن ، وەك چۆن ئیشارەت بۆ (بای داراوس)یش کراوە .

لەنێوان (کانێ) و (ئاو) و (درەخت) و (با) و ، هەروەها لەنێوان

وەك چاوی وشکە صۆفییە کانێ لە دار و بەرد
دەردێن بە صەد تەرەننوم و گریان و نۆکەنۆك (٨)

ڕاییێڵ و تار و ، پۆیی کولۆی بەفرە ، ئابشار
با بای دەدات و ماسیی پێدا دێ وەك مەکۆك (٩)

(بەهار) و (بولبول) و (غونچە) و ، لەنێوان (دەزێن) و (ئاوسن)یشدا تەناسوب هەیە .

تێکستی نیوەی یەکەمی ئەم شیعرە لە نوسخەکانی بەردەستمانا جیاوازیی زۆری تیابو . ئەمەی ئێمە نۆسیومانەتەوە لەسەر نوسخەی (کم)ە . ئەمەش تێکستی نوسخەکانیتر :

(چر) و (گم) و (ت) : **کانێ دەزێن بە تاو و درەخت ئاوسن بە با**

(چن) و (ك) و (اح) : **کانێ دەزێن و درەخت هەمۆ ئاوسن بە با**

(عم) : **کانێ دەزێن بە ئاو و درەخت ئاوسن بە بار**

(کم) : **کانێ دەزێن بە ئاو و درەخت ئاوسن بە با**

(عب) : **کانێ دەزێن و درەخت ئاوسن بە با**

(من) : **کانێ ئەزێن بە ئاو و درەخت ئاوسن بە با**

(٨) تەرەننوم : لەبەرخۆوە گۆرانێ وتن .

واتە : کانییەکان کە لەناو دار و بەرد و شاخەکانەوە هەڵئەقوڵێن و هاژەیان دێ ، کە ئەڕژێنە خوارەوە و ئاوازی جۆراو جۆریان لێ بەرز ئەبێتەوە ، ئەڵێی چاوی وشکە سۆفین کاتێ کە ئەوانیش ئەگرین و فرمێسك ئەڕێژن و لەبەر خۆیانەوە نۆکەنۆك ئەکەن .

نالی مەگەر ئەوەی مەبەست بوبێ کە دڵی ڕەقی وشکە سۆفی بشوبهێنێ بەو شوێنە ڕەقەنانەی کانییان لێ هەڵئەقوڵێ ، ئەگینا زۆر دورە لێیەوە شکۆی وایان بداتێ ئاوی کانێ بکا بە فرمێسکی چاویان و نۆکەنۆکیان بکا بە هاژەی ئاو !

(٩) ڕاییێڵ : ڕایەڵ ، تان ، ئەو تاڵە بەن یا دەزووە ستۆنییانەی لەکاتی تەنینی شاڵ یا جاو یا بەڕە و قاڵێ و شتیوادا تاڵە ئاسۆییەکانیان پیا تێئەپەڕێنرێ . تار و پۆ : تان و پۆ . کولووە بەفر : دانە دانەی بەفری شێ کە بەتوندێ و گەورەیێ بباریێ یا با لە شوێنێکەوە هەڵیگرێ بۆ شوێنێکیکە . ئابشار : تافگە . مەکۆك : مەکۆ .

شەبنم کە نەظم و نەثرە لە ئەوراقی غونچەدا
گۆیا بووە بە زار و زوبان و ددان و پۆك : (١٠)

« نالی » عەجەب بە قووەتی حیکمەت ئەدا دەکا
مەعنایی زۆر و گەورە بە لەفظی کەم و بچۆك (١١)

واتە : تافگەکان بوون بە ڕایەڵ و تان و ، پۆکەشیان کولۆی بەفرە کە با ڕای ئەماڵێ و ئەیدا بە ناویاندا وەك لە هەردوکیان قوماشێك بچنێ . مەکۆی ئەم جۆلاییِ کردنەش ماسییە کە بەناو تان و پۆکەدا ئەڕوا .

پۆ (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (عب) و (من) : پۆد .

(١٠) نەظم : ڕێكدانراو . شیعر . نەثر : بڵاو . پەخشان . ئەوراق : گەڵا . کاغەز . گۆیا : هاتووە زمان .

مەعنای ئەم شیعرە و شیعری دوایی پێکەوەدێ .

(١١) عەجەب : چەندسەیر . ئەدا دەکا : ئەگەیێنێ .

واتە : لەم بەهارە جوانەدا شەونمی ناو پەڕەکانی گوڵ ، چ ئەوانەیان ڕێك نیشتونەتە سەر پەڕەکان و چ ئەوانەیان پرژ و بڵاون ، هەمو لەعاست هونەری نالیدا هاتونەتە دەنگ و ، بە دەم و زمان و ددان و پۆك ئەڵێن : نامەخوا لە نالی ! چۆن وا بە هێزی وردیی خۆی ئەتوانێ مەعنای گەورە گەورە لە چوارچێوەی وشەی کەم و بچوکدا جێگا بکاتەوە .

بە شیعری پێشوودا کە شەونمی لەسەر (ئەوراق) بە (نەظم و نەثر) تیا پیشاندرا و، لە هەردو حاڵەکەیدا بۆ هەڵدان بە شان و باڵی ڕەوانبێژیی نالیدا هاتبوە دەنگ ، لەوانەیە بگەینە ئەوە کە نالی پەخشانی جوانیشی نوسیوە و ، ئەم بەکارهێنانی وشەی (نەظم و نەثر)ە کە هەریەکی دو مەعنا ئەگەیەنن ، بۆ ئەم مەبەستەیە .

★ ★ ★

تیپی میم

— ١ —

به هاوین جەستە خەستەی دەردی گەرمام
بە زستان دڵ شکستەی بەردی سەرمام (١)

لە هێلانەی زەمیندا وەك شتور مورغ
منی قودس ئاشیان بێ باڵ و پەڕ مـام (٢)

— ١ —

(١) جەستە : لەش . خەستە : نەخۆش .
نالی لەم پارچە شیعرەیدا گلەیی لە بەختی خۆی و ناباریی چەرخی گەردوون ئەکا کەوا نە کات و نە شوێن هیچکامیان بە ئارەزووی دڵی ئەو نەهاتوون و هیچیان نەیانتوانیوە حەسانەوەی دڵ و گیانی بۆ دابین بکەن. لەم شیعرەیدا گلەیی لە کات ئەکا و ئەڵێ هیچکام لە وەرزەکانی ساڵ دڵی ئاو نادا و لە هیچ کامیاندا ناحەسێتەوە ، نە لە وەرزی گەرما دا و نە لە وەرزی سەرما دا .

لە یەکخستنی (هاوین) و (زستان) و ، (گەرما) و (سەرما)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (جەستە) و (خەستە) و ، (دەرد) و (بەرد) و ، (گەرما) و (سەرما)دا جیناسی لاحیق و ، لە وشەی (بەرد)یشدا لەطافەت هەیە چونکە (بَرْد) بە عەرەبی واتە سەرما .
بەردی سەرمام (چن) و (عم) و (کم) و (ت) و (مز) و (من) : بەرد و سەرمام . دڵ شکستە (چن) : پا شکستە .

نیوەکانی ئەم شیعرە لە نوسخەی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا بەرودوان .

(٢) شتورمورغ : باڵندەیەکی گەورەیە پێی درێژ و کلکی کورت و باڵی بچوکە . ناتوانێ بفڕێ ، بەڵام زۆر تیژڕەوە ، بە سەعاتێ ٤٠ کیلۆمەتر

له قوربی (قاب قوسین)ی دو ئەبرۆت
منی (أدنی) چ دوّر و دەربەدەر مـام ! (٣)

بەلاّ گەردانی بالاّت بم ئەگەر چوّم
فیدای هیندوّیی خالّت بم ئەگەر مـام (٤)

ڕێ ئەکا . بالاّی دوّ میتر و نیو بەرزە . ئالف و گیانەوەر ئەخوا . بەسەر تەپۆلکەی چەو و وردە بەردەوە هێلانە ئەکا ، قودس ئاشـیان : ئەوەی ئاسمان جێی بێ . قودس : پیرۆز . ئاشیان : هێلانە .

نالیَ لەم شیعرەشیدا گلەیێ لە دەست تەنگەلانێ و بێدەسەلاّتیی خۆی ئەکا کە چۆن ئـەو هەل و دەرفـەتەی بـۆی لواوە بەشی بەجێهێنانی ئەرکەکانی سەرشانی ناکا و لە ئاستی ئەودا نییە . ئەلّێ : من کەسـێکم جێگام ئەبێ بە ئاسمانی بەرزەوە بێ و هێلانـەم لەوێ بێ ، کـەچی وەك وشتر مورغم لێهاتووە ، هەم هێلانەشم بەسەر تەختی زەوییـەوەیە و هەم پەڕ و بالّیشم نییە پێی بفڕم .

(٣) قورب : نزیکیَ . قاب قوسین : ئەوەندەی دوّ کـەوان . أدنی : ئەدنـا ، نزیك . سوّك . مام : مامەوە .

واتـە : پێـوانەی نێوانمان ئەوەندەی پێـوانەی نێـوانی دوّ کەوانی برۆکانتە . کەچی منی ئەوەندە لێتەوە نزیك ، دوّر و دەربەدەر کـەوتوّم لێت و ، دەستم ناتگاتێ .

نالیَ لەم شیعرەدا ئیقتیباسی لـە ئایەتی (ثُمَّ دَنی فَتَدَلّی ، فکانَ قابَ قَوْسَین أوْ أدنی) کردووە .

ئەم شیعرە و شیعری پێشـەوەی لە نوسـخەکانی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا بەرودوان .

(٤) هیندوّ : هیندێ . خالّ . بە خالّ ئەلّێن (خالّی هیندوّ) واتە خالّی وەك هیندێ ڕەش .

مەعنای ئەم شیعرە بەسراوە بە شیعری پاشەوەیەوە .

لە کۆکردنەوەی (بەلاّ) و (بالاّ) دا جیناسی ناقیص و ، لە کۆکردنەوەی (چوّم) و (مام)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (خالّ) و (مام)یشـدا تەناسوب هەیە هەرچەند بەمەعنا (خالّوّ) و (مامە)ش نین .

ئەم شـیعرە لە نوسـخەکانی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا شیعری حەوتەمە .

نەفەس هەروا لە ڕێدا دێت و نایێ
لە سەیر و مەیری ئەسبابی سەفەرمام (٥)

دەمێکە وا لەسەر پێیەك دەسوتێم
لە شەوقی تۆ بە میثلی مۆم و ، هەر مام (٦)

---

(٥) مەیر : دوپاتکردنەوەی وشەی (سەیر)ە بەپێی ڕێ و شوێنی زمانی کوردی وەك (نان) و (مان) و (پیاو) و (میاو) و شتیوا . ئەم دوپاتکردنەوەیە جۆرە بێموبالاتی و بە سوك سەیر کردنێکیش ئەگەیەنێ . مەیر هەروەها بە مەعنا خواردەمەنی و ئازوقەیش هاتووە . سەفەرمام : سەفەرمدام .

واتە هەناسەم بەڕێوەیە ئەیەوێ بێت دەرچێت ، کەچی دەریشناچێ . دودڵە ، نازانێ چی بکا ؟ خۆیشم خەریکی تەماشای توێشوی سەفەری دواییمم ، بەڵام ئەوەندەش گوێی نادەمێ . مەبەستی ئەوەیە بڵێ خۆم بۆ سەفەری ئەو دنیام باش ئامادە نەکردووە . جا ئەگەر ڕۆیشتم ، ئەوا عومری درێژم بۆ تۆ بەجێهێشتبێ و بەقوربانی باڵای تۆ بم . ئەگەر مایشم ، ئەوا بۆ تۆ ئەژیم و لە دەوری خاڵی ڕەشت ئەگەڕێم .

ئێمە وای بۆ ئەچین نالی خۆی ئەم شیعرە و شیعری پێشوی لە شوێنی یەکتری ئێستایان دانابێ ، چونکە وا باشتر مەعنا ئەدەن بەدەستەوە .

لە کۆکردنەوەی (دێت) و (نایێ)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (سەیر) و (مەیر)دا جیناسی لاحیق هەیە .

سەیر و مەیری (چر) و (عب) : سەیری مەیر و . (ت) : لە سەبری سەیری . سەبر : واتە تاقیکردنەوە . (اح) : لە سەیر و مەیرو .

(٦) واتە : دەمێکە بەدەوام لە عیشقی تۆدا وەك مۆم ئەسوتێم ، یا وەك مۆم لەسەر یەك پێ وەستاوم ئەسوتێم ، کەچی هەر ناشبڕێمەوە و دواییم نایەت . ئەشگونجێ (مۆم) بە (موٚم) بخوێنرێتەوە . بەمپێیە مەعناکەی وا لێئەدرێتەوە کەوا لە عیشقی تۆدا وەك مو باریك و لەڕ و لاواز بووم .

لەنێوان (مۆم) و (مام)دا جیناسی لاحیق هەیە .

لەسەر پێیەك (« پەراوێزی » چر) و (عم) : لەسەر یەك پێ . (مز) : لەسەر خۆم هەر . تۆ (« پەراوێزی » چن) : ڕوت .

وەرە قوربان ! بە جان هەردۆ برا بین
کە تۆ بێ مادەر و من بێ پودەر مام (٧)

لە (دار العلم)ی تەحصیلی مەعاریف
وەکو « نالی » جەهۆل و بێخەبەر مام (٨)

— ٢ —

ئـەی تازە جـەوان ! پیرم و ئوفتـادەوو کەوتوم
تـا مـاوە حـەیاتم

دەستێ بـدەرە دەستی شـکستەم ، کە بەسەرچۆم
قوربانی وەفـاتم (١)

---

(٧) بە جان : بە گیان . مادەر : دایك . پودەر : باوك .

واتە : هەردوکمان هاودەرد و هاوئـازارین . تۆ دایکت نییە و من باوك . کەواتە وەرە گیانە ، با هەردۆ ببین بە برای گیانی بەگیانیی یەك . لەنێوان (برا) و (مادەر) و (پودەر)دا تەناسوب هەیە .

هەردۆ (عب) : یەك دۆ . بەمپێیە شیعرەکە مەعنایەکیتری زۆر جوان ئەبەخشێ . واتە : وەرە بە گیان یەك کەس بین ، بە دیمەنیش دۆ برا بین .

(٨) دارالعلـم : خوێندنخانە . تەحصـیل : دەستخستن . مەعاریف : زانست . جەهۆل : هیچ نەزان .

لەوانەیە نـالی مەبەستی لەم شیعرە هەر خۆ بـە کەم دانان بێ و ، لەوانەشە لـە نامۆییدا دینـابێ و مەبەسـتی بێئاگایی بێ لـە هەواڵی سولەیمانی .

بێخەبەر (چن) و (عم) و (عب) و (اح) : بێبەصەر . (ت) : دەربەدەر .

— ٢ —

(١) تازە جەوان : جوانی لە تافی لاوێتیدا . شکستە : شکاو .

ئەم پارچە شیعرە لەو جۆرەیە کـە پێیئەڵێن (موستەزاد) چونکە ئەوەتە لەدوای هەر نیوە شیعرێکیەوە بڕگەیەکی لێ زیاد کراوە .

تۆ یوسـفی نەو حوسنی لەسەر میصـری جینانی
مـن پـیرم و فـانێ
لەم کولبـەیی ئەحزانە نە زینـدوّم و نە مـردوّم
هەروا بـە تەماتم (٢)

نالی لەم پارچە شیعرەیدا ڕوّی دەمی کردووەتە پێغەمبەر (د.خ) و سکاڵای خـۆی لا ئەکا . دیارە ئـەم شیعرەی لەوکاتـەدا داناوە کە لە سەردەمی پیریدا چووەتە مەدینە و زیارەتی قەبری پیرۆزی پێغەمبـەری کردووە .

نالی ئەڵێ : ئەی ئەو جوانەی کە ئیستاش ، پاش مردنت بە هەزار و چەندصەد ساڵ ، هەر لە هەڕەت و تافی جوانیدای و هێزت هەرگیز کز نابێ ، من پیر و ئوفتادە و لێکەوتوم . دەسا هەی بەقوربانی وەفات بم ، تا گیانێکم تیا ماوە دەستێ بدەرە دەستی شکستەم و ڕاستم کەرەوە ، چونکە ئەوەندە پیر بووم پشتم کۆم بووەتەوە و وام لێ‌هاتووە وەك سەرم نیشتبێتە زەوێ و بەسەر بڕۆم بە ڕێدا . یاخود ئیستا دەسـتێ بدەرە دەستی شکستەم و فریام‌کەوە . کە مردیشم، چش ! بەلاگەردانی تۆ بم و بەقوربانی وەفات چۆبم .

لە کۆکردنەوەی (تازە جەوان) و (پـیر) و ، (حەیات) و (وەفات)دا طیباق و ، لە (دەستێ) و (دەستی)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

لە تەنها نوسخەی (کم) و (من)دا نوسراوە (پیرم و ئوفتادەوو کەوتوم) . لە نوسخەکانی‌تردا نوسراوە (پـیر بی ئوفتادەوو کەوتوم) . ئێمە ئەوەی نوسخەکانی (کم) و (من)مان پێ ڕاستتر بو ، چونکە نالی لەپێشاندا بە (تازە جەوان) قسەی لەگەڵ پێغەمبەردا کرد و ، (پیر بی)یش دوعای پیربونە . پیربونیش ئەگەر پیربونی ڕاستییە واتـە عومری درێژ ، ئـەوە دوعای‌وا بۆ پێغەمبەر ناکرێ چونکە لەدنیادا نەماوە . خۆ ئەگەر کینایەش بێ لە بێ‌هێزیی ئایین و بیروباوەڕ ، بەوپێیە کە دژی (تازە جـەوان)ە ، ئەوە ئەبێ بە دوعای شەڕ و ، هەرگیزیش ڕێی‌تێ‌ناچێ نالی دوعای شەڕ لـە پێغـەمبـەر بکـا . لـەبـەرئەوەش کـە زەحمـەتە ئـەم هـەمو نوسخەی دەسنوسە لەسەر هەڵەیەك یەکیان گرتبێ ، ئێمە لامانوایە هەڵە لە نوسینەوەکەدایە و ئەم (پیر بی ئوفتـادەوو کەوتوم)ە لەپێشا بەمجۆرە بووە : (پیر پی افتادهٔ کوتوم = پیری پێ ئوفتادەوو کەوتوم) .

(٢) یوسف : حـەزرەتی یوسف کە مەشهورە بە یوسفی میسـر و ، لەبەر جوانی لە ئەدەبییات و فۆلکلۆری میللیدا کراوە بە نمونە . نەوحوسن :

فەرقێـــکی نەکـــرد نەفسی نەفیســـم بە عینایـــەت
وەحشیـ لـــە ویـــلایەت

لەم گۆشـــەیی وێرانـــەیە هەر مامـــەوە وەك بوم
وەیشومی ولاتـــم (٣)

ئەی قوببـــەیی طەیبە کە دەڵێی حوققـــەیی طیبی !
مەئـــوایی حەبیبـــی !

مســـکێنم و بـــۆ خـــاکی عەطرناکە کـــە هاتـــوم
بەو بۆنـــەوە هاتم (٤)

تازە جوان . جینان : بەهەشت . کولبە : کەلاوە . ئەحزان : جەمعی (حوزن)ە واتە خەم .

نالیـ لەم شیعرەیدا بەراورد لەنێوان توانای پێغەمبەر و بێدەسەلاتیی خۆیدا ئەکا و دەریئەبڕێ کەوا چەند پێویستی بە بەزەیی پێغەمبەرە . ئەڵێ : تۆ لە مەملەکەتی بەهەشتدا وەك یوسفی تازە لاوی لە میسردا و ، منیش پیرێکی لێکەوتوی کونجی کەلاوەی خەفەت گرتوم . نە ئەوەتە زیندو بـــم و بتوانم بـــۆ خۆم بژیـــم و ، نە ئەوەشـــە بمرم و بـــۆ خۆم بحەسێمەوە .

ئەم شیعرە ئیشارەتێکیشی بە چاوەڕوانیی کردنی حەزرەتی یەعقوبی کوێر و پیر تیا کراوە کە هەواڵێکی یوسفی کوڕی بۆ بێ .

لە کۆکردنەوەی (یوسفی نەوحوسن) و (پیرم و فانیـ) و ، (میصری جینان) و (کولبەی ئەحزان)یشدا طیباقێکی جوان هەیە .

(٣) نەفیس : حەسود . عینایەت : گوێ‌پێدان و خزمەت‌کردن . وەحشیـ : کێویـ . ویلایەت : ئاوەدانیـ . بوم : کوندەبەبو . وەیشوم : وەیشومە ، نەگبەتیـ .

واتە : نەفسی بەد و حەسودم هەروەك خـــۆی ماوەتەوە و هەرچیـ خزمەتی کراوە چاکتری نەکردووە . لەبەر خراپیی خۆم ڕوی ئاوەدانیم نییە و ، دورە پەرێز لە کونجی وێرانەدا ماومەتەوە وەك کوندەبەبو و ، بچمە هەر لایەك ئەبم بە مایەی نەگبەتیـ بۆ ئەو شوێنە .

لەنێوان (مامەوە) و (بوم)دا تەناسوبی لەفظیـ و ، لەنێوان (وێرانە) و

هەرچەنـــدە کە من عەبـــدم و ڕۆزەردم و عاصیم
مەئموڵـــە خەلاصـــیم
قوربـــانی بیـــلالم کـــــە هیـــلالانە هەڵاتـــۆم
هەر عەفوە خەڵاتم (٥)

(بۆم) و (وەیشۆم)یشدا تەناسوب هەیە .

هەر (مز) : ئەوا .

(٤) قوببە : گومەزێ . طەیبە : ناوی شـــاری مەدینەیە کە قەبری پیرۆزی پێغەمبەری تیایە . حوققەی طیب : سندۆق یا قوتوی بۆن خۆشێ . مسکێن : فەلاحی بێزەوێ. عەطرناك: عەتراوی، بۆنخۆش . بەوبۆنەوە: بە بۆنی ئەو خاکەوە ، یا بەهۆی ئەو خاکەوە .

ناڵێ لەم شیعرەیدا ڕۆی دەمی ئەکاتە گومەزیی مزگەوت و مەرقەدی پێغەمبەر و ئەڵێ : ئەی ئەو گومەزییەی مەرقەد و مزگەوتی پێغەمبەر لە شاری مەدینەدا ، کە ئەڵێی ســـندۆقی بۆنخۆشـــیت (مەبەســـت لـــە بۆنخۆشییـــەکە لاشـــەی پێغەمبـــەرە لـــەناو خاکـــا) ، تـــۆ جێگـــای خۆشەویستەکەی منی کە پێغەمبەرە و ، منیش مسکێنێکی بێزەویم بۆ ئەم خاکە بۆنخۆشە عەتراوییە هاتۆم ، بۆنی ئەم خاکە ڕایکێشـــاوم ، یا بەبۆنەی ئەم خاکە عەتراوییەوە هاتۆم .

لە یەکخستنی (طەیبە) و (طیب) و ، (هاتۆم) و (هاتم)دا جیناسی ناقیص و لە (بەوبۆنەوە)شدا ، وەك ڕۆنمان کردەوە ، لەطافەت هەیە . ئەشگونجێ (مسکێن) بە (میسکین) بخوێنرێتەوە واتە میسکاوێ و حەز لە میسك کردۆ . بەمپێیە لەنێوان (میسکین) و (عەطرناك)یشدا تەناسوب پەیدا ئەبێ .

بۆ خاکی عەطرناکە کـــە هاتۆم (عم) و (گم) : بەو خـــاکە عەطرناکەوە هاتۆم . (کم) : بەو خاکی عەطرناکەوە هاتۆم . (عب) و (تۆ) : بۆ خاکی عەطرناکێکە هاتۆم . (من) : لەو خاکی عەطرناکە کە هاتۆم . بەپێی ئەم نوسخەیە (خاکی عەطرناك) صیفەتی مەککە ئەبێ .

(٥) عاصێ : گوناهبار . مەئموڵ : چاوەڕوانێ کراو . خەلاصێ : ڕزگاربۆن . بیلال : بیلالی حەبەشێ ، بانگدەری پێغەمبەر (د.خ) . هیلالانە : وەك مانگی یەکشـەوە .

واتە : هەرچەند من بەندە و ڕۆزەرد و گوناهبارم ، هەر چاوەڕوانی ڕزگاربۆنم بەهۆی تۆوە . بەقوربانی بیلال بم کە بانگی دا و خەڵکی بانگ

موددێــکه کــه هەمگەردشی دەورانی ســوپیهرم
موغبــەڕ بووه میهرم
ئاوێنــەیی دڵ شاهیده هەرچەنــده ســییەهـ ڕۆم
مــیرئاتی جــەلاتم (٦)

کرد ڕۆبکەنە تۆ بۆئــەوەی لەسەر دەستی تۆدا ئــازاد بن و گوناهیان ببەخشرێ و ، منیش ڕۆزەرد و لەڕ و لاواز ، وەك مانگی یەکشەوە ، هەڵاتم و هاتــم و ڕۆمکردە تۆ . دیــارە خەڵاتی منێ کــە ئەڵێی مانگی یەکشەوەم (و کەواتە مانگی یەکشەوەم پیشان داوی) هەر ئەوەیە ئازادم کەیت و لە گوناهم خۆش بێ .

ئەم شیعرە ئیشارەتە بەوەکە جاران مژدەی بینینی مانگی یەکشەوەیان (دیارە بۆ مانــگە گرنگەکانی وەك موحــەڕڕەم و مەولــوود و ڕەجەب و ڕەمەزان و شەشەڵان و قوربان) ببردایە بۆ گەورەی سەردەم ، مژدەبەر خەڵات ئــەکرا . ئیشارەتێکیشی تیا کــراوە بۆئەوە کە لەکاتی دیتنی مانگی نوێدا بانگێك ئەدرا بۆ ئاگاداری . ئیشارەتێکی ناسکیشی تیایە بۆئەوە کە نالی (کە بە خۆی ئەڵێ : کۆیلە) بەدەم بانگی کۆنە کۆیلەیەکیتری وەك بیلالی حەبەشییەوە ڕۆیشتووە .

هیلالانە (عم) و(گم): بیلالانە. بەپێی ئەم نوسخەیە ئەبێ ڕۆی شۆبهاندن بە بیلال ئەوەبێ وەك چۆن بیلال لەتاو جــەور و ستەمی قورەیشییەکان ڕای‌کرد بۆ لای پێغەمبەر ، ئەمیش لەتاو زۆر پێ‌سەندنی گوناه (یا ئەگەر سەرنجێکی قەسیدە شارەزۆرییەکەی بدەین ، لەتاو جەور و ستەمی داگیرکەران) ڕای‌کردووە بۆ لای پێغەمبەر . هەڵاتوم (چن) : هەڵاتم . بەڵام هەڵەیە چونــکە لەگەڵ لەنــگەری شیعرەکانی‌تــردا ڕێك‌ناکەوێ ، ســەرەڕای ئەوەش کــە حاڵەتــە تەصویرییــەکەی خەبەردانــەکەی ، بەپێچەوانــەی شیعرەکانی‌ترەوە تیا ئەگۆڕێ بە خەبــەردان لە شتێکی ڕابوردوی بڕاوە .

(٦) هەمگــەردش : هــاوڕێ . دەوران : خول‌خواردنەوە ، ســوڕانەوە . ســوپیهر : ئاســمان . گەردوون . موغبــەڕ : تۆزاوی . میهر : خۆر . سییەهـڕۆ : ڕۆڕەش . میرئات : ئاوێنە . جــەلا : ڕۆشنی و پاکی و بێ‌گەردی . دەرکەوتن .

واتە : دەمێکی زۆرە لەگەڵ چەرخی گەردوونا ئەسوڕێمەوە بە هەموو چاکە و خراپەیەکیەوە ، هەتاوم لێڵ و مینام گەردی ئەم ڕێگا دوورەی لێ

ئەی مەسـجید و میحرابـگەهت قیبلەیی حاجات
بـۆ ئەهلی موناجات !
مەحجوبی هـەوام و ، ئەمەتە مەشـهەدی مەعلوم
بـۆ ڕاهی نەجاتم (٧)

ئەی مەطلـەعی ئەنـواری هەمۆ قاصـی‌یو دانی
شـەمسی صـەمەدانی
وەك ذەڕڕەیی بێ‌جیلوە نـە مەوجود و نە مەعدوم
جۆیـایی بـەراتم (٨)

نیشتووە . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر دڵ حسێبە ، سەیری دڵم بکە کە ئاوێنەی ڕۆناکی و نوری تۆیە و تۆی تیا دەرئەکەوێ ، سەیری کە چەند پاك و خاوێنە و چەند جوان تۆی تیا دیاری .

لەنێوان (ئاوێنە) و (ڕۆ) و ، (میرئات) و (جەلا)دا تەناسوب هەیە .
موغبەڕ (عم) : ئەغبەر .

(٧) مەسجید : مزگەوت . میحرابگەهـ : شوێنی میحراب . ئەو شوێنەی مزگەوت کە پێش نوێژی تیا ئەوەستێ . قیبلەیی حاجات : ئەو شوێنەی موحتاجـان ڕۆی تێ‌ئـەکەن . موناجـات : پـاڕانەوە . مەحجـوب : شەرمەزار . هەوا : ئارەزۆی نەفس . مەشـهەد : جێگەی کۆبونەوەی خەڵك . ڕاه : ڕێگا .

واتە : ئەی ئەوکەسەی کە مزگەوت و میحرابت قیبلەی موحتاجانە و ، لە هەمۆ لایەکـەوە ڕۆی تێ‌ئەکەن و تیا ئەپاڕێنەوە لە خـوا .. منیش یەکێکم لەوانە و شەرمەزاری ئارەزۆی نەفسم ، هاتومەتە ئێرە و ، ئێرە ئەو شوێنەیە ڕێگای ڕزگاری و سەرفرازیی خۆمی لێوە ئەدۆزمەوە .

(٨) مەطلەع : ئەو شوێنەی خۆر و مانگی لێوە هەڵدێ . قاصی : دۆر . دانی : نزیـك . صەمەدانی : خـوایی . بێ‌جیلوە : بێ‌مایـە . جۆیا : ئەوکەسەی بەدوای شتێکدا بگەڕێ . بەرات : خەڵات .

واتە : ئەی ئەوکەسـەی ڕۆناکی بۆ دۆر و نزیـك ، هەمۆ لای تۆوە هەڵدێت ! . ئەی خۆری خواکرد بۆ ڕۆشن‌کردنەوەی جیهان ! . منی نابوت وەك تۆزێکی بێ‌مایە و هیچ و پوچ وام لەبەر تیشکی خۆری تۆدا ،

لەم خاکی دەری ڕەحمەتی بێ زەحمەتە ، « نالی »
فـیردەوسە مەئـــالی
حاشـا کــە لەمێـدا ببمــە سـائیلی مەحـرۆم
هەرچەند لە عوصاتم (٩)

بۆ ئەوە ناشێم نە بە بۆ و نە بە نەبۆ دابنـرێم . چاوەڕوانی خەڵات و بەراتی تۆم بمگرێتەوە .

نالی لە دوو نیوەکەی ئەم بەیتەدا ، بەرابەر بە هەر وشەیەکی یەکەمیان دژەکەیی لە دووهەمیانا داناوە : (مەطلەعی ئەنوار) بەرابەر بە (ذەڕڕەیی بێجیلوە) . (قاصی و دانی) بەرابەر بە (مەوجود و مەعدوم) . (جۆیای بەرات) بەرابەر بە (شەمسی صەمەدانی) چونــکە صەمەدانی نیسبەتە بۆلای (صەمەد) کە واتە (بێئیحتیاج) و دژی (جۆیای بەرات)ە . لە بەراورد کردنی (شەمس) و (ذەڕڕە)شدا طیباقێکی ئێجگار قوڵ هەیە . هەروەها لە (قاصی) و (دانی)یشدا طیباق هەیە .

بێجیلوە (کم) و (من) : پێچیدە .

(٩) فیردەوس : بەهەشت . مەئال : سەرەنجام . لەمێدا : لێرەدا . سائیلی مەحرۆم : ســوالکەری بێبــەش . عوصات : گوناهبــاران ، جەمعی عاصییە .

واتە : لــەم خــاکی دەرگای ڕەحمــەتی بەئاســانی و بێ مەینــەت دەسکەوتووەی پێغەمبەردا ، نالی سەرەنجام بەهەشتی دەسگیر ئەبێ . من هەرچەند گوناهباریش بم ، هەرگیز لەم شوێنەدا بێبەش نابم و ، نابم بە سوالکەرێ بە نائومێدی بگەڕێتەوە .

لە کۆکردنەوەی (ڕەحمەت) و (زەحمەت)دا جیناسی موضاریع هەیە و لە ڕستەی (دەری ڕەحمەت)دا ئیشارەت کراوە بۆ ئایەتی (وَما أرْسَلْناكَ الاّ رَحمةً للعالَمين) و ، لە (سائیلی مەحرۆم)یشدا ئیشارەت کراوە بۆ ئایەتی (وَفي أمْوالِهم حَقٌ مَعلوم ، للسائِلِ والمَحْرُوم) . نالی کە لە نیوە شـیعری یەکەمدا خۆی بە (نادیار) و ، لە نیـوەی دووهەمدا خۆی بە (دیار) داناوە ، شێوەی ئیلتیفاتی بەکارهێناوە لە غائیبەوە بــۆ موتەکەللیم .

ڕەحمەتی (چر) : ڕەحمەتە . بەپێی ئەم نوسخەیە (نالی) موبتەدا و (بێزەحمەتە) خەبەری ئــەبێ . بەپێی نوسخەکانیتریش (بێزەحمەتە)

حەنایی کردووە پەنجەی بە خوێناوی دڵی زارم
ئەمە ڕەنگە شەهادەت بێ کە کوشتەی دەستی دڵدارم (١)

گوتم : ئایا بە زاری خۆت دەپرسی حاڵی زاری من ؟
بڕۆی هێنایە یەك ، وەك شكڵی (لا) یەعنی کە بێ زارم (٢)

صیفەتی (ڕەحمەتی) و ، (نالی) هەر موبتەدا و ، خەبــەرەکەی ڕستەی (فیردەوسە مەئالی) ئەبێ .

بەرابەر بە یەك دانانی (نالی) و (مەئالی) ، وەك لە سەرەتاکەدا ڕۆن کراوەتەوە ، بەڵگەیەکی‌تری ئەوەیە کەوا نازناوی نالی بــە لامی سـوکە نەك بە لامی قەڵەو .

ـ ٣ ـ

(١) حەنایی : خەناوی ، سوور . زار : بریندار . شەهادەت : شەهیدی . شایەتی .

واتە : یار پەنجــەی خۆی بە خوێــناوی دڵی برینــداری من سوور کردووە و ئەڵێ خەنەم تێگرتووە . لەوانەیە ئەم پەنجە سوور بوونەی یار ببێ بە بەڵگەی بە شەهیدی مردنی من کەوا بە دەستی کافرێکی بێ‌ڕەحمی وەك ئەو کوژراوم ، یا ببێ بە شایەتی بۆم کەوا کوشتەی دەستی ئەوم .

حەنایی (کم) و (گم) و (من) : خەنــاوی (عب) : حەناوی . لەوانەیە ئەمیش (خەناوی) بــوبێ . کردووە (ت) و (مز) : گرتــەوە . پەنجەی (چر) و (چن) : پەنجە . (ت) : یارم . خوێناوی (ت) : خوناوی . ڕەنگە (کم) و (گم) : ڕەنگی یا ڕەنگێ .

(٢) زار (ی یەکەم) : دەم . زار (ی دووهەم) : نارەحەت . لا : لامەلفەلا کە واتە نەء ، کە ئەگەر وابنوسـرێ : (لا) ، تارادەیــەك وەك کــەوانی لێ دەرئەچێ و لە (برۆ) ئەچێ . زار (ی سێهەم) : دیسانەوە دەم ، یاخود لەگەڵ (بێ)کەدا پێکەوە وشەی (بێزار) پێك دێنن .

واتە : بە یارم گوت ئاخۆ هەرگیز ڕێ‌ئەکەوێ ئەوەندە لوتفت لەگەڵم هەبێ بە دەمی خۆت هەواڵێکی حاڵی نارەحەتم بپرسی ؟ ئەویش برۆکانی وەك وشەی (لا) هینایەیەك و هیچی نەوت ، تەنها بەو برۆ هێنانە یەکەی

عەجەب ئەستێرە شەو هەڵدێ لە تاوی خوسرەوی خاوەر
بە ڕۆی تۆم دیدە هەڵنایێ شەو و ڕۆژ ، ئەرچی بێدارم (٣)

پێی ڕاگەیاندم کە دەمی ئەوەندە بچوکە قسەی پێ ناکرێ ، یاخود بێزار و وەڕسە لێم و وەڵامم ناداتەوە .

لەنێوان سێ وشەی (زار)دا جیناسی تەواو و ، لە (بێزارم)دا لەطافەت هەیە . لەبەینی (خۆت) و (من)یشدا تەقابول و لە کۆکردنەوەی (وتم) و (بڕۆی هێنایەیەك)دا کە یەکەمیان قسە کردن و خۆ بە کەم دانان و دوەمیان فیز و خۆ بە زل زانین ئەگەیەنێ ، طیباق هەیە . هەروا لە (ڕۆی هێنایە یەك) و (بێزارم)دا بە هەردو مەعناکەی تەناسوبێکی جوان هەیە ، چونکە ناوچاو هێنانەیەك و ڕۆگرژکردن لەگەڵ (نا) وتن و (بێزاری) یا (بێزاری)دا گەلێ گونجاوە .

گوتم (چر)و (چن) و (کم) و (من) : وتم .

ئەشگونجێ (لا)کە و (یەعنی)یەکە بەیەکەوە ببەستێن و ببن بە (لایعنی) واتە : گوێی لێ نییە . بەمجۆرە مەعناکەی وای لێدێتەوە : بڕۆی بەشێوەیەکی بێموبالاتانە هێنایە یەك ، واتە دەمی نییە ، یا تاقەتی نییە وەڵام بداتەوە .

(٣) خوسرەوی خاوەر : پادشای ڕۆژهەڵات ، کینایەیە لە خۆر .

واتە : من سەرسام ماوم ! من بە شەو و بە ڕۆژ بێدارم و لەگەڵتام ، لەگەڵ ئەوەش نە بە شەو و نە بە ڕۆژ چاوم لە ڕۆتا هەڵنایەت و ناوێرم سەیرت بکەم ، کەچی ئەستێرە کە تا خۆر دیار بێ ئەو دیار نییە و بە ڕۆژ نوستووە ، لە خۆر ناترسێ و بە شەو هەڵدێ و ئەکەوێتە جریوە جریو !

نالی لەم شیعرەیدا ڕۆی یاری بەرابەر بە خۆر و چاوی خۆی بەرابەر بە ئەستێرە داناوە و بڕیاری داوە کەوا ڕۆی یار لە خۆر کاریگەرترە . ئەوەتە چاوی خۆی کە هەمیشە بە شەو و ڕۆژ لە بەرابەر ڕۆی یارەوەیە و ساتێ لێی دور ناکەوێتەوە،هەرگیز یارای هەڵهاتنی لەعاستی ئەودا نییە. کەچی ئەستێرە کە تیشکیشی لە خۆر وەرئەگرێ و بە ڕۆژیش لایا نییە، ناترسێ ، بە شەو هەڵدێ .

لە کۆکردنەوەی (ئەستێرە) و (شەو) و ، (ڕۆ) و (دیدە)دا تەناسوب و، لە بەینی (هەڵدێ) و (هەڵنایێ) و ، (شەو) و (ڕۆژ)دا طیباق هەیە .

شەو هەڵدێ (چر) و (عب) : هەڵدێن شەو. لە تاوی (عب) : لە تابی. بە ڕۆی (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (عب) و (من) : لە ڕۆی . ئەرچی (عم) و (کم) و (گم) و (من) : گەرچی .

طەبیبی من دەبێ دەخڵی هەبێ ، صاحیب ئیشارەت بێ
مەگەر چاوت بزانێ من لەبەر چێ مەست و بیمارم ! (٤)

بە سەروم وت کە ڕاستە سەرکەش و بەرزی ، کەچێ لەرزێ :
کە فەرقیشم بگاتە ئاسمان بەندەی قەدی یارم ! (٥)

---

(٤) دەخڵ : پەیوەند .

واتە : مەگەر هەر چاوەکانت عیلاجی دەردی من بکەن ، چونکە حەکیمی من ئەبێ حەکیمێ بێ پەیوەندی بە نەخۆشەکەیەوە هەبێ و لە دەردی بزانێ و ئیشارەتی پێ بکرێ و بتوانێ ڕێی بۆ دانێ . بۆیە مەگەر هەر چاوە مەستە بیمارەکانت کە پەیوەندی مەستێ و بیمارییان لەگەڵ من هەیە ، بزانن بۆچێ من ئاگام لە خۆم نییە و بیماری چیم .. ئەبێ چاوەکانت کە بە ئیشارەتی خۆیان وایان لە من کرد ، ئیشارەت بکەن و ڕێ و شوێنم بۆ دانێن و دەرمانی دەردم بدۆزنەوە . (لە ئەدەبیاتدا چاو بە مەست و بیمار وەصف ئەکرێ) .

لە کۆکردنەوەی (ئیشارەت) و (چاو)دا تەناسوب و ، لە (هەبێ) و (دەبێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

دەبێ (کم) و (من) : ئەبێ . هەبێ (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (مز) و (اح) و (من) : ببێ . ئیشارەت (عم) و (گم) : مرووەت. مەست و (اح) : سست و .

ئەم شیعرە و شیعری پاشەوە لە نوسخەی (چر)دا بەرودوان . لە نوسخەی (عم)یشدا بەیتی حەوتەم لەپێش هەردوکیانەوە دانراوە .

(٥) سەرکەش : یاخێ و ملبەرز . فەرق : تەپڵی سەر . قەد : باڵا .

واتە : بە داری سەروم وت ڕاستە تۆ بەرز و یاخیت و سەر بۆ کەس دانانەوێنی ، کەچێ ئەو لەجیاتیی ئەوەیبەو پیا هەڵدانەی من لە خۆی بایێ ببێ ، کەوتە لەرزین و موچوڕکە بە لەشیا هات و وتی : سەریشم بگاتە ئاسمان ، هەر بەندە و ملکەچی باڵای یارم ، واتە سەرم لەبەر پێیایەتی .

لەنێوان (بەرزی) و (لەرزێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

وت (عم) و (گم) و (مز) و (عب) : گوت . کە ڕاستە (چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : کە ڕاست و . (عم) : کە ڕاس و . سەرکەش و (عب) : سەرکەشی .

له شیرینیی ئەتۆ ، ئەی خوسرەوی تەختی زەمین ، ڕەنگە
بگاتە ئاسمانی بێستون فەرهادی هاوارم (٦)

بڕۆت باڵی هوما سایەی سەری سوڵطانی حوسنت بۆ
خەطت هات و وتی : من ناسیخی طوغرایی خونکارم (٧)

---

(٦) شیرینی : سەرەڕای مەعنای خۆی ئیشارەتیشە بە شیرینی داستانی شیرین و فەرهاد . خوسرەو : پادشا . خوسرەوی پەروێز . بێستون : ئەو شاخەی فەرهاد تاشیی . بە ئاسمانیش ئەڵێن ، چونکە بێستون واتە بێ کۆڵەکە و ئاسمانیش کۆڵەکەی نییە . فەرهاد : دڵداری شیرین و بە هەر بەدبەختێکی هاوارکەریش ئەڵێن و لە وشەی (فەریاد)یشەوە نزیکە.

واتە : ئەی پادشای سەر تەختی ڕۆی زەوی ! ڕەنگبێ من لە عەزرەت جوانی و شیرینیی تۆ هاوارم بگاتە ئاسمان !

لە یەکخستنی (شیرینی) و (خوسرەو) و (تەخت) و (بێستون) و (فەرهاد) و ، (زەمین) و (ئاسمان)دا تەناسوب و ، لە بەرانبەری یەك دانانی (زەمین) و (ئاسمان)دا طیباق هەیە .

لە شیرینیی ئەتۆ (چن) و (ك) و (عب) : بە شیرینیی ئەتۆ . (عم) : بە شیرینییی تۆ . تەختی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (مز) و (من) : ڕۆیی . فەرهادی (چر) و (ت) : فەرهاد و . (عم) و (کم) و (گم) و (مز) و (من) : فەریاد و .

(٧) هوما : باڵدارێکی ئیسقان خۆرە ئەڵێن سێبەر بەسەر هەرکەسەوە بکا بەختەوەر ئەبێ یا ئەبێ بە پادشا . خەط : مۆی تازە دەرهاتوی سمێڵ ، ئەڵێن فلانکەس خەتی داوە واتە سمێڵی بۆز کردووە . جارانیش لە داوێنی لێوی خوارووەوە بۆسەر لوتکەی چەناکە نەخشێکی ستونییان ئەکوتا ، بەوەشیان ئەوت خەت . ناسیخ : هەڵوەشێنەرەوە . ئەو ئایەتەی قورئان کە حوکمی ئایەتێکی‌تر لەناوا هەڵگرێ . طوغرا : مۆری پادشا . زوڵفی لوول . خونکار : خوێنڕێژ . پادشا .

واتە : جاران کە هێشتا مناڵ بویت و موت لێ نەهاتبو ، بڕۆکانت باڵی هوما بون ، سێبەری سەری پادشای جوانیت بون ، بۆ هەرکەست بڕوانییایە بۆی ئەبون بە باڵی هوما ، بۆی ئەبون بە سێبەری سەری پادشا بەسەریەوە . یاخود جاران بڕۆکانت باڵی ، سیبەر وەك سیبەری هوما پیرۆزی ، سەری پادشای جوانیت

سەراپا هەروەکو حەڵقەی زرێ پەروێزەیی خوێنم
بە یەك یەك تیری موژگانی زرێ دۆزت بریندارم (٨)

حەمایێل کە دەمی تێغت لە حەڵقەی گەردنی « نالی »
مەگەر تێراو ببم بەو ڕەنگە ، تینۆی ساعیدی یارم (٩)

بۆن ، هەرکەس بهاتایاتە ژێریان ، واتە بۆ هەرکەسێ بڕوانییایە و بکەوتایەتە بەر ئیشارەتیان ، بەختی ئەپڕا .. ئیستا کە سمێڵت بۆز کردووە ، بەربەرەکانێی زوڵفی ، وەك ئیمزای توغرایێ پێچپێچی ، کچانی خوێنڕێژ ئەکا و ، ئەڵێ دەسەڵاتی ئەو زوڵفانەم لە مەیدانا هەڵگرتووە و ئیتر ڕۆژ ڕۆژی منە . یاخود ئیستا ئەو دەورە نەك هەر برۆکانت نایبینن، زوڵفی وەك توغراشت نایبینێ .. لەوەتەی خەتی ژێر چەناکەت هاتووەتە ئاراوە حوکمی زوڵفیشتی هەڵوەشاندووەتەوە .

ئەم شیعرە دوو ئیستیعارەی موصەڕڕەحەی تیایە : (خەط) لە مەعنای خۆیەوە کە نووسینە ، خوازراوە بۆ گەنەمووی سمێڵ ، یا بۆ ئەو نەخشە ستوونییەی لەژێر لێوی خوارووەوە ئەکوترێ . (طوغرا)یش لە مەعنای خۆیەوە کە مۆری شاهانەیە ، خوازراوە بۆ زوڵفی پێچپێچی کچان . ئیستیعارەکان لەوەوە دروستکراون کە جاران پادشاهان وابووە بۆ ڕاسپێرییێك هەر مۆرێکیان بە کاغەزا ناوە و ، واشبووە کاغەزیان نووسیوە . دیارە کە کاغەزیان نووسیبێ لە مۆرە ڕووتەکە ڕەواتر بووە .

سایەی سەری (عم) : سایە لەسەر . وتی (عم) و (گم) : گوتی . خونکارم (عب) : خەطکارم .

(٨) زرێ : جۆرە کراسێکی کونکونی میتاڵێ بووە جەنگاوەرانی کۆن لەبەریان کردووە لە لێدانی شیر و تیر پاراستوونی . پەروێزە : بێژنگ . زرێدوز : زرێسم .

واتە : بە نووکی تیری بڕانگی زرێ سمت بریندار بووم ، سەرتاپای لەشم وەك بێژنگی لێ هاتووە خوێن دائەدا .

بە یەك یەك (چن) و (کم) و (ك) و (اح) و (من) : بە پەیکی . (گم) : بە نووکی .

(٩) حەمایێل : ئەوەی ڕاست و چەپ لە مل کرابێ وەك فیشەکلغ و شمشێر و شتیوا یا دوعای لەکیفگیراو . ساعید : باسك .

واتە : دەمی تێغت ڕاست و چەپ بدە لە گەردنم با باش ببڕێ و

دەورانییە ، وەك هێڵەکی سەودا ، سەری گێژم
بۆیە بە دەقیقێ مەثەلە هەرچی دەبێژم (١)

خوێنی زۆری لێ بێ ، چونکە تینۆی باسکی یارم مەگەر هەر بەوڕەنگە تێراو ببـم .

حەڵقەی گەردەنی (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (من) : حەلـق و گەردەنی . ببم (عم) و (کم) و (گـم) و (ت) و (عب) و (من) : ببێ . بەمڕەنگە مەعناکـەی وای لێ‌دێتەوە : مەگـەر بەوڕەنگە باسکی تینۆی یارم تێراو ببێ . بەو ڕەنگە (چن) و (ك) : بەو نەوعە . (« پەراوێزی » چر) و (اح) : بەم‌نەوعە . (عم) : بەم ڕەنگە .

— ٤ —

(١) دەورانێ : ئەوەی بە دەوری خۆیا خول‌بخوا ، یا ئەم‌دەس و ئەودەسـی پێ‌بکەن . هێڵەك : هێڵەکی ئارد بێژان کە ئاردە وردەکە لە سۆسەکەی جوێ ئەکاتەوە . سەودا : سەرەخولە تۆش‌هاتێ . دەقیقێ : بە وردێ . وەك ئارد . دەبێژم : ئەڵێم . لە بێژنگ یا لە هێڵەکی ئەدەم .

واتە : سەری گێژم وەك هێڵەکی بەدەستەوە خولاوە ، چۆن هەمیشە بە دەستی ژنی ئاردبێژەوە ئەخولێتەوە ، ئەمیـش هەمیشـە هـەر وا ئەخولێتەوە بە دەوری خۆیا و ، ئەو بیرانە لە تەتەڵە ئەدا کە بە مێشکیا دێن و پڕ و پۆچیان لە یەك جوێ ئەکاتەوە . بۆیە هەرچێ بڵێم و هـەر شیعرێ بنۆسم ، لە بێ‌گەردێ و وردیدا نموونەیە ، وەك چۆن ئاردێ درابێ لە هێڵەك لەوپەڕی خاوێنێ و وردیدایە و هیچ سـۆس و پل و پۆشـی پێوە نییـە .

جگە لەو لەطافەتانەی لە هەندێ وشەی ئەم شیعرەدا هەن و لە مەعنا لێدانەوەکەدا ئیشارەتمان بۆ کردن ، لە وشەی (گێژ)یشدا لەطافەتێك هەیە چونکە (گێژ) بە جۆرە بێژانێکیش ئەوترێ . (گێژ و تەتەڵە) لەناو ژنانا وشەیەکی باوە . لە کۆکردنەوەی (هێڵەك) و (گێژ) و (دەقیق) و (دەبێژم)یشدا تەناسوب هەیـە .

هێڵەکی (چر) و (چن) و (عب) و (مز) : هێڵەك . ئەمە دەست ئـەدا (هێڵەکی) بێ و دەستیش ئەدا (هێڵەکە) بێ . (ك) و (اح) : هێڵەکـە . لەسەر نوسخەی (هێڵەکە) و ڕێ‌تێ‌چوونـی (هێڵەکـە) لە نوسخەکـانی

هەر پەرچەم و پێشانییە فیکری شەو و ڕۆژم
هەر گەردەن و زولفە ئەمەلی دوور و درێژم (٢)

بێ دیدەوو دیداری ، هەمو خوێنە دەگرییێم
یەعنی گوڵ و نەرگس کە نەبێ ، لالە دەنێژم (٣)

(هێلەك)دا نیوە شیعرەکە وا ئەخوێنرێتەوە :

دەورانییە ، وەك هێلەکە ، سەودا سەری گێژم

مەعناکەشی وای لێدێتەوە : سەری گێژی تۆشی دەردی سەودا بوم ، وەك هێلەك وایە بە دەوری خۆیا خول ئەخوا . سەری (ت) و (ك) و(اح) : سەر و .

(٢) پەرچەم : ئەو قژەی ناوچاوان ئەگرێتەوە . پێشانێ : ناوچاوان . ئەمەل : هیوا .

لە هەردوو نیوەکەی ئەم شیعرەدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە ، چونکە دیارە (شەوەزەنگ) لەگەڵ (زولف) و ، (ڕۆژ) لەگەڵ (ناوچاوان) و، هەروا (دووری) لەگەڵ (گەردن) و ، (درێژی) لەگەڵ (زولف)دا پەیوەندیان هەیە . لە کۆکردنەوەی (شەو) و (ڕۆژ)یشدا طیباق و ، لە یەکخستنی (گەردن) و (زولف)دا تەناسوب هەیە .

شەو و (چن): شەب و .

(٣) لالە : گیایەکی بچوکی کێوییە زیاتر لە شوێنی شێداردا ئەڕوێ،ماڵییش ئەکرێ . لە سەرەتای ناوەڕاست مانگی بەهارا پێئەگا . جۆرە کێوییەکەی گوڵێکی سوری هەیە .

واتە : هەرچەند چاو و ڕوی تۆم لێ نادیار بێ ، من لە خەفەتدا لەجیاتیی فرمێسك خوێن لە چاوانم دێ . دیارە کە گوڵ و نەرگسم نەبێ، ئەبێ لالە لە زەویدا بنێژم .

مەبەستی ئەوەیە بڵێ چاوی تۆ وەك نەرگسی مەست و ڕوخسارت وەك گوڵی سور وایە لە بەرچاوی مندا . تا ئەوان دیار بن شادێ و خۆشیمە ، بەڵام کە ئەوان نەبون ، لە خەفەتدا فرمێسکی سور لە چاوانم ئەڕژێنمە زەوی و ئەوەندەش زۆری ئەڕژێنم ، بەرز ببێتەوە ، وەك بڵێی نەمامی لالەم ناشتبێ .

لە (گوڵ) و (نەرگس)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە . (ڕومەت)ی یار بە (گوڵ) و (چاو)ی بە (نەرگس) شوبهێنراوە . ئەنجا

ڕەنگ و ئەثەری شۆڕشی لەعلی نمەکینە
ئەم ئەشکە کە بەم سوورییو سوێرییە دەڕێژم (٤)

(ڕومەت) و (چاو) لابراون و پێ شوبهێنراوەکان کە (گوڵ) و (نەرگس)ن لەجێیان دانراون . نیوە شیعری یەکەمیش نیشانەی ئەمەیە . هەروەها لە (لالە)شدا ئیستیعارەیەکی موصەڕڕەحە هەیە ، چونکە (فرمێسکی سوور) شوبهێنراوە بە (گوڵی لالە) و ئەنجا (فرمێسکی سوور) لابراوە و (لالە)ی لە شوێندا دانراوە و نیشانەش ڕستەی (خوێنە دەگرییم)ە لە نیوە شیعری یەکەمدا .

لە هێنانی (گوڵ) و (نەرگس)دا بەدوای (دیدە) و (دیدار)دا لەف و نەشری موشەووەش هەیە .

دیدەوو (چر) و (ت) و (اح) : دیدەیی . بەڵام مەعنای بەئاسانی نایەت. (مز) : دیدەنی . هەمۆ (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (من) : ئەتۆ . دەگرییم («پەراوێزی»چر) و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : گرینم . (ك) : ئەگریەم . گوڵ و نەرگس کە نەبێ («پەراوێزی»چر) : کە نەبێ نەرگس و گوڵ . نەرگس (کم) و (گم) و (من) : نێرگس .

(٤) شۆڕش : هەرا . لەعل : کینایەیە لە لێوی یار . نمەکین : خوێیاوێ ، سوێر . کینایەیە لە خۆش و بەتام .

واتە : ئەو ماچەی لێوی وەك لەعل سوور و ، وەك خوێ بەتام و خۆشەت کە کردم ، هەرایەکی لە دەروونما بەرپا کرد ، ئەنجامەکەی ئەوەبۆ ئیستا کە لێمەوە دووریت ، ئەم فرمێسکە زۆرە وەك خوێن سوور و وەك خوێ سوێرە لە چاوانم ئەڕێژم .

لە (سووریێ) و (سوێریێ)دا جیناس هەیە . لە هێنانی (سووریێ) و (سوێریێ)یشدا بەدوای (ڕەنگ) و (ئەثەر)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

نیوە شیعری دوهەم جۆرە لەنگییەکی تیایە لەگەڵ زەوقی نالیێ ناگونجێ . هیچ نەبێ ئەبۆ بووترایە (بەم سووریێو بەم سوێریە ..) . خۆ ئەگەر واشدارێژرایە لەدوای (سوێریێ)یەوە هیچ پاشگرێکیتر نەبوایە گەلێ ڕێکتر و جوانتر ئەبۆ . نوسخەکانی بەردەستمان ، هیچکامیان مەودای دۆزینەوەی شێوەیەکی ڕاستتریان نەداینێ . بۆیە ئێمەش وەك خۆیمان هێشتەوە .

ڕەنگ و ئەثەری شۆڕشی : ئەمە تێکستی نوسخەی (چر)ە .

بێ نییەتی تەقبیلی دەمت عاطیلە ڕۆژوم
بێ حەضرەتی میحرابی برۆت باطیلە نوێژم (٥)

« نالی » وەکو لالە کە شەهیدی غەم و داغە
لەم باغە بفەرمۆ کە ئەویش لێرە دەنێژم (٦)

نوسخەکانی‌تر لە دانان‌و دانەنان و چۆنیەتیی دانانی (واوەکانی عەطف) و (یێکانی ئیضافە)دا جیاوازییەکی زۆریان تیایە . بە ڕای ئێمە هەر ئەمەی نوسخەی (چر) ڕاست و ئەوانی‌تر هەمۆ هەڵە بۆن یا ئیحتیمالی ڕاست و هەڵەیان هەبۆ ، بۆیە گوێمان نەدانێ . سۆرییو سوێرتییە («پەراوێزی» چر) و (کم) و (ت) و (اح) : سوێرییو سۆرییە. (مز) : سۆرییو شۆرتییە .

(٥) نییەت : نیاز . تەقبیل : ماچ‌کردن . عاطیل : پەك‌کەوتۆ . حەضرەت : دیاربۆن . میحراب : میحرابی مزگەوت ، تاقێکی بەرزە لە ناوەڕاستی دیواری پێشەوەی مزگەوتدا سەرەکەی وەك کەوان هاتووەتەوە و پێش‌نوێژ تیا ئەوەستێ . باطیل : بەتاڵ ، دانەمەزراو .

واتە : وەك چۆن ئەگەر ڕۆژووەوان تا دواکاتی حەرام‌بۆنی خواردن و خواردنەوە ، نیازی ڕۆژۆگرتنی سبەینێی لە دڵا نەبێ ، ڕۆژووەکەی دانامەزرێ ، منیش ئەگەر بەر لە دەست‌پێ‌کردنی ڕۆژوم نیازی ماچ‌کردنێکی دەمی تۆم لە دڵا نەبێ (دیارە کە بنیادەمیش نیازی کردنی شتێکی بۆ ، ئەیکا)، ڕۆژووەکەم دانامەزرێ . هەروەها هەر نوێژێ ئەیکەم، ئەگەر لە حوزۆری میحرابی برۆی تۆدا نەبێ و لە بەردەمی تۆدا نەوەستابم و ڕۆم نەکردبێتە قیبلەی تۆ ، ئەو نوێژەم بەتاڵ و بێ‌سۆدە.

لە کۆکردنەوەی (ڕۆژۆ) و (نوێژ) و ، (دەم) و (برۆ)دا تەناسوب و ، لەنێوان (عاطیل) و (باطیل)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (نییەت) و (حەضرەت)دا کە یەکەمیان مەعنای حازرنەبۆن ئەگەیەنێ ، طیباق هەیە . (نییەت) زاراوەیەکی فیقهە .

(٦) داغ : داخ .

واتە : نالی لە خەمی دۆریت و بەهۆی سۆزی زۆریەوە بۆت ، شەهید بووە. نیشانەی شەهیدیەکەشی ئەوەتە وەك لالەی سۆر،سۆر و خوێناوییە . دەسا بفەرمۆ ئەویش لە باخی پڕ لە گوڵی روخسارتا بنێژە و بیخەرە چاڵ و با لەپاڵ نەرگسی چاوتا بێ ، خۆ ئەویش هەر هیچ نەبێ ، مادەم لالەیە ، گوڵە ..

— ٥ —

عومرێکە بە میزانی ئەدەب توحفە فرۆشم
زۆرم وت و کەس تێی نەگەیی ، ئێستە خەمۆشم (١)

لەو گەردەن و عیقدە کە پڕە گەردەن و گۆشت
بەو پێیە کەنارم کە پڕە دامەن و کۆشم (٢)

لەنێوان (نالی) و (لالە) ، و (باغ) و (داغ)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (لالە) و (باغ) و (دەنێژم)دا تەناسوب هەیە .

وەکو لالە کە (ك) و (مز) : کە وەکو لالە . غەم و داغە (گم) : خەم و داخـە . (مز) : غـەم و دەردە . ئەویش (عم) : ئـەمیش . (گم) : منیش !

— ٥ —

(١) میزان : تەرازو . توحفە : عەنتیکە . دیاری . خەمۆش : بێدەنگ .

واتە : دەمێك بو بە سەنگ و تەرازوی ئەدەب شیعری جـوانم بەناو خەڵکا بڵاو ئەکردەوە و عەنتیکە فرۆشیم ئەکرد. بەڵام ئاستی تێگەیشتنی خەڵك ئەوەندە نەوی بو ، هەرچیم وت کەس لێم حاڵی نەبو . بۆیە ئێستا وا بێدەنگ بووم .

ئەم شیعرەی نالی هاوارێکی ناڕەزاییە لە ڕوی کۆمەڵدا دەری ئەبڕێ . ئەو کۆمەڵەی کـە چینی بنـەوەی لەبـەر بەدبـەختی و کوێرەوەری و دواکەوتن نە ئەتوانێ لە هونەری جـوان بگا و نـە لەئاستی ئەوەشدایە قەدری هونەرمەنـد بگرێ . چینی سەرەوەشـی تا بینەقـاقەی نوقمی ڕابواردن و ئارەزوبازی و خـەڵك چەوسـاندنەوەی خۆیەتی و ، ئەگەر جاروبارێکیش لایەك بە لای هونەری جواندا بکاتەوە ، هەر بۆ ڕابواردنی خۆشی خۆیەتی .

لەنێوان (میزان) و (فرۆش)دا تەناسوب هەیە

توحفە (چن) : نوکتە . وت و (عم) و (گم) و (مز) : گوت و .

(٢) گەردەن (ی یەکەم) : گەردنبەند ، گەردانە . عیقد : گوارە . کەنار : دورەپەرێز . دامەن : داوێن .

واتە : من بۆیە لەو گەردنبەند و گوارەی تۆیە کە گەردن و گوێتیـان

وەك طوڕڕەیی پێچیدەیی تۆ ساغ و شکستەم
وەك نەرگسی نادیدەیی تۆ خۆش و نەخۆشم (٣)

ڕازاندووەتەوە ، دوور کەوتوومەتەوە و کەنارەگیر بووم ، چونکە داوێن و کۆشم پڕن لە شیعری وەك گەردنبەند و گوارەکانی تۆ ، بۆیە ئیتر پێویستم بەوانەی تۆ نییە . یا پڕن لە فرمێسکی وەك دەنکی مرواری ، یاخود بەو (پێ)یە لێیان دوور کەوتوومەتەوە کە داوێن و کۆشم گیراوە و ناتوانم هەڵسم بێم بۆلات . بەم‌پێیە نالی زۆر جوان وشەی (پێ)ی لە مەعنای (هۆی ڕۆیشتن)ەوە خواستووە بۆ هۆی (نەتوانینی ڕۆیشتن) .

دووریش نییە (گەردەن)ی یەکەم لەپێشاندا (گەرزەن) بووبێ و لە نووسینەوەدا کرابێ بە (گەردەن). گەرزەن بەو کۆمەڵە مرواری و گەوهەرە نایابانە ئەڵێن پادشاکانی ساسانی تاجیان پێ ئەڕازاندەوە .

لەنێوان هەردوو (گەردەن)دا جیناس و ، لەنێوان (گەردەن) و (گۆش)دا تەناسوب و ، لەنێوان (گۆش) و (کۆش)دا جیناسی موضاریع هەیە .

گەردەن و گۆشت (چر) : دامەن و گۆشم . (چن) : گەردەن و کۆشم . (کم) و (ك) و (من) : گەردەن و گۆشم . (ت) : کەردەن و کۆشت . (عب) : کەردەن و کۆشم . (کاف)ەکانی ئەم دوو نوسخەیە ئەشکونجێ (گاف) بن ، چونکە جاران (کاف) و (گاف) وەك یەك ئەنووسران . بەوپێیە (« پەراوێزی » چر) و (مز) و (ت) و (اح) : بۆ بێیە . (« پەروایزی » چر) : بۆ بێنە . (عب) : بۆچ بێیە .

(٣) طوڕڕە : زوڵف . ئیمزای توغرایی . پێچیدە : لوولخواردوو و لەیەك‌ئالاو. شکستە : تێك‌شکاو . خەتی شکستە کە جۆرە خەتێکی فارسییە. نادیدە: نەبینراو ، نەکراو .

واتە : من وەك زوڵفی لوولی تۆ هەم ساغیشم و هەم تێکیش شکاوم . یاخود وەك زوڵفی لە مۆری توغرایی چووی تۆ، هەم وەك خەتی ساغیشم و هەم وەك خەتی شکستەشم . وەك چاوی ، لە مەستیدا وەك نەرگس و ، لە خەواڵوویەتیدا وەك نەبینراو و نەکراوەی تۆ ، هەم خۆشیشم و هەم نەخۆشیشم . ساغی و شکاوییەکەی زوڵفی یار لەوەوەیە کەوا لەو ڕووەوە کە نەقرتاوە ، ساغە و ، لەو ڕووەشەوە کە لوولە ، شکاوە . خۆشی و نەخۆشیی چاویشی لەوەوەیە کەوا لەو ڕووەوە کە هیچی نییە، ساغە و لەو ڕووەشەوە کە مەست و خەواڵووە، وەك نەرگسی نەپشکووتوو، نەخۆشە .

سەرخۆشی شەرابی دەمی تۆ بوم و ، ئەمێستاش
قوربان ، سەری تۆ خۆش ، کە نەماوە سەری خۆشم ! (٤)

شێخیییو سەراپا دەڵەك و ڕێوی دەپۆشی
« نالی »م و بە ڕووتی لە هەمو دیدە دەپۆشم (٥)

لە کۆکردنەوەی (ساغ) و (شکستە) و ، (خۆش) و (نەخۆش)دا طیباق و ، لە (طوڕڕە) و (شکستە)دا کە هەردوکیان لە بابەتی نووسینن ، تەناسوب هەیە .

نەرگسی (چن) و (ك) و (اح) : دیدەیی. (کم) و (گم) و (من) : نێرگسی.

(٤) واتە : تا تۆم هەبوی و لێم نزیك بوی و قسەت بۆ ئەکردم ، سەرخۆشی ماچی لێو و قسەی خۆشت بوم . ئیستا کە لێم بڕاوی ، سەری تۆ خۆش بێ ، هۆی ئەو سەرخۆشییەی جارانم نەماوە و لەئەنجامی ئەوەوە سەریشم تیا چووە یاخود سەری چاك و سەلامەتی جارانم تۆشی دەرد بووە .

وەك دەرکەوت نالی لەم شیعرەدا (سەرخۆش)ی بە چوار مەعنا بەکارهێناوە : مەست ، دوعای عومر درێژی ، سەری خۆم ، سەری چاك و سەلامەت . لە وتنەوەی سێ جاری (سەر) و (خۆش)دا جیناس هەیە .

قوربان (چر) و (چن) و (ك) : ئیستە . بەڵام جۆرە دوبارە کردنەوەیەکی بێتامە . ئەم شیعرە لە نوسخەکانی (ت) و (مز) و (عب) و (اح)دا نییە .

(٥) دەڵەك : گیانلەبەرێکی کێوییە پێستەکەی پارەیەکی زۆر ئەکا .

واتە : تۆ شێخی ، بەڵام هەر بە قسە ، ئەگینا بە کردار لەجیاتیی ئەوەی وەك پیاوانی ڕاستەقینەی خوا بە کەم قنیات بکەی ، لەسەر تا پێت بە بەرگی گرانبەهای پێستی دەڵەك و ڕێوی دائەپۆشی و بۆیە وەك دەڵەك و ڕێوییش دێیتە بەرچاوی خەڵك ، یا کرداری ئەوانە ئەپۆشیت کە وەك دەڵەك و ڕێوی زیانبەخش و فێڵبازن . منیش نالییەکی هەژار و ڕووت و قووت و بێ پێچ و پەنام و لە هەمو ناتەواوی و کەم و کورتییەك چاو ئەپۆشم ، یا لە هەمو گیانمدا هەر چاوم دائەپۆشم بۆئەوەی عەیب و عاری خەڵك نەبینم .

لەنێوان (دەپۆشی) و (دەپۆشم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

دەپۆشی (چن) : ئەپۆشی . لە هەمو (چر) و (عب) :لە هەوا .

شەو هات و ئەمن مەستی خەیاڵاتی کەسێکم
مەشغوڵی نەفەس گرتنی موشکین نەفەسێکم (١)

لەم حوجرە ، لەبەر پەنجەرە کەوتوم و دەخوێنم
بێعەینی دەڵێی بولبولی گۆشەی قەفەسێکم (٢)

هەم واریثی فەرهادم و هەم نائیبی مەجنوون
وا تێمەگە ، قوربان ، کە گەدا ، بولهەوەسێکم (٣)

— ٦ —

(١) نەفەس : هەناسە . موشکین نەفەس : ئەوەی هەناسەی بۆنی موشك بدا .

واتە : وا ڕۆژ تەواو بۆ و شەو داهات ، کەچێ من هێشتا مەستی بیر کردنەوەم لە یارێك و ، خەریکی ئەوەم هەناسەی خۆم ئەگرم و خۆم وەك ڕاوچێ مات ئەدەم ، بەڵکو یاری هەناسە وەك موشك بۆن خۆش گوزەر بکا و بۆنی هەناسەی بێ بەسەرما .

شەو هات و ئەمن (عب) : شەو هاتووە ، یا هاتەوە ، من .

(٢) بێعەینی : بِعَینِهِ ، کوت و مت .

واتە : لەم ژوورەدا تاق و تەنیا لەبەر پەنجەرەکەدا کەوتوم ، گۆرانی ئەڵێم بۆ خۆم ، کوتومت ئەڵێی بولبولێکم لە سوچی قەفەزێکدا ، لەتاو دەردی دیلیی خۆم ئەخوێنم .

(٣) گەدا : لات و بێکەس . بولهەوەس : أبوالهَوَس ، ئارەزوباز ، دەسبەتاڵ و پوچ و بێمایە .

واتە : ئازیزەکەم ! وا تێنەگەی من کابرایەکی ئارەزوبازی لاتی بێدەسمایەم و لەخۆڕایێ ئیدیعای عەشقی تۆ ئەکەم . من میراتگری فەرهادی بێستوونتاش و مەجنوونی بیابانگەردم ، هەرچێ سامانی خۆشەویستیی ئەوانە بۆ من ماوەتەوە و لە ئاگری دڵداریدا سوتاوم .

ئەم شیعرە لە نوسخەی (چن)دا نییە .

گەدا (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : گەدا و .

گەردەن کەچی تۆم بێ کەشش و ڕست و قەلادە
وا ظەن مەبە ناعارف و هەرزە مەرەسێکم (٤)

وەڵڵاهی کڵاوی سەری من چەرخی دەماڵێ
ببوایە بە دامانت ئەگەر دەستڕەسێکم (٥)

باوەڕ مەکە ڕۆح سەختی غەمی فیرقەتی تۆ بم
بۆ هاتنی تۆ باقییە نیوە نەفەسێکم (٦)

---

(٤) کەشش : بەکێش‌کردن . ڕست : ئەو پەتــەیە ئەکرێتە ملی تانجی . قــەلادە : گەردن‌بەند . ظەن : گومـــان . ناعارف : نەفـــام و نەزان . هەرزە مەرەس : ئەو تانجییەی بە ڕەحەتی نەدرێتەبەر بۆ ڕاو .

واتە : پێویست بەوە ناکا بە زۆر بەکێشم بکەیت و پەت و گەردن‌بەندم بخەیتە مل . من خۆم لە خۆمـــەوە گەردن‌کەچتم و کەوتۆمەتە دوات . وا گومان مەبە نەفامم و ئەگەر بەدوای خۆتا ڕام‌نەکێشی ئەڕۆم بەملا و بەولادا یا مان ئەگرم ، نەخەیر هەمیشە هەر بەدواتەوەم و لەگەڵتام ..

کەشش و (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : کەشش . بەپێی ئـــەم نوسخانە دەست‌ئەدا (کەشش و) یا (کەششی) بێ . (عـــم) و (کـــم) و (گم) : کەششی . ڕست و (چر) و (عم) و (عب) : دەستی .

(٥) چەرخ : ئاســمان . دەمــاڵێ : ئەکوتایـــەوە . دەستڕەس : دەست پێ‌گەیشتن .

واتە : قەســـەم بە خوا ئەگـــەر تاقە جارێـــك دەستم بگەیشـــتایە بە دامێنت . پایەم ئەوەندە پێی بەرز ئەبووەوە کڵاوی سەرم دەرگای ئاسمان بکوتێتەوە .

ئەم شیعرە و شیعری پاشەوەی تەنها لە (عم) و (گم)دا هەن .

(٦) ڕۆح‌ســـەخت : ئەوەی بە زەحمـــەت گیان بەدەستەوە بـــدا و بمرێ . فیرقەت : جیایی . نیوە نەفەس : نیوە گیان .

واتە : وا مەزانە بەرگەی خەفەتی دووریی تۆ ئەگرم و بە گران گیان بەدەستەوە ئەدەم . نەخەیر ، لەبەرئەوە نییە هێشتا ماوم و نەمردووم . ئەو نیمچە گیانەم بۆیە تیـــا مـــاوە ، چاوەڕوانی هـــاتنی تۆم ، ئەمەوێ پێشکەشی هاتنتی بکەم و لەبەرپێی تۆدا بەختی بکەم .

هەر لەحظە دەڵێم من سەگی دەرگام و ، ڕەقیبیش
دێتە سەر و چاوم کە منیش سەگ مەگەسێکم ! (٧)

گرتویە سەگت چاکم و لای تۆمەوە دێنێ
یەعنی وەرە « نالی » کە منیش دادڕەسێکم ! (٨)

---

(٧) ڕەقیب : بەدکار . سەگ مەگەس : مێشە سەگانە ، ئەو مێشەی بە سەر و چاوی سەگەوە ئەنوسێ .

واتە : من هەمیشە ئەڵێم سەگی بەردەرگای یارم و ، بەدکاریش دێتە وێزەم و لە کۆڵم نابێتەوە ، ئەڵێ ئەگەر تۆ سەگی بەردەرگای یاری ، منیش مێشە سەگانەم دێم بە سەر و چاوتەوە ئەنیشمەوە بەرت لێ ئەگرم و ناهێڵم چاوت بە یار بکەوێ .

دەرگام و (مز) : دەربان و . دەربان : دەرگاوان . دەڵێم (کم) و (من) : ئەڵێم .

(٨) دادڕەس : کەسێ دادێ کەسێ بدا .

واتە : سەگەکەت کە بەدکارەکەی بەینمانە ، چاکی گرتوم و بۆلای تۆوەم دێنێ . ئەمەش واتە پێم ئەڵێ : نالی منیش کەسێکم ئەتوانم فریات کەوم و شتێکت بۆ بکەم . دیارە دوژمنیش جاروبار ئەبێ بەهۆی قازانجی بنیادەم .

چاکم و لای (عب) : چاکم ئەلای .

لەوە بەولاوە کە وەك وتمان شیعری سێهەم لە نوسخەی (چن)دا نییە و شیعری پێنجەم و شەشەم تەنها لە نوسخەی (عم) و (گم)دا هەن، ڕێکخستنی شیعرەکان لە نوسخە دەسنوسەکاندا بەمجۆرەیە کە ئێمە لێرەدا نوسیومانەتەوە . بەڵام لە نوسخە چاپەکان و نوسخەکەی (من)دا جیاوازە و بەمجۆرەی بنەوەیە :

(١) لە هەر چواریاندا (١) . (٢) لە هەر چواریاندا (٤) . (٣) لە (عم)دا (٣) ، لە (کم) و (گم) و (من)دا (٢) . (٤) لە (عم)دا (٢) ، لە (کم) و (گم) و (من)دا (٥) . (٥) و (٦) لە (عم) و (گم)دا (٥) و (٦) ، لە (کم) و (من)دا نین . (٧) لە (عم)دا (٧) ، لە (کم) و (گم) و (من)دا (٣) . (٨) لە هەر چواریاندا (٨) .

— ٧ —

ماچی دەمەکەی دامێ کە دامێ سەر و ماڵم

بنوارە چ صەییادە ، چ جەللادە بە حاڵم ! (١)

— ٧ —

ئەم پارچە شیعرە تەنها لە نوسخەی چاپی (عم) و (گم)دا هەیە. چاپی (کم) و نوسخە دەسنوسەکانی بەردەستمان ، هیچ کامیان سوکە ئیشارەتێکیشیان بۆ نەکردووە . شیعرەکە هەرچەند لە چەند لایەکیدا نیمچە شەقڵێکی نالیی پێوەیە ، لاوازییشی زۆرە . لەوجۆرەش نییە کە بڵێین لەوانەیە نالی لە سەرەتای شیعر وتنیدا وتبێتی ، بەڵکو لە شیعری شاعیرێکی خاوەن مومارەسەی ، بەلام سەرنەکەوتو ئەچێ . وێنەکانیشی هەرکام یەکی چەند جار لە شیعری شاعیرانیتردا دوبارە کراونەتەوە و هیچکامیان هونەرێکی جوانی ئەوتۆیان تیا نییە. سەرەڕای ئەوە کە هەڵەی نوسینەوەش کارێکی کردووە هەندێ شوێنی ڕاست نەکرێتەوە . بۆیە ئێمە بە شیعری نالیی نازانین . مامۆستا مەسعود موحەممەدیش کە خاوەنی گەلێ لێکۆڵینەوەی وردە لەبارەی نالییەوە ، لە گفتوگۆیەکی تایبەتیدا وتی « بە هیی نالیی نازانم » . دوکتۆر مارف خەزنەداریش ئەڵێ : «ئاشکرایە هیی نالێ نییە» . (د. مارف خەزنەدار ، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٣٤ ، کانونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانونی دوەمی ١٩٧٦) . بەلام ئێمە لەبەر پشتگوێ نەخستنی کرداری (مامۆستا عەلێ موقبیل) کە بۆ یەکەمجار ئەو بڵاوی کردووەتەوە ، بەپێچەوانەی بۆچونی خۆمان ، لێرەدا بلاوی ئەکەینەوە و هەرکاتێکیش هەواڵێکی کەمان لەبارەیەوە دەسگیر بو ، ئاسانە لەسەر لاپەڕەی یەکێ لە گۆڤار و ڕۆژنامەکانمان چێ پێویست بێ بینوسین .

(١) واتە : کە سەر و ماڵم لەپێناوی یارا دانا و بەتەواوێ لەناوچوم ، ئەوسا ماچێکی دەمی دامێ . هاوار لە یار چۆن ڕاوچییەکی دڵدارانیەتی ، چۆن داوێکیان بۆ ئەنێتەوە .. هاوار ! چۆن خوێنکار و خوێنڕێژێکە .

لەنێوان هەردو (دامێ)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (دەم) و (دامێ) دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (ماڵم) و (حاڵم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

عاشق ـ دەڵێ ـ نابێ کە بدا خۆی لە داوم
زوڵفم کە هەمێ داوە ، هەمێ دانەیە خاڵم (٢)

بۆ تۆزی ڕەهت دیدە سەقاوو موژە جاڕۆب
ترسام کە لە پێت چێت دەمێ جێت بماڵم (٣)

باری غەمی جان ئەبرووەتی تیر و کەمان کرد
یەعنێ قەدەکەی ئەلفی منە ئێستە کە دالم (٤)

---

(٢) ڕستەی (دەڵێ نابێ) لە هەردێ نوسخەکەی (عم) و (گم)دا بە (دڵی نابێ) نێسراوەتەوە . ئەگەر بشڵێین مەعنای شیعرەکە بەمجۆرە ئەگونجێ ، ئەوەمان هەر لە ئەستێدا ئەمێنێتەوە کە پێشان قسەیەك بە دەمی یارەوە نەکراوە تا وتنی ئەم شیعرەش بگێڕینەوە بۆلای ئەو . کەواتە ئەبێ بڵێین (دەڵێ)یە و (دڵی) نییە ، پاش ئەوە ئەتوانین بڵێین وشەی دێهەم (نابێ)یە یا (نابێ)یە و ئێمە دێهەممان هەڵبژارد ، لەگەڵ ئەوەش کە لە تێکڕای مەعنای هەردێ بۆچێنەکە نازازین کە واتە : یار ئەڵێ عاشق نابێ ، یاخود نایەت ، خۆی بدا لە داوم چونکە ئەگەر خۆی لێ بدا تۆش ئەبێ ، زوڵفمە هەمێ تاڵەکانی داون و نراونەتەوە و ، خاڵیشمە دانەی داوەکەیە .

لەنێوان (داو) و (دانە)دا تەناسوب هەیــە .

(٣) ڕەهـ : ڕێگا . سەقا : ئاوهەڵگر . ئاوڕشێنیکەر . جاڕۆب : گسك .

واتە : چاوم داناوە بە فرمێسك ئاوڕشێنی ڕێت بکا و ، برژانگیشم داناوە گسکی بدا بۆت ، بۆئەوەی تۆزی ڕێ نەیەت بە سەر و ڕێتا . بەڵام لەوە ترساوم کاتێ کە جێگاکەت گسك ئــەدەم برژانگێکم بەجێبمێنێ و پاشان بچێ بە پێتا و ئازارت بدا ..

لەنێوان (تۆز) و (ڕەهـ) و (سەقا) و (جاڕۆب) و ، (دیدە) و (موژە)دا تەناسوب و ، لەنێوان (پێت) و (چێت) و (جێت)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (چێت) و (جێت)دا جیناسی موضاریع هەیــە .

(٤) ئەبرووەتی : ئەبرۆتی . لە نوسخەی (عم)دا نێسراوە (ابروتی = ئەبرۆتی) بەڵام شیعرەکە بەمجۆرە لەنگ ئەبێ ، بۆیە لە نوسخەی (گم)یشدا وەك لای ئێمە پینە کراوە . لەگەڵ ئەوەشدا مەعنای شیعرەکە هەر نایەت چونکە (برۆ) بە (کەمان) کراوە نەك بە (تیر و کەمان) و ، سەرەڕای ئەوە (برۆ) هەر خۆی (کەوانێ) بووە .. دیارە شیعرەکە بە جۆرێکیتر بووە و

دەستم مەخە سەر ، تا قەدەمم سوتووە ، چاوم !
یاخۆ بە شیفا هاتووی ؟ چەندێکە ئەنالم (٥)

ڕەنگینە بە خوێناوی دەروونی ، دڵی « نالی »
بنوارە دەڵێ خۆ خەنەیە پەنجەیی ئالم (٦)

— ٨ —

لایقی مەخزەنی طەبعە هەمو کەنزی غەزەلم
قابیلی ضەربی ڕەواجە زەڕ و زیوی مەثەلم (١)

هەڵەی نووسیار وا ئالۆزاندویەتی و ، لەوانەیە ، بە نیشانەی نیوە شیعری داهاتودا ، بڵێین بەمجۆرە بووە :

باری غەمی جان ئەبروی شیری بە کەمان کرد

واتە : باری خەمی سەر دڵ و دەروونە وا بڕۆی وەك شمشێرتی کردووە بە کەوان ، وەك بڵێی بڕۆت وەك باڵای جاران وەك ئەلفی من بو کە ئیستا چەمیوەتەوە و بووە بە دال .

(٥) واتە : چاوەکەم ! دەستم لەسەر دامەنێ ، سەراپام سوتاوە ، با زامم نەکولێتەوە ، یان بۆیە دەستم لەسەر دائەنێی ، چونکە هاتوی شیفای دەردم بی ، لەبەرئەوەی کە دەمێکە ئەناڵێنم . عادەتە کەسێك کە ئەچێ هەواڵی نەخۆشێ بپرسێ ، دەستی ئەنێتە سەر سەری .

(٦) واتە : یار بە خوێناوی ناوەوەی دڵی نالی ، دەستی خۆی ڕەنگاوی کردووە . کەچێ سەیری کە ئەڵێ پەنجەم بۆیە ئاڵ نییە کە خوێنی کەسی پێوەبێ ، بەڵکو خەنەم تێ گرتووە .

لەنێوان دوا وشەکانی هەموو بەیتەکانا جیناسی لاحیق هەیە .

— ٨ —

ئەم پارچە شیعرە نایابەی نالی لە هیچکام لە نوسخە دەسنوس و چاپەکانی بەردەستمانا نییە . بە خەتێکی خۆش لەسەر پارچە کاغەزێکی کۆن نوسرابووەوە لەگەڵ چەند پارچە شیعرێکی فارسیدا ، لەوە ئەچوو پەڕەی دڕاوی کتێبێك بێ ، برای بەڕێز کاك محمد فرج محمد قوتابیی دوا پۆلی کوللییەی ئیمامی ئەعظەم داینێ . شایانی سوپاسێکی زۆرە .

سایەیی پایە وەکوو باڵی هوما و بازی سپیم
نە وەکو بوومی قەدەم شووم و ، نە هەمڕەنگی قەلم (٢)

ناوەڕۆکی شیعرەکە لەوە ئەچێ وەڵامی هەندێ کەسی بەدکار بێ کە لە بارەگای دەرباری بابان یا شوێنێکی‌تری خاوەن پایەی‌وادا خراپەی نالییان وتبێ و ، ئەویش بە دەربڕینی شان و شکۆی خۆی بەرپەرچی دابنەوە . شیعرەکە یەکێکە لە شاکارەکانی شیعری نالی و ، ئەوەی مایەی سەر سوڕمانە ، ئەوەتە چۆن ئەوەندە زۆر بڵاو نەبوەتەوە ، لە هەموو یا لە زۆر لە دەستنووسەکاندا هەبێ .

(١) مەخزەنی طەبع : شوێنی چاپ . کەنز : گەنجینە . ضەرب : دراو لێدان . ڕەواج : ڕۆیشتنی پارە لە بازاڕا . مەثەل : قسەی نەستەق و بەتوێکڵ .

واتە : هەرچی شیعرم هەیە وەك زەڕ و زیوی ناو گەنجینە وایە و شایانی ئەوەیە لە عەماری چاپخانەدا دابنرێ،واتە لە چاپ‌بدرێ و،هەرچی قسەی نەستەق و بەتوێکڵم هەیە بۆ ئەوە ئەشێ بڵاو ببێتەوە بە وڵاتانا و ، وەك پارەی ڕەواجی وەخت چۆن لێ‌ئەدرێ و خەڵك دەستاو دەستی پێ‌ئەکەن ، ئەمیش خەڵك دەما و دەم بۆ یەکتریی بگێڕنەوە .

ئەشگونجێ مەبەست لە (طەبع) چاپ نەبێ ، بەڵکو (طەبیعەت) بێ ، واتە : گەنجینەی شیعری من شایانی ئەوەیە لە عەماری طەبیعەت و بەدڵ‌بووندا دابنرێ .. تاد . ئەگەر مەبەست لە (طەبع) مەعنای یەکەم بێ کە چاپخانەیە ، ئەوا نالی شایانی قەدر زانین و شانازی پێوە کردنێکی زۆرە وا بەجۆرێك ئاواتی لەچاپ‌دانی بەرهەمەکانی دەرئەبڕێ . ئەوەندەی ئێمە بزانین هیچ ڕۆشنبیرێکی کورد ، بەر لە نالی ، ئەم ئاواتەی دەرنەبڕیوە .

(٢) سایە : سێبەر . هوما : باڵندەیەکی پیرۆزە ئەڵێن بەسەر هەرکەسێکەوە بنیشێتەوە و سێبەری بەسەردا بکا ، ئەبێ بە پادشا . بازی سپی : جۆرە بازێکی بەنرخە . بووم : کوندەبەبوو کە کەلاوە و ویرانە ئەکا بە مەنزڵگای خۆی و نیشانەی نەگبەتییە . قەل : قەلەڕەش کە هەر ئەقڕێنێ و خەڵك بە نیشانەی خێری نازانن .

واتە : من لە هەرکوێ بم مایەی فەڕ و بەرەکەتم بۆ ئەو شوێنە و ، کەسێکم سێبەرم لەئاستی سیبەری باڵی هومادایە خێرم بەدەمەوەیە و ، وەك بازی سپی بۆ کەشکەلانی فەلەك ئەفڕم و بە شوێنی نەوی و شتی

کەوکەبەی طەلعەتی شاهانەیی تۆم بورهانــە :
کە لەسەر موددەعی ، سوڵطانی موبینە جەدەلم (٣)

ڕۆژ سەری کوڵمتە ڕۆناکیی نوری بەصەرم
شەو خەمی زوڵفتە تاریکیی طوڵی ئەمەلم (٤)

حەرەکاتم سەکەنات و ، سەکەناتم حەرەکات
چوستە ، سستی ، قەوییە ضیعف و ، سەریعە کەسەلم (٥)

هیچ و پوچ ڕازی نـابم .. کوندەبەبۆ نیم نیشانەی وێرانە و نەگبەتی بم و ، قەل نیم هەر دەنگم بێ و بە ئاوازێکی ناساز بقڕێنم

(٣) کـەوکەبە : شان و شکۆ . طەلعەت: ناوچاوان . بورهان : بەڵگە . موددەعی : ناحەزی لاف و گـەزاف لێدەر . سوڵطان : دەسەڵات . موبین : ئاشکرا و دیاری . جەدەل : بەرپەرچدانەوەی یەکتر بە گفتوگۆ.

واتە : بەڵگەی زاڵیی قسەی من بەسەر قسەی بەدکاری ناحەزدا ، ئەو شان و شکۆ و پایەی بەرزەیە کە تۆ هەتە و لـە سایەی منی هوما ئاسا و وەك بازی سپییەوە دەسگیرت بووە !

هەزار ئافەرین لە نالیی هونەرمەندی سەربەرز .. بە خۆدا نازین و باوەڕ بە خۆ کردن و سەرکوتکردنی دوژمن ئاوا نەبێ ، بۆچی باشە ؟ !

(٤) بەصەر : چاو . خەم : چەمیوە و لوول . طوڵی ئەمەل : درێژیی هیــوا.

واتە : ڕۆناکیی نوری چاوم بە ڕۆژدا بە تیشکی سەری کوڵمی تۆیە و، ئاواتی دووری بەرچاو تاریك و نەهاتووەدیشـم کە بە شەو بـیری لـێ ئەکەمەوە ، زوڵفی ڕەش و ئاڵۆزتە کە لە ڕەشییەکەیدا لە بەرچاو تاریکیی ئاواتەکەم و لەو کاتە ئەچـێ کە بـیری لێ ئەکەمــەوە تیایـدا و ، لـە ئاڵۆزییەکەیشیدا لە ئاڵۆزی و گرێ تێکەوتنی ئاواتەکەم ئەچێ .

(٥) حەرەکات : جوڵە . سەکەنات : دامرکان . چوست : چالاك . کەسەل : تەمەڵی .

واتە : جوڵەم وەك دامرکـان وایە و کـەس پێی نـازانێ ، کـەچی لەڕاستیشدا هەر لە حاڵی جوڵەدام و کار ئەکەم و ، تاوێکیش دامرکانم نییە هەمیشە هەر لە جوڵە و کاردام . سستیـم لە ئاسـتی بزێویـی خەڵکدایە و ، بێهێزیم لەئاستی هێزیـاندایە و ، تەمەڵیـم لەئاسـتی

بێش و کەم بێ شکەم و حیرص ، وەکو طیفلی ڕەضیع
زاوییە بێشکەم و ، بێ شکم و بێ حییەلم (٦)

خوانی ذی شانی جیهان هەنگی خۆشاهەنگە ، وەلێ
مێشی دەم نۆشم و ، دوم نێشم و ، عەکسی عەسەلم (٧)

پەلەکردنیانایە . مەبەستی لەوەیە لە هیچدا لە کەس ناچم و لە هەمو دیمەنێکی بزێویی ئادەمیزاددا لە خەڵك باڵاترم .

نالی لەم مەسەلەی (حەرەکات) و (سەکەنات)ەدا ئیشارەتی بۆ وتەیەکی عیلمی کەلام کردووە کە (حەرەکە) و (سوکون) بەمجۆرە ئەناسێنێ : (الحركة كون" ثانٍ ، في آنٍ ثانٍ ، في مكانٍ ثانٍ . والسكون كون" ثانٍ ، في آنٍ ثانٍ ، في مكانٍ اولَ ، ولايُشترطُ فيه اللبثُ) . واتە : جوڵە بونێکی دوهەمە ، لە کاتێکی دوهەمدا ، لە شوێنێکی دوهەمدا . دامرکانیش بونێکی دوهەمە ، لە کاتێکی دوهەمدا ، لە شوێنێکی یەکەمدا و ، مانەوەشی لەو جێگا یەکەمەدا تیا نەکراوە بە مەرج ، ئەگینا سەرلەنوێ ئەبێتەوە بە جوڵە و جوڵەیەکی نوێ پێكدێنێ .

(٦) بێش : زۆر . شکەم : سك . حیرص : تەماع . ڕەضیع : شیرە خۆرە . زاوییە : سوچ ، گۆشە . بێشکە : بێشکەی مناڵ . شك : گومان . حییەل : حِیَلْ ، جەمعی حیلەیە واتە فێڵ .

واتە : کەم و زۆر بەدوای ورگ و نەوسدا ناگەڕێم و تەماعم نییە ، وەك منالی شیرەخۆرە وام کە بە زۆر کەم قنیات ئەکا . لەم جیهانەدا تەنها بەشی خۆم جێگام هەیە ، وەك منالێك لە بێشکەدا ڕاکشابێ و،دڵپیس و گوماناوی نیم لە خەڵك و فڕ و فێڵ نازانم .

لە یەکخستنی وشەکانی (بێش و کەم) و (بێ شکەم) و (بێشکەم) و (بێ شکم)دا ، جیناس و وشەئاراییەکی زۆر باڵا هەیە .

(٧) خوان : سفرە . ذی‌شان : ذيشَأنْ ، خاوەن پایە . خۆشاهەنگ : خۆش ئاواز و خۆش بزوتن . پورەی هەنگ کە لە دەوری کورەکە کۆئەبنەوە . وەلێ : بەڵام . مێش : مێش هەنگ . دەم نۆش : خوێن‌مژ ، ماچ‌کەر و شیلەگری دەمی وەك گوڵ . دوم نێش : چزو ئازاراوی . عەکسی عەسەل : پێچەوانەی هەنگوین ، تاڵ ، لەسەع ، لَسَعْ واتە پێوەدان و گەستن .

واتە : خوانی پیاوی گەورە لەوە ئەچێ کە پورە هەنگ لە دەوری

عاجیزی شوکری تەمامی نیعەمم سەر تا پا
کە نە ڕیش بەڵم و ، نە کۆسە و ، نە کەل و گۆج و شەلم (٨)

« نالی »یو سینەیی بێ‌کینەیی چاکم ، ئەمما
چاکی دامەن تەڕم و ، وشکە سەرابی عەمەلم (٩)

کۆرەکە خڕ ئەبنەوە . ئەو خۆی کۆرەی هەنگە و ئەوانەش لە دەوری خڕ بۆنەتەوە پۆرە هەنگن ، منیش یەکێکم لەو هەنگانە ، بەڵام من هەنگێکیوام خوێنی بەدکار ئەمژم ، یاخود کام گوڵ وەك دەمی یار جوانە بەوەوە ئەنیشمەوە، چزۆ ئازاراویم بۆ هەرکەس بییەوێ بە خراپ توخنم بکەوێ، پێچەوانەی عەسەلم ، تاڵم ، بۆ کەس قۆت ناچم ، یاخود لەجیاتیی هەنگوین بەخشین (لَسَعْ)م هەیە کە واتە پێوەدان .

نالی لە وشەی (خۆشاهەنگە)دا ویستویەتی ئیشارەتێك بۆ وشەی (شاهەنگ)یش بکا کە سەرگەورەی هەنگەکانە و بەڕێوەبەری کاروباریانە.

(٨) نیعەم : نِعَمْ ، جەمعی (نِعْمَة)یە واتە نیعمەت . ڕیش بەڵم : ڕیش سپیی مەیلە و زەرد و ڕیش زۆر و فش و فۆڵ . کەل : ددان کەوتو .

واتە : هەرگیز ناتوانم بەتەواوی شوکرانە بژێریی نیعمەتی خوا بکەم ، یاخود ناتوانم شوکرانە بژێریی نیعمەتی خوا بکەم کە لە تەوقی سەر تا نۆکی پێمی گرتووەتەوە ، نە بەڵمە ڕیشم و ، نە کۆسەم و ، نە پیر و دان‌کەوتوم و ، نە گۆج و شەلم . ئەشگونجێ (کەل) نەبێ (گول) بێ ، چونکە جاران هەردو وەك یەك ئەنوسران .

(٩) چاك : کراوە و ئاشکرا . چاکی دامەن : چاکی داوێن . سەراب : دەشتی لمین کە لەدورەوە ئەبریسکێتەوە و تینو وائەزانی ئاوە و ئەچێتە سەری و ، کە بۆی دەرئەکەوێ هیچ نییە بە نائومێدی ئەگەڕێتەوە . یاخود : سەراو .

واتە : من نالیم و هیچم لە کەس ناشارمەوە و سنگم کراوەتەوە بۆ خەڵك و ، هیچ کینەیەکم لە دڵدا هەڵنەگرتووە بۆ کەس . کەچی لەگەڵ نالەباریی گەردون تێگلاوم و چاکی داوێنم تیا تەڕ بووە و ، سەرابی کرداری باشم بۆ ڕۆژی قیامەت وشکە و ئاوی تیا نییە ، یاخود کانیاوی کردارم وشکە .

عەزیزم ، ڕۆحی شیرینم ، دو چاوم !
دەوای زامی دڵ و جەرگی بڕاوم ! (١)

ئەتو شا ، من گەدا ، دادم بپرسە
لە ظوڵمی چاوی بیمارت کوژاوم (٢)

ئەگەر نەیدەیتە دەس خۆم قاتیلی خۆم
لە ڕۆژی ئاخیرەتدا بی پێناوم (٣)

— ٩ —

(١) ئەم پارچە شیعرەیش تەنها لە نوسخەکەی (عم) و (گم)دا هەیە . ئێمە ئەمیش هەر بە شیعری نالی نازانین . بەڵکو لامانوایە شیعری (کاکە حەمەی ناری)یە. بەداخەوە دیوانەکەی ناریمان لا نەبو تا بتوانین تەماشای بکەین . ئەم بۆچونەی ئێمە لەوەوەیە کە یەکەم : شێوەی شیعرەکە زۆر لە شێوەی شیعری ناری ئەچێ . دوهەم : تەعبیری (کوژاوم) کە لە بەیتی دوهەمدا هاتووە و تەعبیری (دەس خۆم) کە لە بەیتی سێهەمدا هاتووە ، شێوەی مەریوانن و کاکە حەمەش خەڵکی ئەوێیە . سێهەمیش زۆر نزیکە کەسێکی کۆلکە خوێندەوار (ناری)ی لێ بوبێ بە (نالی) . بلاوکردنەوەی شیعرەکەش یەکەمجار لە چاپی (عم)دا کە لە (سنە) چاپکراوە ، ئەم بۆچونەی ئێمە بەهێز ئەکا ، چونکە پەیوەندی (مەریوان) بە (سنە)وەیە . مامۆستا مەسعود موحەممەدیش ، لە گفتوگۆیەکی تایبەتیدا وتی بە شیعری نالیی نازانم . د. مارف خەزنەداریش هەر بەمەعنایە ڕایەکی بلاو کردووەتەوە . (د. مارف خەزنەدار ، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٣٤ی کانونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانوونی دوهەمی ١٩٧٦) بەلام دیسان بۆ ڕێزگرتن لە بۆچونی مامۆستا عەلی موقبیل کە یەکەمجار ئەو ئەم شیعرەی بە ناوی نالییەوە بلاو کردووەتەوە ، ئێمەش لێرەدا بلاوی ئەکەینەوە و چاوەڕوانی دەرکەوتنی شتێکی نوێ ئەبین لەبارەیەوە .

(٢) واتە : شکاتی خۆت لای خۆت ئەکەم ، چونکە هەر تۆی بتوانی دادم بدەی .

(٣) واتە : ئەگەر چاوتم نەدەیتە دەس کە خوێنمی ڕشتووە ، تا منیش تۆڵەی

دەسا لادە سەری زوڵفت لەسەر ڕوت
کە ڕوتی ڕوتم و مایل بە تاوم (٤)

لەباتیی خوێنی خۆم ڕاضیم بە ماچێ
دەسا بیدە هەتا زیندوم و ماوم

ئەوا نیشانەیی مەرگم عەیانە
کە من غەرقی خەم و خوێن و زوخاوم (٥)

مەکەن مەنعم لە شیوەن ئەی ڕەفیقان !
کە مەحزون و غەمین و دڵ شکاوم

لە ژینی خۆم ئومێدم قەطعە « نالی » !
کە سوتاوە هەمو جەرگ و هەناوم (٦)

خۆمی لێ بکەمەوە و تێر تێر ماچی کەم و خوێنی بمژم ، یاخوا لە ڕۆژی قیامەتدا بکەویتە بەر لێپرسینەوە و لەپێناوی ئەو تاوانەدا لەگەڵ منت کرد ، تیا بچی .

لاوازیی نیوەی دوهەمی ئەم شیعرە لەبارەی داڕشتنەوە ، یەجگار ئاشکرایە .

(٤) مایل : حەزکردو . تاو : هەتاو ، خۆر .

واتە : سەری زوڵفت لەسەر ڕومەتی وەك ڕۆژت لادە ، چونکە من بەهۆی عەشقی ڕوتەوە ڕوت و قوت کەوتوم و ئارەزوی ئەوەم هەیە خۆری ڕوت لێم بدا و گەرمم کاتەوە .
لەنێوان (ڕوتی) و (ڕوتم)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان ئەم دوانە و (ڕوت)دا جیناسی ناقیص هەیە .

(٥) عەیان : ئاشکرا و دیار .

(٦) ئومێدم قەطعە : هیوام بڕاوە .

— ١٠ —

گەر دەپرسێ من لەبەر چێ کەم دەخۆم

من بە برسێ قەط مەزانە ، غەم دەخۆم (١)

— ١٠ —

لە ئامادەکردنی ئەم لێکۆڵینەوەی دیوانی نالییەدا بۆ چاپ، گەیشتبۆینە ئەم پارچە شیعرە ، ئەندامی کارای کۆڕی زانیاری کورد مامۆستا شێخ موحەممەدی خاڵ دوو دەسنوسی دیوانی نالیی داینەلا . نوسخەیەکیان دوو – سێ کەسی خەتخۆش لــە نوسینەوەیدا بەشداریان کردبو ، بەڵام کەسیان ناوی خۆی نەنوسیبو . یەکێ لەمــانە لە داوێنــی بەشێکی دیوانەکەوە نوسیویە کــەوا لە سولەیمانێ نوسیویەتەوە و بــۆ (مەلا عبدالحمید) ناوێکی نوسیوەتــەوە . ئەمەیــان بایەخێکی زۆری بــە نوسینەکەی داوە و سەر و ژێرێکی زۆری بۆ وشەکان کردووە و لە چەند شوێنێکیشدا چەنــد وشەیەکی مەعنا لێداوەتەوە . یەکێکی‌کەشیان نوسیویە کەوا لە ١٣٢١ی . ك (١٩٠٣ – ١٩٠٤ی . ز)دا نوسیویەتەوە. نوسخەکەی‌تریشیان کە دیارە نوسخەیەکی تازەترە ، وەك ئەوی پێشوو بە خەتێکی خۆش نوسراوەتەوە، بەڵام لەبارەی وردێ و بایەخی زانستییەوە نوسخەیەکی عادەتییە . نوسیاری ئەمیش نە نــاوی خۆی و نە ساڵی نوسینەوەی نەنوسیوە . بە وەرگرتنی ئەم دوو نوسخەیە ئەمانیشمان بۆ کەڵك لێ وەرگرتن خستە بەردەست و بۆ یەکەمیان ئیشارەتی (خــا) و بۆ دووهەمیان ئیشارەتی (خب)مان دانا .

بەرابەر بە بەردەستخستنی ئەم دوو نوسخەیە سوپــاسێکی زۆری شێخی خاڵ ئەکەیــن .

(١) واتە : ئەگەر لێم ئەپرسێ بۆچی خواردنێکی‌وام نییە و کەم ئەخۆم ، لــە وەڵامدا پێت ئەڵێم کەوا من برسێ نیم ، وا تێ‌نەگــەی . خــواردنی من خەم و پەژارەیە و ئەوەندە زۆری ئەخۆم پێی تێر ئەبم و پێویســتم بــە خواردنی‌تر نییە .

دەپرسێ (کم) : ئەپرسێ . (خا) : بپرسێ . دەخۆم («پەراوێزی» چر) و (کم) : ئەخۆم .

ئاوی سوێری چاو و باری تاڵی لێو
سوێر و تاڵی دەمدەم و ژەمژەم دەخۆم (٢)

تا سەری زوڵفت لەسەر ڕوو حەڵقە دا
من وەکوو ماری سەر ئاگر خەم دەخۆم (٣)

---

(٢) واتە : خواردنی من بریتییە لە ئاوی سوێری چاو کە فرمێسکە کە بە چاوما دێتە خوار و بە لێو ئەیلێسمەوە و ، لە باری تاڵی لێوم کە بە ددان لێی‌ئەکەمەوە و ئەیخۆم . من تاو بە تاو و ژەم بە ژەم ، سوێری و تاڵی ئەخۆم . .

لەنێوان (ئـاو) و (چـاو) و ، (دەم دەم) و (ژەم ژەم)دا جینـاسی لاحیق و ، لەنێوان (چاو) و (لێو)و ، (سوور) و (تاڵ)دا تەناسـوب هەیـە .

تاڵی لێو (ك) و (عب) : تاڵـە لێـو . بەپێـی ئەم نوسـخانە ئەبـوو (سوێری)یش (سوێرە) بووایە . (« پەراوێزی » چر) و (اح) : لێوی تاڵ . (خا) : لێوی ئاڵ . نیوە شیعری دووهەم لە (« پەراوێزی » چر) و (خا)دا بەم جۆرەیە :

سوێری‌یو تاڵی ئەمن ژەم ژەم دەخۆم

(٣) دا : بدا . خەم : پێچ .

واتە : هەرچەند سەری زوڵفت کە وەك مار وایە ، بەسەر ڕووتەوە کە وەك ئاگر گەشە ، لوول بخوا و ببێ بە ئەڵقە، منیش لەئاستی خۆمـەوە وەکوو مارێك کە بەسەر ئاگرەوە ڕاگیرابێ قرچ ئەبم و بە دەوری خۆمدا پێچ ئەخۆم و دێمە یەك .

ئەم بەراوردەی کە نالی لەم شیعرەیدا کردوویە : سەری زوڵفی یاری بەسەر ڕوومەتیەوە داناوە بە مار کە بخرێتە سەر ئاگر و ، پێچ خواردنی خۆیشی لەتاو ئاگری خۆشەویستی لە بەرابـەری ئـەوەدا دانـاوە ، وردەکارییەکی یەجگار جوان و باڵا و وێنەیەکی کەمهاوتایە .

لە (حەڵقە) و (خەم)دا تەرادوف هەیە .

زوڵفت (عم) و (گم) و (مز) و (عب) و (اح) : زوڵفی . دەخـۆم (کم) و (من) : ئەخۆم .

ئاوی کەوثەر نۆشی صۆفیێ بێ کە من
ئاوی ئینسان ، یەعنی ماچی دەم دەخۆم (٤)

شەربەتی خەوف و ڕەجای ئەغیار و یار
ترش و شیرین هەم دەچێژم ، هەم دەخۆم (٥)

من لە طەوری عالەم و دەوری فەلەك
ضەربی لازیب ، زەخمی بێ مەرهەم دەخۆم (٦)

---

(٤) ئاوی کەوثەر : ئاوی حەوزی کەوثەر لە بەهەشتدا .
ئەم بەیتە لە نوسخە دەستنوسەکاندا ، تەنها لە نوسخەی (من)دا هەیە . ئێمە وای بۆ ئەچین هیی نالیێ نەبێ ، یەکەم لەبەرئەوە کە پێچەوانەی هەمو بەیتەکانیتره کە تێکڕا باسی دەرد و پەژارەن . دوهەمیش لەبەرئەوە کە تەعبیری (ئاوی ئینسان) هەرچەند پاشانیش بە (ماچی دەم) مەعنای لێدراوەتەوە ، تەعبیرێکی تاڕادەیەك نا شایانە .
دەخۆم (کم) و (من) : ئەخۆم .

(٥) خەوف : ترس . ڕەجا : ئومێد . خەوف و ڕەجا دو حاڵەتی تایبەتین لە موسوڵمانی ڕاستەقینەدا کۆئەبنەوە ، لەلایەکەوە هەرگیز ترسی خودای لە دڵ دەرناچێ و ، لە لایەکیکەشەوە هەمیشە هیوای ڕەحمی خوای لە دڵدایە و نائومێد نابێ . ئەغیار : بێگانە و ناحەز . هەم : دیسان . خەم.
واتە : من ئەو شەربەتە ترش و ناخۆشە ئەچێژم و ئەو شەربەتە شیرین و خۆشە ئەخۆمەوە کە بریتیین لە ترسی بێگانە و ناحەز و هیوای نەوازش و بەزەیی یار و ، ساتێ حەسانەوەم نییە و لەنێوان ئەم دوانەدام .
لە کۆکردنەوەی (شەربەت) و (ترش) و (شیرین) و (دەخۆم) و (دەچێژم)دا تەناسوب و ، لە هێنانی (ئەغیار) و (یار) و ، (ترش) و (شیرین)دا بەدوای (خەوف) و (ڕەجا)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە . سەرەڕای طیباقی نێوان (خەوف) و (ڕەجا) و ، (ترش) و (شیرین) و ، (ئەغیار) و (یار) .
لە (هەم دەچێژم) و (هەم دەخۆم)یشدا لەطافەت هەیە چونکە (هەم) بە مەعنا (دیسان)یش و بە مەعنا (خەفەت)یش هاتووە .
دەچێژم (کم) و (من) : ئەچێژم . دەخۆم (کم) : ئەخۆم .

(٦) طەور : کردار و ڕەوشت . گۆڕان . دەور : سوڕان . فەلەك :

تاڵی بێ‌یار و دیار و تار و مار
عەلقەمی چێ ؟ ئەرقەمی چێ ؟ سەم دەخۆم ! (٧)

نەوعە ئینسانێ هەیە غەم قوتییە
من غەمی خۆم و غەمی عالەم دەخۆم (٨)

غەم دەڵێ : « نالی » کە غەمخواریتم نەکا
ناعیلاجم من بەنێ ئادەم دەخۆم (٩)

گەردوون . ضەربی لازیب : لێدانی‌وا کە بە بنیادەمەوە بنوسێ و لێی‌نەبێتەوە . مەرهەم : مەڵهەم .

واتە : من بەدەست ڕەوشت و کرداری خەڵکێ و گۆڕانی دنیا و سوڕانی چەرخی گەردوونەوە ، گیرم خواردووە . کوتەکی‌وام پیا ئەماڵرێ هەرگیز لێم نەبێتەوە و ، زامی‌وام لێ ئەکرێ هەرگیز تیماری نەبێ .

عالەم و (چن) عالی . ئەگونجێ عالی‌یی بێ یا عالی‌یو . دەوری (چر) و (خا) : جەوری . دەخۆم . (کم) : ئەخۆم .

(٧) دیار : وڵات . تار و مار : سەرەوژێر بۆ و تێکچو و پرژ و بڵاو . عەلقەم : کاڵەکە مارانە . ئەرقەم : ماری شڵ ، پیسترین جۆری ماری کوشندەیە . سەم : زەهر .

واتە : من تاڵێ و ناخۆشییەك ئەخۆم کاڵەکە مارانە و ژاری ماری شڵ لە چاویا هیچ نین .. من تاڵیی غەریبێ و بێ‌کەسێ و دەربەدەرێ ئەخۆم .. من ژاری ڕاستەقینە ئەخۆم !

تاڵیی (کم) و (من) : تابشی . دیار و (چن) و (ت) و (مز) و (اح) : دیار . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (عم) و (گم) : دیاری . عەلقەمی چێ ؟ ئەرقەمی چێ ؟ : ئەمە بەگوێرەی نوسخەی (خا) و (خب)ە ، ئەگینا لە هەمو نوسخەکانی‌تردا بەردوان . ئێمە ئەوەی نوسخەی(خا) و (خب)مان لا پەسەند بو چونکە ئەبێ سەرکەوتن لە سوکەوە بێ بۆ قورس .

(٨) مەعنای ئەم شیعرە بەسراوە بە مەعنای شیعری پاشەوەیەوە .

نەوعە ئینسانێ هەیە (خا) : نەوعی ئینسانێ هەمو ، یاخود هەم و . من غەمی خۆم و غەمی (چر) و (مز) و (عب) و (من) و (خب) : من غەمی خۆم هەم غەمی . (گم) : من غەمی خۆم و هەمو . (خا) : هەم غەمی خۆم هەم غەمی . دەخۆم (کم) و (من) : ئەخۆم .

(٩) واتە : کەسانی‌وا هەن ژیانیان لەسەر خەم و خەفەت بەندە و بە خەم

وەی کە ڕۆزەردی مەدینە و ڕۆسیاهی مەککە خۆم !

دەرکراو و دەربەدەر ، یا ڕەب دەخیلی عەفوی تۆم (١)

خواردن ئەژین . من یەکێکم لەوانە ، بەڵام تەنها بە خواردنی خەمی خۆم داناکەوم ، خەمی خەڵکیکەش ئەخۆم ، چونکە (خەم) ئەڵێ ئەگەر نالی خەمم نەخـوا و بەتەنـگمەوە نەیـەت و ، هەموو نەگرێتـە ئەستۆی خۆی ، ناچار ئەبم دنیا هەموو بگرمـەوە و هـەموو ئەم خەڵکە بخـۆم و گشتیان لەناوبـەرم . بۆیە من خـۆم ئەکەم بەقوربانیی ئـەم خەڵکە و سەرپەرشتیی خەم ئەکەم تا ئەم خەڵکە لە خوران ڕزگار بکەم ، چش کە خۆیشمی تیا بچم .

لەنێوان (هـەم) و (غـەم)دا جیناسی موضـاریع و ، لـە (خۆم) و (دەخۆم)دا جیناسی ناقیص هەیە .

دەڵێ (کم) و (من) : ئەڵێ . غەمخـواریم (عب) : غەمخواری . نەکا (ت) : نەکەی . ناعیلاجم (چر) و (مز) و (عب) و (خا) : بێعیلاجم .

— ١١ —

ئەم پارچە شیعرە بۆ لێکۆڵینەوەی باری دەروون و جۆری بیرکردنەوەی نالی پایەیەکی تایبەتیی هەیە . دیارە پاش دەرچوونی لە کوردستان ، لە مەککە لەکاتی ماڵاواییی چوندا بۆ ئەستەموڵ وتویەتی . هەندێ نیشانەی ئەوەی تێدایە کە نالی لە مەیدانی بیری ئایینیدا پیاوێکی (دیمەن پەرست) نەبوە . نـالی لەم پـارچە شـیعرەیدا بەئاشـکرا ئەوە دەرئەخـا کـە، دووری و نزیکی لە ماڵی خـوا لە خۆیدا هیچ نییە و کار لەسـەر (نیاز) بەندە و ، گوناه بە (ئاوی زەمزەم) داناشۆرری .. بێزاریی خۆی لەوە دەرئەبڕێ کە بنیادەم بە خێر و حەسەناتی ئەم و ئەو بـژی و کـاتی بـە بێکار و کاسبی بەرێتەسەر و ، ئەوە بە شایانی خۆی نازانێ . وای پێ چاترە تەنانەت لە خاکی ڕۆمدا گولۆچنی بکا ، تا ئەوە کە بە بەروبۆمـی وەقفی پیاوچاکان بژی لە مەککە .. لای شوورەییە پیشەی بنیادەم هەر خواردن و نوستن بێ و بەرهەمێکی بۆ خۆی و بۆ کۆمەڵ لێ نەوەشێتەوە.

هەروەها بە بەراوردی ئەم پارچە شیعرەدا لەگەڵ ئەوی‌کەی کە پێشتر بڵاومان کردەوە و لە مەدینە وتبوی و سەرەتاکەی ئەوەبو : « ئەی تازە

دەفتەری ئەعمالی من ، بێ قەطرەیێکی ڕەحمەتت ،
کەی بە صەد زەمزەم سیاهیی نوقطەیێکی لێ دەشۆم ؟! (٢)

جەوان .. تاد » ، بۆمان دەرئەکەوێ کـە نالیێ دوو سەفەری حیجازی هەیە و ئەمەیـانی لە سەرەتای بەجێ‌هێشتنی کوردسـتان و گوڕی بیرکردنەوە و سۆزدا وتووە و ، ئەویانی لە سەفەرێکیتری سەردەمی پیریدا داناوە .. چونـکە ئەو هەلوێستە ئازایانەی نـاڕەزایێ لە ژیانی تەوەزەلیێ و بێکاریێ کە لەمیانیدا دەربڕیوە ، بە هیچ جۆرێ لەگەڵ ئەو نیشانانەی پیریێ یەکناکەوێ کە لەوی‌کەیاندا بۆمان دەرئەکەوێ ..

(١) واتە : هاوار بۆ من کە ڕۆزەردی مەدینەی شـاری مەرقــەدی پیرۆزی پێغەمبەر (د.خ) و ڕۆڕەشی مەککەی دابەزگەی سرۆشم و ، پێم‌ناکرێ تیایاندا بمێنمەوە و بەجێیان‌ئەهێڵم .. خوایە ! من کە لـەم دوو شـارە پیرۆزەدا نامێنمەوە ، وەك دەرکراو و دەربـەدەر وام و ، ئەبـێ تۆ لێـم ببوریێ و چاوەڕوانی لێ‌بووردنتم .

دووریش نییە مەبەستی لە (ڕوزەردیی مەدینە) و (ڕوسیاهیی مەککە) ئەوە بێ کەوا تـا ئەوکاتە مەدینەی نەدیـوە و ، ناشتوانێ لـە مەککەدا بمێنێتەوە . هەروا دووریش نییە مەبەسـتی لە (دەرکراو و دەربەدەر) ناچار بوونی بەجێ‌هێشتنی کوردستان بێ ...

لەنێوان (خۆم) و (تۆم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(٢) دەفتەری ئەعمال . کردارنامە. لە ئایەتدا هەیە کە خوا لە ڕۆژی داوەریدا ئەفەرموێت هەرکەسێك کردارنامەی خۆی بدرێتێ کە ڕزی ئەو چاکە و خراپانەی تیا نوسراوە کە لە دنیادا کردوونی . وشەی (دەفتەری ئەعمال) لەوە وەرگیراوە . زەمزەم : بیرێکە لە مەککە ، خەڵکیێ بۆ پیرۆزیێ ئاوی لێ ئەخۆنەوە و حاجیێ لێیشی دێننەوە بۆ وڵاتی خۆیان .

ئەم شیعرە و شـیعرەکانی پاشەوەی ، بەڵگەی پێویسـت نەبوونی مانەوەن لـە مەککە ، نـالیێ ئەیانهێنێتــەوە . واتە : خـوایە ، بۆچی بمێنمەوە ! دەفتــەری کردارم پـڕە لە گوناە و بە صەد ئـاوی زەمزەم نوختەیەکی ناکوژێنرێتەوە و ، هەموو شتێ لەسەر ڕەحمەتی تۆ بەندە . ڕەحمەتی تۆیش چ لێرە و چ لە هەر شوێنێکی‌کە چون یەکە .

چەند تەعبیرێکی جوان و زیادەڕەویـیەکی وردە ، لەلایەکەوە ئاوی صەد بیری زەمزەم تاقە نوختەیەکی کردارنامەی نالیێ ناشواتەوە ، کەچیێ لەولاوە تاقە دڵۆپێکی بەزەییی خوا بۆ لابردنی هەمووی بەسە ..

كەعبە ئیشراقی وەكوو خورشیدە ، من چاوم ضەعیف
لێم بووە ڕۆشن كە بوعدی قوربە ، قوربی بوعدە بۆم ! (٣)

بۆ جیواری حەق لە هەر جێ صیدقی نییەت كافییە
من لە (بیت اللە) ئینشەڵڵا (بأذن اللە) دەڕۆم (٤)

لێم حەرامە دانەوو ئاوی حەماماتی حەرەم
من كە بازی دیدە بازم نەك شەوارەی دەستەمۆم (٥)

---

(٣) ئیشراق : تیشكدانەوە . خورشید : خۆر . بوعد : دووری . قورب : نزیكی .
واتە : كەعبە تیشكی وەكو خۆر وایە ، منیش كابرایەكم چاوی دڵم كز و كوێرە . كەسێكیش چاوی كز و كوێر بێ ، تا لە خۆرەوە دوورتر بێ و نەچێتە بەری و لە سێبەردا بمێنێتەوە ، باشتر كەڵك لە تیشكی وەرئەگرێ و بەپێچەوانەشەوە . من خۆم بەم چاوە كز و كوێرانەمەوە ئەم ڕاستییەم بۆ ڕۆشن بووەتەوە و بۆم دەركەوتووە كەوا تا لە خۆری كەعبەوە دوورتر بم ، لەڕاستیدا لێیەوە نزیكترم و ، تا زۆرتر بچمە بەری ، كەمتر كەڵكی لێ وەرئەگرم .
لە كۆكردنەوەی (قورب) و (بوعد)دا طیباق هەیە .
كەعبە ئیشراقی : (چر) و (ك) و (اح) و (خا) : كەعبەیی ئەشراف . (« پەراوێزی » چر) و (« پەراوێزی » خا) : كەعبەیی ئەشرەف . (كم) و (من) : كەعبەیی ئەشواق . (تۆ) و (عب) و (خب) : كەعبە ئەشواقی . وادیارە ئەمیش هەر (ئیشراقی) بووە و بە هەڵەی نوسیار گۆڕاوە . تێكڕای ئەم شیعرە لە (چن)دا نییە .

(٤) جیوار : دراوسێیەتی . حەق : خوا . صیدقی نییەت : ڕاستیی نیاز . بیت اللە : ماڵی خوا ، كەعبە ، مەككە . ئینشەڵڵا : ان شاءاللە ، خوا بیكا . باذن اللە : خوا ڕازیی لێ بێ .
واتە : بۆئەوەی بنیادەم لەپاڵ خوادا بێ و دراوسێی بێ ، مەرج نییە دانیشتوی مەككە بێ ، لە هەركوێ بێ ، هەر ئەوەندە نیازی پاك و ڕاست بێ ، دراوسێی خوایە . بۆیە ، منیش خوا یار بێ ماڵی خوا بەجێئەهێڵم و ئەڕۆم ..
لە هەر جێ (چر) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) : لە هەرچێ .

(٥) دانە : ئەو دانەی بۆ پەلەوەر دائەكرێ . حەمامات : كۆترەكان . حەرەم :

تا بەکەی وەك ڕاوییە و ، وەك سانییەی سێ پەل شکاو

بێ طەواف و سەعی و عەمرە هەر بخەوم و ، هەر بخۆم ! (٦)

حەرەمی کەعبە . یاخود مەککە و دەوروبەری . دیدە باز : چاو کراوە . شەوارە : ئەو باڵندەیەیە کە بە شەوی تاریك ڕۆشنایی ئەبینێ و ڕێ ون ئەکا و بە ئاسانی ئەگیرێ . دەستەمۆ : ئەو پەلەوەرەی سڵ نەکاتەوە لە خەڵك و بەئاسانی بگیرێ .

واتە : من کە بازی چاوکراوەم و ئەتوانم زۆر بەرز بفڕم و بە هێزی خۆم نانی خۆم پەیدا بکەم و ، پەلەوەرێکی بە شەوارە کەوتوی دەستەمۆ نیم هەرکەس ئـارەزوی لێ بێ بمگرێ و بمبا بۆ خـۆی و بمکا بە هیی خۆی ، حەرامە لەم دەور و بـەری حەرەمی کەعبەدا لێیبکەوم و وەك کۆترە دەسەمۆ بووەکانی ، خێرۆمەند دانم بۆ داکەن و ئاوم بدەنێ !

نالی لەم شیعرەیدا ئەوکەسانەی کە بێ ئیش و کار لە دەوروبەری حەرەمی کەعبـەدا دانیشتون و بە خێری خێرۆمەنـدان ئەژین و هێز نادەنە بەر خۆیان کاسبییەك بکەن و بە ڕەنجی شان و ئارەقی ناوچاوان نان پەیدا بـکەن ـ شوبهاندووە بە کۆترە بێدەسـەڵاتە دەستەمۆکانی حەرەم . جا ئاخۆ نالییەك کە هەڵوێستی بەرابەر بەوانە ئاوا بوبێ و وا ئازایانـە ڕەخنەی لێ گرتبن ، ئـەبێ هەڵوێستی بەرابەر بـە سۆفی و دەروێشەکانی خانەقا و تەکیەکانی کوردستان چۆن بوبێ ؟! دیارە گەلێ لەوە تیژتر بووە کە جاروبار لە هەندێ شیعریدا دەرئەکەوێ .

لە یەکخستنی (حەرام) و (حەمام) و ، (بـازی) و (بازم)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (حەرامە) و (حەرەم)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (دانە) و (ئاو) و (حەمامات)دا تەناسوب و ، لە بەراورد کردنی (دیدەباز) و (شەوارە)دا طیباق هەیە .

شەوارەی (چر) و (چن) و (ك) و (مز) و (اح) و (خا) : ڕیشۆلەی .

(٦) ڕاوییە : حوشتر یا هەر وڵاخێکی‌تر کە ئاوی پێ بگوێزنەوە . وشەکە بە عەرەبی واتـە (ئاودەر) . جاران لە سەردەمی حەجـدا بە وڵاخ ئاویان بەسەر ڕەشماڵی حاجییەکاندا بەشیوەتەوە . سانییە : ئەو حوشترەی ئاوی لە بـیر پێ هەڵئەگوزن . طەواف : یەکێکە لـە کارەکانی حەج ، گەڕانە بە دەوری ماڵی کەعبەدا . سەعی : کارێکی‌تری حەجە ، ڕاکردنە لەنێوان (صەفا) و (مەروە)دا کە دوو شوێنن . عەمرە : واجبێکی‌تری وەکو حەجە ، جیاوازیی لە حەج لەوەدایە مەرج نییە هەر لە دە ڕۆژی یەکەمی مانگی قوربانا بکرێ و وەستانی (عەرەفە)شی تیا پێویست نییە .

من لەوانەم چیی کەوا ئەهلی وەسیلەو مەسئەلەن
عامیل و ناچار و مەعذوور ئەر بڵێن هەر بێنە بۆم ! (٧)

واتە : تا کەی من وەك وشترێکی سێ پەل شکاوی ئاو هەڵگۆستن و ئاوگێڕان بم ، نەك هەر تەنها هیچم پێ نەکرێ ، بەڵکو ئەگەر هیچیشم پێ بکرێ هیچێکی ئەوتۆ نەبێ .. تا کەی من بێ‌ئەوەی لەبەر پەل شکاوی بتوانم بـە دەوری ماڵی خوادا بگەڕێم و ، لەنێوان صـەفا و مەروەدا ڕابکەم و ، واجـبی عەمرە بەجێ‌بێنم ، کار و پیشـەم هەر نوستن و خواردن بێ . یاخود تا کەی من وەك حوشتری سـێ پەل شکاوی ئاو هەڵگۆستن و ئـاو گواستنەوە ، لەجێـدا کەوتبم و بخـۆم و بخەوم و کارێکی سوودمەندم لێ نەوەشێتەوە ، با تەنانەت ئاودانیش بێ بە خەڵك ؟!

لەنێوان (بخەوم) و (بخۆم)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

وەك ڕاوییە و وەك سانییە (چن) و (ت) و (خا) و (خب) : وەك ڕاوییە ، وەك سانییەی . (عب) و (اح) : وەك ڕاوییە ، وەك سانییە . طەواف و سەعی و عەمـرە : ئەمە بەپـێی تێکستی نوسخەی (چـر) و (خا)یە . نوسخەکانیتر هەندێ وردە جیاوازییان تیایە ، بەڵام هەموی هەڵەیە . هەر بخەوم و هەر بخۆم (ك) و (تۆ) و (عب) و (خا) : هەر بنوم و هەر بخۆم (ت) و (مز) و (اح) و (خب) : هەر بخۆم و هەر بنوم . ئەوانی دیکە هەمو هەڵەن .

(٧) وەسیلە : هۆی خۆ نزیك‌کردنەوە لە خەڵك . مەسئەلە : داوا ، سواڵ . مەعذوور : بیانودار .

واتە : من حەقم چییە بەسەر ئەو کەسانەوە کە فێری خۆ هەڵواسین بوون بە خەڵکا و بە سواڵ و صەدەقە ئەژین .. من چیمە بەسەر ئەو کەسانەوە کە ناچارن و بیانویان هەیە هـەر داوای زیاتر ئەکەن چونکە خۆیان کاسبییان پێ ناکرێ .. من لەوانە هیچیان نیم و ، ئەتوانم بە ڕەنجی شانی خۆم بژیم . لەبەرئەوە لە مەککەدا نامێنمەوە و پشت بە ژیانی چاو لەدەستی نابەستم و ئەڕۆمـە شوێنێکی‌کە بۆ خۆم ئیشێك ئەکەم و پێی‌ئەژیم .

وشەی (عامیل) لەم شیعرەدا زۆر بێ‌جێیە . ڕێی تێ‌چێ یا (خامیل) بوبێ یا (عاطیل) و بە هەڵەی نوسیار گۆڕابێ . لە نوسخەی (خب)یشدا نوسراوە (عالم) . ئەمە بۆرەڕێیەکی تێ‌ئەچێ ، لەوڕووەوە کە (مەلا) زیاتر هەر چاو لە دەستی خەڵك بوون و بە خەڵات و بەراتی گەورە گەوران و یارمەتیی خەڵك ژیاون .

خەوفی من لێرە لەبەر زۆریی گوناهە یەك بە صەد
گەرچی عاصیٖ و موذنیبم ئەمما موقیرِّ و بێ درۆم (٨)

شادمانیٖ بێ وەفایە ، یاری تێریٖ و مەستییە
یاری تەنگانەم غەمە با هەر غەمی خۆم خۆم بخۆم (٩)

لامەدە « نالیٖ » لە ئەنباری جیرایەی صالِحان
گەرچی ببیە خۆشەچینی دانەیی خەرمانی ڕۆم (١٠)

وەسیلە و : لە هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمانا ، جگە لە (چن) ، نۆسرابو (وەسیلەی) . ئێمە ئەوی (چن)مان لا پەسەند بو . مەعذۆر (چر) و (چن) و (ك) و (مز) و (اح) : مەغرۆر . (تۆ) و (من) و (خا) : مەغدۆر .

(٨) موذنیب : گوناهبار . موقیرّ : پێ‌لیٖ‌نەر .

واتە : من درۆ ناکەم و پێی لیٖ ئەنێم کەوا کابرایەکی گوناهبارم . گوناهیش لە مەککە یەك بە صەد ئەژمێرریٖ لای خوا . بۆیە من لە زۆریی گوناهی خۆم ئەترسم و ناتوانم لێرە بمێنمەوە و ئەڕۆم .

(٩) واتە : شادمانیٖ وەفای بۆ کەس نییە ، تەنها لە سەردەمی تێریٖ و مەستیدا لەگەڵ ئینساندایە . کە بنیادەم کەوتە تەنگانەوە هەر خەم و خەفەت یار و یاوەر و دۆستی ئەبێ . منیش ئیستا لەم تەنگانەیەمدا هەر خەم برادەر و هاوڕێمە ، کەواتە با خۆم خەمێکی خۆم بخۆم و چارەیەکی دەردی خۆم بکەم .

مەستییە (« پەراوێزی » چن) : هەستییە . تەنگانەم (خب) : تەنگامەم .

(١٠) ئەنبار : عەمار . جیرایەی صالِحان : ئەو بەراتەی بۆ پیاوچاکان تەرخان ئەکریٖ کە پێی‌بژین و خەریکی خواپەرستیی خۆیان بن . خۆشەچین : گوڵۆچنیٖ‌کەر . ئەوەی خێر و بەرەکەتێکی زۆری دەسگیر ببیٖ . ئەم دۆ مەعنا دژی یەکن و وادیارە نالیٖ خۆیشی هەردۆ مەعناکەی مەبەست بۆبیٖ وەك پاش کەمێك ڕۆنی ئەکەینەوە .

نالیٖ لەم بەیتەیدا ، بە عادەتی شاعیرە کلاسیکەکان کە لە دوا بەیتدا پەشیمانییەك پیشان ئەدەن و ، ئەکشێنەوە ، ئەڵیٖ : نالیٖ ! ئەو قسانەی

دڵ دەڵێ سەیری چەمەن خۆشە ، جەوابی نادەم
موددەتێکە لە قەفەسدایە ، عەذابی نادەم (١)

کە لەبارەی بەجێهێشتنی مەککەوە کردتن ، هەمو خەیاڵ بون و ، هەر ئەوەت بۆ باشە لێرە بمێنیتەوە نەچی بۆ هیچکوێ . دەسبەرداری عەماری بەرات و موچەی خواناسان مەبە و هەر لە مەککە بژێ ، بیری چون بۆ ئەستەموڵ لە مێشکت دەرکە ، مەچۆ ، هەرچەند ئەگەر بچی ، بیشبی بە هەڵگر و چنەوەی دانەوێڵەی خەرمانی وڵاتی رۆم و بکەوێتە خێر و خۆشییەوە .

ڕستەی (لامەدە) لە چەند نوسخەیەکدا بە (لابدە) نوسراوە . بەمپێیە ئەم شیعرەش هەر بە ڕێگای شیعرەکانی پێشودا ئەڕوا . واتە : دەسبەرداری موچە وەرگرتن ببە لە عەماری بەراتی خواناسان و مەککە بەجێبێڵە و بڕۆ بۆ وڵاتی ڕۆم ، هەرچەند لەوێ لەبەر هەژاری و نەدارایی موحتاجی گۆڵۆچنی کردنیش ببی .

لامەدە (تۆ) و (عب) و (خب) : لابدە . جیرایەی (چر) و (ك) و (اح) و (خا) : جیرابەی . لەسەر ئەم نوسخانە ئەبێ (جیرابی) بێ چونکە (جیراب) بەمەعنا هەمانەیە نەك (جیرابە) . (کم) و (عم) و (من) : خەزێنەی . (مز) : جەنابی . (خب) : خەرابەی . واتە : وێرانەی .

تێکڕای ئەم پارچە شیعرە بەبایەخەی نالی لە نوسخەی (گم)دا نییە . ئەگەر بیشڵێین مامۆستا گیو هیچ نوسخەی دەسنوسی لا نەبوە ، خۆ هیچ نەبێ ئەیتوانی لەبەر نوسخەکانی (عم) و (کم) بینوسێتەوە .

— ١٢ —

(١) چەمەن : باخ و گوڵزار . جەوابی نادەم : ڕێی لێ ناگرم . دڵی ناشکێنم . یاخود وەڵامی نادەمەوە ، چی ئەکا با بۆ خۆی بیکا .

واتە : ماوەیەکی زۆرە دڵ گیرۆدەی بەندی قەفەزە . ئیستا ئەیەوێ بایەکی باڵی خۆی بدا و گەشتێکی ناو باخ و گوڵزار بکا . بۆیە کە باسی خۆشیی دەر و دەشتم بۆ ئەکا و بەمەعنا داوام لێ ئەکا ڕێگای بدەم تۆزێك بۆخۆی ڕابوێرێ ، بێدڵیی ناکەم ، یاخود وەڵامی نادەمەوە ، با بۆخۆی حەزی لە چییە بیکا .

لەنێوان (دڵ) و (دەڵێ)دا جیناسی ناقیص و ، لە ڕستەی (جەوابی نادەم)دا لەطافەت هەیە . لە (قەفەس)یشدا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە

مەجلیسێکی چەمەن و بولبول و بەزمی گول و مول
بە دوصەد مەدرەسەوو دەرس و کیتابی نادەم (٢)

گوتم : ئەی ماه ، دڵی من بە دڵی خۆت بگۆڕە !
گوتی : من بەردی بەقیمەت بە کەبابی نادەم (٣)

هەیە چونکە بێ‌بەشێ و دنیا بەئارەزوو نەبوون شوبهێنراوە بە قەفەس ، نیشانەش ئەوەتە کە دڵ لە نارەحەتیدا ئەبێ بەلاَم لە قەفەزدا نابێ .

موددەتێکە (عب) و (خب) : موددەیێکە .

ڕەنگ بێ نالی ئەم غەزەلەی لە یەکێ لە تاوەکانی بێ‌تاقەتێ و وەڕزبوونی فەقێیەتیدا وتبێ . شیعری پاشەوەش ئەم بۆچوونە ئەگەیەنێ .

(٢) گول : گوڵ . مول : جۆرە مەیێکە .

نالی لەم شیعرەشیدا بەڵگە بۆ ئەو قسەیە دێنێتەوە کە لە شیعری پێشوویدا کردی . ئەڵێ دڵ حەقیەتی ئارەزووی ڕابواردنی سەیری باخ و چەمەنی هەبێ و ، لە حوجرە و ژیانی حوجرە بێزار بێ . من خۆیشم کۆڕێکی ناوباخ و بولبولان و بەزمی یارانی وەك گوڵ ڕازاوە و ، مەی‌خواردنەوە لەگەڵیانا بە دوصەد قوتابخانە و دەرس و کتێب ناگۆڕمەوە .

لە یەکخستنی (مەجلیسێك)دا کە مەعنای (زۆر کەم) ئەگەیەنێ ، لەگەڵ (دوصەد) کە کینایەیە لە (زۆر) ، طیباق هەیە .

مەجلیسێکی (چر) و (ت) : مەجلیسێکە . بەزمی گول و مل (گم) و (ك) و (اح) و (من) : بەزم و گول و مول . (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (عب) : هەر بەرگە ، یا بەرگی ، گوڵێ . دەرس و (خا) : دەرسی(یش) .

(٣) ماه : مانگ . بەردی بەقیمەت : (احجار کریمة) .

واتە : بە یارم وت : ئەی نازداری وەك مانگ جوان ! وەرە با دڵمان بگۆڕینەوە بە یەك ، واتە یەکترمان خۆش‌بوێت .. ئەویش لە وەلاَما وتی : من مامەڵەی‌وا ناکەم . دڵی من دڵی دولبەرە ، دڵی دولبەریش ڕەقە ، دڵێکیش کە دڵی دولبەر بێ و ڕەق بێ وەك بەرد ، دیارە لە بەردە گرانبەهاکانە . دڵی تۆیش دڵی عاشقە ، دڵی عاشقیش سووتاوە ، دڵی سووتاویش کەبابە . کەبابیش هەرگیز بەردی بەقیمەت ناهێنێ . لەبەرئەوە دڵم ناگۆڕمەوە بە دڵت .

گۆشەگیرم لە برۆت و ، موتەوەحیش لە موژەت
ڕۆحی شیرینم ئەبەر شیر و قولابی نادەم (٤)

طەڵەبی سینەیی چاکم مەکە بەو چاوانە
سینەکەم چاکە بە ئینسانی خەرابی نادەم (٥)

لە کۆکردنەوەی (قیمە)دا کە لە وشەی (بەقیمەت) دەرئەکەوێ لەگەڵ (کەباب) ، جۆرە تەناسوبێك هەیە . لە بەکارهێنانی (بەرد)یشدا کە ڕەق و سەختە بە مەعنا دڵی یار کە گۆشتە و نــەرمە ، جوانکارییەکی ئێجگار باڵا هەیە .

تەنها لە نوســخەکانی (گم) و (عب)دا نۆسراوە : (گــوتم ، گوتی) . لەوانی‌تردا نۆسراوە : (وتم ، وتی) . بە دڵی (خا) : بەدەلی .

(٤) گۆشەگیر : دۆرەپەرێز . موتەوەحیش : هەڵاتۆ و داوە کێو .

واتە : برۆت وەك شــمشێر و برژانگت وەك قــولاپ وایــە . منیش نامەوێ گیانی شیرینی خۆم بخەمە بەر شمشێر و قولاپی تۆ ، بۆیە خۆم لە برۆ و برژانگی تۆ دۆرەپەریز گرتووە و لە دەستیان هەڵاتۆم .

لە کۆکردنەوەی (برۆ) و (موژە) و ، (شــیر) و (قولاپ)دا تەناسوب هەیە .

ڕۆحی شیرینم ئەبــەر (عم) : ڕۆح شیرینە ، لەبــەر . (گم) : گیانی شیرینم ئەبەر (ت) : ڕۆح شیرینە، ئەبەر . شیر و (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (من) : تیر و .

(٥) چاك (ی یەکەم) : لەت‌لەت ، کراوە . ئینسان : گلێنەی چاو . بنیادەم .

واتە : نەتەوێ بە نیگای چــاوت دەستم بەسەردا بگری و ســینەی کراوەم بەری بۆ خۆت و دڵم دەربێنی .. سینەی من سینەیەکی چاکە نایدەم بە بنیادەمێکی خراپ ، یاخود نایدەم بە چاوێکی خراپی‌وا کە بە تیری نیگای سینەی خەڵك لەت‌لەت ئەکا .

لە کۆکردنەوەی (چــاکم) و (چاکە)دا جیناسی لاحیــق و ، لەنێوان (چاك) و (خەراب)دا طیباق و ، لە وشەی (چاك) و (ئینسان)دا لەطافەت هەیە .

بەو (« پەراوێزی » خا) : بەم .

« نالیــا » ئەم غەزەلەت تازە بە تازە وتووە

بە دوصەد (مەثنەوی)یو (لوببی لوباب)ی نادەم (٦)

ـ ١٣ ـ

(فاتیحە !) تەسخیرە شاری دڵ بە طابۆری ئەلەم

موددەتێکی زۆرە پاتەختە لەبۆ خاقانی غەم (١)

---

(٦) مەثنەوی : کتێبێکی بەناوبانگی شیعری سۆفییانەیە بە فارسی ، مەولانا جلال‌الدینی ڕۆمی نوسیویە کە لە ٦٧٠ی . ك (١٢٧١ ـ ١٢٧٢ی . ز)دا مردووە . لوببی لوباب ، لب اللباب ، کتێبێکە سیف‌الدینی ئامودی نوسیویە کە لە ٦٣١ی . ك (١٢٣٣ ـ ١٢٣٤ ی . ز)دا مردووە . لەوانەیە کتێبی‌تریش بەم ناوە هەبێ .

واتە : ئەی نالی ! تازە ئەم غەزەلە جوانەت وتووە .. ئەوەندە ناسك و پڕمانایە بە دوصەد کتێبی بەناوبانگی وەك (مەثنەوی) و (لب اللباب)ی ناگۆڕمەوە ..

ـ ١٣ ـ

ئەم پارچە شیعرە تەنـها لە دەسنوسەکەی ڕەحمەتی مەلا عەزیزی ڕێشاویدا هەبو کە لە پێشەکییەکەدا ئیشارەتی (عز)مان بۆ دانا . لـەوە ئەچێ نالی ئەم شیعرەی لەوکاتەدا وتبێ کە قاجارییەکان لە ١٢٤٦ی . ك (١٨٣٠ ـ ١٨٣١ی . ز)دا بە ناوی یارمەتیدانی مەحموود پاشای بابانەوە هاتنە ناو شاری سولەیمانی و ، سلێمان بەگ (سلێمان پاشا) کە ڕۆمەکان پشتگیری بون ، شاری بەجێ‌هێشت و ڕوی کردە (زەنگاباد) .

(١) فاتیحە : سـورەتی (الفاتحة) ، داوای خوێندنی سـورەتی فاتیحە بۆ گیانی کەسێکی مردو . تەسخیر : داگیرکردن و سـەر پێ نەوی‌کردن . مەبەست لێرەدا داگیرکراوەکەیە . ئەلەم : ئازار . خاقان : پادشا .

نالی ئەم شیعرەی بە دادانی (فاتیحە)یەك دەست پێ‌ئەکا بۆ گیـانی شاری دڵ و ئەڵێ ئەم شارە کەوتـووەتە ژێر باری تـابۆری سوپـای خەمەوە و ، دەمێکی زۆرە بووە بە پایتەختی خاقانی خەم و خەفەت و ، ئەو حوکمڕانیی تیا ئەکا و ، بە بەراورد لەگەڵ جارانی وەك نەمابێ وایە .

حوکمی قانونی صەفا ڕۆیی لە ڕەومی ڕۆمەدا
تا هووەیدا بۆ لە ڕۆما گەردی ئاشوبی عەجەم (٢)

لەذذەتی دنیا کە هیچ و پوچە لای ئەهلی ئەدەب
ئەووەڵ و ئاغازی جەور و دەردە ، ئەنجامی ستەم (٣)

تۆزی ئایینەی سکەندەر وا بەدەم باوە ، وەلێ
گەردی دامانی غەریبانە بلوری جامی جەم (٤)

---

(٢) صەفا : ڕابواردن . ڕەوم : جۆرە شەرابێکە لە قامیشی شەکر دروست ئەکرێ . تا : لەوکاتەوە . هووەیدا : ئاشکرا .

واتە : ئەوەتی تۆز و گەردی ئاشوب و ئاژاوەی عەجەم لە وڵاتی ڕۆمدا ئاشکرا بووە و دەرکەوتووە ، شەرابی ڕوخساری منیش حوکمی ناچاریی خۆشی و سەرخۆش‌کردنی لێ هەڵگیراوە . مەبەستی ئەوەیە بڵێ وەك چۆن قانونێکی سروشت‌کردە شەراب بنیادەم سەرخۆش ئەکا ، هەروا قانونێکی سروشت‌کرد بو ڕۆی منیش هەمیشە خۆش بێ و دڵی خەڵکی پێ بگەشێتەوە ، بەڵام لەوکاتەوە کە ئێرانییەکان ئەم خاکی ڕۆمەیان پێشێل کردووە ، منیش گەشی و خۆشی لە ڕوخسارم هەڵگیراوە .

ئەشگونجێ (ڕەومی) نەبێ و (ڕۆمی) بێ ، واتە : خۆشی لە وڵاتی ڕۆمی ڕۆمدا نەماوە .

(٣) ئاغاز : سەرەتا .

واتە : خۆشی و ڕابواردنی دنیا کە لە بەرچاوی پیاوی هونەرمەند و دنیا دیدە و زیرەکدا هیچ نایەنێ و قیمەتی نییە ، سەرەتاکەی بریتییە لە زوڵم کردن لە ژێردەست و ، چەشتنی دەرد و ناڕەحەتی بەدەست کاروباری حوکمڕانییەوە و ، ئەنجامەکەشی کەوتنە ژێر چەپۆکەی زۆردارێکیترە ، وەك خەڵکیتر .

(٤) ئایینەی سکەندەر : ئاوێنەکەی ئەسکەندەری مەکدۆنی کە ئەڵێن ئەوەندە بەرز بووە دنیای هەمو لێوە دیوە . وەلێ : بەڵام . جامی جەم : ئاوێنەکەی جەمشید ، ئەویش ئاوێنەیەکی وەك ئەوەی ئەسکەندەر بووە .

واتە : دنیا بۆ کەس نامێنێ تا سەر . ئەوەتە ئاوێنە گرانبەهاکەی پادشایەکی بە شان و شکۆی وەك ئەسکەندەر ، ورد و خاش بووە و تۆزەکەی بەدەم باوەیە ، شوشەی ئاوێنەکەی جەمشیدیش بووە بە تۆزی

بۆ دەکەی تەکلیفی ڕەسمی ئولفەت و یاریێ لە من ؟
کەی بە صوحبەت ئاشنایە سالیکی ڕێگەی عەدەم ! (٥)

من مەتاعم جاوە ، چاوم ! باخەبەر بێ موشتەریێ
تا غەزەل سەودا نەکا لای تاجری چیتی بەقەم (٦)

داوێنی غەریبان کە لە شوێنێك لە جلەکانیان ئەنیشێ و لە شوێنێکیتر لێیان دائەتەکێ .

مەبەستی نالیێ لە هێنانی وشەی (وەلێ) ئەوەیە بڵێ تۆز هەر هیچ و بێمایەیە ، خوا با بە ئاسمانیا بەرێ یاخود لە زەویدا دایتەکێنێ و ، ئەو شان و شکۆیەی لە دنیادا هەیە هەر دیمەنە و لەڕاستیدا بایەخی وردەیەکی تۆزی هەیە .

وشەی (وەلێ) بەگوێرەی تێکستی دەسنوسەکە بو ، ئێمە خۆمان لامانوایە لە ئەسڵدا (دەڵێ) بوبێ و بە هەڵەی نوسیار گۆڕابێ . بەمپێیە نیوە شیعری دوهەم شتە وتراوەکەیە کە تۆزی ئاوێنەی ئەسکەندەر وتویەتی .

(٥) ڕەسمی ئولفەت : ئوسوڵی ناسیاوێ . یاریێ : دۆستایەتیێ . صوحبەت : ڕابواردن . سالیك : ڕێبوار . ڕێگەی عەدەم : ڕێگای مەرگ .

واتە : بۆچێ داوای ئوسوڵی ناسیاوێ و دۆستایەتیێ لە من ئەکەی ؟ من ڕێبواری ڕێگای نەبونێ و مەرگم و ، کەسێکیش ڕێبواری ڕێی نەبونێ و مەرگ بێ ، شارەزای هاوڕێیەتیێ نییە .

(٦) مەتاع : کەل و پەلی فرۆتەنێ . جاو : خامی گازرێ نەکراو . غەزەل : جۆرە قوماشێکی گرانبەهایە . سەودا : مامەڵە . ئارەزو . باخەبەر : ئاگادار . بەقەم : ڕەنگێکی سورە قوماشی پێ ڕەنگ ئەکەن . لەوانەشە لە (باقێ ماندە)وە هاتبێ واتە (عەمارەپۆ) .

واتە : ئازیزەکەم ! من کابرایەکی لاتم ، دوکانەکەم شتی گرانبەهای تیا نییە ، دەسمایەی دەسم جاو و شتیوایە . با کڕیار ئاگای لە خۆی بێ ، ئەگەر ویستی (غەزەل) بکڕێ ، لای فرۆشیاری چیتی بە بەقەم ڕەنگ کراو بەدوایا نەگەڕێ .

ئەم شیعرە ، بەشبەحاڵی شیعری پێشو ، وەك حوسنی تەعلیل وایە .

لە دەسنوسەکەدا لەجیاتیی (چیتی بەقەم) نوسرابو (چیت بە قەسەم) . ئێمە خۆمان وامان ڕاست کردەوە .

کەی دەکا شەرح و بەیاناتی ڕوموزی دەردی دڵ
ڕۆژەشی هەروەك دەوات و ، دۆ زوبانی وەك قەڵەم ! (٧)

« نالیا » بێ هیممەتی تا کەی بە دەست میحنەتتەوە
فاتیحیـیو ڕۆستەماسا ، صاحیبی تێغ و عەلەم (٨)

---

(٧) ڕوموز : جەمعی (ڕەمز)ە واتە ئیشارەت . مەبەست شتی بەئاسانی لێ‌حاڵی‌نەبووە . دەوات : شوشەی مەرەکەب .
واتە : ڕۆژەشی وەك شوشەی مەرەکەب و دۆ زمانی وەك قەڵەم ، کەی ئەتوانن نهێنییەکانی دەردی دڵ لێکدەنەوە !

دەوات بۆیە بە (ڕۆژەش) وەصف‌کراوە ، چونکە جاران مەرەکەبی نوسین زیاتر ڕەش بووە . قەڵەمیش بۆیە بە (دۆ زوبان) وەصف کراوە ، چونکە قەڵەم لە لایەکەوە چاك و خراپی پێ ئەنوسرێ و ، لە لایەکی‌کەشەوە دۆلای هەیە و درزێك لەنێوان لاکانیایە . کەواتە قەڵەم هەم بە مەعنا و هەم بە دیمەنیش دۆ زمانە .
موفتیی زەهاویش ئەم بیرەی لە شیعرێکی فارسیدا داڕشتووە . جا نازانین ئەو و نالی کامیان لەویانی وەرگرتووە . شیعرەکەی موفتی ئەمەیە :

نامه ننویسم مباد از راز دل آگه شود
دو زبانی همچو خامه ، روسیاهی چون قلم

واتە : نامە نانوسم نەوەك دۆ زمانێکی وەك خامە و ڕۆژەشێکی وەك قەڵەم بە ڕازی دڵم بزانن .

(٨) فاتیح : وڵاتان داگیرکەر . ڕۆستەماسا : ڕۆستەم‌ئاسا ، وەك ڕۆستەم .
واتە : نالی ! تا کەی وا بە دەست دەرد و بەڵاوە ، بێ‌هیممەتانە گیرئەخۆی ؟ ڕاپەڕە .. تۆ کە ئازایەکی وڵات داگیرکەری،وەك ڕۆستەم و، خاوەنی شمشێر و ئاڵاییت .. لەسەرچی پەکت کەوتووە ، هەستە !

لە دەسنوسەکەی (عز)دا وشەی (میحنەتتەوە) بە (میحنەتەوە) نوسرابو . دیارە لەسەر شێوەی نوسینی کۆن هەردۆ (تێ)کە لە یەك گیرکرابون ، ئێمە کردمانەوە . وشەی (فاتیحی‌یو)یش بە (فاتیحی) نوسرابو ، لەنگ بو ، ئێمە خۆمان بەم‌جۆرە ڕاستمان کردەوە ، چونکە شتی‌وا لە شیعری کۆندا هەیە . لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە لامان‌وایە ڕاستەکەی وا نییە ، لەوانەیە (فاتیحێکی) یا (فاتیحی تۆ) یا شتێکی‌وا بوبێ .

لەبت میم و ، قەدت ئەلف و ، زوڵف چیم
دەزانی بەم سییانە طالیبی چیم ! (١)

وەفای عەهدە لە من ڕۆح و ، لە تۆ ماچ
چییە چارەی ئەمانەت غەیری تەسلیم (٢)

کە هاتی تێغی بێزاریت لە سەر دام
سەری خۆم خود بە خود هەڵگرت و ڕۆییم (٣)

— ١٤ —

(١) لەب : لێو .

واتە : لێوت لە بچوکیدا وەك (سەلکی) تیپی (میم) وایە کە کونێکی بچوکی تیایە و ، باڵآیشت وەك تیپی (ئەلف) بەرز و باریکە و ، زوڵفیشت وەك حەرفی (چیم) پێچی خواردووە . دیارە بەم شوبهاندنەدا خۆت تێئەگەی چیم لێت ئەوێ .. ماچم ئەوێ !

نیوە شیعری یەکەم لە نوسخەی (عم) و (مز) و (خب)دا بەمجۆرەیە :

لەبت میم ، قەد ئەلیف ، زوڵفت وەکو چیم

بەم سییانە (کم) و (گم) و (مز) و (عب) : بەو سییانە .

(٢) وەفای عەهد : گفت بەجێهێنان . ئەمانەت : شتێکی کەسێك لای کەسێکیتر دانرابێ . تەسلیم : دانەوە .

واتە : من و تۆ گفتێکمان لەنێواندایە ، من گیانی خۆمت بۆ بەخت بکەم و تۆش ماچێکم بدەیتێ .. کەسێکیش کە گفتێکی دا بە کەسێك ، ئەو گفتە وەك ئەمانەتی ئەوکەسە بێ لای ، ئەکەوێتە ئەستۆی . لەبەرئەوە هەردوکمان چارمان ناچارە ئەبێ گفتەکەمان بێنینەدێ و ئەمانەتی یەکتر بدەینەوە . ئەم شیعرە ئیشارەتە بە دوو ئایەتی (اِنَّ العهْدَ کانَ مَسؤولاً) و (انَّ اللهَ یأمُرُکم انْ تؤدُّوا الأماناتِ الی أهْلِها) .

(٣) بێزاری : توڕەیی و نارەزایی . خود بە خود : لەخۆوە .

واتە : کە تۆ هاتی بۆ لام لەجیاتیی دڵدانەوە و دڵ شاد کردن ، تێغی

سوی مصر است مرا عزم از این لجهٔ غـم
تا که در نیل کشم جامه ز بی‌داد و ستم (١)

میرود نالی از اینجا چو حریص از دنیا
با لب خشك و کف خالی و چشم پر نم (٢)

تۆڕەییت دا لە سەرم ، منیش لەداخانا سەری بڕاوی خۆم هەڵگرت و ڕۆیشـتم . یا : کە دیـم تۆ لێم زویـر و زیزی ، منیش سـەری خۆم هەڵگرت و ئاوەدانیم بەجێ‌هێشت .

لە کۆکردنەوەی (سەر) و (سەری)دا جیناسی ناقیص و ، لە (سەری خۆم هەڵگرت)دا لەطافەت هەیە ، چونکە دوو مەعنا ئەگەیەنێ .

— ١٥ —

(١) ئەم چوارێنە فارسییە تەنها لە دەسنوسەکەی (چر)دا هەیە .

واتە نیازی ئەوەم هەیە خۆم لەم گێژاوی غەمە دەرباز کەم و بڕۆم بۆ میسر ، تا بۆ دەربڕینی بێزاری و ناڕەزایی لە جەور و ستەم ، کراسەکەی خۆم لە ئاوی نیل هەڵکێشم ، شین ببێ .. ئەم (شین‌بوونی کراس)ە لەوەوە دەرئەکەوێ کە قوماش خرایە نیلەوە دیارە ئەبێ بە (نیلی) و (نیلی)یـش جۆرە شینێکە .

(٢) واتە : زۆرم پێ ناخۆشە ئەم وڵاتە بەجێ‌دێڵم .. کە ئەڕۆم ، خۆم بەو دەوڵەمەندە ڕژدە تەماعکارە ئەشوبهێنم کە ئەمرێ ، لە لێوێکی وشك و دەستێکی خاڵی و چاوێکی پڕ لە فرمێسك بەولاوە ، هیچ لەگەڵ خۆی نابا .

زۆر لەوە ئەچێ نالی ئەم شیعرەی پاش تێکچوونی میرنشینیی بابانەکان وتبێ ، بۆیە وا کۆچ کردنی خۆیشی ئەشوبهێنێ بە مەرگی کەسێك نەیەوێ بمرێ . ئەبێ دەربڕینی بێزارییەکەشی ، لە جەور و ستەمی داگیرکەرە عوسمانییەکان بووبێ و ، بۆیەش ویستبێتی بۆ میسر بچێ ، دەنگوباسی ئەوەی زانیبێ کە لەناو هەموو وڵاتە موسوڵمانەکانا (جگە لە ئێران) هـەر میسر لەژێر دەستی عوسمانیدا نەبووە ، سـەرەڕای بوونی (ئەزهەر) و ناوبانگی مەلایەتی و خوێندنیش تیایدا . دووریش نییە زووتر لە دەرباری

• • • • • • • • • • • • • • •

بابانا شتێکی لەبارەی پەیوەندی ئیبراهیم پاشای کوڕی حەمە عەلی پاشای میسر و میری ڕەواندزەوە بیستبێ ..

بەداخەوە هیچ لەبارەی ئەنجامی ئەم نیازەی نالییەوە نازانین : چووە یا نە و ، ئەگەر نەچوە ، چێ پەکی خستووە ؟ !

★ ★ ★

تیپی نوێن

— ١ —

که تۆی قیبله ، دەمت سا بێنه ، قوربان !
لەسەر قوبله دڵم مەشکێنه ، قوربان ! (١)

وەره بنواڕە دوو دەستی حەناییم
حەناییی چیی ؟ هەموو خۆ خوێنه قوربان ! (٢)

— ١ —

(١) قیبله : ماڵی خوا له مەککه که موسوڵمانان پێنج فەرزە ڕووی تیی ئەکەن .
قوبله . ماچ .

واته : قوربان ! مادەم تۆ قیبلەی منی و من هەمیشه ڕووم له تۆیه ، دەسا ماچێکم بدەریی و به نەدانی ئەو ماچه دڵم مەشکێنه .

نالیی که لەم‌بەیتەدا یاری شوبهاندووه به ماڵی قیبله ، دیاره دەمیشی شوبهاندووه به (حجر الاسود) که بەردێکه له دیواری کەعبەدا ، خەڵکیی له سەردەمی حەجدا بۆ پیرۆزیی ماچی ئەکەن .

لەنێوان (قیبله) و (قوبله)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیه .

که تۆی قیبله (عم) و (کم) و (گم) و (من) : که تۆ قیبلەی . (ت) : که تۆی قیبلەم . لەسەر قوبله (عم) : لەبۆ قوبلەی . دیاره له ئەسڵدا (له بۆ قوبلیی = قوبلەیەك) بووه .

(٢) حەناییی : خەناویی ، گیراوه خەنه .

واته : قوربان وەره سەیری دەستەکانم بکه که ئەڵێیی گرتوومنەته خەنه .. بەڵام خەنەی چیی ؟ له خەنەم نەگرتوون . بۆیه سوورن چونکه خوێنیان پێوەیه ، ئەوەندەت به تیری خۆشەویستیی بریندار کردووم ، دەس بۆ هەر کوێیی گیانم ئەبەم هەر خوێنه ، بۆیه دەستم خوێناوییه .

شەقی کە ، غەیری حوببی تۆی تێدا بێ ،
بە دەستی خۆت دڵم دەربێنە ، قوربان ! (٣)

لە بۆ خەڵقێ خەڵات بەخشانی ماچە
خەڵاتی من هەمۆ خۆ جوێنە ، قوربان ! (٤)

فوتوری چاوەکانت نانوێنێ
بە « نالی » فیتنە بەس بنوێنە ، قوربان ! (٥)

لەنێوان هەردۆ وشەی (حەنایێ)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (خوێن) و (قوربان)دا تەناسوب هەیە ، چونکە هەرچەند مەبەست لە (قوربان) مانگی قوربان نییە ، بەڵام وشەکە ئەو مەعنایەش هەڵئەگرێ .

حەنایيم (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (خا) و (خب) : حەنائيم . (عم) : حەنایيت . (کم) و (من) : خەناويم . (گم) : خەناويت . حەنايیی چێ (چر) و (ت) و (مز) و (اح) و (خا) : حەنائیی چێ . (کم) و (گم) و (من) : خەناوییی چێ . هەمۆ (چن) : هەمۆی . خۆ خوێنە (کم) و (گم) و (من) و (خب) : هەر خوێنە . (مز) : خوێنینە .

(٣) شەق : لەت . حوبب : خۆشەویستێ .

واتە : قوربان ! دڵم لەت کە ، ئەگەر لە خۆشەویستیی خۆت بەولاوە شتێکت تیا دێ ، بە دەستی خۆت دەریبێنە (واتە : دڵەکە) و فڕەیدە ، من دڵیوام ناوێ .

وشەی (دڵم) لە لایەکەوە مەفعوولوبیهیی (شەقی کە)یە و ، لە لایەکیکەوە موبتەدایە و (غەیری .. تاد) خەبەریەتی و ، لە لایەکیتریشەوە مەفعوولوبیهیی (دەربێنە)یە .

شەقی کە (« پەراوێزی » چر و خا) و (اح) : شتێکی . (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (خب) : ئەگەر دڵ . (ك) : دڵێ کە .

(٤) بەخشان : بەخشینەوە .

واتە : بەسەر خەڵکیترا ماچ دابەش ئەکەیت و بە ماچ خەڵاتیان ئەکەی ، کەچێ خەڵاتی منی دڵسۆزیش جنێو و قسەی دڵ بریندارکەرە .

لە بۆ (مز) : لەنێو . خەڵقێ (چن) و (ت) و (ك) : خەڵکێ . بەخشانی (چن) : بەخشانە .

(٥) فوتور : ساردێ و بێمەیلێ . نانوێنێ : ناخەوێنێ . فیتنە : گوروفتار و

— ٢ —

ڕەفیقان ! من ئەوا ڕۆییم لەلاتان
لە مەظلوٗمان بلا چۆڵ بێ ولاتان (١)

گیرۆدەکردن . بنوێنە : دەرخە .

واتە : مادەم نیازت نییە ساردێ و بێمەیلیی چاوەکانت بەرابەر بە من بخەوێنێ و لەکاربخــەی ، هیچ نەبێ بەس گرفتــارێ و گیرۆدەییم پێ بنوێنە و بەسم ڕاکێشە بۆلای خۆت .

لە کۆکردنەوەی (نانوێنێ) و (بنوێنە)دا لە شێوەی نەفی و ئیثباتەکەدا طیباق و ، لە مەعنادا ئیشتیراك هەیە ، سەرەڕای ئەو طیباقەش کە لە مەعنا لێدانەوەی (نواندن)دا هەیە بە (خەواندن) و بە (پیشاندان) .

— ٢ —

ئەم پارچە شیعرە لە دەسنوٗسەکانی (چر) و (چن) و (ك) و (ت) و (عز) و (مز) و (اح) و (خا)دا هەیە و دراوەتە پاڵ نالیٖ . هەروەها لەناو کۆمەڵێ دەسنوٗسی مەلا موحەممەد ناوێکی گەلاڵەییشدا هەیە بە ناوی نالییەوە و کاك جەمال موحەممەدی قوتابیی دوا پۆلی بەشی کوردۆلۆژیی زانکۆی سولەیمانیٖ وێنەیەکی لێ بۆ گرتین و بۆی ناردین . لەسەر قسەی کــاك جەمال لە بەیاضێکی کۆنی مەلا ســەیید عەبدولقادری واعیظیشدا هەر هەیە و دراوەتە پاڵ نالیٖ . ئەمانە هەموٗ بەڵگەی ئــەوەن کە شــیعرەکە شیعری نالییە . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە نوسخە دەسنوٗسەکەی (تۆ) و لە هەردوٗ چاپی (کم) و (گم)ی دیوانی کوردیدا پارچە شیعرێکی ١٣ بەیتیٖ بڵاو کراوەتەوە بەیتی یەکەم و سێهەم و چوارەم و پێنجەم و حەوتەمی ئەم پارچە خراوەتە چوار چێوەیەوە ، بەیتی یەکەمی ئەم لەوێیش هەر یەکەمە ، سێهەم هەشتەمە ، چوارەم دوانزەهەمە ، پێنجەم دەهەمە ، حەوتەم سیانزەهەمە کە دوا بەیتە لەوێ . جیاوازیی بەیتەکان لێرە و لەوێ هەر ئەوەندەیە سەرەتا لێرە (ڕەفیقان)ە و لەوێ (عەزیزان)ە و ، لەجیاتیی (نالیٖ)ی ئێرەش لەوێ (کوردی)یە .

ئێمە لامانوایە کوردیٖ ئەو چەند شــیعرەی لە نــالیٖ وەرگرتــووە و خستوٗنیەتە چوارچێوەی شیعرەکانی خۆیەوە و ، شــتیٖوا لە جیهــانی ئەدەبدا کەم نییە و ، جیاوازیی پلەی هونەرییش لەنێوان ئەمانەی نالیٖ و ئەوانەی کوردیدا زۆر ئاشکرایە .

بلا سا شار بە شار و دێ بە دێ بین
لە دەس یاران بکەین طەیبیی ولاتان (۲)

مەڵێن کەلکی نەبو ، ڕۆیی ، جەهەننەم !
سەرم قەڵغانە بۆ تیری قەضاتان (۳)

سەیرئەوەیە لە نوسخەی (خب)دا شیعری چوارەمی پارچەکەی کوردییش هەر بە هیی نالی دانراوە . ئەو شیعرە ئەمەیە :

کە من ڕۆییم جەهەننەم پڕ مەکەن لێم
لە من خالی مەکەن کۆشك و سەراتان

(۱) بلا : با ، باوەکو ، لێی‌گەڕێ . ولاتان : سوككراوەی (ولاتتان)ە ، یاخود (ولاتان)ی جەمعی (ولات)ە .

واتە : برادەرینە ! وا من ڕۆیشتم و بەجێم هێشتن ، سا خوا بکا پاش من ولاتەکەتان ستەم لێ‌کراوێکی‌تری تیا نەبێ ، یاخود هیچ ولاتێك ستەم لێ‌کراوی تیا نەبێ ، تا وەك منی بەسەر نەیەت .

چۆڵ بێ («پەراوێزی» چر) و (چن) و (ت) و (مز) و («پەراوێزی» خا) و (خب) : چۆڵ بو . بەپێی ئەم نوسخانە مەعنای نیوە شیعری دۆهەم وای لێ‌دێتەوە : لێی‌گەڕێ ، باش بو ولاتەکەتان پیاوی ستەم لێ‌کراوی تیا نەما .

(۲) بلا : چش . طەی : پێچانەوە ، تەی‌کردن .

واتە : چش قەید ناکا ، با لە دەست دۆست و برادەر و بەهۆی ئەوانەوە ، دەربەدەر و ئاوارە ببین و ڕێی دوری ولاتان ببڕین و سەری خۆمان هەلگرین .

بلا (مز) : بلێ . سا (چن) و (ت) : با .

(۳) قەڵغان : بەرگرێکی لە پۆلا دروستکراوە لە چەشنی ساج ، جاران شەڕکەر گرتویانە بە ڕویانەوە بۆ خۆپاراستن لە تیر و شیری دوژمن . قەضا : قەزا و قەدەری خوا .

واتە : مەڵێن نالی کەلکی هیچی پێوە نەبو ، ڕۆیی ، دەبا بڕوا ، بە جەهەننەم .. من ، هەرچەند ئێوەش لەگەڵم خراپ بون و بون بە مایەی ڕۆیشتنم ، هەر دڵسۆزەکەی جارانتانم و سەری خۆم ئەکەم بە قەڵغان بۆ تیری قەزا و قەدەر نەیەت بتانپێکێ .

سەفەرمان چونکە ڕێی هات و نەهاتە
دوعامان بۆ بکەن ، ئێوە و خوداتان ! (٤)

منم سەرکردەتان بۆ لەشکری غەم
دەترسم من بڕۆم ، بشکێ سوپاتان (٥)

شکاری وەحشییان بەس دەستەمۆ کەن
نەوەك بەر بێ شکاری خانەزاتان (٦)

---

(٤) هات و نەهات : هاتنەوە و نەهاتنەوە . بەخت بۆ هاتن و بەخت بۆ نەهاتن . مان و مردن .

واتە : ئەم سەفەرەی ئەیکەین سەفەری ڕێی ژیان و مەرگە ، لەوانەیە جارێکیتر چاومان بە یەك بکەوێتەوە و لەوانەشە نە . کەس نازانێ سەرەنجام چۆن ئەبێ . کەواتە ئێوە و خواتان لە دوعای خێرتان بێبەشمان مەکەن .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشوو لە نوسخەی (چر)دا بەرودوان .

خوداتان (عز) : خواتان . دیارە ئەبێ تۆزێ (واو)ەکەی بگرین .

(٥) واتە : ئەگەر خەم خواردن بۆ ئێوە دابنێین بە لەشکرێك ، ئەوا سەرلەشکری ئەو لەشکرە منم و من لە هەموکەس خەمی ئێوەم زیاتر لەدڵدایە . جا بۆیە ئەترسم ئەگەر من بڕۆم لەشکری خەم بۆ خواردنتان پەکی بکەوێ و بێ سەرلەشکر بمێنێتەوە و ببەزێ و کەس نەبێ خەمتان بخوا .. مەبەستی ئەوەیە بڵێ کەس نازانێ وەك من خەم بخوا و ئاگاداریی خەم بکا و کاروباری بەڕێوەبەرێ .

دەترسم (ك) و (عز) : ئەترسم .

(٦) شکار : ڕاو . ڕاوکراو . لێرەدا مەبەست مەعنای دووهەمە . دەستەمۆ : ماڵی و بەئاسانی گیراو . خانەزا : لە ماڵا لەدایکبوو ، ماڵی .

واتە : بەس نێچیری کێوی (مەبەستی لە بێگانەیە) دەستەمۆ بکەن و بلاوێننەوە ، ئەگینا نێچیری پەروەردەکراوی بەردەرگا و بەوەفای خۆتان لەداخانا سەری خۆی هەڵئەگرێ و ئەڕوا و خاك و بومتان بەجێدێڵێ .

ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەی (چر)دا هەیە . سەیر ئەوەیە نوسخەکەی (تو) کە ئەم پارچە شیعرەی بە ١٣ بەیت تیا هەیە و داویەتە پاڵ (کوردی) ، ئەم بەیتەی تیا نییە .

ئەوەند ئەرجۆ دەکا « نالی » کە جار جار
بکەن یادی موحیببی بێ ڕیاتان (٧)

— ٣ —

لە دوگمەی سوخمە دوێنێ نوێژی شێوان
بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان (١)

---

(٧) ئەرجۆ : تکا . لە (أرجو ـ ئەرجـۆ)ی فیعلی موضاریع وەرگیراوە . موحیبب : خۆشەویست .

واتە : نالی تەنـها یەك تکای لێتان هەیە ، ئەویش ئەوەیـە جاروبار یادێکی ئەم خۆشەویستە ڕاستگۆ بێدرۆ و ڕیایەتان بکەنەوە .

ئەوەند (ك) و (عز) : ئەوەن . دەکا (چن) : ئەکا . (اح) و (خا) : دەکەم .

نەزانینی هۆی دانانی ئەم پارچە شیعرە ، لە گەلێ پارچە شیعری‌تری نالی زیاتر مایەی داخە . لەم پارچە شیعرەوە بەئاشکرا دیارە کە نالی لای کەسـانێکی بەدەسـەڵاتی‌وا بـووە وەك دۆسـت و بـرادەر لەگـەڵی جوڵاونەتەوە و ، پاشان بۆ کەسێکی بێگانە دڵیان پەشاندووە و ناچاری ڕۆیشتنیان کردووە ، بەڵام ئەو هەر خۆشی ویستون و دڵی پڕ بووە لە سۆز بۆیان . بریا ڕۆژێ لە ڕۆژان بۆمـان دەرکەوتایە ڕۆداوەکە چۆن بووە .

— ٣ —

(١) دوگمـە : قۆپچە . نوێـژی شێوان : نوێـژی ئێوارە . بەیـانی‌دا : دەرکەوت . سـفیدە : سپیدە ، ڕۆناکی . باغی سـێوان : مەبەست سنگی یارە کە مەمکی وەك سێوی پێوەیە .

واتە : دوێنێ ئێوارە لەکاتی نوێژی شێواندا لەودیو دوگمەی سوخمەی وەك خۆر زەرد و سۆری یارەوە ، سنگی وەك سپیدەی بەیانی سپیی ، باخی سێوی مەمکەکانی دەرکەوت .

ئەشگونجێ مەعنای نیوە شیعری دۆهەم بەمجۆرە بێ : گوڵی سپیی درەختی سێو ، بەهێیی بەخشی . ئەوەش بزانین کە مەمکی کچان ، وەك بە سێو ئەشوبهێنرێ ، بە بەهێیش ئەشوبهێنرێ .

هەرچەند مەبەست لەم (بەیانی دا)یە ئیشارەت کردن بە (بەرەبەیان) و

له خەوفی طەلعەتی ڕۆژ هەروەکو شێت
بە ڕۆزەردیٚ هەڵات و کەوتە کێوان (٢)

دو چاوی من کەوا کەیلی سوروشکن ،
دەپێون ئاوی بەحری خوێ بە پێوان (٣)

(نوێژی بەیانی) نییە ، بەڵام کۆکردنەوەی لەگەڵ (نوێژی شێوان)دا طیباقێکی جوانی بەدیمەن تیایە . هەروەها (دەرکەوتنی سپیدەی بەیانی)ش لەکاتی (نوێژی شێوان)دا کە شەوی تاریکی کردووە بە ڕۆژی ڕۆشن ، ئەگەر لەگەڵ (باغی سێوان)ەکەیدا ڕانەگرین ، زیادەڕەوییەکی باڵای تیایە . لە خواستنی (سفیدە)شدا کە هیی بەیانیانە ، بۆ سنگی یار و ، لە بەکارهێنانی (باغی سێوان)دا لەجیاتیی سنگ و مەمك ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە . لە کۆکردنەوەی (شێوان) و (سێوان)یشدا جیناسی لاحیق هەیە .

سفیدە (گم) : سپیدە .

(٢) طەلعەت : ڕومەت . هەڵاتن . ڕۆژ : خۆر . ڕۆزەردیٚ : خەجاڵەتیٚ و شەرمەزاریٚ . کاڵیٚ و زەردیٚ . هەڵات : ڕایکرد . هەڵهات . کێوان : شاخەکان ، یاخود کەیوان واتە ئاسمان .

واتە : خۆر ، لە ترسی ڕوناکیی ڕوی یار ، لە شەرمەزاریدا ، وەکو شێت هەڵات و ڕایکرد و دایە شاخەکان . مەبەستی لە زەردەی خۆراوایە کە خۆرێکی زەردی کاڵ تەنها بە لوتکەی چیاکانەوە ئەمێنێتەوە .

یاخود : خۆر ، لە ترسی هەڵهاتن و دەرکەوتنی ڕوی یار ، ڕەنگی لە ڕو بڕا ، زەرد هەڵگەڕا ، بە زەردیٚ لە ئاسوٚ هەڵهات و لیزگی دای لە لوتکەی چیاکان و پاشان خۆیشی بۆ ناوەڕاستی ئاسمان بەرز بووەوە . مەبەستی لە کاتی هەڵهاتنی خۆرە لە سبەینانداا .

لە وشەی (طەڵعەتی) و (ڕۆزەردیٚ) و (هەڵات) و (کەوتە کێوان)دا ، وەکو ڕونمان کردەوە ، لەطافەت هەیە ، چونکە یەکیٚ دوٚ مەعنا ئەگەیەنن .

ڕۆزەردیٚ (چن) : ڕوی زەردی .

(٣) کەیل : پڕ ، لێوانلێو . سوروشك : فرمێسك . دەپێون : وەك پێوانە کردن هەڵئەگۆزن . بە پێوان : بە پێوانە کردن .

مەکەن لۆمەی پەشێویی دڵ کە ئەمشەو
پەشێواوە لەبەر پەرچەم پەشێوان (٤)

شەرابی لەعلی ڕوممانیێ لە « نالیێ »
حەرامە بێ مەزەی ماچێکی لێوان (٥)

واتە : چاوەکانم کــە پڕن لە فرمێسك و هەمیشــە فرمێسکیان لێ ئەڕژێ ، فرمێسکیان بەڕادەیەك زۆرە و لێ نابڕێ ، ئەڵێی ئاوی بەحری خوێ هەڵئەگۆزن و دائەڕێژن ..

لەنێوان (چاو) و (ئاو)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (چاو)دا کە مەعنای سەرچاوەش ئەبەخشێ ، لەگەڵ (ئاو) و (بەحر) تەناسوب هەیە .

کەیلی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (اح) و (من) و (خا) : سەیلی . دەپێون (عب) و (خا) : دەپێوێ . خوێ (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (من) و (خب) : خوێن . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (سوروشك)یش کە واتە فرمێسك ، هەر بە خوێن مەعنای لێ بدرێتەوە .

(٤) واتە : گلەیێ لە دڵەکەم مەکەن کە ئەمشەو لەسەر خۆی نییە . هۆی ئەم لەسەرخۆ نەبونەی ئەگەڕێتەوە بۆ ئاڵۆزیی پەرچەمی یاران کە کاری لەمیش کردووە .

لەنێوان (پەشێویی) و (پەشێواوە) و (پەشێوان)دا ، بێجگە لەوە کە لەگەڵ هاوڕیشــەییی وشەکانیشــدا هەریەکی بە مەعنایــەکی تایبەتێ بەکارهێنراون ، جۆرە جیناسێکی لاحیقیش هەیە .

مەکەن (چر) و (عم) و (کــم) و (گم) و (مــز) و (اح) و (مــن) و (خــا) : مەکە .

(٥) ڕوممانیێ : وەك هەنار .

واتە : چەشــتنی شەرابی ڕەنگ سوری کــاڵی وەك ڕەنگی لەعل و هەنارم لێ حەرامە ، ئەگەر ماچی لێوی یار نەبێ بە مەزەی .

لەنێــوان (لەعل) و (ڕوممــانیێ) و (لێو)دا کە ڕەنــگیان لەیەك‌ئەچێ تەناسوب هەیە . تەناسوبێکی جوانیش لەنێوان (شەراب) و (حەرام)دا هەیە چونــکە بەپێی ڕێ و شوێنی ئایــین شەراب حەرامــە . لەنێوان (شەراب) و (مەزە)شدا تەناســوبێکیتر هەیە . لە تێکــڕای وشەکانی دوایی بەیتەکانیشدا جیناسی لاحیق هەیە .

ئەهلی تەعدادی مەحاسین نۆسییان
خاڵ یەك و ، زوڵفی دووان ، هەر دۆ سییان (١)

کوفری زوڵفە تار و ، ماری ئەرقەمن
صفری خاڵە ، حەڵقەیی هیندۆسییان (٢)

— ٤ —

(١) تەعداد : ژمارەکردن . مەحاسین : چاکە و جوانیی . سییان : سێن . سیاهن ، ڕەشـن .

واتە : ئەوانەی بەدوای جوانیـدا ئەگەڕێن و ئەیژمێرن ، نۆسیویانە یار خاڵێکی پێوەیە و دۆ زوڵفی هەیە کە بە هەردوکیان (واتە بە خاڵ و زوڵف) ئەبن بە سێ ، یان خاڵ و زوڵفی ، یان تەنها هەردۆ زوڵفەکەی ، ڕەشن .

لە کۆکردنەوەی (یـەك) و (دۆ) و (سییان)دا بەپێی ئەوە کە ڕەقەمی ژمارەن تەناسوب و ، بەپێی ئەوە کە جیـان لە یەك ، طیبـاق هەیـە . هەروەها لە کۆکردنەوەی (نۆسییان) و (دۆسییان)دا جیناسی لاحیق و ، لە (سییان) خۆیشیدا لەطافەت هەیە .

تەعدادی مەحاسین (« پەراوێزی » چر و چن) و (کم) و (گم) و (ك) و (ت) و (مـز) و (عـب) و (اح) و (مـن) و (خـا) : تەعـداد و موحاسیب. خاڵ یەك و (« پەراوێزی» چر) و (عم) و (عـب) و (خا) : خـاڵی یـەك . (گم) : خـاڵ یەك .

(٢) تار : تاریك . تار و مار : پرژ و بڵاو و ئاوارەکراو . ئەرقەم : مارێکـی پیسی کوشندەیە . ناوی ئەو ئەصحابەیەشە کە پێغەمبەر (د.خ) و هەندێ لە یارانی لە سەرەتای پەیدابۆنی ئیسلامدا شەوان بەنهێنیی لەماڵی ئەودا کۆئەبۆنەوە . صفری خاڵ : خاڵی وەك نوختـەی سـفر . سـفر ، خۆیشی واتە بۆش و پۆچ . حەڵقەیی هیندۆسییان : ئەڵقەی ڕەش وەك هیندۆکیی کە پێستیان ڕەشتاڵەیە . لۆتەوانە .

نالیی لە شیعری پێشودا جوانییەکانی یاری ژمارد . لەم شیعرەشدا دێتە سەر باس و لێدوانیان ، ئەڵێ : هەرچیی کە زوڵفەکانیەتی ، بەهۆی کوفریانەوە (کە ڕەشییەکەیانە و ڕەشییش نیشانەی کوفرە) ، تاریکن و

زوڵفی جەڕڕاڕی صەفاصەف خستە پێش
یەعنی زەنگی لەشکری قیرۆسییان (٣)

ئەم غەزالانە کە نەقشی دیدەمن
تەن سپین و چاو و خاڵ و مۆ سییان (٤)

بوون بە ماری ئەرقەم . هەرچی خاڵی وەك سفریشیەتی بەهۆی بۆشی و پۆچییەوە ، ئەڵقەی هیندۆسییەکانە کە ئەیکەنە لۆتیان . بەپێی ئەم مەعنای دواییە ئەبێ خاڵەکە بەسەر لێوی یارەوە بێ، تا وەك لەبارەی شێوەوە شوبهاندی بە حەڵقەی هیندۆسییەکان کە هەم ڕەشە و هەم خڕە ، لەبارەی جێگاشەوە بشێ بە لۆتەوانە دابنرێ .

نالی لە نیوە شیعری پێشودا ویستویە ئیشارەت بە کۆبونەوەی موسوڵمانانی سەرەتای پەیدابونی ئیسلام بکا لە ماڵی (ابن الارقم) و ئەو مەعنایەش بگەیەنێ کەوا : خەتای کوفری زوڵفە پەڕەوازەی ماڵی ئەرقەم بوون . هەرچەند ئەم مەعنایە شتێکی تەواو نادا بەدەستەوە و نازانرێ مەبەست کێیە ، بەڵام نالی ، لە هیچە ، ئەوەشی هەر مەبەست بووە . ئەمە یەکێکە لە خاسییەتەکانی نالی . لە وشەی (هیندۆسییان)یشدا ویستویە ئەوە بگەیەنێ کە زوڵفەکانی یار بە خاڵی وەك ئەڵقەی هیندۆیەوە ئەکەنە سێ .

(٣) جەڕڕاڕ : ڕاکێشەر . سوپای بێشومار . صەفاصەف : ڕیز بە ڕیز و چین چین . زەنگی : قولەڕەش کە جاران کۆیلە بوون و کڕراون و فرۆشراون . قیرۆسییا : کینایەیە لەوەی بە هیچ دابنرێ و گوێی نەدرێتێ ئەگەر لەناوبچێ . یاخود (قیر و سییا)یە واتە قیر و ڕەش .

واتە : یار ، زوڵفی دڵداران کەمەندکیش‌کەر و ، وەك لەشکری بێ شومار تاڵ ــ زۆری ، ڕیز بە ڕیز و چین چین هێنا پێشەوە و دایهێنا و شانەی کرد . مەبەستی یار لەم زوڵف خستنە پێش ڕووەی ، ئەوەیە بڵێ زوڵفەکانم وەك سوپای زەنگی بێبایەخن و ئەگەر شتێکیشیان لێ بێ مەبەست نییە ، یاخود وەك سوپای زەنگی قیرین و ڕەشن .

زەنگی (چن) : هیندی . (کم) و (گم) و (من) و (خب) : ڕەنگی ، واتە : وەك .

لە وشەی (قیر و سیا)دا ، وەك وتمان ، لەطافەت هەیە .

(٤) غەزال : ئاسك . تەن : لەش . سییان : سیاهن ، ڕەشن .

حاکمانی مەحکەمە نامە سییان
قەت نەماوە غیرەت و نامۆسییان (٥)

نەرم و زەرقیی خەرقەیی سالۆسیان
شاهیدی زۆرە زوبانی لۆسیان (٦)

واتە : ئەو یارە وەك ئاسك نازدار و جوانـانە کە وێنەیـان بووە بـە نەخش و لەناو چاوما کێشراوە ، لەشیان سپی و ، چاو و خاڵ و مۆیان ڕەشە .

لەنێوان (سپین) و (سییان)دا طیباقی لەفظی هەیە .

دیدەمن («پەراوێزی» چر و چن و خا) : دیدەتن . چـاو و خـاڵ و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : دیدە کاڵ و .

(٥) نامە سییان : نامەی کرداریان لە ڕۆژی قیامەتدا ڕەشە ، تاوانبارن .

واتە : داوەرانی دادگا نامەی کرداریان ڕەشە و ، غیرەت و نامۆسیان نەماوە ، لەجیاتیی گوناهبار بێگوناە تاوانبار ئەکەن و ، بەپێچەوانەشەوە.

بە نیشانەی شیعرەکانی پاشەوەدا مەبەسـتی نـالی لە (حاکمـانی مەحکەمە) ئەوانەیە خۆیان بە ناحەق کردووە بە پاسەوانی ئایین .

دوریش نییە (مەحکەمە نامەسییان) جەمعی (مەحکەمە نامەسی) بێ و وشەکە تورکی بێ و ، بەوپێیە شیعرەکە پلار بێ لە حوکمڕانانی عوسمانی.
لەنێوان (نامـە سییان) و (نامۆسییان)دا جـۆرە جیناسێکی تەرکیب هەیە .

مەحکەمە نامە سـییان (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (عب) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : مەحکەمەی نامە سیاە . (ك) و (مز) : مەحکەمە نامە سیاە . (ت) و (خب) : مەحکەمەی نامەی سیاە .

(٦) زەرق : ئارایش و ڕەنگا و ڕەنگی . سالۆس : فڕ و فێڵ . زۆر: ساختە و دەست هەڵبەست .

واتە : نەرمی و جوانیی جبەی فش و فۆلی پڕ لە فڕ و فێڵیان کە بۆ نیشانەی لە خوا ترسانی خۆیان لەبەریـان کردووە و ، زمـانی لۆسـی خەڵکی ساویلکە هەڵخەڵەتێنیان ، هەمۆ شایەتی درۆن و نابن بە بەڵگەی ڕاستگۆییان .

لەم بەیتە و بەیتی پێشوودا ، لەنێوان (حاکمان) و (مەحکەمە) و (نـامە

چاوەکەم ! مەنوارە ڕەنگی ظاهیری
خۆ دەزانی (ڕوو سپی) چەند ڕوو سییان (٧)

ناوی مەخموران نەبەی « نالی » ! لەنێو
حەلقەیی واعیظ ، لەوێن جاسوسیان ! (٨)

— ٥ —

ڕەقیب و موددەعی فیتنە و عیلاقەی چاوی جادوتن
لە گۆشەی گۆشەوارەت نائیبی هاروت و ماروتن (١)

سیا) و (خەرقە) و (شاهیدی زۆر)دا تەناسوب هەیە .
نەرم و (عم) : بەزم و . خەرقەیی (عم) و (ك) و (ت) و (اح) و (خب) : فیرقەیی . ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەی (عم)دا بەیتی پێنجەمە ، بەلام ئەوە هەڵەیە .

(٧) ڕوو سپی : ئافرەتی داوێن پیس . ڕوو سیا : ڕوو ڕەش .
واتە : گیانەکەم ! نەکەی هەرگیز بە ڕواڵەت و دیمەن هەڵخەڵەتێی . خۆت ئەزانی ڕوسپییەکان کە بەدیمەن جوان و ڕازاوەن ، لای خوا چەند گوناهبار و ڕوڕەشن .
لەنێوان (ڕوو سپی) و (ڕوو سیا)دا طیباق و ، لە نیوە بەیتی دوهەمدا بەرابەر بە نیوە بەیتی یەکەم حوسنی تەعلیل هەیە .

(٨) مەخمور : سەرخۆش و بەدمەست . لەنێو : لەناو .
واتە : نالی ! نەکەی لەناو کۆڕی ئەوانەدا کە کۆبونەتەوە لە واعیظ ، گوێیان بۆ پەند و ئامۆژگارییەکانی شل کردووە ، ناوی سەرخۆشان بە خراپە بێنی .. سەرخۆشـان لەوێیش خەفیەیان هەیـە ، خۆی بە گوێ‌گـری واعیظ داوەتە قەڵـەم ، قسـەکەیان پێ ئەگەیەنێتـەوە و ئەنجامەکـەی بۆ خۆت بـاش نابێ .. تـۆیش ئەچیتە ڕیـزی خەرقە پۆشانی زمان لوسی تەنها بەدیمەن پیاو چاکەوە .. کۆڕی مەیخـواران لەناو ئەنجومەنی واعیظیشیدا کەسی‌وایان هەیە لەبنەوە لەگەڵیان بێ .

— ٥ —

(١) ڕەقیب : بەدکاری نێوان یاران و دڵداران . موددەعی : ئەوەی ئیدیعای شتێ بکا . مەبەست لێرەدا کەسێکە بە درۆ خۆی بە خۆشەویستی جوانێك

نەباتاتی زەوی وەك مونزەوی هاتونەدەر ، یەعنی
هەمو سەرخۆش و مەست و ڕۆژپەرست و عاشقی ڕوتن (٢)

دابنێ . فیتنە : مایەی نەگبەتی و خراپە . عیلاقە : ئەوەی بە شتێکدا هەڵواسرابێ . جادو : سیحرباز . گۆشە : سوچ . گۆشەوارە : گوارە . نائیب : جێنشین . هاروت و ماروت : دو فریشتە بوون ، ناو و باسیان لە قورئانیشدا هاتووە ، خەڵکیان فێری سیحر کردووە ، پاشان خوا غەزەبی لێ گرتون لە بیرێکا لە (بابل) سەرەوخوار هەڵیواسیون و تا ڕۆژی قیامەت هەروا ئەمێننەوە و هەمیشە تینویانە ، بەڵام هەرچی ئەکەن دەمیان ناگاتە ئاوی بنی بیرەکە ...

واتە : بەدکار و خۆهەڵپەسێن مایەی خراپە و بەدین لەنێوان من و تۆدا و بە چاوی ئەفسوناویتدا هەڵواسراون ناهێڵن من ببینی و ، لە سوچی گوارەی گوێتدا شۆڕکراونەتەوە ، جێگای هاروت و ماروتیان گرتووەتەوە ، ناهێڵن گوێت لە من بێ .

وەك دیمان نالی ئەم شیعرەی لە ڕازی هاروت و ماروت وەرگرتووە و تەنانەت وشەی (فیتنە)شی لە ئایەتەکە ئیقتیباس کردووە. نالی ویستویە بڵێ وەك چۆن هاروت و ماروت لەناو چاڵەکەدا سەر بەرەوخوار هەڵواسراون ، ڕەقیب و موددەعیش هەروا لە بەرچاوی تۆدا هەڵواسراون و ، چۆن ئەوان سوچێکی چاڵەکەیان گرتووە ، ئەمانیش سوچی گوارەی گوێتیان گرتووە و ، وەك چۆن ئەوان مایەی فیتنە و خراپە بون بۆ خەڵك ، ئەمانیش بۆ من و تۆ بوون بە مایەی فیتنە و خراپە و ناهێڵن بتبینم و گوێم لێت بێ . دیارە بۆ تەواوکردنی تەشبیهەکە کەڵکی لەوەش وەرگرتووە کە چاو و گوێ بەدیمەن لە چاڵ ئەچن و چاو لە شەفافییەتەکەیدا لە ئاو ئەچێ . هەروا ئەوەشی ڕەچاو کردووە کە وەك چۆن هاروت و ماروت هەرگیز دەمیان ناگاتە ئاوەکە ، ئەمانیش ناتوانن بگەنە ناخی چاو و گوێی یار و ، خۆیان بخەنە دڵیەوە .

(٢) نەباتات : گژوگیا . مونزەوی : گۆشەگیر و کەنارەنشین . ڕۆژ پەرست : گوڵە بە ڕۆژە . ڕوت : ڕومەتت .

واتە : جاران کە تۆ دیار نەبوی ، گوڵ و شینایی لەژێر زەویدا گۆشەگیر بون ، بەڵام کە تۆ هەڵهاتی ، هەمو لە عەشقی ڕوی تۆدا مەست و سەرخۆش بون و ، جێی خۆیان بەجێهێشت و هاتنەدەر و ، ئیستا هەمو وەك گوڵە ڕۆژگار پەرست ڕویان لە تۆیە . نالی لەم بەیتەدا ئیشارەتی بە پەیوەندی دەرهاتنی گوڵ و گژوگیا کردووە بە خۆرەوە .

ڕۆژپەرست و (چر) و (ت) و (عب) : ڕۆژپەرستی .

وەرە نێو بەزمی گوڵزاران و گوڵ زاران ، تەماشاکە :
سەراسەر پێکەنینی گوڵ ، لەبالەب غونچە پشکوتن (٣)

چ قەصر و دائیرە و تاقێ ، تیا تۆ تاقی ئافاقی ،
نەی و موطریب ، مەی و ساقێ ، گوڵ و بولبول هەمو جوتن (٤)

---

(٣) گوڵزاران : باخچەکان . گوڵزاران : ئەوانەی دەمیان وەك گوڵ جوان و بۆنخۆش و نازدارە . لەبالەب : لێوان لێو . لێو بە لێو . غونچە پشکوت: خونچە پشکوتو . دەمکراوە .

واتە : وەرە ناو بەزم و ئاهەنگی باخچەکـان و سـەیری جوانـان و نازداران بکە ، ببینە چۆن لە هەمو لایـەك گەشەی گـوڵ و پشکوتنـی خونچەیە ، یان چۆن لە هەمولایەك کچانی وەك گوڵ پێئەکەنن و دەمـی وەك خونچەیان ئەکەنەوە قسەی خۆش ئەکەن .

لە کۆکردنـەوەی (گوڵزاران) و (گوڵزاران)دا جگـە لە لەطـافەت ، جیناسی تەواو و ، لە کۆکردنـەوەی (سـەر) و (لـەب) و ، (گـوڵ) و (خونچە)شدا تەناسوب هەیە .

نێو بەزمی (چن) و (کم) و (من) : ناو بەزمی . (عم) و (ك) و (مـز) و («پەراوێزی» خا) : نێو قەصری . (خب) : سەر قەصری .

(٤) چ : هەر . قەصر : کۆشك و تەلار . دائیرە : بـاخ و باخچـەی دەوری ماڵ . تیا : تێدا . تاق (ی یەکەم) : تاقی سەرپەنجەرە . تاق (ی دوهەم): تەنها . ئافاق : دنیا .

واتە : هەر کۆشك و تەلار و باخ و باخچە و پەنجەرە و هیلالییەك تۆ تاقانە بێ تیایا ، لە خۆشیی ڕۆی تۆوە ئەبێ بە بەزم و مەیدانی خۆش بەسەربردن : شمشاڵ و گۆرانیبێژ و ، مـەی و مەیگێـڕ و ، گـوڵ و بولبولی تیا کۆئەبێتەوە .

لەنێوان هەردو (تاق)دا جیناس و ، لەنێوان (قـەصر) و (دائـیرە) و (تاق)دا تەناسوب هەیە . هەروا لەنێوان (نەی) و (موطریب) و ، (مەی) و (ساقێ) و ، (گوڵ) و (بولبول)یشدا .

چ (چن) : لە . قەصر و (عم) و (کم) : قوطر و . بەپێی ئەم نوسخەیە ئەبو (قوطری) بووایە ، چونکە (قوطری دائیرە) زاراوەیـەکی زانسـتی ئەندازەیە ، هێڵێکی ڕاستە لە مەرکـەزی دائـیرەوە ئەڕوا و موحیطـی دائیرەکە ئەکا بە دو بەشی چونیەکەوە . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ مەعنای

له شەوقی ڕۆیی شەمع و ، زوڵفی دوود و ، طوڕڕەیی مەجمەر
سوپەند و ، عوود و ، پەروانە ، بخوور و ، غالییە سووتن (٥)

(تاق)ی یەکەمیش بە نیوە دائیرە لێکبدەینەوە و لەوەوە بچین بۆ تاقی هیلالیێ . تیا : تەنها نوسخەی (چن) . نوسخەکانیتر هەمو (تێدا) .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە نوسخەی (عب)دا بەمجۆرەیە :

بەڵێ لەم جێیەدا میثلت نییە ، (باللهِ) تۆ تاقی

ئێمە لامانوایە ئەمە هیی نالی نییە و ، لەئەنجامی نەتوانینی خوێندنەوە و تێگەیشتنی نیوە شیعرەکەوە ، بە ناوی ئەوەوە دروستکراوە .

نیوەی دووهەمی ئەم بەیتە و نیوەی دووهەمی بەیتی پێشوو ، لە نوسخەی (کم) و (من)دا لەجێی یەکتردان . بەوجۆرەش مەعناکە هەر دێ .

(٥) شەمع : مۆم . دوود : دووکەڵ . طوڕڕە : ناوچاوان . مەجمەر : پشکۆدان . سوپەند : گیایەکی کێوییە ، تۆوێکی وردی ڕەشی هەیە ئەیکەنە ناو ئاگرەوە ئەیسووتێنن ، بۆنێکی خۆشی هەیە . ئەڵێن بۆ چاوەزار باشە ! عوود : دارێکی بۆنخۆشە . غالییە : دەرمانێکی زۆر بۆنخۆشە لە چەند ماددەی جیاجیا دروست ئەکرا و بۆ بەهێزکردنی دڵ و بیر بەکارئەهێنرا . سووتن : سووتان .

واتە : لەتاو ڕووناکیی ڕووی وەك مۆم ڕۆشن و ، زوڵفی وەك دووکەڵ درێژ و ڕەش و ، ناوچاوانی وەك پشکۆدان درەخشانی یار ، سوپەند و عوود و پەروانە و بخوور و غالییە هەمو سووتان . سوپەند لەتاو خاڵەکانی ڕووی و ، عوود لەتاو زوڵفی ڕەشی بۆنخۆشی لەسەر ڕومەتی و ، پەروانە لە عەشقی شەمعی ڕووی و ، بخووری دووکەڵ باریك و بۆنخۆش لەتاو تاڵی باریك و بۆنخۆشی زوڵفی و ، غالییەش بۆ بەهێزکردنی دڵ و بیری ئەوانەی بە دیتنی یار گروفتار بووبوون و بیریان پەرت و دڵیان ڕۆیشتبوو ..

ڕۆیی (چن) و (ك) : ڕووت . ئەبێ ڕووتی بێ ، واتە : ڕووتی وەك شەمع و .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە نوسخەی (عب)دا بەمجۆرەیە :

بە میشك و زەعفەران پڕ بوون قوتووی عەطر و لەگەڵ مەجمەر

حەبییان هەمدەمی ئاهێ دەنۆشن ڕاحی ڕەیحانێ
ڕەقیبان هەمدەمی ئاه و دەکێشن دوکەڵی تۆتن (٦)

گەلێ شێر و پوڵەنگ و باز و شاهێنی شەهەنشاهێ
وەکو « نالێ » بە دڵ نێچیری ڕاوی چاوی جادوتن (٧)

---

(٦) ئاهێ : ئاسك . ڕاح : مەی . ڕەیحانێ : بۆنخۆش وەك ڕێحان . ئاه : ئاخ .

واتە : یاران لەگەڵ نازداران شەرابی بۆنخۆش ئەنۆشن و ، بەدکارانیش هەناسەی خەفەتبارانە هەڵئەکێشن و لە خەمگینیدا دوکەڵی تۆتن بە با ئەدەن .

بەرابەر بە یەك دانانی (دەنۆشن) و (دەکێشن) زۆر جوانە ، چونکە (نۆش کردن) مەعنای ئاسانێ و حەسانەوە و ، (کێشان) مەعنای بار هەڵگرتن و ماندوبون ئەگەیەنێ .

لە دوبارەکردنەوەی (هەمدەم)دا جیناس هەیە . بەکارهێنانی جاری دوهەمی (هەمدەم) زۆر لەبارە چونکە (ئاه) لە دەم دەرئەچێ و لەگەڵ دەمدایە . لە کۆکردنەوەی (ئاهێ) و (ئاه)یشدا جیناسی تەرکیب هەیە .

هەمدەم (عم) و (گم) و (مز) و (خب) : هەمڕەم . هەمڕەم : هاوڕەوگ ، هاوگەلە .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشێ لە نوسخەی (چن)دا بەرودوان .

(٧) واتە : هەر تەنها من نیم گیرۆدەی تۆ بوم و بە تیری چاوی سیحربازت ڕاوت کردوم . گەلێ کەسی ئازا و ڕاوچیی وەك شێر و پوڵەنگ و باز و شاهێنی شاهانەش دیل و نێچیری تۆن ..

لە کۆکردنەوەی (شێر) و (پوڵەنگ) و، (باز) و (شاهێن)دا تەناسوب و، لە یەکخستنی (چاو) و (ڕاو)دا جیناسی لاحیق هەیە .

باز و شاهێنی شەهەنشاهێ (چر) : فەهد و بازی شاهێنی شاهێ . (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : فەهد و باز و شاهێنی شاهێ . نێچیری (چن) و (عم) و (ت) و (مز) : نەخچیری .

ئەم سەرسەری بازانە کەوا هەمسەری بۆمن
موشکیل ، بگەنە ساعیدی شاهێکی وەکو من (١)

تا نەشئە نەچێژن لە لەبی کەوثەری ساقی ،
بێچارە چوزانن کە هەمو مەستی زەقۆمن ؟! (٢)

ڕۆناکیی ڕۆ شەوقە لە نێو ظولْمەتی مۆدا
وەجهی ئەمەتە دڵ هەمو پەروانەیی مۆمن (٣)

— ٦ —

(١) سەرسەری باز : ئەوەی خەریکی شتی هیچ و پوچ بێ . بازی بێ سەر و پێ و بێکارە . هەمسەر : هاوسەر . بۆم : بایەقوش . موشکیل : زەحمەت . ساعید : باسك .

واتە : ئەم بازە بێکارانە کە هەر بە ناو بازن و لەڕاستیدا هاوسەری بایەقوشن ئەوەندە نەگبەتن ، زۆر زەحمەتە بگەنەوە بە باسکی شاهێکی وەکو مندا و ، دەستیان بگاتە دەستی من و ببن بە هاوشان و هاوڕێم .

نالی ئەم پارچە شیعرەی بە زوبانی یارەوە وتووە . یاخود لە شێوەی قسەکردنا بە زوبانی ئەوەوە ، بە شان و باڵی خۆیا هەڵئەدا .

(٢) لەب : لێو . کەوثەر : حەوزی کەوثەر لە بەهەشتدا . زەقوم : خۆراکی دۆزەخییەکان .

واتە : ئەم دڵدارە سادە لەوحانە تا تامی شەرابی لێوی یار نەکەن کە ئەڵێی ئاوی حەوزی کەوثەرە ئاوگێڕ ئەیگێڕێ ، ئەوەندە **بەدبەخت و** چارەڕەشن تێناگەن تائیستاش سەرخۆشی خواردنەوەی زەقومی ئەهلی دۆزەخن و خۆشەویستیی ڕاستەقینەیان نەهاتووەتەڕێ .

(٣) وەجه : هۆ .

واتە : ڕۆناکیی ڕوم لەناو تاریکایی زوڵفمدا شەوق ئەداتەوە . بۆیە دڵان هەمو بوون بە پەروانە و بەدەوری مۆمدا ئەسوڕێنەوە . مەبەستی ئەوەیە بڵێ وەك چۆن پەروانە بەدەوری مۆمدا ئەسوڕێتەوە ، دڵانی دڵدارانیش بەدەوری زوڵفی ڕەشی مندا ئەسوڕێنەوە کە ڕوی وەك مۆمیان لەناودا شارراوەتەوە .

زوڵفم بە نەسەب سیلسیلەیی ڕیفعەت و شانە
من دەیخەمە بەر پێ کە حەبەش‌زادەیی ڕۆمن (٤)

من سەروی ڕەوانی چەمەنی عالەمی باڵام
« نالی » بە طوفەیلی بووەتە سایە لە دوو من (٥)

لە کۆکردنەوەی هەردوو وشەی (مۆ)دا جیناس و ، لەنێوان (ڕووناکی) و (ظوڵمەت)دا طیباق و ، لەنێوان (ڕوو) و (وەجهـ)دا جۆرە تەرادوفێك هەیە . هەروەها لەگەڵ ئەوەشدا کە مەبەست لە (مۆمن) ، (مۆی منن)ە ، بەڵام تێکڕا وشەکە بەپێی نوسینی جاران (مومن = مۆمن) لەگەڵ (پەروانە)دا تەناسوبی هەیە .

نالی لەم بەیتەیدا ، بە زمانی یارەوە ، ڕەشیی زوڵفی خۆی شوبهاندووە بە شەو و ، دایناوە کەوا پەروانەش ، کە دڵی دڵدارانە ، لەوناوەدا بە دەوری ڕوومەتی یاردا ئەسووڕێتەوە .

لەنێو (کم) و (من) : لەناو .

(٤) ڕیفعەت : بەرزی . شان : شەئن ، پایە . حەبەش‌زادە : بەچکەی ڕەشی حەبەشەیی ، کۆیلە .

واتە : زوڵفم لەبارەی بن و بنەچەوە ، زنجیرەی پشتاوپشتی بەرزی و شان و شکۆیە ، بەڵام چونکە کۆیلە و زەڕخرێدە و لە وەچەی حەبەشەیی و ڕۆمییە ، من قەدری ناگرم و ئەیخەمە بەرپێم . ئەمە مەعنا دیمەنییەکەی بەیتەکە . مەعنا ڕاستەقینەکەشی ئەوەیە کەوا زوڵفم هەرچەند لەبارەی بن و بنەچەوە ئەگەڕێتەوە سەر زنجیرەی بەرزی سەر و شانم ، بەڵام چونکە ڕەشە و کۆیلەی ڕوومە ، لێی ئەگەڕێم درێژ بێ تا وای لێ دێ بگاتە بەر پێم .

لەنێوان (نەسەب) و (سیلسیلە) و ، (شان) و (بەرپێ)دا تەناسوب هەیە . هەروەها لەنێوان (حەبەش‌زادە) و (ڕۆم)ی (ڕۆمن)یشدا لەلایەکەوە تەناسوب هەیە چونکە دوو وڵات ئەگەیەنن ناویان زۆر جار پێکەوە دێ . لە لایەکی‌کەشەوە طیباق هەیە چونکە (حەبەشەیی) ڕەش و (ڕۆمی) سپین .

(٥) ڕەوان : ڕاست . عالەمی باڵا : جیهانی گیان کە دوورە لە هەموو ڕواڵەتێکی دنیا . طوفەیلی : ئەوەی لە خۆڕایی خۆی بە کەسێکدا هەڵواسێ ، خوبزە . دوو : دوا .

دوری لە من خستەوە بێ سەبەبێ یاری من

باری خودایا کە تۆ بگری سەبەبکاری من ! (١)

واتە (یار ئەڵێ) : مـن سەروێکی قنجی باڵابـەرزی جیهانی بەرزی گیانم و خەڵکی ئەم دنیایە نیم ، جیسمی لەطیفم ، سێبەرم نییە . نالی بەمە نـازانێ ، هەر لە ڕۆی خـۆ پیا هەڵواسینەوە خـۆی کردووە بە سێبەرم و کەوتووەتە شوێنم .

ئەم شیعرەش دیسـان بەڵگەیەکی‌ترە کەوا نازنـاوی (نالی) بە لامی سۆکە . ئەوەش لە بەراورد کردنی (سەرو) و (نال)ەوە دەرئەکەوێ کە نالی ویستۆیە بڵێ پۆشێکی باریکی کورتی ناو قەڵەمێکی قامیش چۆن ئەتوانێ خۆی بکا بە سێبەری دار سەروێکی بەرز ؟

طوفەیلی (چر) : سەفیلی .

ئەم پارچە شیعرە تەنها لە دەسنۆسەکانی (چر) و (من) و چاپەکانی (عم) و (کم) و (گم)دا هەیە .

— ٧ —

(١) باری خودایا : خودای باری ، خودای دروستکەری دنیا ! سەبەبکار : ئەوەی ببێ بەهۆی شتێکی خراپ کە بەسەر کەسێکدا بێت .

واتە : سەبەبکارەکەم ، لەخۆڕایی ، یاری لێ دور خستمەوە . خوایە بە غەزەبی خـۆت بیگری و گرفتاری کەی کـەوا بەوجۆرە بۆ بەهۆی ئازاری دڵم .

وشەی (سەبەبکاری من) لەلایـەکەوە فاعیلی فیعلی (دوری لە من خستەوە)یە و ، لە لایەکی‌کەشـەوە مەفعۆلوبیهیی فیعلی (بگری)یە . ئەمەش بەگوێرەی زانستی نەحو پێی‌ئەڵێن (تەنازوع) ، واتە : شەڕی دۆ فیعل لەسەر ئیسمێك .

لەنێوان (باری) و (یاری) و (کاری)دا جیناسی لاحیق هەیە .

خسـتەوە (عـم) : گرتـووە . (گـم) : کـردووە . بێسـەبەبێ (گم) : بە بێ‌سەبەب . (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : بێ‌سەبەبە . کە تۆ بگری (ح) : کەسێ بۆ بە ..

مەستی خەیاڵی ئەوە ، لەحظە ژمێری شەوە
دوژمنی خوێنیی خەوە ، دیدەیی بێداری من (٢)

دیدە نیگەهبانی یار ، تیپی سوروشکم هەزار
ناڵەیی دڵ نەی سەوار ، ئاهە عەلەمداری من (٣)

گریە بە خوڕ دێتە خوار ، هەروەکو عەینی بەهار
خۆش بووەتە ئابشار مەدمەعی سەرشاری من (٤)

---

(٢) لەحظە ژمێر : تاو تاو ژمێر . دوژمنی خـوێنی : دوژمنێ کە بەهۆی خوێن ڕشتنەوە بوبێ بە دوژمن .
واتە: چاوی هەرگیز نەچوە خەوی من مەستی بیرکردنەوەیە لە یار و، هەناسە بە هەناسەی شەوگاری درێژ ئەژمێرێ و ، لەگەڵ خەودا وەك دوژمنێکن خوێن لەنێوانیانا ڕژابێ .
بێداری : (چر) و (خا) : دیداری . لە پەراوێزی ئەم دوو نوسخەیەشدا (بێداری) هەیە .

(٣) نیگەهبان : ئاگاداریکەر ، پاسەوان . تیپ : تیپی لەشکر . نەیسەوار: مەعناکەیمان بۆ ڕاستنەکرایـەوە . دوور نییـە (نێزەدار) بوبێ و بـە هەڵەی نوسیار گۆڕابێ . عەلەمدار : ئالآ هەڵگر .
واتە : منی دڵدار هەموو تەرخانە بۆ یار و لەپێناوی ئەومدا داناوە . چاومە ، کردومە بە پاسەوان بۆی و بە هەموولایەکدا ئەڕوانم نەبادا دوژمن لێی نزیك بێتەوە و توشی زیانێکی بکا . سوپای فرمێسکیشم بە هەزاران ئامادەن بۆ پاراستنی . ناڵەی دەرونیشم . . . ؟ ئاه و هەناسەی بەرزیشم ئالآ هەڵگریەتی .

(٤) گریە : گریان ، مەبەست فرمێسکە . عەین : کانێ . چەشن . خۆش : چاك . ئابشار : تافگە . مەدمەع : ئەو شوێنەی فرمێسکی لێوە ئەڕژێ، چاو . سەرشار : لێشاوکردو .
واتە : فرمێسك ، هەروەك کانیاوی بەهار بەخوڕ لە چاوم ئەڕژێ ، چاوی پڕ لە فرمێسـکم زۆر چاك بـووە بە تافگە و بەهەمـولایەکدا ئاو ئەپرژێنێ .

دولبەری عالی دەماغ ، هەمقەدەمی سەروی باغ
بێتە نەظەرگەی قەراغ دیدەیی جۆباری من (٥)

حیکمەتی تۆ مولهەمە ، هەم قەدەمت مەرحەمە
موستەحەقی مەرهەمە سینەیی ئەفگاری من (٦)

بەخوڕ (چن) : بەگوڕ . لە «پەراوێزی»چن)یشدا دیسان : بەخوڕ . عەینی (چن) و (عم) و (گم) و (ك) : سەیلی . (اح) : ڕەعدی . (خب) : هەوری .

(٥) عالی دەماغ : بیر و سروشت بەرز . هەمقەدەم : هاوپێ ، هاوڕێ . جۆبار : جۆگا .

مەعنای ئەم شیعرە بەسراوە بە شیعری پاشەوەیەوە .

هەمقەدەمی (چر) و (ت) و (مز) و (خب) : هەمقەدەمت . قەراغ (چن) و (عم) و (كم) و (ك) و (ت) و (مز) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) و (خب) : فەراغ ، واتە : بۆشایی . جۆبار (چن) : خوێنبار ، واتە : خوێناوی .

(٦) حیکمەت : فەرموودەی بەمەعنا . مولهەم : لە خواوە هاتوو و خوا خستووە دڵ . هەمقەدەمت . هاوپێت . پێیشت ، پێ و قودوومت . مەرحەمە : ڕەحمەت . مەرهەم : مەڵهەم ، دەرمان . ئەفگار : بریندار و ماندوو و شەکەت .

واتە : بایاری خاوەن بیر و سروشتی بەرز ، کە لە بالا بەرزی و جوانیدا وەك سەروی ناوباخ وایە ، بێتە سەیرانگای کەناری جۆگەی ئەو فرمێسك و خوێنەی لە چاوی منەوە سەرئەکا . ئازیز ! فەرموو وەرە سەیری ، چونکە ئەگەر بێیت ، هەرچی بفەرموویت ، فەرموودەت ئیلهامی خواییە و ، پێ و قودوومت ڕەحمەتە و ، سینەی برینداری منیش شایانی مەڵهەم و دەرمانی تۆیە .

لەنێوان (مولهەم) و (مەرهەم)دا جیناسی لاحیق و ، لە (مەرحەمە) و (مەرهەمە)دا جیناسی موضاریع هەیە . لە بەیتی دووهەمیشدا ، بە بەراورد لەگەڵ بەیتی پێشوو ، شێوەی ئیلتیفات بەکارهێنراوە لە غائیبەوە بۆ موخاطەب ، مەگەر بڵێین (بێتە) هەڵەی نووسیارە و ڕاستەکەی (بێیتە)یە . ئەوهەڵەیەش دوور نییە لە شێوەی نووسینی جارانەوە .

شاهیدی عەدلە و وەفا ، مەعدەنی صیدقە و صەفا
هاتووە دەرمان بکا قەلبی بریندارى من (٧)

ئەی تەلەفی گفتوگۆ ، جامیعی کیذب و درۆ
واعیظییە ئیشی تۆ ، عاشقییە کاری من (٨)

مەشرەبی « نالی » گەلێ ئابیەو ترشە ، بەڵێ
موعتەریفە خۆی دەڵێ : چا نییە ئەطواری من (٩)

ئەفکار (ت) و (مز) و (عب) و (اح) و (خب) : ئەفکار . بەمپێیە مەعناکەی وای لێدێتەوە : سینەی پڕ لە بیر و خەیاڵی من .

(٧) شاهید : یار . عەدل : عادل ، بەداد . وەفا : بەوەفا . مەعدەن : کان . صیدق : ڕاستی . صەفا : خاوێنی و پوختەیی . قەلب : دڵ .

لەم بەیتەدا نالی باسی هاتنەجێی ئەو داوایە ئەکا کە لە بەیتی پێشوودا کردی .

لە وشەی (شاهید)دا تەورییە هەیە چونکە هەم مەعنای شایەتی دادگا و هەم مەعنای یاریش ئەگەیەنێ . بەلام کۆکردنەوەی لەگەڵ (عەدل و وەفا)دا پڕە لە جوانکاری ، چونکە (عەدل) لەگەڵ مەعنا دوورەکەی و (وەفا)یش لەگەڵ مەعنا نزیکەکەی ئەگونجێ .

(٨) تەلەف : فەوتاو .

لەم بەیتەدا نالی باری قسە وەرئەچەرخێنێ و ڕووی دەمی ئەکاتە ئەوەی لۆمەی دڵداران ئەکا و پێی ئەڵێ : ئەی ئەوکەسەی کە فەوتاوی دەستی زۆربڵێییت و چەند جۆرە دەلەسەت لە خۆتدا کۆکردووەتەوە ، دەست لە یەخەم بکەرەوە و دەست بەردارم بە ، من و تۆ ناکەوینە یەك ، من عاشقم و ڕاست و ڕەوان و ، درۆ لای من باوی نییە و ، تۆیش کار و پیشەت هەر ئامۆژگاری کردنە بێ ئەوەی خۆت بەگوێرەی قسەکانی خۆت بجوڵێیتەوە و ، بۆیە هەرگیز ناگەینە یەك و لە یەکتری حاڵی نابین .

ئیشی تۆ (مز) : کاری تۆ .

(٩) مەشرەب : خو و ڕەوشت . ئابی : وەك بەی (بەهێ) . موعتەریف : کەسێ دان بە شتێکا بنێ . چا : چاك . ئەطوار : جەمعی طەورە ، واتە: خو و ڕەوشت .

خەندە و دەمی (مەحبوبە) کەوا زۆر نمەکینن
بەس خۆشە ئەگەر خۆ نمەکی زەخم و برینن (١)

غیلمانە ، گوتم ، خاڵی لەطیفت کە لە سەر دا
ئەم قیبلە برۆیانە کە غارتگەری دینن (٢)

واتە : ڕاستە خۆم ددانی پێدا دەنێم کەوا خۆ و ڕەوشتم گەلێ ترش و توڕەیە وەك بەهێی ترش و ئەتوارم چاك نییە و ، بۆیەش وا بەئاسانی لەگەڵ واعیظ ناگونجێم .

لە ڕستەی (گەلێ ئابی‌یو) دا نالی ئەوەشی مەبەست بووە کە بە (گولی ئابی‌یو)یش بخوێنرێتەوە . گولی ئابێ ، گولابێ : هەرمێ . بەم‌پێیە مەعناکەی وای لێ‌دێتەوە : ڕەوشتم چاك و خراپە ، ترش و شیرینە ..
هەروەها دانانی (چا)ی (چا نییە)شی بەرابەر بە (ئابێ) مەبەست بووە .

لە کۆکردنەوەی (گەلێ) و (بەڵێ) و (دەڵێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

مەشرەبی («پەراوێزی» چر و خا) و (چن) و (ك) و (اح) : مەذهەبی .

— ٨ —

(١) خەندە : پێکەنین . نمەکین : خوێیاوێ . خۆش . ئەگەرخۆ : هەرچەند . نمەك : خوێ .

واتە : دەم و پێکەنینی یار ، هەرچەندە وەك خوێ زام و برینی دڵ ئەکولێننەوە ، هێشتا هەر زۆر خۆش و بەتامن .

لەنێوان (خەندە) و (دەم)دا تەناسوب و ، لەنێوان (نمەکین) و (نمەکی)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (زەخم) و (برین)دا تەرادوف هەیە .

نابێ سەرنجێکی ئەوەش نەدەین کە نالی وێنەیەکی زۆر ناسکی لەم بەیتەدا پیشان داوین ، ئەویش ئەوەتە کە یار لەولاوە دەمی کردەوە و خەندەی بڵاو کردەوە ، لەم‌لاوە زامی دڵی دڵداریش ئەکرێتەوە و برینی ئەکولێتەوە .

(٢) غیلمان : جەمعی غولامە بەمەعنا بەندە . قیبلە برۆ : ئەوەی برۆی بووە بە قیبلەی دڵداران . غارەتگەر : تالان‌کەر .

واتە : کە خاڵە جوانەکانت بەسەر برۆتەوە کوتا (وەك گوڵ بدەی لە

ئاهۆیی حەرەم قیبلەیی ئەبرۆن کە بە دیدە ،
ئەم شەهد لەبانە کە هەمۆ شاهیدی چینن ، (٣)

سیمین بەدەن و ، سەرو قەد و ، لەنجە تەذەرون
کافر نیگەهـ و ، ڕەشك ، لە بوتخانەیی چینن (٤)

سەرت) ، وتم یار بووە بە غولام . ئای لەم کچە نازدارانـە کە برۆیـان قیبلەی دلداران‌ە ، چۆن تالان‌کەرێکی دینی دلدارەکانیانن ؟ !

بۆ تێگەیشتنی تەواوی مەعنای ئەم بەیتە ، ئەبێ بزانین کەوا غولام ، تێکڕا ، ڕەشە و خالیش ڕەشە و ، کە یار خالی کوتا ڕەشـاییەك بـە ناوچاویەوە پەیدابۆ و لەوەوە دانرا بە غولام . لە ڕۆیەکی‌کەشەوە ئـەو خالە ئەبێ بە تەماشاگەی دلداران و ئەبێ بە قیبلەیان و ، ڕۆی دل کردنە ناوچاو و برۆی یاریش جۆرە پەرستنێکە . بنیادەمیش کە نوێژ ئەکـا ، ڕۆئەکاتە قیبلە و ، نوێژ کردن تێکڕا پەیوەندی بە میحرابی مزگەوتەوە هەیە و میحرابیش هیلالییە وەك برۆ و کەواتە وا برۆ لە سەرێکی‌کەشەوە بۆ بە قیبلە . هەروەها ڕۆکردنە قیبلە ئەبێ بە مایەی بە هێز و پتەو بۆنی ئایین ، کەچێ ڕۆکردنە قیبلەی برۆی یار مایەی بە تالان چۆنی ئایینـی ئەوانەیـە ڕۆی تێ‌ئەکـەن ، لـەو ڕووەوە کە خواپەرستییـان لە یـاد ئەباتـەوە و ، بەدیمەنیش لـەو ڕوەوە کەوا برۆ وەك شـمشێر وایە و شمشێریش بۆ تالان‌کردنی مالی خەلك بەکارئەهێنرێ .

ڕێیشی تێ‌ئەچێ مەبەست لە (دین) بینـین بێ . بەم‌پێیـە مەعنـای شیعرەکە وای لێ‌دێتەوە : ئەو نازدارانە کە برۆیان ئەوەندە جوانە ، بووە بە قیبلە و ، ئاوی چاوی تەماشاکەر ئەبەن .

(٣) ئاهۆ : ئاسك . حەرەم : ئەو شوێنەی کەس نەتوانێ دەستی تیا بەرێ بۆ کەسێك ، وەك حەرەمی مەککە . دیدە : چاو . شەهد لەب : ئـەوەی لێوی وەك هەنگوین خۆش و شیرینە . شـاهید : نـازدار . شـاهیدی چینێ : کینایەیە لە نازداری ئێجگار جوان .

مەعنای ئەم شیعرە و شیعری پاشەوەی پێکەوە دێ .

(٤) سیمین بەدەن : لـەش وەك زیو سپێ . تەذەرو : جـۆرە چۆلەکەیەکە گۆشتی ئەخورێ ، کلکێکی درێژ و پەڕێکی جوانی هەیە ، لە دارستان و کێلگەکانا ئەژێ . هێلانە لە زەویدا ئەکا و بیست و چوار ڕۆژ بەسەر دە

دندان گوهەر و ، لەب شەکەر و ، پەنجە بلوَرن
نازك بەدەن و ، موو کەمەر و ، سیم سرینن (٥)

زولفانی سییەهـ ماری بە ئازاری دڵی زار
گاهێ لە یەسارن ، بە جەفا ، گەهـ لە یەمینن (٦)

موژگانی سییەهـ مەستی وەکو چاوی (حەبیبە)
غارەت کە بکەن ، دێن و دەچن ، ڕۆح بڕفێنن (٧)

هێلکەوە ئەنیشێ تا هەڵیاندێنێ . کافر نیگەهـ : ئـەوەی بێ ڕەحمانـە بڕوانێتە یەکێك . ڕەشك : بەخیلی ، ئێرەیی .

واتە : ئەم کچە شۆخانەی کە ئەگەر لە چاوەوە بۆیان بڕوانی ، وەك ئاسکی حەرەم وان کەس ناتوانێ دەستیان بۆ بەرێ و ، حەرەمەکەشیان قیبلەگای بڕۆیانــە و ، ئەم یارە قسە خۆشە لێــو وەك هەنگوینانــە کە هەریەکێکیان بگری نازدارێکی چینە ــ لەشیان وەك زیو و ، باڵایان وەك سەرو و ، لەنجەیان وەك قونەی تەزەرو و ، لاکــردنەوە و تەماشایان کافرانە و حەسوودانەیە و ، وەك لە بتخانەی چینەوە هاتبن وان .

(٥) دندان : ددان . گوهەر : گەوهەر . بلوَر : شوشە . موو کەمەر : قــەد باریك وەك موو . سیم : زیو . سورین : ســمت .

(٦) سییەهـمار : ڕەشمار : گاهێ : هەندێجار . گەهـ : هەندێ جاریکەش . یەسار : لای چەپ . یەمین : لای ڕاست .

واتە : زولفەکانی کە ئەڵێی ڕەشمارن و دڵی برینداری عاشق ئازار ئەدەن ، جارێ بەملادا ئەکەون و جارێ بەولادا .

(٧) موژگان : برژانگ . سییەهـ مەســت : بەدمەست ، زۆر سەرخۆش . غارەت : تالان .

واتە : برژانگەکــانی وەك چــاوی (حەبیبــە) یەجگــار زۆر خــراپ سەرخۆشن کە بییانەوێ تالان بکەن دێن و دەچن گیانی دڵدار ئەفڕێنن . (ی)ی وشەی (بڕفێنن) ، هەرچەند کراوەیە ، کورت نییە ، درێژە . ئەم وشەیە ئیسمی فاعیلە بۆ صیغەی جەمع و موفرەدەکەی (بڕفێن)ە وەك (بکوژ) و (ببڕ) و شتیوا .

« نالی » وەرە لادە لە خەدەنگی موژەیی یار
ئەو کافرە مەستانە کە غارەتگەری دینن (٨)

— ٩ —

ئەم طاقمە مومتازە کەوا خاصصەیی شاهن
ئاشوبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن (١)

---

(٨) خەدەنگ : تیر .

واتە : خۆت لە تیری برژانگەکانی یار دوور ڕاگرە ، کافریشن و سەرخۆشیشن ، ئاگات لە خۆت نەبێ دینت بە تاڵان ئەبەن .

ئەم پارچە شیعرە کە هیچ مەیدانی گومانکردن نییە لەوەدا کە هیی نالییە ، تەنها لە چاپەکانی (عم) و (گم)دا هەبوو .

— ٩ —

نالی ئەم پارچە شیعرەی لەبارەی خولامە تایبەتییەکانی دەربـاری بابانەوە وتووە کە دیارە هەڵبژاردەترین و شۆخترین و تازە هەڵچووترین کەسی ئەو دەوروبەرە بوون . لە نوسخەی (عب)دا نوسراوە «در مـدح غلامان احمد پاشای سلیمانیه » واتە : لە پیاهەڵدانی خولامەکانی ئەحمەد پاشای سولەیمانیدا .

(١) مومتاز : هەڵاوێردە . خاصصە : تایبەتی . قەلبی سوپاه : جاران سوپا کراوە بە چەند بەشەوە : موقەددەمە و موئەخخەرە و مەیمەنە و مەیسەرە و قەلب ، واتە ئەوانەی لەپێشەوە ئەڕۆن و ئەوانەی لەدواوە ئەڕۆن و ئەوانەی لای ڕاست ئەگرن و ئەوانـەی لای چـەپ ئەگـرن و ئەوانەی لە ناوجەرگەدان . ئەرکی هەرە زۆری جەنگ ئەکەوتە ئەستۆی ئەمانەی دوایی . قەلب : بەمەعنا وەرگێڕانەوەش دێ . قەلبی سـوپاە زاراوەیەکی سـوپاییە .

واتە : ئەم کۆمەڵە هەڵاوێردەیە کە دەست و دائیرەی تایبەتیی پادشان، لە جوانیدا بوون بە مایەی هەرا و ئاشوبە لە هەموولایەکـی وڵات و لـە ناوجەرگەی سوپایشدا ، یان بوون بە مـایەی وەرگێڕانەوەی سوپـا و لەکارخستنی ، یـان دڵی سوپا و خۆشەویستینی ..

تێکڕای پارچە شیعرەکە وائەگەیەنێ هەڵەیە بڵێین (قەلبی سوپـاهن)

صەف صەف کە دەوەستن بە نەظەر خەططی شوعاعن
حەڵقە کە دەبەستن وەکو خەرمانەیی ماهن (٢)

نەرگس نیگەهـ و ساق سەمەن ، کورتە بەنەفشەن
مۆ سونبول و ، ڕۆمەت گوڵ و ، هەم لالە کولاهن (٣)

عەطف کراوەتەوە سەر (ئاشۆبی دڵی مەملەکەت) و هەردو نیمچە جوملەکە خەبەری (ئەم طاقمە)ن ، مەگەر لە حالێکا کە (قەلب) بە (وەرگێڕانەوە) واتە (مایەی وەرگێڕانەوە) یا بە (دڵ) مەعنا لێبدەینەوە . ڕاست ئەوەیە عەطفی (قەلبی سوپاهن) بکەینەوە سەر (دڵی مەملەکەت) و (ئاشۆبی) بەسەردا بێتەوە .

لە کۆکردنەوەی (شاه) و (سوپاه)دا تەناسوب و ، لەنێوان (دڵ) و (قەلب)دا جۆرە تەرادوفێك هەیە . هەروەها لە (قەلب)دا لەطافەتیش هەیە ، چونکە هەم مەعنای دڵ و هەم مەعنای وەرگێڕانەوە و هەم مەعنای زاراوە سوپاییەکەش ئەگەیەنێ کە باسمانکرد .

ئەم (عب) : ئەو . طاقم (گم) : تاقم . سوپاهن («پەراوێزی» چر) و (مز) : سیاهن . هەرچەند مەعناکەش ئەگونجێ ، واتە ئاشۆبی دڵی کەسانی دڵڕەشن ، بەڵام جوان نییە .

(٢) بەنەظەر : لە بەرچاودا . شوعاع : تیشك . ماه : مانگ .

واتە : کە ڕیز ڕیز ئەوەستن ، لە بەرچاودا وەکو هێڵی ڕۆناکین ، لارێ و خواریان تیا نییە ، یاخود بەهۆی بریقەدانەوەی جل و بەرگی جوانیان و چەکی دەستیانەوە تیشك ئەدەنەوە . کە ئەڵقەش ئەبەستن وەك خەرمانەن بەدەوری مانگدا . دیارە مانگە خەرمانە داوەکەش پادشا خۆیەتی .

صەف صەف («پەراوێزی» چر) و (عب) : یەك صەف . ئەوەستن (چر) و (چن) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : ئەبەستن . لە («پەراوێزی» چر)دا : ئەوەستن . (ت) : ئەوێستن .

(٣) نەرگس نیگەهـ : ئەوەی بە چاوێکی وەك نەرگس مەستەوە بڕوانێ . ساق : باڵا . سەمەن : گوڵی شینابییەکە پێیئەڵێن سێپەڕە ، صەد گەڵای هەیە . گوڵەکە،زەرد و سپێ و شینی هەیە.دوریش نییە لە ئەسڵدا (سیمین) بوبێ ، واتە : باڵا سپێ وەك زیو . کورتە بەنەفشە : کورتەکی بەریان وەنەوشەیێ ڕەنگ ، مەبەستی لە کەوای تاقەی شینە کە ئەو

گوڵزاری دەر و دەشتن و غیلمانی بەهەشتن
ئاهۆ صەف و ، ئاتەش بە کەف و ، تیز نیگاهن (٤)

صەحرا بە تەجەللیٖ دەکەنە وادییی ئەیمەن
قامەت شەجەر و ، مەظهەری ئەڵطافی ئیلاهن (٥)

خوڵامانە لەبەریان‌کردووە . مۆ سونبول : ئەوەی تازە مۆی لیٖ هاتبیٖ و مووەکانی ڕۆی وەك سونبول ناسك بن . ڕۆمەت گوڵ : ئەوەی ڕۆمەتی وەك گوڵ گەش بیٖ . لالە کولاە : کڵاو سوور وەك گوڵی لالە .

کورتە (مز) : کورت و . بەنەفشەن : (عم) و (گم) و (مز) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : وەنەوشەن . (کم) : ئەپۆشن . (ك) : دەپۆشن .

(٤) ئاتەش : ئاگر . کەف : دەست . تیز : تیژ .

واتە : مایەی ڕازانەوەی دەرەوە و ناوەوەن . لە دەرەوەدا وەك گوڵن، لە کۆشکی پادشاشدا وەك غیلمانی بەهەشتن . لە مەیدانی سەیران و ڕابواردنیشدا وەك ئاسك ڕێك ڕیز ئەبەستن ، تفەنگ و بارۆت بەدەستەوە ئەگرن ، یاخود ئاگر بەرئەدەنە دڵی تەماشاکەر هەروەك بڵێی ئاگریان بەدەستەوە بیٖ، چاویان تیژە ، هیچیان لیٖ ون نابیٖ، یان دڵی تەماشاکەر **ئەسمن .**

صەف و (چن) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب) : صیفەت . تیز (چن) : تیزە .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە نوسخەی (خب)دا بەم‌جۆرەیە :

غیلمانی دەر و دەشتن و حۆرانی بەهەشتن

ئەم بەیتە و بەیتی شەشەم لە نوسخەی (عب)دا لەجێی یەکتردان .

(٥) تەجەللیٖ : دەرکەوتن . دەرکەوتنی نوری خودا . وادییی ئەیمەن . شیوی لای ڕاست . ئەو شیوەی کە نوری خوای بۆ حەزرەتی مۆسا تیا دەرکەوت لە کێوی تۆر و بانگی تیا لیٖ کرا . شەجەر : درەخت . ئیشارەتە بۆ ئەو درەختەی کە لەنزیکیەوە بانگ کرایە حەزرەتی مۆسا .

واتە : ئەم لاوانە کە ئەکەونە دەر و دەشت ، بە جوانیی خۆیان ئەیڕازێننەوە . باڵایان وەك درەخت بەرزە و ، لوتفی خودا ڕۆی تیٖ کردوٖن .

لە سەرێکی‌کەشەوە نالیٖ شوێنەکەی ئەم لاوانەی شوبهاندووە بە

گەهـ طاوس و ، گەهـ کەبکن و ، گەهـ بۆقەلەمۆنن
گەهـ ئاتەش و ، گەهـ شوعلە ، گەهێ دۆدی سیاهن (٦)

لالەن بە بەدەن ، ئەطڵەسی ئەخضەر کە لەبەرکەن
نەوڕەستە گوڵن ، بەستە لەگەڵ دەستە گیاهن (٧)

وادیی ئەیمەن کە نۆری خوای تیا دەرکـەوت بۆ حەزرەتی مۆسـا و ، خۆیانی لەلایەکەوە شوبهاندووە بە نۆری خوا کە لەو شیوەدا دەرکەوت بۆ مۆسـا (دیارە مۆساکەش ئەبێ ئەحمەد پاشا بێ) . لە لایەکی‌کەشەوە دایناون بەو درەختەی بانگی حەزرەتی مۆسای لێوە کرا و ، کردۆنی بە جێگای دەرکەوتنی لوطفی خوا . تێکڕای شیعرەکە ئیقتیباسە لە ئایەتی (فَلَمّا أتیها نودِیَ مِنْ شاطِیء الوادِ الأیمَنِ فِي البُقْعَةِ المبارکَـةِ من الشَّجَرَةِ ، أنْ یا موسی انیِّ انـا اللّهُ رَبُّ العالمِینَ) .

صەحرا (مز) : یەکتا . دەکەنـە (گم) : ئەکەنـە . تەجەللـێ (گـم): تەجەللا . مەظهەری (عب) : مەنظەری . ئەلطافی (عم) و (گم) و (خب) : ئەنواری .

(٦) گەهـ : جار جار . کەبك . کەو . بۆقەلەمۆن : عەلیٖ‌شـیش . دۆد : دۆکەڵ .

واتە : ئەم کوڕگەلەی دەورو‌پشتی پادشا هەر تاوێ لەسەر بارێکن ، جارێك وەك تاوس خۆیان ئەنوێنن و، جارێك وەك کەو بە لارە و لەنجەوە ئەڕۆن بە ڕێدا و ، جارێك وەك بۆقەلەمۆن خۆیان فش‌ئەکەنەوە . کـە تۆڕەش ئەبن جارێك ئەڵێی ئاگرن و ، جارێك ئەڵێی بڵێسەن ئەچـن بەئاسمانا و ، جارێکیش ئەڵێی دۆکەڵی ڕەشن بەری چاو و دڵی خەڵك ئەگرن .

شوعلە ، گەهێ (هەمۆ نوسخەکان جگە لە «چـر») : شـوعلەوو ، گەهـ . لە نوسخەی (عب)دا (شوعلە) خراوەتە پێش (ئاتەش)ەوە .

(٧) ئەطڵەس : جـۆرە قوماشێکە . ئەخضەر : سـەوز . نەوڕەستە : تازە پێگەیشـتۆ . بەسـتە : بەسراو ، کراو بە چەپـك . گیـاه : گیـا .

واتە : لەش و سەر و ڕۆیـان لە گەشێ و جوانێ و خوێن تێزاویدا وەك گوڵی لالە وایە ، کە بەرگی تەتڵەسی سەوزیـش لەبەرئەکـەن ، ئەڵێی گوڵی تازە پێگەیشتۆن لەگەڵ چەپکە گیادا بەسراون .

لەنێوان (ڕەستـە) و (بەستە) و (دەستـە)دا جیناسی لاحیـق و ،

تەنهایی سەمەن بەرگی بەنەوشە کە لەبەرکەن ،
وەك نوری دڵی موئمین و ظوڵماتی گوناهن (٨)

بۆ سەیری خەرامیدەنی ئەم سەرو قەدانە ،
صۆفی لە طەڵەبدان و ، هەمو سالیکی ڕاهن (٩)

لەنێوان (گوڵ) و (گەڵ)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (گوڵ) و (گیاه)دا تەناسوب هەیە .

لالەن (چر) و (کم) و (من) و (خا) : لابیس . («پەراوێزی» چر) و (چن) و (ك) و (اح) : لایق . (عب) : لالە . بە بەدەن (خب) : بە زوبان . ئەخضەر (خب) : دیبا . لەبەرکەن (چن) : دەپۆشن . (ك) و (مز) و (اح) : بپۆشن . نەوڕەستە گوڵن ، بەستە لەگەڵ .. تاد (عم) : نەوڕەستە گوڵ و .. تاد . (کم) : نەوڕەستەوو گوڵ بەستەوو .. تاد.

(٨) تەنها : لەشەکان ، جەمعی (تەن)ە واتە لەش . موئمین : کەسێ باوەڕی بە خودا هەبێ . ظوڵمات : تاریکایێ .

واتە : کە کەوای تاقەی مۆری تۆخ لەبەرئەکەن ، لەشی وەك گوڵە یاسەمەن ، یا وەك زیو سپییان ، وەك نوری دڵی موسوڵمان و تاریکاییی گوناه دێتە بەرچاو .

ئەو شوبهاندنەی لەم بەیتەدا هەیە شوبهاندنی تێکەڵە و ، شوبهاندنی شتی ماددییە بە شتی مەعنەوێ .

تەنهایی سەمەن (ت) : تەن یاسەمەن و . بەنەفشە (عم) و (گم) : وەنەوشە . لەبەرکەن (عم) : دەپۆشن . موئمین و (هەمو نوسخەکان جگە لە «چر») : غەرقەیی . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ بەمجۆرە بووایە : (وەك نوری دڵ و ، غەرقەیی .. تاد) .

(٩) خەرامیدەن : لارە و لەنجە کردن . طەڵەب : پەیجۆر ، داوا . سالیکی ڕاه : ڕێگرتووەبەر .

واتە : هەرچێ صۆفێ هەیە هەمو ڕێیان گرتووەتەبەر و کەوتونەتە پەیجۆری ئەوە چۆن چاویان بە لەنجە و لارەی ئەم شۆخە باڵا بەرزانە بکەوێ .

ئەم (چن) و (ك) و (عب) : ئەو . سەرو قەدانە (کم) و (من) : مەهوەشە ، نالێ .

بۆ زوڵف و ڕوخ و ئەبرووی چون زوڵفی سیاتان
عالەم وەکو « نالی » هەمو با ناڵەوو ئاهن (١٠)

« نالی » ! بە خودا حەیفە دەڕەنجێنی دڵی خۆت
ئەم طاقمە مەخصوصە هەمۆ صاحیبی جاهن (١١)

— ١٠ —

خەطات فەرمۆ کە خۆشە چین و ماچین
کە ناچین ، لێرە خۆشە چینی ماچین (١)

---

(١٠) ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەیە .

(١١) ئەم بەیتەش تەنها لە نوسخەکەی (عب)دا هەیە .

وەك زانیمان ئەم دوو بەیتەی دوایی لە جگە لە نوسخەکانی (عم) و (گم) و (عب)دا نین . نازناویش لەسەر بەیتی نۆهەم تەنها لە نوسخەی (کم) و (من)دا هەیە ، تەنانەت لەوێیش هەڵەیەکی ڕێزمانی بەبۆنەی ئەو نازناوەوە پەیدا بووە ، چونکە ئەبۆ لەبریتیی (ئەم مەهوەشە ، نالی) بووترایە (ئەم مەهوەشانە ، نالی) لەبەرئەوە کە باس باسی کۆمەڵێکە نەك یەکێك ، کە ئەوەش پارسەنگی نیوە شیعرەکە خوار ئەکا . دووبارە و سێبارە بۆنەوەی نازناوی (نالی) بەمجۆرە شتێکی نەك هەر ناعادەتییە ، بەڵکو ڕاستیش نییە . ئاڵۆزییەك لە داوێنی ئەم پارچە شیعرەوە هەیە ئێمە سەرمان لێ دەرنەکرد و بۆمان ساغ نەکرایەوە . مەسەلەکە با بمێنێ بۆ وەڵامدانەوەی دوارۆژ .

— ١٠ —

(چر) لە پەراوێزی ئەم پارچە شیعرەوە نووسیویە : «خود در جواب خود فرموده» واتە : نالی خۆی لە وەڵامی خۆیدا فەرمۆیەتی . مەبەستی ئەوەیە لە وەڵامی ئەو پارچە شیعرەیدا وتۆیەتی کە لەم دیوانەدا لەپاش ئەم پارچە شیعرەوە بڵاوی ئەکەینەوە . لە نوسخەی (تۆ)یشدا هەر لەسەر ئەم پارچە شیعرەوە نووسراوە : « از ردیف این غزل خودش جواب خود بدینگونه دادەاست» واتە : لە چەشنی ئەم غەزەلە خۆی وەڵامی خۆی بەمجۆرە داوەتەوە و ئەنجا ئەم پارچە شیعرەی بەدوادا نووسیوەتەوە. بەڵام وەك لە سەرەتای پارچەی داهاتوودا ڕوونی ئەکەینەوە،

برۆت هەر چین و پەرچەم چین لەسەر چین
ئەمەندە چینە ، قوربان ، پێم بڵێ چین ؟! (٢)

ئەم دوو پارچەیە هیچ پەیوەندیەکیان بەیەکەوە نییە و ، شتێکی ون لەم نێوانەدا هەیە هێشتا ڕوون نەبوەتەوە .

هەروەها لە نوسخەی (تۆ)دا لە سەرەتـای ئەم پارچە شیـعرەوە نوسراوە «این غزل دلخواه حضرت نقیب مرحوم جناب میره سوره رحمه الله است» . واتە : ئەم غەزەلە بە ئارەزووی حەزرەتی نەقیبی ڕەحمەتی جەنابی میرە سورەیە ڕەحمەتی خـوای لێ بێ . بەڵام نەقیب کێیە و میرە سورە کێیە و مەسەلەکە چۆنە ؟ هیچمان بۆ ڕوون نییە .

(١) خـەطا : هەڵە . چین و ماچین : وڵاتی چین . خۆشە چین : گوڵچن ، ئەوەی لەبەر دەس‌کورتیی خۆی ، پاش خەرمـان هەڵگرتن بە شوێن دەغڵەکەدا ئەگەڕێ ، ئەگەر گوڵە گەنمێك بەپێوە مابێ یا لـە زەویدا کەوتبێ هەڵیئەگرێ . هەروەها خۆشەچین بەوکەسەش ئەوترێ لەکوێ گوڵێ یا هێشوویەکی جوان بەدی بکا ، ئەیکاتەوە .

واتە : هەڵەیە کە ئەڵێیت وڵاتی چین و ماچین خۆشە . چین و ماچین خۆش نییە ، ئێرە خۆشە. ئێمەش بۆیە لێرە لاناچین بەهیواین ماچێکمان دەسگیر ببێ ، یان لێرە لەم‌لا و لەولا ماچ کۆئەکەینەوە !

لە کۆکردنەوەی (خەطا) و (چین و ماچین)دا تەناسوب هەیە بەدیمەن، چونکە (خـەطا) سـەرەڕای مەعنای هەڵـە نـاوی شارێکیشـە لـە تورکستان .. لەنێوان (خۆشە چین) و (خۆشەچین)یشـدا جیناسـی تەرکیب هەیە . لەنێوان (ناچین) و (ماچین)یشدا جیناسی لاحیق هەیە.

(٢) واتە : برۆکانت پەیوەست و چین چینن . پەرچەمیشت هەروا چـین لەسەر چینە بەسەر ناوچاوانتا هاتوەتەوە . ئازیز ، توخوا پێم ناڵێی ئەم هەموو چینانە چین کۆت‌کردوونەتەوە ؟

لەنێوان چوار وشەی (چین)ی یەکەم و (چین)ی پێنجەم‌دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان چوارەکە خۆیشیاندا جیناسی تەواو هەیە .

ئەشگونجێ مەعنای بەیتەکە وا لێبدرێتەوە کە ببـێ بە (حوسـنی تەعلیل) بۆ بەیتی پێشوو . واتە : برۆت شارێکی چین و ، پەرچەمـت شارێکی‌تری چین و ، مادەم لای خۆمان ئەم هەموو شاری چینە هەبێ ، ئیتر بۆچی بچین بۆ چین و ، لەڕێی خوادا پێم ناڵێی ئەم هەموو شـاری چینە ، چین کۆت‌کردوونەتەوە ؟

شکافێکه کلافەی نافی زوڵفت
دەڕێژێ میسك و عەنبەر لێرە تا چین (٣)

لەسەر بەرگی گوڵێکی باغی حوسنت
هەزار ، گوڵچینی بێ بەرگ و نەواچین ! (٤)

هەر (چر) : پڕ . (مز) : هەم . پێم بڵێ (ت) و (خب) : پێم بڵێـن . (تۆ) و (عب) : بێخەطا .

(٣) شکاف : ئاوریشمی کلافەکراو . درز . لەت . ناف : مۆی بۆنخۆش . نـاوك .

واتە : کلافە مۆی بۆنخۆشی زوڵفت ، کلافە ئاوریشمێکە ، لێرەوە تا چین موشك و عەنبەر بڵاو ئەکاتەوە . یاخود ئەڵێین نالی زوڵفی یاری شوبهاندووە بە ناوکی ئەو ئاسکانەی موشکیان تیایە و ، ئەڵێ وەك چۆن بن ناوکی ئەو ئاسکانە هەڵئەدڕن و موشکەکەی لێ دەردێنن و بۆنی خۆش بە هەمۆلایەکدا بڵاو ئەبێتەوە ، تۆش زوڵفی وەك ناوکی ئاسکی خـۆت بکەرەوە و لەتی کە ، با بۆنی خۆشی لێرەوە تا چین بگرێتەوە . بەمپێیە ئەبێ (شکافێکە) بە (شکافی کە) بخوێنرێتەوە .

شکافێکە (عم) و (ك) و (تۆ) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : شکافێکی . نافی زوڵفت (تۆ) : چینی زوڵفت . («پەراوێزی» چر) و (ك) و (مز) و (اح) : زوڵفی موشکین. دەڕێژێ (چن) : دەکێشێ. میسك و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (اح) : موشك و .

(٤) بەرگ : پەڕە . نەواچین : جـەمعی (نەواچی)یە ، واتـە ڕۆژیخوا و دەرۆزەکەر ، یاخود گۆرانیبێژ (خاوەن نەوا ، خاوەن ئاواز) .

واتە : هەزارانکەس لەسەر تاقە گوڵێکی باخی جوانیی تۆ، گوڵۆچنی هەژار و بێجل و بەرگ و دەرۆزەکەر و ڕۆزی خوازن، یان گۆرانیبێژن. جاران باو بۆ لە کوردستـانا زۆر کەسی هـەژار بە لادێکانا ئەگـەڕان گۆرانییان ئەوت و شمشاڵیان لێئـەدا و بـەوە ئـەژیان . یـاخود : هەزارانکەس ئەیانەوێ تامی جوانیی تۆ بچێژن و پەڕەی گوڵی تۆ بکەن بە بەرگی خۆیان و گۆرانی بە باڵای تۆدا ئەڵێن .

لەنێوان یەکێتیـی مەعنای (گوڵێکـی) و زۆریی مەعنـای (هـەزار گوڵچین) و ، ئەو بۆنەی لە مەعنای (بەرگی گوڵێکی)یەوە دەرئەکەوێ و ئەو نەبۆنەدا کە لە (بێبـەرگ)ەوە دەرئەکەوێ ، طیبـاقێکی ئێجگـار

ئەتۆ میهرییو مەهرۆیان ستارەن
لە خزمەت شەوقی تۆدا شەوچرا چین ؟! (٥)

هەمۆ ذەڕڕاتی میهری ڕۆتە با قین
خودامان بۆ بەقایە لێرە لاچین ! (٦)

هونەرمەندانە هەیە . هەروا تەناسوبێکی جوانیش لەنێـوان مەعنـای (بولبول) ، کـە لە شێوەی نوسینی جـارانی (هەزار ــ هــزار)ەوە دەرئەکەوێ ، لەگەڵ (نەوا)ی (نەواچین)دا هەیە .

(٥) میهر : خۆر . مەهرۆیان : ئەوانەی ڕۆیان وەك مانگ جوانە . ستارە : ئەستێرە . شەوچرا : گەوهەری شـەوچراغ ، گەوهەرێکە بە شـەو وەك چرا ئەدرەوشێتەوە . چرای شەو . جۆرە کرمێکە بە شەو تیشك ئەداتەوە ، بە کوردێ (گۆ ئەستێرە)ی پێ ئەڵێن .

واتە : تۆ خۆری و ئەوانەش کە لە جوانیدا ناوبانگیان دەرکردووە و ڕۆمەتیان وەك مانگ وایە،ئەستێرەن و هەمۆ لە تۆوە ڕۆناکێ وەرئەگرن. کەواتە ئیتر گەوهەری شەوچرای دامـاو چۆن ئـەتوانێ بەرابەر بـە جوانیت خۆی بنوێنێ .

ئەشگونجێ مەبەست لە (شـەوچرا) گەوهەری شەوچراغ نـەبێ ، (چرای شـەو) یا کرمە بە شـەو تیشكدەرەوەکە بێ . بەمپێیە مەعنای نیوە شیعری دۆهەم وای لێدێتەوە : کە مادەم تـۆ خـۆر بی و هــەمۆ جوانان لەئاستی تۆدا ئەستێرە بن ، تیشکیان لەچاو تیشکی تۆدا وەك چرای شەو یا وەك کرمی شەوچرا وایە ، جا توخوا ئەبێ شەوقی چرای شەو یا شەوقی کرمی شەوچرا لەئاستی شەوقی ڕۆژدا چێ بێ ؟

(٦) میهر : خۆشەویسـتێ . با قـین : لـەگەڵ ڕق و کینـەدا . یـاخود جەمعی (باقی)یە واتە ماونەتەوە .

واتە : هــەرچێ زەڕڕەی خۆشەویستێ بە ڕۆتەوەیە هەمـۆ لەگەڵ ڕق و کینە و تۆزەییدایە و لەوانەیە ئێمەشی بەرکەوین . بەڵام ئێمەش خوامان بۆ ماوەتەوە یاریدەمان بدا و بتوانین لەبەر ئەم ڕق و کینەیەی ڕۆی تۆدا لاچین .

ئەشگونجێ کە (میهر) هەر بـە خۆر مـەعنا لێبدەینەوە و مەعنای نیوە شیعرەکە وای‌لێبێتەوە کە هەمۆ وردەکانی تیشکی خۆری ڕۆت بە قین و کینەوەن و لەوانەیە بنیادەم بسوتێنن ..

بڵێ « نالی » بە ئەربابی وەفا : بێن
هەمو موحتاجی خاك و بێڵ و پاچین (٧)

— ١١ —

بە جان سەختی‌یێو دڵ بەردێ ، من و تۆ
بییعەینی هەروەکو پۆڵاوو بەردین (١)

لەنێوان (ذەڕڕە) و (میهر)دا بەوپێیە کە (میهر) بە مەعنا (خۆر) بێ ، طیباق و ، لەنێوان (میهر) و (ڕۆت)دا بەوپێیە کە دیسان (میهر) بەمەعنا (خۆر) بێ جۆرە تەرادوفێك و ، لەنێوان (میهر) و (قین)دا بەوپێیە کە (میهر) بەمەعنا (خۆشەویستی) بێ طیباق و ، لەنێوان (باقین) و (بەقایە)دا جۆرە جیناسێك هەیە .

ڕۆتە باقین (چن) : ڕۆتە باقی . (عم) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و («پەراوێزی» خا) و (خب) : ڕۆتە پڕ قین. (تۆ) و (عب) ڕۆت و باقین. («پەراوێزی» خا) : ڕۆت و بەرقین . لەوانەشە (پڕ قین) بێ . خودامان بۆ بەقایە (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (من) و (خب) : خودا یاری بدە تا ، یاخود : خودایا ڕێ بدە تا .

(٧) واتە : نالی ، بە خاوەن وەفاکان بڵێ بێن ، یا بڵێ با لەناو خۆماندا بەوەفا بین ، چونکە دنیا ئەوەندە ناهێنێ و هەموومان بەرەو مەرگ ئەچین و پێویستمان بە بێڵ و پاچە گۆڕی پێ هەڵکەنین بۆ خۆمان و ، خاکمان ئەوێ پاش مردن تیا بنێژرێین .

ئێمە وای بۆ ئەچین لە نوسخەی ئەسڵیدا (و)ێك لەدوای وشەی (وەفا)وە بووە و نیوە شیعرەکە بەم جۆرە بووە :

بڵێ « نالی » بە ئەربابی وەفا و بەین :

بڵێ (ك) و (ت) و (اح) و (خب) : بلا . («پەراوێزی» چر) و (کم) و (گم) و (من) : وەرە . خاك و بێڵ و (چن) و (ك) و (اح) : بێڵ و خاك و.

— ١١ —

لە تێکڕای نوسخە دەسنوس و چاپییەکاندا ئاڵۆزییەك لەنێوان ئەم پارچە شیعرە و پارچەی پێشوودا ڕوی‌داوە . (چر) و (ت) و (ك) و (تۆ) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) بەیتی یەکەم و دوهەمی پارچەی پێشو و ، (چن) و (کم) و (گم) و (من) تەنها بەیتی یەکەمییان لێرەدا

داناوه و کردوَیانه به سەربەند . (عم)یش تەنها بەیتی سێهەمی ئەوێی هێناوه و لێرەدا کردوَیه به سەربەند ، جیاوازیی بەکارهێنانی ئەو دوَ بەیته له پارچەی پێشوَ و لەم پارچەیەدا ، بەگوێرەی ئەم نوسخانه تەنها ئەوەندەیه لەجیاتیی (خەطات فەرموَ)ی پارچەی یەکەم ، لێره (مەکە مەدحی)یه و ، لەجیاتیی (پێم بڵێ)ی ئەوێ لێره (بێ‌خەطا)یه .

بەرابەر بەمه له نوسخەی (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (خب)دا ئەم دوَ بەیته له پارچەی پێشوَدا نین و،هەروەها له (مز)دا بەیتی چوارەمیش و، له (عم)دا تەنها بەیتی سێهەم نییه .

ئاڵوَزییەکی‌تریش له ئارادایه : له نوسخەکەی (چر) و (توَ)دا ــ وەك له سەرەتای پارچه شیعری پێشوَدا باسمان کرد ــ پارچه شیعری پێشوَ به وەڵامی ئەم پارچه شیعره دانراوه ، گوایه نالیی خاوەنی ئەم پارچه شیعره ، بەوی پێشوَ وەڵامی خوَی داوەتەوه ، جا خواه ئەوی پێشوَی به ناوی کەسێکی‌ترەوه دانابێ ، وەك له نوسخەی (توَ)دا نوَسراوه ، یا نه . .

بەڵام ئەوەی له بەراورد و لێکوَڵینەوەی ئەم دوَ پارچه شیعرەوه بەئاشکرا بوَ ڕەخنەگر دەرئەکەوێ ، ئەوەیه ئەم دوَ پارچەیه ، هەرچەند لە وەڵام ئەچن ، بەڵام هیچ‌کامیان وەڵامی ئەوی‌تریان نییه و هیچ پەیوەندێکیان به یەکەوه نییه ، ئەوه نەبێ که لەبارەی سەنگی عەروَزییەوه هاوجوَرن . که دوَ بەیتی یەکەم و دوَهەمی پارچەی پێشوَ ئەخەینه لای سەرەوەی ئەم و دەست ئەکەین به خوێندنەوەیان و پاشان ئەگەینه بەیته بڕبڕه پشتییەکانی ئەم پارچەکه ، بەئاشکرا هەست ئەکەین که له جیهانێکەوه چوَینەته جیهانێکی‌تری بێ‌پەیوەند . خوَ ئەگەر بەیتی سێهەمی ئەو بکەین به سەربەندی ئەم ، ئەوه جگه له بێ‌پەیوەندییه مەعناییەکه ، لەبارەی نایەکێتیی ڕەوی و قافیەیەی بەیتەکه خوَی و نەگونجانیشیەوه لەگەڵ ئەم پارچەیه لەبارەی لەنگەرەوه ، گیر ئەخوَین . .

ئێمه لامان‌وایه ، هەروەك دوَ پارچەکه پەیوەندیان بەیەکەوه نییه ، ئەم پارچەیەش لای کەمی بەیتێکی ناتەواوه ، هەر هیچ نەبێ چونکه خوَ پێویسته بەیتی یەکەمی (موصەڕڕەع) بێ واته (ڕەوی) و (قافییه)ی چونیەك بێ . مایەی خوَش بەختییه چروستانییش له پەراوێزی ئەم پارچەیەدا نوَسیویه : « در اکثر نسخ دو شعر در اول این غزل مفقود است » واته : له زوربەی نوسخەکاندا دوَ بەیت له سەرەتای ئەم

وەرە با ئاگرێکی وەصڵی خۆمان

بخەینە قاوی عومری دوشمنی دین (٢)

غەزەلەوە نەماوە . بەڵام بۆ کەس بۆی نەگێڕاینەوە کە لە «اقل نسخ»دا ئەو بەیتانە کامەن ؟!

جیاوازیی ڕستەی یەکەمی بەیتی یەکەم و ڕستەی پێش دوایی بەیتی دۆهەمیش لە پارچەی پێشوودا لەوەی لە نوسخە ناوبراوەکاندا کراون بە بەیتی یەکەم و دۆهەمی ئەم پارچەیە ، تەنها جیاوازیی نوسخە ئەگەیەنێ لە چوار چێوەی پارچەی پێشوودا و ، نیشانەی ئەوە نییە شیعری سەربەخۆن و هیی ئەم پارچەیەن .

(١) جان سەختێ : گیان سەختێ ، زۆ گیان دەرنەچۆن . خۆ بەدەستەوە نەدان . دڵ بەردێ : دڵڕەقێ وەك بەرد . بێڕەحمێ . بیعەینێ : بعینە، دەق وەك ..

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە دێ .

لە هێنانی (من) و (تۆ)دا بەدوای (جان سەختێ) و (دڵ بەردێ)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

جان (عم) : گیان . پۆڵاوو (کم) و (ك) و (مز) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : پۆلاد و .

(٢) قاو : پۆشۆ ، پیفۆ ، ناوپۆرگی پیرەدارە ، هەیەتی زۆر نەرمە و هەیەتی کەمتر . زۆ ئاگر ئەگرێ و ، کە ئەسوتێ بۆنێکی خۆشی هەیە . دین : ئایین . چاو پێکەوتن .

واتە : من و تۆ هەردوکمان لە یەك بابەتین و پێکەوەمان کار مەیسەر ئەبێ . من لە گیان سەختێ و خۆ بەدەستەوە نەدانا وەك پۆڵا وام کە بە هیچ ناشکێ و ، تۆیش لە دڵڕەقیدا وەك بەردە ئەستێ وای . بە بەیەكگەیشتنی هەردوکمان ئاگر ئەکرێتەوە . کەواتە ، وەرە با بەیەكبگەین و بە بەیەكگەیشتنمان ئاگر بەربدەینە پۆشۆی ژیانی ئەوەی ناحەزی یەکتر دیتنمانە کە وەك ناحەزی ئایین وایە ..

جاران لە لادێکانی کوردستانا باو بو جۆتیارەکان کە بیبانویستایە سەبیل داگیرسێنن ، تۆزێ پۆشۆیان ئەخستە سەر بەردە چەخماخ و ئەستێکەیان پیا ئەدا ، ئاگرێکی لێ ئەبوەوە و پوشووەکە گورج ئاگری ئەگرت .

ڕەقیب و موددەعی وەك پوش و پوشو
بسوتێنین ، کە وەك بەرقین ، لەبەر قین (٣)

مەفەرمو دڵ وەکو ئاوێنە صافە
بەڵێ بەم ئایینە بۆی بوی بە خودبین (٤)

وەرە تا عالەمی قەلبت نیشان دەم :
کەوا فەقری غینایە ، مردنی ژین (٥)

ئەم بەیتە لە نوسخەی (مز) و (عب)دا نییە .

ئاگرێکی (عم) : ئاورێکی .

(٣) واتە : من و تو کە لە بەیەکگەیشتنمانا وەك بروسکەی هەورین و زو ئاگر ئەکەینەوە ، با لەداخانا بەدکار و خوهەڵپەسێن بسوتێنین ، کە ئەوانیش وەك پوش و پوشو وان و زو ئاگر ئەگرن .

لە کوکردنەوەی (پوش) و (پوشو)دا جیناسی ناقیص و ، لە کوکردنەوەی (بەرقین) و (لەبەر قین)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

پوشو : ئەمە تێکستی (ت) و (مز)ە . نوسخەکانیتر هەمو : پوشون .

(٤) ئاینە : ئاوێنە . خودبین : ئەوەی هەر خوی لە بەرچاو بێ .

واتە : مەفەرمو دڵم وەك ئاوێنە ساف و بێگەردە . ئەگەر ڕاست دڵت وا بووایە ، هەمو شتێکت تیا ئەدی و ، خەڵکیتریشت ئەهاتە بەرچاو و ، بەزەییت بە کەسانیتریشدا ئەهاتەوە . دڵت وەك ئاوێنە ساف نییە . ڕەشە و ، تویش ئاوێنەیەکی چڵکن بەکاردێنی . بویە وا خودبین و خوپەرستت لێ دەرچووە و لە خوت بەولاوە کەست نایەتە بەرچاو .

مەفەرمو (عم) و (گم) و (تو) و (من) و (عب) : دەفەرموی . ئاوێنە (تو) و (عب) : ئایینە . بەم ئایینە (چر) و (چن) و (ك) و (مز) و (خا) : بەم ئاوێنە . ئێمە (بەم ئایینە)مان پەسەندکرد تا سەرەڕای بەکارهێنانی دو وشەی جیا و نەوای موسیقایی ، مەعنای پێڕەو و ڕەوشتیش بگەیەنین . بوی بوی : ئەمە تێکستی (چر) و (اح) و (خا)یە . نوسخەکانیتر هەمو : بویی .

(٥) عالەمی قەلب : جیهانی دڵ ، جیهانی خوشەویستی . فەقر : لاتی . غینا : دەوڵەمەندی .

تێدا ئومێد و بیم و گریەوو سۆز
بەهار و پایز و زستان و هاوین (٦)

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە دێ .

لەنێوان (فەقر) و (غینا) و ، (مردن) و (ژین)دا طیباق هەیە . هەروەها لە (عالەمی قەلب)یشدا لەطافەت هەیە ، چونکە واتە (عالەمی قەلب) عالەمێکی سەر هەڵەوگەڕاوە ، هەمو شتێکی تیا بەپێچەوانەوەیە .

تا (کم) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : دا . (عم) و (تو) و (من) : با . فەقری (کم) و (گم) و (من) : فەقر و . غینایە (خا) : غینایە و . مردنی (کم) و (گم) و (تۆ) و (عب) و (من) : عالەمی .

(٦) ئومێد : هیوا . بیم : ترس . گریە : گریان .

واتە : وەرە با جیهانی دڵت پیشان‌دەم تا بزانی دڵداران لە چجیهانێکی خۆشدا ئەژین .. جیهانی دڵداران لە هیچ جیهانێکی‌تر ناچێ .. بنیادەم تیایا تا هەژارتر بێ و پتر لەپێناوی خۆشەویستیدا دەست لە دنیا بشوا ، لەڕاستیدا دەوڵەمەندترە .. تا باشتر لەپێناوی خۆشەویستیدا بمرێ و تیا بتوێتەوە ، ژیانی ڕاستەقینەی باشتر بۆ ئەنوسرێ .. جیهانی دڵداران جێگای کۆبونەوەی چەندها شتی بەدیمەن دژی یەك و ، لەڕاستیدا پێکەوە بەستراوە : هیوای گەیشتن بە یار و ترسی دوری لێی .. گریان لەتاو دوری و سۆز لە خۆشیی بەیەك‌گەیشتندا .. بەهاری ئاواتی گەش و ، پایزی هیوای وەریو .. زستانی فرمێسکی بەخوڕ و ، هاوینی بە گڕی وەصڵ سوتان وەك پەروانە ..

بەپێی ئەم لێکدانەوەیە لەم‌بەیتەدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە ، چوارەکانی هەرکام لە دو نیوە بەیتەکە بەڕیز یەکتر لێك‌ئەدەنەوە . وەك چۆن لەنێوان (ئومێد) و (بیم)دا طیباق و ، لەنێوان ناوی چوار وەرزەکەدا تەناسوب هەیە .

لە لایەکی کەشەوە (ئومێد) و (بیم) کە واتە (خەوف) و (ڕەجاء) دو زاراوەی عیلمی تەصەووفن .

تێدا (چن) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : بەنا . دیارە هەڵەیە و ئەسڵەکەی (تیا) بووە لە نەزانیی نوسیارەوە وای بەسەرهاتووە .
(مز) : بە صەد . (خب) : لەبەر .

لەگەڵ مورغی چەمەن « نالی » دەناڵێ
کە یەعنی عاشق و هەم فەرد و فەردین (٧)

---

(٧) مورغی چەمەن : پەلەوەری ناو مێرغوزار . هـەمفەرد : هاوسـەر و هاودەرد . فەرد : تاقانە .

واتە : نالی لەگەڵ بولبولی ناو باخاندا هەمیشە خەریکی ناڵانە ، جۆتە دڵدارێکی ڕاستەقینەن ، بە سۆز پێکەوە ئەناڵێنن و بە جیهانی پیشان ئەدەن کـەوا هەردوکیان گرفتـاری دەردی دڵن : پەلەوەری چەمەن دڵداری گوڵە و ، نالییش گرفتاری یار !

لەنێـوان (نـالی) و (دەنـاڵێ) و ، (فەرد) و (فەردین)دا جینـاسی ناقیص هەیە . هەروەها لەنێوان (هەمفەرد) و (فەرد)یشدا طیباق هەیە .

عاشق و (کم) و (گم) و (ك) و (اح) و (من) : عاشقی . (تۆ) و (عب) : عاشقین .

★ ★ ★

تیپی واو

— ١ —

وەك قەفەس ئەم حوجرە كون تێیە كەوا گرتومیە ناو
تار و پۆیی عەنكەبوتە ، زۆرە لێی كردوومە داو (١)

— ١ —

(١) حوجرە : ژوورێكە لەپاڵ مزگەوتدا فەقێ تیا ئەژین و تیا ئەخوێنن .
عەنكەبوت : جالجالۆكە .

واتە : ئەم حوجرە كون تێدا بووە كەوا منی لە چوارچێوەی خۆیدا گلداوەتەوە ، ئەوەندە وێران و شەق و شڕە، تان و پۆی ئەڵێی تەنراوی جالجالۆكەیە ، بنیادەم بەئاسانێ ئەتوانێ لێی دەرباز بێ ، بەڵام حوكمی زۆر و ناچارییە لە منی كردووە بە داو و ناتوانم بەجێی بهێڵم .

ئەبێ ئەم حوجرەیە حوجرەی مزگەوتی كوێ بووبێ وا نالی بەدەستیەوە هاواریەتی ؟ بۆ وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارە ئەبێ بگەڕێینەوە سەر ئەو ئاگادارییە كەمەی هەمانە لەبارەی ئەو شوێنانەوە نالی تیایانـدای خوێندووە . دیارە حوجرەی خانەقای مەولانا نییە ، چونكە خانەقا سەرەڕای ئەوە كە بەگوێرەی باری ئەو ڕۆژەی كوردستان كۆلكە زانكۆیەك بووە بۆ خۆی ، نالی خۆیشی لە نامەكەیدا بۆ سالم یەجگار زۆر بە شان و باڵیا دێ و ، بەتایبەتی بەشانازییەوە باسی حوجرەكەی خۆیی تیا ئەكا . زیاد لەوە لە بەیتی دوهەمیشدا باسی ئاگردانی ناو حوجرەكە و دوكەڵی بە دوورنج بۆی میچەكەشی ئەكا كە پیا شۆڕ بووەتەوە خوارەوە، ئەشزانین لە زستانی سولەیمانیدا خەڵوز گەش‌كردنەوە باو بووە ، نەك ئاگر كردنەوەی ناو ئاگردان . دوریشە لە سنە بووبێ ، چونكە حوجرەكانی ئەو سەردەمەی سنەیش حوجرەی پۆشتە و پەرداخ بوون و ئاگریان لە بوخاریدا تیا كراوەتەوە . لە سەرێكی‌كەشەوە كە نالی باسی گەرمای بەتینی هاوینی ئەو شوێنە و سەرمای سەختی زستانی ئەكا ،

دۆدی سەرمیچی گوڵەنگی لەتلەتی دەسرازە کۆن
بان و دیواری بە میثلی لانکەی ئەجزا شکاو (۲)

دڵنیا ئەبین کەوا نە سولەیمانییە و نە سنەیە . کەواتە ئەبێ حوجرەی مزگەوتی کوێرە دێیەك بوبێ . ئەگەر لەبەرئەوە نەبوایە کە نالی خۆی لە دوا بەیتەکاندا باسی (دۆکان) و(جەڕڕاح) و (طەبیب) ئەکا کە وا ئەگەیەنن شوێنەکە ئاوەدانییەکی پێشکەوتو بووە ، لەوانەبو بڵێین باس باسی مزگەوتی خەرپانییە کە نالی لەوێ لای زانای گەورە شێخەوڵای خەرپانی خوێندویەتی و هاوڕێی موفتیی زەهاوی و مەلا یاسینی تەشاری و مەلا یوسفی تەوێڵەیی بووە ، نەخوازەڵا کە باسی گەرما و سەرماکەشی بۆ خەرپانی دەست ئەدا چونکە خەرپانی زستانێکی سارد و هاوینێکی گەرمی هەیە و شیعرێکیش لەمبارەیەوە هەیە ئەڵێ :

گر جهنم بود چو خرپانی
(وَقِنا ربّنا عذابَ النّارِ)

واتە : ئەگەر دۆزەخ وەك خەرپانی بێ ، خوایە بمانپارێزە لە ئاگری دۆزەخ . *

هەرچۆن بێ ئیستا ناتوانین بڕیار بدەین حوجرەکە حوجرەی کوێ بووە و ، مەگەر لەمەوپاش بە تەواوی بۆمان ڕۆن بێتەوە .

تار و پۆیی (عم) و (کم) و (ت) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) : تار و پۆدی . (ك) : دار و پەردۆی . عەنکەبوتە (چر) و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (عب) و (من) و (خا) و (خب) : عەنکەبوتی . زۆرە (ك) و (اح) : زۆری . لێی کردۆمە داو (عم) و (گم) و (خب) : لێی کردۆم بە داو .

لەنێوان (قەفەس) و (گرتومیە) و (داو)دا تەناسوب هەیە .

(۲) دۆد : دۆکەڵ . سەرمیچ : سەقف . دەسرازە : دۆ پارچە قوماشی بەر و پشتدارە ، لۆکەی تێخراوە و پەتێکی هۆنراوەی ڕەنگاوڕەنگی پێوەیە ، منالی ناو بێشکەی پێ ئەپێچرێتەوە ، پارچە قوماشەکان بەسەر سنگ و سك و قاچی منالەکەدا دێنەوە و ، پەتەکەش بەسەر ناوی بێشکەکە و

* ماموستا شێخ بابەڕەسوڵی عەبابەیلی ئەیگێڕایەوە کەوا ئەم بەیتە تاکی پارچە شیعرێکی درێژە . دۆر نییە هەر هیی نالی بێ . ئەگەر ئەم پارچە شیعرە بدۆزرایەتەوە لەوانەبو ئەم پارچەیەی ئێرەشمان زیاتر بۆ ڕۆن بووایەتەوە .

هەر لە سەربان دار بە داری ڕایەڵی بژمێرە وەك
لا پەراسوی بارگیرێکی کە زیندو بێ بە ناو (٣)

غەوارەکەی نێوان کەللەکانیا . لانکە : بێشکە .

واتە : دۆکەڵی سەرمیچی حوجرەکە کە بووە بە دۆرنج و بە دار و پەردووەکانیدا شۆڕ بووەتەوە ، ئەڵێی گوڵەنگی داڕزاوی دەسرازە کۆنە بە غەوارەی بێشکەدا شۆڕ بووەتەوە . بان و دیوارەکانیشی ئەڵێی بێشکەیەکن پارچەکانی شکابێ .

نالی لەم بەیتەدا وێنەیەکی جوانی پیشان‌داوە کە فەقێکانی لە بێدەسەڵاتیدا بەرابەر بەو زۆرە شەق و شڕە ، کردووە بە ساوای بێدەسەڵاتی پێچراوەی ناو بێشکە . زیادەڕەوییەکی وردیشی کردووە کە حوجرەکەی شوبهاندووە بە بێشکەی شکاو چونکە تەنانەت بێشکەی ساغیش سەربان و دیواری ئەوەندە نییە ڕێی هیچ بگرێ ، جا نەخوازەڵا بێشکەکە شکابێتیش ..

سەرمیچی (اح) و («پەراوێزی» خا) : میچی سەر . گوڵەنگی (چن) و (ك) : گوڵەنگەی . (خا) گوڵەنگە . لانکەی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) : لانکی . ئەشگونجێ لانکەی بێ .

(٣) ڕایەڵ : ئەو دارە ئەستورانەی بەسەر دیواری ئەم سەر و ئەو سەری خانودا ڕائەکێشرێن و پاشان وردە دار و تەنکە بەرد و گەڵا و قوڕ و ئەمجار خۆڵیان ئەکرێ بەسەردا و بانەکەیان پێ دائەپۆشرێ .

ژماردنی داری میچ واتە ڕایەڵ لە زۆری هۆدەوە شتێکی ئاسان و عادەتییە ، بەڵام لە سەربانەوە ناکرێ ، چونکە داپۆشراوە . جا نالی ئەڵێ بانی حوجرەکەی ئێمە خۆڵ و قوڕ و تەنکە بەرد و وردە داری بەسەرەوە نەماوە ، تەنها هەر ڕایەڵەکانە و هیچی‌تر . بۆیە ئەتوانی هەر لە سەربانەوە داربەداری ڕایەڵەکانی بژمێری وەك لاپەراسوی ئێسترێکی لەڕ و لاواز کە هیچ گۆشتی پێوە نەبێ و هەر بەناو زیندو بێ و بە تەنها دەست پیا هێنانێ بتوانی پەراسووەکانی لە یەك جیا بکەیتەوە !

بارگیرێکی (چر) و (خا) : کۆنە ئەسپێکی . لە («پەراوێزی» چر)یشدا هەر : بارگیرێکی .

ڕۆژ و شەو خۆش خۆش لەباتیی کا گەڵای پێدا دەکەن
وەك گەڵاڕێزانی پایز یەك یەکی دەڕژێتە ناو (٤)

هەر لە ئیستاوە وەها سەرمای تێدا سەرما دەبێ
ڕەنگە ناوی لێ بنێی چوار طاقی سەرما تێخزاو (٥)

ئاسمان هەورین دەبێ ، ئێمەش بە غەمگینی دەڵێین :
ئەی خودا چبکەین لەژێر ئەم کاولەی کەس تیا نەماو ؟! (٦)

---

(٤) لە کوردستانا عادەتە کە باران ئەبارێ و خانو دڵۆپە ئەکا ، کـای پیـا ئەکەن و بە بانگردێن ئەیگێڕن بۆئەوەی قوڕەکەی بنیشێتە سەر یەك و ئاو دانەدا . نالی ئەڵێ حوجرەکەی ئێمە ئەوەندە شـەق و شـڕ بووە بۆئەوە ناشێ کای پیا بکەن ، گەڵای درەختی پیا ئەکەن وەك بڵێی تـازە دارەڕا کرابێ ، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا گەڵاکان یەك یەك ئەکەونە خوار وەك بڵێی گەڵاڕێزانی پایز بێ .

پێدادەکەن (کم) و (گم) و (من) و (عب) و (خب) : پێ وەردەکەن .

(٥) چوارطاق : جۆرە دەوارێکی چوار گۆشەییە .

واتە : هەر لەئیسـتاوە کە سـەرما هێشتا بەتـەواوی هێرشـی نەهێناوە ، حوجرەکەی ئێمە ئەوەندە سارده ، سەرما خۆی سەرمای ئەبێ تیایدا . ئەڵێی حوجرەکە دەواری چوار تاقە و سەرمای تێخزاوە ، بۆیە سەرما کە دێتە ژوورەوە ، بە هەرلایەکدا ئەڕوا تۆشی سەرما ئەبێ . زیادەڕەوییەکی ئێجگار باڵایە ، نالی حوجرەکە ئەوەندە بە سارد بداتە قەڵەم ، تەنانەت سەرما خۆیشی سەرمای ببێ تیایا .

ئەشگونجێ مەعناکەی هەر ئەوەنـدە بێ : هەر لەئیستاوە سەرما لە حوجرەکەی ئێمەدا ئەوەندە سارده .. تاد .

وەها (چن) و (کم) و (عب) و (من) و (خا) و (خب) : وەهای . سەرمای تێدا (کم) و (عب) و (خب) : سەرما تێدا . (ت) : سەرمای تیا . (خا) : سەرما تیا . دەبێ (کم) : ئەبێ . تێخزاو (چر) : تێخراو .

(٦) هەورین : هەور پێوە بێ .

واتە : ڕۆی ئاسمان هەور دائەگرێ و ، ئێمەش پەژارە دامان ئەگرێ چونکە هەور نیشانەی بارانە و حوجرەکەی ئێمەش باران گل ناداتەوە و، بۆیە بە دڵێکی خەفەتبارەوە ئەڵێین خوایە چبکەین لەژێر میچی ئـەم

ڕۆژی هاوینی وەها مثقاڵە ذەڕڕەی پڕ دەبێ
نیمە ذەڕڕێك سێبەری تێدا نییە غەیرەز هەتاو (٧)

فەصڵی هاوینی جەهەنەم ، فەصڵی ئیستای زەمهەریر
زەمهەریر کەی وا بە تەئثیرە و ، جەهەنەم وا بە تاو ؟! (٨)

حوجرە کاولەدا کە بۆئەوە ناشێ کەسی تێدا بمێنێ ؟!

دەبێ (کم) : ئەبێ . (گم) : دەبێ و . ئێمەش (چر) و (عم) و (کم) و (ك) و (اح) و (خا) : ئێمەیش. دەڵێین (کم): ئەڵێین. خودا («پەراوێزی» چر) و (ك) و (عب) و (اح) : خودایا . (کم) : خوا . (من) : خودایە . لەژێر (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (خب) : لەدەس . («پەراوێزی» چر) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) : لەم . تیا نەماو (ت) و (عب) و (اح) و (خب) : تێ‌نەماو . بەش‌بەحاڵی (عب) بۆ (لێ‌نەماو)یش دەستئەدا .

(٧) نیمە ذەڕڕێك : نیوە ذەڕڕەیەك .

واتە حوجرەکەمان ئەوەندە لەوەوە دوڕە کە پێی بووترێ ژوڕ ، بە ڕۆژی هاویندا تەنانەت ئەوەندەی مثقاڵە ذەڕڕەیەکیش شوێنی تیا نامێنێ خۆر نەیگرێتەوە و ، ئەوەندەی نیوە مثقاڵە ذەڕڕەیەك سێبەری تیا نییە ، هەموی هەر خۆرە !

ذەڕڕەی (عم) : ذەڕڕە . نیمە (عم) و (مز) : نیوە .ذەڕڕێك سێبەری تێدا نییە (عم) و (عب) و (خب) : ذەڕڕێکی نییە سێبەر تێدا . (ك) و (اح) : ذەڕڕێکی سێبەر تێدا نییە . غەیرەز (چن) و (عم) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : غەیری .

ئەم بەیتە لە (کم) و (گم) و (من)دا نییە . لە هەمو نوسخەکانی بەردەستیشمانا لەم شوێنەدایە کە ئێمەش تیاماندا داناوە . بەڵام لامان‌وایە جێگای ڕاستەقینەی پاش بەیتی داهاتووە .

(٨) زەمهەریر : شوێنێکی ئێجگار ساردە لە جەهەنەمدا ، پلەی سەرمای لەئاستی گەرمای ئاگرەکەیدایە .

فەصڵ ـ ی یەکەم ـ (چن) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) : وەقتی . ئیستای («پەراوێزی» چر و خا) و (چن) و (عم) : زستان . (خب) : ئیستا . بە تەئثیرە و (چن) و (ت) و (مز) و (اح) : بە تەئثیر و .

نەیبری ئەعظەم وەها تاوی دەدا وەك مەنجەنیق

بۆ دەوامی ڕۆژپەرستیِ جەمعی حەربای دێتە ناو (٩)

---

(٩) نەیبری ئەعظەم (النیر الاعظم) : ڕۆناکی مـەزن ، خۆر . مەنجەنیـق : ئالەتێك بووە لە شەڕەکانی کۆنا بەردی زل یا گوللـەی ئاگریـان پـێ فڕێ‌داوەتەوە ناو لەشکری دوژمنەوە . حەرباء : یەکێکە لە گیان‌لەبەرە خشۆکەکان ڕەنگی بەگوێرەی ئەو شوێنەی تیایەتی ئەگۆڕێ ، حـەزی زۆر لە بەرخۆرە . کینایەیە لەو کەسانە کە بۆ هەر دەور و سەردەمێ بەرگی ئەو دەور و سەردەمە لەبەرئەکەن .

واتە : خۆر بە هاویندا حوجرەکەمان وا تاو ئەدا ئەڵێی مەنجەنیقە . کۆمەڵەی حەرباکانیش کە حەزیان لـە خـۆرە ، بـۆ بـەردەوام بوونی ڕۆژپەرستیِ دێنە ناوی ، ڕوی تێدا ئەکەنە خۆر ، چونکـە خۆر لـەم حوجرەیەدا لە هەر شوێنێکی‌کە کاریگەرتر و دیاریِ‌ترە .

زۆر ڕێی تێ‌ئەچێ مەبەستی نالیِ لە بەکارهێنانی وشەی (حەرباء) و (ڕۆژپەرستیِ) پلارگرتن بێ لە هەندێ لە فەقێکانی ئاوەڵی و، مەبەستی ئەوە بوبێ بـڵێ ئەگەر لەبـەر خۆ هەڵواسـین نەبوایە بـە مامۆستای حوجرەدا کە لە ڕوی پایەی زانستەوە وەك ڕۆژ وایە لەم حوجرەیەدا ، ئەو ئاوەڵە حەربا سیفەتانە نەئەهاتنە ئـەم حوجرەیە کە بۆئەوە ناشێ کەسی تیا بژیِ . ئەگەر بگەینە ئەوە کە نالیِ ئەم شیعرەی لە خەرپانیدا وتووە لە خزمەتی شێخەولادا ، ئەم بۆچونەمان باشتر ئەچەسپێ ✻ .

دەدا (کم) و (خا) : ئەدا . ڕۆژپەرستیِ (مز) : ڕۆژپەرستین . جەمعی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب) : جینسی . حەربای (ك) : سەرمای . دێتە (ت) : تێتە . .

✻ مامۆستا شێخ بابەڕەسـوڵی عەبابەیلـیِ ئەیگێڕایـەوە کەوا بیسـتویە لەناو فەقێ موستەعیددەکانی شێخەولای خەرپانیدا تا موفتیی زەهاویِ لە مەجلیسدا بوبێ مەلا یاسینی تەشاریِ ماقی قسەکردنی نەبوە و ، تا مەلا یاسین لە مەجلیسدا بووبێ مەلا یوسفی تەوێڵەییِ مافی قسەکردنی نەبوە و ، تا مەلا یوسفیش لە مەجلیسدا بوبێ نالیِ مافی قسـەکردنی نەبوە ، واتە : نالیِ پلەی چوارەمی بووە لەناویانا . لەوانەیە ئەم بەیتی « حەربـا »یەش پەیوەندێکی بەم مەسەلەیەوە هەبێ ، هەروەها لەوانەیە پارچە شیعری « ئەحوەلی تەفرەقە نەظەر ... »یش ، وەك لە شوێنی خۆیدا ئیشارەتمان بۆ کرد ، لایەکی ئەم مەسەلەیەمان بۆ ڕۆن‌بکاتەوە .

دار و بەردی پەنجەرەی وەك نەسجی بەیتی عەنکەبوت
مەنعی هیچ ناکا حەتا مێشیش کە خۆی لێدا بە تاو (١٠)

ڕۆژی تەرزە چەندە مینای دڵ شکێنە و سەر شکێن !
ڕۆژی باران چەن شڕە و بێ عیصمەتە و ئابڕو تکاو ! (١١)

ڕۆژی بەفر و با وەکاشە ، ڕۆژی باران قوففەیە !
صاحیبی لازم کە بیبێ سەوڵ و کاسێکی شکاو (١٢)

کاسە بۆیە لازمە تا ئاردەڵۆکی دەربدا
سەوڵی بۆیە لازمە نەك جۆگەلە بیبا بە تاو (١٣)

---

(١٠) نەسج : نەسیج ، تەنراو . بەیت : ماڵ . حەتا : هەتاوەکو . تەنانەت .
بەردی (چن) و (من) : پەردوی. (عم) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) : بەرد و . ناکا حەتا مێشیش کە (چن) و (ك) و (اح) و (خب) : ناکات و حەتتا مێش کە . (عم) و (ت) و (مز) : ناکات حەتتا مێش کە . (کم) و (من) و (عب) : ناکا کە حەتتا مێشیش . (گم) : ناکا هەتا مێشیش کە .

(١١) مینا : شوشە . عیصمەت : پاراستن .
واتە : کە تەرزە ئەبارێ ، شوشەی دڵ و ، سەرمان ئەشکێنێ،چونکە هیچ نییە بەری لێ بگرێ . لە ڕۆژی بارانیشدا شڕە ئاوی پێوە ڕاناوەستێ . بنیادەمی پێ ناپارێزرێ . ئابڕوی تکاوە ، هەمو گیانی بەدەرەوەیە ، یاخود ئاوی بارانەکە نایگرێتە خۆی و پیا دێتە خوارەوە ئابڕووە تکاوەکەیەتی .
ڕۆژی تەرزە چەندە مینای (کم) : ڕۆژ مینای چەند مینای . دڵ شکێنە و سەر شکێن (چر) و (خا) : دڵ شکستە سەر شکێن . (کم) و (گم) و (مز) : دڵ شکێن و سەر شکێن .

(١٢) وەکاشە : وەك ئاشە . قوففە : قوفە .
مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك‌ئەدەینەوە .
نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە نوسخەی (خب)دا بەمجۆرەیە :
ڕۆژی بەرف و با وەکو ئاش ، ڕۆژی باران قوففەیە

(١٣) ئاردەڵۆك : ئەوەی لە وردێ و سپێتیدا لە ئارد بچێ .

وەضعی ئاشی گەر نەبێ ، بۆچی دەبێ پڕ ئاردەڵۆك ؟!
طەبعی قوففەی گەر نەبێ ، بۆچی دەنیشێتە سەراو ؟! (١٤)

کاسەوو کەوچك ، حەسیر و بەڕ لە ئاودا هەروەکو
کیسەڵ و ماسی و جلە دێن و دەچن پرژ و بڵاو (١٥)

واتە : حوجرەکەمان لە ڕۆژی بەفر بارینا وەك ئاشی لێ دێ ، چۆن ئاش بەهۆی پڕۆشی ئاردەوە هەموولایەکی سپی ئەکاتەوە ، ئەمیش بەهۆی بەفرەوە وایە . لە ڕۆژی بارانیشدا ئەبێ بە قوفە و ئەکەوێتە سەر ئاو . بۆیە هەرکەسێ خاوەنی ئەم حوجرەیە بێ و تیایا بژێ ، پێویستی بە کاسەیەکە بەفرەکەی وەك ئارد پێ لابدا و ، سەوڵێکیشی ئەوێ ئاوی پێ لابدا لە دەوری ژوورە سەر ئاو کەوتووەکە ، نەوەك ئاو بەتاو بیبا .

سەوڵی (چن) : قوففە . بەلام هەڵەیە ، چونکە ژوورەکە خۆی کەوتووەتە سەر ئاو و بووە بە قوفە . لازمە ـ ی یەکەم ـ (ت) و (خا) : پێدەوێ . تا (چر) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) : دا .

(١٤) وەضع : بار . طەبع : سروشت .

ئەم بەیتە وەك (حوسنی تەعلیل) وایە بۆ دوو بەیتەکەی پێشەوەی . واتە : ئەگەر ئەم حوجرەیە وەك ئاش نییە ، بۆچی هەمیشە پڕە لە ئاردەڵۆك و ، ئەگەر وەك قوفە نییە بۆچی ئەکەوێتە سەر ئاو ؟ دیارە وەك ئاش وایە بۆیە وا هەموو سوچێکی لەبەر ئاردەڵۆك سپی ئەکاتەوە و، وەك قوفە وایە بۆیە کەوتووەتە سەر ئاو .

وشەی (وەضع) ئیشارەتە بە عیلمی (وەضع) کە یەکێکە لەو عیلمانەی فەقێ چەند کتێبێکی تیا ئەخوێنن . وشەی (طەبع)یش ئیشارەتە بە بابەتی (طەبیعیات) کە بەشێکە لە عیلمی کەلام .

دەبێ ، دەنیشێتە (کم) : ئەبێ ، ئەنیشێتە .

(١٥) بەڕ : بەڕە . جلە : جُلَّة ، بەعەرەبی جۆرە بەلەمێکی گەورەیە .

نالی لەم بەیتەدا باسی کاسە و کەوچکی نان خواردن و حەسیر و بەڕە شڕی فەقێکان ئەکا کە لەناو ژووری حوجرەکەدا ئەکەونە سەر ئاو .

لەم دوو نیوە بەیتەدا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

پرژ و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (اح) و (من) و (خب) : پرش و .

ڕۆژ پڕە گوێمان لەبەر ئەنهار و جۆگە و هاژە هاژ
شەو نییە خەومان لەبەر قرژاڵ و بۆق و ژاوە ژاو (١٦)

ئەو دەلاقەی تێ‌دەخا چشت و مەکی پێدا دەبـا
من لەوێ حەیران دەبم وەك ماڵ بڕاو و ماڵ براو (١٧)

حوجرەکە ئاوس بو ، وەعدەی خۆی بەهارێ بۆ بزێ
وەضعی حەملی کەوتە پایز نابەکام و ناتەواو (١٨)

---

(١٦) ئەنهار : جەمعی (نەهر)ە واتە جۆگە . هاژەهاژ : دەنگی ئاوە کە بەخوڕ بڕوا . ژاوەژاو : دەنگی بۆقە لەناو ئاودا .

واتە : نە بە ڕۆژ و نە بە شەو ستار ناگرین . ڕۆژ لەبەر خوڕەی ئاو و شەو لەبەر دەنگی قرژانگ و بۆقی ناو ئاوەکە ..

(١٧) دەلاقە : کون . کەلەبەر . پەنجەرە . مال بڕاو : ئەوەی کون کرابێتە دیواری ماڵی بۆ دزێ لێ‌کردنی ، کینایەیە لە دزێ لێ‌کران . ماڵ براو : ئەوەی دز ماڵیان بردبێ .

واتە : ئەو ـ مەبەستی لە ئاوە ـ لەولاوە کون ئەکاتە دیواری حوجرەکە شت‌ومەکی پیا ئەباتە ژوورەوە و لێیەوە ئەباتە دەرەوە و ، منیش لەم‌لاوە سەرسام ئەبم وەك کەسێك ماڵیان بڕیبێ و ماڵیان بە تاڵان بردبێ ، نازانم چێ بکەم .

ئەو (چن) و (عم) و (کم) و (ت) و (ك) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : ئاو . تێ‌دەخا (کم) : تێ‌ئەخا . دەبا (کم) : ئەبا . ماڵ بڕاو و ماڵ براو (چر) : ماڵ بڕاو و ماڵ بەراو . ئەم نوسخەیە (بەراو)ی بە (بەر ئاب) واتە : (سەر ئاو کەوتو) مەعنا لێداوەتەوە . (چن) و (عم) و (کم) و (عب) : ماڵ براو و ماڵ بڕاو . (ت) و (ك) و (مز) و (اح) : ماڵ دزاو و ماڵ براو . (خا) : ماڵ بەراو و ماڵ بڕاو . ئەم نوسخەیەش مەعنای (بەراو)ی بە (بەر ئاب) لێداوەتەوە . ڕاستەکەی هەمو ئەو نوسخانەی نوسیویانە (براو) و گیرە (شەددە) یان بۆ (ر)کە نەکردووە لەوانەیە مەبەستیان (بەراو) بێ .

(١٨) ئاوس : دوگیان ، سك‌پڕ . وەضعی حەمل : لێ جیابونەوەی سك،منال بون . نابەکام : منالێ بەر لە پڕکردنەوەی نۆ مانگ و نۆ ڕۆژەکەی لەدایك بوبێ .

خۆ زگی نیشتۆتە ئەرضی و ، تومەزا هێشتاوەکو
نوطفەکەی هەر ئاو بو ، بەریاوێت لەبەر هەور و هەلاو (۱۹)

واتــە : وەك چــۆن ژنی دوگیــان وردە وردە ســکی دەرئــەپەڕێ ، حوجرەکەی ئێمەیش وا سکی دابو ، لامانوابو تا بەهاری داهاتو خۆی ڕائەگرێ و لە بەهارا ئەڕوخێ . بەڵام خۆی پێ ڕاگیر نەکرا ، هەر لــە پایزدا قەوماندی و سکەکەی دانا و لەباریچو و ڕوخا ..

حوجرەکە (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (عب) و (خب) : حوجرەمان . ئــاوس بو وەعدەی خۆی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب) : ئاوس بووە وەعدەی .

(۱۹) زگ : سك . بەریاوێت : بەری‌ئاوێت ، بەری‌خست .

واتــە : حوجرەکەمــان لەبــەر ئەو هەمو ئــاوەی لە ســەر بان و دیوارەکانیەوە هەڵیمژیبو ، سکی نیشتبوە زەوی ، ئەتوت ئافرەتی سك پڕە ، کەچی کە بەهۆی هەور و هەلا و هەوای ناسازەوە تلیسایەوە و تەپی ، بۆمــان دەرکەوت نوطفەکەی ناو سکی هێشتا هەر ئاو بو نەبوبو بە خوێن و گۆشــت ..

پەیوەندی (بەرهاویشتن) بە هەور و هەلاوە لەم بەیتەدا لەوەوەیە کە گەلێ جار وائەبێ چرۆ و گوڵی تازە دەرکەوتوی درەخت بــەهۆی بــا و بارانەوە ئەوەرێن و ئەکەونە خوار و ئیتر ئەوە وەك منداڵ لــەبارچون ، وایە بۆ درەختەکان .

نالی لەم‌بەیتەدا ئەوەی هێناوەتەوە پێش چاو کە زۆر جــار وائەبێ ســەربانی خانوی قوڕی لادێکــانی کوردەواری بــارانێکی زۆری تیــا ئەوەستێ و ســەربانەکە چاڵ ئــەبێ و وردە وردە دیــوار ئــەو ئــاوە هەڵئەمژێ و ئەتەپێ . جا کە ڕوخا دیارە چی ئاو لەسەر بانەکە مــاوە هەموی ئەڕژێ وەك بڵێی لە سکی دیوارەکەوە ڕژابێ . ئــەو نوطفــە و سك و بەرخستنەی نالی لەم بەیتەدا پیشانی داوە ئەمەیە .

لەم بەیتەدا چوار ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە لە (ئاوس بون) و (زان) و (وەضعی حەمل) و (نابەکامی)دا .

تومــەزا (عم) و (گم) : نەزا . (کم) و (خب) : تومــەز . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (ئەرضی و) بە (ئەرضییو) بخوێنرێتەوە .

ئاسمان تەرزەی کە لێ‌دا ، بەردەبارانمان ئەکا
سوختەکانمان ڕادەکەن ، پاڵتۆ پساو و قۆن دڕاو (٢٠)

ڕادەکەن بۆ جانیبی دوککانی جەڕڕاح و طەبیب
چاك و دامەن هەڵکراو و ، سەر شکاو و تەنگەتاو (٢١)

لوطفی بانگوش بۆ کەوا لەم حوجرەدا زانا ندمان
گەر بەنێ ئادەم بخنکێتن ، سەراوە نەك بناو (٢٢)

---

(٢٠) سوختە : فەقێ لە پلە سەرەتاییەکانی خوێندندا . لەوان بەرەوژوورتر (موستەعیدد)ە. سیستەمی خوێندنی حوجرە وابوو سوختە ئیش و کاری نان و چێشت کۆکردنەوە و گســك لێ‌دانی حوجرە و قــاپ و قاچــاخ شتن و چا لێنانیان بەجێ‌ئەهێنا و موستەعیدد ئیشیان نەئەکرد . سوختە لای موستەعیدد ئەیانخوێند و موستەعیددیش لای مامۆستا . پاڵتۆ : لاپاڵ ، لا پەراسووەکان .

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی داهاتوو پێکەوەدێ .

تەرزەی کە (چر) و (کم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خب) : تەرزێکی یا تەرزەیکی . (عم) : تەرزەیکی . (گم) : تەرزێکی . لێدا (عم) و (مز) و (عب) : لێدا و . بەردەبارانمان (ت) و (خا) و (مز) : بەردەبارانی. دەکا (کم) : ئەکا . پساو : (چن) . نوسخەکانی‌تر هەموو : شکاو . چونکە وشەی (شکاو) لە بەیتی داهاتوودا دووبارە بووەتەوە ، ئێمە (پساو)مــان لێرەدا پەسەند کرد . قۆن (کم) و (گم) و (من) : قنگ .

(٢١) جانیب : لا . جەڕڕاح : ئەوەی تیماری زام ئەکا . طــەبیب : ئــەوەی تیماری نەخۆشێ ئەکا .

واتە : کە تەرزە ئەبارێ تەرزەکەی ئەوەنــدە زل و ناقۆڵایە ســەری بنیادەمی پێ ئەشکێ . بۆیە سوختەکان بە سەر و پەراسووی شــکاو و قنگی دڕاوەوە ، چاکی لێ‌ئەکەن بەلادا و داوێنیــان هەڵ‌ئــەکەن و بــە هەڵەداوان ڕائەکەن بۆ دووکانی جەڕڕاح و حەکیمەکان تیمارێکیان بکەن .

ڕادەکەن (کم) و (من) : ڕائەکەن . دوککان (چر) : دوککان و . چاك و (چر) و (عم) و (ت) و (ك) و (مز) و (عب) و (اح) و (خب) : چاکی . دامەن (چــن) و (ك) : داوێن . (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (خــا) و (خب) : دامێن .

(٢٢) زاناندمان : زانیمان .

چونکە نەتکرد قوڕ بە سەریا تاوەکو تەسکین ببێ
مەیدەرە بەر پێلەقە ، توخودا ، بلا بگرێ بە تاو ! (٢٣)

واتە : پیاوەتیی بانگوش بو بانەکەی نەگێڕا و ، بەهۆی ئەوەوە بانەکە دلۆپەیەکی زۆری کرد و ، ناوەوەی پڕ بۆ لە ئاو و ، ئێمەش کەوتینە سەر ئاو و خنکاین و ، لەم حوجرەدا بۆمان دەرکەوت و زانیمان کەوا خنکاو ئەکەوێتە سەر ئاو و ناکەوێتە بنی .

بانگوش (عم) : بانکوت . حوجرەدا (عم) و (گم) : حوجرەیە . زاناندمان (چر) : زانانمان .

(٢٣) نالی لەم بەیتەدا ڕۆئەکاتە بانگوشەکە، کە دیارە لە ناوەختا هاتووە بانەکە بکوتێتەوە و ، لە کاتی پێویستا بە قوڕ سواغی نەداوە تا کە باران باری دلۆپە نەکا .. پێیئەڵێ : تۆ لەکاتی خۆیدا نەهاتی قوڕ بکەی بەسەریا تا بۆ خۆی داسەکنێ و ئۆقرە بگرێ ، ئێستایش لێیگەڕێ ، دەسمەکە بە کوتانەوەی و پێلەقەی لێ مەدە ، توخوا با بۆخۆی بەتاو بگرێ و هەر دلۆپە بکا ..

پەیوەندی (قوڕبەسەراکردن) و (تەسکینبۆن) لەوەوەیە کە ئافرەتی تەعزیەبار ، کەفو کوڵی گریانی ئەنیشێتەوە ، بەڵام قوڕی بە سەر و شانەوە هەر ئەمێنێ . جا ئەگەر قوڕی نەدابێ لە سەر و شانی ، ئەوە وائەگەیەنێ هێشتا تازە سوێیە و لە گەرمەی گریاندایە .

لەمبەیتەدا دۆ ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە لە (قوڕ بەسەراکردن) و (گریان)دا .

نەبۆنی نازناو لە نوسخە پشت پێبەستراوەکانی ئەم پارچە شیعرەدا* و گواستنەوەکەی نالی لە باسی غائیبەوە بۆ خیطاب و ڕۆی دەم تێکردن ، لەوانەیە نیشانەی ئەوە بێ کە پارچە شیعرەکە ناتەواو بێ و چ لە پێش دوابەیت و چ لەدوایەوە لێی فەوتابێ .

نالی لەم پارچە شیعرەیدا چوار تەعبیری کوردیی بەکارهێناوە ، ئەوەندەی ئێمە ئاگامان لێ بێ بەر لەو کەس بەکارینەهێناون : (١) لە بەیتی یەکەمدا تەعبیری (کون تێیە) واتە : کە کونی تیایە . (٢) لە بەیتی پێنجەمدا تەعبیری (وەها سەرمای تێدا سەرما دەبێ) کە ئەبۆ بیوتایە :

---

* ئێمە لەوباوەڕەداین ئەو نوسخانەی نازناویان تیایە ، نوسیارەکان خۆیان گۆڕیویانە ، چونکە داڕشتنی دوا بەیت لەو نوسخانەدا هونەرمەندانە نییە .

— ٢ —

هەرچەندە کە عومری خضر و جامی جەمت بۆ
چونکە ئەمەلت زۆرە ، چ عومرێکی کەمت بۆ ! (١)

وەها سەرما تێیدا سەرمای دەبێ . (٣) لە بەیتی شەشەمدا تەعبیری (هەورین) کە ئێمە ئەڵێین : هەوری پێوەیە . (٤) لە بەیتی بیست و دۆهەمدا تەعبیری (زاناندمان) کە فیعلی جۆڵاو (متعدی)یە و ئەو لەجیاتیی نەجۆڵاو (لازم) بەکاری هێناوە .ئەمانە هەمۆ نیشانەی دەوری نالین لە بۆپێشەوە بردنی زمانی کوردیدا .

چونکە (کم) و (گم) و (من) : تۆ کە . نەتکرد (مز) و (خا) : نەیکرد . تاوەکۆ تەسکێن ببێ (چن) : تا وەکۆ تەسکێن بێ . (عم) : نالێ تا تەسکینی بێ . (کم) و (گم) و (من) : نالیا تەسکینی بێ . (ت) و (مز) : تاوەکۆ تەسکین دەبێ . (عب) و (خا) : تاوەکۆ تەسکینی بێ . پێلەقە (ت) و (ك) و (اح) : پێلەقان . تۆخودا (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (من) : تۆخوا. بلا (مز) : بلێ. بەتاو (چن) و (عم) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) : تەواو .

— ٢ —

(١) خضر : خدری زیندە کە مەشهۆرە ئاوی حەیاتی خواردووەتەوە و تا قیامەت نامرێ . جامی جەم : ئاوێنەکەی جەمشید کە مەشهۆرە هەمۆ دنیای تیا دیوە .

واتە : هەرچەند عومری خدری زیندەشت بۆ بنۆسرێ و وەك جەمشید خاوەن شکۆ و پایە بێ ، مادام ئاوات و هیوات زۆرە و هەرگیز نابڕێتەوە و هەمۆی نایەتەدێ ، عومرت عومرێکی کەمە ، چونکە عومری زۆر ئەوەیە بنیادەم هەمۆ ئاواتەکانی تیا بێتەدێ و ، ئەوەش هەرگیز نابێ . ئەم بەیتە ئیشارەتە بە حەدیثێکی پێغەمبەر کە ئەفەرموێت : «یَشیبُ ابنُ آدَمَ ویَشِبُّ فیهِ خَصلَتانِ : الحِرصُ وطولُ الأملِ» واتە : بنیادەم پیر ئەبێ ، بەڵام هەنگاو بە هەنگاو لەگەڵ پیربۆنەکەیدا دۆ خەسڵەتی تیا گەنج ئەبێتەوە : تەماع و هیوای دۆر و درێژ .

لەنێوان (جام) و (جەم)دا بێجگە لە تەناسوب جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (جەم) و (کەم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

زۆرە (مز) : زۆر بو .

ئەی جامیعی دونیاوو قیامەت بە خەیاڵات
ئەو ڕۆژە کە مردی ، نە ئەوت بۆ و نە ئەمت بۆ ! (٢)

بێزارە لە تۆ ئیستە ، هەماغۆشی عەدۆتە
دونیا ، کە دوێنێ حەرەمی موحتەرەمت بۆ ! (٣)

دوێنێ چ بو دەتدا بە زوبان لافی کەرامەت ؟!
ئەمڕۆ نەدەمت بۆ ، نە دەمت بۆ ، نە دەمت بۆ ! (٤)

---

(٢) واتە : ئەی ئەوکەسەی کە بە خەیاڵ دنیایش و قیامەتیشت کۆکردبوەوە و بردبۆتنەوە ، ئەو ڕۆژەی کە مردی هیچیانت پێ نەبڕا ، چونکە دنیا و قیامەت دژی یەکن و بنیادەم ئەبێ هەر هەوڵی یەکێکیان بدا .

لە هێنانی (نە ئەوت بۆ و نە ئەمت بۆ)دا بەدوای (دونیا) و (قیامەت)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

ڕۆییت (چن) و (ت) و (اح) و (عب) : ڕۆیێ . (عم) و (ك) : مردی .

(٣) هەماغۆش : هەمئاغۆش ، هاوباوەش . حەرەم : ژن .

واتە : دەسەڵات و سامانی دنیا کە تا دوێنێ وەك ژنی خۆت لەژێر دەسەڵاتتا بۆ ، ئەمڕۆ کە مردۆی لێت بێزار بووە و پەیوەندی پێتەوە نەماوە و لە باوەشی دوژمنەکەتدایە !

دوێنێ (چر) و (مز) و (خا) : بەعوشرەت . (« پەراوێزی » چر) : لەلای خۆت . (کم) و (گم) و (من) و (عب) : لەکن خۆت . (ت) : بەحورمەت .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشۆ لە نوسخەی (عب)دا لەجێی یەکتردان .

(٤) لاف : هاش و هۆش . نەدەم : پەشیمانێ . دەم (ی یەکەم) : دەمی قسەکردن . دەم (ی دۆهەم) : هەناسە .

واتە : تا دوێنێ کە بە سەر زیندۆ بۆی ، بە ڕاست و چەپدا لاف و گەزافت لێئەدا و خۆت نەبێ کەست بە هیچ نەئەزانێ . ئەمڕۆ کە ڕاست و ڕەوان بەرابەر بە دەسەڵاتی مەرگ وەستایت و هیچت لەئاستیدا پێنەکرا ، لەو هەمۆ لاف و گەزافە پەشیمان بۆیتەوە و ، نە توانیت هەناسەیەك بدەیت و نە دەمت گۆی کرد هیچ بڵێ .

عومرت نەفەسێکی کە هەمو عالەمی دێنـا
بمرە لە غەمیدا کە هەمو صەرفی غەمت بو (٥)

وەك شەلتە پەین گەهـ پڕ و گەهـ خالیە بەطنت
صەوم و ئەمەلت باعیثی نەفس و شکەمت بو (٦)

ئەشگونجێ (نەدەمت)ی دوایێ بە مەعنا پەشیمانی بێ .

لەنێوان هەر سێ (نەدەمت)دا جیناسی تەرکیب و ، لە بەکارهێنانی (دەم)دا بە دو مەعنا ئیشتیراك و ، لەنێوان (دەم)ی بە مەعنا (هەناسە) و (دەم)ی بە مەعنا (زوبان)دا تەناسوب هەیە .

دەتدا بە زوبان لافی کەرامەت (چر) و (عب) و (خا) : دەتدا بە زوبان لافی کەرامات . (ت) : لافی نەفەس و زاری کەرامەت . (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : نەفەس و حوسن و ــ یا حوسنی ــ کەرامات .

(٥) نەفەسێکی : هەناسەیەکی . دێنا : ئەهێنا .

واتە : ژیانت کـە تاقە هەناســەیەکی ــ بە خەیـالی خۆت ــ هەمو جیهانی ئەهێنا ، لە خەفەتیدا بمرە چونکە هەموت لە خەم و پەژارەدا بەسەربرد .

نەفەسێکی (چر) و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (خا) : نەفەسێکە . کە (کم) و (گم) : لە . دێنا (چر) و (عم) و (ت) و (خا) : دونیا . (مز) : بالا .

(٦) شەلتە : دەفرێکی دولاییی شاش تەنـراوە وەك ڕەشکە ، پەین و کا و شتیوای پێ ئەگوێزنەوە . گەهـ : جار جار . بەطن : سك . صەوم : ڕۆژو . شکەم . سك .

واتە : سکت خـالی بێ یا پڕ بێ لە خۆراك ، لـە هەردو حالەکەدا هەروەك شەلتەی پەین وایە کە جاریوا هەیە خالییە و جاریواش هەیە پڕە ، چونکە ڕۆژو گرتن و هیوای ئەو دنیات هیچیان لە نیازی خاوێنەوە نین ، ڕۆژووەکـەت بۆ ئەوە ئەگـرێ و سکتی پـێ هەلئەگوشێ ، لە بەربانگدا دو قاتی ڕۆژ بخۆیت و ، هیوای ئەو دنیاکەشت بۆ ئارەزوی نەفستە کە بەتەمای ژیانی خۆشتری . ئەگینا خوا پەرستی ڕاستەقینە ئەوەیە بە بێ ئامانج خوا بپەرستێ ، وەك حەزرەتی عومەر لە فەرمودەیەکیدا لەبارەی صوهەیبی ڕۆمییەوە ئەفەرموێت : « نِعمَ العبدُ صُهَیب ، لوْ لَمْ یَخَفِ اللهَ لمْ یَعْصِهِ » واتە : صوهەیب بەندەی چاکە،ئەگەر

« نالی » چییه وا میثلی جوعەل غەرقی شیاکەی ،
خۆ تۆ بە حیسابی وەکو پەروانە شەمت بۆ ؟! (٧)

— ٣ —

تا فەلەك دەورەی نەدا ــ صەد کەوکەبی ئاوا نەبۆ ــ
کەوکەبەی میهری موبارەك طەلعەتی پەیدا نەبۆ (١)

لە خواش نەترسایە بێ‌گوێییی نەئەکرد .

لەنێـوان (بەطن) و (شـکەم)دا تەرادوف و ، لە هێنـانی (نەفس) و (شکەم)دا بەدوای (صەوم) و (ئەمەل)دا لـەف و نەشری موشەووەش هەیە .

ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەی (چر)دا هەیە .

(٧) جوعەل : قالۆنچە . شەم : شەمع ، مۆم .

واتە : نالی چیت لێ قەوماوە ، بۆ وا گۆڕاوی ؟ بۆ وا وەك قالۆنچە لە شیاکەی دنیادا نوقم بووی ؟ خۆ تۆ بـە سەنگ و تەرازوی دڵدارە ڕاستەقینەکانی وەك پەروانە مۆمێکت هەبۆ بۆ خۆت ڕۆت تێ ئەکرد و لەپێناویا ئەسوتای ، بۆ وا ئیستا خەریکی کاری پەست و نەویت ؟

ئەشگونجێ (بە حیسابێ) بێ و بەوجۆرەش مەعناکەی دێت .

— ٣ —

نالی ئەم پارچـە شیعرەی بەبۆنەی کۆچی دواییی سـلێمان پاشا و لەسەر تەختی بابـان دانیشتنی ئەحمـەد پاشاوە وتووە . ئـەم پارچە شیعرە بایەخێکی تایبـەتیی هەیە چونکە تاقە پارچە شـیعرێکی نالییە ئیشارەتی بە مێژوی ڕوداوێك تێدا کردبێ .

(١) فەلەك : ئاسـمان . دەورە : خول . صەد : هەرچـەند . کەوکەب : ئەستێرە . کەوکەبە . شان و شکۆ . میهر : خۆر .

واتە : تا ئاسمانی ژین خولی خۆی تەواو نەکرد و مانگی سلێمان پاشا ئاوا نەبۆ ، هەرچەند ئەستێرەکانی دەور و پشتیشی هەر مانەوە و ئاوا نەبۆن (مەبەسـت لە ئەستێرەکان شـازادەکانی‌تری بابانە) ، شان و شکۆی خـۆری هەڵاتن ــ پـیرۆزی ئاسـمان کە ئەحمـەد پاشـایە ، دەرنەکەوت .

تا نەگریا ئاسمان و ، تەم ولاتی دانەگرت ،

گوڵ چەمەن ئارا نەبۆ ، هەم لێوی غونچە وا نەبۆ (٢)

ئەشگونجێ ڕستەی (صەد کەوکەبی ئاوا نەبۆ) جوملەی موعتەرەضە نەبێ و وەڵامی جوملەی پێشو بێ و (صەد) کینایە بێ لە (زۆر) و مەعنای نیوە شیعرەکە وای لێبێتەوە : تا ئاسمان خولی خۆی تەواو نەکرد و هەمو ئەستێرەکانی ئاوا نەبۆن بەهۆی نزیك بۆنەوەی هەڵهاتنی ڕۆژی ئەحمەد پاشاوە .. لەمحاڵەدا مەبەست لە ئاوابۆنی ئەستێرەکان بەشبەحاڵی سلێمان پاشا مردن و ، بەشبەحاڵی میرزادەکانیتری بابان دەرنەکەوتنیانە لە ڕوی ئەحمەد پاشادا .

نالی بۆیە وەك باسی خۆری ئەحمەد پاشای کردووە ، ناوی مانگی سلێمان پاشای نەهێناوە و هەر ئەوەندەی بە بەس زانیوە کە ئیشارەت بۆ سوڕانەوەی ئاسمان بکا ، چونکە نەیویستووە وا پیشانبدا کە سلێمان پاشا لە ئەحمەد پاشا کەمترە ، کەچی لەولاشەوە بە وەصف کردنی ئەحمەد پاشا بە خۆر دەریخستووە کە ئەم لەو گەورەتر و پایە بڵندترە .

دەورەی (عم) و (ك) و (عب) و (من) و (خا) : دەوری . ئەمیش ئەگونجێ (دەورەی) بێ . کەوکەبی (« پەراوێزی » چر و خا) و (چن) و (کم) و (گم) و (اح) : کەوکەبەی . (ت) : کەوکەبە . کەوکەبەی (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (من) و (خا) و (خب) : کەوکەبی . ئەمیش ئەگونجێ (کەوکەبەی) بێ . میهری (عم) : ماهی . طەلعەتی (عم) و (کم) و (گم) و (مز) و (اح) و (من) و (خب) : طالیعی .

(٢) چەمەن ئارا : چیمەن ڕازێنەوە . وا : کراوە .

واتە : تا ئاسمان لە خەفەتی مردنی سلێمان پاشادا دەستی نەکرد بە گریان و ، بارانی فرمێسکی خۆی نەڕژاند بەسەر زەویدا و ، تەمی هەناسەی ساردی ولاتی بەبەی دانەگرت ، چیمەنی سولەیمانی و دەور و پشتی بە گوڵی ئەحمەد پاشا نەڕازایەوە و خونچەی لێوی پادشاهی نوێ نەپشکوت .

چەند وێنەیەکی جوانە : لەئەنجامی گریان و فرمێسك ڕشتن و تەماوی بۆنی ولاتەوە ، چیمەن بە گوڵ بڕازێتەوە و لێوی خونچە بپشکوێ .

لێوی غونچە (گم) : لێوی خونچە . (ك) و (مز) و (اح) و (خب) : غونچە لێوی .

تا چەمەنپیرا لە سەر ، ئەصڵی درەختی لانەدا ،
فەرعی تازە ، خوڕڕەم و بەرز و بوڵەند باڵا نەبۆ (٣)

تا (سولەیمانان) نەبۆنە صەدری تەختی ئاخیرەت ،
(ئەحمەدی موختار)ی ئێمە شاهی تەخت ئارا نەبۆ (٤)

---

(٣) چەمەن پیرا : وشـەیەکی فارسییە واتە ئەوەی بـاخ ئەڕازێنێتەوە ، باخەوان . فەرع : لق . خوڕڕەم : تازە و تێراو .

واتە : تا باخەوانی قەدەر ساقی درەختی ، لای سەرەوە نەبڕییەوە کە سلێمان پاشایە ، لقی تازە کە ئەحمەد پاشایە تێراو نەبۆ و باڵای بەرز نەبۆ و هەڵنەچۆ . نالی بەم وەصفەی ئەحمەد پاشا ئەیەوێ بڵێ پادشای تازە بۆیە وا وەك لقی تێراو و باڵابەرز و گەش و هەڵچۆ وایە ، چونکـە ڕیشـە و ساقەکەشی هـەر وا بووە و دیارە گیا لەسـەر بنجی خۆی ئەڕوێتەوە .

تا چەمەن پیرا لە سەر (چر) و (عب) و (خا) : تا چەمەن پیرانەجۆی . وابزانین هەڵەی نۆسیارە و ڕاستەکەی بەمجـۆرەیە : تا چەمەن پیرا نەچۆ . (« پەراوێزی » چر و خا) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (مز) و (اح) و (من) و (خب) : تاچەمەن پیرانە سەر . تازە خوڕڕەم و بەرز و (چـر) و (اح) و (خب) : تازە خوڕڕەمی بـەرز و . (کم) و (من) : تازە خوڕڕەم و بـەزمی . (گم) : تازە و خوڕڕەم و بـەرزی . (مز) : تازەی خوڕڕەمی بەرز و . (خا) : تازە خوڕڕەم و بەرزی .

(٤) صەدر : جاران لەقەبی سەرۆکی وەزیران بووە . ئاخیرەت : ئەو دنیا .
واتە : تا سولەیمانەکان لەو دنیا نەبۆن بە سەرۆك وەزیرانی تەختی پادشـاهێ ، ئەحمەدی موختـاری لای ئێمەش نەبۆ بە شـاهی تەخت ڕازێنەوە .

نالی لەم بەیتەدا لە یەك‌کاتدا ویستۆیە (سولەیمانەکان) بۆ حەزرەتی سولەیمان و بۆ سلێمان پاشای بابان و لەوانەیە بۆ سولەیمان ناوی‌تریش بەکاربێـنێ . هەروەها ویسـتۆیە مەبەستی لە (ئەحمـەدی موختار) پێغەمبەریش (د.خ) و ئەحـمەد پاشای بابانیش بـێ . زۆر جوانیشی هێناوەتـەوە ، چونکە ئەگـەر مەبەستی لـە سـولەیمان حـەزرەتی سولەیـمان و ، لە ئەحمەدی موختـار پێغەمبەر بێ ، ئـەوا حەزرەتی سولەیمانی کرد بە وەزیر و پێغەمبەری کرد بە شا . هەروەها ئەگەر مەبەستیشی سلێمان پاشا و ئەحمەد پاشـا بێ وا ئەحمەد پاشای لە

قیصصە بێ پەردە و کینایەت خۆشە : شاهی من کەوا
عادیلێ بۆ قەت عەدیلی ئەو لە دنیادا نەبۆ ، (٥)

بۆ نشینگەی مورغی ڕۆحی ئەو کە عالیِ فیطرەتە
جێگەیی خۆشتر لە ڕەوضەی (جنة المأوی) نەبۆ (٦)

وەك قیاسێکی کە موثبەت بێ ، نەتیجەی بێتەجێ
حەمدو لیللا شەهـ کە عالیِ جا بو ، خالیِ جا نەبۆ (٧)

سلێمان پاشا بە گەورەتر دانا .

نەبۆنـە (چـر) و (خـا) : لە بـۆتەی . تەخت ئـارا (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : فەخرئارا .

(٥) قیصصە . قسـە . بێپەردە و کینـایەت : ئاشـکرا و بێپێچوپەنا . عەدیل : هاوتا ، هاوڕێ .

مەعنای ئەم بەیتەو بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك‌ئەدەینەوە .

ئەو (چر) و (چـن) و (کم) و (ت) و (عـب) و (من) و (خـا) : وا .

(٦) نشینگە : جێگای تیا دانیشتن . عالیِ فیطرەت : ئەوەی خوا بە بەرزێ دروستی کردبێ . مـورغ : پەلەوەر . ڕەوضە : باخ . جنـة المأوی : بەهەشت .

واتە : بـا ئیتر قسەکردن بـە کینایە و پێچوپەنا بـەس بێ . قسە بەئاشکرا خۆشە و مەسەلە مەسەلەی کۆچی دواییی سلێمان پاشا و لەسەر تەخت دانیشتنی ئەحمەد پاشایە . سلێمان پاشای پادشاهی من کە دادپەروەرێکی‌وا بۆ هاوتای لە جیهاندا نەبۆ ، کۆچی دواییی کرد و ، شوێنێکی ئەوتۆ شایانی ئەوە بێ مەلی ، خوا بە بەرزێ دروست‌کردۆی ، گیانی پاکی ئـەوی تیا بنیشێتەوە و بحەسێتەوە ، لـە باخی بەهەشت بەولاوە نەبۆ ، بۆیە بەهەشت بۆ بە جێی .

بشێ ئەم بەیـتە ئیشارەتێکی بۆ ئەوە تیا نەبێ کـە سلێمان پاشا بە جۆرێکی‌وا مردبێ ، پێشـان ویسترابێ هەواڵی مردنەکەی تا ماوەیەك بشارنەوە ؟

بۆ نشینگەی (« پەراوێزی » چر) و (خا) : بۆ نیشانگەی . دیسان (« پەراوێزی » چر) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (خب) : نەشئەگاهی . (عم) و (کم) و (من) : بۆ نیشانگەی . ڕەوضـەی (چر) و (کم) و (من) و (عب) و (خا) : باغی . (گم) : باخی .

شاهی جەم جا « نالیا » (تاریخ جم) تەئریخیە
دا نەڵێن لەم عەصرەدا ئەسکەندەری جەم جا نەبۆ (٨)

---

(٧) قیاسی موثبـەت : لە عیلمی مەنطیـقدا (قیاس) بە دۆ ڕستـە ئەڵێن هەریەکی لای کەمی لە دۆ وشە پێکدێن . جـا ئەگەر هەردۆ ڕستەکە مەعنای بۆنیـان ئەگەیاند ، ئەوە قیاسـەکە قیاسی موثبـەتە و دیارە ئەنجامەکەشی هەر بۆن ئەگەیەنێ .

واتە : وەك چۆن نەتیجەی قیاسی موثبەت بە ناچاری ئەبێ بێتەجێ ، لە سایەی خواوە سلێمان پاشایش چونکە پیاوێکی پایەبەرز بۆ ، پیاوی پایە بەرزیش جێـگای کوێر نابێتـەوە ، جێگای کوێر نەبـوەوە و پایە بەرزێکی وەك ئەحمەد پاشا جێگای گرتەوە .

لە سەرێکی‌کەشەوە ، نالی لە نیـوەی دۆهەمی ئەم بەیتەدا ئەیەوێ بڵێ زیاتر وایە پیاوی پایەبەرز وەچەیەکی وای لەپاش بەجێ‌نامێنێ ئەوەندە پایەبەرز بێ جێگەکەی بگرێتەوە . بەڵام سلێمان پاشا وا نەبۆ ، لەگەڵ ئەو پایە بەرزەشیدا کە بۆی ، پایەبەرزێکی وەك ئەحمەد پاشای کوڕی لێ بەجێ‌ما جێگەکەی گرتەوە .

پەیوەندی نێوان (عالی جا) بۆن و (خالی جا) نەبۆن لەوەوەیە بنیـادەم کە لە جێگایەکدا دانیشتبێ دیارە ئەو جێگایەی گرتووە و ، کە لەو جێگایە بەرز بووەوە دیارە جێگاکەی چۆڵ ئەبێ چونکە خۆی چووە بۆ جێگایەکی بەرزتر . نالی ئەڵێ : بەڵام سلێمان پاشا وانەبۆ ، هەرچەند بەرز بووەوە بۆ جێگایەکی بەرزتر لە تەختی شاهی کە بەهەشتە ، شوێنەکەی خۆی بە خالی نەمایەوە ئەحمەد پاشای تیا دانیشت .

بێتەجێ (چر) و (عب) : حاصڵی . (« پەراوێزی » چر) : بێتەدێ . لە (« پەراوێزی » چر)دا (بێتەجێ)یش هەیە .

لەنێوان (عالی‌جا) و (خالی‌جا)دا جیناسی لاحیق هەیە . لە نیوەی دۆهەمی بەیتەکەشدا حوسنی تەعلیل هەیە بۆ نیوەی یەکەمی .

(٨) جەم‌جا . جێ‌نشینی جەمشید .

واتە : سلێمان پاشا کە پادشایەك بۆ جێگەی جەمشیدی گرتبوەوە ، مێژۆی مردنی بە حەرفی ئەبجەد ئەبێ بە ڕستەی (تأریخ جم) کە ئەکاتە ١٢٥٤ . بۆیەش ئەم ڕستەیە بۆ بە تەئریخی کۆچ‌کردنی ، تا کەس نەڵێ لەم چەرخەدا پادشایەکی‌تری وەك ئەسکەندەر نەبوە جێگەی جەمشید بگرێتەوە ، ئەگەر سلێمان پادشا جێ‌نشینی جەمشید نەبوایە تەئریخی

دڵ شیشەیی پڕ خوێنی فیراقی ، فەرەقی بۆ
مەکسوری ڕقی بەو دڵی وەك بەردی ڕەقی بۆ (١)

مردنی نەئەبێ بە (تأریخ جم) . مەبەستی ئەوەیە بڵێ سلێمان پاشا ، تەنانەت ساڵی مردنەکەشی هەر وا ئەگەیەنێ سەردەمی ئەو سەردەمی جەمشید بووە .

حورۆفی ئەبجەد هەر حەرفەکانی ئەلف و بێن بە جۆرێکیتر ڕیز کراون : (ابجد ، هوز ، حطي ، كلمن ، سعفص ، قرشت ، ثخذ ، ضظغ). نۆ حەرفی یەکەمیان یەکان (آحاد) و ، نۆی دۆهەمیان دەیان (عشرات) و ، نۆی دواییان صەدان (مئات)ن . بەمپێیە لە (تأریخ جم)دا (ت) ئەکاتە (٤٠٠) و (ا) ئەکاتە (١) و (ر) ئەکاتە (٢٠٠) و (ی) ئەکاتە (١٠) و (خ) ئەکاتە (٦٠٠) و (ج) ئەکاتە (٣) و (م) ئەکاتە (٤٠) و تێکڕایان ئەکەنە ١٢٥٤ واتە سلێمان پاشا لە ١٢٥٤ی . ك (١٨٣٨–١٨٣٩ی.ز)دا کۆچی دوایی کردووە و ئەحمەد پاشایش هەر لەو ساڵەدا چووەتە سەر تەخت .

لە نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەدا حوسنی تەعلیل هەیە .

دا (عم) و (کم) و (گم) : تا . (مز) : با .

— ٤ —

(١) فیراق : دۆریێ لە یار. فەرەق : فەراق، تەق ، تەقینەوە. سەرچاوەکەی هەر وشەی (فیراق)ە . ئەشکونجێ بەمەعنا هەڵچۆن بێ و سەرچاوەکەی وشەی (استفراغ) بێ . مەکسۆر : شکاو .

وەك لە جیاوازیی تێکستەکانی ئەم بەیتەوە دەرئەکەوێ ، نۆسیاران تیپەکانی هەندێ وشەیان بە چەند جۆری جیا جیا دابەش کردووە کە هەریەکی مەعنایەکی تایبەتێ ئەگەیەنێ ، سەرەڕای ئەوە لە هەندێ وشەیتریشیدا تێکستی جیاواز گەلێ زۆرە . وشەیتریشی هەیە بەپێی شێوەی نۆسینی کۆن بۆ گەلێ مەعنا دەست ئەدا . ئەمە بووە بەهۆی سەرلێشێوان و ئاڵۆزانێکی زۆر و ڕێنەبردنە سەر مەعنای ڕاستەقینە بەتەواوێ . هەرچۆنبێ ئەو مەعنایەی ئێمە لای خۆمانەوە پەسەندمان کردووە ، لێرەدا ئەینۆسینەوە و لاشمانوایە بەیتەکە و بەیتی پاشەوەشی و بەیتی جوارەمیش هێشتا پێویستیان بە لێکۆڵینەوەی پترە .

ئەو نەشئە کەوا ساقیَ منی پێ لە خودیَ سەند
نەك نەوعە ڕەقیَ بوَ کە لە قەطرەی عەرەقی بوَ ، (٢)

خەندەی نەفەسی توَ بو وەکو صوبح و نەسیمی
یا گوڵ دەمی پشکوَتن و ، عەطری وەرەقی بوَ (٣)

نالیَ ئەڵیَ : دڵ کە بەهوَی دوَریی یارەوە بووە بە شوَشەیەکی پڕ لە خوێن ، تەقی‌کردبوَ ، یاخود یەقی کردبوەوەلە خوێن و هەڵچوَبوَ ، چونکە بە بەردی ڕق و قینی دڵی وەك بەرد ڕەقی ـ یار شکابوَ .

لەنێوان (فیراق) و (فەرەق)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ڕقی بەو) و (ڕەقی بوَ)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

شیشەیی (عم) و (گم) : شوَشەیی . خوێنی (کم) و (گم) و (مز) و (عب) و (من) و (خا) : خوَنی . ڕقی بەو (« پەراوێزی » چر و چن) و (ك) و (عب) : ڕەقیب و . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ڕەقیب بوَ . دڵی وەك بەردی ڕەقی بـوَ (چر) و (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) و (خا) : لە منی خەستە ڕقی بوَ .

(٢) نەشئە : سەرخوَشیَ . خودیَ : ئاگا لای خوَ بوَن . ڕەق : بە تورکیَ واتە عەرەقی خواردنەوە .

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك‌ئەدەینەوە .

لەنێوان (ساقیَ) و (پیَ)دا تەناسوبێکی تەنها بەدیمەن هەیە .

منی پیَ لە خودیَ (عم) و (گم) : بە ئـەو عەقڵ و دڵی . نەوعە ڕەقیَ (چر) و (عب) : نـەو عـەرەقیَ . (کم) و (گم) و (من) : نـەوعی ڕەقیَ . قەطرەی (چر) و (کم) و (ت) : قەطرە .

(٣) خەندە : پێکەنین . کرانەوە . نەسیم : شنەی بای بەیـانیَ . وەرەق : گەڵا .

نالیَ لە بەیتی یەکەمدا باسی شکانی شوَشەی دڵی پڕ لە خوێنی خوَی کرد کە بە بەردی ڕق و کینەی دڵی وەك بەرد ـ ڕەقی یار شکا . وتیشی دڵی تەقییەوە یا هەڵچوَ و هوَشـی لای خوَی نەما . لێرەشدا باسـی هوَش لانەمانەکە ئەکریَ کە چوَن بوَ و بوَ بە چیَ و ئەڵیَ : ئەو نەشئەی سەرخوَشییە کە مەیگێڕ ، منی لە حـاڵی هوشیاریَ پیَ دەرکرد ، ئەو جوَرە عەرەقە نەبوَ کە لـە دلوَپی ئارەقی ڕوَیـا دەرئەکەویَ ، بمـداتیَ بیخوَمەوە و پێی سەرخوَش ببم ، بەڵکو کرانەوەی بە پێکەنینەوەی دەمی

ڕەققیێتیی تەن و ، ڕیققەتی دڵ ، ڕوقبەتی طاعەت
مەخصوصی ڕەقیب بۆ لە منی خەستە ڕقی بۆ ! (٤)

هێند مونتەظیری تۆ بو هەتا چاوی سپێ بۆ
نەرگس ، کە لەسەر یەك قەدەم و دیدە چەقیبۆ (٥)

یار و بڵاوبونەوەی هەناسەی بۆن خۆشی و دەرکەوتنی دانە سپییەکانی بۆ کە وەك بای نەسیم وایە سبەینان هەڵئەکا و ئاسۆ ڕۆن ئەبێتەوە ، یاخود گوڵی سەردەمی پشکوتن و ، بۆنی خۆشی گەڵاکانی بو . .

بەگوێرەی ئەو نوسخانەش کە ڕستەی (نەوعە ڕەقێ)ی بەیتی دوهەمیان بە (نەو عەرەقێ) نوسیوە، مەعنای ئەو بڕگەیە وای لێدێتەوە : ئارەقێکی تازە نەبۆ لە دڵۆپی ئارەقی گۆنای . .

دەمی پشکوتن («پەراوێزی» چر) و (کم) و (من) : دەمێ پشکوتووە.
لە هەمۆ نوسخەکانی بەردەستماندا نوسراوە (خەندەی نەفەس) ، بەڵام (خەندە و نەفەس) لەبارترە و لەگەڵ بەراوردەکەیدا بە (صوبح و نەسیم) باشتر ئەگونجێ .

(٤) تەن : لەش . ڕیققەت : ناسکێ . ڕوقبەت : گەردن .

واتە : بوردەباریی لەش و بەرگە گرتنی و ئامادەیی بۆ هەڵگرتنی هەر بارێ بدرێ بەکۆڵیا و ، ناسکیی دڵ و مل کەچێ و بەگوێ کردنی هەرچێ بویستڕێ ، هەمۆی لە مندا کۆبووەتەوە . ئیتر نازانم بەدکار بۆچێ لەناو هەمۆ دڵدارانی یاردا بەتایبەتێ ڕقی لە منی خەستە بۆ ؟

لەنێوان (ڕەقیەتێ) و (ڕیققەت) و (ڕوقبەت) و (ڕەقیب)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ڕەقیب) و (ڕەقی بۆ)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

ڕوقبەت (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (اح) و (من) : ڕیبقەت .
ڕیبقەت واتە : زنجیر لە مل کردن . ڕەقیب بۆ (چر) و (عب) : ڕەقیبت .
(چن) و (مز) و (من) : ڕەقیب و . (ت) و (اح) : ڕقی بو . (ك): ڕەقیبیش.

(٥) واتە : نەرگس ئەوەندە لەسەر یەك پێ وەستا و ، بە یەك چاو بۆیڕوانیت و تۆ هەر نەهاتێ ، چاوی سپێ بۆ ، واتە مرد یا کوێر بۆ . نەرگس خۆی یەك چاوی هەیە ، بەڵام نالێ کە ئەڵێ بە یەك چاو بۆیڕوانیت ، مەبەستی ئەوەیە بڵێ هەردۆ چاوی کردبۆ بە یەك و بۆ تۆی تەرخان کردبۆن و هەر بۆ لای تۆوەی ئەڕوانێ و لای بە لایەکیکەدا

تا پێ نەکەنێ گوڵ بە دەمی بادی صەباوە ،
نەمگوت : کە شەوێ بولبولی بێچارە حەقی بۆ (٦)

« نالی » لە هەوا کەوتە سەما ، بۆ بە شەناوەر
بەو وشکە مەلە بیمی هیلاکی غەرەقی بۆ (٧)

نەئەکردوەوە . هەروەها نەرگس خۆی چاوی سپییە . بەڵام نالی ئەیەوێ بڵێ لە چاوەڕوانیی تۆدا چاوی سپێ بووە . ئەوەش بزانین کە چاو سپێ بۆن کینایەیە لـە مردن یا کوێر بۆن . لە لایەکی کەشەوە نیسبەتدانی (چەقین) بۆ لای (دیدە) زیادەڕەوییەکی زۆر جوانە بۆ گەیاندنی مەعنای چاوەڕوانی .

وشەی (نەرگس) هەم فاعیلی (مونتەظیر) و هـەم فاعیلی (چاوی سپێ بۆ)یشە ، واتە هەرای لەسەرە لەنێوان ئەو دۆ فیعلەدا .

(٦) واتە : کە سەر لە بەیانێ دیم گوڵ بەدەم سروەی بای بەیانییەوە پێکەنێ و دەمی کردەوە و پشکۆت ، بۆمدەرکەوت بولبول حەقی بووە شەو ئەوەندە بەکوڵ ناڵاندۆیە ، چونکە بولبول لە هەرچییتر عاشقترە بە گوڵ ، کەچێ گوڵ هیچ گوێ نادا بە بولبول و بەدەم بای بەیانیانەوە پێ ئەکەنێ ، کە ئەبۆ بەدەم بولبولەوە پێبکەنییایە .

پێکەنینی گوڵ بەدەم باوە مەجازی عەقڵییە .

نالی بیری ئەم بەیتەی لە شوێنیتریشدا وتووەتەوە .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشەوەی تەنها لـە (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا هـەن .

(٧) هەوا : خۆشەویستێ . ئاسمان . سـەما : ئاسـمان . سەماکردن . شەناوەر : مەلەوان . وشکەمەلە : مەلە لە شوێنی بێ ئاوا. بیم : ترس . غەرەق : خنکـان .

واتە : نالی لە خۆشیی دڵداریدا فڕێ بۆ ئاسمان ، یاخود بەئاسمانەوە کەوتە سەماکردن و ، لەو بۆشاییەدا بۆ بە مەلەوان و ، لەگەڵ ئەوەشدا کە شوێنەکەی ئاوی تیا نەبۆ ، لەخۆیەوە وشکە مەلـەی ئەکرد ، کەچێ ترسیشی لێ نیشتبۆ بخنکێ !

لە هەوا (کم) و (گم) و (من) : بە هەوەس . (عب) : بە هەوا . بۆ بـە (اح) و (« پەراوێزی » خا) : بۆیە . بەو (چن) : لەو . هیلاکی (چن) و (کم) و (گم) و (ك) و (مز) و (عب) و (من) : هیلاك و .

— ٥ —

دەروونم پڕ کەباب و دەردە بێ تۆ
دڵم گەرمە و هەناسەم سەردە بێ تۆ (١)

خەریکی شەشدەری هات و نەهاتم
خەلاصیم قەت نییە لەم نەردە بێ تۆ (٢)

لیباسم ماتەمە ، شینە ، لە شینمدام
سوروشکم سوورە ، ڕەنگم زەردە بێ تۆ (٣)

— ٥ —

(١) پڕ کەباب : لەتاو دەردی دووریی سووتاو و بە کەباب بوو .

لەنێوان (گەرم)و (سەردە)دا طیباقیش و تەناسوبیش هەیە . لەنێوان (دەردە) و (سەردە)شدا جیناسی لاحیق هەیە .

(٢) خەریك : گیرخواردوو و داماو . شەشدەر : زاراوەیەکە لە یاریکردن بە (نەرد)دا بەکارئەهێنرێ ، بریتییە لەوە یەکێ لە یاریکەرەکان بەردەمی پوولەکانی بەرابەرەکەیی گرتبێ و نەهێڵێ زارەکەی هەڵدا . کینایەشە لە سەرلێشێواوی .

واتە : بە دەست شەشدەری هات و نەهاتەوە گیرم خواردووە و هەرگیز بێ تۆ لەم دەردە ڕزگار نابم .

لەنێوان (شەشدەر) و (نەرد)دا تەناسوب هەیە .

نەردە (« پەراوێزی » چر) : هەردە . (چن) و (ك) و (مز) و (من) : دەردە .

(٣) ماتەم : خەمباریی بەبۆنەی مردنی کەسێکەوە . شین : ڕەنگی شین ، دروشمی کەس مردوویی . گریانی بەکوڵ .

واتە : بەهۆی دووریی تۆوە هەرچی نیشانەی خەم و خەفەتە تیامدا کۆبووەتەوە : جلی شینی ئازیەتباریم لەبەردایە و ، خەریکی گریان و شینم و ، فرمێسکی خوێن لە چاوم ئەڕوا و ، ڕەنگم زەرد هەڵگەڕاوە .

لە ڕستەی (لیباسم ماتەمە)دا زیادەڕەوییەکی زۆر جوان هەیە،چونکە وائەگەیەنێ ماتەم بەجۆرێ داگیری کردووم بۆم بووە بە جل و بەرگ .

عەزیزم ! دڵ ڕەقە و ، خۆم فەرد و تەنهام
دەترسم بمکوژێ ئەم دەردە بێ تۆ (٤)

بە بێ دیداری تۆ خۆ لاڵە « نالی »
عەجەب هەستاوە ئەم چەن فەردە بێ تۆ ! (٥)

— ٦ —

نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ
نەچم ، شەرط بێ ، هەتا ئەم خوارە بێ تۆ (١)

لەنێوان (ماتەم) و (شین)دا بە هەردوو مەعناکەی و ، لەنێوان (شین) و (سوور) و (زەرد)دا تەناسوب هەیە . نالی ئەوەشی مەبەست بووە کەوا (سوور) کە مەعنای (شایی)یش ئەگەیەنێ ، بەرابەر بە (شین)دانێ کە واتە گریان ، هەرچەند ئەو مەعنایەشی مەبەست نەبوە .

ماتەمە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (اح) و (من) و (خا) : ماتەم و . (ك) : ماتەمە و . لە شیندام (چن) : لە شیندا . بەمپێیە پەیوەندی بە نیوەی دووهەمی بەیتەکەوە ئەبێ . سوورە (کم) و (گم) : سوور و .

(٤) واتە : ئازیزەکەم ! دڵم ڕەقە و بۆم نەرم نابێ و ، خۆیشم بەتەنهام و دەرەقەتی دڵ نایەم . بۆیە ئەترسم مادەم تۆم لەگەڵ نەبێ ئەم دەردی دڵە بێ تۆ بمکوژێ .

ئەشگونجێ مەعنای بەیتەکە بەمجۆرە لێكبدەینەوە کەوا : یار دڵی ڕەقە و نایێ بەلاما و منیش بەتەنهام بۆ خۆم . ئەنجا شاعیر وەرچەرخێ و ڕووی دەمی بکاتە یار و بڵێ : ئەترسم ئەم دەردی دڵڕەقیی تۆ و دوورییە لە تۆ ، بێ تۆ ، بمکوژێ .

دڵڕەقە و (چن) و (ك) : دڵ ڕەق و . دەترسم (گم) : ئەترسم .

(٥) واتە: دیداری تۆم لە بەرچاودا نەبێ زمانم گۆ ناکا قسە بکەم. بۆیە خۆیشم سەرم سوڕماوە چۆن ئەم چەند فەردە بێ تۆ هەستاونەتەوە و بە ڕێك و ڕەوانی بۆم وتراون .

— ٦ —

(١) واتە بەڵێ من ئەمجارە بێ تۆ نەمردم ، بەڵام ئەوەندە دەردی بێتۆییم

دەرۆنم خاڵییە ، وەك نەی دەناڵێ
هەوارێکی چ پڕ هاوارە بێ تۆ ! (٢)

بینایيم کوێرە ، هەڵنایێ بە ڕۆی کەس
موژەم یەك یەك دەڵێی بزمارە بێ تۆ (٣)

چێشت تۆبەی لەوە پێکردم کە بێتۆ بۆ هیچ کوێیەك بڕۆم ، مەرجبێ جارێکیتر بێ تۆ تەنانەت تا ئەو خوارەش نەچم .

ئەم خوارە (چر) و (چن) و (عم) و (مز) و (عب) و (من) و (خا) : ئەو خوارە .

(٢) نەی : قامیش ، شمشاڵ . هەوار : نشینگەی هاوین و زستانی کۆچەرییەکان .

واتە : وەك قامیشێ کە گرێکانی ناوی لابرابن و کرابێ بە شمشاڵ و شمشاڵی پێ لێبدرێ و بناڵێنێ ، دەرۆنی لە غەیری یادی تۆ خاڵیی منیش هەر هاوار و ناڵەیەتی ، لەپاش ڕۆیشتنی تۆ وەك هەوارێکی چۆڵی لێ هاتووە ، تەنها هاواری منی تیایە بەدوای تۆدا .

وردەکارییەکی جوان لەم بەیتەدا هەیە کە ئەوەتە ناڵی هەواری شوبهاندووە بە ئەشکەوتێکی چۆڵ، لەکاتێکا کە هەوار یا شاخێکی وشك و ڕەقی بەرز یا دەشتێکی کاکیبەکاکییە و ، دایناوە کەوا ئەم ئەشکەوتە بەتەنها دەنگی هاواری خۆی پڕ بووە ، لەکاتێکا کە لە دەنگی بابردوی خۆی بەولاوە هیچ نییە و هیچ کوێیەکیش نییە دەنگ پڕی کاتەوە .

لەنێوان (خاڵی) و (پڕ)دا طیباق و ، لەنێوان (هەوار) و (هاوار)یشدا جیناسی ناقیص هەیە .

هەوارێکی (چر) و (ت) و (مز) : هەوارێکە .

(٣) موژە : بژرانگ .

واتە : بێ دیتنی دیداری تۆ چاوم کوێرە و بە چاوپێکەوتنی ڕۆی کەسیتر هەڵنایەت .. برژانگەکانم ئەڵێی بزمارن بە چاومدا چەقیون و ناهێڵن چاو هەڵێنم .

بزمارە (ك) و («پەراوێزی» خا) : بسمارە .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (خا)دا پێنجەم بەیت و ، لە (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب)دا شەشەم بەیتە بەگوێرەی ژمارەی بەیتەکان لێرەدا .

هەمۆ ئەعضایی نالینم دەناڵێ
سەراپام میثلی مۆسیقارە بێ تۆ (٤)

قەسەم بەو شەربەتی دیداری پاکەت
شەرابم عەینی ژەهری مارە بێ تۆ (٥)

لەکن تۆ خار و خەس گوڵزارە بێ من
لەکن من خەرمەنی گوڵ خارە بێ تۆ (٦)

---

(٤) مۆسیقا : سازێکی سێ سۆچە لە قامیشــی گەورە و بچوك دروســتی ئەکەن . وتراویشە کەوا ناوی پەلەوەرێکە کونی زۆر لە دەنوکیدا هەیە ، ئاوازی جۆراوجۆر لەو کونانەوە دەرئەچێ . ئــەم مەعنــای دوهەمــە بۆ ئێرە زۆر لەبارە .

واتە : هەرچی بەشێکی لەشم هەیە کە لەوانەبێ ناڵەی لێوە بێ، لەتاو دوریی تۆ ئەناڵێنێ . هەمۆ گیانم وەك دەنوکی پەلەوەری (مۆسیقار)ی لێهاتووە و لەبەر بێتۆیی ناڵەی لێوە دێ .

ئەم بەیتە تەنها لــە کۆمەڵە دەسنوسێکی بنەماڵەی موفتیی هەڵەبجەدا هەبۆ کە دۆ پارچە شیعری نالییشی تیا بۆ یەکێکیان ئەم پارچەیە بو و ، شێخ موحەممەد عەلیی قەرەداخی پیشــانی داین . (لە پێشەکییەکەدا بەدرێژی باسی ئەم دەسنوسانە کراوە) .

(٥) واتە : قەسەم بە شەربەتی شیرینی دیداری پاکت ، بەهۆی بێتۆییەوە هەر شەربەتێ ئەخۆمەوە لە دەمما وەك ژەهری مار وایــە ، یا لە تاڵیی دوریی تۆ وەك ژاری مار بخۆمەوە وام .

نالی ئەم بەیتەی زۆر جوان هێناوەتەوە کە سوێن پێخوراو و سوێن لەسەرخوراو هەردوکیان لە یەك بابــەتن و دژی یەکیشــن : شــەرابی وەصڵی یار کە لە هەمۆ شەرابێك شیرینترە و ، ژەهری مار کە لە تاڵیدا هاوتای نییە .

زەهری (چر) : ژاری . (گم) : ژەهری .

(٦) خار : دڕك . خەس : وشتر خوار .

واتە : تۆ ئەوەندە لە من بێزاری ، ئەگەر لەسەر دڕك و داڵ و وشتر خواریش دابنیشی ، مادەم منت لا نەبێ ، بە گوڵزاری ئەزانی .. منیش ئەوەندە حەزم لە تۆیە و ئارەزۆمەندی نزیکیتم ، مادەم لە تۆوە دۆر بم ،

لەكن من با وجوودی ناس و ئەجناس
كەسی تێدا نییە ئەم شــارە بێ تۆ (٧)

هەتا تۆم ئاشنا بووی ، ئاشنام بوون
ئەمێستا موو بە مووم ئەغیارە بێ تۆ (٨)

خەرمانی گوڵیشم بەلاوە دڕكە . مەبەستی لــەوەیە بێ تــۆ خەرمانێك گوڵ دەنكە دڕكێك ناهێنێ لام ، یا لەسەر گوڵ دانیشتنیشم لا وەك لەسەر دڕك دانیشتنە .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (خا)دا نییە .

لەنێوان (تۆ) و (من) و ، (خار) و (گوڵ)دا طیباق هەیە .

لەكن (چر) و (كم) و (گم) و (من) : لەلای .

(٧) ناس : خەڵك . ئەجناس : هەموو جۆر و ڕەگەزێك .

واتە : من بەڕادەیەك دنیا هەمووی لە تۆدا ئەبینم ، لاموایە ئەم شارە لەگەڵ ئەم هەموو خەڵكە زۆرەی تیایەتی لــە هەموو جــۆر و ڕەگەزێك ، مادام تۆی تیا نیت ، كەسی تێدا نییە و چۆڵ و وێرانەیە .

لەنێوان (با وجوودی ناس و ئەجناس) و (كەسی تێدا نییە)دا طیباق هەیە .

لەكن (عم) و (گم) و (ت) و (مز) و (اح) : لەلای .

ئەم بەیتە لە (عب) و (خا) و (خب)دا لەپاش بەیتی نۆهەمی ئێرەوەیە و، لە (كم) و (گم) و (من)یشدا لەپاش بەیتی سێهەمی ئێرەوەیە .

(٨) ئاشنا : ناسیاو .ئەغیار : بێگانە .

واتە : تا تۆ ئاشنام بووی بە چاوێكی گەش و ڕوونەوە ســەیری دنیــام ئەكرد و هەرچی لەم شارەدا هەیە (كە لە بەیتی پێشوودا باســی كردن) هەموو ئاشنام بوون و بە هۆی دڵی شادمەوە لەگەڵ ئەو هەموو خــەڵكەدا هەڵئەستام و دائەنیشتم . بەڵام ئیستا كە تۆم نەماوی و ڕۆیشتووی، لە گیانی خۆم بێزار بووم و گوێ نادەمە هیچ شتێك و هیچ كەسێك ، تەنانەت موو بەمووی لەشی خۆیشم لا بووەتە بێگانە ..

ئەشگونجێ مەعنای نیوەی یەكەمی بەیتەكە بەمجۆرە بێ : تا تۆ ئاشنام بووی ، ئاشنام هەبوو ..

لەنێوان (بووی) و (بوون)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێــوان (ئاشــنا) و

هەمۆ ڕۆژێ لەتاو هیجرانی ئەمساڵ
تەمەننای مردنی پێراره بێ تۆ (٩)

له حەسرەت سەروی قەددت چاوی « نالی »
دو جۆگە ، بەڵکو دۆ ڕۆباره بێ تۆ (١٠)

— ٧ —

زوڵفت که لەسەر ڕۆ به خەم و تابشه ئەمڕۆ ،
دۆدی سییەهی عۆده لەسەر عاریضی پشکۆ (١)

(ئەغیار)دا طیباق هەیه .
ئاشنام بۆن (عم) و (ك) و (خا) : ئاشنا بۆن . (عب) : ئاشنا بوم .
مۆبەمۆم (چر) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (مز) : مۆبەمۆ .
ئەم بەیته له (کم) و (من)دا نییه .
دانانی ئەم بەیته لەم شوێنەدا بەگوێرەی نوسخەی (چر)ه .
نوسخەکانیتر لەگەڵ بەیتی پاشەوەدا بەرودوایان داناون .

(٩) واته : ئەو دۆرییەی تۆ که ئەمساڵ من ئەیچێژم ، کارێکی پێ کردۆم هەمۆ ڕۆژێ خۆزگەی ئەوه ئەخوازم که پێرار بمردمایه .
نالی لەم بەیتەدا بەوەشەوه دانەکەوتووه ، وەك خەڵك ، بڵێ : ساڵ به ساڵ خۆزگەم به پار .. بەڵکو به خۆزگه به پێراریشەوه دانەکەوتووه ، ئاواتی مەرگی پێراری خواستووه .. خۆشەویستی بەمجۆره بەهێز نەبێ چیی پێ ئەڵێن !
لەنێوان (ئەمساڵ) و (پێرار)دا طیباق هەیه .
تەمەننای (عب) : تەمەننا .

(١٠) قەددت : قەد و باڵات . ڕۆبار : چەم .
واته : لەتاو دۆریی باڵای وەك سەرو بەرزت ، چاوەکانم ئەوەنده بەکوڵ ئەگرین ئەڵێی دۆ جۆگه بەڵکو ئەڵێی دۆ چەمن .
لەنێوان (سەرو) و (جۆگا) و (ڕۆبار)دا تەناسوبێکی جوان هەیه .
سەروی قەددت (چر) و (عم) و (ت) و (عب) و (خا) و (خب) : قەددی سەروت .

— ٧ —

(١) خەم : پێچ و لۆل . تابش : تاو ، گەرمی ، تین . دۆد : دۆکەڵ .

دەستم کە بە صەد وەعدە لە صەد جێگە شکاوە ،
جەبری نییە ئەم کەسرە هەتا نەیخەیە ئەستۆ (٢)

سییەهـ : ڕەش . عوود : دارێکی بۆنخۆشە ئەیسوتێنن بۆئەوەی بۆن بداتەوە . عاریض : ڕوومەت ، کولم .

واتە : زولفت کە ئەمڕۆ بەسەر ڕووتەوە لوولی خواردووە و شەوقی ڕووت لەناو تاڵەکانیەوە دیارە و بە تینی خۆی ئاگر بەرئەداتە دڵی دڵدار و بۆنی خۆشی لێوە بڵاو ئەبێتەوە ، وەك دووکەڵی داری ڕەشی بۆنخۆشی عوود وایە کە خرابێتە سەر ئاگر و بسوتێ و ئاگرەکە شەوق بداتەوە و بۆنی عوودەکە بەملا و بەولادا بڵاو ببێتەوە .

نالی لەم بەیتەدا شێوەی تەشبیهی مورەککەبی بەکارهێناوە .

زولفت (عب) : زولفی . ئەمڕۆ (عب) : ئیمڕۆ .

(٢) جەبر : گرتنەوەی شکستە . کەسر : شکان . شکستە . ئەستۆ : گەردن .

واتە : دەستم لە صەد کاتی جیا جیادا ، هەر کاتی لە شوێنێکدا ، شکاوە . ئەم شکاوییانەش چاك نابنەوە تا پاش گرتنەوەیان بۆ ماوەیەك دەستم نەکەمە ملم و بە ملمیدا هەڵنەواسم .

ئەمە مەعنا دیارییەکەی بەیتەکەیە . بەڵام نالی ئەم مەعنا دیارییەی تەنها وەك ڕێگایەك پێویستە بۆ گەیاندنی مەعنای مەبەستی ڕاستەقینە . دەست شکان لە کوردیدا کینایەیە لە ئاوات نەهاتنەدی و نائومێد بوون . نالی ئەیەوێ بڵێ یار صەد جار گفتی دامێ و هیچ جارێکیان گفتەکەی خۆی نەهێنایەدی و بەوە دەستم لە صەد لاوە شکاوە .. ئەنجا بە خۆی ئەڵێ : تا دەستت بە ملی یاردا هەڵنەواسی و دەست نەکەیتە ملی ، شکستەکانی دەستت چاك نابنەوە و ئاواتت نایەتەدی .

بەمجۆرە دەرکەوت لەم بەیتەدا تەورییەیەکی زۆر جوان هەیە . هەروەها لەنێوان (جەبر) و (کەسر)یشدا طیباق هەیە .

ئەشگونجێ شاعیر ڕاستەوخۆ بە یار بڵێ دەستی شکاوم چاك نابێتەوە تا تۆ بە ملی خۆتیا هەڵنەواسی و نەیکەیتە ملت .. بەمپێیە زیادەڕەوییەکی وردی تیا ئەبێ ، چونکە وائەگەیەنێ خەڵکێ کە دەستیان ئەشکێ ئەیکەنە ملی خۆیان ، بەڵام دەستی شکاوی من تا یار خۆی نەیکاتە ملی خۆی ، چاك نابێتەوە و ناگیرسێتەوە ! .

کە بە صەد وەعدە لە صەد جێگە (کم) : لە سەد جێگە بە سەد وەعدە .

خاڵت چییە ؟ دانەی گەنمی جەننەتی ڕۆتە
چاوت چیە ؟ فیتنەی حەرەمی قیبلەیی ئەبرۆ (٣)

شەو بۆیی سەری سونبولی زوڵفت لە سەری دام
ئیستەش سەرەکەم مەستە لەبەر نەشئەیی شەوبۆ ! (٤)

نەمبیستووە هەرگیز لە دەمت بێنی وەفایێ
هەرچەندە سەراپا گوڵی ، ئەمما گوڵی هێرۆ (٥)

لەم نوسخەیەدا (کە)یەك بەسەر (لە سەد)ەکەوە ناتەواوە . (گم) : کە بە سەد وەعدە لە سەد لاوە . (من) : کە لە سەد جێوە بە سەد وەعدە . نەیخەیە (چر) و (کم) و (گم) : نەیخەمە . (عب) : نەیخەنە .

(٣) واتە : ڕۆمەتت بەهەشتە و ، خاڵەکەی سەر گۆناشت ئەو دەنکە گەنمەیە کە حەزرەتی ئادەم لە بەهەشتدا خواردی و لەسەر ئەوە لە بەهەشت دەرکرا . بۆیە هەرکەس دەست بۆ خاڵی سەر گۆنات بەرێ ، دەری ئەکەی و لە دیداری بەهەشتی ڕۆمەتتی بێبەش ئەکەی و ئەیخەیتە خوارەوە بۆ زەویی بەرپێت .. بڕۆیشت قیبلەیە و ، چاویشت مایەی لە دین لادان و تاقی کردنەوەی ئەو کەسانەیە دێن بۆ زیارەتی حەرەمی قیبلەی برۆت ، پێویستە ئاگایان لە خۆیان بێ چاوت مەست و سەرخۆشیان نەکا تا لە بەری زیارەت و عیبادەتەکەیان بێبەش نەبن ..
نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە سەرگوزەشتەکەی ئادەمەوە وەرگیراوە .
چییەی یەکەم و دووهەم (عب) : بووە . گەنمی جەننەتی ڕۆتە (چر) و (کم) و (ك) و (عب) و (اح) : گەنمی جەننەتی ڕۆمەت . (ت) و (خا) : گەنم و جەننەتە ڕۆمەت .

(٤) واتە : بە شەو بۆنی سەری زوڵفی وەك سونبول تاڵ تاڵ و بۆنخۆشت دای لە سەرم . لەووەختەوە تائیستا سەرم مەست و سەرخۆشی بۆنی ئەو گوڵی شەوبۆی زوڵفتەیە .
لە بەکارهێنانی وشەی (سەر)دا بە سێ مەعنای بەدیمەن لە یەك جیاواز ئیشتیراك و ، لە وشەکانیاندا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (شەو بۆیی) و (شەوبۆ)دا جیناسی تەرکیب هەیە .
ئیستەش سەرەکەم (چن) : ئیستەیشە سەرم . (عم) و (کم) و (ك) و (اح) و (خا) : ئیستەیش سەرەکەم .

(٥) بێن : بۆن . گوڵی هێرۆ : گوڵێکە ڕیشەی بە ناخی زەویدا ئەچێتە

قوربان وەرە تا ئەم غەزەلە تازە لەبەرکەین
عیزز و شەرەفی « نالی » بە تەشریفی قەدی تۆ (٦)

— ٨ —

شەوی یەلدایە ، یا دەیجوورە ئەمشەو
کە دیدەم دوور لە تۆ بێ نوورە ئەمشەو ؟! (١)

خوارەوە و هەمیشە لەو شوێنەیدا ئەڕوێتەوە ، بۆنی هیچ نییە ، بەڵام بەدیمەن زۆر جوانە ، گوڵە هەرمەڵەشی پێ ئەڵێن .

واتە : هەرگیز بۆنی وەفام لە دەمت نەبیستووە . بۆیە تۆ هەرچەند لەناو جواناندا گوڵی ، بەڵام گوڵە هێرۆی کە بۆنی نییە .

ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەکەی (ك)دا هەیە .

(٦) غەزەل : پارچە شیعر . جۆرە قوماشێکی جوانە .

واتە : قوربان ، وەرە با ئەم غەزەلە لەبەرکەین کە تازە دامناوە و پێکەوە بیخوێنینەوە ، چونکە هاتنی تۆ بۆ لەبەرکردن و خوێندنەوەی ئەم غەزەلە مایەی شان و شکۆ و سەربەرزییە بۆ نالی .

یاخود نالی هاتووە غەزەلە شیعرەکەی شوبهاندووە بە غەزەلی قوماش و ، خوێندنەوەی غەزەلەکەی بە باڵای یاردا شوبهاندووە بەوە کە قوماشی غەزەل بکاتە بەری قەد و باڵای .

لەبەرکەین (گم) و (من) : لەبەرکەی .

— ٨ —

ئەم پارچە شیعرە لە نوسخەکانی (چر) و (چن) و (گم) و (مز) و (عز) و (اح) و (خا)دا هەیە و دراوەتە پاڵ نالی . لەنوسخەی (ت)یشدا هەیە و نۆ بەیتە و دراوەتە پاڵ (کوردی) . هەروەها لە نوسخەکەی چاپی (کم)ی دیوانی کوردییشدا . چواربەیتی یەکەمی ئەم پارچەیە لە هەموو نوسخەکاندا هەیە . بەیتی پێنجەمی تەنها لە (چر) و (مز) و (اح) و (خا)دا هەیە . بەیتی شەشەمی تەنها لە (چر) و (اح) و (خا)دا هەیە . بەیتی حەوتەمیشی تەنها لە (چن) و (گم) و (عز)دا هەیە .

د . مارف خەزنەداریش ، پشت بە دیوانە لەچاپدراوەکەی کوردی ، بە هیی کوردییی داناوە (بڕوانەرە : د. مارف خەزنەدار ، گۆڤاری ڕۆژی

دڵم وەك حاكمی مەعزوولە ، قوربان !
خەڵاتی وەصڵی تۆی مەنظوورە ئەمشەو (٢)

دڵیش مایل بە دیدەی تۆیە ، بۆیە
لە من وەحشیی و ڕەمیدە و دوورە ئەمشەو (٣)

کوردستان ، ژمارە ٣٤ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانوونی دووهەمی ١٩٧٦ ، ل٣٤) . بەڵام ئێمە بە شیعری نالیی ئەزانین و لامانوایە لەبەرئەوە کراوە بە هیی کوردیی ، چونکە کوردیی چەند پارچەیەکی تری لەم هەوایەی هەیە .

(١) یەلدا : ڕشەیەکی سەریانییە واتە لەدایكبوون ، درێژترین شەوی ساڵە کە دوا شەوی دوا مانگی پایزە . بۆیە وا ناونراوە چونکە حەزرەتی عیسا لەو شەوەدا لەدایكبووە . دەیجوور : شەوی زۆر تاریك و درێژ .

واتە: ئەمشەو لەبەر دووریی لە تۆ، چاوم تروسکاییی تیا نییە ، یاخود: یاخوا حاڵیوا لە تۆ بەدوور بێ ، من ئەمشەو چاوم تروسکاییی تیا نییە ، نازانم ئەمشەو شەوی یەلدایە ، وا هەر نابڕێتەوە ، یاخود شەوی دەیجوورە وا ئەوەندە تاریك و نووتەکە .

لەنێوان (دوور) و (نوور)دا جیناس هەیە .

ئەمشەو ــ لە هەموو بەیتەکاندا ــ (عز) : ئیمشەو .

(٢) مەعزوول : عەزڵکراو و لەکارخراو . مەنظوور : مەبەست .

واتە : دڵەکەی لە تەخت و تاجی گەیشتن بە تۆ دوور خراوەم ، وەك فەرمانداری لەکارخراو وایە ، چۆن ئەو هەمیشە بەتەمای ئەوەیە بیگێڕنەوە بۆ سەر کارەکەی و خەڵاتیشی بکەن ، ئەمیش هەر بەتەمای ئەوەیە بە خەڵاتی گەیشتن بە تۆ شاد ببێتەوە .

حاکمی (مز) : حاڵەکەم . مەعزوولە (چر) و (اح) و (خا) : مەعذوورە . (مز) مەـذوورە یا مەغدوورە . (عز) : مەغروورە . تۆی (چن) و (گم) : تۆ .

(٣) دیدە : دیتن . ڕەمیدە : هەڵاتوو ، ڕاکردوو .

واتە دڵیشم حەزی لە بینینی چاوە جوانەکانی تۆیە ، بۆیە وا ئەمشەو لە من کێویی بووە و ڕای کردووە بۆ لای تۆ و خۆم بێ دڵ ماومەتەوە .

لەنێوان (تۆیە) و (بۆیە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

که تۆی شای کەچ کولاهی دیدە مەستان ،
چ باکم قەیصەر و فەغفوورە ئەمشەو ؟! (٤)

لە خەو هەڵساوە ، یا ئاڵۆزە چاوت ؟
هەمیشە وایە ، یا مەخموورە ، ئەمشەو ؟ (٥)

سوروشکم نەقشی چاوی تۆ دەکێشێ
جێگەم سەر دارەکەی (مەنصور)ە ئەمشەو (٦)

دڵیش (مز) : دڵم . وەحشێ و ڕەمیدە و (چر) و (مز) : وەحشی ڕەمیدە . (اح) و (خا) : وەحشی ڕەمیدەی .

(٤) کەچ‌کولاه : کڵاولار . قەیصەر : لەقەبی پادشاهانی ڕۆم و ڕووس بووە . فەغفوور : لەقەبی پادشاهانی چین بووە .

واتە : کە تۆ بۆی بە پادشای کڵاو بەفیزەوە لار لەسەر ناوی شۆخانی چاومەست ، ئیتر من هیچ پادشایەکی‌ترم لەم دنیایەدا مەبەست نییە و گوێ بە کەسیان نادەم .

کەچ‌کولاهی (گم) و (عز) : کەچ‌کڵاو و . (مز) : کولاه و .

(٥) مەخموور : مەست .

واتە : ئازیز ! تازە لە خەو هەستاویت وا توڕەیت و چاوت ئاگری لێ ئەبارێ ، یا نە چاوت ئاڵۆزە ؟ چاوت هەمیشە وایە و وا تیژ و توند ئەڕوانێتە دڵداران ، یاخود ئەمشەو سەرخۆش و مەستە ؟

هەڵساوە (« پەراوێزی » چر) : هەڵساوی .

(٦) مەنصوور : حوسەینی کوڕی مەنصووری حەللاج ، یەکێکە لە خواناسانی بەناوبانگی سەدەی سێهەمی کۆچی . کە وەجدی صۆفییانە ئەیگرت دەستی ئەکرد بە هاواری (أنا الحقّ) . سەرەنجام لەسەر قسەی مەلاکانی بەغدا گیرا و هەشت ساڵ خرایە بەندیخانەوە . لە سەردەمی خەلیفە ئەلموقتەدیری عەبباسیدا لە زیندان هێنایانە دەرەوە و هەزار داریان لێ‌دا و هەردوو دەست و هەردوو قاچیان بڕییەوە و لاشەکەشیان سووتاند . ئەڵێن گوایە کە خوێنەکەشی ئەڕۆیشت ڕستەی (أنا الحقّ)ی ئەنووسی .

واتە : ئازیز ! بەجۆرێ گەیشتوومەتە حاڵەتی (وحدة الوجود) و لەگەڵ

موسوڵمانان دەپرسن حاڵی « نالی »
لە کونجی بێ‌کەسی مەهجوورە ئەمشەو (٧)

تۆدا بووم بە یەك ، فرمێسکم کە لە چـاوم ئەڕوا ، نەخشی چـاوی تۆ ئەکێشێ، وەك چۆن خوێنی حەللاج ڕستەی (أنا الحق)ی ئەنووسی. بۆیە وادیارە سەرەنجامی منیش وەك هیی ئەو ئەبێ و ، چۆن ئەویان لەسەر ئیددیعای (وحـدة الوجود) لەگـەڵ خوادا لەسەر تەختـە ڕاکێشـا و دارکارییان کرد و دەست و قاچیان بڕییەوە ، منیش هەر وا لێ‌ئەکەن .

چاوی (« پەراوێزی » چر) : ناوی . جێگەم (اح) و (خا) : جێگام .

(٧) مەهجوور : خراوە لاوە و پشت‌گوێ خراو .

★ ★ ★

تیپی هێ

— ١ —

ساقی ! بە مەیی کۆنە لەسەر عادەتی نەو بە
بشکێنە بە یەك نەوبە دوصەد ماتەمی تەوبە (١)
ساقی ! قەدەحی گەردشی گەردوون دەشکێنێ
باری ، کە دە بێ موعتەقیدی گەردشی ئەو بە ! (٢)

— ١ —

(١) نەو : نوێ . نەوبە : نۆبە ، جار . ماتەم : ئازیەتباری .

واتە : مەیگێڕ ! وەرە سەر نەریتی نوێ ، شەرابی کۆنە بگێڕە بەسەرمانا و تەعزیەی تۆبەکاریمان پێ بشکێنە . مەبەستی لە تەعزیەی تۆبەکاری ئەوەیە حاڵەتی تۆبەکاری لەبەرئەوە کە مەیدانی خۆشی لە بنیادەم ئەگرێ ، بنیادەمی تۆبەکار وەك تەعزیەدار لێ ئەکا .

لەنێوان (کۆنە) و (نەو)دا طیباق و ، لەنێوان (نەو بە) و (نەوبە)دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان (نەوبە) و (تەوبە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (یەك) و (دوصەد)دا طیباق هەیە .

پێشینانی کورد وتویانە « صەد گوناه و یەك تۆبە » ، بەڵام نالی لێرەدا ئەیەوێ بە یەك «گوناه» صەد تۆبە بشکێنێ .. جۆرە «یاخیبوون»ێکی سەیرە ئەمەی نالی ئەیەوێ ..

کۆنە (چن) و (عم) و (کم) و (اح) و (من) و (خا) : کوهنە . ماتەمی (کم) و (گم) و (من) : ماتەم و .

(٢) قەدەح : پیاڵە . گەردش : سوڕانەوە . باری : خوا .
واتە : ئەی مەیگێڕ ! خوا پیاڵەی سوڕانەوەی چەرخی گەردوون ئەشکێنێ ، ئەمەش ئەوە ئەگەیەنێ کە وەرە باوەڕت بە گەردشی

ئەی نەفسی مورائیێ چ گرانباری ، تەکالیف
بۆ خەڵقی دەکێشیێ .. دە هەڕۆ ڕێش و جەدەو بە (٣)

بوغضت لە ضەعیفان چییە قوربان ، وەکو قەصصاب
بەو خەزز و بەزی ڕیشوەتە ، ئەی هیزە ، قەڵەو بە ! (٤)

دەسەڵاتی خوا هەبێ ، نەك هیی گەردوێن .

ئەشگونجێ مەبەست لە وشەی (ساقێ) مەیگێڕ نەبێ ، بەڵکو (ساق) بێ لەگەڵ (ی)ی ئیضافەدا . واتە : خوا دەسگری پیاڵەی سوڕانەوەی چەرخی گەردوێن ئەشکێنێ .. تاد .

دەشکێنێ (گم) : ئەشکێنێ . دە بێ (کم) : ئەبێ .

(٣) نەفس : گیان ، بنیادەم . مورائیێ : ڕیاباز . گرانبار : ئەوەی باری گرانی لەسەر شان بێ . تەکالیف : ئەرك . عیبادەت . هەڕۆ : بڕۆ . ڕێش : بە وڵاخێك ئەڵێن پشتە ڕێشە بوبێ . جەدەو : وڵاخێکە برین لە پشتی ملی هاتبێ و برینەکەی تەشەنەی کردبێ و چاك نەبێتەوە

واتە : ئەی بنیادەمی ڕیاباز ! ئەرکێکی چەنـد قورست خستووەتە ئەستۆی خۆت ، عیبادەت بۆ خوا نا ، بۆ ڕوپامایێ ئەکەی .. دە بڕۆ ، دەی ! با لەژێر ئەم بارە گرانەدا پشتە ڕێشەت تۆش ببێ و جەدەو ببێ و ناوشانت داڕزێ ..

گرانباری (عم) و (کم) و (من) و (خا) : گرانبارە . دەکێشیێ دە هەڕۆ (چر) و (ت) و (اح) و (« پەراوێـزی » خـا) : دەکێشیێ کە هـەڕۆ . (« پەراوێـزی » چر) و (عب) : دەکێشییو دە هـەر . (چن) و (ك) : دەکێشیێ وەرە هـەر . (عم) و (گم) : دەکێشـی بڕۆ هـەر . (کـم) و (من) : ئەکێشیێ کە هەڕۆ . (خا) : دەکێشیێ کە دە هەر .

(٤) بوغض : کینە . خـەزز و بەز : غەز و بەز ، پیو و چـەوریێ . هیزە : حیزە ، نامەرد . خیگەی ڕۆن تێکردن .

واتە : قوربان ! جەنابی ورگن ! بۆچێ ڕقتە لە کەسانی لەڕ و لاواز و هەژار هەر لەبەرئەوە کە ناتوانن هیچ قازانجێکت پێ بگەیەنن .. ئەڵێی قەسابی کە چەنـد ڕقیەتی لە حەیـوانی لەڕ ، چونکە پـارەی باشی بۆ دەرناهێنێ .. کابرای نامەرد ، تۆ بڕۆ بۆ خۆت خۆت بە غەز و بەزی بەرتیلی ئەم و ئەو قەڵەو کە و حەقت بەسەر خەڵکیترەوە نەبێ ..

ئەشگونجێ مەعنای (هیزە) نامەرد نەبێ ، (خیگە) بێ .. واتە : ئەی ئەوکەسەی ئەڵێی خیگەی پڕی ئەوەندە قەڵەوی .

ئەسپی نەفەست دێت و دەچێ ، گەرمە عەنانی
ئەی مەستی ڕیاضەت هەڵە ! هوشیاری جڵەو بە (٥)

وەك ماە و ستارەت کە ببێ مەیلی هەڵاتن
سەرکردەیی ڕۆژ ، ڕەهڕەوی شەو ، ڕەهزەنی خەو بە (٦)

« نالی » مەبە عاجز ، کە ئەمە دەورە نە جەورە
ساقی کەرەمی یەك بە یەکە و نەوبە بە نەوبە (٧)

ضەعیفان (چن) و (ك) و (اح) : ڕەفیقان .

خەزز و بەزی (چر) و (ت) و (ك) و (اح) : خەزز و بەز و . (خب) : حەزز و بەزی . ڕیشوەتە (خب) : ڕەشتەوە . (کم) : فرصەتە .

(٥) نەفەس : هەناسە ، ژیان . عەنان : جڵەو .

واتە : تۆ ئاگات لە خۆت نییە و ئەسپی ژیانت داویەتە غار بۆ خۆی دێ و دەڕوا ، جڵەوی گەرم بووە .. دەسا ئەی سواری ، سەرخۆشی ، لەغاو گرتنەوەی ئەسپی نەفس هەڵەکردوو و پشت‌گوێ خستوو ، ئاگاداری جڵەوی ئەسپەکەت بە ، نەتدا بە هەڵدێرێکدا !

گەرمە عەنانی (چر) و (ك) و (خا) : گەرمی یا گەرمە عەنانە . (کم) و (من) : گەرمی عەنانە . (خب) : گەرمە عەنانە .

(٦) ستارە : ئەستێرە . ڕەهڕەو : ڕێگا تەی‌کەر ، ڕێبوار . ڕەهزەن : چەتە و جەردە ، ڕێگر .

واتە : ئەگەر ئەتەوێ هەمیشە وەك مانگ و ئەستێرە هەڵبێیت و لە بەرچاودا بی ، ئەبێ بە ڕۆژا لەپێشی هەموانەوە دەرکەوی وەك خۆر و ، بە شەو ڕێگا تەی بکەی وەك مانگ و ئەستێرە و ، خەو نەچێتە چاوت و وەك جەردە لێی‌دەی و لەناوی‌بەری .. مەبەستی ئەوەیە بڵێ ئەبێ بە شەو و بە ڕۆژ ڕاوەستانت نەبێ ..

ببێ مەیلی (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (عب) و (من) : هەبێ شەوقی . (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : هەیە مەیلی . (عم) و (گم) : هەیە شەوقی . (خب) : نەبێ شەوقی . ڕۆژ ، ڕەهبەری شەو (من) : شەو ڕەهبەری ڕۆژ .

(٧) دەور : زەمانە . جەور : ستەم .

واتە : نالیا ! لە نالەباریی زەمانە زویر مەبە و خەم و پەژارە

دەستم لە گەردەنی خۆت هەڵمەگرە ئەی (حەبیبە) !
وەبزانە خوێنی خۆمە ، یا میننەتی ڕەقیبە (١)

داتنەگرێ .. ئەمــە کاری زەمانەیــە و زەمانە هەروا بــووە و وەنەبێ ستەمێ بێ لە تۆ کرابێ .. بەخشش و نەوازشی ساقی ، واتە خوای گەورە ، یەکە یەکە و بە نۆبە خەڵك ئەگرێتەوە و وەنەبێ بە جارێ بەری هەموان بکەوێ .

مەلا جەلالی مــەلا ئەحمەد لە پەراوێزی نوســخەی (من)دا مەعنای نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەی وا لێداوەتەوە : « یەعنی : ئەی ساقی ! تۆ وەك ساقییە کۆنەکان مەبە ، هەر شــەراب بدەی بــە عاشقە کۆنەکان ، چونکە ئەگەر وابکەی شەراب بەر من ناکەوێ . تۆ شەراب بگێڕە و نۆرە بە عاشــقی نــەو بدە یەعنی عاشــقی تــازە پێگەیشــتو » . بەپێی ئەم مەعنایە ، کە ئێمە لامانوایە پەیوەندێکی بە مەعنای نیوە بەیتی یەکەمەوە نییە و لەبەر ئەوە بێجێیە ، ئەبێ (نەوبە بە نەوبە) بە (نەوبە بە نەو بە) بخوێنرێتەوە واتە : نۆبە بە تازە بدە .

لەنێوان (دەور) و (جەور)دا جیناسی لاحیق هەیە .

کەرەمی یەك بە یەکە (چر) و (چن) و (عــم) و (گم) و (ت) و (خا) : کەرەمی یەك بە یەك و . (کم) و (من) : کەرەمێکی بکە تۆش . (ك) و (اح) : کەرەمی یەك بە یەك .

— ٢ —

(١) واتە : گیانەکەم ! ناچــاری دەست بەردار بۆنی خــۆتم مەکە ، با هەر عەوداڵ و سەوداسەرت بم ، ئەمەت لا گران نەبێ کەوا من دڵداری تۆم و هەرگیز دەست لە یەخەت ناکەمەوە .. خۆ تۆ منت کوشتووە و خوێنم لە ئەستۆتایە ، دە وابزانە ئەم دەست لە یەخە نەکردنەوەشم بارێکیترە بەسەر شانتەوە وەك گوناهی خوێنم کە ڕشتوتە و لە ئەستۆتایە ، یا وەك ئەو منەتەی کە بەدکار لەبارەی منەوە ئەینێتە سەرت .

ئەشگونجێ مەعنــای نیوە شیعری یەکەم بەمجــۆرە بێ : لێمگەڕێ با دەستم هەر لە ملتا بێ .. تاد ...

وەبزانە (عم) و (کم) و (من) : وابزانە .

سەر بەردەبازی ڕێتە ، تەن تەختە بەندی جێتە
دڵ مەیلی خاکی پێتە ، ڕۆح ماڵی خۆتە ، بیبە (٢)

تۆ نەو شگوفتە وەردی ، من مایلم بە زەردیێ
تۆ هەمسەرت نەسیمە ، من هەمدەمم لەهیبە (٣)

---

(٢) بەردەباز : ئەو بەردەی لە بوارا لەناو چەم و ڕۆباری بچوکدا دائەنرێ و خەڵکی بەسەریا ئەپەڕنەوە . تەختە بەند : شوێنێ بە تەختەی بە بزمار داکوتراو فەرش کرابێ .

واتە : سەرم بۆ کردۆی بە بەردەباز بەسەریا بپەڕیتەوە بەرەو ئەو شوێنەی ئارەزوت لێیە . لەشیشم تەختە بەندی جێگای حەسانەوەتە .. دڵیش ئارەزوی لە خاکی بەری پێتە ، دەسا پێی پیا بنێ با خاکی بەری پێتی پێوە بنوسێ . گیانیش ئەوە هیی خۆتە ، بیبە ، چیی لێ ئەکەی بیکە ..

لەنێوان (ڕێتە) و (جێتە) و (پێتە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ڕێتە (چر) و (چن) و (ت) و (خا): پێتە. مەیلی («پەراوێزی» چر) و (عب) : وێڵی . پێتە (چر) و (چن) : ڕێتە .

(٣) نەوشگوفتە وەرد : گوڵی تازە پشکوتو . نەسیم : شنەبا . لەهیب : بڵێسە .

واتە : من و تۆ ئەوەندە لە یەك دورین هەر خوامان یەکە . تۆ گوڵ خونچەیەکی تازە پشکوتوی بە ڕەنگ و بۆی و ، منیش خەریکە زەرد ئەبم .. تۆ هاوڕێی شنەی فێنکی بەیانیانی و تازە لە ڕوی ژیانا ئەکرێیتەوە ، منیش هەناسەی گەرمی وەك گڕەی بڵێسەی ئاگری دوری سوتاندومی و هەڵیپرۆزاندوم .

لەنێوان (هەمسەر) و (هەمدەم)دا تەناسوب و ، لەنێوان (نەسیم) و (لەهیب)دا طیباق هەیە . بەکارهێنانی (لەهیب) بۆ (هەمدەم) لەوەوەیە کە هەناسەی گەرم لە دەمی دڵداری گرفتارەوە دەرئەچێ . هەروەها لەنێوان (وەردی) و (زەردیێ)یشدا جیناسی لاحیق هەیە . دوریش نییە (نەسیم) تەورییەی تیابێ و ئیشارەت بێ بۆ (نەسیمی عەیبار) و کینایەش بێ لە بەدکار .

هەمسەرت (کم) و (من) و (خا) : هەمدەمت . بەڵام دوبارەکردنەوەیەکی بێجێیە .

شاهێنی دیدە بازە ، مەستی شەرابی نازە
دڵدار و دڵنەوازە ، دڵکێش و دڵفریبە (٤)

ئەو طیفلە خورد سالە ، هەر چەندە وەك غەزالە
ئەمما کە هاتە نەخچیر ، شێر صەولەتی مەهیبە (٥)

---

(٤) دیدە باز : چاوکـراوە و وریا ، یان چاو وەك چاوی بـاز . دڵنەواز : ئەوەی دڵی خەڵك بداتـەوە . دڵکێش : ئەوەی دڵی خـەڵك ڕاکێشێ بۆلای خۆی ، یا لە ڕێگای دڵدارییەوە دڵیان لە ڕیشە بێنێ . دڵفریب : ئەوەی دڵی دڵدار هەڵخەڵەتێنێ و گرەویدەی خۆیی بکا .

واتە : یار شاهێنێکی وریا و چاوکراوەیە بۆ ڕاوکردنی دڵداران ، یاخود چاوی وەك چاوی باز تیژە بۆ دۆزینەوە و ڕاوکردنیان ، مەست و سەرخۆشی شـەرابی نازداریی خۆیـەتی ، دڵی دڵـداران لای خـۆی ڕائەگرێ و دڵیان ئەداتـەوە ، دڵیان کێش ئەکا بۆ لای خـۆی و دڵیان هەڵئەفریوێنـێ ... مەبەستی لەوەیە سەرخۆشێ کار ناکاتـە سەر وریاییەکەی و ، خۆشێ و ناخۆشێ بە دەستی خۆیەتی .

لەنێوان (باز) و (ناز)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ناز) و (نەواز)دا جیناسی ناقیص هەیە .

شەرابی نازە (چر) : خەیاڵی تازە .

(٥) خورد سال : مناڵ . غەزال : ئاسـك . نەخچـیر : ڕاو . صـەولەت : هەڵمەت . مەهیب : ترس لێ کراو .

واتە : یاری مناڵی تازە پێگەیشتوم ، هەرچەند ناسکە وەك ئاسك ، بەڵام کە هاتـە ڕاوکردن وەك شـێر هەڵمەت ئەبا و بەسـامە ، **یاخود** بەڵام لەڕاستیدا شێرە و شێریش کە هاتـە ڕاوکردن هەڵمەتێکی سام لێ کراوی هەیە و لە چاو بەیەکادانێکا هەزارانت بۆ ڕاو ئەکات .

هەرچەندە وەك : ئەمە تێکستی نوسخەی (چر) و (کم) و (گم) و (من) و (عب)ە ، نوسخەکانیتر ، (خب) نەبێ کە نوسیویە (بیعەینی وەك) ، هەموو لەگەڵ جیاوازیی شـێوەی نوسینیانیشیا ، نوسیویانە(بِعَیْنِهِ) . نەخچیر (کم) و (گم) و (من) و (عب) : نێچـیر . شێر صەولەتی (چن) : شێر صەولەت، کە ئەمیش ئەگونجێ (صەولەتی) بێ . (عم) و (ت) و (ك) و (اح) (خا) و (خب) : شێر صەولەت و . (من) : شێری صەولەت .

دڵ پەی دەکا نیگاهی سەهمی موژەی سییاهی
ڕەمزی هەمو بەڵایە ، غەمزەی هەمو موصیبە (٦)

ئەی چاوی پڕ نەدامەت ، دڵ پڕ غەم و غەرامەت
بگری ، کە وشکە صۆفی لەم فەیضە بێ نەصیبە (٧)

ئەی خەڵوەتیی موراٸی ، بێ ڕەنگی خود نومائی
ڕەنگ زەردی عاشقی بە ، نەك زەردڕو و شەقی بە (٨)

---

(٦) پەی دەکا : پەی‌کردن واتە بڕینەوە ، لێرەدا کینایەیە لە سمین و لەت‌کردن . نیگاه : تەماشا . سەهم : تیر . ڕەمز : ئیشارەت . غەمزە : ئیشارەت بە چاو . موصیب : ئەوەی بپێکێ .

واتە : نیگا و تەماشای تیری برژانگی ڕەشی یار دڵ لەت ئەکا یا دڵ کون ئەکا . هەرچەند ئیشارەتێك ئەکا بۆ دڵدار گرفتاری بەڵایەکی ئەکا ، یاخود هەرچەند بە لاچاو ئیشارەت بۆ دڵداران ئەکا و ، هەرچەند نازێك ئەکا دڵی دڵداران ئەپێکێ ، یاخود نازەکەی مایەی بەڵا و مصیبەتە بۆ گیانی دڵداران .

ئەم بەیتە و بەیتی دوایی لە (چن)دا بەرودوان .

(٧) نەدامەت : پەشیمانی . غەرامەت : دەرد و ئازار . فەیض : لافاوی بەرەکەت .

واتە : ئەی چاوی گریاناویی پڕ لە پەشیمانی ! بە دڵی پڕ لە خەم و ئازار و دەردەوە بگری و خۆت بە بەختەوەر بزانە ، چونکە ئەو گریان و خەفەتەی تۆ نیشانەی خۆشەویستییە و وشکە سۆفیی ڕیاباز لەو خێر و بەرەکەتە بێبەشە ..

(٨) خەڵوەتی : ئەوەی بچێتە خەڵوەتەوە بۆ خوا پەرستی . موراٸی : ڕیاباز . خودنومایی : خۆدەرخستن. زەرد ڕو : شەرمەزار و ترسنۆك . شەقی : چارەڕەش .

واتە : ئەی سۆفیی خەڵوەت نشینی ڕیاباز .. ئەی بە زۆر و ساختە خۆت بە بێ‌ڕەنگ و ڕو پیشاندەر ، تا خەڵك وابزانن لە خوا پەرستیدا وا لەڕ و لاواز بویی .. با لە ڕێگای پڕ مەینەتی عەشقدا ڕەنگت زەرد بێ ، نەك لە شەرمەزاریی حوزوری خوا و چارەڕەشیی ڕۆژی قیامەتدا لەبەر کردەوەی بەدت !

« نالیِ » لەبی (حەبیبە) هەم طیب و هەم طەبیبە
خولاصەیی لەبیبە ، فەرمانبەری لەبی بە (٩)

— ٣ —

خاڵی بەینی چاو و ئەبرۆت ئینتیخابی کاتیبە
یەعنی نوقطەی فەرقی ئیبنو موقلە ویبنو حاجیبە (١)

مورائیِ (چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (اح) : مورایی یا مەرایی . ئەگەر (مەرایی) بێ واتە : ئەی ئەوکەسەی بۆ مەرایی کردن چوّیتە خەڵوەوە. زەرد ڕوّ و شەقیِ بە (چر) و (عم) و (گم):زەردی ڕوّ شەقیِ بە. (چن) : زەردی‌یو شەقیِ بە . (ك) و (خا) : زەرد و ڕوّ شەقیِ بە . (عب) : زەرد ڕوّی شەقیِ بە . (ت) و (من) و (خب) : زەرد ڕوّ و شەقیِ بە ، یا زەردی ڕوّ شەقیِ بە ، یا زەرد و ڕوّ شەقیِ بە .

(٩) لەب : لێو . طیب : شتی بۆنخۆش . طەبیب : پزیشك ، مەبەست لێی دەرمانە بە مەجاز . لەبیب : عاقڵ .

واتە : نالیِ ! لێوی (حەبیبە) هەم بۆنی خۆشە و شایانی بۆن پێوە کردنە وەك گوڵ و ، هەم دەرمانیشە شایانی ئەوەیە بمژریِ و بخوریِ وەکو دەرمان .. ئەو خولاصەیەیە کە بەسە بۆ پیاوی عاقڵ بۆ تێگەیشتن وەك عەرەب ئەڵێن « أللّبیبُ تَکفیهِ الأشارةُ » یا وەك کورد ئەڵێن : مشتیِ نموّنەی خەروارێکە .. کەواتە مادەم لێوی یار بەمجۆرە بێ ، بڕوّ ببە بە قوربانی .

لەنێوان (حەبیب) و (طەبیب)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (طیب) و (طەبیب)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (لەبیبە) و (لەبی‌بە)دا جیناسی تەرکیب هەیە . خولاصەیی (چر) و (ك) : خولاصەیی و خولاصەوو . هەموّ نوسخەکانی‌تر : خولاصەوو .

— ٣ —

(١) ئینتیخاب : هەڵبژاردن ، بەمەعنا هەڵبژاردەیە . کاتیب : نوّسەر . مەبەست لە خوایە . ئیبنوموقلە ویبنو حاجیبە : ئیبنو موقلە و ئیبنو حاجیبە . ئیبنو موقلە : ابن مقلة ، خەتخۆشێکی بەناوبانگ بووە . ئیشارەتیشە بە وشەی (مقلة) واتە پێڵوّی چاو . ئیبنو حاجیب : ابن حاجب ، نەحوزانێکی بەناوبانگی کوردە . ئیشارەتیشە بە وشەی (حاجب) واتە برۆ .

عەیب و لەعبی خەڵقی کرد تا یاری خستە داوی خۆی
خەصمەکەی من کەلبی ئاهۆ گیرە ، خیرسی لاعیبە (٢)

لەشکری خەططی شکستە و ، تیپی زوڵفی تار و مار
پادشاهی حوسنی عالەمگیری هێشتا غالیبە (٣)

واتە : ئەو خاڵەی لەنێوان چاو و برۆتدایە نوختەیەکە خوا دایناوە کە لە جوانیی نەخشەکانیا سەردەستەی هەموانە ، نوختەیەکە بۆ لەیەك جیاکردنەوەی پێڵوی چاو (موقلـه) و برۆ (حاجیب) کە هەردوکیان ئەوەندە جوانن کەس ناتوانێ بڵێ کامیان لە کامیان جوانترە ، وەك چۆن کەس ناتوانێ بڵێ ئاخـۆ (ابن مقلـة) لە هونەری خۆیا سەرامەدتر و لەپێشتر بووە ، یاخۆ (ابن حاجب) ؟

لەنێوان (چاو) و (ئەبرۆ)دا تەناسوب و ، لەنێوان (خاڵ) و (نوقطە)دا تەرادوف و ، لە (ئیبنو موقلە) و (ئیبنو حاجیب)یشدا تەورییە هەیە .

(٢) لەعب : یاریێ . خیرس : ورچ . لاعیب : یاریێکەر .

واتە : بەدکارە ناحەزەکەی من ئەوەندە ناو و ناتۆرەی لە خەڵك نا و ئەوەندەی یاریێ بەم و بەو کرد و هەڵیخەڵەتاندن ، تا یاریشـی خستە داوی خۆی و هەڵی خەڵەتاند . ئەم بەدکارە ناحـەزەی منە لەلایەکەوە بووە بە سەگی ئاسـكگر ، ئەوەتـە یاری خسـتە داوی خـۆی و ، لە لایەکیکەشەوە بووە بە ورچی یاریێ پێکردن ، ئەوەتە بە یارییەکانی خەڵك ڕائەکێشێ بۆ لای خۆی تا پاشان ئەیانخاتە داوەوە .

(٣) خەط : گەنە مۆی تازە ڕوواوی سەر ڕۆی نازداران . شکستە : شکاو ، تێکەڵ و پێکەڵ . تار و مار : پەرت و بڵاو . ڕەش و لوول .

واتە : ئەو لەشکرەی یار کە دڵی دڵدارانی پێ داگیر ئەکا کە گەنەمۆی تازە ڕووای سەر ڕۆیەتی ، تێكشکاو و تێکەڵ و پێکەڵە ، هەر کەمێکی لەلایەکەوەیە و ، تیپی زوڵفە ڕەش و لوولەکانیشی پەرت و بڵاو بوونەتەوە . بۆیە ئەبێ نەیتوانییایە دڵی دڵداران داگیرکا چونکە هیـچ پادشاهێك بە لەشکری شکستەی واوە شەڕی پێ ناکرێ،بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پادشای جوانیی ئەو کە جیهـانی هەمۆ داگیر کردووە ، هێشـتا هـەر بەسەر مەملەکەتی دڵاندا زاڵە .

وشەی (خەططی شکستە) ئیشارەتیشە بـە زاراوەیەکی نوسـین ، چونکە (خەططی شکستە) جۆرە نوسینێکی فارسییە .

حاضری ئەمر و خیطابە دڵ ، ئەگەرچی مەنهییە !
راجیعی تۆیە ضەمیری من ، ئەگەرچی غائیبە ! (٤)

« نالی » ئیستە تاجی شاهی و تەختی خاقانیی هەیە
شەوکەت ئارا ، موحتەشەم دیوانە ، فیکرەت صائیبە (٥)

خەططی (چن) و (ت) : خەططت . شکستە (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : شکست . زوڵفی (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : زوڵفت .

ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی لە نوسخەی (کم)دا بەرودوان .

(٤) حاضر : ئامادە . لە عیلمی نەحویشدا جۆرە ضەمیرێك و لە عیلمی صەرفیشدا جۆرە فیعلێکە . ئەمر : فەرمان . لە عیلمی صەرفیشدا یەکێکە لە فیعلەکان . خیطاب : فەرمۆدە . لە عیلمی نەحویشدا جۆرە ضەمیرێك و لە عیلمی صەرفیشدا جۆرە فیعلێکە . مەنهی : مەنعکراو . لە عیلمی صەرفیشدا جۆرە فیعلێکە . ڕاجیع : گەڕاوە . لە عیلمی نەحویشدا ضەمیرێکە بگەڕێتەوە سەر ئیسمێك . ضەمیر : جۆرە وشەیەکە لەجیاتیی ئیسمی ظاهیر بەکاردێ . دڵ . غائیب : نادیار . لە عیلمی نەحویشدا جۆرە ضەمیرێك و لە عیلمی صەرفیشدا جۆرە فیعلێکە .

واتە : دڵی من هەرچەند وەصڵی تۆی لێ قەدەغە کراوە و نابێ نزیکت بکەوێتەوە ، ئامادەیە بۆ هەر فەرمانێکت و چیی پێ بڵێی جێبەجێی ئەکا . ضەمیری منیش کە ئەبێ هەر بۆ خۆم بگەڕێتەوە ، بۆ تۆ ئەگەڕێتەوە و بۆنی بەستەیە بە تۆوە ، هەرچەند لەوەش کەوتووە کە بۆ خۆم بێ و سەرلێشێواو و سەرگەردان بووە . چەند جوانە ضەمیرێ کە هیی (من)ی موتەکەللیم بێ بگەڕێتەوە بۆ (تۆ)ی موخاطەب و خۆیشی غائیب بێ .. نالی لەم موبالەغە و جوانکارییەیدا لە ئەهلی نەحو و بەلاغەش تێپەڕی کردووە .

ئەشگونجێ مەعنای (ضەمیر) بە دڵ لێبدەینەوە .

لەنێوان (حاضر) و (ئەمر) و (خیطاب) و (مەنهی) و (ضەمیر) و (غائیب)دا تەناسوب و ، لە (دڵ) و (ضەمیر)دا تەرادوف و ، لە (ضەمیر)دا تەورییە هەیە .

ئەم وشانە زاراوەی عیلمی نەحو و صەرف وئوصوڵی فیقهیشن .

(٥) شەوکەت ئارا : ئەوەی شان و شکۆ بەوەوە بڕازێتەوە . موحتەشەم

— ٤ —

دَرُونِی لِدارِ الـ (شَاّرَزُورِ) وَ بَرْدَهِ
کَفْرْمِیسْكٍ گَرْمٍ اِلی آوِ سَرْدَهِ (١)

دیوان : ئەوەی کۆڕی گەورە و پایە بڵنـد بێ . فیکرەت : بـیر و ڕا . صائیب : ڕاست و دروست .

واتە : نالیّ ئیسـتا کابرایەکە لـە مەیدانی شـیعر و ئەدەبـدا تاجی پادشایەتیّ و تەختی خاقانیی هەیە . شان و شکۆ بەوەوە ئەڕازێتەوە و ، کۆڕ و مەجلیسی پایە بڵندە و ، بیر و ڕای ڕاست و دروستە .

لە ڕۆیەکی‌کەشەوە (شاهیّ) و (خاقانیّ) و (شەوکەت) و (فیکرەت) و (صائیب) . هەریەکە ناوی شاعیرێکی ئێرانین . (دیوان)یش ئیشارەتە بە دیوانی شـیعر . بەم‌پێیە ئـەتوانین مەعنـای بەیتەکـە بەم‌جۆرەش لێك‌بدەینەوە کەوا نالیّ تاجەکەی (شاهیّ)ی بەسەرەوەیە و ، لەسەر تەختەکەی (خاقانیّ) دانیشتووە و ، (شەوکەت) بەوەوە شان و شکۆی هەیە و ، دیوانی شیعرەکەی گەورە و پایەبڵندەو (فیکرەت) و (صائیب)ی سەردەمی خۆیەتی ..

بەم‌جۆرە نالیّ بە پشت قایمییەکی تەواوەوە بە خۆیا ئەنازێ و ، خۆی لە تای تەرازۆیەك و ئـەو هـەمۆ کەڵە شـاعیرانەی ئێران لە تاکەی‌تری تەرازووەکەدا دائەنێ و، حەقیشیەتی ، چونکە ئەوەی پاشتر بێتە ئاراوە، هەر ئەوەندە بەهرەی هـەبێ وەك نـالیّ ، ئـەتوانێ کـەڵك لە هـەمۆ پێشینەکان وەربگرێ و هیی خۆیشی بخاتە سەر . دەسا صەد ئافەرین لەم ڕۆڵە سەربەرزەی مەیدانی ئەدەبی کورد !

ئارا (کم) و (گم) و (من) : ئارا و . دیوانە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : دیوان و . (اح) و (خب) : دیوان و یا دیوانی . (خا) : دیوانی .

— ٤ —

نالیّ لەم پارچە شیعرە نایابەیدا ، کە چ لەبارەی دەوڵەمەندیی سۆز و چ لەبارەی تەکنیکی هونەرییەوە ، پێشـەنگە و بـەر لـەو چەشنی لە کوردیدا نـەبینراوە ، کۆمەڵێ وشـەی کوردیّ و عەرەبیّ و کوردیّ — عەرەبیی بەکارهێناوە و ، تێکڕا بە شێوەی عەرەبیّ داڕشتوّن و پێڕەوی دەستوری زمانی عەرەبیّ و سەر و بۆر و ژێری دوا پیتی وشەی لە زمانی عەرەبیدا بەسەردا بڕیون .

هونەرەکەی نالی لەم پارچە شیعرەیدا ، لەوەدایە کە ئەو وشە کوردییانەی بەکاریهێناون ، بخرێنە قاڵبی عەرەبییەوە . نوسینەوەی ئەم پارچە شیعرە بە شێوەی دەستوری کوردی ، ئەو خاسیەتەی لەناوئەبرد ، سەرەڕای ئەوە کە بونی سەر و بۆر و ژێری تەواویش لە چاپخانەی کۆڕدا مەترسیی ئەوەی نەئەهێشت کە هەندێ کەس نەتوانن لە حاڵی نەبونی سەر و ژێر و بۆردا شیعرەکە بێهەڵە بخوێننەوە . زیاد لەوەش پارچە شیعرەکە وشەیوای تیایە نالی ویستویەتی بە عەرەبییش و بە کوردییش مەعنا ببەخشن و ئەگەر ئەو وشانەمان بە کوردی بنوسیبایەتەوە ، مەعنا عەرەبییەکەیانمان لەکیس ئەچو . بۆیە وامان بە باش زانی لە نوسینەوەی ئەم پارچە شیعرەدا شوێنپێی دەستوری نوسینی عەرەبی هەڵگرین .

(١) دار : داری بەرابەری بەرد . ماڵ . برد : بەرد ، بەرابەری دار . ئەشگونجێ تێکڕای (بردە) بەمەعنا (بەر دیهی) بێ واتە : بەری دێی . سرد : سارد . ئەشگونجێ تێکڕای (سردە) بەمەعنا (سەر دیهی) بێ واتە : لای سەروی ئاوایییەکەی .

واتە : سۆزی دڵ و دەرونم بۆ دیتنی دار و بەردی شارەزور ، یاخود بۆ دیتنی ماڵی شارەزور و بەری ئاوایی لە دێهاتی شارەزور ، وەك سۆزی فرمێسکی گەرم وایە ــ کە فرمێسکی چاوەکانمە ــ بۆ ئاوی سارد یا بۆ کانیاوی لای سەروی ئاوایی تا لێیبخۆمەوە و بیدەم بە چاوما گریانم بنیشێنێتەوە و کەف و کوڵی دەرونم دامرکێنێ . زیاتر وایە دێهاتی کوردستان لە پێینی کانیاوەوە دروست ئەکرێن بۆئەوەی پیسایی ناو ئاوایی نەچێتە سەر کانیاوەکە و ، بەپێچەوانەوە کانیاو ، ئەگەر ئاوەکەی زور بێ ، پیسایی ئاوایی ڕامالێ .

کَفرٰمیسكٍ : نوسخەکانی بەردەستمان هیچیان (تەنوین)یان نەخستبوە سەر دوا تیپی ئەم وشەیە ، ئێمە خۆمان دامانناچونکە هەم لە ڕوی ڕێزمانەوە و هەم لە ڕوی سەنگی بەیتەکەوە پێویست بو . (چر) و (چن) و (عب) و (خا) و (خب) : کفرمیسكِ . (عم) و (گم) : کفرمیسکی . (کم) و (من) و (ت) و (ك) : کفرمیسك . (اح) : کە فرمیسكِ . گَرٰمِ : (چن) و (گم) : گرمی . (عم) و (ت) و (ك) : گرم .

لەنێوان (دار) و (برد) و (آو)دا تەناسوب و لەنێوان (گرم) و (سرد)دا طیباق هەیە . لە (دار) و (بردە) و (سردە)یشدا لەطافەت هەیە .

تَرى وَرْدَهُ قُوتاً وَ جُوتاً وَ سايِقاً
فَيا قُوتَتى مِنْ جُوتِهِ ثُمَّ فَرْدِهِ (٢)

تَرى عِينَةَ الأبْدانِ مِنْ (خاكُ خُولِ) هِ
تَرى مَنْدَلَ الأوْراقِ مِنْ تُوزُ گَرْدِهِ (٣)

---

(٢) وَرْد : وەرد ، زەویی هەڵگێڕراوەی ئامادە کراو بۆ جۆت کردن و تۆو تیا چاندن . قوت : ڕۆزی . جوت : جۆتەگا و جۆت کردن . دوانە . سایِق : جۆتیار ، لێخوڕی گای جۆت . فَرْد : تاك .

واتە : وەردی دەشتی شارەزوور ئەبینی مایەی ڕۆزییە ، جۆتەگایە ئیشی تیا ئەکا ، جۆتیـارە لە گاکانی ئەخوڕێ .. ئـای چۆن ڕۆزییەکم هەبو لە جۆتەگای دەشتی شارەزوور و لە تاقە جۆتیاریەوە کـە لە گاکان ئەخوڕێ !

لەوانەیە لەم بەیتەوە بگەینە ئەوە کـە نالی لـە بنەماڵەیەکی لەبارەی ئابوورییەوە مامناوەندی بووە .

لەنێوان (ورد) و (فرد) و ، (قوت) و (جوت)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (قوت) و (جوت) و (ورد) و (سـایق)دا تەناسوب و ، لەنێوان (جوت) و (فرد)دا طیباق هەیە .

قُوتَتی (چن) و (خب) : قُوتی .
وسایقاً (« پەراوێزی » چن) : وَطاقةً ، واتە : بەتەنها . لە (تاك)ەوە هاتووە .

(٣) عِینَة : کەرەسـتە . اَبْدان : جەمعی بەدەنە واتـە لەش . مَنْدَل : چیلکەی بۆن خۆش .

واتە : کەرەستەی لەشی ئادەمیزاد لە خـاك و خۆڵی شـارەزوورە . مەبەستی ئەوەیە ئەو قوڕەی حـەزرەتی ئادەمی لێ دروستکرا ، هیی شارەزوور بۆ . تۆز و گەردیشـی بـۆنی داری بـۆن خۆشـی لێ دێ .

وشەی (خاك و خۆڵ) ئیشارەتیشە بە دێیی (خاك و خۆڵ)ی زێدی نالی . کەواتە لە وشەی (خاك و خۆڵ)دا تەورییە هەیە .

عینة (چن) : طینة . واتە : ئەو قوڕەی ئادەمی لێ دروست کرا . خاكُ (چن) : خاكِ . مندل (چر) : منزِل . تۆزُ (عب) : توزِ .

تَرى دَشْتَةً بِالوَرْدِ كانتْ بَهَشْتَةً
نَمُ الوَرْدِ بارانٌ عَلى خاكُ بَرْدِهِ (٤)

شَوانىِ (سُلَيْمانىِ) ، صَباىْ (پيرْمَصُورَ) كَىْ
كِوانىِ (قَرَهداغُ) ، هَواىْ (دارِزَرْدِ) هِ (٥)

---

(٤) دَشْتَةً : دەشتێك . وَرْد : گوڵ . بَهَشْتَةً : بەهەشتێك . نَمُ الوَرْد : ئاونگی سەر پەڕەی گوڵ .

واتە : لە شارەزۆرا دەشتێك ئەبینی بەهەشتێ بۆ بۆ خۆی ، ئەو ئاونگەی بەسەر پەڕەی گوڵدا ئەبارێ ، وەك باران بەسەر بەرد و خۆڵیا ئەبارێ .

نم الورد (عم) نَمُ الوَرْدیِ ، واتە وردە نم ، وەك خۆی مەعنای لێداوەتەوە .

(٥) شوانی : شەوانی ، یاخود برژاندمی . پیر مصور : پیر مەسۆر ، گەڕەکێکی سولەیمانییە . کوانی : کێوەکانی ، یان : کَوانی ، واتە داخی کردم . دارزردە : داری‌زەرد ، شاخێکە لە قەرەداغ .

واتە : باسی کام لای ئەو ولاتە خۆشە بکەم ؟ باسی شەوانی سولەیمانێ بکەم ، یان باسی شنەبای دەمەوبەیانی پیر مەسۆر ! باسی چیاکانی قەرەداغ بکەم ، یان باسی هەوای سازگاری داری‌زەردی قەرەداغ !

نالی مەبەستی بووە بە (شوانی) مەعنای (برژاندمی) و ، بە (کِوانی) کە بەدیمەن لە (کَوانی)یش ئەچێ ، مەعنای (داخی کردم)یش بگەیەنێ . بەم‌پێیە لەدوای (سلیمانی)یشەوە بۆرێك دائەنرێ و مەعنای بەیتەکە وای لێ‌دێتەوە کەوا یادی سولەیمانێ و بای بەیانیانی پیرمەسۆر برژاندمی و ، بیری قەرەداغ و هەوای داری زەرد داخی کردم .

ئەشگونجێ (کِوانی) نەبێ (کوانێ) بێ ، واتە : لەکوێیە ؟

صبای (ت) و (عب) : صبا . (من) : صدای . داری (عم) و (کم) و (گیم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) : دارَ . (خب) : دارَ یا دارِ .

لەنێوان (شوانی) و (کوانی)دا جیناسی لاحیق هەیە .

كأَنَّ كَنارَ أرْضِهِ آسْمانَةٌ
لِبَرْزِيٌّ دُورِيٌّ لِسَبْزِيٌّ عَرْدِهِ (٦)

أما (سَرْچِنار") ، عَيْنِي جارِيَةٌ لَهُ
اَما (تانْجِرُو) قَدْ صارَ مَجْنونَ هَرْدِهِ (٧)

فَباغاتُهُ داغاتُ جَرْكِ الشَّقائِقِ
فَوا دَرْدَتي مِنْ خارْ خارِي لِوَرْدِهِ (٨)

---

(٦) كَنار : كەنار ، قەراغ . آسْمانَة" : ئاسمانێکە . عَرْد : عەرد ، عەرز ، زەوی . لِسَبْزِيٌّ : لەبەر سەوزیی . .

واتە : وەك بڵێی قەراخی خاکی قەرەداغ لەبەر بەرزێ و دوری کێوەکانی و لەبەر سەوزیی زەوییەکەی ، ئاسمانێکە بۆ خۆی .

لە شێوەی سەر و ژێر و بۆر بۆ کردنی وشەکانی نیوەی دوهەمی ئەم بەیتەدا نوسخەکانی بەردەستمان جیاوازییەکی زۆریان تیابو ، لەبەر بێبایەخی باسمان نەکردن . جیاوازیی گرنگیان تەنها ئەمەبو : دُورِيْ («پەراوێزی» چر) و (کم) و (من) و (عب) و (خا) : وَرْدِهِ . لِسَبْزِيٌّ : ئەمە بەگوێرەی تێکستی (« پەراوێزی » چر)ە بەڵام بێ سەر و بۆر . نوسخەکانی‌تر ، (عم) و (گم) نەبێ ، (ل)یان پێوە نییە . عَرْدِهِ (چن) : هَرْدِهِ .

(٧) اما : أمّا ، هەرچییەکو . .

واتە : هەرچێ سەرچنارە ، ئەوە چاوم ، یا سەرچاوەکەم کە چاومە فرمێسکی لێ ئەڕوا بۆی ، یاخود چاوم کەنیزەکیەتی . مەبەستی لەوەیە بڵێ چاوم بەقوربانی بێ ، یاخود چاوم وێنەیەکی بچوکیەتی لە ئاو لێڕۆیشتنا . هەرچێ تانجەڕۆیشە ، ئەوە بووە بە (مەجنون)ی هەردی شارەزور و ڕێی گرتووەتەبەر .

عینی : ئەمە تێکستی (چن)ە، نوسخەکانی‌تر هەمو نوسیویانە (عَیْن") . بەمپێیە مەعنای نیوە بەیتەکە وای لێدێتەوە : هەرچێ سەرچنارە ، کانییەك لە خەمی یادیا ئەڕوا کە کانیی چاومە . بەڵام نیوە بەیتەکە لاسەنگ ئەبێ بەمجۆرە .

هرده (چن) و (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : عَرْدِهِ .

(٨) داغاتُ : داخەکانی . دَرْدَتِي : دەردی من . خارْخارِي : دڵەکوتە و

وَكَمْ نالَ « نالی ِ » مَنْ شفَا سَاقِـيانـه ِ
شـِفاً ، هـَلْ شـَفا مـَنْ نالَ « نالی ِ » بـِدَرْدِه ِ ؟! (٩)

— ٥ —

له دڵدا ئاتەشی عیشقت بڵێسەی میثلی تەندوره
شەطی ئەشکم نەبێ مانیع ، دەسوتێم دەبمە کۆی توره (١)

یاد و ئارەزو .

واته : باخەکانی سەرچنار ئەوەندە جوان و ڕازاوەن له جوانیدا داخ به جگەری گوڵی لالەدا ئەنێن . ئەی هاوار لەو دەردەی بەهۆی یاد و ئارەزوی گوڵەکانی سەرچنارەوە توشی من بووە .

جـَرگ (چر): قلب. دردتی: ئەمە تێکستی (عم) و (کم)ه ، نوسخەکانیتر هەمو نوسـیویانە (درونی) ، بەڵام نیوە بەیتـەکەی پێ لاسەنگ ئەبێ . خارخاری (کم) و (گم) و (ت) و (من) و (خب) : خار خار .

لەنێوان (باغات) و (داغات)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (باغات) و (شقائق) و (ورد)دا تەناسوب و ، لەنێوان (خار) و (ورد)دا طیباق هەیە بەدیمەن .

(٩) ساقِیان : کچە ئاوگێڕەکان .

واته : ئای چەند جار نالی له لێـوی کچە ئـاو گێڕەکانی سەرچنار بەهرەمـەند بووە و لێـوی مژیون و لـە دەردی دڵ ڕزگاری بـووە .. مەبەستی لەوەیە بڵێ ئای چەند جار دەمم ناوەتە جۆگاکانی سەرچنار و ئاوم لێ خواردونەتەوە و گڕی دەرونم بەو ئاوە دامردووەتەوە . سا توخوا بشێ ئەوکەسەش کەوا نالیی گرفتاری دەردی دوری کرد ، ئێستا دڵی ڕەحەت بوبێ و حەسابێتەوە و کرمی دڵی مردبێ !؟ بێگومان نەء چونکە پیاوی حەسود و دڵپیس بە مەرگ نەبێ ڕزگاری نابێ و دڵی دانامرکێ ..

ئەم بەیتەمان بەمچەشنە ، تێکـڕا ، لەبەر ڕۆشـنایی نوسخەکانی (چن) و (ك)دا نوسیوەتەوە . نوسخەکانیتر جیاوازیی زۆریان تیابو کە هەمو له هەڵەی نوسیارەوە بون و شتێکی نوێیان نەئەدا بەدەستەوە ، بۆیە پشت گوێمان خستن .

— ٥ —

(١) شـەط : ڕوبـار . کۆ : کۆمـەڵ ، کۆگا ، نـوره : ئاهـەك و زرنیخی تێکەڵی یەك کراو .

به ناری عیشق و ئاوی دڵ ، جەسەد وەك حەضرەتی مۆسا
طەریقی : بەحری فیرعەون و ، ڕەفیقی : ئاتەشی طوورە (٢)

واتە : دوو شتم تیا کۆبووەتـەوە کە دژی یەکن و پێکەوە نـاگونجێن ، بەهۆی بەربەرەکانێی یەکتری کردنی ئـەو دوانەوە مـاوم ، ئەگەر تەنها یەکێکیانم تیادا بووایە ئیسـتا فەوتابووم . ئەو دوانە یەکێکیـان ئاگری عەشقتە کە تەنوورێکی لە دڵما ناوەتەوە و ئەویشیان دەردی دوورێتە کـە هەمیشە بەهۆیەوە ئەگریم . ئەگەر ئەمەی دووهەمیان نەبوایە کە کەمێك تینی ئەویان دائەمرێنێتەوە ، ئەسووتام و ئەبوومە کۆی نوورە ...

لە کۆکردنەوەی (ئاتەش) و (شەط)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (تەندوورە) و (نوورە)دا جۆرە وشەئاراییەك هەیە .

ئاتەشی (گم) : ئاگری . دەسووتێم (چن) و (عم) و (کم) و (من) و (خا) :
دەسـووتم .

(٢) بەحـری فـیرعەون : ئـەو بەحـرەی حەزرەتی مۆسـا و پەیڕەوەکانی لێیپەڕینەوە و فیرعەون و کۆمەڵەکەشی دوایان‌کەوتن و نیشتنە مل ئاو و خودا نوقمی کردن و خنکاندنی . ئاتەشی طـوور : ئاگری نـووری خـودا کە بـۆ حەزرەتی مۆسـا دەرکەوت و دای لە کێوی طوور و سـووتاندی .

واتە : بەم ئاگری عەشـقە و بەم ئاوی چـاوە کە لە قووڵایی دڵمەوە هەڵئەقوڵێ ، لاشەم وەك حەزرەتی مۆسـای لێ هـاتووە ، ئەبێ بەسەر جۆگای فرمێسکی خۆیا بپەڕێتەوە کە وەك بەحرەکەی فیرعەون وایە و ، لەگەڵ ئاگری دەروونیا بگەڕێ کە وەك ئاگرەکەی کێوی طوور وایە .

لەم (بەحری فیرعەون) و (ئاتەشی طوور)ەدا ئیشارەتێکیش بۆ ئەوە کراوە کە ئەم عەشقەی نالی هەرگیز ناگاتە ئەنجـام ، چونکە مۆسا لـە بەحرەکەی پەڕییەوە و ڕزگاری بوو . بەڵام بەحری فرمێسکی ئەم هەرگیز دوایی نایە تا لێی ڕزگار ببێ . ئـاگرەکەی کێوی تووریـش نووری خوا بوو دەرکەوت و نیشانەی ئەوەبوو کە مۆسـا خوا خۆیی چـاو پێ ناکەوێ . کەواتە ئاگری عیشقەکەی ئەمیش کە هەمیشە لەگەڵیا ئەبێ ، نیشانەی ئەوەیە کە هەرگیز ناگا بە یار .

لە کۆکردنەوەی (نار) و (ئاو) و ، (مۆسا) و (فیرعەون)دا طیباق و ، لەنێوان (مۆسا) و (بەحر) و (طوور)دا تەناسوب هەیە .

بە ناری عیشق و ئاوی دڵ (عم) و (گم) : بە ئاوی چـاو و ناری دڵ .
بەحری (عب) و (خب) : بەحر و .

دەچێ بۆ لای ڕەقیب ، خۆشە ، وەلێ ئەو داغە کوشتوومی
لە کن ئەو چەندە مەجبوورە ، لە لای من چەندە مەغرورە ! (٣)

پەیامت هات و پەیکت ڕۆی ، خەیاڵم نارد و نەیگەییێ
ڕەسوولم کەوتە ڕێ ، گرتی ، هێنای وەك ئاگرە سوورە (٤)

---

(٣) واتە : قەید ناکا ، ناخۆش نییە یار ئەچێ بۆلای بەدکار و سەری لێ ئەدا ، ئارەزوی خۆیەتی . بەڵام من داخی ئەوە کوشتوومی کەوا چەند لای ئەو ناچار و مەجبور و ملکەچە و وەك بڵێی ئەم موحتاجی ئەو بێ ، کەچی ئەگەر جارێك بێتە لای من، ئەوەندە لەخۆی باییە و فیزم بەسەردا ئەکا !

ئەشگونجێ مەعنای ئەم بەیتە بەپێچەوانەوە لێك بدەینەوە کەوا بگەیەنێ: بەدکار ئەچێ بۆ لای یار ، قەیدی نییە با بچێ بۆ لای ، بەڵام من داخی ئەوە ئەمکوژێ کەوا لای من خۆی لێ بایێ ئەبێ و فیزم بەسەرا ئەکا کەوا یار لەگەڵ ئەو جۆرە ، کەچێ کە ئەشچێتە لای ئەو ، ئەوەندە ذەلیل و سەرشۆڕە .

دەچێ (کم) و (من) : ئەچێ . داغە (عم) و (گم) و (ك) : داخە . لەلای من (عم) و (من) : لەکن من .

(٤) پەیام : نامە یا هەواڵی نێرراو . پەیك : نامەبەر . ڕەسوول : فروستادە . ئاگرە سورە : کینایەیە لە گورج و گوڵێ و دەستوبرد .

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەیمان بەئارەزوی دڵی خۆمان بۆ ڕاست نەکراوەتەوە . ئەوەندەی بۆی چوبین لێرەدا ئەینوسین و چاوەڕوانی بەشداریی هەر کەسێکی کەشین کە زیاتری بۆ ساغ کرابێتەوە لێی .

نالی لە بەیتی پێشوودا بڕیاریدا کەوا بەدکار واتە ڕەقیب هەموو جارێ چاوی بە یار ئەکەوێ ، جا یا ئەم ئەچێ بۆلای ئەو یا ئەو دێ بۆلای ئەم . دیارە لەم حاڵەدا بەدکار ئەم هەواڵە دڵ ئازاردەرە بە نالی ئەگەیەنێتەوە بۆئەوەی زیاتر دڵی بکولێنێتەوە . نالی بە یار ئەڵێ هەواڵت هات کە چوییتە لای بەدکار یا بەدکار هاتووەتە لای تۆ و ، فروستادەکەت کە بەدکار خۆی بو کە هەواڵەکەی پێ گەیاندم ، گورج وەك جنۆکە ڕای کرد . منیش خەیاڵم نارد بەدوایا ، واتە کەوتمە بیرکردنەوە لەمە چۆن وا تۆ ڕێگای ئەوە ئەدەی ئەو بتبینێ ، بەڵام خەیاڵ کول بوو ، نەگەیشت بەوە لە ڕازی ئەم ڕوداوە بگا . ناچار بوم هەناسەی گەرم و ئاگراوی و بەسۆزی خۆم بەدوادا هەڵکێشا ، ئاهی هەناسەکەم ئەوەندە توند و تیژ بو هێنای

که دیتم شەکڵی صەد ڕەنگی ، گوتم : بابایی عەییارە
که بیستم لەفظی بێ دەنگی ، گوتم : شەیپوری شاپوره (٥)

گوتم : ڕاستی صەبا هەڵسە ! گوتی : مەشرەب موخالیفیه
گوتم : نارێ ، گوتی : بایه ، گوتم : ئەوجێ ، گوتی دوره (٦)

(ئەشگونجێ هێنانەکه کینایه بێ لە تێگەیشتنی مەسەلەکە) .

نەیگەیێ (چن) : نەیگەشتێ . (ك) : نەیگەیه .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (عم) و (گم)دا بەمجۆرەیە :

پەیامت هات و پێ گوت ، ڕۆی ، خەیاڵم ناردە دوی ، گەییە

ئەم بەیتە لە (کم) و (من) و (خا)دا نییە .

(٥) بابای عەییار : وەك لە ئەفسانەدا ئەیگێڕنەوە کابرایەك بووە لە دەستە و دائیرەی ئەسکەندەری مەکدونیدا ، ئارەزوی لە کێ بوبێ بچێتە شێوەیەوە، چووەتە شێوەیەوە . شەیپور : ئالەتێکی مۆسیقایە فوی پیا ئەکرێ .

واتە : کە شێوەی صەد ڕەنگیم دێ ، وتم ئەمە بابای عەیارە ، چۆن ئارەزو بکا وا خۆی ئەگۆڕێ ، بۆیەش توانیویە جێی خۆی لە دڵی یاردا بکاتەوە . کە دیتیشم دەم ئەجوڵێنێتەوە و هیچیش نالێ ، وتم ببێ و نەبێ ئەمە کەڕەناکەی شاپورە . هەرچەند لە سەرچاوەکانی بەردەستمانا شتێکی ئەوتۆمان لەبارەی ئەم کەڕەنایەوە بۆ ساغ نەکرایەوە ، بەڵام دور نییە جۆرە بلوێرێکی جادوگەرانە بوبێ توانای کارکردنی لە دڵی خەڵك و ڕاکێشانیانا بوبێ ، بۆیە نالییش وا بەدکاری پێ ئەشوبهێنێ .

کە دیتم (عم) و (گم) و (من) : کە من دیم . گوتم ــ ی یەکەم ــ (چر) و (کم) و (من) :وتم . گوتم ــ ی دوهەم ــ (چر) و (چن) و (کم) و (من) و (ك) و (خب) : وتم .

(٦) ڕاستی صەبا : ئیشارەتە بە دو ئاوازی مۆسیقا : (ڕاست) و (صەبا) . مەشرەب : ذەوق . موخالیف : پێچەوانە . ئاوازێکی مۆسیقایە . نار : ئاگر. با (باد) : سەرەڕای مەعنا دیارەکەی ئاوازێکی مۆسیقایشە. ئەوج : چڵە پۆپە . ئاوازێکی مۆسیقایە .

مەعنای ئەم بەیتەمان بــە یەکجارێ بۆ ڕاست نەبووەوە ، بەڵام دیارە داوای ئەم ئــاوازە مۆسیقاییانە پەیوەندی بەوەوە هەیــە کە بەدکار لە بەیتی پێشــودا کرا بە شەیپوری شاپور . دور نییە لــە (ڕاست) و (صەبا) و (موخالیف) و (نار) و (با) و (ئەوج) و (دور)دا تەورییە هەبێ ،

گوتم : قوربانی تۆ من بم ، گوتی : قوربانی تۆ سەگ بێ
گوتم : شیشەی دڵم ناتوێ ؟ گوتی : بۆچیمە ؟ مەکسوورە (٧)

چونکە ئاشکرایە ئەم وشانە هەمۆیان ناوی ئاوازی مۆسیقان ، (نار) و (دۆر) نەبێ ، کە لەمبارەوە شـتێکیان لێ نازانین . بەمپێیە ئەبێ مەعنای بەیتەکە بەمجۆرە بێ : بە بەدکارم وت بەم (بەیانی)یە (ڕاست) بە لەگەڵم ، وتی ئـارەزۆم (موخالیف)ی ئەوەیـە لەگەڵت ڕاست بم . وتـم کەواتە (ئاگر)ی باسی پەیوەندی خۆت و یار بنێ بە جگەرمەوە ، وتی (با)یە و ئاگرەکە بە هەمۆلایەکا بڵاوە ئەکا . وتم کەواتە دۆرکەوەرەوە لە یار با من بگەمە (ئەوج)ی بەختـەوەرێ ، وتی ئەوەش (دۆر)ە .. یاخـود کە دیم بەدکار وەك شەیپۆری شاپۆر وایە ، وتم مەقامێکی (ڕاست) و (صەبا)م بۆ لێدە ، وتی ئارەزۆم لە مەقامی (موخالیف)ە . وتم مەقامی (ئاتەش)م بۆ لێـدە ، وتی ئیستا کاتی مەقامی (باد)ە و (بـاد) و (ئاتەش)یش ناکەونەیەك . وتم مەقامی (ئەوج)م بۆ لێدە ، وتی مەقامی (ئەوج) مەقامێکی (دۆر)ە و نایگەیتێ .

وشەی (موخالیفیە) لە هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمانا بە (موخالیفە) نۆسرابۆ . نیوە شیعرەکە بەوە لاسەنگ ئەبۆ ، ئێمە خۆمان کردمان بـە (موخالیفیە) و بەوە نیـو شیعرەکەشمان ڕاسـت کردەوە و مەعناکەش تێکناچێ . بەڵکو ئیمە لامانوایە لە ئەسڵیشدا یا (موخالیفیە) بووە یا (موخالیفمە) .

دانانی (گـوتم) و (گـوتی) لە تێکـڕای ئەم بەیتــەدا بەپێی تێکستی نوسخەکانی (عم) و (گـم) و (عب) و (خـا)یە ، نوسخەکـانیتر لەنێوان (گوتم) و (وتم) و (گوتی) و (وتی)دا تێکـەڵ و پێکەڵن . هەڵســە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : هەستە . بایە (چن) : بادە .

(٧) ناتوێ : ناتەوێ . مەکسوور : شکاو .

واتە : بە یارم وت : بەقوربانت بم ، کەچێ ئەوەندە دڵڕەق بۆ ، دڵی شکاندم و لە وەڵاما وتی : سەگ بە قوربانت بێ .. لەگەڵ ئەوەشدا هەر دەستبەرداری نەبـۆم و پێشنیارم کرد کە شۆشەی دڵـمی بدەمێ ، بچێتە ناوی و ڕازێ بێ بە خۆشەویستێ لە دڵما جێگیر ببێ ، بەڵام قایل نەبۆ ، وتی : تۆ دڵت شکاوە و منیش ناچمە ناو دڵی شکاوەوە .

لەمبەیتەشدا دانانی (گوتم) و (گوتـی) بەپێی تێکسـتی نوسخەکانی (چر) و (عم) و (ك) و (عب) و (خا)یە . نوسخەکانیتر لەنێـوان (گوتم) و (وتم) و (گوتی) و (وتی)دا تێکەڵ و پێکەڵن . شیشـەی دڵم ناتوێ (چن) و

خەراباتی دڵی « نالی » مەفەرمو : خاڵییە ، نایەم !
بە مەرگی تۆ قەسەم ، چاوم ! بە ذیکرت بەیتی مەعموورە •• (٨)

— ٦ —

وەصفی ڕوخساری لە فیکری بەنی ئادەم بە دەرە
ئیبتیدای مەدحی دەمی وەك خەبەری بێ ئەثەرە (١)

(ك) : شیشەی دڵم بۆ تۆ . (عم) و (كم) و (گم) : شیشەی دڵت ناوێ .
(من) : شوشەی دڵت ناوێ .

(٨) خەرابات : وێرانە و كاول . بەیتی مەعموور : ماڵی ئاوەدان . بە ماڵی كەعبەیش ئەڵێن . شوێنێكیشە لە ئاسمان .

ئەم بەیتە جۆرە پەیوەندییەكی بە بەیتی پێشووەوە هەیە ، ئەوەش لەوەوەیە كە لە بەیتی پێشوودا دڵی نالی كرا بە شوشەی شكاو ، واتە وەك شوێنێكی كاول و وێرانەی لێ هات . لێرەشدا نالی ، وەك بڵێی **بەرپەرچی قسەكەی یار بداتەوە** ، ئەڵێ : چاوەكەم ! پێم مەفەرمو دڵت شكاو و وێرانەیە و خاڵییە نایەم تیا دانیشم ، بە مەرگی تۆ قەسەم دڵم بە یادی تۆ ئاوەدانە هەرگیز یادی تۆی لێ نابڕێ . ئیتر چۆن ئەتوانێ بە وێرانەی ناو ببەی !

لەنێوان (نالی) و (خالی)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (خەرابات) و (مەعموور)دا طیباق هەیە . خاڵییە (چر) و (عم) و (گم) و (عب) و (خا) و (خب) : چا نییە .

— ٦ —

(١) خەبەر : دەنگوباس . بێ ئەثەر : ئەوكەسەی ڕۆیشتبێ بۆ سەفەرێكی وەك جەنگ و ماوەیەكی زۆری بەسەرا تێپەڕیبێ و كەس هەواڵێكی نەزانێ .

واتە : تەعریفكردن و پیاهەڵدانی جوانیی ڕوخساری یار لەوە بەدەرە كە بیری بنیادەم پەی پێ ببا و ، لە توانای تێگەیشتنی ئادەمیزادا نییە . سەرەتای مەدحكردنی دەمی ، وەك دواییەكەی ، لە هیچ كوێیەكەوە نیشانەیەكی دیار نییە . مەبەستی لەوەیە دەمی یار ئەوەندە بچوكە یا ئەوەندە جوانە ، بنیادەم نازانێ لەكوێوە دەس بكا بە تەعریفكردنی و لەكوێوە دوایی پێ بێنێ . یاخود : سەرەتای

نەونیهالی قەدی تۆ عەرعەرە ، دڵخواهی منە
ڕاستە دڵدارە ، وەلێ حەیفە کەوا بێ ثەمەرە ! (٢)

قامەتی سەروی ، ئەگەر بێ بەرە بۆچ نارەوەنە ؟!
تۆ بڵێ زوڵفی ئەگەر دۆکەڵە ، بۆچ ناری بەرە ؟! (٣)

تەعریفکردنی وەك هەواڵی کەسێکی ونبۆ وایە ، جا ئەگەر سەرەتاکەی وابێ ، ئەبێ دوایییەکەی چۆن بێ !

مەعنای پێشۆ لە زاراوەی (موبتەدا) و (خەبەر)ی عیلمی نەحو وەرگیراوە . چ بەپێی ئەم مەعنایە و چ بەپێی مەعنای دۆهەمیش ، تەناسوبێکی جوان لەنێوان (ئیبتیدا) و (خەبەر)دا هەیە . هەروەها ڕستەی (خەبەری بێئەثەر)یش لە زاراوەیەکی شەرع وەرگیراوە .

ڕوخساری (چن) : ڕوخسارت ، بەڵام لەگەڵ نیوەی دۆهەمدا ناگونجێ . (خب) : ڕوخسارە .

(٢) نەونیهال : نەونەمام ، نەمامی تازە هەڵچۆ . عەرعەر : داری سەروی کێویێ . دڵخواە : ئەوەی دڵ بییەوێ . دڵدار : داریدڵ . خاوەن دڵ .

واتە : نەونەمامی باڵای تۆ بەرز و ڕێك و ڕەوانە وەك سەرو و دڵی من گیرۆدەیەتی و حەزی لێیە .. ڕاستە ئەو نەونەمامە درەختی دڵانە و دڵی دڵدارانی پێوەیە ، بەڵام درەختێکی بێبەریشە ، ئەو دڵانەی پێوەینی هیچیان لێوە دەسگیر نابێ .

لە یەکخستنی (دار)ی (دڵدار) و (ثەمەر)دا تەناسوبێکی جوان هەیە .

نەونیهالی (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (عم) و (من) و (خا) : نەونەمامی .

(٣) نارەوەن : لە کوردیدا درەختێکی ساق ئەستورە ، لە بەرزی و نزمیدا مامناوەندییە ، لق و پۆپ و گەڵای زۆری لێ ئەبێتەوە ، هیچ جۆرە بەرێکی نییە . بەممەعنایە بۆ ئەم شوێنە دەست نادا . لە فارسیدا بەمەعنای داری هەناریش هاتووە . ئەم مەعنایە بۆ ئێرە ئەگونجێ . دۆریش نییە وشەکە بەهەڵە نوسرابێتەوە و (نارەبەن) بێ کە واتە درەختی هەنار . نار : هەنار .

نالی لە بەیتی دۆهەمدا بڕیاریدا کەوا نەمامی باڵای یار هەرچەند دڵی دڵدارانی وەك بەر پێوە پێوەند بووە ، بەڵام نەمامێکی بێبەرە بۆ دڵدارەکانی . لەم بەیتە و بەیتی پاشەوەشیدا ، کە مەعنایان تێکڕا وەك

زولف ئەگەر دۆکەڵە ، دۆکەڵ بەری گوڵناری نییە !
سەروە گەر قامەتی ، کەی سەروی ڕەوان بارەوەرە ؟! (٤)

یەکە ، وەك لە قسەکەی پەشیمان ببێتەوە وا پیشانئەدا و ئەیەوێ بڵێ نەمامی باڵای یار بەری هەیە و بەرەکەی مەمکەکانیەتی ، بەڵام جۆرە دوودڵی و گێرە و کێشەیەك دێنێتە ڕێی خۆی و ئەڵێ : ئەگەر ڕاستە باڵای وەك سەروی یار درەختێکی بێبەرە ، ئەی بۆچی بووە بە داری هەنار و جووتێ مەمکی وەك هەناری پێوە بەند بووە ؟ ئەگەر تاڵی زولفیشی خەتی باریك و ڕەشی دۆکەڵە ، ئەی بۆچی بەرەکەی هەنارە ؟ مەبەستی لەوەیە کە زولفەکانی شۆڕ بونەتەوە تا گەیشتونەتە سەر مەمکەکانی و مەمکەکانی وەك هەنار بوون بە بەری .

سەروی (چن) : سەروە . نارەوەنە (کم) و (گم) و (ت) و (من) : نارەوەرە . ڕەنگە مەعنای (نارەبەرە) بێ واتە : بەرەکەی هەنارە . (عم) : بارەوەرە . ڕەنگە مەعنای (بارەبەرە) بێ واتە : کۆڵێکی هەڵگرتووە . ناری بەرە (چر) و (عب) : نارەوەرە . (« پەراوێزی » چر) : نازە سەرە . (چن) و (خب) و (ك) : نارەبەرە . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : نارە سەرە . ڕەنگە مەعنای (لەسەر هەنارە) بێ . (ت) و (اح) : ناربەرە . بۆ ناریبەرە و نارەبەرەش دەستئەدا .

نیوەکانی ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا بەرودوان .

(٤) گوڵنار : گوڵی هەنار . بە گوڵی هەناری کێویش ئەڵێن کە هەر گوڵەکە ئەکا و بەری نییە . گوڵەکەی گوڵێکی سووری جوانە صەد پەڕەی هەیە . بارەوەر : بارەبەر ، بار هەڵگر .

واتە : ئەگەر بڵێین زولفی یار لەبەر ڕەشی و باریکیی تاڵەکانی دۆکەڵە، خۆ دۆکەڵ بەری گوڵە هەنار ناگرێ، کەچی زولفی یار بەری گوڵە هەناری هەیە کە ڕومەتی سووریەتی . خۆ ئەگەر بشڵێین سەروە ، کەی سەرو باری میوە هەڵئەگرێ کە مەمکەکانی یارە کە بە داری باڵایەوەن ؟

گوڵناری (غب) : گوڵتاوی . سەروە گەر قامەتی (چر) و (خا) : سەرو ئەگەر قامەتی . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : سەرو ئەگەر قامەتە . بارەوەرە (ت) : ناردەرە ، واتە : هەناربەخشە .

ئێمە وای بۆ ئەچین ئەم دوو بەیتە هیی نوسخەی جیاجیا بن و نالی لەپێشا یەکێکیانی دانابێ و پاشان بیری گۆڕابێ و ویستبێتی ئەویکەیان لە جێگەی دانێ ، بەڵام خەڵك کە پارچە شیعرەکەیان نوسیوەتەوە ،

به حه‌قی جه‌ڕی هه‌یاسه‌ی زه‌ڕ و کاکۆڵی سه‌ری
دڵی گوم گه‌شته‌یی من کوشته‌یی پشت و که‌مه‌ره (٥)

بێ ئه‌گه‌ر بێته ده‌رت ، ده‌یده‌یه به‌ر شه‌ق وه‌کو گۆ
نییه ذاتیشی نه‌یێ دڵ ، چ بکا ، قوڕ به سه‌ره ! (٦)

هه‌ردو به‌یته‌که‌یان خستووه‌ته چوار چێوه‌یه‌وه . به‌پێی بۆچوونه‌که‌ی خۆشمان لامان‌وایه نالی به‌یتی چواره‌می پاشتر داناوه و ویستویه‌تی له جێگه‌ی به‌یتی سێهه‌میدا دانێ .

دانانی ئه‌م به‌یته لێره‌دا به‌گوێره‌ی نوسخه‌کانی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (خا)یه . نوسخه‌کانی‌تر کردویانه به به‌یتی شه‌شه‌م .

(٥) جه‌ڕ : به‌ستن . گوم‌گه‌شته : ونبو . که‌مه‌ر : پشتێنه .

واته : قه‌سه‌م به حه‌ققی هه‌یاسه‌ی زێڕ له پشت به‌ستنی یار و ، قه‌سه‌م به قژی سه‌ری ، دڵی سه‌رلێشێواو و ونبوی من کوژراوی ناوشانی یاره که قژه‌که‌ی پیا هاتوه‌ته خوار و ، هیی پشتێنه‌یه‌تی که هه‌یاسه‌که‌ی به‌ستووه‌تێ .

له‌نێوان (جه‌ڕ) و (زه‌ڕ) و (سه‌ر)دا جیناسی لاحیق و ، له‌نێوان (گه‌شته) و (کوشته)دا جیناسی موحه‌ڕڕه‌ف هه‌یه .

کاکۆڵی سه‌ری (« په‌راوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : زولفه‌ینی که‌چی . گوم‌گه‌شته‌یی (ت) : سه‌رگه‌شته‌یی . پشت و که‌مه‌ره (خب) : پشتی پوده‌ره !

(٦) بێ : ئه‌گه‌ر بێتو . ده‌رت : ده‌رگات .

واته : دڵ ئه‌گه‌ر بێتو بێته به‌رده‌رگای ماڵت دڵسۆزیی خۆیت بۆ باس بکا ، وه‌ك گۆ ئه‌یده‌یته به‌ر شه‌ق و سه‌ری ئه‌کوتیته‌وه و سه‌رزه‌نشتی ئه‌که‌ی .. ناشتوانێ نه‌یه‌ت و ، بێ تۆ ئۆقره ناگرێ .. قوڕبه‌سه‌ره ، داماوه نازانێ چێ بکا !

له‌نێوان (بێت) و (نه‌یێ)دا طیباق و ، له‌نێوان (بێ) و (بێته)دا جیناسی ناقیص و ، له‌نێوان (نییه) و (نه‌یێ)دا جیناسی موحه‌ڕڕه‌ف هه‌یه .

وشه‌ی (دڵ) فاعیلی (بێته)ش و (نه‌یێ)یشه ، واته ئه‌م دوو فیعله هه‌رایانه له‌سه‌ری !

بێ (عم) و (گم) : سه‌ر . ده‌رت (خب) : ده‌رێ . نییه ذاتیشی نه‌یێ

لە دەمی ناڵەیی زارم ، دڵی پڕ زەمزەمەکەم ،
وەلوەلەی حەلق و گەرۆی « نالی » لە گەردوون بە دەرە (٧)

— ٧ —

ئەی ساکینی ڕیاضی مەدینەی موونەووەرە
لوطفێ بکە ، بفەرموو : مەدینەی منە و ، وەرە (١)

(چر) و (خا) و (خب) : نییە ذاتیشی نییە . (ت) و (اح) : نییە ڕاضیش کە نەبێ . (ك) : نییە ذاتیش کە نەبێ .

(٧) زار : دەرد و ئازاراوی . زەمزەمە : هەرا و زەنا . وەلوەلە : هاوار و فوغان . حەلق : گەرو .

واتە : هاوار و فوغانی گەرووی نالی کە لە دەمی ناڵەی ئازاراوی و دڵی پڕ هەرا و زەنایەوە دەرئەچێ ، ئەوەنـدە زۆرە لە چەرخی گەردوونیش تێئەپەڕێ .

دڵی پڕ زەمـزەمەکەم (عم) و (کـم) و (گم) : لە دڵی پڕ شـەرەرم . وەلوەلەی (عب) : زەمزەمەی . حەلق (خب) : خەلق .

— ٧ —

ئەم قەسـیدەیەش یەکێکە لـەو قەسیدانەی کە نالی بـۆ پێغەمبەر (د . خ)ی وتوون . بەر لەم قەسیدەیە ، موستەزادەکەی ژمارە (٢)ی تیپی میم بڵاوکرایەوە .

(١) ڕیاض : باخچەکان ، جەمعی (ڕەوضە)یە . مەدینەی موونەووەرە : شاری نوورانی و پیرۆز ، شاری مەدینە کە پێغەمبەر لە مەککەوە کۆچی بۆ کرد و لەوێ وەفاتی کرد .

واتە : ئەی دانیشـتووی ناو گوڵزارەکـانی شـاری مەدینەی پیرۆز ! بەزەییەکت پیامدا بێتەوە و بفەرموو ئەم شارە شاری منە ، وەرە بۆ ئێرە ، با منیش ڕۆم بێ بێمە خزمەتت .

نالی لە گفتوگۆ کردنیدا لەگەڵ پێغەمبەر (د.خ) کە پێی ئەڵێ (ساکن) ، ئەیەوێ ئەوە پیشان بدا کە پێغەمبەر لە ڕیزی مردووان نییە .. سەبارەت بەوەش کە بە مەرقەدی پێغەمبەر ئەڵێن (ڕەوضەی موطەهھەرە) ، لـە وشەی (ڕیـاض)یشدا ئیشـارەت کـراوە بۆ فەرموودەیـەکی پێغەمبەر کەئەفەرموێت :«مابَيْنَ بَيْتي و مِنبَري رَوْضَةٌ مِنْ رياضِ الجَنَّةِ» ، واتە : بەینی ماڵەکەم و مینبـەری مزگەوتەکـەم ــ کە ئیستا مەرقەدی لەویایە ــ باخچەیەکە لە باخچەکانی بەهەشت .

عەرشی بەرین کە دائیرەیە ، ڕەوضە مەرکەزە
فەرشی زەمین بە عەرصەیی طەیبە موجەوهەرە (٢)

طەیبە کە یەعنی عەکسی بەقیعی هەمو عەبیر
طەیبە کە یەعنی مایەیی ئەو میشکی ئەذفەرە (٣)

لەنێوان (مونـەووەرە) و (منە و وەرە)دا جینـاسی تەرکیب هەیە ، چونکە یەکەمیان یەك وشەیە و دوهەمیان دو وشەی بەیەکەوە بەستراوە .

لوطفی (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : ڕەحمێ .

(٢) بەرین : پان و پۆڕ و گەورە . دائیرە : خڕ و بازنەیی . ڕەوضە : مەرقەدی پێغەمبەر . عەرصە : پارچە زەوی . طەیبە : شاری مەدینە. موجەوهەر: گەوهەراوی ، بە گەوهەر ڕازێنراوە .

واتە : عەرشی پان و بەرینی خوا کە دائیرەیەکی گەورەیە دەوری هەمو جیهانی داوە ، مەرقەدی پێغەمبەر مەرکەزەکەیەتی . ڕوی زەوییش کە وەك فەرشێکی ڕاخراو وایە ، بە مەیدانی مەدینە ڕازاوەتەوە .

نالی لەم بەیتەدا زیادەڕەوییەکی ئێجگار جوانی کردووە ، چونکە ئەبێ زەوی بە فەرشی جـوان بڕازێتەوە ، نـەك فەرش بە زەوی . ئەمە لـە لایەکەوە . لە لایـەکی کەشـەوە زەوی شـتێکی نەجوڵاو و نەگۆڕاوە ، بەپێچەوانەی فەرشـەوە . بۆیە ئەویش هـاتووە زەویی هەمو لەئاستی شاری مەدینەدا بە فەرش داناوە و مەدینە بە زەوی . .

لەنێوان (دائـیرە) و (مەرکەز)دا تەناسـوب و ، لەنێـوان (عەرش) و (فەرش)دا جیناسی لاحیق هەیە .

دائیرەیە (چر) و (چن) و (کم) و (من) : دائیرەیی . زەمین (گم) : زەوی. بە : ئەمە تێکستی نوسخەی (گم)ە . لە هەمو نوسخەکانیترا : کە ، بەڵام مەعنای نایەت . عەرصەیی (کم) و (ك) و (تـو) و (عب) و (اح) و (خا) : عەرصەیە . طەیبە موجەوهەرە (ت) : طەییبە جەوهەرە .

(٣) عەکسی بەقیع : پێچەوانەی بەقیـع کە (عەبیـق)ە واتە بۆن و بەرامەی خۆش . ئیشـارەتیشـە بۆ گۆڕستانی (جنة البقیع) کە یەکێکە لە گۆڕستانە بەناوبانگەکانی موسوڵمانان و بەشێکی زۆر لە هاوڕێ گەورەکانی پێغەمبەر لەوێ نێژراون . مـایە : مادده . مێشـکی ئەذفەر : میشـکی پوختە و بۆنخۆش .

واتە : ئەو شـاری طـەیبەیەی کـەوا ڕەنگ و بـۆن دانەوەی (جنة

طەیبە کە یەعنی ڕۆژ و شەوی طیبی عالەمە
ڕۆژی کە وشکە ، شەو تەڕە ، کافوور و عەنبەرە (٤)

لێوم ، لە ڕۆژی ڕۆشنی کافوری وشکی ، وشك
چاوم ، لە شەبنمی شەوی وەك عەنبەری تەڕە (٥)

البقيع)ەکەی ، هەمو عەبیری بۆنخۆشە ، یان پێچەوانەی وشەی (بقیع)ەکەی (عبیق)ە کە واتە عەبیری بۆن خۆش .. ئەو شاری طەیبەیەی کە وشەکەی واتە بۆنخۆش و ئەوەش وائەگەیەنێ ئەو ماددەیەی لێی دروست کراوە میشکی پوختە و بۆنخۆشە .

کە یەعنی عەکسی بەقیعی (چن) : کە عەکسی ڕەبیعی هەمو . هەرچەند ئەم نوسخەیە بۆ بەراوردی (عەبیر)ەکە باشتر دەستی ئەدا ، بەڵام لەبەر بۆنی (بەقیع)ەکە ، ئێمە نوسخەکانیترمان لا پەسەندتر بۆ ، چونکە باس باسی مەدینەیە و بەقیعیش لەوێیە . مایەیی ئەو (« پەراوێزی » چر) : مائیدەیی و ، مایەیی وەك .

(٤) طیب : بۆنخۆشێ . کافوور : دەرمانێکی بۆن خۆشی سپی ڕەنگە ، لە درەختێکی ئەکەنەوە . عەنبەر : شتێکی بۆن خۆشە ، ڕەنگی وەك ڕەنگی گڵ وایە لە گەدە یا لە ڕیخۆڵەی جۆرە ماسییەکی دەرئەهێنن .

واتە : ئەو شاری طەیبەیەی کە بە شەو و بە ڕۆژ بۆنخۆشێ ئەداتەوە بە جیهانا و ، بە ڕۆژ وشك و سپییە وەك کافوور و بە شەو شێدار و ڕەشە وەك عەنبەر .

ئەم بەیتە ئیشارەتیشە بە ئاو و هەوای شەوو ڕۆژی مەدینە .

لەنێوان (طەیبە) و (طیب)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (ڕۆژ) و (شەو) و ، (وشك) و (تەڕ)دا طیباق و ، لەنێوان (کافوور) و (عەنبەر)دا تەناسوب هەیە .

عالەمە (ت) و (« پەراوێزی » ك) و (اح) : غالیبە . وشکە (من) : وشك و .

(٥) شەبنم : شەونم .

واتە : لە خەفەتی نەبینینی ڕۆژی وەك کافوور وشك و ڕۆشنی مەدینەدا لێوم وشك و بەبارە و ، لە داخی هەڵنەمژینی شەونمی شەوی وەك عەنبەر ڕەش و تەڕیشیدا چاوم پڕە لە فرمێسك و هەمیشە هەر ئەگریم .

طەیبە کە یەعنی طەییب و طاهیر بە ڕەوحی ڕۆح
فەرقی ئەڵێن : گڵی لە گوڵ ، ئاوی لە کەوثەرە (٦)

یەعنێ گوڵاوی قودسە گڵاوێ ڕەفع ئەکا
ئەو خاکە چاکە پاکەوو ئەو ئاوە مەطهەرە (٧)

★ ★ ★

لە کۆکردنەوەی (ڕۆژ) و (ڕۆشنی)دا تەناسوب و ، لەنێوان هەردوێ (وشك)دا جیناس و ، جیاییش هەیە چونکە دوێ جۆرە وشکیی جیاوازن . هەروا لەنێوان (ڕۆژ) و (شەو) و ، (تەڕ) و (وشـك)دا طیباق و ، لەنێوان (شەونم) و (شەو)دا تەناسوب هەیە .

شەبنمی (عـم) و (کم) و (گم) و (من) : شـەونمی . شەوی (عم) : تەڕی . وەك (تۆ) : چون .

(٦) طەییب ، طاهیر : پاك و خاوێن . ڕەوح : هەناسە . ڕۆح : روح الامین ، جوبرەئیلی فریشتەی سرۆش هێنان بۆ پێغەمبەران ، یان کینایەیـە لە پێغەمبەر (د. خ) چونکە لای ئەهلی دڵ بە(روح الارواح)ی ناو ئەبەن . کەوثەر : حەوزێکە لە بەهەشتدا .

واتە : شاری طەیبە کە تەنانەت ناوەکەشی وائەگەیەنێ بە هەناسەی پیرۆزی جوبرەئیل ، یا لە بەرەکەتی پێغەمبەرەوە پاك و خاوێنە ، ئەڵێن جیاوازیی لە شوێنانیتر ئـەوەیە گڵی لـە گوڵ ئەچێ و ئاوی لـە ئاوی حەوزی کەوثەرە .

لەنێوان (طەیبە) و (طەییب) و ، (ڕەوح) و (ڕۆح) و ، (گڵ) و (گوڵ)دا جیناسی موحەڕڕەف و، لەنێوان (گڵ) و (گوڵ) و (ئاو)دا تەناسوب هەیە .

دەڵێن (عم) و (کم) و (من) : ئەڵێن . گڵی لە گوڵ ، ئـاوی : شێوەی نوسینی هەمێ نوسخە دەسنوسەکان و نوسخەکەی (عم)یش مـەیدانی ئەوە ئەدەن ئەم ڕستەیە واش بخوێنرێتەوە : گڵی لەگەڵ ئـاوی . بەم پێیە مەعنای نیوە بەیتەکە وای لێ‌دێتەوە : ئاو و گڵی مەدینە لە کەوثەرەوە هاتووە . کەوثەریش کینایە ئەبێ لە بەهەشت .

(٧) گڵاوێ ڕەفع ئەکا : گڵاوێ لائەبا . ئەگەر سەگێك یا بەرازێك دەم بخەنە قاپێك یا بکەون لە کەسێك یا لە شتێك و سەگەکە یا بەرازەکە یا ئەوەی لێی‌کەوتوێن ، یەکێکیان تەڕ بێ ، ئەوە قاپەکە ، یا ئەو کەسە یا ئەو شتە ،

« نالی » کەوا سەگی سەگی ئەو مەرز و بۆمەیە
ئەمما سەگی موعەللەمی بێ دەنگ و بێ وەڕە ، (٨)

بە گوێرەی شەرع گلاو ئەبێ و پێویستە حەوت جار بشۆررێ کە جارێکیان بە قوڕاوێکی خاوێن بێ . بەو شۆرینە ئەڵێن گلاوێ دەرکردن . گلاوێ لێرەدا کینایەیە لە گوناهبار بۆن . مەطهەر : شوێنی پاك بۆنەوەی گیانی گوناهبار لە گوناه .

واتە : مادەم گڵی مەدینە گوڵ و ، ئاوی لە ئـاوی کەوثەر بێ ، دیارە گڵ و ئاوی ئەبێ بە گوڵاوی خـوایێ و ، گلاویی گیـانی گوناهبارانی پێ دەرئەکرێ و ، ئەو خاکە چاك و پاکەی مەدینە و ئەو ئـاوە کەوثەرییەی ئەبن بە شوێن و هۆی پاككردنەوەی گیانی گوناهباران .

لە هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمانا وشـەی (چاکە) بێ (و)ی عەطف نۆسراوە. ئێمە خۆمان بۆمان دانا ، چونکە یەکەم لە شێوەی نۆسینی کۆندا زۆر جار وائەبێ (و)ی عەطف و (ی) ئیضافە نانۆسرێن . دۆهەم لاسەنگ نەبۆنی نیوە بەیتەکەش پێویستی بەوە بۆ ، چونکە ، ئەگەر وامان نەکردایە ئەبۆ وشەی (مەطهەرە)مان بە (موطەههەرە) یا (موطەههیرە) بنـۆسییایە کە هیچیان بۆ ئەم شوێنە دەس‌نادەن ، یەکەم لە ڕۆی مەعنا و دۆهەم لە ڕۆی لەفظەوە کە لەگەڵ ڕەویی تێکڕای پارچە شیعرەکەدا ڕێك ناکەوێ.

لەنێوان (گوڵاو) و (گلاوێ) و ، (ئەو) و (ئاو)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (خاك) و (چاك) و (پاك)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ڕەفع (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (ت) و (تۆ) و (عب) و (من) : دەفع. بەڵام دەفع لەم جۆرە شوێنانەدا بەکارناهێنرێ . چاکە پاکە (چر) : پاکە چاکە . مەطهەرە (چن) : میطهەرە ، بەڵام هەڵەیە چونکە ئیسمی ئالەت لە فیعلی نەجـوڵاو دروسـت ناکرێ . (اح) و (خـا) : موطەههەرە ، ئەمیش هەڵەیە وەك ڕۆنمان کردەوە .

(٨) مەرز و بۆم : لە دۆ وشەی (مەرز) و (بۆم) پێکهاتووە کە یەکەمیان واتە سنۆر و دۆهەمیان واتە ڕێ و شوێن و خاك و وڵات . ئیستا تێکڕا بەمەعنا وڵات و ناوچە بەکارئەهێنرێ . سەگی موعەللەم : سەگی فێرکراو .

نالی لەم بەیتەدا خۆی لە ڕادە بەدەر بە کەم داوەتە قەڵـەم کە خۆی کردووە بە سـەگی بەردەرگای ئـەو ناوچەیـە و ، بەوەشەوە نەوەستاوە ، خۆی کردووە بە سەگێکی بێ هەرا و قڕە و نەوەڕ .

مەعنای ئەم بەیتە لەگەڵ بەیتەکانی پاشەوەیدا دێ بە دەستەوە و ، وەڵامەکەیان لە بەیتی سیازدەهەم و چواردەهەمدایە .

فەرشی پەلاسە ، دۆشەکی خاکە ، سەرینی بەرد
بێ تۆك و ، ڕۆت و قوت و ، فەقیر و قەلەندەرە (٩)

بێ تـۆکی جیفە خواریـیو گورگین و بێ وجود
لەم ئاو و خاکە ظاهیر و باطین موکەددەرە (١٠)

بۆنی نازناوی « نالی » لەم بەیتەدا نیشانەی دوایی هـاتنی پارچەکە نییە . بەپێچەوانەوە نیشانەی دەست پێکردنی سەرەتای بابەتێکی نوێیە لە چوار چێوەی پارچە شیعرەکەدا : نالی پێشان تەعریفی مەدینەی کرد و لێرەوە دەست ئەکا بە باسی ناچیزی و داماویی خۆی .

سەگی ــ ی یەکەم ــ (عم) و (گم) : سەگە . (گم) و (من) : سەگ . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش و بۆ خەبەری موبتەداش دەست ئەدا .

(٩) پەلاس : فەرشێکی ڕەنگاوڕەنگە لە خوری ئەچنرێ ، کورکی نییە ، وەك سوابێ وایە . بە کراسی زبر و ئەستوریش ئـەڵێن کـە دەروێشان لەبەری ئەکەن . بێتوك : کینایەیە لە هەژار و ناچیز . قەلەندەر : کەسێ هیچ پەیوەندێکی بە دنیاوە نەبێ .

لەوانەیە وشەی (قەلەندەر)لەم بەیتەدا ، نیشانەی ئەوەبێ کە نالی ژن و منالی نەبوە .

لە کۆکردنەوەی (بەرگ) و (دۆشەك) و(سەرین) و ، (خاك) و (بەرد)دا تەناسوب و ، لەنێوان (ڕۆت) و (قوت)دا جیناسی لاحیق هەیە .

فەرشی پەلاسە : ئـەمە تێکسـتی (عم) و (گم)ە ، (کم) و (من)یش نوسیویانە : پاسی لیباسە . نوسخەکانیتر هەمو نوسـیویانە : پاسی سوپاسە . مەعنای تێکستی ئەم نوسخانەمان بـۆ ڕاسـت نەکرایەوە . خاکە (خا) : خاك و .

(١٠) جیفە خواری : خواردنی مردارەوە بو . گورگین : گەڕۆڵ . بێوجود : ناچیز . موکەددەر : لێڵ . عاجز و خەمبار .

واتە : نالی لەم وڵاتە دەر و ناو لێڵ و تاریکەدا ، سۆکی چاو لە دەسی ئەم و ئەو بۆنە کە وەك ئەوە وایە بنیادەم بە خواردنی مردارەوەبو بژی و ، گەڕۆڵ و ناچیز بووە کەس توخنی ناکەوێ ، چـاری نەماوە ئـەوە نەبێ سەری خۆی هەڵبگرێ و بێ بۆ لای تۆ .

ئەشگونجێ نیوەکانی ئەم بەیتە یەکی ڕستەیەکی سەربەخۆ بن . بەمپێیە مەعنای نیوە بەیتی یەکەم وا لێئـەدرێتەوە کـەوا نـالی بە ئاشکرا و بە

گەردەن کەچی قەلادەیی ڕستی وەفاتە ، دێ
بۆ ڕاوی بێنی ئەو دەر و دەشتە موعەططەرە (١١)

دا کۆچە کۆچە خۆلی بەسەردا بکا بە چنگ
لەو خاکە ئەفخەرە کە هەمۆ تاج و ئەفسەرە (١٢)

نهێنی لەم خاکە عاجز و دڵگرانە .. تاد .

لە بەراوردی ئەم بەیتەوە لەگەڵ پارچە شیعرەکەی «وەی کە ڕۆژەردی مەدینە و .. تاد »دا ، وا دێتە پێش چاومان نالی ئەم پارچە شیعرەشی هەر لەو سەردەمەدا وتبێ کە ئەوی تیا وتووە و ، ژیانی مەککەی زۆر لا تاڵ بوبێ . بەیتی سیانزەهەمیش پشتی ئەم بۆ چۆنەمان ئەگرێ .

جیفە (کم) : حیصـــصە . گورگـــین و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : گورگین . بۆ (گورگین و) بۆ (گورگینی)یش دەستئەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : گورگینی . لەم « (پەراوێزی » چن) : لەو .

ئێمە وامان بە بیردا دێ وشەی (بێتۆکی) لـەم بەیتەدا لـە ئەسڵدا (مەهتۆکی) بوبێ ، چونکە (مەهتۆکی) لێرەدا باشتر دەست ئەدا و دۆبارە بۆنەوەی (بێتۆکی)یش جوان نییە .

لەم (« پەراوێزی » چن) : لەو .

(١١) قەلادە : گەردنبەند. ڕست : پەتی گەردنبەند . موعەططەر : بۆنخۆش .

واتە : وەفا و من لە یاد نەچۆنەوەت بووە بـە گەردنبەند و کراوەتە ملم و ، بە پەتیەوە بەسراوەمەتەوە و ملکەچیمی ، بۆیە وا دێم بۆ لات ، تا وەك سەگی بۆزەن ، ڕاوی بۆنی خۆشی ئەو دەر و دەشتە بۆن خۆشە بکەم .

ڕستی (چن) : ڕستەی . (کم) : ڕەستی . ڕاوی بێنی : ئەمە تێکستی (خا)یە . (چر) و (چن) و (گم) : ڕاوی بەینی . (تۆ) و (عب) : ڕاوە بێنی . بەپێی نوسخەکانیتریش بۆ هەردۆ جۆرەکە دەست ئەدا .

(١٢) دا : تاوەکو . کۆچە : کۆڵان . ئەفخەر : پڕ شانازی و شکۆ . ئەفسەر : کڵاوی شاهانە .

واتە : بۆیە دێ تا کۆڵان بە کۆڵانی ئەو وڵاتە پیرۆزە بگەڕێ و خۆڵی ئەو خاکە پڕ شانازییە بکا بەسەریا کە هەمۆی وەك تاجی شاهی وایە .

لەنێوان (ئەفخەر) و (ئەفسەر)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(كهف الأنام)ی هیجرەتی ئەصحابی بێ ڕوقوود !
بیکە بە خاکی خادیمی قیطمیری ئەو دەرە (١٣)

بەڵکو لە فەڕڕی طەیبە کە طیبی پەیەمبەرە
ساکن ببێ گەڕۆڵییی ئەو کەلبە بێ فەڕە (١٤)

★ ★ ★

دا (عم) و (گم) : تا . خۆڵی : (چر) و (خا) و (من) : سـیره . (ك) و (تۆ) و (عب) و (اح) : سیر . بەداخەوە مەعنای هیچکام لەم دوو وشەیەمان بۆ ڕاست نەکرایەوە و بۆ (سێر)ی بەمەعنا (تێر) و (سەیر)ی بەمەعنا (ڕۆیشتن)یش دەستیان نەئەدا .

لەو خاکی ئەفخەرە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : لەو خاکی فەخرەدا . هەموو (چن) و (عم) و (کم) و (گم) : هەمووی .

(١٣) کهف الانام : ئەشکەوتی پەناگای خەڵك . هیجرەت : کۆچ . ئەصحاب : یاران . ڕوقوود : خەو ، ڕاکشان . قیطمیر : ناوی سەگەکەی ئەصحابولکەهفە .

نالی لەم بەیتەدا بە ئیقتیباس لە سەرگوزەشتەی (اصحاب الكهف)ەوە کە حەوت کەسی مەسیحی بوون ، بەر لە هاتنی ئایینی ئیسلام ، لە سەردەمی دەقیانوسدا ، لە ترسی بتپەرستان پەنایان بردووەتە ئەشکەوتێك و لەوێ خەویان لێکەوتووە ، پاش سێصەد ساڵ خەبەریان بووەتەوە ، هەروەها بە ئیقتیباس لە کۆچکردنی ئەصحابەی پێغەمبەرەوە بە شەو بە شەونوخونییەوە لە مەککەوە بۆ مەدینە ، ڕوو دەمی ئەکاتە پێغەمبەر و پێی‌ئەڵێ ئەی ئەوکەسەی کە وەك ئەشکەوتی پەناگای هەموو ئادەمیزادی نەك تەنها هیی (اصحاب الكهف) و ، ئەصحابە شەونوخونی کێشەکانت کۆچیان کردە لات ، کە ئەوان وەك (اصحاب الكهف) نەبوون خەو بییان باتەوە بە لادا ، نالی بکە بە خۆڵی بەرپێی خزمەتکاری سەگی بەردەرگای خۆت . .

کهف الانام (چن) و (« پەراوێزی » ك) : کهف الامان .

(١٤) واتە : بەڵکو ، لە فەڕ و بەرەکەتی مەدینەوە کە جێگای بۆنی خۆشی تۆیە ، گەڕۆڵیی ئەو سەگە گەڕاڵە بێ‌فەڕە دامرێتەوە و چاك ببێتەوە .

مەشهوورە سەگی گەڕۆڵ خۆی لەناو گڵدا ئەگەوزێنێ بۆئەوەی ئالۆشی

پەیغامبەر و حەبیبی خودا ، (خاتَمُ الرُّسُل)
ڕەوضەی لە ئەرض و سایە لەسەر چەرخی ئەخضەرە (١٥)

قەت سێبەری دەبێ لەسەر ئەم ئەرضە فانییە
ئەو تاقە نەخلی عەرشە کە طوبایی سێبەرە ؟! (١٦)

دابمرێتەوە و چاك ببێتەوە .

گەڕۆڵییی ئەو کەلبە (عم) و (گم) : لە غەم دڵی ئەم بەندە. ئەو : (عب) و (من) : ئەم .

(١٥) پەیغامبەر : پەیامبەر ، پێغەمبەر . سایە : سێبەر . چەرخی ئەخضەر : ئاسمانی سەوز .

نالی لەم بەیتەوە ئەکەوێتە تەعریفکردن و پیاهەڵدانی پێغەمبەر (د. خ) و ئەڵێ : پێغەمبەر ئەوکەسەیە کە نامەی خوای هێناوە بۆ ئادەمیزاد و خۆشەویستی خوایە و دوا ئەڵقەی ڕیزی پێغەمبەرانە ، مەرقەدی لە زەویدایە ، تیا ڕاکشاوە ، کەچی بە ڕاکشاوییشەوە سەری ئەوەندە بەرزە بەسەر ئاسمانی سەوزدا سێبەری کردووە .

پەیغامبەر و (عم) و (من) : پەیغامبەری . سایە لەسەر (ت) : سایەیی سەر . (اح) : سایە سەری .

(١٦) فانی : فەوتاو . نەخل : دار خورما . طوبا : شجرة الطوبى ، درەختی طوبا ، درەختێکە لە بەهەشتدا .

لە کتێبەکانی سیرەتی پێغەمبەردا نوسراوە کەوا پێغەمبەر سێبەری نەبوە . نالییش بیری ئەم بەیتەی لەو وتەیە وەرگرتووە و ئەڵێ : پێغەمبەر ئەو دار خورمایەیە کە وا لە عەرشی خوادا و ئەوەندە پایە بڵندە تەنانەت درەختی (شجرة الطوبى)ی بەهەشتیش لەژێر سایەی ئەودایە ، ئیتر ئەوێ کە پایەی ئەوەندە بڵند بێ ، چۆن ئەبێ سێبەری لەم دنیا سەرەنجام فەوتاوەدا هەبێ ، چونکە ئەگەر سێبەری هەبێ ، دیارە سێبەرەکەی بەسەر زەوییەوەیە و ، کە زەوێ فەوتا ئەبێ سێبەرەکەی ئەویشی لەگەڵدا بفەوتێ و ، ئەوەش لەگەڵ شان و شکۆی ئەودا ناگونجێ .

دەبێ (عم) و (کم) و (من) : ئەبێ . ئەرضە (چر) و (تو) و (عب) و (خا) : خاکە .

ئەو سێبەرە کە قوببەیی فیردەوسی باقییە
ئەو سێبەرە کە خێوەتی صەحرایی مەحشەرە (١٧)

ئەو سێبەرە کە عالەمی عولویێ لە نوورییە
شەمس و نوجوم و هەرچی لەواندا موقەڕڕەڕە (١٨)

ئەو سێبەرە کە مەظهەری حوببی خودایییە
کەنزی موطەلسەمی نەظەری حەییی ئەکبەرە (١٩)

جێ بازی مەقدەمی شەوی قەدر و مەعاریجی
سەربانی عەرش و کورسی‌یو جوبریلی شەهپەڕە (٢٠)

---

(١٧) قوببە : گومەز . فیردەوس : بەهەشت .

واتە : سێبەری پێغەمبەر ئەو سێبەرەیە کە بووە بە گومەز بەسەر بەهەشتی هەرگیز نەفەوتاوەوە و ، بووە بە دەوار بەسەر ئەو هەموو خەڵکەدا کە لە بیابانی مەحشەردا کۆئەبنەوە لە ڕۆژی قیامەتدا ، ئیتر سێبەری وا چۆن بۆ ئەم دنیایە ئەشێ و چۆن لەوانەیە بفەوتێ ؟!

(١٨) عالەمی عولویێ : جیهانی باڵا ، مانگ و خۆر و ئەستێرەکان . نوجوم : ئەستێرەکان . موقەڕڕەڕ : بڕیار دراو . جێ‌گیر کراو .

واتە : سێبەری پێغەمبەر ئەو سێبەرەیە کە ڕۆژ و ئەستێرەکان و هەرچییان تیایە ، لە تیشکی ئەو پەیدا بوون .. چەند جوانە سێبەر کە خۆی نەبوونی ڕووناکییە ، ببێ بە سەرچاوەی هەموو ڕووناکییەك .

ئەو سێبەرە (کم) و (من) و (تۆ) و (عب) : ئەو سێبەرەی .

(١٩) مەظهەر : شوێنی دیاریدان . کەنزی موطەلسەم : گەنجینەی تەلیسماوی . نەظەر : تەماشا . حەییی ئەکبەر : ئەوەی نامرێ و لە هەموو کەسێ و لە هەموو شتێ گەورەترە ، خودا .

واتە : سێبەری پێغەمبەر مەیدانی دەرکەوتنی خۆشەویستیی خوایە بۆی و ، ئەو گەنجینە ئەفسووناوییەیە کە بەر بۆ ڕوانینی لوتفی خوا کەوتووە .

حوببی (چن) : لوطفی . (ت) و (ك) و (اح) : سیڕڕی .

(٢٠) مەقدەم : هاتن . شەوی قەدر و مەعاریج : شەوی ڕێزلێ‌گرتن و سەرکەوتن بۆ ئاسمان . شەهپەڕ : شاپەڕ .

دنیای چلۆن دەوێ کە بە قەد هیممەتی نەکرد
ئەم خەلعەتە کە ئەتڵەسی نۆ چەرخی ئەستەرە (٢١)

واتە : ئەو شوێنەی پێغەمبەر لە شەوی ڕێز لێ‌گرتن و سەرکەوتنا بۆ ئاسمان هەنگاوی بۆ هەڵهێنایەوە ، سەربانی عەرش و کورسی و سەرشانی جوبرەئیل بۆ کە لەناو فریشتەکانا وەك (شاپەڕ) وایە لەناو پەڕەکانی پەلەوەرەکاندا .

وشەی (سەرشان)مان لەوەوە هێناوە کە لە شەوی میعراجدا جوبرەئیل لەگەڵ پێغەمبەردا بووە، بەڵام ئەو تادوایی لەگەڵی نەماوەتەوە. لەو شوێنەیدا کە بۆی دیاری کراوە وەستاوە و پێغەمبەر بەتەنها خۆی ڕۆیشتووە و سەرکەوتووە و جوبرەئیل لەخواریەوە ماوەتەوە ، کەواتە سەرشانی کەوتووەتە ئاستی ژێرپێی پێغەمبەرەوە .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بە ڕازی میعراج . لەبەرئەوە مەبەست لە (شەوی قەدر) گەیاندنی مەعنای (ليلة القدر) نییە کە شەوە تاکەکانی سێ‌یەکی سێهەمی مانگی ڕەمەزانە . بەڵام دیسان دانانەکەی لەگەڵ وشەی (مەعاریج) کە ئیشارەتە بۆ (شەوی میعراج) شتێکی جوانە .

جێ (چر) و (عب) و (من) : جێی . بازی (چر) و (عب) و (تۆ) باز و . (چن) : باز . بۆ (باز و) و بۆ (بازی)یش دەست ئەدا . شەوی قەدر و (چن) و (ت) و (ك) و (تو) و (اح) و (خا) : شەوی قەدری .

(٢١) خەلعەت : خەڵات . ئەتڵەس : جۆرە قوماشێکە . نۆ چەرخ : حەوت ئاسمانەکە و مانگ و ڕۆژ . ئەستەر : مەعنایمان بۆ ساغ نەکرایەوە . لەوانەیە صیغە موبالەغەی (ستر) بێ واتە ئەوەی پتر داپۆشێ .

واتە : پێغەمبەر دنیای چۆن ئەوێ ، لەکاتێکا کە خوا قوماشی ئەتڵەسی هەر حەوت ئاسمانەکە و مانگ و خۆری کرد بە خەڵاتی ، کەچی هێشتا کورت و تەسکتر بۆ لەوەی بە بەری هیممەتی بەرزی ئەودا بێتەوە .

سەرچاوەی بیری ئەم بەیتە لەوەوە هاتووە کە سیرەت نۆسان نۆسیویانە خوا لە شەوی میعراجدا پێغەمبەری کرد بە سەرپشك ، لە سامان و دارایی دنیا چیی ئەوێ هەڵیگرێ بۆ خۆی ، بەڵام ئەو هیچی نەویست و تەنها داوای پایە بڵندیی ئەو دنیای کرد .

دەوێ (من) : ئەوێ . ئەم (چر) و (خا) : ئەو . نۆ (چر) و (کم) و (من) و (خا) : نەو . ئەستەرە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ئەخضەرە . ئێمە (ئەستەرە)مان دانا چونکە (ئەخضەرە) جارێکیتریش وتراوە .

تەشبیهی حوسنی فائیقی ، ئاخر ، بە چێ بکەم !
نوری سونوحی طەلعەتی صەد لەوحی ئەنوەرە (٢٢)

مەعلومە چونکی جەمعی ڕوسول موقتەبیس لەون
یوسف یەکێ لەوانە کە سەرلەوحی دەفتەرە (٢٣)

گوفتاری نۆشی شاهیدی صەد شەهدی فائیقە
ڕوخساری خۆشی (اَظْهَرُ مِنْ) شەمسی ئەنوەرە (٢٤)

---

(٢٢) سونوح : لاکردنەوە . طەلعەت : ڕو . لەوح : هەر شتێکی پانتایی‌دار . ئەنوەر : ڕوناکتر .

واتە : نازانم جوانیی لەڕادەبەدەری ئەو بە چێ بشوبهێنم . تەنها تیشکی لاکردنەوەیەکی ڕوی ئەو ، ئەوەندەی صەد تەختەی زۆر ڕوناك ڕۆشنە .

(٢٣) موقتەبیس : ئەوەی (قەبەس) وەربگرێ . قەبەس : دەسەچیلە ، چەپکێك پوش یا چیلکە بنرێ بە ئاگرێکەوە تا داگیرسێ و ببرێ لە شوێنێکیتر ئاگری پێ بکرێتەوە .

واتە : ئەوەی کە وتم ڕاست و ئاشکرا و دیارییە ، چونکە هەمو پێغەمبەرەکان نوریان لە نوری پێغەمبەرەوە وەرگرتووە و ، یوسف کە ناوی لە ڕیزی پێشەوەی دەفتەری جوانان‌دا نوسراوە ، یەکێکە لەو پێغەمبەرانە .

کە (ك) و (اح) : لە .

(٢٤) نۆش : ئەوەی خواردنەوەی خۆش و بێ‌گرێ بێ . شەهد : هەنگوین .

واتە : قسەی لەگوێدا خۆش و بێ‌گرێی ، بۆ ئەوە ئەشێ شایەتیی شیرینێ بۆ صەد هەنگوینی زۆر چاك بدات . ڕوخساری خۆش و باشیشی لە ڕۆژی ڕوناك ئاشکرا و دیاریترە .

ئەشگونجێ (شاهید) بە (یار) مەعنای لێ‌بدرێتەوە و ، بەوپێیە مەعنای نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە بەم‌جۆرە بێ کەوا : قسەی لەگوێدا خۆش و بێ‌گرێی ، وەك یار و مەعشوقە وایە بۆ صەد هەنگوینی زۆر شیرین . واتە : تەنانەت هەنگوینیش بەو شیرینییەی خۆی دڵی لە شیرینیی ئەو ئەچێ .

لەنێوان (نۆشی) و (خۆشی)دا جیناسی لاحیق و، لەنێوان (شاهیدی) و

ئەو شاهی ماهی میسرە ، ئەهالیٚ لە ڕێی سوجوٗد
قورئان دەڵێ کە بەندە ئەمەو بەندە پەروەرە (٢٥)

ئەو دێ دەبا بە کەشمەکەش ، ئەم دێ دەبا بە لوطف
ئەو شاهی دڵبەرە ، نە شەهەنشاهی دڵدەرە (٢٦)

(شەهدی)دا جیناسی ناقیص هەیە .

نۆش و خۆش (« پەراوێزی » چر) و (خا) : نۆشە و خۆشە .

بەڕای ئێمە جێگای ڕاستەقینەی ئەم بەیتە لەپێش بەیتی پێشووەوەیە.

(٢٥) ماه : شار (وشەیەکی کۆنی زمانی پەهلەوییە) . سوجوٗد : جەمعی (ساجید)ە واتە سوجدەبەر . ئەمەو : ئەم ، ئەو .

واتە : حەزرەتی یوٗسف پادشای وڵاتی میسر بوٗ و خەڵکی لەڕێگادا ئەوەستان ڕیزیان ئەبەست و سوجدەیان بوٚ ئەبرد ، بەپێی فەرموٗدەی قورئان بەندە و زەڕخڕیدی عەزیزی میسر بوٗ . ئەمیش ، واتە پێغەمبەری موسوڵمانان ، بەندە پەروەر بوٗ ، هەرچیٚ بەندەیەکی دەستکەوتایە ئازادی ئەکرد . کەواتە ئەمە یەکێکە لە نیشانەکانی گەورەیی پێغەمبەری ئیسلام لەچاو حەزرەتی یوٗسفدا .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بوٚ بەسەرهاتەکەی یوٗسف کە براکانی بردیان خستیانە ناو بیرێك و هاتنەوە بوٚ ماڵ بە باوکیان وت کەوا یوٗسف گورگ خواردی و ، پاشان کاروانچیٚ لەناو بیرەکەدا دوٚزییانەوە و بردیانە میسر لەوێ فروٚشتیان و عەزیزی میسر کڕیی بوٚ خزمەت کردنی ژنەکەی خوٚی .. تاد .

لەنێوان (شاە) و (ماە)دا جیناسی لاحیق و تەناسوب هەیە .

لە ڕێی : ئەمە تێکستی (چر) و (عب)ە . نوسخەکانیتر هەموٗ نوٗسیویانە : (لە ڕێ) ، بەڵام دیارە مەبەستیان (لە ڕێی)ە و ڕێنوٗسیان ناتەواوە . ئەمەو ـ ئەم ، ئەو ـ : ئەمە تێکستی (چر) و (تو) و (خا)یە . (چن) و (ك) و (عب) : بەندە ئەم و ، واتە واوەکە واوی عەطف بێت . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : بەندەیی ئەم . (ت) و (اح) : بەندە ئەم و یا بەندە ئەمەو ـ ئەم ، ئەو ـ .

(٢٦) واتە : حەزرەتی یوٗسف دێ بە کێشمەکێش دڵی خەڵك ئەبا بوٚ خوٚی و ، پێغەمبەری موسوڵمانانیش دڵی خوٚییان ئەداتیٚ و بە قسەی خوٚش دڵیان

ئەفرادی مورسەلین هەمۆ یەك ڕازە ، ئام کەلام
لەم جێگەدا بزانە موقەددەم موئەخخەرە (٢٧)

شوبهەی نییە کە شەمس و قەمەر سێبەری ئەون
نیسبەت بە هەردو وەجهی وەکو نور و سێبەرە (٢٨)

ڕائەکێشێ . بەڵێ ، حەزرەتی یوسف شای دولبەرانە و وەك پێغەمبەری ئێمە شای دڵدەران نییە .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە ئیشارەتە بە کێشمەکێشەکەی نێوان زولەیخای ژنی عەزیزی میسر و حەزرەتی یوسف کە ئایەتی « وَهَمَّتْ بِهِ وهَمَّ بها ، لولا انْ رأى بُرْهانَ رَبِّه » باسی لێ‌ئەکا . نیوەی دوهەمیشی ئیشارەتە بە دو ئایەتی « وَاِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ » و « لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ » لە باسی خو و ڕەوشتی پێغەمبەردا .

دەبا ـ هەردوکیان ـ (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ئەبا . (چر) و (ت) و (اح) : دەبێ .

(٢٧) ڕاز : قسە . ئام‌کەلام : هاودەنگ . موقەددەم : پێش‌خراو . موئەخخەر : دواخراو .

واتە : یەکە یەکەی پێغەمبەران هەمو یەك قسە و هاودەنگن کەوا ئەبێ بزانرێ لەو شوێنەدا کە پێغەمبەران هەمو کۆبنەوە ، ئەوەیان ئەکەوێتە پێشی هەمویانەوە کە لەپاشی هەمویانەوە دێ .

یەك‌ڕازە ئام کەلام («پەراوێزی» چر) : یەك زارە ، ئەم کەلام . مەعنای بەیتەکە بەم‌جۆرە وای لێ‌دێتەوە کەوا یەکە یەکەی پێغەمبەران هەمو بریتین لە زمانێك و پێغەمبەری ئیسلامیش قسەی ئەو زمانەیە ، ئەمەش بۆیە وایە چونکە لە مەیدانێکا کە پێغەمبەرانی هەمو تیا خڕبوبنەوە ، ئەوەیان ئەکەوێتە پێشی هەمویانەوە کە لەپاش هەمویانەوە هاتبێ . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : یەك ڕاز و هەم‌کەلام .

(٢٨) واتە : گومان لەوەدا نییە کە ڕۆژ و مانگ سێبەری پێغەمبەرن چونکە ڕۆشنایی بەوپێیە کە سێبەری نییە ، سێبەرەکەی ئەبێ ڕۆشنایی بێ و ، ڕوی پێغەمبەر بەنیسبەت هەرکام لە ڕۆژ و مانگەوە وەکو ڕۆشنایی وایە لەگەڵ سێبەردا .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بە حەدیثی قودسیی (لَوْلاكَ ، لَوْلاكَ ، لَما

بورهانە صورەتی بەشەریێ چونکە نورە ، نور
بێ ظیللە ، ماسیوای بە دوو نیسبەت موعەببەرە (٢٩)

واقیف بە هەرچی کەتمی خەبایایی ماضییە
عالیم بە هەرچی دێت و دەبێت و موقەددەرە (٣٠)

ئەو ڕووی لە کەعبە ، کەعبە بە ڕووی ئەو موشەڕڕەفە
یەعنی جەبینی قیبلە وو میحراب و مینبەرە (٣١)

★ ★ ★

خَلَقْتُ الافـلاك) ، واتە : ئەگــەر تۆ نەبوویتایە ئاســمانەکانم دروست نەئەکرد .

شوبهەی (ت) و (تو) و (عب) و (اح) : شوبهە .

(٢٩) بورهان : بەڵــگە . صورەتی بەشــەریێ : وێنەی ئادەمیــزاد . ظیلل : سێبەر . ماســیوای : لەو بــەولاوە . موعەببەر : تەعبــیر لێدراوە ، ڕوونکراوە .

ماسیوا (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ماسیوای .

(٣٠) واقیف : ئاگادار . کەتم : شاردنەوە . خەبایا : شاردراوە .

واتە : پێغەمبــەر ئاگادارە لــە هەرچیێ ڕاز و نهێنیــی شاردراوەی ڕابوردووە و ، هەرچییش لەمەولا ڕوئەدا بە هەموی ئەزانێ .

ئەمەی نالیێ ئەیڵێ ، مەگەر لە چوار چێوەی زیادەڕەویی شاعیرانا جێی بکرێتەوە ، ئەگینا لەگــەڵ ڕێبازی ئایین‌دا یەك ناکــەوێ و ، بەگوێرەی ئایینی ئیسلام هەر خوا هەیە سنووری ئاگاداریی ئەوەندە بەدەرەتان بێ . موقەددەرە (تو) : موقەڕڕەڕە .

(٣١) جەبین : تەوێڵ .

واتە : خەڵك لەبەر پیرۆزیێ ڕوو ئەکەنە کەعبە و لە نوێژدا ئەیکەن بــە قیبلەی خۆیان و پێغەمبەریش لە ژیانیا هەروا بووە و ئیستاش لە قەبرا هەر ڕوو لە قیبلەیە ، بەڵام ڕاستەکەی کەعبە بە ڕوو تێکردنەکەی پێغەمبەر شەرەفمەند بووە ، چونکە ئەگەر کەعبە تەنها قیبلە بێ ، پێغەمبەر تەوێڵی قیبلەیە و برۆکــانی میحرابی مزگەوتن و نێوان برۆکــانیشی مینبەری مزگەوتەکەیە .

با بێینە سەر وەجاهەتی قەدری لەکن خودا
بۆ عاصییان لە مەغفیرەت و صەرفی مەغفیرە (٣٢)
ڕەحمەت بە حوسنی صوورەتی ئینسان ظوهووری کرد
(خَیْرُ الْبَشَر) لەقەب بە شەفاعەت موبەششەرە (٣٣)

لەنێوان (کەعبە) و (قیبلە) و (میحراب) و (مینبەر) و ، لە کۆکردنەوەی (ڕوو) و (جەبین)دا تەناسوب هەیە .

بە ڕووی ئەو (تو) : بە ڕوویی .

(٣٢) وەجاهەت : شوێن و پایە . عاصییان : گوناهباران . مەغفیرەت : لە گوناه خۆشبوون . صەرفی مەغفیرەت : جێبەجێکردنی لێخۆشبوونەکە .

واتە : پاش باسی گەورەیی پێغەمبەر ، با بێینە سەر **باسی ڕێ و شوێنی پایەی لای خوا بۆ داوای لێبووردنی گوناهباران و لێبووردنی خوایش لەوان .**

وەجاهەتی (عم) و (کم) و (گم) و (اح) و (من) : وەجاهەت و . (ت) و (ك) و (تو) و (عب) : وەجاهەت . (وەجاهەت و) و(وەجاهەتی)یش هەڵئەگرێ . قەدری (عم) و (کم) و (گم) و (من) : قەدرت . مەغفیرەت و (ت) و (ك) و (اح) : مەغفیرەت . (مەغفیرەت و) و (مەغفیرەتی)یش هەلئەگرێ .

(٣٣) حوسنیصوورەت : جوانیی شێوە . خیر البشر : چاترینی ئادەمیزاد . موبەششەر : مژدە پێدراو .

واتە : ڕەحمەتی خوا بۆ بەرەی ئادەمیزاد لە شێوەی جوانی ئادەمیزاددا دەرکەوت کە پێغەمبەرە . پێغەمبەرێ کە لەقەبی چاترینی ئادەمیزادی هەیە ، مژدەی ئەوەی دراوەتێ کە شەفاعەت بۆ گوناهبارانی ئوممەتەکەی ئەکا و خوایش لێیان خۆش ئەبێ .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بە ئایەتی (وَ ما اَرْسَلْناكَ اِلاّ رَحْمَةً لِلْعالَمینَ) . واتە : تۆمان بە هیچ جۆرێ نەناردووە بەوە نەبێ کە ڕەحمەتی بۆ هەموو جیهان .

صوورەتی (عم) و (کم) و (گم) : سیرەتی . لەقەب : (عم) و (گم) : کەوا . موبەششەرە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : موخەییەرە .

موژده لە عاصییان کە ئەو ئیقبالی ڕەحمەتە
ئیسمی ڕەحیم و غەوث و شەفیع و موخەییەرە (٣٤)

★ ★ ★

ئەی شەمسی مایە پەروەر و ئیکسیری قەلبی خاك !
بنوارە حاڵی هالیکی ئەم خاکە ئەحقەرە (٣٥)

---

(٣٤) ئیقبـال : ڕۆکـردن ، هاتـن . غـەوث : فریـادڕەس . شـەفیع : شەفاعەتکەر : موخەیەر : سەرپشك . ئارەزۆ دراوە دەست .

واتە : مژدە بێ لە گوناهبـاران کەوا هاتنـی پێغەمبەر واتـە هاتنی ڕەحمـەتی خوا . پێغەمبـەر ، لەبەرئـەوە کە ڕەحمـەتی خوایـە بـۆ موسوڵمانان ، ناوی (بەڕەحم) ە و (فریادڕەس) و (شەفاعەتکەری ڕۆژی قیامەت) و (ئارەزۆ بەدەست) بـۆ ڕزگارکردنی هەرکەس کە بییەوێ .

غەوث و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : غەوثە .

(٣٥) مایە پـەروەر : ئەوەی کە مـاددەکان پـەروەردە ئەکـات . ئیکسـیر : زاراوەیەکی کیمیایی کۆنـە ، بە گەوهەرێك وتراوە چییـەتیی تەنێکی گۆڕیوە بە چییەتییەکیتر ، وەك ئەوە کە جیوە بکا بە زیو و مس بکا بە زێڕ .. تائیستا لە زانستدا شتیوا نەدۆزراوەتەوە . قەلب : گۆڕین . هالیك : فەوتاو . ئەحقەر : زۆر سوك و بێبایەخ .

واتە : ئەی پێغەمبەرێ کە وەك ڕۆژی مایـە پەروەردەکەر وایت بۆ پەروەردە کردنی دەروونی خەڵك و ، ئەی ئەوکەسەی وەك ئیکسیر وای ، خاك وەرئەگێڕیتەوە و ئەیکەی بە زێڕ ! سەیرێکی حاڵی فەوتاوی منیش بکە کە ئەوەندەی خاك بێبایەخ و سوکم ، پاکم کەرەوە لە چڵکی گوناە و بمکە بە زێڕ . یان سەیرێکی حاڵی فەوتـاوی ئەم وڵاتە بێبایەخە بکە و بیکە بە وڵاتێکی پیرۆز و پایە بڵند .

بە بۆچوونی ئێمە وشـەی (هالیك) هەڵەی نوسیارانـە و ڕاستەکەی (حالیك) بووە واتە تاریك .

پـەروەری (چن) و (اح) : پـەروەر و . (ت) و (ك) و (تو) و (عب) : پەروەر . بۆ (پەروەر و) و (پەروەری)یش دەستئەدا . ئەم (تو) : ئەو .

حیفظت شه‌بان و ، ئێمه ڕه‌مه و ، ئه‌و له‌عینه گورگ
ئه‌م نه‌فسه گورگه مێشه له‌گه‌ڵ ئه‌و به‌د ئه‌خته‌ره ، (٣٦)

دائیم له جه‌نب و خوار و که‌میندا به ڕۆژ و شه‌و
بۆ فرصه‌ته له ڕێگه‌یی ئیمانی ئه‌م مه‌ڕه (٣٧)

ئێمه به‌قیعی غیره‌تی تۆمان حه‌ظیره‌یه
ئه‌م نه‌فسه گورگه مێشه شه‌یاطینی عه‌سکه‌ره (٣٨)

---

(٣٦) شه‌بان : شوان . ڕه‌مه : ڕه‌وگ ، گه‌له . له‌عین : مه‌لعون ، دوور له ڕه‌حمه‌تی خودا . گورگه‌مێش : گورگ له پێستی مه‌ڕدا . به‌د ئه‌خته‌ر : به‌د ئه‌ستێره ، چاره شووم .
مه‌عنای ئه‌م به‌یته و به‌یتی پاشه‌وه‌ی پێکه‌وه‌ده‌ێ .
شه‌بان (چن) و (گم) : شوان . ڕه‌مه و (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) : ڕه‌مه .

(٣٧) جه‌نب : لا ، ته‌نیشت . خوار : نزم . که‌مین : سپێر ، ئه‌و شوێنه‌ی تفه‌نگچی خۆی تیا حه‌شار ئه‌دا بۆ ته‌قه .
واته : ئه‌ی پێغه‌مبه‌ری خودا ! پارێزگاریی تۆ شوانی ئێمه‌یه و ، ئێمه‌یش مێگه‌لین و ، شه‌یتانیش وه‌ك گورگ وایه له مه‌ڵاسدایه و ، نه‌فسی به‌دکرداریش که وه‌ك گورگه له پێستی مه‌ڕدا ، بووه به دزده‌سه‌کی شه‌یتانی شووم و ، له‌گه‌ڵ ئه‌ودا شه‌و و ڕۆژ له لاوه و له خوار و له سپێردا خۆی مات کردووه بۆ فرسه‌تێ ئه‌گه‌ڕێ بتوانێ ڕێگه به مه‌ڕی ئیمانمان بگرێ و له خشته‌مان به‌رێ و بیبا .
له کۆکردنه‌وه‌ی (شه‌بان) و (ڕه‌مه) و (گورگ) و (گورگه‌مێش)دا ته‌ناسوب هه‌یه .
جه‌نب و خوار و (چن) : جه‌نبی خوار و . (عم) و (کم) و (گم) : جه‌نبی خواری . (ت) و (ك) و (تو) و (اح) : جه‌نب خوار . هه‌رکام له دوو وشه‌که بۆ ئه‌وه ده‌ست ئه‌ده‌ن (و) یا (ی)یان له‌سه‌ر دابنرێ . (عب) و (من) : جه‌نب و خواری .

(٣٨) به‌قیع : جنة البقیع . حه‌ظیره : په‌چه ، مۆڵگه .
واته : شوێنی حه‌سانه‌وه و مۆڵگه‌ی مێگه‌لی ئێمه ، به‌قیعی غیره‌تی تۆیه و ئێمه له په‌نای غیره‌تی تۆداین . نه‌فسی گورگ ڕه‌وشتیشمان که له پێستی مه‌ڕدایه ، شه‌یتانه‌کان جه‌ندرمه و سه‌ربازینی ، جا ئه‌گه‌ر

خۆی کردووە بە گەورەوو قەڕڕاڵی موڵکی تەن
پشت و وەزیری ئەو سەگە دەججالی ئەعوەرە (٣٩)

قوربان ! دەخیلی حەلقەیی شوبباکی ڕەوضەتم
سێ ئیلتیجام هەیە ، کە لەگەڵ ئەو دووەم شەڕە (٤٠)

پەنامان نەدەی ئەفەوتێین و ئەخورێین .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا نییە .

حەظیرە : لە هەمـوو نوسخەکانی بەردەستمانا نوسرابو (خەطیرە) . ئاشکرایە نوسیارەکان یا پەنجەیان باش دانەناوە و نوختەکە لای‌داوە ، یا مەعنای وشەکەیان نەزانیوە .

لەنێوان وشـەی (حەظیرە) و (عەسـکەر)دا تەناسوب هەیـە چونکە (عەسکەر)یش لە (حەظیرە)دا ئەحەوێنەوە .

(٣٩) قـەڕڕاڵ : قـەڕاڵ ، پادشا . پوشـت : پشت و پەنـا . دەججـال : هەڵخەڵەتێن و درۆزن . کابرایەکی ساختەچییە بەر لە قیامەت پەیدا ئەبێ و خەڵـکێکی زۆری پێ هەڵئـەخەڵەتێ و پاشان لەسـەر دەستی موحەممەدی مەهـدیدا ئەکـوژرێ ... ئەڵێن یەك چاویشـی هەیە . ئەعوەر : یەك چاو .

واتە : نەفسی بەدکردار بووە بە پادشای وڵاتی لەشم و ئەندامەکانی لەشم گشت بە ئارەزوی ئەو ئەجوڵێنەوە و کردارم هەموو بە ئارەزوی ئەوە . شەیتانی کوێری مەلعونیش کە وەك دەججاڵ وایە ، پشت و پەنا و ڕاوێژکەر و وەزیریەتی .

نالی مەبەستی بووە وشەی (پوشت) کە جاران بە (پشت) ئەنوسرا و بۆ (پشت)یش و بۆ (پوشت)یش دەستئەدا ، مەعـنای هەردو وشەکە بگەیەنێ .

پشت و وەزیـری (چر) و (خا) و (اح) : پوشـتی وەزیری . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : پشتی وەزیری . (عب) : پشت وەزیر . بۆ هەمو ئیحتیمالەکان دەست ئەدا .

(٤٠) دەخیل : پەنا-هاواردو . شوبباك : پەنجەرە . شیش‌بەند ، چوارچێوەیەکی ئاسنی تان‌وپۆیی کون‌کونی سەر بەرەڵلایە ، بەسەر قەبری پیاوچاکانیەوە دائەمەزرێنن بۆئەوەی کەس پێ نەنێتە سەر قەبرەکە خۆی . ئیلتیجا : پەنا ، هاوار . تکا .

ئەووەڵ لە ئیلتیجام ئەوەتە ئەی غەیوری دین
حاضر ببێ لە کەشمەکەش و شۆری غەرغەرە (٤١)

گۆچانی غیرەتت لە ملمدا موعەوذە بێ
تا موژدە دێ کە نوری یەقینم موظەففەرە (٤٢)

واتە : قوربان ! دەسەودامێنی شیش‌بەندی سەر مەرقەدت بم .. پەنام پێ‌هێناوی ، لەگەڵ سەگی نەفس و لەگەڵ شەیتان لە هەرادام ، سێ تکام لێت هەیە ، بگەرە فریام .

تکاکانی لە بەیتەکانی پاشەوەدا ڕۆن ئەکاتەوە .

دووەم (چن) : عاقیبەت . بەمپێیە واتە : سێ تکام هەیە چونکە (ئەگەر هاوار نەهێنمەلات) ئەنجامم لەگەڵ نەفسدا خراپ ئەبێ و عاقیبەت شەڕ ئەبم .

(٤١) غەیور : بەغیرەت . کەشمەکەش : بگرە و بەردە ، کێشمەنکێش . شۆر : هەرا و زەنا . غەرغەرە : کاتی گیانەڵا ، دوا قۆناغی ژیان و سەرەتای مەرگ .

واتە : تکای یەکەمم ئەوەیە لێت ، ئەی خاوەن غیرەت لەئاستی مەسەلەی دینا کە ناتەوێ کەسێ لەوانەی شوێنت کەوتون بێ‌ئیمان بمرێ، لە هەرا و بگرە و بەردەی کاتی گیانەڵا و مالآواییی ئەم دنیایەمدا حازر بی‌و نەهێڵی شەیتان سەلبی سەرەمەرگم بکا . مەشهورە شەیتان لە کاتی سەرەمەرگدا بە هەمو جۆرێ ئەیەوێ بنیادەمی موسوڵمان هەڵخەڵەتێنێ و کارێ بکا بە بێ‌ئیمان کۆچی دوایی بکا .

لە ــ ی یەکەم ــ : ئەمە تێکستی نوسخەی (ت)یە . (چر) و (اح) و (من) : کە . نوسخەکانی‌تر هیچیان دانەناوە ، بەڵام نیوە بەیتەکەی پێ لەنگ ئەبێ . ئەوەتــە (ت) : ئەمەتە . کەشمەکەش و شــۆری (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (تو) و (اح) : کەشمەکەش شۆر . بۆ ئەوە دەست ئەدا کە بۆر یا ژێر بە هەرکام لەدو وشەکە بدرێ .(عم) و (کم) و (گم) و (من) : کەشمەکەشی شــۆر و . (عب) : کەشمەکەشی شــۆر . (خا) : کەشمەکەش و ، کەشمەکەشی شۆری .

(٤٢) موعەوذە : مووعــەوویذە ، شتێ کەپەنای پێ بگــیرێ لە مەترسییەك . یەقین : باوەڕ ، ئیمان . موظەففەر : سەرکەوتو .

نالی پێشان خۆی و هەمــو موسوڵمانانی بە مێگەلێ دانــا کە گورگی

فائیض دەبێ بە نوری نەجاتی حەبیبی حەق
لەو جێگەدا بە کوێریی ئەو خەصمە ئەبتەرە (٤٣)

ڕۆ زەرد و وشك و خائیب و خاسیر ببێ عەدۆ
واصیل ببم بە ڕەحمەتی بارانی ، مەقبەرە (٤٤)

نەفس و شەیتان بییەوێ تێی بەربێ . پێغەمبەریشی کرد بە شوان . وا لەم بەیتەدا غیرەتی پێغەمبەریش ئەکا بە گۆچان و ئەڵێ : تکام ئەوەیە لەکاتی گیانکێشاندا غیرەتت وەك گۆچان لە ملمدا بێ بۆ پاراستن و پەنادانم و ، بەرەڵلاّم نەکەیت و ئاگادارم بێ تا مژدەی ئەوەم لای خواوە بۆ دێ کە نوری باوەڕم بەسەر تاریکاییی بێ باوەڕیدا سەرکەوتووە .

وشەی (موعەوذە) لە نوسخەکانی بەردەستمانا لەبارەی سەر و بۆرەوە بە چەند شێوەی جیا جیا نوسراوە ، بەڵام هەر ئەم شێوەیان ئەگونجێ کە ئێمە لێرەدا هەڵمانبژاردووە .

(٤٣) فائیض : خاوەن فەیض ، بەهرەمەند . خەصم : دوژمن . ئەبتەر . کلك بڕاو .

واتە : دەست لە نالی بەرنەدەی تا لەو شوێنەدا کە خەریکە هەنگاو بۆ ئەو دنیا هەڵئەنێتەوە ، بەکوێراییی چاوی ئەو دوژمنە کلك بڕاوە کە شەیتانە ، لەسەر دەستی خۆشەویستی خوادا کە خۆتی ، بە نوری ڕزگاری ئەگات .

فائیض دەبێ (« پەراوێزی » چر) : فائیز دەبم . لەم نوسخەیەدا لەم شوێنەدا نوسراویشە : «ظب» ، واتە : «ظاهیرا بدل» ، واتە : وادیارە لەبریتییا ئەبێ ئەم وشەیترە دابنرێ . (عم) و (کم) و (گم) : فائیض ئەبێ . ئەبتەرە (ك) و (اح) : بەدفەڕە .

(٤٤) خائیب : نائومێد . خاسیر : دۆڕاندۆ .

واتە : بۆ ئەوەی دوژمن کە شەیتانە نائومێد و زەرەرمەند ببێ و ، منیش بەهۆی بارانی ڕەحمەتی خواوە بگەمە گۆڕستان .

ببێ عەدۆ (چر) و (ت) و (ك) و (اح) : بە بێ عەدەد . مەقبەرە (عم) و (گم) : مەغفیرە .

دۆمینە ئیلتیجام ئەمەتە ئەو دەمەی دەبێ
ئەلواحی ئەلحەدم بە زەنابیلی مەعطەرە ، (٤٥)

تەنگە ئەوا دەبێ کە لە ئەو جێگە تەنگەدا
سائیل نەکیر و عاریف و مەعرۆف و مونکەرە ، (٤٦)

ئیمدادی فەتحی بابی زوبانم بە فەضڵی تۆ
زۆ بێ ، کە ئەووەڵین گوزەری پرد و مەعبەرە (٤٧)

---

(٤٥) دۆمینە : دۆهەم . ئەلواحی ئەلحەد : ئەو تەختە بەردانەی بە لای ئەلحەدی قەبردا هەڵدەسپێررێن . زەنابیل : جەمعی (زەنبیل)ە ، جۆرە سەبەتەیەکی دەستییە میوە و سەوزە و شتیوای تێئەکرێ . مەعطەرە : شوێنی عەتر و بۆنخۆشێ ، دۆکانی عەتارێ .

مەعنای ئەم بەیتە و دۆ بەیتی پاشەوەی پێکەوە دێ .

دۆمینە (چر) و (من) و (خا) : دۆمینی . (عم) و (گم) : دووەم . ئیلتیجام (عم) و (گم) : ڕجام . ئەمەتە (ت) : ئەوەتە . بە زەنابیلی مەعطەرە (چر) و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : بزنابیل معطرە . ئێمە بە (بە زەنابیلی مەعطەرە)مان خوێندەوە ، چونکە لە ڕۆی ڕێنۆسیشەوە دەست ئەدات و مەعناکەشی دێت . (ك) و (تۆ) و (عب) و (اح) و (خا) : بە زەنابیل موعەططەرە . (ت) : وەکو خاکی موعەططەرە .

(٤٦) تەنگە : تەنگانە . نەکیر : یەکێکە لەو دۆ فریشتەیەی لە قەبرا دێنە سەر بنیادەمی گوناهبار بۆ پرسیار لێکردنی . عارف و مەعرۆف : ئەو دۆ فریشتەیەی لە قەبرا پرسیار لە پیاوی چاك ئەکەن . مونکەر : هاوڕێکەی نەکیر .

تەنگە ئەوا دەبێ (چر) و (چن) و (خا) : تەنگاو دەبێ . بەڵام (چر) ئەوەش سەرنجی ڕاکێشاوە کە بەمجۆرە نیوە بەیتەکە دۆ بڕگەی کەم ئەبێ ، بۆیە لەجیاتیی (دەبێ)کە لە پەراوێزا نۆسیویە (دەبم ئەمن ــ ط ب)* واتە : وادیارە ئەبێ (دەبم ئەمن)ی لە جێ دابنرێ .

(٤٧) ئیمداد : یارمەتێ . فەتح : کردنەوە . بابی زوبان : دەرگای زمان .

---

* ط.ب یا طب : یەکێکە لە نیشانەکانی نۆسینی جارانی حوجرە ، لەبنچینەدا (ظ.ب) بووە ، بۆ کورتێ نوختەی (ظ)کەیان لابردووە . واتە : وادیارە ئەبێ ئەمەی لەجێ دابنرێ .

سێمینە ئیلتیجام دەڵێم ئەی غەوثی عاصییان
هاواری بگرە بەردەیی ئاشوبی مەحشەرە (٤٨)

ئەو ڕۆژی ئاخیرەی کە چ ڕۆژی لە دۆ نییە
ڕۆ ترش و قەمطەریر و عەبوس و غەضەنفەرە (٤٩)

مەعبەر : شوێنی پەڕینەوە .

واتە : تکای دۆهەمم ئەوەیە لەوکاتەدا کە لە کەندڕی ناو قەبرەکەمدا ڕامئەکێشن و تەلەبەرد بە لاپاڵی دەرگای ئەڵحەدەکەیدا هەڵئەسپێرن و قەبرەکەم ئەبێ بە دوکان بۆم و تەلەبەردەکان ئەبن بە زەنبیلەی بەدیوارەوە شۆڕکراوەی دوکانی عەتار و ، تەنگانە ئاوا ئەبێ کەوا لەو شوێنە تەنگەدا پیاوی چاك بم یا پیاوی خراپ بم ، فریشتەی پرسیاری تایبەتێ دێنە سەرم ، ئا لەو شوێنەدا کە یەکەم گوزەری پەڕینەوەیە سا بۆ بەهەشت یا بۆ دۆزەخ ، یارمەتیت زۆ بگاتە فریام و ، لە سایەی تۆوە زمانم زۆ بپشکوێ و وەڵامی فریشتەی پرسیارم پێ بدرێتەوە .

پرد و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : پردی . (خا) : پردە .

(٤٨) غەوث : فریادڕەس . عاصییان : گوناهباران . بگرە و بەردە : کینایەیە لە هەرا و ئاژاوە و ئاگا نەبونی کەس لە کەس .

واتە : تکای سێهەمم ئەوەیە ئەڵێم ئەی فریادڕەسی گوناهباران ، وا لە بگرە و بەردەی ئاشوبی ڕۆژی مەحشەردام کە عالەم هەمو سەری لێشێواوە و هەرکەس خەمی خۆیەتی .

لەم بەیتە بەدواوە نالی گەلێ باسی ڕۆژی مەحشەر ئەکا و ئەوجا داوای یارمەتی ئەکا لە پێغەمبەر .

سێمینە ئیلتیجام دەڵێم (چر) و (تۆ) و (عب) و (خا) : سێمینە ئیلتیجای دڵم . (عم) و (گم) : سووەم ڕەجای دڵم . (کم) و (من) : سێمینی ئیلتیجای دڵم . ئەی (عم) و (گم) : ئەمەیە . هاواری (من) : هاوارە .

(٤٩) ئاخیرە : قیامەت . قەمطەریر : دژوار و تەنگ و نالەبار . عەبوس : ناوچاو گرژ . غەضەنفەر : بەسام وەك شێر .

واتە : ئەو ڕۆژی دواییەی کە دواڕۆژی دنیایە و ڕۆژیتری بەدوادا نایەت و هەمیشەیی و نەبڕاوەیە و ، ڕۆژێکی ڕۆترش و لەسەر شان گرانە و وەك شێر بنیادەمی لێ ئەترسێ .

ئەم فەرشە خاكییە دەتەكێنن لە تۆز و گەرد
ئەم عەرشە نۆ صەحیفەیە دەیكەن بە یەك پەڕە (٥٠)

دەنگی فوغان و جۆش و خوڕۆشی جەمیعی خەڵق
گوێ لێرە دەیبیێ ، كە لەوێ گوێ هەمێ كەڕە (٥١)

وەصف كردنی ڕۆژ بە (ڕۆترش) مەجـازە و زیادەڕەوییەكی زۆری تیایە و مەبەست لیی ئەوەیە خەڵك لـەو ڕۆژەدا ئەوەنـدە دێز و مۆن و ڕۆگرژن ، ڕۆژەكەش وای لێهاتووە .

ڕۆژی ((عم) : ڕۆژە . ئاخیرەی (عم) و (كم) و (گم) و (من) : ئاخیرە . ڕۆژی لە دوێ (چن) : ڕۆژێ لە دوی . غەضەنفەرە (چن) : موقەنطەرە . موقەنطەر : ئەوەی باش گرێ درابێ یاخود زۆر ئاڵۆز بێ .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بـۆ ئایەتی (وَ اِنا نَخافُ مِنْ رَبِّنا یَوْماً عَبوساً قَمْطَریراً) . واتە ئێمە ترسی ڕۆژێكـی مۆن و دژوارمـان لە خـوای خۆمان هەیە .

(٥٠) صەحیفە : پەڕە ، چین .

واتە : ئەو ڕۆژی قیامەتەی كە ئەم فەرشە خاكیە ڕەنگـەی زەویی تیا ئەبێتە جۆرە زەوییەكی‌تر و تۆز و گـەردی پێـوە نـامێنێ و ، هـەر نۆ چینەكەی ئاسمان ئەپێچرێتەوە و وەك یەك پەڕە قاقەزی پێچراوەی لێ ئەكرێ .

ئەم بەیتەش ئیشارەتە بە ئایەتی (یَوْمَ تُبَدَّلُ الأرْضُ غَیْرَ الأرضِ وَالسَّماواتُ مَطْوِیاتٌ بِیَمینِهِ) واتە : ئەو ڕۆژەی كە زەوێ ئەگۆڕرێ بە زەوییەكی‌تر و ، ئاسمانەكان بە دەستی ڕاستی خوا پێچراونەتەوە و ، ئایەتی (یَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ) واتە : ئـەو ڕۆژەی ئاسمانەكان ئەپێچینەوە وەك چۆن تۆمار نامە ئەپێچێتەوە .

ئەمـی یەكەمـ(ت) : ئەو . فەرشە (چن) : فەرشی . عەرشە (چن) : عەرشی . نۆ (چر) و (خا) : نەو . دەیكەن (عم) و (كم) و (من) : ئەیكەن . پەڕە : هەمێ نوسخەكان جگە لە « كم » و « گم » : بەڕە .

(٥١) فوغان : هاوار و گریان . دەیبیێ : ئەیبیسێ .

واتە : ڕۆژێكی ئەوەندە سەختە ، هەركەسـی تیا گرفتـاری دەردی خۆیەتی و ، كەس لەبەر مەینەتی خۆی ئاگای لە كەس نەماوە و ، گوێی لە هاوار و فوغانی كەسی‌تر نییە ، كەچی لێرەوە دەنگی گریان و هاواریان ئەبیسترێ .

ڕۆژی قیامەتی (فاذا هم قیام) و ، شەخص
قائیم چەقیوە ، کێلە ، لەسەر خاکی مەحفەرە (٥٢)

ئایا قەد و قیافەیی خۆی بۆ بە کێلی خۆی ،
یا ساقی عەبهەرە کە دو چاوی لەسەر سەرە ! (٥٣)

زیادەڕەوییەکی زۆر جوانە ئەمەی کـە نالی کردویەتی ، بۆ پێشاندانی ڕادەی سەختیی ڕۆژی قیامەت وا ئەنوێنێ (ئێرە) ماوە تا لێرەوە خەڵک گوێیان لە هاوار و فوغانی ئەهلی مەحشەر بێ !

دەنگی (چر) : دەنگ و . (چن) : دیگی ، واتە مەنجەڵی . شوبهاندنێکی جوانە . کە لەوێ گوێ هەمو کەڕە (کم) : کە لەوێ گوێی هـەمو کەڕە . (تو) : کە هەمو گوێ لەوێ کەڕە .

(٥٢) قائیم : بنیادەمی قنج و قیت . مەحفەر : جێگـای چـاڵ هەڵکەنـدن ، گۆڕستان .

واتە : ئەو ڕۆژی قیامەتەی کە ئایەتی (ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخرىٰ فَاِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ) واتە : پاشان جارێکیتر فو کرایەوە بە صوردا و کوتوپڕ ئەبینێ ئەو هەمو مردووانە ڕاست بونەتەوە سەیر ئەکەن ، باسی ئەو ئەکا و ، بنیادەمی ڕاست بووەوەی تیا حەپەساوە ، بەپێوە وەستاوە، ئەڵێی کێلی سەر قەبرە لەسەر خاکی گۆڕستان چەقیوە ، ئاگای لە هیچ نییە .

شەخص (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : خەڵق . مەحفەرە (تو) و (عب) و (من) و (خا) : مەحضەرە . دوریش نییە (مەقبەرە) بوبێ و بە هەڵەی نوسیار گۆڕابێ .

لـە (فَاذا هُمْ قِیـامٌ)دا ئیقتیبـاس لە ئایەتەکە و ، لـە وشەی (شەخص)دا ئیشارەت بۆ ئایەتی (شاخِصَةٌ أبْصارُهُم) واتە : چاویان ئەبڵەق بووە ، کراوە . لەنێوان (قیـامەت) و (قیـام)یشـدا جینـاسی ناقیص هەیە .

(٥٣) عەبهەر . کەڵەگەت و زەلام . نەرگس .

ئەم بەیتەش لەبارەی مەعناوە پەیوەندی بە بەیتی پێشووەوە هەیە . واتە : کەس نازانێ ئەو بنیادەمەی بەسەر خاکی گۆڕستانەوە قنج قنج حۆل و بێئاگا وەستاوە ، چییە ؟ ئاخۆ : قەد و باڵای مردووە ڕاستەوە بووەکە خۆیەتی بووە بە کێلی قەبرەکەی خۆی و نیشانەی بونی خۆیەتی ،

دنیا بووه بە تاوەوو ، صەحرا بە ژیلەمۆ
دنیا دەڵێن کە ئاگرە ، ناری سەمەندەرە (٥٤)

دیوانی گەرمی باری خودایە ، بە پایە عام
ئیصغایی خەڵقە ، ساعەتـێکی عەرضی مەحضەرە (٥٥)

یا شتێکی زەلامی کەڵەگەتی حەپەساوە هیچی لە بنیادەم ناچێ چاوەکانی نەبێ ، کە ئەوانیش پەڕیونەتە تەوقی سەری .. یاخود هەر بەحاڵ گیانی تیایە ، ئەوەندە لەڕ و لاوازە ئەڵێی ساقی نەرگســە و چاوەکانی لەترسا سپێ بوون و وەك چاوی نەرگس بەسەر سەریەوەن . مەشهوورە بنیادەم لە ڕۆژی قیامەتا ، لەترسانا چاوی ئەپەڕێتە تەوقی سەری .

لەنێوان (سەر) و (سەرە)دا جیناس و ، لەنێوان (قەد) و (چاو) و (سەر)دا تەناسوب هەیە .

(٥٤) ژیلەمۆ : خۆڵەمێش کە چینی بنــەوەی ئــاگر بێ . ســەمەندەر : گیان لەبەرێکی ئەفسانەییە ئەڵێن هەر لــەناو ئاگرا ئــەژێ و هێلکــە ئەکا و هەڵیدێنێ و ، ئەگەر بێتە دەرەوە ئەمــرێ !

واتە : ئەو ڕۆژی قیامەتە ڕۆژێکە پلەی گەرمای تیادا بەڕادەیەکە دنیا هەمۆ وەك تاوەی نراوە سەر ئاگری لێ دێ و ، دەر و دەشت هەمۆ ئەبێ بە ژیلەمۆ و بنەکەی ئاگر ئەبێ .. بنیادەمی ئەوڕۆژەش تەنها بە حوکمی ئەوە ئەژین و ناسوتێن کە خاسیەتی سەمەندەریان وەرگرتووە .

بە تاوەوو (« پەراوێزی » چر) : بە تازەوو . دنیا ـــ ی دووەم ـــ(عم) و (کم) و (گم) و (تو) و (عب) و (من) و (خا) : دەریا . دەڵێن (عم) و (کم) و (گم) و (من) : دەڕۆنی . (تو) و (عب) : دەڵێنێ . کە ئاگرە (عم) و (کم) و (گم) و (تو) و (عب) و (من) : ئاگرە . (ت) : کە ئاگر . بۆ (کــە ئاگرە) و (کە ئاگر و) و (کە ئاگری) دەستئەدا . (ك) و (اح) : کە ئاگری . ناری (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (ك) و (تو) و (عب) و (خا) : ماری ؟. (ت) : ماریش ..

(٥٥) بە پایە : بەپێوەیە . عام : خەڵك ، گشتێ . ئیصغا : گوێ شل‌کردن . عەرض : پیشان‌دان . مەحضەر : خزمەت . حوزوور .

لەم بەیتەوە نالی باسی ڕۆژی لێ‌پرسینەوەی خەڵك و ئامادەبۆنی خودا ئەکا بۆئەم داوەرییە و ناردنی هەندێ بۆ دۆزەخ و هەندێ بۆ بەهەشت و ، لەم بەیتەدا باســی بەستنی دادگای خوا و ئامادەبۆنی خەڵــك کراوە بۆ

لایەك (زەبانییە) لە سەروكاری نارە ، نار
(هَلْ مِنْ مَزِیدْ) زوبانیە وەك ماری ئەژدەرە (٥٦)

وەڵام دانەوەی پرس . لە بەیتەكانی پاشەوەشدا دیمەنەكانی‌تری ئەو ڕۆژە پیشان دراون .

واتە : خوا دیوانی گەرمی خۆی بەستووە و خەڵك هەمو بەپێوە ڕاوەستاون گوێیان شل‌كردووە ، كاتی عەرز كردنی سیاهەی كرداری خەڵكە لە حوزوری خوادا .

ڕاست كردنەوەی ئەم بەیتەمان بەزەحمەت بۆ تەواو بو . وشەی (بەپایە) لە هەمو نوسخەكاندا بە (بپای) نوسراوە . وشەی (ئیصفای) تەنها لای (چن) وایە . (چر) و (ت) و (ك) و (تو) و (عب) و (خا) : اصفار . (عم) و (كم) و (گم) و (من) : اصفاری . (اح) اصفار . خودایە (چر) : خودایا . (كم) و (گم) و (من) : خوایە . خەلقە (چر) و (تو) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : خەڵك . (چن) و (عم) و (كم) و (گم) و (ت) و (من) : خەڵق . ئێمە خۆمان بە (خەڵقە)مان نوسییەوە . ساعەتێكی عەرضی مەحضەرە : جیاوازییەكانی نوسخەكان لەم ڕستەیەدا یا هەڵەی ئاشكرا بون یا هیی شێوە نوسینی جارانی فارسییانەیە . ئێمە وای بۆ ئەچین وشەی (ساعەتێكی) لەپێشدا (ساعەتەكەی) بوبێ . بەوجۆرە بەیتەكە ڕەساتر دێ .

(٥٦) زەبانییە : ئەو فریشتانەی بەرپرسی ئاگری دۆزەخن . سەروكار : سەرپەرشتی . نار : ئاگر . هل من مزید : هیی‌تریش هەیە . ڕستەیەكە خوا بەدەم ئاگری جەهەنمەوە ئەیگێڕێتەوە ، كە هەرچەند خەڵكی تێ فڕێ بدرێ هەر تێر نابێ و چاوی لە هیی تریشە بۆی بێنن . ماری ئەژدەر : ئەژدەها ، بەگوێرەی ئەفسانەی كۆن جۆرە مارێكی ئێجگار گەورەیە ئاگر لە دەمیەوە دەرئەچێ .

واتە : لەلایەكەوە پێش‌خزمەتەكانی دۆزەخ خەریكی سەروكاری ئاگری دۆزەخن و پەیتا پەیتا خۆشی ئەكەن و ، ئاگریش بە زوبانی (هَلْ مِن مَزِیدْ ؟) قسە ئەكا و ، وەك ماری ئەژدەر زوبانی دەركێشاوە و بڵێسەی ئاگری شاڵاو ئەهێنێ .

لەم‌بەیتەدا ئیشارەت كراوە بە ئایەتی (یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ : هَلْ امْتَلأتِ ، وتَقُولُ : هَلْ مِنْ مَزِیدْ ؟) واتە : ڕۆژی قیامەت ڕۆژێكە تیا ئەڵێین بە دۆزەخ : پڕ بوی ؟ ، ئەویش وەڵام ئەداتەوە ئەڵێ: هیی‌تریش هەیە ؟ .

لایێکی‌کەش لە جەنەت و ڕیضوان تەدارەکە
حۆریٚ ئەوا بە مونتەظیریٚ دێنە مەنظەرە (٥٧)

ئەشخاصی خاصّە (تَشْخَصُ ابْصارُهُمْ) هەمۆ
(وا نَفسیْ)یانە هەریەکە بۆ خۆی موحەییەرە (٥٨)

لەنێوان (زەبانییە) و (زوبانیە)دا جیناسی موحەڕڕەف و لەنێوان (کار) و (نار) و (مار)دا جیناسی لاحیق و ، لە (هل من مزید)دا ئیقتیباس هەیە.

سەروکاری (چن) : سەرکارو . نارە ، نار (چن) : نار و مار . (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : نار و نار . مزید (چن) : مزیدیٚ* . (ت) : مزیدیە ، بەڵام زیادیی چ (ی)کە و چ (یە)کە ژمارەی بڕگەکانی نیوە بەیتەکە زیـاد ئەکا . زوبانیە : ئەمە تێکستی (ت)یە . (چر) و (چن) و (ك) و (اح) و (خا): هەم زوبانیە ، بەڵام (هەم)ەکە ژمارەی بڕگەکانی نیوە بەیتەکە زیاد ئەکا . (عب) : هەم زوبانەیی . ئەگەر ئەم نوسخەیە (هەم)ەکەی نەبوایە مەعنای (زوبانەیی) باش ئەهات ، هەرچەند (هل من مزیـد) وەستانێکی تیـا ئەبۆ . وەك ماری (چر) و (تو) و (عب) : وەك مار و . (چن) و (ت) و (ك) و (اح)و (خا) : وەك ماری . (عم) و (گم) و (من) : وەکو ماری .

(٥٧) ڕیضوان : دەرگاوانی بەهەشت . تەدارەك : ئامـادە . حۆریٚ : کچانی جوان کە ئامادە کراون بو بەهەشتییەکـان . مونتەظـیر : چـاوەڕوان . مەنظەرە : تەماشا . بەرچاو .

واتە : لە دۆزەخدا ئا وا بۆ کە وتمان . لە لایەکی‌کەشەوە لە بەهەشتدا خۆ ئامادەکردنە بۆ پێشـوازیٚ لیٚ کردنی ئەوانـەی دێنە بەهەشت و ، ڕیضـوانی دەرگـاوانی بەهەشـت حـازر بـووە دەرگـا بکـاتەوە و حۆریٚ دێنە تەماشا ، چاوەڕوانی خاوەنی خۆیانن بە یەکتریٚ شاد ببن ..
ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا نییە .

(٥٨) ئەشخاصی خاصّە : پیاوانی تایبەتیٚ . تَشْخَصُ ابْصارُهُمْ : چاویان ئەبڵەق ئەبیٚ . وا نفسی : هاوار بۆ خۆم . موحەییەر : سەرسام .

واتە : لـەو ڕۆژە بەسـام و شـوم و سەختـەدا تەنـانەت پیاوانی تایبەتییش چاویان ئەبڵەق بووە و هاواری (هـاوار بۆ خـۆم !)یانە و سەرسام بوون نازانن چیٚ بکەن .
ڕستەی (تشخص ابصارهم) لە ئایەتی قورئان ئیقتیباس کراوە .

---

* ئەم نیشانەی (ی)مانە بە پشتیوانیی ئەو کەشیدە بەرەو خوارە داناوە کە (چن) لە ژێری (ی)کەوە نوسیویە و نیشانەی (ی)ی بۆشە لای ئەو .

زێر و زەبەر دەبن بە دو فیرقە ، لە فیرقەتەین
واوەیل و ئیمتیازە کە کێ بێنە کێ بەرە (٥٩)

ئەکثەر کەسینە ، تابیعی بەرد و حەرارەتە
یەعنی وەقودی نارە ، بوخاری موسەییەرە (٦٠)

---

(٥٩) زێر : ژێر . زەبەر : سەر . فیرقە : تاقم . واوەیل : هاوار . ئیمتیاز : جیاوازی .

واتە : ئەو خەڵکە ئەبن بە دوو تاقم ، تاقمێ لە ژێرەوە کە ئەهلی دۆزەخن و تاقمێ لە سەرەوە کە ئەهلی بەهەشتن . لە هەردوو تاقمەکەوە دەنگ دێ ، لە دۆزەخییەکانەوە هاواری (یا وَیلَنا قد کُنا في غَفلَةٍ مِنْ هذا) واتە : قوڕبەسەرمان! ئاگامان لەمە نەبوو ، لە بەهەشتییەکانیشەوە هاواری (امتازوا الیَومَ ایُها المُجرِمونَ) کە بە دۆزەخییەکانی ئەڵێن ، واتە : ئەی تاوانبارینە ئەمڕۆ جوێ ببنەوە . هاوارەکەش بەهۆی ئەوەوەیە کە بانگ ئەکەن فلان بێنە بۆ بەهەشت و فیسار بەرە بۆ دۆزەخ.

بێنە (عم) و (کم) و (گم) : سینە . بەرە (عم) و (کم) و (گم) و (تو) و (عب) : سەرە .

(٦٠) ئەکثەر : زوربە . تابیع : شوێنکەوتو . بەرد : یا سەرما یا هەر (بەرد)ی کوردی . حەرارەت : گەرما . وەقود : سووتەمەنی . نار : ئاگر . بوخار : هەڵم . موسەییەر : ڕەوێنراو ، خراوەگەڕ .

ئێمە لەو باوەڕەدا نین مەعنای تەواوی ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەیمان بۆ ساغ کرابێتەوە . بەڵام وەنەبێ تێکڕاش نەمانزانیبێ . هەرچۆن بێ ، ئەوەندەی کە بۆی چووین ئەیخەینە ڕوو و چاوەڕوانی بەشداریی کەسانیتریشین .

نالی ئەڵێ : زوربەی ئەوانەی لە مەیدانی حیساب و داوەریدا خڕبونەتەوە ، کە کافرانن ، شوێنکەوتوی سەرمای زەمهەریری دۆزەخ و گەرمای ئاگرەکەیین ، یاخود لەگەڵ ئەو بەردانەدان کە لە دۆزەخدا ئەسووتێنرێن و لەگەڵ گەرمای دۆزەخدان ، واتە سووتەمەنیی دۆزەخن و هەڵمی کوڵانیان لەناو گەرمای دۆزەخدا و بەسەر ئاگری دۆزەخەوە ، ئەڕەوێنرێ و سەرئەخرێ .

وشەی (وَقود) و (بەرد) بەوپێیە کە بەمەعنا (حەجەر) بێ ، ئیشارەتە بۆ ئایەتی (وَقودُها النّاسُ والحِجارَةُ) لە باسی جەهەننەمدا ، کە

باقیێ کە ڕۆی لە کەففەیی میزانە ، یەکسەرە •
هەرچەند سەرە موتابیعی میعیاری دوو سەرە (٦١)

واتە : سووتەمەنیی دۆزەخ بریتییە لە ئادەمیزادی خوانەناس و لە بەرد .

کەسینە (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : کە بێنە ، یا کە بەینە . (تۆ) و (عب) : بەنیە . بەرد و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : هەردوو .

(کەسینە) تێکستی نوسخەکانی (عم) و (کم) و (گم) و (من) بۆ کە لەچاو نوسخە دەستنوسەکاندا کەمتر جێگای باوەڕن و پشتمان پێ بەستوون ، بەلاّم لەبەرئەوە کە نەگەیشتینە مەعنایەکی گونجاو بۆ (بێنە) یا (بەینە) یا (بەنیە) ناچار ئەممان هەڵبژارد . ڕێیشی تێ‌ئەچێ ڕاستەکەی (پێنە) بێ ، واتە : زوربەی خەڵکەکە کە ئەوانەن لەبنەوەن و لەچاو موسوڵماناندا وەك (پێ) وان لەچاو (سەر)دا ، یا دەست و پێی گەورەکانیانن کە گومڕایان کردن .

تۆ بڵێی لە وشەی (بەرد) و ڕستەی (وەقوودی نارە) و (بوخاری موسەییەرە)دا ئیشارەتێکیش بۆ شەمەندەفەر نەبێ کە جاران بە سووتاندنی خەڵوزی بەرد بەڕێوە ئەچوو و هەڵمی بەرز ئەبووەوە ؟! لەبارەی مێژووەوە ڕۆژهەلاّت لە سەردەمی نالیدا شەمەندەفەری دیوە . یەکەمین شەمەندەفەر لە میسردا لە ١٨٥٧دا کەوتووەتە گەڕ . نالییش پاشتر مردووە و ئەم پارچە شیعرەشی لە مەدینە وتووە . هیچنەبێ دەنگوباسی شەمەندەفەری لە ڕێبوارانی میسری بیستووە کە هاتوون بۆ مەککە و مەدینە .

(٦١) کەففەی میزان : تای تەرازوو . سەر : لا ، ڕیز . موتابیع : ئەوەی چاو لەدوای شتێك بێ .

واتە : ئەوانی‌کەش کە موسوڵمانن ، لە بێ‌گوناه و گوناهبار ، ڕوویان لە تای تەرازووی کێشانەی چاکە و خراپەیانە ، هەموو یەك لا و یەك ڕیزن ، هەرچەند ڕیزەکەشیان چاو لەدوای تەرازوویەکی دووسەرە تا بزانن سەنگی چاکە و خراپەیان چەندە و ئاخوو بۆ ماوەیەك ئەچنە دۆزەخ تا سزای خراپەیان لێ بسەنرێ ، یا ڕاستەوخۆ ئەچنە بەهەشت ؟ .

میزانە (چن) : میزانی . هەرچەند سەرە (« پەراوێزی» چر) و (چن) و (خا) : هەرچەند یەکسەرە ، بەلاّم نیوە بەیتەکەی پێ لاسەنگ ئەبێ . (ت) : هەرچەندە یەك .

لەو کێشە کێشەدایە کەوا ڕەش سپی دەبێ
لەو کێشە کێشەدایە کەوا ئەحمەر ئەصفەرە (٦٢)

ئەعمالمان لەگەڵ هەمو ئەوضاعی حاڵمان
مەغشوش و جەمعی ، حاضرە ، گەر خەیر ، ئەگەر شەڕە (٦٣)
مەخزونی ڕوقعە ، حەببە بە حەببە ، لە کەففەدا
خالیص دیارە ، مس کە مسە ، عەینی زەڕ زەڕە (٦٤)

---

(٦٢) ئەحمەر : سور . ئەصفەر : زەرد .

واتە : لەو کێشە و هەرای ڕۆژی داوەرییەدا موی ڕەشی لاو سپی ئەبێ و ، ڕوی گەش و سور و پاراو لەترسانا زەرد هەڵئەگەڕێ و خوێنی تیا نامێنێ .

ئەشگونجێ مەعنای بەیتەکە وا لێکبدەینەوە کەوا شتی نەزانراو هەمو دەرئەکەوێ و ڕۆشن ئەبێتەوە و ئەوەی خۆی لێ بایێ بوبو و بە خۆیا ئەنازێ خەجاڵەت و ڕوزەرد ئەبێ .

بەپێی مەعنای پێشو ، ئەم بەیتە ئیشارەتە بە ئایەتی (يَوْمَ يَجْعَلُ الوِلْدانَ شِيباً) واتە : ڕۆژێکە منداڵی تازە پێگەیشتو پیر ئەکا .

ڕەش (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : ڕیش . دەبێ (کم) و (من) : ئەبێ .

(٦٣) مەغشوش : تێکەڵ لە چاك و خراپ . جەمع : کۆمەڵ . حاضر : ئامادە .

واتە : چاك و خراپ و ، تێکەڵ و کۆمەڵی کردار و ئەحواڵمان ، هەمو لە بەردەستا دانراوە .

مەغشوش و (خا) : مەغشوشی . (من) : مەغشوش . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . («پەراوێزی» چر) : مەخشوشی . (چن) و (ك) و (تو) و (عب) : مەخشوش و . (اح) : مەخشوش . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش ئەگونجێ. جەمعی : تەنها («پەراوێزی» چر). نوسخەکانیتر هەمو : جەمع و . حاضرە («پەراوێزی» چر) : خاطرە . گەر (چن) و (ك) و (تۆ) و (اح) : ئەگەر . خەیر ، ئەگەر (ت) : خەیر و گەر . کەففە : تای تەرازو . خالیص : بێگەرد .

(٦٤) مەخزون : خراوە عەمار . نوسراوە . ڕوقعە : کاغەز . حەببە : دەنك . کەففە : تای تەرازو . خالیص : بێگەرد .

ذەڕڕێك لە چاوی بۆتەیی صەڕڕافی کەففەدا
مەخفی نییە ، دیارە ، وەکو ڕۆژی نیمەڕە (٦٥)

گریان هەمو ڕەشاوە لەبەر ئاهی دوود ڕەنگ
موژگان بووە بە خامەوو ، دیدە بە مەحبەرە (٦٦)

واتە : هەرچی لە کردارنامەماندا نوسراوە و تیا کۆکراوەتەوە ، دەنك دەنك لە تەرازوی کردارا دیارە ، مسی مسە ، وەك چۆن زێڕی زێـڕە . مەبەستی لەوەیە چاك و خراپی هەموی ئاشکرا و لەبەرچاوە .

عەینی کە مس مسە (چن) : مس کە مسە عەینی .

لە نوسخەی (تو)دا نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە و نیوەی دوهەمی بەیتی پاشەوەی یەك بەیتن و ئەو دو نیوە بەیتەکە نییە .

حەببە : زاراوەیەکە زێڕینگەرەکان لە دروستکردنی خشـڵی زێڕ و کڕین و فرۆشتنی زێڕدا بەکاری ئەهێنن .

(٦٥) بۆتە : جێگای تاقی کردنەوەی مایـە بـۆ جـوێ کردنـەوەی بێگەرد و ناپاکی لـە یەکتر . صـەڕڕاف : ئەوەی پـارە ئـەگۆڕێتـەوە و سـاغ ئەکاتەوە . زەڕشناس . نیمەڕە : نیوەڕۆ .

واتە : ئەوەندەی تۆسقاڵێك لە کرداری چـاك و بەدمان لە بەرچاوی بۆتەی زەڕشناسی تای تەرازوی ڕۆژی قیامەت ون نابێ ، هەموی وەك ڕۆژی نیوەڕۆ دیارە .

ذەڕڕێك (گم) : ذەڕڕەی . صەڕڕافی کەففەدا (چن) : صەڕڕاف لە کەففەدا . نیمەڕە (چن) : نەیرە . واتە : ڕوناك .

(٦٦) ڕەشاو : ئاوی ڕەش . دوود : دوکەڵ . مەحبـەرە : دەوات ، شوشەی مەرەکەب .

واتە : دوکـەڵی هەناسـەی خـەڵکی مەینەتی ، ئاسـمان و زەویی گرتووەتەوە و ، بەهۆی ئەوەوە خەڵکیش کە ئەگرین ڕەشـاو لە چاویان دێ . بۆیە کە فرمێسك بو بە مەرەکەب ، برژانگەکانیش ئەبن بە قەڵەم و، چاو خۆیشی ئەبێ بە شوشەی مەرەکەب .

لە کۆکردنەوەی (گریان) و (موژگان) و (دیدە) و ، لەنێوان (خامە) و (مەحبەرە)دا تەناسوب هەیە

ڕەشاوە (« پەراوێزی » چر) و (چن) و (ك) و (اح) و (خا) : ڕژاوە .

میضماری شەهسەوارییی تۆیە کە صەف صەفە
کۆگایی حاصیلاتتە بەیدایی بەیدەرە (٦٧)

ڕۆژی جەزا ڕجا بکە بۆ « نالی »ی دەربەدەر
چون لەم جیهان گوناهی گەلێ زۆر و ئەکثەرە (٦٨)

ڕەنگە مەعنای (ئاوی ڕەژو) بێ ، چونکـە (ڕەژو) بە (خـەڵوز) ئەڵێن . ئاهی : (ت) : ئاوی . دیارە مەبەسـتی لە ئاوی فرمێسـکە . مەحبەرە (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (تو) و (اح) و (من) و (خا) : مەجمەرە .

(٦٧) میضمار : مەیدانی ڕمبازێ . شەهسەوار : شاسوار . بەیدا : دەشت . بەیدەر : خەرمان .

واتە : ئەم دەشتی مەحشـەرە کە سـوارانی ڕیز ڕیز و پۆل پۆل تیا وەستاون . کۆگای بەروبۆمی دەغڵ و دانی تۆیە ، دەشـتی پڕ خەرمانی تۆیە . مەبەستی لەوەیە لەم مەیدانەدا بەروبۆم و خەرمانی ئومێد تەنها بریتییە لە شەفاعەت و تکا کاریی تۆ .

بەرابەر بە دانانی پێغەمبەر بە شاسواری مەیدانی مەحشەر، مەبەست لە سوارەکانی‌تر پێغەمبەرەکانی‌ترە .

شەهسەوارییی (چن) و (کم) و (گم) و (ك) و (تـو) و (عب) و (من) : شەهسەوارەیی (ت) و (اح) و (خا) : شەهسەواری . تۆیە (ت) و (اح) و (خا) : ئەتۆیە .

(٦٨) واتە : لە ڕۆژی پاداش و سزا دانەوەی پیـاو چاکان و تاوانباراندا ، تکا بۆ ئەم نالییە دەربەدەرە بکە بەڵکو خوا لێی خۆش بێ ، چونکـە گوناهی لەم جیهانەدا زۆر زۆر کردووە و پێویستی بە تکای تۆ و ڕەحمی خوایە .

ئەم بەیتە لە هیچ‌کام لە دەسنوسەکانی بەردەستمانا نییە . تەنها (چر) بە قەڵەمی فەڕەنگێ لە پەراوێزی دەسنوسەکەی خۆیەوە نوسیویەتەوە . ئەوەش وادیارە نیشانەی ئەوەیە لە یەکێ لە نوسخە چاپەکانی وەرگرتبێ .

چون لەم جیهان (چر) و (کم) و (من) : چونکە لە ڕوی جیهـان . بەڵام ژمارەی بڕگەکانی نیوە بەیتەکە زیاد ئەکا .

نوسخە دەستنوسەکانی بەردەسـتمان (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (خا) ، ئەم قەسیدەیە و قەسیدەکانی‌تری پیاهەڵدانی پێغەمبەر (د. خ)یان کە بریتین لە (ئەی تازە جەوان ..) و (وەی کە ڕۆزەردی مەدینە و ..) و (ئەلا ئەی نەفسی بۆم ئاسا ..) کە (شوتوربانا ..) و

سەراپای گواڕە زەردی ترس و لەرزە
دەڵێی عاصیٖ بووە لەو جێگە بەرزە ! (١)
سورو‌شکم ئاب و دانەی نارە ، کێ دیٖ :
بە گەرمیٖ داوەرێ بەم طەرزە تەرزە ؟! (٢)

(لە جوملـەی موعجیزئەندەر . .)یش بەشێکن لەو ، لەپاڵ یەکـدا ڕێز کردووە ، هەرچەند هەمیٖ وەکو یەکیان ڕێز نەکردیٖن . دیٖریش نییە ئەم قەسیدانە ــ (ئەی تازە جەوان) نەبێ ــ هەمیٖ لە یەك ماوەدا وترابن ، بەڵام ئاشکرایە ئەوان بۆیە پێکەوەیان ڕێز کردیٖن ، چونکە هەمیٖ مەدحی پێغەمبەرن . ئێمە ، وەك لە پێشەکییەکەدا وتمان ، قەسیدەکانمان بەپێی ڕیزی ئەلفوبێ ڕێکخستووە .

— ٨ —

(١) سەراپا : سەر تا پێ ، هەمیٖ گیان . عاصیٖ بووە : گیری خواردووە .

نالیٖ لەم بەیتەدا هۆی (زەردیٖ)ی گواڕە باس ئەکا وەك بڵێ گواڕە بۆیە زەرد نییە کە لە زێڕ دروست کراوە و زێڕیش زەردە ، بەڵکو لەبەر ترس و لەرز زەرد هەڵگەڕاوە و ، خۆی بە شایانی ئەوە نازانێ بکرێتە گوێی یار و بە لامل و گەردنیا شۆڕ ببێتەوە و بگاتە ئەو پایە بڵندە ، وەك چۆن منالێك بچێتە سەر دارێکی بەرز یا تاشێکی تۆش و نەتوانێ بێتە خوار و ترسی لێ‌بنیشێ و لەترسانا زەرد هەڵگەڕێ ، ئەمیش هەروا بەو جێگا بەرزەوە گیری خواردووە و ، لەترسا کە ناتوانێ بێتە خوار ، زەرد هەڵگەڕاوە .

لـە (زەردی ترس و لـەرزە) و (عاصـیٖ بـووە)دا ئیسـتیعارەی موصەڕڕەحە هەیە . لە وشـەی (زەرد)یشـدا لەطافەت هەیە چونکە بێجگە مەعنـای ڕەنگی زەرد ، مەعنای ترسـیش ئەگەیـەنێ . لەنێوان (لەرزە) و (بەرزە)شدا جیناسی لاحیق هەیە .

سەراپای (چن) و (کم) و (من) : سەراپا . زەردی (چر) : زەرد هەر . دەڵێی (کم) و (من) : ئەڵێی . لەو جێگە (چر) : لەو بانە . (گم) و (ت) و (اح) : لەم جێگە .

(٢) ئاب : ئاو . دانە : دەنك . نار : ئاگر . هەنار . طەرز : جۆر .

واتە : فرمێسکم ، خۆی ، ئاوە ، بەڵام کە دایش‌ئەوەرێ هەر دڵۆپێکی بگری ئەوەندە گەرمە ئەڵێی ئاگرە ، یاخود سیٖر و خوێنینـە وەك دەنکە

ئەلا ئەی ئاسکی ناسك ، بە باسك
شکاندت گەردنی صەد شێری شەرزە ! (٣)

ئەلا ئەی نازەنین ئاهوو ، بە باهوو
دڵی صەییادی خۆت هێنایە لەرزە ! (٤)

هەنار . پاشانیش ئەمەیێ و ئەبێ بە تەرزە .. زۆر سەیرە ! کێ دیویەتی تەرزە بەمجۆرە بە گەرمێ بباریێ؟! کێدیویە شتێك لە یەك کاتدا هەم سپێ بێ و هەم سوور ! هەم ئاو بێ و هەم ئاگر ! هەم گەرم بێ و هەم سارد ! هەم شل بێ و بڕوا ، هەم مەیبێ و بەستبێتی !

لە کۆکردنەوەی (ئاب) و (نار) و ، (گەرمێ) و (تەرزە)دا طیبـاق و ، لەنێوان (طەرزە) و (تەرزە)دا جیناسی موضاریع هەیە . لە (تەرزە)شدا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە .

بۆ تەرزە (بارین) بەکارئەهێنرێ ، بەڵام نالێ چونکە تەرزەی لەجیاتیی فرمێسك بەکارهێناوە ، فرمێسکیش (داوەرین)ی بۆ بەکاردێ ، بۆ ئەم تەرزەیەش هەر داوەرینی بەکارهێناوە .

ئاب و (چن) و (عم) و (گم) : ئاو و .

(٣) شەرزە : شێر بەچە ، شێرزاد ، ئازا .

واتە : ئەی دڵبەری ناسکی وەك ئاسك ، تۆ بە هێزی باسك و قۆڵی خۆت ملی صەد دڵداری ئازای وەك شێری بەچکە شێرت شکـاندووە ! تۆ چۆن ئاسکێکی کە شێر لە ڕۆتا خۆی پێ ناگیرێ !

لەنێوان (ئاسك) و (ناسك) و (باسـك)دا جیناسـی لاحیق و ، لەنێوان (باسك) و (گەردن)دا تەناسوب و ، لە کۆکردنەوەی (ئاسك) و (شـێر)دا طیبـاق هەیە . لە (ئاسـك) و (شـێر)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحەش هەیە

ناسك (ت) و (خا) : نازك . شێری (ت) : شێرە .

(٤) ئاهوو : ئاسك . باهوو : شان و قۆڵ .

ئەم بەیتە وەك لێکدانەوەی بەیتی پێشوو وایە . نالێ شتیوای هەیە ، لە شیعرەکانیا گەلێ جار بەیتێك بە بەیتێکیتر ڕوون ئەکاتەوە و دەسەڵاتی خۆی لە مەیدانی زمانزانیدا پیشان ئەدات .

واتە : ئەی ئاسکی نازدار ، من هـاتم ڕاوی تۆ بکـەم ، کەچێ تۆ بە

دەفەرمۆی : چاوەکەت زەنجیر کە « نالیّ » !
کە موطڵەق چا نییە ئینسانی هەرزە (٥)

— ٩ —

(حلقه در گوش)ی کەفی ڕەنگینی تۆیە ئەم دەفە
با نەناڵێ ، لێیمەدە (عَنْ لَطْمِهِ كُفَّ الكَفَه) ! (١)

هێزی دەست و بازۆی خۆت دڵی ئەم ڕاوچییەی خۆت هێنایە لەرزە و یەخسیرت کردم .

لەنێوان (ئاهۆ) و (باهۆ)دا جیناسی لاحیق و ، لە (ئاهۆ) و (صەیاد)یشدا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە .

(٥) موطڵەق : بەرەڵڵا . چا : چاك . ئینسان : بنیادەم . بیبیلەی چاو . هەرزە : ئەوەی باش پەروەردەی دانەدرابێ .

واتە : ئازیز ! تۆ پێم ئەفەرمۆی چاوت وەك ئینسانێکی هەرزە وایە یا بیبیلەی چاوت وەك کەسێکی هەرزە و بێتەربییەت وایە ، بەرەڵڵا کرابێ و کەس لێی نەپرسێتەوە چێ ئەکا . بۆیە کەوتووەتە دوای من و هەر تەماشای من ئەکا . بیبەستەرەوە و مەهێڵە دوام بکەوێ ، چونکە باش نییە ئینسانی هەرزە ، یا چاوی هەرزە بەرەڵڵا بکرێ و جڵەوی بۆ شۆڕ بکرێ .

لەنێوان (چاوە) و (چاو)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (زەنجیر) و (موطڵەق)دا طیباق و ، لە (زەنجیر کردنی چاو)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە . لە (ئینسان)یشدا لەطافەت هەیە چونکە ، وەك ڕۆنمان کردەوە ، دۆ مەعنا ئەگەیەنێ . تێکڕا لە دوا وشەی هەر پێنج بەیتەکەشدا (لەرزە ، بەرزە ، تەرزە ، شەرزە ، هەرزە) جیناسی لاحیق هەیە .

دەفەرمۆی : هەڵیش ئەگرێ (دەفەرموێ) بێ . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : دەفەرمۆ .

— ٩ —

(١) حلقه در گوش : ڕستەیەکی فارسییە ، واتە : ئەڵقە لەگوێ ، کینایەیە لە بەندە و خزمەتکار . زیاد لەو مەعنای کینایەیە ، کەللەی دەف خۆیشی کۆمەڵێك ئەڵقەی پێوەیە . كَفَه : کەففە ، كفّ ، کەف ، لەپی دەست .

نەی ، کە صاحیب سیڕڕە ، سەر تا پا بە ئەمری (کن) کونە
باطینی (ِقف° ِقف° عَلی ِسرّی) ، بە ظاهیر قەف قەفە (٢)

واتە : ئەم دەفە بەندە و خوڵامی ئەڵقە لەگوێی لەپی ڕەنگینی بە خەنە سوورکراوی تۆیە ، کەواتە توخوا لێی‌مەدە با نەناڵێنێ ، مەنعی لەپی دەستت بکە لەوە کە چەپۆڵە بدا بەسەریا .. ڕستەی لێی‌مەدە هەردوو مەعناکەی لێدان ئەگرێتەوە .

لەنێوان (کەف) و (دەف)دا سەرەڕای تەناسوب جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (کَفّ) و (کَفَه)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

لێی‌مەدە : لە هەموو نوسخەکاندا ، جگە لە (چر) و (گم) و (من) ، بە (لێ‌مەدە) نووسراوە ، بەوجۆرەش مەعناکە دێ .

(٢) نەی : شمشاڵی قامیش . سیڕڕ : ڕاز و نهێنی . کُنْ : ئیشارەتە بۆ ناوی خوا ، لە (کُنْ فَیَکُون)ەوە هاتووە .

واتە : شمشاڵی لە قامیش دروست‌کراو ، کە ڕازێکی بۆ خۆی هەیە لە وەختی لێ‌دانیا ڕای‌ئەگەیەنێت ، سەرتاپای بە فەرمانی خوا کون‌کون بووە ، کەچی ڕازەکەشی نادۆڕێنێ و لێی ناکەوێ .. کە بە دیمەن قەف‌قەف و پارچە پارچەیە ، ئەوە لەدیوی ناوەوەیەوە بانگ ئەکا پێت‌ئەڵێ وەرە لە ڕازم ئاگادار ببە ..

ئەو وردەکارییەی لەم بەیتەدا هەیە تەنها لە وشە عەرەبییەکانی (قِفْ قِفْ) ـ بە بەراورد لەگەڵ (قەف قەف) ـ و لە (ظاهیر) و (باطِین)ەکەوە دەرئەکەوێ .

وشەی (کُنْ) ئیشارەتە بۆ ئایەتی (اِنَّما اَمْرُهُ اِذا اَرادَ شَیْئا اَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونْ) واتە : کاری خوا وایە کە ویستی شتێ ببێ ، پێی‌ئەڵێ ببە و ئەویش ئەبێ .

لەنێوان هەردوو (سیڕڕ) و (سەر) و ، (قِف قِفْ) و (قەف‌قەف)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (کُنْ) و (کون)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (باطین) و (ظاهیر)دا طیباق هەیە .

سەرتاپا (چن) و (عم) و (گم) و (خب) : سەرتاپای . قِفْ ـ ی یەکەم ـ (چن) : قَفْ . قەف ، بەم‌پێیە ئەبێ بە موضافوئیلەیهیی (باطینی) . علی سری (چر) و (خب) : عَلی سِرِّهْ . (عم) و (ت) : علی سری و . (گم) : علی سر . (خا) علی سرّی‌یە . بە ظاهیر (عم) و (ت) و (مز) و (عب) و (خا) و (خب) : ظاهیر .

خۆشترە عوذری گونەهکاران لە صەد ذیکری ڕیبیا
ئەم بە نەرمیِ عەفوە عەفوە ، ئەو بە توندیِ عەف عەفە (٣)

شێخیِ‌بو سەر لنگە دەستاڕی بە دەستاری بوزورگ
ڕەندم و ، دەستاری کەللەی من دەفە ، نەك میندەفە (٤)

---

(٣) عەف عەف : حەو حەو ، وەڕەی سەگ .

واتە : ئەو عوزرەی گوناهباران ئەیهێننەوە بۆ داوای خۆش‌بوِن لەو گوناهانەی کردوِیانە ، گەلیِ لەوە خۆشترە کە هەندیِ کەس بە درۆ و بۆ ڕیا ناوی خوا ئەهێنن ، چونکە ئەوانەی عوزر ئەهێننەوە هەستیان بە تاوانی خۆیان کردووە و بەڕاستیانە و ئەیانەوێ پاشگەز ببنەوە ، بەلام ئەمان بۆ ئەوە ناوی خوا دێنن دلی کەسانێك لە خۆیان ڕازیِ بکەن . هەر بۆیەش ڕیبیا لە ئایینی ئیسلامدا بە هاوبەش دانانێکی بچوك دانراوە بۆ خوا .. کەواتە ذیکر کردنە بە درۆ و ڕیاکەی ئەمان کە بەدەنگی بەرز ئەنەڕێنن (حەی ! حەی !) ، لەئاستی داوای لیِ‌بوِردنەکەی گوناهبارانا بەئاستەم و لەگەل جۆرە کڕوِزانەوەیەکدا ، وەك (عەو ! . عەو!)کردن و وەڕینی سەگ وایە .

لەنێوان (عەفوە .. عەفوە) و (عەف .. عەف)دا جیناسی ناقیص و ، لە کۆکردنەوەی (نەرم) و (توند)دا طیباق هەیە .

ئەم ، ئەو (عم) و (عب) و (من) : ئەو ، ئەم .

ئەم بەیتە و بەیتی شەشەم لە نوسخەی (عب) و (من)دا لە جێگای یەکتردان .

(٤) دەستار (ی دوِهەم) : مێزەرە . بوزورگ : گەورە . ڕەند : قۆشمە و کەیفچیِ و خۆش . میندەف : گۆزی هەلاجیِ کە لە ژێ و کەوانەکەی ئەدەن و لۆکەی پیِ شیِ ئەکەنەوە .

واتە : تۆ بەناو شێخی تەریقەتی و مێزەرێکی زلت بۆ ڕیا لەسەر ناوە ئەوەندەی لنگە دەستاڕێك ئەبیِ ، دەمیشت لەژێریەوە خەرێکی بڕوێش کردن و قسەی هەلەق مەلەق و هیچ و پوِچە .. منیش کابرایەکی قۆشمە و کەیفچیِ و خۆشم و گوێ بە دنیا نادەم و ، لەجیاتیی مێزەر دەفەکەم ئەنێم بە سەرمەوە ، نەك مێزەرێکی وەك گۆزی هەلاج ، لۆکەی ڕیبیای بۆ ئەم و ئەو پیِ شیِ بکەمەوە ..

لەنێوان (شێخ) و (ڕەند)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (دەستاڕ) و

خادیمی مەخدومییە ، ماقوڵی ناماقوڵییە
لەم دەرە ئاصەف سولەیمانە ، سولەیمان ئاصەفە (٥)

صاحێبی (علم الکتاب)ە موطریبی هودهود نەفەس
یا سولەیمانە لە (اخوان الصفا) ، ئاصەف صەفە (٦)

(دەستار)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (من دەفە) و (میندەفە)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

(٥) ئاصەف : ئاصەفی کوڕی بەرخیا وەزیری حەزرەتی سولەیمان . سولەیمان : حەزرەتی سولەیمان .

واتە : لە مەیدانی خواناسینی ڕاستەقینە و دڵسۆزیی بێگەرددا خزمەتکاری گەورەییە و ، خۆ بە گەورە زانین ناماقوڵییە .. لەم مەیدانەدا ئەوەی خۆی بە ئاصەف دابنێ ئەبێ بە سولەیمان و ، ئەوەی خۆی بە سولەیمان دابنێ ئەبێ بە ئاصەف ...

لە (ئاصەف) و (سولەیمان)دا تەنها مەعنای بچوك و گەورە وەرگیراوە .

سولەیمانە (عم) و (گم) و (مز) : سولەیمان و . (من) : سولەیمانە و .

(٦) هودهود : پەپوە سلێمانە . نەفەس : دەم و دوو . اخوان الصفا : برایانی ڕاستی و خاوێنی و بێگەردی . ناوی حیزبێکی ئایینی و سیاسیی ئیسماعیلی مەشرەبیشە لە سەدەی دەهەمی زایینیدا کاری کردووە ، بنکەی لە بەسرە بووە و ، پەیڕەوەکانی بە فەلسەفەی ئیسلام و یۆنانەوە خەریك بوون . ئاصەف : ئیشارەتە بە ئاصەفی کوڕی بەرخیای وەزیری سولەیمان . صەف : ڕیز .

ئەم بەیتە وەك بەڵگە وایە بۆ بەیتی پێشوو . واتە : موطریبی دەم و دوو وەك پەپوە سلێمانە ، کە نالی خۆیەتی ، لەبەرئەوەی کە بەدیمەن ڕەند و سادەیە و خۆی وەك ئەو باڵدارە بچوکە بە هیچ ئەزانێ ، بووە بە خاوەنی (علم الکتاب) . سلێمان پاشایش برایەکی بێئەرك و تەکلیفە لەگەڵ کەس و کار و هاوڕێیان و ، خۆی وەك ئاصەفی وەزیری سولەیمان پێغەمبەر ئەداتە قەڵەم ، لەگەڵ ئەوەشا کە پادشایە و ئەو پایە گەورەیەی لەناو بنەماڵەی بابان و لەناو خەڵکەکەدا هەیە .

وشەی (علم الکتاب) ئیشارەتە بە ئایەتی (قَالَ الَّذي عِندَهُ عِلمٌ مِنَ الكِتابِ) لە باسی حەزرەتی سولەیمان و شاژنی سەبەئدا .

جامی تاقی مەیکەدە میشکاتی قیندیلی دڵە
شیشە پڕ قەرقەف لە ڕەفرەف شاهی عالی ڕەفرەفە (٧)

طەبعی « نالی » توندە ئەمڕۆ ، یا بە نەشئەی نیم نیگاه
مەستی ڕەحڕاح و مەی و ڕاح و قەراح و قەرقەفە ؟! (٨)

وەصف کردنی موطریبیش بە (هودهود نەفەس) لەوەوە هاتووە کە پەپوە سلێمانە بە لەفز و گفتێکی شیرین لای سولەیماندا قسەی کردووە .

نیشانەی ئـەوە کە مەبەست لـە (موطریب) نالی خۆیـەتی ، بەیتی چوارەمە و ، پەیوەندی نالی لەگەڵ سلێمان پاشا و ، هەستی شانازی بە خۆ کردنی کە هەمیشە دەری‌ئەخا و ، وەصف‌کردنی پەپوە سلێمانە بە (هودهـود نەفەس) و ، بـەراورد کردنی پەیوەندی نـالی و سلێمان پاشا و ، حەزرەتی سولەیمان و ئەوکەسەی ئایەتی (قال الذي عنده علم من الكتاب) لێی ئەدوێ .

موطریبی (چر) و (خا) : موطریب و . (چن) و (مز) و (عب) و (اح) و (خب) : موطریب . بۆ (موطریب و) و (موطریبی)یش دەست‌ئەدا . اخوان الصفا (خب) : ئیخوانی صەفا .

(٧) جام : پیاڵەی مەی . مەیکەدە : مەیخانە . میشکات : دەلاقەی نادیوەودەر کە چرای تیا دائەنرێ . قیندیل : چرا . قەرقەف : مەی . ڕەفرەف : ڕایەخی جوان . تەختانی پڕ لە گوڵ و سەوزی .

واتە : پیـاڵەی شەراب کە لـە دەلاقەی نادیـوەودەری مەیخانەدا دانرابێ ، ئەو تاقەیە کە چرای دڵی سەرخۆشانی تیا دائەنرێ . شیشەی پڕ لە شەرابیش لەسەر چیمەنی پڕ لە گوڵ و شینایی ، شاهێکی پایە و ڕێ و شوێن بەرزە هەرچەند لەسەر زەوییش دانراوە .

ئەم بەیتە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەیە .

(٨) طەبع : تەبیعـەت . نەشئـە : سـەرخۆشی . نیم نیـگاه : لاچاو . ڕەحڕاح : ژیانی خۆش . ڕاح : مەی . بەری دەست ، قەراح : ئاوی سازگار .

واتە : نازانم نالی هـەر لەخۆیەوە ئەمڕۆ تەبیعەتی تونـدە و قسەی تیژ و بەتوێکڵ ئەکا و لە چەند لاوە تێ‌هەڵچووە ، یاخود مەستی بە لاچاو ڕوانینی یـارە بۆی ، وەك بڵێـی شەرابی سـازگاری لە دەسـتی یار وەرگرتبێ و خواردبێتیەوە .

کەوا زەڕتایی یەکتایێ دەڵێی خورشیدی ئافاقە
مەڵێ خورشیدی ئافاقە ، بڵێ میهرێ کەوا تاقە (١)

ڕەیاحین پەرچەم و ، لالە کولاە و ، یاسەمەن طوڕڕە
بەنەفشە خاڵ و ، نەرگس چاو و ، گوڵ زار و سەمەن ساقە (٢)

کۆکردنەوەی ئەو هەمۆ وشانەی لە نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەدا لەپاڵ یەکدا ڕیز کراون ، هەر بۆ دەربڕینی دەسەڵات و وشەئاراییە نالی هێناونی .

یا (چر) و (ك) و (اح) و («پەراوێزی» خا) و (خب) : وا .

— ١٠ —

(١) زەڕتا : ئەوەی تاڵەکانی لە زێڕ بێ . یەکتایێ : بێبەر . خورشید : خۆر . ئافاق : جیهان . میهر : خۆر . تاق : تەنها . تاقە : قوماشێکی ئاوریشمی جوان بۆ جاران ئەیانکرد بە کەوا و لەبەر تیشکی خۆردا ئەبریسکایەوە .

واتە : یاری کەوا تاڵ زێڕین و تەنك و بێبەر لە خۆری جیهانتاب ئەچێ کە تیشك بە گێتیدا ئەداتەوە .. نەخەیر مەڵێ لە خۆری جیهانتاب ئەچێ کە تیشك بە گێتیدا ئەداتەوە ، بڵێ خۆی خۆرێکی تاقانەیە هاوتای نییە ، یاخود بڵێ خۆرێکە کەوای تاقەی لەبەر کردووە .

هێنانی (مەڵێ خورشیدی ئافاقە) بەدوای (دەڵێی خورشیدی ئافاقە)دا کە (ئیجاب) و (سەلب)یان پێکەوە پێ کۆکراوەتەوە ، پێیئەڵێن (طباق السلب). لە وشەی (تاقە)شدا ، وەکو مامۆستا عەلێ موقبیل نوسیویە ، لەطافەت هەیە چونکە هەم مەعنای (تەنهایە) و هەم مەعنای (تاقە)ی قوماشیش ئەگەیەنێ . لە کۆکردنەوەی (دەڵێی) و (مەڵێ) و (بڵێ)یشدا جیناسی لاحیق هەیە .

زەڕتای (عم) و (گم) و (عب) : زەڕتاری . یەکتایێ (کم) و (من) : یەکتایە . دەڵێی (کم) و (من) : ئەڵێی .

(٢) ڕەیاحین : جەمعی ڕەیحانە . پەرچەم : مۆی سەر کە ئەنیشێتە سەر ناوچاوان . لالە : گوڵێکی سوری بەهارییە . کولاە : کڵاو . یاسەمەن : گوڵێکی بۆنخۆشە سپی و زەرد و شینی هەیە . طوڕڕە : مۆی لوولی

بنازم دلبەری خۆم چەندە پڕ وەصف و چ بێ عەیبە :
بە چاو مەست و ، بە دڵ هوشیار ، بە ئەبرۆ جوت و هەم تاقە ! (٣)

نەوای ئاهەنگی (قَدْ قامَتْ) طەریقی جەمعی زوههادە
قەد و قامەت بە لەهجەی ڕاستی طوبایی عوششاقە (٤)

ئەملا و ئەولای ناوچاوان . بەنەفشە : وەنەوشە . زار : دەم . سەمەن : یاسەمەن . یاخود لە سیمین وەرگیراوە واتە زیوین . ساق : پۆز .

لە کۆکردنەوەی نـاوی چەند ئەندامێـکی لەش و ، چەنـد گوڵێکدا تەناسوب هەیە . نەرگسیش ، سەرەڕای مەعنای خۆیشی ، کینایەشە لە مەستی .

کولاه و (عم) : کڵاو و . نەرگس (کم) و (گم) و (من) : نێرگس . گوڵ زار و (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : گـوڵ زار . بۆ عـەطفیش و بـۆ ئیضافەش دەستئەدا . (خا) : گوڵ زاری . سەمەن (چن) : سیمین .

(٣) بنازم : شانازیی پێوە بکەم .
واتە : مایەی شانازیمە کەوا یارم ئەوەندە چاك و جوان و بێخەوشە ، بە چاو مەستە و بە دڵ هوشیارە ، برۆکانی لەلایەکەوە جوتن ، دوانن و ، لە لایەکیکەوە کەوانین وەك تاق و هیلالن .
وەصف و (خب) : وەصفە و .

(٤) نەوا : ئاواز . ئاهەنگ : بەزم : قَدْ قـامَتْ : ڕستەیەکە ، بەشێکە لە دوعایەکی تایبەتی بەر لـە دابەستنی نوێژی جەماعـەت ئەخوێنرێ . طەریق : ڕێگا . زوههاد : جەمعی زاهیدە ، واتە ئەوەی دەستی لە دنیا داشۆریبێ . لەهجە : زمـان . طوبا : درەختی طوبـا کە درەختێکە لـە بەهەشتدا . عوششاق : جەمعی عاشقە واتە دڵدار .

واتە : بۆ ئـەوانەی ڕێـگای خوایان گـرتووە و دەسـتیان لە دنیا داشۆردووە ، ڕێگا بریتییە لە ڕێگای گوێگرتن لە ئاوازی بەزمی (قَدْ قامَتِ الصَّلاة) .. بـە زمانی ڕاستییش قەد و بـاڵای یار ، درەختی طوبای بەهەشتی دڵدارانە لە سایەیدا بحەسێنەوە .

لە (قـد قامت)دا ئیقتیباس و ، لەنێـوان (قد قامت) و (قەد و قامەت)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لە کۆکردنەوەی (طەریق) و (زوههاد)دا تەناسوب هەیە چونکە (طەریقـە)ی تەصەووفیش هیی زاهیدانە . لە (طوبا)یشدا لەطافەت هەیە ، چونکە جگە لەو مەعنایەی وتمان ، مەعنای (خۆزگە) و (ئاوات)یش ئەگەیەنێ .

به زوڵفی تۆیە وابەستە ، لە من دڵ گەر پەرێشانە
بە ئەبرۆی تۆیە پەیوەستە ، ئەگەر طاقەت لە من تاقە (٥)

بە نەهری کەوثەر و شیر و عەسەل چەند تینووە صۆفیێ
لەبی « نالیێ » دوچەندان بۆ لەبانی لەعلی موشتاقە (٦)

---

(٥) وابەست : پێوە بەستراو و پەیوەندیێدار . طاقەت : توانا . تاق : تەریك کەوتۆ .

واتە : من کە دڵم پەرێشان و بڵاوە و لای خۆم نییە ، هیی ئەوەیە کە پەیوەندی بە زوڵفی پەرێشانی تۆوە هەیە و ، ئەو پەرێشانییەی لەوەوە بۆ هاتووە . کە توانا و تاقەتیشم نەماوە و لێم تەریك کەوتووە ، هیی ئەوەیە ، هەمۆی لەگەڵ برۆی پەیوەست و وەك تاقی تۆ پەیوەست بووە .

نالیێ لەم بەیتەدا شاکارێکی جوانی هونەریی داهێناوە . ئەوەتە (وابەست) و (پەرێشان) ی لە نیوە بەیتی یەکەمدا بەکارهێناوە کە بۆ (زوڵف) ئەگونجێن و داونیەتە پاڵ (دڵ) . لە نیوە بەیتی دۆهەمیشدا (پەیوەست) و (تاق)ی بەکارهێناوە کە بۆ (برۆ) ئەگونجێن چونکە بەیەکەوە پەیوەستن و بە جیا جیاش تاق و وەك تاق وان و ، داونیەتە پاڵ (تاقەت) .

لە کۆکردنەوەی (وابەستە) و (پەرێشان) و ، (پەیوەست) و (تاق)دا طیباق و ، لەنێوان (زوڵف) و (رۆ)دا تەناسوب هەیە .

تۆیە ـ ی یەکەم ـ (چن) : تۆوە . لە من دڵ گەر (گم) : لە من گەر دڵ.
تۆیە ـ ی دۆهەم ـ (چن) و (عب) : تۆوە . ئەگەر طاقەت لە من تاقە (عم) و (گم) و (خا) : لە من طاقەت ئەگەر تاقە (بێ گوێدانە ئەوە کە لە هەندێ نوسخەدا تاقە بە طاقە نوسراوە) .

(٦) نەهر : جۆگا . کەوثەر : حەوزێکە لە بەهەشتدا . عەسەل : هەنگوین .

واتە : صۆفیێ چەند تینۆی ئاوی حەوزی کەوثەر و شیر و هەنگوینی بەهەشتە ، لێوی نالیێ دۆ ئەوەندە موشتاقی لێوی وەك لەعل سۆری یارە .

نالیێ وشەی (تینۆ)ی بۆ صۆفیێ بەکارهێناوە کە (مادده پەرستیێ) ئەگەیەنێ ، کەچیێ بۆ خۆی کە عاشقە (موشتاق)ی بەکارهێناوە کە (گیان پەروەریێ) ئەگەیەنێ . بەمە بەراوردی لەنێوان خۆی یاخود دڵداران و

به مەرگی خۆت قەسەم ، زاهید ، هەمو عوبۆریکە
مەقام و مەنزلت ، ئاخر ، لەکن جەمعی قوبۆریکە (١)

دڵم بەردە ئەگەر شاخە ، بە چاوی سۆکی مەنوارێ
بەخۆڕایی نەسۆتاوە ، ئەمیشە کێوی طوریکە (٢)

صۆفییاندا کردووە و ، ویستویە ئەوەمان تێبگەیەنێ کەوا صۆفییەکان هەرچەند بەدیمەن خواپەرستن ، بەڵام لەڕاستیدا بەدوای ماددەدا ئەگەڕێن و ، دڵدارانیش هەرچەند بەدیمەن وێڵی دوای هەوا و ئارەزوی نەفسن ، بەڵام لەڕاستیدا بەدوای ڕەحەتیی ڕۆحدا ئەگەڕێن ، کەواتە عیشقی ڕاستەقینە و خوایی لای ئەمانە نەك لای صۆفییەکان .

وردەکارییەکی‌تریش لەم بەیتەدا هەیە . لەنیوەی دوهەمیا (لەب) و (لەبان) هەیە کە بە هەردو ئەبن بە (لەب‌لەبان) واتە ماچ . لە لایەکی‌کەشەوە (لەبان) بە شێوەی نوسینی کۆنی (لبان) مەعنای شیر ئەگەیەنێ . ئەوەش شتێکی جوانە چونکە واتە : لێوی نالی موشتاقی شیری لەعلی لێوی یارە ، کە وا ئەگەیەنێ مناڵ چەند موحتاجی شیری مەمکی دایکیەتی ، ئەمیش ئەوەندە موشتاقی مژینی لێوی یارە .

بۆ (عم) : بەو . لەعلی : هەمو نوسخەکان ، (عم) نەبێ ، لەعل ، کە لەگەڵ (بۆ)دا بۆ (لەعلی) ئەگونجێ . (عم) : لەعلە . بۆ ئەم نوسخەیە ئەبێ هەر وا بێ چونکە لەجیاتیی (بۆ) نوسیویە (بەو) .

— ١١ —

(١) عوبۆر : پەڕینەوە . قوبۆر : جەمعی قەبرە .

واتە : ئەی زاهیدی لەخۆبایی‌بو ! بە مەرگی خۆت قەسەم ، تەمەنت هەرچەند درێژیش بێت ، لەوە زیاتر نییە کە بازدان و پەڕینەوەیەکە لە سەردەمی پێش هاتنە دنیاوە بۆ ئەو دنیا .. ئارامگای دواییشت ئەبێ سەرەنجام لە گۆڕستانێکا بێ لەپاڵ کۆمەڵە گۆڕێکدا ..

لەنێوان (عوبۆر) و (قوبۆر)دا جیناسی لاحیق هەیە .

خۆت (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (مز) و (عب) و (من) : تۆ . مەنزلت («پەراوێزی» چر) : مەرجیعت .

(٢) واتە : دڵم ئەگەر بەردێکی بێبایەخ و هیچ و پوچ بێ ، یا شاخێکی

شوعاعی ڕۆت لە گەردندا دیارە دڵ دەسۆتێنێ
بنازم بەم تەجەللایە ، چ خورشید و بلۆرێکە ! (٣)

لە خەڵوەت هاتەدەر صۆفێ ، گڵ و بەردی بەسەرما دا
مەکەن مەنعی لەبەر خەڵوە ، ئەویش تازە غورۆرێکە (٤)

سەخت و گەردەنکەش بێ ، هەرچۆن بێ بە سۆك سەیری مەکە ، بەخۆڕایێ و بێ هۆ نەسۆتاوە ، هۆی سۆتانی ئەوەیە ئەمیش ، وەك چۆن کێوی طۆر کەوتە بەر تەجەللای نۆری خوا و سۆتا ، کەوتووەتە بەر گڕی ئاگری عەشق . بۆیە دڵی منیش لەجیاتیی ئەوەی بە چاوی سۆك سەیری بکرێ ، شایانی ئەوەیە وەك کلەی کێوی طۆر چاوی پێ بڕێژرێ .

لە نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەدا حوسنی تەعلیل هەیە .

شاخە (عم) و (گم) : سۆتا . مەنوازێ (عم) و (کم) و (گم) و (من) : مەنوازە .

(٣) شوعاع : تیشك .

واتە : تیشکی هەتاوی ڕۆت کە لە ئاوێنەی گەردنی وەك بلوورتا ئەدرەوشێتەوە ، دڵی دڵداران ئەسۆتێنێ . ماشەڵڵا لەم جوانییە ! ڕۆمەتت خۆرێکی چەند پرشنگدارە و گەردنت بلۆرێکی چەند بێگەردە ..

هێنانی (خورشید) و (بلۆر) بەدوای (ڕۆ) و (گەردن)دا لەف و نەشری مورەتتەبە ، چونکە (خورشید) بۆ (ڕۆ) و (بلۆر)یش بۆ (گەردن) ئەگەڕێتەوە .

ڕۆت (چر) و (عب) : ڕۆی . دەسۆتێنێ (کم) و (من) : ئەسۆتێنێ .

(٤) خەڵوەت : گۆشەگیریی صۆفییانە کە ماوەیەك لە ژۆرێکدا ئەمێننەوە و ناچنە دەرەوە . ئەوە جۆرە خواپەرستییەکی صۆفییانە . گڵ و بەرد : وادیارە مەبەست لێی ئەو گڵمتك و بەردانەیە کە سۆفێ لەکاتی (خەتمە)دا لەجیاتیی تەزبێح بەدەستیەوە ئەگرن .

واتە : صۆفیی بەدیمەن دەست لە دنیا هەڵگرتۆ ، لە خەڵوەت خانەکەی هاتەدەر و گڵ و بەردەکەی دەستی دا بە سەرما و بە سۆك سەیری کردم .. لێیمەگرن وائەکا ، تازە لە خەڵوەت هاتووەتەدەر ، خۆی لێ بایێ بووە ، وائەزانێ ئەم دنیا لە خۆی بەولاوە کەسی تیا نییە و هەمۆ کەسێکیتری لا هیچە .

خەڵوەت (ت) و (ك) و (اح) : خەڵوە . صۆفێ (چر) و (چن) و (عم) و

غەمی چاوت لە چاومدا ، هەمی قەددت لە سینەمدا
لەبەر سستیِ و ضەعیفیِ ئەو خەویَکە ، ئەم خوطوَریَکە ! (٥)

بە ظاهیر شادمانیمە لەبەر کەتمی هەموَ دەردان
کە « نالیِ » گەر بنالیَنیِ ئەمیش نەشئە و سورڕوریَکە (٦)

(کم) و (گم) و (عب) و (من) : زاهید . خەلوە (ت) : خەلوەت . ئەویش (چر) و (عم) و (کم) و (عب) و (من) : ئەمیش . (گم) : ئەمەش .

(٥) هەم : خەم . خوطوَر : خەیاڵ .

واتە : خەم و خەفەتی دوَریی چاوت لە چاوما نیگای کێشراوە و ، دەردی دوَریی بالاَت لە سینەمدایە . ئەمە نەختیَ دڵم ڕەحەت ئەکات ، چونکە وردەیەك پەیوەندم لەگەڵت پیَ پەیدا ئەکا . بەلاَم چەرخی ڕوَزگار ئەوەشم پیَ ڕەوا نابینیَ . ئەوەتە لەبەر سستیی دڵ و بیَهێزیی چاوم خەمی چاوەکەت وەك خەو بینین و دەردی دڵەکەت وەك خەیاڵێکیان لیَ هاتووە لام و ، بەشی ئەوە ناکەن پێیان بحەسێمەوە .

لە نیوە بەیتی دوَهەمدا (سستیِ) بوَ (دڵ) و (ضەعیفیِ) بوَ (چاو) ئەگەڕێتەوە و لەف و نەشری موشەووەشە . بەلاَم (ئەو خەویَکە) بوَ (غەمی چاو) و (ئەم خوطوَریَکە) بوَ (هەمی قەددت) ئەگەڕێتەوە و لەف و نەشری مورەتتەبە . لە کوَکردنەوەی (چاوت) و (چاوم)دا موقابەلە و جیناسی لاحیق و ، لە کوَکردنەوەی (چاو) و (قەد) و (سینە) و (خەم) و (خوطوَرە)دا تەناسوب هەیە .

لە چاومدا ، هەمی قەددت (کم) و (گم) و (من) : لە چاومدایە هیی قەددت . (مز) : لە چاومدا هەمی عەشقت .

(٦) واتە : من لەبەرئەوەی هەرچیِ خەم و پەژارە و دەردمە هەموَی ئەخوَمەوە و هیچی دەرنابڕم ، وا دێمە پێش چاوی خەڵك کە شادمان بم ، کەچیِ ناخی دەروَنم پڕە لە مەینەت و ئازار . ئەمەش جوَرە نەگبەتییەکە کە ناتوانم بناڵێنم ، چونکە ئەگەر بێت و بتوانم بناڵێنم ، ناڵینەکەم ئەبێتە جوَرە شاییِ و خوَشییەك و کەمێك ئازارمی پیَ سوَك ئەبیَ . بەلاَم کوا ؟!

لە کوَکردنەوەی (ظاهیر) و (کەتم)دا طیباق هەیە . وشەی (هەموَ)یش هەڵئەگریَ (هەموَ)ی بە مەعنا (گشت) بیَ یا (هەم و) بیَ واتە (هەم)ی بەمەعنا خەم لەگەڵ (و)ی عەطف . کەواتە لە (هەموَ دەردان)دا لەطافەت

سەری هەر مۆی بەدەنم طەرزە تەمەننایێکە
گەردشی تۆکی سەرم دۆکەڵی سەودایێکە (١)

وەرە سەر سەیری صەفاگاهی نەظەرگەی چاوم
کە عەجەب مەنظەرەیی سەیر و تەماشایێکە (٢)

هەیە . لە کۆکردنەوەی (ناڵین) و (نەشئە) و (سورۆر)یشدا طیباق هەیە .
نەشئە و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : شادێ و .

— ١٢ —

(١) طەرز : جۆر . تەمەننا : ئاوات . گەردش : سوڕانەوە . سەودا : عەشق.

واتە : هەزار جۆرە ئاوات لە دەروونما پەنگی خواردووەتەوە و هیچیم بۆ نایەتەدێ ، بەجۆرێکم لێ هاتووە ئەتوانم بڵێم سەری هەر تاڵە مۆیەکی لەشم ئاواتێکی پێوەیە . هەر مۆیەکی سەرم کە ئەجوڵێ بە تەئثیری دۆکەڵی عەشقێکە لە کەللەما ئەیجوڵێنێ .

دیارە ئەم پارچە شیعرە بەرهەمی بارێکی دەروونیی زۆر سەخت و ماتەماویی نالییە .

سەری هەر مۆی (ت) و (اح) و («پەراوێزی» خا) و (خب) : هەر سەری مۆی . دۆکەڵی (چن) : دۆکەڵە . (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) : هێڵەکی .

(٢) صەفاگاە : جێگای ڕابواردن . نەظەرگە : دوورنما . مەنظەرە : جێگای تەماشا .

واتە : ئەوەندە دیمەنی جوان و سەیر کە لە ژیانما بە چاوی خۆم دیومن ، لە ناوچاوما وێنەیان کێشراوە ، چاوم بووە بە جێگای تەماشا و ڕابواردنێکی سەرسامکەر .. وەرە تەماشای کە بزانە چ دیمەنێك ئەبینێ . ئەشتوانرێ مەعنای بەیتەکە وا لێبدرێتەوە کە ئەوەندە فرمێسك لە چاوی ڕۆیشتووە ، چەند جۆرە گوڵ و گوڵزار لە چاویا ڕوواوە و بووە بە سەیرانگا و مەیدانی ڕابواردن .

سەیری : ئەمە تەنها بەپێی تێکستی (عم)ە . نوسخەکانی‌تر بەم‌جۆرەن: (چر) و (چن) و (عب) و (خب) : سەیر . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) : سەیر و .

سۆزشێکی نەفەس و شۆڕشی نائیی نایێ
هەریەکە نەوعە غینایێکە ، بە مەعنایێکە (٣)

حەڵقە حەڵقەی چدەکەی داوی کەمەندی زوڵفت
بۆ دڵی خەستە کەوا بەستەیی هەودایێکە ؟! (٤)

صەفاگاهی (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (عب) و (خا) و (خب) : صەفاگاە . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (عم) و (گم) : صەفاگاە و .

(٣) سۆزش : سۆز . نەفەس : هەناسە . شۆڕش : دەنگ و هەرا . نائێ : دوڕ . نای : شمشاڵ . غینا : غناء ، گورانێ .

واتە : سۆزی هەناسەی خەمباران و ئاوازی دوڕی شمشاڵێك ، هەریەکی جۆرە گۆرانییەکە . بەڵام هەردوکیان یەك مەعنایان هەیە . هەردوکیان ، هەریەکە بە شێوەی خۆی ، دەردی دڵی ئادەمیزاد باس ئەکا .

ئەشگونجێ مەعنای (بە مەعنایێکە) وا لێبدرێتەوە کەوا هەریەکی مەعنایەکی تایبەتیی هەیە ، ئەویان شتێك ئەگەیەنێ و ئەمیان شتێکیتر .

هەرچۆن بێ لەنێوان (سۆزش) و (شۆڕش)دا هاوئاوازییەکی جوان و ، لەنێوان (نائێ) و (نایێ)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ناڵە) و (نای)دا تەناسوب هەیە .

سۆزشێکی (کم) و (من) : سۆزشی . (خب) : شۆڕشی . نائیی نایێ (عم) و (گم) : نای و ناڵەی . (ت) : ناڵەی نایێ . (ك) : نایێ نائێ .

ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی لە نوسخەی (چر) و (عب)دا لەجێی یەکتردان .

(٤) خەستە : نەخۆش . بەستە : بەستراو ، گیرۆدە . هەودا : تاڵی مۆ .

واتە : ئەوە خەریکی چیت ؟ بۆچی زوڵفت هەڵقە هەڵقە ئەکەیت و داوی لێ دروست ئەکەی بۆ دڵی عاشقە بیمارەکان ؟ خۆ دڵی عاشقی خەستە تەنها تاڵێکی مۆی زوڵفتی بەسە پێی گیر ببێ ، ئیتر بۆچی خۆت ماندو ئەکەی ؟!

لەنێوان (خەستە) و (بەستە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

حەڵقە حەڵقەی : ئەمە تێکستی (ت)یە . نوسخەکانیتر هەمو نوسیویانە : حەڵقە حەڵقە . چدەکەی ((پەراوێزی)) چر) و (ت) و (اح) و (من) و (خا) : کە دەکەی . (کم) : کە ئەکەی .

هەردەمە فەرشی کەسێکی‌کەیە بێ مەهر و نیکاح
دوور لە چاکانی ، عەجەب فاحیشە دنیاییێکە ! (٥)

« نالی » ئاسوودە نییە طوولی نەمامی عومرت
بە نەفەس دێت و دەچێت ، ئەصڵی لەسەر باییێکە (٦)

---

(٥) هەردەمە : هەرکاتێ . فەرش : ژێرەخەر . مەهر : مارەیێ . نیکاح : مارەبڕین . فاحیشە : ئافرەتی داوێن پیس .

واتە : ئەم دنیای بێوەفایە هەر ڕۆژێ ژێرەخەری یەکێکی تازەیە بە ناحەق ئەکەوێتە ژێردەستی ، وەك ئافرەتی داوێن پیس کە بێمارەیێ و مارەبڕین لەژێر هەرکەسێکا بیبەوێ ڕائەکشێ .. ئای لەم دنیایە ، دوور لە پیاو چاکەکانی ، دنیایەکی چەند بێناموس و داوێن پیسە !

فەرشی (عم) و (کم) : عیرسی . کەسێکی‌کەیە بێ مەهر و (چن) : کەسێکە کە بە بێ مەهر و .

(٦) طوول : درێژی . نەفەس : هەناسە .

واتە : ئازیز ! نالی بەدرێژیی عومری تەڕ و پاراو و لاوی وەك نەمامی تۆ ناحەسێتەوە . تەنها بە هەناسە دێت و دەڕوا ، تەنها هەر هەناسەیەکی تیایە ، ئەگینا هیچ نیشانەیەکی‌تری ژیانی پێوە نییە ، ڕیشەی لەسەر (با)یەك بەندە کە لای تۆوە بۆی بێت ، ئەگەر ئەو بایەی بۆ نەیەت هەناسەکەی خۆیشی نامێنێ .

(لەسەر بایەك وەستاوە) یا (لەسەر بایەك بەندە) لە کوردیدا ڕستەیەکی کینایەیە لە بێگیانێ و نزیکێ لە حاڵی گیانەلا و مردن یا پیرییەکی تەواو .

ڕێیشی تێئەچێ بەیتەکە خیطاب بێ لەگەڵ نالی خۆی و مەعنای بەمجۆرە لێك‌بدرێتەوە کەوا ئەی‌نالی ، تەمەنی بێهێزت بەدرێژاییی خۆی ئاسوودە نییە . تەمەنت هەموو بریتییە لە هەناسەیەك دێ و دەچێ و لەسەر ئەو هەناسەیە وەستاوە ، کە وەستا عومرت تەواوە .

طوولی نەمامی (عم) و (گم) و (ت) : طوولە نەمامی . (ك) و (خا) : طوولی تەمامی . لەسەر (چر) : لەگەڵ .

— ١٣ —

شاهێنی دو چاوت کە نیگا و مەیلی بە دانگە
کێشانی بە قوللابی دلاوێزی بژانگە (١)

صۆفی و سەر و مێزەر ، من و زوڵف و سەر و دەسماڵ
من کوشتەیی لاجانگم و ، ئەو کوشتەیی جانگە (٢)

— ١٣ —

(١) شاهێن : لە فارسیدا (شاهین) میلی تەرازووە کە تاکانی تەرازووەکەی پێوە شۆڕ ئەکرێنەوە . لە دیالێکتی هەورامیشدا بە تەرازۆ ئەڵێن : شایەن ، لێرەدا ئەم مەعنایە مەبەستە . پەلەوەرێکی ڕاو پێکردنە لە چەشنی هەڵۆ ، چاوی یاری پێ ئەشوبهێنن لە توانای ڕاوکردنی دڵی دڵدارانداا . نیگا : بە لا ڕوانین . دانگ : بەشێك لە شتێك . کینایەیە لە کەمێ . قوللاب : قولاپ . دلاوێز : دڵ پیا هەڵواسراو . بژانگ : برژانگ .

واتە : تەرازۆی چاوەکانت کە بەئاستەم نەبێ بەملا و بەولادا سەرناکەن و یەکێك لە دۆستان هەڵناوێرن بەسەر ئەوانیکەدا تا تۆزێك زیاتر بۆلای ئەو بڕوانن ، بە قولاپی دڵ پیا هەڵواسراوی برژانگەکانت کێشانە ئەکەن . مەبەستی ئەوەیە بڵێ دڵی دڵداران لەناو چاوتان و بە قولاپی برژانگەکانت بەراوردیان ئەکەی تا بزانی کامیان لات خۆشەویستتر و قورسترە تۆزێ چاوی بەلادا لار بکەیتەوە .

نالی لە لایەکیکەشەوە مەعنای (ڕاوکەر)یشی لە وشەی (شاهێن) مەبەست بووە . بەمپێیە مەبەست لە (قولاپی برژانگ)یش چنگی شاهێنەکەیە کە چۆلەکەی دڵی دڵداران ڕاو ئەکا و مەبەستیش لە (کێشان) ڕاوکردن و بەکێشکردنە . بەمجۆرەش مەعناکە هەر تەواوە .

نیگا و مەیلی بە دانگە (کم) و (من) : نیگاهێکی بە دەنگە . دیارە (بەدەنگە)کەی هەڵەیە . بژانگە : (چر) و (خا) : مژانگە . ئەگەر هەڵە نەبێ، بشێ پەیوەندێکی بە (موژگان)ەوە هەبێ ؟

(٢) لاجانگ : نێوانی چاو و گوێ .

واتە : سۆفی حەزی لە سەر و مێزەرە کە لفکەی مێزەرەکەی بە لاجانگیا بێتە خوارەوە و خۆی پێ بنوێنێ ، منیش ئارەزۆم لەوەیە

فەرمۆتە کە بانگم کە ، شەوێ ، دێمە کەنارت
قوربان ! وەرە شەو ڕۆیی ، ئەوا وەعدەیی بانگە (٣)

بنوێنە برۆ ، یەعنی هیلالی سەری ماهت
چون وەعدەیی ماچی سەری کوڵمت سەری مانگە (٤)

زوڵف و سەر و دەسماڵی یار ببینم بە لاجانگیا شۆڕ بۆبێتەوە . من کوشتەی لاجانگی نازدارانم و ئەویش کوشتەی ئەو جەنگی سەر لێشێواوییەیە کە لەخۆیەوە دەستی داوەتێ لەگەڵ هەرچییەکدا بەئارەزۆی دڵی نەبێ . یاخود من بە بێجەنگ لە مەیدانی دڵدا کوژراوم و ، ئەویش لە جەنگی ڕیاکاریدا کوژراوە کە دنیا و قیامەتی تیا لەکیس چووە .

لاجانگم و (چن) : لاجەنگم و .

(٣) کەنار : لا ، پاڵ . بانگ (ی دۆهەم) : بانگی سبەینان . بانگ‌کردن .

واتە : ئازیز ! تۆ خۆت بەڵێنت دامێ ، وتت شەوێ بانگم کە ، دێمە لات .. دەفەرمۆ ، شەو وا بەسەرچۆ ، وەعدەی بانگی بەیانییە ، یا فەرمۆ ، وەرە ، وەعدەی بانگ‌کردنەکەیە .

لەنێوان (بانگ)ی یەکەم و (بانگ)ی دۆهەمدا ـ کە بەمەعنا بانگ‌دان بێ ـ جیناس و ئیشتیراك و ، لە (بانگ)ی دۆهەمیشدا لەطافەت هەیە .

وەعدەیی (عم) و (گم) و (عب) و (خا) و (خب) : وادەیی .

(٤) ماه : مانگ .

واتە : گفتت دابۆمێ کەوا سەری مانگ ڕۆژۆی بێماچیم ئەشکێنێ و ماچم ئەدەیتێ . دەسا برۆی وەك مانگی یەکشەوەی ڕاسەری مانگی ڕۆمەتت دەرخە ، بۆئەوەی بە دەرکەوتنی ، مانگ نوێ ببێتەوە و ، وادەی ماچی لێوت بۆ من دابێ و ، منیش بە میوەی خۆش و بەتام و زەرد و سۆری سەری کوڵمت بەربانگ بکەمەوە .

ئەمە مەگەر کاری نالی بێ لە یەك‌کاتدا مانگی یەکشەوە و مانگی پێگەیشتو کۆبکاتەوە !

برۆ (عم) و (گم) و (خب) : برۆت . کوڵمت (چر) و (عم) و (گم) و (ت) و (عب) و (خا) و (خب) : ماهت .

« نالیؔ » مەکە ، تۆڕا بو ، لەبەر جەبهەیی گرژت
نایێتە ئەلات ، عیجزی لەبەر دۆکەڵی قانگە (٥)

— ١٤ —

بنوارە وشکە صۆفیو ڕەقصی بە هەلهەلە
دیسان لە بەحری وشکی هەوا کەوتە پێمەلە (١)

---

(٥) مەکە : وازبێنە . بێدەنگ بە . تومەز . تۆڕا : تۆڕە ، یاخود لەگەڵ (بو)وەکەی پاشەوەیدا پێکەوە (تۆڕابو)ن . جەبهە : ناوچاوان . عیجز : عاجزیؔ . قانگ : دۆکەڵی پەنگ خواردووەوە .

واتە : نالیؔ ، بێدەنگ بە وازبێنە ، یار تۆڕە بووە یاخود تۆراوە ، لەداخی ناوچاوی گرژ و مۆنت نایەتە لات ، لە دۆکەڵی هەناسەی ساردی لە سینەدا قانگ دراو و پەنگ خواردووەوەت پەست و بێزارە .

مەکە (ك) و (عب) و (خا) : هەکە ، واتە : هاکا .

ئەم بەیتە لە (ت) و (عب) و (اح)دا نییە .

— ١٤ —

(١) وشکە صۆفیؔ: ئەو جۆرە صۆفییانەی کە مەسەلەی ئایینیان بە شێوەیەکی زۆر وشك گرتووە و لەئاستی سادەترین ڕابواردنی حەڵاڵدا چاوپۆشیؔ پیشان نادەن . هەلهەلە : هەلەلە ، قریوە کردن . هەوا : ئاسمان . ئارەزۆبازیؔ . پێمەلە : جۆرێکە لە جۆرەکانی مەلە ، ئاوی زیاتر بە پێ تیا لە ڕێ لائەدریؔ .

واتە : سەیری وشکە صۆفیؔ بکە چۆن لەڕێی خۆی لایداوە و ، بە قریوە کێشانەوە کەوتووەتە سەماکردن و لە دەریای وشك و بێئاوی ئاسمانا (کە هەوای نەفس و ئارەزۆبازییە) کەوتووەتە پێ مەلەکردن . ڕستەکە گشتی کینایەیە لە کاری ناوەخت کە مەرجە پێویستەکانی دیار نەبن و لە یەکنەکەوتنی کردار و گوفتار .

لە کۆکردنەوەی (ڕەقص) و (هەلهەلە)دا تەناسوب و ، لەنێوان (بەحر) و (وشك) و ، (بەحر) و (هەوا)دا طیباق و ، لەنێوان (بەحر) و (پێمەلە)دا تەناسوب و لە (هەوا)دا لەطافەت هەیە .

ئەم ئەرضە مەزرەعەی عەمەلە و کوڵخەنی ئەمەل
هەندی بووە بە مەسجید و ، هەندی بە مەزبەلە (٢)

شێخم ، چ گەرمە حەڵقەیی ذیکرت بە ڕەشبەڵەك !
حاڵی ئەمانە خۆ بە جەنابت موحەووەلە ! (٣)

---

(٢) مەزرەعە : کێڵگە . دێبەر . عەمەل : کار . کوڵخەن : تونی حەمام . ئەمەل : هیوا . مەسجید : مزگەوت . مەزبەلە : شوێنی تێڕشتنی پل و پۆش و پیسایی ناوماڵ .

واتە : ئەم جیهانە شوێنی کردەوەیە و بنیادەم تەنیا بە کردەوە تیا سەرئەکەوێ و ، بۆ هیوا و ئاواتی ڕۆت وەك تونی حەمام وایە ، چۆن ئەو هەرچیی تێبخەی ئەسوتێ ، ئەمیش هەمو ئاوات و هیوایەکی تیا ئەبێ بە هیچ ، وەك چۆن ئەو شوێنەی بە نیازی پاکەوە خواپەرستیی تیا بکرێ ئەبێ بە مزگەوت و پیرۆز و بەڕێز و ، ئەو شوێنەی پیسایی ماڵانی تێبڕێژرێ ئەبێ بە سەلوێنك و مەگەر هەر سەگ و پشیلە مۆشەی تیا بکەن .

لەنێوان (عەمەل) و (ئەمەل)دا جیناسی موضاریع و ، لەنێوان (مەزرەعە)دا کە بۆژانەوە و پێگەیشتن و ژیان ئەگەیەنێ و (کوڵخەن) کە مانای سوتان و نەمان ئەبەخشێ ، هەروەها لەنێوان (مەسجید) و (مەزبەلە)دا کە ئەمیان واتای خاوێنێ و ئەویان واتای پیسی ئەدا ، طیباق هەیە . لەم بەیتەدا لەف و نەشری مورەتتەبیش هەیە ، چونکە (مەسجید) بەرابەر بە (مەزرەعەی عەمەل) و (مەزبەلە) بەرابەر بە (کوڵخەنی ئەمەل)ە .

مەسجید («پەراوێزی» چر) و (ت) و (عب) : مزگت . هەندی (چن) و (ت) و (مز) : بەعضی .

(٣) شێخ : شێخی طەریقەت . لە کوردستانی سەردەمی نالیدا طەریقەتی نەقشبەندێ و قادرێ بووە و ئیستاش هەن . حەڵقەیی ذیکر : کۆبونەوەی دەروێشی قادرێ یا صۆفیی نەقشبەندێ بۆ ناوهێنان و یادکردنەوەی خوا . ڕەشبەڵەك : هەڵپەڕکێی پێکەوەی پیاو و ژن . حاڵ : حاڵ لێهاتن ، وەزعێکی تایبەتییە بەسەر دەروێش و صۆفیدا دێت و جڵەوی خۆیانیان تیا لەدەست دەرئەچێ . تێکڕای بار و وەزع . موحەووەل : سپاردە .

دائیم لەدوَتە مێگەلی ژن ، نێرگەلی پیاو
بەم ڕیشەوە لەپێشەوە بوَیی بە سەرگەلە ! (٤)

هەمیشە تاقمێ شێخی دروَزن لە کوردستانا بوون ، بەپێچەوانەی پێڕەوی ڕاستەقینەی شەرع و طەریقەتەوە ، دروشمی خواپەرستێ و شێخیەتییان بوَ سوَدی تایبەتیی خوَیان بەکارهێناوە و ، بە ناوی حاڵ لێهاتن و شتیواوە گەلێ کاری ناشەرعییان کردووە ، وەك کوَکردنەوەی ژن و پیاوی نامەحرەم پێکەوە و ، مەلاکانیش هەمیشە دژی ئەوە بوون . نالێ لەم بەیتەدا گاڵتە بەوجوَرە شێخانە ئەکا و ئەڵێ : یاشێخ ! حەڵقەی ذیکرت بەهوَی ڕەشبەڵەك و کوَبوَنەوەی ژن و پیاوەوە بەناو بوَ خواپەرستێ و لەڕاستیدا بوَ ڕابواردن ، زوَر گەرمە . دیارە وەزعی ئەم ژن و پیاوە ڕەشبەڵەککەرانەش بەدەست خوَتە و ، خوَت ئەزانێ چییان لێئەکەی ، هەرکەس بەپێی لێهاتنی و ئەوەی بوَی ئەشێ ! . یاخود خوَت بەرپرسیاریانی لای خوا وا گومڕات کردن و لە خشتەت بردن !

حاڵی (ت) : ئیشی . خوَ (مز) : هەم .

(٤) مێگەل : ڕانی بزن و مەڕ . لێرەدا مەبەست کوَمەڵی مێینەیە . نێرگەل: کوَمەڵی نێر . سەرگەلە : ئەو حەیوانەی لەپێشی ڕانەوە ئەڕوا کە سابرێنێکی ڕیش درێژە .

واتە : یاشێخ ! هەمیشە کوَمەڵێ ژن و پیاوت شوێنکەوتوَن کە ئەوەندە نەفامن ئەڵێی مەڕ و بزنن . خوَیشت بە کوَڵێ ڕیشەوە وەك سابرێنی سەرگەلە کەوتوَیتە پێشیان و ئەوەندەش تێنەگەیشتوَی نازانی بوَ کوێیان ئەبەیت .

لە کوردیدا وشەی (مێگەل) بوَ کوَمەڵی مەڕ و بزن ، چ نێر چ مێ ، بەکاردێ. ئەوەندەی ئێمە ئاگامان لێ بێ ، هەر نالییە وا بوَ یەکەمجار بوَ (کوَمەڵی ئافرەت)ی بەکارهێناوە و ویستوَیەتی ئافرەتەکان لە نەفامێ و فەقیریدا بشوبهێنێ بە مەڕ. (نێرگەل)یش کە لە بەرابەری (مێگەل)یەوە بەکارهێناوە ، نەمانبیستووە کەس پێش ئەو بەکاری هێنابێ . دیارە ویستوَیەتی ، سەرەڕای قنجکردنەوەشی لەئاستی (مێگەل)دا ، لە گەلێ ڕووەوە ئیشارەتی پێ بکا بوَ (نێرگەلە) و لە دوای شێخەوە بیخاتە ڕێ..

نێرگەلی (چن) و (کم) و (من) و (ك) و (عب) : نێرگەلەی . بەم (عم) و (ت) و (مز) و (عب) و (خب) : بەو .

دنیا مەحەللی کەون و فەسادێکە ، حیز و دۆن
مەعلومە چەن بەحیلەیە ، عەییارە ، چەند دەڵە ! (٥)

تۆ شێخ و ئەو عەجوزە ، عەجەب دۆستی یەکترن !
بێ شاهید و نیکاحە دیارە موعامەلە .. (٦)

«نالی» ! سەرت لە گونبەدەکەی خانەقا دەکا
لایێ پڕە لە مەشعەلە ، لایێ پڕە لە مەشغەلە .. (٧)

---

(٥) مەحەلل : شوێن . کەون : بوون . فەساد : خراپ بوون و فەوتان . دۆن : بێبایەخ . عەییار : فێڵباز . دەڵ : مێچکە مێچکەکەر بۆ ئەم و ئەو . دەڵە سەگ کە لەکاتی دەڵەبەبادا گەماڵ وەك ڕەوگ ئەکەونە دوای. (دەلە) لە فارسیدا بە ژنی فێڵبازیش ئەوترێ .

واتە : ئەم جیهانە بەقای بۆ کەس نییە ، شوێنی تیا پەیدابوون و فەوتانە . چیی تیا پەیدا ببێ ، پاشان ئەفەوتێ . شتێکی هیچ و پوچ و بێبایەخە وەك دەڵەسەگ وایە گەماڵ شوێنی کەوتبن ، فێڵباز و تەلەکەچییە ، بنیادەم ئاگای لە خۆی نەبێ لە خشتەی ئەبا .

حیز و دۆن (چر): حەیزەبوون کە بە عەرەبێ واتە پیرەژن . («پەراوێز»)ی چر) : حیزە ، دۆن . (کم) و (گم) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) : خیرە ، دۆن . خیرە بە فارسێ واتە کەللەڕەق و یاخێ و بێشەرم و هیچ و پوچ . بەحیلە (« پەراوێزی » چر) و (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : موحیللە . واتە حەرام حەلاڵکەرە .

(٦) واتە : یاشێخ ! تو شێخی و (شێخ)یش واتە پیر و ، دنیاش کۆنە وەك پیرەژنی بەسالاچوو . هەدوو کەوتونەتە یەك و دەستان خستووەتە دەستی یەك .. دیارە ئەم کارەی تۆ کردوتە کە لەجیاتیی ئەوەی لەم ئاخری عومرەدا بگەڕێیتەوە و تۆبەیەکی پاك بکەی ، دەستت خستووەتە دەستی کۆنە داوێن پیسێکی وەك دنیا ــ بێ ئاگاداریی کەس بووە و ، بە حەرام بوون بە هاوسەری یەك و شایەت و مارەبڕین لەئارادا نییە .

تۆ شێخ و .. تاد (چر) :

تو شێخ و ئەو عەجوزەوو دەستی دەکێشیێ

نیکاحە : ئەمە تێکستی (کم) و (گم) و (من)ە . نوسخەکانیتر : (نیکاح) . دیارە هەڵەکە هیی شێوەی نوسینەوەیە ، ئەگینا لەمانیشدا هەر (نیکاحە)یە .

(٧) گونبەد : گومەز . خانەقا : جێگای خواپەرستیی پەیڕەوانی تەریقەتی

شکەنجی عەرض و طوڵی پێچی زوڵفت بێ سەرەنجامە
مەثەل طوڵی ئەمەل ، عومری خضر ، زنجیری سەودامە (١)

نەقشبەندێ . مەشعەلە : چــرا . شەمعدان . مەشغەڵە : سەرقاڵێ و هەرا و ئاشوب .

واتە : نالێ سەرت وەك گومەزەکەی خانەقای لێ هاتووە ، لەلایەکەوە پڕە لە چرا و چراخان و شەمعی خۆشەویستێ و دڵداریێ و بیری ڕوون . لە لایەکی‌کەشەوە پڕە لە هەرا و ئاژاوە و ســەری خــۆ قاڵ‌کردن بە ڕۆ هەڵماڵینی ئەم و ئەو و دەرخستنی نارِاستییان و،بەمە ئاژاوە و هەرا لەناو خەڵکا ئەنێیتەوە ، چونکە قسەکانت لەوانە نین بە مێشکی هەموو کەسێکا بچن و هەموان لێی حاڵێ ببن .

بشێ مەبەست لە وشەی (خانەقا) لەمبەیتەدا خانەقای مەولانا بێ و ، نیشانەی پەیوەندێك بێ لەنێوان (خــانەقای مەولانا) و ئەو شێخەدا کە نالێ قسەی لێ ئەکا ؟!

دەکا (کم) و (من) : ئەکا . (مز) و (عب) و (خب) : دەچێ . مەشعەلە (چر) و (کم) : مەشغەلە . مەشغەلە (چر) و (کم) : مەشعەلە .

— ١٥ —

(١) شکەنج : ئاڵۆزێ و باخواردن و شکانەوەی زوڵف . عەرض : پانایێ . طوڵ : درێژێ . سەودا : عەشق .

واتە : ئاڵۆزێ و باخواردنی زوڵفی پێچ پێچت بەلای پانێ و درێژیدا ، شتێکە بنیادەم سەری لێ دەرناچێ و ناگاتە ئەنجامێك لەبارەیەوە . بەڵام منیش هیوام لا نابڕێ و هەمیشە هەر بە تەمای ئەوەم شتێکم لەمڕووەوە دەسگیر ببێ و ، چونکە بنیادەم تا ئەمرێ ئومێدی هەر زۆرتر ئەبێ ، ئەگەر عومری حەزرەتی خضریشم بدرێتێ ، کە ئــەڵێن تــا قیــامەت ئەژێ ، کەلکەڵەی ئەم هیوایە وەك زەنجیر هەر ئەمبەستێ بەخۆیەوە و لە کەللەم دەرناچێ .

ئەشگونجێ مەعنای بەیتەکە بەمجۆرە لێك‌بدرێتەوە کەوا ئەم ئازار و سزایەی لە بادانی زوڵفی پێچ پێچتەوە بە باری پــانێ و درێژیدا تۆشم ئەبێ ، بڕانەوەی نییە ، وەك چۆن هیوای ئادەمیزاد و عومری حەزرەتی

به شەڕ هاتن ڕەقیب و موددەعیِ ، من خۆشی خۆشیمە
کە دەعوایە ، لە هەر لایە بکوژریِ سوودی ئیسلامە (٢)

ئیشارەم کردە ئەبرۆی ، یەعنی : میحرابت کەچە ، فەرمۆی :
ئەمە قیبلەی تەمامی عالەمە ، جێی جیلوەی ئیمامە (٣)

خضر و زنجیری عەشقی تۆ کە منی پێ گیرۆدە بووم ، ئەوەندە دوور و درێژن وەك بڵێی بڕانەوەیان نەبیِ .

بەپێی مەعنای پێشوو ڕستەی (عومری خضر) لەطافەتی تیا ئەبیِ ، چونکە ئیشارەتە بۆ عومری حەزرەتی خضر پێغەمبەر و ، نالییش ناوی (خدر) بووە .

زوڵفت (چـن) و (عم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (مـن) و (خا) و (خب) : زوڵفی . مەثەل : (چر) و (کم) و (عب) و (من) و (خا) : بەڵیِ . (گم) : وەکوو !

(٢) موددەعیِ : ئەوەی لەخۆیەوە ئیددیعای خۆشەویستیی یار ئەکا و بەدرۆ خۆی پیا هەڵئەواسیِ . دەعوا : هەرا .

واتە : بەدکاری ناحەز و خۆ هەڵپەسێنەری درۆزن بۆ بە شەڕیان لەسەر خۆشەویستیی یار ، کە یاریش لەڕاستیدا هیچیانی خۆش‌ناویِ و یاری ئێمەیە . من خۆشی خۆشیمە کەوا ئەوان هەردوکیان لەناو خۆیانا هەرایانە، هەر کامیان بکوژریِ سوودی ئێمەیە کە دڵداری ڕاستین، چونکە وەك چۆن دوو کافر لەبەینی خۆیانا ببیِ بەهەرایان ، سوودی ئیسلامە ، لەبەرئەوە کە هەر کامیان لەناوبچیِ ، بەش‌بەحاڵی ئیسلام کافریِ کەم بووەتەوە ـ بەگژییەکاچوونی ئەمانیش سوودی ئێمەیە .

(٣) کەچ : لار . تەمام : هەموو . ڕاست . جیلوە : دەرکەوتن . ئیما : ئیشارەت .

واتە : ئیشارەتم کردە برۆی یار ، تێم گەیاند کەوا برۆکانی لارن و ، یاریش لە وەڵامدا فەرمۆی بەڵیِ ڕاستە بروم لارە ، بەڵام قیبلەی ڕاستەقینەی هەموو خەڵکی جیهانە و ، جێی دەرکەوتنی ئیشارەت کردنمە بۆ دڵدارانم ، کە ئیشارەت بۆ یەکێکیان بکەم لە برۆمەوە درئەکەویِ .

ئەشگونجیِ مەعنای (جێی جیلوەی ئیمامە) ئەوەبیِ کە : جێی دەرکەوتنی پێش‌نوێژە ، کە چاومە . دیارە چاو لە ناوەندی برۆوە دەرئەکەویِ و برۆ وەك میحرابی مزگەوت وایە .

له سایەی ڕۆیی تۆوە شامی خەڵقێ طەڵعەتی صوبحە
له شامی زوڵفی تۆوە صوبحی ئێمە ظوڵمەتی شامە (٤)

له وشەی (تەمام)دا لەطافەت هەیە ، چونکه مەعنای (هەمۆ)یش و مەعنای (ڕاست)ی بەرابەری (کەچ)یش ئەگەیەنێ .

له وشەی (ئیما)شدا که لەگەڵ ضەمیری موتەکەللیمی (م) و ضەمیری غائیبی (ه) یەکخراوە و بوون بە (ئیمامە) ، ئیشارەتێك بۆ وشەی (ئیمام) پێکهاتووە که واتە پێشنوێژ و ، نالێ گەیاندنی مەعناکەشی مەبەست بووە و ، لەگەڵ (میحراب) و (قیبلە) و (عالەم)دا تەناسوبیان لەنێواندایە .

میحرابت کەچە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : میحرابی کەچی . بەمپێیە ئەگونجێ (کەچی) صیفەتی (میحرابی) بێ و ئەشگونجێ وەلام بێ . تەمامی (عم) و (گم) : تەواوی .

جێی جیلوەی (چن) و (عم) و (گم) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : جێ جیلوەی . (کم): جێی سوجدەی . (من) : جێ سوجدەیی . (ت) : میحرابی . ئیمامە ـ بەمەعنا : ئیشارەتمە ـ (چن) و (عب) : ئیمامە ـ بەمەعنا : پێشنوێژە ـ . (من) : عامە .

(٤) سایە : سێبەر . شام : ئێوارە . طەڵعەت : هەڵاتن . ظوڵمەت : تاریکێ .

واتە : بەهۆی ڕۆی ورشەداری تۆوە که ئاراستەی خەڵکی ئەکەی ، خۆراوایان وەك کاتی خۆرهەڵاتنی لێ هاتووە ، وا ڕۆشن بووەتەوە . بەهۆی زوڵفی ڕەشیشتەوە که ڕۆتی لێمان پێ ئەشاریتەوە ، سبەینانی ئێمە بووە بە تاریکە شەو .

له بەکارهێنانی وشەی (سایە)دا زیادەڕەوییەکی جوان هەیە . ئەوەتە ئەڵێ : ڕۆی تۆ ئەوەندە ڕۆناك و ڕۆناککەرەوەیە ، تەنانەت سێبەرەکەشی که بکەوێتە سەر شوێنێك دنیا وا ڕۆشن ئەکاتەوە ، وەك خۆر هەڵاتبێ . جا نەخوازەڵا ئەگەر خۆی ئاراستەی شوێنێك یا کەسێك بکرێ !

لەنێوان (ڕۆ) و (زوڵف)دا تەناسوب و ، لەنێوان (طەڵعەت) و (ظوڵمەت) و ، (صوبح) و (شام)دا طیباق هەیە .

له سایەی (گم) : له صوبحی . تۆوە ـ له هەردۆ نیوە بەیتەکەدا ـ (عم) : تۆیە . شامە (من) : عامە .

لە ئاب و تاب و ئەشك و ئاهی خۆمدا بوٙم بە بوریانێ
لەباتیی پوختەگیٖ سوٙتام و ئیستەش پیٚم دەلیٚ : خامە (٥)

نیشانەی پوختەگیٖ بیٚدەنگییە «نالیٖ» ! ئەگەر پوختەی
بە حوججەت طەی بکە نامە ، بە حیددەت پەی بکە خامە (٦)

---

(٥) ئاب : ئاو . تاب : تاو ، گەرما . ئەشـك : فرمیٚسك . ئاه : هەناسەی دەردەدار . بوریانێ : لاشەی سوٙرەوە کراو لە ڕوٙنـدا پاش کولاٚندنی . پوختەگیٖ : کولاٚن . خام : کاڵ ، نەبرژاو ، پیٚنەگەیشتوٙ .

واتە : وەك چوٙن کە گوٙشت ئەکولیٚنن ئاگری بوٙ ئەکەنەوە و ئاوی بوٙ ئەنیٚنە سەر و خوێی تیٚئەکەن و فوٙی بوٙ ئەکەن لە ئاگر ، منیش لەناو ئاوی سـوێری فرمیٚسـکدا و لەسەر ئاگـری گڕی دەروٙن و بـە ئاگر خوٙش‌کردنی هەناسە هەڵکیٚشانی خـوٙم ، لەجیاتیی کولاٚن سوٙتاشم ، کەچی ئیستاش وا یار پیٚم ئەلیٚ : هیٚشتا کاڵە و پیٚنەگەیشتووە ، واتە شارەزای دەردی دڵ نەبوە و تازە کارە ، یاخود گوٙشتی کاڵە . . .

ئاب و تاب و (چن) و (ك) و (اح) و (خب) : ئاب و تاب . عەطفیش و ئیضافەش هەڵئەگریٚ . (عم) : ئاب و تابی . سوٙتام و (خب) : سوٙتاوم و ئیستەش (چن) و (عم) و (کم) و (ك) و (اح) و (من) : ئیستەیش . (گم) : هیٚشتا . دەلیٚ (کم) و (من) : ئەلیٚ .

(٦) پوختەگیٖ : پوختەییٖ . کولاٚن . حوججەت : بەڵگە . هیٚز . توند . طەی : پیٚچانەوە . حیددەت : تیژ . پەی‌کردن : بڕین . خامە : قەڵەم .

واتە : نیشانەی پوختەییٖ ، یاخـود نیشانەی کولاٚن لەسەر ئاگری عەشق ، ئەوەتە بنیادەم بیٚدەنگ بیٚ و مل‌کەچ بکا . جا ، نالییا ! ئەگەر توٙیش پوخت و بیٚگەردی و لەسەر ئاگری عەشق بەتەواویٖ کولاٚوی ، مل کەچ کـە و بیٚدەنگ بە و ، لەجیاتیی دەربڕینی نـاڕەزاییٖ و وتنی شیعری ڕاز و گلـەییٖ ، کاغەزی شیعرت توند بپیٚچـەرەوە و بیخەرە باخەڵ و قەڵەمەکەت ببڕەوە و بیشکیٚنە و جاریٚتر لەبارەی بیٚڕەحمیی یارەوە نە هیچ بڵیٚ و نە هیچ بنوٙسە .

لەنیٚوان (حوججەت) و (حیددەت)دا هاوئاوازییەکی جوان و ، لەنیٚوان (طەی) و (پەی)دا جیناسی لاحیق هەیە .

سەودازەدەکەی زوڵفت ، ئەزهاری لەکن پەشمە
دوور لەو گوڵە بێخارە ، گوڵزاری لەکن پەشمە (١)

صۆفی کە گرانبارە ، بێمەغز و سەبوكبارە
صوفپۆشی غەمی بارە ، ئەوباری لەکن پەشمە (٢)

— ١٦ —

(١) سەودازەدە : ئەوەی دەردی عەشق لێیدابێ . ئەزهار : جەمعی زەهرە واتە گوڵ . پەشم : هیچ و پووچ . خار : دڕك .

واتە : ئەوکەسەی گوروفتاری دەردی خۆشەویستیی زوڵفی ڕەشی تۆ بوبێ ، گوڵی زەرد و سووری لا هیچ و پوچە و ، مادەم لای گوڵی بێدڕکی ڕووی تۆدا نەبێ ، گوڵزاری بەلاوە بێبایەخە .

لەنێوان (گوڵ) و (خار)دا طیباق هەیە .

زوڵفت (ك) : خاڵت . ئەزهاری (چر) : ئیظهاری ، واتە دەربڕینی خۆشەویستییەکەی . بێخارە (کم) و (من) : یەعنی ڕوو . (ك) : بێچارە . بەمپێیە ئەم وشەیە پەیوەندی بە ڕستەکەی پاشەوەیەوە ئەبێ .

(٢) بێمەغز : بێمێشك و تێنەگەیشتوو . گرانبار : بار قورس . سەبوكبار : بارسووك . کینایەیە لە بنیادەمی بۆش و هیچوپووچ کە شتێك نەبێ مێشکی پێوە خەریك بکا . صوفپۆش : کەسێ بەرگی خوریی لەبەرکردبێ . ئەوبار : جەمعی وەبەرە واتە کورك .

واتە : صۆفی کە ڕیش و مێزەرە و تەزبێحێکی گەورەی هەڵگرتووە و باری خۆی پێ قورس کردووە ، لەڕاستیدا کابرایەکی بێمێشك و بێکارە . ئەو خوری پۆشەی کە باری خەمی بەسەر شانەوە بێ و بیربکاتەوە، گوێ بە کورك و خوری نادا و ئەو جۆرە شتانەی بەلاوە هیچ و بێئایە و مایەیە .

صوفپۆشی غەمیبارە (چر) و (خا) : صوفپۆشەوو غەمبارە . (چن) : صوفپۆش و غەمی بارە . (عم) و (گم) : صوفپۆشی غەمی یارە . (کم) و (من) : صوفپۆش و غەمبارە . (ت) : صوفپۆش غەمبارە . (ك) و (اح) : صوفپۆشە غەمبارە .

دێوانه که شەیدا بێ ، تـــوکی سەری سەودا بێ ،
قەط هیچی لەسەر نابێ ، دەستاری لەکن پەشمە (٣)

سینەی دڵی بێ‌کینە ، صافە وەکو ئایینە
مەستـــوورە بە پەشمینە ، ئەسراری لەکن پەشمە (٤)

---

(٣) دەستار : مێزەر .

واتـــه : دێوانـــه کـــه گروفتـــاری دەردی دڵ بـــێ و عاشـــق بـــێ و عەشق تەنانەت گەیشتبێتە توکی سەریشی و ڕووتاندبێتیەوە ، هیچـــی نابێ دایپۆشێ و هیچیش نانێتە سەری و مێزەریشـــی بەلاوە قســـەی قۆڕە .. تەنها ئەوانەن گوێ بە دیمەن ئەدەن ، کە لەڕاستییەوە دوورن و پێویستیان بە شاردنەوەی کون و کەلەبەر و ناتەواویی خۆیان هەیە .

لە ڕستەی (قەط هیچی لەسەر نابێ)دا مەعنایەکی ناسکیش هەیە ، ئەوەتە : تەنانەت ئەگەر (هیچ)یش بکاتە سەری ، کە دیارە (هیچ) هیـــچ نییە تا بکرێتە سەر ، مێزەر هەر ناکاتە سەری !

هاوئاوازییەکی جوان لەنێوان (شەیدا بێ) و (سەودا بێ) و (لەسەر نابێ)دا هەیـــه .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (عب)دا بەمجۆرەیە :

توکی سەری شەیدا بێ ، دێوانە کە ڕیسوا بێ

(٤) واتە : ئەو سینەیەی کە دڵی بێ‌کینەی تیابێ ، وەك ئاوێنـــه صـــاف و خاوێن و بێ‌گەردە ، تەنهـــا پارچە قوماشـــێکی خوریـــی بەســـەرەوەیە دایپۆشیوە ، هیچ ڕازێك لە کەس ناشارێتەوە و جێگەی فڕوفێڵ و پیلان نانەوە نییە ، ڕازداریی بەلاوە کارێـــکی هیچ و پووچە ، ئارەزووی لەوەیە بەئاشکرا و بی‌پێچوپەنا مامەڵە لەگەڵ خەڵك بکا .

لەنێوان (سینە) و (کینە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان ئەم دوانە و (ئایینە) و (پەشمینە)دا هاوئاوازییەکی ناسك و جوان هەیە . لەنێـــوان (مەستوورە بە پەشمینە) و (ئەسراری لەکن پەشمە)شدا جۆرە طیباقێکی جوانی مەعنا هەیە .

صافە : (ت) و (ك) و (اح) و (عب) : صافی . ئایینە (چـــر) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : ئاوێنە .

عاشق کە دەکا ڕاوی ، ظولماتی شەوە داوی
موژگانی تەڕە چاوی ، بێداریی لەکن پەشمە (٥)

صۆفیێ ! چییە ئیشی تۆ ؟ هەر کایە حەشیشی تۆ !
عاشق وەکو ڕیشی تۆ ، هەوساری لەکن پەشمە (٦)

چەن واسیعە ئەم ذیهنە ، ئەفلاکی تیا ڕەهنە
ئەجبالی لە لا عیهنە ، ئەدواری لەکن پەشمە (٧)

---

(٥) واتە : دڵدار کە ئەیەوێ یاری خۆی دەسگیر بێ و ڕاوی بکا ، تاریکیی شەو ئەکا بە داو و ئەیەوێ بەهۆی تاریکییەوە دەستی پێ بگا . مەسەلەی شەونوخونیی بەلاوە شتێکی ئاسانە و لەوە ناترسێ کە خەو ڕێگای لێ بگرێ ، چونکە برژانگی هەمیشە تەڕی فرمێسکە و ، کەسێکیش کە برژانگی تەڕ بێ خەو ناچێتە چاوی .

دەکا (کم) و (من) : ئەکا .

(٦) کایە حەشیش : ئەوەی خەریکی کاری هیچ و پوچ بێ . هەوسار : ئەو پەتەی لە ملی وڵاخی ئەکەن و ئەیبەستنەوە پێی .

واتە : صۆفیێ ! تۆ خەریکی چیت ؟! تۆ کابرایەکی مایە پوچی ، یاخود کردارت وەك پوش وایە و لە کا بەولاوەشی لێ پەیدا نابێ ، مەبەستی لە بێمایەیی کرداریەتی . بەڵام دڵدار ، خۆی بەم شتە هیچ و پوچانەوە خەریك ناکا کە تۆ خۆتیان پێوە خەریك ئەکەی . ئەو هەوساری وڵاخ و ڕیشی تۆی لا چونیەکە کە کردوتە بەهۆی بەستنەوەی ئازادێ و سەربەستیت .

لەنێوان (ئیش) و (ڕیش)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئیشی تۆ) و (ڕیشی تۆ) و (حەشیشی تۆ)دا هاوئاوازییەکی بەتام هەیە .

صۆفیێ (عب) : واعیظ .

(٧) ڕەهن : مەرهون ، ڕاگیراو . ئەجبال : جەمعی جەبەلە واتە کێو . عیهن : خوریێ . ئەدوار : جەمعی دەورە واتە چەرخی گەردون .

واتە : ماشەڵڵا لە ئاسۆی بیرم چەند بەدەرەتانە .. ئەم گێتییەی هەمو تیایە و هەموی تیا ڕاگیراوە و ، لە هەمو شتێ ئەزانم و شارەزام .. کێوی سەختم لا وەك خوریێ وایە و ، چەرخی گەردونم لا شتێکی بێبایەخە . مەبەستی لەوەیە گرانترین بابەتم بەئاسانێ بۆ لێك ئەدرێتەوە و ،

« نالی » کە قەدەح‌نۆشە ، مەستانەوو سەرخۆشە
خامۆش و نمەدپۆشە ، ئەشعاری لەکن پەشمە (٨)

— ١٧ —

بایێ لە طەرەف قیبلەمەوە دێت و وەزانە ،
یا بۆیی هەناسەی دەمی غونچەی لەرەزانە ؟! (١)

لەسەر هیچ شتێ پەکم ناکەوێ و هیچم بە گران نایەتە پێش چاو .

چەن : تەنها (چر) . نوسخەکانی‌تر هەمۆ : (چەند) .

(٨) قەدەح‌نۆش : نۆش‌کەری پیاڵەی مەی . نمەدپۆش : ئەوەی فەرەنجی لەبەر بکا . کینایەیە لە بنیادەمی دەروێش مەشرەب . ئەشعار : جەمعی شیعرە .

واتە : نالی ئینسانێکە مەیخوار و عاشق و سەرمەست و بێ‌ئاگا لە دنیا و هەرچی بە دنیاوەی ببەستێتەوە .. بێ‌دەنگە ، خۆی لە کاری کەس تێ‌هەڵناقورتێنێ و تەنانەت شیعریش ، کە شاکاری دەستیەتی ، بەلایەوە هیچە ، یاخود ئەوەندە ئاسان بەدەستیەوە دێت ، بە هیچی ئەزانێ .

لەنێوان (نۆش) و (خۆش) و (پۆش)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (چن)دا بەمجۆرەیە :

((نالی)) کە نمەدپۆشە ، مەستانەوو سەرخۆشە
خامۆشە ، نە مەدهۆشە ، ئەشعاری لەکن پەشمە

ئەگەر لەبەر ناکۆکیی نێوان (مەستانەوو سەرخۆشە) و (نە مەدهۆشە) نەبوایە ئەم نوسخەیەمان هەڵئەئاوێرد ، بەڵام ئەو ناکۆکییە لێمان نەگەڕا.

قەدەح‌نۆشە (ك) و (اح) : نمەدپۆشی . مەستانەوو (ت) : مەستانەیی. سەرخۆشە (ك) و (اح) : سەرخۆشی .

— ١٧ —

(١) طەرەف : لا . قیبلە : یار ، کە وەك قیبلە دڵان هەمۆ ڕۆی تێ‌ئەکەن . بۆ : بۆن . لەرەزان : لەریوە .

واتە : ئاخۆ بایەك لەلای یارەوە هەڵی‌کردووە ، لە بۆن و بەرامەی یار تلاوە و ، ئیستا کە دێ بەسەرمانا ئەو بۆن و بەرامەیەمان ئەدا بە لوتا ، یاخود ڕاستە و ڕاست بۆنی هەناسەی دەمی وەك خونچەیەتی کە بەدەم سروەی بای سبەینانەوە ئەلەرێتەوە ؟

ئەشكم ، كە لەگەڵ عەشقمە ، طیفلێكی فەهیمە
هۆشم ، كە لەگەڵ خۆشمە ، پیرێكی نەزانە (٢)

لەنێوان (بایێ) و (بۆیێ)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (با) و (بۆ) و ، (هەناسە) و (دەم)دا تەناسوب هەیە .

بایێ (عم) و (كم) و (من) و (« پەراوێزی » خا) : بایە . دێت و (ك) و (اح) و (خا) : دێتە . بۆیی : ئەمە تێكستێ (چن)ە . نوسخەكانی‌تر ، (عم) و (گم) نەبێ ، نۆسیویانە : عەطری . (عم) و (گم) : بۆنی . غونچەی (گم) : خونچەی . لەرەزانە (چر) و (چن) لە ڕەزانە . بەم‌پێیە مەعناكەی وای لێ‌دێتەوە : یا بۆنی هەناسەیەتی لە ڕەزە دێمەكانەوە دێ . بەڵام ناچێ بە دڵا . (عم) و (كم) : لەرزانە . (ك) و (مز) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : لرزانە . ئەمیش بەپێی ڕێنوسی كۆن بۆ (لەرەزانە) دەست‌ئەدا .

(٢) فەهیم : تێگەیشتۆ و فامیدە .

واتە : زۆر سەیرە ! فرمێسكم زادەی عەشقە و تازەیە و ، عەشقیش سەرەڕۆیە و لە تێگەیشتنەوە دوورە و ، ئەبۆ زادەكەشی كە فرمێسكەكەیە لەبەرئەوە كە زادەی ئەوە و تازەشە ، تێ‌نەگەیشتۆ بووایە ، كەچێ ساوایەكی زانا و وریا و فامیدەیە ئەزانێ كەی ئەڕژێ . بەڵام هۆشم كە لەگەڵ هاتنە دنیامدا پەیدا بووە و دەمێكە لامە و هەمیشە لامە ، ئەبۆ زانا و فامیدە بووایە ، كەچێ بەپێچەوانەوە پیرێكی خەرەفاو و هیچ نەزانە .

نالێ لەم‌بەیتەدا ناكۆكیی نێوان (عەشق) و (هۆش) لە قاڵبێكی زۆر جوانا دەرئەبڕێ . ئەشك بە زادەی عەشق دائەنێ و مادەم زادەی ئەوە خۆشەویستە و ، بە ساوایشی پیشان ئەدا چونكە ساوا نیشانەی تازە بونەوەی ژیانە و ، هۆش و بیركردنەوە و بێ‌عەشقێ ئەكا بە یەك شت و ، بە پیرێ و نەزانێ و خەرەفاویان دائەنێ .

ئەمە سەرەڕای ئەو وشەئارایێ و ڕوخسار ڕازاندنەوەیەش كە لە بەیتەكەدا كردویە . ئەوەتە لەنێوان (عەشق) و (ئەشك)دا ، ئەگەر سەیرێكی هاوڕەگەزیی (ء) و (ع) و لە یەك نزیكیی (ك) و (ق) بكەین ، ئەتوانین بڵێین جۆرە جیناسێكی موضاریع هەیە و ، لەنێوان (هۆش) و (خۆش)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (طیفل) و (پیر)دا طیباق و ، لە كۆكردنەوەی (طیفل) و (فەهیم) و ، (پیر) و (نەزان)دا طیباقێكی وردتر و جوانتر هەیە . ئەگینا كێ دیویە ساوا زانا بێ و پیری كۆنەساڵ نەزان بێ .. شتی‌وا مەگەر هەر لە حیسابی عەشقدا دروست و ڕەوا بێ و نالێ بیهۆنێتەوە !

تێزاوی سوروشکم وەکو ئیکسیری سوهەیلە
ڕوخسارەیی زەردم وەکو ئەوراقی خەزانە (٣)

شێخم ! وەرە دەر ، فەصڵی بەهار و گوڵ و گەشتە
ئەییامی لە گەرمابە خزان وەقتی خەزانە ! (٤)

ئەو شێخە بە کوم مەگرە کە پەشمینە مەریدە
ئەو ڕیشە بەسەر دارەوە ڕیسێکی بوزانە (٥)

عیشقمە (مز) : عیشقم و . خۆشمە (مز) : خۆشم و .

ئەم بەیتە لە (عم) و (من)دا بەیتی سێهەمە .

(٣) تێزاو : تێزاب ، شلەیەکی کیمیاییە زێڕی بێگەردی لە ناپاك پێ جیا ئەکرێتەوە. ئیکسیر : مایەیەکی کیمیاییە گوایە ئاسن و مسی پێ ئەکرێ بە زێڕ . سوهەیل : ئەستێرەی گەشی سوهەیل کە نیشانەی پایزە و کە هەڵات ئیتر گەڵای دار دەست ئەکا بە زەرد بوّن . ڕوخسارە : ڕوخسار ، ڕۆ . ئەوراقی خەزان : گەڵای پایز .

واتە : فرمێسکی سوێر و تیژم ئەڵێی ئیکسیری ئەستێرەی سوهەیلە . ڕوخساری زەرد هەڵگەڕاویشم ئەڵێی گەلاداری پایزانە ، چۆن ئەستێرەی سوهەیل بۆ گەڵای دار ئەبێ بە ئیکسیر و زەردی ئەکا وەك ئیکسیر زێڕی بێگەرد دەربخا ، فرمێسکی وەك تێزابیشم ڕۆی وەك ژەنگاوێ سۆرم زەرد هەڵئەگەڕێنێ .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (مز)دا نییە .

(٤) ئەییام : ڕۆژان ، سەردەم . گەرمابە : گەرماو ، حەمام .

نالی لەم بەیتەوە یەکسەر پایزی بەجێهێشت و بەهاری هێنا و ، ئەوەتە ڕۆئەکاتە ئەوانەی دڵیان مردووە و تەنها بۆ ڕۆپامالێ ئەژین و ، شێخی ڕیاباز ئەکا بە نمۆنەیان و پێیئەڵێ : ئەم وەرزە وەرزی گوڵ و گەڕانە بەناو گوڵاندا و ، سەردەمی ئەوە نییە بنیادەم بخزێتە ناو گەرماو.. پایز کاتی خزانە گەرماوە نەك بەهار ، کە ئەبێ بنیادەم چاو بە گوڵزار و چرۆی درەخت و شینایدا بگێڕێ .

لەنێوان (خزان) و (خەزان)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

لە گەرمابە (ك) و (اح) و (خا) : لەگەڵ مامە . دیارە ئەم تەعبیرە واتایەکی سەرگوزەشتەیی هەیە ، بەداخەوە ئێمە نەمانزانی چییە .

بەحری غەزەلم پڕ لە دوڕ و گەوهەرە ، ئەمما
غەوواصی دەوێ یەعنی بە تەعمیقی بزانە (٦)

---

(٥) کوم : قوڵ . مەرید : یاخی ، کینایەیە لە شەیتان . ڕیس : مو و خوریی ڕێسراو . بوزان : جەمعی بوزە واتە بزن .

واتە : دەست مەگرە بە قوڵی ئەو شێخەوە کە شەیتانێکە ، بۆ خۆشاردنەوە بەرگی خوریی لەبەرکردووە . ڕیشەکەشی بەسەر داری بالآیەوە موی ڕێسراوی بزنە .

ئەشگونجێ (کوم) نەبێ و (کەم) بێ . واتە : بە کەمی مەزانە چونکە . . تاد . هەروا ئەشگونجێ (مەریدە) نەبێ و (موریدە) بێ ، واتە موریدێکی خوریێ لەبەرە . نیوەی دوەمی بەیتەکەش لە زوربەی نوسخەکاندا بەجۆرێ نوسراوەتەوە ئەگەر بهێنرێتە سەر ڕێنوسی کوردیی نوێ وای لێ دێتەوە :

ئەو ڕیشە بە سەردار و ڕەئیسێکی بزانە

بەلآم ئێمە پاش لێکۆڵینەوە گەیشتینە ئەوە کە بەمجۆرە مەعنایەکی ئەوتۆ نابەخشێ و ئەبێ ڕاستییەکەی بەمجۆرە بێ کە لە (مەتن)ەکەدا نوسیومانەتەوە و ، پەراوێزێکی (چر)یش تیشکێکی بۆ خستینە سەر ڕێگای ئەم لێکدانەوەیە ، ئەوەتە لەسەر وشەی (بزانە) نوسیویە (جەمع)، واتە (بوزانە)یە و جەمعی (بوز)ە بەمەعنا (بزن) .

ئەو شێخە بە کەم مەگرە (چن) : ئەو شێخە بە کەم بگرە . (گم) و (من) لەو شێخە بە کەم مەگرە . (اح) و (خا) : لەو شێخە بەکەم مەکرە . بەپێی ئەم نوسخانەی دوایێ ئەتوانین (بەکەم) وا مەعنا لێبدەینەوە کە ئەو ڕەنگەیە جلی پێ ڕەنگ ئەکەن یا قوماشی عەمارەپۆیە ، کەواتە (بەکەم) کینایە ئەبێ لە شتی بێکەڵك و ئیدیعای درۆی خواناسێ . پەشمینە مەریدە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : شێخە نە موریدە . بزانە («پەراوێزی» چن) و (کم) و (ك) و (اح) و (خا) : مەزانە .

(٦) غەوواص : ئەوەی ئەچێتە بنی دەریا دوڕ و گەوهەر و مروارێ دەرئەهێنێ . تەعمیق : قوڵکردنەوە. ڕۆچون. بزان : زانا .

واتە : دەریای بێبنی غەزەلەکانم پڕیەتی لە دوڕ و گەوهەری گرانبەهای مەعنای ورد و جوان . بەلآم وەنەبێ هەر کۆلکە مەلەوانێ بتوانێ بەئاسانێ ئەو دوڕ و گەوهەرانە دەربێنێ و ئەو مەعنایانە لێبداتەوە. دەریاگەردیوای ئەوێ بزانێ قوڵ بۆی داچێ و بتوانێ بچێتە بنی ئاوی لێکدانەوە و لە

پڕ دانەیە ، ئەمما نەوەکوو دانەیی چەڵتووك
بەحرم وتووە ، نەك وەکو گۆلی مەرەزانە (٧)

حوسنی نەظەرە ئەصلی نەظەر حوسنی بە عیصمەت
صۆفی کە دەکا تەرکی ، بە ئینسانی مەزانە (٨)

ئەو گەوهەرە نوکتە کە لە «نالی»ی دەدزن خەلق
ئاوی نییە ، وەك ئاگری بێشەوقی دزانە (٩)

شیعرەکانم ورد بێتەوە و لە وردەکارییەکانم بگا .
بەیتی پێشوو یەکێکە لە بەڵگەکانی ڕاستیی ئەم قسەیەی نالی .
دەوێ (کم) و (من) : ئەوێ .

(٧) دانە : دەنك .
واتە : دەریای غەزەلەکانم پڕە لە دانە ، دانەی گەوهەری تاقانە و دوڕی نایاب و مروارییی گرانبەها ، نەك دانەی چەڵتووك کە نیوەی پووش و ئەو نیوەکەی برنجە .. من باسی دەریام کردووە ، باسی گۆلە مەرەزەم نەکردووە ، تا کەسێ وا گومان بەرێ من دەنکە چەڵتووکم لایە ، نەك دەنکی گەوهەر و دوڕ و مرواری . کەواتە ، ئەوانەی تەنها ئەوەندە ئەتوانن بچنە ناو ئاوەوە ، ئاو لە ئەژنۆیان سەرنەکەوێ و ، ئەوانەی لەجیاتیی گەوهەر و دوڕ و مرواری بەدوای پووشی چەڵتووك ، یا ئەگەر هەر زۆر پایەبڵند بن بەدوای چێشتی برنجدا ئەگەڕێن ، خۆیان نەدەن لە قەرەی شیعری من .. شیعری من خۆراکی ئەو جۆرە کەسانە نییە و نایەت بەدەسیانەوە .

(٨) واتە : ڕاستەکەی تەماشاکردنی جوانی لەگەڵ داوێن پاکیدا ، شێوەی ڕەوا و باشی سەرنجە . جا ئەگەر وشکە صۆفی سەیری جوانی نەکا و هەمو سەیرکردنێکی جوانیی بەلاوە ناڕەوا و حەرام بێ ، گوێی مەدەرێ و بە بنیادەمی مەزانە ، ئەگەر بنیادەم بووایە تەماشای جوانیی نەئەخستە پشتگوێ کە خۆراکی یەکەمی گیان و دەروونی ئادەمیزادە .
(ئەصلی نەظەر .. تاد) موبتەدایە دواکەوتووە و ، (حوسنی نەظەرە) خەبەرەکەیەتی لێی پێشکەوتووە .
حوسنی ـ ی دووهەم ـ (عب) : حوسنە .

(٩) واتە : ئەو قسە ورد و پڕمەعنایانەی کە وەك گەوهەر وان و هەندێ‌کەس

ئەلا ئەی نەفسی بوومئاسا ، هەتا کەی حیرصی ویرانە !
لەگەڵ ئەم عەشقبازانە برۆ بازانە ، ئازانە ! (١)

لە نالییان ئەدزن و ئەیاندەنە پاڵ خۆیان و خۆیان ئەکەن بە خاوەنیان ، گەوهەری ناو دەریا نین و نادرەوشێنەوە ، وەك ئەو ئاگرە کز و بێتیشکەوان کە دز بە شەو ئەیکەنەوە ، چۆن ئەوان ناوێرن گڕی ئاگرەکەیان بەرزکەنەوە نەوەك خەڵك پێیان بزانن و بیبانگرن ، ئەمانیش ناوێرن وردەکارییەکانی نالی بەتەواوی بدزن و بیخەنە ناو شیعری خۆیانەوە ، چونکە خوێندەوار و ڕەخنەگر دەسبەجێ ئەیانناسنەوە کە هیی نالین . لەبەرئەوە کەم بەکاریاندێنن ، کە کەمکەمیش بەکاریانهێنان دیارە مەعنای تەواوی خۆیان نابەخشن و لەچاو گەوهەری بنئاوی بیری نالیدا وەك پارچە گەوهەری شکاو و دەسکردیان لێ دێ کە بایییەکی ئەوتۆی نییە .

ئەم بەیتە جۆرە ئیشارەتێکیشی بۆ ئەو پەندە کوردییە تیایە کە ئەڵێ «مۆرۆی دزیەتێ ، مەگەر بە شەو بکرێتە مل» .

لەمبەیتەوە دەرئەکەوێ کە نالی لە سەردەمی خۆیدا ناسراوییەکی زۆری لەناو خەڵکا بووە و شیعری بەسەر زمانی ڕۆشنبیرانەوە بووە و ، خەڵك شانازییان پێوە کردووە ، بۆیە هەندێ بەناو شاعیری لەڕاستیدا ناهونەرمەند کە نەیانتوانیوە پیا بگەنەوە ، وردەکارییەکانی ئەویان دزیوە و خستۆیاننەتە شیعری خۆیانەوە ، بەڵام بەهۆی بڵاوبونەوەی شیعری نالییەوە بەسەر زمانی خەڵکەکەدا ، دزیەتییەکەشیان بەباشی پێنەکراوە و نەیانتوانیوە کەڵکی تەواو لە ماڵە دزێنییەکە وەربگرن . ئەتوانین ئەم بەیتە بکەین بە بەڵگە بۆئەوە کە هەر وردەکارییەك لە شیعری شاعیرێکی سەردەمی نالیدا هەبێ و لە هەمانکاتا لە شیعری نالی خۆیشیدا هەبێ ، بە هیی نالیی دابنێین و شاعیرەکەیتر بە تاوانی دزییەوە بگرین .

گەوهەرە (کم) و (گم) و (من) : گەوهەری . (مز) : گەوهەر و . نوکتە (ت) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : نوکتەی . ئاگری (عم) : ئاوری .

— ١٨ —

(١) بوم : کوندەبەبۆ . بوومئاسا : عادەت وەك کوندەبەبۆ . بازانە : وەك باز . ئازانە : ئازایانە .

موسوڵمان ! لێرە مانی خان و مانت هەر نەمان دێنێ
پەشیمان بە کە دەرمانی نەمانت مایەی ئیمانە (٢)

بلا بۆ کوندەبۆ بێ ، مفتی مشك و ماری کەندۆ بێ
خەطیرەی گەنجی وێرانە ، ذەخیرەی کونجی کاشانە (٣)

واتە : ئەی نەفسی حەز لە ئاوەدانی نەکردوی ، وەك کوندەبەبۆ وێرانەنشین ! ئەم دنیا ، لەچاو ئەو دنیادا ، وەك کەلاوە و وێرانە وایە .. دەسا تۆ تا کەی دەس‌بەرداری ژیانی ئەم کەلاوە وێرانەیە نابی ! ئازایانە هەڵسە ، وەك بازی تیژپەڕ بفڕە و ، لەگەڵ عاشقانی ڕێگای ڕاستیدا ڕۆبکەرە ئاوەدانیی عەشق و خواناسێ .

دوریش نییە مەبەستی نالێ لە (وێرانە) سولەیمانیی پاش ڕۆخانی بابانەکان بێ و ، ئەم قەسیدەیەی لەپاش بەجێ‌هێشتنی کوردستان و ڕۆکردنە مەککە و مەدینە دانابێ .

بازانە ، ئازانە (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ئازانە ، بازانە .

(٢) مان : مانەوە . خان و مان : جێگە و ڕێگە و ماڵ و مەڵبەند . مایە : سەرمایە .

لەم بەیتەشدا نالێ لەسەر سەرزەنشت کردنی نەفسی خۆی بەردەوامە و بە خۆی ئەڵێ : ئەی موسوڵمان ! مانەوەی دەست و پەیوەندت لەم دنیایەدا ئەنجامەکەی هەر نەمان و ماڵ وێرانییە و ، دنیا بۆ ئەوە ناشێ کەس پشتی پێ ببەستێ . پەشیمان بەرەوە لەم جۆرە ڕەوشتە ، چونکە تەنها باوەڕ بە خوا و پشت لە دنیا کردن دەرمانی دەردی نەمان و مسۆگەرکەری مانەوەی ڕاستەقینەیە بۆت .

لەنێوان (مان) و (خان) و (مان)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (مان) و (نەمان)دا بێجگە جیناسی ناقیص طیباقیش هەیە .

مایەی ئیمانە (چن) : مایە ئیمانە . لەوە ئەچێ ئەمیش هەر (مایەیی) بوبێ . (عم) و (ت) و (ك) و (اح) : مایەیی مانە . بەپێی ئەم نوسخانە مەعناکەی‌وای لێ دێتەوە : ئەو دەرمانی دەردەت کە بریتییە لە نەمان و بێ‌پەیوەندێ لەگەڵ دنیا ، هۆی مانەوەی هەمیشەییتە . بەڵام ئەم مەعنایە قورس دێتە پێش چاو .

(٣) بلا : لێی‌گەڕێ . مفت : خۆڕایی . کەندۆ : کەندوی قوڕ یا قامیش کە لە ماڵانی لادێدا زەخیرەی زستانی تێ‌ئەکەن . خەطیرە : گرنگ و خاوەن

بەقییەی عومری ضایع گەر مورادت پێ تەدارەك بێ
حەیاتی مەككەت و مەوتی مەدینەت جەبری نوقصانە (٤)

پایە . كاشانە : خانوی بچوك و بێبایەخ كە هەژارانی تیا ئەژین .

واتە : لێگەڕێ لە دنیا ، بایەخدار و بێبایەخی .. هیچیت نەوێ .. با گەنجی شاراوەی ژێر كەلاوە كۆنی ، بۆ كوندەبەبۆ بێ كە هەر بەسەریەوە ئەقرێنێ و هیچی لێ دەسگیر نابێ . . با زەخیرەی سوچی ماڵی هەژارانیشی بۆ مشك و ماری ناو كەندۆ بێ .. هیچی هیچ نییە و بۆئەوە ناشێ بنیادەم دڵی پێوە ببەستێ .

نالی لەم بەیتەدا خاوەن گەنجانی دنیاپەرستی بە كوندەبەبۆ و ، هەژارانی دنیا پەرستی بە مار و مشك شوبهاندووە . دیارە سەرنجی ئەوەش ئەدرێ كە نالی هەرچۆن بێ هەژارە دنیا پەرستەكانی لە دەوڵەمەندە دنیا پەرستەكان بە بەهرەمەندتر داناوە ، چونكە لە هەمو حاڵێكا مار و مشكی ناو كەندۆی هەژار زۆرتری دەستگیر ئەبێ لە كوندەبەبۆی سەرگەنجی دەوڵەمەند !

خەطیرەی (عم) و (كم) و (گم) و (من) و (ت) : خەطیرە . (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : خەطیرە و . گەنجی (چر) : كونجی . (ت) : كونج . (ك) و (اح) و (خا) : گەنج و . (عب) : كونجی . ذەخیرەی (عم) و (كم) و (گم) و (ك) و (من) : ذەخیرە . كونجی (ت) و (اح) و (خا) : كونج . (ك) : گەنجی . وێرانە (عب) : كاشانە .

(٤) بەقییە : پاشماوە . ضایع : فەوتاو : تەدارەك : فریاكەوتن . جەبری نوقصان : پڕكردنەوەی ناتەواوێ .

واتە : ئەگەر ئەتەوێ فریای ئەو ماوەیەی تەمەنت بكەوێ كەوا خەریكە لەكیست ئەچێ و هێشتا بەتەواوێ لەكیست نەچوە ، بڕۆ لە مەككە بیبەرە سەر و پاشان بڕۆ لە مەدینە بمرە ، بەوە هەمو ناتەواویەكی زۆت پڕئەكەیتەوە .

ئەم بەیتە نیشانەی ئەوەیە نالی ئەم پارچە شیعرەی لە سەرەتای سەفەری مەككە و مەدینەیدا وتووە ، جا خوا دۆ جار سەفەری مەككە و مەدینەی هەبێ یا یەكجار . هەروا لەوانەشە ببێ بە جۆرە نیشانەیەكی ئەوە كە لە مەدینە مردبێ ، نەخوازەلا ئەگەر بیبەستین بە پارچە موستەزادەكەیەوە كە لە دوا ساڵەكانی پیریدا و بەر لە چۆنە مەدینەی وتویەتی .

لەنێوان (حەیات) و (مەوت)دا طیباق و ، لەنێوان (مەككە) و (مەدینە)دا تەناسوب هەیە .

چ مەککە ؟ دار و بەردی قاعیدەی ئەرکانی ئیسلامە
چ طەیبە ؟ ماء و خاکی مائیدەی ئەنواری ئیمانە (٥)

فیداکاری تەن و جان بە ، لە ئاسانێ هەراسان بە
کە داغ و دەردی ڕێگەی مەککە باغ و وەردی مەردانە (٦)

---

(٥) قاعیدە : بناغە . ئەرکان : گۆشەکان . مائیدە : سفرە و خوان .

واتە : لە کام مەککەدا بژیم ؟ ئەو مەککەیەی کە دار و بەردی بووە بە بناغەی گۆشەکانی ئیسلام و ئەگەر نەبوایە چوار گۆشەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوا و باکوور و باشووری وڵاتی ئیسلام نەئەبوو ، یاخود گۆشەکانی ئایینی ئیسلام کە شایەتیمان و نوێژ و ڕۆژوو و زەکات و حەجن دانەئەمەزران ، بەومەعنا کە ئایینی ئیسلام لە مەککەوە هەڵقوڵاوە و لەوێ وەحی هاتووەتە خوار بۆ پێغەمبەر .. لەکام مەدینەشدا بمرم ؟ ئەو مەدینەیەی کە ئاو و خاکی بووە بە سفرەیەك و نووری ئیمان لەسەر ئەو سفرەیەوە بڵاو بووەتەوە بۆ جیهان .

دوور نییە وشەی (قاعیدە) ئیشارەت بێ بە ئایەتی (وَاِذْ یَرْفَعُ اِبْراهِیمُ الْقَواعِدَ مِنَ الْبَیْتِ) واتە : کاتێك ئیبراهیم پایەکانی ماڵی کەعبەی بەرز ئەکردەوە و دروستی ئەکرد ..

لەنێوان (دار) و (بەرد) و ، (قاعیدە) و (ئەرکان)دا تەناسوب و ، لەنێوان (ماء) و (خاك) و بەڵکو (مائیدە)شدا تەناسوب هەیە چونکە مائیدە بێئاو نابێ .

مائیدەی (چر) و (خا) : مایەیی . (اح) : مائیدە . ئەمیش هەر (مائیدەی)یە .

ئەم بەیتە لە (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا نییە .

(٦) تەن : لەش . جان : گیان . وەرد : گوڵ .

واتە: گیان و لەشت بکە بە قوربانێ و ڕێگەی پڕ دەرد و مەینەتی مەککە بگرەبەر و ، لە حەسانەوە و پشوودان بێزار ببە ، چونکە داخ و دەردی ڕێگەی مەککە ، باخ و گوڵزاری مەردانە و شایانی ئەوەیە بنیادەم بۆی بچێ .

لەنێوان (تەن) و (جان)دا تەناسوب و ، لەنێوان (داغ) و (باغ) و ، (دەرد) و (وەرد)دا ، لە لەفظدا جیناسی لاحیق و ، لە مەعنادا طیباق هەیە ، سەرەڕای لەف و نەشری مورەتتەبیش . جگە لەوە کە هاوئاوازییەکی جوانیش لەنێوان (ئاسانێ) و (هەراسانێ)دا هەیە .

ئەگەرچێ ڕێگە : خاکی خوێنە ، دار و بەردی ئێسقانە ،
نیشانەی تیری ڕێگەی عەشقە ئەم ئێسقانە سپیانە (٧)

وتم : داخۆ چییە سوور و سپێ تێکەڵ ؟! کە تێفکریم
سەراسەر کەللەیی ئوشتر ، لەبالەب خوێنی ئینسانە (٨)

داغ و (عم) و (گم) : داخ و . باغ و وەردی (عم) و (گم) : باغی وەردی .
نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتە لە پەراوێزی نوسخەی (من)دا بە خەتێکی نوێ ، بەمجۆرە نوسراوەتەوە :

کە داغ و دەرد و ڕێگی مەککە وەردی ویردی مەردانە

بەلای ئێمەوە ئەگەر لەجیاتیی (دەرد و) ، (دەردی) و ، لەجیاتیی (ویردی) ، (وردی) نوسرابوایە مەعنایەکی جوانی ئەبەخشی ، چونکە (ڕێگ) واتە : وردە لم .

(٧) واتە : هەرچەند خاکی ڕێگای مەککە هەموی هەر خوێنە و ، دار و بەردی هەموی هەر ئێسقانە و لەوانەیە ئەوەی بچێ بۆ مەککە گیانی لە ڕێگادا دانێ ، مەککە هەر شایانی ئەوەیە بنیادەم بۆی بڕوا ، چونکە ئەو ئێسقانانە کە بەدرێژاییی ساڵ سپێ بونەتەوە، نیشانەی تیرێکن کە بە ڕێگای عەشقدا یا لەپێناوی عەشقدا نراون بە نیشانەیەکەوە .

ئەم ڕەنگ سورییەی خاکی ڕێگای مەککە ، کە نالی بە خوێنی مەعنا لێئەداتەوە ، ئەوەیە کە ڕێگای مەککە لمی سورە و ، ئەو ئێسقانانەش کە بە نیشانەی تیرێکیان دائەنێ بە ڕێگای یا لەپێناوی عەشقدا نرابن بە نیشانەیەکەوە،ئێسقانی حوشتری مردارەوەبوی یا کوژراوی کاروانین. بەلام ئەم ، وەك لە بەیتی داهاتودا ڕونی ئەکاتەوە ، ئەیەوێ بییانکا بە شتێکی ئاینی و پیرۆز و سوریی لە سورەکە ئەکا بە خوێنی حاجێ کە چەتە ڕێی پێ گرتون و کوشتونی، یا بە خوێنی شەهیدان کە لە غەزاکانی دەوروبەری مەککەدا ڕژاوە و ، ئێسقانی حوشترەکانیش ئەکا بە ئێسقانی حوشتری کوژراوی حاجییە چەتە کوشتووەکان یا ئێسقانی حوشتری غەزاییەکان کە بە تیری دوژمن کوژراون .

ڕێگە خاکی (چر) و (ت) و (ك) : ڕێگە خاك ، بۆ (خاك و) بۆ (خاکی)یش دەست ئەدا . (چن) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : ڕێگە خاك و . (عم) و (گم) : خاکی ڕێگەی . بەردی ئێسقانە (چر) : بەرد و ئێسقانە . (ت) و (ك) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : بەردە ئێسقانی .

(٨) لەبالەب : لێوانلێو .

بەڵێ بەم ڕێگەدا جەممازە جانبازە کە ڕۆژ و شەو
دەکا سەیر و سولوکی دائیمەن سەرخۆش و مەستانە (٩)

قەطاری زەنگ و قۆڕی ئوشتر و ئێستر لەسەر کێوان
دەڵێی زیڕەی صەدای قاز و قولنگی ئەوجی کەیوانە (١٠)

واتە : لە دڵی خۆمدا وتم ئاخۆ ئەم سوور و سپییە چییە لەم ڕێگایەی مەککەدا تێکەڵی یەك بوون . کە ورد بومەوە بۆم دەرکەوت سپییەکە هەموی کەللەسەری حوشتری ژێر حاجییانە و سورەکەش خوێنی حاجییەکان خۆیانە ، کە چەتە و ڕێگر ئەهاتنە ڕێی کاروانی حەج و ئەبو بە شەڕ و دەیان حاجێ و حوشتری حاجیی تیا ئەکوژرا و صەدانیشی تیا ڕوت ئەکرایەوە و حوشترەکانیان بە تالآن ئەبرا ..

ئەشگونجێ ، وەك لە بەیتی پێشوشدا ئیشارەتمان بۆ کرد ، خوێن ڕشتن و حوشتر کوشتنەکە بۆ سەردەمی غەزای ئەسحابان بگەڕێتەوە..

ئوشتر (چر) و (عم) و (کم) و (گم) : وشتر . (من) : حوشتر .

لە کۆکردنەوەی (سەراسەر) و (لەبالەب)دا تەقابولێکی جوان هەیە .

(٩) جەمماز : وشتری تیژڕەو . جانباز : ئەوەی گیانی خۆی ئەخاتە مەترسییەوە و مل ئەنێ و گوێ بە مەترسێ نادا . سەیر . ڕێ تەی کردن. سولوك : ڕێگرتنەبەر .

واتە : لەم ڕێگای حەججەدا وشتری بارەبەری تیژڕەو گیانی خۆی خستووەتە سەر لەپی دەست و شەو و ڕۆژ خەریکی ڕێڕەوییە و ، بێوچان ، وەك سەرخۆش و مەست ، لە گەشت و گەڕاندایە .

لەنێوان (جەمماز) و (جانباز)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (شەو) و (ڕۆژ)دا طیباق هەیە .

ڕێگەدا (عم) و (کم) و (گم) : ڕێگە وا . (ك) و (عب) و (اح) : ڕێیەدا . سەیر و (چر) و (چن) و (ت) و (اح) : سەیر . بۆ (سەیر و) و (سەیری)یش دەستئەدا . (عم) و (کم) و (گم) : سەیری . دائیمەن (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (عب) و (من) : دائیمێ .

(١٠) قەطار : کاروان ، ڕیز . زەنگ و قۆڕ : ئەو زەنگلەی ئەکرێتە ملی وڵاخی باریی کاروان لە سەفەری دوردا و لەدورەوە دەنگی دێ . ئەوج : بەرزێ . کەیوان : ئاسمان .

چ ڕێگێکی سپیِ واشە ، ئەوەندەی کەهکەشان دوورە
چ صەحرایێکی شینِ ڕەنگە ، بە قەد نۆ ئاسمان پانە (١١)

مەگەر ڕێی حاجیانە وا تیا سەییارە سەییارە !
مەجەڕڕە ئالەتی جەڕڕی جەریری سارەبانانە ! (١٢)

واتە : دەنگی ڕیزی زەنگ و قوڕی ملی حوشتر و ئێستری حاجیِ کە لەسەر کێوەکانی دەوروبەری مەککەوە دائەپەڕنەخوار و ، زایەلەی لە دوورەوە دێ ، ئەڵێی ئاوازی قاز و قولنگی ئاسمانە بە بەرزەوە ئەقیژێنن .

قەطاری (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : قەطار . بۆ (قەطار) و (قەطاری)یش دەستئەدا . (خا) : قەطار و . زەنگ و (ت) : زەنگ . ئەمیش هەر (زەنگ و) وە. ئوشتر و ئێستر (عم) و (ت): ئێستر و ئوشتر. لە (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا نیوە بەیتی یەکەم تێکڕا جیاوازە و لەنێوان ئەو نوسخانە خۆیشیاندا جیاوازیِ هەیە . لە (کم) و (گم)دا هەڵەی گەورەی تیایە بۆیە نەمانتوسییەوە ، هەرچەند تێکڕا لە شێوەی ئەوەیە کە لە (عب) و (من)دایە . لە (عب)یشدا : خوصوصەن دەنگی زەنگی گەردنی ئێستر .. تاد . لە (من)یشدا : خوصوصەن دەنگی زەنگی گەردنی حوشتر .. تاد .. دەڵێی : (کم) و (من) : ئەڵێی .

ئەم بەیتە لە نوسخەکانی (کم) و (گم) و (من)دا لەپاش بەیتی دوازدەهەمەوەیە .

(١١) سپیِ واش : سپیِ ڕەنگ، مەیلەوسپیِ. کەهکەشان : کۆمەڵە ئەستێرەی کاکێشان ، کە لە دوورەوە سپیِ ئەکاتەوە . مەبەست لە ئاسمانە .

واتە : ئەم ڕێگای حەججە کە دەشتێکی لمینی کاکیِبەکاکییە ، ڕێگایەکی چەند سپیِ ڕەنگە ، ئەوەندەش دوورە ئەڵێی ڕێی کاکێشانە بە ئاسمانەوە . ئەم دەشتە نەبڕاوەی مەککەیەش چۆن دەشتێکە لەبەر دووریِ شین ئەکاتەوە و ئەوەندەی نەك تەنها حەوت ئاسمان ، بەڵکو ئەوەندەی نۆ ئاسمان پان و گەورەیە .

(١٢) سەییارە : کاروان. سەییار : ڕەوندە. ئەستێرە گەڕۆکەکان . مەجەڕڕە : کۆمەڵە ئەستێرەی کاکێشان . جەڕ : ڕاکێشان . جەریر : جڵەو ، ڕەشوەی وڵاخ . سارەبان : حوشترەوان ، ئەو زەلامەی لەگەڵ وشتردا ئەڕوا و ئاگاداریی ئەکا .

واتە : بشیِ ئەم ڕێیە ڕێی حاجیان بیِ وا کاروان پیا تێئەپەڕیِ ، وەك

فەضا بەحری موحیط و وشتری تێدا سەفینەی بەڕ
سەرابی میثلی نیل و دیجلەوو جەیحوٙن و عومما‌نە (١٣)

لە صەد جێ کلکی ئوشتر گەییە ئەرضی مەهلەکە ، هێشتا
یەمی فەجی عەمیقی ئاڵی هەر بێ قەعر و پایانە (١٤)

ئەستێرە بە ڕێی کاکێشانا ئەڕوا و ، ئەستێرەکانی ڕێی کاکێشانیش بۆبن بەهۆی ڕاکێشانی جڵەوی دەستی وشترەوانەکان و ڕێیان بۆ ڕۆشن بکەنەوە ؟!

تیا (چر) و (عم) و (عب) و (خا) : تێدا . مەجەڕڕە (ك) : مەجەڕڕەی . هەندێ لە نوسخەکانی‌کەش بە هەڵە بە (میجەڕڕە)یان نوٙسیوە . جەریری (« پەراوێزی » خا) : جەریدی . جەرید : چڵی خورمایە کە توێکڵەکەی لێ‌کرابێتەوە . سارەبانانە (« پەراوێزی » خا) : پاسەبانانە .

(١٣) فەضا : بۆشایی . بەحری موحیط : دەریای گەورەی بێ‌پایان ، کە دەوری زەویی دابێ ، ئوقیانوٙس . سەفینە : کەشتی . بەڕ : وشکان . سەراب : وردە زیخی بریقەدار کە ڕێبوار لەدوٙرەوە وائەزانێ ئاوە . جەیحوٙن : ڕوٙبارێکە لە تورکمانیا . عوممان : دەریای عوممان .

واتە : چۆڵاییی بێ‌پایانی ڕێگای نەبڕاوەی حەج وەك دەریای بێ‌سنوٙر وایە و ، وشتریش لەم وشکانییەدا بووە بە کەشتی (*) و ، وردە زیخی بریقەداری ژێر تیشکی هەتاویش وەك ئاوی نیل و دیجلە و جەیحوٙن و دەریای عوممان دێتە پێش چاو .

فەضا (عم) و (گم): فەضای.موحیط و(عم) و (کم) و (گم) : موحیطە و. (اح) : موحیط . (من) : موحیطە . وشتری (عب) و (من) : ئوشتری . سەرابی (عم) و (گم) : سەراوی . دیجلەوو (ت) و (ك) و (اح) : دیجلەیە .

(١٤) مەهلەکە : شوێنی فەوتان . یەم : دەریا . فەج . ڕێگای دوٙر . عەمیق : قوٙڵ . قەعر : بن .

واتە : حوشتر لە صەد جێگادا گەیشتە گیان دەرچوٙن و تەنانەت کلکیشی گەیشتە ئەوە بنیشێتە زەویی فەوتان و گیانی تیا نەمێنێ ، کەچی هێشتا دەریای شینی ڕێگای دوٙری بەناخاچۆی بیابان نە بنی دیارە و نە کەناری .. مەبەست لە دوٙریی ڕێگاکەیە . باس‌کردنی کلکی

(*) عەرەب ئەڵێن : « البعیر سفینة الصحراء » واتە : حوشتر کەشتیی بیابانە .

لەنێو ڕێگی ڕەوانی قوم نوقوم بۆ وشتر و بۆ گوم
نەما گوێی بیستنی (قُمْ قُمْ) ، چ جای ئیمکانی هەستانە (١٥)

تەنی حاجێ لەسەر چوار چێوەیی ناجێ دەڵێی نەعشە
لوعابی خۆر لەسەر ئیحرامی وەك کافوری ئەکفانە (١٦)

حوشتریش لەوەوەیە کە مەشهورە ئەڵێن « فلانەکەس لە کلکی گەڕابووەوە ، ئەگینا مردبێ » گوایە کلك دوا شوێنی گیانلەبەرە گیانی تیا نامێنێ .

ئوشتر (عم) و (کم) و (گم) و (من) : وشـتر . مەهلەکە (گم) و (من) : مەهلەکە و . عەمیق و ئالی (چن) و (اح) : عەمیق ئالی . بۆ (عەمیق و) و (عەمیقی)یش دەستـئـەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : عەمیقی ئالی . (ت) : عەمیقی ڕێگە .

(١٥) ڕێگی ڕەوان : ئەو جۆرە لمەی لە شوێنێکا جێگیر نابێ و بەدەم باوە ئەڕوا . قوم : لم . (قُمْ قُمْ) : هەستە ! هەستە !

واتە : وشتر لەناو لمی با هەڵگرتوی بیابانا نوقم بـۆ و لم دایپۆشێ ، بەجۆری کە لەبەر دیارنەبونی لاق و سکی، بنیادەم وائەزانێ چۆکی داداوە. بۆیە وشترەوانەکان هەرچەند لێیئەخوڕن کە هەستێ ، ئـەو گوێی بە دەرەوە نییە تا ببیسێ ، چجای ئەوە بتوانێ هەڵسێتەوە .

لەنێو (کم) و (من) : لەناو . ڕێگی (عم) و (گم) : ڕێگەی . ڕەوانی (عم) : ڕەواندا . وشتر و (عم) : وشتریش .

(١٦) تەن : لەش . ناجێ : حوشتری تیژڕەو کە سواربووەکەی بە سەلامەتێ ئەگەیەنێتە جێ . نەعش : تەرم ، تابوت ، مردێ لەناو دارەمەیتا . لوعاب : شتێکە وەك تەنراوی جاڵجاڵۆکە لـە گەرمـای نیوەڕۆکاندا ئەبینرێ لە ئاسمانەوە بەرەو خوار ئەبێتەوە . ئیحرام : بەرگی ئیحرام ، قوماشێکی نەدوراوە حاجێ لەکاتی حەجدا ئەیکاتەبەر . کافور : دەرمانێکی بونخۆشی سپییە . ئەکفان : جەمعی (کفن)ە .

واتە : لەشی حاجیی ماندوی شەکەت و پەك کەوتو ، بەسەر پشتی حوشتری لەڕ و لاوازی حاجیگواستنەوەوە کە ئەوەندەیان ڕەتاندووەتەوە هەر چوار چێوە و ئەسکاڵتەکەی ماوە ، ئەڵێی تەرمی مردووە لەناو دارە مەیتا . هەسونە زێڕینەی خۆریش لە قرچەی نیوەڕۆدا کە ئەدا بەسەر بەرگی سپیی ئیحراما کە حاجێ لەبەری کردووە ، ئەڵێی کافوری سپییە و بەسەر کفنی مردودا کراوە .

مەڵێ : دەشتە ، بڵێ : دنیا هەمۆ خانێکە ئەم حەوشە
چ حەوشێکە ؟ کە ئافاقی حەصار ، ئەفلاکی سەربانە (١٧)

مەڵێ ڕێگەی کەشندە ، یا کوشندە ئەژدەرە ، یاخۆ
کەمەندە ، یا طەنابی خێوەتی گەردۆنی گەردانە (١٨)

لەم تەشبیهەدا حوشتر وەك دارە مەیتی لێهاتووە و ، لاشەی ماندۆی حاجی بووە بە لاشەی مردۆی ناو دارە مەیت و ، بەرگی سپیی ئیحرام بووە بە کفن و هەسۆنە زێڕینەی خۆریش بووە بە کافۆری سەر کفنی مردۆ .

لەنێوان (حاجی) و (ناجی)دا سەرەڕای جیناسی لاحیق ، تەناسوب و، لەنێوان (ئەکفان) و (نەعش) و (کافۆر)یشدا تەناسوب هەیە .

دەڵێی (کم) و (من) : ئەڵێی .

(١٧) خانێکە : خانەیەکە ، خانوێکە . ئافاق : جەمعی (ئوفوق)ە بەمەعنا ئاسۆ . حەصار : شۆرە .

واتە : دەشتی چی ؟ نەکەی هەرگیز بڵێی ئەم ڕێگای حەججە دەشتە. . بەڵکو بڵێ : جیهان تێکڕا خانوێکە و ئەم ڕێگای حەججە حەوشەکەیەتی و، ئاسۆی دۆری کەس پێنەگەیشتۆیش شۆرەکەیەتی و ، ئاسمانەکانیش سەربانەکەینی .

(١٨) کەشندە : ئەوەی بکشێ و نەبڕێتەوە . کوشندە : بکوژ . ئەژدەر : ئەژدەها . کەمەند : پەتێکی ئەستۆری درێژە بۆ گرفتار کردنی کەسێك یا گیانلەبەرێك بەکاردێ . طەناب : تەناف . گەردان : سۆڕاوە .

واتە : مەڵێ ، پێویست ناکا بڵێی ڕێگای حەج درێژە و ئەکشێ و نابڕێتەوە . ڕێگای حەج ڕێگا نییە ، ئەژدەهای کوشندەیە ، کەمەندی گرفتار کردنی خەڵکە ، تەنافی دەواری ئاسمانی سۆڕاوەیە کە بەسەر زەویدا هەڵدراوە . جا تەنافی تەنافی دەوارێکی گەورەی وەك ئاسمان بێ ، ئەبێ چەند درێژ بێ !

لەنێوان (کەشندە) و (کوشندە)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لەنێوان (کەشندە) و (کەمەندە) و ، لەنێوان (گەردۆن) و (گەردان)دا جیناسی لاحیق هەیە .

عویێونی گەرم و سوێراوی میثالی چاوی گریانە
ڕوعوونی شاخی سوتاوی شەبیهی جەرگی بوریانە (١٩)

لە بن خاکی مەغاکی ئاتەشینی ، لەعلی لەب تو‌شنە
لە سەر ئابی سەرابی ، سەروی سێرابی موغەیلانە (٢٠)

ڕێگەی (ك) و (عب) : ڕێگە . بەپێی ئەم نوسخانە مەعنای نیوە بەیتەکە وای لێ دێتەوە : ناوی ڕێگا مەهێنە ، ڕێگا نییە ، مارێکی کشاوی کوشندە هەیە .. تاد .

طەنابی (عم) : طەنافی . (کم) و (گم) و (من) : تەنافی .

(١٩) عویوون : جەمعی (عەین)ە بەمەعنا سەرچاوەی ئاو . ڕوعوون : جەمعی (ڕەعن)ە بەمەعنا لوتکەی شاخ .

واتە : سەرچاوەکانی ئاوی گەرم و سوێر لەسەر ڕێگای چۆلی حەج ، وەك چاوی گریاناویی دڵداران وان کە فرمێسکی گەرم و سوێریان لێ ئەڕژێ . لوتکە سوتاوەکانی شاخەکانی دەوروبەری ڕێگاش وەك جەرگی سوتاوی ڕەش بووەوەیان وان .

(٢٠) مەغاك : ڕۆچو . ئاتەشین : گەرم وەك ئاگر . توشنە : تینو . ئاب : ئاو . سێراب : تێراو . موغەیلان : درەختێکی کورتەبنەی دڕکاوییە، لە دەشتە بێ ئاوەکانا ئەڕوێ .

واتە : سەیری بنەوەی ئەم خاکە ئەکەی ، چاڵاییەکانی کە ئەبێ ئاویان تیا بوایە ، لێوی ئاڵیان تینووە بۆ دڵۆپێك ئاو . سەیری سەرەوەشی ئەکەی ، سەراب بووە بە ئاو تیایا و دار سەروی تێراوی قەراخ ئاوی سەرابی ، بریتییە لە دڕکی موغەیلان کە لە وشکانا نەبێ ناڕوێ ! وێنەیەکی جوانە بۆ دەربڕینی بێ ئاویی ڕێگای حیجاز .

لەنێوان (بن) و (سەر)دا طیباق و ، لەنێوان (خاك) و (ئاب) و (ئاتەش)دا تەناسوب و ، لەنێوان (سەرئاب) و (سەراب)دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان (سەراب) و (سێراب)یشدا جیناسی ناقیص هەیە .

لە بن (چر) و (خا) : لەسەر . ئابی سەرابی (عم) : ئاوی سەراوی . سێرابی (عم) و (کم) : سێراوی .

سماقی ئەحمەرە ، یا قوتی ڕۆح و ئاگری نەفسە ؟!
حەصاتی ئەبیەضە ، یا شوهب و نەجمی ڕەجمی شەیطانە ؟! (٢١)

بە ظاهیر گەر مەگەس‌دارە ، بە باطین صەد چەمەنزارە
بە صوورەت یەك بە یەك خارە ، بە مەعنا صەد گولوستانە (٢٢)

---

(٢١) ئەحمەر : سوور . حەصات : حصاة ، وردە بەرد . شوهب : ئەو ئەستێرانەی بە ئاسمانا ئەکشێن . نەجم : ئەستێرە .

واتە : ئاخۆ ئەم خۆڵی سووری ڕێگای مەککەیە ، ترشە سماقی سوورە ، یاخود خۆراکێکی سوورە بۆ گیان و ئاگرە بۆ سوتاندنی نەفس ؟ ئەم بەردە وردە سپیانەشی ، هەر بەڕاستی وردە بەردی سپین ، یاخود ئەو ئەستێرانەن بە ئاسمانا ئەکشێن بۆ ڕەجمی شەیتانەکان و دوور خستنەوەیان لە دەوروبەری مەککە و پاشان کەوتونەتە خوارەوە ؟

ئەشتوانرێ دوو وشەی (یا قوتی) بە یەك وشە دابنرێن و (یاقوتی) بن ، چونکە باس باسی خاکی سووری ڕێگای مەککەیە و (یاقوت)یش سوورە .

لەنێوان (ئەحمەر) و (ئەبیەض) و ، (ڕۆح) و (نەفس)دا تەناسوب و طیباق و ، لەنێوان (نەجم) و (ڕەجم)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئاگر) و (شوهب)دا تەناسوب هەیە .

ئاگری (عم) و (گم) : ئاوری . شوهب و (عم) و (خا) : شوهبی .

(٢٢) مەگەس : مێش . چەمەنزار : جێگای سەوزی . خار : دڕك .

واتە : ئەگەرچی ڕێگای مەککە بەدیمەن خاوێن نییە و پڕە لە مێش ، لەڕاستیدا شوێنی گوڵ و سەوزییە. هەرچەندیش کە بنیادەم سەیری ئەکا هەر دڕك و داڵ ئەبینێ ، لەڕاستیدا ئەوەندەی صەد باخچە خۆش و جوانە .

تەنها لە نوسخەی (چن)دا نوسراوە : مەگەس‌دارە. ئێمە دڵنیا نین لەوە کە تێکستی ڕاست ئەمەبێ ، چونکە تێکستی نوسخەکانی‌تر هەرچەند لەناو خۆیانا جیاوازن ، بەڵام لەیەکیشەوە نزیکن . ئێمە نوسخەی (چن)مان لەبەرئەوە هەڵبژارد چونکە مەعنای بەئاسانتر ئەدا بەدەستەوە . نوسخەکانی‌تر بەمجۆرەن : (چر) و (عم) و (گم) و (عب) و (خا) : گەز بە گەز دارە . (« پەراوێزی » چر و خا) و (اح) : گەر بزەدارە . (گم) : گزنە کردارە . لەوانەیە (گزنە گەر دارە) بێ . گزنە : دارێکی دڕکاوییە.

نەیستان و خەسەکزاری صونۆفی شەوکەیی خاری
گەلیٚ خۆشتر لە سەروستان و ، دلکەش‌تر لە بوستانە (٢٣)

قەتاد و عەرفەج و خیطمی و عەضات و عەوسەج و ئەثلی
چ دامەن گیر و شین و دڵنشینی ڕێی غەریبانە ! (٢٤)

بەمپییە مەعناکەی وایلیٚدێتەوە : هەرچەند گزنە بەدیمەن درەختە ، بەڵام .. تاد . (ت) و (ك) : گەزنە گەزدارە . (من) : گەر بە گەزدارە .. ئەوەش بزانین نە دەرختی (گەز) و نە دڕکی (گەزنە) سروشتیان لەوانە نییە لە شوێنی بیابانی و وشکا بڕوێن . ئەوەش هۆیەك بۆ بۆئەوە کە ئێمە چاو لەم تێکستانە بپۆشین و تێکستی (چن) هەڵبژێرین .

(٢٣) نەیستان : قامیشەڵان . خەسەکزار : شوێنی دڕکاوی . صونوف : جەمعی (صینف)ە واتە جۆر . شەوکە : دڕك . دلکەش : دڵگیر .

واتە : هەرچی لە ڕێگای مەککەدا هەیە لە قامیشەڵان و جاڕەدڕك و هەر جۆرە دڕك و داڵێك ، زۆر خۆشترە لە باخی سەرو و دڵڕفێن‌ترە لە ناوباخ و بێستان .

صونۆفی (ت) و (اح) : صوفۆفی. شەوکەیی (چن) و (اح): شەوکەوو.

(٢٤) قەتاد : دارێکی سەختە دڕکێکی وەك دەرزی تیژی هەیە . عەرفەج : ڕووەکێکی دەشتییە . خیطمی : هێرۆ . عەوسەج : درەختێکی بچکۆلەبەلقی دڕکاوی و گوڵی ڕەنگاوڕەنگی هەیە . ئەثل : درەختێکە لە شوێنی لمینا لە نزیکی ئاوا ئەڕوێ ، گەلاکانی باریك و گوڵەکانی هێشوێین ، لە ماڵیشا دەڕوێنرێ . عەضات : دارێکی دڕکاوییە .

واتە : ئەو هەمۆ دڕك و داڵانەی کە ناوی هێنان ، لەگەڵ ئەوەشا کە دڕك و داڵن ، وەك دۆست دەست لە یەخەی ڕێبواری نامۆ ناکەنەوە و ، وەك گوڵی شین وان لە دڵیا و ، لە دڵیدا جێگای خۆیان ئەکەنەوە . نالی ویستۆیەتی دڕکایەتییەکانیان بکا بە نیشانەی خۆشەویستی ..

نالی لەم بەیتەدا لە ڕیزکردنی وشەکانیشدا هاوسەنگییەکی جوانی کردووە .

هەندێ لە نوسخەکان لە ڕاگرتنی وشە عەرەبییەکاندا کەوتۆنەتە هەڵەوە . لەبەر ئاشکراییی هەڵەکانیان پشت گوێمان خستن .

ئەم بەیتە لە (گم)دا نییە .

شەفیری چاڵی شۆری هەر دەڵێی لەعلی نمەكپاشە
حەفیری چاهی وشكی هەر دەڵێی چاهی زەنەخدانە (٢٥)

لەباتیی لالەیی حەمرا جگەر پوڕ داغی خورشیدە
لەباتیی سونبولی تاتا سەر و سەودا پەرێشانە (٢٦)

موغەیلانی جل و مێزەر دڕێنی صۆفییە، یەعنی
ئەمە ڕێی موحریمانی مەحرەمی سەر ڕۆت و عوریانە (٢٧)

---

(٢٥) شەفیر: لێوار. شۆر: سوێراو. نمەكپاش: ئەوەی خوێی پیا وەشێنرابێ. كینایەیە لە خۆش و بەتام. حەفیر: هەڵكەنراو، قوڵایی. چاه: چاڵ. زەنەخدان: چاڵاییی سەر چەناكە.

واتە: لێواری چاڵ و بیری سوێراوی ڕێی مەككە كە ڕەنگی خۆڵەكەی سۆرە و توێژی خوێی زەوییە شۆرەكەشی بەسەرەوەیە، ئەڵێی لێوی وەك لەعل سۆر و بەتام و خوێی یارە. قوڵاییی چاڵی وشكی بێئاویشی كە مەگەر تەنها چەند دڵۆپێ ئاوی تیابێ، وەك چاڵاییی چەناكەی وایە كە دڵۆپێ دوان ئارەقی پێوەیە..

ڕێی تێئەچێ نالی ئەم تەشبیهەی لەبەرئەوە كردبێ كە ڕێبوار لەڕادەبەدەر لەو ڕێگایەدا هیلاكە بۆ ئاو. بەڵام تێكڕا هەستی ئایینییە پاڵی پێوە ناوە ئەو ڕێگا گەرمە بكا بە نەكەرۆز و ئەو دڕك و داڵە زۆرە بكا بە گوڵ و شینایێ و ئەو لمە سۆرە بكا بە لێوی وەك لەعلی یار، تەنانەت كە خۆیشی هەمو ناخۆشییەكانی ڕێگاكە ئەخاتە ڕۆ.

ئەم بەیتە لە نوسخەی (گم)دا نییە.

(٢٦) حەمرا: سۆر. پوڕ: پڕ. تاتا: تەڵ تەڵ وەستاو. سەودا: عەشق.

واتە: لەم ڕێگە وشك و دوور و بێئاو و شیناییەی مەككەدا جگەرمان بە تینی داخی خۆر سۆر بووەتەوە و جێگەی گوڵاڵە سۆرەی بۆ گرتۆینەتەوە. خەیاڵیشمان پەرت بووە و عەشق لە كەللەمانا نەماوە و ئەو پەرت و بڵاوییەیە جێگەی گوڵی تاڵتاڵی سونبولمان بۆ ئەگرێتەوە.

پوڕداغی (چر) و (كم) و (گم): پەرداغی. سەر و (چر): سەر. بۆ (سەر و) و (سەری)یش دەست ئەدا. (عم) و (كم) و (گم) و (من) و (خا): سەری.

(٢٧) موغەیلان: دارێكی دڕكاوییە لە بیاباندا ئەڕوێ. موحریم: ئەوكەسەی

★ ★ ★

شوتوربانا ! ئەمە پەرژینی باغی ڕەوضەیە ، یاخۆ
عەرار و عەرعەر و بانی خیابانی بیابانە ؟! (٢٨)

نیازی حەجی هەبێ و چوبێتە ئیحرامەوە و جل و بەرگی نەدوراوی ئیحرامی پۆشیبێ و سەری ڕوت کردبێ .

نالی کە باسی سەختی و نارەحەتیی ڕێگای مەککەی کرد و وتیشی ئەو ڕێگایە بەو هەمو نارەحەتییەشەوە کە هەیەتی لای خواناسان و عاشقانی ڕاستەقینە ڕێگایەکی خۆش و پڕ گوڵ و گوڵزارە ، دەمی توانج ئاراستەی وشکە صۆفیی درۆزن و ڕیاباز ئەکا و ئەڵێ : دڕکی ڕێگای مەککە جل و مێزەری صۆفییان ئەدڕێ و ڕوت و قوتیان ئەکاتەوە و ڕاستییان ئەخاتە ڕو ، واتە : ئەوەی ڕێگای مەککە ئەگرێتەبەر ئەبێ خۆی لە هەمو شتێکی دنیایی ڕوت کاتەوە ، خۆ ئەمەش بە وشکە صۆفییەکان ناکرێ ، کەواتە ڕێگای حەج ڕێگایەك نییە ئەوانە بیگرنە بەر و تەنها بە مەردانی ڕاساڵ و بێ کۆڵ و بار ، تەی ئەکرێ ..

لەنێوان (موحریم) و (مەحرەم)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە . هەروەها لە کۆکردنەوەی (سەر ڕوت) و (عوریان)دا لەگەڵ (مەحرەم) تەناسوبێکی جوان هەیە ، چونکە لەناو ماڵا هەر مەحرەم ئەتوانێ سەر ڕوت کا و جلەکانی داکەنێ .

یەعنی (کم) و (گم) و (من) : نالی . موحریمانی مەحرەمی (چر) و (ت) : مەحرەمانی موحریمی . (کم) و (گم) محرمان محرمی . بۆ هەردو ئیحتیمالەکە دەست ئەدا . (ك) و (اح) و (خا) : محرمان محرم و . ئەمیش بۆ هەردو ئیحتیمالەکە دەستئەدا .

بەپێی نوسخەکانی (کم) و (گم) و (من) کە لەجیاتیی (یەعنی) نوسیویانە (نالی) ئەم بەیتە ئەبێ بە دوابەیتی ئەم پارچە هەڵبەستە و بەیتی داهاتو ئەبێ بە سەرەتای پارچەیەکی نوێ . بەڵام ئێمە ڕێگەی زوربەی نوسخەکانمان هەڵبژارد لەبەر یەکێتیی کێشی هەمو بەیتەکان و ، لەبەر ناهاوسەنگیی دوابڕگەی هەردو نیوەکەی بەیتی پاشەوە و ، چونکە ئەو نوسخانەی لەجیاتیی (یەعنی) نوسیویانە (نالی) لەعاستی نوسخەکانیتردا ئەوەندە جێگای متمانە نین .

(٢٨) شوتوربان : وشترەوان . ڕەوضە : باخچە ، مەبەست حەوشی حەرەمی مەککەیە . عەرار : گوڵە گاچاو . عەرعەر : درەختێکە لە چەشنی سنەوبەر . بان : درەختێکی بەرزی ڕێکە گەڵای وەك گەڵای داربی وایە .

ئەسیری سیلسیلەی بەندی مەهاری سەرقەتارت بم
که دەمکێشێتە ڕەوضەی حەی وەکو مەجنوونی دێوانە (٢٩)

چ ڕەوضە ؟ ڕەوضەیی جەننەت ! چ جەننەت ؟ جەننەتی قوربەت !
چ قوربەت ؟ قوربەتی ڕاحەت ! چ ڕاحەت ؟ ڕاحەتی جانە ! (٣٠)

خیابان : شەقام . بیابان : دەشت .

نالی وا پیشان ئەدا که ئاگری شەوق و سۆزی مەککە و مەدینە هەڵی گرتووە و ئۆقرەی لێ بڕیوە ، ئەیەوێ ساتێ زووتر بگاتە بەرەوە . بۆیە بە هەر شوێنێکدا بڕوا ئەپرسێ ئەمە کوێیە و بە شوێنێکی پیرۆز و خۆشی پیشان ئەدا . لەم بەیتەدا لە وشترەوانەکەی ئەپرسێ ئاخۆ ئەو دار و دەوەنانەی ئەیانبینێ پەرژینی دەور و پشتی باخی مەککەن ، یاخود گوڵە گاچاو و سنەوبەر و بانی شەقامەکانی ناو ئەو دەشتەن ؟ .

لە کۆکردنەوەی (عەرار) و (عەرعەر) و ، (خیابان) و (بیابان)دا جیناسی لاحیق هەیە ، جگە لەو جوانییەی لە کۆکردنەوەی (بان)و (خیابان)و (بیابان)دا هەیە .

عەرار و (کم) و (من) سیواری . عەرعەر و (چن) و (عم) و (گم) و (من): عەرعەری. (ك) و (اح): عەرعەرە. بانی (چر) و(خا): بان و.(چن) و (عب) : بان . بۆ (بان و) و (بانی)یش دەستئەدا . خیابانی (چر) : خیابان و . (چن) و (ك) و (اح) : خیابان . بۆ (خیابان و) و (خیابانی)یش دەستئەدا .

(٢٩) مەهار : دارێکە ئەکرێتە لووتی وشتر و پەتێکی توند پێوە ئەبەسترێ . سەرقەتار : سەرقافڵە . حەی : هۆز . مەجنوون : شێت ، یاخود قەیسی لەیلای بەناوبانگ .

واتە : یاخوا بە دیل و دەست بەستەی ئەو زنجیرە بم کە بە داری لووتی وشترە سەرقافڵەکەتەوە بەستراوە ، کە وەکو شێت ، یا وەك بەکێش کردنی مەجنوونی لەیلا بۆ ناو هۆز ، ڕام ئەکێشێ بۆ باخچەی مەککە.

دەمکێشێتە (کم) و (من) : ئەمکێشێتە . حەی : (چن) و (ك) و (اح) : خۆی . مەجنوونی (چر) و (عم) : مەجنوون و . (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : مەجنوون . بۆ هەردوکیان دەستئەدا .

(٣٠) قوربەت : نزیکی . ڕاحەت : حەسانەوە .

واتە : ئەو باخچەیە کە منی بۆ ڕائەکێشرێم ، باخچەیەکی عادەتی نییە ،

مەقام و زەمزەمەی حادیَ ، لە شەوقی کەعبەوو حوجرەی
مەقام و زەمزەمە ، وا ئوشتری هێنایە جۆلانە (٣١)

بەڵکو باخچەی بەهەشتە .. بەهەشتی نزیکیَ لە خانەی خودا و مەرقەدی پێغەمبەرەوە (د.خ) .. نزیکییەك کە ئەبێتە هۆی ڕەحەتیَ و حەسانەوەی گیان نەوەك حەسانەوەی لەشی ڕوَت .

(٣١) مەقام (ی یەکەم) : ئاهەنگ و ئاوازەی مۆسیقا . بە ئاوازێکی تایبەتییش ئەوتریَ . زەمزەمە : گۆرانیَ لەبەرخۆوە وتن . حادیَ : ئەوەی کە وشتر ڕائەکێشیَ و وردە وردە لەبەرخۆیەوە گۆرانیی بۆ ئەڵیَ . مەقام (ی دوَهەم) : مەقامی حەزرەتی ئیبراهیم ، شوێنێکە لە کەعبە ئەڵێن ئیبراهیم نوێژی تیا کردووە . زەمزەم : بیرێکە لە مەککە ، حاجییان ئاوی لیَ ئەخۆنەوە بۆ پیرۆزیَ و لێیشی دێننەوە بۆ ماڵی خۆیان .

واتە : مەقام و وردە گوَرانیَ وتنی جڵەوکێش و وشترەوانە لەبەر سۆز و ئارەزوَی بینینی کەعبە و حوجرەی مەقامی حەزرەتی ئیبراهیم و بۆ گەیشتن بە ئاوی بیری زەمزەم ، وا ، سەرباری ماندوَیەتیی ڕێگای دوَر و ناخۆش ، حوشتری خستووەتە هەڵخستنەوە لەسەر ئاوازی ئەو مەقام و وردە گۆرانییە .

مەقام و : لە هیچ نوسخەیەکدا ئەم (واوی عەطف)ە نەبوَ . (عم) و (کم) و (گم) و (من) نوَسیبوَیان : (مەقامی) . نوسخەکانیتر هەموَ نوَسیبوَیان : (مەقام) . ئێمە ، پشت بەوە کە ئەوەی ئەم نوسخانە ئەشگونجیَ (مەقام و) بیَ ، واوی عەطفمان لەدوای وشەی (مەقام)ەوە دانا ، چونکە مەعنای بەیتەکە وا باش ئەهات و ڕێنوَسی کۆنیش ڕیَئەدا . زەمزەمەی (چر) و (کم) و (عب) و (من) و (خا) : زمزم و . ئەگەر ئەمیش بە (زەمزەمە و) نەخوێنینەوە ــ کە بۆیشی دەستئەدات ــ مەعنا نابەخشیَ . حادیَ : تەنها (عم) و (گم) بەمجۆرە و بە ڕاستیان نوَسیوە . (چر) و (کم) و (ت) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : حاویَ ، بەڵام دیارە هەڵەیە . ئەوەندە هەیە ئەوەی نوسخەی (خا) لە (حادیَ)یشەوە نزیکە . (چن) و (ك) و («پەراوێزی» خا) : چاوی . حوجرەی : ئەمە تێکستی تەنها نوسخەی (عم)ە . نوسخەکانیتر هەموَ نوَسیویانە (حیجرە) ، واتە حیجری حەزرەتی ئیسماعیل کە شوێنێکی پیرۆزە لە مەککە . ئێمە نوسخەکەی (عم)مان هەڵبژارد چونکە مەعنایەکی زیاتر و بەپیتتر ئەبەخشیَ . مەقام و زەمزەمە وا : ئەمە تێکستی تەنها نوسخەی (عم)ە و لەگەڵ (حوجرەی) دەستئەدا . (چر) و (خا) مەقام و زەمزەمەی وا . (چن) و (ت) و (ك) و

صەریری جونبوشی تەخت و مەحەففەی مەخمەڵیی سەوزی
دەڵێی تەسبیحی مورغانە ، لەسەر تەختی سولەیمانە (٣٢)

(اح) : مەقام زەمزەمەی ئەو . ئەمیش هەر (مەقام و)وە . (کم) و (گم) و (من) : مەقامی زەمزەمەی وا . (عب) : مەقام زەمزەمە وا . ئەبێ ئەمیش (مەقام و زەمزەمەی وا) بێ . ئوشتری (کم) و (گم) و (من) : حوشتری . تێکڕای ئـەم نوسـخانە ، جگـە لە (عم) ، لەگـەڵ ئەوە ئەگونجێـن کە (حوجرەی) بە (حیجری) بخوێنرێتەوە .

(٣٢) صەریر : جیڕە جیڕ . جونبوش : جموجـوڵ . مەحەففـە : کەژاوە . مەخمەڵ : جۆرە قوماشێکی قەیفەییی جوانە . تەسبیح : سوبحانەڵـڵا کردن . مورغ : پەلەوەر . سولەیمان : حەزرەتی سولەیمان .

واتە : جیڕە جیڕی بەهۆی جوڵەوەی تەخت و کەژاوەی ، سەوزی لە مەخمەڵ دروست‌کراوی ، سەر پشتی حوشتری بە ڕێگای مەککەدا ، وەك سوبحانەڵڵا کردنی پەلەوەرەکان وایە بەسـەر تەختـی حـەزرەتی سولەیمانەوە . لە ئایەتی قورئانا هەیە کە حەزرەتی سولەیمـان زمـانی پەلەوەری زانیوە . بۆیە، دیارە ئەبێ هەمیشە هەمۆ جۆرە پەلەوەرێکی لە دەور خڕبۆبێتەوە .

لەنێوان هەردۆ وشەی (تەخت)دا جیناسی تەواو هەیە ، هەرچەنـد مەعناشیان جیاوازە .

صەریری (چر) : صەریر . بەڵام دیارە (صەریری)یە بەنیشانەی ئەوەدا لەپاش (تەخت) (و) دانراوە . خۆ ئەگەر بە (صەریر و)یشی بخوێنینەوە ، دیارە مەعناکەی هەر دێت و (جونبوشی) عەطف ئەبێتە سەری . (چن) : صەریرەی . (کم) و (عب) و (من) : حەریرە . (ت) و (اح) : حەریر . (ك): صەریرە . بەڵام دیارە چ (صەریرە) و چ (صەریرەی) و چ (حەریر) و چ (حەریرە) هەمۆی هەڵەیە . جونبوشـی (چـر) و (چـن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) : جونبوش . بەڵام دیارە (جونبوشی)یە . تەخت و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (خا) : تەختی . (ت) و (عب) و (اح) : تەخت. مەحەففـەی (عم) و (کم) و (گـم) : مەحەففـە و . (من) : موحەففـا . مەخمەڵی : ئەمە تێکستی تەنها نوسخـەی (چر)ە ، لەمیشـدا (ی)کەی پێوە نییـە ، بەڵام نەنوسینی ئـەو (ی)یە بە ڕێنوسی کۆن بـاوە . لە نوسخەکانی‌ترا بەمجۆرەیە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : مەحفەلی. (ت) و (عب) : مەحمەل . (ك) : مەحمەل و . (خا) : مەحفەل و . ئێمـە نوسخەکەی (چر)مان پێ باشتر بۆ چونکە چ (مەحمەل) و چ (مەحـفەل)

کەژاوە و دار و بار و تەختەیی لوختی لەسەر بوختێ
دەناڵێنن لە شەوقی طەیبە وەك ئەستونی حەننانە (٣٣)

چ نورێکە لەنێو فانۆسی بەرگی کەعبەدا ، ظاهیر
دەکێشێ خەڵق و ، باطین ئیمتیثالی ئەمری یەزدانە ؟! (٣٤)

هەردوکیان هەر مەعنای (مەحەففە) ئەگەیەنن ، بەلام (مەخمەل) مەعنایەکی نوێ ئەبەخشێ و بەیتەکە بەپیتتر ئەکا .

(٣٣) لوخت : ڕۆت . بوختێ : وشتری دوو کۆپارە ، جۆرە وشترێکی بەهێزە ، باری زۆر هەڵئەگرێ و ڕەنگی سوورە . ئەستونی حەننان : کۆڵەکەیەك بووە لە مزگەوتی پێغەمبەردا لە مەدینە ، لە کتێبەکانی سیرەتدا هەیە کەوا پێغەمبەر (د.خ) بەرلەوەی مینبەر و میحراب بۆ مزگەوتەکەی دروست بکا ، ئەچوو پاڵی بە کۆڵەکەیەکەوە ئەدا خوتبەی ئەخوێندەوە . پاشان کە مینبەری بۆ مزگەوتەکەی دروستکرد ، کۆڵەکەکەی بەجێهێشت . کۆڵەکە دەستی کرد بە زیڕەزیڕ و گریان ... پێغەمبەریش چوو باوەشی پیاکرد و دڵی دایەوە .. ئەویش بێدەنگ بوو و لە زیڕەزیڕ کەوت ..

واتە : هەموو پارچەکانی کەژاوە و تەختە ڕۆتەکەی لەسەری دانراوە و بە کۆڵی حوشترەکەدا بەستراوە ، هەموو لەبەر سۆزی گەیشتن بە مەدینە، وەك کۆڵەکەکەی مزگەوتی پێغەمبەر ئەزیڕێنن . نالی ئەیەوێ مەعنای جیڕە جیڕ و تەقەتەقی تەختە و قەوارەی کەژاوەکە بە کۆڵی حوشترەوە بە سۆزی گەیشتن بە شاری مەدینە مەعنا لێبداتەوە .

لەنێوان (لوختی) و (بوختێ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

کەژاوە و (چن) : کەژاوەی . (کم) و (من) : کەژاوە . داروبار و (چر) و (عم) و (خا) : دار و باری . (کم) و (من) : دور باری . (گم) : دوور باری . (ت) و (ك) و (اح) : دار و بار . بۆ هەردو ئیحتیمالەکە دەستئەدا . لوختی (چر) و (گم) : سەحقی . (چن) : سەختی یا سوختی . (کم) و (ت) و (ك) و (من) : سحقی . (عب) و (خا) : سوحقی . (اح) : سحق . لەسەر (خا) : لەبەر . بوختێ (عم) و (کم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : بختی . دیارە ئەبێ هەر (بوختێ) بێ . (گم) : بەختی . دەناڵێنن (کم) و (من) : ئەناڵێنێ . (گم) : دەناڵێنێ .

(٣٤) واتە : ئەمە چنورێکە لەناو فانۆزێکدا کە بریتییە لە بەرگی کەعبە، بەدیمەن

چ جەذبە ؟ جەذبەیی ضەوئە لە قیندیلی حەرەمدا ، وا
دەبێ ئینسان لە طەوفیدا بسوتێ میثلی پەروانە (٣٥)

چ نورێکە لە حوجرەی ڕەوضەدا وا قائیمە قوببەی ،
قەوامی عەرش و فەرش و قەلبی ئینس و قالەبی جانە ! (٣٦)

خەڵك ڕائەکێشێ بۆلای خۆی ، بەڵام لەڕاستیدا خەڵکەکە بە بێدەسەڵاتی خۆیان دێن و ، فەرمانی خوا وایە و ، ئەوان فەرمانی خوا بەجێدێنن ، چونکە کاتێ کە حەزرەتی ئیبراهیم ماڵی کەعبەی کردەوە و ئیسماعیلی کوڕی و دایکی لە مەککە بەجێهێشت، ئەیزانێ کەوا لە شوێنێکی بێنان و ئاوا بەجێیهێشتون ، بۆیە لە خوا پاڕایەوە کە دڵی خەڵـك ڕاکێشێ بۆلایان ، وەك لە قورئانا باسی لێکراوە .

نالی لەمبەیتەدا ماڵی کەعبەی شوبهاندووە بە فانۆز و ، پایەی کەعبەی لە دڵی موسوڵمانانادا بە تیشکی چرا و ، موسوڵمانان خۆیان بە پەروانـە (هەرچەنـد ناویشی نەهێناوە) و مەعنـای بەیتەکەی گێڕاوەتـەوە بۆ سەرگوزەشتە و ڕازی حەزرەتی ئیبراهیم لە مەککەدا ، وەك قورئان باسی لێئەکـا .

لەنێو (من) : لەناو . دەکێشێ (کم) و (من) : ئەکێشێ . خەڵق و (کم) و (من) و (خا) : خەڵقی . (چن) و (گم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : خەڵق. بۆ (خـەڵق و) و (خەڵقی)یش دەسـتـئەدا . یـەزدانە (عب) و (اح) : سوبحانە .

ئەم بەیتە لە (عم)دا نییە .

(٣٥) جەذبە : هێزی ڕاکێشان . لای ئەهلی تەصەووفیش بارێکی دەروونیـی تایبەتییە بەسەر بنیادەمدا دێت . ضەوء : ڕوناکی . قیندیل : چرادان . طەوف : سوڕانەوە ، تەواف .

واتە : ئەمە چۆن هێزێکی ڕاکێشانە مەککە هەیەتی ؟ هێزی ڕاکێشانی ئەو ڕوناکییەیە لە چرادانی حەرەمدا هەیە ، کارێك ئەکا لە بنیادەم بـە دەوریا بسوڕێتەوە و وەك پەروانە بسوتێ .

جەذبە جەذبـەیی («پەراوێزی» چر) و (عب) : جەذبە و جەذوەوو . جەذوە : پشکۆی ئاگر . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : جەذبە و جەذوەیی . دەبێ (کم) و (من) : ئەبێ .

(٣٦) ڕەوضە : مەرقەدی پێغەمبەر (د.خ) . قائیم : ڕاوەسـتاو . بەپێوەبۆ .

چ حوجره ؟ حوجرەیی عولیا ، کەوا نەعلەینی خوددامی
دوژی تاجی سەری قوطب و وەلیییو شاه و سوڵطانه ! (٣٧)

چ حوجره ؟ وا له خاکی میللەتی دەوڵەت پەناهیدا
کەمینه خادیمی سوڵطان و ، شاهەنشاهی دەربانه ! (٣٨)

قوببه : گومەزێ . قەوام : هۆی ڕاگیر بۆن . عەرش : عەرشـی خوا . فەرش : تۆپی زەوێ . ئینس : بنیادەم . جان : جانّ ، جنۆکه .

واته : ماشەڵلا ئەمه چۆن نۆرێکه له مەرقەدی پێغەمبەردا کەوا بووه به گومەز و چەتری هەڵداوه و ، عەرشـی خوا و تـۆپی زەوێ و دڵـی ئادەمیزاد و قەوارەی پەریان هەمۆ لەسەر ئەو بەنده. ئەم بەیته ئیشارەته به حەدیثی قودسیی (َلو ْلاكَ َلو ْلاكَ .. لَما خَلَقْتُ الأفْلاكَ) .

لەنێوان (عەرش) و (فەرش)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (قەلب) و (قالەب)دا جیناسی نـاقیص و ، له کۆکردنەوەی (ئینـس) و (جـان)دا طیباق هەیـه .

فەرش و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : قورش . له کوردیـدا (عەرش و قورش) مەشهۆره . وادیاره به کوردێ کراوی (کورسی)یه .

(٣٧) عولیـا : بەرز . نەعلەین : جۆته پێڵاو . خوددام : جەمعی خادیمه واته : نۆکەر . قوطب ، وەلێ : لای ئەهـلی تەصەووف دۆ پلـەن لەو پلانەی بنیادەمی خواناسیان پێ ئەگا .

واته : حوجرەی مەرقەدی پێغەمبەر چۆن حوجرەیەکه ؟ ئەو حوجره بەرزەیه که سۆلی پێی خزمەتکارەکانی ، بۆ ئەوه ئەشـێ ببێ به دوژێ تاجی سەری گەورەترین پیاوانی دین و دنیا .

(٣٨) کەمینه : کەمتر و بێبایەختر . دەربان : دەرگاوان .

واته : حوجـرەی مەرقەدی پێغەمبـەر ئەو حوجرەیه کـەوا ئەگەر وادابنێین له خاکی میللەتی خاوەن دەوڵەت و دەوڵەتداریدایه ، حوجرەیەکی ئەوەنده پایەبـەرزه ئایەختـرین خزمەتـکاری بۆ ئەوه ئەشـێ ببێ به پادشای وڵاتان و ، پادشای وڵاتانیش بۆ ئەوه ئەشێ ببێ به دەرگاوانی .

حوجره وا (چر) و (عب) و (خا) : حوجره و دەر . (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (اح) و (من) : حوجره دەر . («پەراوێزی» خا) : حـوجره دۆر . میللەتی دەوڵەت (چن) : دەوڵەتی میللەت . (من) و (خـا) : دەوڵـەت و میللەت . کەمینه (چر) و (خا) : کەمینەی .

چ قوببە ؟ سیلسیلەی قیندیل و شەمعی باب و میحرابی
شوعاعی نوری دیدەی کەوکەبی ئەیوانی کەیوانە (٣٩)

مەکانی واسیطەی ئیمکان ، مەکانەت بەخشی ئینس و جان
مەکینی لامەکان سەیران تێدا تەشریفی میوانە ! (٤٠)

---

(٣٩) باب : دەرگا . کەوکەب : ئەستێرە : کەیوان : ئاسمان . ئەستێرەی زوحەل .

واتە : گومەزی سەر مەرقەدی پێغەمبەر چۆن گومەزێکە ؟ گومەزێکی وایە زنجیرەی چرادان و شەمعی دەرگا و میحرابی ، بوون بەهۆی ئەوە کە چاوی ئەستێرەکانی ئاسمانی بینا بێ ، ئەو ئاسمانەی وەك هەیوان هاتووەتەوە .

لەنێوان (ئەیوان) و (کەیوان)دا جیناسی لاحیق هەیە .

قوببە (چر) : قوببە و . (عب) : قوببەی . سیلسیلەی (چر) : سیلسیلە و . قیندیل و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : قیندیل . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (عم) و (گم) و (خا) : قیندیلی . شەمعی (چر) و (عم) و (گم) و (من) : شەمع و . (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : شەمع . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . باب و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : باب. بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا .

(٤٠) مەکان : شوێن . واسیطەی ئیمکان : هۆی بوون . مەکانەت بەخش : هۆی قەدر و پایە . مەکین : پایەدار . لامەکان سەیران : ئەوکەسەی لە شوێنی ناشوێندا سەیرانی کردووە .

واتە : ئەو گومەزە نیشانەی شوێنی ئەو پێغەمبەرەیە کە هۆی بوّن و دروستبوّنی هەموو گیتتییە و مایەی قەدر و پایەی ئادمیزاد و پەریانە و ، ذاتێکیوا گەورە و پایە بڵندی تیا میوانە کە سەیرانی لە شوێنێکا کردووە بۆ کەسیتر نەبوە بە شوێن . ئەم ڕستەیە ئیشارەتە بۆ چوّنی پێغەمبەر بۆ ئاسمان لە شەوی میعراجدا . مەبەست لە میوانییەکەشی لە قەبرا ئەوەیە کە تا ڕۆژی قیامەت بە لەش لەویا ئەبێ ، پاشان بەهەشتی بالآ ئەبێ بە جێی ..

لەنێوان (مەکان) و (مەکانەت)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (مەکان) و (مەکین)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (مەکین) و (لامەکان)دا طیباق هەیە .

چ میوانێکە ؟ صاحێب جێ و جاه و عیززەت وعەزمە
کە دوو عالەم طوفەیلی دەعوەتی و ، ئەو صاحیبی خوانە ! (٤١)

موحەممەد ، ئەحمەدی مورسەل ، مونیری مینبەر و مەحفەل
بەشیری ئاخیر و ئەووەل ، نەذیری خوێش و بێگانە (٤٢)

مەکانی (عم) و (گم) : مەکانت . لێرەدا (عم) مەعنای لێکداوەتەوە و نووسیویە : (مکان تو) . بەڵام هەڵەیە . ئەگەر ئەو دوو نوسخەیە ڕاست بن ، ئەبێ وشەکە (مەکانەت) بێ ، واتە پایە .

(٤١) واتە : ئەو پێغەمبەرەی لەو شوێنەدا بووە بە میوان چۆن میوانێکە ؟ میوانێکە خاوەن ڕێ و شوێن و خانەخوێیە .. خاوەن شان و شکۆ و ئیرادەی نەبەزیوە .. هەرچەند بەدیمەن لەوشوێنەدا بووە بە میوان ، بەڵام هەردو جیهان هەموو مفتەخۆری سەر دەعوەتی ئەون و ، هەر ئەوە سفرە و خوانی بۆ هەموان ڕاخستووە . مەبەست لە هەردو جیهان جیهانی بنیادەم و پەریان ، یا جیهانی ئاشکرا و نهێنی ، یا جیهانی دنیا و قیامەتە .

میوانێکە (عم) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : میوانێکی . شێوەی نووسینی (کە) لە (چر) و (چن)یشدا بۆ (کی) دەستئەدا . دەعوەتی و . («پەراویزی» چر) : دەعوەتە و . (چن) و (ت) و (اح) : دەعوەت . بۆ (دەعوەتێ) و (دەعوەت) و (دەعوەتی) دەستئەدا . (کم) و (من) : دەعوەتێ یا دەعوەتی . (ك) و (عب) : دەعوەت و .

(٤٢) مورسەل : فروستادە . مونیر : ڕۆناککەرەوە . مینبەر . ئەو شوێنەی مزگەوت کە خوتبەخوێن تیا ئەوەستێ بۆ خوتبە خوێندنەوە . مەحفەل : جێگای کۆبونەوەی خەڵك . بەشیر : مژدەدەر . ئاخیر و ئەووەل : هەموو وەچەکانی ئادەمیزاد لە سەردەمی هاتنی پێغەمبەرەوە تا ڕۆژی قیامەت . نەذیر : تۆقێنەر . ئەم صیفەتانە هەموو صیفەتی پێغەمبەرن (د. خ) .

لەم بەیتەدا ئیشارەت بەم دوو ئایەتە کراوە : (یا ایُها النّبِیُ انّا أرْسَلْناكَ شاهِداً ومُبَشِّراً وَنَذِیراً ، وَداعِیاً الیَ اللهِ بإذْنِهِ وَسِراجاً مُنِیراً) .

لەنێوان (بەشیر) و (نەذیر) و ، (ئاخیر) و (ئەووەل) و ، (خوێش) و (بێگانە)دا طیباق هەیە .

سیراجی ئەنبیا ، خەتمی ڕوسول ، نوری موبینی حەق
کە عالیِ کەعب و قەدر و دەست و صەدر و خاتەمی شانە (٤٣)

لەسەر ئەو ظولمەت ئابادی شەوی کوفرە کە طالیع بوّ ،
صەلاّ هەستا لە ئینس و جان کە ڕوّژی نوری ئیمانە (٤٤)

لە نەفخی صوّر و نەشری بەعثەتی دینی حەق ئیحیا بوّ
لە قەبری جاهیلییەت هاتەدەر هەرچیِ موسوڵمانە (٤٥)

---

(٤٣) عالیِ کەعب : کەسیَ ئەوەندە پایە بەرز بیَ کەس نەگاتەوە بە قولە پێیدا . عالیِ قەدر : پایە بڵند . عالیِ دەست : بەدەسەڵات . عالیِ صەدر : سنگ بەرز : کینایەیە لە پیاوی دەرکەوتو و خاوەن شکوّ . خاتەمی شان : مەشهوّرە پێغەمبەر نیشانەیەك بە ناو شانیەوە بووە ، ئەوە نیشانەی پێغەمبەریَ بووە . مەبەست لە (عالیِ خاتەمی شان) ئەوەیە موّری ناوشانی لە هەموّ کەس دیار و ئاشکرا بووە .

کەعب و (ت) و (ك) و (اح) : کەعب . ئەمیش هەر (کەعب و)وە . قەدر و (عم) و (ت) و (اح) : قەدر . ئەمیش هەر (قەدر و)وە . دەست و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : دەست . ئەمیش هەر (دەست و)وە . خاتەمی (چر) و (کم) و (ت) و (عب) و (من) : خاتەم و . (اح) : خاتەم .

(٤٤) ظولمەت ئاباد : تاریکستان . طالیع : هەڵاتو . صەلاّ هەستا : بانگ بەرز بووەوە .

واتە : کە لە تاریکستانی شەوی تاریکی کافریدا نوری پێغەمبەر دەرکەوت ، بانگەوازی شادمانیَ لە ئینسان و پەریَ بەرز بووەوە کەوا ئەمڕوّ ڕوّژی نوری ئیمانە و وا خوّری موسوڵمانەتیَ هەڵهات .

لەنێوان (شەو) و (ڕوّژ) و ، (کوفر) و (ئیمان) و (ظولمەت) و (نور) و ، (ئینس) و (جان)دا طیباق هەیە .

بەکارهێنانی وشەی (طالیع) بوّ پێغەمبەر ئیستیعارەی موصەڕڕەحەیە ، چونکە لەئەسڵدا بوّ مانگ و ڕوّژ و ئەستێرە بەکاردیَ و ، پێغەمبەر شوبهێنراوە بە ڕوّژ و دەرکەوتنیشی بە هەڵاتنی .

صەلاّ (« پەراوێزی » چر) و (خا) : صەدا .

(٤٥) نەفخیصوّر : فوکردن بە کەڕەنادا لەو دنیا بوّ زیندو کردنەوەی مردووان و بردنیان بوّ لیَپرسینەوە . نەشری بەعثەت : بڵاو کردنەوەی

له سایەی ئەمر و نەهیی ، حەقق و باطیل بۆ بە دۆ فیرقە
بە میثلی فەرقی ڕۆژ و شەو کە فاریق نوری ئیمانە (٤٦)

سەعادەت بۆ بە نـور و صاعیدی ذەروەی هیدایەت بۆ
عەلامەت نوری ئیمانی (بیلال) و (وەیس) و (سەلمان) ە (٤٧)

هەواڵی ناردنی پێغەمبەر لای خواوە بۆ گەیاندنی نامەی خوا بە خەڵك . ئیحیا : زیندوو کردنەوە . جاهیلییەت : نەزانی ، سەردەمی پێش هاتنی ئایینی ئیسلام .

نالی لەم بەیتـەدا سەردەمی پێش هاتنی پێغەمبـەری شوبهاندووە بە گۆڕستانی پاش مردنی هـەموو خـەڵك لە ڕۆژی قیـامەتدا و ، ناردنی پێغەمبەریشی شوبهاندووە بە زیندوو کردنەوەی مردووان و ، بڵاوبونەوەی هەواڵی سرووش بۆ هاتنی پێغەمبەریشی شـوبهاندووە بـە فوکردن بە کەڕەنای مردوو زیندوو کردنـەوەی ڕۆژی قیامـەتدا و ، ئـەڵێ : بەهۆی بڵاوبونەوەی هەواڵی ناردنی پێغەمبـەرەوە لـەلایەن خـواوە فو کرا بە کەڕەنادا و ، دینی خوا کە لەبەر تەوژمی بتپەرسـتی ون بوبو ، زیندوو بووەوە و هەموو موسوڵمانان لە گۆڕی نەزانی و گومڕایی دەرچوون و هاتنە دنیای ڕۆشنی خواپەرستییەوە .

صور و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : صور . بۆ (صـور و) و (صوری)یش دەستئەدا .

(٤٦) واتە : بەهۆی ئەمر بە چاکە کردن و نەهی لە خراپە کردنی پێغەمبەرەوە ، حەق و ناحـەق ڕوون بووەوە و خاوەن باوەڕ و بێباوەڕ لـە یەك جوێ بونەوە و بون بە دوو تاقم ، وەك ڕۆژ و شەو و ڕوناکی و تاریکی کە لە یەك جیان و ، جیاکەرەوەی دوو تاقمەکەش لە یەك بریتی بو لە نوری ئیمان کە لە ناوچاوی تاقمێکیانا دیارە و ئەو تاقمەکەیان لێی بێبەشە .

لەنێوان (ئەمر) و (نەهی) و ، (حەق) و (باطیل) و ، (ڕۆژ) و (شەو)دا طیباق و ، لەنێوان (فەرق) و (فاریق)دا جیناسی ناقیص هەیە .

(٤٧) صاعید : سەرکەوتو . ذەروە : چڵەپۆپە ، لوتکە . هیدایەت : ڕێنمونی . عەلامەت : نیشانە . بیلال : بیلالی حەبەشـی ، یەکێکە لـە هاوڕێکانی پێغەمبەر . وەیس : ئووەیسـی قەرەنی ، کـە وەیسـی مایدەشتیشی پێئەڵێن ، یەکێکە لە تابیعین . سەلمان : سەلمانی فارسی ، یەکێکیترە لە هاوڕێکانی پێغەمبەر .

شەقاوەت بۆ بە دۆد و داخیلی کورەی ضەلالەت بۆ
ئەمارەت خوسری خوسرەو ، کەسری کیسرا ، شەققی ئەیوانە (٤٨)

★ ★ ★

واتـە : لەوڕۆژەوە کـە پێغەمبـەر هاتـووە ، بەختیـاری بـووە بە ڕۆشناییەك و چووەتە سەر چڵەپۆپـەی ڕێنمونی . مەبەسـت لەوەیە هەرکەس خوا هیدایەتی نەدا و شارەزای ڕێگای ڕاست نەبێ، بەختەوەری ڕۆی تێناکا . بـەڵگەی ڕاستیی ئـەم قسـەیەش موسـوڵمان بـۆن و بەختەوەریی بیلالی حەبەشی و وەیسی قەرەنی و سـەلمانی فارسییە ، کە لەگەڵ ئەوەشدا خەڵکی مەککە و مەدینە نەبۆن و تەنانەت عەرەبیش نەبۆن ، بەهۆی ئیسلام بۆنیانەوە ئەوەندە بەختیار بۆن ، بۆن بەو پیاوە پایە بڵندانەی لە مێژۆی ئیسلاما ناویان دەرکرد .

نۆر و (عم) و (کم) و (من) : نۆری . (ت) و (اح) : نۆر . ئەمیش هەر (نۆر و)وە . (خا) : نۆرێ . صـاعیدی (چر) و (چن) و (عب) و (اح) : صاعید . ئـەمیش هەر (صـاعیدی)یە . (عـم) و (کم) و (من) و (ت) : صاعید و . ذەروەی (چر) و (چـن) و (عب) : دەروەی . ئـەمیش هەر (ذەروەی)ە . ئیمانی (چن) و (عم) و (کم) و (من) : ئیمان . ئەمیش هــەر (ئیمانی)یە . (ت) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : ئیمانە .

ئەم بەیتە لە (گم)دا نییە .

(٤٨) شەقاوەت : بەدبەختی . دۆد : دۆکەڵ. ضەلالەت : گومڕایی . ئەمارەت : نیشانە. خوسر : زیان تۆشبۆن. خوسرەو : خوسرەوی پەروێزی پادشای ساسانی . کەسر : شکان . کیسرا نازنـاوی پادشاکانی سـاسانییە . شەق : درز تێبۆن . ئەیوان : هەیوان و تاقی کیسرا .

واتە : بەدبەختییش بۆ بە دۆکەڵی ڕەش و چووە کورەی گومڕاییەوە . ئیتر لەوڕۆژەوە هەرکـەس ڕێگای ڕاسـتی ئیسـلامەتی نـەگری هەر ماڵوێرانیی بۆ ئەمێنێتەوە . نیشانەی ڕاستیی ئەم قسـەیەش ئەوەتە کە لەگەڵ لـەدایكبۆنی پێغەمبـەردا (د. خ) تـاقی کیسرا درزی تێبـو . خوسرەوی پەروێزیش کە ئایینی ئیسلامی پەسەند نەکرد ، لەسەر دەستی شێرۆیەی کوڕیدا کوژرا و ، کیسرا شکا .

نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتە لە (کم) و (گم) و (من)دا بەمجۆرەیە :

شەقاوەت «نالی» ، وەك دۆکەڵ بە کورەی گومڕەهیدا چۆ

له جوملەی موعجیز ئەندەر موعجیزی : ئەحکامی قورئانە
که میعراجی بوڵەندی ئەووەلی ئایاتی « سوبحان »ە (٤٩)

له نوری موعجیزەی تیغی نەما قەت ظوڵمەتی شوبهەت
که ڕۆناکیی شەوی میعراجی ، ڕۆژی بەدری بورهانە (٥٠)

---

(٤٩) موعجیز : یا موعجیزە ، ئەو کردەوە لە عادەت بەدەرەیە کە تەنها لەوکەسانە ئەوەشێتەوە کە ئیدیعای پێغەمبەریێ ئەکەن . ئەندەر : لەناو . سوبحان : مەبەست لێی سوڕەتی (ئیسراء)ە کە سەرەتاکەی بەم ئایەتە دەست پێئەکا (سُبْحانَ الَّذي اَسْرى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الحَرامِ الىَ الْمَسْجِدِ الأَقصى الَّذي بارَكْنا حَوْلَهُ ..) .

واتە : یەکێ لە موعجیزەکانی نـاو موعجیزەی قورئان ئەوەیە باسی میعراجی بەرزی پێغەمبەر و چوونی بۆ ئاسمان ، یەکەمین ئایەتی سوڕەتی (سبحان الذي اسرى)یە کە سوڕەتی ئیسرایە .

ئەمەی نالیێ ئەیلێ وردەکارییەکی زۆر جوانە ، چونکە قورئان خۆی موعجیزەیە و ، میعراجیش هەر موعجیزەیە و ، باسی میعراج لە قورئانا (موعجیزەی ناو موعجیزە)یە .

موعجیز ئەندەر (چن) : موعجیزاتی .

(٥٠) ظوڵمەت : تاریکیێ . شوبهەت : گومان . بەدر : غەزای بەدر .

واتە : بەهۆی ڕۆناکیی موعجیزەی شمشێری پێغەمبەرەوە ، تاریکاییی گومان ، بە هیچ کلۆجێ ، لە دڵی کەسا نەما .. چونکە پێغەمبەر وەنەبێ تەنها هەر موعجیـزەی پیشان دابێ . بۆ پشتگرتـنی موعجیزەکانی هێزیشی بووە ، ئەوەتە بەڵگەی ڕاستیی و ڕۆناکیی شـەوی میعراج ، بە سەرکەوتنی شەڕی ڕۆژی (بەدر)دا دیارە کە ئەصحابەکانی پێغەمبەر بتپەرستەکانی مەککەیان شکاند .

ئەشگونجێ نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە بەمجۆرە مەعنا لێکبدەینەوە کەوا بەهۆی ڕۆناکیی و ئاشکراییی موعجیزەی پێغەمبەرەوە تاریکاییی گومان تێغ و بڕندەییی نەما ..

لە کۆکردنەوەی (نوڕ) و (ظوڵمەت) و ، (شوبهەت) و (بورهان) و ، (شەو) و (ڕۆژ)دا طیباق و ، لەنێوان (ڕۆژ) و (بەدر)دا جۆرە طیباقێك و ، لەنێوان (شەو) و (بەدر)دا جۆرە تەناسوبێك هەیە .

موعجیزەی (چر) و (عم) و (خا) : موعجیزی . دوور نییە ئەمیش هەر

شەوەمما ، شەوچراغی جەدی و ثەور و مەرتەعی شامی ،
دوصەد قەرنی غەزالە و قۆچی صوبحی عیدی ، قوربانە (٥١)

(موعجیزەی) بێ . (ك) : موعجیزە : میعراجی : تێکستی هیچ نوسخەیەك وا نییە . تەنها (عب) نۆسیویە (میعراج و) ئەوانی‌کە هەمۆ نۆسیویانە (میعراج) . ئێمە خۆمــان کردمان بە (میعراجی) چونــکە یەکەم وشەی (بەدری) لەدواوە وائەگەیەنێ ئەمیش (میعراجی) بێ و ، دۆهەم ڕێنوسی جارانیش مەیــدانی شتیوای تیایە . بە لێکدانەوەیەکی کەمێــك دۆر (میعراج و)یش مەعنای دێت .

(٥١) شەوەمما : شەو ئەمما . جەدی : یەکێکە لە برجەکانی ئاسمان . ثەور : یەکێکی‌ترە لە برجەکان . مەرتەع : لەوەڕگە . قەرنی غەزالە : شاخی ئاسك . یەکەم سەردەرهێنانی خۆر لە سبەینێدا .

نالی لەم بەیتەدا کەڵکی لەوە وەرگرتووە کە گەلێ لە وشەکان پتر لە مەعنایەکیان هەیە و بۆ پەیوەند کردنیان بەیەکەوە دۆ مەعنای لە هەندێکیان مەبەست بووە . ئەوەتە ئەڵێ : ئەو شەوەی کە پێغەمبەری تیا چۆ بۆ میعراج ، ڕاستە شەو بۆ ، بەلام چۆن شەوێك بۆ ؟! شەوێ بۆ ئەستێرەی شەوچرای وەك ئەستێرەی جەدی و ثەور و لەوەڕگەی شامی ثەور ــ لێرەدا « ثەور »ی بە « گا » مەعنا لێــداوەتەوە ــ و دۆصەد هەڵهاتنی تازەی خۆری بەیانێ ــ کە بە عــەرەبی پێی‌ئەڵێن « قرن الغزال » واتە « شاخی ئاســك » ــ و قۆچــی بەیانیی جەژنی قوربان ، لــە ئاست ڕۆشناییی ئەو شەوی میعراجەدا ئەبن بە قۆچی قوربانێ .

ئەشگونجێ وای مەعنا لێبدەینەوە (شەوچراغی) بۆ (شەو) بگەڕێتەوە ، نەك بۆ (جەدی) و (ثــەور) . هەروا ئەشگونجێ (مەرتــەعی ثەوری) بۆ (دۆصەد قەرنی غەزالە) بگێڕینەوە ، نەك بۆ (ثەور) . بەمپێیە وشەی (قوربانە) ئەبێ بە خەبەری موبتەدا نەك (قۆچی) .

جەدی و (گم) و (ت) : جەدی . ئەبێ ئەمیش هەر (جەدی و) بێ . ثەور و (چر) و (چــن) و (ت) و (اح) و (من) : ثەور . بــۆ (ثەور و) و (ثەوری)یش دەستئەدا . (ك) و (خا) : ثەوری . شامی (چر) و (خا) : شامن . (« پەراوێزی » چر و خا) : شاهن . (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : شــاهی . دوصەد (عم) : کــە صەد . قــەرنی (ت) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : فەرقی . غەزالەو (کم) و (گم) و (عب) و (من) : غەزالە . (ت) و (خا) : غەزالەی .

له خەوف و خەجڵەتی ، بەدری شەهی ئەنجوم سوپەهـ ئیستەیش
که هەڵدێ ، زەردی‌یو سوورێ له طەلعەتیا نومایانە (٥٢)

شەوەمما ، کەوکەبەی هەر کەوکەبی نیلیِ فەلەك دەتگوت
له میصری ڕۆژی زینەت دەستی مۆسای ئیبنی عیمرانە (٥٣)

---

(٥٢) خەجڵەت : خەجاڵەتیِ . شەرمەزاریِ . بەدر : مانگی چواردە . ئەنجوم : جەمعی (نەجم)ە واتــە ئەستێرەکان . سوپەهـ : لەشــکر . طەڵعەت : هەڵهاتن . ڕوو . نومایان : ئاشکرا و دیاریِ .

واتە : مانگی چواردە کە شاهێکە ئەستێرەکانی ئاسمان لەشکرینی ، لەترسی ڕووناکیی شــەوی میعراج و لە شەرمەزاریی خۆیــدا لەعاستی ڕووناکیی ئــەودا ، ئیستاش کە هەڵــدێ ، زەردیِ و ســووریِ لەڕوویا ئاشکرایە ، زەردیی ترس و سووریی شەرمەزاریِ . مەبەستی نالیِ ئەوەیە بڵێ ئەم زەردیِ و سووریی مانگی چواردەیە لە شەوی میعراجەوە پەیدا بووە و هۆیەکەشی ئەوەیە کە باسی کرد . .

ئەشگونجیِ مەعنای (هەڵدێ) وا لێ‌بدەینەوە کە لە (هەڵهاتن)ی بەمەعنا (ڕاکردن) وەرگیرابێ . بەم‌پێیە هەڵاتنەکەشی هەر بەردەوامیی ڕاکردنی ئەبێ لەبەر ترس و شەرمەزاریِ . بەگوێرەی ئەم مەعنایە تەناسوبێکی جوان لەنێوان (هەڵاتن) و (شەهـ) و (سوپەهـ)دا ئەبێ .

شەهی ئەنجوم سوپەهـ ئیستەیش (چر) و (عم) و (گم) و (من) و (خا) : شەهی ئەنجوم سوپیهر ئیستەیش . (چن) : سەپوە ئەنجومە ئیستەیشە .

(٥٣) کەوکەبە : گەشەداریِ و شان و شــکۆ . نیلیِ فەلەك : ئاسمانی شین . ڕۆژی زینەت : ڕۆژی شاییِ و ئاهەنــگ لە میــسر کە حەزرەتی مۆســا دەستی لە ڕووی فیرعەونا تیا کرد بە باخەڵیا و دەری‌هێنا وەك چرا گڕا و پەکی جادووی جادوگــەرانی فیرعەونی پێ‌خست ، وەك لە ئایەتی (قــالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ)دا ئیشارەتی بۆ کراوە .

واتە : ڕاستە ، شەوی میعراج شەو بوو ، بەڵام شەوێ بوو ئەتوت شان و شکۆی هەر ئەستێرەیەکی ئاسمانی شینی ، دەستی حەزرەتی مۆسای کوڕی عیمرانە لە ڕۆژی زینەتدا کە ئەیکرد بە باخەڵیا و دەری‌ئەهێنا ، ئەگڕا .

کەوکەبەی (کم) و (من) : کەوکەبی . هەر کەوکەبی (عم) و (گم) : هەر کەوکەبەی . دەتگوت (کم) و (من) : ئەموت . (عب) : دەموت .

شەوەمما ، غیبطەیی نوری سووەیدایی دڵ و دیدە
شەوەمما ، خۆر تیا گۆیا لە شەرمی نوری پەنهانە (٥٤)

شەوەمما ، ڕۆژی ڕۆشن نەیگەیشتێ گەرچی ئیستاکەش
لەدوی شەو کەوتووە ، دەڕوا بەسەر سەر ، گەرمی سەیرانە (٥٥)

لە هیجری یوسفی میعراجی ، یەعقوبی فەلەك ، چاوی
نوجومی بۆ سپێ ، هێشتاکو هەر حەیران و سەهرانە (٥٦)

---

(٥٤) غیبطە : ئەوەتە کەسێك ئاواتی ئەوە بخوازێ شتێکی باشی دەسگیر ببێ کە کەسێکی‌تر هەیبێ . سووەیدا : ڕەشێنەی چاو . ناوکورۆکی دڵ . گۆیا : گوایە .

واتە : هەرچەند ئەوکاتەی پێغەمبەری تیا چوو بۆ میعراج ، شەو بۆ و نوری گلێنەی چاو و خوێنی ڕەشی دڵ ئاواتەخواز بون وەك ئەو ڕەش بونایە .. شەوێکیوا ڕوناك بو ئەتوت خۆر لە شەرمی نوری ئەو خۆی شاردووەتەوە .

(٥٥) واتە : بـەڵێ ، شەوی میعـراج شەو بـو و شەویش تاریـکە ، بەڵام ڕۆیشتنی پێغەمبەر لەوشەوەدا بۆ ئاسمان ، ڕۆشنییەکیوای پێ‌بەخشی ، ڕۆژی ڕۆشن ئیسـتاش لەسەر سەر بەدوایدا ڕائـەکا و سەرگەرمی گەڕانە بەدوایا بەڵکو پێی‌بگاتەوە شتێکی لەو ڕوناکییەی لێ بستێنێ ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر پێی ناگاتەوە .

هەرچەند لە بە دوای یەکا هاتنی شەو و ڕۆژا ناتوانرێ دیارێ بکرێ کامیان لەپێشەوەیە و کامیان لەپاشەوەیە ، بەڵام چونکە میعراج لە شەوا بووە و ڕۆژ بـەدوای ئەوا هاتـووە ، نـالی وای بڕیار داوە کـە شەو لەپێشەوەیە و ڕۆژ بەدوایا ڕائەکا ..

لەدوی (خا) : کە دوی . لە («پەراوێزی» خا)یشدا هەر : کە دوی . سەرگەرمی سەیرانە (چر) و (ك) و (خا) : سەرگەرم سەیرانە . دیارە ئەمیش هەر (سەرگەرمی)یە . (چن) : سەرگەرم و شێرانە (عم) و (گم) و (ت) : سەرگەرم و حەیرانە . (عب) : سەرگەرم شێرانە . دیارە ئەمیش (سـەرگەرم و)وە . (اح) : سـەرگەرم وێـرانە . دیـارە ئـەمیش (سەرگەرم و)وە . (« پەراوێزی » خا) : سەرگەرم و وێرانە .

(٥٦) هیجر : دوری . حەیران : سەرسام . سەهران : شەونوخونیکێش .

فەلەك پەردەی شەب ئەندەر ڕۆژی سەر فانۆسی ئافاقی
زەمین و ئاسمان ، لەم بانە تا ئەو بانە تابانە (٥٧)

شەوەمما صوبحی بیدارییی طالیع بۆ کە جوبریلی
ئەمین بۆ خزمەتی طاها تیا مەئمۆری فەرمانە (٥٨)

نالی لەم بەیتەدا ئاسمانی شوبهاندووە بە حەزرەتی یەعقوب و ، شەوی میعراجی شوبهاندووە بە حەزرەتی یوسف و ، ئەستێرەکانی ئاسمانی داناوە بە چاوی حەزرەتی یەعقوب ، واتە چاوی ئاسمان . ئەم شوبهاندنانەشی لەسەر بناغەی ئەوە داناوە کە چاوی حەزرەتی یەعقوب لەبەر دووریی حەزرەتی یوسف کوێر بوبۆ و سپی بوبووەوە . نالی ئەڵێ : هەروەك چۆن چاوی حەزرەتی یەعقوب لەبەر دووریی حەزرەتی یوسف کوێراییی داهات و سپی بووەوە ، ئاسمانیش لەبەر دوورکەوتنەوەی شەوی میعراج و نەمانی ، کوێراییی داهات و چاوی سپی بۆ ، ئەوەتە ئەستێرەکانی سپین وەك چاوێ ئاوی سپیی داهاتبێ .

حەیران و (ت) : حەیران . دیارە ئەمیش هەر (حەیران و)وە. سەهرانە (چن) : هەراسانە . بەڵام نیوە بەیتەکە لەنگ ئەبێ ، مەگەر وشەی (هەر)ەکەی پێشەوە نەبێ . (کم) و (من) : دامانە .

(٥٧) شەب ئەندەر ڕۆژ : شەو لەناو ڕۆژا ، شەبەنگە بە ڕۆژ ، کینایەیە لە کۆبونەوەی هەمو ڕەنگە ڕۆشن و تاریکەکان . فانۆس : چرادان . تابان : تیشكدەرەوە .

واتە : پەردەی بەرفراوانی ، هەمە ڕەنگی ، سەر چرای ئاسۆی ئاسمان و زەوێ ، لە بانی زەوییەوە تا بانی ئاسمان تیشك ئەداتەوە و ڕۆشنە بەبۆنەی چۆنی پێغەمبەرەوە بۆ میعراج .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا هەندێ جیاوازیی هەبو ، بەڵام هەمو ئەو جیاوازییانەمان بە هەڵە زانی ، بۆیە پشت گوێمان خستن .

(٥٨) طالیع : بەخت و چارە . طاها : یەکێکە لە ناوەکانی پێغەمبەر (د. خ) .

واتە : بەڵێ ، ڕاستە شەو بۆ کە جوبرەئیلی ئەمین چو بۆ لای پێغەمبەر ، فەرمانی ئەوەی پێ سپێررابو لەگەڵ خۆیی بەرێ بۆ میعراج ، بەڵام شەوێ بۆ بەخت تیا بێدار بوبووەوە ، شەوی بەخت نەبو ، سبەینێی بو .

به فەرمۆدەی خودا فەرمۆی : بفەرمۆ ! ، هەستە هەر ئیستە
لەجێی بەدری دوجاوو دوڕڕی یەکتا ، دوڕڕی یەکدانە (٥٩)

ئەمن مەهدیٚ ئەتۆ هادیٚ ، شەوی تەجرید و تەقریبە
لەبەرکە خەلعەتی قورئان و ئەم تەشریفی ڕیضوانە (٦٠)

طالیع بۆ (عم) و (کم) و (گم) و (من) : طولۆعی بۆ . تیا (چر) و (عم) و (کم) و (عب) : تیٚدا . فەرمانە (عم) و (کم) و (گم) و (من) : قورئانە .

(٥٩) بەدری دوجا : مانگی چواردە کە شەوی تاریك ڕۆناك ئەکاتەوە . دوڕڕی یەکتا : ئەو دوڕڕەی کە بەتەنها لە سکی ماسیدا ئەبیٚ ، لەبەرئەوە دوڕڕێکی گەورە و گرانبەها ئەبیٚ . یەکدانە : تاقانە و تەنها ، وەك یەکتا .

واتە : جوبرەئیل کە لەو شەوەدا چووە لای پێغەمبەر ، بە فەرمۆدەی خودا پێی‌وت ئەی مانگی چواردەی تاریکەشەو و ئەی دوڕڕی تاقانەی گرانبەها ، هەر ئیستە هیچ ماتڵ مەبە ، هەستە، تەشریف بێنە لەگەڵم .
لەنێوان (فەرمۆدە) و (فەرمۆی) و (بفەرمۆ) و ، لەنێوان (هەستە) و (ئیستە)دا وشە ئاراییەکی جوان هەیە .

بە فەرمۆدەی (چن) : بە فەرمۆیی . هەستە هەر ئیستە (عم) : زۆد هەر ئیستە . دیارە (زۆ دە)یە . (گم) : زۆکە هەر ئیستە . (من) : تۆ هەر ئیستاکە . بەدری دوجاوو (چن) و (ك) و (اح) : بدر الدجیوو .

(٦٠) مەهدیٚ : ڕێگا پیشاندراو . هادیٚ : ڕێگا پیشاندەر . تەجرید : ڕۆت بۆنەوە لە ماددیات . تەقریب : نزیك بۆنەوە لە خوا . خەلعەت : خەڵات . تەشریف : شەرەفمەند کردن . ڕیضوان : ڕەزامەندیی خوا .

واتە جوبرەئیل بە پێغەمبەری ڕاگەیاند کەوا هەرچەند من بەدوای تۆدا هاتوم ، بەڵام من لە حوزۆری تۆدا شایانی ئەوە نیم ببم بە ڕیٚپیشاندەر . تۆ ڕیٚ پیشاندەری منی و من نەشارەزا و ڕیٚ پیشاندراوم ، چونکە ئەمشەو وەك شەوەکانی‌تر نییە ، ئەمشەو شەوی ڕۆت بۆنەوەیە لە ماددیات و لەوە کە منیش بەجیٚهێنەری ئەرکی سەرشانی خۆم بم وەك شارەزایەك لە ئاسمان . ئەمشەو شەوی نزیك بۆنەوەیە لەخوا و تۆیش پایەت لای خوا لە من بەرزترە .. دەسا فەرمۆ خەڵاتی قورئان لەبەرکە کە بریتییە لەوە ئایەتی قورئان هەواڵی میعراجت ڕائەگەیەنیٚ و ، بە شەرەفی ڕەزامەندیی خوا بەهرەمەند ببە کە ئەوەتە بانگی کردوٚی بۆ حوزۆری خۆی .

که مەدعوّی لازەمان و لامەکان و قوربی بێچوّنی
سوار بە لەم بوراقە باریقە ، لەم ڕەخشە ڕەخشانە (٦١)

وەها هەستا بە باڵی جاذیبەی قودرەت ، لە نیوەی ڕێ
بەجیّما ئەسپ و پەیك و ڕەفرەف و ئەم چەرخی دەورانە (٦٢)

ئێمە وای بۆ ئەچین وشەی (قورئان) لەم شوێنەدا (قوربان) بۆبێ ، واتە نزیکیی لە خوا و ، نوسخەکەی (چن) و (« پەراوێزی » خا)یش ، وەك پاشان باسی ئەکەین ، هەرچەند بەرودوایەکیان تیایە ، پشتی ئەم بۆچوّنەمان ئەگرن .

قورئان و ئەم تەشریفی ڕیضوانە (چن) و (« پەراوێزی » خا) : ڕیضوانی ئەم تەشریفی قوربانە . (کم) و (من) و (خا) : قورئانی ئەم تەشریفی ڕیضوانە . (ك) و (اح) : ڕیضوان ئەم تەشریف قورئانە . دیارە (ڕیضوان و ئەم تەشریفی قورئانە)یە .

(٦١) مەدعوّ : بانگکراو . لازەمان : ئەوەی لەکاتا نییە . کینایەیە لە خوا . لامەکان : ئەوەی لە شوێندا نییە . کینایەیە لە خوا . قورب : نزیکیی . بێچوّن : بێهاوتا . بوراق : ئەو ئەسپەیە کە سیرەتنوّسان ئەڵێن پێغەمبەر لە شەوی میعراجدا سواری بووە . باریق : تیژ وەك بروّسکە . ڕەخش : ناوی ئەسپەکەی ڕوّستەمی زاڵە . لێرەدا لەو مەعنایەوە خوازراوە بۆ بوراق . ڕەخشان : درەخشان .

واتە : ئەی پێغەمبەری خوا تۆ بانگکراوی لەلایەن خواوە کە نە لە کاتایە و نە لە شوێندا ، بانگکراوی بۆ نزیکیی لە خواوە ، نزیکییەکی ئەوتۆ نە بە جێگەیە و نە بە کات . کەواتە فەرموّ سواری ئەم بوراقە تیژڕەوە و ئەم ڕەخشە جوانە ببە .

که مەدعوّی (چن) : لە دەعوەی . لامەکان و (چر) : لامەکان . بۆ (لامەکان و) (لامەکانی)یش دەستئەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : لامەکانی لازەمانی . (عب) : لازەمان لامەکان و . دیارە (لازەمان و)وە . بوراقە (چن) و (ت) : بوراق . بۆ (بوراقە) و (بوراقی)یش دەستئەدا . (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : بوراقەی .

(٦٢) جاذیبە : ڕاکێشەر . پەیك : فروستادە . مەبەست لە جوبرەئیلە . ڕەفرەف : شتێکیترە سیرەت نوّسان ئەڵێن پێغەمبەر پاش دابەزینی لە بوراق لە شەوی میعراجدا سواری ئەو بووە . چەرخی دەوران : ئاسمانەکان .

موشەڕڕەف بۆ بە تەختی عەرش و تاجی قوربی (عند الله)
به هەرچی دەرجی (او ادنی) و (ما اوحی)ی قورئانە (٦٣)

بە هەرچی چاوی دینی عیشقی تێدا شاهیدی صیدقە ،
بە هەرچی دیدەیی عەقڵی تیا شەوکوێر و حەیرانە (٦٤)

واتە : پێغەمبەر کە ڕاسپێرییەکەی خوای پێگەیشت ، بەجۆرێ گورج ڕاست بووەوە و بە باڵی هێزی ڕاکێشەری توانای خودا ڕێگای بڕی ، بوراقیش و جوبرەئیلیش و ڕەفرەفیشی لە نیوەی ڕێگەدا بەجێهێشت ، چونکە ئەوان هەریەکە ڕادەیەکیان بۆ دانرابو ، نەئەبو لەو ڕادەیە زیاتر لەگەڵی بڕۆن . چەرخی ئاسمانەکانیشی بۆیە بەجێهێشت چونکە ئەبو سنوری مادديات بەجێبێڵێ ...

ئەسپ و پەیك و ڕەفرەف و (چن) و (ك) و (اح) : ئەسپ پەیك ڕەفرەف . دیارە لەم نوسخانەشدا ئەبێ بە (و)ی عەطفەوە بێ . نوسخەکانیتر بە دانەنانی (و)ی عەطف و دانانی (ی)ی ئیضافە لەسەر ئەم وشانە ، کەوتونەتە هەڵەوە ، بۆیە پشتگوێمان خستن . لە نوسخەکەی (عب)دا ئەم نیوە بەیتەمان بۆ نەخوێنرایەوە ، چونکە کوژابوەوە . دەورانە (چن) : گەردانە .

(٦٣) دەرج : نوسراو . تیا دانراو .

واتە : پێغەمبەر لەو شەوە پیرۆزەدا شەرەفمەند بـو بە دانیشتن لەسەر تەختی عەرشی خوا و بە لەسەرنانی تاجی نزیکی لای خوا و ، بە زانینی هەمو ئەو ڕاز و نهێنییانەی دو ئایەتی (فَكانَ قابَ قَوْسَيْنِ اوْ أدْنى) و (فَأوحى الى عَبْدِهِ ما اوْحى) ئەیانگەیەنن .

(٦٤) دین : بینین . شاهیدی صیدق : شاهیدی ڕاستی .

واتە : پێغەمبەر لەو شەوەدا ، دیسانەوە شەرەفیاب بو بە دیتنی هەرچی کە تەنها چاوی بینینی خۆشەویستی لە ئیددیعای بینینیا باوەڕی پێئەکرێ و بە شاهیدی ڕاستگۆ دائەنرێ . هەروەها شەرەفیاب بو بە بینینی هەرچی کە تەنانەت چاوی عەقڵیش شەوکوێر و حەیرانە تیایدا و پێی بەدی ناکرێ .

نالی لەم بەیتەدا دو چاوی بۆ بینین داناوە ، چاوی خۆشەویستی و چاوی عەقڵ .. چاویتری هەر بە هیچ داوەتە قەڵەم . لە چاوی خۆشەویستی و چاوی عەقڵیش ، وزەی دیتنی ڕاستەقینەی داوە بە

موخەصصەص بۆ ، مورەخخەص بۆ بە ئەسراری کە تەقریری
ئەجەلل و ئەعظەم و ئەعلا لە تەعبیری سوخەندانە (٦٥)

پەیاپەی هاتەوە سەر جێگەیی گەرمی لەگەڵ توحفەی
صەلات و هەم سەلام بێ لەو حەبیبی پاکی سوبحانە (٦٦)

چاوی خۆشەویستی و ، مەبەستی ئەوەیە بڵێ ئیدراك و تێگەیشتن و دیتنی ڕاستەقینە هەر تەنها لە توانای خۆشەویستیدایە کارێك بکا دەسەڵاتی بنیادەمی بەسەرا بشکێ و تەنانەت عەقڵیش لەئاستی شتی‌وادا داماو و پەككەوتەیە . بە وشەی (دین) کە واتە بینین ، ئیشارەتی بۆ مەعنای (ئایین)یش کردووە ، کە ئەوەش وائەگەیەنێ ئایینی ڕاستەقینە تەنها بە خۆشەویستییەوە ئەبێ و چاوی عەقڵ توانای دیتنی ئایینی بۆ بنیادەم مسۆگەر ناکا .

عیشقی (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) : عیشق . دیارە ئەمیش هەر (عیشقی)یە . تیا (چن) و (گم) و (ت) : تێدا .

(٦٥) سوخەندان : قسەزان .

واتە : پێغەمبەر لەو شەوەدا شتی نهێنیی‌وای پێ‌وترا و ڕێگای درا بە ڕاز و نیازی‌وا بزانێ ، گەلێ لە ژۆری ئەوەوەیە بنیادەمی قسەزان و زیرەك و لێ‌هاتۆ بتوانێ باسی لێ بکا و بیگێڕێتەوە ، چونکە تەنانەت قورئانیش کورتە ئیشارەتێکی بۆ ئەو شتانە کردووە ..

(٦٦) پەیاپەی : دەس‌بەجێ . توحفە : دیاری .

واتە : پێغەمبەر (د.خ) پاش ئەوەی گەیشتە حوزوری بارەگای خوا ، دەس‌بەجێ گەڕایەوە بۆ سەر جێگە گەرمەکەی ، چونکە ئەم سەفەری میعراجەی ئەوەندە کاتی نەخایاندبۆ جێگاکەی سارد ببێتەوە ، دیارییەکیشی لەگەڵ خۆی هێنا بۆ موسوڵمانان کە پێنج فەرزەی نوێژە . دەسا صەلات و سەلامی خوای لێ بێ ئەو خۆشەویستی پاکی خودای بێ‌گەردە !

وشەی (صەلات) ئیشارەتێکیشی تیایە بۆ ئەوە کە دیارییەکە نوێژە ، چونکە (صەلات) بە عەرەبێ بەمەعنا (ڕەحمەت)یش و بەمەعنا (نوێژ)یش هاتووە .

سەلام بێ لەو (چن) : سەلامە لەو . (عم) و (گم) : سەلام بۆ ئەو . (ت) و (عب) : سەلامێ بۆ . (ك) و (اح) : سەلام و بۆ . (« پەراوێزی » خا) .

لەگەڵ ئال و لەگەڵ صەحبی ، خوصوصەن چار یاری دین
ئەبوبەکر و عومەر ، عوثمان و حەیدەر شێری یەزدانە (٦٧)

بە قوربانی عولومی ئەووەلین و ئاخیرینت بم
لەگەڵ ئەسراری قورئانت کەوا ئەلطافی ڕەحمانە (٦٨)

موڕادم ذیللەت و پاڕانەوەی حاڵە ، نەوەك نەعتە
بە چەن بەیتێکی کوردانە ، کە قورئانت ثەنا خوانە (٦٩)

ئەگەرچی کوردی دوری شارەزوری قەسوەتم ، ئەمما
وەسیلەم طەیبەوو حیلمی شەفیع و فەضلی مەننانە (٧٠)

سەلام بێ بۆ .

(٦٧) ئال : موسوڵمانانی هۆزی بەنی هاشم و بەنی موططەلیب . صەحب : ئەصحابە : ئەوکەسانەی بە موسوڵمانی پێغەمبەریان دیبێ و بە موسوڵمانی مردبن .

ئال و (چر) : ئالی . چار (عم) و (گم) : چوار . ئەبوبەکر و (چر) و (عب) : ئەبابەکر و .

ئەم بەیتە لە (ت)دا نییە .

(٦٨) واتە : بە قوربانی زانستی وەچەکانی پێشەوە و پاشەوە بم کە هەموو زانستی تۆیە و ، بە قوربانی نهێنییەکانی قورئان بم کە لوطفی خوان بە تۆ گەیشتوون .

ڕەحمانە (چن) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : سوبحانە .

(٦٩) ذیللەت : زەلیلی . نەعت : پیا هەڵدان . ثەناخوان : تەعریفکەر .

واتە : مەبەستم لەم چەند بەیتە کوردیە ڕەمەکییە ئەوە نییە بە شان و باڵتا هەڵدەم ، چونکە تۆ خوا خۆی تەعریفی کردوی و پێیوتوی (وَانَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظيمٍ) . ئیتر ئەبێ تەعریفکردنی من چی بێ .. مەبەستم باسی کوڵوڵیی خۆم و پاڕانەوەیە لە بارەگاتدا .

لە کۆکردنەوەی (حاڵ) و (نەعت)دا تەناسوب هەیە ، چونکە هەردوکیان زاراوەی عیلمی نەحون .

حاڵە (کم) و (من) : خۆمە .

(٧٠) قەسوەت : دڵڕەقی . شەفیع : شەفاعەتکار . مەبەست لە پێغەمبەرە .

به سەر هاتومە ئەو خاکەی کە هەر مثقاڵە ذەڕێکی
به میزانی شەفاعەت کێوی حیلم و بەحری غوفرانە (٧١)

مەننان : خاوەن خێر و ڕەحمەت .

واتە : هەرچەند من کوردێکی دوور ولاتی خەڵکی شارەزووری دڵڕەقی و بێڕەحمیم ، بەلام ترسم نییە ، چونکە هۆی ڕزگاربونم شاری پیرۆزی مەدینە و لێبوردنی پێغەمبەری شەفاعەتکار و گەورەیی و بەخشندەگیی خوای بەدەست و دەهەندەیە .

لەنێوان وشەی (شارەزووری)دا بەپێی شێوەی جارانی نوسین کە ئەنوسرا (شارزور) و بۆ (شاری زۆر و) یا (زۆر و)ی عەرەبیی بەمەعنا (بوختان) دەستی ئەدا ، لەگەڵ وشەی (قەسوەت)دا تەناسوبێکی جوان هەیە .

شارەزووری (چر) : شارەزوورە . (چن) : شارەزوور و . (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : شەهرەزوور . ئەمیش (شەهرەزووری)یە . (حا) : شەهەرەزووری . طەیبەوو حیلمی شەفیع و . (عم) و (گم) و (من) : طەیبەی حیلمی شەفیعی . (کم) و (عب) : طەیبەوو حیلم و شەفیعی . (ت) و (ك) و (اح) : طەیبەیی حیلم شەفیع . ئەبێ (حیلم و شەفیع و) بێ . (چن) : طەیبەیی عیلم شەفیع . ئەبێ (عیلم و شەفیع و) بێ و مەبەست لە (طەیبەی عیلم) پێغەمبەر بێ بە ئیشارەت بە حەدیثی (اَنا مَدِينَةُ العِلْمِ وَ عَلِىٌّ بابُها) .

(٧١) میزان : تەرازوو .

واتە : بە سەر ، نەك بە پێ ، هاتومەتە ئەو خاکە پیرۆزەی کە هەر توسقاڵێکی لە تەرازووی شەفاعەت و تکاکاریدا هاوسەنگی کێوێك چاوپۆشی و دەریای لێبوردنە . بۆیە پشت ئەستوورم لەوە کە خوا لە گوناهم خۆش ئەبێ .

لە کۆکردنەوەی (مثقاڵ) و (کێو) و (بەحر)دا طیباق و ، لە (خاك) و (کێو) و (بەحر)دا تەناسوب هەیە .

حیلم و بەحری (چر) : حیلم و میهر . دیارە (میهر و) وە . (ت) و (عب) و (اح) : حیلم میهر . دیارە (حیلم و میهر و)وە . (ك) : حیلم بەحر . دیارە (حیلم و بەحری)یە . (خا) : حیلم و میهری .

نەبۆ ڕۆم بێمە خاکی چاکی پاکی طەیبە ، تا بیستم :
بە سەگ نابێ مولەووەث ئاوی زەرقا ، بەحری ئیحسانە (٧٢)

چ زەرقا ؟ بۆ سیاهیی دەفتەری هەر ناصییە ماحێ
چ طەیبە ؟ بۆ تەبابیی دەردی هەر دەرماندە دەرمانە (٧٣)

---

(٧٢) مولەووەث : پیس . زەرقا : شین ، دەریا . کانییەکە لەسەر ڕێی مەدینە .
واتە : لەبەر گوناهباریی خۆم ڕۆم نەئەهات پێ بنێمە خاکی پاکی مەدینە ، تا بیستم کەوا ئاوی دەریا کە شینە ، یا ئاوی کانیی (زەرقا) بە دەم تێخستنی سەگ پیس نابێ ، چونکە دەریای چاکەیە و دەریاش گلاوێ هەڵناگرێ
لەنێوان (خاك) و (چاك) و (پاك)دا جیناسی لاحیق هەیە .
چاکی پاکی (چر) و (ت) و (خا) : پاکی چاکی . (کم) و (من) : چاك و پاکی . زەرقا (چن) : زەرق و .

(٧٣) سیاهێ : ڕەشێ . ناصیة : ناوچاوان . ماحێ : لەناوبەر و کوژێنەوە . تەبابێ : نابوتێ و کەڵك پێوەنەبوِن . دەرماندە : داماو .
واتە : ئەو کانیاوی زەرقایەی کە هەرچەند خۆی مەعنای (شین) ئەگەیەنێ ، بەڵام ڕەشیی ناوچاوانی هەمۆ گوناهبارێك ئەسڕێتەوە ، کە وەك دەفتەر کردەوەی چاك و خراپی خاوەنەکەیی تیا نوسراوە . ئەو مەدینەیەش کە تیماری دەردی هەر داماو و پەككەوتوِیەکە .
لە کۆکردنەوەی (زەرقا) و (سیاهێ) و (دەفتەر)دا تەناسوب هەیە . هەروەها لەنێوان (دەرماندە) و (دەرمان)یشدا جیناسی ناقیص هەیە . سەرەڕای ئەو نزیکییەش کە لەنێوان (طەیبە) و (تەبابی)دا هەیە .
نالی بۆیە وشەی (سیاهێ)ی خستووەتە پاڵ دەفتەر ، چونکە سەرەڕای ئەوە کە مەعنای (ڕەشێ) ئەگەیەنێ و دەفتەری سپییش کە لێینوسرا ڕەش ئەبێتەوە ، وشەکە بەپێی شێوەی نوسینی جاران بە (سیاهەی)یش ئەخوێنرێتەوە کە واتە : لیستە . واتە ناوی گوناهەکانی بەڕێز تیا نوسراوە .
بەم دوا بەیتانەی ئەم قەسیدەدا وادەرئەکەوێ نالی لەسەفەری مەدینەدا و پاش زیارەتی مەککە تەواوی کردووە . هەروەها ئەوەش دەرئەکەوێ کە ئەمجارە ئەوەندە لە مەککە نەماوەتەوە و دوای زیارەتی مەککە ڕاستەوخۆ چووە بۆ مەدینە . کەواتە ئەمجارە ئەوجارە نییە کە لە

دەری ڕەحمەت کەوا بەحری موحیطی عاصییە « نالی »
تیا جان و تەن ئوفتادەی شەپۆلی سەیلی عیصیانە (٧٤)

— ١٩ —

سوروشکی من کە لێڵاوە ، غوباری کۆە و هامۆنە
وەرە سەرچاوەکەم بنوارە ، وەك ئاوێنە ، چەند ڕۆنە ! (١)

مەککەوە چووە بۆ مەدینە و «ئەی کە ڕۆزەردی مەدینە. تاد»ی تیاوتووە .

(٧٤) دەر : دەرگا . تەن : لەش . ئوفتادە : کەوتۆ . سەیل : لافاو .

واتە : نالییا ! نائومێد مەبە ، چونکە تۆ لە بەر دەرگای ڕەحمەتی خوادا کەوتۆی کە دەریایەکی بێپایان و سنوورە بۆ گوناهباران . گیان و لەشی پەككەوتۆی لافاوی گوناهیشت ، لافاوەکە ڕایئەماڵێ و ئەیخاتە ناو ئەو دەریا بێسنوورەی ڕەحمی خواوە و پاك ئەبێتەوە لە گوناه .

تەبایێ (چر) و (عم) و (کم) و (من) و (عب) و (خا) : تەباهێ . (ك) : تەبائی .

سەیلی (کم) و (گم) و (من) : بەحری .

ئەم بەیتە تەنها لە (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا کراوە بە دوا بەیت . نوسخەکانیتر هەمـو کردۆیانە بـە بەیتی پێش دوابەیت . ئێمـە ئەو نوسخانەمان لا پەسەند بۆ کە کردۆیانە بە دوابەیت و وەك ئەوانمان کرد .

— ١٩ —

(١) کۆە : کێو . هامۆن : دەشت و بیابان .

واتە : فرمێسکی من کە ئەیبینن لێڵاوە ، لە خۆیا وا نییە . بەهـۆی تۆز و گەردی کێو و دەشت و بیابانەوە کە دێ بە ڕۆما و فرمێسکەکەم لێڵ ئەکا ، وای لێهـاتووە . ئەگینـا وەرە سـەر چـاوم کە سەرچـاوەی فرمێسکمە ، بزانە کانییەکی چەند پاك و ڕۆنە ئەڵێی ئاوێنەیە .

ئەشتوانرێ نیوە بەیتی دۆهەم بەمجۆرە بخوێنرێتەوە : « وەرە سەر ، چاوەکەم ! بڕوانە .. » تاد و ، بەوپێیە مەعنای لێبدرێتەوە .

نالی ئەیەوێ بڵێ لەتاو دەردی دۆریی یار سەرم لێشێواوە و ڕێگەی دەشت و بیابانم گرتووەتەبەر و هەمیشەش هەر ئەگریم ، بۆیە ئەو تۆز و گەردی دەشت و بیابانە کە دێ بە ڕۆما ، تێکەڵی فرمێســکەکەم ئەبێ و ئەیکا بە لێڵاو و قوڕاو و پیا دێتە خوار .

مونەججیم کەرگەس و لاشەی لە لا شەیئێکە ، نەیزانی
کە ئەم ئەفلاکە چەند لاکە ، کە ئەم گەردوونە چەند دوونە (٢)

دووریش نییە نالی مەبەستی ئەوەبێ گلەیی لە چەرخی گەردوون بکا کە بنیادەمی پاك و خاوێن بەهۆی تێکەڵیی پیاو خراپانەوە بەدناو ئەبێ و ناتۆرەی خراپی شوێن ئەکەوێ . بەمپێیە مەبەستی لە فرمێسکی سەرچاوە ڕوون جەوهەری مرۆی چاك و ، مەبەستی لە تۆز و گەردی ڕێگا و بان ئەو هاوڕێی خراپ و کەند و کوسپانەیە لە ژیانا دێنە ڕێی بنیادەم .

وشەی (سەرچاوەکەم) دوو مەعنا ئەبەخشێ یەکەم وا کە (سەر) و (چاوەکەم) بێ ، دووهەمیش وا کە (سەرچاوە) و (کەم) بێ . مەعنا لێدانەوەکەی ئێمەش بەجۆرێ بو هەردوو مەعناکەمان پێکەوە کۆکردەوە .

لێڵاوە (چن) و (ت) و (اح) : لێڵاو . بۆ (لێلاوە) و (لێڵاوی)یش دەستئەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (من) و (خا) : لێڵاوی . (خب) : لێڵاوو .. کۆە و (چر) و (عب) : کۆە . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەیش دەستئەدا . (عم) و (گم) و (خب) : کێو و . هاموونە (کم) و (من) : ئاموونە . ئاوێنە (کم) و (من) : ئایینە .

(٢) مونەججیم : ئەستێرەگرەوە . کەرگەس : داڵە کەرخۆرە ، کە لاشەی گیانداری تۆپیو ئەخوا . لاشە : لاشەی گیانداری تۆپیو . ئەفلاك : جەمعی (فەلەك)ە واتە ئاسمانەکان . لاك : زەبوون و بێدەسەڵات . دوون : هیچ و پووچ .

واتە ئەستێرە گرەوە کە دوای خەیاڵ کەوتووە و وائەزانێ جوڵەی ئەستێرە و ئاسمان ئەم جیهانە بەڕێوەئەبا و ، داڵە کەرخۆرەی لاشەی تۆپیو خۆر و لاشەی تۆپیوی فڕێدراو لە یەك ناکاتەوە و ، بە یەك شتیان ئەزانێ ــ ئەوەندە ناتێگەیشتووە هێشتا لەوە حاڵی نەبوە کە ئەم ئاسمانانە، کە ئەو بە بەڕێوەبەری کاروباری جیهانیان ئەداتە قەڵەم ، دەسەڵاتیان لە لاکە تۆپیوێك زیاتر نییە و ئەم گەردوونە کە ئەو بە شتێکی بەبایەخی دائەنێ زۆر دوون و بێقابیلەتە .

بە نیشانەی ئەوەدا کە نالی لەمبەیتەدا وادائەنێ کەوا ئەستێرەگرەوە (داڵی لاشەخۆر) و (لاشەی خوراو)ی لا وەك یەکە و ، بەنیشانەی شیعری داهاتوشدا ، بۆمان دەرئەکەوێ کەوا مەبەستی لە مونەججیم بنیادەمێکی هەڵمەتەکاسە و هەلپەرستە کە چاوەڕوانی گۆڕانی بارێکی تایبەتی بووە و خۆی بۆ ئەو بارە تازە چاوەڕوانی کراوە ئامادە کردووە .

لە دەورانی طەبیعەتدا لەگەڵ ثەوری فەلەك جۆتە

لە ملیا چەمبەری دەوران و طەوقی چەرخی گەردۆنە (٣)

لەنێوان (لاشە) و (لاشەیئێکە)دا جیناسی تەرکیب هەیە . هەروەها لەنێوان (ئەفلاکە) و (لاکە) و ، (گەردۆنە) و (دۆنە)دا هاوکێشییەکی جوان هەیە .

ئەشگونجێ بەیتەکە وا مەعنا لێبدەینەوە کەوا ئەستێرەگرەوە وەك داڵە کەرخۆرە وایە و لاشە تۆپیوی بەلاوە شتە .. تاد .

کەرگەس و (چن) و (ت) : کەرکەس . ئەبێ (کەرکەس و) بێ . (عب) و (اح) و (خا) : کەرکەس و . لەلا : ئەمە تێکستی تەنها (چن)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆ نوسیویانە : (لەکن) . ئێمە بۆ مەبەستی یاریێ بە وشەکردن ئەممان لا پەسەندتر بۆ . شەیئێکە (چر) و (عم) و (گم) : شەیئە کە . (چن) : شەیئکە . ئەمیش هەر شەیئێکەیە . (ت) و (اح) و (خب) : شییء کە . بۆ (شەیئە کە) و (شەیئێکە)ش ئەگونجێ . نەیزانێ (ك) و (اح) و (خا) : نازانێ .

(٣) دەوران : سۆڕانەوە . ثەور : گاجۆت . چەنبەرە : چەڵەمەی ملی گاجۆت . طەوق : تەوق ، کۆت .

لەم بەیتەشدا نالی هەر لەسەر پلارگرتنە ئەستێرەگرەوە بەردەوامە کە حیسابی ڕۆداوی دوارۆژ ئەخوێنێتەوە . نالی ئەڵێ : کابرای ئەستێرەگرەوە ، لە سروشت وەرگەڕاندا وەك برجی (ثەور)ی ئاسمان وایە* ، یا وەك گاجۆت وایە هەر جاریێ ڕۆئەکاتە لایەك بۆ جۆت‌کردن . چەڵەمەی زەمانە و تەوقی چەرخی گەردۆنی لە مل کراوە ، ئەوان چۆن وەرسۆڕێن ئەمیش هەر وا وەرئەسۆڕێ .

لە یەکخستنی (ثەور) و (فەلەك) و ، (ثەور) و (جۆت) و (چەمبەرە)دا تەناسوب هەیە ، هەروەها لە کۆکردنەوەی (چەمبەرە) و (طەوق)دا .

ثەوری (چر) و (چن) و (عب) : ثەور . دیارە هەر (ثەوری)یە . چەنبەرەی (چن) و (کم) و (من) : چەمبەرەی . (عم) و (گم) : چەنبەری .

---

* لەم‌بەیتەوە شتێکی‌وا دەرئەکەوێ کە بەپێی ئاسمان شناسیی کۆن ، برجی (ثەور) خاسیەتێکی سروشت گۆڕانی ببێ . لەم‌بابەتەوە شتێکی ئەوتۆمان بۆ ڕاست نەکرایەوە .

لەسایەی شەخصێکی هیممەت بڵند ، ئاسوودەیە شارێ
بەڵێ خیططەی (سولەیمانی) سەوادی ظیللی (کودرۆن)ە (٤)

وەرە سەیری خیابان و بەیاضی دەفتەری نالی
کە صەف صەف ، مەصرەعی بەرجەستە ، ڕیزی سەروی مەوزۆنە (٥)

---

(٤) خیططە : پارچە زەوی ، ناوچە .

واتە : لەسایەی تاقە کەسێکی پایەبەرزی هیممەت باڵاوە ـ کە ئەو (کودرۆن) ناوەیە کە لە نیوەی دۆهەمی بەیتەکەدا باسی کراوە ـ شارێك هەمووی حەساوەتەوە ، نەك تەنها چەند کەسێك لە دانیشتووانی . بەڵێ ڕاستە ناوچـەی سولەیمانی هەمووی کەوتووەتە بەر ڕەشاییی سێبەری (کودرۆن) و ئەو باڵی خۆی بەسەرا کێشاوە .

ئەبێ ئەم (کودرۆن) ناوە داروغە بازاڕی شار بووبێ و کابرایەکی توند و تیژ و لێهاتوو و بە وێڵ بووبێ و لە سەردەمی ئـەوا دز و درۆزن و پیـاو خراپ لەناو شارا نەبووبن .

ئاسوودەیە («پەراوێزی» چر) و (کم) و (عب) و (من) : ئاسوودە ڕێی . کودرۆنە (چر) و (چن) و (عم) و (گم) و (ك) و (اح) و (خا) : گەردۆنـە . (کم) و (من) : گورۆنە . («پەراوێزی» ك) : کورۆنە .

(کودرۆنە) هەرچەند تەنها تێکستی (ت) و (عب) و (خب) بوو ، ئێمـە لامان پەسەندتر بوو ، چونکە یەکەم : ئەگەر (شەخصێکی هیممەت بڵند)مان بە کەسێکیتر مەعنا لێ بدایەتەوە ، (بەڵێ)کە مەعنای نەئەهات . کەواتە ناوێکمان پێویسـت ئەبوو بۆ نیوە بەیتـی دوهـەم . دوهـەم : دووبـارە کردنەوەی وشەی (گەردۆنە) لە دوو بەیتی لەپاڵ یەکدا شتێکی جوان نییە . سێهەم : ئەم چاکەیە کە نالی باسـی ئەکا لەوە کەمـترە کە هیـی میری وڵاتێك بێ و زیاتر لە چاکەی بەڕێوەبەرێکی پۆلیـس ئەچێ کە ئەوسـا (داروغـە بـازاڕ)یان پێوتـووە . چـوارەم : تێکسـتی (کم) و (من) و («پەراوێزی» ك)یش پشتی ئەوە ئەگرن کە (کودرۆنە) بێ .

(٥) خیابان : ئەو هێڵە سپییەی لەنێوان دوو نیوە بەیتی قەسیدەدا ستوونـی دائەکشێ . هەروەهـا سپێتیی نێـوان دێڕێك و دێڕێك . بەیـاض : سپێتیی قەراخی دەفتەری شیعر . مەصرەع : نیوەبەیت . بەرجەستە : هەڵکەوتوو .

واتە : وەرە تەماشای هێڵی ستوونی و ئاسۆیی نێـوان دێڕ و نیـوە

دڵ سیاسەنگ نەبێ ، مائیلی خاکی وەطەنە
خاڵی لەعلی حەبەشە ، ساکینی بوردی یەمەنە (١)

دێڕەکانی شیعری نالی بکە ، بزانە نیوەکانی چەند هەڵکەوتوون ئەڵێی ڕیزی درەختی سەروی ڕێك و پێك و ئەوەندەی یەکن ، تەنانەت تیپیوایش هەڵئەبژێرێ لە هەردوو نیوەکاندا ، لە یەك گەورەتر نەبن و جێگەی زۆرتر لە یەکتر نەگرنەوە .

دیارە بۆ هاوسەنگیی شیعر هەر ئەوەندە مەبەستە بڕگە و تەفعیلەکانی نیوەکان لەناو خۆیانا و ، هەردوو بەیتێك بەرابەر بە یەك ، ئەوەندەی یەك بن ، ئیتر ئەگەر لە نوسینا جێگای زیاتر و کەمتر بگرنەوە ، ئەوە مەبەست نییە . بەڵام نالی بۆ پێسەلماندنی هونەرمەندیی خۆی ئەڵێ تەنانەت ئەو پێوانەیەش کە نیوە بەیتەکانی هەر قەسیدەیەکم ئەیگرنەوە زیاتر و کەمتر نین لە یەکتر .

مەصرەعی (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : مەصرەعەی . ڕیزی (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : ڕێزەی . (خا) : ڕیزە .

— ٢٠ —

(١) سیاسەنگ : بەردی ڕەش . کینایەیە لە ڕەقی . بوردی یەمەن : جۆرە قوماشێکی خورییە لە یەمەن دروستی ئەکەن وەك شیرداخ هێڵی سپی و ڕەشی تیایە .

واتە : دڵ ئەگەر ڕەق و بێڕەحم نەبێ و لە سەنگی سەخت دروست نەبوبێ ، حەزی لە زێد و ماوا و نیشتمانی خۆیەتی ، بۆیە دڵی منیش هەمیشە حەزی لەوەیە لای یار و لەگەڵ بیرەوەریی ئەودا بێ ، یا بۆیە هەمیشە حەزی لە ژیانی ئەو نیشتمانەیە تیا هاتومەتە دنیاوە (وەك بە دوا بەیتی ئەم پارچە شیعرەدا دەرئەکەوێ) . ئەوەتە خاڵیش (خاڵی یار) کە وەك لەعلی حەبەشە ڕەشە ، لە بوردی یەمەنیدا نیشتەجێ بووە کە بریتییە لە سەر ڕومەتی سپی و ژێر زوڵفی تاڵ تاڵ و ڕەشی یار ، یاخود بۆ ڕاستیی قسەکەم ئەم نمونەیە ئەهێنمەوە کە ئەوەتە خاڵی یار کە وەك لەعلی حەبەش ڕەشە ، لەناو بوردی یەمەنیی سەر ڕومەتی سپی و ژێر زوڵفی ڕەشیدا ئەژی .

لە چاپکردنی ئەم شوێنەدا بۆین ماموستا هێمنی موکریانی هاتە

پەرچەمی سونبولی‌یو ، قەددی (قضیب البان)یَ
زوڵف بەهلوڵی‌یو ، خەط زەنگی‌یو ، وەجهی حەسەنە (٢)

طەڵعەتی ئایەتی جان • مەظهەری ئیعجازی بەیان :
لەبی دورج و ، دەهەنی سیڕڕ و ، کەلامی عەلەنە (٣)

سەرلێدانمان . مەعنای ئەم بەیتەمان لێ‌پرسیَ ، وتی : وابزانم مەبەستی نالیَ لە (خاڵی لەعلی حەبەشە) بەردی (حجر الاسود)ی دیواری کەعبە و لە (بوردی یەمەن) ئەو بەرماڵە بێ کە پێغەمبەر (د . خ) بەردەکەی تێ‌خست و هەر چمکێکی دایە دەست سەرەك هۆزێك و خۆیشی بەردەکەی هەڵگرت و لەجێی خۆی دانا لە دیوارەکەدا . بەم‌پێیە مەعناکە وای لێ‌دێتەوە ئەگەر ئەم بەردی (حجر الاسود)ە (سیاسەنگ) نەبوایە لە بەهەشت هەڵنەئەکەنرا بۆ سەرزەویَ . هەرچەند ماموستا هێمن ئەیوت دڵنیا نیم لە ڕاستیی ئەم مەعنایە ، بەڵام ئێمە لامان‌وایە بۆچوونێکی ورد و بەجێیە و وا بەسوپاسەوە بە ناوی ئەو خۆیەوە ئەینوسینەوە .

ناسکییەکی زیرەکانەی تیا ئەبێ ئەمە کە (نالیَ) بە (حجر الاسود)ی وتبێ (سیاسەنگ) چونکە مەعنای هەردوکیان یەکێکە و وەك پێشان وتمان واتە : بەردی ڕەش .

سیا سەنگ : (عم) و (ت) : سییەه سەنگ .

(٢) پەرچەم : ئەو بەشە قژەی بەسەر ناوچاواندا دێتەوە . سونبول : جۆرە گوڵێکە لە گوڵدانا ئەینێژن و بۆ نەوروزی ئامادە ئەکەن . (قضیب البان)یَ : وەك لقی بان . بان : درەختێکە گەڵایەکی سەوز و بۆن‌خۆشی هەیە . زوڵفی بەهلوڵیَ : زوڵفی ئاڵۆز و پرژ و بڵاو . لەوەوە هاتووە کە (بەهلوڵ) بە شێت و بەرەڵڵا ناوبانگی دەرکردووە . خەط : ڕازاندنەوەی مووی برۆ . زەنگیَ : ڕەش . وەجه : ڕوَ . حەسەن : جوان .

پەرچەمی : ئەمە تێکستی («پەراوێزی»چر)ە . (چر) و (چن)و (کم) و (ت) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : پەرچەم . (ك) : پەرچەم و . سونبولی‌یو («پەراوێزی» چر) : سونبول و . قەددی («پەراوێزی» چر) : قەددی تۆ . زولف . بۆ (زولفی)یش دەست‌ئەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : زولفی .

(٣) طەلعەت : دەرکەوتن . ئایەت : نیشانە . بەیان : قسە و گفتوگۆ . دورج: قوتوی بچوك . دەهەن : دەم . سیڕڕ : نهێنیَ . عەلەن : ئاشکرا .

دەست لە خوێنم مەدە ، ئالوودە مەکە دامەنی پاك
خوێنی من ثابیتە ، باطیل نییە وەك ڕەنگی خەنە (٤)

وەك گوڵی ئاتەشیِ ، خەملیوە بە بەرگی چەمەنیِ
قامەتی نارەبەرە ، نارووەرە ، نارەووەنە (٥)

واتە : دەرکەوتنی ڕووەتی یار کە خۆی ئەنوێنیِ ، مایە و نیشانەی گیان هاتنەوەبەری دڵـدارانە و ، موعجیزەییی گفتـوگۆ و قسـەشی بەوەدا دەرئەکەویِ کە لێوی وەك ئەو قوتووە بچووکانە وایە شتی گرانبەهایان تیا ئەشاررێتەوە ــ کە ددانەکانیەتی ــ و ، دەمی ئەوەندە بچووکە وەك نهێنیِ وایە و ، قسەشی ئاشکرایە هەمو پێی ئەزانین .

لە وشـەی (ئایەت) و (موعجیز) و (بەیان)دا جۆرە ئیشـارەتێك بۆ قورئان کراوە کە ئەویش موعجیزەیە و لە (ئایەت) پێکهاتووە و (بەیان)یشی هەیە واتە فەصیحە و کەس ناتوانیِ شتیوا بڵیِ . هەروەها لە نهێنییەتیی دەم و ئاشکرایی قسەشدا ئیشارەتێکی ئیقتیباس ئـامێز هـەیە چونکە کەلامی خوا ئاشکرایە و خوا دەمیشی نییە .

ئایەتی جان ، مەظهەری ئیعجاز و بەیان (چر) و (عب) : مەظهەری جان، ئایەتی ئیعجاز و . (چن) . . . ئیعجاز . . . (عم) و (گم) : . . . . مەنطیقی ئیعجازی . (ت) : ئایەتیو مەظهەری ئیعجازی . لـەبی دورج و (چر) و (کم) و (ت) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : لەبی ڕۆح و. (عم) و (گم) : لەب و ڕۆح و .

(٤) ئالوودە : تێکەڵ . شتیِ لە شتێکەوە گلابیِ . ثابیت : ڕەنگیِ نەچێتەوە .

واتە : مەمکوژە و خـۆت لـە خوێنمەوە مـەگلێنە و دەسـتی خۆتی تیِوەرمەدە و داوێنی خاوێنی خۆتی پیِ پیس مەکە . خوێنی من خوێنیِ نییە ڕەنگی بچێتـەوە . لـە هەرچییەکەوە تـلا لێیِنابێتەوە و دەستی هەرکەسی تێوە گلا تا مردن هەر پێیەوە ئەناڵێنیِ . خوێنی من وەك ڕەنگی خەنە نییە پاش بەینێك کاڵ ببێتەوە .

خەنە (ت) و (اح) و (خب) : حەنە . حەنە : خەنە . بەپێی ئەم نوسخانە ئەشگونجیِ (حەنە) ناوی کابرایەکی جولەکـە بوبیِ . مەعنای بەیتەکەش بۆ ئەم ڕیِتیِچوونە دەستئەدا .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عب) و (کم) و (من)دا بەیتی پێنجەمە .

(٥) گوڵی ئاتەشیِ : گوڵێکی سـوورە . خەملیـوە : ڕازاوەتەوە . چەمەنیِ :

ڕۆشنیی دیده بە ئینسانە ، کە موژدەی قەدەمت
ڕۆشنیی دیدەیی غەمدیدەیی (بیت الحَزَن)ە (٦)

دڵی « نالی » کە ئەنیسی (قەرەداغ)ە ، ئیستەیش
داغی (سەرچاوە)وو (دێوانە)یی دار و دەوەنە (٧)

ئەوەی ڕەنگی وەك چیمەن سەوز بێ . نارەبەر : ئەوەی بەرەکەی هەنار بێ . ناروەر : ئەو ئافرەتەی مەمکەکانی وەك هەناریان لێهاتبێ (*) . نارەوەن : درەختێکی دار سەخت و ، گەڵا ددانەدارە ، بەر لە پشکوتنی گەڵای ، گوڵەکانی ئەوەرێن .

واتە : یار وەك گوڵی ئاگر بە بەرگی سەوزەوە ڕازاوەتەوە . گوڵە ، بەڵام وەك ئاگر دڵداران ئەسوتێنێ و جلوبەرگی سەوزی جوانی لەبەرکردووە . کە سەیری ڕومەتی سور و مەمکی سەرسنگی ئەکەی ، ئەڵێی داری هەنارە ، ئافرەتێکە مەمکەکانی وەك هەناریان لێهاتووە ، لە خۆڕاگرتن و سەوزێ و ڕازاوەییشدا ئەڵێی نارەوەنە .

نارەبەرە (ك) و (اح) : بارەبەرە .

ئەم بەیتە لە (کم) و (گم) و (من)دا بەیتی شەشەمە .

(٦) ئینسان : گلێنەی چاو . قەدەم : هاتن . بیت الحزن : خەفەتخانە ، دڵ .

واتە : ڕۆشنایی چاو بەهۆی گلێنەی چاوەوە ئەبێ . تۆیش گلێنەی چاوی منی . لەبەرئەوە ، مژدەی هاتنت ئەبێ بە مایەی ڕۆشن بونەوەی دیدەی غەم دیتوی ناو خەفەتخانەی چاوم .

دیده بە ئینسانە (چن) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (من) و (خا) و (خب) : دیدەیی ئینسانە . غەمدیدەیی (چن) و (خب) : غەمدیدە . (گم) : خەمدیدەیی .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عب) و (کم) و (من)دا بەیتی چوارەم و لە (گم)دا بەیتی پێنجەمە .

(٧) ئەنیس : ئولفەت پێوەگرتو . قەرەداغ : دێی (زەردیاوا) و تێکڕای ناوچەی (قەرەداغ) لە هەرێمی سلێمانیـ . داغ : سوتاو و ڕەش هەڵگەڕاو .

(*) لە لاپەڕە ٤١٢ و ٤١٣یشدا وشە و مەعنای وشەی (ناروەر) بەپێی ئێرە ڕاست بکەنەوە .

لەو وەختەوە بیستوّمە دیتن بەقەدەر چاوە ،

هەر موّم لە بەدەن یەکسەر ، وەك عەینی فەنەر ، چاوە (١)

سەرچاوە : ئەگەر ناوی شوێنێکی تایبەتی نەبێ ، تێکڕای سەرچاوە و کانی و ئاو . دێوانە : شێت . دار : داری گەورە . دەوەن : وردە دار کە لەپاشاندا ئەبنە داری گەورە .

واتە : دڵی نالی کە ئیستاش لەپاش ئەم عومرە و لەگەڵ ئەم دووریەش هەر ئولفەتی بە قەرەداغەوەیە و بیری ئەکاتەوە و لەناخیدا ئەژێ ، بوّ دیتنێکیتری سەرچاوەکانی ڕەش هەڵگەڕاوە و برژاوە و ، بوّ دار و دەوەنەکانی بووە بە (دێوانە) و شێت بووە و کەژ و کێوی گرتووەتەبەر. وشەی (دێوانە) ئیشارەتیشە بوّ چەمی دێوانە کە چەمێکە لە چیای (سەگرمە)وە پەیدا ئەبێ و بە قەرەداغدا ئەڕوا و لە نزیکی (دەربەندیخان)ەوە ئەڕژێتە (سیروان)ەوە .

لەم بەیتەوە وا دەرئەکەوێ نالی ئەم پارچە شیعرەی لە ناموّییدا و لە سەردەمی پیریدا وتبێ .

قەرەداغە (خب) : قەرەطاغە . ئیستەیش (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : ئیستایش . (کم) و (گم) و (من) : ئیستا .

سەرچاوەوو دێوانەیی (چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : سەرچاوەوو دێوانەوو .

— ٢١ —

ئەم پارچە شیعرەمان تەنها لەپاڵ کتێبێکی دەستنوسی خوّماندا دی ، نوسرابووەوە .

(١) فەنەر : کاغەزێ یا شتێکیوایە لوول ئەکرێ بە دەوری شەمعدا بوّئەوەی کە با لێیدا نەیکوژێنێتەوە .

واتە : لەوکاتەوە کە بیستوّمە توانای دیتنی هەرکەس بەئەندازەی چاویەتی ، دوو چاوی هەبێ زیاتر و باشتر ئەبینێ لەوە کە یەك چاوی هەبێ و ، چاوی ساغ بێ باشتر ئەبینێ لەوە کە چاوی کز بێ ، ئا لەوکاتەوە هەرچی مووی لەشمە ، وەك چاوی لە فەنەر پێچراو ، یاخود وەك فەنەر خوّی بووە بە چاو بوّئەوەی باشتر یار ببینم .

فەرمۆی کە هەمۆ دەم بێ گریان و ، شەویش نەنوێ
ئەم بەندەیە مەئمۆرە ، ئەم ئەمرە لەسەر چاوە (٢)

جێگایێ نەظەرگا بێ ، شەش جانیبی دەریا بێ ،
ئەی مەردومی سەیرانێ ، لەم خیططەیە هەر چاوە (٣)

چاویشی لە «نالیۆ» کرد ، دین و دڵ و جانی برد
گەر زوڵفە ئەگەر نازە ، گەر خەندەیە ، گەر چاوە (٤)

ڕۆی شوبهاندنی (مۆ) بە (فەنەر) لەوەوەیە کە مۆ لۆل ئەخوا وەك فەنەر . لەوانەیە بۆیەش وتبێتی (بیستۆمە) و نەیوتووە (زانیومە) چونکە (زانین) بە تەجرەبەی شەخسیی ئینسان خۆی دێتەدێ ، بەپێچەوانەی (بیستن)ەوە و ، ئەویش لەوکاتەدا کە ئەم پارچە شیعرەی وتووە چاوی نەبۆبێ . بەڵگەی ئەم بۆچۆنەشمان ئەوەیە کە لە دوا بەیتدا ئەڵێ : « چاویشی لە نالیۆ کرد .. » تاد .

(٢) واتە : یار فەرمۆی ئەبێ گریانم هەمیشەیێ و بەردەوام بێ ، یاخود گریانم هەر خوێن بێ و لەجیاتیی فرمێسك خوێن لە چاوم بڕوا و ، شەویش نەنوم ، یاخود گریانەکەم شەویش نەخەوێ واتە نەبڕێتەوە .. بۆ جێبەجێ کردنی ئەم فەرمانەی یار من ئەمرم پێکراوە و بە «بەسەرچاو» جێبەجێی ئەکەم ، یاخود بۆ جێبەجێ کردنی ئەم فەرمانی یارە من هیچ بەدەس نیم ، تەنها هەواڵ گەیێنێکم ، فەرمانەکە ئەگەیەنم بە چاو و ئەبێ ئەو بەجێی بهێنێ .

(٣) نەظەرگا : لە کوردەواریدا بەو شوێنانە ئەڵێن کە چاکانی خوا تاوێك تیا دانیشتۆن یا ڕۆی بەرەکەتیان تێ کردووە و پاش ئەوە خەڵك کردۆیانن بە زیارەتگا . شەش جانیب : شەشلا ، سەر و خوار و ڕاست و چەپ و بەر و دوا . مەردوم : خەڵك . بیبیلەی چاو . سەیرانێ : سەیرانکەر . جێگایەك بۆ سەیران بشێ . خیططە : ناوچە .

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێکئەدەینەوە .

(٤) واتە : ئەی خەڵکی سەیرانکەر ، یاخود ئەی گلێنەی چاوم کە سەیرانگای یاران بۆی ، شوێنێ کە یار جارێ بە ڕۆی لوطفەوە تەماشای کردبێ ، یا وێنەی ئەوی تیا عەکس بۆبێتەوە و سەیرانگای نازاران بۆبێ و بۆ ئەوە بشێ تیا دانیشن و هەر شەش لاکەی ئاو (ی فرمێسك)بێ ، لەم

ئەو سیلسیلە وا میشگی خەتا نێوی براوە ،
پڕ پێچ و شکەن ، خەم بە خەم و ، حەڵقە کراوە ، (١)

لەولاوێکە لەولاوە بە ئەملاوە کشاوە ،
یا یاسەمەنی خاوە بە ڕوی ڕۆژدا ڕژاوە ؟! (٢)

یا دوکەڵی جەستەی منە بەو شەمعە سوتاوە ،
یا هەوری سیاتاوە کە مانیع لە هەتاوە ؟! (٣)

ناوچەیەدا هەر چاوم بو ، یار لە چاویش بێبەش و نائومێدی کردم و ، بەو لێسەندنەی چاوم دین و دڵ و گیانمی بەجارێ بە تاڵان برد .. بەڵام نازانم چۆن چاوی بردم ، بە زەبری زوڵف بردی ، یا بە هێزی ناز .. بە زەردەخەنەی لێو بردی ، یا بە ڕوانینی چاو .. هەرچۆن بێ بردی و منی لێ بێبەش کرد و ، ئەو سەیرانگایەشی نەهێشت کە نازاران ئەهاتنە ناوی و ، تەڕاییی لە دەوری ئەو دوڕگەیە بڕێ .

وەك پێشان وتمان لەوانەیە ئەم بەیتەش نیشانەی کوێر بونی نالی بێ لە دوا ساڵەکانی ژیانیا ..

— ٢٢ —

ئەم پارچە شیعرە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەیە ، بەڵام هەمو نیشانەیەك وائەگەیەنێ هیی «نالی»بێ .

(١) سیلسیلە: زنجیرە. میشگ : میشك. خەتا: ناوچەیەکە لە تورکمانستان. نێو : ناو . پێچ و شکەن : لوول و تێكشکاو . چەمیوە و ئەڵقە ئەڵقە .

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە دێ .

میشگی (گم) : میشکی .

(٢) واتە : ئاخۆ ئەو زنجیری زوڵفە کە لە ڕەشێ و بۆن خۆشیدا پێی ئەڵێن (میشگی خەتا) و ، پێچ و لوول و ئەڵقە ئەڵقەیە ، لەولاوە لە باڵای یار ئاڵاوە و ، لە لای ڕاستەوە ئەچێ بۆ لای چەپ و بەپێچەوانەوە ، یاخود گوڵی یاسەمەنی خاوە بەسەر ڕوی یاردا بڵاو بووەتەوە ؟

بە ئەم لاوە (گم) : بە ئەولاوە .

(٣) جەستە : لاشە . سیاتاو : هەوری ڕەشی باراناوی .

داوێکه له ڕۆی دانه‌یی خاڵت ته‌نراوه
زنجیره له پێی مائیلی ئه‌و ڕۆته نراوه (٤)

هه‌ی هه‌ی ! غه‌ڵه‌طم گوت • ئه‌مه ظوڵمه‌ت ، ئه‌وه ئاوه
به‌و ظوڵمه‌ته ، به‌و ئاوه ، حه‌یاتم غه‌ڵه‌طاوه (٥)

واته : یاخود دۆکه‌ڵی لاشه‌ی منه که مۆمی ڕۆی گه‌شی تۆ سۆتاندۆیه‌تی ، یا هه‌وری ڕه‌شی باراناوییه و ڕێگای له ده‌رکه‌وتنی ڕۆژی ڕۆت گرتووه ؟!

وشه‌ئاراییه‌کی جوان له کۆکردنه‌وه‌ی (سۆتاو) و (سیاتاو) و (هه‌تاو)دا هه‌یه . له‌نێوان (هه‌ور) و (دۆکه‌ڵ)یشدا ته‌ناسوب هه‌یه .

دۆر نییه وشه‌ی (شه‌معه) پێشان (شه‌مته) بۆبێ که له (شه‌م) و (ته) پێکهاتووه و ، نۆسیاران ده‌سکاریان کردبێ . ئه‌گه‌ر وابێ هاوئاوازییه‌کی جوان له‌نێوان (جه‌سته) و (شه‌مته)دا ئه‌بێ .

(٤) مائیل : ئاره‌زۆمه‌ند . لار .

واته : زوڵفت ته‌ڵه‌یه‌که به‌سه‌ر دانه‌وێڵه‌ی خاڵته‌وه نراوه‌ته‌وه بۆئه‌وه‌ی چۆله‌که‌ی دڵی دڵداران بێن و ببن به داویه‌وه . زنجیرێکه کراوه‌ته پێی ئه‌وانه‌ی عاشقی ڕۆتن ، یاخود کراوه‌ته پێی لار ڕۆیشتۆی ڕۆت ، یاخود کراوه‌ته پێی لار ڕۆیشتۆی ئه‌و دڵداره ڕۆت و قۆته‌ی وێراویه تۆی خۆش بوێ .

له‌نێوان (ته‌نراوه) و (ڕۆته نراوه)دا ، به چاوپۆشییه‌وه له وشه‌ی (ڕۆ) ، جیناسی ته‌رکیب هه‌یه .

(٥) هه‌ی هه‌ی : وشه‌ی سه‌رسامییه . ظوڵمه‌ت : تاریکستانێ . غه‌ڵه‌طاوه : وه‌رچه‌رخاوه . وه‌رگه‌ڕاوه‌ته‌وه .

واته : نه‌خه‌یر ، هه‌ڵه‌م کرد که زوڵف و ڕۆی یارم به‌و شتانه شوبهاند که باسم کردن . وانییه ، زوڵفی یار تاریکستانێ و ڕۆی یار ئاوی حه‌یاته . به‌هۆی ئه‌و تاریکستانێ و ئاوی حه‌یاته‌شه‌وه ژیانی من وه‌رگه‌ڕاوه و که‌وتووه‌ته مه‌ترسییه‌وه ، چونکه که ئه‌مه‌وێ بگه‌مه سه‌ر ئاوی حه‌یاتی ڕۆمه‌تی و بیمژم و ژیانی هه‌میشه‌یێ بۆ خۆم مسۆگه‌ر بکه‌م ، تاریکاییی زوڵفی ڕێم لێ‌ئه‌گرێ و ناهێڵێ بڕۆم .

دارشتنی ئه‌م به‌یته له بابه‌تی (ئاوی حه‌یات) وه‌رگیراوه که ئه‌ڵێن له

دڵ تینووه ، سوتاوه ، به بێ طاقەت و تاوه
ڕێگەم به سەراوه ، که دەچم ڕێم بەسراوه (٦)
ئەو شەربەته ، ئەو جامه شەراوه لەبی ناوه
بۆ « نالی »یه ئاخر که خودا بۆ ئەوی داوه (٧)

ـ ٢٣ ـ

زوڵفت به قەدتدا که پەرێشان و بڵاوه ،
ئەمڕۆ له منی شیفته ئاڵۆز و به داوه (١)

تاریکستانیدایه و کەس ناتوانێ پێیبگات .

(٦) تاو : هێز و توانا . سەراو : کانێ .

واته : دڵم تینووه بۆ مژینی لێوی یار ، توانا و هێزم لەبەر بڕاوه ، ڕێگەم بۆ سەر سەراو و کانیاوی دەم و لێوی یاره ، بەڵام زوڵفی هاتووەتەوه بۆ سەر دەم و لێوی و ڕێی لێ بەستوم و ناهێڵێ بگەمه ئەوێ.

لەنێوان (به سەراوه) و (بەسراوه)دا جیناسی تەرکیب هەیه .

(٧) شەراو : شەراب .

واته : ئەو شەربەتەی ئەمەوێ بچم بیخۆمەوه و ، ئەو جامی شەرابەی ئەمەوێ بچم بینێم به دەممەوه ، پێیئەڵێن (شەربەتی لێو) یا (جامی شەرابی لێو) و سەرەنجام هەر بۆ نالێ ئەبێ ، چونکه خوا بۆ ئەوی داوه .

ئەشگونجێ وشەی (ناوه) بەمەعنا (ئیسم) نەبێ ، بەڵکو یا بەمەعنا (ناب) بێ یا هەر (ناب) بێ و وەك چۆن (شەراب) کرا به (شەراو) ، ئەمیش کرابێ به (ناو) . (ناب) یا (ناو) واته : خاوێن و بێگەرد .

بەکارهێنانی وشەی (شەراو) لەجیاتیی (شەراب) که زاراوی هەندێ ناوچەی کوردستانی عێراق و ئێرانه ، نموونەیەکیتری ئەو ڕێبازەی نالییه که وشه له دیالێکته جیاوازەکانی کوردییەوه ئەخوازێ و ئەیخاته ناو شیعری خۆی .

ـ ٢٣ ـ

(١) شیفته : دڵدارێ که یار دڵی بردبێ . ئاڵۆز : شێواو . بەداو : سەر به گۆبەند و دەم به بیانوو .

واته : زوڵفه درێژ و شۆڕەکانت که به قەد و باڵاتدا پرژ و بڵاو

ئەم عومرە عەزیزە کە لە بۆت نەقد و دراوە ،
صەد حەیف و درێغا کە موسوڵمانی نەماوە ! (٢)

عومرێکی درێژە بە خەیاڵی سەری زوڵفت
سەوداوو پەرێشانم و ، سەودایەکی خاوە (٣)

بۆنەتەوە و دڵی دڵدار ڕائەکێشن بۆ لای خۆیان ، ئەمڕۆ لە منیش ئاڵۆز و شێواو و سەر بە گۆبەند و دەم بە بیانۆن و گیرم بە دەستیانەوە خواردووە .

بە قەدتدا (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (من) : لە قەدتدا . ئەمڕۆ : ئەمە تێکستی تەنها (گم)ە ، نوسخەکانی‌تر هەمۆیان ، (چر) نەبێ: امرو ، کە بۆ (ئەمڕۆ)یش و (ئیمڕۆ)یش دەستئەدا . (چر) : ئیمڕۆ .

(٢) نەقد : نەخت ، پارە . دراو : سکە ، لێدراو . بەخشراو . درێغا : داخەکەم .

لێکدانەوەی ئەم بەیتە پێویستی بە (تەقدیرکردنی) خەبەرێك هەیە بۆ ڕستەی نیوە بەیتی یەکەمی و بەو تەقدیر کردنەوە مەعنای بەیتەکە وای لێدێتەوە کەوا عومری عەزیزی خۆم وەك نەختینە و دراو بۆ تۆ دانا ، یا پێم بەخشیت و دامە دەستت . بەڵام صەد حەیف و صەد مەخابن کەوا موسوڵمانەتی نەماوە تا تۆ وەفات هەبێ و ئەو عومر بەخشین و لە ژیان بۆردنەی منت لە بەرچاو بێ و ، قەدری پیاوەتیی کەس نازانی .

لە وشەی (دراو)دا لەطافەت هەیە ، چونکە بۆ هەردۆ مەعناکەی دەستئەدا .

ئەم بەیتە تەنها لە (چر) و (عب)دا هەیە و لەم شوێنەدایە . لە نوسخەکەی (چر)دا بە خەتێکی بێگانە لە خەتی ئەسڵی کتێبەکە نۆسراوە « هیی نالی نییە » . بەڵام وەك پێشتر باسمان کردووە نوسخەی (عب) نوسخەیەکی کۆنە و لە (١٣١٨ ی . ك = ١٩٠٠ ـ ١٩٠١ ی . ز)دا نۆسراوەتەوە و جێگای گومان لێکردن نییە ، بۆیە ئێمە ئەم بەیتە بە هیی نالی دائەنێین . نەقد و (عب) : نەقد . بۆ (نەقد و) و (نەقدە)یش دەستئەدا . حەیف و (عب) : حەیف . بۆ (حەیف و) و (حەیفە)یش دەستئەدا .

(٣) سەودا (ی یەکەم) : عاشق . سەودا (ی دۆهەم) : خەیاڵ . عەشق

واتە : ماوەیەکی دۆر و درێژە بیر لە سەری زوڵفی درێژی تۆ

هەرچەندە کە ڕۆتم ، بەخودا مائیلی ڕۆتم
بێبەرگییە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە .. (٤)

ئەکەمەوە و ، بەو بیرکردنەوەیە گرفتار و پەریشان و خەیاڵ پەرت و بڵاو بووم . بەڵام ئەم خەیاڵ و بیرکردنەوەم خەیاڵێکی پوچ و بێمایە و کردارێکی بێ سوود و کەڵکە و دوای کڵاوی بابردوو کەوتوم .

لە کۆکردنەوەی (خەیاڵ) و (خاو)دا ئیشارەتێکی ناسک کراوە بۆ ڕستەی کینایەیی (خەیاڵی خاو) کە لە کوردیدا زۆر بەکاردێ . لە کۆکردنەوەی (زوڵف) و (خاو) و ، (زوڵف) و (پەرێشان)یشدا تەناسوبێکی جوان هەیە .

لە ڕیزکردنی بەیتەکانی ئەم پارچە شیعرەدا شوێنپێی (چر) و (عب)مان هەڵگرتووە . نوسخەکانیتر جیاوازییان هەیە . تێکڕای نوسخەکان لە بەیتی یەکەم و دووهەمدا هاوڕێزن . ئەم بەیتی سێهەمەش لە (چن) و (عم) و (ت) و (اح) و (خا) و (خب)دا حەوتەمە .

(٤) واتە : هەرچەند کابرایەکی لات و بێدەسەڵات و ڕووت و قوتم و بەپێی نەریتی کۆمەڵایەتی شایانی ئەوە نیم و بۆم ڕەوا نییە بیر لە خۆشەویستیی نازدارێکی پایە بڵندی وەك تۆ بکەمەوە ، بەڵام چار چییە ؟ هێزی خۆشەویستی هێزێك نییە دان بە جیاوازیی هەژار و دەوڵەمەند و داب و نەریتی کۆمەڵایەتیدا بنێ .. حەزم لە دیداری ڕووتە و هەژاری نابێ بە کۆسپ لە ڕێی دەربڕینی ئەم خۆشەویستییەمدا .. بەڵکو هەر لەبەر ئەم هەژارییەم پێویستم پێتە و لەوانەبو ئەگەر هاوڕێ و هاوسەرێکی خۆمم بوایە بیرم لە تۆ نەکردایەتەوە .. هەژار بۆیە حەز ئەکا بچێتە بەرخۆر چونکە هیچی لەبەرا نییە و ئەیەوێ گەرمی ببێتەوە . ئەگەر جل و بەرگی گەرم و نەرمی باشی لەبەرابێ کاری بە خۆر و بەربەڕۆچکەی زستانان چییە !

لەنێوان هەردوو (ڕۆتم)دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان (هەتیو) و (هەتاو)دا جیناسی لاحیق و ، لە هێنانی نیوە بەیتی دووهەمدا بەدوای نیوە بەیتی یەکەمدا حوسنی تەعلیل هەیە . تەشبیهێکی جوانیش لە بەیتەکەدا هەیە کە نالی خۆی کردووە بە هەتیو و ، هاوڕێ بە بەرگ و ، ڕۆی یار بە خۆری زستان ..

بەخودا (کم) و (گم) : بەخوا .

(مانیٖ) نییەتی قووەتی تەصویری برۆی تۆ
ئەم قەوسە بە دەستی موتەنەففیس نەکشاوە (٥)

بۆچیٖ نەگریم ، صەد کەڕەتم دڵ دەشکێنی !
بۆ مەی نەڕژێ ، شیشە لە صەد لاوە شکاوە ! (٦)

---

(٥) مانیٖ : وێنـــە و نەخش‌کێشێکی بەناوبانگی ئێرانیٖ بـــووە . ئیددیعای پێغەمبەرییشی کردووە . لە سەردەمی بەهرامی یەکەمی ســـاسانیدا بە شێوەیەکی دڕندانە کوشتیان ، پێستیان گرۆ و پڕیان کرد لـــە کـــا و لە بەردەرگای شاری‌جوندیشاپۆردا هەڵیان‌واسیٖ تا خەڵك سەیری بکەن .. تەصویر : وێنەکێشان . موتەنەففیس : هەناسەدەر ، گیان‌لەبەر .

واتە : برۆت ئەوەندە جـــوان و ڕازاوەیـــە ، تەنـــانەت نیگارکێشێکی بەناوبانگی وەك مانییش ناتوانیٖ وێنەی بکێشیٖ . کەوانی برۆی تۆ بەدەستی ئادەمیزاد ئامادە نەکراوە بۆ تیر نـــان بە دڵی دڵـــدارانەوە .. هـــەر خوا ئەتوانیٖ کەوانی وەك‌برۆی تۆ دروست بکا هەمیشـــە ئامـــادەی ڕاوکردنی دڵی دڵداران بیٖ .

نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتە حوسنی تەعلیلی تیایە بۆ نیوەی یەکەمی و ، لەنێوان (قەوس) و (نەکشاوە)شدا تەناسوب هەیە .

ئەم قەوسە (چر) : ئەو قەوسە . (من) : ئەم نەقشە .

ئەم بەیتە لە نوسخەکانی جگە لە (چر) و (عب)دا بەیتی هەشتەمە .

(٦) واتە : ڕۆژی صەد جار دەست بە ڕۆمەوە ئەنێی و دڵم ئەشکێنی ، ئیتر چۆن نەگریم؟شەرابی خوێنی دڵم چۆن لە چاوەکانمەوە نەڕژیٖ و سەرنەکا، مادەم شۆشەی دڵمت لە صەد لاوە شکاندووە ؟

نیوە بەیتی دۆهەم ئەنجامی نیوە بەیتی یەکەم لێك‌ئەداتەوە .

بە شوبهاندنی (مەی) بە (فرمێسك) و،(دڵ) بە (شۆشە) ئیستیعارەیەکی موصەڕڕەحە پێکهاتووە .

بۆچ مەی (چر) و (عم) و (من) : بۆ مـــەی . (کم) و (خب) : مـــەی بۆ . (گم) : مەی بـــۆچ . شیشـــە (عـــم) و (گـــم) و (ت) و (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : شۆشە . لاوە (چر) و (کم) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : جێگە . (ت) : جێگا .

ئەم بەیتە لە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) و (خب)دا بەیتی دۆهەمە .

بێ فائیدەیە مەنعی من ئێستاکە لە گریان
بۆ عاشقی بێچارە زووەم ئاوە ڕژاوە ! (٧)

هەر جۆگەوو جێگێکی کەوا سوور و سوێر بێ
جێی جۆششی گریانی منە و خوێنە ڕژاوە (٨)

---

(٧) زووەم : زۆ ئەم .

واتە : لۆمەکردنی دلدار و ڕێگای گریان لێ گرتنی داد نادا . عاشقی بەدبەخت لە زووەوە ئەم ئاوەی بۆ ڕژاوە کە ئەبێ بەشـی هـەر گریان و بەدبەختی و کوڕۆزانەوە بێ .

ڕستەی (ئاو بۆ ڕژان) لە کوردیدا کینایەیە لە داب و نەریت .

لە بەکارهێنانی (ئاو) و (ڕژان)دا وردەکارییەکی جوان هەیە ، چونکە مەسەلەکە پەیوەندی بە فرمێسك و گریانەوەیە .

ئەم بەیتە لە (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب)دا بەیتی پێنجەمە . لە (کم) و (گم) و (من)یشدا بەیتی شەشەمە .

(٨) جێگێکی : جێگەیەکی . جۆشش : هاتنە جۆش و هەلقولان .

واتە : هەر جۆگەیەك کە ئەیبینی ڕەنگی سوورە و تامی سوێرە ، خوێنی چاوەکانی منـە ڕژاوە ، یاخود خوێنی منی بە بێتاوان کـوژراوە ، بۆیە سوورە و ، شوێنی هاتنەجۆشی گریانی منە بۆیە سوێرە .

لە مەعنا لێـدانەوەی ئەم بەیتـەدا ئەگونجێ (سـوور) و (سوێر) هەردوکیان پێکەوە بۆ (جۆگە) و (جێگە) بگێڕینـەوە و ، ئەشگونجێ (سوور) بۆ (جۆگە) و (سوێر) بۆ (جێگە) بگێڕینـەوە و لەف و نەشری مورەتتەب بێ .

ئەشگونجێ ڕستەی (خوێنە ڕژاوە) بە (خوێ نەڕژاوە) بخوێنرێتەوە وەك لە هەندێ نوسخەدا نوسراوە و هەرچۆن بێ پیتەکانی ڕسـتەکە بۆ هەردوو داڕشتنەکە ئەگونجێن و نالییش بە عادەتەکەی خۆی هەر ئەوەی مەبەست بووە .

لەنێوان (جۆگە) و (جێگە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێـوان (سـوور) و (سوێر)دا جیناسی ناقیص هەیە .

جێگێکی کەوا (عم) : جوبار کەوا . دیارە (جۆبارێ)یە . (کم):جێگایە کەوا . (گم) و (من) و (خب) : جۆبارێ کەوا . (ك) و (اح) : جێگایێ کەوا :

سۆزی دڵمە باعیثی تاو و کوڵی گریان
مەعلوومە کە ئاگر سەبەبی جۆششی ئاوە (٩)

« نالی » وەکو زوڵفت کە موطیعی بەری پێتە
تێکی مەشکێنە ، بە جەفا مەیخەرە لاوە (١٠)

جێی (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : جێ . منە و : ئەمە تێکستی (چر) و (عم)ە . نوسخەکانی‌تر هەموو : منە ، (کم) نەبێ کە هەر لە بنەڕەتا وشەکەی تیا نییە . خوێنــە ڕژاوە (چر) و (گم) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : خوێنە ڕژاوە . ئەبێ مەبەستی (خوێ نەڕژاوە) بێ . (عب) : خوێی نەڕژاوە . (خوێ)کەی بە هەڵە بە دوو (ی) نوسیوە .

ئەم بەیتە لە (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب)دا بەیتــی سێهەم و ، لە (کم) و (گم) و (من)دا بەیتی پێنجەمە .

(٩) واتە : سۆزی ئاگری عەشقی دەروونمە بووە بە هۆی تاوی گەرم و بەکوڵی گریانم . ئەمەش شتێکی سەیر نییە ، چونکە هەموان ئەزانن ئاگرە ئەبێ بە هۆی هاتنەکوڵی ئاو .

لە نیوە بەیتی دووهەمدا حوسنی تەعلیل و ، لەنێوان (تــاو) و (ئاو)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئاگر) و (ئاو)دا طیباق هەیە .

مەبەستی نالی لــە بەکارهێنانی وشەی (باعیث) بۆ پەیــوەندی نێوان (سۆزی دڵ) و (تاو و کوڵی گریان) و ، بەکارهێنانی وشەی (سەبەب) بۆ پەیوەندی نێوان (ئاگر) و (جۆششی ئاو) ئەوەیە بڵێ پەیوەندی ئەم دوانە وەك یەك نین و هیی یەکەم بەتین‌تر و بەهێزترە .

تاو و (چر) : تاوی . (اح) : تاو . بۆ هەردوکیان دەست ئەدا . (خا) : تاب و . ئاگر (عم) : ئاور .

ئەم بەیتە لە (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب)دا بەیتی شەشەم و ، لە (کم) و (گم) و (من)دا بەیتی حەوتەمە .

(١٠) واتە : نالی کە لە بەرپێتا کەوتووە و گوێ ڕایەڵ و فەرمان بەردارتە وەك زوڵفە درێژەکانت کە ئەکەونە بەرپێت ، مەیشکێنە یــەك و ئازاری دڵی مەدە و پشت‌گوێی مەخە و یادی بکەرەوە .

هەرچەند (تێك‌شکاندن) و (بەلاداخستن) لەم بەیتەدا دراونەتە پــاڵ نالی ، بەڵام کۆکردنەوەیان لــەگەڵ زوڵفــدا لــە یــەك بەیتــدا شتێکی بێ‌موناسەبەت نییــە ، چونکە لە بنچینەدا ئــەبێ بدرێنــە پاڵ زوڵف .

تا له من ئەو زوڵفە ڕێی بۆسە و کەناری گرتووە
ناودەمم بێ شوبهە تامی زەهری ماری گرتووە (١)

خۆش لەسەر سینەی سەری هەڵداوە دۆ گۆی سەر بە مۆر
مات و حەیرانم کە عەرعەر کەی هەناری گرتووە ! (٢)

مەبەستی نالی ئەوەیـە بڵێ ، هەرچەند من وەك زوڵفەکانت کەوتۆمەتە بەرپێت ، بەڵام ئەمە واناگەیەنێ لە هەمۆ شتێکا وەك زوڵفتم لەگەڵ بکەی.

وەکو (عب) : سری = سەری . بەمپێیـە ئەبـێ (نـال)ی (نالی)یـش بە تاڵە باریکەکەی ناو قەڵەم مەعنا لێبدەینەوە . بە جەفا (کم) و (ت) و (اح) : بە جەفا و .

— ٢٤ —

(١) واتە : لەوکاتەوە کە زوڵفی یار ڕێی ئەوەی لێ گرتۆم لە باوەشمی گرم و ماچـی‌کەم ، ناودەمم تاڵە و تـامی ژاری مار ئەدا ، چونـکە وەك چۆن گرانەتادار کـە هیچ ناخوا ، لێوی بار ئەگرێ و تـامی دەمی تاڵ ئەبێ ، منیش لەبـەر بێ‌بەش بۆن لە خۆراکی ماچی دەمی یار تـامی دەمم تاڵ بووە ، یاخود لەبەرئەوە کە هەرچەند دەم ئەبەم گۆنـای یار مـاچ بکەم ، دەمم بەر زوڵفی وەك ڕەشماری ئەکەوێ و ڕەشماریش ژاراوییە . بەڵام ئەم مەعنای دۆهەمە لەگەڵ قەدر زانینی یاردا ناگونجێ .

زوڵفە (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : شۆخە . بۆسە و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (عب) و (من) : بۆس و . زەهری ماری (چر) : ژەهری مار . (عب) : ژارە ماری .

(٢) عەرعەر : درەختی سەروی شاخی ، درەختێکە وەك سەروی عادەتی ، بەڵام کەمێك کورتتر و بچۆکترە لەو .

واتە : چەنـد جوان دۆ گۆی سەربەمۆر لەسەر سـنگی یار سەریان هەڵداوە (مەبەست لە گۆکان جۆتە مەمکی یار و لە سەربەمۆر یا گۆی مەمکەکان یا کەس دەس بۆ نەبردۆییانە) . من لەوە سەرسامم کەوا کەی شتی‌وا ڕۆی‌داوە درەختی عەرعەر هەنار بگرێ . (مەبەست لە عەرعـەر باڵای یار و ، لە هەنار مەمکەکانیەتی) .

عەرعەر کەی (« پەراوێزی » چر) و (عب) : بۆچ عەرعەر . دیسان

ئەژدەهای زوڵفی لە دەوری گەنجی حوسنی حاریسە
حەڵقە حەڵقە ، چین بە چین ، سەرتا بە خواری گرتووە (٣)

ماهی من تەنها مەهێکە صەد نوجوٚمی مەحو کرد
یاری من تەنها گوڵێکە صەد هەزاری گرتووە (٤)

(« پەراوێــزی » چر) و (عم) و (گم) : چوٚن عەرعــەر . (کم) و (من) : عەرعەر چوٚن . (ت) : کەی عەرعەر .

(٣) گەنج : گەنجینە ، خەزێنە . حاریس : پاسەوان .

واتە : زوڵفی یار ، وەك ئەژدەها ، دەوری گەنجینەی زێڕ و گەوهەری ڕوٚمەتی داوە و پاسەوانیەتی و ، پەیکەی لەسەر کردووە و ، هەموٚی ، لەسەرەوە تا خوارەوە ، گرتووەتەوە . ئەم بەیتە ئیشارەتە بەو ئەفسانەیە کە ئەڵێن مار بەسەر گەنجینەوە هێلانە ئەکا .

زوڵفی ، حوسنی (عم) و (گم) و (عب) : زوڵفت ، حوسنت .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشوٚ لە (عم) و (گم)دا بەرودوان . لە (عب)یشدا دوابەیتی پارچە شیعرەکەیە و نازناوی پێوە نییە .

(٤) ماە ، مەهـ : مانگ . نوجوٚم : جەمعی نەجمە واتە ئەستێرە .

واتە : یــاری دڵبەری من مانگێکی تاقانەیە ، بەڵام ڕوٚناکییەکەی صەد ئەستێرەی لەناو بردووە و فەوتاندووە . تاقە گوڵێکە ، بەڵام صەد گوڵی گرتووە و بــوٚ هەرکوێیەکی ئــەڕوانێ گوڵێکە بوٚ خوٚی . یاخــود صەد دڵداری گیروٚدە کردووە . ئەشگونجێ مەبەست لە (ماە) مانگی بەمەعنا سێ ڕوٚژ و لە نوجوٚم جەمعی نەجمی بەمەعنا بەش بێ . واتە : هەرچەند یار جوانی تەنهــا وەرزێکە ، بەڵام جوانییەکەی بەجوٚرێــکە هەرگیز کز نابێ و صــەد وەرز ئەگرێتەوە . وشەی (هەزار)یش بەگوێــرەی شێوە نوٚسینی کوٚن بوٚ (هوزار)ی بەمەعنا بولبولیش دەستئەدا . واتە : یار هەرچەند تاقە گوڵێکە ، بەڵام صەد بلبل عاشقی بوون .

مەحوکرد (ت) : پێــوەیە . (عب) : کرد مەحو . هەزار : لــە گەلێ نوسخەدا بە (هوزار) نوٚسراوە ، بەڵام ڕاستەکەی نالێ هەردوٚ مەعناکەی مەبەست بووە . (کم) نیوەی دوٚهەمی ئەم بەیتە و نیوەی یەکەمی بەیتی داهاتوی تیــا نییە .

ئەم بەیتە لە (عب)دا بەیتی پێنجەمە .

دامەنی پاکی مەداری دائیرەی خامەك نییە
خوێنی مەقتوڵانە وا دامێنی یاری گرتووە (٥)

گەرد و بادی هیجری تۆ وا عالەمی لێ کردمە تۆز
نەك دو چاوم ، بەڵکە حەتتا دڵ غوباری گرتووە (٦)

شەربەتی عوننابی لێوی شەککەر و بادامی چاو ،
سەروی قەددت ڕاستە ئەنواعی ثیماری گرتووە (٧)

---

(٥) دامەن ، دامێـــن : داوێن . پاکی مەدار : خولگەی پـــاکی و خاوێنی . دائیرە : بازنە ، خولە . خامەك : قوماشێکی ئاوریشمە گەلێ ڕەنگی هەیە ، ڕەنگی هەرە باوی مۆرە . مەقتوڵ : کوژراو .

واتە : داوێنی یار کە خولگەی پاکی و خاوێنییە و هەمو پاکی و داوێن پاکییەك ئەچێتەوە ســـەر ئەو ، وەنەبێ لەبەرئەوە شین بکاتـــەوە کە لە قوماشی خامەك دروست کرابێ . ئەو ڕەنگە شینەی پێوەیەتی ڕەنگی خوێنی دڵدارە کوژراوەکانیەتی داوێنی گرتووە .

دامێنی (عم) و (ت) و (عب) : دامانی .

ئەم بەیتە لە (عب)دا بەیتی سێهەمە .

(٦) واتە : گەرد و بـــای دووریی تۆ بەجۆرێ بەرچاوی گرتـــووم و دنیای هەمو لێ کردووم بە تۆز ، نەك تەنها چاوەکانم کە بەدەرەوەن ، تەنانەت دڵیشم تۆز دایگرتووە .

گەرد و بادی (عم) و (گم) : گێژ و لوولی . هیجری تۆ (ت) : هیجرەتت . (عب) : هیجرتە . دووریش نییە (هیجرەتە) بێ واتە کۆچکردن و ناڵی ئەم پارچە شیعرەی پاش بەجێهێشتنی کوردستان وتبێ . بەیتی دەهەمیش پشتی ئەم بۆچوونەمان ئەگرێ .

(٧) عونناب : عەنـــاب ، درەختێکی دڕکاوییە ، شەش میتـــرێك بڵندە ، گەڵاکانی هێلکـــەیی و ددانەدارن . گوڵێکی زەرد و هێشـــوویی ئـــەگرێ ، دارەکەی ڕەق و سوورە . بەرێکی ورد و خڕ و بەتام و شیرینی هەیە . لە پایزا پێ‌ئەگا . بۆ دەرمانیش بەکاردێ . ثیمار : جەمعی ثەمەرە بەمەعنا میوە .

واتە : لە لایەکەوە شەربەتی شیرینی لێوی وەك عونناب سوورت و ،

لەعلی شەککەرباری تۆ تێراوە ، شەککەر باریە
لێوی میحنەت‌باری من بێ‌ئاوە ، باری گرتووە (٨)

پڕجەفایە ، بێ وەفایە ، زوود جەنگە ، دێر صولح
صەد درێغ و حەیفە طەبعی ڕۆزگاری گرتووە (٩)

لە لایەکی‌کەوە بادامی چاوتە . ڕاستە کە ئەڵێن درەختی سەروی باڵات چەند جۆرە میوەی وەك عونناب و بادامی گرتووە .

لێو و (چن) : لێو . دیارە (لێوی)یە . قەددی (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : قەددت .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (من)دا بەم‌جۆرەیە .

پێوەیە بادامی چاو و شەککەر و عوننابی لێو

تەنها لە (کم)دا (شەککەر و)وەکە کەوتووە .

ئەم بەیتە لە (عم)دا دەهەم و ، لە (کم)دا شەشەمە .

(٨) لەعل : بەردێکی گرانبەهای سوورە . لێرەدا کینایەیە لە لێوی یار . بار : توێژێکە لە لێوی نەخۆش و تینوو ئەنیشێ .

نالی لەم‌بەیتەدا بەراورد لەنێوان لێوی خۆی و یاردا ئەکا و ئەڵێ : لێوی وەك لەعل ئاڵ و شیرینی تۆ ، تەڕ و پاراو و تێراوە ، شەکری بە سەرەوەیە . لێوی مەینەت‌باری منیش لە خەم و خەفەتدا وشك هەڵاتووە و تەڕایی لێ‌بڕاوە و ، باری تاڵی لێ نیشتووە .

لەنێوان هەردوو (شەککەربار)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (تێراوە) و (بێ‌ئاوە)شدا طیباق هەیە . هەروەها لەنێوان هەردوو (بار)دا جیناس هەیە .

تۆ (عم) و (گم) : ئەو . تێراوە (چر) : تێراوی .

(٩) زوود : زوو . دێر : درەنگ . صولح : ئاشت‌بوونەوە .

واتە : یار زۆرم ئازار ئەدا و ، بەڵێن و پەیمانی نییەو ، زوو ئەکەوێتە شەڕ و درەنگ ئاشت ئەبێتەوە . صەد حەیف و صەد مخابن وا ئەمیش سروشتی ڕۆژگاری گرتووە و وەك ئەوی لێ‌هاتووە .

لەنێوان (جەفا) و (وەفا)دا جیناسی لاحیق و طیباق و ، لەنێوان (زوو) و (دێر) و ، (جەنگ) و (صولح)دا تەنها طیباق هەیە .

ڕۆزگاری (گم) : ڕۆژگاری .

یادی (کانیٖ دمدم) و سەرچاوەکەی (مێگوڕ) دەکا
(بەکرەجۆ)ی چاوم کە شێوەی (سەرچنار)ی گرتووە (١٠)

بێ مەحابا ئاو دەڕێژێ گەهـ بە فەور و گەهـ بە دەور
چاوی من موددێکە شێوەی ئابشاری گرتووە (١١)

شەمعی بەزمی من کەوا سۆتاوە ، زەرد و ئەشك ڕێژ
قەت نییە فەردێك نەڵێ ڕەنگی مەزاری گرتووە (١٢)

---

(١٠) ئەبێ (کانیٖ دمدم) یا (کانیٖ دەمدەم) و (مێگوڕ) ناوی دۆ سەرچاوە بن ، وەك (بەکرەجۆ) و (سەرچنار) .

سەرچاوەکەی (مێگوڕ) دەکا : ئەمە تەنها لە تێکستی (چن)ەوە نزیکە کە بەمجۆرە نۆسراوە : سەرچاوکە میگر دکا . تێکستی هیچ کام لە نوسخەکانیترمان بۆ ڕاست نەکرایەوە . بۆیە وا وەك خۆیان ئەیانئۆسینەوە . (چر) : سەرچاوە گرمی کردکا . (« پەراوێزی » چر) و (عب) : سرچاوە کرمی کردکان . (ت) : سەرچاوکەء میکرد دکا . (ك) : سرچاوە کرمی سردکا . (اح) و (خا) : سەرچاوەء کومی کردکا . (من) : سرچاوە گومی کردکات .

ئەم بەیتە لە هەمۆ نوسخە دەستنۆسەکاندا ، (عب) و (من) نەبێ ، دوابەیتە و نازناویش نییە . لە (عب)دا بەیتی پێش دوابەیتە و دوا بەیت بەیتی سێهەمی ئێرەیە . بەڵام لە (عم) و (کم)دا پێنج بەیتیتریش هەیە کە یەکێکیان هەروەها لە (کم) و (من)یشدا هەیە .

(١١) مەحابا : لایەنگریٖ . گەهـ : جارجار . فەور : پەلە . دەور : نۆبە . ئابشار : تافگە .

واتە : چاوی من هەمیشە ، بێ خۆبەستنەوە بە کاتێکی تایبەتییەوە ، جارجار بە پەلە و جارجار بە نۆبە ، فرمێسك ئەڕێژێ ، چاوی من ماوەیەکە وەك تافگەی ئاوی لێهاتووە و سەرەمڕ ئاوی لێ ئەڕوا .

ئەم بەیتە تەنها لە (عم) و (کم)دا هەیە و لەو دۆ نوسخەیەشدا بەیتی هەشتەمە . ئێمە لێرەدا دامانا چونکە لە نوسخە دەسنۆسەکاندا نەبۆ .

(١٢) نالیٖ لەم بەیتەدا چاوی خۆی شوبهاندووە بە مۆم و ئەڵێ : مۆمی بەزم ڕازێنەوەی من کە چاومە ، سۆتاوە و زەرد هەڵگەڕاوە و فرمێسك ئەڕێژێ کە دڵۆپەی مۆمە تواوەکەیە ، ئەوەندە کپ و بێدەنگە و بێدەنگ

موددەعی زەجرم دەکات و ، پێم‌دەڵێ : صەبرت ببێ
کەر بە لەعنەت بێ کە کەی عاشق قەراری گرتووە ! (١٣)

« نالی » وا دائیم کە مەشغوڵی فوغان و ناڵەیە
باعیثی هیجرانی یارە دڵ شەراری گرتووە (١٤)

بۆ خۆی ئەگرێ ، کەس نییە نەڵێ ڕەنگی گۆڕستانی لێ نیشتووە .
ئەم بەیتەش هەر لە (عم) و (گم)دا هەیە .

(١٣) زەجر : سەرکوتاندنەوە .

واتە : کابرای لە خۆشەویستی نەگەیشتوو سەرم ئەکوتێتەوە کەوا من بەدەست دەردی دڵەوە نارەحەتم و پێم ئەڵێ خۆت ڕاگرە .. دەك پیاوی کەر بەلەعنەت بێ ، ئەگەر ئەو کەر نەبوایە ئەیفامی کەوا دڵدار هەرگیز خۆی پێ ڕاگیر ناکرێ .

ئەم بەیتەش هەر لە (عم) و (گم)دا هەیە .

لەم دوو نوسخەیە و لە (کم) و (من)یشدا پاش ئەم بەیتە بەیتێکیتریش هەیە . ئەو بەیتە ئەوەیە لە (کم)دا کراوە بە دوا بەیت . لەبەرئەوە کە ئەو بەیتە لە زۆر ڕووەوە لە بەیتی دەهەمی ناو ئەسڵی شیعرەکان ئەچێ ، نەماننوسییەوە . ئەو بەیتە ئەمەیە :

چاوی « نالی » دائیمەن فرمێسکی لێ دەڕژێتە خوار
وادەزانم هەر کە شێوەی سەرچناری گرتووە

(١٤) شەرار : شەرارە ، بڵێسە .

واتە : نالی کە هەمیشە ئەناڵێنێ و هاوار ئەکا ، بەهۆی دووریی یارەوەیە کە ئاگری بەرداوەتە دڵ و دەروونی .

ئێمە، هەرچەند ئەم پێنج بەیتە زیادەمان بڵاو کردەوە کە هەر لە نوسخە چاپەکاندا هەن ، لەو باوەڕەدا نین هیی نالی بن . نە شێوە و نە تەکنیکی دارشتن و نە ناوەڕۆك هیچیان واناگەیەنن بەشی یەکەم و دووهەمی ئەم پارچە شیعرە لە یەك جۆر بن . نەبوونی نازناویش لە دوابەیتی بەشی یەکەمدا کە بەیتی دەهەمە ، شتێکی سەیر نییە . سەرەڕای ئەوە کە هەر لەوانەیە نالی خۆی نازناوی‌دانەنابێ ، ئەشگونجێ گۆڕانێ بەسەر دوابەیتا هاتبێ ، یا بەیتی‌تر بووبێ و فەوتابێ .

لە نوسخەکانی (کم) و (گم) و (من)دا وردە جیاوازییەکی بێ‌بایەخ لەنێوان تێکستەکانی ئەم بەیتەدا هەیە .

گوڵبنی قەددت لە قوببەی سینە غونچەی کردووە
غونچە بەم شیرینییە قەط نەیشەکەر نەیکردووە (١)

نەخلی باڵات نەوبەرە ، تازە شکۆفەی کردووە
تۆ کە بۆی شیرت لە دەم دێ ، ئەم مەمەت کەی کردووە ! (٢)

— ٢٥ —

(١) گوڵبن : درەختی گوڵ . چەپکە گوڵ . قوببـــە : گومەز . نەیشەکەر : قامیشی شەکر .

واتە : باڵای وەك گوڵباخت ، بەسەر گومەزی سنگتەوە کە مەمکەکانتە، خونچەی کردووە کە گۆکانیەتی .. خونچەیەکی ئەوەندە بەتام و خۆش و شیرینی کردووە ، لەگەڵ ئەوەشدا کە هێشتا کاڵە ، قامیشی شەکر پیا ناگاتەوە لە شیرینیدا .

دیارە نالی ئەم پارچە شیعرەی بۆ کچۆڵەیەکی تازە پێگەیشتو وتووە .

گوڵبنی (کم) و (من) : گوڵبەنی . (گم) و (تــو) و (خــا) : گوڵبونــی . کردووە ، نەیکردووە (چر) و (تو) و (عب) و (خب) : گرتووە ، نەیگرتووە. قەط (کم) و (تو) و (عب) و (خب) : قەد . (گم) و (من) : قەت .

(٢) نەوبەر : تازە بەر گرتو . شکۆفە : گۆپکە ، هەڵاڵە . نەخل : دار خورما . بۆ : بۆن . مەمە : مەمك .

واتە : باڵای وەك دار خورما بەرز و ڕێك و پێکت ، تازە بەری گرتووە و هەڵاڵەی کردووە .. تۆ ئەوەندە مناڵی هێشتا بۆنی شیر لە دەمت دێ ، چۆن وا مەمکت کردووە ؟ (مەمك کردن ، بێجگە لە مەعنا دیارییەکەی ، کینایەشە لە گەورە بوون و پێگەیشتن) .

لەنێوان (دەم) و (ئەم) و (مەم)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (شیر) و (مەم)یشدا تەناسوبێکی جوان هەیە ، چونکە شیر لە مەمکەوەیە. تازە (خب) : دوێنێ .

ئەم بەیتە لە (چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا سێهەم و ، لە (تو)دا چوارەمە .

قامەتت نەخلە ، بە شیری ، فائیقەی پەی کردووە
نەحلی بێ‌نێشی مەمەت شەهدی سپیی قەی کردووە (٣)

---

(٣) نەخل : دار خــورما . کینایەشە لە باڵابەرزێ . فائیقــە : حوشترێکە هەر لەگەڵ دۆشینیا گوانی پـڕ ببێتەوە لە شیر . فائیق : لای سەرۆی گەردن کە سەر و ملی تیا یەك‌ئەگرێتـەوە . پەی‌کردن : قاچ بڕینەوە . نەحل : هەنــگ . بێ‌نێش : بێ‌چزۆ . بێ‌ئازار . شــەهد : هەنگوین . قەی‌کردنەوە : ڕشانەوە .

لێکدانەوەی مەعنــای نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە ، بــە مەینەتێکی زۆر تەواو بۆ بۆمان ، چونکە تێکستی هەرکام لە نوسخەکانی بەردەستمان بە تەنها خۆی مەعنایەکی تەواوی نەئەدا بەدەستەوە . ئێمە ئەم تێکستەی ئێرەمان لە لێکدانی وشە ڕێ‌تێ‌چووەکانی هەمۆ نوسخەکان داڕشتووە . بەر لە لێکدانەوەی مەعنای بەیتەکە وەك خۆمان بۆی چووین ، وا بە باشتر ئەزانین تێکستی هەمــۆ نوسخەکانی بەردەستمان بە شــێوە نۆسەکەی خۆیان بخەینە بەرچاو .

(چر) و (تۆ) و (عب) و (خا) :

قامت نخلی بشیری فایقی کی کردوە

(چن) : **قامتت نخلە بە شیر فایق پی کردوە**

(عم) : **قامتت نخلە و بە شهدی فایقی کی کردوە**

(کم) : **قامتی نخلی بشیری فایقی کەی کردوە**

(گم) : **قامتت نخلە بە شهدی فایقی کێ کردوە**

(ك) : **قامتت نخل بشیر فایقی پی کردوە**

(اح) : **قامتت نخل بشیرە فایق پی کردوە**

(من) : **قامتی نخلی بشیری فایقی قەی کردوە**

(خب) : **قامت نخل بشیر فائقی قی کردوە**

ئەمە بــەش‌بەحاڵی نیــوە بەیتی یەکــەم . بەش‌بەحاڵی نیــوە بەیتی دۆهەمیش ، جیاوازیی بێ‌هەڵە هەر ئەمە بۆ : بێ نێشی (چن) و (عب) : بێ مێشی .

مەعنای بەیتەکەش ، وەك ئێمە بۆی ئەچین ، بەم‌جۆرەیە : باڵات وەك دار خورما بــەرزە ، بە شمشێری دەستی ، یاخود بە شــیری مەمکەکانی ،

نەخل و ڕوممان پێکەوەن ، یا باغەبان وەی کردووە :
سەروی هێناوە لە سێب و بەی موتوربەی کردووە ! (٤)

حوشتری شیرای ، یاخود شوێن پێوەندی سەر و گەردنی پەی کردووە و بڕیوەتـــەوە . هەنگی ئازار نەگەیێن و بێچـــزۆی مەمکیشت ، هەنگوینی سپیی هەڵهێناوەتەوە .

لەوانەشە لـــە نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەدا ، لـــە (نەحلی بێنێش) و (شەهدی سپی)دا ئیشارەت بە حاڵەتی (حەسانەوەی ئافرەت) کرابێ .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (ت)دا نییە و ، لە (چر) و (کم) و (گم) و (من) و (عب)دا چوارەمین بەیتە . تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا لەپاش ئـــەم بەیتەوە ، ئەم بەیتەی خوارەوەش هەیە کە لەگەڵ شێوەی تێکڕای پارچە شیعرەکەش ناگونجێ و مەعناکەشی زۆر سادەیە و لـــە چەشنی نالییەوە دۆرە :

خۆم بە قوربانی سەر و دەسماڵ و دوگمەی کردووە
خۆم بە قوربانی دو چاوی پڕ لە سورمەی کردووە

(٤) ڕوممان : هەنار . باغەبان : باخەوان . سێب : سێو . موتوربە : پێوەند، تلقیح . وەی : وای ، وەهای . لە نوسخەکـــانی بەردەستمـــانا نوسراوە (وای) . ئێمە ئەوەمان لا هەڵە بۆ ، بۆیە بەمجۆرەی ئێرەمان نوسییەوە .

واتە : سەرم لەم باڵای وەك دار خورما بەرزی بەبەری هەنارەوەی یارە سوزماوە . نازانم ئاخۆ هەر لە سروشتدا وایە دار خورما بەری هەناری گرتووە ، یاخود باخەوان هاتووە داری بەرزی سەروی لە داری سێو و بەی موتوربە کردووە و باڵای وەك سەروی یار مەمکی وەك سێو و بەیی گرتووە .

نەخل و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : ســـێب و . (عم) و (گم) : سێو و . موتوربەی : لە هەمو نوسخەکاندا ، (عم) و (گم) و (خب) نەبێ ، بە هەڵە بە (مطربەی) نوســـراوە . (عم) بـــە (مربی) و (گم) بە (مطربە)ی نوســـیوە ! تەنها (خب) بـــە بێهـــەڵە نوسیویەتەوە لەسەر ڕێنوسی کۆن . زۆر سەیرە کۆمەڵێ نوسەر وشەیەکی ڕەسەنی کوردییان لێ ببێ بە عەرەبێ !

ئەم بەیتە لە (چر) و (ت)دا سێهەم و ، لە (چن) و (اح) و (ك) و (خا) و

بۆ مەمك « نالی » چ مندالانە وەی وەی کردووە
گەرچی مۆی وەك شیرە ، بەو شیرە شکۆفەی کردووە (٥)

خۆش بە هەردوو دەست و دەم گرتـویە ئۆخەی کردووە
کیذب و توهمەت ، ئیفتیرا و بوهتان کە تۆبەی کردووە (٦)

(خب)دا چوارەم و ، لە (کم) و (گم) و (من) و (تو) و (عب)دا دوهەمە .

(٥) واتە : بڕوانە بۆ نالی چون وەك منداڵ بۆ مەمکی یار ئەگری و کەوتووەتە هاوار هاوار .. هەرچەند پیریش بووە و مۆی وەك شیر سپی بووە ، بەو شیرەی مەمکی یار هەلالەی کردووە و پێگەیشتووە .

ئێمە وای بۆ ئەچین وشەی (بەو) بە (بۆو) بخوێنرێتەوە واتە (بۆ ئەو) و مەعنای بەیتـەکە وای لێ‌بێتەوە : بـۆ ئـەو شـیرە منـاڵ بووەتەوە و کەوتووەتەوە گڕ و گاڵ و وەك درەختی بەهاران هەلالەی کردووە .

دووریش نییە مەبەستی لە (شکۆفە کردن) سپی بوونی ڕیشی بێ و بلێ ئەو سپیەتییە لەئەنجامی سپیەتیی شیری مەمکی یارەوەیە .

وەی وەی (چر) و (عب) : وای وای . بەو (چر) و (کم) و (گم) و (تو) و (عب) و (خب) : لەو .

(٦) خۆش : زۆر باش . توهمەت ، ئیفتیرا : بوختان .

واتە : سەیری نالی کە چەند چاك بە هەردوو دەست و بـە دەم مەمکی یاری گرتووە و لە خۆشییاندا هەر (ئۆخەی .. ئۆخەی !)یەتی .. درۆ و بۆختانە ئەڵێن تۆبـەی کردووە و دەستی لە مەمکی یـار هەڵگرتووە . شتی‌وا ڕاست نییە و دڵداری ڕاستەقینەی وەك نالی هەرگیز تۆبەی پێ ناکرێ .

بوهتان (گم) : بوختان .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشوو تەنها بەگوێرەی (عب) بەرودوا بەیتی پێنجەم و شەشەمن . ئەگینا لە هەموو نوسخەکانی‌ترا ، لە (چر)دا نەبێ ، لە جێی یەکتردان . ئێمە شێوەی نوسخەی (عب)مان پەسەند کرد چونکە بەپێی نوسخەکانی‌تر مەرجەعی ضەمیری (کردووە)کـانی بەیتی پێشـوو دیار نەئەبوو کە ئەوەش دروست نییە . لە نوسخەی (چر)دا نیـوەی یەکەمی بەیتی پێنجەم و نیوەی دووهەمی بەیتی شەشەم کراون بە بەیتی پێنجەم و، نیوەی یەکەمی بەیتی شەشەم و نیوەی دووهەمی بەیتی پێنجەم کراون بە بەیتی شەشەم . لە پەراوێزیشدا بە فارسی نووسراوە « در نسخەء قدیمە

گەرمیٖ و تەڕیی بەهارە کە پشکۆ کوژایەوە
پشکۆی گوڵاتەشین بە نەسیم بۆ گەشایەوە (١)

مصرع ثانی (بو ممك .. الخ) ، (گرچە موی .. اه) است ، و مصرع ثانی (خوش بهردو .. اه) ، (کذب و تهمت .. است) » . واتە لە نوسخە کۆنەکەدا نیوەی دوەهەمی (بۆ مەمك .. تاد) ، (گەرچی موی ..) ە و نیوەی دوەهەمی (خۆش بە هەردوٖ .. تاد) ، (کیذب و توهمەت ..)ە . واتە : ئەو نوســخە کۆنەیەش کە (چر) ئیشارەتی بۆ ئـەکا ، هەر وەك نوسخەکانیتر و ئەم نوسخەی ئێمەیە وایە .

— ٢٦ —

ئەم قەسیدەیەی نالیٖ ، سەر تا خواری تەرخانە بۆ باسی بەهار .

(١) گوڵاتەشین : گوڵ ئاتەشین ، گـوڵی وەك ئاگر سوور . نەســیم : سروەی ناسکی با .

واتە : بەهۆی گەرمیٖ و تەڕیی هەوای بەهارەوەیە وا پشکۆی ئاگری زستان کوژایەوە ، چونکە کە گەرما داهات پێویست بە ئاگر نامێنیٖو کە دنیا تەڕ بۆ ئاگر ئەکوژێتەوە . بەهۆی سروەی ناسکی بای بەهاریشەوە بۆ پشکۆی گوڵی سوری وەك ئاگر خۆڵی بەسەرەوە نەما و گەشایەوە و ڕەنگە سوورەکەی دەرکەوت .

دوور نییە نالیٖ بە ڕستەی (پشکۆ کوژایەوە) ئیشارەتێکی بەپێچەوانەشی کردبیٖ بۆ زاراوەی (سقوط الجمــرة) کە بە کاتی سەرەتـــای داهـــاتنی گەرما و شکانی سەرما ئەڵێن و مەبەست لێی ئەوەیە پشـــکۆیەکی ئاگـــر کەوتووەتە سەرزەویٖ و دنیا تۆزیٖ سەرمای شکاوە . ئەگـــەر وابیٖ نالیٖ (سقوط)ەکەی کە لە زاراوە عەرەبییەکەدا بەمەعنا کەوتنە زەوییـــە ، بـــە (کوژانەوە) مەعنا لێداوەتەوە .

نالیٖ هەروەها لەم دوٖ نیوە بەیتەدا طیباقێکی جوانی بەدیمەن دروست کردووە کە ئەوەتە ئەڵـــیٖ (پشـــکۆ کوژایـــەوە) و (پشـــکۆ گەشـــایەوە) و لەڕاستیشدا (کوژانەوە) و (گەشانەوە)کە یەك شتن . لەنێـــوان هەردوٖ وشەی (پشکۆ)شدا ئیشتیراك هەیە .

گوڵاتەشین بە نەســـیم بۆ (چر) و (کم) و (ت) و (ك) و (تو) و (عــب) و (اح) و (خا) : گوڵاتەشینی نەسیم بۆ . (من) : دڵاتەشینی نەسیم بۆ .

لاله کە مەجمەرێکە بە با خۆش و گەش دەبێ
ناوی کە پڕ خەڵۆزە بە شەبنم گەشایەوە (٢)

گوڵ زاری وا ، کە هەرچی دەمێکی بو پێکەنی
غونچەی گەشا کە یەعنی گرێی دڵ کرایەوە (٣)

---

(٢) لاله : گوڵێکی جوانە پتر لە شوێنی شێدار و قەراخئاودا ئەڕوێ . بە عەرەبێ پێی ئەڵێن (شقائق) یا (شقائق النعمان) ، گەلێ جۆری هەیە . هەیەتی سێ پەڕە و هەیەتی پێنج پەڕەی هەیە . ماڵییش و کێوییشی هەیە . کێوییەکەی پەڕەکانی سوور و بنی پەڕەکانی لەکەیەکی ڕەشی پێوەیە . لە سەرەتای بەهارا بە سەلك ئەنێژرێ . مەجمەر : مەقەڵێ ، جێگای پشکۆی ئاگر . شەبنم : شەونم .

واتە : گوڵی لاله کە ئەڵێی مەقەڵییە پڕە لە پشکۆی لۆتکە سوور و گەش و بن ڕەش کە هێشتا هەر خەڵۆزە و گەش نەبوەتەوە و .. بە شنەی بای بەهار ئەگەشێتەوە و وەك ئاگر خۆش بکەی ، خۆش ئەبێ ، ناوەکەی کە هێشتا ڕەشە و سوور نەبوە ، بە شەونمی بەهار گەش ئەبێتەوە .. سەیرە خەڵۆزی ناو مەقەڵێ بە با گەش ئەبێتەوە ، بەڵام ڕەشیی گوڵی لاله بە شەونم ئەگەشێتەوە کە ئاوە و ئەبوو وەك چۆن ئاو پشکۆ ئەکوژێنێتەوە ، ئەمیش بەشە سوورەکەی ئەوی ڕەش کردایەتەوە .

دەبێ (کم) : ئەبێ . شەبنم (گم) : شەونم . گەشایەوە (چن) و (عم) و (گم) : کوژایەوە . ئەگەر (گڕایەوە) نەبوبێ و دەسکاریێ کرابێ ، دیارە هەڵەیە .

(٣) زار : دەم . وا : کراوە . گەشا : گەشایەوە .

واتە : گوڵ دەمی کراوەتەوە کە ئەوەش وائەگەیەنێ هەرچێ گەڵایەکی کراوەی هەیە هەموی بووە بە دەم و هەرچێ دەمیشی هەیە هەموی هاتووەتە پێکەنین . خونچەش گەشاوەتەوە و پەڕە یەك لە یەك پێچراو و ئاڵۆزەکانی لە یەك جوێ بونەتەوە و ، ئەو کرانەوەی ئەوانەش واتە گرێی دڵی خەفەتباران کراوەتەوە کە جاران زستان لە کونی ژوورەوەی توند کردبوون .

ئەشتوانین نیوە بەیتی یەکەم بە جۆرێکیتر مەعنا لێبدەینەوە لەسەر بناغەی ئەوە کە (گوڵ) و (زار) بە (گوڵزار) بخوێنینەوە و (وا) بکەین بە خەبەری ، واتە : گوڵزاری بەهار بەجۆرێك بوو هەرچی دەمێکی هەبوو ،

فەصڵێ کە هەر لە فەرقی بەشەر تا ڕەگی شەجەر
وشکێ بە غەیری صۆفییو عاصای نەمایەوە (٤)

لەم فەیضی نوورە هەرچی کەوا نارە مردووە
بەم نەفخی صوورە هەرچی کە خاکە ژیایەوە (٥)

یا هەر کاتێکی هەبوێ ، پێئەکەنێ . بۆیە لە (زار) و (وا) و (دەم)دا لەطافەت هەیــە .

دەمێکی بو (چر) و (ت) و (اح) و (خا) : دەمێکی کە . («پەراوێزی»چر): دەمێ هەیبو . (چن) : دەمێك بو . ئەبێ ئەمیش (دەمێکی) بێ . غونچەی: ئەمە تێکستی تەنها (چر)ە . نوسخەکانیتر هەموو (غونچە) . (گم) : خونچە! گرێی دڵ کرایەوە (چر) : گوڕەی یا گرەی دڵ گەڕایەوە یا گڕایەوە . (ت): کری دڵ کرایەوە . بۆ هەموو ئیحتیمالەکان دەست ئەدا . (تــو) : گڕی دڵ کوژایەوە . (اح) : کژیی دڵ کرایەوە . لەوانەیە (کژێ) بەمەعنـــا (کرژێ) بێ . (خا) : کڕەی دڵ کڕایــەوە . بۆ (گڕەی) و (گوڕەی) و (گەڕایەوە) و (گڕایەوە) ئەگونجێ .

(٤) فەرق : تەوقی سەر . شەجەر : درەخت : عاصا : داری دەست .

واتە : وەرزێکیوا پڕ لە خۆشێ و ژیانە هەر لە تەپڵی سەری بنیادەمەوە تا ڕەگ و ڕیشەی گیا و درەخت هەمووی تەڕ بووەتەوە و کەوتووەتــەوە گەشەکردن و ، لە وشکە سۆفێ و دارە ڕەق و تەقەکەی دەستی بەولاوە کە یەك لە یەك وشـــك و بێگیــانترن ، شت نەمـــاوە نەخۆشـــابێتەوە و نەبوژابێتەوە .

صۆفییو عاصـــای (چن) : صۆفێ عەصـــایێ . بەپێــی ئەم نوســـخە زیادەڕەوییەکی لەڕادەبەدەر پێكدێت .

(٥) فەیض : لێشاو . نار : ئاگر . نەفخی صوور : فوکردن بەو کەڕەنایەدا کە مردوو پێ زیندوو ئەکرێتەوە لە ڕۆژی قیامەتدا .

واتە : لەم وەرزی بەهارەدا بە هێزی لێشاوی نووری خودا ، هەرچــێ ئاگرە و لە سروشتی ئاگردایە و سەرکەشە ، سارد بووەتەوە و مردووە . هەرچێ لە خاکیشە و سروشـــتی خاکییە ئەبوژێتــەوە و ئەژیێتــەوە و سەر لە خاك دەرئەهێنێ .

لەنێوان (نوور) و (نار)دا جیناسی لاحیق و طیباق و ، لەنێوان (صوور) و (نوور)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (نار) و (خاك) و ، (نەفخی صوور) و (مردووە) و (ژیاوە)دا تەناسوب هەیە .

هەنجیری نەو شكۆفە كە پڕ بێ لە شیری صاف ،
طیفلی عینەب شكۆفەیی كرد و ڕشایەوە (٦)

دایەی زەمین كە حامیلی ئەبنایی مەحشەرە
هەر تۆوێكی تیا كە ئەمانەت بو ، دایەوە (٧)

---

(٦) نەوشكۆفە : تازە گوڵ كردێ . ڕشایەوە : ڕشانەوەی ترێ لە كوردەواریدا بەو كاتە ئەوترێ كە تـازە هێشێی بەرسـیلە دەرئەكەوێ و دەنكەكانـی ئێجگار وردن .

نالی لەم بەیتەدا تەقلە هەنجیری تازە هەڵتۆقیوی ساق پڕ لە شیلەی وەك شیری شوبهاندووە بە مەمكی كچی تازە پێگەیشتێ و ، بەرسیلەی تازە دەركەوتێی ترێیشـی شوبهـاندووە بە منـاڵ و ، لەبـەرئەوە كە بـەو دەركەوتنی بەرسیلەیە ئەڵێن (ڕشانەوەی ترێ) ،داناوە كەوا مناڵەكـە كە بەرسیلەكەیە ڕشاوەتەوە و ڕشانەوەكەشی داوەتە پاڵ پڕبێنی مەمكی هەنجیر لە شیر ..

نالی ئەڵێ : كە تەقلە هەنجیری تازە هەڵتۆقیو پڕ بێ لە شیری خاوێن و بێ گەرد ، بەرسیلەی تازە دەركەوتێی ساواش گەشایەوە و ڕشایەوە ..

لەم بەیتەدا لەنێوان (هەنجیر) و (عینەب) و ، (طیفل) و (ڕشـانەوە)دا تەناسوب هەیە .

هەنجیری (چر) و (ت) و (خب) : ئەنجیری .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (چر) و (عب)دا بەیتی حەوتەم و ، لە نوسخەی (تو)دا بەیتی هەشتەمە .

(٧) دایە : دایك . حامیل : هەڵگر ، دێگیان . ئەبنا : ئەبناء ، جەمعی ئیبنە بەمەعنا مناڵ .

نالی لەم بەیتەدا بەهار ئەشـوبهێنێ بە ڕۆژی حـەشر كە هەمێ مردێ زیندێ ئەبنەوە . مردووە زیندێبووەكانیشی ئەو تۆوە جۆربەجۆرانەن كە لەناو زەویدان و ئەڕوێن و سەر دەردێنـن . لە لایەكیكەشـەوە زەویی كردووە بە دایكی دێگیان و گژ و گیا و گوڵی سەر دەرهێناوی كردووە بە مناڵی ناو سكی ئافرەتی دێگیان و ، ئەڵێ : دایـكی زەوێ كە ئاوسـە و تۆوی هەمێ جۆرە ڕووەكێك لە سكیایە ، وەك چۆن زەویی ڕۆژی مەحشـەر ئەم هەمێ خەڵكەی لە توێدایە ، هەمێ ئەو تۆوانە ئەداتەوە كە بە ئەمانەت لای دانراون ، وەك چۆن زەویی ڕۆژی مەحشـەر هەمێ مردووەكانی ناوی

سونبول لەبەر ڕوعونەتی شمشادی تازەدا
هات و بە طەعن و دەورە بەسەریا شکایەوە (٨)

خەضرا ، دەڵێی زەمینە بە (چین) و (خەطا)یەوە
غەبرا ، دەڵێی سەمایە ، بە شەمس و سوهایەوە (٩)

هەڵئەداتەوە بۆ سەر زەویێ .

لە کۆکردنەوەی (دایە) و (حامیل) و (ئەبنا) و (تۆو) و ، هەروەها لە کۆکردنەوەی (زەمین) و (تۆو)دا تەناسوب و ، لەنێوان (دایە) و (دایەوە)دا وشە ئارایێ هەیە .

تۆوێکی (چر) : تـۆوی کە . (عم) و (ت) و (اح) و (خا) و (خب) : تۆیێکی . (کم) و (من) : توخمی . (گم) : تۆوی . تیا کە (چن) : تێدا بو . (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : تێدا کە . ئەمانەت بو (چر) : ئەمانەت . دایەوە (چر) : درایەوە .

ئەم بەیتە لە نوسخەکانی (چر) و (تو) و (عب)دا بەیتی شەشەمە .

(٨) ڕوعونەت : بێعەقڵێ . شمشاد : داری شمشاڵ . طەعن : ڕم پیاکردن . دەورە : خول بە دەورا خواردن . ئەم دوانە زاراوەی جەنگن .

واتە : سونبولی تازە دەرهاتوی بەهار کە بێعەقڵیی داری شمشاڵی دیێ هەر هەڵئەچێ و خۆی لێ بایێ ئەبێ ، ڕۆی تیر و ڕمی خۆی تێ کرد و بەدەوریا پێچی خوارد و شکایەوە بەسەریا . مەبەست لە بێعەقڵیی داری شمشاڵ ئیشارەت کردنە بەو درۆ فۆلکلۆرییە کە ئەڵێ : « درێژ بێعەقڵە » !

لەبەر (چن) : لەسەر . (کم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) و (خب): بەسەر . بەطەعن و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : بە طەعن . دیارە ئەبێ لەگەل (و)ی عەطفدا بێ . بەسەریا (کم) و (ت) و (اح) و (من) و (خا) : بە شـیر (؟) .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (چر) و (تو) و (عب)دا بەیتی حەوتەمە .

(٩) خەضرا : سەوز ، ئاسمـان . خەطا : خەتـا و خوتەن ، دوێ ناوچەن لە تورکمانستان . غەبرا : تۆزاویێ ، ئاسمان . سەما : ئاسمان . سوهـا : یەکێکە لە ئەستێرەکانی کۆمەڵەی حەوتەوانە .

واتە : زەویێ ئەوەندە سەوز و نەخش و نیگاراویێ و بۆنخۆشە ، وای

(بَرْدُ العَجوز)ەیێکی کە نەیبۆ بە غەیری بەرد
دنیا ئەمە چ ڕەنگە ، چ بێنێکە دایەوە ! (١٠)

غەیری تەڕیی عیشقی حەرارەت‌نوما ، نەما
بەفریش لە سەرد و گەرمی خەجاڵەت توایەوە (١١)

لێ‌هاتووە تەنانەت ئاسمانی سەوز و ڕازاوەشی پێ ئەشوبهێنرێ و ئاسمان لە سەوزێ و ڕازاوەیدا لە زەوێ ئەچێ . زەوییش ئەوەندە جوان و ڕۆناکە ئەڵێی ئاسمانە بە خۆر و ئەستێرەی حەوتەوانەیەوە .

لەنێوان (خەضرا) و (غەبرا) و ، (زەمین) و (ئاسمان) و (شەمس) و (سوها)دا طیباق هەیە . لەنێوان (سەما) و (سوها)یشدا نیمچە جیناسێکی لاحیق هەیە .

دەڵێی ـ لە هەردوو نیوە بەیتەکەدا ـ (کم) : ئەڵێی .

(١٠) برد العجوز : برجی پیرەژن ، چەند ڕۆژێکە لە دوارۆژەکانی زستان ، هەوایان تیا زۆر سارد ئەبێ .

واتە : تا دوێنێ (برد العجوز)ێك بۆ لە سەرمایەکی وەك بەردی ڕەق بەولاوەی نەبۆ بیدا بە ڕوی بنیادەما ، نازانم ئیستا دنیا چ ڕەنگ و بۆنێکی خۆشی بەهار ئەداتەوە و ئەمە هەموی لەکوێوە هات وا زوو ؟ . یاخود دنیا تا دوێنێ لە ڕەنگ و ڕوودا وەك (بەرد) و وەك (پیرەژن) وابو ، ئیستا چۆن وا وەرگەڕا و ڕەنگ و بۆنی بەهاری وەرگرت کە ئەڵێی کچی ڕازاوەیە گوڵاوی داوە لە سەر و ڕوی ؟!

(برد العجوز)ەیێکی (چر) و (عم) و (گم) و (تو) و (عب) : (برد العجوز)ەیێکە . بە غەیری (عب) : لە غەیری .

(١١) حەرارەت نوما : گەرما نوێن .

واتە : بە داهاتنی بەهار ، بێجگە لە تەڕیی دڵی دڵداران کە ئەویش نیشانەی گەرمایە ، هیچ شتێکی‌وا نەما سەرما بگەیەنێ . تەنانەت بەفریش بەسەر کێوانەوە بەهۆی سەرما و گەرمای شەرمەزارییەوە کەوا سەردەمی **بەسەرچۆ** ، توایەوە . سەرما و گەرما : کینایەن لە گۆڕانی حاڵ .

لەنێوان (نوما) و (نەما)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

تەڕیی (چر) و (چن) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : تەڕیو . عیشقی (چر) و (عب) و (خا) : عیشق و . (چن) و (عم) و (ك) و (تو) و

هەر چاوەیێ کە وشك و عەقیمی بوڵەندییە ،
وەك طەبعی من بە نەظمی خوشی نەغمە زایەوە (١٢)

صاف و ڕەوان و نەرمە وەکو زەمزەم و فورات
نەك ڕەنگی نیلە یەعنی کە هات و گەڕایەوە (١٣)

صۆفیێ ڕیایە خەڵوەتی ، بێنی بەهاری کرد
هاتەدەرێ لە سایەیی چایەر ، حەسایەوە (١٤)

(اح) و (خب) : عیشق . دیارە ئەبێ (عیشقی) بێ . نوما نەما (عم) و (گم) و (ك) و (اح) : نەما نەمــا !

(١٢) چاوە : سەرچاوە و کانیاو . عەقیم : نەزۆك . طەبع : تەبیعەت . خوش : خۆش . نەغمە : ئاواز . زایەوە : تەقیێ .

واتە : هەر کانیاو و سەرچـاوەیەك بەهــۆی بەرزیی شوێنەکــەیەوە وشکاوی هاتبێ و ئاوی لەبەر نەڕوا ، لەم بەهارەدا تەقیوەتــەوە ، وەك چون سروشتی من بە شیعری خۆش ئاواز تەقیوەتەوە و هەمیشە شیعری جوان لە سەرچاوە و کانیاوی دەمم لێشاو ئەکــا .

ئەشگونجێ (وەك طەبعی من) بەسرابێ بە(وشك و عەقیمی بوڵەندییەوە)و ئیشارەتێکی ناسکی تیابێ بۆئەوەی هەرکەس سروشتی بەرز بێ و ســەر دانەنەوێنێ ، سەرچاوەی ڕزق و ڕۆزیی وشك ئەکا و هیچی دەسگیر نابێ، چونکە ئەم جیهانە ئیستاش هێشتا زۆری لەسەر ڕۆپـاماڵێ و ماستــاو کردن و شانتەکاندن و درۆ لەگەڵ خۆدا کردن بەندە . .

لەنێوان (عەقیم) و (زایەوە)دا طیبباق هەیە .

وشك و عەقیمی (چر) و (تو) و (عب) : وشکــی عەقیمــی . (چــن) : وشك و عەقیم و . نەظمی (ك) و (خا) : نەظم و .

(١٣) واتە : ئەو سەرچاوە تەقیوانە ئاویان ساف و ڕەوان و سوکە بۆ گەدە ، وەك ئاوی زەمزەم و فورات وان کە پیرۆز و خاوێن و سازگارن و ، وەك ئاوی نیل لیڵ نین کە دێت و هەڵئەچێ و پاش ماوەیەك ئەنیشــێتەوە و ئەگەڕێتەوە دۆخی جارانی .

نەرمە (ت) و (عب) و (من) و (خب) : بەزمــە (؟) . گەڕایــەوە (چر) و (اح) و (خا) : کوژایەوە .

(١٤) چایەر : بەهاربەند ، تەویلە .

«نالی» بە داوە شەعری دەقیقی خەیاڵی شیعر
بۆ ئەوکەسەی کە شاعیرە صەد داوی نایەوە (١٥)

واتە : سۆفی بۆ ڕیا خۆی لە خەڵوەدا حەشار دابۆ . هەر کە بۆنی بەهاری کرد هاتەدەر و خۆی لە سێبەری تەویلە ڕزگار کرد و کەوتە گەشتی ناو باخ و گوڵ و گوڵزار . یاخود : سۆفی کە بۆنی بەهاری کرد ڕیایە خەڵوەتخانەکەی خۆی و پیا تۆڕاند و بەجێیهێشت و لە سێبەری بەهاربەند دەرباز بۆ و حەسایەوە لێی .

نالی ، بە هەردوو مەعنا ، لەم بەیتەدا خەڵوەتخانەی سۆفیی شوبهاندووە بە تەویلەی چوارپێ و سۆفیی خۆیشی شوبهاندووە بە گوێرێژ .

ڕیایە خەڵوەتی (چن) : ڕیائی خەڵوەتی . (ك) و (عب) : ڕیایی خەڵوەتی .

(١٥) داوە شەعر : تاڵە مو . دەقیق : ورد و باریك .

واتە : نالی بە خەیاڵی شیعریی پڕ لە وردەکاریی خۆی کە ئەڵێی تاڵەموی باریکە، صەد داوی ناوەتەوە بۆ هەر شاعیرێك، یا بۆ هەرکەسێك هەست بکا و بە خۆی بزانێ ، داویوا کە بە هیچ کلۆجێ سەری لێ دەرنەچێ .

زیادەڕەوییەکی جوان لەوەدا هەیە کە تاڵەموی باریکی خەیاڵی شاعیرانە ئەوەندە زۆر بێ صەد داوی پێ بنرێتەوە .

ئەشگونجێ مەعنای (دەقیقی خەیاڵی) وا لێبدرێتەوە کەوا مەبەستی ئەوەبێ (خەیاڵی وەك خەیاڵی « دەقیقی ») کە یەکێك بووە لە شاعیرە هەڵکەوتووەکانی ئێران .

لەنێوان (داوە) و (داو)دا جیناسی موحەڕڕەف و ئیشتیراك و ، لەنێوان (شەعر) و (شیعر)دا جیناسی موحەڕڕەف و ، لە کۆکردنەوەی (شاعیر)دا لەگەڵ (شەعر) و (شیعر) جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (شیعر) و (شاعیر)یشدا تەناسوب هەیە .

★ ★ ★

تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا پارچە شیعرێك بە ناوی (نالی)یەوە بڵاوکراوەتەوە بەیتی یەکەمی ئەمەیە :

هێندە بێزاری کە زانیومە بە زاری نایەوە
دوور لە باڵاکەت سەرینی نائومێدیم نایەوە

سەری زوڵفت کە ڕشتەی عومری خضرە ، نیوە هەودایە
چ هەودایە ؟ کە هەر حەڵقەی دوصەد زەنجیری سەودایە ! (١)

بەپێی ئەو ڕێ و شوێنەی لە ڕێکخستنی قەسیدەکانی (دیوانی نالی)دا گرتوومانەتەبەر ، ئێرە شوێنی دانانی ئەو پارچە شیعرەیە . بۆیە ئەگەر لەلاوە شتێکی ئەوتۆمان لەبارەیەوە بۆ دەرنەکەوتایە ، بۆ قەدرگرتنی وردیی مامۆستا عەلی موقبیل و پوختیی تازادەیەکی نوسخەکەی ، ئێمەش لێرەدا بڵاومان ئەکردەوە . بەڵام مامۆستا هێمن موکریانی ، لە وەڵامی نامەیەکماندا لەبارەی خاوەنی ئەم پارچە شیعرەوە وتارێکی بەپێزی لە ژمارە ٢٥٧ی ڕۆژی ١٩٧٥/٣/٧ی ڕۆژنامەی (هاوکاری)دا بڵاو کردەوە ، ئەوەی تیا باس کرد کە ئەم پارچە شیعرە هیی (مەلاصاڵحی حەریق)ە و (حەریق) یەکێکە لە قوتابییەکانی قوتابخانەی شیعریی نالی و ئەو بۆ شێوەی نالیی گەیاندە موکریان و تەنانەت بە شیعریش مل‌ملانێی لەگەڵ کردووە و پلاریشی تێ گرتووە . مامۆستا هێمن لەو وتارەیدا سەرێکی مێژووی ژیانی حەریقیشی باس‌کردووە و ، لە هۆی دانانی ئەو پارچە شیعرە دواوە . بۆیە ئێمەیش وازمان لێ‌هێنا بۆ خاوەنی خۆی و هیوامان وایە بەم‌نزیکانە دیوانی حەریقیش بە هەمو شیعرەکانیەوە بڵاو بکرێتەوە و ، سوپاسێکی زۆریش بۆ مامۆستای شاعیر و ئەدیب هێمن موکریانی . (بڕوانەرە : هێمن ، وەڵامێکی دۆستانە ، هاوکاری ، ژمارە ٢٥٧ ، ١٩٧٥/٣/٧ ، ل ٣) .

— ٢٧ —

(١) ڕشتە : دەزوی هۆنینەوەی ملوانکە و تەزبێح و شتی‌وا . هۆنراوە . خضر : حەزرەتی (خضر) پێغەمبەر ، یا (مەلا خدری نالی) خۆی . هەودا : تاڵ . سەودا : عەشق .

واتە : سەری زوڵفت کە لە درێژیدا وەك عوسری هۆنراوەی حەزرەتی خضر درێژە ، یا ئەو تاڵەیە عومری مەلا خدری نالیی پێوە هۆنراوەتەوە ، ئەوەندە باریکە ، ئەڵێی نیوە تاڵە ، واتە لە تاڵیش باریکترە . بەڵام نیوە تاڵێکی چۆنە ؟ نیوە تاڵێکی ئەوتۆیە هەر لوول خواردنێکی کاری دوصەد زنجیری دڵداری ئەکا .

خضرە (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (من) و (خا) : خضری . بەم پێیە ئەبێ وشەی (نیوە)یش بە (نێوە) بخوێنینەوە واتە : .. کە بە ڕشتەی

برۆت تیغێکە وسمەی صەیقەل و مەسلوول و موکارە
کە عیشوەی جەوهەرە ، ڕەمز و ئیشارەی ئاوی مەودایە (٢)

بە نەشئەی سستی‌یو مەستی وەها مەستـوور و مەخموورە
نزانم خەو لە چاوتدایە یا چاوت لە خەودایە ! (٣)

عومری خضری ناو ئەبەن .. (ت) و (اح) : خضر . بۆ سەر و بۆر و ژێر دەستئەدا . (ك) : خضر و . نیوە (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : نیمە . حەلقەی دوصەد (چر) و (عم) و (گم) و (ت) و (عب) : حەلقێکی صەد . سەودایە (چر) و (چن) و (عم) و (گم) و (ت) و (اح) و (خا) و (خب) : تێدایە .

(٢) وسمە : گیایەکە وشکی ئەکەن و ئەیکوتن و ژنان ئەیگرنەوە و ئەیگرنە سەریان بۆ ڕەش‌کردنی سەر و زولفیان . صەیقەل : زاخاو دەرەوە . مەسلوول : ڕووت کراو . موکار : ئەڵێن ئەو تێغە مو ئەکا واتە زۆر تیژە تەنانەت مو لەژێریا نانوشتێتەوە ، بەڵکو دەس‌بەجێ ئەقرتێ . عیشوە : ناز . جەوهەر : ئەو نەخشە ئاوییانەی لە خەنجەری دەبانا دەرئەکەون لەکاتی ئەم‌دیو و ئەودیو پێ‌کردنیا . مەودا : تیژی .

واتە : برۆت ، ئازیز ! ، تێغێکە ، بە وسمە زاخاوی ئەدەی ، باریك و ڕووت کراوە ، دڵی دڵداران وەك مو لەت‌ئەکا . جەوهەرەکەی نازکردنەکەیەتی کە وردە وردە بەم‌لا و بەولادا ئەیجوڵێنیتەوە . ئیشارەت پێ‌کردنیشی ئەو دەورە ئەبینێ کە ئاوداریی خەنجەر ئەیبینێ بۆ نیشان‌دانی تیژیی . ئەڵێن : خەنجەرێکی ئاودراوە ، واتە تیژە .

تیغێکە (ت) : سەیفێکە . وسمەی (عم) و (گم) : وسمە . صەیقەل و (چر) و (کم) و (عب) : صەیقەل . بۆ (صەیقەلە) و (صەیقەلی) و (صەیقەل و)یش دەستئەدا . (عم) و (گم) و (من) : صەیقەلی . مەسلوول و (چر) و (کم) و (من) : مەسلوولی . ئاوی مەودایە (چن) : ئەو بەمەودایە . (عم) و (گم) : ئاو و مەودایە . (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : ئاو مەودایە . (عب) : ئاب مەودایە . دیارە ئەبێ لە هەردوکیانا لەگەڵ (ی)ی ئیضافەدا بێ .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (عب)دا بەیتی چوارەمە .

(٣) نەشئە : حاڵەتێکی نیمچە بێ‌ئاگایی و نیمچە سەرخۆشییە . سستی : لاوازی و نەخۆشی . مەستوور : داپۆشراو ، شاراوە . مەخموور : مەی‌زەدە ، سەرخۆش . نزانم : نازانم .

له سایەی کوفری زوڵفت دڵ (فنا فی النور)ی ئیمانە
مەڵێن ظوڵمەت خراپە ، وەصڵی پەروانە لە شەودایە (٤)

سستێ و بێهێزێ نیشانەی نەخۆشین . چاوی نەخۆشیش بە چاوێك ئەڵێن پێڵووەکانی تاڕادەیەك بەسەریا هاتبنەوە و ، ئەوە یەکێکە لە حاڵەتە هەرە جوانەکانی چاو و وەك خەواڵوێ و مەستی لێ ئەکا . نالییش ئەڵێ بە یار : چاوەکانت بەهۆی بێماریێ و مەستییانەوە ، بەجۆرێك داپۆشراون و پێڵوێان بەسەردا هاتووەتەوە و خەواڵوێ و سەرخۆشن ، من سەرسام ماوم (خەو) و (چاوت) کامیان بووە بە جێگەی ئەویان و کامیان لەناو ئەویاندایە !

دیارە ئەم جیاکردنەوەی (خەو لە چاوا بوون) و (چاو لە خەوا بوون)ە لە یەك و دانانیان بە دوو حاڵەتی جیاواز ، شتێکی وەهمییە و ، نالییش مەبەستی لە پیشاندانی ئەم وێنەیە ، تەنها زیادەڕەوییە و دەربڕینی لەڕادەبەدەر بوونی مەستیی چاوی یار . بەڕاستێ جوانیشی بۆ هاتووە و وێنەیەکی هونەرمەندانەی پیشانداوە .

لە کۆکردنەوەی (سستێ) و (مەستێ)دا لە لەفظدا جیناسی لاحیق و لە مەعنادا پەیوەندێ و تەناسوب هەیە. هەروەها هاوئاوازییەکی جوانیش لەنێوان (مەستوور) و (مەخموور)دا هەیە .

سستیێو مەستێ (چر) : مەستیێو سستێ . (ت) : هەستیێو مەستێ . (خا) و (خب) : سوستیێو مەستێ . مەستوور و مەخموورە (کم) و من : سەرمەست و مەخموورە . (ك) و (اح) : مەستوورە مەخموورە. (عب) : مەخموور و مەستوورە . نزانم (چن) : نەدانەم ، کە بە فارسێ واتە نازانم . (عم) و (گم) : نەزانم . ئێمە تێکستی (نزانم)مان پەسەند کرد ، چونکە لەگەڵ ڕێبازەکەی نالێ ئەگونجێ کە وشە لە دیالێکتە جیاوازەکانی زمانی کوردییەوە دێنێ .

ئەم بەیتە لە نوسخەی (عب)دا بەیتی پێنجەمە .

(٤) سایە : سێبەر . کوفر : کافرێ . فنا في النور : لە زاراوەیەکی صۆفییانە وەرگیراوە ، واتە : توانەوە لە ڕۆناکیدا . ئیمان : باوەڕ بە خوا ، موسوڵمانەتێ . ظوڵمەت : تاریکێ .

واتە : بەهۆی ئەوەوە کە هەر شتێ بەپێچەوانەکەیدا ئەناسرێتەوە ، لە سایەی کافریی زوڵفتەوە ــ کە ڕەشە و کافرییش ڕەشە ــ ، دڵ لە ڕۆناکیی باوەڕدا توواوەتەوە ــ کە باوەڕ لای موسوڵمانان ڕۆناکییە لە بەرابەری کافریدا . کەواتە کەس نەڵێ تاریکایێ خراپە . پەروانەش بە شەو نەبێ

هەناسەم زوڵفەکەی لاداوو مەیلێکی نەکرد چاوی
نەسیم ئەنگوت و شەو ڕابورد و نەرگس هەر لە خەودایە (٥)

بە مەبەستی خۆی ناگا و بە وەصڵی مۆم شاد نابێ .

ئەشتوانرێ مەعنای نیوەی یەکەمی بەیتەکە وا لێكبدرێتەوە کەوا : دڵ لەژێر زوڵفی وەك کافرێ ڕەشی یارەوە ، ڕۆنـاکیی ڕۆی وەك باوەڕ — ڕۆناکی یاری دۆزیوەتەوە و تیا تواوەتەوە .

لەبارەی (فنا فی النور)ەوە کـە وتمان لـە زاراوەیەکی صۆفییانە وەرگیراوە ، مەسەلەکە بەمجۆرەیە : لای ئەهلی تەصەووف سێ پلە هەیە بۆ صۆفێ بەرلەوەی ببێ بە پیاوێکی تەواوی خوا . پلەی یەکەم (فنا فی الشیخ)ە کە هەمیشە بیر لە پیر ئەکاتەوە وائەزانێ ئەوی کردووەتە بەری خۆی .. دۆهەم (فنا فی النبی)یە کە قۆناغێ لە پێشترەو صۆفێ لەم قۆناغەدا هەمیشە بـیر لە پێغەمبەر ئەکاتەوە و هەسـت بە یەکێتێ ئەکا لەگەڵی . سێهەم (فنا فی الله)یە کە هەرە بەرزترین پلەی خواناسییە و صۆفێ لەو پلەدا هەمیشە بیر لە خوا ئەکاتەوە و لەو بەولاوەی بەلاوە هیچ نییە و وائەزانێ لەگەڵ ئەودا یەکی گرتووە . نالێ هیچکام لەم قۆناغانەی نەویستووە و لە ڕۆناکیی ڕۆمەتی یاردا تواوەتەوە و ئەوەی بە ڕۆناکیی ئیمان دانـاوە و بـەمە جـۆرە سـۆفیەتییەکی تایبـەتیی بـۆ خـۆی دروستکردووە .

لەنیوە بەیتی دۆهەمدا حوسنی تەعلیل هەیە .

زوڵفت (چر) و (عب) و (خا) : زوڵفە . مەڵێن (ت) و (اح) : مەڵێ .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشوۆ لە (چر) و (کم) و (من) و (خا)دا لـە شوێنی یەکتردان . هەروەها ئەم بەیتە خۆی لە (عب)دا سێهەمە .

(٥) ئەنگوت : هەڵیکرد .

واتە : هەناسەم دای لە گۆنای یار و زوڵفی لەسەر ڕۆی لادا ، بەڵام ئەو چاوێکی نەترۆکاند و لایەکی نەکردەوە . هەناسەم وەك شنەی بای بەیان وابو ، هەڵیکرد و شەوی زوڵفی یـاری لادا ، کـەچێ نەرگسی چاوی یار هەر لە خەودایە و نەپشکوتووە .

نالێ لەم بەیتەدا هەناسەی خۆیی بە نەسیم و، زوڵفی یاری بە شەو و، چاوی یاری بە نەرگس شوبهاندووە .

هێنانی (نەسیم) و (شەو) و (نەرگس) بەدوای (هەناسە) و (زوڵف) و (چاو)دا لەف و نەشری مورەتتەبە .

له دۆریی تۆیە ئەی خورشیدی پڕتەو بەخشی شەوگەردان
کە «نالی» وا لە حالاتی میحاقی ماهی نەودایە ٠٠ (٦)

نەرگس (کم) و (گم) و (من) : نێرگس .

ئەم بەیتە لە (عب)دا پێنجەمە .

(٦) خورشید : خۆر . پڕتەوبەخش : ڕۆناکیدەر . شەوگەردان : جەمعی شەوگەردە واتە ئەوەی بە شەو بگەڕێ لە مانگ و ئەستێرە و بنیادەم و هەرچییتر . حالاتی میحاق : ئەو کاتەی مانگ ئەگاتە ڕادەی ئەوپەڕی باریکی و لاوازی و لە بەرچاو ون ئەبێ کە ئەوەش لە دوازۆژەکانی مانگی عەرەبی و لە یەکەم ئێوارەی مانگی نوێدا ئەبێ کە مانگ زۆر بێتینە و بەزەحمەت بەدیئەکرێ . ماهی نەو : مانگی نوێ .

واتە : بەهۆی دۆریی تۆوەیە ئەی یارێ کە وەك خۆر وای ، ڕۆناکی بە مانگ و ئەستێرە گەڕۆکەکانیتری ئاسمان ئەبەخشی ، نالی کەوتووەتە حالەتی کزی و لاوازی وەك چۆن مانگ لە حالەتی میحاقدا ــ کە ئەبێ بەهۆی نوێبونەوەی مانگ ــ زۆر لاوازە .

بەپێی ئەم مەعنا لێدانەوەیە ڕۆی شوبهاندنی نالی بە میحاقی مانگی نوێ ، تەنها باریکی و لاوازییە و ، دۆری و نزیکی مەبەست نییە ، چونکە ئەگەر دۆری و نزیکی مەبەست بووایە ، ئەبۆ نالی لە حالەتی دۆریدا لە یار گەش و پڕ و ، لە حالەتی نزیکیدا لێیەوە لاواز و باریك بووایە ، وەك چۆن مانگ کە تا دۆرتر بێ لە خۆر گەشتر و پڕترە و ، تا لێیەوە نزیکتر بێ لاواز و باریکترە .

ئەمە لەسەر ئەوە کە سەرەتای بەیتەکە وا بخوێنینەوە : « لە دۆریی تۆیە » بەگوێرەی ئەوەی هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمان ، (چر) و (خا) نەبێ ، نۆسیویانە « لدوری » یا « لە دوری » و بۆ « لە دۆریی » و « لە دەوری »یش دەستئەدا . خۆ ئەگەر وای بخوێنینەوە «لە دەوری» وەك «چر» و «خا» بە سەر و ژێر بۆ کردن دیارییانکردووە ، ئەوە ئەبێ بڵێین واتە : بەهۆی بۆنەوەیە لە دەور و پشتی تۆ ئەی خورشیدی ڕۆناکی بەخش بۆ شەوگەردان ، نالی لە حالەتی میحاقی مانگی نوێدایە ، کە هەم مانگ لە شەودایە و لەوانەیە دەرکەوێ و هەم وردە وردە خۆیشی ئەگرێتەوە و پێئەگاتەوە ، نەك میحاقی ئاخری مانگ کە ئەکەوێتە سبەینان و لەبەر تینی تیشکی ڕۆژ کەم کەس پێی بەدی ئەکرێ . بەمپێیە ڕۆی شوبهاندنەکە لەوەوە دێ کە مانگی حالەتی میحاق لە نزیکترین پێوانەدایە لە خۆرەوە . ئەگەر سەرنجی یەکێتیی بابەتی

بیستم لە هەمو لایە مەیلی شەڕ و دەعوایە
سەودا لە سەرمدایە ، باکم چ لە غەوغـــایە (١)

فەرموی بە مژەی مەستی ، ئازانەوو تەڕدەستی
سادەی لە دڵی سستی ، تیری ، بە تەمەننایە (٢)

پارچە شیعرەکە و وردەکاری کردنی نـالی بدەین ، ئەم مەعنـایە زیاتر ئەچێ بەدڵدا (*) . بەڵام کەس یەکێتیی بابەت و نەبونی ناکۆکیی لەنێوان بەیتەکانی قەسیدەی لە هیـچ پارچە شـیعرێکی کلاسـیکیدا بە مەرج دانەناوە .

— ٢٨ —

(١) واتە : بیستومە لە هەمولایەك هەرا و ئاژاوەیە و خەڵك بەربونەتە گیانی یەکتر . بەڵام من گوێ بە هیچی نادەم ، هەوای عەشقم لە کەللەدایە و خەریکی عەشقی خۆمم ، چش با خەڵکی یەکتر ببڕنەوە .

دیارە نالی ئەم پارچە شیعرەی لە سەردەمی پشـێوەیەکی گەورەدا وتووە .

چ لـە غەوغایە (چر) : چی لە سـەودایە . (چن) و (ك) : لـە چی غەوغایە . نوسخەکانی بەردەستمان هەمـو لەجیاتیی (چ) نوسیویانە (چی) . ئێمە خۆمان کردمان بە (چ) .

(٢) ئازانە : ئازایانە . تەڕدەستی : ئەوەتە بنیادەم زۆ بێتە دەسـت و کار هەڵسوڕێنێ .

واتە : یار فەرمانیدا بە برژانگە مەستەکانی کەوا ئازایانە بێنە دەست و تیرێ بنێن بە دڵمەوە ، چونکە دڵ دەمێکە چاوەڕوانی ئەو تیرەیە ، یاخود یار ئەیەوێ ئەو تیرەم پێوە بنرێ .

وەصفکردنی (مژە) بە (مەست) مەجازە ، چونکە (مەست) بۆ (چاو) بەکارئەهێنرێ نەك بۆ (مژە) ، بەڵام چونکە (مژە) شێوەی لە (تیر) ئەچێ و

(*) بۆ تێگەیشتنی ئەم مەعنایە بە شێوەیەکی فراوان و بـە لێکدانەوەیەکی دوور و درێژەوە ، بڕوانەرە : مەسعود موحەممەد ، چەپکێك لە گوڵزاری نالی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ، ل ٥٦ ــ ٦٠ .

چەرخی چەپی گەردۆنە ، ڕاست و چەپی چەند دۆنە
بێ چاکە چ بێچۆنە ، ڕاستی لە چەپی نایە (٣)

پێم گوت : مەکە چاكچاكم ، پێش‌خزمەتی زۆر چاكم ..
فەرمۆی : بە سەری کاکم ، داغت لە دڵمدایە ! .. (٤)

زاهید ! مەکە مەنعی دڵ ، بۆ تۆ نییە سۆدی گوڵ
خاکت بەسەر ئەی غافڵ ! کەوتویە چ سەودایە ؟! (٥)

(تیر)یش (چاو) ئەیتەقێنێ ، صیفەتی (مەست)ی (مژە) دراوە بە (چاو) .
لەنێوان (مەستی) و (دەستی) و (سستی)دا جیناسی لاحیق هەیە .

(٣) دۆن : سۆك و بێبایەخ و پەست . بێچۆن : بێ‌هاوتا ، بێ‌وێنە .

واتە : چەرخی گەردۆن کە هەمیشە خراپ وەرئەسوڕێ ، مرۆ بخاتە لای ڕاست یا بیخاتە لای چەپ هەمۆی هەر هیچە و ، بنیادەم نە بە پێش‌خستنی پێش‌ئەکەوێ و نە بە پاش‌خستنی پاش‌ئەکەوێ . لە چاکە نەکردندا هاوتای نییە ، دیارە شتێ بۆ کردنی خراپە دروست‌کرابێ چاکەی لێ ناوەشێتەوە .

ڕاست و چەپی (ك) و (عب) : ڕاست و چەپ . دیارە ئەبێ (چەپی) بێ . بێ‌چاکە (ك) : پەحجا کە . پەحجا : وشەی سەرسامییە .

(٤) چاك چاك : لەت‌لەت . پێش‌خزمەت : خزمەتکار .

واتە : تکام لە یار کرد کە دڵم ئەنجن ئەنجن نەکا و ئازار دانم بەسی بێ و بگەینە یەك ، چونکە من خزمەتکارێکی بەوەفام و هەرگیز خراپەم لێ نابینێ .. کەچی لە وەڵاما وتی : بە سەری کاکم داخت لە دڵمدایە و هەر ئازارت ئەدەم و تا نەتکوژم وازت لێ نایەنم ..

وشەی (چاك) بە دۆ مەعنای جیا بەکارهێنراوە و ، لەنێوان (چاك) و (کاك)دا جیناسی لاحیق هەیە .

پێم گوت (کم) و (گم) و (عب) و (من) : پێم‌وت . داغت (چن) و (گم) و (عب) : داخت .

(٥) واتە : ئەی وشکە سۆفیی بەڕواڵەت دەست لە دنیا داشۆریو ! تۆ لۆمە و سەرزەنشتی دڵی من ئەکەی کە گیرۆدەی ڕوخساری وەك گوڵی یار بووە و ، داوام لێ ئەکەی پاشگەز ببمەوە و بێمە سەر ڕێگەی تۆ ..

«نالی» مەکە وەصفی تۆ •• باریکە نەمامی تۆ ••
مەعلومە کە سەروی تۆ بێمیثلە لە دونیایە •• (٦)

— ٢٩ —

سەرمایەیی سەودا کە دەڵێن زوڵفی دو تایە
هەر پێچشی تایێکی صەد ئاشوبی تیایە (١)

گوایە گوڵی ڕاستەقینە ئەوەیە کە تۆ شیفتەی بووی .. مەکە ! وا نییە و ، تۆ هەرگیز گوڵت دەسگیر نابێ و سودێکت لێیەوە چنگ ناکەوێ . خاکت بەسەر هەی نەفام ! دوای کڵاوی بابردو کەوتوی و ئەتەوێ منیش لە خشتە بەری ..

لەنێوان (دڵ) و (گوڵ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

سودی (کم) و (گم) و (من) : وەصلی . کەوتویە (چن) : کە وتوتە ، واتە: بە منت وتووە ئەمە چ خەیاڵێکە شوێنی کەوتوی ..

(٦) واتە : نالی ! پێویست نییە تۆ دەس‌کەی بە تەعریف‌کردنی یارەکەت و بە شان و باڵیا هەڵبدەی .. مەکە ! هەمووکەس ئەزانێ یاری تۆ قەد باریك و باڵابەرزە ، هەموان ئەزانن سەروێکە هاوتای لەو دنیایەدا نییە .

مەکە (ك) : مەدە . بێمیثلە (کم) و (گم) و (من) : مەشهورە .

— ٢٩ —

(١) دو تا : دولا . پێچش : پێچ و ئەڵقە خواردن و لول‌بون .

واتە : سەرمایەی دڵداری و ئەوەی کە دڵداری لەوێوە دەست پێئەکا و دڵداران لەپێشا گیرۆدەی ئەو ئەبن ، کە زوڵفی دو لانەی لای ڕاست و لای چەپی ڕومەتە ـ هەر لول خواردن و بە ئەڵقەبونێکی تاڵێکی صەد ئاشوب و هەرای بە دەمەوەیە بۆ دڵداران .

لەنێوان (تایە) و (تیایە)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (تایێکی) و (صەد ئاشوب)یشدا طیباق هەیە چونکە یەکەم (یەك) ئەگەیەنێ .

سەودا (اح) : زوڵفت . دەڵێن (کم) و (من) : ئەڵێن . پێچشی : لە هیچ نوسخەیەکدا بەم‌جۆرە نەنوسراوە ، بەڵام (چر) و (چن) و (عب) و (خب) نوسیویانە : (پێچش) کە بۆ (پێچش‌و) و (پێچشی)یش دەست‌ئەدا و ئێمە دوهەممان لا پەسەند بو . (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (اح) و (من) و (خا) :

بیده به دڵم ، شیفته بۆ شیفته چاکه ..
بیخه ملم ، ئەو قەیدە بە دێوانە ڕەوایە .. (٢)

ئەو خاکی دەرە مەسکەنی صەد ساڵەمە ، شایەد
جارێ لە دەمی تۆ ببیەم : « سەگ بەوەفایە » (٣)

زوڵفت سەبەبە ، دڵ بە عوذارت کە دەسوتێ
سۆچی شەوە وا قاتیلی پەروانە چرایە (٤)

پێچش و . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (تاپێکی)یش بە (تابێکی) بخوێنینەوە وەك لە (گم) و (من)دا نوسراوە . (کم) : تابێکە .

(٢) شیفتە : شێواو . ئاڵۆز . قەید . کۆت . ڕەوا : شایان .

واتە : ئەو زوڵفە شێواوەت ببەخشە بە دڵم ، چونکە ئەو شێواوە و دڵی منیش شێواو و ، شێواو بۆ شێواو چاکە .. ئەو زوڵفە وەك کۆت و زنجیرەت بخەرە ملم چونکە من دێوانە و شێتی تۆم و دێوانە و شێتیش شایانی ئەوەن کۆت و زنجیریان لە مل بکرێ .

طیباقێکی مەعنەویی ناسك لەنێوان نیوەی یەکەم و دۆهەمی بەیتەکەدا هەیە . نیوەی یەکەم دڵ نەرمێ و خۆشەویستێ و بەزەیێ ئەگەیەنێ و ، نیوەی دۆهەم گرفتارێ و ئازار .. هەرچەند ئەوەش هەر بە دیمەنە و ڕاستی مەعنای هەردۆ نیوەکە ئەگەڕێتەوە بۆ یەك سەرچاوە .

(٣) دەر : بەردەرگا . شایەد : بەڵکو . ببیەم : ببیسم .

واتە : خاکی بەردەرگای ماڵت جێگای ساڵەهای ساڵمە ، چەندین ساڵە تیا کەوتۆم .. دەبا جارێ لە دەمت ببیسم بڵێی نالێ سەگی بەوەفای بەردەرگامە و لەگەڵ ئەو هەمۆ دەرد و مەینەتەشدا کە لە بەردەرگای ماڵمدا چەشتی هەر بەجێی‌نەهێشتم ..

جارێ (خب) : بارێ .

(٤) عوذار : بناگوێ . مۆی ناوچاو . گۆنا . ڕوخسار .

واتە : بەهـۆی زوڵفتەوەیە دڵم بە گڕی ئاگری ڕۆمـەتت ئەسوتێ ، چونکە زوڵفی ڕەشت شەوەزەنگێکی بەرپا کردووە و ، ڕۆمەتیشت تیا بووە بە چـرا و ، دڵی منیش پەروانـەیە و ، پەروانە لە هـەرکوێ چرا ببینێ ڕۆی تێ ئـەکا و خۆی ئەدا بەدەم گڕیەوە . کەواتـە وا دەرکەوت

« نالیؔ » کە ویقاری نییە ، بێباکە لە خەڵقیؔ
صۆفیؔ کە سلوکێکی هەیە ، عوجب و ڕیایە (٥)

ـ ٣٠ ـ

موشەخخەص لەشکری خەططت لەسەر تەسخیری بالآیە
کە طوڕڕەی (میری میران)ت نیشانەی ئەبتی طوغرایە (١)

سوتانی دڵم بەهۆی زوڵفتەوەیە .
دەسوتیؔ (کم) و (من) : ئەسوتیؔ .

(٥) ویقار : قورسیؔ و سەنگینیؔ . سولوك : ڕەوشت . خوا پەرستیی ئەهلی تەصەووف . عوجب : لەخۆڕازیؔبون .

واتە : نالیؔ کە ڕاستیی خۆی ناشارێتەوە لە خەڵك و ، چۆنە خۆی وا پیشان ئەدا ، هیی ئەوەیە لە کەس ناترسیؔ و قازانجی لای کەس نییە تا چاوشۆڕیان بێ و ڕوپامالیان بۆ بکا .. بۆیەش بێترس ڕێگای عەشقی گرتووەتەبەر و گوێ ناداتە تیر و تانە و لۆمە و سەرزەنشتی کەس . بەڵام وشکە صۆفیؔ کە خۆی قورس ڕاگرتووە و خۆی بە خواناس ئەداتە قەڵەم ، ڕیاباز و خۆپەسەندە و ، هەرچیؔ ئەکا هەر بە دیمەنە و لەگەڵ خۆیشی و لەگەڵ خەڵکیش درۆ ئەکا .

ـ ٣٠ ـ

یەکیؔ لە گیروگرفتە هەرە تۆشەکانی ڕاستکردنەوەی شیعری کلاسیکی کوردیؔ ، نەزانینی هۆ و مێژوی دانانی پارچە شیعرەکانە . ئەم دیاردەیە لە شیعری نالییشدا گەلیؔ جار زەق دەرئەکەویؔ ، وەك لەم پارچە شیعرەدا بەئاشکرا هەستی پێ ئەکەین . لەم پارچە شیعرەدا (مەحمود) ناوێك و (موڵکی ڕۆم) و (بەغـدا)یەك هەیە و ، (میری مـیرانی)یەك و دیاریؔ ناردن و بانگکردنێك و گەلیؔ بابەتیؔتر دێتە پێشچاو کە بێ زانینی ئەوانە زەحمەتە بڵێین توانیومانە شیعرەکە ڕاست بکەینەوە . گریمان وتمان باس باسی (مەحمود پاشای بابان)ە کە لە سـەرەتای فەرمانڕەواییدا والیی بەغدا لەلایەن ڕۆمەوە پایەی (میری میران)ی داوەتیؔ و ماوەیەکیشی لە بەغدا بەسەربـردووە ، بەڵام خۆ ئەبێ لە خۆمانەوە و پشـت بە تەنها گەیاندنێکی سەرپێیی چـەند بەیتێك بڵێین دیارییـەکە خەڵاتی (میری میران)یە و ، پاشا نالیی بانگ کردووە بچیؔ بۆ لای بۆ بەغدا و ئەویش بۆی نەلواوە بچیؔ .. بەڵام ئەی ناوی (خاکیؔ) و (کوردیؔ) چیؔ ، کە بە ڕیز لە دوا

• • • • • • • • • • • • • • • • • •

بەیتدا لەگەڵ ناوی (نالی) کۆکراونەتەوە ؟ ئاخۆ پاشا ئەوانیشی بانگ کردووە ، یاخود ئەوانیش لە دانانی پارچە شیعرەکەدا بەشدار بوون ، یا چۆن ؟ ئەی بۆچی قسە لە تەواوی پارچە شیعرەکەدا بە (صیغەی موفرەدی موتەکەللیم) کراوە ؟ ئەمانە هەمۆ پرسیاریوان ئێمە ڕێگا بە خۆمان نادەین لەخۆمانەوە وەڵامیان بدەینەوە . مافی تەنها ئەوەمان هەیە ئەو ئیشارەتە بکەین کە بە بیرمانا دێ و وا کردمان . لەوە زیاتر با بمێنێتەوە بۆ تۆژەرەوەی دوارۆژ کە بەڵکو ئەمە خوایە بۆی بلوێ باشتر لە ئێمە قۆڵی لێ هەڵماڵێ و تۆزی گەردۆن لەسەر لاپەڕەی مێژۆی ئەدەبمان داتەکێنێ و شتی نوێمان بۆ دەرخا .

جێی خۆیەتی لێرەدا ئەوەش بڵێین ئەم پارچە شیعرە لە هەمۆ نوسخە دەسنۆسەکاندا نییە و ، (چن) لە پەراوێزەوە لەسەری نۆسیوە : « ئەم غەزەلە (علی الظاهر) فەرمایشی نالی نییە » ، هەرچەند ئێمە لەم ڕایەیدا لەگەڵی نین .

(١) موشەخخەص : دیاری و ئاشکرا . تەسخیر : داگیرکردن . طوڕڕە : ئیمزا . لۆل . طوغرا : جۆرە مۆرێکی سوڵتانەکانی عوسمانییە . خاڵ .

واتە : ئاشکرا و دیارییە کەوا لەشکری خەت و خاڵ و مۆی تازە دەرهاتۆت سەودای داگیرکردنی بالآتی لە کەللەدایە و ئەیەوێ بگاتە ئەژنۆت ، چونکە دیارە کەوا زوڵفی لۆلی طوڕڕەییت نیشانەیە و بەسەر خاڵی طوغراییتدا چەسپیوە .

ئەمە مەعنا دیارییەکەی بەیتەکە و ، گفتوگۆش لەگەڵ پیاو ، بە بەکارهێنانی ئەو نیشانانەی کە هیی پیاو نین وەك خەت و خاڵ و زوڵف و شتیوا ، لە ئەدەبی کلاسیکدا باوە و جێی گلەیی نییە .

ئەبێ مەعنا ئەودیوییەکەشی ئەوەبێ : دیارە لەشکری نامە و دەسخەتی نۆسراوت وائەگەیەنێ نیازی داگیرکردنی لای سەرەوەت هەیە (کە ناوچەی بابانە) ، چونکە مۆری (میری میران)یت بۆ بووە بە نیشانە و لەسەر طوغرای حوکمڕانیت نۆسراوە .

مەعنا دیارییەکەی ئەم بەیتە لەوانەیە ئەوەش بگەیەنێ کەوا مەحمۆد پاشا ـ ئەگەر نالی ئەم پارچە شیعرەی بۆ ئەو نۆسیبێ ـ لەوکاتەدا لە سەردەمی پێگەیشتندا بووە .

خەططت (عم) و (گم) : خەططی . میرانت (عم) و (کم) و (گم) و (من) : میرانم .

خوصوصەن هیندووی خەططی بەیاضی ڕۆیی (مەحمود)م
له مولکی (ڕۆم)ەدا ئیستەش (خەلیفە)ی شاری (بەغدا)یە (۲)

له بازاڕی مەحەبەتدا هەدییەی توحفەییی میران
له بۆ خورشیدی تابانم پیاڵەی شۆخی مینایە (۳)

---

(۲) هیندو : خاڵی ڕەش . بەندەی زەنگی . خەتی ڕەش بەسەر کاغەزەوە . بەیاض : سپیەتی . کاغەز .

ئەم بەیتە بەڵگە هێنانەوەیە بۆ ڕاستیی ئەو حوکمەی له بەیتی پێشودا گەیاندی . واتە : نیشانەی ئەوە کە لەشکری (خەطت) نیازی تەسخیری (باڵای) هەیە ، ئەوەتە کە پایەت ئەوەندە بەرز بووە تەنانەت بەندەی خەطی ڕەشی سەر کاغەزی سپیی ڕۆت لە وڵاتی ڕۆمدا ئەوەندە بەدەسەڵات و قسە ڕەوایە ، وەك خەلیفەی شاری بەغدا وایە و هەرچیت بوێ بۆت ئەکرێ .

نالی لەم بەیتەدا بە عادەتی شاعیرەکانی کۆن کەڵکی لەوە وەرگرتووە کە ئەو وشانەی بەکاریان‌دێنێ هەریەکی پتر له مەعنایەکیان هەیە و کە یەکەمیان بۆ مەعنایەکی بەکاردێنێ ، دوهەمیان ئەبەستێتەوە بە یەکەمەوە لە ڕێگای مەعنایەکی‌تریەوە کە پەیوەندی لەگەڵ مەعنایەکی ئەم وشەی دوهەمە بێ و ، هەر بەم‌جۆرە . ئەوەتە لێرەدا ئەڵێ : بەتایبەتی هیندوی خەتی ڕەشی سەر کاغەزی سپیی ڕوی مەحمود پاشا (لێرەدا لای «ڕو»وەکەدا «هیندو»ەکەی کردەوە بە «خاڵ» تا لەگەڵ «ڕو»ی «مەحمود پاشا»دا بگونجێ) ، ئیستاش لە وڵاتی ڕۆمدا خەلیفەی شاری بەغدایە (لەم نیوە بەیتەی دوهەمدا « هیندو »ی کردووە بە « بەندەی زەنگی » بۆ پێ‌سەلماندنی زیادە ڕەوییەکەی کە ئەوەتە کۆیلەیەك بکا بە خەلیفەی بەغدا لە وڵاتی ڕۆمدا ») .

هەر لەم بەیتەدا ئیشارەتێکی ناسك بۆ ئەوەش کراوە کە سوڵتان مەحمودی سەبوکتەگینی غەزنەوی وەزیرێکی بووە پێشان کۆیلە بووە و ڕەشیش بووە ، کە ناوی (ئەیاز) بووە و لە فۆلکلۆری کوردیدا پێی‌ئەڵێن (هەیاسی خاس) و ، (مەحمود پاشا) بووە بە (سوڵتان مەحمود) و کۆیلە ڕەشە (هیندو)وەکەی بووە بە (ئەیاز)ی وەزیری و بەغداش لەژێر دەسەڵاتی سوڵتان مەحمود و ئەیازی وەزیریا بووە و ئەوان خەلیفەی ڕاستەقینە بوون .

(۳) توحفە : دیاریی نایاب و گرانبەها . مینا : شوشە . پیاڵەی شۆخی مینا :

له کۆهی (نەجد)ە ئێستاکە وەکیلی (قەیس)ی ماڵ وێران
منم (مەجنوون) و زنجیرم گرێی گێسوویی (لەیلا)یە (٤)

کولاهی فەخر و تەعظیمم گەیشتە چەرخی ئەطڵەس ڕەنگ
کە بیستم قەلبی میرانم لەسەر مەملوکی ئاغـایە (٥)

ئەبێ مەبەست لێی ئاوێنەکەی جەمشید بێ کە ئەڵێن دنیای تیا دیوە .

واتە : ئەو دیاریی و خەڵاتی ڕوتبەی (میری میران)ییەی لەلایەن ڕۆمەوە پێتدراوە ، لە دەستی کەسێکی وەك ڕۆژ ڕوناکی چون تۆدا وەك ئاوێنە جوانەکەی جەمشید وایە ، چۆن ئەو هەموو دنیای لەو ئاوێنەیەدا ئەدیی ، تۆیش هەموو شتێکت بەو ڕوتبەیە بۆ مەیسەر ئەبێ .

هەدییەی (عم) و (کم) و (گم) و (من) : هەدییە و . لە بۆ (عم) و (کم) و (گم) و (من) : لەبەر .

(٤) کۆه : کێو . نەجد : وڵاتی نەجد کە مەجنوونی لەیلا سەرگەردان بووبوو بە شاخەکانیا هەڵئەگەڕا . گێسوو : زوڵف .

ئێمە وامان بە بیردا دێ مەبەستی نالیی لە (کێوی نەجد) شاخەکانی دەور و پشـتـی سـولەیمانیی و ، لـە (وەکیلی قەیس) فەرمانـڕەوای ئەوڕۆژەی سولەیمانیی بێ و ، ئەو فەرمانڕەوایەش ناحەزی مەحموود پاشا بووبێ و کە هەواڵی نیازی هێرش هێنانی مەحموود پاشای بیستبێ شاری بەجێهێشتبێ و دابێتیە چیا . ئەگەر وابێ کە ئێمە بۆی چووین ئەوە مەعنای بەیتەکە وای لێدێتەوە : هەرچەند فەرمانڕەوای وەك قەیسی عامیری شێت و ماڵوێران شاری بەجێهێشتووە و داویەتە کێو ، کە ئەبوو بە حوکمی شێتیی لە شاردا ببەسترایەتەوە ، من بووم بە (مەجنوون) و گرێی زوڵفی (لەیلا)م لێ بووە بە زنجیر و پێیەوە بەسراومەتەوە ، بۆیە ناتوانم شار بەجێبێڵم و بێم بۆلات .

لەوانەیە نیـوەی دواییی بەیتەکە ئیشارەت بێ بە بەندبـوونی نالیی بە خۆشەویستیی یارەکەیەوە و بۆیە شاری پێ بەجێنەهێڵرابێ .

لە کۆهی نەجدە ئێستاکە : ئەمە تێکستی (کم) و (من)ە . (چر) و (چن) و (ك) و (عب) : بە کۆهی نەجـدە . (عم) و (گم) : بە کێوی نەجـد . ماڵ وێران (چر) و (عب) : ماڵ کاول .

(٥) کولاه : کڵاو . چەرخی ئەطڵەس ڕەنگ : ئاسمانی شین . مەملوك : بەندە . ئێمە وای بۆ ئەچین مەبەستی نالیی لـە (مەملوك) یەکێ لە کۆیلەمەنە

له دنیا جه‌ننه‌تی باقی ته‌لاری شاهییه ، ساقی !
(حه‌بیبه) طوڕڕه‌یی طه‌وقی ملی (شیرین) و (عه‌ذرا)یه (٦)

حوکمڕانه‌کانی به‌غدا بێ و ، مه‌عنای به‌یته‌که وابێ که‌وا که بیستم دڵی (میران) واته مه‌حمود پاشا به‌سه‌ر والیی مه‌مالیکیی به‌غدادا ئاغا و حوکمڕانه و والی وه‌ك مه‌ملوك و به‌نده‌ی وایه چیی لێ بوێ ده‌س به‌ڕۆیه‌وه نانێ ، له‌خۆشییانا سه‌ری گه‌وره‌یی و شانازیم گه‌یشته ئاسمانی شین .

ته‌ناسوبێکی ناسك له‌م به‌یته‌دا له‌نێوان (کولاه) و (سه‌ر)ی (له‌سه‌ر)دا هه‌یه هه‌رچه‌ند به‌مه‌عنای (سه‌ر)ی ئه‌ندامی له‌شیش نییه .

مه‌ملوکی : ئه‌مه تێکستی (عم) و (گم)ه و هه‌ر به‌م‌جۆره‌ش به‌یته‌که مه‌عنا ئه‌گه‌یێنێ . (چر) و (چن) و (ك) و (عب) و (من) : محلول ، مه‌حلولی (؟) .

(٦) باقی : نه‌بڕاوه و هه‌میشه‌یی . حه‌بیبه : یاره‌که‌ی نالی . شیرین : مه‌عشوقه‌ی فه‌رهاد و عاشیقه‌ی خوسره‌وی په‌روێز . عه‌ذرا : پاڵه‌وانی داستانی خۆشه‌ویستیی (وامیق) و (عه‌ذراء) .

لێره‌دا نالی لایه‌ك ئه‌کاته‌وه به‌لای خۆی و په‌یوه‌ندی خۆیا له‌گه‌ڵ بنه‌ماڵه‌ی بابان و ئه‌ڵێ : کاکه‌ی مه‌یگێڕ ! به‌هه‌شتی نه‌بڕاوه و هه‌میشه‌یی له‌م دنیایه‌دا بریتییه له ته‌لاری شاهانه . (حه‌بیبه)ی خۆشه‌ویستی منیش له هه‌موو نازداران جوانتر و خۆشه‌ویستتره ، ته‌نانه‌ت به‌نیسبه‌ت شیرینی فه‌رهاد و عه‌ذرای وامیقیشه‌وه وه‌ك لیره‌ی ملوانکه‌ی مل وایه و ئه‌وانه به حه‌بیبه‌ی لای منه‌وه ئه‌نوێنن .

دیاره نالی ئه‌وه‌شی مه‌به‌ست بووه که وشه‌ی (ساقی) به (ساقی)ی به‌مه‌عنا (لاقی)یش بخوێنرێته‌وه ، واته : لاقی (حه‌بیبه) مۆری ملوانکه‌ی ملی (شیرین) و (عه‌ذرا)یه ، واته (شیرین) و (عه‌ذراء) ، گه‌ردنیشیان ناگاته لاقی (حه‌بیبه) ، ئه‌وه‌نده ئه‌م له جیهانی جوانی و نازداریدا پایه به‌ڵنده .. دووریش نییه (ته‌لاری شاهی) ناوی کۆشکێکی (میرانی بابان) بووبێ .

شاهییه (چن) : شاهیده . شیرین و (چر) و (چن) : شیرین . دیاره ئه‌بێ به (ی)ی ئیضافه‌وه بێ .

دوور نییه وشه‌ی (شاهییه) به‌م‌جۆره بووبێ : (شاهیده و) . نوسخه‌که‌ی (چن)یش به‌شێکی ئه‌م بۆچوونه‌مان پڕئه‌کاته‌وه . ئه‌گه‌ر وابێ مه‌عنای نیوه به‌یته‌که وای لێ‌دێته‌وه : به‌هه‌شتی نه‌بڕاوه بریتییه له کۆشکی یار و له مه‌یگێڕ و مه‌ی و خواردنه‌وه .

نیشانەی فەخرە بۆ من گەر بە سەر بێم نەك بە پێ ، ئەمما
بە مەرگی تۆ قەسەم ، شاهم ! ، عوذر مەسموٞعە ، سەرمایە (۷)

بە حەققی تاری کاکۆڵی سەراپا لوٞلی ئەو شوٞخە
ئەگەرچی پەشمە ، ئەمما دڵ لە طورڕەی زوڵفی سەودایە (۸)

موحەققەق مەشرەبی « نالیٞ » لە شیعرا هەروەکو «خاکیٞ»
خەیاڵی « کوردی »یە ، بەیتی سەراپا زوڵفی دوٞ تایە (۹)

---

(۷) عوذر مەسموٞعە : واتە ئەو عوذر و بیانووەی ئەیهێنمەوە بوٞت بوٞئەوەی لێم ببوٞریٞ کەوا نەهاتم ، شایانی ئەوەیە گوێی لێ بگیرێ . سەرمایە : وەك ئەتوانرێ بە (سەرما) مەعنای لێ بدرێتەوە ، بوٞئەوەش ئەشێ بەمجوٞرە بخوێنرێتەوە : سەر (ما)یە ، واتە : سەرم نییە ، واتە : سەربەست نیم و دەسەڵاتم لە دەستی خوٞمدا نییە . ئەگەر وابێ پەیوەندی نەچوٞنەکەی نالیٞ بە ناکوٞکییە هەرگیز نەبڕاوەکەی نێوان (میرانی بابان) خوٞیانەوە ئەبێ .

(۸) تار : تاڵ . کاکوٞڵ : قژەسەر . پەشم : خەیاڵی خاو . خوریٞ و موٞ . سەودا : پەرێشان .

واتە : قەسەم بە تاڵی قژەسەری لەسەر تا خوار لوٞلی ئەو یارە نازدارە ، دڵم بەهوٞی زوڵفی لوٞلیەوە ئاڵوٞز و پەرێشانە ، هەرچەند ئەم دڵ پەرێشانییەم خەیاڵێکی پوٞچ و بێمایە و بەرهەمە ، یان هەرچەند ئەو زوڵفەش کەوا دڵ گیروٞدەی بووە ، هیچ نییە ، هەر خوریٞ و مووە !

(۹) موحەققەق : دیارە . بێگومان . مەشرەب : چەشن . ئارەزوٞ . ڕێباز .

واتە : بێگومان ڕێبازی شاعیرانەی نالیٞ ، بیرکردنەوەی (کوردی)یانەیە ، وەك چوٞن وڵات و (خاکی)شی هەر (کوردی)یە و کوردستانە .. شیعرەکانیشی کە تێکڕا وەك زوڵفی یار ئاڵوٞز و جوان و درێژن ، دوٞ سەرن و دوٞ مەعنا ئەبەخشن و بە دوٞ جوٞر لێك ئەدرێنەوە .

نالیٞ لەم بەیتەدا ئیشارەتێکیشی بوٞ ناوی (خاکیٞ) و (کوردیٞ) کرد . (مەشرەب)ی بەمەعنا (ئاو)یشی بەرابەر بە (خاك) دانا .. بەڵام بوٞ ؟ نازانین !

کوردییە (چر) و (عب) : کردیە . ئەمیش بوٞ (کوردییە) دەستئەدا .

تەنها (عم) و (گم) ، وشەی (نالیٞ) و (خاکی)یان خستووەتە ناو دوٞ کەوانەوە و (کوردی)یان خستووەتە پشت گوێ . نوسخەکانیتر هیچ ئیشارەتێکی لەم چەشنەیان تیا نییە .

— ٣١ —

ئەڵڵا .. ئەڵڵا .. کە چ عەقڵ و چ کەماڵێکی هەیە !
لەگەڵ ئەو عەقڵ و کەماڵە چ جەماڵێکی هەیە ! (١)

دڵڕفێنێکە لە بۆ مەدحی ، سەراپایی ئەوێ
واجبە مەدحی بکا هەرچی کە ماڵێکی هەیە (٢)

ئەهلی ئەم شارە هەمۆ نۆکەر و ئەتباعی ئەون
یۆسفی میصرە ، عەجەب جاه و جەلالێکی هەیە ! (٣)

گەر خەیاڵی دەهەنی بێنمە نێو ئەم غەزەلە ،
دێن دەڵێن ئەم غەزەلە وردە خەیاڵێکی هەیە ! (٤)

— ٣١ —

(١) ئەڵڵا .. ئەڵڵا : وشەی سەرسامییە ، وەك (ماشەڵڵا) و شتیوا . کەماڵ : وێڵ و فام . جەماڵ : جوانی . دیارە ئەگەر جوانی و تێگەیشتن پێکەوە لە ئافرەتێکدا کۆببنەوە ، ئەو ئافرەتە ئەبێ بە نمۆنە و لە هەمۆ لایەك پەنجەی بۆ ڕائەکێشن و باسی ئەکەن .

(٢) واتە : یار دڵڕفێنێکە بۆ تەعریف کردنی ، پێویست بە بەشداری کردنی هەموانە و کار بە یەك و دۆ مەیسەر نابێ . بۆیە پێویستە هەرکەس خاوەنی دەسمایەیەك بێ لە تەعریف کردنا ، لە تەعریف کردنیا بەشدار بێ و تەعریفی بکا .

دڵ ڕفێنێکە لە بۆ (« پەراوێزی » چر) : دڵڕەقێکە کە لە بۆ . ئەوێ (« پەراوێزی » چر) و (عم) و (گم) : قەدی ئەو .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی چوارەمە .

(٣) واتە : یارەکەم ئەوەندە جوان و بە شان و شکۆیە خەڵکی ئەم شارە هەمۆ شوێنی کەوتۆن و بوون بە خزمەتکاری .. یارەکەم یۆسفی میصری سەردەمی خۆیەتی ، ماشەڵڵا پایەیەکی چەند بەرزی هەیە !

ئەم (ت) : ئەو .

(٤) دەهەن : دەم .

واتە : ئەگەر بیر کردنەوە لە دەمی بۆنخۆشی یار بێنمە ناو ئەم غەزەلەوە ، ئەوانەی کە غەزەلەکە ئەخوێننەوە هەست بەو بۆنە خۆشە

خەطی سەبزی لە کەناری لەبی ، « نالی » ! هەروەك
« خضری زیندە » لەسەر چاهە ، زولالێکی هەیە (٥)

— ٣٢ —

عاشقی بێ دڵ دەناڵێ ، مەیلی گریانی هەیە
بێشکە هەورە تریشقە تاوی بارانی هەیە (١)

ئەکەن کە بنیادەم سەرخۆش ئەکا و ئەڵێن ئەم غەزەلە وردە سەرخۆشییەکی هەیە .

(٥) خەطی سەبز : گەنەمۆی سمێڵی تازە دەرهاتو . خضری زیندە : خدری زیندە کە ئەڵێن تا ڕۆژی قیامەت نامرێ چونکە ئاوی ژیانی خواردووەتەوە . چاهـ : چاڵ ، کانێئاو . زولال : سازگار .

واتە : نالیا ! سەوزەی گەنەمۆی سەر لێوی یار ، ئاوێکی سازگاری بە قەراخی لێوی یارەوە هەیە کە تەڕاییی ناودەمیەتی ، وەك چۆن خدری زیندەش بەسەر کانیی ئاوی ژیانەوەیە ئاوێکی سازگاری هەیە . دیارە نالی لەم شوبهاندنەدا ئەوەی ڕەچاو کردووە کە ناوی (خضر) مەعنای (سەوز) ئەگەیەنێ و گەنەمۆی سەر لێوی یاریشی بەسەوز داناوە و ئەوە ڕۆیەکی شوبهاندنەکەیە .

ئەم مەعنایەمان بەگوێرەی ئەوە لێدایەوە کە (چن) لە پەراوێزی ئەم بەیتەدا نوسیویە : « (نالی) منادی ، لا مضاف الیه » واتە : (نالی) بانگ لێکراوە ، دراوە پاڵ نییە ، واتە : ئەی نالی ! نەك : لێوی نالی . بەڵام ئەشکرێ ، وەك نالی خۆی هەمو جارێ وائەکا ، لە وشەی (نالی) هەم ناوی نالییش و هەم مەعنا لەفظییەکەیشیمان مەبەست بێ . (نال) بە قامیشی باریك و لاواز و ناو بۆش ئەڵێن . کەواتە ئەتوانین بڵێین واتە : لێوی وەك قامیش باریك و ناو بۆشی یار .. تاد .

خەطی سەبزی (کم) و (من) : خەطی سەوزی . (گم) : خەتی سەوزی ! خضری (من) : خدری . لەسەر چاهە (چن) و (ت) و (ك) : لەسەر چاهـ . (عم) و (عب) : لەسەری چاهە . زولالێکی (چر) و (ت) : زولالێکە . (چن) : زولالێك . بۆ (زولالێکی) و (زولالێکە)یش دەستئەدا .

لەنێوان (سەبز) و (کەنار) و ، (خضر) و (چاهـ)دا تەناسوب هەیە . هەروەها لەنێوان (سەبز) و (خضر)یشدا . لە (خضر) خۆیشیا لەطافەت هەیە چونکە نالی خۆیشی ناوی (خضر) بووە .

چاوی من دەم دەم دەڕێژێ ئاوی صاف و خوێنی گەش
دا بڵێن دەریای عومانە دوڕڕ و مەرجانی هەیە (٢)

پەرچەمی ڕۆ دادەپۆشێ ، پێچی زوڵفی پێچەیە
دا بە ڕۆژیش پێی بڵێن شەمعی شەبوستانی هەیە (٣)

– ٣٢ –

(١) نالی لەم بەیتەدا دڵداری شوبهاندووە بە بەهار و ، هاوار و ناڵەیی شوبهاندووە بە هەورە تریشقە و ، گریانی شوبهاندووە بە تاوە باران و ، ئەڵێ کە دڵدار دەستی کرد بە هاوار و ناڵە دیارە ئەبێ بیشگرێ ، چونکە هەورە تریشقە ئەبێ تاوە بارانێکی بەدوادا بێ .

لەنێوان (بێشکە) و (تریشقە)دا وشەئارایییەکی جوان هەیە .

تاوی (چن) و (کم) : تاوە . (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : تاو . بۆ(تاوە) و (تاوی)یش دەست ئەدا .

تەرتیبی بەیتەکانی ئەم پارچە شیعرەمان بەگوێرەی نوسخەکانی (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) ڕێکخستووە . جیاوازیی نوسخەکانی تریشمان ، بەش بەحاڵی هەر بەیتێك ، لەئاستی خۆیدا ڕوون کردووەتەوە .

(٢) دا : تا . دەریای عومان : دەریایەکە لە ڕۆژهەڵاتی نیمچە دوڕگەی عەرەب ، لە باشوری ڕۆژاوایەوە وڵاتی (عومان)یش هەیە کە پایتەختەکەی شاری (مەسقەط)ە .

لەم بەیتەشدا نالی چاوی خۆی داناوە بە دەریای عومان و ، فرمێسکی سپی و سوری داناوە بە دوڕڕ و مەرجان کە لە بنی دەریا دەرئەهێنرێن . ئەڵێ : چاوم بۆیە جاروبار فرمێسك و خوێن ئەڕێژێ ، تا بڵێن دەریای عومانە دوڕڕ و مەرجانی هەیە و فرمێسکەکانی دوڕڕ و مەرجانەکانینی .

لە هێنانی (دوڕڕ) و (مەرجان)دا بەدوای (ئاوی صاف) و (خوێنی گەش)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

نالی لە نیوەی یەکەمی ئەم بەیتەدا ئەوەشی مەبەست بووە بەم جۆرەش بخوێنرێتەوە :

چاوی من دەم ، دەم دەڕێژێ ئاوی صاف و خوێنی گەش

واتە : چاوم لەبارەی تەڕییەوە بووە بە دەم و ، دەمیشم ئاوی صاف و خوێنی گەش ئەڕێژێ .. تاد . ئەم ویستە کە نالی ویستوویەتی وردەکارییەکی ئێجگار ناسك و جوانە .

ئاسمانی حوسنی مەحبوبەم لە ئەبرۆ و زوڵف و ڕۆ

دوو هیلال و دوو شەو و دوو ماهی تابانی هەیە (٤)

(٣) پەرچەم : مووی ناوچاوان کە دێتەوە بەسەر ڕوودا . پێچ : لوول خواردن . پێچە : پەچە ، پارچەیەکی ڕەشی تەنکە ژنان جاران ئەیاندا بە ناوچاویاندا بۆئەوەی نامەحرەم نەیانبینێ ، ئیستاش هێشتا لە هەندێ شوێنا هەر باوە بەتایبەتی لەناو ژنانی بەساڵاچوودا . شەبوستان : حەرەم سەرای شاهان و تەختی نوستنیان کە تەنیا مۆمێکیان تیا دائەگیرساند ..

واتە : پەرچەمی یار ڕووی دائەپۆشێ و لوولیی زوڵفیشی وەك پێچە بەسەریا دێتەوە و ئەیکا بە تاریکستانی و شەبوستانی شاهانە و مۆمی ڕوویشی لەژێر پەرچەم و زوڵفەکەیەوە ئەگرێ . یار بۆیە وائەکا تا بڵێن دەم و چاوی حەرەمسەرای شاهانەیە دەستی کەسی ناگاتێ و ڕومەتی مۆمە دایگیرساندووە تیا .

پێچی زوڵفی پێچەیە : لەگەڵ هەندێ جیاوازیی شێوەی نوسینا ، بەهۆی شێوەی ڕێنوسی کۆنەوە ، ئەمە تێکستی (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (عب) و (خا)یە . (« پەراوێزی » چر) : چینی زوڵفی پێچەیە . (چن) : پێچی زوڵفی پێ چییە . (کم) و (من) : چینی زوڵفی پەچەیە . (خب) : پێچی زوڵفی پێچشی . دا (عم) و (کم) و (گم) : تا . نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (عم) و (گم)دا بەمجۆرەیە :

ڕومەتی خۆی دادەپۆشێ ئەو بە پێچی زوڵفەکەی

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی شەشەم و ، لە (کم) و (گم)دا بەیتی هەشتەمە .

(٤) نالی لەمبەیتەدا ڕووی جوانی یاری شوبهاندووە بە ئاسمان و ، برۆکانی کردووە بـە دوو مانگی یەکشـەوە و ، زوڵفە ڕەشەکانی بـە دوو شەوی تاریك و ، ڕومەتەکانی بە دوو مانگی تابان و ، ئەم هەموو شتە ناکۆکەی بەجارێ لە ڕوویدا کۆکردووەتەوە و لە ئاسمانی تێپەڕاندووە کە نە دوو ـ دووی تیا کۆئەبێتەوە و ، نە مانگی یەکشەوە و مانگی تابان بەجارێ و ، نە شەوی تاریك و مانگی تابان پێکەوە .

حوسنی (چن) و (اح) : ڕوویی . مەحبوبەم : تێکستی هەموو نوسخەکانی بەردەستمان (مەحبوبم) بوو . ئێمە هەم لەبەر مۆسیقای بەیتەکە و ، هەم لەبەر موناسەبەت لەگەڵ (ئەبرۆ) و (زوڵف) و (ڕوو) و ، هەم لەبەر هاوتاییی (حەبیبـە) و (مەحبوبە) کە لـە زۆر بەیتـی‌تری نالیدا دێـن ، وامان نوسییـەوە ، هەرچەند (مەحبـوب)یش لە ئەدەبدا جێـی (مەحبوبە)

هەر لەبت ، یا سینەشت هەردوۆ بەدەرخە ، دا بلێن :
لەعلی ڕوممانیی هەیە ، یا لەعل و ڕوممانی هەیە (٥)

وەحشییە لێمان لەبەر طەعنەی ڕەقیبی سەگ صیفەت
ڕاستە هەر ذیڕۆحێ ، بۆ وەسواسە ، شەیطانی هەیە (٦)

ئەگرێتەوە .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی پێنجەمە .

(٥) ڕوممانێ : وەك هەنار . ڕوممان : هەنار .

واتە : یا هەر لێوی سوۆرت ، یا لێو و سینەت پێکەوە دەرخە بۆ خەڵك تەماشایان بکەن ، بۆئەوەی بڵێن هەر لەعلی سوۆری ڕەنگ وەك هەنارت هەیە کە لێوتە ، یا بڵێن لەعلیش و هەناریشت هەیە کە لێوی سوۆر و مەمکی خڕتن .

هەر لەبت یا سینەشت هەردوۆ بەدەرخە : ئەمە تێکستی (چر) و (عم)ە . (« پەراوێزی » چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : هەر لەبی یا سینەشی هەردوۆ بەدەرخا . (چن) : دوۆ لەبی یا سینەشی هەردوۆ بەدەرخا . (عب) : هەر لەبت یا سینەشت هەردوۆ بەدەرخە . (خب) : گەر لەبی یا سینەشی هەریەك بەدەرخا . بڵێن (عم) و (کم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) : بڵێم . لەعــلی (چر) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : لەعــل . ئێمە بە (لەعلی)مان خوێندەوە . (چن) : لەعلە . (کم) و (عب) و (من) : لەعل و . (خا) : لەعــل . لەعل و (عب) و (خب) : لەعل . ئێمە بــە (لەعل و)مان خوێندەوە . (کم) و (من) : لەعلی .

ئەم بەیتە لە (گم)دا نییە و ، لە (عب) و (من)یشدا بەیتی حەوتەمە .

(٦) وەحشێ : دوۆرەپەرێز و کەنارەگیر . طەعنە : تانە و لۆمە . ذیڕۆح : گیانلەبەر . وەسواسە : وەسوەسە . خوتوۆرەی دڵ .

واتە : یار لە ترسی لۆمە و سەرزەنشتی بەدکار لێمان تەرایە و خۆی نادات قەرەمان و ناکەوێتە ڕەت . بەڵێ دیارە هەر مرۆیەك ئەهریمەنێکی هەیە دوۆدڵێ و دڵەخورپە ئەخاتە دڵیەوە و ئەیترسێنێ و بەدکاریش بەشبەحاڵی یار ئەو ئەهریمەنەیە .

ڕاستە (عم) : ڕاسە . ذیڕۆحێ (چر) و (عب) و (من) : ئینسانە . (خب) : ذیڕۆح . وەسواسە (ت) و (ك) و (اح) : وەسواسی . (تو) : وەسواس .

ئەم بەیتە لە (چن)دا نییە و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی نۆهەمە .

دڵ موشەببەك بۆ لەبەر ئێشانی نێشانی موژەت
حەیفە قوربان ! ئاخر ئەم نێشانەیی شانی هەیە (٧)

لەحظەیێك و لەمحەیێك چاوم بە چاوی ناکەوێ
کێ دەڵێ وەحشیِ غەزالە مەیلی ئینسانی هەیە ! (٨)

---

(٧) موشەببەك : کون کون وەك پەنجەرە . ئێشان : ئێش‌کردن و ئازار چەشتن . نیشان : بە نیشانە نانەوە . نێشانە : نیشانە . شان : سەرشان .

واتە : ئازیزەکەم ! دڵم بەهۆی ئازاری بە نیشانە نانەوەیەوە بۆ برژانگەکانت بۆ بە پەنجەرە ئەوەندەی کون تێ‌بۆ . . حەیفە وای لێ‌ئەکەی . . دڵی من شتێکی بێ‌بایەخ نییە ، نیشانەی شان و شکۆ بەسەرشانیەوەیە کە ئەوەتە تۆی تیا دانیشتوی . . ئەوەندەی ئازار مەدە . .

ئێشانی نیشانی (چر) و (ك) و (اح) : بە بێ (ی)کانی ئیضافە . بەڵام ڕێنوسی کۆن ڕێ ئەدا بە (ی)وە بخوێنرێتەوە . (چن) و (ت) و (عب) : ئێشان و نیشان . دیارە (نیشانی)یە . (عم) و (کم) و (گم) : ئێشان و نێشانی . نیشانەیی شانی : هیچ‌کام لە نوسخەکان ڕاستەکەیان نەزانیوە . نوسخەکان هەمۆ ، بێجگە لە (کم) و (خا) و بە (« پەراوێزی » خا)یشەوە : نێشانە ئێشانی . (خا) : نیشانە ئێشانی . ئەگونجێ تێکستی ئەم نوسخانەش بەمجۆرە بخوێنینەوە (نیشانە ئیی شانی = نیشانە ئیشانی) . واتە : نیشانەی هەیە ، هیی سەرشان ، کە لەگەڵ مەعنای پێشودا ئەبێتەوە بەیەك . (کم) : ئێشانە نیشانی .

ئەم بەیتە لە (چر)دا بەیتی نۆهەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی چوارەمە .

(٨) لەحظە : ماوەی چاوکردنەوەیەك . لەمحە . ماوەی تێپەڕینی برۆسکەیەك . وەحشیِ غەزال : ئاسکی کێوی .

واتە : هەرچی ئەکەم و ئەکۆشم تەنانەت بۆ ماوەی چاو ترۆکاندنێك و تێپەڕبونی برۆسکەیەکیش چاوم بە چاوی ناکەوێ . مەبەستی لەوەیە ئەوەندەش چاو ناکاتەوە و ترۆسکایی چاوی بۆ ئەو ماوە کەمەش بە پێش چاویا نارۆا . . وا دیارە ئەم ئاسکە کێوییە چاو جوانە ئارەزوی دیتنی ئادەمیزاد یان دیتنی بیبیلەی چاوی ئادەمیزادی نەبێ ، بۆیە وا تاوێکی کەمیش چاوی ناکاتەوە . ڕوی شوبهاندنی یار بە ئاسکی کێوی ئەوەتە ئەم جۆرە ئاسکە هەمیشە سڵ ئەکاتەوە لە خەڵك و خۆی ناخاتە بەرچاو .

نالی لەمبەیتەدا بەشێوەیەکی ئێجگار ناسك و هونەرمەندانە باسی

تۆ ئەگەر هەستی ، لە جێ ڕاوەستی ، دێو و کافریش
دێن دەڵێن : بەخودا قیامەت ڕاستە هەستانی هەیە (٩)

فارس و کورد و عەرەب هەر سێم بە دەفتەر گرتووە
« نالی » ئەمڕۆ حاکمی سێ موڵکە ، دیوانی هەیە ! (١٠)

خەواڵوویی چاوی یار ئەکا ..

ئەشگونجێ وشەی (کێ دەڵێ) کە بە شێوەی ڕێنوسی کۆن بەمجۆرە نوسراوە (کی دلی) ، بە (کەی دڵی)یش بخوێنرێتەوە .

وەحشی (چر) : وەحش . ئەمیش هەر (وەحشی)یە . غەزالە (کم) : غەزالان .

ئەم بەیتە لە (چر)دا بەیتی حەوتەم و ، لە (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا بەیتی سێهەمە .

(٩) واتە : ئازیـزەکەم ! ئەگەر تۆ تاوێك لەجێی خـۆت بجوڵێیت و خۆت دەرخەیت ، دێو و کافریش کە باوەڕیان بە ڕۆژی قیامەت نییە ، دێن سوێند ئەخۆن کەوا قیامەت ڕاستە و سەرەنجام هەر بەرپا ئەبێ. مەبەستی لەوەیە بڵێ بە دەرکەوتنی تۆ شۆر و فوغانێك پەیدا ئەبێ ، هەرگیز ڕۆی نەدابێ و عالـەم هەمو لێت خڕ ئەبنـەوە وەك بڵێی ڕۆژی قـیامەت داهاتووە !

دێو و (خا) : دێوی . دەڵێن بەخودا (« پەراوێزی » چر) و (گم) : ئەڵێن بێ‌شك . هەستانی (عب) : هەڵسانی .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (« پەراوێزی) چر »دا بە جۆرێکی‌کەش نوسراوەتـەوە کە ئەگەر بیهێنینە سـەر ڕێنوسی نوێ و هەڵـەکانی ڕاست‌کەینەوە وای لێ‌دەرئەچێ :

تۆ کە هەستی ، شۆر و شینێکە کە دەهرێ و کافریش

ئەم بەیتە لە (چر) و (عب) و (من)دا بەیتی هەشتەمە .

(١٠) دیوان : بارەگای حوکمڕانێ . دیوانی شیعر .

واتە : دەرامەتی وڵاتی فارس و کورد و عەرەبم هەمو خستووەتە ناو دەفتەری خـۆم .. من ئەمـڕۆ فەرمانـڕەوای ئەم سێ وڵاتـەم بۆیە دەرامەتیان لە دەستی مندایە و لیستەی دێتە دەفتەری منەوە .. من ئەمڕۆ دیوانی حوکمڕانیم هەیە حوکمی ئەم سێ وڵاتەی لێوە ئەکەم .. ئەمە مەعنا بەدیمەنەکەی بەیتەکە . مەبەستی ڕاستەقینەش لە دەرامەت

— ٣٣ —

بەرگی دنیا هێندە کورت و کۆنەوو بازاڕییە
چونکە ناگاتە گونی دێوانەکەی ، لێی عاریە (١)

زمانی ئەدەب و ، لە موڵك توانای شیعر وتن و ، لە دیوان دیوانی شیعرە .
واتە : من ئەمڕۆ دەسەڵاتم بەسەر ئەم سێ زمانەدا ئەشکێ و ، شیعرم بە هەر سێ زمانەکە خستووەتە دەفتەری خۆمەوە و ، دیوانی شیعرم بەم سێ زمانە هەیە .

ئەم بەیتە کە باسی زمانی تورکیی تیا نییە ، نیشانەی ئەوەیە نالی بەر لە بەجێهێشتنی کوردستان وتویەتی . هەروەها بەڵگەی ئەوەشە کە نالی شیعرێکی زۆری بەم سێ زمانە وتووە ، کە بەداخەوە ئیستا هەر ئەم چەند پارچە کوردیێ و دوو سێ پارچە فارسییەیمان لە بەردەستدایە .. بەڵکو لە دوازرۆژا لە (سنە) و (شام) و (ئەستەمۆڵ) و (مەککە) و (مەدینە)ش شیعریتری سەر هەڵبدا .

موڵکە (خب) : شەهرە .

— ٣٢ —

(١) عاریە : عەیب و شوورەییی لێ دێ .

واتە : ئەو جل و بەرگەی کە بریتییە لە سەروەت و سامانی دنیا ، هەرچەند بەدیمەن جوان و ڕازاوە بێ ، لەڕاستیدا ئەوەندە بێدەوام و تەمەن کورت و دەسەودەس پێکراو و ئایەخە ، هەرگیز ناتوانێ مرازی بنیادەم جێبەجێ بکا ، لەبەرئەوە وەك بەرگێکی کورت وایە گونی دانەپۆشێ . بۆیە تەنانەت ئەوکەسەش کە شوێنی دنیا کەوتووە و بۆی شێت بووە ، شەرمی لێدێ لەبەری بکا . لێرەدا نالی بۆ تەواوکردنی قسەکەی و ئیسپاتکردنی بێبایەخیی دنیا ، هاتووە شێتی کردووە بە بەڵگە کە خۆی دائەماڵێ و بە ڕۆت و قوتی ئەگەڕێ و ، ماڵی دنیای شوبهاندووە بە بەرگی شێت و ، دنیا پەرست بە شێت خۆی و ، بەرگ لەخۆداماڵینی شێتی بە دەربڕینی دەنگی نارەزاییی ئادەمیزاد داناوە لە دنیا .. واتە شێت لە شێتیی نییە جلەکانی لەبەری دائەکەنێ ، لە ژیرییەتی و دنیای بەلاوە هیچ و پوچە ، بۆیە خۆی لێ ڕۆت ئەکاتەوە .

بەڕای ئێمە ئەبێ وشەی (عاریە) هەر بەمجۆرە لێك بدرێتەوە کە ئێمە لێکمانداوەتەوە ، نەك بە (عاریێ)ی بەمەعنا (ڕۆت) و ضەمیری (ە) ، چونکە ئەگەر وابوایە پێویست بەو پرسیار و وەڵامە نەئەما کە لە بەیتی دوهەمدا هەیە .

من لە بێبەرگیی (مەخە)م پرسی ، کە بۆچ ڕۆتی ؟ وتی :
« ڕەببی من شێت بم ، ئەگەر شاد بم بە بەرگی عاریە ! » (٢)

خەلعەتی تەشریفی هەرکەس بێ چییە ، غەیری کەفەن !
هەر ئەوە هەم فاخیرە و بۆ ئاخیرە و یەکجارییە (٣)

کۆنەوو (چر) و (عب) و (من) و (خب) : کوتە و = کۆتەھ و . بەڵام ئاشکرایە هەڵەیە چونکە (کۆتەھ)یش هەر (کورت)ەکەیە . گونی (عم) : کنی . خۆیشی بە (نزدش) واتە (لای) مەعنای لێداوەتەوە ، بەڵام ئاشکرایە بەهەڵەدا چووە . دیوانەکەی (چر) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) : دێوانەکە . لێی : ئەمە تێکستی (چر) و (عب) و (من)ە . نوسخەکانی‌تر ، (ت) نەبێ ، : لێ . (ت) : پێ .

(٢) مەخە : لەوانەیە کورتکراوەی (مەخۆل) بێ کە ئەویش کورتکراوەی (محمود)ە . دیارە ناوی شێتێکی دیاری بووە لە سولەیمانیی سەردەمی نالیدا ، زۆرجار بە ڕۆت و قوتی گەڕاوە . عاریە : خواستەمەنی .

واتە : لە (مەخە)م پرسی : بۆچ وا ڕۆتی ؟ لە وەڵاما وتی : «خوا شێتم کا ئەگەر بە بەرگی خواستەمەنی شاد بم » . مەبەستی ئەوە بووە بڵێ : دنیا شتێ نییە بنیادەم پشتی پێ ببەستێ و ماڵی دنیا وەك ماڵی خواستەمەنی وایە ، بۆیە منیش لەبەری‌ناکەم و بە ڕۆتی ئەسوڕێمەوە .

ئەمەی نالی بە دەمی (مەخە)وە ئەیگێڕێتەوە پەنجەی تاوانبار کردنی تێکڕای کۆمەڵە و وائەگەیەنێ ئەم کۆمەڵە هەمووی شێتە ئەوانەی نەبێ داب و نەریتی کۆمەڵایەتییان پشت گوێ خستووە ..

لەنێوان (بێبەرگی) و (بەبەرگی)دا طیباقو ، لەنێوان (ڕۆتی) و (وتی)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (شێت) و (شاد)یشدا ــ بەوپێیە کە (د) وەك (ت) ئەخوێنرێتەوە ــ وشەئاراییەکی جوان هەیە .

مەخەم (عم) : مەحەم . (عم) لەسەریشی نوسیوە : « بفتح میم ، محمد نامی بودە » واتە میمەکەی سەری هەبێ ، موحەممەد ناوێك بووە . (کم) : محەم . لە نوسخەکانی (ت) و (« پەراوێزی » عب و من) و (اح) و (من و (خا)دا بە هەڵە نوسراوە . گوتی (عم) : وتی . ڕەببی من : ئەمە تێکستی (چن)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : (یا رب) و (یا ربی) ..

(٣) خەلعەت : خەڵات . تەشریف : قەدر زانین و گەورە کردن . کەفەن : کفن . فاخیر : نایاب و گرانبەها . ئاخیرە : ڕۆژی قیامەت .

واتە : خەڵاتی قەدر زانین کە بە بنیادەم بدرێ ، لە هەرکەسەوە بێ ،

کونجی ڕاحەت ، تاجی عیززەت خاریجی مەعمۆرەیە
کوندەبۆ هەر بانگە بانگ و ، هودهودیش هاواریە (٤)

پۆست بە کۆڵی (عامیرێ) فەرمۆی کەوا بۆ پوختە بۆن
جەوتی سەرکێوان گەلێ چاتر لە (تاڵێ شاری)یە (٥)

هیچبایەخی نییە . تاقە خەڵاتێ کە بایەخی ببێ کفنە ، چونکە شتی بایەخدار ئەوەیە بەردەوام بێ ، لە ماڵی دنیایشدا هیچ شتێ لە کفن بایەخدارتر نییە ، چونکە هەر ئەوە لە یەككاتدا پاك و خاوێن و جوانیشە و سەراپای لەش دائەپۆشێ و دوا بەرگیشە تا ڕۆژی قیامەت و لەوپەڕی پێویستییشایە بۆ ئادەمیزاد .

لەنێوان (فاخیرە) و (ئاخیرە)دا جیناسی لاحیق هەیە .

خەلعەتی (چر) و (چن) و (عب) و (اح) و (من) و (خب) : بە بێ (ی)ی ئیضافە . ئەمیش هەر (خەلعەتی)یە . فاخیرە و بۆ ئاخیرە و : ئەمە تێکستی تەنها (عب)ە . نوسخەکانیتر ، (عم) نەبێ کە هەڵەیە ، فاخیرە بۆ ئاخیرەت .

(٤) مەعمۆرە : ئاوەدانێ . هودهود : پەپوە سلێمانە .

واتە : گۆشەیەك کە بنیادەم تیا بحەسێتەوە و ، تاجێکی سەربەرزێ کە بنیادەم بینێتە سەری ، لەناو خەڵك و ئاوەدانیدا دەسگیری نابێ . ئەبێ بۆی دوورکەوێتەوە لە خەڵك و کونجی دوورەپەرێزێ بگرێ و لە درۆزنێ و ماستاو کردن و فێڵ و تەڵەکەی کۆمەڵ تەرا بێ .. هەر بۆیەشە وا کوندەبەبۆ و پەپوە سلێمانە بانگە بانگ و هاوار هاواریانە و ئەم ڕاستییە لە خەڵك ئەگەیەنن و خۆشیان لە ئاوەدانێ دوور کەوتۆنەتەوە و ئەوەتە یەکەمیان کونجی چۆڵی وێرانە و دۆهەمیان تاجی سەربەرزیی دەسگیر بووە کە پۆپنەکەی سەریەتی !

لە هێنانی (کوندەبەبۆ) و (هودهود)دا بەدوای (کونج) و (تاج)دا لەف و نەشری مورەتتەب هەیە .

کونجی (عم) و (کم) و (گم) و (من) : گەنجی . مەعمۆرەیە : نوسخەکانی بەردەستمان ، (خا) نەبێ ، هەمۆ بەمجۆرەیان نوسیوە : (معموریە) کە بۆ (مەعمۆرەیە) و (مەعمۆرییە)ش دەستئەدا . ئێمە (مەعمۆرەیە)مان هەڵبژارد . (خا) : مەعمۆرییە . بانگە بانگ و هودهودیش («پەراوێزی» چر) و (عب) : بانگە بانگە هودهود هەر . (کم) و (گم) : بانگە بانگە ، هودهودیش .

قوش قوشی ڕاویَ نەبیَ ، مورغی کولانە و ئاخوڕە
سەگ سەگی تازیَ نەبیَ ، کادینییو ئەنبارییە (٦)

فەرقی کۆساران لە پاساران دەفەرموێ وەك چییە ؟
وەك عەزیزیی باز و وەك بێحورمەتیی پاسارییە (٧)

(٥) پۆستبەکۆڵ : ئەوەی پێستی حەیوان لەبەرئەکا . مەبەست لە (مەجنوونی لەیلا)یە . عامیریَ : ئەوەی لە هۆزی (بنی عامر) بوَ . جەوت : کڵاوی بەرزوی بەری دار بەرزوَ کە ئەیکوتن و پێستەی پیَ خۆشئەکەن و ئەیکەن بە کوندە و مەشکە . تاڵی شاریَ : دەرمانێکە بـۆ خـۆشکردنی پێستە بەکاریدێنن .

لەم بەیتەشدا نالیَ بەڵگە بۆئەوە دێنێتەوە کـەوا دوورە پەرێزیَ و لە ئاوەدانیَ دوورکەوتنەوە چاکترە بۆ بەختەوەریی مرۆڤ لەوەی لەناوخەڵکا بیَ . ئەڵیَ : مەجنوونی کەوڵ بەکۆڵ کە خۆی یەکیَ بوَ لەوانەی ئاوەدانییان بەجیَهێشتبوَ و کەوتبوونە چۆڵەوانیَ و تـاقیَ کردنەوەی تایبـەتیی لەم مەیدانەدا هەبوَ ، وتویە بۆ پوختە بوونی پێستەی حەیوان جەوتی سەرکێوان کە بەرهەمی شاخ و کێو و چۆڵییە لە تاڵی شاریَ باشترە کە دەرمانێکە لە بازاڕی شارەکاندا ئەفرۆشریَ . کەواتە بـۆ پوختەبوونی ئادەمیزادیش ژیانی شاخ و کێو چاترە تا ژیانی ناو شار و ئاوەدانیَ .

فەرموێ کەوا بۆ پوختەبوون (عم) : وابوَ بە کێویَ پوختە بوَ . جەوتی (عب) : جوت . ئەمیش هەر (جەوتی)یە . چاتر (عب) : خۆشتر .

(٦) قوش : پەلەوەرێکە وەك باز ڕاوی پیَئەکەن . مورغ : مریشك . تازیَ : تانجیَ . کادینیَ : نیشتەجێی کادان . ئەنباریَ : نیشتەجێی عەمار .

واتە : بنیادەم بیَ یا هەرچیَ ، ئەبیَ کار لیَهـاتوَ بیَ و بـۆ ئـەو کارە دەسبدا کە بۆی دانراوە . بۆیە ، ئەگەر قوش قوشیَ نەبیَ ڕاو بکا ، فەرقی لەگەڵ مریشك چییە ؟ سەگ ئەگەر سەگی ڕاو نەبوَ ، مەگەر هەر لە کادانا لێیبکەویَ و پاسی عەمار بکا .

کادینییو (خب) : کادینەوو . (عم) و (گم) : گاوی بنەی .

(٧) کۆسار : کوێستان . پاساران : پەنـا گوێسەوانە . عەزیزیَ : خاوەن عیززەتیَ . پاساریَ : چۆلەکە پاساریَ .

ئەم بەیتەش هەر بەڵگەیەکیترە نالیَ ئەیهێنێتەوە بۆ ئیسـپات کردنی باشیی چۆڵەوانیَ و دوورەپەرێزیَ .

واتە: ئەگەر ئەپرسیَ فەرقی کۆسار و بنپاسار چییە کە هەردوکیشیان

سەهم هەتا جوعبە نشین بێ ، گۆنە زەردی خەڵوەتە
قەوس هەتا چللە گوزین بێ ، هەر ئەسیری خوارییە (٨)

نوصحی «نالیێ» ڕەنگە هەرکەس بیبیێ ، بیکاتە گویێ
چونکە نەظمی صاف و وردە ، هەروەکو مرواریيە (٩)

هەر فێنکی ئەبەخشن و ئەویان خۆری تیا بێتینە و ئەمیان خۆر نایگرێتەوە ئەڵێم فەرقیان وەك فەرقی خاوەن شان و شکۆییی باز و بێحورمەتیی چۆلەکەپاساریێ وایە . باز چونکە بەدەرەوەیە ، ئەوەندە دەرۆن بەرزە خۆی لە قەرەی هیچ شتێکی پیس و ناشـیرین نادا و هەر گۆشتی پەلەوەری خۆ ڕاو کردوێ ئەخوا ، بەڵام چۆلەکە پاساریێ چونکە لە ئاوەدانیێ و لە بنپاسارا ئەژیێ ، حەیا و حورمەتی نییە و هەر تاویێ نە تاویێ نێر و مێیان لەناو خۆیاندا لە یەك ئەپەڕن !

لەنێوان (کۆساران) و (پاساران)دا وشە ئارایێ و ، لەنێوان (پاساران) و (پاساریێ)دا تەناسوب هەیە .

کۆســاران (چــر) و (چــن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خــب) : کۆهساران .

(٨) سەهم : تیر . جوعبە : تیردان . گۆنە : گۆنا . قەوس : کەوان . چللە : ئەو ژێیەی کەوانەکـە ئەچەمێنێتەوە . گوزین : هەڵاوێردوێ و پەسەند کردوێ .

واتە : تیر ، تا شـاڕاوەی نـاو تـیردان بێ ، ڕۆی زەردە ، چونکە خەڵوەت نشینیی کـردووە بە پیشەی خۆی . کەوانیش تـا هاوڕێیی ژێکەی بێ و ئەو هەڵاوێریێ و لێی جیا نەبێتەوە ، ئەبێ ملکەچ و پشت کۆماوە و دیلی پەستیێ بێ .

لە یەکخستنی (سـەهم) و (قەوس) و ، لەنێوان (گـۆنە زەرد) و (خەڵوەت)دا تەناسوب هەیە . نالیێ بەتایبەتیێ وشەی (خەڵوەت) و (چللە)شی خستووەتە پاڵ یەك ، چونکە (چلە)ی صۆفییانیش چل ڕۆژە لە خەڵوەتخانەدا بەسەری ئەبەن .

سەهم هەتا (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : سەهم تا . قەوس هەتا (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خب) : قەوس تا . ئەمیش هەر (قەوس هەتا)یە . گۆنە زدردی (چر) و (چن) و (کم) و (ك) و (عب) و (خـا) : کۆن و زەردی . (مـن) : کۆن و زەرد و . گوزین بێ (ت) : گوزین . ئەبێ (گوزینە) بێ .

با ڕەفیقانم بکەن شینم کە وەقتی زارییە
قەط مەکەن تەقصیر لە گریان ، شیوەنم یەگجارییە (١)

تیرەکەی ئەوڕۆژە مەحبۆبەم کە لوطفی کرد بە من
گەر نەبەخشێ مەرهەمی وەصڵی ، برینم کارییە (٢)

---

(٩) نوصح : ئامۆژگاریێ . ببیێ : ببیسێ . نەظم : هۆنینەوە . شیعر .
واتە : ئامـۆژگارییەکانی نالێ ئەوەندە بەجێ و دڵگـیرن ، لەوانەیە هەرکەس بییانبیسێ ، وەك گوارە بکاتــە گوێی ، لــە گوێیــان بگرێ و بییانگرێتە دڵ و لە بیری نەچنەوە ، چونکە لە گوارەیەکی مرواریێ ئەچن دەنکەکانی ساف و ورد بن و جوان هۆنرابێتەوە ، کە دەستی هەر کچێ بکەوێ هەرگیز دایناکەنێ لە گوێی .

نوصحی (عم) و (کم) و (گم) : نەظمی . ببیسێ (کم) : بێ کە ئەو . بیکاتە (چر) : بیگرێتە . وردە (کم) : دوڕڕە .

— ٣٤ —

ئەم پارچە شیعرە لەبەر سادەییە لەڕادەبەدەرەکەی ، زەحمەتە هیی نالێ بێ و تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)یشدا هەیە . ئەگەر هیی نالێ بێ دیارە لە سەرەتای شیعر وتنیدا وتویەتی . د. مارف خەزنەداریش بە هیی نالیی نازانێ . ئەڵێ : « هێشتا بۆم ساغ نەبوەتەوە هیی کێیە . بۆ (هیی) تاهیر بەگ دەشێ » . (بڕوانەرە : د. مارف خەزنەدار ، چەند پەراوێزێکی دیوانی نالێ ، گۆڤـاری ڕۆژی کوردســتان ، ژمارە ٣٤ی کانۆنی یەکەمی ١٩٧٥و کـانۆنی دۆهەمی ١٩٧٦ ، لاپـەڕە ٤٢) . کاکە حەمەی نارییش پارچە شیعرێکی هەیە زۆر لەمە ئەچێ .

(١) تەقصیر : درێغێ . شیوەنم یەگجارییە : شیوەنی مەرگمە .

(٢) مەرهەم : مەڵهەم .

واتە : یار لوتفی لەگەڵ کردم ، سەیرێکی کردم ، بەو سەیرکردنەی تیرێکی پێوەنـام . ئەگـەر مەڵهـەمی بەیەکگەیشتنیشم پێ نەبەخشێ برینەکەمی پێ چاك بکەمەوە ، دەردم کارییە و ڕاست نابمەوە .

ئەوڕۆژە (عم) : ئەم ڕۆژە .

حەپسی چاهی میحنەتم ، کافر بە حاڵی من نەبێ !
کار و پیشەم دائیمەن گریان و شین و زارییە (٣)

هەر بە ئومێدی عەیادەت بەڵکە جارێ بێتە لام
من ، ئەگەرچی بیشمرم ، پێمخۆشە ئەم بیمارییە (٤)

کەس نەکا مەنعی گوڵم ، گەرچی دڵی کردوومە خوێن
چونکە مەعلوومە کە ئیشی خونچە هەر خوێنخوارییە (٥)

کۆچە کۆچە خوون چەکەی پەیکانی موژگانی گوڵم ،
بۆ شەهیدی شاهیدە دائیم کە خوێنم جارییە (٦)

---

(٣) چاهـ : چاڵ . میحنەت : مەینەت .
پیشەم (عم) : ئیشم .

(٤) عەیادەت : سەرلێدانی نەخۆش .
واتە : پێمخۆشە نەخۆش بم ، با بیشمرم ، بەمەرجێ یار لەکاتی نەخۆشییەکەمدا تاقە جارێك بێ سەرم لێبدا .

(٥) مەبەستی ئەوەیە بلێ یار خونچەی نەپشکوتووە و ، خونچەش کە ئەپشکوێ و ئەبێ بە گوڵ و گەڵاکانی سوور ئەکەنەوە ، ئەو سوورییەی سوورییی خوێنی دڵی دڵدارانە .
خونچە (عم) : غونچە .

(٦) کۆچە : کۆڵان . خوونچەکە : ڕەوانبوونی خوێن . پەیکان : تیر .
موژگان : برژانگ .
واتە : ڕژانی خوێنی دڵم ، دڵۆپ دڵۆپ ، بەکۆڵانانا ، بەهۆی تیری برژانگی یاری ڕۆ وەك گوڵمەوە ، نیشانەی ئەوەیە خوێنم هەمیشە ئەڕوا و شەهیدی دڵداریم . لەم بەیتەدا ئیشارەت بەو ئەفسانەیە کراوە کە ئەڵێ (شەهیدی غەزا) تا ڕۆژی قیامەت هەر خوێنی لێ ئەڕوا !
خوونچەکەی (عم) : غونچەکەی . (عم) و ئامادەکەری ئەو دەستنووسەی ئەم لەبەری نووسیوەتەوە لەو فەرقە گرنگە نەگەیشتوون کە تیپی (خ) لەم شوێنەدا هەیەتی لە (غ) لە (خونچە) و (غونچە)دا و نەیانزانیوە مەسەلە لە (غونچە) و (خونچە)دا نییە .. وابزانین (گم)یش لەبەر هەست کردن بەم جیاوازییە و لە تێگەیشتنی داوی بەیتەکەوە نییە (غونچە)ی بە (خونچە)

هەرچی مەحبوبان دەکەن خۆشە ، بەڵام داخی ڕەقیب
دەمکوژێ ، طەرحی مرێ ، هەر وەك کەری بێگارییە ! (٧)

ناڵە ناڵی «ناڵی»یە وا خەڵقی خستە زەلزەلە ،
یا نە خۆ حەشرە ، گونەهکارە وەها هاوارییە ؟! (٨)

— ٣٥ —

بیدی مەجنونە وجودم لە هەمو بەر بەرییە
نە کەسێ مونتەفیعی یەك بەری یا سێبەرییە (١)

چیت لە کاکۆڵی سەر و مویی میانی داوە ؟
هەمو هەر هەمم و پەرێشانی‌یو دەردی سەرییە (٢)

نوسیوە ، بەڵکو ویستویەتی بە عادەتەکەی خۆی (ناڵێ بکا بەکوردێ) !

(٧) طەرح : شێوە .

واتە : ئازیزان هەرچێ ئەکەن خۆشە و پێویستە بنیادەم باریان لە ئەستۆ بگرێ . بەڵام داخی بەدکار مـن ئەکوژێ ، کە وەك کەری بێگار هەمیشە خەریکە و خۆی ماندو ئەکا و هیچیشی بۆ خۆی نییە .

(٨) واتە : ناڵە ناڵی دەرونی زەبونی ناڵییـە خەڵکی بێزار کردووە و دنیای ئاڵۆزاندووە ، یا نە خۆ ڕۆژی حەشرە ، هەر گوناهبارە و لەئاستی خۆیدا کەوتووەتە هاوار و پاڕانەوە و ، دەنگە دەنگیان گوێی عالەم کەڕ ئەکا .

— ٣٥ —

(١) بیدی مەجنون : شۆڕەبێ . مونتەفیع : کەڵك وەرگر .

واتە : بونی من وەك شۆڕەبێ وایە ، هیچ جۆرە بەرێکی نییە ، کەس قازانجی لە بەری یا لە سـێبەری دەس‌ناکەوێ . (ناڵێ) بۆیە سێبەری شۆڕەبیی بە بێ‌سود داناوە ، چونکە هەمیشـە با لقەکانی بەم‌لاوبەولادا ئەبا و هەرکەس لە سایەیا دانیشێ هەر تاوەنەتاوێ سێبەرەکەی ئەبێ بە خۆر .

لە کۆکردنەوەی (بەر) و هەردو (بەری) و (سێبەری)دا وشەئارایییەکی جوان هەیە . لە کۆکردنەوەی (یەك بەر) و (سێبەر)یشدا ، هەرچەند دووەمیش یەك وشەیە و (سێ) و (بەر) نییە ، طیباقێکی ناسك هەیە .

(٢) میان : ناوقەد . هەمم : هَمّ ، خەم .

به ڕیا باری تەکالیفی ڕوسوومی بۆ خەڵق
چ دەکێشی ؟ ئەمە حومقێکە عەلاوەی کەرییە (۳)

موطمەئین خاطر و ئەیمەن مەبە هەر گیز لە شەڕی
نەفسی ئەممارە ، کە ئەم مارە لەگەڵ تۆ شەڕییە (٤)

واتە : واز لە قژی بە کاکۆڵ کراوی سەری یار و لە ناوقەدی وەك مو باریکی بێنە .. هەمو هەر مایەی خەم و خەفەت و پەرێشانی و دەردی سەرییە ، دەس‌بەرداری بی باشترە بۆت .

لەنێوان (سەر) و (مو)دا تەناسوب و ، لەنێوان (هەمو) و (هەمم و)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

کاکۆڵی (چر) و (چن) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) : کاکۆڵ . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . ئێمە ئەوەمان لا پەسەندتر بو کە عەطفی کرابێتە سەر . (کم) و (گم) و (ك) و (مز) و (من) : کاکۆڵ و . مویی (کم) و (ك) و (عب) و (من) : موی و . میانی داوە (« پەراوێزی » چر)و (کم) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا) : میان داوە کە مو . (عم) و (کم) : میانت داوە . (ت) : میاندایە کە مو .

(۳) تەکالیف : تەکلیفات ، باری قورس لە ئەستۆ گرتن . ڕوسوم : داب و نەریت . حومق : بێعەقڵی .

واتە : باری قورسی کرداری ڕیاکاری بۆ ئەگریتە ئەستۆی خۆت لە خۆڕایی ؟ کرداریوا نەفامییەکە تەنانەت کەریەتیشی ناگاتی .. مەبەستی نالی لەوکەسانەیە کە بۆ ڕوپامالی و خۆ بە پیاو چاك دانە قەڵەم ئەرکیوا ئەگرنە ئەستۆی خۆیان ، نە خوا لەسەری فەرزکردون و نە لە خۆیشیدا پێویستە .

لەنێوان (تەکالیف) و (ڕوسوم) و (کەری)دا کە بە ڕێنوسی جاران ئەنوسرا (کری) و لەوانەبو بە (کرێ)یش بخوێنرێتەوە، جۆرە تەناسوبێك هەیە .

تەکالیفی (چر) و (چن) و (ت) و (مز) و (عب) و (اح) و (خا): تەکالیف. بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . ئێمە ئیضافەکەمان لا پەسەندتر بو . (عم) و (گم) : تەکالیف و .

ڕوسومی بۆ خەڵق . (عب) و (من) : ڕوسومی بۆ خەڵك . (خا) :

لۆمەیی «نالی»یی دێوانە مەکەن ئەی عوقەلا !
ئەمە موددێکە زەدەی لەطمەیی دەستی پەرییە (٥)

ڕوسوم بۆ خەڵقی . دەکێشێ (کم) : ئەکێشێ ، حومقێکە : ئەمە تێکستی (چر) و (چن) و (عب)ە . نوسخەکانی‌تر : بارێکە .

(٤) موطمەئین خاطر : دڵنیا . ئەیمەن : ئەمین . نەفسی ئەممارە : دەروونی فەرماندەر بە خراپە کردن . شەڕییە : شەڕیەتی ، یا شەڕانییە .

واتە : هەرگیز دڵنیا و بێ‌ترس مەبە لە نەفسی خۆت کە ڕێگای خراپەت پیشان ئەدا و فەرمانت ئەداتێ کە خراپە بکەی و ، هەڵت ئەخەڵەتێنێ .. ماری نەفس لەمێژە لەگەڵ بنیادەمدا لە شەڕایە و ئەیەوێ بە لاڕێیدا بەرێ و ، مرۆی زیرەك نابێ لێی پشتەسوور بێ و پاڵی لێ بداتەوە .

لەنێوان (ئەممارە) و (ئەم مارە)دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان (شەڕێ) و (شەڕییە)دا جیناسی ناقیص هەیە .

(٥) دێوانە : شێت . عوقەلا : جەمعی عاقلە . زەدە : لێدراو . دەست لێوەشێنراو . لەطمە : شەقازلە .

واتە : ژیرینە ! لۆمە و سەرزەنشتی نالیی شێت مەکەن کەوا لەوانەیە قسەی لەجێی خۆیا نەبێ . ماوەیەکە پەرییان دەستیان لێ وەشاندووە و گرفتاری تیری نیگای نازداران بووە و ، بەدەم دەردەوە ئەناڵێنێ و نەهاتووەتەوە سەر خۆی .

نالێ ئەوەشی مەبەست بووە کە وشەی (« نالی » یی) بە (ناڵەیی)یش بخوێنرێتەوە ، واتە : ناڵەی دێوانە ..

لەنێوان (دێوانە) و (عوقەلا) و ، (دێوانە) و (زەدە) و (پەرێ) و ، (زەدە) و (لەطمە)دا تەناسوب هەیە .

ئەمە موددێکە زەدەی لەطمەیی : ئەمە تێکستی (چر)ە . (« پەراوێزی چر و خا) : موددەتێکە زەدەیی لەطمەیی . (چن) : موددەیێکە زەدەیی لەطمەیی . (عم) و (گم) : موددەیێکە کە زەدەی لەطمەیی . (کم) و (خا) : موددەیێکە کە زەدەی لۆمەیی . (ت) : کە دەمێکە زەدەیی لەطمەیی . (ك) و (اح) : موددەیێکە کە زەدەی لەطمەیی . (مز) : چونکە موددێکە زەدەی لەطمەیی . (عب) و (من) : کەمە موددێکە زەدەی لەطمەیی . کەمە : کە ئەمە .

— ٣٦ —

صەوتی نەغمەی بولبولە یا چەهچەهەی خڕخاڵیە ؟!
دەنگی سۆلە ، یا لەژێر پێی ناڵەناڵی ناڵیە ؟! (١)

— ٣٧ —

لەوکەسە دینی ئەتۆ نوری دڵ و ئیمانیە ،
ڕۆ بە زوڵفت دامەپۆشە ، یەعنی کافرسانییە (١)

— ٣٦ —

ئەم تاکە بەیتە لە دەستنوسەکاندا تەنها لە نوسخەی (ت) و (خب) و ، لە چاپەکانیشدا تەنها لە (عم) و (گم)دا هەیە . لە نوسخەی (ت)دا لە دوادواییی دیوانەکەوە نوسراوەتەوە و پاش ئەوە نوسراوە « تمت شد . . » واتە : تەواوبو . لە نوسخەی (خب)یشدا لەپاش پارچە شیعری (ئەڵڵا . . ئەڵڵا . . چ جەماڵ و چ کەماڵێکی هەیە . .) وە نوسراوەتەوە ، وەك بڵێی دوابەیتی پارچەکەیە ، هەرچەند ئاوازیشیان جیایە لەیەك . لە نوسخە چاپەکانیشدا بەشێوەی تاقانە بەیت دانراوە .

(١) صەوت : دەنگ . نەغمە : ئاوازی بولبول . چەهچەهە : ئاوازی بولبول و پەلەوەرە دەنگ خۆشەکانی‌تر ، لەو مەعنایەوە خوازراوە بۆ مەعنای (زڕە) . خڕخاڵ : بازنگ .

واتە : ئەم ئاوازە خۆشەی دێتە گوێم ، نازانم دەنگی بولبولە ئەخوێنێ ، یا زڕەی بازنگەکانی قۆڵی یارە ؟ دەنگی سۆلەکانی پێیەتی ، یا ناڵەناڵی ناڵی ژێر کەوشەکانیەتی ، لەژێر پێیدا ئەزیڕێنێ و ئەزریکێنێ ؟ مەبەستی لە (ناڵی ژێر کەوشەکان) شەخصی (ناڵی) خۆیەتی ، گوایە هەمیشە زەلیلی ژێر پێی یارە و هەرگیز لێی جوێ نابێتەوە .

ناڵی ئەوەشی مەبەست بووە کە وشەی (ناڵیە) کە جاران لەگەڵ (« ناڵی » یە)ی ئیستا وەك یەك ئەنوسران ، واش بخوێنرێتەوە .

سۆلە (عم) و (ت) و (خب) : صۆلە . لەژێر پێی (عم) : لەژێر پێ . (ت) : لەژێر پای .

— ٣٧ —

ئەم پارچە شیعرە تەنها لە نوسخە چاپەکانی (عم) و (گم)دا هەیە .

دڵ کەوا هەم قاسییە ، هەم عاصییە ، دوورە لە تۆ
مونزەجیر نابێ ، کە حوببی تۆ لە قاصێ دانییە (٢)

ئێمەش بە هیی (نالی)ی ئەزانین . کەسیش نەیوتووە هیی ئەو نییە .

(١) دین : بینین . کافرسانێ : کافرستانێ ، وڵاتی کافران .

واتە : کەسانێك هەن بینینی تۆ لەجێی نووری دڵ و باوەڕدایە بۆیان . دەسا ڕووی وەك ڕۆژی خۆت لە ڕووی ئەوکەسانەدا دامەپۆشە و زوڵفی ڕەشی خۆتی بەسەردا مەهێنە و ،ئەو سەرچاوەی باوەڕەیان لێ مەکە بە کافرسانێ ..

لەنێوان (ئیمان) و (کافرسانێ)دا طیباق و ، لەنێوان (دین) و (ئیمان)دا جۆرە تەناسوبێك هەیە ، هەرچەند (دین) لێرەدا بەمەعنا (ئایین) نییە .

ئێمە لەوباوەڕەداین وشـەی (لەوکەسە) ، لەبنچینەدا (لەوکەسەی) بووە و بە هەڵەی نووسیاران گۆڕاوە .

(٢) قاسێ : ڕەق . عاصێ : گوناهبار . مونزەجیر : ئەوەی لەسەر کردنی شتێ لێی تووڕە بین و ئەویش لە کردنی ئەو شتە دەس‌بەردار بێ . قاصێ : دوور . دانێ : نزیك .

واتە : دڵم کەوا ڕەقیشە چونکە لەبەر ئەم سزای دوورییەی تۆدا خۆی ڕائەگرێ و ، گوناهباریشە چونکە بێ‌گوێیی تۆ ئەکا کە ئەتەوێ دەس لە یەخەت بکاتەوە و نایکاتەوە ، بۆیە وایە چونکە دوورە لێت . ئەگەر لە خۆتت نزیك بخستایەتەوە ، هەرچیت پێ بووتایە بەگوێی ئەکردی . بەڵام ئەو هەر لەبەر دووریێ لێتەوە دەس‌بـەردار نابێ لە خۆشەویستیت ، چونکە خۆشەویستیی تـۆ فەرقی دوور و نزیـکی تیا نییە و ، ئـەوەی خۆشی بوێیت ، دووریێ و نزیکێ چون یەکە لای .

نالێ ئەم بەیتەی وا داڕشتووە وەك بڵێی (فێڵ) بکا لە یار . پێی‌ئەڵێ : تۆ هەر تەنها دڵم لە خۆت نزیك بخەرەوە ، ئیتر هەمو شتێ بەئارەزووی دڵی تۆ ئەبێ .. بەڵام یار بۆچی نزیکی ناخاتەوە ؟ چونکە نایەوێ لێیەوە نزیك بێ .. کە نزیکی خستەوە لە خۆی ، ئیتر چیی تیا ئەمێنێ و ، چێ ئەمێنێ دڵ بەگوێی بکا تیایدا ؟!

جیاکردنـەوەی (قاصێ) و (دانـێ) لەیەك ، کاری ئێمـە خۆمانە . نوسخەکانی (عم) و (گم) نووسیویانە (لە قاسێدا نییە) . ئێمە ئەمەمان لا هەڵە بوو ، چونکە مەعنایەکی ئەوتۆ نابەخشێ و وشەی (قاسێ)یش دوو جار لە بەیتەکەدا دووبارە ئەبێتەوە . ئەگەر بییاننوسیبایە (لە قاصیدا نییە)

گوێت لە ئاوازی سوروشکی من گرانی گوارەیە
غافلی لەم دوڕڕی بەحرەین و عەقیقی کانییە (٣)

ڕۆمەتت شەمعی شەوی قەدرە ، دڵم پەروانەیە
نەحری مێنای ڕۆژی عیدە ، ڕۆحەکەم قوربانییە (٤)

ڕێی تیئەچۆ ، هەرچەند ئەو جوانییەی نەئەبۆ کە (قاصی) و (دانی) هەیانە .

لە (قاسی) و (عاصی)دا ، ئەگەر بەهۆی نزیکیی (سین) و (صاد)ەکەیانەوە لەیەك ، چاوپۆشی لە جیاییەکەیان بکەین ، ئەتوانین بڵێین جیناسی لاحیق هەیە . لەنێوان (عاصی) و (مونزەجیر)یشدا تەناسوب و ، لەنێوان (قاصی) و (دانی)یشدا طیباق هەیە .

(٣) بەحرەین : گەورەترین دوڕگەکانی وڵاتی بەحرەینە کە لە ٣٣ دوڕگە پێکهاتووە لەناو کەنداوی عەرەبدا . عەقیق : مۆرۆیەکی سوری گرانبەهایە .

واتە : تۆ بەهۆی قورسیی گوارەوە گوێت گران بووە و دەنگی داچۆڕانی فرمێسکی منت گوێ لێ نییە ، نازانی چۆن دوڕڕێکی بەحرەین و ئاقیقێکی کان لە کانیی چاوی من دائەوەرێ کە فرمێسك و خوێنی چاومن و ، گەلێ لە گوارەکانی خۆت شایانترن بۆئەوەی گوێت لە داوەرینیان بێ و (بیانکەیتە) گوێ .. کەواتە لە (دوڕڕ) و (عەقیق)دا ئیستیعارەی موصەڕڕەحە هەیە .

نالی لەمبەیتەدا گەلێ وردەکاریی جوانی کردووە : داوەرینی فرمێسکی چاوی خۆی شوبهاندووە بە مۆسیقا . لە قورسیی گوارەوە چووە بۆ گرانیی گوارە و ، لە گرانیی گوارەوە چووە بۆ گوێ گرانی . فرمێسکی چاوی شوبهاندووە بە دوڕڕ و ، خوێنی چاوی شوبهاندووە بە ئاقیق . لە وشەی (بەحرەین) هەم وڵاتی (بەحرەین) و هەم هەردوو چاوی خۆی مەبەست بووە . لە وشەی (کانی)یش هەم (کان) و هەم (کانی)ی مەبەست بووە .

(٤) شەوی قەدر : شەوە تاکەکانی دەی دوایی مانگی ڕەمەزان کە عادەت وابوو زۆرکەس تا بەیانی نەئەنوستن و مۆمیان دائەگیرساند و خواپەرستییان ئەکرد و ، ئەوترا دوعای تیا گیرا ئەبێ . نەحر : لای سەرۆی سنگ . سەربڕین . حەیوانی سەربڕاوی ڕۆژی جەژنی قوربان . مێنا : مینا ، مِنی ، شوێنێکە لە مەککە قوربانی سەربڕین و هەندێ

خوێنی صیرفە پێی سەر و دەستت حەنایێ کردووە
ڕەنگی دەست و سەر نییە ، ڕەنگی سەری دەستانییە (٥)

دوور لە تۆ « نالی » سەگێکە ، بێوەفایە ، هەرزەگۆ
بۆچی بانگی ناکەی ئەم کەلبە کە نانی نانییە ؟! (٦)

بەشیتری حەج لەوێدا جێبەجێ ئەکرێ .

واتە : ڕۆمەتت ئەو مۆمەیە لە (لیلة القدر)دا دائەگیرسێنن و (لیلة القدر)ەکەش زولفتە ، دلی منیش پەروانەیە بە دەوری مۆمی ڕۆتدا ئەخولێتەوە . سنگت وەك (مینا)ی مەککە وایە لە ڕۆژی جەژنی قورباندا کە حەیوانی تیا سەرئەبڕن بۆ قوربانێ و ، گیانیمنیش لە (مینا)ی سنگتدا ئەبێ بە قوربانێ .

نالی لە وشەی (نەحر)ی بەمەعنا لای سەرۆی سنگ ، ئەوەشی مەبەست بووە کە مەعنای (سەربڕین)یش ببەخشێ و بەممەعنایە لەگەل وشەی (قوربانێ)دا تەناسوبیان لەنێواندا ئەبێ . لە وشەی (مینا)ی بەمەعنا شوێنیش ، ئەوەی مەبەست بووە کە مەعنای (شوشە)ش بگەیەنێ و لەگەل (نەحر)ی بەمەعنا (سنگ) تەناسوبیان لەنێواندا بێ . جگە لەم تەناسوبانە تێکڕا لەنێوان (شەمع) و (پەروانە) و ، (نەحر) و (مینا) و (ڕۆژی عید) و (قوربانێ)یشدا تەناسوب هەیە . لە (مینا)شدا لەطافەت هەیە چونکە دوو مەعنا ئەبەخشێ .

(٥) صیرف : ڕۆت . حەنایێ : خەناوێ . دەستان : داستانێ .

واتە : ئەو ڕەنگەی تۆ دەست و سەرت پێ خەناوێ کردووە ، ئەو ڕەنگە نییە خەلکێ ئەیدەن لە دەست و سەریان ، ڕەنگی ، واتە خوێنی سەرە داستانییەکانی دلدارەکانتە کە هەریەکێ ڕازێکیان لەگەلت بووە و بەجۆرێك بە کوشتت داون .

ئەمە ئەو ئەندازەیە کە ئێمە لەم بەیتە بۆمان هەلکڕێنراوە . لاشمان وایە نیوەی دووهەمی بەیتەکە ، بەتایبەتێ دوا بڕگەی ، شتیتری تیایە . ئەوەشبزانین کە (دەستان) مەعنای (فڕ و فێل) و (ئەفسانە)ش ئەبەخشێ .

لە کۆکردنەوەی وشەی (پێی) و (سەر) و (دەست)دا تەناسوب هەیە ، هەرچەند مەبەست لە وشەی (پێی) ، (پێ) نییە .

(٦) هەرزەگۆ : ئەوەی قسەی هیچ و پوچ بکا . کەلب : سەگ . نانی نانێ : ئەوەی بە تەماعنانەبەر هەلخەلەتێ .

ئاخ لەگەڵ ئێمە (حەبیبە) سەر و پەیوەندی نییە
نەیشەکەر قەددە ، بەڵا بەندی هەیە ، قەندی نییە (١)

عادەتێکی هەیە هەرگیز لە کەسێ ناپرسێ
ظاڵمێکی وەیە قەط خەوفی خوداوەندی نییە (٢)

واتە : عەیب نەبێ لە ڕۆتدا ، نالێ سەگێکی بێوەفا و هەڵەوەڕە . بۆ کەمێك ڕۆی نادەیتێ ؟ لایەکی لێ بکەرەوە و پارۆیەك نانی بۆ هەڵدە ، بە کلکەلەقە مل شۆڕ ئەکا و دێ بۆ لات و بێدەنگ ئەبێ .

— ٣٨ —

(١) سەر و پەیوەند : سەر و ساخت . نەیشەکەر : قامیشی شەکر . بەڵا : بەڵام .

واتە : ئاخ کەوا (حەبیبە) لەگەڵ ئەوەش کە گیرۆدەی عەشقی خۆیی کردین ، سەر و ساختی لەگەڵمان نییە و گوێمان ناداتێ . باڵای ڕێك و شیرینە وەك قامیشی شەکر ، بەڵام ئەوەی بە ئێمە ئەبڕێ شیرینییەکەی نییە ، بەند و گرێ و زنجیرەکانیەتی . (نالێ قەفەکانی نەیشەکەرەکەی داناوە بە بەند و گرێ و زنجیر) .

لەنێوان (قەدد) و (قەند)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (بەند) و (قەند)دا جیناسی لاحیق هەیە .

سەر و : ئەمە تێکستی (ك) و (مـن)ە . (عم) و (گم) : سەری . نوسخەکانیتر هەمۆیان : (سەر) ، بۆ (سەرو) و (سەری)یش دەستئەدا . بەڵا (مز) : بەڵێ . بەندی هەیە ، قەندی نییە (چر) و (چن) و (ك) و (مز) و (اح) و (خا) و (خب) : قەندی هەیە ، بەندی نییە . (چر) وشەی (بەندی) بە (مابین قفها) واتە : نێوان قەفەکانی مەعنا لێداوەتەوە . بە (نقل از نسخهء قدیمه) واتە : بە نەقڵ لە نوسخەیەکی کۆنەوەشەوە ئەو تێکستەی نوسیوەتەوە کە ئێمە پشتمان پێ بەستووە . (گم) : بەندی هەیە و قەندی نییە .

(٢) وەی : بەڵا .

واتە : خۆیەکی هەیە ئەوەتە کەس بەسەرناکاتەوە .. زۆردارێکی بەڵایە ، ترسی خوای لە دڵا نییە ، ئارەزۆی لە چێ بێ ئەیکا .

دەرحەقی من زەهر و سرکەفرۆشە بە برۆ
دەرحەقی غەیری ئەمن غەیری شەکەرخەندی نییە (٣)

دولبەرێکم هەیە مەشهوورە بە بێ مانەندێ
بێ شك و شوبهە ، خودا شاهیدە ، مانەندی نییە (٤)

ئەهلی دنیایی لەبەر حیرص و طەمەع هوشیارن
بە خوصوصێ بگەڕێیی مەست و خیردەمەندی نییە (٥)

ئەشگونجێ (ظاڵمێکی وەیە) بە (ظاڵمێکیوایە) مەعنا لێبدرێتەوە .

لەنێوان (هەیە) و (وەیە)دا هاوئاوازێ و ، لەنێوان (هەیە) و (نییە)دا طیباق هەیە .

هەرگیز (خب) : ئەصڵەن . لە کەسێ (چن) : لە کەسێك . وەیە (چن) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (مز) و (اح) :بەدە .

(٣) زەهرفرۆش ، سرکەفرۆش : کینایەیە لە ڕۆگرژ و ڕۆترش . شەکەرخەند: پێکەنینی وەك شەکر شیرین .

واتە : یار هەمیشە تۆڕەیە لە من و بە ڕۆی گرژەوە سەیرم ئەکا . لەگەڵ خەڵکیتریشدا لە پێکەنینی ڕۆخۆشانە بەولاوە هیچیتری نییە .

بەراوردێکی جوانە ئەمەی نالێ ئەیکا لەنێوان دۆ حاڵەتدا کە یار لەگەڵ ئەم و خەڵکیتریا ئەکا .

بۆ ڕاگیرکردنی ئاوازی نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە ئەبێ تۆزێ درێژە بە (هێ)ی (زەهر فرۆش) بدرێ لە خوێندنەوەدا .

دەرحەقی من زەهر و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : دائیما دەرحەقی من .

(٤) مانەند : وێنە .

واتە : دولبەرێکم هەیە ناوبانگی بە بێهاووێنەیێ دەرکردووە . خوا ئاگادارە ، هیچ گومانی تیا نییە ، دولبەرەکەم بێهاوتایە .

بێمانەندێ (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (ت) و (خا) : بە بێهەمتایێ . (« پەراوێزی » چر) : لە دنیادا وا .

ئەم بەیتە لە (عم) و (گم)دا بەیتی پێنجەمە و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی شەشەمە و ، لە (خب)یشدا نییە .

خانەقاش هەروەکو مەیخانە ، کە هەر ئاوا بێ
مەجلیسێکی هەیە ، ئەمما گەپ و گۆبەندی نییە (٦)

---

(٥) واتە : دنیا پەرستان بەهۆی پۆلەکییەتی و تەماعی ماڵی دنیاوە ، ئاگایان لە جیهانی دڵ و مەی و مەستی نییە . بەناویانا بگەڕێی ، بەدەگمەنیش یەکێکی زیرەك و وریایان تیا نادۆزیتەوە دەستی لە دنیا داشتبێ و مەستی شەرابی خۆشەویستیی ڕاستەقینە بۆبێ ..

بەدیمەن لەنێوان (حیرص) و (طەمـــەع) و (هوشیار)دا تەناسوب و ، لەنێوان (مەســـت) و (خیرەدمەند)دا طیباق هەیە . بـــەڵام لەڕاستیدا وانییە ، چونـــکە نالی ئەیەوێ بـــڵێ ئەوەی (تەماعـــکار) بێ (هوشیاری ڕاستەقینە) نییە و ، ئەوەی (خیرەدمەند) بێ (مەست)ە .

ئەهلی دنیایی لەبەر (عم) و (گم) : ئەهلی دنیا لەبەری . (ت) و (مز) و (خب) : ئەهلی دنیا کە لەبەر . بگەڕێی (چر) و (ك) و (من) : بگەڕێ . (چن) و (ت) و (مـــز) و (خب) : بکـــری . بۆ (بـــگەڕێی) و (بکڕی)یش دەستئەدا . (خا) : بکڕێ . تەنانەت مەعناشی بە فارسی لێداوەتەوە ، بەڵام بەئاسانی مەعنای نایەت .

ئەم بەیتە لە (چر) و (چـــن) و (ت) و (ك) و (مز) و (خـــا)دا لەپێش دوابەیتەوە و ، لە (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب)دا لەپاش بەیتی (مەدرەسە مەحبەســـەیە .. تاد)ەوەیە . ئێمە لامانوابۆ جێگای ڕاستەقینەی ئێرەیە چونکە وا باشتر لەگەڵ باسی خانەقا و حوجرە و فەقێکاندا ئەگونجێ و ، عەطف کردنەوەکەی (خانەقاش) ڕاستئەکاتەوە .

(٦) واتە : خانەقاش وەك مەیخانە ، خوا ئاوەدانی کا ، خەڵکی تیا کۆئەبنەوە ، بەڵام خەڵکەکەی بێتام و خوێن ، نوکتە و گاڵتە و گەپ نازانن و بۆئەوە ناشێن بنیادەم ببێ بە هاوڕێیان .

ئەشگونجێ ڕستەی (خوا ئاوای کا) بـــە (خوا ئا وای کا) بخوێنینەوە واتە : وای لێ بکا .

خانەقاش (عم) و (مز) : خانەقایش . (عب) : خانەقەیش = خانەقایش . هەروەکو (گم) : گەروەکو . (مز) : وەکو . مەیخانە کە (خب) : مەیخانەیە .

ئەم بەیتە لە (کم) و (ت)دا نییە . لە (کم)دا لە نیوەی یەکەمی بەیتی پاشەوە و نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتە بەیتێك پێکهاتووە بەمجۆرە :

واقیعەن خانەقا خۆش زەمزەمێکی تێدایە
مەجلیسێکی هەیە ئەمما کپ و گۆبەندی نییە .

واقیعەن خانەقە خۆش زەمزەمەییێکی تێدا ــ
یە ، بەڵا قەندی هەیە ، گەندی هەیە ، ڕەندی نییە (٧)

مەدرەسە ، مەحبەسەیە ، مەبحەثەیی وەسوەسەیە
کەسی تێدا هەیە ، ئەمما خۆش و خورسەندی نییە (٨)

طالیبی ڕاهی (حیجاز)م ، لە (موخالیف) هەڵدەن
بێ (نەوا) قەلبی حەزینم قووەتی بەندی نییە (٩)

---

(٧) واقیعەن : ڕاستەکەی . زەمزەمە : هەرا و زەنا . گەند : بۆگەن . مرۆی بێ کەڵك . ڕەند : زیرەك . کەمتەرخەم . سەربەست .

واتە : ڕاستە خانەقا هەرا و بەزمێکی خۆشــی تیایە ، بــەڵام هەرا و بەزمەکەی زیــرەکانە و سەربەستانە نییە ، هەرچەند شــتی خۆش و ناخۆشیشی تیایــە .

لەنێوان (قەند) و (گەند) و (ڕەند)دا جیناسی لاحیق هەیە .

واقیعەن («پەراوێزی» چر) و (عب) و (خب) : واقیعــی . خــانەقە : (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : خانەقا . زەمزەمەیێکی (عب) و (مــن) و (خب) : زەمزەمەیێکە . بەڵا (مز) : بەڵێ . گەندی (ت) : بەندی .

(٨) مەدرەسە : حوجرەی فەقێ . مەحبەســە : حەپســخانە . مەبحــەثە : جێگای باس و لێکۆڵینەوە . خورسەندێ : شادمانێ .

واتە : حوجرەکانی فەقێ بەندیخانەی گیان و بیرن و ، باسەکانی کــە فەقێکان باسیان لێ ئەکەن هەمێ وەسوەسە و خەیاڵی بێمایەن و ، ناڵێم فەقێکان بنیادەمی زیرەك و لێهاتۆیان تیا نییە ، هەن ، بەڵام خۆشــێ و شادمانێ لە دەم و چاویانا بەدێ ناکرێ .

لەنێوان (مەدرەسە) و (مەحبەســە) و (مەبحەثــە) و (وەســوەسە)دا هاوئاوازییەکی جوان و ، لەنێــوان (مەحبەســە) و (مەبحــەثە)دا ــ بــە چاوپۆشییەوە لە جیاوازیی (سین) و ثێ ــ جیناسی قەلب هەیە .

مەبحەثەیی (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خب) : مەبحەثی پڕ . کەسی تێدا هەیە ئەمما (عم) و (عب) و (خب) : کەسی تیا نەبوە دڵێکــی « لەگەڵ هەندێ وردە هەڵەی نۆسینەوەدا » . خۆش و (گم) : دڵی .

(٩) ڕاه : ڕێگا . حیجاز : وڵاتی حیجاز . ئاوازێکی مۆسیقایە . موخالیف : ناحەز . ئاوازێکی مۆسیقایە . بێنەوا : هەژار . بێ ئاوازی مۆســیقا .

شیعرەکانم ، کە جگەرگۆشی منن ، دەربەدەرن
دڵی « نالی » چ ڕەقە ، قەط غەمی فرزەندی نییە ! (١٠)

بەند : ڕاگیر بوّن .

واتە : مادەم ولاّتی خۆم ، ئەهلی دنیای ئەوەن کە باسم کردن ، خانەقا و حوجرەی فەقێ و فەقێیشی هەروا ، من ئەم ولاّتە بەجێدێڵم و ڕێگای حیجاز ئەگرمەبەر و ، ئەوەی پێی‌ناخۆشە بیدەنە بەر شەق . دڵەی خەفەتباری هەژارم هێزی خۆڕاگرتنی لەم ولاّتەدا نەماوە و ئەبێ بڕۆم .

دیارە لەباری لەطافەت و ناسك‌کاریشەوە ئەتوانرێ مەعنای بەیتەکە وا لێبدرێتەوە کە : حەزم لە گوێ لێبوّنی مەقامی (حیجاز)ە و مەقامی (موخالیف)م ناوێ و ، دڵم بێ (ئاوازی مۆسیقا) خۆی پێ ڕاگیر ناکرێ .

قووەتی (چر) و (ك) و (مز) و (عب) و (اح) : بێ (ی)ی ئیضافە ، لەبەر ڕێنوّسی کۆن . (چن) : قەوەتی . نیوەی دوّهەمی ئەم بەیتە لە پەراوێزی (عب) و (من)دا بەمجۆرە نوّسراوەتەوە :

بە نەوا قەلبی حەزین قووەتی سەربەندی نییە

بەلاّم مەعنایەکی ئەوتۆ نابەخشێ .

(١٠) جگەرگۆش : جگەرگۆشە ، لایەك لە جگەر . فرزەند : کوڕ ، مناڵ .

واتە : شیعرەکانم کە زادەی بیر و هۆشمن و ژانێکی سەخت گرتومی پێیانەوە تا لەدایك‌بوون و ، وەك پارچەیەك لە جگەرم وان ، ئیستا لە کۆشی خۆما نەماون و دەربەدەر کەوتوّن و ، هەریەکێ پارچەیەکیانی بەلایەکدا بردووە .. ئای لە من ، باوکێکی چەند دڵڕەقم ، خەمی مناڵی شیعری خۆمم نییە و ، بە کۆلاّنانا بەرەڵلایان ئەکەم ئەم و ئەو بییانبەن و لەوانەشە هەندێ‌کەس هەندێکیان بکەن بە هیی خۆیان !.

بە بۆچوّنی ئێمە ئەتوانرێ چەند شت لەم پارچە شیعرە وەربگیرێ .. یەکەم : ئەمە کە نالی لە سەرەتای بەجێ‌هێشتنی کوردستانا وتویەتی و لەو سەردەمەدا لەباری ئەهلی دنیا و ئەهلی دینی ولاّتەکە بێزار بووە و ، شێوەی هەڵسوّڕان و بیرکردنەوەی فەقێ و شێخ و مەلای بە دڵ نەبووە. دوّهەم : هەندێ‌کەس شیعری ئەویان دزیوە و کردوّیانە بە هیی خۆیان ، یا هیچ نەبێ لە شیعری خۆیاندا کەڵکیان لێ وەرگرتووە . سێهەم : ئەوە کە نالی شیعری خۆی کۆنەکردووەتەوە . چوارەم : ئەوە کە ژنی نەهێناوە و مناڵی نەبوە .

قەط (کم) و (گم) و (من) : قەت . (خب) : قەد . غەمی (گم) : خەمی . ئەم بەیتە لە (خا)دا نییە .

تیپی یــێ

— ١ —

حەریقی ضیقی زیندانم ، نەسیمی صوبحدەم با بی !
ئەگەر ڕۆحی منت باقیْ دەوێ ، ساقی ! مەیی نابێ ! (١)

لە وەصڵی تۆ زیاتر خەوفناکم ، نەك لە هیجرانت
بە میثلی شەمع و پەروانە ، بەڵێ عاشق دەبێ وا بێ ! (٢)

— ١ —

(١) حەریق : سۆتاو . ضیق : تەنگیْ . نەسیم : شنەبا. صوبحدەم : دەمەوبەیان . ناب : بێگەرد و خاوێن . صیفەتی شەرابە .

واتە : سۆتاوی زیندانی تەنگی دۆریتم ، دەسا با دەرگام لێ بکرێتەوە و شنەبای دەمەوبەیان بێتە ژۆرەوە تۆزێ دەرۆنم فێنك کاتەوە و لە شەوی گەرمی زیندان ڕزگار بم .. ئازیز ! ئەگەر ئەتەوێ بە لەش ساغ بم و گیانم دەرنەچێ ، بۆم ببە بە مەیگێڕ و شەرابی بێگەردم لە پیاڵەی سۆری لێوت بدەرێ .

ئەشگونجێ (با بێ) وا بخوێنینەوە کە یەك وشە بێ و (بابێ) بێ ، واتە (ئەی شنەبای بەیانیان ، دەرگایەکم لێ بکەرەوە) .

لەنێوان (بابێ) و (نابێ) و ، (باقیْ) و (ساقیْ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

حەریقی («پەراوێزی» چـن) : حەریفـی . بەپێـی ئەم نوسـخەیە ، هاوئاوازیی وشەکان وا پێویست ئەکا (ضیقی)یش (ضـیفی) بـێ واتـە (ضیعفی ، لاوازیی) . (گم) و (خب) : سیجنی .

زیندانم (عم) و (خب) : هیجرانـم . (گم) : حیرمـانم . دەوێ (کم) و (من) : ئەوێ .

(٢) خەوفناك : دڵ پڕ لە ترس .

واتە : دڵداران هەمۆ ئاواتیان ئەوەیـە بە یاریـان بگەن و هەمیشـە شکاتیانە لەدەست دۆریْ . بەپێچەوانەی ئەوانەوە من لە نزیکیی یار زیاتر ئەترسم تا لە دۆریی ، چونکە کە لە یار نزیك کەوتمەوە دەسبەجێ گـڕم تێ بەرئەبێ ، وەك چۆن پەروانە کە ئەگا بە مۆم ئەوەندە بەدەوریا دێت و دەچێ تا گڕی تێ بەرئەبێ .

نییە دەخڵم لە شانامە و مەصافی ، غەیری ئەم نوکتە :
کە کوشتەی بەندی تۆیە هەرکەسێ ئازاد و ئازا بێ (٣)

کەسێ پوشتانی بالآتە ، حەریفی ئاڵ و والآتە
کە شیبهی کاکولی ژۆلیدە سەرگەردانی سەودا بێ (٤)

شاعیرەکانی پێشتر گەیشتن بە یاریان لا ناخۆشە ، چونکە ئەڵێن جیابونەوەی بەدوادا دێ . بەڵام نالی دڵنیایە کەوا لە یەکەم گەیشتندا بە یار گڕی تێبەرئەبێ و نامێنێتەوە بۆئەوە جارێکیتر دەردی دوری بچێژێ ، بۆیە لە پێگەیشتنی ئەترسێ .

زیاتر (گم) : زیادتر ! . دەبێ (کم) و (من) : ئەبێ .

ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوە لە (چر) و (عب) و (من)دا لە شوێنی یەکتردان .

(٣) شانامە : شاهنامەی فیردەوسی ، شاکاری ئەدەبی فارسی . مەصاف : ئەوەی لە ڕیزدا بێ .

واتە : هەقم بەسەر شانامە و کتێبی وەك شانامەوە نییە و ، تەنها ئەو شتەم لا بەبایەخە تیایاندا کە ئەڵێ هەرکەس ئازاد و ئازا بێ و سەر بۆ شتی هیچ و پوچ شۆڕ نەکا ، خۆ ئەداتە تۆ و ئەکەوێتە بەندی تۆوە و لەو ڕێگەیەدا سەری خۆی دائەنێ .

لەنێوان (بەند) و (ئازاد)دا بەدیمەن طیباق و ، لەنێوان (ئازاد) و (ئازا)دا جیناسی ناقیص هەیە .

لە (عم) و (گم) : بە . شانامە و (عم) : شەهنامە و . مەصافی : هەمو نوسخەکان ، جگە لە (عم) و (گم) : مەصاف . دیارە ئەبێ بە (ی)ی ئیضافەوە بێ .

(٤) پوشتان : هاوقەد و دەسلەمل . حەریف : هاودەم . ئاڵووالآ : ڕەنگاوڕەنگ . کاکول : کاکۆڵ : قژی درێژی لاوان . ژۆلیدە : ئاڵۆز و تێکچو .

واتە : کەسێك ئەو بەختەوەرییەی دەسگیر ئەبێ کە ببێ بە هاوقەدت و دەس بکاتە ملت و هاودەم بێ لەگەڵ دیمەنی شۆخ و ڕەنگاوڕەنگت ، کە وەك کاکۆڵی شێواو و تێکچو ، بەهۆی دەردی عیشقتەوە سەرگەردان بوبێ . ڕوی ئەم شوبهاندنە ئەوەیە کە موی کاکۆڵ هەمیشە تێکچووە و بە شان و ملدا دێتەخوار و دەست ئەکاتە مل و بەسەر سنگ و پشتدا بڵاو

فیدای تەشریفی ڕێگەت بێ خەراجات و خەزێنەی دڵ
نیثاری تۆزی پێت بێ گەر لە چاودا قەطرەیێ مابێ (٥)

ئەبێتەوە .

لەنێوان (باڵاتە) و (ئاڵاتە)دا جیناسی لاحیق هەیە . (ۆ)ی (کاکۆڵ)یش بۆ ڕاگرتنی کێشی بەیتەکە ئەبێ بە کورتێ بخوێنرێتەوە .

کە شیبهی (چن) و (خب) : بە میثلی . (ت) : لە میثلی . (ك) و (اح) و (خا) : مەثەل . سەرگەردانی : هەمۆ نوسخەکان ، (چن) و (کم) نەبێ ، : سەرگەردان و . (چن) : سەرگەردان . بۆ (سەرگەردان و) و (سەرگەردانی)یش دەستئەدا . (گم) : سەرگەردانی . ئێمە لامانوایە ڕاستەکەی (سەرگەردانی)یە .

(٥) تەشریف : قەدردار کردن . خەراجات : خەرج و باج . نیثار : بەخشش. شاباش .

نالی لەمبەیتەدا خۆشەویستیی شوبهاندووە بەو پارە و خەرج و باجەی لە گەنجینەدا دائەنرێ و ، دڵیشی شوبهاندووە بە گەنجینەکە و ئەڵێ : هەرچێ خۆشەویستییەك لەوانەبێ لە دڵدا بێ هەمۆی بەقوربانی ئەوە بێ کە ڕێگا پیرۆز ئەکەی و دێی بۆ لام . هەر دڵۆپە فرمێسکێکیش لە چاوما مابێ و ، لە گریانا لەبەر دەردی دۆریت نەمڕشتبێ ، ببێ بە بەخشش و شاباشی تۆزی بەری پێت و ڕێتی پێ ئاوڕشێن بکرێ ، چونکە هەر ئەمەم هەیە پێشکەشتی بکەم و «دیاریی شوانیش یا شنگە یا هەڵەکۆك» .

ئەشتوانرێ وشەی (مابێ) بە (ما بێ) بخوێنرێتەوە واتە : ئەگەر چاوم دڵۆپێ ئاوی تیابێ .

لەنێوان (تۆز) و (قەطرە)دا تەناسوب هەیە ، چونکە بە (قەطرە) ئاو زەوێ ئاوڕشێن ئەکرێ و (تۆز)ی لێ هەڵئەگیرێ .

ڕێگەت (چن) و (عم) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : ڕێکەت . خەراجات و (چر) و (ت) و (عب) و (خا) : خەراجات . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (من) : خەراجاتی . تۆزی پێت بێ گەر : ئەمە تێکستی (چر)ە . (چن) : تۆزی بەرپێتە لەچاو گەر . (عم) : تۆزی پێکەت بێ لەچاودا . بەراوردێکی جوانی تیایە لەنێوان (ڕێکەت) و (پێکەت)دا . (کم) و (گم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خب) : تۆزی بەرپێت بێ لە چاودا . (خا) : تۆزەکەی پێت بێ لەچاو گەر.

له عەکسی ذاتی بێڕەنگت هەتا کەی دیدە ڕەنگین بێ ،
جونوونی لەیل و مەیلی نەقشبەندیی عەکسی ئەسما بێ ؟! (٦)

مەگەر هەر یاری نەقشینم ببێتە نەقشبەندی دڵ
کە نەقشی غەیری ڕەنگی ئەو بە ئاوی دیدە شۆرابێ (٧)

---

(٦) نەقشبەندیی : پەیڕەوی تەریقەتی صۆفییانەی نەقشبەندیی .

واتە : تاکەی چاوم بە وێنە تیا دانەوەی دیمەنی ذاتی بێڕەنگ و وێنەی تۆ ڕەنگین بێ ؟ تاکەی شێتیی مەجنوون بەهۆی لەیلاوە و ئیددیعای مەیلی صۆفیی نەقشبەندیی لە خۆشەویستیی خوا و پیر ــ کە ناوی (نەقشبەندیی) ئەیگەیەنێ و واتە وێنە و یادی ئەوان لە دڵیا نەقش بووە ــ بەپێچەوانەی مەعنای ناوەکانەوە بێ ؟

بە بۆچوونی ئێمە ، مەبەستی نالیی لە نیوە بەیتی یەکەم ئەوەیە بڵێ بە یار لایەك بکەرەوە بە لامدا و ، بە خۆتم بگەیەنە و ، با بەسی بێ هەر بیر لە وێنەت بکەمەوە و وێنەت لەپێش چاوم بێ و خۆت لێم دوور بی .
مەبەستی لە نیوە بەیتی دووهەمیش ئەوەیە بڵێ شێتیی مەجنوون کە دراوەتە پاڵ لەیلا و ئەڵێن بەهۆی لەیلاوە شێت بووە ، بەپێچەوانەی ناوەکەیەوە ، شێتیی نییە ، عاقڵییە و ، دڵدار شێت نابێ . ئیددیعای مەیل و خۆشەویستیی نەقشبەندییش بۆ خوا و بۆ پیر ، کە ناوەکەی وائەگەیەنێ وێنە و یادیان لە دڵیا نەقشە ، بەپێچەوانەی ناوەکەیەوە ، درۆیە و ڕاستیی تیا نییە .

ئەمەی نالیی ئەیڵێ کە یار ڕەنگی نییە ، کەچیی وێنەشی لە چاویا ڕەنگ ئەداتەوە ، زیادەڕەوییەکی ئێجگار هونەرمەندانەیە .

لەیل و مەیلی نەقشبەندیی عەکسی (چر) : لەیل و مەیل نەقشبەند و عەکس . دیارە (مەیلی) و (عەکسی)یە بەنیشانەی بوونی (و)ی (لەیل و)دا .
(چن) و (ت) و (عب) : لەیل و مەیل نەقشبەند عەکس . دیارە (مەیلی) و (نەقشبەندیی) و (عەکسی)یە . (گم) : لەیلە .. تاد . (ك) و (اح) و (خا) : نە (و = واو) و نە (ی = یێ) بە هیچ‌کام لە وشەکانی ڕستەکەوە نییە .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (من)دا لەپێش دوا بەیتی ئەم پارچە شیعرەوەیە .

(٧) نەقشین : نەخشین ، نەخشاویی . نەقشبەند : نەخشی چەسپ‌کراو و داکوتراو .

ثوبوتت باعیثی نەفیی منە ، وەك لامی زولفەینت
لە هەردوو لا قەدت بگرێتە ناو ، وەك (لامەلفلا) بێ (٨)

واتە : مادەم نەخشی ڕەنگی لە یار بەولاوە کەسێکیتر لە چاوما نەبێ و، هەموی بەهۆی گریان و فرمێسکی چاومەوە شۆرابێتەوە ، ئەوا ئەبێ هەر یاری نەخشین و نازەنینم ببێتە نەخشی دڵم و ، وێنەی ئەو لە دڵما نەخش بێ ، چونکە هەر ئەوە هەمیشە ئەمێنێتەوە و هیچ نییە بتوانێ لەجێی خۆی هەڵیتەکێنێ .

لەنێوان (ئەو) و (ئاو)دا جیناسی ناقیص هەیە .

هەر («پەراوێزی» چر) و (کم) : وا . (چن) : هەر . کە نەقشی غەیری ڕەنگی (چر) و (عم) و (گم) و (من) : کە نەقشی ڕەنگی غەیری . ئەوەندە هەیە (چر) بە هەڵــە (کە)کەی بە (لە) نوسیوە و (گم)یش (نەقشــی)ی کردووە بە (نەخشی) ! . (ت) : کــە نەقشی ڕەنگی ماسیوا . دوور نییە (ماسیی وا) بێ ، چونکە مەسەلەکە پەیوەندی بە (ئاوی دیـدە)وە هەیە ! (ك) و (اح) و (خا) و (خب): کە ڕەنگی نەقشی غەیری. ئاوی (ت) و (خب): ئــاوی .

(٨) ثوبوت : بون . باعیث : هۆ . نەفی : نەبون . لامەلفلا : لا .

واتە : بونی تۆ هۆی نەبونی منە ، چونکە من بەهۆی خۆشویستنـی تۆوە لەناو چووم ، هەروەك چۆن زوڵفەکانت بە لای ڕاسـت و چەپـدا هاتونەتە خوار و لە سەرەکانیانەوە وەك سەری تیپی (ل) چەمیونەتەوە و چوون بەیەکدا و بەهەردوکیان (لا) یەکیان دروست کردووە و دەوری باڵاتیـان داوە و شاردویانەتەوە .مەبەسـتی ئەوەیە بڵێ : بـونی تۆ بووە بەهۆی (لا)یەتیی من ، وەك چـون جوتـە زوڵفەکەی تۆ بە هەردوکیـان (لا)یەکیان پێکهێناوە و بوون بەهۆی (لا)یەتیی باڵات .

وەك (کم) و (عب) و (من) : تا . لامی : لە زوربەی نوسخەکانا بێ (ی)ی ئیضافە . لە هەردو لا (ت) و (گم) : کە هەردو لا . (خب) : لە هەر لایێ . نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە (گم)دا بەمجۆرەیە :

وجودت باعیثی نەفیە بە ئەلف و لامی زولفەینت

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم)دا بەیتی حەوتەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی نۆهەمە .

گەهێ ئاهوو ڕەوش شاهی ، گەهێ گەوهەر مەنیش ماهی
بلا با سینە صەحرا بێ ، بلا با دیدە دەریا بێ ! (٩)

کەمەندی زوڵفی دوو لانە ، لە بۆ گەبر و موسوڵمانە
دەکێشێ بێ موحابانە ، چ لەم‌لا بێ ، چ لەولا بێ ! (١٠)

لەئالیی ئەشکی «نالێ» بێ‌کەسە ، غەڵطانی نێو خاکە
مەگەر سەمعی قەبووڵت موشتەریی لوولوویی لالا بێ ! (١١)

---

(٩) گەهێ : گاهێ ، هەندێ جار . ڕەوش : ڕۆیشتن . مەنیش : خوو ، سروشت . ماهی : مانگی . بلا : با .

ئەشگونجێ وشەی (ماهی) بە (ماهێ) بخوێنرێتەوە، واتە : وەك ماسێ لە بنی ئاودا .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم)دا هەشتەم و ، لە (عب) و (من)دا حەوتەمە .

لەنێوان (شاهی) و (ماهی)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئاهوو) و (صەحرا) و ، (گەوهەر) و (دەریا)دا تەناسوب هەیە .

گەوهەر (« پەراوێزی » چر) و (گم) : لوءلوء . با ـ ی یەکەم ـ (چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) و (خا) : سا . با ـ ی دووهەم ـ (کم) و (گم) و (ت) و (عب) و (من) : سا . دەریا (کم) و (گم) و (من) : بالا . نیوەی دووهەمی ئەم بەیتە لە (ت)دا بەم‌جۆرەیە :

بلا با دیدە دەریا بێ ، بلا با سینە صەحرا بێ !

(١٠) کەمەند : جۆرە تەنافێك بووە جاران لە جەنگدا بەکارهێنراوە بۆ خستنەمل و بەکێش کردنی جەنگاوەری بەرەی ئەولا . دوو لانە : دووباد . گەبر : ئاگرپەرست . موحابات : هەڵاوێردن .

واتە : تەنافی زوڵفی دووبادی یار لە لای ڕاست و لای چەپەوە دڵدار بەکێش ئەکا ، وەك تەنافی جەنگاوەران نییە ، لەبەرەی موسوڵمانانەوە کافر بەکێش بکا و ، لە بەرەی کافرانەوە موسوڵمان بەکێش بکا . فەرقی بەرەی موسوڵمان و کافری لا نییە ، لە هەموو لایەکەوە خەڵك بەدیل ئەگرێ و هیچ لایەك بەسەر لایەکی‌تردا هەڵناوێرێ .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم)دا نۆهەم و،لە (عب) و (من)دا هەشتەمە.

(١١) لەئالێ : جەمعی لوءلوئە ، واتە مرواری . غەڵطان : تێکەڵ . تێوەگلاو .

مەستورە کە حەسناوو ئەدیبە بە حیسابێ
هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازێك و عیتابێ ! (١)

سەمع : گوێ لێ گرتن .

لۆلۆ : لوءلوء . لالا : لەءلاء ، تیشكدەرەوە .

واتە : دڵۆپە فرمێسکەکانی نالی بێ کەسن ، کەس (گوێ)یان ناداتــێ و لێیان ناپرسێتەوە ، وەك دانەی مرواریێ لە چاوی دائەوەرێن و بەناو خاکا ڕۆئەچن . مەگەر گوێی پەسەند کردنی تۆ ، ئازیزەکەم ، گوێی لە گریانم بێ و بــەزەیی پیاما بێتەوە و دەستێ بە چاوما بێنێ و دانــەیەك لەو مرواریە گەشانەی فرمێسکم بەدەستتەوە بچێ و (بیکرێ) لێم ...

— ٢ —

لەم پارچە شیعرەی نالیدا سەرەتای ئــەدەبی ڕۆ هەڵماڵراوی کوردێ بەدێ ئەکرێ کە تائیستاش داب و نەریتی کۆمەڵایەتێ نەیهێشتووە جێگای خۆی لە ئەدەبیاتماندا بکاتەوە و ، شێــخ ڕەزای تاڵەبــانیی لێ دەرکەی کەسی تر ئەم ڕێگەیەی نەگرتووەتەبەر. هەروەها هەرچەند ناشتوانرێ ئەم پارچە بە پارچەیەکی (هەجو) دابنرێ، چونکە تێکڕا لە چوارچێوەی پیــا هەڵوتن و شان و شکۆ پێدانا داڕێژراوە، لە دیمەنێکی بەدناو کردن و ئابڕۆ بردنیش بێ بەش نییە ، نەخوازەڵا کە بەرابــەر بە یەکــێ لە میرکچەکــانی ئەردەڵان وتراوە و ، ئەویــش لەو کەمکەســانەیە ناویان بــە شــیعر و ئەدەبەوە دەرکردووە . بۆیە لەم ڕووەشەوە هەر بە پارچەیەکی ڕچەشکێن دائەنرێ و ، شێخ ڕەزا لەم مەیدانەشا بە قوتابیی قوتابخانەی نالی ئەدرێتە قەڵەم .

وتنی شیعریوا لەلایەن خوێندەوارێکی مزگەوتەوە و ، پتر لــە ١٥٠ ساڵ بەر لە ئەمڕۆ و ، لە شــارێکی لەڕادەبەدەر داب و نەریت ڕاگــر و سەرپۆش لەسەری وەك ســنەدا و ، بەرابەر بــە میرکچێك ، نیشانەی چاونەترسان و بزێوێ و جەسارەتێکی بێسنوورە لە نالییەوە و ، بەڵگەی ئەو ئاگری یاخێ گەرییەیە لە سینەیدا کڵپەی سەندبێ . بۆیــە ، بە ڕای ئێمە ، ئەبێ لەم ڕووەوە بە چاوی ڕێز لێ گرتن و قەدر زانینەوە سەیری بکرێ و ، وادابنرێ شتێکی نوێ و گرانبەهای خستووەتە سەر گەنجینەی ئەدەبی کورد .

ڕازی بۆنی نالی لە سنەدا و ، چێ لەنێوان ئەو و (مەستورە خانم)دا

ڕۆیداوە و ، ئەم قەسیدەیەی بۆ وتووە و ، چ ئەنجامێکی لێ وەشاوەتەوە، دیار نییە . ئەوەی لێمان ئاشکرایە تەنها ئەوەندەیە مەستورە ناوی (ماه شەرەف خانم) و کچی (ابو الحسن بەگ) نـاوی لەلـەی شازادەکانی ئەردەڵانە و لە ١٢٤٤ ی . ك (١٨٢٨ – ١٨٢٩ی . ز)دا خوسـرەو خان بە نیازی دڵدانەوەی ئەبولحەسـەن بەگی باوکی مـارەی کردووە (*) . ئافرەتێکی شاعیر و ئەدەب پەروەر بووە .

جگە لە نوسـخەکانی بەردەسـتمان ، ئـەم پارچـە شـیعرەمان لـە کەشکۆڵێکیتریشا دیبەوە ، دۆستی خۆشەویستمان شـێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی بە کۆڕی زانیاری کوردی فرۆشتبۆ . بۆ ئەم نوسخەیەش ئیشارەتی (کش)مان داناوە . ئەو کەشکۆڵە تەنها ئەم قەسیدەیەی نالیی تێدابۆ .

(چر) لەسەر ئەم قەسیدەیەی نوسیوە : « جواب و سوئالی حەزرەتی نالی لەگەڵ مەستورەی ژنی والی » . (گم)یش لەسەری نوسیوە : « نالی لەو بەندی خوارەوەیدا پەلامارێکی زۆر ناشیرین و ناڕەوایانەی بردۆتەسەر بوێژی ناودار و وێژەوانی پایەبەرز کە ماه شەرەف خانم (مەستورە)ی کوردسـتانیی خێزانی والیی سـنەیە (**) » . (ك)یش بە « قصیدەء احتلامیة » واتە : قەسیدەی شەیتانی بۆن ناوی هێناوە . لـە (تو)یشدا لەسەری نوسراوە : « قصیدەء در تمدح مستوره حرم والی سنندج در زمان فقیهی درآنجا بخواب دیدەاسـت ، این‌اسـت فرمودە » . واتە : قەسیدەیەك لە پیاهەڵدانی مەستورەی حەرمی والیی سنەدا لە سەردەمی فەقێیەتیدا لەویٚ لە خەودا دیویە ، ئەمەتە فەرموێەتی » . لە (عب)یشدا لەسەری نوسراوە: «قصیدەء کە در تمدح مستوره زن والی گفتەاست». واتە : ئەو قەسیدەیەی لە پیاهەڵدانی مەستورەی ژنی والیدا وتویەتی . لە (اح)یشدا لەسەری نوسراوە : « در خواب دیدن نالی رحمه الله احتلام بدختر شاه سنه ، بچه نوع گفتگو کردەاند » . واتە : لە خـەوا بینینی شەیتانی بۆنی نالی ، بەڕەحمەت بێ ، بە کچی شای سنـەوە ، چـۆنیان گفتوگۆ کردووە . (خا)یش لەسەر بەشی یەکەمی نوسیویە « سوئال » و لەسەر بەشی دوهەمی نوسیویە « جواب » .

(*) آیت الله آقای شیخ محمد مردوخ کردستانی ، تاریخ مردوخ ، جلد دوم، صفحه ١٦١ ، بدون سال و محل طبع .

(**) بگەڕێرەوە بۆ ل ٦٨ – ٧٣ی ئەم کتێبە .

هاتوم ، وتی ، عوقدەم هەیە ، قەط مومکینە وا بێ ؟
هیی تۆم ئەگەرەم مەسئەلە حەل کەی بە جەوابێ (٢)

لە هەندێ بەشی ئەم پارچە شیعرەدا نالی شێوەیەکی ناتەواوی (تەرجیعبەند) و (دەور)ی بە دووبارەکردنەوەی وشەی (قلەشابێ) بەکارهێناوە .

(١) حەسنا : حەسناء ، ئافرەتی جوان . عیتاب : لۆمە و گلەیی .

واتە : مەستوورە کە بە ئافرەتێکی جوان و ئەدیبی دائەنێن ، ئەمشەو هاتە خەوم ، بەڵام چۆن نازێکی بەسەردا ئەکردم و چۆن بە گلەیی و لۆمە بۆ لێم ؟!

بە چ نازێك و عیتابێ (خب) : بە چ ناز و چ عیتابێ .

(٢) عوقدە : گرێ . وا : کراوە (مفتوح) . ئەگەرەم : ئەگەر ئەم . مەسئەلە : پرس . داوا .

واتە : لە خەوما هاتە لام و وتی گرێ و ئاڵۆزییەکم هەیە ، ئاخۆ لەتوانادا هەیە چار بکرێ و بکرێتەوە ، یا ئاخۆ ڕەوایە هەروا بە چار نەکراوێ و نەکراوەیی بمێنێتەوە ؟! ئەگەر تۆ بتوانی ئەم پرسیارەم بۆ یەکالا بکەیتەوە و ، ئەگەر بشێ ئەم گرێیەم بە وەڵامێ بۆ چار بکرێ کە ڕاستەوخۆ جێی خۆی بگرێ ، یا ئەگەر بێتو ئەم داوایەم جێبەجێ بکەی ، ئەبم بە هیی تۆ .

دیارە گرێکە کچێتی و ، چارەکردن و کردنەوەکەشی لاقەکردنی مەستوورە خۆی و بە ژن کردنیەتی .

لە وشەی (جەواب)دا ئیشارەتێکیش کراوە بە وشەی (جەوواب)ی عەرەبی واتە (گەڕاڵ) کە کینایە ئەبێ لە هینەکەی پیاو کە لێرەدا نالی خۆیەتی .

لە (وا بێ)دا لەطافەت هەیە چونکە دوو مەعنا ئەبەخشێ .

هاتوم : ئەمە تێکستی تەنها (کش)ە . نوسخەکانی‌تر هەموویان : هات و . وتی (عم) و (گم) و (ك) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : گوتی . قەط (گم) و (من) : قەت . (عز) و (کش) : قەد . هیی تۆم ئەگەر (عم) و (گم) : هەر تۆ مەگەر . (عز) : هاتوم . دیارە (ئەگەر)ەکەی پەڕیوە . (اح) و (خا) : ئیی تۆم ئەگەر . (خب) : بێتو ئەگەر . مەسئەلە (عم) و (گم) و (ك) و (تو) و (خا) و (خب) و (کش) : موشکیلە .

هەر مەسئەلە بیکرێ کە بە تۆ شەرحی کرابێ
مومکین نییە کەس دەخڵی بکا چین و خەطا بێ (٣)

ئایینە بە مایینە دەبێ ڕەنگ نوما بێ
(مەستورە) بەمەستورە دەبێ موهرە گوشا بێ (٤)

حەل کەی (ت) : حەل بێ .

(٣) مەسئەلە بیکر : مەسئەلەی بیکر ، ئەو بابەتەی کەس ڕێی بە لێکدانەوەی نەبردبێ . شەرح : لێکدانــەوە . (یەکالا کردنەوە) . چین و خەطا : وڵاتی چین و وڵاتی خەتا و خوتەن .

واتە : وەرە تۆ چاری ئەم مەسەلەیە بکە و لێکی بدەرەوە ، چونکە هەر مەسەلەیەکی کەس ڕێ پێ نــەبردێ کە تــۆ بە زیــرەکێ و توانــای خۆت لێکت دابێتەوە ، با وڵاتی چین و خەتا و خوتەنیش هەڵسێ و هێرش بێنێ، کەس ناتوانێ توخنی بکەوێ و خۆی بدا لەقەرەی .

(بیکر) ئیشارەتە بۆ کچێتیی مەستورە خانم و ، (شەرح)یش کینایەیە لە بە ژن کردن و ، مەبەســت لە (دەخڵ)یــش لاقەکردنــە . (خەطــا)یش ئیشارەتێکی بۆ مەعنای تاوان تیایە . مەبەستی نــالی ئەوەیە بە زوبــانی مەستورەوە بڵێ وەرە تۆ لاقەم بکە و بمکە بە ژن ، چونکە هەر کچێ کــە داوا لە تۆ بکا بیکەیتەوە و تۆیش بیکەیتەوە ، کەسیتر ناتوانێ تــاوانیوا بکا دەستی بۆ بەرێ .

شەرحی : ئەمە تێکستی (عم) و (گم) و (تو) و (خا)یە . نوسخەکانیتر هەمێ : (شەرح) . دیارە مەبەست هەر (شەرحی)یە . مومکین (عم) و (گم): لایق . خەطا : (عم) و (گم) : خەتا .

ئەم بەیتە لە (من)دا نییە .

(٤) ئایینە : ئاوێنە . مایینە : ئاواوێ ، تێکەڵ بە ئاو . ڕەنگنوما : ئــەوەی تیشك بداتەوە . بەمەستورە : بەم ئەستورە ، یاخود : بە مەســتورە ، واتە : بە شتی داپۆشراو کە هینەکەی نالییە . موهرەگوشا : سەرقــاپ کراوە ، کینایەیە لە کچی بە ژن کراو .

واتە : ئەبێ (ئاوێنەکەی) مەستورە خانم بە شتێکی ئاواوێ و وەك ئاو پاك بکرێتەوە تا ڕەنگ بداتەوە و ، سەرقاپی مەستورە خۆیشی بەم شتە ئەستورە یا بەم شتە شارراوەیەی نالێ بکرێتەوە ...

لەنێوان (ئایینە) و (مایینە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (مەستورە) و

نوکتێکی ظەریفە بە نەصیبی ظورەفا بێ
تەعریفی دەکەم ، بەڵکو لە بۆ دەردْ شیفا بێ (٥)

ئەم سیڕڕە چییە میثلی سوها بێ ، نەسوابێ ؟!
دوڕڕێ کە وەکوو دوڕڕی سەما بێ ، نەسمابێ ؟! (٦)

(بەم ئەستوورە)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

ئایینە بە مایینە : ئەمە لە تێکستی تەنها (خا) وەرگیراوە کە نووسیویە (مائینە) .(چر) و (عز) و (من) و («پەراوێزی» خا) : ئایینە بەم ئایینە . (عم) و (گم) : ئاوێنە بەم ئاوێنە . (ت) و (عب) : ئائینە بەم ئاینە . (ك) : ئاینە بەم ئاینە . (اح) : ئاینە بەم ئایینە . (خب) و (کش) : ئایینە بەم ئاینە . لە هەمـوو حاڵێکدا ئاشـکرایە نالی مەبەستی لـە داڕشتنی (بە مائینە)دا بەجۆرێ کە وەك (بەم ئایینە) بێتە پێش چاو ، وشەئارایی و پیشاندانی دوو وشەی (ئایینە) پێکەوە و دروستکردنی جیناسێك بووە ، وەك لە (مەستوورە بە مەستوورە)دا ، ئەگینا زانیویە کەس ناکەوێتە ئەو هەڵەوە نەزانێ (بەم ئایینە) واتـە (بە مـاییـنە) و (بە مەسـتـوورە) واتە (بەم ئەستوورە) . نووسیارە شارەزاکانیش هەر بەم مەبەستە (بە مایینە)یان بە (بەم ئایینە) نووسیوەتەوە . بەمەستوورە (چر) : بە مەستوورە . (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : بەم ئەستوورە . (تو) و (عز) و (عب) و (کش) : بمستورە ، بەم ئەستورە ، یا بە مەستوورە . موهرە گوشـا بێ (چر) و (ك) و (خـب) : مهر شکابێ . بـۆ (موهری) و (موهـرە)ش دەستئەدا . (ت) و (اح) : مهرکشـا بی . ئەمیش هەر (موهرە گوشا بێ)یە . (عز) : موهرە شکابێ . (تو) و (کش) : موهری شکابێ . (عب) و (من) : مۆری شکابێ .

(٥) نوکتە : قسە یا بابەتی خۆش . ظەریـف : خۆش . ظورەفـا : جەمـعی ظەریفە ، واتە مرۆی ڕووخۆش و خۆشکردار و قسەخۆش .

واتە : ئەو پرسیارە ئاڵۆزە ، یا ئەو داوایە بابەتێکـی یا شتێـکی زۆر خۆش و باشە ، خوا بە نسـیبی باشـانی کا !. بۆتـی بـاس ئەکـەم و لێکیئەدەمەوە ، بەڵکو ببێ بە دەرمانی دەرد . . .

بەڵکو (عم) و (خا) و (خب) : بەڵکە . (گم) : بەڵکی. دەرد (چر) و (عم) و (گم) و (ك) : دەردی .

(٦) سیڕڕ : شتی نهێنی . سوها : یەکێکـە لە ئەستێرەکـانی حەوتـەوانە بەئاسانی نابینرێ . نەسمابێ : نەسمرابێ ، کون نەکرابێ .

دوککانی توحەف ، کانی حەیا ، کانیی بەقا بێ
قوببەی لە قیبابی نوقەبا بێ ، نەقوپابێ (٧)

واتە: ئەو شتە نهێنییە چییە کە وەك ئەستێرەی سوها ون وناديارييە و، لەبەرئەوەش ون و نادیاریێ نییە کە سواوە و فەوتاوە ، نەسواوە ، هێشتا ساغ و تازەیە .. دوڕڕێکی پرشنگدارە لە ئەستێرە گەشەکانی ئاسمان ئەچێ و هێشتا نەشسمراوە . مەبەستی لەوەیە دوڕ کاتێك پرشنگ ئەداتەوە بسمرێ و بکرێتە مل یا بکرێ بە گوارە .. مەبەستی مەستوورە لە (شتەکەی) خۆیەتی .

لەم (نەکرانە مل) و (نەکرانە گوێ)یەشدا کە لە (نەسمران)ی دوڕڕەکەوە دەرئەکەوێ ، ئیشارەتێکی‌تری ناسك پەیدا ئەبێ .

لەنێوان (سیڕڕ) و (دوڕڕ) و ، لەنێوان (سوها) و (سوا) و (سەما)دا جیناسی لاحیق هەیە . لەنێوان (سەما بێ) و (نەسمابێ)یشدا ، لەسەر شێوەنۆسی کۆن بەدیمەن ، طیباق هەیە .

دوڕڕێ کە وەکو دوڕڕی سەما بێ (عم) : دوڕڕەی وەکو دوڕڕێ کە سمابێ . (گم) و (عز) و (عب) : دوڕڕێکی .. تاد . (ت) و (تو) و (کش) : دوڕڕێ وەکو دوڕڕێتیی سەما بێ . (ك) : دوڕڕێ وەکو دوڕڕێ کە سمابێ . (اح) : دوڕڕێ وەکو دوڕڕێکی سەما بێ . (خا) : دوڕڕێ وەکو دوڕڕێیی سەما بێ . (خب) : دوڕڕێکی یەتیمی کە سما بێ . بەگوێرەی ئەو نوسخانەی کە وشەی (سەما)یان بە (سما) نۆسیوە ، مەعنای نیوە بەیتەکە وای لێ‌دێتەوە : دوڕڕێ وەکو دوڕڕی سمراو وانەبێ ، نەسمرابێ .

(٧) توحەف : جەمعی توحفەیە واتە نایاب و عەنتیکە . قوببە : گومەز . قیباب : جەمعی قوببەیە . نوقەبا : نوقەباء ، جەمعی نەقیبە ، پلەیەکە لەو پلانەی ئەهلی تەصەووفی پێ‌ئەگەن .

واتە : ئەو شتە چییە کە وەك دۆکانی عەنتیکە نایاب و گرانبەهایە و ، کانی شەرم و شکۆ و حەیا و ، کانیی ژیانە چونکە مندالّ لەوێوە دەرئەچێ و سەرچاوەی ئاوی زیندەگانییە و ، لۆتکەکەی لە گومەزی خاسانی خوا ئەچێ ئەوەندە بەرز و پیرۆز و دەست پێ‌نەگەیشتووە و کەس (پێی) پیا نەناوە تا بقوپێ ؟.

لەنێوان (دوککان) و (کان) و (کانێ)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (نوقەبا بێ) و (نەقوپابێ)یشدا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

دوککانی : ئەمە تێکستی (عم) و (گم) و (عز) و (من)ە . نوسخەکانی‌تر

وەك خەیمە بە پەردێکی دو ئەستونە بە پا بێ
سەر تیلەکی نەختێ بە نەزاکەت قلّەشابێ (٨)

وەك هیممەتی صوّفێ کە لەنێو خەلوە خزابێ
مەستور و عەزیزی شەرەف و ڕیفعەت و جا بێ (٩)

هەمو بە بێ (ی)ی ئیضافەن ، بەلاّم دیارە هەر لەبەر ڕێنوسی کوّن وایان نوسیوە . کانی (چر) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) و (کش) بە بێ (ی)ی ئیضافە. دیارە لەمیشدا هەر لەبەر ڕێنوسی کوّن وایان نوسیوە. کانێ : ئەمە تێکستی (عم) و (گم) و (عز) و (من)ە . نوسخەکانیتر ، (تو) نەبێ کە نوسیویە (کانِ) ، هەمو نوسیویانە : کان ، بەلاّم دیارە هەڵەیە . نیوە بەیتی دوهەمیش بە ڕێنوسی نوێ لە (عب) و (من)دا وای لێدێتەوە :

قوببەی نوقەبا بێ ، لق و پا بێ ، نەقوپابێ

(٨) خەیمە : خێوەت : ئەستون : هەسون ، کوّلەکە ، ئەو دارەیە کە ئەدرێتە ژێر تەختەی دەوار . سەرتیلەك : لوتکەی بەرزاییی دەوار ، ئەو شوێنەی دەوار کە لای سەرەوە هەردو سەرەکەی دەوارەکەی تیا بەیەكئەگەنەوە . نەزاکەت : ناسکێ .

واتە : ئەو شتە وەك دەواری دو هەسون وابێ (هەسونەکانی هەردو ڕانی مەستورە خوێنی) کە لای سەرتیلەکەیەوە بەئاستەم درزی تێبوبێ.

دو ئەستونە (عم) و (گم) : دو ئەستونی . سەرتیلەکی (چر) : سەرشیلەگی . شیلەگ : ئەو کەندە بچکوّلەیە لە جوّگەی دائەدڕن بوّ ئاو هەلگرتن بوّ سەرزەوێ . (عم) و (ت) و (ك) و (عز) و (تو) و (من) و (کش) : سەرتەپلەکی . قلەشابێ (تو) : قەلەشابێ . (من) : قلیشابێ .

(٩) عەزیز : خاوەندەسەلاّت بە جوّرێ کەس نەتوانێ دەستی بوّ بەرێ . ڕیفعەت : پایەبەرزێ . جا : جاە ، پایە .

واتە : ئەو شتە وەك هیممەت و بەرەکەت و لێهاتنی سوّفێ وابێ کە خوّی خزاندبێتە کونی خەلوەت خانە و کەس نەیبینێ و ، بەهوّی شەرەف و پایەی بەرز و شان و شکوّیەوە کەس نەتوانێ دەستی بوّ بەرێ و لە بەرچاو نەبێ ..

شەرەف و (ك) : شەرەف . بوّ عەطفیش و بوّ ئیضافەش دەست ئەدا . ڕیفعەت و (ك) : عیزەت . (کش) : ڕیفعەت . بوّ عەطفیش و بوّ ئیضافەش ئەگونجێ .

یا کۆمەڵە زیوی بوخەلا دوور لە سەخا بێ
موغلەق بە بەخیلیێ ، بە مەثەل مشتی مەلا بێ (١٠)
کاسێکی بلووڕینی نخوونێ لە سەرابێ
نەختێکی لەبەر مەوجی لەطافەت قڵەشابێ (١١)

ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی لە (عم) و (گم) و (ت) و (اح) و (خا) و (خب)دا لە شوێنی یەکتردان .

(١٠) بوخەلا : بوخەلاء، جەمعی بەخیلە واتە ڕژد و پارە پیس . سەخا : بەرچاو فراوانێ و بە دەس و دەهەنەیێ . موغلەق : داخراو ، قوچاو . مشتی مەلا : کینایەیە لە نەکرانەوە و هیچ لێ نەبوونەوە .

هێشتا مەستوورە هەر لەسەر پرسیارەکەی ئەڕوا و وردە وردە نیشانەکانی دەرئەخا ، بۆئەوەی لێپرسراو هەڵیبێنێ چییە ، ئەڵێ : ئەو شتە چییە کە ئەڵێی کۆمەڵە زیوی بنیادەمی پارە پیسە کە هیچی لە دەست نەبێتەوە و ، لەبەر ڕژدێ دەرگاکەی داخرابێ وەك بڵێێ مشتی مەلایە نوقاوە ، کەس بۆی ناکرێتەوە ؟!

سەخا (اح) و ((پەراوێزی)) خا) : خەلا . خەلا : چۆڵێ . بەمپێیە ئەم نیوە بەیتە وا ئەخوێنرێتەوە :

یا کۆمەڵە زیوی بوخەلا ، دوور ، لە خەلا بێ

واتە : لە شوێنێکی دوور شاررابێتەوە ، لە چۆڵییەك . بەگوێرەی ئەم نوسخانە لەنێوان (بوخەلا) و (خەلا)دا جیناسی ناقیص ئەبێ .

(١١) بلووڕین : شووشەیێ . نخوونێ : سەرەو نخوون کراوە . سەراب : سەراو . مەوج : شەپۆل .

واتە : ئەوە چییە کە کاسەیەکی شووشە لە سەرئاوێك سەرەونخوون کرابێتەوە و ، لەبەر ناسکیی لەڕادەبەدەری خۆی توزێکی درزی بردبێ ؟

ئەشتوانرێ (لە سەرابێ) بە (لەسەرا بێ) بخوێنرێتەوە ، واتە : بەسەرەوە بێ . بەمپێیە نیوە بەیتەکە تێکڕا صیفەتی (زیوەکەی) بەیتی پێشوو ئەبێ .

کاسێکی (چر) : کاسێکە . (عم) : کاسەیکی . (گم) : کاسەییێکی . بەڵام سەنگی بەیتەکە تێك‌ئەدا . بلووڕینی نخوونێ : ئەمە تێکستی (من) و (خا)یە . (چر) و (تو) : بلووڕین نخوون بێ . بۆ (بلووڕین و) و (بلووڕینی)یش دەس‌ئەدا . (عم) و (گم) : بلووڕین و نخوونێ . (ت) : بلووڕین نخوونێ . بۆ (بلووڕین و) و (بلووڕینی)یش دەست‌ئەدا . (ك) و (عب) و (اح) : بلووڕین و نخوون بێ .

یاخۆ پەڵە بەفرێکی کە ئەصڵەن نەشکابێ
قەندیلی مونیر و گوزەری ئاب و هەوا بێ (١٢)

کام ئاب و هەوا ؟ موعتەدیلی نەشئو نوما بێ
یەعنێ لە وەسەط کانییە گەرمێکی تێزابێ (١٣)

لەو کانییەدا چۆزەرە ڕێواسێ ڕووابێ
بەو چۆزەرە ڕێواسە کەمێکی قڵەشابێ (١٤)

(عز) و (خب) : بلـۆرین کە نخۆن بێ . (کش) : بلۆرینی نخـۆن بێ . لە سـەرابێ (ت) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (خب) و (کش) : لەسەر ئابێ . هەر بە (لە سەرابێ) ئەخوێنرێتەوە . لەبەر (من) و (کش) : وەکو .

(١٢) قەندیل : چیای قەندیل لە ڕۆژهەڵاتی باکوری کوردستانی عێراق . مونیر : ڕۆناككەرەوە .

مەعنای ئەم بەیتە و دۆ بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێكئەدەینەوە .

کە ئەصڵەن (من) : لە ئەصـڵا . مونیر و (عـم) و (گم) و (ك) و (تو) و (خا) و (خب) : مونیری . (ت) و (عب) و (اح) : مونیر . بۆ عەطفیش و بۆ ئیضافەش دەستئەدا . (من) : نـەمیری (؟) . گوزەری (ت) و (عب) و (اح) : گوزەر . دیارە (گوزەری)یە .

(١٣) موعتەدیل : گونجاو . فێنـك . نەشئو نوما : پێگەیشـتن . وەسەط : ناوەڕاست .

ئاب و (گم) ئاو و !. نەشئو نوما : ئەمە تێکستی (خا)یە . نوسخەکانیتر هەمۆیان : نەشوو نوما . کانییە گەرمێکی : ئەمە تێکستی (عم) و (گم)ە . (چر) و (عز) و (تۆ) و (عب) و (کش) : کانی گەرمکی ، بەڵام سەنگی بەیتەکە تێكئەدا و (چر) خۆیشی لە پەراوێزا نۆسیویە ئەبێ (کـانییەوە) بـێ . (ت) و (ك) و (اح) و (خا) لەگەڵ هەندێ جیاوازیی ڕێنۆسـدا : کانییەکی گەرمکی . (من) : کانییێ گـەرمکی . دیـارە (گەرمێکی)یـە . (خب) : کانییەکی گەرمی . تێزابێ : ئەمە تێکستی (عم) و (گم)ە . نوسخەکانیتر هەمۆیان : زابێ ، بۆیە دیارە هەندێکیان لەنگ ئەبن .

(١٤) واتە : یاخۆ ئەو شوێنە کامەیە کەس ڕچەی تیا نەشکاندووە و بەسەریا نەڕۆیشتووە و ، لۆتکەی بەرز و سپیی قەندیل ئاسـا و گوزەری ئاو و

یا قەصری موعەللا کە لە ئاوێنە کرابێ
یا غونچەیی نەشگوفتە کە ئاوی نەدرابێ ؟! (١٥)

یا گومبەدی نەزهەتگەهی نێو باغچەسەرا بێ
ئەلوانی گوڵامێز و شەکەرێزی تیابێ ؟! (١٦)

هەوای لەبارە بۆ پێگەیشتن و گەورە بۆن ، چونکە لە ناوەڕاستی ئەو بەفرە ساردەدا کانییەکی گەرم تەقیوە و ، بەو کانییە گەرمە بەهار هاتووە و چۆزەرە ڕێواسێك ڕواوە و ، بە ڕووانی ئەو چۆزەرە ڕێواسەش کەمێك لە پەڵە بەفرەکە شەقی بردووە ؟

مەبەست لە پەڵە بەفر ئەمبەر و ئەوبەری ڕانی سپیی مەستوورەیە کە شوێنی بەرزی هەیە شوبهاندوویەتی بە قەندیل و شوێنی نزمیشی هەیە کە (ئاو) و (هەوا)ی پیا ئەڕوا و مایەی نەش و نومای منالە لە سکی دایکدا . مەبەست لە (کانیی گەرم) و (چۆزەرە ڕێواس) و (قلەشانەکەشی) ئاشکرایە ..

لەو کانییەدا (چر) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : لەو کانییەوە. ڕێواسێ (چر) و (ك) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : ڕێواسێکی . (عم) : ڕێواس . دیارە (ڕێواسێ)یە . (ت) : ڕێواسکی . دیارە (ڕێواسێکی)یە . ڕووابێ (چر) و (ت) و (ك) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : دابێ . بەو (ت) : لەو .

(١٥) قەصری موعەللا : کۆشکی بەرز . نەشگوفتە : نەپشکوتو .

واتە : یاخود ئەمە چییە ئەڵێی کۆشکێکی بەرزە لە ئاوێنە دروستکراوە ، یا خونچەیەکی نەپشکوتووە چونکە (ئاو)ی نەدراوە تا (بپشکوێ) ؟ دیارە ئەگەر خونچە ئاو نەدرێ ناپشکوێ ، بەڵکو سیسیش ئەبێ و ئەمرێ ..

غونچەیێ (گم) : خونچەیێ . (من) : باخچەیێ .

(١٦) گومبەد : گومەز . نەزهەتگەهـ : شوێنی ڕابواردن و سەیران . ئەلوان : هەمۆ ڕەنگ . گوڵامێز : گوڵئامێز ، تێکەڵ بە گوڵ . شەکەرێز : ئەوەی ئەوەندە شیرین و خۆش بێ شەکر لە بەرچاوی خەڵك بێزرێنێ .

واتە : یاخود ئەمە چییە ئەڵێی گومەزی جێگای سەیران و ڕابواردنە لەناو باخچەی کۆشك و تەلار تێدا ، هەمۆ جۆرە بۆن و تامێکی خۆشیوای تیایە کە لە گوڵدا هەبێ و شەکر لە بەرچاوی بنیادەم ببێزرێنێ ؟!

یا قورصی نمەك هەروەکو مەڕمەڕ بە ضیا بێ
جێی قەطرەیە ئاوێکی لەنێودا قڵەشابێ ؟! (١٧)

یا گردەکی گردێکی کە شیرین هەڵیدابێ
گردی نمەکین ، یەعنی گیای لێ نەڕووابێ (١٨)

گومبەدی (چر) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خـا) و (خب) : گونبەدی . نەزهەتگەهی نێو (ت) و (خب) : نەزهـەتگە لەنێـو « لەگەڵ هەندێ وردە هەڵەی نوسینەوەدا » . ئەلوانی (ك) : ئەنواعی . گوڵامێز و (عم) و (گم) : گوڵامێـزی . (ت) و (ك) و (اح) و (خـب) : گوڵامێـز . بە نیشانەی (شەکەر بێزی)دا دیارە (گوڵامێز و)وە . (عز) : گوڵاوێز و .

نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتە و بەیتی پێشەوەی لـە (چر) و (ك) و (تو) و (عب) و (من) و (کش)دا لەجێی یەکتردان .

(١٧) قورصی نمەك : پارچە خوێ کە بۆبێ بە کوڵۆ . ضیا : تیشك .

واتە : یاخود ئەمە چییە خۆی ئەڵێی کوڵۆ خوێیە و وەك پارچە بەردی مەڕمەڕ تیشك‌ئەداتەوە و تەنها جێی دڵۆپێ (ئاو) لە ناوەڕاستەکەیدا درزی بردووە ؟!

جێی (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خـا) و (خـب) و (کش) : جێ . بۆ (جێی)یش دەستئەدا . لەنێودا (چر) و (عب) و (من) و (کش) : لەناودا .

(١٨) گردەك : تەپۆڵکەی بچکوڵەی سـەر گرد . هەڵیـدابێ : پەیدابـۆبێ و هەڵکەوتبێ . نمەکین : خۆش و بەتـام و خوێ . شۆرە زەوێ کە سـپێ بکاتەوە و گیای لێ نەڕوێ .

مەعنای ئەم بەیتە و دۆ بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك‌ئەدەینەوە .

مەبەست لە (گردەك) و لە (گرد) و لە (گیا) ئاشکرایە ..

لەنێوان (گردەك) و (گردێـك) و (گردی)دا جیناسـی ناقیص هەیە . لەنێوان (شیرین) و (نمەکین)یشدا تەناسوبێکی جوان هەیە .

گردەکی (گم) : هەروەکو . شیرین (چر) و (عم) و (گم) و (ك) و (تو) و (عب) و (من) : تازە . گردی (چر) و (ت) و (تـو) و (عب) و (اح) و (خا): گرد . بۆ (گردو) و (گردی)یش ئەگونجێ . (من) : گرد و .

دامێنی بە ئەنواعی گوڵ و مڵ خەملاّبێ
گەنجێکی تێدا بێ کە طیلەسمی نەشکابێ (١٩)

حوققێکی زەڕی صافی لەسەر بانی نرابێ
نەختێکی بە صەد صەنعەتی (مانێ) قڵەشابێ ؟! (٢٠)

---

(١٩) دامێن : داوێن . خەملاّبێ : ڕازابێتەوە . گەنج : خەزێنە . طیلەسم : طەلیسم ، پارچە کاغەزێك یا پارچە میتاڵێکە جادووگەران چەند وشە و نەخش و خشتەیەکی لێ ئەنووسن گوایە بۆ چاوەزار و شتیوا باشە . کراوە بە کینایە لە ڕاز و نهێنی و شتی پەی پێ نەبراو .
تێدابێ (ت) و (اح) و (خا) : تیا بێ .

(٢٠) حوققێکی : حوققەیەکی . حوققە : سندوقی بچکۆلانەی بۆنخۆشی و وردە شتی پێویستی ئافرەتە . زەڕ : زێڕ . مانێ : وێنەکێشێکی بەناوبانگی ئێرانی بووە .

واتە : یاخود ئەمە چییە گردۆڵکەیەك بەسەر گردێکەوە هەڵکەوتبێ و دیمەنی زۆر جوان بێ ، گردۆڵکەیەکی بەتام و خوێ بێ ، سپی بکاتەوە و گیای لێ نەڕوێ ، داوێنەکەی بە هەموو جۆرە گوڵێکی جوان ڕازابێتەوە و ، گەنجێکیشی تیا شاررابێتەوە کەس هێشتا دەستی بۆ نەبردبێ ، (مەشهوورە گەنجینە تەلیسمی هەیە تا تەلیسمەکە نەکرێتەوە گەنجینەکە دەرناهێنرێ) ، قوتویەکی زێڕی بێگەردی بەسەرەوە دانرابێ ، تۆزێك لەو قوتووە بە هەزار زەحمەت بە هونەرمەندێکی وەك (مانێ) درزێکی بچووکی تێ کرابێ ؟!

لەم بابەتی (گەنج) و (طیلەسم)ەدا ئیشارەتێکیش بۆ ئەو ئەفسانەیە هەیە کە ئەڵێ مار بەسەرگەنجەوە پەپکە ئەکا . بە بەستنەوەی ئەو ئەفسانەیەشەوە بە بابەتی ئەم بەیتەوە و ، لەگەڵ مەعنا لێدانەوەی (گەنج)دا بەوجۆرە کە (نالی) بە زوبانی (مەستوورە)وە مەبەستی بووە ، مەعنایەکی نوێ بۆ (مار) لێرەدا پەیدا ئەبێ . لە وشەی (مانێ)یشدا بە پەیوەند لەگەڵ وشەی (صەنعەتی) ، ئیشارەتێکی ناسك بۆ (مەنێ) کراوە .
زەڕی (چر) و (ت) و (عز) و (تو) و (عب) و (اح) و (خب) و (کش) : زەڕ . دیارە (زەڕی)یە . صافی (عم) و (گم) و (اح) و (خب) : صاف . دیارە (صافی)یە . (عز) و (کش) : سورخ . صەنعەتی (کش) : صەنعەت . دیارە ئەویش هەر (صەنعەتی)یە . بانی (اح) و (خا) : بان . دیارە (بانی)یە .

یا ڕەئسی یەتیمێکی کە بێ بەرگ و نەوا بێ
غەڵطان و سەراسیمە : نە داکێك و نە بابێ (٢١)

فێسێکی سپێ و توندی لە کەللەی کەلی نابێ
هێشتاکو لە حەق جێگەیی خاصی نەدڕابێ (٢٢)

چەسپیدەوو خڕ هەروەکو بەر قاڵبی دابێ
نەختێکی لەبەر توندی‌یو سفتێ قڵەشابێ ؟! (٢٣)

مانێ (چر) و (تو) و (عب) و (من) : بانێ . بانێ : خوداوەند . (کش) : بان . دیارە ئەویش هەر (بانی)یە .

(٢١) ڕەئس : سەر . یەتیم : هەتیو . بێ‌بەرگ و نەوا : ڕووت و لات و بێ‌ناز . غەڵطان : تێوەگلاو . سەراسیمە : سەرسام و داماو .

مەعنای ئەم بەیتە و دوو بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك‌ئەدەینەوە .

یەتیمێکی کە بێ (عم) و (گم) : هەتیوێکی کە بێ . (ت) و (اح) : یەتیمێ کە بە بێ . غەڵطان و (ك) و (کش) : غەڵطان . دیارە ئەمیش بە (و)ەوەیە . داکێك و (گم) : دایکێك و .

(٢٢) سپێ و (عم) و (گم) و (ت) و (خا) و (خب) : سپیی . توندی (چر) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) و (کش) : توند. دیارە (توندی)یە . لە حەق (خا) : بە حەق .

(٢٣) چەسپیدە : چەسپاوو پڕ بە پڕ .

واتە : یاخود ئەمە چییە سەرێکی ڕووتی بێ‌کڵاو و بێ‌نازی هەتیوێك ، تووشی دەرد و مەینەت و سەرگەردانێ بووبێ کەسێکی نەبێ خزمەتێکی بکا و دەستێکی پیا بێنێ ، فێستێکی سپێ و توند و تووڵی نابێتە سەر خۆی ـ کە وەك سەری کەچەڵ هیچ تووکی پێوە نییە ـ ، فێستەکەش خڕ و پڕبەپڕی سەرەکە بێ وەك بڵێی لە قاڵب درابێ و ئەوەندە لووس و توند بێ بە سەرەکە ، بەتەواوێ نەیگرتبێ ، بۆیە تۆزێکی شەقی بردبێ ؟!

مەبەست لە (سەر) و لە (بێ‌تووکیی سەر) و لە (فێستی سپێ)یش ئاشکرا و دیارییە و لەوە زیاتر ڕوون کردنەوەی ناوێ .

هەروەکو بەر (چر) و (تو) و (عب) و (من) : هەروەك ئەبەر . هەروەها لە (عز) و (کش)یشدا بەڵام لەگەڵ هەڵەیەکدا لە نووسینەوەی (هەروەك)دا

دورجێکی موجەوهەر کە هەمۆ حوسن و بەها بێ
دوڕڕێکی مونەووەر کە هەمۆ ئاوی صەفا بێ (٢٤)

بەیضێکی شوتورمورغێ کەوا تازە کرابێ
وەك بەیضەیی بەیضا بە ضیاوو بە سەنا بێ (٢٥)

بە (هەروەکو) . قاڵبی (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : قاڵب . ئەمیش هەر (قاڵبی)یە . توندی‌یو سفتێ (عم) و (گم) و (اح) و (خا) و (خب) : سفتی‌یو توندێ .

(٢٤) دورج : قوتۆیەکە ژنان زێڕ و خشڵ و شتی گرانبەهای خۆیانی تیا هەڵئەگرن . موجەوهەر : پڕ لە گەوهەر . حوسن : جوانێ . بەها : ڕازاوەیێ . مونەووەر : ڕۆناك . صەفا : بێ‌گەردێ و خاوێنێ .

واتە : یاخود ئەمە چییە قوتۆیەکی پڕ لە گەوهەر هەمۆی هەر جوانێ و ڕازاوەیێ بێ ؟! ئەمە چییە دوڕڕێکی ڕۆناك کە هەمۆلایەکی ئاوێکی خاوێن و بێ‌گەرد بێ وەك بڵێی تەنانەت خۆیشی ئاوە ؟!

لەنێوان (دوڕ) و (ئاو)دا تەناسوب هەیە .

مونەووەر (چر) : مودەووەر . مودەووەر : خڕ . هەمۆ (خب) : پڕی .

(٢٥) بەیضێکی : بەیضەیێکی ، هێلکەیەکی . شوتورمورغێ : وەك هیی وشترمورغ . بەیضە : پەردەی بۆك . بەیضا : بەیضاء ، سپێ . سەنا : بەرزێ و شکۆ .

واتە : یاخود ئەمە چییە لە هێلکەی وشترمورغ ئەچێ تازە کردبێتی هێشتا هەڵمی ناوسکی وشترمورغەکەی لێ هەڵسێ وەك پەردەی بۆك سپێ و خاوەن‌شکۆ و بەرزێ بێ ؟

لەنێوان هەردۆ (بەیضە) و (بەیضا)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (بەیضا) و (بە ضیا)دا وشەئاراییەك هەیە ، لەسەرێکەوە لە جیناسی تەرکیب و لە سەرێکی‌کەوە لە جیناسی قەلب ئەچێ .

بەیضێکی (عم) : بەیضەیکی . شوتورمورغێ (عم) و (کم) و (ت) و (ك) و (عز) و (تو) و (اح) و (خب) و (کش) : شوتورمورغ . سەنا (ت) : بەصەفا . (اح) و («پەراوێزی» خا) : سیا . ڕەنگە مەبەست لە تاریکایێ بێ .

خرچێکی موده‌ووه‌ر ، به عه‌سه‌ل ئاوی درابێ
نه‌ختێکی له‌به‌ر حوسن و حه‌لاوه‌ت قڵه‌شابێ ؟! (٢٦)

یاخود وه‌کو خۆی شاهیده ، با وه‌صفی وه‌هابێ :
سیمین مه‌مکێکی هه‌که تازه هه‌ڵیدابێ (٢٧)

یا تازه هه‌نارێکی که‌ناری گوڵی مابێ
بێ درز و قڵیش میثلی شه‌مامێکی ته‌لاّ بێ (٢٨)

---

(٢٦) خرچێکی : خرچه‌یه‌کی . خرچه : کاڵه‌کی نه‌گه‌یو . عه‌سه‌ل : هه‌نگوین . حه‌لاوه‌ت : شیرینی .

واته : یاخود ئه‌و کاڵه‌که خرچه پێنه‌گه‌یشتووه چییه له‌گه‌ڵ پێنه‌گه‌یشتنیشیا ئه‌وه‌نده شیرینه ئه‌ڵێی به هه‌نگوین ئاودراوه و ، له‌به‌ر شیرینییه له‌ڕاده‌به‌ده‌ره‌که‌ی تۆزێکی به‌ئاسته‌م درزی بردووه ؟!

خرچێکی (عم) : خرچه‌یکی .

(٢٧) سیمین : سپی وه‌ك زیو . هه‌که : که ، زاراوه‌یه‌کی (گۆرانی)یه .

مه‌عنای ئه‌م به‌یته و دوو به‌یتی پاشه‌وه‌ی پێکه‌وه لێك‌ئه‌ده‌ینه‌وه .

با (عم) و (گم) : بۆ . مه‌مکێکی هه‌که تازه : ئه‌مه تێکستی (عب) و (تو) و (من) و (کش)ه . ئێمه ئه‌ممان هه‌ڵبژارد چونکه چوار نوسخه له‌سه‌ری هاوده‌نگ بوون و ، وشه‌یه‌کیشه بۆ یه‌که‌مجار نالی به‌کاری‌دێنێ و ، زاراوه‌یه‌کی ڕه‌سه‌نی یه‌کێ له دیالێکته کوردیه کۆنه‌کانه و ، نالییش عاده‌تیه‌تی وشه له زۆر دیالێکته‌وه ئه‌خوازێ . (چر) : مه‌مکێکی بێ که تازه . (عم) و (گم) و (عز) : مه‌مکێکی ته‌ڕ و تازه‌ی . (ت) و (اح) و (خا) : مه‌مکێکی ته‌ڕ و تازه . (ك) : مه‌مکێکی وه‌کو تازه . هه‌ڵیدابێ (تو) : گوڵی‌دابێ .

(٢٨) که‌نار : لێوار ، قه‌راخ . شه‌مام : شه‌مامه . ته‌لاّ : زێڕ .

که‌ناری گوڵی : ئه‌مه تێکستی ته‌نها (عم) و (گم)ه . نوسخه‌کانی‌تر هه‌ندێکیان (ی)یان له‌پاش (که‌نار) یا (گوڵ) یا هه‌ردوکیان دانه‌ناوه و ، هه‌ندێکیان (گوڵی)یان به (کوڵی) نوسیوه که ئه‌وه‌ش به‌پێی ڕێنوسی کۆن دروسته . (ك) : که تازه و گوڵی . (عز) : که‌ناره گوڵی . مابێ (ت) : دابێ . ئه‌شگونجێ (که‌ناری گوڵی) به (که ناری گوڵی) بخوێنرێته‌وه واته : که گوڵی هه‌ناری . قڵیش (چر) و (عم) و (خا) : قڵش . (گم) : قه‌ڵه‌ش .

بۆ تەجرەبە تا لەذذەتی شیرینی ئەدا بێ
نەختێکی وەکو دیدەیی دەرزیٚ قڵەشابێ ؟! (٢٩)

یاخۆ ، مەثەلا ، میثلی نە وا بێت و نە وا بێ
مەشهوٚر و خەفیٚ هەروەکو عەنقاوو وەفا بێ (٣٠)

تەلا : ئەمە تێکستی تەنها (خب)ە . نوسخەکانیتر هەمویان : طەلا .

(٢٩) ئەدا : جێبەجێ‌کردن . دیدە : چاو .

واتە : یاخود ئەو پرسیارە وەلام نەدراوە بەو شتانە نەشوبهێنین کە تائیستا باسمان لێ کردن ، بەڵکو شتە پرسیار لێ‌کراوەکە لەخۆیدا چۆنە هەروا وەصفی بکەین ، بڵێین ئەو مەمکە سپییە زیوینە کامەیە کە تازە و تەڕ هەڵیداوە و دەرکەوتووە ؟ ئەو هەنارە تازە دەرکەوتووە کامەیە کە هێشتا گوڵەکەی نەوەریوە و بە قەراخیەوە ماوە ، درز و قڵیشی تێ‌نەبوە وەك هەنارێ کە بارانی پایز لێیبدا و ، ئەڵێی شەمامەی زێڕە ، تەنها بۆ تاقیٚ کردنەوە و هەست‌کردن بە شیرینییەکەی نەختێکی ئەوەندەی کونی دەرزییەك شەقی بردووە !

بە گوێرەی ئـەم مەعنایە ، ئەوەی کە نالیٚ وتی گوایە شـتە پرسیار لێکراوەکە ، وەك خۆی چۆنە وای وەصف ئەکا ، تەنها بۆ زیادەڕەویٚ بوٚ . ئەگینا ئەم جۆرە وەصف‌کردنەش هەر شوبهاندن بوٚ .

ئەشتوانرێ مەعنای نیوەی یەکـەمی بەیتی یەکەمی ئەم سێ بەیتە وا لێبدەینەوە بڵێـین با وەك مەستوٚرە خۆی چۆنە وا وەصـفی ئەو شتە پرسیار لێکراوە بکەین و ئەو شتە بەوشتانە بشوبهێنین کە لە مەستوٚرە خۆیدا دیارن ..

تا (چر) و (ت) و (عز) و (تو) و (من) و (خب) و (کش) : وا . هەڵەیە . لەپێشانا (دا) بووە . (اح) : دا . قڵەشا (گم) : قەڵەشا . (من) : قڵیشا .

(٣٠) مەثەلا : بۆنمـوٚنە . خـەفیٚ : نادیار ، نهێنـیٚ . عەنقا : باڵـدارێکی ئەفسانەییە دەنگی هەیە و ڕەنگی نییە .

واتە : یاخود ئەمـە چییە نە وەك ئەو شتانەیە پێشـان شوبهاندمـان پێیان و ، نە وەك ئـەو شتانەیە پاشان شوبهاندمان پێیـان .. شتێکی بەناوبانگە ، کەچیٚ لە بەرچاویش نییە وەك پەلەوەری عەنقا و وەك وەفا و پیاوەتیٚ لەبەرچاوبوٚنی دۆستان کە خەڵك باسیان ئەکەن و لە ژیانیشمانا ڕێمان تێیان ناکەوێ .

صاحێب زەڕ و زیوێ کە فریبی عوقەلا بێ
ئیکسیری طەڵای ئەحمەری چەند قەطرە لە لا بێ (٣١)

دەعوای ئومەرا چەندە لەسەر تەختی کرابێ
چەند خوێن کە ڕژابێت و چ خوێنی نەڕژابێ (٣٢)

مەثەلا (ك) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : مەثەلی . میثلی (ت) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : میثل . دیارە ئەمیش هەر (میثلی)یە .

(٣١) فریب : هەڵخەڵەتاندن . ئیکسیر : مایەیەکی کیمیاییە ئەڵێن مس ئەکا بە زێڕ . طەڵای ئەحمەر : زێڕی سوور .

واتە : یاخود ئەمە چییە کە خاوەنی زەڕ و زیوێکە تەنانەت پیاوی زیرەك و تێگەیشتویشی پێ هەڵئەخڵەتێ و ، چەند دڵۆپێك لەو شتەی لایە کە لای خەڵك ئەوەندەی ئەو ئیکسیرە ، گرانبەهایە ، کە زێڕی سووری پێ دروست ئەبێ . مەبەست لە خوێنی کچێنییە کە لە کۆمەڵگای کوردەواریدا زۆر بەبایەخە و بە نیشانەی سەربەرزیی کچ ئەدرێتە قەڵەم . زیوێ کە فریبی (چر) و (ك) و (تو) و (عب) : زیوێ کە فریب . ئەمیش هەر (فریبی)یە . (ت) و (اح) و (خا) : زیو بێت و فریب . ئەمیش هەر (فریبی)یە . (کش) : زیوی فریب . بەپێی ئەم نوسخەیە ئەبێ (صاحێب) بە (صاحێبی) و (فریب)یش بە (فریبی) بخوێنرێتەوە .

لەم بەیتەوە تا دوایی لە (خب)دا نییە .

(٣٢) دەعوا : کێشە و هەرا . ئومەرا : جەمعی ئەمیرە واتە پادشاە .

واتە : یاخود ئەمە چییە ئەوەندە نایاب و بەنرخە پادشاهان چەند شەڕیان لەسەر تەختەکەی کردووە و هەرکامیان ویستویە خۆی لەسەر تەختی دانیشێ و ، چەند خوێن لە شەڕا لەسەر ئەو ڕژاوە و ، ئەو خۆی کەس نەیتوانیوە دەستی بۆ بەرێ و خوێنی بڕێژێ . مەبەست لە (تەخت) لاشەی مەستوورە و ، مەبەست لە (خوێن ڕژاندنی) لاقە کردنیەتی . .

ئەشگونجێ مەعنای نیوە بەیتی دووهەم ئەوەبێ مەستورە چەند جار خوێنی عادەتی مانگانەی لێ ڕژابێ ، بەڵام خوێنی کچێنیی هێشتا لێ نەڕژابێ .

ئومەرا (خا) : ئومەرای . چەندە (چر) : چەند . بۆ (چەندە) و (چەندی)یش ئەگونجێ . (عم) : چەندی . خوێن کە ڕژابێت و (عم) : خوێنێ ڕژابێت و . (گم) : خوێنێ ڕژابێت . ئەمیش هەر لەگەڵ (و)ی عەطفدا ئەبێ .

کێ بێ لە جیهاندا چ گەدا بێت و چ شا بێ
تەرکێکی وەها ناسك و پڕ لەذذەتی گابێ ؟! (٣٣)

★ ★ ★

دێوانە کە زانی کە دەبێ عوقدەگوشا بێ
هەستاوو گوتی : ئەشکی ڕەوانم بە فیدا بێ ! (٣٤)

---

(٣٣) تەرك ، تەرەك : کچی نەکراوە . ئەشگونجێ (تورك) بێ کە کینایەیە لە نازدار و دڵدار .

لەپاش ئەو هەمۆ پرسیار و ناوونیشان هەڵدانە کە (نالی) بە زوبانی (مەستورە)وە گێڕایەوە ، ئەم بەیتە ئەبێ بە پوختەی پرسیارەکە و ، بەیتەکانی پاشەوەش وەڵامی پرسیارەکەن .

تەرکێکی : ئەمە تێکستی (اح) و (« پەراوێزی » خا) یە . (چر) و (ك) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : سیڕڕێکی . یا بەمەعنای (نهێنییەکی) یا (سوڕڕەیەکی)یە ، واتە : ناوکێکی ، کە کینایە بێ لە خوار ناوك ! . (عم) و (گم) : سمتێکی . (ت) و (خا) : طورفەیکی . طورفە بە شتێ ئەڵێن ئەوەندە نایاب بێ کەس وێنەی نەدیبێ . نازك (عم) و (گم) : ناسك .

لەگەڵ ئەوەش کە هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمان ، (خب) نەبێ ، ئەم بەیتەیان تیایە و لەبەرئەوە مەیدانی دانی ئەپاڵ کەسێکیتر لە نالی بەولاوە ، ئێجگار تەسك ئەبێتەوە لەڕۆی ڕەخنەگردا ، ئێمە هێشتا هەر بەلای ئەوەدا ئەچین کە هیی نالی نەبێ و شاعیرێکیتر لەلاوە هاتبێ و دایناب و خستبێتیە چوار چێوەی پارچە شیعرەکەوە و لەگەڵ بەیتەکانیکەی تێهەڵکێش کردبێ . بەڵگەی ئەم بۆچۆنەشمان ئەمەیە :

١ ــ پرسیارەکە تێکڕا پڕە لە تەعبیری ناسکی ئەدەبی و مەجاز و کینایە و شوبهاندنی ڕەوانبێژانە و ، بەزەحمەت لەگەڵ ئەم زەقی و بێپەردەییەدا ئەگونجێ کە لەم بەیتەدا هەیە .

٢ ــ پارچە شیعرەکە لە دۆ بەش پێکهاتووە ، بەشێکی پرسیار و بەشێکی وەڵام . ئەگەر بشڵێین بەیتەکە هیی نالییە ، ئەبۆ لە داوێنی وەڵامەکەوە و بە داڕشتنێکیتر داینایە ، نەك لێرەدا کە بەجارێ سیحری پرسیارەکە هەمۆی بەتاڵ ئەکاتەوە و هیچی تیا ناهێڵێ .

(٣٤) دێوانە : شێت . دەروێش . کینایەیە لە (هینەکەی) نالی . عوقدەگوشا :

ئەم صاحێبی تەشریحە دەبێ هەیئەتی چا بێ
هەم شاریح و هەم جاریح و مۆضیّحە گوشا بێ (٣٥)

گرێ کەرەوە . کینایەیە لە وەڵامدانــەوەی مەستوورە و جێ بەجێ کردنی داواکەی . ئەشکی ڕەوان : فرمێسك . کینایەیە لە (ئاو) .

واتە : کە مەستوورە لە پرسیارەکەی بووەوە و (دێوانەکەم) تێ گەیشت کەوا (کردنەوەی ئەم گرێیە)ی خراوەتە ئەستۆ ، ڕاســت بووەوە وتی : یاخوا (فرمێسکی ڕەوان)م بەقوربانت بێ ! .. تاد . پاشماوەی قسەکانی لە بەیتەکانی پاشەوەدا باس کراوە ..

لە (چر) و (ك) و (خا)دا لەسەر ئەم بەشەی ئەم پارچە شیعرە نوسراوە : «جواب» واتە : وەڵام . (عم)یش نوسیویە : «وله في الجواب» واتە : هیی نالییە لە وەڵامدانــەوەدا . (گم)یش نوسیویە : «ئــەوەی خوارەوەشی جارێکی دیکە لە وەڵامیدا داناوە» . (ت)یش بەیتی پێشوی ، وەك دوابەیتی هەمــو پارچە شــیعرێك ، بــە خەتی ســور نوســیوە کە واتــە ئەمە قەسیدەیەکی ترە . (تو)یش نوسیویە :«حضرت نالی خودش از زبان مستوره در جواب این قصیدەرا باز گفته» . واتە: جەنابی نالی خۆی ئەم قەسیدەشی لە وەڵامدا بە زوبانی مەستوورەوە وتووە . بەڵام وانییە چونکە وەڵامەکە بە ناوی نالی خۆیەوەیە نەك بە زوبانی مەستوورەوە . (عب)یش نوسیویە : « جواب خودرا از زبان مستوره چنین داده » واتە : (نالی) وەڵامی خۆی بە زوبانی مەستوورەوە واداوەتەوە . ئەمەش هەر هەڵەیە . (اح)یش هیچ نیشانەیەکی جیــاکردنەوەی لەنێوان ئەم دو بەشەی پارچــە شیعرەکەدا دانەناوە .

گوتی : ئەمە تێکستی (عم) و (ك) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (کش)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : وتی .

(٣٥) صاحێبی تەشریح : خاوەنی لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە و یەکالاکردنەوە . هەیئەت : دیمەن . چا : چاك . شاریح : لێکدەرەوە و یەکــالاکەرەوە . جاریح : ڕەخنــەگر و برینداركــەر . مۆضیّحە گوشــا : ڕونکەرەوەی لێکدانەوە . برینێك بگاتە سەر ئێسك .

واتە : وتی پرسیارەکەت پرســیارێکی قــورس و گرانە و بە هەمــو کەس لێك نادرێتەوە ، کەسێکی جوان و شۆخ و لێ هاتوی ئەوێ ، شت باش لێك بداتەوە و پێی بکرێ یەکالای بکاتەوە و ، ڕەخنەگر بێ و بتوانێ زام بکا و ، ڕونکردنەوەکانی لێك بداتەوە و برین بگەیەنێتە سەر ئێسك ..

بێجگە ئەم دو مەعنایەش کە بۆ هەرکام لە وشەکانمان باس کرد و ،

بۆ توند و ڕەقێ مەتنی مەتینی حوکەما بێ
تەدقیقی ئەمیش سیڕڕە دەبێ خوفیە ئەدا بێ (٣٦)

یەکێکیان بەدیمـەن مەعنای مەلایانە بۆ و ئەویان نـاخی مەبەستەکەی مەستورەی ئەپێکا ، ئەم بەیتە گـەلێ ئیشارەتی‌تریشی تیایە . بۆنموونە (تەشریح) ئیشارەتە بۆ کتێبی (تشریح الافلاك) کە کتێبێکی مەلایانەیە لە زانستی ئاسمان شوناسیدا ، (بهاءالدین العاملی) دایناوە . (هەیئەت = الهیئة)یش زانستی ئاسمان‌شوناسیی کۆنە . زاراوەی (هەیئەتی چاك) لە حوجرەی فەقێـدا بە کتێبی زۆر چاکی زانستی هەیئـەت ئەڵێن . (شاریح)یش بەوکەسە ئەڵێن لەسەر (مەتن)ی کتێب ئەنوسێ . ئەوەش بزانین کە (مەتن) خۆیشی بە عەرەبێ واتە (پشت) .. (جاریح)یش کەسێکە لە گفتوگۆی زانستیدا قسەی بەرابەرەکەی لەکەدار بکا . (موضیحە)یش زاراوەیەکی شـەرعە لە باسی (قیصاص)دا ، بە زامێك ئەڵێـن ئێسکی زامارەکەی دەرخستبێ .. سـەرەڕای ئەوە کە لە کتێبی حوجرەدا لە چوارچێوەی هەندێ بابەتدا ، لەسەر هەندێ وردە بابەت ئەنوسرا (موضحة) یا (مسئلة) یا (مهمة) یا شتی‌تریوا . کەواتە لە کۆکردنەوەی ئەم وشانەدا تەناسوب هەیە و لـە هەرکامێکیشیاندا ، بەش‌بەحاڵی خۆی ، تەوریە هەیە . لەنێوان (شاریح) و (جاریح)یشدا جیناسی لاحیق هەیە .

لەوانەیە ئەم بەیتە ئیشارەتێکیشی بۆئەوە تیابێ کە نالی لە سەردەمی لاوێتیدا کوڕێکی شـۆخ و قۆز و بزمێن بوبێ ، چونـکە لەلایەکەوە ئەڵێ جێبـەجێ کـردنی داواکەی مەسـتورە کەسـێکی‌وای ئـەوێ و ، لە سەرێـکی‌کەشەوە عەقـڵ نایگرێ دەسـت بەو خێری خواوە بنـێ بۆ کەسێکی‌تر .

(٣٦) مەتن : کتێبی خوێندنی مەلایانە کـە بەتەنها خۆی ڕاست نەکرێتەوە و پێویستی بە لێکدانەوە و لەسەر نوسین بێ . پشـت . مەتـین : پتەو و توند . حوکەما : جەمعی حەکیمە واتە فەیلەسوف و زۆرزان . تەدقیق : وردەکاریێ . خوفیە : نهێنیێ . ئەدا : بەجێ‌هێنان .

واتە : ئەوەی ، یا ئەوشتەی ، ئەم پرسیارە لێك‌ئەداتەوە یا ئەم شتە یەکالا ئەکاتـەوە ، ئەبێ لەبارەی توندێ و ڕەقییـەوە وەك تێکستی ئەو کتێبانە بێ کە فەیلەسوفەکان نوسیویانە ، یا وەك پشتی ئەوان قایم و پتەو بێ . دیـارە وردکردنەوە و لێـکدانەوەی ئەمەش بـە هەموکەس ناوترێ و ئەبێ بە دزییەوە بکرێ ، یاخود ئەم (لێکدانەوەیە) کارێکە ئەبێ بە نهێنیێ و لە شوێنی تایبەتیدا جێبەجێ بکرێ .

نەرم و خۆش و مونتیج وەکو بەسطی ئودەبا بێ
طۆلانییو بەرجەستە وەکو دەستی دوعا بێ (٣٧)

شەو نائیم و قائیم ، عەلەمی بابی ڕەضا بێ
بێدیدە هەڵستێ بە مەثەل عەینی عەصا بێ (٣٨)

لەنێوان (مەتن) و (حوکەما) و (تەدقیق)دا تەناسوب و ، لە (مەتن) و (تەدقیق)دا تەورییە هەیە . لە هێنانی وشەی (مەتن) و دانەپاڵی (توندێ) و (ڕەقێ)یشدا بۆلای ، ئیشارت بۆ ئەو پەیوەندە کراوە کە لەنێوان (پشت) و (تۆوی پیاو)دا هەیە . لە (نهێنییەتیی لێکدانەوەی مەتن)یشدا ئیشارەت بەوە کراوە کە جاران ئەوانەی بابەتێکی بایەخداریان ئەزانێ ، بە هەمۆکەسیان نەئەوت و لە چوارچێوەیەکی تەسکدا نەبوایە کەسیان فێر نەئەکرد .

(٣٧) مونتیج : بەرهەمدار . بەسط : پەخشان . طۆلانێ : درێژەدار . بەرجەستە : دیار و دەرکەوتۆ .

نالێ لەم بەیتەدا ڕۆیەکیتری یەکالا کەرەوەی پرسیارەکەی مەستۆرە لێکئەداتەوە ، چونکە دیارە هەمیشە لە حاڵەتێکدا نییە و باری جیاجیای زۆرە .. لێرەدا ئەڵێ : نەرم بێ ، خۆش بەدەستەوە بێ ، بەرهەمدار بێ ، وەك پەخشانێکی ڕەوان بێ کە ئەدیب نوسیبێتی .. درێژ بێ ، دیار و هەستاوە بێ وەکو دەستی کەسێك کە بۆ لەخواپاڕانەوە دەستی درێژ کردبێ ..

وشەی (مونتیج) زاراوەیەکی عیلمی مەنطیق و ، وشەی (بەسط)یش لە زاراوەکانی بەلاغەیە .

(٣٨) نائیم : نوستو . قائیم : بێدار . هەستاو . عەلەم : ئاڵا . بابی ڕەضا : دەرگای ڕەزامەندێ و قەناعەت بەوەی خوا داویە . عەینی عەصا : هەروەك عاسا ، کینایەیە لە کوێرێ و بێچاوێ .

واتە : ئەوەی ئەم گرێکوێرەیە ئەکاتەوە و چاری ئەم مەسەلەیە ئەکا ئەبێ بەدەم خەویشەوە بێدار بێ و هەستابێ و ، لە دەرگای قەناعەت و ڕەزامەندیدا بە هەرچێ خوا دای ، وەك ئاڵایێ قنج ڕاوەستابێ و ، کوێرانە هەستێ هەروەك عاسا ، شەلم کوێرم ناپارێزم ، ڕێ بداتەبەر ..

خۆ ئەگەر مەبەست لە (بابی ڕەضا) کەیخوسرەو خانی ناکام بێ کە پاشان مەستۆرەی مارەکردووە و ، کوڕێکیشی بووە ناوی (ڕەضا قولێ

مەجذوبی طوروق ، مورتەعیشی لەرزش و تا بێ
سالیك ڕەوشی مەسلەكی ڕێگەی صولەحا بێ (٣٩)

خان) بووە ، ئەوە ئەبێ مەعنای بەیتەكە وا لێبدەینەوە كە ئیشارەتە بۆئەوە (هینەكەی) نالی وەك ئالاێ قنج لە دەرگای ماڵی باوكی ڕەضا قولی خانـا وەستابێ بۆئەوەی نەهێڵێ باوكی ڕەضا قـولی خان ، واتە كەیخوسرەو خان ، دەرچێ خۆی بگەیەنێ بە مەستورە و مارەی‌كا یا ئەگەر مارەی كردبێ بیگوێزێتەوە . بۆیە مەعنای بەیتەكە بەمجۆرە لێك‌ئەدەینەوە چونكە تێكڕای پارچە شیعرەكە وائەگەیەنێ كە كاتێ نالی ئەم «خەوە»ی دیوە ، مەستورە كچ بووە ، كە كچیش بۆ ئیتـر چێ ئەكا لە ماڵی باوكی ڕەضا قولی خانـدا ؟ .

ڕێیشی تێ‌ئەچێ مەبەستی نالی لە (بابی ڕەضا) دەرگای مەشهەدی ئیمام ڕەضا بێ و بەیتەكە ئیشارەت بێ بە شیعەیەتیی میرە ئەردەڵانیەكانی سنە . كەسیش بـۆی نیە بڵێ نالی تەشبیهی وا چـۆن ئەكا ؟ ئەوێ (هینەكەی) بشوبهێنێ بە دەستی بۆ لەخواپاڕانەوە درێژكراو ، بۆ ئەبێ نەیشوبهێنێ بە عەلەمی قنجكراوەی دەرگای مەرقەدی ئیمامێك . .

لەنێوان (نائیـم) و (قائیم)دا جگە لە طیباقی بەدیمـەن ، جیناسی لاحیقیش هەیە . ئیقتیباسیشە لە حاڵەتی خواپەرستان كە پێیان‌ئەڵێن (قائم باللیل) . لە كۆكردنەوەی (بێدیدە) و (عەینی عەصا)یشدا تەناسوب هەیە چونكە عاسا هیی كوێرانە .

نائیم و (چر) : نائیم . دیارە ئەبێ لەگەڵ (و)ی عەطفدا بێ . ڕەضا (عز) و (كش) : ڕەجا . بێدیدە هەڵستێ (ت) و (خا) : بێ دیدەیی هەستێ .

(٣٩) مەجذوبە : ژنی جەذبە لێهاتو . جەذبە حاڵەتێكە لەو حاڵەتانەی بەسەر پەیڕەوانی تەریقەتی نەقشبەندیدا دێن . طوروق : جەمعی (طەریقە)یە كە تەریقەتی ئەهلی تەصەووفە ، یا جەمعی (طەریق)ە بەمەعنا ڕێگاوبـان . مورتەعیش : موچوڕكە پیاهاتوو . لەرزش : لەرز . سـالیك : ئەهلـی سولوك بەگوێرەی ڕێ و شوێنی ئەهلی تەصەووف . ڕێ‌گرتووەبەر . ڕەوش : ڕەوشت . مەسلەك : ڕێگا . صولەحا : جەمعی صالیحە .

نالی لەم بەیتـە و بەیتی پاشەوەدا پێشوبهێنراوەكانی لـە جیهانی تەصەووف وەرئەگرێ و ئەڵێ : ئەو شتە وەك صۆفیی جەذبە لێهاتو یا وەك شێتی ناوكـۆڵان و ڕێگاوبان و ، وەك لەرزوتـادار لەخۆشییانا موچوڕكەی بەلەشدا بێ و ، ئەو ڕێگایەی گرتبێتەبەر كە چاكانی خوا هەمۆ گرتۆیانەتەبەر . مەبەستی لەوەیە چاكانی خوا هەمۆ ئەو شتەیان كردووە

فەرقێکی هەبێ : داخڵی میحرابی ڕەجا بێ
چاوێکی هەبێ : غەرقەیی فرمێسکی بوکا بێ (٤٠)

ڕێی حورمەت و بێحورمەتیی هەرگیز نەکوتابێ
چەند ئاوی ڕژابێت و ، چ ئاوی نەڕژابێ (٤١)

کە ئەو ئەیەوێ بیکا ..

لەرزش و : ئەمە تێکستی تەنها (اح)ە . نوسخەکانیتر هەمو : لەرزەوو . ئێمە ، لەبەر هاوسەنگی لەگەڵ (مورتەعیش) و (ڕەوش) ئەممان لا پەسەندتر بو . مەسلەکی : ئەمە تێکستی (عم) و (گم) و (عز) و (تو) و (کش)ە . نوسخەکانیتر هەمو : مەسلەك . دیارە لەوانیشدا هەر مەبەست (مەسلەکی)یە .

(٤٠) فەرق : تەوقەسەر . غەرقە : غەرق ، نوقم . بوکا : بوکاء ، گریان .

واتە : ئەو شتە تەپڵە سەرێکی هەبێ لە (میحراب)ی ئاواتا نابێتیە (زەوی) و ، (چاو)ێکی هەبێ ، تەنها چاوێك ، هەمیشە لە (فرمێسك)ی گریاندا نوقم بێ ..

لە وشەی (میحرابی ڕەجا) و (فرمێسکیبوکا)دا تەوریيە هەیە . هەروەك چۆن (غەرقە)ش ئیشارەتێکی بۆ (خەرقە)ی ئەهلی تەصەووف تیایە ، واتە وەك چۆن ئەوان خەرقە ئەدەن بەکۆڵیانا ، ئەمیش (فرمێسکەکەی) ئەکا بە خەرقە بۆ خۆی ..

غەرقەیی (تو) : غەرقە .ئەبێ ئەمیش (غەرقەیی) بێ ئەگینا نیوە بەیتەکە لەنگ ئەبێ .

نیوەکانی ئەم بەیتە لە نوسخەکانی (عم) و (گم) و (ت) و (اح) و (من) و (خا)دا بەرودوان .

(٤١) حورمەت : حەرامی .

واتە : ئەو شتە هەرگیز ڕێگای حەرام و بێحورمەتیی نەکوتابێتەوە و ، چەند ئاوی ڕشتبێ ، بەڵام بە جۆرێکیوای نەڕشتبێ ئابڕوی پێ بچێ .

ئەشگونجێ ڕستەی (ڕێی حورمەت و) بە ڕستەیەکی سەربەخۆ دانێین و مەعنای وا لێبدەینەوە : ڕێگای ، ڕێگای حورمەت بێ و ، بە ڕێگای بێحورمەتیدا نەڕۆیشتبێ .

حورمەت و (چر) و (ك) و (عب) و (کش) : حورمەت . بۆ (حورمەت و) و (حورمەتی)یش دەستئەدا . (ت) و (عز) و (تو) و (من) : حورمەتی .

لەم ڕێگە سەریشی کە بچێ ، یەعنی کوژابێ
گەردن کەچێ بەرپێتە ، قەدەم ڕەنجەکە ، سا بێ (٤٢)

تا گەرمڕەوی ڕێگەیی ظولماتی بەقا بێ
(ماء الخضر)ت قەطرە لەسەر قەطرە فیدا بێ (٤٣)

چەند ئاوی (چر) و (عب) : چەن ڕۆی . (عز) : چەند ئاو . ((«پەراوێزی» خا) : چەند ئاو کە .

(٤٢) قەدەم ڕەنجەکە : ئازاری پێت بدە . کینایەیە لە داوای هاتن لە کەسێکی خاوەن پایە و ڕێ و شوێن .

واتە : دەسا فەرمێ ، ڕەحمەت نەبێ تەشریف بێنە ، ئەگەر لەمپێناوەدا هینەکەم سەریشی تیا بچێ و بدرێ بەکوشت، هەر گەردن کەچی بەرپێتە و ئامادەیە بۆ جێبەجێ کردنی داواکەت و کردنەوەی گرێکوێرەکەت .

نالی بۆیە (سەرتیاچوّن)ی بە (کوژران) مەعنا لێداوەتەوە ، تا لەوە حالێ ببین کە مەعنای (سەر پیاچوّن)یش ئەگەیەنێ .. هەروەها (گەردن کەچی بەرپێتە)یش بێبەش نییە لە ئیشارەتێکی ناسك ...

بەرپێتە (ت) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : سەر پێتە .

(٤٣) گەرمڕەو : ئەوەی تونـد و تیـژ ڕێ ببڕێ . کەسێ زۆر پەلەی بێ بە مەبەستی خۆی بگا . ظولماتی بەقا : ئەو تاریکاییەی سەرچاوەی ژیان و مانەوەی بەرەی ئادەمیزادە . منداڵدانی ئافرەت . ماء الخضر : ئاوی خضر ، ئەو ئاوەی حەزرەتی خضر پێغەمبەر لێی خواردووەتەوە و بۆیە نامرێ .. لێرەدا مەبەست لە (ئاوی مەلا خدری نالی) خۆیەتی . قەطرە : دڵۆپ .

ئەم بەیتە پەیوەندی بە بەیتی پێشووەوەیە و مەعنای ئەو تەواو ئەکا . واتە : ئەو (شتە) گەردن کەچی بەرپێتە و سەریشی تیا بچێ هەر ناگەڕێتە دواوە ، دەسا فەرمێ وەرە ، تا بە تیژێ و بە پەلە ڕێگای ئەو تاریکستانییە بگرێتەبەر کە سەرچاوەی ژیانە و ئاوی ژیانی تیایە ، یاخوا دڵۆپ دڵۆپ ئاوی زیندەگانیت ، یا (ئاوی مەلاخدرت) تا دوا دڵۆپ بەقوربان بێ و دوا چۆڕی بۆ تۆ بڕژێتەوە !

گەرمڕەوی (چر) : گەرمڕەو . ئەمیش هەر (گەرمڕەوی)یە . (گم) : گەرمڕەویی . (ت) و (کش) : کرمروی . ئەمیش هەر (گەرمڕەوی)یە . ڕێگەیی : ئەمە تێکستی (ت) و (خا)یە. نوسخەکانی‌تر هەموو: (قەطرەیی) .

کێ بێ وەکو تۆ بەم شەوە ڕەحمی بە منا بێ !
مەجذوبە صیفەت ، یەعنی صیلەی ڕەحمی تێدابێ ! (٤٤)

هەم جاذیبەوو قابیلەیی ئەخذ و عەطا بێ !
مەستورەوو مەخفی ، شەبەهی بادی صەبا بێ ! (٤٥)

مەستانە هەڵستێت و بە کوێریی ڕوقەبا بێ
ئەم بابزەنە گەرم و تەڕی کا بە کەبابێ (٤٦)

★ ★ ★

بەمپێیە مەعنای بەیتەکە وایلێدێتەوە : تا تیژ ڕۆیشتنی ئەو دڵۆپە ئاوە هەبێ کە ڕێگای تاریکستانی سەرچاوەی ژیانی گرتووەتەبەر ، ئاوی زیندەگانی یا (ئاوی مەلاخدر خۆی)ت ، دڵۆپ دڵۆپ بەقوربان بێ .

(٤٤) صیلەی ڕەحم : بەسەر کردنەوەی خزم و کەسوکار .

مەعنای ئەم بەیتە و دوو بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێکئەدەینەوە .

مەجذوبە صیفەت (اح) و («پەراوێزی» خا) : مەجذوبی صەفی یان صەفی . (خا) : مەجذوبی صیفەت . دیارە (مەجذوبی صیفەت)ە بە (ی)ی مەصدەرییەت . («پەراوێزی» خا) : مەجذوب صیفەت . دیارە ئەمیش (مەجذوبە صیفەت)ە . صیلەی (چر) و (ك) و (عز) و (تو) و (عب) و (من) و (کش) : صەلای (؟) . (خا) : صیلە . دیارە ئەبێ (صیلەی) بێ . تێدا (ت) و (تو) و (عب) و (من) : تیا .

(٤٥) جاذیبە : ڕاکێش . قابیلە : وەرگر . ڕەزامەند . ئەخذ : وەرگرتن . عەطا : دان .

جاذیبەوو قابیلەیی: ئەمە تێکستی (عز) و (خا) و (کش)ە. نوسخەکانی‌تر هەمو : جاذیبەیی قابیلەیی . مەستورەوو (ت) : مەستورەیی .

(٤٦) ڕوقەبا : جەمعی ڕەقیبە واتە بەدکار . بابزەن : شیشی کەباب .

ئەم سێ بەیتەش هەروا مەعنای دوو بەیتەکەی پێشوو تەواو ئەکەن . واتە : کێ بێ ، وەك تۆ ، بەم تاریکە شەوە بەزەیی بە مندا بێتەوە و وەك ژنە صوفی کە شێخ جەذبەی لێ هێنابێ و ڕایکێشابێ بۆلای خۆی ، بێ بەلامەوە و ، سیلەی ڕەحمی لەبەر چاو بێ و ، هەم هێزی ڕاکێشانی منی بێ بۆلای خۆی و هەم شتیشم لێ وەربگرێ و بۆ (وەرگرتن و دان)

دەس‌بدا و کەڵکی ئاڵوگۆڕی پێـوەبێ ، شـارراوە و نهێنییش بێ وەك سروەی بای سبەینان .. بەکوێرایی چاوی ناحەز و بەدکار ، بێ‌ترس و بێ‌پەروا وەك سەرخۆش هەڵسێ بێت بەدەممەوە ، تا (شیش)ەکەی منیش (کەباب)ێکی بداتێ و بەو کەبابە گەرم و تەڕی کاتـەوە ... بەپێی ئەم مەعنایە (شیش)یش و (کەباب)یش هەر یەك شتن و (شتەکە) جارێکیان لە ڕویەکەوە کراوە بە (شیش) و جارێکی‌کە لە ڕویەکی‌ترەوە کراوە بـە (کەباب) .

لە وشەی (ڕەحم)دا ئیشارەت کراوە بە (ڕەحەم)ی ئـافرەت و لە وشەی (مەستوورە)شدا تەورییە هەیە .

ئەم مەعنـایە کـە ئێمە لێمـان‌داوەتەوە لەسـەر تێکسـتی زوربەی نوسخەکانە . ئێمە لامان‌وایە ئەگەر لە نوسخەی (عم) کە لەجیاتیی (گەرم و تەڕی) نوسیویە (گرم بری) و ئەتوانرێ بە (گەرمە بە ڕێ) بخوێنرێتەوە — ئەم ڕستەیە وەربگرین و ، لە نوسخەکانی‌تریش (کا بە کەبابێ) کە بێنین و نیو بەیت بەم‌جۆرە پێکەوە بنێین :

ئەم باب‌زەنە گەرمە (یا : گەڕمە) بە ڕێ کا بە کەبابێ

مەعنایەکی جوانترمان دێتە دەسـت کە لەگـەڵ مەعنـای بەیتەکانی پێشەوەش باشتر ئەگونجێ ، چونکە مەعنای نیوە بەیتەکە وای لێ‌دێتەوە : ئەم (شیش)ە گەرمە یا گەڕەی من بە پێ‌بەخشینی (کەبابێ) بە ڕێ بکا . بەپێی ئەم مەعنایە ، مەعنای (شیش) و (کەباب) یەکێ نابێ و جیـا ئەبن لەیەك و (شیش) لای (نالێ) و (کەبـاب) لای (مەستوورە) ئەبـێ . هـەروا بەپێی ئەم‌مەعنایە ئەشتوانین (باب‌زەن) لەجیاتیی (شیش) بە (دەرگـا کوتەوە) مەعنا لێ‌بدەینەوە ، واتە : (کەبابێ) بدا بـەم (هێنـە)ی من کە دەرگاکەی ئەکوتێتەوە .

بە کوێریی ڕوقەبا بێ (ت) و (عز) و (تو) و (عب) و (اح) و (من) و (کش): کوێریی ڕەقیبان. گەرم و تەڕی کا بە کەبابێ (چر) : کرم تری کانی کبابی. (گم) : گەرم بەریی کوانی کەبابێ . (خا) : کرم تڕی کانی کبابی . مەعنای هیچ‌کام لەم نوسخانە دیار نییە . (کش) : کرم.. تاد. دیارە یا (گەرم و)وە یا (گەرمە)یە .

لە (عم) و (گم)دا نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە و بەیتی پێشـو نییـە و لە نیوەی دوەمی هەردوکیان بەیتێك پێکهاتووە .

« نالی » ! وەرە هەزلێکی کە عاری شوعەرا بێ
ڕۆڕەش مەکە پێی صەفحەیی هەر لەوح و کیتابێ (٤٧)

تەحریری خەیاڵ و خەو ئەگەر بێتە حیسابێ ،
دەروێش و گەدا شاە و ، دەبێ شاە گەدا بێ (٤٨)

---

(٤٧) هەزل : گاڵتەوگەپ . عار : نەنگ و شوورەیی . صەفحە : ڕوو ، لاپەڕە .

نالی پاش ئەوەی ڕوداوی خەوەکەی و گفتوگۆی نێوان خۆی و مەستوورەی هەمو گێڕایەوە و لێبووەوە ، بە عادەتی شاعیران چاوێکی ڕەخنە ئامێز بە خۆیا ئەگێڕێتەوە و ، ئەوەتە لەم سێ بەیتەی دوا بەشی پارچە شیعرەکەیدا داوا لە خۆی ئەکا واز لەم جۆرە قسە بێجێیانە بێنێ و ، بە خۆی ئەڵێ بنیادەم بە خەو و خەیاڵ نابێ بە هیچ و ، چاتریش ئەوەیە لەجیاتیی قسەی هیچ و پووچ شتێ بڵێ و بنوسێ کە بۆ دوارۆژی پاش مردنی چاك بێ .

واتە : نالی ! ڕووی لاپەڕەی کتێب بەو گاڵتەوگەپ و قسەی هەلەق مەلەقانە ڕەش مەکەرەوە کە شاعیران شەرمیان لێ دێ . کتێب و دیوانی شیعر بە بابەتیوا بەدناو ئەبێ و ئابڕووی پێ ئەچێ ..

پێی (چر) و (عم) و (ك) و (تو) و (عب) و (من) و (خا) و (کش): پێ. هیچ (چر) و (خا) : هەر .

ئەم بەیتە لە (من)دا دوابەیتی ئەم پارچە شیعرەیە . وادیارە نازناوەکەی (نالی)بە هەڵەیدا بردووە .

(٤٨) تەحریر : نووسین .

واتە : ئەگەر بنیادەم حیسابی خەو و خەیاڵ بکا و بینووسێتەوە و بەتەمای بێ بێتەدی ، ئەبێ گەدا ببێ بە پادشا و پادشاش ببێ بە گەدا و هەمو شتێ ئاوەژوو ببێ ، کە ئەوەش هەرگیز نابێ .

تەحریری (عم) و (گم) : تەعبیری . خەیاڵ و (عم) و (گم) : خەیاڵی . (ت) و (اح) : خەیاڵ . بۆ (خەیاڵ و) و (خەیاڵی)یش ئەگونجێ . بێتە (تو) و (عب) و (اح) و (من) و (کش) : بێنە . دەروێش و (تو) و (عب) و (کش) : دەروێش . بۆ (دەروێش و) (دەروێشی)یش ئەگونجێ . شاە و : نوسخەکانی بەردەستمان هەمو نووسیویانە (شاە) ، بەڵام دیارە ئەبێ بە (و)ی عەطفەوە بێ .

وا چاکە خەیاڵ و خەوت ئەسراری هودا بێ
نەك بەحثی سورور و عەلەم و بادی هەوا بێ .. (٤٩)

— ٣ —

خۆشا ڕەندێ لە دنیا بێ موبالات و موجەڕڕەد بێ !
بە ڕۆژ زیندەی جەماعەت بێ ، بە شەو مات و موجەڕڕەد بێ ! (١)

ئەم بەیتە لە (عم) و (گم)دا دوابەیتی بەشی پرسیارەکەیە . لە (تو) و (کش)یشدا دوابەیتی بەشی وەڵامە ، واتە لەگەڵ بەیتی پاشەوە لەجێی یەکتردان . لە (من)یشدا لەگەڵ بەیتی پێشوو لەجێی یەکتردان .

(٤٩) ئەسراری هودا : ڕازی پەی بـردن بە ڕاستی و ڕێگە دۆزینەوە بۆ لای خودا . ســورور : خۆشــی . عەلــەم : ئاڵایی . باد : بــا . هەوا : ئــارەزووبازی .

واتە : واباشترە بیر لە دۆزینەوەی ڕێگای ڕاست ، ڕێگای لای خوا بکەیتەوە ، نەك هەر خەریکی باسکردنی ڕابواردن و (ئاڵاییی هەڵکراو) و شەکانەوەی بە بای ئارەزووبازی بی .

خەیاڵ و خەوت (عم) و (گم) : خەیاڵت لەگەڵ . (ت) و (عب) و (اح) و (کش) : خەیاڵ خەوت . بۆ (خەیال) و (خەیاڵی)یش دەستئەدا . (عز) و (من) : خەیاڵی خەوت . عەلــەم و (عم) و (گم) : عەلەمی . (ت) و (اح) و (خا) : عەلەم . بۆ عەطفیش و ئیضافەش ئەگونجێ . بادی (چر) و (عب) و (اح) و (خا) و (کش): باد. بۆ (بادو) و (بادی)یش دەستئەدا. ئەشگونجێ لە ئەسڵدا (یاری) بووبێ و بە هەڵەی نووسیار گۆڕابێ . (گم) : بــابی .

— ٣ —

(١) خۆشا : چەند خۆشە ، خۆزگەی پێ بێ ! ڕەند : ئەوەی خۆی بەهیچەوە نەبەستبێتەوە . موجەڕڕەد : ڕووت .

واتە : خۆزگە بە حاڵی ئەوکەسەی خۆی بە دنیاوە نەبەستبێتەوە و لە هەموو پەیوەندێکی دنیایی ڕزگار بووبێ و ، هەرچی ئەکا لەپێناوی سوودی گشتیدا بێ .. بە ڕۆژ سەربەدەرەوەبوو و کاروبار هەڵسوڕێنی ناو خەڵك بێ و ، بە شەویش بۆ خۆی ســەر کز و مات بکا و ، خۆی لەم جیهانە هەموو دوور بخاتەوە و لەگەڵ خوای خۆی خەریك بێ ..

لەنێوان (ڕۆژ) و (شەو) و ، (جەماعەت) و (موجەڕڕەد)دا طیباق هەیە .

به صوورەت : جەلوەتێ ، غەرقی عەلایق هەروەکوو خەڵقی
به مەعنا : خەلوەتێ ، مەستی موناجات و موجەڕڕەد بێ ! (۲)

ئەگەر عالەم ببێتە خەلعەتی تەشریفی سەرتاپای ،
وجوودی بێوجوودی بێ موباهات و موجەڕڕەد بێ ! (۳)

هەروەها طیباقێکی بەدیمەن لەنێوان (زیندە) و (مات)یشدا هەیە ، چونکە (مات) بەدیمەن وەك (مات)ی بەمەعنا (مرد) وایە .

خۆشا (چر) و (عب) و (من) : خۆشــە . زیندەی (عم) : زیندوێ . (ت) : زیندە .

(۲) صوورەت : دیمەن . جەلوەتێ : نیسبەتە ئە پاڵ جەلوە ، واتە نومایش و دەرکەوتن . عــەلایق : پەیوەند . خەلوەتێ : گۆشەگــیر . موناجات : پاڕانەوە لە خوا لەژێر لێوەوە .

واتە : خۆزگە بە حاڵی ئەوکەســەی بەدیمەن بەدەرەوە بۆ و نوقمی پەیوەندی کۆمەڵایەتییــە وەك ئــەم هەموو خەڵــکە .. لەڕاســتییشدا دوورەپەرێز و کەنارەگــیر بێ و تەنانەت لە پاڕانەوەشدا لە خــوا دەنگی هەڵنەبڕێ .

لە بەرابــەرێ پێکردنی (مەعنا) و (صوورەت)دا طیبــاق و ، هەروەها لەنێوان (جەلوەتێ) و (خەلوەتێ)یشدا . سەرەڕای ئەوە کە ئەم دوانەی دوایێ جیناسی لاحیقیشیان لەنێواندایە .

خەلوەتێ (عم): خەلوەتێ و. (اح) و (خا): خەلوەت . دیارە ئەمیش هەر (خەلــوەتی)یە . مونــاجات و (چــن) : موناجــات . دیــارە ئەمیش (موناجات و)وە .

(۳) خەلعــەت : خەڵات . وجــوود : بوون . ذات . موباهــات : شانازێ و فیزکردن .

واتە : بەڕادەیەك دەستی لە دنیا داشۆردبێ ، ئەگەر ئەم دنیایەی هەموو بۆ بکەن بــە خەڵاتێك و بیکەنە بەری سەرتاپای داپۆشێ ، ئــەو هێشتا تۆسقاڵێك نەگۆڕێ و خۆی لێ بایێ نەبێ و گوێی نەداتێ ، وەك هیچ ڕوو نەدابێ .

بێ موباهات و (ت) : بێ موبالات و . ئەم بەیتە لە (چن) و (ك) و (من)دا لەگەڵ بەیتی پاشەوەی لەجێی یەکتردان و ، لە (عب) و (اح) و (خا)یشدا نییە .

به ظاهیر طاوسی ڕەنگین ، صیفاتی (تِیهٌ عَلیَ النّاهیِ)
به باطین قومری‌یو خاکستەریێ ذات و موجەڕڕەد بێ ! (٤)

ئەگەر تەکیە ، ئەگەر شێخە ، هەمێ داوی عەلایق بۆن
بلا « نالیێ » بچێ مەستی خەرابات و موجەڕڕەد بێ ! (٥)

---

(٤) خاکستەریێ : ڕەنگ وەك خۆڵەمێش . هەژار و بێ‌ئازار .

واتە : بەدیمەن بنیادەمێك بێ وەك تاوسی هەزار ڕەنگ ، فیز بکا بەسەر هەرکەسێکا کە فیز بەسەر خەڵکا بکا . لەڕاستییشا وەك کۆتری بەستەزمانی خۆڵەمێش ڕەنگ و ، مرۆیەکی هەژار و بێ‌ئازار بێ ، هیچ پەیوەندێکی بە دنیاوە نەبێ .

ئێمە مەعنای ڕستەی (تِیهٌ علی التّاهِی)مان وا لێداوەتەوە کە (تِیهٌ) فیعلی ئەمری عەرەبییە لە (تاهَ یَتیِهُ) واتە : فیزی کرد . بەم‌پێیە ئەبێ ئیسمە فاعیلەکەی (تائِهٌ) بێ نەك (تاهِیێ) ، بەلام وای بۆچووین کە نالیێ لەخۆیەوە بۆ شوێنە گومکێ و هاوئاوازێ لەگەڵ (تِیهٌ) شوێنە گۆڕکێی بە (یێ) و (هێ)کە کردووە .

طاوسی (چر) و (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : طاوس . ئەمیش هەر (طاوسی)یە . (گم) : تاوسی ! صیفاتی (چر) و (عب) : صیفاتە . قومری‌یو : ئەمە تێکستی (چن)ە . نوسخەکانی‌تر هەمێ (قومریێ) کە بۆ (قومری‌یو) و (قومری‌یی)یش دەست‌ئەدا . ذات و (چر) و (عب) : ذات . ئەمیش هەر (ذات و)وە .

ئەم بەیتە جۆرە ئیشارەتێکی تیایە بۆ ئایەتی (اذِلَّةٍ عَلَی المُوءمِنِینَ ، اعِزَّةٍ عَلیِ الکافِرِینَ) لە باسی موسوڵمانانداا .

(٥) عەلایق : پەیوەند . خەرابات : کەلاوە کۆن و وێرانە .

واتە : نە تەکیە و نە شێخ هیچیان بۆئەوە ناشێن کەس خۆیان پێوە بەستێتەوە ، چونکە هەمێ هەر داون و خەڵك ئەبەستنەوە بە دنیاوە و تۆشی ئاشۆبی دنیا پەرستییان ئەکەن . کەواتە با (نالیێ) سەری خۆی هەڵبگرێ و ڕۆبکاتە کاول و وێرانەکان و سەرخۆشی عەشقی یەزدانیێ بێ و ، دەست لە هەمێ جۆرە پەیوەندێکی دنیایێ داشۆرێ .

تەکیە (عم) و (عب) : تەکیە و . شێخە (عب) : شێخی . داوی (چر) و (چن) و (ك) و (اح) : داو . ئەمیش هەر (داوی)یە . (عب) و (من) : غەرقی . بلا (چن) : بلێ . بچێ (کم) و (گم) و (من) : بەچێ .

له چاوی (ڕۆدبار)م (نۆری) دیتن وەقتە تاریٚ بیٚ
ئەمیش با ماجەرای هیجرانی (نـۆریی ڕۆدباریٚ) بیٚ (١)

— ٤ —

نالیٚ ئەم پارچە شیعرەی بەبۆنەی بۆ حەج چۆنی (نۆریی ڕۆدباری)یەوە وتووە کە دیارە یەکێك بووە لە دۆستانی و ، وەك بە پارچــە شیعرەکەدا دەرئەکەویٚ سەر بە تەریقەتی نەقشبەندیٚ بووە .

لەبارەی ئەم (نۆریی ڕۆدباری)یەوە ئێمە هەر ئەوەندە ئەزانـین لە دێی (ڕۆدبار = ڕووار) لە هەورامان بنەماڵەیەکی ئاییـنیٚ بووە ، یەکێك لـەو بنەماڵەیە ناوی (صبغة الله) بووە . مادەم نالییش باسی (نۆریٚ) ناوێکـی (ڕۆدباریٚ) ئەکا و ناوی (صبغة الله) ناوێك و (ید الله) ناوێك ئەهێنیٚ ، ئەبیٚ ئەو (صبغة اللەی ڕۆدبــاری)یە ئەمە بیٚ کە لێرە ناوی هــاتووە و ئەبـیٚ پەیوەندێکی بەم (نۆری)یەوە هەبیٚ و وادیارە باوکی بووە و ، بەنیشانــەی وشەی (شوهۆد)یشدا لە بەیتی سێهەمدا ، لەوەئەچیٚ لەوکاتەدا کە نالیٚ ئەم پارچە شیعرەی دانەوە ئەو نەماوە . هەروەها وادیارە (ید الله)یـش مامی نۆریٚ بووە و ، بەنیشانەی وشەی (دەستیار)دا لە بەیتی سێهەمدا ، وادیارە لەکاتی دانانی ئەم پارچە شیعرەدا لە ژیانا بووە . مامۆستا مەسعۆد موحەممەدیـش لەبارەیــەوە ئەڵــیٚ : « من لەبــارەی ئەم (شـێخ نۆریٚ ڕۆباری)یەوە هەر ئەوەنــدە دەزانم بەینێــك لە کۆیٚ ژیــاوە و پیاوێکی بەرچاو و ڕێز لیٚگیراویش بووە . بەپێی گێڕانەوەی دەماودەمی باوکم لــە باپیرمەوە شێخ نۆریٚ نانی بە شێخایەتیٚ پەیدا نەکردووە ، خۆی خــاوەن بەخشێن بووە و بە ماڵی خۆی خزمەتی خەڵقی کردووە »* .

(١) ڕۆدبار : چەم . نــاوی دێیەکــە لە هەورامــانی بەری ئێــران ، خەڵکیٚ پێیئەڵێن (ڕووار) . تاریٚ : هەڵاتو . ماجەرا : ڕۆداو . ئەنجام .

واتە : چاوی پڕ لە فرمێسکم کە لەبەر زۆریی گریان بووە بــە چەم ، خەریکە لێڵاییی دابیٚ و تیشکی بینینی لیٚ تــار ببیٚ . ئەمــەش ئەنجــامی دورکەوتنەوەی نۆریی ڕۆدبارییە .

وەقتە (عم) و (کم) و (گم) : وەختــە . نـوریٚ (چر) و (چن) و (ت) و (خا) : نور .

---

* مەسعۆد موحەممەد ، چەپکێــك لە گوڵزاری نــالیٚ ، ١٩٧٦ ، بەغــدا ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ، ل ١١٢ .

چ میعمارانه بۆ تەعمیری کەعبەی دڵ دەچێتە حەج !
خودا یار و مەدەدکار و نیگەهداری عەماریی بێ ! (٢)

بە وەقتی تەلبییە مەستی شوهوودی (صبغة الله) بێ !
بە گاهی تەروییە سیڕڕی (ید الله) دەستیاری بێ ! (٣)

---

(٢) میعمار : وەستا بەننا . تەعمیر: ئاوەدان کردنەوە. مەدەدکار: یارمەتیدەر. نیگەهدار : ئاگاداریکەر . عەماری : کەژاوە .

واتە : ماشەڵڵا نۆری چەند وەستایانە کەوتووەتەڕێ بۆ حەج بۆئەوەی دڵی خۆی بە یادی خوا ئاوەدان بکاتەوە . خوا یاری بێ و بەفریای بگا و ئاگاداری ئەو کەژاوەیە بێ کە لە سەفەرەکەیدا تیا دائەنیشێ .

دەچێتە (کم) و (من) : ئەچێتە . نیگەهداری (چـر) و (چـن) و (ت) و (عب) و (اح) و (خب) : بێ (ی)ی ئیضافە . بەڵام دیارە ئەبێ بە (ی)وە بێ.

(٣) تەلبییە : خوێندنی دوعای (لبَّیْكَ . . أللّهُمَّ لبَّیْكَ . .) . کە حاجی لەپاش ئیحرام دابەستن بۆ حـەج و لەکـاتی سوڕانەوەیـاندا بەدەوری کەعبەدا و لە هەندێ کاتیتردا ئەیخوێنن . شوهوود: یەکێکە لەو حاڵەتانەی بەسەر ئەهلی تەصەووفدا دێن و،وایان تیا دێتە پێش چاو کە هەمیشە لە حوزووری خوادان . صبغة الله : کردەی بێگەردی خوا . ئیشارەتە بـە ئایەتی (صِبْغَةَ اللّهِ ، وَمَنْ احْسَنُ مِنَ اللّهِ صِبْغَةً) . ید اللـە : دەستی هێز و توانای خوا . ئیشارەتە بە ئایەتی (یَـدُ اللّـهِ فَـوْقَ ایْدِیهِمْ) . دەستیار : یارمەتیدەر .

واتە : یاخوا ئەم دۆستەم لە وەختی (لَبَّیْكَ . . لَبَّیْكَ)کردنا مەستی حاڵەتی شوهوود بێ و ، لە نۆری کردەی بێگەردی کردگاردا نوقوم بێ . . لەکاتی ئاو هەڵگۆستنی ڕۆژی هەشتی قوربانیشـدا خوا دەسـت بداتە باڵی و یارمەتیی بدا و کاری بۆ ڕاپەڕێنێ .

وەك پێشان وتمان بەم بەیتەدا دەرئەکەوێ کەوا (صبغةالله) و (یدالله) ناوی دوو کەسن و لەکاتی وتنی ئەم پـارچە شـیعرەدا یەکەمیـان مردوو و دووهەمیان زیندوو بووە و ، بە پێشخستنی (صبغةالله)یشـدا ئەبێ ئەو باوکی نۆری و (یدالله) مامی بووبێ .

بە وەقتی (عم) و (گم) و (من) : بەوەختی . تەلبییە (چر) و (ك) و (اح) و (خا) : تەلبییەت . صبغة الله بێ (عم) : صبغة اللهي . تەروییـە (چر) : تەربییەت . (عم) و (گم) و (من) و (ت) و (ك) و (عـب) و (اح) و (خـا) و

فویوضاتی (صەفا)وو (مەروە) هەروەك ناودان دەمدەم
لە یەنبوعی دڵی پڕ زەمزەمەی میزابی جاریێ بێ ! (٤)

ئەگەر خەڵوەت نشین بێ ، (جانی جانان) بێ ئەنیسی ئەو
وەگەر هیجرەت گوزین ، ڕۆحی (عەزیزان) یاری غاری بێ ! (٥)

(خب) : تەربییە . بەڵام هەموی هەڵەیە .

(٤) فویوضات : لافاوی بەرەکەت . صەفا و مەروە : دوو بەرزایین لە مەککە حاجی بەنێوانیانا ڕائەکەن و ئەوە بەشێکە لە نەریتی حەج . ناودان : پلوسکی باراناو . یەنبوع : کانی . زەمزەمە : شەوق و سوز . میزاب : پلوسك . جاری : ڕەوان .

واتە : یاخوا لوولەی لافاوی فەیض و بەرەکەتی صەفا و مەروە ، تاوتاو ، وەك پلوسکی ئاو ، لە کانیاوی دڵی پڕ شەوق و سۆزی نوریی ڕودبارییەوە بڕوا .

لە وشەی (یەنبوع)دا ئیشارەتێك بۆ شاری (یەنبوع)ی حیجاز و ، لە وشەی (زەمزەمە)شدا ئیشارەتێك بۆ (زەمزەم) کراوە کە بیرێکە لە مەککە .
میزابی (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : میزاب . دیارە (میزابی)یە .

(٥) خەڵوەت نشین : ئەوەی لە شوێنێکی چۆڵدا بەتەنها دائەنیشێ خەریکی خواپەرستی ئەبێ . جانی جانان : روح الارواح . کینایەیە لە خوای گەورە و هێمایشە بۆ نازناوی یەکێ لە پیرانی تەریقەتی نەقشبەندی کە ناوی (شێخ مەظهەر) بووە . هیجرەت گوزین : ئەوەی کۆچکردن لە وڵاتی خۆی هەڵاوێرێ بەسەر مانەوە تیایدا . نیوەی یەکەمی بەیتەکە ئیشارەتە بەوە کە پێغەمبەر (د.خ) بەرلەوەی سرووشی لە خواوە بۆبێ لە ئەشکەوتی (حیرا)دا خەڵوەت نشینیی ئەکرد . نیوەی دووهەمیشی ئیشارەتە بە کۆچکردنی لە مەککەوە بۆ مەدینە و پەناگرتنی لەگەڵ حەزرەتی ئەبوبەکر لە ئەشکەوتی (ثەور)دا . عەزیزان : خۆشەویستان . ئیشارەتە بۆ نازناوی یەکێکیتر لە پیرانی تەریقەتی نەقشبەندی کە ناوی (سەیید عەلیی ڕامیتەنی)ی مامۆستای (بابا موحەممەدی سەمماس)ی مامۆستای (ئەمیر کولال)ی مامۆستای (شاهی نەقشبەند)ە . یاری غار : هاوڕێی ئەشکەوت . ئیشارەتە بۆ حەزرەتی ئەبوبەکر .

واتە : ئەگەر نوریی ڕودباری لەپاش بەجێهێنانی فەرزی حەج نیازی مانەوە و خەڵوەتنشینی و گۆشەگیریی هەیە لە مەککەدا ، ئەوا ئەو خوایە

شەعائیر یەكبەیەك مەسرۆری سیڕڕی غەیبی لاڕەیبێ
مەساعێ سەربەسەر مەشكوری دەركی بەیتی بارێ بێ ! (٦)

نیشانەی (صبغة اللهي) لەسەر ئیسم و موسەممایە
بە بێ نەیرەنگی ئەو ڕەنگە كە ڕەنگی ئیفتیخارێ بێ (٧)

هاودەم و ئاگاداری بێ كە ئافەریدەگاری هەمۆ زیندەوەرانە . خۆ ئەگەر نیازی كۆچ كردنیشی هەیە بۆ مەدینە ، ئەوا گیانی پاكی خۆشەویستانی خوا هاوكۆچ و هاوڕێیی ڕێگای بێ .

وەك لە سەرەتادا ئیشارەتمان بۆ كرد ، بەمبەیتەدا دیارە نۆریی ڕۆدبارێ لە پەیڕەوانی تەریقەتی نەقشبەندێ بووە .

گوزین (چر) و (كم) و (گم) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : گوزین بێ . (من) : نوشین بێ . ڕۆحی (چر) و (كم) و (گم) و (ك) و (عب) (اح) و (خا) و (خب) : ڕۆح .

(٦) شەعائیر : جەمعی شەعیرەیە بەو كردەوانە ئەڵێن كە پێویستە لە حەجدا بكرێن . غەیب : نادیارێ : لاڕەیبێ : خوای گومان لێنەكراو . مەساعێ : جەمعی مەسعایە واتە هەوڵ و تەقەلا . مەشكور : سوپاسكراو . دەرك : لێ حاڵێ بون . دەرگا . بەیت : خانۆ . بارێ : خوا .

واتە : یاخوا نۆریی ڕۆدبارێ داب و نەریتی حەج بەجۆرێ بەجێبێنێ خوای نادیاری گومان لێنەكراو خۆشحاڵ بێ لێیی .. هەرچێ هەوڵ و تەقەلایەكیش ئەدا لە ڕێگەی خوادا ، لە قاپیی ماڵی خوادا ئەوەندە پەسەند بێ سوپاسی بكرێ لەسەری .

شەعائیر یەكبەیەك : تێكڕای نوسخەكان تیا كەوتبۆنە هەڵەوە ، ئێمە خۆمان بەپێیی ڕێ و شوێن ڕاستمان كردەوە . ئەمەش ئەوەی لە نوسخەكاندا نۆسراوە . (چر) و (كم) و (اح) و (خا) : شیعارێكی بە یەك . (چن) و (عم) و (گم) و (ت) و (ك) و (عب) : شیعاری یەكبەیەك . غەیبی : ئەمە تێكستی (عم) و (كم) و (من)ە . نوسخەكانیتر هەمۆیان : غەیب . دیارە ئەمیش (غەیبی) یە .

(٧) صبغة اللهي : ئەوەی خوا ڕەنگی ڕشتبێ . موسەمما : ناونراو . نەیرەنگ : فێڵ و تەڵەكەبازێ . ئیفتیخارێ : شانازێ پێوە كردن .

واتە : نۆرێ نیشانەی ئەوەی پێوەیە كە خوا ڕەنگی ڕشتووە و ڕەنگی ئەوی پێوەیە و لەو جۆرە بنیادەمانەیە كە ئەو خۆشی ئەوێن ، یاخود

به کوێریێ دوور له (نووریێ) مایه‌وه « نالیێ » له‌میێ ، یاڕه‌ب !
فویوضی تۆزی ڕێگه‌ی کوحلی چاوی ئه‌شکباری بیێ ! (٨)

— ٥ —

ئه‌ی قه‌لعه‌یی ماهم که ده‌ڵێی ئه‌وجی بورۆجی !
وه‌ی قووله‌یی دووریێ که ده‌ڵێی قامه‌تی عوجی ! (١)

نیشانه‌ی چوونه‌وه سه‌ر (صبغةالله)ی پێوه‌یه له‌ڕووی پیاوچاکییه‌وه و ، له‌مباره‌وه ناو و خاوه‌ن ناو یه‌کیان گرتووه‌ته‌وه ، بیێ فڕوفێڵی ئه‌وه که ئه‌و ڕه‌نگی خواییه پێیه‌وه نیشانه‌ی شانازیێ به‌خۆوه کردن و خۆ به زل زانین بیێ .

له‌نێوان (نه‌یره‌نگ) و (ئه‌و ڕه‌نگه) و (ڕه‌نگی)دا وشه‌ئاراییه‌کی جوان هه‌یه .

ئیسم و : ئه‌مه شێوه ڕاسته‌که‌یه‌تی ، هه‌رچه‌ند له هیچ نوسخه‌یه‌کدا وا نه‌نووسراوه . (عم) و (کم) و (گم) و (من) : ئیسمی . به‌ڵام هه‌ڵه‌یه . نوسخه‌کانیتریش هه‌موو : ئیسم . دیاره ئه‌بیێ (ئیسم و) بیێ . له نیوه به‌یتی دووه‌میشدا زوربه‌ی وشه‌کانی (نه‌یره‌نگی) و (ڕه‌نگی) ، (ی)ی ئیضافه‌که‌یان پێوه نییه .

(٨) له‌میێ : لێره . کوحل : کله . ئه‌شکبار : فرمێسکاویێ .

واته : نالیێ به‌هۆی دوورییه‌وه له نووریێ ئه‌وه‌نده گریا ، ئاوی چاوی داهات و کوێر بوو و به کوێریێ بۆ خۆی لێره ماوه‌ته‌وه به‌ته‌نها .. ده‌سا خوایه به‌ره‌که‌تی تۆزی ڕێگه‌ی سه‌فه‌ری حه‌جی نووریێ بکه به کله‌ی چاوی پڕ له فرمێسکی بۆئه‌وه‌ی ڕۆشناییی تیێبکه‌وێته‌وه .

له نووریێ (عم) و (کم) و (گم) : له تۆ وا . ئه‌شکباری : ئه‌مه تێکستی ته‌نها (چن)ه . نوسخه‌کانیتر هه‌موو : (ئینتیظاری) .

— ٥ —

به بۆچوونی ئێمه له‌وه ئه‌چیێ نالی ئه‌م پارچه شیعره‌ی بۆ دۆستێکی تازه پێگه‌یشتووی خۆی وتبیێ که به فه‌رمانڕه‌وایێ دوورکه‌وتبێته‌وه بۆ قه‌ڵاییێک ، چونکه له پارچه شیعره‌که‌دا ناوی (قه‌لعه) و (بورج) و (قووله) هه‌یه و ، به‌مانه و به (مه‌جلیس) و (ڕاو) و (سواریێ)یشدا له‌وه ئه‌چیێ ئه‌و دۆسته شیعر بۆ وتراوه یه‌کیێ بوبیێ له میرانی بابان و ، کیێ ئه‌ڵیێ مه‌به‌ست ئه‌حمه‌د

وەك قافی زەمین قابیلی ئیکمال و تەرەققیی ..

وەك بورجی سەما لایقی ئیقبال و عورۆجی ! (٢)

پاشا نەبێ لە سەرەتای لاویدا ؟! ئەم پارچە شیعرە لە گەڵێ سەرەوە لەگەڵ پارچە شیعری «ئەم تاقمە مومتازە ..»دا پەیوەندی هەیە و ، لێرەش وەك لەوێ بە شان و باڵی نێرینەدا هەڵدان ، تەنها دیاردەیەکی باوە لە ئەدەبی کلاسیکی ڕۆژهەڵاتدا و بە هیچ کلۆجێ ناچێتەوە سەر شێوەیەکی پەیوەندی نارەوای جینسی .. بەتایبەتی کە نالی لێرەدا ڕوی دۆستەکەی ئەشوبهێنێ بە کەعبە و مۆی دەرهاتوی سمێڵ و ڕیشیشی دائەنێ بە سوپای ڕەشی حەبەشە کە هاتن مەککەیان داگیر کرد و ، باسی ڕابواردنی مەردانەی وەك ئەنجومەن ئارایی و ڕاو و سواری ئەکا .

(١) قەلعە : قەڵا . ماە : مانگ . ئەوج : لوتکە . بەرزترین پلەی ئەستێرە . بورۆج : جەمعی بورجە ، بەمەعنا قەڵا ، یا هەرکام لە دوانزە بورجەکەی ئاسمان . قوللە : لوتکە . قامەت : باڵا . عۆج : عوجی کوڕی عەنەق ، زەلامێکی ئەفسانەییە ئەڵێن باڵای ئەوەندە بەرز بووە بە دەستێکی ماسیی لە بنی دەریا دەرهێناوە و ، بەو دەستەکەی داویەتە بەر خۆر برژاندویەتی!

مەعنای ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی پێکەوە لێك ئەدەینەوە .

ماهم (خب) : مولهەم (؟) . دەڵێی (چر) و (ت) و (عب) : فەلەك . ئەوجی : ئەمە تێکستی (کم) و (گم) و (من)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : (ئەوج) ، دیارە لەوانیشدا مەبەست هەر (ئەوجی)یە . وەی (عب) : ئەی . دۆری (عم) : درهم . (گم) : دەرهەم (؟)

(٢) قاف : کێوی ئەفسانەییی قاف . ئیکمال : بەرەو تەواوی چون . تەرەققی : سەرکەوتن و بەرزبونەوە . ئیقبال : ڕوتێ‌کردن . شان و شکۆ . عورۆج : بۆ سەرکەوتن .

واتە : ئەی مانگی لە قەڵادا دانیشتوم ، کە قەڵاکەت ئەوەندە بەرزە بۆت بووە بە بورج و خۆیشت بویی بە ئەستێرە کە لە بەرزترین پلەدا بێ .. ئەی لوتکەی دۆری کە لە دۆریدا ئەڵێی باڵای عۆجی کوڕی عەنەقی کەس دەسی ناتگاتێ .. ئەی لە قەڵای بەسەر کێوەوە دروست‌کراودا نشین ، کە خۆیشت وەك کێوی قاف لە زەویدا هەمیشە زیاد ئەکەیت و بەرز ئەبێتەوە .. ئەی پایە بەرز وەك بورجی ئەستێرەکانی ئاسمان ، کە شایانی ئەوەی ڕوت تێ‌بکرێ و شان و شکۆت زۆر بێ و ، وەك چۆن پێغەمبەر سەرکەوت بۆ ئاسمان ، تۆیش کەسانی پایەبەرز بێن بۆلات .

ئەی ئاهووی نادیدە بە تەئثیری مەهیبێ
یـا گەوهەری ئەصدافی‌یو یاقوتی دورڕوجی (٣)

بۆ مەجلیس و یارێ سەبەبی شەوق و سیراجی
بۆ ڕاو و سوارێ عەلەمی زین و سورڕوجی (٤)

لە ئەفسانەی سەبارەت بە کێوی قافدا هەیە کەوا بەشی زۆری لەناو ئاوایە و ، چوار دەوری تۆپی زەویی داوە و ٥٠٠ فرسەق بەرزە .. تـا نیوەڕۆ تیشکی خۆر بەسەریەوە سەوزە و لەوەوپاش شینـە .. ئەبـێ (ئیکمال) و (تەرەققی)ی کێوی قاف ئیشارەت بێ بەو ئەفسانەیە .

ئیکمال و : ئەمە تێکستـی (چن) و (عم) و (گم) و (ك)ە . (کم) و (من) : ئیکمالی . نوسخەکانی‌تر هەمێ (ئیکمال) کە بۆ عەطفیش و بۆ ئیضـافەش دەستئەدا . سەما («پەراوێزی» چر) و (عب) و (من) : فەلەك . ئیقباڵ و (چر) و (ت) و (اح) و (خا) و (خب) : ئیقباڵ . ئەمیش هەر (ئیقبال و)وە.

نالی لەم دێ بەیتـەدا کۆمەڵـە وشەیـەکی بەکارهێنـاوە کە هەمێیان تەناسوبیان لەنیواندایە ، لە ڕێی لەفظـەوە یا لە ڕێی مەعنـاوە ، وەك (قەلعە) و (ئەوج) و (بورج) و (سەما) و (عورڕوج) و ، (قاف) و (زەمین).

(٣) ئاهێ : ئاسك . نادیدە : لەبەرچـاو نەبێ . مەهیبـێ : سـامڵێ‌کراوێ و هەیبەت‌دارێ . ئەصداف : جەمعی صـەدەفە . صـەدەف گیانداریکی بچوکی ئاوییە لە قاپڵۆغێکایە پێی‌ئەڵێن صەدەف و بەناوبانگترین جۆری ، جۆرێکە پێی‌ئەڵێن صەدەفی مرواری ، مایەیەك لە گیانی خۆیا پەروەردە ئەکا وردە وردە ڕەق ئەبـێ ، ئەوە ئەو مایەیە کە پێی‌ئەڵێـن مرواری . دورڕوج : جەمعی دورجە واتە ئەو سندوقە بچکۆلەیەی کە ئافرەتان شتی گرانبەهای خۆیانی تیا هەڵئەگرن .

واتە : ئەوەندە لێمان دێرکەوتێتەوە لەبەر سام لێ‌کراوێ و بەرچـاو نەکەوتنت وەك ئاسکـی وەحشـیت لێ‌هـاتووە کە خۆی ناداتـە قەرەی ئاوەدانێ ، یاخود ئەڵێی گەوهەری ناو صەدەفی ، نابینرێی ، یا یاقوتی ناو قوتێی گەوهەر و زێڕ و شتی گرانبەهای ..

بەتەئثیری : ئەمە تێکستی (من) و (خب)ە . (چر) و (عم) و (گم) و (ك) و (اح) و (خا) : بە تەئثیر . بۆ (بە تەئثیری) و (بە تەئثیر و)یش دەستئەدا . (چن) : بە تەئثیر و . مەهیبی (عم) و (کم) و (گم) و (ت) : کەمینـی (؟) . (خب) : مەحەببەت . ئەصدافی (کم) : صەددافی .

صەد حەیفی لە بۆ کەعبەیی حوسنت کە بەسەریا
نەججاشی‌یی خەط هاتووە نێزیکە خورۆجی (٥)

(٤) سیراج : چرا . سورۆج : جەمعی سەرجە واتە زین .

واتە : تۆ لە کۆڕی یاری‌کردن و ڕابواردنا ، یا لە کۆڕی دۆستایەتیدا مایەی سۆزی دڵی دۆستان و هاوڕێیان و چرای ڕۆناککەرەوەی ئەنجومەنیانی . لە مەیدانی ڕاوکردن و سواری و ڕمبازییشدا وەك ئاڵایی بەسەر زینی پشتی وڵاخەوە قیت و قنجی و لە هەمۆلایەکەوە دیاری .

لەنێوان (سیراج) و (سورۆج)دا وشەئارایی هەیە .

مەجلیس و (کم) و (گم) و (من) : مەجلیسی . (اح) و (خا) و (خب) : مەجلیس . بۆ (مەجلیس‌و) و (مەجلیسی)یش دەستئەدا . شەوق و (چر) و (ت) و (اح) و (خا) : شەوق . بۆ (شەوق و) و (شەوقی)یش دەستئەدا .(چن) و (ك) : شەوقی . عەلەمی (چر) و (اح) و (خا) : عەلەم و . بەڵام هەڵەیە . (ك) و (عب) و (خب) : عەلەم . ئەبێ هەر (عەلەمی) بێ . زین و (چن) و (ت) : زین . دیارە (زین‌و)وە .

(٥) نەججاشی : نازناوی پادشاهانی ئەوسای حەبەشە بووە . خەط : مۆی دەم‌وچاو .

نالی لەم بەیتەدا ڕۆی برادەرەکەی شوبهاندووە بە (کەعبە) و مۆی تازە دەرهاتوی ڕیش و سمێڵیشی شوبهاندووە بە (نەججاشی)ی پادشای حەبەشە ، لەوەدا وەك چۆن لەشکری حەبەشە بە سەرکردەیی (ئەبرەهە) هات کەعبەی داگیر کرد ، لەشکری ڕەشی مۆیش هاتووە بەسەر ڕۆی ئەو برادەرەدا و خەریکە داگیری‌کا . خەفەتیش ئەخوا بۆئەوەی کە ڕۆی ئەو برادەرە جوانی و گەشییەکەی جارانی نامێنێ و مۆی ڕیش و سمێڵ دایئەپۆشێ .

حەیفی : ئەمە تێکستی (اح) و («پەراوێزی» خا)یە . (چر) و (چن) و (کم) و (گم) و (ك) و (من) و (خا) و (خب) : حەیفە . (عم) و (ت) و (عب): حەیف . بۆ هەردوکیان دەس‌ئەدا . نەججاشی‌یی (چن) و (ك) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : بتخانەیی . خەط («پەراوێزی»چر) و (عم) و (کم) و (گم) : خەطت . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (نەججاشی‌یی) بە (نەججاشی) بخوێنرێتەوە . نێزیکە (چن) : نەزدیك . دیارە (نەزدیکە)یە . (اح) : نێزدیکە ! . (خا) و (خب) : نەزدیکە .

هەرچەندە دەكەن قەطعی سەرت ، دێیەوە ئەی خەط
وەك (هیندووی سەحاری مەجوسیٖ) چ لەجوجی ! (٦)

تەلوینی ڕەقیبت چ بەیان کەم بە (مەقامات) ؟!
مەشهوورە حیکایاتی (ئەبوو زەیدی سوروجیٖ) ! (٧)

---

(٦) قەطع : بڕین . هیندوو : هیندیٖ . سەحار : جادووگەر . مەجوسیٖ : ئاگرپەرست . لەجوج : منجڕ .

نالیٖ لەمبەیتەدا گلەییٖ لەوە ئەکا کە مووی دەرهاتووی ڕیش و سمێڵی برادەرەکەی گەیشتووەتە قوناغی تاشین‌و ، تازە هیوای ئەوە بڕاوە کە دەم و چاوی بە ڕوشنییەکەی جارانی ببینرێتەوە . ئەڵیٖ : ئەی مووی ناپەسەند و منجڕ ! هەرچەند سزات ئەدەن و سەرت ئەبڕن ، ئەوەندەی پیٖناچیٖ قوت سەر هەڵئەدەیتەوە ، ئەڵێی جادووگەری ئاگرپەرستی هیندییت کە هەرچەند سەریان‌ئەبڕیٖ دەس‌بەجیٖ زیندوو ئەبووەوە .

دیارە ئەم مەسەلەی (جادووگەری ئاگرپەرستی هیندی)یە بابەتێکی مێژوویییە و ، لە مێژوودا کابرایەکی‌وا بووە ئیستا وەك نموونەی منجڕیٖ و لاساریٖ ناوی ئەهێنن .

هەرچەندە (چن) و (عم) و (ت) و (ك) و (اح) و (من) : هەرچەند . دەکەن (چن) و (عب) و (من) : دەکا . (کم) : ئەکەن . دێیەوە (چر) : دێیتەوە « لەگەڵ هەڵەیەکی نووسینەوەدا » . خەط (گم) و («پەراوێزی» من) : خەت . (ك) و (اح) : موو . سەحاری (چن) و (ك) : سەحارە . (ت) و (عب) و (اح) : سەحار . ئەمیش هەر (سەحاری)یە . مەجوسیٖ چ لەجوجی (ك) و (اح) و («پەراوێزی» خا) : بیٖعار و لەجوجی .

(٧) تەلوین : ڕەنگاوڕەنگ کردن . مەبەست لە دووزمانیٖ و فرە ــ ڕوییە . ڕەقیب : بەدکار . مەقامات : جوّرە پەخشانێکی ئەدەبیی کۆنی عەرەبییە ناوەڕوکی زیاتر لە چیروك ئەچیٖ . ئیشارەتە بەو کتێبانەی بەمناوەوە نووسراون وەك (مەقاماتی بدیع الزمانی هەمەدانیٖ) و (مەقاماتی حەریریٖ) . ئەبوو زەیدی سوروجیٖ : کابرایەکی فێڵباز و خوازلوك بووە زوّر لە بەردەمی خەڵکا کوڕووزاوەتەوە بوئەوەی بەزەییان پیابێتەوە و شتی پیٖ ببەخشن . گەلیٖ سەرگوزەشتەی لە مەقاماتی حەریریدا نووسراوەتەوە .

واتە : هیچ پێویست ناکا باسی دووزمانیٖ و ساختەچییەتیی بەدکارت بوّ بکەم و (مەقامات)ی لەبارەوە بنووسم کە دێتە لات چیٖ ئەڵیٖ ، چونکە

مەعلوٗمە لەوێ ڕاز و خوطوٗری دڵی «نالیٖ»
(اِذْ حَلَّ بقَلْبي ، وَ بِاَسْرارِهِ نوجي) (٨)

— ٦ —

گەر بازی نەظەر بازی ، لەم دەست و نیگارەت چیٖ !
بۆ یاری‌یو دەسبازیٖ ، لەم ڕاو و دیارەت چیٖ ! (١)

بەدکار بەش‌بەحاڵی خۆی ئـەبوٗ زەیدێکی سوروٗجیی‌ترە و ، دەنگوباسی ئەبوٗ زەیدی سوروٗجییش لای هەموٗکەس ئاشکرا و دیارییە .

تەلوینی : ئەمە تێکستی (من)ە . نوسخەکانی‌تر هەموٗیان ، (عم) و (گم) نەبیٖ : تەلوین کە ئەویش هەر (تەلوینی)یە . (عـم) و (گـم) : تەلبیس . مەشهوٗرە (چر) و (عب) و (من) : مەعلوٗمە .

ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی لـە (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب)دا لەجێی یەکتردان .

(٨) خوطوٗر : ئەوەی بە دڵدا بیٖ .

واتە : ڕاز و نیازی دڵی (نالیٖ) هەموٗی لەوێ لای دۆسـت ئاشکرا و دیارییە و ، پێویست بە وتنی هیچ ناکا و ، بەدکاریش ناتوانیٖ کار بکاتە سەر دڵی دۆست ، چونکە دۆست جێی خۆی لە دڵما گرتووە و ، هەموٗ نهێنییەکی دڵمی چپێنراوە بەگوێدا ..

ڕاز و خوطوٗری : ئەمە تێکسـتی (کم)ە . (چر) و (ت) و (ك) و (اح) : بە بیٖ (و)ی عەطـف و (ی)ی ئیضافـەکە . (چن) و (عب) : ڕاز حوضوٗر ، دیارە (ڕازی حوضوٗری)یە . (عم) و (گم) : ڕاز و نیازی . (خا) : ڕاز و خوطوٗر . دیارە (خوطوٗری)یە .

— ٦ —

(١) نەظەر باز : چاوکراوە . عادەت وایـە باز بـەرلەوەی بەری‌دەن بەدوای نێچیرا چاوی ئەبەستن و لەکاتی بەردانیـا چـاوی ئەکـەنەوە . نیگار : نەخش و وێنە . دیار : وڵات .

نالیٖ لەم بەیتەدا قسە لەگەڵ خۆی ئەکا و ئەڵیٖ ئەگـەر تـۆ بە نیازی دڵداریٖ کردن هاتوٗی بۆ ئێرە و بـازێکی چاوکراوە و زیـرەکی بـەدوای نێچیرێکی‌وادا ئەگەڕێی بۆ ڕاوکردن بشیٖ ، ئەوە ئەم یـارە لەوانە نییە و

گەردنکەچی زوڵفی بۆی ، سا دڵ مەدە بەر موژگان
وا خۆت لە تەناف داوە ، ئیتر لە قەنارەت چێ ! (٢)

ئەو چاوە کە هەڵدێنێ ، صەد عەربەدە دەنوێنێ
هەر ڕۆحە کە بستێنێ ، لەم غەمزە دوبارەت چێ ! (٣)

نێچیرێکی ئەوتۆ نییە بازی بخرێتە سەر ڕاوی بکا .. خۆ ئەگەر تەنها ڕابواردن و دەسبازییشت ئەوێ ، ئەوە لە شوێنی خۆتدا ئاسان بۆ و پێویستی بەوە نەبۆ بێی بۆ ئەم وڵاتە بۆ ڕاو .

دەست و نیگارەت (عم) و (کم) و (گم) و (« پەراوێزی » من) : ڕاو و شکارەت . (ت) : دەست نیگارەت . بۆ (دەست و) و (دەستی)یش ئەگونجێ . (اح) : دەستی . لەم ڕاو و دیارەت : ئەمە تێکستی (چن) و (عب)ە . (چر) و (خا) و (خب) : لەم یار و دیارەت . (« پەراوێزی » چر): لەو ڕاو و دیارەت . (عم) و (گم) : لەم دەست و نیگارەت . (کم) و (من) : لەم ڕاوی دیارەت . (ت) : لەو یارە دیارە . (ك) : لەم یارە دیارەت (اح) : لەم یارەوو یارەت .

(٢) قەنارە : دارێکە قولاپی ئاسنی پێوەیە قەساب گۆشتی پیا هەڵئەواسن .

نالی لەم بەیتەشا هەر لەگەڵ خۆی قسە ئەکا و ئەڵێ : گەردنت بۆ زوڵفی یار کەچ کردووە ، باشە ، ئیتر بەسە و لەوەزیاتر دڵیش مەدەرە بەر قولاپی موژەی .. تۆ کە ملی خۆت داوە لە تەنافی زوڵفی یار ، دڵیشت بۆ بە قولاپی برژانگەکانیا هەڵئەواسی ؟!

زوڵفی (ك) و (اح) و (خب) : زوڵف . دیارە ئەمیش (زوڵفی)یە . بۆی (چن) : بۆ . بەمپێیە (گەردنکەچی) بە (گەردن کەچی) ئەخوێنرێتەوە کە ببن بە موبتەدا و خەبەر . موژگان (چر) و (اح) و (خا) : هیجران . تەناف (چر) و (عم) و (عب) و (خا) : طەناف . قەنارە (من) : قەیارە . لە پەراوێزی (من) خۆیدا نوسراوە : « سیلاحێکی وەك شمشێرە ، زۆر تەنکە» . بەڵام ئێمە خۆمان لە فەرهەنگەکانی بەردەستمانا هیچمان نەدی.

(٣) عەربەدە : سەرخۆشی و بەدمەستی .

لێرەدا نالی ڕۆی دەمی ئەکاتە یار و پێی ئەڵێ : بە تاقە چاو هەڵهێنانێك کارێك ئەکەی بە صەد بەدمەستی کردنی ئینسانێکی سەرخۆش نەکرێ .. بەڵام من تەنها گیانم هەیە بە تیری چاو هەڵهێنانت دەری کەی ، کەواتە ئیتر غەمزەی دوبارەی پاش چاو هەڵهێنانەکەت بۆچی و لەپای چی و ،

گەنجینەیی نێو سینە ، ڕەنگینە بە صەد کینە
ئەی لەککەیی ئایینە ، یا ڕەببی بە غارەت چێ ! (٤)

موژدەی قەدەمی سەر بو ، دڵ هات و لە ڕێدا چۆ
جان ماوە لە بۆ وەصڵی ، بدرێ بە بەشارەت چێ ؟! (٥)

چیی‌ترم هەیە بەو غەمزەیەت لێم بستێنێ ؟

هەڵدێنێ (چن) و (گـم) و (ت) و (عب) و (خب) و (من) : دەنوێنێ . بەم‌پێیە ئەم (دەنوێنی)یە بەمەعنا (دەخەوێنی)یە . (عم) و (کم) : ئەنوێنێ . غەمزە («پەراوێزی» چر) و (ت) و (عب) و (من) : عومـــرە . (چن) : عومر . بۆ (عومرە) و (عومری)یش ئەگونجێ . (عم) و (کم) و (گم) : عومری .

(٤) لەککە : پەڵە . ئایینە : ئاوێنـــە .

واتە : گەنجینەی ناو سنگت کە دڵتە صەد پەڵەی چڵکنی ڕق و کینەی لە دڵدارانت لێ نیشـــتووە و وەك ڕەنگی بەســـەردا کرابێ پێی ڕەنگاوێ بووە .. دەسا ئەی کینەی ناو دڵی یار کە بۆیی بە پەڵە بەســـەر ئاوێنەی دڵیەوە ، لە خوام ئەوێ بە تالآن بڕۆیت و ، دڵی یار پاك ببێتەوە لێت !

نێو (کم) و (من) ناو . ڕەنگینە : ئەمە تێکستی (چن) و (کـم) و (گم) و (خب)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆ : ژەنگینە ، واتە ژەنگاویە . ئایینە : ئەمە تێکستی (چن) و (کم) و (گم) و (من)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆیان : ئاوێنە .

(٥) واتە : سەرم لەپێناوی پێیا دانا کە بێت بۆ لام و ، بـــۆی بۆ بـــە قوچی قوربانێ .. دڵیشم هەر زۆ چـــۆ بـــۆ لای و لە ڕێگـــادا یـــا لـــە ڕێگای خۆشەویستیدا تیاچۆ .. ئەوی مابێ لەپێناوی پێ‌گەیشـــتنیا دانێیم ، تەنها هەر گیانمە ، کەواتە ئەی چێ بدەم بەوکەسەی مژدەی پێ‌گەیشتنیم ئەداتێ ؟! یاخود هەر گیانم ماوە بیدەم بە (بەشارەت‌چێ) و مژدە گەیێنی پێ‌گەیشتنی ؟ . ئیتر خۆیشم هیچ !

قەدەمی (چن) و (ك) و (خب) : قەدەمت . (ت) و (اح) : قەدەم . دیارە (قەدەمی)یە . دڵ (چر) و (عم) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : ڕۆح . لە ڕێدا (چر) و (ت) و (اح) و (خا) : بە غارەت . جان (عم) و (گم) : گیان . لەبۆ (ت) : لەسەر . بدرێ (عم) و (کم) و (گم) : بیدەی . (خب) : بیدا .

ئەم بەیتە و بەیتی پێشەوەی لە (عب)دا لەجێی یەکتردان .

وا خوانی کەناری من بۆ نوقڵی دەم و ماچە
ئەی لۆتەخۆری تەکیە ، سا تۆ لە کەنارەت چێ ! (٦)

بۆچ مایلی تەنهاییی ؟ سەودایێکە خۆڕایێ ..
ئەی مەردومی بینایێ ، لەم کولبەیی تارەت چێ ! (٧)

---

(٦) وا خوان : خوانی ڕاخراو و ڕازاوە . کەنار : داوێن . لۆتەخۆر : بخۆری پارۆی زل . کەنارە : قەراخ ، لێوار .

واتە : کۆشی من کە ئەڵێی سفرە و خوانی ڕاخراو و ڕازاوەیە و پڕیەتی لە شیعری جوان ، تەرخانە بۆ باسی دەم و ماچی دەمی وەك نوقڵ بچۆك و شیرین و خۆشی یار . تۆیش ، ئەی کابرای پارۆی زل گلێنی ناو تەکیە ، پیاوی ئەم مەیدانە نیت و شایانی ئەوە نیت بێیت لە قەراخی ئەم سفرەیەدا دانیشێ و دەستی بۆ ڕاکێشێ ...

ئەشتوانرێ مەعنای بەیتەکە بەمجۆرە لێكبدرێتەوە کە وا بگەیەنێ : ئەم گوێ ئاوی فرمێسکەم کە وەك سفرە و خوانی ئاوەدان بە گوڵاڵەی شیعری جوان ڕازاندۆمەتەوە ، بۆ نازارانی نوقڵە دەمم ئامادە کردووە و بۆ ماچ و مۆچی ئەوان .. تۆیش ئەی سۆفیی مفتەخۆری تیکە گلێنی ناو تەکیە ، هەر بۆ پارۆی زل لێدانی ناو تەکیە باشی و بۆ ئەوە ناشێی ڕۆ بکەیتە ئەم گوڵ و گوڵزار و قەراخ ئاوە ..

ئەشتوانین مەعنای (وا) وا لێكبدینەوە کە لەگەڵ (من)دا بەرابەر بە (تۆ)ی نیوە بەیتی دۆهەم بێ و بەمەعنا (با بڵێین) بێ .

خوانی (كم) و (گم) : خوێنی (؟) . لۆتەخۆری (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : لۆتەخۆر . دیارە (لۆتەخۆری)یە . تەکیە (چر) و (اح) و (خا) : مشکە .

(٧) مەردوم : گلێنەی چاو . کولبە : کەلاوە . تار : تاریك .

وێنەی یار لە چاوی (نالی)دا نەخشی بەستووە و هەرگیز لە بەرچاوی ون نابێ . لەبەرئەوەش کە لەو بەولاوە کەسی خۆش ناوێ ، ئەڵێ لە وێنەی تۆ بەولاوە هیچیتر لە چاوما نییە . بەڵکو بەهۆی بیناییی چاویشی دائەنێ .. لەوڕووەشەوە کە یار خۆی دیار نییە و نایبینێ ، چاوی خۆی بە وێرانە و کەلاوە کۆن و تاریك ئەداتە قەڵەم و ، دیسانەوە ئەگەڕێتەوە وێنەکەی ئەکا بە مایەی بیناییی چاوی و ، ئەڵێ مادەم یار خۆی دیار نییە کوێراییم دابێ باشترە ، واتە وێنەکەشی لەچاویا نەمێنێ .. لەکورتی

« نالیٖ » خۆشە نەومیدیٖ ، دڵ بەستە مەبە ئیدیٖ ..
گەرعاشقی تەجریدی ، لەم یار و دیارەت چیٖ ! (٨)

بیبڕینەوە ، نالیٖ لەم بەیتەدا ئەوەندە تەصەووراتی ورد و ناسکی دەربڕیوە مەگەر هەر بە هونەرمەندێکی وەك خۆی بکریٖ .. ئەوەتە ئەڵیٖ : ئەی گلێنەی چاوم ! ئەی مایەی بینایيم ! . بۆچ حەزت لێیە وێنەت لە شوێنی تەنهایيٖ و چۆڵاییی ناوچاوما بژیٖ، کە مادەم خۆتی لە بەرچاو نیت وەك کەلاوە و وێرانە وایە . شوێنیٖ‌وا شوێنیٖ نییە تیا بحەسێیتەوە .. کەلاوەی تاریکی چاوم بەجیٖ‌بێڵە کە خۆتی لیٖ دیار نیت .. با بە نەمانی وێنەشت لە چاوما کوێرایيم بە جاریٖ دابیٖ ..

(٨) نەومێدیٖ : نائومێدیٖ . دڵبەستە : ئەوەی دڵی بە شتێکەوە پەیوەند بیٖ . ئیدیٖ : ئیتر . عاشقی تەجریدیٖ : ئەوەی دوور لە مادده دڵداریٖ بکا .

واتە : نالییا ! نائومێد بوون شتێکی خۆشە و (اليأس احدى الراحتين). هیچ نەبیٖ بنیادەم بە بارێکا ئەکەویٖ و لە چارەنوسی خۆی دڵنیا ئەبیٖ . مادەم تۆش نائومێد بویی لەوە کە بە یار بگەی ، ئیتر دڵی خۆتی چیٖ‌تر پێوە مەبەستە .. تۆ ئەگەر ڕاست ئەکەی ، دڵدارێکی میثالیٖ و دوور لە ماددیياتی ، ئەمە بۆ تۆ باشترە و واز لەم وڵاتە و لەم یارەت بێنە و ، ڕێگای عەشقی ڕاستەقینە بگرەرە بەر ..

ئێمە وای بۆ ئەچین ئەم پارچە شیعرە ئاوێنەی کێشەیەکی سەختی دەروونیی نالیٖ بیٖ و ، خەیاڵ نەبیٖ و ، پاش نائومێد بوون لەخۆشەویستەکەی وتبێتی .. بەیتی حەوتەمیش زیاتر ئەمە ئەچەسپێنیٖ و ، بەو شێوە پڕ لە هونەرە ئاواتی ئەوەی تیا دەرئەبڕیٖ ، کە تەنانەت وێنەی یاریش لەبەرچاوی نەمێنیٖ و ، نائومێدییەکەی بۆ ببیٖ بە مایەی حەسانەوەیەکی ڕاستەقینە ..

هەروەها لە بەیتی یەکەم و چوارەمەوە نیشانەیەکی ئەوە دەرئەکەویٖ کەوا ئەو خۆشەویستەی نالیٖ کچێکی (عەیار) بوبیٖ و ، دەستێکی بوبیٖ لە هەڵخەڵەتاندنا و بەدیمەن بەجۆریٖ لەگەڵ نالیٖ جوڵابێتەوە و ڕاستەقینەکەشی جۆرێکی‌تر بوبیٖ . بەیتی پێنجەمیش نیشانەی ئەوەی تیایە کە نالیٖ بە دڵ چووەتە مەیدانی ئەو خۆشەویستییەوە و قوربانییەکی زۆری لەپێناودا داوە و ، بەیتی شەشەمیش وەڵامدانەوەی ئەوکەسانەیە کە خۆیان لەم کاری دڵدارییەی نالیدا هەڵقورتاندووە و لەملا و لەولا لێی‌دواون و کردوٖیانە بە مایەی ناوهێنانی نالیٖ . لە بەیتی حەوتەمیشەوە

ئەی خەستەیی چاوت هەمو ئاهوویی تەتاریێ !
وەی بەستەیی زوڵفت هەمو شێرانی شکاریێ ! (١)

خەندەت بووەتە باعیثی گریانی دەمادەم
بەرقە سەبەبی بارشی بارانی بەهاریێ (٢)

ئەوە دەرئەکەوێ کەوا کچەکە لەئەنجاما بەهۆی شوکردنەوە بە کەسێکی‌تر دەسی نەنابێ بە ڕۆی نالییەوە .. لە بەیتی هەشتەمیشدا نیشانەیەکی ئەوە دیارە کە نالیێ پاش ئەم نائومێدبونە و دوای دانانی ئەم شیعرە ئەو شوێنەی بەجێ‌هێشتبێ کە یارەکەی تیا بووە .

یار و دیارەت (ك) و (اح) : یارەوو یارەت . بەڵام لەگەڵ بەرزیی مەعنای خۆشەویستیدا ناگونجێ .

— ٧ —

(١) خەستە : نەخۆش . کەوتو . ئاهوی تەتاریێ : جۆرە ئاسکێکە ناوبانگی بە چاو جوانیێ دەرکردووە . بەستە : گیرۆدە و بەسراوە . شکاریێ : ڕاویێ .
واتە : ئەی ئەو دڵبەرەی ئەوەندە چاوت جوانە هەرچیێ ئاسکی چاو جوانی تاتارییە ، هەمو نەخۆش و خەستەی چاوی مەستتن و ، هەرچیێ شێری ڕاوییە ، واتە هەرچیێ دڵداری نازداران ڕاوکەرە ، هەمو بە تاڵی زوڵفەکانت گیرۆدە بون و بەسراونەتەوە . مەبەستی ئەوەیە بڵێ هیچ جوانێ لەئاستی جوانیی ئەوا نانوێنێ و ، کەس لە بەرابەر نازداریی ئەوا خۆی پێ ڕاناگیرێ .
لەنێوان (ئەی) و (وەی) و ، (خەستە) و (بەستە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (ئاهو) و (شکار)دا تەناسوب هەیە .

(٢) دەمادەم : پەی‌دەرپەی . بەرق : برووسکەی هەور . بارش : بارین .
واتە : پێکەنینی تۆ بووە بە هۆی گریانی پەی‌دەرپەیی من ، چونکە نیشانەی کەمتەرخەمیتە بەرابەر بە دڵدارەکانت و ، منیش کە بەو کەمتەرخەمیتە ئەزانم ، هەر ئەوەم بۆ ئەمێنێتەوە لە خەفەتانا دەس بکەم بە گریان . پێکەنینی تۆ وەك تیشك‌دانەوەی برووسکەی ئاسمان وایە ، کە ئەو تیشك ئەداتەوە ، هاوار لە منەوە هەڵئەستێ و دەس‌ئەکەم بە گریان و چاوم وەك هەوری بەهار فرمێسك دائەڕێژێ .

سەهمی نیگەهت خستمی ، هەستامەوە ڕاکەم
ئەگریجەوو زوڵفت بە جەفا هاتنە یاریی (٣)

وای فەرمۆ کە ماچت نەدەمێ ڕۆژەشی تۆ بم
ئەم ساڵە بەجێدێ ئەثەری وەعدەیی یاری (٤)

لە نیوەی دۆهەمی ئەم بەیتەدا حوسنی تەعلیل هەیە بۆ نیوەی یەکەمی بەیتەکە و ، لەنێوان (خەندە) و (دەمادەم)یشدا جۆرە تەناسوبێك هەیە هەرچەند (دەمادەم) پەیوەندی بە مەعنای (دەم)ەوە نییە . لەنێوان (خەندە) و (گریان)یشدا طیباق و،لەنێوان (بەرق) و (باران) و (بەهار)یشدا تەناسوب هەیە .

بەرقە : ئەمە تێکستی (ت) و (عم)ە . نوسخەکانیتر هەمۆ : بەرقت .

(٣) سەهم : تیر . نیگەه : لاکردنەوە . یاریی : یارمەتیدانی .

واتە : ئاوڕدانەوەت بە ناز بۆ بە تیرێك و دای لە جگەرم و خستمی . هەستامەوە خۆم لە دەست تیری تەماشات دەرباز کەم ، ئەگریجە و زوڵفت ، بەنیازی ئازاردانم ، هاتنە یارمەتیدانی نیگات و لێم بۆن بە داو و زنجیریان کردم .

ئەم هاتنی ئەگریجە و زوڵفە بەیارمەتیی تیری نیگای یارەوە ، هێمایە بۆ نزیك بونەوەی گۆنای یار لە دەمی شاعیر و ماچ کردنی. بەیتی پاشەوەش تاڕادەیەك ئەم هێمایە بەهێز ئەکا .

ڕاکەم (کم) و (گم) : ڕامکرد . ئەگریجەوو (چن) و (ك) و (اح) : ئەگریجەیی .

(٤) واتە : یار ، پارەکە فەرمۆی ڕۆژەشی لای تۆ بم ئەگەر ماچت نەدەمێ .. وا ئەمساڵ ئەنجامی بەڵێنەکەی پاری دەرئەکەوێ ..

بۆ لێکدانەوەی چۆنیەتیی هاتنەدیی بەڵێنەکەی پاری یار ، یا ئەبێ بڵێین مەبەست لە ڕۆژەش بونەکە ئەوەتە لەجیاتیی ماچ پێدان ، بە تاڵی زوڵفی بەستۆیەتیەوە . یا مەبەست هاتنی زوڵفی ڕەشیەتی بەسەر ڕۆیا.. لەوانەشە بووترێ نالی بەم پارچە شیعرە قسە لەگەڵ کوڕ ئەکا و مەبەست لە ڕۆژەش بون دەرهاتنی مۆی ڕیش و سمێڵە . ڕاستە ئەم مەعنایە لە چوارچێوەی تەنها ئەم بەیتەدا ئەگونجێ ، بەلام لەگەڵ تێکڕای پارچە شیعرەکە و لەگەڵ ڕێبازی گشتیی نالیدا ناجۆرە .

وای فەرمۆ (چن) و (ك) و (اح) : وات فەرمۆ . (ت) : دەیفەرمۆ .

مەغشوّشی زەڕە ، عاجزی زیو ، دەرهەمی دیرهەم
بۆچ تێکچووە صوّفیی کەرەبۆز بۆ غەمی باری ؟! (٥)

هەر یارێ کە مالآن گەڕ و بێگانەیە « نالی »
کەندوّمە ددانی طەمەعی بۆس و کەناری (٦)

ئەمسالە : نوسخەکانی بەردەستمان هەمو نوسیویانە (ئەمسال) . بۆ ئەو تێکستەی ئێمە لێرەدا هەڵمانبژاردووە ، ڕاستەکەی (ئەمسالە)یە ئەگینا بەیتەکە لەنگ ئەبێ . ڕێنوسی کۆنیش ڕێگا ئەدا هەردو وشەکە وەك یەك بنوسرێن . بەجێ‌دێ (چر) و (عم) و (کم) و (گم) : کە بەجێ‌دێ . بەپێی ئەم نوسخانە ئەبێ (ئەمسالە) بە (ئەمسال) بخوێنرێتەوە . (ت) و (عب) و (من) : بەچێ دێ (؟) . (خا) : کە بەچێ دێ (؟) .(خب) : بەجێ‌دێنێ . ئەثەری («پەراوێزی») چر) و (عب) و (من) : سەبەبی .

(٥) مەغشوّش : تێکچو . زێڕی مس تێکەڵ کراو . دەرهەم : تێکشکاو . لەخەقەتابو ، بەپێی ئەوە کە لە (دەر) و (هەم) پێکهاتبێ .

واتە : سوّفیی کەرەبۆز ، ئەگەر کەسێك بوبێ بەو ناوەوە ، یاخود سوّفیی خاوەنی کەرەبۆز بەدوای پەیدا کردنی زێڕی ناپوخت و زیوی بێ‌ڕەواج و درەمی تێکشکاودا ئالۆز و عاجز و خەمگین بووە .. بەلاّم بۆ خەمی ئەم بارە بێ‌سودەی ئەخوا ؟ بۆ ڕێگای دلدارانی ڕاستی ناگرێتەبەر و دەس‌بەرداری ئەم دنیا پەرستییە نابێ ؟! .

مەغشوّشی (عب) و (من) و (خب) : مەخشوّش . نوسخەکانی‌تر هەمو : مەغشوّش . بەلاّم هەرکامیان بێ ئەبێ بە (ی)ی ئیضافەوە بێ . زەڕە : ئەمە تێکستی (چر) و (عب) و (من)ە . نوسخەکانی‌تر هەمویان : زەڕ و . عاجزی : ئەمە تێکستی (عم) و (کم) و (گم) و (من)ە . (چر) و (چن) و (ت) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : عاجز . ئەمیش هەر (عاجزی)یە . (ك) : عاجزە . دەرهەمی دیرهەم : لەگەڵ جیاوازیی شێوەی نوسینیشدا ئەمە تێکستی زوربەی نوسخەکانە . (عب) و (من) : دەرهەمی کەوکەب (؟) . بۆچ (عم) و (گم) : بۆ . کەرەبۆز (ت) و (ك) و (اح) : کەرەبۆر . غەمی (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : غەم . بەلاّم دیارە (غەمی)یە . باری (عم) و (گم) و (خا) : یاری . نیوە بەیتی دوهەم لە (کم)دا بەمجۆرەیە :

((نالی)) گزە صوّفیی کەرەبۆزەی غەم و یاری

(٦) دان‌کەندن : کینایەیە لە دەس‌بەردار بون. طەمەع : تەما. بۆس . بۆسە،

بێ جوێ بوونەوەیێ ، زەخم و برین و ئەثەرێ ،

تیری موژگانی درێژت لە جگەر تێدەپەڕێ .. (١)

ماچ . کەنار : لەباوەش گرتن .

نالی لە بەیتی پێشوودا نازەزاییی خۆی لە بەدوای زێڕ و زیـو و درەما گەڕانی صوفی دەربڕێ . لەم بەیتەشدا ماڵی دنیا ئەشوبهێنێ بە یـاری بێوەفا و ماڵانگەڕ لەوەدا کە هەمیشە لە دەسی کەسێکا نامێنێ و هـەر تاوێ هیی یەکێکە و ، ئەڵێ : هەر یارێ ماڵانگەڕ و بێگانە و بێوەفا بـێ ، دانی ئەوەم کەندووە کە بەتەمای ماچ کردن و لەباوەش گرتنی بم .

بێگانەیە (عم) و (گم) : بێگانە بێ .

ئەم بەیتە لە (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب)دا نییـە . (خا) و (کم) نەبێ هەمو ئەم نوسخانە نیشانەی ئەوەیان پیشان داوە کـە بەیتێك ناتەواوە . (کم)یش ، وەك وتمان ، بەیتی پێشوی کردووە بە دوا بەیت و نازناوی (نالی)ی تیا داناوە . (خا)یش هیچ .

— ٨ —

(١) واتە : تیری برژانگی درێژت ، بێئەوەی جیابونەوەیەکی لە کەوانی برۆت ببێ و ، بێئەوەی زامێك یا برینێك یا نیشـانەیەك بە لەشـی دڵدارەوە بەجێبێڵێ ، جگەری ئەسمێ و کونی ئەکا .. مەبەستی ئەوەیە بڵێ تیری نیگات تیرێکی کاریگەرە ، هەرچەندیش بەدیمەن نیشانەیەك بەجێناهێڵێ .

ئەمەی ئێمە نوسیومانەتەوە تێکستی تەنهـا نوسخەی (خب)ە کـە لە هەمو نوسخەکانیتر وردتر و جوانتر بو لامان . (چر) و (عب) :

لێ جوێ بونەوە بۆ زەخم و نیشانەی ئەثەرێ (*)

(«پەراوێزی» چر) و (چن) و (ك) و (اح) و (خا) :

بۆ جوێبونەوە بۆ زەخم و برین و ئەثەرێ

(عم) و (گم) :

بۆ جوێبونەوە بۆ زەخم و نیشانەی ئەثەری (**)

(*) لەبەرئەوەی کە ئەبو بەپێی ئـەم نوسخانە (ئەثـەرێ) بـە (ئەثەری) بخوێنرایەتـەوە ، (چن) لەسـەری نوسـیوە : « بالأمالـة » واتـە : بە لارکردنەوەیەکەوە . مەبەستی لەوەیە بە (ئەثەرێ) بخوێنرێتەوە .

(**) (عم) لەسەر (بۆ جوێ) نوسیویە : «چرا جدا ؟» واتە : بۆ جیا ؟ و لەسەر (بۆ) نوسیویە : « برای » واتە : بۆ .

صۆفیی خەڵوە نشین بۆ نەظەرێکی گوڵی ڕۆت
ڕەنگە وەك نەرگسی تەڕ چاوی سپی بێت و دەرێ (٢)

زوڵفی دۆ تایی ترازۆ مەثەلی دڵکێشت ،
ڕۆح دەکێشن بە دۆ سەر ، ئەم بە سەرێ ، ئەو بە سەرێ ! (٣)

(کم)یش هەروەك (عم) و (گم) وایە ، بەڵام لەجیاتیی (نیشانەی) نوسیویە : (برینی) . تێدەپەڕێ (کم) : تێئەپەڕێ .

(٢) نەظەر : سەیرکردن .

واتە : تەنانەت سۆفیی خەڵوەنشین و گۆشەگیریش کە هەرگیز لە کونی تاریکی پەرستنگای خۆی نایەتە دەرەوە و سەری هەڵنابڕێ سەیری عالەم بکا ، لە ئاستی تۆدا لەبیر ئەچێتەوە و ، لەوانەیە بۆ چاوپێکەوتنێکی گوڵاڵە سۆرەی ڕۆت ، چاوی وەك نەرگسی تەڕ سپی بێ و کوێر بێ و دەرپەڕێ ، یاخود لەوانەیە دەس بەرداری ئەو وشکە صۆفییەتییەی بێ و ، چاوی بە تاریکایی فێربۆی سپی و ڕۆشن بێتەوە و ، لە کونەکەی دەرچێ و بێتەدەرێ .

چاوی نەرگس : ئەو خاڵە سپییە تەڕانەیەتی کە پەڕەکانی گوڵەکەیان بەسەرەوە ئەڕوێ .

لە کۆکردنەوەی (بێت) و (دەرێ)دا تەناسوب هەیە ، چونکە هەرچەند (بێت) لە (بۆن) دروست کراوە ، بۆئەوەش ئەشێ لە (هاتن) دروست بۆبێ و ، دیارە بەمەعنا لەگەڵ (دەرێ)ی لە (دەرچۆن) دروستکراوا بێپەیوەند نییە .

نەرگسی (کم) و (من) : نێرگسی . بێتە (چن) و (ت) و (ك) و (اح) : بێت و .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (گم)دا بەیتی چوارەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی سێهەمە .

(٣) تا : تای ترازۆ . مەثەل : وەك . دڵکێش : کێشانەکەری یا ڕاکێشەری دڵ . سەر : تای ترازۆ .

واتە : زوڵفەکانت کە وەك تای ترازۆ وان لەوەدا کە تاڵەکانیان وەك پەتی ترازووەکە و شکانەوەکەشیان لە دامێنەوە وەك کاسەکانی ترازووەکەیە ، هەریەکی لەلایەکەوە وەك قولاپ دڵی دڵدار ڕائەکێشن و ئەیخەنە ناو تای خۆیانەوە و ، بەو ڕاکێشان و بەکێش کردنەی گیانی

من لە ئیحرامی ئەدەبدام و ، ئەتۆش صەیدی حەرەم
موددەعی ، هەروەکو سەگ ، بۆچی بە ئێمە دەوەڕێ ؟! (٤)

یادی چاوی بە فوتورت لە دەروندا مەرەضە
غەمی زولفی بەخەمت بۆ لە دلمدا بە گرێ (٥)

دلدار ئەکێشن . لەبەرئەوەش کە هەردو سەری ترازووەکە هەر دلی تیایە و دلیش هەر دلێکە ، لا نییە تا قورسی و سوکی دەرکەوێ و ، کاری کێشانەکە هەرگیز نابڕێتەوە . هەروەها لەبەرئەوە کە کاری ئەم ترازووانەی زولفی یار تەنها دلکێشانە و کارێکیتریان نییە ، دیسانەوە کێشانەکە هەرگیز نابڕێتەوە .

ڕۆح (ت) : دل . دەکێشن (عم) و (گم) : دەکێشێ . (کم) : ئەکێشێ .
ئەم بەیتە لە (چر) و (گم) و (عب) و (من)دا بەیتی دوهەمە .

(٤) ئیحرام : حاجی بەرلەوەی بگاتە مەککە ، لە چەند کیلۆمەترێك دور لە مەککەوە بەرگی تایبەتیی خۆی دائەکەنێ و بەرگێکیتری تایبەتی لەخۆیەوە ئەپێچێ دروماتی تیا نەکراوە ، هەروەها هەندێ کردەوەی تایبەتییشی لێ حەرام ئەبێ وەك ڕاوکردن و سەربڕینی حەیوان و هەر جۆرە خوێن ڕشتنێك و ، وەك چونە لای ئافرەت . بەوە ئەلێن حالەتی ئیحرام .
حەرەم : حەرەمی مەککە کە ڕاوکردنی تیا حەرامە . موددەعی : بەدکار .

نالی لەم بەیتەدا خۆی شوبهاندووە بە کەسێك کە لە ئیحرامدا بێ ، بەلام ئیحرامی حەج نا ، ئیحرامی ئەدەب کە نزیکی یار نەکەوێتەوە و قسەی ناشیرین لە دەمی دەرنەچێ . یاریشی شوبهاندووە بەو نێچیرەی لە حەرەمی مەککەدا بێ کە کەس نەتوانێ دەسی بۆ بەرێ . بەدکاریشی شوبهاندووە بە سەگ کە بە حەق و ناحەق هەمیشە لەخۆیەوە بوەڕێ .. ئەلێ : من لە ئیحرامی ئەدەبدام ، نە لە یار نزیكئەبمەوە و نە وەلامی قسەی ناپەسەندی وەك سەگوەڕی بەدکاریش ئەدەمەوە . یاریش وەك نێچیری ناو حەرەمی مەککە وایە کە کەس دەسی بۆ نابا .. ئیتر بەدکار لەبەرچی لەخۆیەوە ، بەخۆڕایی ، دەسی کردووە بە وەڕین و ، بۆ لە گەفە ناکەوێ ؟ چیی ئەوێ ؟

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (گم)دا بەیتی شەشەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی پێنجەمە .

(٥) فوتور : مەستی و سستی . مەرەض : نەخۆشی . خەم : لول .

وەکو پەروانە بە شەو هێندە بە موشتاقی دێم ،
بە چرای کوڵمتەوە ، ڕەنگە عەسەس لێم بگەڕێ (٦)

لە جگەر گۆشەیی شیعرم مەدە مەعنایی خراپ
بێ خەطا کەس نییە ڕاضی کە لە ئەولادی درێ .. (٧)

واتە : لەبەرئەوەی لە هەر شتێك ، شتێکی وەك خۆی پەیدا ئەبێ ، منیش، یادی چاوە سست و مەست و نەخۆشەکانت بووە بەهۆی نەخۆشی بۆم و ، خەمی زوڵفە لوولەکانت بووە بە گرێ لە دڵما .

چاوی (چر) و (گم) : دیدەی . غەمی (گم) : خەمی .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (گم)دا بەیتی سێهەم و ، لە (من)دا بەیتی حەوتەمە . لە (عب)یشدا نییە .

لەنێوان (غەم) و (خەم)دا جیناسی موضاریع و ، لەنێوان (خەم) و (گرێ)دا تەناسوب هەیە .

(٦) عەسەس : پاسەوانی شەوی ناو شار .

واتە : ئەوەندە بەسۆزەوە ، وەك پەروانە ، بە شەو دێم بە ڕۆی چرای کوڵمتەوە ، لەوانەیە پاسەوانی شەویش کە هەر شەوگەڕێکی تۆش ببێ ئەیگرێ ، لە سۆزی دەروونم حاڵی ببێ و لێم گەڕێ بێمبۆلات و ڕێم لێ نەگرێ .

یاخود : وەك پەروانەی شەو ، ئەوەندە بەسۆز و پەلە دێم بۆ لات ، لەوانەیە پاسەوانی شەو گومانی شتێکی خراپم لێ بکا و ، لەبەر ڕۆناکیی کوڵمتدا کە تاریکیی شەوی ڕۆن کردووەتەوە ، بەدواما بگەڕێ .

پەروانە بە شەو (کم) و (خا) : پەروانەیی شەو .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (گم)دا بەیتی حەوتەم ، لە (عب) و (من)دا بەیتی شەشەمە .

(٧) جگەرگۆشە : پارچەیەك لە جگەر . کینایەیە لە منداڵ کە پارچەیەکە لە جگەری دایك و باوکی .

نالی لەم بەیتەدا شیعرەکانی خۆی شوبهاندووە بە منداڵی عەزیز و خۆشەویستی خۆی و ، مەعنا لێدانەوەشیانی بە هەڵە شوبهاندووە بە لێدان و ئازاردانیان .

واتە : باش لە شیعرەکانم حاڵی ببن و بەڕاستی مەعنایان لێبدەنەوە .

ڕاستی جەوهەرییە تیغی زوبانی « نالی »
نەرم و توند ، ئاوی گەلوگیرە ، قسەی پێ دەبڕێ .. (٨)

شیعرەکانم منالّی جگەرگۆشەمن و ، بە خراپ لێ‌حالّی‌بونیان مەیانخەنە بەر فەلاقە و دارکاری .. هیچ باوکێك ڕازی نییە منالێکی خراپەیەکی نەکردبێ ، بە ناحەق لێی‌بدرێ ...

بێ‌گومان ئێمەش گەلێ‌جار نەمانتوانیوە ئەم داوا بەجێ و بەسۆزەی نالی بەجێ‌بێنین ، بەڵام چار چییە ؟ لەسەرێکەوە وردیی نالی خۆی و لە سەرێکی‌کەشەوە نوسینەوەی خراپ و نەبونی جارانی ڕێنوسێکی تایبەتیی بۆ کوردی ، بوون بەهۆی ئەوە کە منالی خۆشەویستی نالی و دەیان شاعیری کولۆلی‌ترمان بە شوڵی هەناری تەڕی مەعنا لێ‌دانەوەی خراپ لەشیان سوور بکرێتەوە ... هەوڵی ئیستای ئێمە بۆئەوەیە تاڕادەیەك فرمێسك لە چاوی ئەم جگەرگۆشانەی نالی بسڕینەوە و کەمێك نازی باوك و دایکیان پێ ئاشنا بکەینەوە .

نیوەی دوەمی ئەم بەیتە حوسنی تەعلیلە بۆ نیوەی یەکەمی .
بێ‌خەطا (گم) : بێ‌خەتا .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (گم)دا بەیتی پێنجەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی چوارەمە .

(٨) جەوهەری : جەوهەردار ، دەبان . ئەڵێن : تیغی دەبان جەوهەری لێ ئەتکێ .. گەلوگیر : لە قوڕگا گیراو .

واتە : بەڕاستی زوبانی نالی تیغە و ، تیغێکی جەوهەرداریشە وەك تیغی دەبان .. تیغێکی نەرمە ، چونکە گۆشتە . توندیشە ، چونکە قسەکانی بەتوێکڵ و ڕەق و کاریگەرن . ئەوەندە ڕەوانە ئەڵێی ئاوە ، بەڵام ئاوێکی لە قوڕگا گیراوە ، بەرپەرچی دوژمن ئەداتەوە و دەمی ئەبەستێ و مەودای قسەی لێ ئەبڕێ .

ئەشتوانین بڵێین : (ڕاستی «بەمەعنا دژی درۆ») موبتەدایە و ، (جەوهەرییە) خەبەریەتی و ، ڕستەکەش گشتی خەبەری موبتەدایەکی‌ترە کە (تیغی)یە و ، نیوە بەیتی دوەمیش کۆمەڵە خەبەرێکی‌تری ئەم موبتەدایەن . بەمپێیە ئەبێ (جەوهەرییە) بە (جەوهەریە) بخوێنرێتەوە و ، مەعناش وای‌لێ‌دێتەوە : ناوەڕۆکی تیغی زوبانی نالی بریتییە لە ڕاستی .. تاد .

نەرم و توند (چر) و (عم) و (عب) و (من) : توند و نەرم . ئاوی : ئەمە

ساقیَ ! وەرە ، مەیخانەیی دڵ کۆنە ڕەحیقی
گەر مایلی طەوفی حەرەم و بەیتی عەتیقی ! (١)

یەك ڕەنگم و بێ ڕەنگم و ڕەنگین بە هەمو ڕەنگ
بەم ڕەنگە دەبێ ڕەنگ ڕژیی عیشقی حەقیقیَ (٢)

تێکستی تەنها (عم) و (گم)ە . (چر) و (عب) و (من) : ئاوە . (چن) و (ك) : ئاو و . (اح) و (خا) و (خب) : ئاو . بۆ هەر سێ ئیحتیمالەکە ئەگونجێ . گەلوَ (گم) : گەروَ !

— ٩ —

(١) ڕەحیق : مەی . طەوف : طەواف ، بەدەوراگەڕان . حەرەم : حەرەمی مەککە . بەیتی عەتیق : البیت العتیق ، کۆنەماڵ ، کەعبە . ئیشارەتە بە ئایەتی (اِنَّ اَوَّلَ بَیْتٍ وُضِعَ لِلنّاسِ لَلَّذی بِبَکَّةَ مُبارَکاً) .

واتە : کاکەی مەیگێڕ ، ئەگەر حەزت لەوەیە بەدەوری حەرەمی مەککە و ماڵی کەعبەدا بسوڕێیتەوە و تەواف بکەی ، وەرە نـاو مەیخانەی دڵم ، چونکە دڵم جێگای عەشـقی ڕاسـتەقینەیە و شـەرابی کۆنی بێ گەردی خۆشەویستیی بێمەبەست و نیازی تیایە ..

دڵ ، کۆنە ڕەحیقی (عم) : کە تـۆ کۆنە ڕەفیقـی . (گـم) : دڵ کۆنە ڕەفیقی ..

(٢) ڕەنگ‌ڕژیَ : ڕەنگ‌ڕشتن .

واتە : وەرە ناو مەیخانەی دڵم ، لە هیچ‌لایەك دۆستێکی‌تری وەك منت دەسگیر نابێ ، من یەك ڕەنگم و دوڕوَ نیم و خوا بە یەك ئەزانم و کەسی‌کەی ناکەم بە هاوبەش .. (بێ‌ڕەنگم و لە دڵداریدا فەوتاوم و فەوتاویش ڕەنگی نییە ، یاخود توانای ئەوەم نییە دەرد و مەینەت لە خـۆم دوڕخەمەوە و قازانج دەستی خۆم بخـەم .. هەموَ ذات و صـیفاتی جیهان لـە مندا کۆبووەتەوە وەك لەش‌ساغیَ و نەخۆشیَ و گەورەییَ و بچوکیَ و زانایی و نەزانیَ و هوشیاریَ و بێ‌هۆشیَ) . لە هـەموَ ڕویـەك و دیمەنێکی ئەم جیهانەدا دەرئـەکەوم و ، لـە هـەموَ لایەك نیشـانەی بـوَنم هـەیە . خۆشەویستیی ڕاستەقینەش ئـەبێ بەم‌جۆرە ڕەنگی بۆ بڕێژریَ کـە من بۆم ڕشتووە . (یاخود خوا کە ڕەنگ‌ڕێژی عەشـقی ڕاستەقینەیە ، ئەبێ

مروارییی ئەشکم وەکو یاقوتی ، ڕەوانە
ساقی ! بدە لەو لەعلە شەرابێکی عەقیقی .. (٣)

دائیم لە حەضەردا سەفەری بە .. لە وەطەندا
غوربەتکەش و عاجز بە ، ئەگەر ئەهلی طەریقی (٤)

بەمجۆرە بکا) (*) .

لە نیوەی دوهەمی ئەم بەیتەدا ، بەتایبەتی لە وشەی (ڕەنگ ڕژی)دا هەمو نوسخەکان (چر) و (چن) و (خا) نەبێ کەوتونەتە هەڵەوە .

(٣) مرواریی ئەشك : فرمێسکی وەك دەنکی مرواری سپی . ڕەوان : ڕۆیشتو ، جاری . لەعل : بەردێکی گرانبەهای سورە . عەقیق : ئاقیق ، بەردێکی گرانبەهای سوری‌ترە .

واتە : فرمێسکم وەك مرواریش بە سپیەتی و ، وەك یاقوتیش بە سوری ئەڕوا لە چاوم .. مەبەستی لەوەیە بڵێ چاوم مرواریش و یاقوتیشی لێ دائەوەری .. دەسا تۆیش ، کاکەی مەیگێڕ ، لە لەعلی لێوی سوری یار شەرابێکی وەك عەقیق سورم بۆ تێکە ، بۆئەوەی ببم بە خاوەنی ئەم هەمو گرانبەهایانە ..

لەو (« پەراوێزی » چن) : ئـەو . بەمپێیە ئەبێ (شـەرابێکی)یش (شەرابێکە) بێ . عەقیقی (کم) و (عب) و (من) : حەقیقی .

(٤) حەضەر : خانەنشین . غوربەتکەش : ئەوەی لە نامۆییدا بژی . ئەهلی طەریق : ئەهلی طەریقەت . ئەوەی ڕێگەی ڕاستی گرتبێتەبەر .

واتە : ئەگەر بەڕاستی ئەهلی طەریقەتی یا ڕێگەی ڕاستت گرتووەتەبەر ، خۆت بە نیشتەجێ دامەنێ و ، لەکاتی نیشتەجێیەتیدا خۆت بە ڕەوتەنی بزانە ، چونکە ڕێگای مەرگت لەبەرە .. لە وڵاتی خۆتا خۆت بە نامۆ دابنێ ، چونکە نیشتمانی ڕاستەقینەت گۆڕستانە و سەرەنجام ئەبێ لەوێ ئۆقرە بگری و نیشتەجێ ببی .

دائیم (چر) و (عم) و (کم) و (ك) و (خا) و (خب) : دایم . سەفەری بە (ت) و (عب) و (من) و (خب) : سـەفەری بـەو . عـاجز (چن) و (عم) و

(*) ئەو ئەندازە لێکدانەوەیە کـە خـستومانەتە نێـو دو کەوانـەوە ، هیی (چنگنیانی) و (مەزناوەیی)یە لـە پـەراوێزی نوسـخەی (چن)ەوە لە فارسییەوە کردومانە بە کوردی .

خەڵقێ کە هەمۆ کۆدەکن و بەستە زوبانن ،
با بێن و لە « نالێ » ببیەن شیعری سەلیقێ (٥)

— ١٠ —

(بَرِقَ الْبَصَرَ) لەبەر بەرق تەلەئلوئی لەئالێ
(خَسِفَ الْقَمَرَ) لە ئیشراق قیامەتی جەمالی (١)

(ك) و (من) و (عب) و (اح) : مەحزۆن . طەریقی (عب) : حەقیقی !

(٥) کۆدەك : مناڵ . بەستە زوبان : زمان بەسراو ، بێ دەسەڵات . سەلیقێ : لە (سەلیقە)وە هاتۆ ، ئەوەی لەخۆیەوە بێت و خۆ پێوە ماندۆ کردنی نەوێ .

واتە : ئەم خەڵقە هەمۆ منال و نەفامن و زمانیان بەیەکادێ ، هیچ لە شیعری ڕاستەقینە تێناگەن .. بڵێن با بێنە لای (نالێ) ، شیعری خۆیان بۆ بخوێنێتەوە کە وەك ئاوی ڕەوان لەخۆیەوە دێ ، بەڵکو زمان و بیریان بکرێتەوە و فێری چەش‌کردنی شیعر و ئەدەب ببن .

دۆر نییە مەبەستی نالێ لەم بەیتە بەرپەرچدانەوەی هەندێ ڕەخنەگر بوبێ کە بە چاوێکی بێبایەخ سەیری شیعرەکانییان کردبێ .

کە هەمۆ کۆدەکن و (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (گم) و (عب) و (من) : کە طوفەیلین و هەمۆ . (چن) : کە هەمۆ کینك و کەڕ و . کینك : بە فارسێ (کینیك) واتە ڕژد و سۆك . سەلیقێ (چر) و (خا) : دەقیقێ . (کم) و (گم) و (عب) و (من) : حەقیقێ .

— ١٠ —

(١) بەرق : شەوق دانەوە . تەلەئلوء : بریسکانەوە . لەئالێ : جەمعی لوئلوئە بەمەعنا مرواریێ . ئیشراق : هەڵهاتن .

نالێ لەم بەیتەدا ددانەکانی یاری شوبهاندووە بە دانەی مرواریێ و ، دەرکەوتنی ئەو ددانانەی شوبهاندووە بە دەرکەوتنی برۆسکەی ئاسمان کە چاو لەئاستیا ئەبڵەق ئەبێ . ڕۆیشی شوبهاندووە بە ڕۆژی قیامەت لەوەدا کە دەرکەوتنی وەك دەرکەوتنی ڕۆژی قیامەت دنیا ئەشڵەژێنێ و ، دەرکەوتنی ئەو ڕووەشی کردووە بە هۆی مانگ گیران .

واتە : لەبەر شەوقدانەوە و بریسکانەوەی ددانە وەك مرواریەکانی یار ، چاوی تەماشاکەران ئەبڵەق بۆ .. لەبەر هەڵهاتنی ڕۆژی جوانییشی ،

نییه دیدەیی چ مەردوم ، نییه مەردومی چ دیدە
لە فرۆغی خەددی فاریغ ، لە خەیاڵی خاڵی خاڵێ (٢)

سەری هەردو کوڵمی داخۆ گوڵی نەوبەهارە ، یا خۆ
طەرەفی نەهارە ، زوڵفی (زُلَف" مِنَ اللّیالي) ؟! (٣)

کە وەك دەرکەوتنی ڕۆژی قیامەت وایە ، مانگ گیرا ..

لەنێوان (بَرِقَ) و (بەرق)دا بەدیمەن وشەئارایێ و بەمەعنا طیباق و ، لەنێوان (بەر) و (بەرق)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (خَسِفَ) و (ئیشراق)دا طیباق هەیە .

لەبەر بەرق (عم) و (گم) و (من) و (خب) : لە بەرقی . ئیشراق (عم) و (گم) : شەرقی .

(٢) مەردوم ـ ی یەکەم ـ : خەڵك . مەردوم ـ ی دوەهەم ـ : گلێنەی چاو . فرۆغ : گەشێ و ڕۆناکێ . خەد : کوڵم . فاریغ : بۆش . خاڵێ : چۆڵ .

واتە : کەس لەو جیهانەدا نەماوە گیرۆدەی جوانیی یار نەبوبێ .. چاوێك نییە ڕۆناکێ و شەوقی چاوی ئەوی تیا نەبێ و ، گلێنەی چاوێکیش نییە ڕەنگی خاڵی ڕەشی ڕومەتی ئەو نەخشی تیا نەبەستبێ .

نالێ ، لەمبەیتەدا سەرەڕای ئەوە کە ئەیەوێ چاوی هەموکەس بە ڕۆناکیی کوڵمی یار و ، گلێنەی چاوی بە ڕەشیی خاڵی ڕومەتیەوە خەریك بکا ، ئەیەوێ بشڵێ هۆی بریقەدانەوەی چاوی خەڵك بریتییە لە ڕۆناکیی کوڵمی یار و ، هۆی ڕەشیی گلێنەی چاویان ڕەشیی خاڵی ڕومەتیەتی . بۆیە (فرۆغی خەد) و (خەیاڵی خاڵێ) بە شێوەی لەف و نەشری مورەتتەب بەدوای (دیدە) و (مەردوم)دا دێنێ .

لەنێوان (دیدەیی چ مەردوم) و (مەردومی چ دیدە)دا جیناسی قەلب و ، لەنێوان (خاڵی) و (خاڵێ)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

دوو پارچەکەی نیوە بەیتی یەکەم لە (عم) و (گم)دا لەجێیی یەکتردان .

(٣) داخۆ : ئاخۆ ، ئایا . یا خۆ : یاخود . طەرەف : بەش . نەهار : ڕۆژ .

نالێ لەمبەیتەدا جارێك تەنها سەرنجی دوو گۆنای یار ئەدا و بە گوڵی سەرەتای وەرزی بەهاری ئەشوبهێنێ کە بەهار لە توفی لاویدایە و گوڵیش لەوپەڕی گەشێ و جوانیدا .. جارێکیش لەگەڵ زوڵفیدا سەیر ئەکا و ، سور و سپیەتیی کوڵمی گەش و ڕەشیی زوڵفی ڕەش بەراورد ئەکا و ، هونەرمەندانە شەوی تاریك و ڕۆژی ڕوناك لە ڕومەتی یاردا

یەمی دیدە پڕ لە مەرجان ، وەك یەشمی ئابدارە
شەبەیە شەبیهی زوڵفی سیاهی وەك زوخاڵی (٤)

کۆئەکاتەوە کە بێ یەك نایانکرێ و یەکتر تەواو ئەکەن و جوانیی هەرکامیان بە بەراورد لەگەڵ هیی ئەویان دیار ئەدا .

واتە : ئەگەر تەنها سەیری سەری دوٚ کولمی ئەکەی ، ئەڵێـی گوڵی سوٚری تازە بەهاری جوان و لاو و بۆنخۆشە . ئەگەر بە بەراورد لەگەڵ زوڵفیش سەیری ئەکەی ، ئەڵێی ئەوکاتەیە شەو و ڕۆژ لە یەك نزیك ئەبنەوە و ڕوٚناکیی ڕۆژ لە ئاسۆی تاریکدا لیزگ ئەدا ، یا ئەوکاتەیە کە ڕۆژ لە زەردەپەڕی ئێوارەدایە و تاریکیٖ خەریکە هێرش بێنێ .

لەنێوان (داخۆ) و (یاخۆ) و ، (بەهار) و (نەهار)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (نەهـار) و (لەیل)دا طیباق و ، لەنێـوان (زوڵف) و (زَلَف)دا جیناسی موحەڕڕەف هەیە .

داخۆ (کم) : ئاخۆ . نوسخەکانیتر کۆمەڵێ جیاوازییتریان تیا هەیە ، بەڵام هەموٚی هەڵەیە .

(٤) یەم : دەریا . مەرجان : گیانداریٚکی دەریاییە وەك گیا وایە ، چەسپ بووە بە زەوییـەوە ، سـوٚر و سپیٖ و ڕەشـی هەیە . بـۆ جوانیٖ لە جەواهیرسازیدا بەکاریدێنن . یەشم : بەردێکی ساف و بریقـەدار و ، نوختە نوختەیە ، نوختەی سپیٖ و سەوز و شینی تیایە . شەبە : شەوە . موٚروٚیەکی ڕەشە .

نالیٖ لەم بەیتەدا چاوی یاری شوبهاندووە بە دەریای پڕ لە مەرجان و مەرجانەکەش ئەو کلەیە کە چاوی پیٖ ئەڕێژێ ، هەروا شوبهاندوٚیەتی بە یەشم کە نوختە نوختەی ڕەش و سـپیی تیابێ ، نوختە ڕەشەکانی کلەکـەیە و ئاوداریـیەکەشی سـپێنەکەی چاوەتی . بـۆ دەربـڕینی زیادەڕەوییش شەوەی شوبهاندووە بە زوڵفی وەك خەڵۆز ڕەشی یار ، لەجیاتیی ئەوەی زوڵفی بشوبهێنیٖ بە شەوە . .

واتە : دەریای چاوی یار پڕە لە مەرجانی ڕەشی کلە و ، سپێنەی چاوەکانی لەگەڵ ئەو کلەیەی پێی ڕشتووە وەك یەشمی ئاودار وایە کە نوختە نوختـەی سپیٖ و ڕەشی تیایـە . زوڵفیشی ئەوەنـدە ڕەش و بریقەدارە تەنانەت شەوەی ڕەش و بریقەداری پیٖ ئەشوبهێنرێ .

یەمی (چر) و (چن) : یەم . دیارە (یەمی)یە . (ك) و (اح) : هەم . وەك (چر) : دەڵێ !. («پەراوێزی» چر) و (عم) و (گم) و (عب) و (من) : لـە ،

به مەلاحەتی تەکەللوم هەمو زەمزەم و مەلیحێ
به فەصاحەت و تەبەسسوم هەمو کەوثەر و زولالێ (٥)

بەڵام لە (عم) و (گم)دا لەگەڵ (و)ێکی عەطف لەپێش (لە)وە . (ت) و (خب) : وەکو . شەبەیە شەبیە (شەبیهی) : ئەمە تێکستی (چن)ە . (چر) و (عب) و (خب) و (اح) : لە شبیە شبە . ئەگونجێ بە (لە شەبەیە شیبهی) و بە (لە شەبیهی شەبە)ش بخوێنرێتەوە . (عم) و (گم) : شەوەیە شەبیهی . (کم) : لە شبیهی شبهی . دیارە (لە شەبیهی شیبهی)یە . (ت) : لە شەبیە شبە . دیارە (لە شەبیهی شەبە)یە . (ك) : شەبەهـ شەبیهی . (خا) و (من) : لە شەبیهی شیبهی . زوڵفی (چر) و (کم) و (عب) و (خا) : زولفەینی . (ت) و (من) و (خب) : زولفەین . دیارە (زولفەینی)یە . سیاهی : ئەمە تێکستی (ك)ە . (چر) و (عب) و (من) و (خا) : سیاه و . (چن) و (ت) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) و (خب) : سیاه . بەپێی وشەی پاشەوەی بە (سیاهی) یا (سیاه و) ئەخوێنرێتەوە . (عم) و (گم) سیاهتەر . (کم) : سییەهـ . وەك زوخاڵی : ئەمە تێکستی (چن)ە . (چر) : لەعلی ئاڵی . (عم) و (گم) : لە خاڵی . (« پەراوێزی » چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (« پەراوێزی » خا) : ئابداری . (عب) و (خب) : لەعل ئاڵی . دیارە (لەعلو)وە . (خا) : لەعل و ئاڵی .

(٥) مەلاحەتی تەکەللوم : خۆشێ و بەتامیی قسە . زەمزەم : بیری زەمزەم لە مەککە . فەصاحەت : قسە ڕەوانێ . تەبەسسوم : زەردەخەنە . کەوثەر : حەوزی کەوثەر لە بەهەشتدا . زولال : سازگار .

واتە : دەمی یار لە ڕۆی خۆشێ و بەتامیی قسەوە ئەڵێی ئاوی زەمزەمی تیایە . لەبارەی قسە ڕەوانێ و ناسکیی زەردەخەنەشەوە ، لێوی وەك لێواری حەوزی کەوثەرە .

مەلاحەت و (چن) و (کم) و (ت) و (ك) و (اح) : مەلاحەت . بۆ (مەلاحەت و) (مەلاحەتی)یش دەستئەدا . زەمزەمو : («پەراوێزی» چر) و (کم) و (ك) و (عب) و (من) و (خب) : زەمزەمە . (چن) : زەمزەمە و . (ت) : زەمزەم . دیارە (زەمزەم و)وە . فەصاحەت و (چن) و (ك) : صەباحەت . بۆ (صەباحەت) و (صەباحەتی)یش دەستئەدا . (کم) : صەباحەتی . (اح) و (عب) و (خب) : صەباحەت و . (من) : فەصاحەتی . کەوثەر و (« پەراوێزی » چر) و (چن) و (کم) و (ك) و (عب) و (من) و (خب) : کەوثەرە . (ت) : کەوثەر . بۆ (کەوثەرو) و (کەوثەرە)یش دەستئەدا . بەیتەکە تێکڕا لە (عم) و (گم)دا بەمجۆرەیە .

نەظەرم پڕە لە نوری شەو و ڕۆژی طەلعەتی تۆ
کە بە ڕو شوعاعی شەمسی ، بە برۆ خەمێ هیلالی (٦)

ڕوخی تۆ گوڵێکە صەد وەك هوزاری عاشق ، ئەمما
لە هەمو چەمەن دیارە بە ئوصولی ناڵە « نالی » (٧)

بە صەباحەتی تەبەسسوم هەمو زەمزەمی مەلیحێ
بە مەلاحەتی تەکەللوم هەمو کەوثەری زولالێ

(٦) نەظەر : چاو . طەلعەت : ڕو . شوعاع : تیشك . خەمێ : چەماوەیێ .

واتە : هەمیشە دیمەنی شەو و ڕۆژی ڕوی تۆم لەبەرچاوایە و چاوم لێی پڕە . ئەوەتە کە سەیری ڕومەتت ئەکەم تیشکی ڕۆژم دێتە بەرچاو و، کە سەیری برۆی چەماوەت ئەکەم مانگی یەکشەوەم بۆ دەرئەکەوێ .

لە کۆکردنەوەی (شەو) و (ڕۆژ) و ، (نور) و (شەو)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (ڕۆژ) و (طەلعەت)دا کە بەمەعنا (هەڵهاتن)یش هاتووە تەناسوب و ، لەنێوان (بە ڕو) و (برۆ)دا بەپێی شێوەنوسی جاران کە هەردوکیان وا ئەنوسران (برو) جیناسی تەواو و ، لەنێوان (شەمس) و (هیلال)یشدا تەناسوب هەیە .

نوری (چر) و (عم) و (کم) و (گم) : زیبی . (چن) و (ك) : نور . دیارە (نوری)یە . (عب) و (من) : زیب و . ڕۆژی (چر) و (چن) و (ت) و (عب) و (اح) و (خب) : ڕۆژ . دیارە (ڕۆژی)یە ، لە (عب)دا نەبێ کە لەوانەیە (ڕۆژە) بێ چونکە (زیبی)یش (زیبە) بو . (من) : ڕۆژە . بە ڕو (ت) : ڕو . بە برۆ (کم) و (عب) و (من) : برۆ .

(٧) ڕوخ : ڕو . هوزار : بلبل .

واتە : ڕومەتی تۆ گوڵێکی تاقانەی بێهاوتایە هەزاران بلبل عاشقی بوون و بۆی ئەخوێنن ، بۆیە ئەبوا دڵدارێکی وەك نالی لەناو کۆڕی ئەم هەمو دڵدارانەدا هەر دیار نەبوایە .. کەچێ لە هەمو لایەکی چەمەن و گوڵزار و لەناو هەمو دڵداراندا بەگوێرەی ناڵەناڵی خۆی و بە هاوار و کوڕوزانەوەیدا دیارە ، چونکە دڵدارێکی ڕاستەقینەیە ..

ئەشگونجێ (ناڵە «نالی») بە (ناڵەناڵی) بخوێنرێتەوە و مەعنای بەیتەکە وای لێبێتەوە : ڕوی تۆ گوڵێکە صەد دڵداری وەك بلبلی هەیە ، بەلام بلبل لەناو هەمویاندا بەشێوەی تایبەتیی ناڵەناڵی خۆیدا دیارە . بەپێی ئەم مەعنایە بەشی دوهەمی وشەی (ناڵەناڵی) کە (نالی)یە ئیشارەت ئەبێ

بنوارە نەوبەهار و فوتوحاتی گوڵشەنی

گوڵ زاری کردەوە ، لە دەمی ، غونچە پێکەنێ (١)

بۆ نازناوی (نالی) و بلبلەکە (نالی) خۆی ئەبێ .

لەنێوان (ڕوخ) و (هوزار)دا هەم طیباق و هەم تەناسوب هەیە ، چونکە (ڕوخ) ناوی باڵدارێکی ئەفسانەییشە . هەروەها لە کۆکردنەوەی (صەد) و (هوزار)دا بەپێی شێوەی نوسینی جاران کە ئەنوسرا (هزار) تەناسوب هەیە . لەنێوان (ناڵە) و (نالی)یشدا جیناسی موضاریع هەیە .

وەك (چن) و (عب) و (من) : بەرگ . (عم) و (گم) : بەرگ و . بەرگ : پەڕە ، گەڵا .

— ١١ —

(١) فوتوحات : بەرەکەت . گوڵشەن : باخێ کە گوڵی زۆری تیابێ .

واتە : سەیری وەرزی بەهاری نوێ و بەرەکەتی باخچەی گوڵان بکە ، هەر گوڵە و گوڵی لێ ئەبێتەوە ، گوڵ دەم ئەکاتەوە ، هەر کە ئەو دەم ئەکاتەوە خونچە بەدەمیەوە پێئەکەنێ و ئەپشکوێ .. ئەڵێی خونچە بێچوی گوڵە ..

کۆکردنەوەی (گوڵ) و (زار) وشەکارییەکی جوانە ، هەرچەند مەبەست لە (زار) دەمە و شوێنی گوڵ نییە . بۆیە لە (گوڵ زار)دا تەورییەیەکی بەدیمەن هەیە ، ئەوەتە بەڕواڵەت مەعنای (باخ) و لەڕاستیدا مەعنای (دەم) ئەگەیەنێ . هەروەها بە ڕواڵەت لەنێوان (زاری) و (پێکەنێ)دا طیباق هەیە .

نەوبەهار و (ك) و (اح) : نەوبەهار . ئەمیش هەر (نەوبەهار و)وە . زاری (چر) و (تو) و (عب) و (اح) : زار . ئەمیش هەر (زاری)یە . کردەوە (چن) و (کم) و (ت) و (اح) و (خب) : گرتووە ، وەك بڵێی پێیگرتووە ، یا گرتەوە ، وەك چۆن ئەڵێن چۆلەکە دەمی گرتەوە . (خا) : گرتووە . لە دەمی (چر) : ئیرەمی . ئەبێ ئیشارەت بێ بە (باخچەی ئیرەم) کە ئایەتی (اِرَمَ ذاتِ العِماد ، الّتي لم يُخْلَقْ مِثْلُها في البِلادِ) باسی لێ ئەکا . (ت) و (تو) : لە دم . (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خب): لەم . دیارە هەموی (لە دەمی)یە .

لەم پارچەڵۆکە هەورە بە قەد ڕۆی هەمۆ زەمین
بەم ڕایەڵە قەدیفەیی سەوزی عەجەب تەنێ (٢)

بورجی درەختی سەوز و بولەندی وەك ئاسمان
پێوە شگۆفە هەروەکو نەجمن بە ڕۆشنێ (٣)

---

(٢) پارچەڵۆك : پارچەی بچوك . بە قەد : ئەوەندەی . ڕایەڵ : تـان (تانی تان و پۆ) . قەدیفە : قەیفە . تەنێ : تەنین ، چنینی ڕایەخ .

نالێ لەم بەیتەدا نەوبەهاری شوبهاندووە بە وەستا و ، دڵۆپی باران کە لە ئاسمانەوە دائەچۆڕێ ــ بە ڕایەڵ و ، گیای سـەوزی ڕۆی زەویی بە فەرش و ، ڕوانی گیای لەسەر زەوێ بە چنینی فەرش داناوە .

واتە : سەیری نەوبەهار بکە چۆن وەستایەکە (دیارە دانی وەستایێ ئەپاڵ نەوبەهار مەجازە) : لەم پارچە بچوکەی هەور و ، بە ڕایەڵی بێ‌پۆی بارانی وەك تاڵە دەزو ، پارچە قەیفەیەکی سەوزی ئەوەندەی ڕۆی زەوێ‌ــ گەورەی چنێ !

ئەشتوانرێ (پارچەڵۆکە) بە (پارچە لۆکە) بخوێنرێتەوە و (هەور) بشوبهێنرێ بە (لۆکە) .

بە قەد ڕۆی هەمۆ زەمین (عم) و (گم) : بە قـەد ڕۆی هـەمۆ زەوێ . (کم) و (اح) و (خا) : بە قەدەر ڕۆی هـەمۆ زەمین . (من) : بـە قەددی ڕووی زەمین . (خب) : بە قەدەر ڕووی زەمین .

(٣) شگۆفە : هەڵاڵە . نەجم : ئەستێرە .

نالێ لەم بەیتەدا درەختی شوبهاندووە بە ئاسمان لەوەدا کـە بەرز و دیارییە و وەك ئاسمان گومەزێ ئەنوێنێ و ، هـەڵاڵەی تـازە دەرهاتوی درەختیشی شوبهاندووە بە ئەستێرەی ئاسمان لە سپیەتێ و ڕۆشنیدا .

واتە : شوێن هەڵاڵەکانی درختـە سەوز و بەرزەکان ، هەڵاڵەی تازە پشکوتو سپێ ئەکاتەوە پێیـانەوە ، وەك بڵێی ئەستێرەن بـە بورجەکانی ئاسمانەوە .

بورجی (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) : بورج . دیارە (بورجی)یە . درەختی (چـر) و (عـم) و (کـم) و (گـم) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : درەخت . بۆ (درەختی)یش دەستئەدا . سەوز و (تو) و (عب) و (من) و (خب) : سەوزی . بولەندی (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (اح) و (خا) : بولەندە . (خب) : بولەند . بۆ هەردوکیان ئەشێ .

بەزمی هوزارە ، قەل فڕی ئەغیارە ، دەوری گوڵ
صۆفیێ ! بڕۆ ، مەبە بە دڕك ، تۆ لە ئێمە نیی .. (٤)

هەر دارە بەرگ و ، هەر گوڵە ڕەنگێ خەڵاتیە
هەر جۆدی نەوبەهارە کە عالەم دەکا غەنێ (٥)

دیسان لە بگرە بەردەیی گوڵچین و باغەبان
بولبول کەناری گرت و دڵی غونچە ڕاچنێ (٦)

---

(٤) هوزار : بلبل : قەلفڕ : کینایەیە لە دەرکردن و دوورخستنەوە . ئەغیار : بێگانە و ناحەز . نیی : نیت .

واتە : سەردەمی ڕابواردنی عاشقانە کە وەك بلبل وان و ، کاتی دەرکردن و دوورخستنەوەی بەدکار و ناحەز و بێگانەیە و ، ڕۆژ ڕۆژی گوڵانە .. کەواتە ئەی وشکەصۆفێ جێی تۆ لای ئێمە نییە .. تۆ نە بلبلی و نە گوڵی .. تۆ بێگانەی و .. لە ئێمە نیت .. دەسا لێمان مەبە بە دڕك و بڕۆ دوورکەوەرەوە ، دڕك و گوڵیان پێکەوە نەوتووە ..

مەبە بە دڕك (تو) : بڕۆ بە دەرەك . دەرەك : چینی بنەوەی دۆزەخ . (خب) : مەبە بە دەرەك ..

(٥) جۆد : بەخشش . غەنێ : دەوڵەمەند ، بێ‌ئیحتیاج .

واتە : دنیا هەمێ ڕازاوەتەوە .. هەر درەختێ ئەگرێ بەرگی گەڵای نوێی پۆشیوە و ، هەر گوڵێك ئەبینێ ڕەنگێکی تازەی خەڵات کراوە .. مەبەستی لەوەیە درەختە ڕووتەکانی زستان هەمێ گەڵایان کردووەتەوە و ، ناوباخ و ڕووی زەوێ هەزاران گوڵی ڕەنگاوڕەنگی لێ ڕواوە .. ئەمە هەمێ دەس و دەهەندەیی بەهارە وا جیهانی دەوڵەمەند کردووە و ، بەرگی کردووەتە بەری درەختی ڕووتاوە و ، زەوێی بە گوڵی هەمەجۆرە ڕازاندووەتەوە .

بەرگ و (چر) : بەرگێ . ڕەنگێ (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : ڕەنگ . ئەبێ (رەنگێ) بێ . دەکا (من) : ئەکا .

(٦) بگرە بەردە : بگرە و بەردە ، گیرە و کێشە . گوڵچین : ئەوەی گوڵ کۆئەکاتەوە و ئەیکا بە چەپك . باغەبان : باخەوان . ڕاچنێ : داچڵەکا .

لەم‌بەیتەدا یار و دڵدارێکی ڕاستەقینە هەیە کە (بلبل) و گوڵن و ،

خارایی سەوز و شینی لەبەرکردووە جەبەل
دامێنی وەردی سوورە کە دەستم بە دامەنی ! (٧)

باخەوان و گوڵچینیش هەن کە کێشەیانە بۆ سوودێکی تەسکی ڕۆژانە . گوڵ ئەیەوێ بمێنێتەوە و بە ڕووی بلبلەوە بشنێ و ، بلبلیش ئەیەوێ بۆ گوڵ بجریوێنێ .. باخەوانیش خزمەتی گوڵ ئەکا و دڵی بە گوڵەکانی خۆشە و ئەیەوێ خۆی لێ بەهرەمەند بێ ، گوڵچینیش خواخوای ئەوەیەتی خونچەیەك زوتر بپشکوێ و ببێ بە گوڵ و بیکاتەوە و بیبا بەدیاریێ یا بیفرۆشێ .. نالییش ئەڵێ لەم بگرە و بەردەی باخەوان و گوڵچینەدا کە هەرچۆن بێ بە زەرەری گوڵ و بلبل تەواو ئەبێ ، بلبل باخی لێ ئەبێ بە دۆزەخ و هەڵئەفڕێ و دوور ئەکەوێتەوە و ، گوڵیش ڕائەچنێ کەوا هەم بلبلی لێ دورکەوتەوە و هەم هاکا گوڵچینیش کردیەوە و بردی و مراندی ..

ئەشتوانین بلبل و خونچە بە دڵدار و یاری ڕاستەقینە مەعنا لێبدەینەوە ، بڵێین کە باخچە و باخ وایان لێهات گوڵچین و باخەوان ڕوویان تێ بکەن ، ئیتر دڵداران و یاران دوور ئەکەونەوە و ڕوویان نابێ خۆیان دەرخەن و ، ئەو گۆشەگیر ئەبێ و ئەمیش لە خەفەتا دڵی ڕائەچڵەکێ ..

خۆ ئەگەر (بگرە بەردەیی) بە (بیکری پەردەیی) بخوێنینەوە ، وەك لە هەندێ نوسخەدا نوسراوە و پاشان ئیشارەتیان بۆ ئەکەین ، ئەوا مەعنایەکیتری ناسك دێتە ئاراوە و ، (بیکر) واتە (کچ) باغەبانەکە ئەبێ و پاسەوانیی (باخەکەی) خۆی ئەکا و ، مەبەست لە (گوڵچین)یش لای ئەولا و ، مەبەست لە (بولبول کەنار گرتن)یش ئەوە ئەبێ کە بەری ئەولا جێیەکی تایبەتی بۆ خۆی بگرێ و ، مەبەستیش لە (ڕاچنینی دڵی غونچە) ترس لێنیشتنی خونچەی نەپشکوتوی (بیکر)ەکە ئەبێ ..

بگرە بەردەیی (عم) و (کم) و (گم) : بیکری پەردەیی . (ت) و (من)یش هەر لەم ئاقارەدا ئەسوڕێنەوە، بەڵام بە هەڵەوە . گوڵچین و (عم) و (گم) : گوڵچینی . (ت) و (خا) و (خب) : گوڵچین . بۆهەردوکیان ئەگونجێ .

(٧) خارا : جۆرە قوماشێکی ئاوریشمە لە جوانیدا وا دێتە پێش چاو کەوا شەپۆل ئەدا . دوو جۆری هەیە : سادە و خەت خەت . جەبەل : چیا . دامێن : داوێن ، بنار . وەرد : گوڵ ، یا زەویی کێڵراو کە ئامادە کرابێ بۆ تۆو تیا داچاندن .

واتە : شاخ بەرگی گیا و گەڵای سەوز و شینی پۆشیوە کە لە

وادیٖ بووە بە وادییی پڕ نوری (طوٖر)ی (نار)

(نەعلەین) لە پێ فڕێ بدە « نالیٖ » بە (ئەیمەنیٖ) (٨)

شەپۆلدانەوەی ڕەنگدا ئەڵێی پارچەی خارایە لەبەریا . داوێنی شاخیش هەموٖ هەر گوڵاڵە سوٖرەیە ، یا زەویی هەڵگێڕراوەیە سوٖر ئەکاتەوە .. دەستم بە داوێنی شاخ بێ و لە خێـــر و بەرەکەتی ئەو گوڵاڵە سوٖرەیە یا ئەو وەردە هەڵگێڕراوەیەم دەسگیر ببێ ! .

هێنانی ڕستەی (دەستم بە دامەنی) بۆئەوەیە تێبگەین کە ئەشـــتوانرێ (جەبەل) بە (ئافرەتی باڵابەرز) مەعنای لێبدرێتەوە و ، ئەو کاتە مەعنای (وەردی سوٖر) و چۆنیەتیی (دەس بە دامێن بوٖن)یش ئاشکرا ئەبێ ..

لەنێوان (سەوز) و (شین) و (سوٖر)دا تەناسوب و ، لەنێوان (دامێن) و (دامەن)دا جیناسی ناقیص هەیە .

شینی (اح) : سوٖری. دامێنی (چر) و (عم) : دامێن. دیارە (دامێنی)یە. (گم) : داوێنی . وەردی (چر) : وەردە . (اح) : وەرد . بۆ (وەردی) و (وەردە)یش ئەگونجێ . سوٖرە (چر) و (اح) : سەوزە .

(٨) وادیٖ : شیو . طوٖر : کێوی طوٖر . (نەعلـــەین) : جوٖتـــە نەعل ، جوٖتە کەوش . ئەیمەنیٖ : هێمنیٖ .

نالیٖ لەم بەیتەدا ئیشارەت ئەکا بـــۆ ئایەتی (فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالوادِ المُقَدَّسِ طُوىً) لە باسی حەزرەتی موٖسادا ، واتە : پێڵاوەکانت داکەنە ، چونکە توٖ لە شیوی پیرۆزدای کە شیوی داوێنی کێوی طوٖرە کە نوٖری خوای تیا دەرکەوت بۆ موٖسا و شاخەکە بەو نوٖرە گڕی تێبەربوٖ سوٖتا .. هەروەها لـــە وشەی (ئەیمەن)یشدا ئیشـــارەت بە دوٖ ئایەتیتر کراوە کە هەر باسی ئەم بابەتە ئەکەن ، ئەوانەش ئایەتی (.. مِنْ جانِبِ الطُّورِ الاَيْمَنِ) و (.. مِنْ شاطِیءِ الْوادِی الاَیْمَنِ)ن .

واتە : دۆڵ و شیو بەهۆی داهاتنی بەهارەوە وەك شیوە پڕ لە نوٖرەکەی طوٖری لێ هاتووە کە گڕی تێبەربوٖ .. کەواتە توٖیش ئەی نالیٖ ، وەك موٖسا، پێڵاوەکانت داکەنە و بەهێمنیٖ بە پێی ڕوٖتیٖ بەسەر ئەو گوڵ و گیایەدا بڕۆ .

لەنێوان (نوٖر) و (طوٖر)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (نـــوٖر) و (نار)دا جیناسی لاحیق و تەناسوب و، لەنێوان (وادیٖ) و (نەعلەین)دا تەناسوب و، لە (وادیٖ) و (نەعلەین) و (هێمنی)دا ئیقتیباس هەیە .

طوٖری (چـــر) و (کـــم) و (ت) و (ك) و (اح) و (خـــا) : طـــوٖر . دیارە (طوٖری)یە . (تو) و (عب) و (خب) : طوٖر و . مەعنای نایەت .

قەدری من چەندە لەلای دەوڵەتی دنیایی دەنیّ ،
قەدری ئەو کەمتر و ، هەردوو لە غەمی یەکدی غەنیّ (١)

— ١٢ —

ئەم پارچە شیعرەمان لە دۆستی خۆشەویستمان د. عزالدین مصطفی رسولەوە دەس کەوت لەگەڵ چەند پارچە شیعرێکی جیاجیای تردا ، لەسەر پارچە کاغەزێکی کۆن و بە خەتێکی کۆن و فارسیّ ئامێز لەلایەن (محمد) ناوێکەوە نوسرابووەوە . کاغەز و خەتەکە لەوانە نەبوون لەوەدا دوودڵ بین کە هیچ نەبێ هیی ٨٠ — ٩٠ ساڵێك بەر لە ئەمڕۆن . لەلای سەرەوەشیەوە نوسرابو «مناضره (مناظره) نالی سلیمانی مع میرزا صفا الشیرازی» . واتە یەکتر بەزێنیی نالیی سولەیمانەیی لەگەڵ میرزا صەفای شیرازیّ . لە هیچکام لە نوسخەکانی بەردەستیشمانا نیشانەیەکی کەمی ئەم پارچە شیعرە نییە ، بەڵام شێوەی داڕشتنی، دەق، شێوەی داڕشتنی شیعری نالییە .

لەبارەی ئەم میرزا صەفای شیرازییەوە هیچ ئاگاداریەکمان نییە . بەڵام لە چەند بەشێکی پارچە شیعرەکەوە هەندێ شتمان بۆ دەرئەکەوێ . بۆنموونە لێیەوە دەرئەکەوێ کەوا ئەم میرزایە کابرایەکی دەسەڵاتداری ئێرانیّ بووە و فارسیش بووە و شیعەش بووە . هەروەها ئەوەش دەرئەکەوێ کە زیاتر لەوانەیە نالیّ لە مەدینە چاوی بەم میرزایە کەوتبێ و، لەسەر مەسەلەیەکی ئاینیش و سیاسییش (بە نیشانەی ناوهێنانی کورد و فارس و عەرەبدا لە پارچە شیعرەکەدا) لەگەڵیا تێگیرابێ و بۆیە ئەم پارچە شیعرەی وتبێ .

سەرێکی هەستی سیاسیی نالیّ لەم پارچە شیعرەوە بەئاشکرا دیارە ، ئەوەش نەویستنی عەجەمە کە لە هەندێ شیعری تریشیا دەرئەکەوێ . لە پاڵی یەکا ڕێزکردنی ناوی کوردو عەرەبیش نیشانەی جۆرە دۆستایەتییەکیەتی لەگەڵ عەرەب . سەرەڕای هەموو ئەمە ، ئەم پارچە شیعرە نیشانەی پایەی کۆمەڵایەتیی نالیّ و سەربەدەرەوە بوییەتی . ئەگینا مەلایەکی کوردی بێکەس و بێدەر و ناموو چییەتی لە غەریبیدا خۆی بدا لە قەرەی کابرایەکی دەسەڵاتداری ئێرانیّ و بە ڕوویا هەڵشاخێ و بە شیعری سەرشکێنی خۆی بەدناوی بکا و بیزڕێنێ .

(١) دەنیّ : سووك . یەکدیّ : یەکتر . غەنیّ : بێئیحتیاج .

طاغی‌یو باغی‌یو ، باغی گوڵ و نەیرەنگ و فەنی
شاد و شادابە بە گوڵ ئاتەشی‌یو نارەوەنی (٢)

هێندە دڵخۆشە لەبەر سەبزی‌یو دار و دەوەنی ،
کە دەڕەقصێ وەکو شاخ و فەنەن و نەستەرەنی (٣)

لە خەزان بێ‌خەبەرە بەرگی بەهار و چەمەنی
بێ‌بەقاییی گوڵ و سەرو و سەمەن و یاسەمەنی (٤)

واتە : سامان و دەسەڵاتی بێ‌بایەخی دنیا بە چ چاوێك سەیری منی شاعیری دەرۆن‌بەرز و سەر شۆڕنەکردوو بکا و چەندم ڕێز لێ‌بگرێ ، منیش هەر بەوچاوە سەیری ئەو ئەکەم و ئەوەندەی ڕێز لێ ئەگرم .. چونکە وەك ئەو ئیشی بە من نییە و هیچی لەسەر من پەکی نەکەوتووە ، منیش هەر وام ..

مەبەستی نالی لە (دەوڵەتی دنیایی دەنی) خاوەن دەوڵەتەکەیە کە میرزای شـــیرازییە .

(٢) طاغی : سەرکەش و ستەمکار . باغی : یاخی ، لەخوانەترس . نەیرەنگ : فڕوفێڵ و جادووگـــەری . فەن : هـــونەر و جوانی . فڕوفێـــڵ . شاد : شادمان و گەش . شاداب : تێراو . گوڵ‌ئاتەشی : گوڵەهەنار ، گوڵێکی سوورە . نارەوەن : درەختێکی گەڵاپڕی سێبەر خۆشە .

واتە : میرزای دنیادار کابرایەکی سەرکەش و لە خوا یاخی و زۆردارە، باخی بەدیمـــەن پڕ لە گوڵ و کـــاری هونەرمەنـــدانە و لەڕاســـتیدا پڕ لە فڕوفێڵی ، گەش و تێراوە بە گوڵ و درەختی بەدیمەن جوان و لەڕاستیدا بێ‌بۆن و بەری وەك گوڵە هەنار و دار نارەوەن .

لەنێوان (طاغی) و (باغی)دا جیناســـی لاحیق و ، لەنێـــوان (بـــاغی) و (بـــاغ)دا جیناسی ناقیص هەیە .

(٣) دەڕەقصێ : سەمائەکا . شاخ : لق . فەنەن : لقی ڕاست . نەستەرەن : گوڵێکی بۆن‌خۆشە ، سوور و سپیی هـــەیە .. بە هەر لقێکـــیەوە چەنـــد گوڵ ئەڕوێ . درەختەکەی دڕکاوییە . وەك گوڵەباخی لای خۆمان وایە .

واتە : شیرازی ئەوەندە لەبەر ســـەوزی و دار و دەوەنی باخی دنیا شادمان و دڵخۆشە ، وەك لەرینەوەی چڵ و دار گوڵەکانی بەدەم شنەی باوە ، کەوتووەتە سەما ..

(٤) واتە : میرزای شیرازی بەجۆرێ بـــایی و غەڕڕا بووە و وانـــازانێ ڕۆژان

فەلەکی میهر مەهی ، وەقتە تەواو بێ زەمەنی
کەوکەبەی ئەنجومی‌یو دائیرەیی ئەنجومەنی (٥)

خوانی ئەلوانی زەمین و صەفی سینیێ و صەحەنی
طەشت و طاس و طەبەق و لەنگەر و شەمع و لەگەنی (٦)

من وەکوو ڕەعدم و تۆ وەك گوڵ و سەبزەی دیمەنی
من دەگرییم و دەناڵێنم و تۆ پێدەکەنیێ (٧)

ڕۆژیان لەدوایە ، تەنانەت گەڵای سەوزی درەختی بەهار و چیمەنی شینی ژینی بەختەوەری ، ئاگایان لەوە نییە کەوا پایزێکیش بەڕێوەیە ، جێگای بەهار ئەگرێتەوە و ، گوڵ و سەرو و سەمەن و یاسەمەن هەمووی سیس ئەبن و ئەوەرێن و دواییان دێ .

(٥) میهر مەهـ : مانگی میهر ، یەکێکە لە مانگەکانی ساڵی شەمسیێ ، لە ئاخری ئەیلوولەوە دەس‌پێ‌ئەکا و سەرەتای پایزە . زەمەن : زەمان ، کات . کەوکەبە : کۆمەڵی بەشان‌وشکۆ . ئەنجوم : ئەستێرەکان . دائیرە : کۆڕبەستن و خڕبوونەوە .

نالیێ لەم بەیتەدا ڕستەی (تەواو بێ)ی لە یەك‌کاتا بە دوو مەعنای جیا بەکارهێناوە و ، کردوویە بە (فیعل) بۆ دوو فاعیلی جیا . ئەڵێ : میرزای شیرازیێ ئاگای لەوە نییە کەوا هاکا ئەستێرەی پایزی گەیشتە برجی خۆی و پایزی بە تەواویێ داهات و ، کەوا هاکا سەردەمی ئەستێرەی بەختی بەسەرچوو و ، کۆڕی خڕبووەوەی دەوری ، لەبەر نەمانی خۆی بڵاوەیان لێ‌کرد .

(٦) خوان : سفرە . ئەلوان : ڕەنگاوڕەنگ . صەف : ڕیز . صەحەن : قاپ و قاچاخ . طاس : تاسە، کاسە . طەبەق : قاپی گەورەی چێشت . لەنگەر : لەنگەریێ . شەمع : مۆم .

واتە : میرزا لەوەش بێ‌ئاگایە کەوا هاکا خوانی ڕەنگاوڕەنگی پڕ لە هەموو جۆرە خواردن و ڕیزە سینیێ و تەشت و قاپ و قاچاخ و ، چێشتخانەی ئاوەدانی بڕایەوە و هیچی بەسەر هیچەوە نەما .

(٧) ڕەعد : گرمەی هەور . دیمەن : جەمعی دیمنەیە واتە سەر سەلوێنك .

واتە : من کە ئەناڵێنم و ئەگریم هەوری بەهارم گرمەم دێ و باران بەسەر زەویدا ئەبارێنم .. تۆیش کە بە هاوار و ناڕەحەتیی من زیاتر

ئەی دەراتو لە دو مەجرایی دو میزابی مەبـــال
مەبە بادێ وەکو خەرزیهـ بەهەوای کیبر و مەنێ (٨)

تەنی ڕاضێ بە خەشین پۆشیی وەك شێر و شوتور
بێ نیازە لە برێشم تەنییو پیلەتەنێ (٩)

ئەبۆژێیتەوە ، گژوگیای سەر سەلوێنکی بە بارانی فرمێسکی من سەوز ئەبێ و ئەڕوێی .

هێنانی ڕستەی (دەگرییم) لەم بەیتەدا نیشانەی بێدەسەلاتیی نـالێ نییە لە بەرابـەر میرزای شیرازیدا ، بـەڵکو نیشانەیلەخواترسێ و پێ ناخۆشبۆنیەتی بە ملکەچنەکردنی میرزای شیرازێ بۆ ڕاستێ . وەك چۆن (ڕەعد) کە واتە گرمە نیشانەی هێزە و (سەبزەی دیمەن)یش سەرەڕای مەعناکەی ئیشارەتە بـە فەرمۆدەی پێغەمبەر کە ئەفەرموێ (ایـّـاكم و خَضـرَاءَ الدِّمَنِ) واتە خۆتان بپارێزن لە ئافرەتی بەدیمەن جوان و بە ڕەوشت بەد و ناڕەسەن کە وەك گیای سەر سەلوێنك وایە .. کەواتە وا نالێ میرزای شوبهاند بەوجۆرە ئافرەتانە .

(٨) دەراتو : دەرهاتو . مەجرا : شوێنی پیا ڕۆیشتنی ئاو . میزاب : پلۆسك . مەبال : میزکردن . بادێ : بایێ . خەرزیهـ : ئالەتی پیاو . کیبر : فیـز . مەنێ : ئاوی پیاو .

واتە : ئەی کابرای ناچیز کە لە دۆ پلۆسکی میزی پیاوێك و ئافرەتێك هاتۆیتە دەرەوە ، لە خۆت بایێ مەبە و ، وەك (هینی) پیاو کە هەستێ و لەبەر پڕبۆن لە (ئاو) هەڵاوسێ ، با مەکەرە خۆت .

ئەشتوانرێ وشەی (مەنێ) بە (منێ) بخوێنرێتەوە واتە (من .. من کردن) .

لەنێوان (مەبال) و (خەرزیهـ) و (مەنێ)دا تەناسوب هەیە .. هەروەهـا وشەئاراییەکی وردیش لە (میزاب)دا هەیە کە سـەرەڕای مەعناکەی ، بەدیمەن بۆ ئەوەش دەست ئەدا لە (میز) و (ئاب) پێکهاتبێ .

(٩) خەشین پۆشێ : لەبەر کردنی بەرگی زبر . شوتور : حوشتر . برێشم تەنێ: چنینی قوماشی ئاوریشم . پیلەتەنێ : پاڵەوانێ .

واتە : لاشەی من کە وەك شێر و حوشتر فێری ژیانی تاڵ و سوێر بووە و ، ڕازییە وەك ئەوان پەڵاسێکی زبری لەبەرابێ ، بەتەمای هیچ نییە لەم دنیایەدا و پێویستی بەوە نییە جلی ئاوریشم لەبەرکا و زۆری

گوتم ئەی قیبلە قوزە ! بۆچی بە تەحریری حەریر
ڕاغیبی لیبسی عەجەم ، تاریکی بەرگی یەمەنی ؟ (١٠)

گوتی تاجی عەرەب و ، ئالی عەبا فەرمۆیان :
عەیبە تەن پەروەریو نەرمیو نازك بەدەنی (١١)

ئێمە مەردین و هەمۆ شێری خەشینپۆشی مەصاف
کرمی قەز هەرچی تەنی ، بو تەنی نیسوانی تەنی (١٢)

بازۆی خۆی بەکاربێنێ دەسدرێژیی پێ بکاتە سەر خەڵك .

(١٠) قیبلە قوزە : ئارەزۆباز و شەهوەتپەرست . تەحریر : ئامادەکردن . حەریر : ئاوریشم . ڕاغیب : ئەوەی ئارەزۆی لە شتێ بێ . تاریك : ئەوەی واز لە شتێ بێنێ .

واتە : بە میرزام وت هۆ کابرای ئارەزۆپەرست ، بۆچی بە ئامادەکردنی جلی ئاوریشم و لەبەرکردنی ، پیشانی ئەدەی کەوا حەزت لە جلی ئاڵووالای ئێرانییە و جلی سادەی یەمەنی لەبەرناکەی ؟

داوای لەبەرکردنی جلی سادەی یەمەنی ئیشارەتە بەوە کە پێغەمبەر (د.خ) بوردی یەمەنیی لەبەرکردووە .

لە نوسخەکەی بەردەستمانا وشەی (قیبلە قوزە) بە (قیبلە فەزە) نوسراوە . فەز : واتە هینەکەی پیاو . ئێمە لامانوابو ئەوە هەڵەیە و ڕاستەکەی بەوجۆرەیە کە خۆمان نوسیومانە ، چ لە ڕۆی مەعناوە و چ لە ڕۆی وشەئارایشەوە بۆ پەیوەند لەگەڵ (قەز)ی بەمەعنا کرمی ئاوریشم .

وشەی (قیبلە قوزە) کە بە ڕێنوسی جاران ئەشخوێنرایەوە (قیبلە قەزە) واتە ئەوەی ئاوریشم قیبلەیەتی ، نیشانەیەکیتری یاری کردنی نالییە بە وشە .

(١١) تاجی عەرەب : پێغەمبەر (د. خ) . ئالی عەبا : ئالوبەیتی پێغەمبەر کە هەمۆیانی لە عابایەکەوە پێچاوە . تەنپەروەری : خزمەتکردنی لەش .

وەنەبێ وشەی (گوتی) لەمبەیتەدا وەڵامی میرزا بێ ، بەڵکو هەر درێژەی قسەی نالییە بەڵگە بۆ ڕاستیی ئەو قسەیە دێنێتەوە کە لە بەیتی پێشۆدا کردی . واتە : پێغەمبەر کە تاجی سەری میللەتی عەرەبە و ئالوبەیت کە تۆ لای خۆت ، خۆت بە شوێنکەوتۆیان دائەنێی ، فەرمۆیانە شۆرەییە پیاو ئەوەندە خۆی بە خزمەتی لەش و لەبەرکردنی شتی نەرم و ، ناسکیی بەدەنیەوە خەریك بکا .

قەز ، برێشم ، کە حەرامە لە ڕەجول ، نەك نیسوان
سوننەتی شەرعە ، ئەگەر تابیعی ئەهلی سوننەنی (١٣)

تەرکی ئارایشی تەن نەقدی ڕەواجی عەرەبە
تۆ عەجەم ، مەردی موزەخرەف تەنی‌یو قەڵبەزەنی (١٤)

---

(١٢) مەصاف : مەیدانی جەنگ . کرمی قەز : کرمی ئاوریشم . تەنێ ـ ی یەکەم و سێهەم ـ : لە تەندنەوەیە . تەنی ـ ی دۆهەم ـ : لەشی .

ئەمەی ئەم بەیتە قسەی نالی خۆیەتی و بەڵگەی ڕاستیی ئەو قسانەیە کە لە دۆ بەیتی پێشوودا وتنی و ، پلارە ئەیگرێتە میرزا . واتە : ئێمە پیاوین ، شێری پەلاس لەبەرکەری مەیدانی جەنگین .. لەو خاو و خلیچکانە نین کە بەرگی ئاوریشم لەبەرئەکەن ، چونکە کرمی ئاوریشم هەرچی ئاوریشمی تەنیوە ، بۆ لاشەی ئافرەتی تەنیوە ..

نالی ، بە مەبەستی یاریکردن بە وشە ، ئەوەشی مەبەست بووە (کرمی قەز) بە جۆرێکی‌تریش بخوێنرێتەوە و ، شوبهاندنێك دروست ببێ .

لەنێوان هەر دو (تەنێ) و (تەنی)دا جیناسی تەرکیب و ، لەنێوان هەردو (تەنێ) خۆیاندا جیناسی تەواو هەیە .

(١٣) ڕەجول : پیاو . نیسوان : ژنان . ئەهلی سونەن : ئەهلی سوننەت و جەماعەت ، بەرابەرەکەی (شیعە) و (ئەهلی بیدەعەت)ە .

واتە : ئاوریشم کە حەرامە لە پیاو و حەڵاڵە بۆ ژن ، بۆیە وایە چونکە پێغەمبەر (د.خ) وای داناوە . جا تۆیش ئەگەر شوێن ڕێ و شوێنی پێغەمبەر کەوتوی مەیکەرە بەرت و ، ئەگەر شوێنیشی نەکەوتوی چێ ئەکەی بیکە .

ئەتوانرێ وشەی (برێشم) بە (بە ڕێشم)یش بخوێنرێتەوە ..

(١٤) ئارایش : ڕازاندنەوە . نەقدی ڕەواج : پارەی بە برەو و مامەڵە پێکراو . موزەخرەف : ئەوەی خەریکی شتی هیچوپوچ بێ و خۆی هەر بەدیمەن جوان کردبێ . قەڵبەزەن : بێکارە .

واتە : عادەتی باو لەناو عەرەباندا ئەوەیە خەریکی تاس و لوس‌دانی خۆیان نەبن .. تۆی عەجەمیش کە هەر خەریکی ئارایش‌دان و ڕازاندنەوەی خۆتی ، خەریکی کاری بێ‌مایەیت و پیاوێکی هیچوپوچی .. یاخود لاشەیەکی ساختە و هیچت هەیە و ، هەرچەند بەناو پیاوی ، وەك ئافرەتێکی قەڵب و بێکارە وای (بەپێی ئەوە کە « قەڵبەزەن » بە « قەڵب

میللەتی کورد و عەرەب هەردویەکە تەفرەقە بۆن
لە جەفاوو میحەنی موڵکی (سەبا)وو یەمەنی (١٥)

وەکو ئەو کرمە لەنێو قوببەیی ئەبریشمدا
عاقیبەت موردەیی یەئسی عەمەل و بێ کەفەنێ (١٦)

زەن »یش ئــەخوێنرێتەوە . بەمپێیــە کۆکردنەوەی ئـەم (زەن)ە لەگەڵ (مەرد) بێ‌ملامەت نییە !

هێنانی وشەی (تەرك)یش لە سەرەتای ئەم بەیتەدا کە جاران ئەنۆسرا (ترك) و بە (تورك)یش ئەخوێنرایەوە ، بێ‌پەیوەندێ نییە لەگەڵ (عەرەب) و (عەجـەم) لەم بەیتــەدا .. زاراوی (مــەردی موزەخرەف)یش جۆرە جنێوێکی ئێرانییانەیە .

(١٥) میحەن : جەمعی میحنەتە واتە بەلاّ . سەبا : دەوڵەتی سەبەء لە یەمەن .

نالیێ لە بەیتی پێشۆدا تەعریفێکی عەرەبی کرد و پلارێکی گرتە عەجەم . لێرەشدا وەك بلّێی بیر ئەکاتەوە و بەدوای شتێکا ئەگەڕێ کورد و عەرەب یەکیان تیا گرتبێ و تیا هاودەرد بن ، ئەبینێ هەردولا وەك یەمەنییەکانی پاش ڕۆخانی عەماراوی (مەئرەب)یان لێ‌هاتووە کە پرژ و بلاّو بۆنەوە و هەر کۆمەڵێکیان کەوتنە لایەك . کوردە ، میرنشینییەکانی بابان و سۆران و ئەردەلاّن و میرنشینییەکانی‌تریان هەبـۆ ، ڕۆم و عەجەم هەمۆیان یەك لەدوای یەك قــۆت دان و ، عەرەبیشە ، لە سەرانسەری ولاّتــە پان و بەرینەکەیانا دەوڵەتێکی سەربەخۆیان نەبۆ لە دەوڵەت بچێ ، بەپێچەوانەی عەجەمەوە کە هەرچۆن بێ خاوەنی شتێ بۆن بۆ خۆیان .

ئەم وشەی (یەمەنی)یە لە دەسنۆسەکەی بەردەستمانا بۆ (یەمەنی) و بۆ (میحەنی)یش دەستەئەدا ، بەلاّم ئەگەر (یەمەنی) بێ ، نوختە بۆ (ی)کەی نەکراوە و ، سەری (ی)کە زیاتر لە سەری (م) ئەچێ . ئێمە (یەمەنی)مان لا لەبارتر بۆ ، بۆیە وامان‌نۆسییەوە .

(١٦) کرمی ئاوریشم خێوەتێ بە دەوری خۆیا ئەتەنێ و لــەناو خێوەتەکەدا بۆ ماوەی پێنــج ڕۆژ خەریکی ئاوریشــم تەنـین ئەبــێ . جــا کە بییانەوێ ئاوریشمەکەی کۆبکەنەوە ، یا لەبەر تیشکی هەتاو یــا لەناو ئاوی‌گەرمدا دایئەنێن تــا کرمەکە ئەمرێ . ئەگەر بشیانەوێ ســۆد لە گەراکەی وەربگرن و کرمەکە زۆر بکەن ، ئەوا لێی‌ئەگەڕێن تا پێ‌ئەگا و (بالّغ) ئەبێ و خێوەتەکەی بەجێ‌ئەهێڵێ و دەس‌ئەکا بــە گەرا فڕێ دان و ئەگەڕێتەوە سەر دۆخی جارانی .

چونکە «نالی» ! لەسەر ئەم ئەرضە غەریبی وەطەنی
هەستە باری مەدەنی بە ، مەدەنی بە ، مە دەنی (١٧)

— ١٣ —

موساوی وەك یەك و لۆلن لە هەر دوو لاوە زولفەینی
نموونەی عەکسی حەرفی (میم) و (نوون) و (واو)ە زولفەینی (١)

ئەم بەیتەش مەعنای بەیتی پێشوو تەواو ئەکا و ، نالی لەم بەیتەدا پارچە پارچە بوونی کورد و عەرەبی شوبهاندووە بەو حاڵەتەی کرمی ئاوریشم کە لەژێر خێوەتەکەی دەرئەچێ بۆ گەرا فڕێدان و لەپاش گەرا فڕێدانەکە ، گەراکانی ئەبن بە کرم و ئەچنە ژێر خێوەتێکی نوێ کە خۆیان ئامادەیان کردووە و ئەکەونە ئاوریشم دروستکردن و پاشان بۆ وەرگرتنی ئاوریشمەکەیان ئەمرێنرێن و بە نائومێدی و لەئەنجامی کارکردنیانا بێ‌کفن (واتە بێ‌خێوەت) سەر ئەنێنەوە .

لە عەیبدارکردنی میرزای شیرازییەوە بەوە کە بەرگی ئاوریشم لەبەرئەکا و ، لە وەصفکردنی عەرەب و کوردەوە بەوە کە وەك کرمی ئاوریشم وان ، ئاوریشمەکە دروست ئەکەن و پاشان ئەمرن و ئەفەوتێن ، وا دێتە پێش چاو نالی ویستبێتی بڵێ عەرەب و کورد کار ئەکەن و عەجەم ئەیخۆن . .

(١٧) هەستە : بوون . هەستەبار : ئەوەی بوونی بار بێ بەسەر شانی کەسێکەوە. ئەشگونجێ (هەستە) بەتەنها خۆی فیعلی ئەمر بێ .

بە وردی مەعنای جیاوازی ئەم سێ وشەی (مەدەنی)مانە بۆ ڕاست نەکراوەتەوە . ئەوەندەی بۆی بچین لامانوایە مەبەستی نالی ئەوەبێ بە خۆی بڵێ : مادەم نامۆ و دوور لە نیشتمانی و ڕێت کەوتووەتە ئەم مەدینەی پێغەمبەرە (د. خ) ، خۆت بکە بە باری سەرشانی ئەو بۆئەوەی لەودنیا تکاکارت بێ و، ببە بە خەڵکی مەدینە و، سووك و بێ‌حورمەت مەبە، قەدری ئەو پێغەمبەرەت لە بەرچاو بێ کە لەپەنایدای . بەمپێیە (مە)ی دوا (مەدەنی) بە مەعنا (نە) ئەبێ .

— ١٣ —

(١) موساوی : چوونیەك . عەکس : پێچەوانە .

واتە : هەردوو زوڵفی یار لە هەردوو لای ڕوویەوە یا لە سەر و خواری هەردوو زوڵفیەوە وەك یەك وان و هەردوکیشیان لوولن ، هەر ئەڵێی حەرفی (میم) و (نوون) و (واو)ن ، چوون ناوی ئەم سێ حەرفە لە هەر سەرێکەوە

بە داوە ، کرژ و خاوە ، یەعنی ئاڵۆزاوە زولفەینی
دۆ تاوە ، دۆ سیان و شێوەکەی شێواوە زولفەینی (٢)

پەرێشان و شکستە و سەرنیگۆن داماوە زولفەینی
تومەز بادی صەبای چین و خەطای لێ داوە زولفەینی (٣)

بیخوێنیتەوە هەر (میم) و (نۆن) و (واو)یان لێدەرئەچێ ، یاخود وەك چۆن ئەگەر شێوەی ئەم سێ حەرفە هەڵگێڕیتەوە ، بە خۆیان و پێچەوانەکەیانەوە وەك زوڵفی چونیەك و لوولی یاریان لێ دەرئەچێ .

میم و نۆن و واوە (کم) و (گم) و («پەراوێزی» من) و (خا) : نۆن و میم و واوە . (تو) و (عب) و (من) : میم و واون داوە .

(٢) بە داوە : داوی بەدەمەوەیە ، فێڵبازە . دۆ تاو : ئەوەی بە دۆ جۆر هۆنرابێتەوە . سیا : ڕەش .

واتە : زوڵفەکانی یار ، دڵدار ئەکەن بە داوەوە و ، ئاڵۆزن ، بەشێکیان کرژ و بەشێکیان خاوە و ، لە خاوێ و کرژیدا چون یەك نین ، نە هەمۆیان کرژ و نە هەمۆیان خاون ، بە دۆ جۆر هۆنراونەتەوە ، دۆ زوڵفی ڕەشن و شێوەکەیان شێواو و تێکچووە .

دو تاوە (عم) و (گم) : دو تان و .

هەرچەند هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمان لە نیوە بەیتی یەکەمدا نۆسیویانە (بە داوە) و ، لە نیوە بەیتی دۆهەمدا ، (عم) و (گم) نەبێ ، نۆسیویانە (دو تاوە) ، ئێمە لامانوایە ڕاستەکەی (بە داو و) و (دو تاو و)وە ، چونکە ئەگەر وابێ (تا) بەرابەری (سیان) ڕائەوەستێ کە (تا) واتە یەك و ، (دوتا) خۆیشی واتە : پێچ و لوول و شکاوە و ، بۆ زوڵف باشتر ئەگونجێ تا (دو تاو) کە هۆنینەوەی بەن و مۆ و شتیوایە .

لەنێوان (کرژ) و (خاو)دا طیباق و ، لەنێوان (داو) و (خاو)دا جیناسی لاحیق و ، لە کۆکردنەوەی (دۆ) و (سیان)دا بەدیمەن طیباق هەیە .

ئەم بەیتە لە (کم)دا نییە .

(٣) پەرێشان : بڵاو . شکستە : ئەو زوڵفەی ڕاست نەبێ ، لوول بێ . سەرنگۆن : سەرەوخوار بووەوە . بادی صەبا : ئەو بایەیە لە بەینی ڕۆژهەڵات و باکورەوە هەڵ ئەکا .

واتە : زوڵفەکانی ئاڵۆز و تێکشکاو و پرژ و بڵاون و ، وەك جاران سەریان ڕۆی نەکردووەتە یەك ، شۆڕ بونەتەوە . پێشان نەمئەزانی بۆچی

له جێی پاوانەوو گەردنلغی داناوە زولفەینی
کە وەك ئەژدەر لە پیَوو گەردنی ئالاَوە زولفەینی (٤)

دو جادوَ ماری مەغزی ئادەمی خواری قەرار داوە
لەسەر شانی ، وەکو ضەححاك و ، ناوی ناوە زولفەینی (٥)

وایە ، پاشان بۆم دەرکەوت تومەز ئەمە خەتای بای صەبای چین و خەتایە چینەکانی زولفی یاری تێکداوە .

پەرێشـــان و (عم) و (گم) : پەرێشانە و . شـــکستە و (چن) و (ك) : شکست و . ئەمیش هەر (شکستەو)ە . (اح) و (من) و (خـــا) و (خب) : شکستە . تومەز (چر) و (عم) و (تو) : تمەز . (« پەراوێزی » خا) : تومەس . بادی (چـــر) و (ك) و (تو) و (عب) و (اح) و (خب) : بـــاد . ئەمیش هەر (بادی)یە . (گم) : بایی . صەبای (گم) : سەبا ! . (خب) : صەبا . خەطای (عم) : خەتای . (کم) و (گم) : خوتـــەن . (تو) و (عب) و (من) : خەطا . لیَداوە (کم) و (گم) : لێیداوە .

(٤) پاوانە : خشلێکی زێڕە ژنان ئەیکەنە پیَ . گەردنلغ : خشلێکیتری زێڕە ئەکرێتـــە مل و بە لیرەیـــەکی زۆر ڕازاوەتـــەوە . ئـــەژدەر : مارێـــکی ئەفسانەییە ئاگر لە دەمی دەرئەچیَ . ئەژدەها .

واتە : زولفەکانی یار ئەوەندە درێژن بەسەر سنگیا بلاَو بوَنەتەوە و وەك پاوانە گەیشتوَنەتە بەر پێی . بۆیە ئەلێی ماری ئەژدەرن لە گەردن و قاچی ئالاَون .

هێنانی (پیَ) و (گەردن) بەدوای (پاوانە) و (گەردنلغ)دا لەف و نەشری مورەتتەبە .

گەردنلغی (کم) : گەردانلغی . (گم) : گەردانەیی .. لە پیَوو (عم) : لەسەر پیَ و . (کم) و (گم) : لە شوَشەی !

(٥) جادوَ مار : ماری سیحرباز . مەغز : مێشك . خوار : بخـــۆر . قـــەرار داوە : داناوە . ضەححاك : ئەژدەهاکی بەناوبانگ .

نالیَ لەم بەیتەدا ئیشارەتی بـــە ماری سیحربازەکانی فیرعەون و ، بە مارەکانی سەرشانی ئەژدەهاك کردووە و زولفەکانی یاری داناوە بەهەرکام لەم دوَ کۆمەلّە مارە و ، دەستبەســەراگرتنی بیر و دلّی دلّدارانیشی داناوە بە خواردنی مێشکیان لە ئەفسانەکەی ئەژدەهاکدا . ئەلیَ : یار جوَتیَ مـــاری وەك مارەکانی سیحربـــازەکانی فیرعـــەون ، ســـیحر لە

به طوڕڕه وەك پەڕی طاوس ، بە گەردەن ئاهووە ، یەعنی
لەسەر ئاهویی گەردەن هەر دو حەڵقەی داوە زولفەینی (٦)

بە ظاهیر ظوڵمەت و دوودە ، بە باطین نور و ، نارێکی
لە عود و عەنبەر و میشکی خەطای بەرداوە زولفەینی (٧)

دڵداران‌کەر و ، وەك مارەکانی سەرشانی ئەژدەهاك ، عەقڵ لە دڵداران سێنی خستووەتە سەرشانی خۆی و ئەڵێ گوایە ئەمانە زوڵفن .. ئەمانە زوڵف نین مارن .

ضەحاك و : (چن) ضەحاك . دیارە (ضەحاك و)وە . (تو) و (عب) و (من) : ضەحاکە .

(٦) طوڕڕە : مووی ئەم‌لا و ئەولای ناوچاو . ئاهو : ئاسك .

واتە : بە مووی جوانیا کە وەك تیشکی خۆر ئەدرەوشێتەوە ، ئەڵێی طاوسە و ، بە گەردنی بەرزیا ئەڵێی ئاسکە . زوڵفی طاوسینی بە سەر شان و ملی ئاسکانەیدا ئەڵقە ئەڵقە بووە و لوولی خواردووە .

طوڕڕە (من) : طوڕڕەی . وەك پەڕی (عم) و (عب) و (من) : پەڕڕی . طاوس (عم) : طاووسە و . (گم) : تاوس ! (عب) و (من) : طاووس و . داوە («پەراوێزی» چر) و (عب) و (تو) و (من) : چاوە .

(٧) ظوڵمەت : تاریکی . دوود : دووکەڵ .

واتە : زوڵفەکانی یار بەدیمەن لەبەر ڕەشی ئەڵێی تاریکین و ، لەبەر لوولخواردن و پێچ‌پێچی ئەڵێی دووکەڵی باریکن .. بەڵام مەسەلەکە هەر ئەوەندە نییە ، تاریکایی زوڵفی یار لەڕاستیدا ڕۆشنایی دڵی دڵدارانە و، لە بن ئەو دووکەڵی زوڵفەوە ئاگرێك هەیە (کە ئاگری ڕووی یارە) گڕی بەرداوەتە عود و عەنبەر و میشکی بۆن‌خۆشی خەتا و خوتەنی ـ زوڵفەکە و ئەو بۆنە خۆشە کە لە زوڵفی یارەوە دێ هیی ئەوەیە .. بەپێی ئەم مەعنا لێدانەوەیە (زولفەینی) نابێ بە فاعیلی فیعلی (بەرداوە) ، بەڵکو فاعیلی فیعلەکە ئەگەڕێتەوە بۆ نور و (زولفەینی)یش (موضافو ئیلەیهی)ی (خەطای)ە و (بەرداوە)یان کەوتووەتە بەینەوە .

ئەشگونجێ (زولفەینی) فاعیلی (بەرداوە) بێ و مەعناکە وای لێ‌بێتەوە : زوڵفەکانی یار ئاگرێکیان بەرداوەتە عود و عەنبەر و میشکی خەطا و خوتەنی خۆیان و ، لە هەمان‌کاتیشا کە ئاگر بەرئەدەنە خۆیان ، بۆیشن بە دووکەڵ . بەپێی ئەم مەعنایەش دیسان مەبەست لە ئاگر تێ‌بەردانەکە

شکەنجی تاری پڕ میشکی تەتار و تارە ، ئەمما ئەو
دوتا و ، هەر تایە بارێکی لە عەنبەر ناوە زولفەینی (٨)

وەکو دوودی سیاهە ئاهی « نالی » و ، ئەم ، ڕەقیبانە
لە سەر تا پێ لە بەرگی مەرگ و ماتەم ناوە زولفەینی (٩)

بڵاوبونەوەی بۆنە خۆشەکەی زوڵفەکانە .

ناریکی : ئەمە تێکستی (چن)ە . نوسخەکانی‌تر هەموو نوسیویانە : (تاریکی) . ئێمە تەنها (چن)مان لێرەدا بە ڕاست زانی . میشکی (چر) و (تو) و (اح) و (خا) و (خب) : میسکی . (چن) و (ك) : میسك . دیارە (میسکی)یە . خەطای (عم) و (گم) : خەتای . بەرداوە (کم) و (گم) : داناوە .

(٨) شکەنج : پێچ و لوولی زوڵف . تار ــ ی ــ یەکەم : تاڵ . میشکی تەتار : جۆرە میشکێکە ناوبانگی بۆن‌خۆشیی دەرکردووە . تار ــ ی دووهەم ــ : ڕەش و تاریك . دوتا : دووباد . تا : تاڵ .

واتە : یار بەچەشنێکە ، پێچ و لوولی تاقە یەك تاڵی زوڵفی ، پڕە لە میشکی تاتار و بەتەنها خۆی ڕەش ئەکاتەوە ، کەچی ئەو زوڵفەکانی دووبادن و ، هەر تاڵێکی ئەو زوڵفە دووبادانەی بارێکی لە عەنبەر بار کردووە .. جا یارێك کە هەر تاڵێکی زوڵفی دووبادی ئەوەندەی عەنبەر پێوەبێ ، ئەبێ چجۆرە بۆن‌خۆشییەك بە دەوروبەریدا بڵاو بکاتەوە !

لەنێوان (تار) و (تەتار)دا جیناسی ناقیص و ، لەنێوان (تا) و (بار)دا تەناسوب هەیە .

میشکی (چن) و (اح) : میسك . دیارە (میسکی)یە . (عب) : میشك . دیارە (میشکی)یە . تایە (عم) و (گم) : تایی .

ئەم بەیتە لە (خب)دا نییە .

(٩) ڕەقیبانە : وەك ڕەقیب ، وەك بەدکار .

واتە : ئاه و هەناسەی نالی ، لەبەر دەردی دووریی یار ، وەك دووکەڵی ڕەشی لێ هاتووە ، کەچی یار لەجیاتیی ئەوەی نیشانەیەکی خۆشی پیشان بدا و کارێك بکا تۆزێ خۆشییش بخاتە دڵی نالی ، وەك ناحەز و بەدکار کە هەر ناڕەحەتیی مرۆی بوێ ، سەرتاپای زوڵفی ڕەش کردووە و بەرگی ڕەشی مەرگ و ماتەمی کردووەتە بەری ..

نەفەس بگرە لە هاتوچۆیی خۆڕایی هەتا ماوی
کە ئەم بایە هەتا ئێستاکە هەر عومری بە با داوی (١)

لەنێوان (بەرگ) و (مەرگ)دا جیناسی لاحیق هەیە .

سیاهە (گم) : سیایە . (تو) و (عب) : سیاه و . (خب) : سیاهە . بۆ (سیاهە)یش و (سیاه و)یش دەستئەدا . نالی و : ئەمە تێکستی تەنها (چر) و (عم) و (گم)ە . نوسخەکانیتر هەمویان : نالی . ڕەقیبانە (« پەراوێزی » چر) و (چن) و (عم) و (گم) و (ك) و (تو) و (عب) : ڕەقیبانەش . پێ (کم) : پای . (تو) : پێی . لە بەرگی (چر) و (عب) و (خب) : لە بەرگ . دیارە (بەرگی)یە . (چن) و (ك) و (اح) : بە بەرگ . دیارە (بە بەرگی)یە. (کم) : بە بەرگی . مەرگ و (چر) و (ك) و (اح) و (خب): مەرگ . دیارە (مەرگ و)وە . (چن) و (کم) و (گم) و (خا) : مەرگی (؟) .

– ١٤ –

(١) نالی لەم پارچە شیعرەدا ، وەك هەر خواپەرستێکی ڕاستی پێ لە هەڵە و ناتەواویی خۆ ــ ناو ، بە سەر و گوێلاکی خۆیدا دێ و تەرزە شکێنی ئەکا و ، بێباریی چەرخی گەردوون و بێبەریی ڕابواردنی دنیای ئەخاتە پێش چاو و داوای گەڕانەوەی لێ ئەکا لە خراپە و ، ئەڵێ :

ئەو ئەندازە عومرەی تائیستا بەسەرتبردووە ، تازە لە دەستت ڕۆیشتووە و بۆت ناگێڕرێتە دواوە تا چۆن باشتر بێ وای بەسەربەری . کەواتە ئەبێ بیرێ لەوەی بکەیتەوە کە ماوە . بۆیە ، تا ماوی هەناسەت بگرە مەهێڵە بەخۆڕایی بڕوا ، چونکە هەر ئەو هەناسە بەخۆڕایی دانەیە تائیستا عومری داوی بە با ..

لەڕاستیدا تێپەڕبوونی ژیانی مرۆ هەر ئەو هەناسانەیە کە ئەیاندا . جا ئەگەر ئەو هەناسە دانانەی بەدەم کارێکی بەسوودەوە بوبێ ، ئەوە دیارە عومری لەخۆڕایی زایە نەبوە . خۆ ئەگەر بەکارێکی بەدەوە یا بەخۆڕایی و بێ هیچ کارێك هەناسەی دابێ ، ئەوە دیارە عومری بە با ڕۆیشتووە .

لەنێوان هەردوو وشەی (با)دا ، سەرەڕای ئەوەی کە هەرکامیان بۆ مەعنایەك بەکارهاتووە ، جیناسی تەواو هەیە .

هاتوچۆیی : ئەمە تێکستی (چر) و (چن) و (خب) و (من)ە . نوسخەکانیتر هەمو : (هاتوچوونی) . کە ئەم بایە هەتا ئێستاکە (چن) : هەتا ئێستاکە ئەم بایە .

حەیاتت نەقدی تەحصیلی بەقاوو ڕیبحی ڕیضوانە
ئەتۆ دەیکەی بە مایەی دەخڵ و خەرج و کەسبی بەدناوێ (٢)

عەجەب ماوم لە جەرگت ، ئەی دڵەی غافڵ ، کە موددێکە
لەسەر ئەم ئاگرەم داناوی ، هێشتا هەر نەبرژاوی (٣)

مەثەل دنیا ژن و ، چەرخیش خەڕەك ، دەمدەم بە دۆخی غەم
ڕەگی تاری وجودت با دەدا ، هێشتاکو هەر خاوی (٤)

---

(٢) نەقد : پارە . تەحصیل : پەیداکردن . بەقا : ژیانی هەمیشەیی لەو دنیادا و ناوی چاك لەم دنیادا . ڕیبح : قازانجکردن . ڕیضوان : ڕەزامەندیی خوا و ، ناوی دەرگاوانی بەهەشتیشە . دەخڵ : دەسکەوت . خەرج : سەرفکردن . کەسب : پەیدا کردن . کاسبێ .

واتە : ژیانت وەك پارەیەك وایە خوا نابێتیە مشتت بۆئەوەی ناوی چاکی ئەم دنیا و ژیانی هەمیشەییی ئەو دنیای پێ پەیدا بکەی و ، ڕەزامەندیی خوا و دەرگاوانی بەهەشتی پێ دەسخەی ، کەچی تۆ کردوتە بەهۆی دەس خستنی مایەی بەدناوێ و ئابڕوچوون بۆخۆت. ڕیبحی (چر) و (چن) و (عب) و (خا): ڕیبح . دیارە (ڕیبحی)یە . (ك) ڕیبح و. ئەتۆ دەیکەی (کم) و (گم) : ئەتۆ ئەیکەی . (خب) : وەرە مەیکە .

(٣) واتە : ئەی دڵەی بێئاگا .. من سەرم لە تۆ سڕ ماوە ، چەند بەجەرگ و لەرەسەختی .. ماوەیەکی زۆرە لەسەر ئاگری ئەم دنیای بێبەقایەم داناوی . کەچێ هێشتا قاڵ نەبوییت و نەبرژاوی و هێشتا هەر کاڵ و کرچ و بێتەجرەبەی .. ڕۆژگار تائیستاش کاری تێ نەکردوی ، ئەڵێی نە بات دیوە و نە باران .

هەرچەند لێرەدا (جەرگ) بەمەعنا (جگەر) نییە ، کۆکردنەوەی لەگەڵ (دڵ) تەناسوبێکی جوانی تیایە .

دڵەی غافڵ (چر) و (خا) : دڵی غافڵ . (چن) و (ك) و (اح) : دڵەی نازك . (کم) و (گم) : دڵەی بەدخو . (ت) : ئەی دڵ ، ئەی غافڵ . (خب) : ئەی دڵی نازك . لەسەر (ت) و (عب) : لە گۆشەی . ئەم ئاگرەم . (عم) و (گم) : ئەم ئاورەم . هێشتا هەر (چن) : ئیستا هەر . (من) : هێشتاکو .

(٤) خەڕەك : ئالەتێکی دەستییە ژنان لە ماڵا لۆکەی پێ ئەڕێسن و ئەیکەن بە دەزو . دۆخ : ئەویش هەر خەڕەکە . ئەبێ ئەو بەشەی بێ کە لۆکەکە

زەمانە چەرخ و ، چەرخی ئاسمانیشی ، فەلەك فیلكە
سەری ڕشتەی وجوودی چەندە باداوی‌یو هەر ماوی (٥)

ئەڕێسێ . تار : تاڵ . وجود : لەش .

واتە : دنیا وەك ژنێك وایە بەسەر خەڕەكێكەوە خەریكی لۆكە ڕستن بێ و ، چەرخی گەردوونیش خەڕەكەكەیە ، هەمیشە بە دوو خی خەم و مەینەت تاڵی ڕەگەكانی لەشت بائەدا ، لەگەڵ ئەوەشدا تۆ ئەوەندە بێعاری تاڵەكانی لەشت با ناخۆن و هەر خاون و كرژ نابنەوە .

لەنێوان (دەم) و (غەم)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ژن و (عم) : ژنە و . (كم) و (گم) : ژنە . دوخی (چر) و (چن) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : دوخ . دیارە (دوخی)یە . (ت) : دوك . دوك : دوخ . دیارە (دوكی)یە . ڕەگی : ئەمە تێكستی (چن)ە . نوسخەكانی‌تر هەموو : (ڕەگو) . بادەدا (كم) : بائەدا .

(٥) چەرخ ـ ی یەكەم ـ : هەرچی كە بسووڕێتەوە . لێرەدا مەبەست تەشییە . چەرخ ـ ی دووهەم ـ : سووڕانەوە . ئاسمانیشی : ئەبێ بە (نون)ێكی گیراو بخوێنرێتەوە كە ئەگەر بیكەیتەوە ببێ بە دوو نون و ببێ بە (ئاسمان نیشی) . ئەوكاتە (نیش) واتە چزوو و لێرەدا مەبەست قولاپی سەرە تەشییەكە خورییەكە یا لۆكەكەی پێوە بەند ئەكرێ و لەئەنجامی هەڵسووڕاندنی تەشییەكەدا ئەیكا بە بەن یا بە دەزوو . فەلەك : ئاسمانەكان . فیلكە : سەرە خڕەكەی تەشییەكە كە كراوە بەسەر دارە ستوونییەكەیدا و قولاپەكەی لێ گیر كراوە . ڕشتە : تاڵ . وجوود : گیان ، لەش .

نالی تەشبیهی ئەم بەیتەی لە زانستی ئاسمان شناسیی كۆنەوە هێناوە، ئەڵێ : زەمانە وەك تەشێ وایە و ، سووڕانەوەی ئاسمانیش لەبەرئەوە كە ئەبێ بەهۆی هەڵاتن و ئاوابوونی ڕۆژ و پەیدابوونی چوار وەرزەكە ، وەكو نوكی تەشییەكەیە و، فەلەكیش واتە ئاسمانەكان وەك سەرە خڕەكەیەتی و هەمیشە لە سووڕانەوەدایە . ئەم تەشییی چەرخی زەمانەیە ، تائیستا چەندین جار سەرە تاڵی گیانتی باداوە . بەڵام تۆ هەر خورییە خاوەكەی جارانی و ناڕێسرێیی و چەرخی زەمانە كارت تێ‌ناكا .

چەرخ و (عم) و (كم) و (گم) و (من) : چەرخە . چەرخی (چر) : چەرخ . دیارە ئەمیش (چەرخی)یە . سەری : ئەمە تێكستی (عم) و (گم)ە . نوسخەكانی‌تر هەموو : (سەر) ، بەڵام دیارە (سەری)یە . وجوودی : ئەمە

مەگەر مەیخانەیە دنیا کەوا کاسی لەبەر کەئسی !
بە نەغمەی عوودی سووتاوی ، بە نەشئەی طاسی تاساوی ! (٦)

ئەمێستەیش ، گەرچی عەیش و عوشرەتت هەر تاڵ و تاڵاوە
بە مەرگی تۆ ، لە پاشانیش دەخۆی تاڵاوی تاڵاوی (٧)

تێکستی (چر)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : (سروشتی) . چەندە (عم) : چەند .
خاوی (عم) : ماوی .

ئەم بەیتە لە (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا)دا نییە . یەکێکیش ، بێ دەربڕینی هیچ جۆرە بەڵگەیەك ، لە پەراوێزی (چر)دا نوسیویە : « هیی نالی نییە » .

(٦) کەئس : پیاڵە . نەغمە : ئاواز . طاس : تاس ، پیاڵەی مەی .

واتە : ئەڵبەت ئەم جیهانە مەیخانەیە و ، تۆیش بە کاسەی شەرابی ئەم مەیخانەیە کاس بویی و ، ئاوازەی عود و ساز و سەمتوری وا کاری تێ‌کردوی ، سوتاندویتی و ، نەشئە و کەیفی پیاڵەی شەرابی لە گەروت گیراوە و تاساندویتی . .

لەنێوان (کاس) و (کەئس)دا جیناسی موضاریع و ، لەنێوان (کاس) و (طاس)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (سوتاوی) و (تاساوی) و ، (طاس) و (تاساو)دا وشەئارایی هەیە . لەنێوان (عود) و (سوتاوی)یشدا جۆرە تەناسوبێك هەیە چونکە (عود)ی داری بۆنخۆش ئەسوتێنرێ ، هەرچەند لێرەدا مەبەست لە (عود)ی مۆسیقایە .

مەیخانەیە دنیا (خا) : دنیا مەیخانەیە . عودی (چن) و (کم) و (ت) و (عب) و (من) : عود . ئەمیش هەر (عودی)یە . طاسی (چن) و (کم) و (عب) و (اح) : طاس . دیارە (طاسی)یە . (گم) و (خب) : تاسی . تاساوی : ئەمە تێکستی (کم) و (گم) و (ت) و (خب)ە . نوسخەکانی‌تر هەمو : (طاساوی) ، بەڵام هەڵەیە چونکە وشەکە کوردییە .

(٧) ئەمێستەیش : ئیستەیش . عوشرەت : ڕابواردن .

واتە : هەرچەند ئەوەش کە ئیستە بە خۆشی و ڕابواردنی دائەنێی ، لەڕاستیدا خۆشی و ڕابواردن نییە ، تاڵاو و ژاری مارە ، بەڵام پاش مەرگیشت ، یا بە مەرگت قەسەم لەمەوپاشیش ، لەودنیا تاڵاوێکت دەرخوارد ئەدرێ ئەوەندە تاڵ بێ وەك پوختە و خەستەی تاڵاوی ئەم دنیا وابێ . .

هەوای سەیری بەڕ و بەحر ئاگری بەرداوەتە عومرت
که تۆزێ مونعەقید خاکی ، دڵۆپێ مونجەمید ئاوی ! (٨)

که خاکی ، خاکی دامەن بە ، وەگەر نە ، تۆزی بەربادی
که ئاوی ، ئاوی گەوهەر بە ، وەگەر نە ، بڵقی سەرئاوی (٩)

عەیش و (ت) : عیشق . دیارە (عیشق و)وە . عوشرەتت (چر) و (ت) و (عب) : عوشرەتی . (من) : عوشرەت . دیارە (عوشرەتی)یە . تالآوی (چر) و (چن) و (عم) و (ك) و (اح) : تالآو . دیارە (تالآوی)یە . (کم) و (گم) و (خا) : تالآو و . (ت) : هەر تاوێ .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی یانزەهەمە .

(٨) هەوا : ئارەزوو . با . سەیر : گەڕان . تەماشا . تۆزێ : کەمێك . مونعەقید : بەیەکەوە نوساو . مونجەمید : مەییو .

واتە : تۆیێ کە ئەوەندە ناچیزی ، لە تۆزێ خاکی بەیەکەوە نوساوی بە قوڕ بوو و ، لە دڵۆپێ ئاوی مەییو پەیدا بوویی ، ئارەزووی گەشتی وڵاتان عومری بەفەتەرات بردوویی و ئاگری تێبەرداوە .. چیتداوە لەم ئارەزووبازییە ، لەجێی خۆتا داکەوە بیرێ لە خوای خۆت بکەرەوە .

ئەشتوانرێ مەعنای (هەوا) بە (با) و (سەیر) بە (تەماشا) لێبدرێتەوە .

مەبەست لەو (خاك)ەی کە بناغەی ئادەمیزادە ، ئەو خاکەیە کە خوا حەزرەتی ئادەمی لێ دروست کردووە و ، مەبەست لە (ئاو)یش ئەو ئاوەیە کە ئەو خاکەی پێوە شێلراوە ، یا تۆوی ئادەمیزادە .

لەوانەیە نالی ئەم پارچە شیعرەی لە سەفەری حەجیدا وتبێ و ، دووریش نییە ئەوە بگەیەنێ کە بە ڕێگای دەریادا ڕۆیشتبێ بۆ حیجاز .

لە کۆکردنەوەی (بەڕ) و (بەحر) و ، (ئاگر) و (ئاو) و (مونعەقید) و (مونجەمید)دا طیباق و ، لە کۆکردنەوەی (تۆزێ) و (خاك)یشدا جۆرە تەناسوبێك هەیە ، هەرچەند (تۆزێ) لە (تۆز) نییە و بەمەعنا (نەختێك)ە .

ئاگری (عم) : ئاوری . عومرت (ت) : بەرگت . (خا) : فیکرت . خاکی : ئەمە تێکستی (چر) و (چن) و (کم) و (گم)ە . نوسخەکانی‌تر هەموو : (خاك و) .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی سیانزەهەمە .

(٩) خاکی دامەن : ئەو خۆڵ و تۆزەی ئەنوسێ بە داوێنەوە . بەرباد : فەوتاو ،

هەتا شەققەی فەلەك نەبوە بە كافوری كفن ، هەستە
كە ئەمشەو فرصەتە ، هێشتا فەلەك ماوی ، ئەتۆش ماوی (١٠)

بابردۆ . ئاوی گەوهەر : ئەو دڵۆپە بارانەی ئەكەوێتە سكی صەدەف و ئەبێ بە دوڕڕی یەكتا .

واتە : مادەم تۆ لە تۆزێ خۆڵ و دڵۆپێ ئاو دروست كراوی و خاك و ئاوی ، فیز مەكە و خۆت بە زل مەزانە و ئەو خاكە بە كە ئەنوسێ بە داوێنی خەڵكەوە ، ئەگینا نابی بە هیچ و با ئەتبا وەك تۆز .. ئاوێكی بەنرخیش بە وەك ئەو دڵۆپە ئاوەی ئەچێتە ناو سكی صەدەفەوە و ئەبێ بە دوڕڕی یەكتا ، ئەگینا هیچ نیت و بڵقی سەراویت و پۆچیت و هەر ئەوەندەت زانی تەقیتەوە و بوی بە هیچ .

تۆزی (چن) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : تۆز . بۆ (تۆزی)یش و (تۆزو)یش دەستئەدا . (عب) و (من) : تۆز و . سەر ئاوی (« پەراوێزی » چر) و (خا) : بێناوی .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی چواردەهەمە .

(١٠) شەققە : پارچە قوماش . فەلەك : ئاسمان . كافوری كفن : كفنی سپی وەك كافور . ماوی : شینی كاڵ ، ئاسمانی .

واتە : تا خوا ئاسمانەكانی وەك پارچە خامی سپیی كفن نەپێچاوەتەوە و ئیسرافیل فوی نەكردووە بە صورا و خەڵك هەموی نەمردووە ، ڕاستبەرەوە ، بیرێ لە دوازڕۆژی خۆت بكەرەوە .. هێشتا هەل لە دەست دەرنەچوە و دەرگای تۆبە دانەخراوە .. هێشتا ئاسمان شینی كاڵە و تۆیش ماوی ، ئەگینا كە قیامەت داهات یا كە تۆ مردی ، مەیدانی تۆبە كردن نامێنێ و دەرگات لەڕۆدا دائەخرێ .

ئەم بەیتە ئیشارەتە بۆ ئایەتی (يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ) .

لەنێوان (كافور) و (كفن)دا تەناسوب و ، لەنێوان (ماوی) و (ماوی)دا جیناسی تەواو هەیە .

شەققەی (چر) و (چن) و (خا) : شەق . دیارە (شەققی)یە . (عب) و (من) : شەققی . كافوری : ئەمە تێكستی (عم) و (كم) و (گم)ە . (چر) و (چن) و (ك) و (اح) و (خب) : كافور . دیارە (كافوری)یە . (ت) و (عب) و (من) : كافور و . بەڵام هەڵەیە . هەستە (چن) : هەڵسە . هێشتا (خب): هەرتا . ماوی : ئەمە تێكستی (چر) و (عب) و (من)ە . نوسخەكانی تر

نەواڵەی تۆبە دەربێنە ، هەتا تەن نەبوەتە سفرە
پیاڵەی شیشە بشکێنە ، هەتا وەك کوپە نەشکاوی (١١)

بە میعراجی سولوکی سالیکاندا تا نەچی ڕۆژێ ،
لەناو جەهلی مورەککەبدا دەمێنی هەروەکو ماوی (١٢)

هەمو : (ماوە) . ئەتوش (عم) و (گم) : ئەتۆیش .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی هەژدەهەمە .

(١١) نەواڵە : بابۆڵە . تەن : لەش .

نالی لەمبەیتەدا تۆبە کردنی شوبهاندووە بە بابۆڵە ئامادە کردن بۆ خواردن و ، مردن و دەسەڵات نەمانیشی شوبهاندووە بەوە کە لەشی بنیادەم ڕاکێشرێ لە گۆڕا و بکرێ بە سفرە و خوانی مار و مێرو .

واتە : بەرلەوەی ببی بە سفرە و خوانی مار و مێروی ناو گۆڕ، بابۆڵەی تۆبە دەربێنە و نانی خۆت بخۆ و بە سکی تێرەوە بڕۆ بۆ سەفەری دوارۆژ .. بەرلەوەی ببی بە گۆزەی شکاو ، پیاڵەی خۆت دەربێنە و شەرابی خۆت بخۆرەوە کە شەرابی گەڕانەوەیە لە گوناە و مسۆگەر کردنی بەختیاریی دوارۆژە .

لەنێوان (نەواڵە) و (سفرە) و ، (پیاڵە) و (شیشە) و ، (پیاڵە) و (کوپە)دا تەناسوب هەیە .

پیاڵەی (چن) : پیاڵە . دیارە (پیاڵەی)یە . (عب) و (من) : پیاڵە و . شیشە (چر) و (خا) : نۆبە . (کم) و (گم) و (ت) : تۆبە . بشکێنە (کم) و (گم) : مەشکێنە . کوپە (« پەراوێزی » چر) : شیشە .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی حەڤدەهەمە .

(١٢) میعراج : هۆی بەرز بونەوە . بەرزبونەوە . سولوك : ڕێ‌گرتنەبەر . لە زاراوەی ئەهلی تەصەووفدا جۆرە خواپەرستییەکی تایبەتییە لە ڕێگای ئازاردانی دەرونەوە . سالیك : ڕێ گرتووەبەر . ئەو صۆفییەی خەریکی سولوك بێ . جەهلی مورەککەب : ئەوەیە بنیادەم نەزان بێ و نەشزانێ کە نەزانە . بەرابەرەکەی (جەهلی بەسیط)ە کە ئەوەتە بنیادەم نەزان بێ و بزانێ کە نەزانە .

واتە : تا ڕۆژێ لە ڕۆژان ڕێت نەکەوێتە ئەو ڕێگایە کە چاکانی خوا گرتویانەتەبەر ، ئەوەندەی تۆسقاڵێ خوا بەڕاستی ناناسی و ، وەك لەمەوبەر نەتزانیوە کە خوات نەناسیوە ، هەروا بە نەزانییش ئەمێنیتەوە.

گەدا ئینسان و دنیا غوربەتە « مِنْ حَیْثُ لا تَشْعُرْ »
بە هیممەت طالیبی چشتێکی نازانێ بڵێی ناوی (١٣)

شتێکە بی شەبیهـ و جینس و فەصڵ و کەشف و تەقریرە
موبەڕڕایە لە تەقریر و حەدیثی حادیث و ڕاوێ (١٤)

بەڵام ئەگەر ڕێت کەوتە ئەو ڕێگایەی ئەوان ، هیچ نەبێ ئاگادار ئەبێ کەوا تا ئەو کاتە نەزان بوێ و مەیدانی ئەوەت بۆ بەرەڵلا ئەبێ کارێك بکەی ئەو نەزانییەت نەهێڵێ و خوا بەڕاستێ بناسێ .

زاراوەی (جەهلی مورەککەب) لە زاراوەکانی زانستی مەنطیقە .

ڕۆژێ (« پەراوێزی » چر) و (عب) و (من) : هەروا . لـەناو : ئەمە تێکستی (چن) و (کم)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆ : (لەنێو) .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی پانزەهەمە .

(١٣) ئەم بەیتە وەك بەڵگەی بەیتی پێشۆ وایە . لە بەیتی پێشـوودا وتی تا ئەو ڕێگایە نەگریتەبەر کـە چاکانی خـوا گرتۆیانەتەبەر ، هـەر بـە نەزانێ ئەمێنیتەوە و نایشزانی کـەوا نەزانی .. لەم بەیتەشـدا ئەڵێ .. تەنها گرتنەبەری ئەو ڕێگایە ، دەلاقەیەك بۆ بنیادەم ئەکاتەوە بە ڕۆی خواناسیدا، چونکە تۆ ئەی بنیادەم ، لەم جیهانەدا وەك کابرایەکی لات وای کەوتبێتە غەریبێ و ، داوای شتێ بکەی خۆیشت ناوەکەی نـەزانێ و ، بشتەوێ بەخۆڕایێ بتدەنێ .. دیارە ئەو شتەت هەرگیز دەسگیر نابێ .

گەدا : ئەمە تێکستی («پەراوێزی» خا) و (عم) و (کم) و (گم)ە . (چر) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : کە تۆ . (چن) و (خب)یش هەر بەم ئاقارەدا ئەسوڕێنەوە لەگەڵ هەندێ هەڵەدا کـە نیوە بەیتەکەیان پێ تێكئەچێ. مەعنای نیوە بەیتەکە بەپێی تێکستی ئەم نوسخانە باش نایەت.
لاتشعر (عب) : لایشعر . (خب) : لانشعر . بڵێی : ئەمە تێکستی (گم) و (عب) و (من)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆ : (بلێ) ، بەڵام لە ڕێنوسـی کۆندا هەردۆ وشە وەك یـەك نۆسراون . ئەم بەیتـە لـە (عب) و (من)دا بەیتی حەوتەمە .

(١٤) بێ‌شەبیهـ : بێ‌وێنە . جینس و فەصڵ : دۆ زاراوەی عیلمی مەنطیقن . مەنطیقییەکان بییانەوێ شتێك بە کەسێك بناسێنن لەپێشا بەجۆرێ باسی ئەکەن کە ئەو شتە و شتی‌تری لە گەلێ شتا وەك ئەویش بگرێتەوە ، بەوە ئەڵێن تەعریف بە جینس . پاشان بە جۆرێکی‌کەش باسـی ئەکەن کە لە

نەزانینت لەبەر عیجزە ، نەوەك جەهلە ، كە ئەم چشتە
قەدیمە نایەتە تەقریری قەولی حاكیو ڕاویٖ (١٥)

بێگانەی جیا بكاتەوە، بەوەش ئەڵێن تەعریف بە فەصڵ . بۆنموونە كە باسی بنیادەم ئەكەن و پێمانی ئەناسێنن ئەڵێن «گیاندارێكی گۆیایە» . «گیاندار» جینسە و هەموو گیانداریٖ ئەگرێتەوە . « گۆیا »یش فەصڵە و تەنها بنیادەمی بەرئەكەویٖ . كەشف : دەرخستن . زاراوەی ئەهلی تەصەووفە، بە حاڵەتێك ئەڵێن لە قۆناغێكی تایبەتیدا بۆ پیاوانی خوا پەیدا ئەبیٖ و توانایان ئەبیٖ هەندیٖ شتیٖ‌وا بزانن بنیادەمی‌تر نەیزانیٖ و لە ڕێگای خوێندن و فێربونیشەوە نایزانن . تەقریر ـ ی یەكەم ـ : زاراوەیەكی مەلایانەیە ، بەوە ئەڵێن كە ماموٚستا بابەتێك بوٚ فەقیٖ لێك‌ئەداتەوە . موبەڕڕا : پاك . تەقریر ـ ی دووهەم ـ : جۆرێكە لە جۆرەكانی حەدیثی پێغەمبەر (د.خ) . حەدیث : فەرموودە یا كردەوەی پێغەمبەر یا بیٖ‌دەنگ‌بوونی لە شتیٖ . حادیث : شتیٖ نەبوبیٖ و پەیدا بوبیٖ ، دژی (قەدیم)ە . حادیث و قەدیم لە بابەت و زاراوەكانی عیلمی كەلامن . ڕاویٖ: ئەوەی قسەی پێغەمبەر ئەگێڕێتەوە دەماودەم .

واتە : ئەو شتەی بەدوایا وێڵیت و نایناسیٖ ، شتێكە لە وێنەی نییە ، بە هیچ جۆرە ناساندنێك بە كەس ناناسێنریٖ ، نە شێخ ئەتوانیٖ بیدۆزێتەوە و نە مەلا ئەتوانیٖ لێكی‌بداتەوە .. نە (علوومی عەقلییە) پەیی پیٖ ئەبا و نە (علوومی نەقلییە) .. نە عیلمی كەلام سەری لیٖ دەرئەكا و، نە حەدیثی پێغەمبەریش ڕوونی ئەكاتەوە ..

وشەی (بیٖ‌شەبیهـ) ئیشارەتە بە ئایەتی (لَیْسَ كَمِثْلِهِ شَیْءٌ) . لەنێوان (جینس) و (فەصڵ)دا تەناسوب و ، لەنێوان (كەشف) و (تەقریر)دا طیباق و ، لەنێوان (حەدیث) و (حادیث)دا جیناسی لاحیق و، لەنێوان (حەدیث) و (ڕاویٖ)دا تەناسوب هەیە .

شتێكە (چن) : كەسێك . دیارە (كەسێكە)یە . (كم) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : شتێكی . كەشف و (عم) و (كم) و (گم) : دوور لە . لە تەقریر و (ك) و (من) و (خب) : لە تەقریری . (اح) و (خا) : لە تەقریر . بۆ هەردوكیان ئەگونجیٖ . حادث و (چر) و (ك) و (اح) : حادیث . بۆ (حادیث و) و (حادیثی)یش دەست‌ئەدا . (عب) و (من) : حاكی‌یو .

ئەم بەیتە لە (ت)دا نییە و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی هەشتەمە .

(١٥) عیجز : بیٖ‌دەسەڵاتی . حاكیٖ : ئەوەی شتیٖ بگێڕێتەوە .

واتە : كە نازانی كونهی ذاتی خوا چییە ، لەبەرئەوە نییە خوٚت

له قورئاندا به (ما اُخْفِيَ لَهُمْ) مەکتوم و مەختومە
بەیان نابێ بە تەفسیری دوصەد (کەششاف) و (بەیضاویٚ) (١٦)

کابرایەکی نەزانی ، لەبەرئەوەیە دەسەڵاتت نییە بیزانی و خوا هەر ئەوەندەی دەسەڵات داویتێ کە ئیستا هەتە .. خوا خوایەکی قەدیم و بێسەرەتایە ، بە قسەی کەس باسی ناکرێ و ڕۆن ناکرێتەوە .

ئێمە وای بۆ ئەچین ئەم بەیتە و بەیتی پێشوٚ ، نالیٚ یەکێکیانی لەجێی ئەویان نوٚسیبێ کە بە دڵی نەبوٚبێ ، چونکە لە گەلێ شتا لەیەکئەچن و دوٚبارە کردنەوەی وشەی (ڕاویٚ)یش لە دوٚ بەیتی لەپاڵ یەکدا تاڕادەیەك بێتامە . لاشمانوایە پێشوٚیانی لەجیاتیی ئەمیان دانابێ ، چونکە تێکڕا ئەو پڕمەعناترە .

تەقریری (چـر) و (ك) : تەقریر و . (عم) و (کـم) و (ت) و (اح) : تەقریر . بۆ هەردوکیان دەستئەدا . (گم) : تەقریر . (عب) : تەعبیر . دیارە (تەعبیری)یە . (من) : تەعبیری . قەولی (گم) : بە قەولی .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی دوانزەهەمە .

(١٦) مەکتوم : شاراوە . مەختوم : مۆرکراو . کەششاف : تەفسیرێکی قورئانە ناوی (الكشاف عن حقائق التنزيل ، وعيون الاقاويل ، في وجوه التاويل)ە ، موحەممەدی کوڕی عومەری خوارەزمیٚ (٤٧٦ ــ ٥٣٨ی . ك ١٠٨٣ ، ١٠٨٤ ــ ١١٤٣ ، ١١٤٤ی . ز) دایناوە . تەفسیرێکە بەپێی ڕێبازی بیری موعتەزیلە و لەبارەی دەربڕینی ڕووەکانی ڕەوانبێژیی قورئانەوە پایەیەکی باڵای هەیە . بەیضاویٚ : تەفسیرێکە ناوی (انوار التنزيل واسرار التاويل)ە ئەبوٚسەعید ناصیروددین عەبدوڵلای کوڕی عومەری بەیضاویٚ دایناوە کە لە (٦٨٥ی . ك ــ ١٢٨٥ ، ١٢٨٦ی . ز)دا مردووە .

واتە : ئەو خوایە کە کەس لە کونهی ناگا ، لە قورئانا بە ئایەتی (فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ مـا اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍ ، جَـزاءً بِما كانوا يَعْمَلُونَ) باسی لێکراوە کە ڕاستییەکەی شاردووەتەوە چییە و دەرگای پەیبردن بە حەقیقەتی ئەوی مۆر کردووە و دوٚصەد تەفسیری قورئانی لە چەشنی (کەششاف) و (بەیضاویٚ) ناتوانێ ڕۆنی بکاتەوە . ئەم ئایەتە واتە : هیچکام لەو پیاو چاکانە نازانن چییان لەو دنیا بۆ هەڵگیراوە لە پاداشی کردارِیانا لەوشتانەی چاویان پێ فێنك ئەبێتەوە ، ئەو شتەش دیتنی خوایـە ، وەك خوا لە لایەکیتری قورئانا ئەفەرمـوێت (وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ ناضِرَةٌ ، الى رَبِّها ناظِرَةٌ) واتە : ئەو ڕۆژە زۆر ڕوٚ گەشە

موبەییەن بۆ لە قورئاندا بە نـوری (قُرَّةُ الأَعْيُنْ)
نە واضیح بۆ بە (کەششاف) و ، نە ڕۆشن بۆ بە (بەیضاویٖ) (١٧)

کە جێگەت بۆ عیبادەت بێ ، چ فەوقانیٖ ، چ تەحتانیٖ
کە حوببت بۆ سیادەت بێ ، چ (بەرزنجیٖ) ، چ (باراویٖ) (١٨)

چونکە بۆ خوای خۆی ئەڕوانێ .

مەکتوم (عب) و (من) : مەکتوب .

ئەم بەیتە لـە (ت)دا نییە و ، لە (عم) و (کم) و (گم)دا لەگـەڵ بەیتی دوایی لەجێی یەکتردان و ، لە (عب) و (من)یشدا بەیتی نۆهەمە .

(١٧) موبەییەن : ڕۆن کراوە .

مەعنای ئـەم بەیتەش دەق وەك مەعنای بەیتی پێشـوو وایە . (قرة الاعين)یش بەشێکە لەو ئایەتە کە (ما اخفى لهم)ی بەیتی پێشووی تیابۆ و لەوێ لێکمان دایەوە .

ئێمە لامان وایە نالیٖ یەکێ لەم بەیتە و بەیتی پێشووی لەجێی ئەویان نوسیبێ ، چونکە جیاوازییەکی ئەوتۆیان نییە .

موبەییەن بۆ لە قورئاندا (عم) و (کم) و (گم) : لە قورئاندا موبەییەن بۆ .

ئەم بەیتە لە (عب) و (من)دا بەیتی دەهەمە و ، لە (خب)یشدا نییە .

نەناسراوێك لە نوسخەی (چر)دا بە لاپاڵی بەیتی دوانزەهەمەوە تا ئەم بەیتە نوسیویە : « شێوەیان بە هیی نالیٖ ناچێت » . بەلام بۆ ؟ هیچی ڕۆن نەکردووەتەوە .

(١٨) فەوقانیٖ : سەرخان . تەحتانیٖ : ژێرخان . سیادەت : سەیدایەتیٖ . بەرزنجیٖ : سەیدی بەرزنجەییٖ . بەرزنجە : مەڵبەندی ناوچەی سرۆچکە لە هەرێمی شاربازێڕ لە شارستانی سولەیمانیٖ . باراویٖ : سەیدی باراویٖ . باراو : دێیەکە لە ناوچەی چوارتا لە هەرێمی شاربازێڕ .

واتە : تـۆ کە جێت بۆئەوە بـوێ خواپەرستیی تیا بـکەی ، هیچ جیاوازییەك لەنێوان سەرخان و ژێرخاندا نییە و ، ئەگەر بنیادەمت بۆئەوە خۆش بوێ کە لە نەوەی پێغەمبەرە (د.خ) ، هیچ جیاوازییەك لەنێوان سەیدی بەرزنجە و سەیدی باراوا نییە و هەموو هەر نەوەی پێغەمبەرن و ، ئەوە هیچ بایەخی نییە کە سەرخان بەرزە و ژێرخان لە بنەوەیە و ، بەرزنجـە بەناوبانگە و بـاراو لەوانـەیە زۆرکەسی خەڵکی ناوچەکەش ناوی نەبیستبێ ..

مەکە دەعوایی پاکیی نەسەب بۆ جیفەیی دونیا
کە سەیید بی ، چ (بەرزنجی) ، چ (پیریایی) ، چ (باراوی) (١٩)

وەرە ئەم نیکتەیە من پێت بڵێم « نالی » ئەگەر فەرضەن
هەموو دنیات ببێ ، هێشتاکو هەر حەیران و داماوی (٢٠)

جێگەت (« پەراوێزی » چر) و (عب) و (من) : مەیلت . (چن) و (ك) و (اح) : جێگە . چ فەوقانی ، چ تەحتانی (عب) و (من) : چ تەحتانی ، چ فەوقانی .

ئەم بەیتە لە (ت)دا نییە و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی نۆزدەهەمە .

(١٩) جیفە : بۆگەن ، مردارەوەبوو .

واتە : ئیددیعای ئەوە مەکە کە سەییدی (صحیح النسب)ی و کەس گومانی لەوەدا نییە کە ئەچیتەوە سەر پێغەمبەر (د.خ) و مەبەستیشت کۆکردنەوەی ماڵی دنیا بێ کە وەك مردارەوەبوو وایە . سەیید ، مادەم ڕاست بێ سەیید بێ ، فەرقی نییە سەییدی (بەرزنجەیی) بێ کە هەموان بۆیان مۆر کردوون سەییدن ، یا سەییدی (پیریایی) بێ ، یا سەییدی (باراوی) بێ کە لەوانەیە ئەوەندەی سەییدی (بەرزنجە) بەناوبانگ نەبن ..

بە ڕای ئێمە نالی یەکێ لەم بەیتە و بەیتی پێشوویشی لە جێی ئەویان نوسیوە و ، وایشی بۆ ئەچین بەیتی پێشووی لە جێی ئەم نوسیبێ ، چونکە ئەو لەبارەی هونەرییەوە سەرکەوتووترە .

جیفەیی (« پەراوێزی » چر) و (چن) و (ك) و (اح) و (خا) : زینەت . دیارە (زینەتی)یە . پیریایی (ك) و (عب) و (اح) : پیریادی .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (گم) و (ت)دا نییە و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی شانزەهەمە .

لە نوسخەی (چر)دا بە خەتی کەسێکی تری غەیری (چروستانی) ، لەسەر ئەم بەیتە نوسراوە : «هیی نالی نییە» .

(٢٠) فەرضەن : فرضاً ، گریمان ، با وای دانێین .

واتە : وەرە ، نالی ، قسەیەکی ڕاست و وردت بۆ بکەم . ئەم دنیایشە هەمووی هیی تۆ بێ ، بەوە نابی بە هیچ و هەروەکو ئێستا داماو و سەرسام ئەبی ، چونکە دەوڵەمەندیی ڕاستەقینە بە پارەداری نییە ، بەوەیە دەروون دەوڵەمەند بێ و ، ئەو دەردەش تۆ بەدەستیەوە گرفتاری ،

گوڵ کە یاغیێ و دەم دڕاو بۆ ، کەوتە لاف و ڕەنگ و بۆی
باغەبان گوێی گرت و ، وا هێنای بە دەستی بەستە بۆی (١)

دەردی بێپارەیێ نییە ، دەردێکی گەلێ قوڵترە ، لە ناخی دەروونی خۆتایە .. ئەو دەردەیە گۆشەیەکیت لە شیعرەکانتا دەربڕیوە .

ببێ (چر) و (چن) و (ت) و (خا) : بخۆی . هێشتاکو (ك) و (اح) : هێشتاکە .

— ١٥ —

(١) بەستە : بەسراو .

واتە : گوڵ کە پشکوت و دەمی کردەوە و کەوتە هاشوهوش و گەزاف لێدانی ئەوە کەوا خاوەنی ڕەنگی جوان و بۆنی خۆشە و ، ویستی شان لە شانی یار بدا ، باخەوان زۆر بە سوکێ گوێی گرت و بە دەستی بەسراو هێنایە خزمەتی یار .

نالێ لەمبەیتەدا بە خەیاڵ دایناوە کەوا کردنەوەی گوڵ و بە چەپك کردنی و بردنی بۆ یار ، لە حوکمی گرتن و بەدیل بردنیایە و ، لە توڵەی ئەوەدایە کە گوڵ ئیددیعای ئەوەی کردووە وەك یار جوانە و ، ئیددیعاکەشی ، کە دیارە دەمکردنەوە و وتنی ئەوێ ، بریتیە لە پشکوتنی . لەبەرئەوە کە ئەم ئیددیعایەشی بە جۆرە بێحەیاییەك داناوە لەئاستی یاردا ، بە (دەمدڕاوێ)ی داناوە و ، بڕیاری داوە کەوا ئەبێ لەسەر ئەو دەم درێژییە تەمێ بکرێ .

وشەی (دەستی بەستە) هەروەك مەعنای گیراوێ و دیلێ ئەگەیەنێ ، بەپێی ڕێنوسی کۆن ئەتوانرێ بە (دەستەی بەستە) واتە چەپکی بەسراویش بخوێنرێتەوە .

لەنێوان هەردوێ (بۆی)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (دەستە) و (بەستە)دا جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (دەم) و (دەست) و (گوێ) و ، (ڕەنگ) و (بۆ)یشدا تەناسوب هەیە .

کە یاغی و : ئەمە تێکستی (چر) و (چن) و (عم) و (« پەراوێزی» خا)یە . (کم) : کە باغیێ . (گم) : کە یاخیێ و ! . (ت) و (من) : لە باغی و . (عب) : لە باغی . (اح) و (خا) و (خب) : کە باغیێ و . دەستئەدا لە (بەغی) بێ یا درابێتە پاڵ (باغ) . دەم دڕاو بۆ (چر) و (خا) و (خب) : دەم دڕاوە . (ت) و

ڕەنگی زەرد و سوری خەوف و خەجڵەتی ، ئاوی حەیای
وا تکاو ، ئەرجو دەکەن عەفوی بکا وەك عەبدی خۆی (٢)

(ك) و (اح) : دڕابو . ڕەنگ و بـۆی (چن) : ڕەنگی بـۆی . (؟) . (کم) و (خب) : ڕەنگ بـۆی . دیارە (ڕەنگ و بـۆی)ە . گوێی : ئەمە تێکستی (چر) و (کم) و (گـم) و (عب)ە . نوسـخەکانیتر هـەمو : گوێ . دیارە مەبەست (گوێی)یە . وا هێنای (چر) : هێنای وا . (عم) و (کم) و (گم) : دایهێنا . (ت) : وایهێنا .

(٢) خەجڵەت : خەجاڵەتی ، شەرمەزاری . تکاو : ڕژاوە خـوار . ئەرجو : تکاکاری .

واتە : گوڵیش لەترسی ئەوەی کە کردیانەوە و بردیان بۆلای یار و ، لە شەرمەزاریی ئیددیعاکەی پێشوی خۆیدا کە حەیـای پێ چو ، ڕەنگێکی هێنا و ڕەنگێکی برد و ، ئێستا ئەم ڕەنگی زەرد و سـورەی و ئەم ئاو لـە ڕو بڕانەی تکای بۆ ئەکەن لای یار کە وەك بەندەی خۆی لێی ببورێ و لێی خۆش بێ .

نالی لەم بەیتەشدا دایناوە کە زەرد و سـوریی گـوڵ ، کە دیارە گوڵ هەندێکی زەردە و هەندێکی سورە ، و کاڵ و کز بون و ئاو لە ڕو بڕانی ، کە دیارە گوڵ کە کرایەوە وردە وردە تەڕایی لە ڕوی ئەبڕێ ــ لە ترس و لە شەرمەزارییەتی لەوە کە ئیددیعای جـوانیی کردووە لەئاستی یارا و شانی داوە لە شانی .. جوانتر بو ئەگەر نالی باسی کزییەکەشی بکردایە و ئەویشی بە ترس و شەرمەزاری دانایە ، خۆ دیارە گوڵی کراوە کزیشـە و بەرەو سیسبون ئەڕوا .

هێنانی (خەوف) و (خەجڵەت) بەدوای (زەرد) و (سـور)دا لەف و نەشری مورەتتـەبە .

زەرد و (چر) و (اح) و (خا) : زەردە و . سوری : ئەمە تێکستی تەنها (ك)ە و ئێمە لامانوایە هەر ئەمە ڕاستە . ئەمەش تێکستی نوسخەکانیتر: (چر) و (خا) و (من) : شـوری . (چن) : سـورە . (عم) و (کم) و (عم) : شۆر و . (ت) و (عب) و (اح) و (خب) : شۆر . خەوف و (چن) و (خا) : خەوف . بۆ (خەوف و) و (خەوفی)یش ئەگونجێ . (عم) و (کم) و (گم) : خەوفی . خەجڵەتی (عم) و (کم) و (گم) و (اح) : خـەجڵەت و . (ت) و (عب) و (خا) و (خب) : خەجڵەت . بۆ هەر سـێ ئیحتیمالەکە ئەشێ . (ك) : خەجڵەتە . وا تکاو (چن) : وا تکا . (ت) : وا دکا و . بەشبەحاڵی (وا تکاو) ، ئێمە لامانوایە ڕاستەکەی (داتکاو) بێ و بە هەڵەی نوسیار

چونکە بێنی بێوەفایێ و ناز و شۆخیی لێ دەهات ،
ناردییە بازاڕی ڕیسوایێ کە بیدا شوست و شۆی (٣)

دەست بە دەست چۆ تا گەیشتە دەستی عەططاری سەفیە
نایە سەر نار و عەذابی ڕۆحی داوو سفت و سۆی (٤)

گۆڕابێ . ئەرجۆ دەکەن (عم) و (گم) : ئەرجۆ دەکا . (کم) : ئەرجۆ ئەکا . (من) : ئەرجۆ تەکا .

نالێ لەمبەیتەدا (وا تکاو)ی بۆ دوو مەعنا بەکارهێناوە : لەلایەکەوە پەیوەندی بە (ئاوی حەیای)ەوە هەبێ و ، لە لایەکیکەشەوە (ئەرجۆ)ی عەطف کرابێتە سەر .

(٣) ڕیسوایێ : بێئابڕوویێ . شوستوشۆ . داشتن ، شۆردن .

واتە : یار گوێی نەدایە گوڵ و تکا و پاڕانەوەکەی هیچ کاری تێ نەکرد، لەبەرئەوە کە بۆنی بێوەفایێ و فیزکردن و خۆ بە شت زانینی لێئەهات و ئەوەی لەبیر چووبوو کە جوانیی لە جوانیی یارەوەیە ، ناردیە بازاڕی ڕووهەڵماڵراوێ کە لەوێ هەزاران کەس ئەیبینن ، بۆئەوەی لەوێ لە تەشتی گوڵاو گرەوەکانا دایشۆرن و هەرچێ بۆنی هەیە هەمۆی بگرن و لە تلپێکی بێبۆن و هیچوپووچ بەولاوە هیچی لێ نەمێنێتەوە .

نالێ لێرەشا بازاڕی گوڵاوگرەوەکانی داناوە بە حەمام لەوەدا کە گوڵ ئەخەنە ناو تەشت و، کردنەوەی چەپکە گوڵەکانی داناوە بە ڕووتکردنەوە و ڕیسواکردن و ، هەڵفلیقاندنی گوڵی لەناو تەشتا داناوە بە شتن و ، گوڵاو گرتنەکەی داناوە بە پاککردنەوە لە بۆنی بێوەفایێ و فیزکردن و خۆ بە زل زانین ..

بێنی (عم) و (کم) و (گم) و (من) : بۆنی . شۆخیی (خب) : عیشوەی . لێدەهات (کم) : لێئەهات .

(٤) عەططار : گوڵاوگر . سەفیە : نەفام . نار : ئاگر . سفت و سۆ : دەست پیا هێنانی شت و ئەمدیو و ئەودیو کردنی تا هیچی پێوە نەمێنێ .

واتە : گوڵە بەچەپککراوەکە لە بازاڕا چەند ئەم دەس و ئەودەسی کرد تا سەرەنجام گەیشتە دەستی وەستای گوڵاو دروستکەری نەفام کە قەدری گوڵی لا نییە ، گوڵەکەی خستە سەر ئاگر کوڵاندی و سزای گیانی دا و ئەوەندە دەستی پیاهێنا و ئەمدیو و ئەودیوی پێ کرد تلپی تەڕی لێ بڕێ ..

چونکە مەنشوری گوڵەندامیی بە ناوی خۆی دەوێ
یار ، ئەگەر لەو باغییانە کەس بمێنێ ، عارە بۆی (٥)

مەهـ بە شەو هەڵدێ ، پەنا دەگرێت و دەنوێتن بە ڕۆژ
دا بگاتە سیڕڕی پەچچەی پەرچەم و وەصفی بڕۆی (٦)

لەدوای وشـەی (سفت و سۆی)ەوە فیعلێکی (دا) لەبـەر ناچاریی سەنگی بەیتـەکە قرتێنراوە کـە (دا) ی (عەذابی ڕۆحی دا) جێگەکەی گرتووەتەوە و مەعناکەی ئەبەخشێ .

نالی لـەم بەیتـەدا گوڵی شوبهاندووە بـە بنیـادەم و کوڵاندنەکەیی شوبهاندووە بە (عەذابی ڕۆح) .

دەست بە دەست (چر) و (عم) و (گم) : دەس بـە دەس . نار و (ت) و (عب) و (خب) : نار . دیارە ئەمیش (نارو)وە . عـەذابی (خا) : عەذاب . دیارە ئەمیش (عەذابی)یە .

(٥) مەنشـور : فەرمانی بڵاوکراوەی میرێ . باغێ : گوڵی ناو باخ یاخود یاخێ بێ و لە ڕێ لاداو . عار : شورەیێ .

واتە : یار ئەیەوێ لەم جیهانەدا کەس نەبێ لـە جوانیدا بەربەرەکانێی بکا و بوێرێ لە ڕۆیا بڵێ منیش هەم .. ئەیەوێ فەرمانی بەخشینی لەقەبی (گوڵەندامێ) هەر بە نـاوی خۆیەوە دەرچێ و کەسیتر ئـەو لەقەبەی نەدرێتێ . بۆیە ئەگەر یەکێك لەو گوڵە باخانە ، یا لەو جوانە یاخێ بووانە کە سەری بـۆ نانەوێنن ، بمێنێ لـە دنیادا ، شورەییە بـۆ ئەو و ، لەبەرئەوەش بـۆ ئەم گۆبەندەی ساز کرد و گوڵی کوڵۆڵی گەیانـد بەو سەرەنجامە ناخۆشە کە خستیانە سەر ئاگر و کوڵاندیان .

وشەی (یار) لـەلایەکەوە فـاعیلی (دەوێ)یـە و ، لە لایەکیکەوە موبتەدایە و ڕستەی (عارە بۆی) خەبەریەتی .

مەنشوری (چن) و (کـم) و (عب) و (اح) و (خا) : مەنشـور . دیارە (مەنشوری)یە . بە ناوی (چر) و (کم) و (ك) و (اح) و (خا) : بە نامی . (عب) : بە ناو . دیـارە ئەمیش (بە ناوی)یـە . (خب) : بە تاڵەی ، بە طالیعی . لەو باغییانە (چن) : لەو یاغییانە .

(٦) واتە : مانگ بە شەو هەڵدێ وەك مانگی یەکشەوە و وەك مانگی تەواو و ، بە ڕۆژیش خۆی ئەشارێتـەوە و ئەخـەوێ ، بۆئەوەی بە شەو دوور لە خۆڕاگرتنی بەدکار و ناحەز ، لە کاتی یەکشەوەییدا بە حوکمی ئاشنایێ

گەر بڵێم : شەمسی ، دەڵێ : ئەو خۆش ڕووە بێ پەردەیە
وەر بڵێم : سەروی ، دەڵێ : ئەو ئەحمەقە کوا گفتوگۆی ! (٧)

لەگەڵ برۆی یار و بە حوکمی لەیەکچوونیان بتوانێ بە سەربەستی تەماشای برۆی بکا و حاڵی ببێ چییە . لەکاتی تەواویشدا بە حوکمی ئەوەی لە ڕۆی یار ئەچێ بدا لێی و لەو نزیکەوە لە ڕازی زوڵفی بگا کە بووە بە پەچە بەسەر ڕۆیەوە . بۆیە بە ڕۆژیش خۆی حەشار ئەدا چونکە ڕۆناکیی ڕۆژ ڕۆناکیی ڕۆی یارە و ، لەبەر ئەو ڕۆناکییە تەماشای هیچی پێ ناکرێ . .

ئەشتوانین مەعنای بەیتەکە وا لێبدەینەوە کەوا زوڵف و برۆی یار ڕەشن و لە ڕەشیدا لە جینسی شەوی تاریکن . مانگیش بۆیە بە شەوی تاریک هەڵدێ تا لە تاریکاییی شەوەوە شتێك لە ڕازی ڕەشیی زوڵف و برۆی یار حاڵی ببێ .

دەنوێتن : ئەمە تێکستی تەنها (چن)ە و هەر ئەم نوسخەیەش مەعنای تازادەیەك دیارە . (چر) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) و (خب) : دەنوێنێ . (عم) و (کم) : ئەنوێنێ . دا (عم) و (کم) و (گم) : تا . پەچچەیی (عم) و (گم) و (ت) و (عب) و (من) و (خب) : پێچەیی . پەرچەم و (عم) و (کم) و (گم) و (من) : پەرچەمی . وەصفی : ئەمە تێکستی (چر) و (چن) و (خا)یە ، بەڵام بە شێوەی (وەصف) کە دیارە (وەصفی)یە . (عم) و (کم) و (گم) : کەتف و . (ت) و (ك) و (اح) : صەففی ، بەڵام لەشێوەی (صفّ)دا . (عب) و (خب) : کەشف . دیارە (کەشفی)یە .

(٧) واتە : ئەگەر یار بە خۆر بشوبهێنم لە جوانیدا ، ڕازی نابێ و بە کەمی ئەزانێ بۆ خۆی و ئەڵێ بەڵێ ڕاستە خۆر ڕوخساری جوانە ، بەڵام بەداخەوە ڕۆی بەدەرەوەیە و هەمو کەس ئەیبینێ . ئەگەر بە سەرویشی بشوبهێنم لە بەرزیی باڵایا ، دیسان هەر رازی نابێ و بە کەمی ئەزانێ بۆ خۆی و ئەڵێ بەڵێ ڕاستە سەرو باڵای خشت و بەرزە ، بەڵام بەداخەوە ئەو کەرە قسە ناکا . .

(کەریەتی)ی سەرو ئیشارەتە بەوە کە درێژە و ، درۆیەکی فۆلکلۆریش هەیە کەوا گوایە بنیادەمی درێژ بێعەقڵە . بێگفتوگۆییشی ئیشارەتە بەوە کە گەڵای نییە تا کە با لێیدا خشەی بێ .

دەڵێ ــ لە هەردوو نیوە بەیتەکەدا ــ (کم) و (من) : ئەڵێ . خۆشڕووە (چر) و (عب) و (اح) و (من) و (خا) : خۆشڕۆ . دیارە ئەبێ واوێکی عەطفیش لەدوایەوە بێ . (چن) : خۆشڕۆ و ، خۆشڕۆی . (عم) و (کم) و (گم) و (ت) : خۆشڕووی . وەر (چن) و (من) : گەر .

دیدەوو دڵ هەردو وا جۆبار و جۆیای قەددی تۆن
سەروی دڵجۆی عەرعەر و ، دڵجۆی نەمامی دیدەجۆی (٨)

چونکە باوکی ڕۆمی‌یو دایکی حەبەش بۆ ، ما بە بەین
ڕۆژ و شەو ، کافور و میسکی ، ڕۆ گەنم ، خاڵ دەنکە جۆی (٩)

---

(٨) جۆبار : جۆگا . جۆیا : ئەوەی بەدوای شتێکدا بگەڕێ . قەدد : باڵا . دڵ جۆ : ئەوەی دڵ بییەوێ . دیدەجۆ : ئەوەی چاو بەدوایا بگەڕێ .

واتە : چاوم بووە بە جۆگا و وێنەی تۆ لە قەراخیا ڕواوە و دیمەنت هەرگیز لە بەرچاوم ون نابێ .. چاوم هەمیشە بەدواتا ئەگەڕێ ئەیەوێ بتبینێ .. یادت لە دڵما ڕواوە و هەرگیز لێی هەڵناکەنرێ و هەمیشە بیرت لێ ئەکەمەوە . تۆ ئەوەندە شۆخ و باڵابەرزی ، هەرچەند سەروی ، بەڵام عەرعەر بە دڵ عاشقت بووە .. تۆ کەسێکی ئەوەندە شۆخی تەنانەت ئەو نەمامانەش کە دیدە بەدوایانا ئەگەڕێ ، یا دیدە بووە بە جۆگە و ئەوان لە قەراخیا ڕواون ، بە دڵ بەدواتا ئەگەڕێن و بیرت لێ ئەکەنەوە .

دیدەوو (کم) و (خب) : دیدەیی . مەگەر بڵێین بۆ دڵیش دۆ چاوی داناوە . هەردو وا جۆبار و (چر) و (کم) و (ك) : هەردو جۆباری . ئەبێ (هەردووە) بێ . (عم) و (گم) : هەردویان جۆبار و . (ت) و (عب) : هەردۆ وا جۆبار . دیارە (جۆبار و)وە . (اح) و (خا) و (خب) : هەردو جۆبار . دیارە (هەردووە جۆباری)یە. سەروی (چر) و (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : سەرو . دیارە (سەروی)یە . عەرعەر و : ئەمە تێکستی (عب) و (خب)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆ : (عەرعەرە) . نەمامی (چن) و (ت) و (ك) و (عب) و (اح) و (خا) و (خب) : نەمام . دیارە (نەمامی)یە .

(٩) واتە : لەبەرئەوەی کە یار باوکی ڕۆمیێ و سپییە و دایکی حەبەشەیێ و ڕەشە ، خۆیشی لەو ناوەدا ماوەتەوە ، بۆیە ئازیز تۆ نە سپیی تەواو و نە ڕەشی تەواوی ، لە هەردولات تیایە ، ڕۆی ڕۆناکی وەك کافورت لە باوکتەوە و زوڵفی ڕەشی وەك میسکت لە دایکتەوە بۆ هاتووەتەوە ، ڕۆی گەنم ڕەنگت لە باوکتەوە و خاڵی وەك دەنکی جۆ ڕەش ڕەشت لە دایکتەوە پێ بڕاوە ..

باوکی (عب) و (خب) : باوك . ڕۆمی‌یو : ئەمە تێکستی تەنها (چن)ە . نوسخەکانی‌تر هەمۆ:میصری‌یو.ئێمە ئەوەی (چن)مان لا ڕاستتر بۆ.دایکی (چر) و (خا) : داکی . (ك) و (عب) و (اح) و (خا) : دایك . بۆ (دایکی)یش

من گوتم : سەروی قەدت مەوزوونە ، ئەو طەبعەم هەیە
ئەو گوتی : « نالی » بە میزابی کینایەتمان دەشۆی (١٠)

- ١٦ -

تەشریفی نەوبەهارە کە عالەم دەکا نوێ
دڵ ، چونکە میثلی غونچەیە ، بۆیێ دەپشکوێ (١)

لەم وەعدە خۆشەدا گوڵ وگوڵ چیهرە تێکەڵن
یەك ڕەنگ و موتتەحید ، بە دڵ ، ئەمما بە تەن جوێ (٢)

ئەگونجێ . ما بە بەین : ئەمە تێکستی (چر) و (ت) و (ك) و (اح) و (خا)یە . نوسخەکانی‌تر کەوتونەتە چەند هەڵەی جۆربەجۆری مەعنا نەبەخشەوە . ڕۆژ و (ت) و (ك) و (اح) : ڕۆژ . دیارە (ڕۆژ و)وە . کافور و (ت) و (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : کافور . دیارە (کافور و)وە .

(١٠) میزاب : پلوسك .

واتە : بە یارم وت : بالآی وەك سەروت بەرز و ڕێکە ، بۆیە کاریشی کردووەتە من و وا سروشتم ڕێك‌وپێکە و شیعری جوانم بۆ دێ (یاخود بە کینایە مەبەستی لەوەیە بڵێ بۆیە منیش ئارەزوم لێتە) . یاریش لە وەڵامدا وتی : بە ئاوی پلوسکی کینایەی وەك میزاوت دامان‌مەشۆ .
• (مەبەستی یا لەوەیە بڵێ کینایەکانت ئەوەندە بێ‌بایەخن شایانی شانی من نین و لەوە ئەچن بنیادەم بە ئاوی پلوسکی باراناو داشۆررێ ، یاخود ، بەم‌کینایە بێ‌تامانە مەمکە بە بنێشتە خۆشەی ژێرزمانی خەڵك و ناوم مەخەرە ناو ناوان) .

گوتم ، گوتی (کم) و (من) : وتم ، وتی . ئەو طەبعەم (عم) و (گم) : وا طەبعم . کینایەتمان (چر) و (چن) و (خا) : کیتابەتمان . لە «پەراوێزی» چن)یشدا (کینایەتمان) هەیە .

- ١٦ -

(١) واتە : تەشریف هێنانی بەهارە ، جیهان نوێ ئەکاتەوە و ، دڵیش وەك خونچە وایە بۆیە بە هاتنی بەهاری نوێ ئەپشکوێ و ئەکرێتەوە .

(٢) گوڵ چیهرە : ئەو نازدارانەی ڕوویان وەك گوڵ وایە . موتتەحید : بە یەك بوو .

واتە : وەرزێکی ئەوەندە جوانە گوڵی پشکوتو و نازدارانی ڕوو وەك گوڵی تیا تێکەڵ بوون ، نازداران بەناو گوڵزار و باخچەکانا ئەسوڕێنەوە ،

عەرعەر عەدیلی قەددییە ، یەعنی بەرابەرن
سونبول شەبیهی زوڵفییە ، فەرقی نییە موێ (٣)

لەم خۆشییە کە هێزمی مەطبەخ سەوز بووە ،
ماوم عەجەب لە دیدەیی صۆفی کە نارۆێ ! (٤)

لەبارەی دەروونەوە هەمو لە یەك ئەچن و بنیادەم ناتوانێ لە یەکیان جیا بکاتەوە ، چونکە هەرچی گوڵە یاری بولبولە و هەرچی نازدارانیشن یاری دڵدارانیانن ، تەنها بەدیمەن لە یەك جوێن ، کەسێ بۆیان بڕوانێ ، دیارییان ئەکا و لە یەکیان ئەکاتەوە .

خۆشەدا (عم) و (گم) : خۆشە وا . گوڵ و (اح) : گوڵ . دیارە (گوڵ و)وە . (خا) : گوڵی . مەعنای نایەت . گوڵ چیهرە (چن) : گوڵ غونچە .

ئەم بەیتە ، لەگەڵ بەیتی پاشەوەی لە (عم) و (کم) و (گم)دا پاش و پێش و ، لە (عب) و (من)یشدا بەیتی چوارەمە .

(٣) عەدیل : هاوتا . موێ : مویەك .

واتە : لەم باخ و گوڵزاری بەهارەدا کە نازدارانی تێڕژاوە ، داری بەرز و باریکی عەرعەر ، دەق ، وەك باڵای یار وایە و ، ئەوەندەی یەکن . تاڵی گیای بۆنخۆشی سونبولیش کوتومت لە زوڵفەکانی ئەچێ ، مویەك چییە جیاوازییان لەبەینا نییە .

شوبهاندنی عەرعەر بە باڵای یار و ، سونبول بە زوڵفی ، بۆ دەربڕینی زیادڕەوییە لە بەرزی و باریکیی باڵای یار و ، بۆنخۆشیی تاڵەکانی زوڵفیدا و پێی‌ئەڵێن (تەشبیهی مەقلوب) ، ئەگینا ئەبو باڵای یار بە عەرعەر و ، زوڵفی بە سونبول بشوبهێنرایە . وردەکارییەکی جوانیش لەوەدا هەیە کە نالی ئەڵێ زوڵفی یار و سونبول مویەك جیاوازییان لەبەینا نییە ، لەکاتێکا کە زوڵف خۆی مووە .

ئەم بەیتە لە (تو) و (عب) و (من)دا بەیتی پێنجەمە .

(٤) هێزم : دار . مەطبەخ : چێشتخانە . نارۆێ : سەوز نابێ . تەڕ نابێتەوە . ئەبڵەق نابێ .

واتە : ئا لەم وەرزە خۆشەدا کە هەمو شت لە جموجوڵ و گەشەکردن و بوژانەوەدایە ، تەنانەت داری وشکی زەنگەقڵیشی چێشت خانەیش

تیپی شکۆفه ، خەیمەیی داوه لە هەر طەرەف ،
یا شاهی نەوبەهاره ، هەڵیداوه هۆردوێ ؟! (٥)

دنیا کە گوڵ گوڵێ بووه ، قوربان ، ئەتۆش وەره ..
طالیب بە گوڵ بە ، قەیدی چییە گوڵ گوڵی بوێ ! (٦)

سەوز بووەتەوه ، سەرم لە سۆفێ سڕماوه کە چەند وشك و دڵڕەقە ، فرمێسکی شادمانێ ناکەوێتە چاوی و ، چاوی بە تەماشای ئەم دیمەنە جوانانەوه ئەبڵەق نابێ . دیاره صۆفێ وەك دڵی کوێره ، چاویشی کوێره و هیچ نابینێ .

سەوز بووه (عم) و (گم) : ڕوایەوه .

ئەم بەیتە لە (تو)دا بەیتی سێهەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی دۆهەمە .

(٥) شکۆف : شکۆفه ، هەڵاڵەی درەخت . خەیمه : دەوار . طەرەف : لا . هۆردۆ : لەشکر .

واتە : نازانم ئەم دیمەنە سپییە جوانەی ئەیبینم ، تیپی هەڵاڵەی درەختەکانە بۆ هەر لایەك ئەڕوانێ دەواری خۆی هەڵداوه ، یاخود شای نەوبەهاره بارگەی ئۆردۆی خستووه و خێوەتی سپیی بۆ داکوتاوه ؟!

تیپی : (عم) و (گم) نەبێ ، هەمۆ نوسخەکانی بەردەستمان تیا کەوتۆنەتە هەڵەوه و وایانزانیوه عەرەبییە بە (طیپ) یا (طیب)یان نۆسیوه ! بۆیە ئەڵێین هەڵە چونکە ئاشکرایە لێرەدا مەبەست (طیب)ی عەرەبیی بەمەعنا بۆنخۆشێ نییە . یا شاهی (ت) : پاشایی . بەپێی ئەم نوسخەیە نیوه بەیتی دۆهەم عەطف نابێ بۆسەر نیوه بەیتی یەکەم و ، لە هیچکام لە دۆ نیوه بەیتەکەدا پرسیار نابێ ، بەڵکو هەمۆی (جوملەی خەبەرێ) ئەبێ و (شکۆف)یش (شکۆفه) ئەبێ و نیوه بەیتی دۆهەم (حوسنی تەعلیل) ئەبێ بۆ نیوه بەیتی یەکەم .

ئەم بەیتە لە (تو) و (عب) و (من)دا بەیتی شەشەمە .

(٦) گوڵگوڵێ : گوڵگوڵین . ئەوەی هەمۆ گیانی گوڵ بێ .

واتە : دنیا یەك پارچە بووه بە گوڵ و ڕازاوەتەوه . قوربان تۆیش وەره بۆ سەیر ، مەڵێ من خۆم گوڵم ، پێویستم بە دیتنی گوڵ نییە .. هەر گوڵت بوێ چاکە ، قەید ناکا ئەگەر گوڵ بێ بۆ سەیری گوڵ ..

لەنێوان (گوڵگوڵێ) و (گوڵ ، گوڵی)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

بولبول ، که گەرمە نەغمەیی ، ئاگر دەکاتەوە
غونچە ، حەزینە ، جەرگ و دڵی بۆ دەکا توێ (٧)

«نالی» ! زوبانەکەی تەڕ و پاراوی سەوسەنت
حەیرانی چاوی نێرگسە ، وەك لالە ، نادوێ .. (٨)

ئەتۆش (خب) : ئەتۆیش .

ئەم بەیتە لە (تو) و (عب) و (من)دا بەیتی حەوتەمە .

(٧) واتە : بولبول دڵی لە عەشقی گوڵدا ئەوەندە پڕە لە سۆز ، بە ئاوازێکی ئەوەندە گەرم و بەکوڵ ئەخوێنێ ، ئاگر بەرئەداتە دڵی خونچەی دڵداری . خونچەش یارێکی بەوەفایە پڕی دڵیە لە خەفەت بۆ بولبولی دڵداری ، بۆیە ئەپشکوێ و جەرگ و دڵی خۆی بۆ توێ ئەکاتەوە تا بە ئاگری ئاوازی ئەو بیبرژێنێ .

لەنێوان (دەکاتەوە) و (دەکا توێ)دا جۆرە جیناسێکی تەرکیب هەیە .

گەرمە نەغمەیی (عم) و (گم) : گەرمی نەغمەیە . (کم) : گەرم نەغمەیە . بۆ (گەرمی)یش دەس‌ئەدا . (ت) : گەرمە نەغمەیە . ئاگر (عم) و (گم) : ئاور . غونچە حەزینە (چر) : غونچەی حەزینە . (گم) : خونچە حەزینە ! (خا) : غونچە حەزینەیی .

ئەم بەیتە لە (تو)دا بەیتی چوارەم و ، لە (عب) و (من)دا بەیتی سێهەمە .

(٨) سەوسەن : گیایەکە گەڵایەکی باریك و درێژ و گوڵی جوان و ڕەنگاوڕەنگی هەیە .

واتە : نالییا ! زوبانی درێژ و تەڕ و پاراوت کە ئەڵێی گەڵای سەوسەنە ، لە نەتوانایی نییە ناتوانێ شیعرێ بڵێ شایانی ئەم نەوبەهارە جوانە بێ .. حەیرانی چاوی خەواڵوی نەرگس بووە ، وەك خەوی لێ‌خستبێ وای بەسەرهێناوە و ، لاڵی کردووە و لە گۆی خستووە ..

لە کۆکردنەوەی (تەڕ) و (پاراو) و ، (سەوسەن) و (نێرگس)دا تەناسوب هەیە . هەروا لەگەڵ (لالە)ش بەدیمەن ..

زوبانەکەی (گم) : زمانەکەی . (کم) : زمانێکی . (من) : زوبانێکی . پاراوی (چر) و (چن) و (تو) و (ك) و (عب) و (خا) : پاراو . دیارە (پاراوی)یە . (کم) و (ت) و (اح) : پاراوە .

یار دڵی خوێنین و چاوی پڕ لە گریانی دەوێ
ئاریٚ ئاریٚ گوڵ لە باغان ئاوی بارانی دەوێ (١)

هەرکەسێ ڕۆی تۆ دەبینێ ، خۆی بە قوربانت دەکا
چونکە ئەبرۆی تۆ هیلالی عیدە ، قوربانی دەوێ (٢)

— ١٧ —

(١) ئاریٚ : بەڵێ .

واتە : یار گوڵە سوورەی باخانە ، بۆیە حەز لە شتێ ئەکا لە چەشنی خۆی بێ ، لەبەرئەوە ئەیەوێ دڵی دڵدارەکانی هەمیشە پڕ بێ لە خوێن و ، بۆیەشە پەیدەرپەی ئازاری دڵیان ئەدا . لەبەرئەوەش کە گوڵەباخ هەمیشە پێویستی بە بارانە ئاوی بدا ، ئەیەوێ چاوی دڵدارەکانی هەمیشە پڕ بێ لە گریان .

خوێنین و (ت) و (اح) : خوێنین . بۆ (خوێنین و) و (خوێنینە)یش دەستئەدا . باغان (گم) : باخان ! . ئاوی (ك) و (اح) و (خا) : ئاو . دیارە (ئاوی)یە . (من) : تاوی . دەوێ ــ لە هەردوو نیوە بەیتەکەدا (کم) و ، تەنها لە نیوەی دوو هەمدا (من) : ئەوێ . .

لە نیوەی دووهەمی ئەم بەیتەدا حوسنی تەعلیل هەیە .

(٢) قوربان ــ ی دووهەم ــ : قوربانێ . (ی)کەی ضەمیری غائیبە .

واتە : هەرکەس چاوی بە ڕوومەتی وەك مانگی چواردەت ئەکەوێ ، ئەوەندە گرەویدەی ئەبێ، خۆی لە دەورت ئەگێڕێ و خۆی ئەکا بە قوربانێ بۆت ، کە قوربانییش لە (١٠) تا (١٤)ی مانگی قورباندا ئەکرێ و ڕۆی تۆیش وەك مانگی (١٤) وایە . بۆیەش ئەوکەسەی چاوی بە ڕۆت بکەوێ خۆی ئەکا بە قوربانیی ، چونکە برۆت لە مانگی یەکشەوەی شەوی جەژنی قوربان ئەچێ کە خەڵك زۆر بەپەرۆشەوە بەدوایا ئەگەڕێن و ، هەر کە دییانەوە خۆیان ئامادە ئەکەن بۆ قوربانێ کردن . کە ڕۆیشتیان دێ ، تێ ئەگەن گەیشتوونەتە ڕۆژانی جەژن و (ایام التشریق) و ، کاتی قوربانێ کردنەکە هاتووە و خۆیان ئەکەن بە قوربانێ بۆت .

لەنێوان (قوربانت) و (قوربانی)دا جیناسی لاحیق هەیە .

ئاو لە چاوانم بە خوڕ دێ ، ئاگری دڵ ناکوژێتەوە
وەك جەهەننەم ئەم تەنورە ئاوی طۆفانی دەوێ (٣)

عەشق سوڵطانێکە هەر گا ڕۆ لە وێرانێ بکات
ئاهی سەرد و ، ئەشکی گەرم و ، قەلبی بوریانی دەوێ (٤)

بەقوربانت (عم) و (گم) و (خب) : بەقوربانی . دەکـا (کم) : ئەکا . هیلالی (چن) و (گم) و (من) : هیلالە . (ت) و (ك) و (عب) و (اح) : هیلال. دیارە (هیلالی)یە . (خـا) : هیـلال و . (گم) و (من) : عیدی . دەوێ ــ لێرە و لە هەمۆ بەیتە داهاتووەکانیشا ــ (کم) و (من) : ئەوێ .

(٣) ئەڵێن گریان و فرمێسك ڕشتن کەف و کوڵی دڵ دائەمرکێنێتەوە و باری دڵ سۆك ئەکا ، بەڵام ئەمە بەش‌بەحاڵی نالی ڕاست نییە . بۆیە ئەڵێ : من هەمیشە چاوم بەخوڕ فرمێسکی لێ ئـەڕوا ، لەگەڵ ئەوەشا ئاگری دڵم ناکوژێتەوە.. وادیارە تەنوری دەرۆنی من ئەوەندە بەتینە لەئاستی ئاگری جەهەنەمدایە و بە گریان‌و فرمێسك چاری ناکرێ ، پێویستی بە تۆفانێکی وەك تۆفانەکەی نۆحە هەڵسێ دایمرێنێتەوە .

لە دۆ تەعبیری (ئاو بەخوڕ هاتن) و (نەکوژانەوەی ئاگر)دا طیباقێکی جوان بەدی ئەکرێ .

ئاگری دڵ (چر) و (عم) و (اح) و (خا) : ناری دڵ . (« پەراوێزێکی » چر) : ئاگری . ئەم (ت) و (اح) و (خا) : ئـەو . طۆفانی (گم) : تۆفانی ! (خب) : بارانی .

(٤) سوڵطان : خاوەن دەسەڵات . هەرگا : هەرکـاتێ . وێرانێ : وێرانەیەك. بوریان : برژاو و هەڵقرچاو .

واتە : خۆشەویسـتی پادشایەکی‌خـاوەن دەسـەڵاتی‌وایە ڕۆ بکاتـە هەرلایەك کاری خۆی هەر ئەکا ، تەنانەت ئەگەر ڕێیشی بکەوێتە دڵێکی وێرانەی‌واوە کە هەرگیز مەعنای دڵداریی نەفامیبێ ، ئاهـ و هەنـاسەی سەرد و فرمێسکی گەرم و دڵی بەکەباببۆی لێ ئـەوێ و پێیشی پەیـدا ئەکا ..

لەنێوان (سوڵطان) و (وێران) و ، (سـەرد) و (گـەرم)دا طیبـاق و ، لەنێوان (قەلب) و (بوریان)دا تەناسوب هەیە .

هەرگا (چن) و (عب) : هـەرگاه . (عم) : وەقتێ . لە وێرانێ (چر) و

دوور لە تۆ دڵ هێندە بێئارام و بێحاڵ کەوتووە
ئەی مەسیحای عەصر ! لەو لێوانە دەرمانی دەوێ (٥)

ڕۆم ئەوا زەرد بۆ وەکو پایز لە هیجران « نالیا »
عەشق ئێستاکەش لە من سەیلی بەهارانی دەوێ ! (٦)

(اح) و (خا) : لە وێرانە . (عم) : لە هەر موڵکێ . (ك) : لە جێگایێ . (عب) : لە وێرانێك .

ئەم بەیتە لە (ت)دا نییە .

(٥) مەسیحا : حەزرەتی عیسا کە بە چاککردنەوەی نەخۆش بەناوبانگ بووە . عەصر : چەرخ .

واتە : بەهۆی دەردی کاریگەری دووریی باڵای تۆوە ئارام و ئۆقرەم لێ بڕاوە و دڵم لەسەر خۆی نەماوە . دەسا ئەی ئەوەی لەمچەرخەدا جێگەی حەزرەتی عیسات گرتووەتەوە ، دڵ دەرمانی دەردی خـۆی لەو لێوانەی تۆ ئەوێ کە ماچێکە ...

ڕستەی (دوور لە تۆ) بۆئەوەش دەستئەدا کە ڕستەی نزا بێ ، وەك ئەڵێن : دوور بێ لێت ، زۆر نەخۆشم ..

هێندە (گم) : ئێستە . بێحاڵ (چر) و (عـم) و (کم) و (گم) و (من) و (خا) : بەدحاڵ . مەسیحای (عم) : مەسیحایی . عەصر (عم) : زەمـان . لێوانە (عم) و (گم) : لێوە .

ئەمبەیتە لە (عب) و (خب)دا نییە .

(٦) واتە : من لەتاو دەردی دووریی یار ، ڕۆم وەك گـەڵای زەردی پایز زەرد هەڵگەڕاوە و ، هێز و توانای گریانم لەبەر بڕاوە و کانیاوی چاوم وشکاوی هاتووە .. کەچی عەشق هێشتا دەست لە یەخەم ناکاتەوە و ئەیەوێ وەك لافاوی بەهـار فرمێسکی بۆ هـەڵڕێژم .. مەبەستی لەوەیە بڵێ من گەیشتوومەتە پایزی تەمەن و خەفەت لە هەموولایەکەوە گەمـارۆی داوم ، کەچی عەشق ئەیەوێ ئێستاش لە توفی گەنجایەتی و هەڕەتی لاویدا بم .

نیوەی یەکەمی ئەم بەیتە لە نوسخەکانی بەردەستمانا جیاوازیی زۆری تیایە. ئێمە لێرەدا لەسەر تێکستی (عم) و (کم) و (گم) و (من) ڕۆیشتووین و، وا تێکستی نوسخەکانیتریش وەك خۆیان ئەنووسینەوە :

(چر) : **ڕۆم ئەوا ((نالی)) کەوا زەردە لەبەر هیجرانی یار**

خاڵی نییە ڕەشماری دو زوڵفت لە بەلایێ
حەڵقەی شەڕییان بەستووە هەر یێکە لە لایێ (١)

عاشق دڵی نایێ لە دلارامی جودا بێ
ئەڵبەت کە دلارامێ لەوێ بێ ، دڵی نایێ (٢)

(چن) و (عب) و (« پەراوێزی » من) :

ڕۆم ئەوا « نالی » کەوا زەرد بۆ لەبەر هیجرانی تۆ

(« پەراوێزی » چر) و (خا) :

ڕۆم ئەوا زەرد بۆ وەکو پایز لە داغی هیجری تۆ

(« پەراوێزێکی تری » چر) :

ڕۆم ئەوا « نالی » کە زەردە وا لەبەر هیجرانی یار

(ت) و (ك) و (اح) و (خا) :

ڕۆم ئەوا « نالی » کە زەردە وا لەبەر هیجرانی تۆ

(خب) : **ڕۆم ئەوا «نالی» کە زەرد بۆ من لەبەر هیجرانی یار**

— ١٨ —

(١) واتە : زوڵفەکانت کە ئەڵێی ڕەشمارن بەلایەکیان بەدەمەوەیە ، بێ ملامەت نییە هەریەکەیان لە لایەکەوە ئەڵقەیان بەستووە و لە بەرابەری یەکتردا ڕاوەستاون خۆیان ئامادە کردووە بۆ شەڕ .

مەبەستی نالی ئەوەیە بڵێ : بە هەر جۆر ئەگەر بەگژاچوونەکەیان زیانی بۆ خۆیان بووایە .. ئەوە ناخۆشە ، ئەوەی زیانی تۆش ئەبێ لەوناوەدا دڵداری بێچارەیە کە گیرۆدەی داوی ئەو زوڵفانە بووە .

زوڵفت (ك) : زوڵفی .

ئەم بەیتە لە (من)دا بەیتی شەشەمە .

(٢) دلارامی : مایەی ئارامیی دڵەکەی ، یارەکەی . جودا : جیا . دلارامێ : دڵ ئارامیی ، ئارامیی دڵ .

واتە : دڵدار حەز ناکا و دڵی نایەت لە مایەی ئارامیی دڵی خۆی جیا ببێتەوە کە یارەکەیەتی و ئەیەوێ هەر لای بێ . دیارە کە ئارامیی دڵی

بنوارە خۆشیی ڕەقصی لەگەڵ خەرقەیی ئەزرەق
موم‌کین نییە بەم پاکییە ، لەم ئەرضە ، سەمایێ (٣)

موم‌کین نییە جەلبی دڵی خۆبان بە من و تۆ
نەمبیستووە تەسخیری مەلایك بە مەلایێ (٤)

دڵدار لای یار بێ ، دڵ هەرگیز ناگەڕێتەوە و یار بەجێ‌ناهێڵێ و نایەت .

لەنێوان هەردو (دڵی نایێ)دا جیناسی تەواو و ، لەنێوان (دلارامی) و (دلارامێ)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

ئەڵبەت کە (چر) و (عب) : ئەلبەتتە .

ئەم بەیتە لە (کم)دا نییە .

(٣) ڕەقص : سەما ، هەلپەڕکێ . خەرقەی ئەزرەق : پاڵتۆی شین . سەما : ڕەقص . ئاسـمان .

واتە : سەیرکە زەوێ بە بەرگی شینی بەهارییەوە چۆن ئەشنێتەوە ئەڵێی سەما ئەکا .. سـەیرکە شنەکەی سـەمایەکی چـەند جوانە .. سەمای وا پاك ، یا ئاسمانی وا سایەقەی ساماڵ و خاوێن ، لەم ڕۆی زەوییەدا هەرگیز نایەتەدێ . بەپێی مەعنای دۆهەم نالێ ڕۆی زەویی بە بەرگی بەهارییەوە شوبهاندووە بە ئاسمانی بێ پەڵە هەور .

لە کۆکردنەوەی (ئەرض) و (سەما)دا بەدیمەن طیباق و ، لە وشەی (سەما)دا تەورییە هەیە .

خۆشیی ڕەقصی : ئەمە تێکستی تەنها (ت)یە . (چر) و (ك) : خۆشێ و ڕەقصی . («پەراوێزی» چـر) و (عم) و (کم) و (عب) و (مـن) : چ خۆش ڕەقصێ . (چن) و (خب) : خۆشیی ڕەقص . دیارە (ڕەقصی)یە . (گم) : چخۆش ڕەقص . (اح) و (خا) : خۆشێ و ڕەقص . بەم (گم) : بەو . لەم ئەرضە سەمایێ (گم) : لە ئەرز و لە سەما بێ . (خب) : لەم ئەرضە سەما بێ .

ئەم بەیتە لە (عم) و (کم) و (عب)دا بەیتی چوارەمە .

(٤) جەلب : ڕاکێشـان . خۆبان : جوانـان . تەسخیر : هێنانـە ژێربار و ڕامکردن . مەلایك : مەلائیکە ، فریشتە .

نالێ لەم بەیتەدا ڕۆی دەمی ئەکاتە خۆی و هەر یەکێ بگری لە دڵداران. ئەڵێ : دڵی نازداران بە داماوی وەك من و تۆ ، ڕاناکێشرێ .. نازداران

نەقدی دڵ و جان بۆ قەدەمت نیمە بەهایە
غەیری ئەمە ، قوربان ، بە خودا نیمە بەهایێ (٥)

ئەی شەمع ! بترسە لە هەناسەم کە بگاتە
ئەو دۆکەڵی زوڵفە کە پەرێشانە بە بایێ (٦)

ئەوەندە لە ڕکێف یاخـین ، ئەڵێی مەلائیکەی خـوان .. مەلائیکەی خوا لەکوێ بە مەلایەکی بەسەزمان ئەهێنرێتە ژێر بار !

لە نیوەی دۆهـەمی ئەم بەیتـەدا حوسنی تەعلیـل هەیـە . لەنێوان (مەلایك) و (مەلایێ)یشدا جیناسی لاحیق هەیە .

مومکین (چر) : قابیل . نەمبیســتووە (چر) : مومکین نییە . (من) و (خب) : نەمدیوە . ئەبێ (نەمدیتووە) بێ ، ئەگینا بەیتەکە لەنگ ئەبێ .

ئەم بەیتە لە (چر) و (عم) و (کم) و (گم) و (عب)دا بەیتی پێنجەم و ، لە (خب)دا بەیتی شەشەمە .

(٥) نەقد : پارەی نەخت . قەدەم : هاتن ، پێ و قودوم . نیمە : نیوە . بەها : بایێ ، نرخ .

واتە : تۆ ئەوەندە نازاری ئەگەر بنیادەم دڵ و گیـانی بکا بە شاباشی ڕێت ، هێشتا کەمە و نیوەی ئەو ئەندازەیەیە کـە شایانیەتی . منیش ، ئازیزەکەم ، هەر ئەم نیوە شك ئەبەم و وا لەبەر پێتا فڕێی ئەدەم ، هیوام وایە پەسەندت بێ ..

ئەشتوانین مەعنـای بەیتەکە وا لێبدەینـەوە بڵێین : ئەوەی شایانی شاباشی ڕێت بێ ، نەختینەی دڵ و گیانە ، بەڵام من دەمێکە دڵ و گیانم لەپێناوتا داناوە ، بۆیە ئەم نەختینەیەم نەمـاوە . ئازیزەکەم ، بەخوا ئەم نرخە شك نابەم ، شتێکیتر بفـەرمۆ ، بەڵکو بمبێ بیکـەم بە شاباشی ڕێت ..

لەنێوان (نیمە بەهایە) و (نیمە بەهایێ)دا جیناسی تەرکیب هەیە .

نیمە ــ ی یەکەم ــ (عم) و (کم) و (گم) و (من) : نیـوە . بەهایە ــ ی یەکەم ــ (ك) و (اح) و (خا) و (خب) : بەهایێ . بەخـودا (کم) و (گم) و (من) : بەخوا .

ئەم بەیتە لە (چر) و (خب)دا بەیتی چوارەم و ، لە (عم) و (کم) و (گم) و (عب)دا بەیتی سێهەمو ، لە (من)دا بەیتی یەکەمە .

(٦) شەمع : مۆم .

تا چاکی نەکەی پڕ لە هەوا سینەیی « نالی »
وەك زەنگلە ئاوازەیی نالەی دڵی نایێ (٧)

— ١٩ —

وەرە ساقی ! بە شین و نەدب و واوەی
ئەوا فەرشی حەیاتی خۆم دەکەم طەی (١)

نالی لەم بەیتەدا کوڵمی یاری شوبهاندووە بە شەمعی داگیرساو و ، زوڵفی ڕەشی شوبهاندووە بە دووکەڵی شەمعەکە کە زۆر باریك و ناسکە و، هەناسەی خۆیشی شوبهاندووە بە بایەکی توند و بەمە وێنەیەکی ئێجگار جوانی دروست کردووە ، ئەڵێ :

ئەی مۆمی کوڵمی هەڵگڕاوی یار ! با بەس بێ ئازاردانی دڵەی دڵدارانی دەروون بیماران ! بترسە لە هەناسەی ساردی نائومێدیم ، کە بگاتە زوڵفی ڕەشی وەك دووکەڵی گڕی کوڵمت ، کە ئەوەندە ناسك و تاڵ تاڵە کەمترین با بڵاوەی پێ ئەکا و ئەیبا بە ئاسمانا ، چجایێ هەناسەی ساردی من کە «کێو لە بن دێنێ » !

ئەو (« پەراوێزی » چر) و (خا) : ئەم . دووکەڵی (چر) و (چن) و (ت) و (عب) و (خا) : دووکەڵ . دیارە (دووکەڵی)یە . (ك) و (اح) و (خب) : دووکەڵە . زوڵفە (چن) : زوڵفەی .

ئەم بەیتە لە (من) و (خب)دا بەیتی پێنجەمە .

(٧) چاك : لەت . درز . هەوا : فوو . هەوای عەشق . زەنگلە : زەنگ .

واتە : تا شمشاڵی پڕ لە (هەوا)ی دڵداریی ، سنگی نالی ، بە هێزی (ژەندن) زۆر چاك لەت نەکەی ، یا تا زۆر چاك پڕی نەکەی لە هەوا ، ئاوازەی ناڵەی دڵی ، یا ناڵەی قامیشێکی بە چەشنی زەنگ لێ نایەت .

نالی لەم بەیتەدا یەکێکی تری لە شاکارە هونەرییەکانی خۆی دەربڕیوە : لە یەك کاتدا (چاك)ی بەمەعنا (باش) و (درز) و ، (هەوا)ی بە مەعنای (فوو) و (ئارەزووی دڵداری) و ، (نایێ)ی بە مەعنای (شمشاڵێك) و (نایەت) بەکارهێناوە .

ناڵەی (چن) و (عم) و (کم) و (گم) و (عب) و (خب) : دەنگی .

(کم) ئەم پارچە شیعرەی لە تیپی (هێ)دا هۆنیوەتەوە و دوا تیپەکانی بە (هێ) داناوە ، بەمجۆرە : لایە ، نایە .. تاد .

دەزانی خۆ دەچینە جێی غەریبان
بە مەرگی خۆت ئەگەر چاوان سیا کەی ! (٢)

- ١٩ -

(١) ساقی : مەیگێڕ ، کینایەیە لە یـار . نەدب : گریان و هاوار و ڕۆ ڕۆ . واوەی : سۆکڕاوەی (واوەیل)ە ، واتە : بەدبەخت خۆم ! . طەی : پێچانەوە .

واتە : ئازیـز ! تا گیانێکم تیابێ جارێك بە وەصڵی خـۆت دڵشادت نەکردم .. دەسا هیچ نەبێ ئیستا کەوا لەتاو دەردی دۆریت فەرشی ژیانم ئەپێچمەوە و کۆچی دوایی ئەکەم ، وەرە تۆزێ بە سەرما بگری و کەمێك شین و ڕۆ ڕۆم بۆ بکە .

بە شین و نەدب و واوەی : ئەمە تێکستی (چن)ە . ئەمەش تێکستی نوسخەکانی‌تر وەك خۆیان : (چر) و (ت) و (عب) و (اح) و (خب) : بە شین مذهب وی . (عم) و (گم) : بە شینی مەذهەبی دەی . (کم) و (من) : بە شین و مەذهەب و وەی . دەکەم (کم) و (من) : ئەکەم .

ئەم بەیتە لە (خا)دا نییە .

لە دەسنوسێکی دیوانی نالیدا کە وەختی خۆی دەست کاك موحەممەد موصطەفا هۆشەنگ کەوتووە و لەگەڵ نوسخە چاپەکەی (کم)دا بەراوردی پێ کردووە و وێنەیەکی بەراوردەکەی بۆ ناردوین✻ ، لەم پارچە شیعرەدا، لەپاش ئەم بەیتەوە ، ئەم بەیتەی خوارەوەش هەیە :

عەزیزم ! بۆ ویصالت ، ناڵە تا کەی !
هەتا کەی ، چاوەکەم ، دەردم ! دەوا کەی !

لە دەسنوسەکەی کاك هۆشەنگدا (تا کەی) بە (ناکەی) نوسراوە . دیارە هەڵەیـە .

(٢) واتە : تۆ هەرگیز بە دەربەستی دڵی منەوە نەبویی .. توخوا ئەمجارە تۆزێ دڵم ڕاگرە و هاوبەشی دەردم بە ، ئەزانی ئەچمە ئەو شوێنەی کە دانیشتووانی هەمیشـە بە غەریبی ئەمێننەوە و ڕێیان ناکەوێتەوە ناو کەس و کاریان (مەبەستی لە گۆڕستانە) .. سا توخوا ئەمجارە چاوت مەڕێژە و با تۆزێ نیشانەی گریان بە چاوتەوە دیار بێ ..

✻ لە باسی «ئاخۆ دەسنوسێکی (دیوانی نالی) هەیە بە خەتی نالی خۆی ؟»دا ، لە دوا لاپەڕەکاندا ، بەدرێژی باسی ئەم دەسنوسە کراوە .

گلە ناکەم ئەوەندەی دەنکە جۆیێ
ئەگەر کەللەی سەریشم پڕ لە کا کەی (٣)

هەمۆ وەقتم دوعایە : داخۆ کەی بێ
بە تیرێکم شەهیدی کەربەلا کەی ؟! (٤)

نالی ئەیەوێ بڵێ یار ئەوەندە دڵڕەقە پرسە گرتنیشی لە پرسە گرتنی خەڵك ناچێ . خەڵکێ کە کەسێکیان ئەمرێ بەرگی ڕەش ئەپۆشن .. ئەمیش کە دڵدارێکی دڵسۆزی وەك منی ئەمرێ (ڕەش) ناکاتەبەری ، ئەیکاتە چاوی .. دیارە ئەم ڕەش‌کردنە چاوەش وەك ڕەش‌پۆشی نییە و ، نیشانەی شادییە . بۆیە نالی پێی‌ئەڵێ ڕەش مەکەرە چاوت و با تۆزێ نیشانەی خەفەتت پێوە دیار بێ ، بەڵام بە شێوەی ئەوە پێی‌ئەڵێ کەوا بڵێ : بە مەرگی خۆتت سوێند ئـەدەم خەفەتم بۆ مەخۆ و (ڕەش)م بۆ مەکەرە چاوت ..

دەزانی (چر) و (عم) و (گم) و (ت) و (عب) و (خب) : دەزانم . (کم) و (من) : ئەزانی . دەچینە (« پەراوێزی » چر) و (کم) و (ك) و (اح) (من) و (خا) : ئەچینە . (عم) و (گم) : دەچیتە (؟) .

لە دەسنوسەکەی لای کاك هۆشەنگدا، لەپاش ئەم بەیتی دۆهەمەشەوە، ئەم بەیتە هەیە :

بشمکەی شەق شەق و لەت لەت لەپاشان
حەطەب سۆزم کەی و خاکم بە با کەی !

(٣) گلە : گلەیی .

واتە : نازت لەســەرمە چونکە خۆشــم ئەوێی ، بۆیــە ئەگەر پــاش مردنیش کەللە سەرم پڕ بکەی لە کا و لە مەیدانا وەك گۆ یاریی پێ بکەی ، ئەوەندەی دەنکە جۆیەك گلەییت لێ ناکەم .

(پڕکـردنی کەللەسەر لــە کا) کینایەیە لــە کرداری‌وا نیشــانەی ناحەزی و دوژمنایەتی بێ .

لەنێوان (گلە) و (کەللە)دا بەپێــی ڕێنوسی کۆن جیناسی لاحیق و ، لەنێوان (دەنکە جۆ) و (کا)یشدا تەناسوب هەیە .

ئەوەندەی (کم) : ئەمەندەی .

(٤) کەی بێ : کەی ڕۆبدا . شەهیدی کەربەلا : حەزرەتی حوسەینی کوڕی حەزرەتی عەلی .

چ خۆشە من وەکو تـــازیٚ بنوٚڕم
ئەتۆش هەروەك غەزالەی بەڕ هەڕا کەی ! (٥)

بە حەسرەت عومری من یەکبارە فەوتا
مەگەر عومرێ دوبارەم پیٚ عەطا کەی (٦)

گوتت : «نالیٚ» ! ئەتۆ بمرە ئەمن دێم
خودا کەی بیٚ ، خودا کەی بیٚ ، خوداکەی ! (٧)

ئەم بەیتە وەك تەواوکەری بەیتی پێشوو وایە . واتە : گلەییت لیٚ ناکەم هەرچیم لیٚ بکەی ، چونکە من دلّدارم و، دلّداریش لای‌وایە هەرچیٚ لـە یارەوە بیٚ خۆشە .. بۆیە هەمیشە دەسەو دوعام و لە خوا ئەپاڕێمەوە ئاخۆ کەی بیٚ بە تیرێکی نیگای ستەمکارت شەهیدم بکەی .

ئەشگونجیٚ مەبەستی نالیٚ هەر دەربڕینی سۆزی دیدار بیٚ و ، بەیتەکە پەیوەندی بە بەیتی پێشووەوە نەبیٚ .

وەقتم (عم) و (کم) و (عب) و (من) و (خب) : وەختم . (گم) : کاتم !! . داخۆ (کم) : ئاخۆ . بیٚ (کم) و (ت) و (من) : دیٚ . (گم) : بێی .

(٥) چ : چەند . تازیٚ : تانجیٚ ، سەگی ڕاو . بنوٚڕم : نوٚڕە جۆرە دەنگێکی سەگە وەك لوٚرە و قوٚزە ، لە کاتی هەست بە بیٚ‌دەسەلاّتیٚ و بیٚ‌چـارەییدا لێیەوە دەرئەچیٚ .

واتە : چەنـد خۆشە وەك تانجیٚ بەدواتا ڕاکەم و پیـاتا نەگەمەوە و لە خەفەتی ئەوەدا بنوٚڕێنم و ، تۆیش وەك ئاسکی دەشت هەلّبێی و بدەیتە غـار و .. بەوچەشنە لەنێوان ئومێد و نائومێدیدا بم !

تازیٚ (چر) و (عب) و (من) : تاژیٚ . غەزالەی (عم) و (گم) : غەزالی . ئەم بەیتە و بەیتی پاشەوەی لە (چر)دا لە شوێنی یەکتردان .

(٦) حەسرەت : داخ و خەفەت . یەکبارە : بەیەکجاریٚ .

واتە : ئازیز ! لە داخی دەردی دوٚریت عومـرم بەجاریٚ لەناوچوٚ .. مەگەر عومرێکی نوێم پیٚ ببەخشیتەوە و زیندوٚم کەیتەوە ، ئەوەش بەوە کە بە وەصلّی خۆت شادم کەی ..

(٧) واتە : ئازیز ! تۆ پێت وتم بمرە ، دێمە سەرت .. منیش لە خۆشیی ئەو مژدەی هاتنەی تۆدا چاوەڕوانی مردنم و ئاواتەخوازیمی .. سا خوایە

(بِحَمْدِ الله) دو چاوی یارم ئۆخەی
بە بێ مەی مەستە ، بێ مەی مەستەبێ مەی (١)

لە بوستانی (ئیرەم)دا قەط نییە وەك
شەمامەی وەك شەمامەی وەك شەمامەی (٢)

ئاخۆ کەی بێ بمرم و ، ئاخۆ لەخۆوە هاتنەکەی ئەویش کەی بێ ! بەمپێیە (بێ)ی یەکەم واتە : (ڕۆبدا) و فاعیلەکەی ضەمیرە و ئەگەڕێتەوە بۆ (مردن) و ، (بێ)ی دۆهەمیش هەر واتە : (ڕۆبدا) و فاعیلەکەی (خوداکەی)ی سێهەمە و ، واتە (خود ئا کەی) بەمەعنا (لەخۆوە هاتنەکەی) کە ضەمیرەکەی ئەگەڕێتەوە بۆ یار .

ئەشگونجێ نیوە بەیتەکە بەمجۆرە بخوێنینەوە :

خوداکەی بێ خودا ، کەی بێ خوداکەی !

و (خوداکەی)ی دوایێ ، وەك هەر لە مەعنای پێشوّدا بە (خودئاکەی) مەعنا لێبدەینەوە ، واتە : ئەی خوایە کە هەر بۆ خۆت بۆیی و خوات بۆ خۆت نییە ، ئەم لەخۆوە هاتنەی یار بە بۆنەی مردنی منەوە کەی بێ و کەی ببێ بە ڕاست ؟! .

هەروەها ئەشگونجێ ڕاست و ڕەوان مەعنای نیوە بەیتەکە وا لێبدەینەوە : خوایە کەی بێ بمرم .. خوایە کەی بێ یار بێتە سەرم و (خودا کەی)ی سێهەمیش بۆ دۆپات کردنەوەی ئەوەی یەکەم و دۆهەم بێ .

خودا (کم) : خوا . بێ — هەردۆ جارەکە — : (عم) و (کم) و (گم) و (ك) و (من) : دێ .

— ٢٠ —

(١) مەستەبێ : مەست ئەبێ .

واتە : ئۆخەی لە سایەی خواوە ، چاوەکانی یارم بێئەوەی شەراب بخۆنەوە مەستن ، ئەوەش شتێکی سەیر نییە چونکە چاوەکانی یار خۆیان لەخۆیاندا لە حوکمی شەرابدان و ، شەرابیش بێئەوەی پێویستی بە مەی خواردنەوە ببێ ، خۆی لەخۆیدا مەستە چونکە مەستی لەوەوە پەیدا ئەبێ .

(٢) بوستانی ئیرەم : باخی بەناوبانگی ئیرەم کە لە قورئاندا بە ئایەتی (اِرَمَ

شەوی هیجر و بەقای عومری ڕەقیبم
خودا طەی بێ ، خودا طەی بێ ، خودا طەی (٣)

وەرە ، موطریب ، بە کوێریی چاوی ئەغیار
صەدای نەی دێ ، صەدای نەی دێ ، صەدای نەی (٤)

لە دۆریی نازەنینم ڕەنگ زەردم
وەکو بەی ، هەروەکو بەی ، هەروەکو بەی (٥)

لە نەهرەینی دو چاوم ئەشکی خوێنین
پەیاپەی دێ ، پەیاپەی دێ ، پەیاپەی (٦)

ذاتِ العِمادِ ، ألَّتي لم يُخلَقْ مِثلُها في البِلادِ) باسی لێکراوە و ئەڵێن شەدداد دروستی کردووە گوایە بەهەشتی ڕۆی زەوییە . شەمامە ـ ی دۆهەم ـ : مەمك .

واتە : هەرگیز لە باخی ئیرەمدا شەمامەیەکی خڕ و بۆنخۆشی وەك مەمکی وەك شەمامە خڕ و بۆنخۆشی یارم ، دەسگیر نابێ .

(٣) طەی : پێچانەوە . دوایی هێنان . دوابڕین .

واتە : خوایە شەوی دۆریی لە یار و تەمەنی وەك شەو درێژ و تاریکی بەدکار بپێچرێنەوە و دوایی بێن و دوایان بڕێ .

(٤) نەی ـ یەکەم ـ : شمشاڵ . نەی ـ ی دۆهەم ـ : یاری بالاّ وەك داری شمشاڵ بەرز . نەی ـ ی سێهەم ـ : (نە) و (ی)ی ضەمیری غائیب .
واتە : کاکەی گۆرانیبێژ ! وەرە ڕۆژ ڕۆژی خۆمانە .. وا بەکوێراییی چاوی بەدکار دەنگی شمشاڵی کۆڕی ئاهەنگی یارم دێتە گوێ و ، دەنگی یاری بالاّ وەك شمشاڵ بەرز خۆیشی ئەبیسم کە بە بەدکار ئەڵێ (نە) و ڕێگای نادا بێتە ژوورەوە .

(عم) وشەی (دێ)ی بە (دەی) نوسیوە کە فیعلی ئەمر بێ ، واتە دەستپێبکە .

(٥) واتە : ڕەنگم لە خەفەتی دۆریی یار ، وەکو بەی زەرد هەڵگەڕاوە ، لە بەی نەبێ ، لە هیچیتر ناچم .

(٦) نەهرەین : جۆتە جۆگا . پەیاپەی : یەك لەدوای یەك . لە پشتی سەری یەکەوە . لەدوای یەکەوە .

گوتی : « نالی » ! ئەتۆ بمرە ، ئەمن دێم
خودا کەی بێ ، خودا کەی بێ ، خودا کەی ! (٧)

واتە : بێ‌وچان دڵۆپی فرمێسکی خوێنین ، یەك لەدوای یەك بەڕێز لە هەردوو چاوی وەك جۆگامەوە دائەوەرێ .

(٧) ئەم بەیتە لە پارچە شیعری پێشوویشدا هەبوو . لەوێ بەدرێژی مەعنامان لێداوەتەوە .

ئەم پارچە شیعرە تەنها لە نوسخەکانی (عم) و (گم)دا هەیە . ئێمەش هیچ گومانی ئەوەی لێ ناکەین کە هیی نالی نەبێ .

★ ★ ★

لە نوسخەکەی (گم)دا پارچە شیعرێکی دوانزە بەیتیی‌تریش هەیە سەرەتاکەی ئەمەیە :

دەروێش نییەم کەوتومە دوای ئێل بە حەی حەی
مەجنون نییەم بەحر و بەڕ و بید ئەکەم طەی

ئەگەر ئەم پارچە شیعرە هیی نالی بوایە ، ئەبوو لەم شوێنەدا بمانوسییایەتەوە ، بەڵام بەڵگەیەکی‌وامان دەسگیر بوو ئەوە بگەیەنێ هیی نالی نییە ، بۆیە پشت گوێمان خست . سەرەڕای ئەوە کە لە هیچ نوسخەیەکی چاپ و دەسنوسی‌تریشدا نییە .

بەڵگەی هیی نالی نەبونی ئەم پارچە شیعرە ئەوەیە کاك جەمال موحەممەد کە یەکێکە لە دەرچووانی ئەمساڵی بەشی کوردۆلۆژیی زانکۆی سلێمانی لە ڕۆژنامەی (هاوکاری)دا ، لەژێر شادێڕی « هۆنراوەیەك لەنێوان (نالی) و (فیکری)دا » وتارێك و پارچە شیعرێکی بڵاو کردەوە ، لە وتارەکەیدا باسی ئەو پارچە شیعرە ئەکا کە وەك ئەڵێ لەمدواییەدا لە دەسنوسێکی کۆنی باوەڕپێ‌کراوا دیویەتی هەشتا ساڵێك بەر لە ئەمڕۆ نوسراوەتەوە و دراوەتە پاڵ فیکری(*). هەرچەند ئەو پارچە شیعرە کە کاك جەمال بڵاوی کردووەتەوە ١٣ بەیتە و ئەوەی (گم) بڵاوی کردووەتەوە ١٢ بەیتە و ، هەرچەند هەندێ جیاوازییان لەنێواندا هەیە ، تێکڕا هەر یەك پارچە شیعرن و جیاوازییەکانیشیان لەو جۆرەن زور جار لە تێکستە دەسنوسەکاندا بەرچاو ئەکەون . بۆیە ئێمە ئەوەی کاك جەمالمان پتر لا

(*) هاوکاری ، ژمارە ٣٢١ ، ١٩٧٦/٦/١٠ ، ل ٤ .

جێگەی بڕوا بۆ و پارچە شیعرەکەمان بەجێ‌هێشت بۆ خاوەنی خۆی .

سەرەڕای ئەوەش کە کاك جەمال نوسیویە ، د. مارف خەزنەداریش هەمان پارچە شیعری داوەتە پاڵ فیکری و ئەڵێ : « دوازدە دێڕ شیعرە.. (ل ٨٥) . (واتە لە لاپەڕە ٨٥ی دیوانی نالیی چاپی گیوی موکریانیدا) لە دەسنوسێکدا دۆزیمەوە کە لە دوا ساڵانی سەدەی ڕابردوودا نوسراوەتەوە لەگەڵ غەزەلێکی حەوت دێڕی و پێنج خشتەکییەکی حەوت پارچەیی (*) » . ئەگەر ئەو دەسنوسەی کاك جەمال و د. خەزنەدار قسەی لێ‌ئەکەن ، یەکێ بن ئەوە هیچ ، خۆ ئەگەر دوانی جیا جیا بن ئەوە بەڵگەکە زیاتر بەهێز ئەبێ کە پارچە شیعرەکە هیی (فیکری)یە .

(*) د. مارف خەزنەدار ، لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی : چەند پەراوێزێکی دیوانی نالی ، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ، ژمارە ٣٤ ، کانونی یەکەمی ١٩٧٥ و کانونی دوهەمی ١٩٧٦ ، ل ٤١ ــ ٤٤ .

پرژ و بڵاو

— ١ —

بڕێ پارچەی غەزەل یارم ، کەوای کرد
بڕێ بەندی دڵم یارم ، کە وای کرد (١)

— ٢ —

یك نیم رخت : (أَلَسْتُ منکم بِبَعید)
وان نیم دیگر : (إِنَّ عَذابي لَشَدید) (١)

— ١ —

ئەم تاقە بەیتەم لە سەردەمی فەقێیەتیما بیستووە کە هی نالییە و لەو وەختەوە لەیادمە . هەمو نیشانەکانی شیعری نالیشی پێوەیە — م٠ع٠م

(١) غەزەل : جۆرە قوماشێکە .

واتە : یار پارچەی غەزەلی بڕێ بیکا بە کەوا .. یار کە وای کرد و مەقەستەکەی هێنا بە قوماشەکەدا ، ئەوەندە بەنازەوە پیا هێنا ، بەندی دڵمی بڕێ .

— ٢ —

ئەم چوارخشتەکییەمان لە دەسنوسەکەی (ت)دا دیوە لە دواییی دیوانەکەوە نوسیبویەوە . هەروەها لە کەشکۆڵێکیشا برای بەڕێز شێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی پیشانی داین و چەند پارچە شیعرێکی تریشی تیا بو هی نالی و لە ساڵانی ١٣٢٨ — ١٣٣٦ی ٠ ك (١٩١٠—١٩١٨ی٠ ز)دا نوسرابووەوە .

(١) واتە : نیوەی ڕومەتت کە دائەپۆشی ، لەگەڵ ئەوەشدا کە لێمانەوە نزیکی ، وائەگەیەنی لێمانەوە دوری و ، وەك ئەوە وایە بڵێی : ئاخۆ

برگرد رخت نوشته : (يُحيْيي وَ يُميتْ)
(مَنْ ماتَ مِنَ العِشْقِ ، فَقَدْ ماتَ شَهيدْ) (٢)

— ٣ —

گۆشتی قەڵەو حوققە بە چواردە پارە
وەقتێ گوتت (حوققە) ، ضەمیر دیارە (١)

لێتانەوە دوور نیم ؟! بەڵێ دوورم .. دیـارە دووری و نزیکی بـە کەڵك لێ وەرگرتنە ، تۆش کـە ڕووت داپۆشێ و نەتهێشـت ببینین و کەڵکی لێ وەربگرین ، بە نزیك دانانرێی . ئەو نیوەکەیشی کە دەری‌ئەخەی ، ئاگر بەرئەداتە دڵمـان و ، وەك ئەوە وایـە پێمان بڵێی : سـزای من بۆ ئێوە سزایەکی سەختە .

(٢) واتە : بە دەوروبەری ڕووتـدا نوسراوە : ژیێنەر و مرێنـەرە ، ماچێ بە کەسـێ بـدا ئەیژیێنێتـەوە و ، ڕوو لە کەسـێ وەرچەرخێنـێ ، لەداخا ئەیکوژێ و ، هەرکەسیش بە دەردی دڵداری بمرێ شەهیدە ..

(اِنَّ عَذابِی لَشَدِید) و (یُحیِی وَ یُمِیت) لـە ئایـەتی قورئان ئیقتیباس کراون .

لە دەسنوسەکەی (ت)دا (ألست) بە (الهت) و ، (شەهید) بە (شهیداً) و، لە هـەردوو نوسـخەکەدا (یحیی) بە (محیی) نوسرابـووەوە . دوو هەڵەی پێشوومـان لەبەر ڕوونـاکیی کەشکۆڵـەکە و ، ئەو هەڵەکەی‌ترمـان ، لە خۆمانەوە بۆ ڕاگیرکردنی هاوسەنگیی دوو وشەکە و ، ڕاستیی لەبارەی ڕێزمانەوە و ، تەواویی ئیقتیباسەکە ـ ڕاست کردەوە .

— ٣ —

(١) مامۆستا مەسعود موحەممەد لە خوالێ‌خۆش‌بوو مـەلا موحەممەدی مەلا ئیبراهیم (دلاوەر)یەوە ئەگێڕێتەوە کەوا نالی (حەرفی شەرحی موغنی)ی بە شیعر کردووە بە کوردی و لەناو فەقێیاندا بـاو بووە . دلاوەر خۆی تەنها ئـەم بەیتەی لەیاد بـوو کە میسالی (اَلْبُرُّ ، الْکُرُّ ، بِستِّینَ دِرْهَماً)ی پێ هێناوەتە سەر کوردی و ، واتـە چـۆن لە عەرەبییەکەدا لەپاش (الْکُرُّ)ەوە (مِنْهُ)یەك تەقدیر کراوە ، لە کوردییەکەشدا لەپاش (حوققە)وە (ی)یەك تەقدیر کراوە (*) .

(*) مەسعود موحەممەد ، چەپکێك لە گوڵزاری نـالی ، بەغدا ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ، ١٩٧٦ ، ل : شەصت و دوو و شەصت و سێ .

— ٤ —

وەك دوڕ و یاقوت نەقشە : دندان و لەبی ئاڵی
هەر وەك بەڕەزا پەخشە : ئەگریجە لەسەر خاڵی (١)

— ٥ —

بدور دایری فُنجـــانُ چینی
شکاندی دایری فنجانْ چینی (١)

جەمال ناوێـــکی فەقێی مەلا موحەممەدی ناوبـــراویش ئەم بەیتە و باسەکەی بۆ خۆم گێڕایەوە . بەداخەوە ئیستا ناوی باوکی ئەو جەمالەم لەبیر نەماوە — م٠ ع٠ م٠

— ٤ —

ئەم بەیتە لەپـــاڵ کتێبێکی (حیسامکاتیـ)ی مەنطیقدا نۆسرابوەوە . کتێبەکە ئیسماعیلی کوڕی شێخ مەحمۆدی کوڕی شـــێخ خضری کوڕی شێخ ئووەیـــس (*) نـــاو لـــە ١١٤١ی . ك (١٧٢٨ — ١٧٢٩ی . ز)دا نۆسیبۆیەوە . خـــەتی بەیتەکەش هەر کۆن بو . کتێبەکە یەکێـــکە لە کتێبەکانی بنەماڵەی ڕەحمەتیـ موفتیی هەڵەبجە ، دۆستی خۆشەویستمان شێخ موحەممەد عەلیـ قەرداغیـ پیشانیدایِن .

(١) بەڕەزا : گیایەکی کوێستانییە ، ئەخورێ . پەخش : بڵاو .

لە دەسنۆسەکەدا (ژێرێك) بۆ (شینی نەقشەکە) کرابۆ ، واتە ببێ . بە (نەقشی) . ئێمە ئەوەمان لا هەڵە بۆ .

— ٥ —

ئەم بەیتە لە دواییی کتێبی تەرکیبی (ئاقا حوسەینی خوانساری)یەوە نۆسراوەتەوە کە موصطەفا ناو بۆ شـــێخ مەعروفی برای نۆسیوەتەوە لە ١٢٧١ ی . ك (١٨٥٤ — ١٨٥٥ ی . ز)دا لە دێیی خەرپانیـ . کتێبەکە هیی کتێبخانەی بنەماڵەی موفتیی هەڵەبجەیە ، دۆستی خۆشەویستمان شێخ موحەممەد عەلیـ قەرەداغیـ پیشانیدایِن .

(١) مەعنـــای بەیتەکەمـــان بـــۆ ڕاســـت نەکرایـــەوە ، بۆیـــە ، دەق ، بـــە ڕێنۆسەکەی خۆی نۆسیمانەوە .

(*) ئەم شێخ ئووەیسە لە بنەماڵەی سەیدە مەلاکـــانی تەکیـــەی قەرەداغە و باپیرە گەورەی بنەماڵەی شێخە مەلاکانی خەرپانییە .

لەبارەی (نــالی)یەوە نوسیویانە

هیچ زیادەڕەوییەکی تیا نییە ئەگەر بڵێین لەناو ئەو شاعیرانەدا بە زاراوەی کرمانجیی خوارو شیعریان وتووە ، کەسیان ئەو قەدر و پایەیەی نەدراوەتێ کە بە نــالی دراوە . دەیان جار دیوانەکەی نوسراوەتەوە ، مەلا و فەقێ شانازییان بە نالی زانییەوە کردووە . ڕۆشنبیرانی بیری نوێی ناو ئەدەبی کوردیش هەر لــە سەرەتاوە هەستیان بە ڕێ و شوێنی نالی کردووە و لێیدواون .

وا لێرەدا تێکستی چەند بابەتێــك بڵاو ئەکەینــەوە (ئەمــین فەیضی) لــە (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد) و ، (پیرە مێرد) لە ڕۆژنامەی (ژیان) و (گۆران) لــە لاواندنەوەی پیرە مێرددا ، لەبارەی نالییەوە نوسیویانە .

ئەمین فەیضی نوسیویە ئەڵێ :

« نالی خەڵقی دێیەکە لە شارەزوور کە واقیــع بووە لە طەرەفی شــەرقی سولەیمانی ، ئیسمی (خاكوخۆڵ)ە .

« مەرحوم تەحصیلی لە قەرەداغ و لە ســولەیمانیدا ئیکمــال کردووە . قەرەداغ شەش سەعات دورە لە سولەیمانییەوە .

« نالی بۆ ئیفای حەج چووەتە حیجاز .

« لەوێ دەرحەق حەضرەتی فەخری ڕەسول قەصیدەیەکی موکەممەل و موطەووەلی نەظم کردووە .

« چووەتە ئەستەمۆڵ ، لە ئەثنای صــوحبەتا لەگەڵ ئودەبــا و فوضەلای ئەوێ ، گەلێ ئاثاری فیکر و فەطانەتی نواندووە و ، زۆر مەظهەری تەوەججوهـ بووە . تا نیهایەتی عومری لە ئەستەمۆلا ماوەتەوە . مەدفەنی موبارەکی ئەوەتە لە (ئوسکودار) . ذەکای نالی ئینکار ناکرێ . لاکین ئەوەندەی صەنایعی لەفظییە ئیستیعمــال کردووە ، پیــاو ڕەنگــە بڵێ شــیعری ئــەو نەتیجــەی عیلــم و ئیشتیغالە » (١) .

---

(١) ئەمین فەیضی ، ئەنجومەنی ئەدیبــانی کورد ، ئەستەمۆڵ ، چاپخــانەی « تەرجومانی حەقیقەت » ، رەبیعولئەووەلی ساڵی ١٣٣٩ .

(ئێمە خۆمان تێکستی نوسراوەکەی ئەمین فەیضی و ئەوانیتریشمــان هێنایە سەر شێوەی ڕێنوسی کۆڕی زانیاری کورد) .

خاوەنی (ئەنجومەنی ئەدیبان) چەند پارچە شیعر و چەند بڕگەیەکی چەند پارچەیتریشی لە شیعرەکانی نالیی ، خستووەتە ئەنجومەنەکەیەوە . یەك دوو پەراوێزیشی بۆ ئەو پارچە شیعرانە کردووە و ، مەعنای هەندێ وشەشی ڕوونکردووەتەوە .

★ ★ ★

(پیرە مێرد)یش ، لەژێر شادێڕی «خدمەتێکی بێهەمتا . بە موناسەبەتی طەبعی دیوانی نالییەوە»دا نووسیویە ، ئەڵێ :

« تەقریبەن نەوەد ساڵ لەمەوپێش ، ڕۆژێکی ڕەنگ زەردی پایز کە شینایی ئاسمان غوبارێکی کەثیف دایپۆشیبوو ، لە دەمەدەمی بەیانیدا پیرێکی سەر و ڕیش سپیی ئیفتادە ، مێزەر بەسەر ، بە مات و مەلوولی ، لەپشت ئەسپێکی بەکورتانەوە ڕوو بە (وەیس) لە سولەیمانی دەرچوو .

« لەدوایەوە غەیری چەند فەقێیەکی خانەقا نەبێت ، تەشییعکەرێکی نەبوو . گاگاە ، بە دەنگێکی حەزینی گریاناوییەوە ، قسەی لەگەڵ ئەم جەماعەتە بچووکە ئەکرد و لە هەموو هەنگاوێکدا جارێ ڕووی بۆ لای سولەیمانی وەرئەگێڕا . لەگەڵ هەموو ئاوڕ دانەوەیەکدا ئاهێکی گڕاوی تێکەڵاو بە فەضا ئەبوو و فرمێسکێکی مرواریی بەسەر ڕیشی سپیدا گلۆر ئەبۆوە .

« ئەم پیری فتادەیە مەلا خضر (نالی) بووە ! ...

« لەپاش (ئارشی کۆیە) و ئیحتیلالی ئەم ناوە لەطەرەف ڕۆمەوە و پاش کوژانەوەی ئەستێرەی (بەبە)کان ، دڵی نالیی قوبووڵی مانەوەی نەکرد لە وڵاتەکەیدا .

« بە صەد مەشەققەت ، بە صەد دڵ پچڕین ، چەمەنزاری بەهاری شارەزوور ، هەوای ڕەوح بەخشی کوێستانی کوردستانی ، مەهبەطی وەحیی ، مولهیمی ئەشعاری بەجێهێشت .

« ئەو کوردستانی بە کوردەوە ئەویست ، چاوی بینینی نێزەی (حەیتە) و (قەرەبینا)ی (ڕۆم)ەکانی نەبوو . مەردانە پێی نا بە دڵیا ، خەیاڵی (حەبیبە)ی خستە ئەولاوە ، ڕوو بە مەجهووڵات ، بە غوربەت سەری نایەوە .

« پاش ئەوەی (ئەحمەد ـ موختار) مەجبوور بوو بە تەرکی تەختی (بەبە) ، (نالی)ش بە ئارەزوو و ئیختیاری خۆی تاجی (ملك الشعرا)یی لە سەری خۆی فڕێدا و نایە ژێر پێیەوە ، چونکە لە نەظەر ئەودا موڵکی بێ تەخت شاعیری بێ تاجی ئەویست ! ..

« لە لای دەشتی وەیس ، بە کوڵی گریانەوە ، خوا حافیزیی لە

تەشبیع کەرەکان کرد. بە وەجد و ئیستیغراقەوە قەدری سەیری گردی سەیوان، دەشتی فەقێکان، چوار باغ و کانێسکانی کرد، وەقائیعی ماضییەی هێنایە پێش چاو، ڕمبازێ و جلیتێنی لاوچاکانی بابان، شەڕە تۆپ و قەلە مردارەی فەقێکان، حەوشی خانەقا و ئیجتیماعی کۆڕی(٢) (سالم) و سائیری شاعیرەکانی بە سۆزی دڵــەوە تەخەططور کرد ... موقابیل بەمــانە هــەموی دو قەطرە سروشکی گەرمی بە یادگار ــ فــەقەط بە یادگارێکی ســەرمەدی ــ بۆ ڕەوانە کردن.

« لەپاشدا سواری بارگیرەکــەی بــو و، ڕوی کردە دوڵ و شــاخەکانی بازیان ....

« نالی، ئەمە ئەوەڵ هەنگاوی بو کە بۆ عەدەم هاویشتی ــ عەدەمی مادیی، نەك مەعنەوی.

« ئەگەر شیعر بە غایە ــ وەسیلە نا ــ عەد بکرێت و ئەگەر شیعر عیبارەت بێ لە صەنعەتێکی بەرزی بــەدیعی .. و ئەگەر لە شیعردا ئیبــداع شەرطێکی ئەعظەم بێت، بێ‌گومان (نالی) گەورەترین شاعیری کوردە.

« بەڵێ، موحتەمەلە نەظەر بە ذیهنییەتی حاضرە ئەشعاری نالی تینوێتی حیسسییات نەشکێنێ، وەکەذا موحتەمەلە نەظەر بە تەلەققیی عەصری حاضر لە شیعرەکانیدا حیسسییاتی ورد و بەرزی کەمتر تیا بێت و کەمتر هەیەجانێکی بەدیعی ببەخشێت، فەقەط لازمە لە بیرماندا بێت (نالی) لە زەمانێکدا ژیاوە کە شەرائیطی کەمالی شیعر عیبارەت بووە لە جیناس، ئیستیعارە و لەف و نەشر، جەمعی ئەضداد و سائیرە. وەلحەق لەمانەدا قەڵەمی نالی لە هیی شاعیرەکانی‌تر زیادتر مووەففەق بووە.

« عەلاوەی ئەمــانە صاحیبی ئوســلوبێکی طەنانە، شــیعرەکانی خۆش ئاهەنگ و ڕەوانە، وە لە ئەکثەری مەنظومەکانیدا فکری ورد (تەشبیهاتی خۆ ــ کرد) و خەیاڵی بڵندی بە طەرزێکی ڕەنگین و ئاودار ئەدا کردووە.

« لە نەظەر (نالی)دا شیعر ئەصڵ و غایەیە، قەت بە وەسیلەی لە عەمەل نەهێناوە. حەیات، عیشق، حەتتا حیسسییاتی باوکی لەلای ئەو عیبارەتن لە شیعر. بــۆ ئــەو (گوارە)یــەك، (گوڵ)ێك، (مۆدنە)یــەك، (پانی‌بەرز)ێك موتەساوییەن باعیثی ئیلهام و جۆششی حیسسییاتی بووە.

« لەسەرەوە وتمان (حەتتا حیسسییاتی باوکی لەلای ئەو عیبارەتن لە شیعر). بۆ ئیثباتی ئەمە قەطعەیی ئاتییە کافییە : ــ

---

(٢) لە سەرچاوەکەدا نوسراوە : (کوردی) . ئێمە ئەوەمان بە هەڵەی چاپ زانی، یا ئەبێ (کوردی و) بێ .

شیعرەکانم کە جگەرگۆشی منن ، دەربەدەرن
دڵی (نالی) چ ڕەقە قەت غەمی فرزەندی نییە

« لە نەظەر مندا حەتتا (حەبیبە)ی ماڵیاوەش شەخصییەتێکی حەقیقی نەبوە و تەنها ڕەمزێکە حەضرەتی نالی کردویە بە واسـیطەی ئیظهاری دەهای شاعیرانەی .

« ئەی ڕۆحی بڵندی نالی ! هیچ شوبهەم نییە ئەو دو قەطرە فرمێسکەی نەوەد ساڵ لەمەوپێش لەنزیك گردی شـێخ محیدینەوە ، تێکـەڵاوت کرد بە ئەبەدییەت و کە تائیسـتا جـاری بـو ، ئیستا بـە تەخلیدی نـاوت و طەبعی شیعرەکانت ـ جگەر گۆشە دەربەدەرەکانت ـ گەڕاوەتەوە بۆ سینەت و ئاگری فیراقی وەطەنی کوژانۆتەوە .

« پێش‌ئەوەی خیتام بەم دو کەلیمەیە بهێنم ، ئەمەوێ موقابیل بە حوسنی ئینتیخابیان و بەو ئەذییەت و کولفەتەی لە کۆکردنـەوە و چاپدانی ئەم دیوانە قیمەتدارەدا کێشاویانە ، بە دڵ تەشەککوری (مەریوانی) و (کوردی) بکەم .

« شوبهە نییە پاراستنی ئەشعاری پێشینانمان لە فەوتـان ، گەورەترین خزمەتێکە بـۆ ئەدەبییاتی کوردی ئەکرێت . وا ئەم دو لاوە بەقیمەتـە بەشی خۆیان ئەم خدمەتەیان ئیفا کرد . فەقەط لەسەر خوێندەوارانی کوردیش لازمە لە تەشویق و تەشجیع غافڵ نەبن » (٣) .

(پ ....)

★ ★ ★

(گۆران)یش ، نوسیویە ، ئەڵێ :

« مامۆستا پیرە مێرد !

« لەکاتێکا تۆ چاوت بۆ قـەڵەم ئەگێڕا ئیلهامی خـۆتی پێ بنوسـی ، لە کوردستانی عێراقا قەڵەم بەدەست سێ چوار مامۆستای گەورەوە بون :

« قەڵەمێك بەدەست پیری یەکەمی شێوەی سـلێمانی ، نـالییەوە بو ، شیعری کلاسیکی پێ ئەنوسی . بەپێچەوانەی ئەو هەستی پەسەند و حورمەتەوە بەرامبەر بە نالی لەدڵنا بو ، دەسـتت بـۆ قەڵەمی ئـەو نـەبرد ، چونکە ئەو وەستایەکی بەهرەدار بو ، بەڵام لەسەر تـان و پۆی ئەدەب و عەروضی بێگانە

---

(٣) ڕۆژنامەی (ژیـان) ، ژمارە ٢٩٣ ، ١٤ی ئەیلـولی ١٩٣١ ، بەبۆنەی لەچـاپدانی یەکەمجـاری (دیوانی نـالی)یەوە لەلایەن (کـوردی و مەریوانی)یەوە .

نەخشی ئەچنێ . تەنیا چینی بەرزی خوێندەواری سەردەمی دەرەبەگێ ئەیتوانێ(٤) تێیبگا . هەرچی تۆ بۆیت ، ئەگەڕایت کاڵایەك دابێنی ، بەتەواوێ خۆماڵێ بێت . بەرز و نزمی گەلی کورد زمان بتوانن لەبەری‌کەن)) (٥)

★ ★ ★

---

(٤) لە سەرچاوەکەدا نوسراوە : ئەیانتوانێ ، بەڵام دیارە هەڵەی چاپە .

(٥) وتاری مامۆستا گۆران لە کتێبی (یادی پیرەمێرد)دا کە لەسەر ئەرکی (یانەی سەرکەوتن) و لەژێر چاودێریی مامۆستا (علاءالدین سجادی)دا لەچاپدراوە . ل٥٧، بەغدا، ١٩٥١ . کتێبی ناوبراو ئەو وتار و شیعرانەی تیا کۆکراوەتەوە کە لە ئاهەنگی چلەی کۆچی دوایی پیرە مێرددا خوێنراونەتەوە یا بەوبۆنەوە نوسراون .

لەبارەی نوسخەکانی بەردەستمانەوە

هەرچەند لە سەرەتای ئەم کتێبەدا وردە باسێکی ئەو نوسخانە کراوە کە لەکاتی نوسینی سەرەتاکەدا لە بەردەستمانا بون و ، پاشانیش کە نوسخەکانی کاك جەمال موحەممەد و دوای ئەویش کە نوسخەکانی بەڕێز شێخ موحەممەدی خاڵمان بۆ هات ، کەمێك لەو نوسخانەش دوایـن ، وای بە باش ئەزانین لەم دواییەشدا بە شێوەیەکی فراوانتر لە تێکڕای ئەو نوسخانە بدوێین بۆئەوەی تەماشاکەری بەڕێـز لە یەك شوێندا و بە شێوەیەکی تەواوتر لـەو نوسخانە ئاگادار و شارەزا ببێ .

★ بەر لە هەرچی وا ناوی نوسخەکانی بەردەستمان و خاوەنەکانیان دوبارە ئەکەینەوە :

- **چر** : نوسخەی دەسنوسی مەلا موحەممەدی چروستانی .
- **چن** : نوسخەی دەسنوسی مەلا عارفی چنگنیانی .
- **عم** : نوسخەی چاپی عەلی موقبیل .
- **کم** : نوسخەی چاپی کوردی و مەریوانی .
- **گم** : نوسخەی چاپی گیوی موکـریانی (چاپی دووەم) . چاپی یەکەمیش هەروەك چاپی دووەم وایە .
- **ت** : نوسخەی دەسنوسی ڕەسوڵی حاجی ئەحمەدی توربەیی .
- **ك** : نوسخەی دەسنوسی مەلا فەتاحی کاگردەڵی .
- **عز** : نوسخەی دەسنوسی مەلا عەزیزی ڕێشاوی .
- **تو** : نوسخەی دەسنوسی کتێبخانەی تۆفیق وەهبی .
- **مز** : نوسخەی دەسنوسی کتێبخانەی موحەممەد ئەمین زەکی بەگ .
- **عب** : نوسخەی دەسنوسی مەلا عەبدوڵلای گەلاڵی .
- **اح** : نوسخەی دەسنوسی مەلا ئەحمەد ناوێك .
- **من** : ئەو نوسخە دەسنوسەی بە هەڵـە داومانەتە پاڵ مامۆستا نەجمەددین مەلا .

خا : نوسخەی دەسنوسی یەکەمی کتێبخانەی شێخ موحەممەدی خاڵ .

خب : نوسخەی دەسنوسی دوهەمی کتێبخانەی شێخ موحەممەدی خاڵ .

گش : ئەو کەشکۆڵەی شێخ موحەممەد عەلیی قەرەداغی بە کۆڕی زانیاری کوردی فرۆشتووە .

★ تێکڕای نوسخەکان ، کەم و زۆر ، چاودێـریی ڕیزی پیتەکانی ئەلف و بێیان کـردووە ، **عب** نـەبێ لەم ڕێـگایە لایداوە : لەپێشـانا پارچە درێژەکەی **ئەلا ئـەی نەفسی بۆم ئاسا** و ئەوجا **ئەی سـاکینی ڕیاضی مەدینـەی مونـەووەرە** و **دَرونی لِدارِ الشّـارَزُورِ** و **ماتـەم وەکو زولفەینی سـیییەھ** و **مەستوورە کە حەسناوو ئەدیبـەی** نوسیوەتەوە ، ئەنجا هاتووەتـە سەر بیسمیللا کـردن و نوسینەوەی پارچـەکانیتر ، ئەویش بە بێ چاودێریی کردنی ڕیزی ئەلف و بێ .

★ نوسخە تەواوەکان کە ڕزی تیپەکانی ئەلف و بێیان ڕاگرتووە ، هەمویان پارچە شیعری **ئەی جیلوەدەری حوسن و** یان خستووەتە پێشەوە ، **کم** و **من** نەبێ **یا بَدْرْ عْلُواً**یان کردووە بە یەکەم و **ئەی جیلوەدەری**یان لەدوای ئەوەوە دانـاوە . **گم**یش **تاتایی سـەری طوڕڕەیی**ی کردووە بە یەکەم و **ئەی جیلوەددری حوسن و** ی کردووە بە سێهەم ..

★ نوسخە دەسنوسەکانی **چر** و **چن** و **ت** و **ك** و **عز** و **عب** و **اح** و **من** و **خا** و **خب** ، وەك نوسخە چاپەکانی **عم** و **کم** و **گم** بە نوسخەی تەواو دائەنرێن ، هەرچەند لێـرە و لەوێ پارچە شیعرێك یا بەیتێك لـە نوسخەیەکیاندا هەبێ و لە نوسخەیەکیتریاندا نەبێ . نوسخەکانی **تو** و **مز** بە نوسخەی تەواو ناژمێررێن .

★ نوسخەی **چر** ، هەرچەند لەچاو نوسخە دەسنوسەکانیتردا نوسخەیەکی تازەیە ، ئەتوانـرێ لە هەمویان بە پاکتر و وردتر دابنرێ . نوسـەر لە زۆر شـوێندا سەر و بۆری بـۆ وشەکان کردووە . لە پـەراوێزەوە (نوسخە)ی زۆری نوسیوەتەوە . لە هەمو نوسخە دەسنوسەکانیتر زیاتر واوی عەطف و یێی ئیضافەی داناوە کە عادەتی نوسەرانی کۆن وابووە خستویانەتە پشت گوێ . زۆری مەبەسـت بووە بە ئەمانەت تێکستەکە بنوسێتەوە . لە داوی نالیی گەیشتووە . نەیویستووە زۆ شت ببڕێتەوە . لە پشتی کتێبەکەوە نوسیویـە « عائد الی محمد عبدالرحیم الچرستانی

وبأناملە کتب » و ئیمزای کـردووە . واتـە هێنی موحەممەدی کوڕی عەبدوڕڕەحیمی چروستانییە و بە پەنجەی ئەو نوسراوەتەوە . لەدوای کتێبەکەوە ناوی خـۆی و ساڵی نوسـینەوەی نەنوسـیوە ، بەڵام ئێمە خەتەکەی ئەناسـین ، دیـارە خەتی خۆیـەتی و کـاك مەلا یەحیا و کاك ئەحمەدی کوڕیشی ئەڵێن خەتی باوکیانە .

★ نوسخەکەی **چن**یش لە نوسـخە چاکەکانی بەردەستمانە . بە خەتێکی جوانی فارسی نوسراوەتەوە . لە زۆر شوێنا سەر و بۆری بۆ کراوە . نوسەر لەجیاتیی (حەوت)ی سەر (ی) ، (داکشاوە)ی بەکارهێناوە . لە هەندێ شوێنیشا لەسەر (ی)ی حەوتخواز نوسیویە : « بالأمالة » واتە بە لارکردنەوەیەکەوە تا بە (ی)ی بۆش بخوێنرێتەوە . جاروباریش ، بەڵام کەم ، ئیشارەتی بۆ مەعنا کردووە ، یا لە ڕێگای ئیعرابی نەحوییەوە یارمەتیی داوە بۆ مەعنا زانین . ئەم نوسخەیەمان بە هۆی کاك مەعصومی کوڕی حاجی مەلا عارفی چنگنیانییەوە دەسگیر بو . نوسەر ناوی خۆی و ساڵی نوسینەوەی نەنوسـیوە ، بـەڵام کاك مەعصوم ئـەڵێ دەسنوسی باوکیەتی .

★ چاپەکەی **عم** واتە **عـەلی موقبیل** هەرچەند ئازادەیەك بەسـەر حازردا هاتووە ، چاپێکی خوێندەوارانە و ڕێکوپێکە و پەراوێزەکانیشی بێسود نین .

★ نوسـخەی **گم** یەکەمین نوسـخەی لەچاپدراوی دیوانی نالییـە . تێکڕا ڕەخنەگر هەسـت ئەکا کەوا تا ڕادەیەك نوسخەیەکی پـاك و ئەمینە و دەسکاریی دەسنوسەکەی تیا نەکراوە و زوربەی هەڵەکانی هیی ئەوەن کوردی و مەریوانی کە دەسنوسەکەیان خستووەتە ژێر چاپەوە ، بە باشی بۆیان نەخوێنـراوەتەوە . لەگـەڵ ئەوەشا ئەبێ ڕەخنەی ئـەوەیان لێ بگیرێ کە هەمو **دەکا**کانیان کردووە بە **ئەکا** و **دەوێ** بە **ئەوێ** و **گوتی** بە **وتی** ، کەچی لە نوسخە دەسنوسەکاندا تێکڕا **دەکا** و **دەوێ** و **گوتی**یە .

★ چاپەکەی **گم** ئازادەیەکی زۆر لە ئەمانەتی ئەدەبییەوە دورە . **گم** بێئەوەی گوێ بـەو ڕاستییە بدا کـە بەرهەمی هـەر ئەدیبێك زادەی سەردەمی خۆی و جۆری کولتور و زمانی ئەو سەردەمەیە ، هەوڵێکی زۆری داوە بۆئەوەی وشە عەرەبی و فارسییەکانی دیوانەکە بکا بە کوردی . تەنانەت وشەیوای تێخستووە تائیستا لەپاشماوەی ئەو سەردەمەدا بەرچاوی کەس نەکەوتووە .

هەرچەنـد ئێمە لە چەنـد شوێنێکیشدا کەڵکمان لـەم نوسـخەیە وەرگرتووە ، ئەتوانین بڵێین لەبـەر ئەو هەمو دەسکارییەی تیا کراوە ، تێکڕا وەك (نوسخە) پشتی پێ نابەسترێ .

گم هەرچەند دیارە نوسخەی دەسنوسیشی لابووە ، زیاتر پشتی بە نوسخە چاپەکەی **عەلی موقبیل** بەستووە .

★ نوسخە دەسنوسەکەی **ت** کە **ڕەسوڵ** ناوێـکی کوڕی **حاجی ئەحمەدی توربـەیی** لە ١٣١٠ ی . ك (١٨٩٢ ـ ١٨٩٣ ی.ز)دا نوسـیویەتەوە ، نوسـخەکەی **عبی** لێ دەرکەی ، لە هەمـو نوسخە دەسـنوسەکانی بەردەستمان کۆنتـرە . نوسەرەوەی ئـەم نوسخەیە لـە نوسینەوەدا کەوتووەتە کۆمەڵێ هەڵەی دیارییەوە ، بۆیە لەوە ناچێ خوێندەوارێکی تەواو بوبێ .

★ نوسخەکەی **ك** نوسخەیەکی تا بڵێی نایابـە و بە خەتێکی فارسیی جوان نوسراوەتەوە . دیـارە مەلا فەتاحی نوسەری مەلایـەکی پێگەیشتو و خوێندەوارێکی باش بووە . لەوە ئەچێ زۆر شانازیی بە دیوانی شاعیرانی کوردەوە کـردبێ و زۆر جاری نوسیبنەوە و دۆست و بـرادەر لێیان سەندبێ و بۆیان نەگێڕابێتەوە . ئەوەتە لە سەرەتای ئەم نوسخەیەدا کە لە بەردەستی ئێمەدایە نوسیویە ئەڵێ : « صد هزار بار قسم بقرآن و قسم و قسم بجمیع مقسومات تا حیات عاریە در بدنم باقی باشد اشعار نالی یا اشعار مولوی علیهما الرحمـة بکس نبخشم و نفروشم . العبد الاثیم عبدالفتاح ١٣٢٠ » . واتە صەد هەزار کەڕەت سوێن بە قورئان و سوێن بە هەرچی سوێنی پێ بخورێ تا گیانی خواستەمەنی لە لەشما مابێ شـیعری نالی یا شیعری مەولـەوی بەڕەحمەت بن ، بـە کەس نەبەخشم و نەفرۆشم . بەندەی تاوانبار عەبدولفەتتاح ١٣٢٠ .

لە داوێنی دیوانەکەشەوە نوسیویە : « تمام شد غزلیات نالی رحمه الله از دست فقیر غمگسار عبدالفتاح پسر عبدالعزیز پسر احمد مشهور به کاگردلی و نورولی در قریەء شمیران در خدمت جناب شیخ عبدالله روز پنجشنبه و نصف آخر جمادی الاولی ١٣٢٧ سال شهید شدن شیخ سعید حفید بدست موصلی ، وبعـد از سال وفات ملا عبدالقادر ابن المؤمن . شیخ محمد امین باباکوچکی سالی قبل از ملا قادر ، و ملا عزیز روغزادی سالی قبل از شیخ محمد امین متوفی شدند . اللهم اغفر لنا ولهم واحشـرنا في زمرتهم آمین ثم آمین » . واتە : غەزەلـەکانی نالی بەڕەحمەتبێ تەواو بون بەدەستی هەژاری خەمبار عەبدولفەتتاحی کوڕی

عەبدولعەزیزی کوڕی ئەحمەدی ناوبانگ کاگردەڵێ و نەوروڵێ لە دێی شەمێران لە خزمەتی جەنابی شێخ عەبدوڵڵادا ، لە ڕۆژی پێنجشەممەی نیوەی دوایی جومادەلئوڵای ١٣٢٧ (١٩٠٩)ی ساڵی شەهید بونی شێخ سەعیدی حەفیددا بەدەستی موسڵیەکان و ، پاش ساڵی کۆچی دوایی مەلا قادری مەلا مۆمن . شێخ موحەممەد ئەمینی باوەکۆچەکێ ساڵێ بەر لە مەلا قادر و ، مەلا عەزیزی ڕۆغزایێ ساڵێ بەر لە شێخ موحەممەد ئەمینکۆچی دواییان کرد . خوایە لە ئێمەش و لەوانیش خۆش بێ و لەگەڵ ئەوانا زیندومان بکەیتەوە . ئامین !

★ بەداخەوە خاوەنی نوسخە دەسنوسەکەی **عـز** ئەوەندە مەودای نەداین کەڵکی تـەواوی لێ وەرگرین . جگە لەوە کە پارچـە شیعری **فاتیحە تەسخیرە شاری دڵ**مان لەبەری نوسییەوە کە لە هیچ نوسخەیەکیتردا نەبو و ، بەراوردی چەند قەسیدەیەکی کەمیشمان پێ کرد . بۆیەشە وا ناوی لەم کتێبەدا کەم دێ .

★ نوسخەکەی **تو** تەنها چەند پەڕەیەکی جیا جیایە پێکەوە جوزوبەند کراون و لە چەند پارچە شیعرێك زیاتری تیا نییە . بەڵام لەبارەی نوسینەوەوە دیارە کەسێکی خوێندەوار و بە شێوەیەکی فامیدە نوسیویەتەوە . سەر و بۆری بۆ گەلێ وشەش کردووە . هیچ شتێکی بە گلمژێ و تێکەڵ و پێکەڵێ بەجێنەهێشتووە . ئەم نوسخەیە ئیستا لە کتێبخانەی کۆڕی زانیاری کورددایە .

★ نوسخەکەی **مزیش** بە نوسخەیەکی تـەواو ناژمێررێ . (ئەمین) ناوێك نوسیویەتەوە لەوانەیە هەر موحەممەد ئەمین زەکێ بەگ خۆی بێ . لە شوێنێکیا مێژوی ڕۆژی یەکشەممە ١٤ی شەشەڵانی ١٣٢١ (١٩٠٤ی.ز)ی پێوەیە . بە خەتێکی جـوان و ڕێكوپێك نوسراوەتەوە ، بەڵام لەبارەی ڕاگرتنی تێکستەوە ئەوەندە پوخت نییە . لە لاپەڕەی یەکەمی نوسراوە : « غذای روح » و ، لە لاپەڕەی دوهەمیشیدا پارچە شیعرێکی تورکێ و ئەم بەیتە کوردییە :

شیعری نالێ وەك شەکر ، من هەروەکو طوطیی ئەوم
بێ شەکر مومکین نییە طوطێ ببێتن بەر حەیات

و ئەم بەیتە فارسییە پێشکەشکراوە بە نالێ :

الا ای پیر شیرین دم تو هستی مفخر اکراد
چو خواندم نظم رنگینت فرستادم به تو اوراد

دەسنووسەکە لە دواییشیەوە هەندێ بەیت و پارچە شیعری تورکیێ و فارسیێ و عەرەبیی تیایە . ئەم دەسنووسە ئیستا لە کتێبخانەی کۆڕی زانیاری کورددایە .

★ نوسخەکەی **عب** هەرچەند وەك وتمان ڕیزی ئەلف و بێی لە ڕێکخستنی پارچە شیعرەکانا زۆر سەرنج نەداوە ، بەڵام تا بڵێی نوسخەیەکی جوان و خەت خۆشە و تەمەنی لە تەمەنی نوسخەکەی **ن**دایە . وەك لە دواییەکەیەوە نووسراوە لە ٢٦ی ڕەبیعولئەووەلی ١٣١٠ی . ك (١٨٩٢ — ١٨٩٣ی.ز)دا نووسراوەتەوە . نووسەرەکەی ناوی مەلا عەبدوڵلای گەلاڵییە . دیارە کەسێکی خوێندەوار بووە . لە سەرەتای دیوانەکەوە نووسیویە : « کلیات رئیس الشعراء مولانا ملا خضر نالی رحمه الله » . لە داوێنەکەشیەوە پێنج خشتەکیی **وەفایی**ی لەسەر پارچە شیعری **گوڵبنی قەددت لە قوببەی سینە غونچەی کردووە** و ، پێنج خشتەکیی **سالم**ی لەسەر پارچە شیعری **هەرچەندە کە عومری خضر و جامی جەمت بۆ** و ، پێنج‌خشتەکیی **فایق**ی لەسەر پارچە شیعری **ئەم سەرسەری بازانە کەوا هەمسەری بۆمن** و لەسەر پارچە شیعری **نەفەس بگرە لە هاتوچۆیی خۆڕایێ هەتا ماوی** نووسیوەتەوە . ئەم دەسنووسە هیی کتێبخانەی کاك عەبدوڕڕەحمانی مزوورییە و بەهۆی کاك جەمال موحەممەدەوە دەسگیرمان بۆ .

★ نوسخەکەی **اح** نوسخەیەکی جوانە بە خەتێکی خۆشی فارسیێ و بە یەك دەست نووسراوەتەوە لە ١٣١٧ی . ك (١٨٩٩—١٩٠٠ی . ز)دا . نووسەری ئەم نوسخەیە **ئەحمەد** ناوێکە بۆ برادەرێکی خۆیی نووسیوەتەوە کە ناوی **مەلا عەبدوڕڕەحمانی چۆڕێ** بووە . تێکڕا نیوەکانی دوابەیتی پارچە شیعرەکانی لە دوو دێڕا سەر و خوار نووسیوەتەوە . سەر و بۆر و پەراوێزی پێوە نییە . لە چوار شوێندا کە پارچە شیعرەکان نازناویان تیا نییە ، شوێنی دێڕێکی بە سپیەتیێ بەجێ‌هێشتووە ، وەك بڵێی وا لە خوێندەوار بگەیەنێ کە بەیتێك سەری تیا چووە . ئەم نوسخەیەشمان هەر بەهۆی کاك جەمال موحەممەدەوە دەسگیر بۆ .

★ نوسخەکەی کە ناومان ناوە **من** و داومانەتە پاڵ **مامۆستا نەجمەددین مەلا** ، لەڕاستیدا ئەبێ ناومان بنایە **مج** چونکە دەسنووسی **مەلا جەلالی مەلا ئەحمەدە** و ، لەسەر نووسینی کاك جەمال موحەممەد لە سەرەتاوە بە هیی مامۆستا نەجمەددین مەلامان دانا و کە بە هەڵەی خۆمان و کاك جەمالمان زانیێ مەیدانی ڕاستکردنەوەی هەڵەکە لەدەست دەرچووبۆ . مەلا جەلال گەلێ پەراوێز و سەر و بۆر و دەسکاریی بۆ کردووە . لە زۆر شتدا لە نوسخەی **کم** ئەچێ . هەروەها لە نوسخەی **عب**یش ئەچێ . لەوە ئەچێ

نوسەر لەبەر ئەو دوانە نوسیبێتیەوە . ساڵی نوسینەوەی پێوە نییە . ئەم نوسخەیەشمان هەر لە ڕێگای کاك جەمال موحەممەدەوە دەس کەوت .

★ نوسخەکەی **خا** نوسخەیەکی زۆر جوانە ، هەرچەند مایەی داخە کەوا لاپەڕە (٥) و (٦) و ، (١٠) و (١١)ی نەماوە . لە یەکەم لاپەڕەیدا نوسراوە : « از افکار ابکار و درر غرر جناب نالی ، والی ملك معانی و مقالی رحمەالله الباری‌است » . واتە ئەمە هەندێکە لە بیرە بە بیری کەسا نەهاتووەکان و مروارییە ڕۆنەکانی جەنابی نالیی فەرمانداری وڵاتی مەعنا و وشە ، ڕەحمەتی‌خوای لێ بێ . دوو سێ کەسی خەت خۆش لە نوسینەوەیدا بەشدار بوون ، بەڵام کەسیان ناوی خۆی نەنوسیوە . یەکێکیان لە داوێنی دیوانەکەوە بەر لە تەواوبوونی (تیپی هێ) بە هەشت پارچە ، نوسیویە : « عجالة حسب الفرمایش جناب ملا عبدالحمید ترقیم پذیرفت . آە از دست حرارت سلیمانی » . واتە : بەپەلە لەسەر فەرمودەی جەنابی مەلا عەبدولحەمید نوسرایەوە . ئاخ لەدەس گەرمای سلێمانێ . ئەمەیان لەوانیان زیاتر بایەخی بە کارەکەی داوە . تێکڕای کتێبەکە پڕیەتی لە سەر و بۆر و (نوسخە) و تاك و تەرایش مەعنای هەندێ وشەی لێ‌دراوەتەوە . نوسەرەکان جار جار دوو جۆر سەر و بۆریان داناوە ، واتە بە هەردوو جۆرەکە ئەگونجێ . لە پایانی کتێبەکەشدا نوسراوە : « در هجدهم شهر صفر المظفر مطابق هزار و سیصد و بیست و یکم هجری این چند غزل نالی علیە الرحمة از دست فقیر و چند کسان دیگر قلمی پذیرفت . والسلام علی تابع الحق ١٣٢١ » واتە : ئەم چەند غەزەلەی نالی ڕەحمەتی خوای لێ‌بێ ، لە هەژدەی مانگی سەفەری ڕێکەوتی هەزار و سیصەد و بیست و یەکدا (١٩٠٣ ــ ١٩٠٤ی . ز) بە دەستی منی هەژار و چەند کەسێکی‌تر نوسرایەوە . سڵاوی خوا لەوەی شوێنی ڕاستی بکەوێ ١٣٢١ . تێکڕا ئەم نوسخەیە ئەوەمان پیشان‌ئەدا کەسانێکی زیرەك و خوێندەوار نوسیویانەتەوە . ئەم نوسخەیە ئیستا لە کتێبخانەی بەڕێز شێخ موحەممەدی خاڵدایە و ، ئەو دایە لامان .

★ نوسخەکەی **خب** ساڵی نوسینەوە و ناوی نوسەری پێوە نییە ، بەڵام دیارە زۆریش کۆن نییە . لە هەندێ شوێنا سەر و بۆری بۆ کراوە . پەراوێزی بەسەرەوە نییە . خەتەکەی خۆشە . ئەم نوسخەیەش ئیستا لە کتێبخانەی بەڕێز شێخ موحەممەدی خاڵدایە و ئەو دایە لامان .

★ کەشکۆڵەکەش کە شێخ موحەممەد عەلی قەرەداغی فرۆشتبوی بە کۆڕ و بە نیشانەی **کش** ئیشارەتمان بۆ کردووە ، تەنها پارچە شیعرەکەی لەمەڕ **مەستورە**ی تیابو .

★ ★ ★

ئاخۆ دەسنوسێکی (دیوانی نالی) هەیە بە خەتی (نالی) خۆی ؟

وەختی خۆی کاك موحەممەد موصطەفا هۆشەنگ کە لە ئاژانسی دەنگوباسی عێراق کار ئەکا ، بەراوردێکی نوسخە چاپەکەی (کم) و نوسخەیەکی دەسنوسی بۆ ناردبوین کە ، وەك ئەڵێ ، زوتر لە مەلا یەحیای کوڕی مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانیی وەرگرتبو و ، نوسیبوی : « ئەم تەصحیحات و زیادیانەم لە دیوانێکی دەسخەتی مەلا خضری نالی وەرگرت کە ئەو دیوانە هیی مەلای چروستانی بو ، بەهۆی مەلا یەحیای کوڕیەوە خواستم و سودم لێ وەرگرت (لە) ١٩٤١ (ی)مدا لە سولەیمانی » .

زۆری پێنەچو ، وەك لە پێشەکییەکەدا وتمان ، دەسنوسێکی تەواوی دیوانی نالیمان لە ڕێگای کاك ئەحمەدی چروستانییەوە دەسگیر بو مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانیی باوکی نوسیبویەوە . ئەو نوسخەیە ، چەند پەڕە بەراوردەکەی کاك هۆشەنگی لەبیر بردینەوە و من خۆم کە بەراوردی نوسخەکانم ئەکرد ئەوەم بە بیردا نەهاتبو کە مەبەستی کاك هۆشەنگ لە « دیوانێکی دەسخەتی مەلا خضری نالی» ئەوەیە دیوانەکە بە خەتی نالی خۆی نوسراوەتەوە و، ئیددیعایەکی‌واش لێکۆڵینەوە و کەوتنە پەیجۆرێکی باشی ئەوێ . .

تا لەمدواییەدا کە ئەم دیوانە خرابوە ژێر چاپ و موحەممەدی برام پێش چاپ پیا ئەچوەوە ، لەبارەی بابەتێکی سەر بە نالییەوە تەلەفۆن بۆ کاك هۆشەنگ ئەکا . هۆشەنگ پێی‌ئەڵێ کەوا بەراوردەکەی لەسەر دەسنوسێکی نالی خۆی ، ئامادەکردوە . کە موحەممەد ئەوەی بۆ گێڕامەوە ، هەستم بەو هەڵەیە کرد کە تێی‌کەوتبوم و بەراوردەکەی هۆشەنگم لەیاد چوبو . لەچاپدانی دیوانەکە لە دوادواییدا بو ، بۆیە مەیدانی ئەوە نەبو کەڵکێکی ئەوتۆ لە بەراوردەکە وەربگیرێ . لەگەڵ‌ئەوەش کەوتینە بەراورد کردنی لەگەڵ دەسنوسەکەی چروستانی خۆی . بۆمان دەرکەوت ئەو دەسنوسەی کاك هۆشەنگ دیویە ، ئەوەندەی کە خۆی دەس‌نیشانی کردبێ ، لە ١٢٢ شوێندا جیاوازیی لەگەڵ چاپەکەی (کم) هەیە و ،

له ٤٥ شوێنیشدا جیاوازیی لەگەڵ نوسخه دەسنوسەکەی چروستانێ هەیە ، جیاوازیی‌تریشی لەگەڵ هەردوکیان هەیە کە ئەو ئیشارەتی بۆ نەکردوون . بەڵام زوربەی ئەو جیاوازییانەی کە کاك هۆشەنگ ئەڵێ تێکستی ئەو دەسنوسەن ، چروستانێ بە (نوسخە) لە دەسنوسەکەی خۆیدا نوسیونیەتەوە و ، ئەگەر بەراوردی دەسنوسەکەی ، کاك هۆشەنگ واتەنێ ، نالی و دەسنوسەکەی چروستانێ بکەین ، بۆمان دەرئەکەوێ ئەوەی چروستانێ زۆر بەجێ‌تر و لەبارترە و ئەشتوانین لە دەرفەتێکی داهاتودا بەراوردی هەردو تێکستەکە بخەینە بەرچاوی ڕەخنەگرانی ئەدەب . بەنیازی وردبونەوەیەکی زیاتر لە مەسەلەکە چومە لای کاك هۆشەنگ و نوسخەکەی چروستانییشم لەگەڵ خۆم برد ، بەتایبەتێ کە ئەم نوسخەیەش وەختی خۆی کەوتبوە دەستی کاك هۆشەنگ و دیارە لەوکاتەدا چاپەکەی (کم)یشی لابوە چونکە وەك کلیشەکەی ئەو چاپە لە پشتەکەی نوسیوە « دیوانی نالی » و لەجیاتیی (یمنی)ی نوسەری کلیشەکە نوسیویە (هۆشەنگ) و ئەمەشی لێ نوسیوە : « صەحافێ کردن وە ڕێکخستنی ئەم دیوانە جوانەم بە یادگار بۆ برای هاوخوێن و هاودین و هاوزمانم کرد لە تەئریخی ١٩٣٩/٦/٦دا بە یاریدەدانی یەزدانی خاوێن لە شاری سلێمانی . م . هۆشەنگ » . ئەمویست دیسانەوە مەسەلەکە لە کاك هۆشەنگ بپرسمەوە بزانم ئەڵێ چێ ؟ دیتم کاك هۆشەنگ هەر سورە لەسەر ئەوە کەوا وەختی خۆی دەسنوسێکی دیوانی نالیی بە خەتی نالی خۆی لە مەلا یەحیای کوڕی مامۆستا مەلا موحەممەدی چروستانێ وەرگرتووە و ، ئەو دەسنوسە کتێبێکی قەوارە بچوك بوە و ، لەدوای هەر پیتێکەوە چەند لاپەڕەیەکی بە سپیەتێ هێڵرابوەوە و ، لە زۆر لاوە لای گۆشەی سەرەوە بەتایبەتێ کە غەزەلی تازە دەستی پێ بکردایە مۆرێکی نالیی پێوەبو ، مۆرەکەش مۆرێکی هێلکەیێ بو ، لێی‌نوسرابو « ملا خضر نالی » و ، لەپاڵ ئەو نوسخەیەدا کتێبێکی (آلام فرتر)ی گۆتەش هەبو نالی کردبوی بە عەرەبێ ...

بەرابەر بەم قسانەی هۆشەنگ و بەو هەمو جیاوازییەی لەنێوان دەسنوسەکەی چروستانێ و ئەو دەسنوسەدا هەیە کە هۆشەنگ دیویەتی و ئەڵێ خەتی نالی خۆی بو ، ئەبێ بڵێین هۆشەنگ نوسخەیەکی‌تری دیوە ، بەڵام بێ‌گومانیشین لەوە کە ئەو نوسخەیە نەك تەنها دەسنوسی نالی نەبوە ، بەڵکو نوسخەیەکی باشیش نەبوە . بەڵگەشمان ئەمانەن :

١ ـ وەك وتمان بە بەراوردی ئەو دەسنوسە و دەسنوسەکەی چروستانیدا دەرئەکەوێ کەوا ئەمەی چروستانێ گەلێ وردتر و پوختتر و ڕاستترە .

٢ ـ هۆشەنگ ئەڵێ لەو دەسنوسەدا لەسەر پارچە شیعری **ماتەم وەکو زولفەینی سییەهـ گرتی سەراپات** نوسرابو : « مرثیە حضرت نالی برای پدر

حبيبه » . واته : لاواندنەوەی حەزرەتی نالی بۆ باوکی حەبیبە . بەڵام چۆن نالی بە خۆی ئەڵێ : « حضرت نالی » ؟

٣ ــ هۆشەنگ ئەڵێ : لە دەسنوسەکەدا لەنێوان بەیتی ٦٨و ٦٩دا فاصیلەیەك ئەوەندەی سەطرێك بە سپێتی بەجێهێڵرابو ، واتە جێگەی بەیتێکیتر بو . ئەگەر نوسەری ئەو دەسنوسە نالی بێ ، ئەبێ ئەو جێگایەی بۆچی بە سپێتی بەجێهێشتبێ ؟ بشێ خۆی شیعری خۆی بۆ نەخوێنرابێتەوە !

٤ ــ هۆشەنگ ئەڵێ : لە غەزەلی **نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆدا** لەدوایدا بەیتێك نوسرابو . بەیتەکە ئەمەیە :

ئەگەرچی خۆم بە تەن دوورم لە لای تۆ
خوا ئەیزانێ ڕۆحم وا لە لای تۆ ..

ئەنجا ئەڵێ : دیارە کە (ئەم بەیتە) سەرەتای پارچە شیعرێکە و دەست نەکەوتووە .. جارێ با گوێ نەدەینە ئەوە کە ئەم بەیتە بێتامە ، لە بازاڕی هیچ ڕەخنەگرێکدا بە هیی نالی دانانرێ .. بەڵام چۆن ئەشێ نالی خۆی شیعری خۆی دەس نەکەوتبێ !

٥ ــ ئەگەر نوسخەیوا دەسنوسی نالی لای چروستانی بوبێ ، بۆچی بە هیچ جۆرێ لە دەسنوسەکەی خۆیدا پەنجەی بۆ ڕاناکێشێ و نوسخەکانی لەسەر ڕاست ناکاتەوە و ، ئەو هەمو جیاوازیی نوسخانە ئەنوسێتەوە ؟

٦ ــ ئەگەر ڕاست بێ نالی (آلام ڤرتر)ی گۆتەی وەرگێڕابێتە سەر عەرەبێ ، دیارە ئەبێ لە تورکییەوە وەریگێڕابێ .. بەڵام کوێڕا نالی ئەو تورکییە فێر بو بتوانێ یەکێك لە شاکارەکانی ئەدەبی ئەڵمانیی لێوە بکا بە عەرەبێ و ، ئەبێ چەند کتێبی ئەدەبی نوێی خوێندبێتەوە ، تا بگاتە ئەوە کتێبێکیوا هەڵبژێرێ بۆ وەرگێڕان .. ئەمە لە حاڵێکا کە ئەم کتێبە لەو سەردەمەدا کرابێتیش بە تورکی !

بەڕای ئێمە ئەگەر کتێبیوا لەپاڵ ئەو دەسنوسەدا بوبێ ئەبێ کەسێك نوسیبێتیەوە و ، یەکێکیتر لەبەر نەزانی دابێتیە پاڵ نالی .

٧ ــ مەسەلەی مۆرەکەش شتێکی سەیر نییە . دوور نییە نالی مۆرێکی بوبێ و کەوتبێتە لای کەسێك و هەر لەبەرئەوە کە دەسنوسەکە شیعری نالی بووە ، مۆرەکەی نالییشیان پیا نابێ ، مادەم کاك هۆشەنگ ناڵێ نالی لە داوێنی دیوانەکەوە نوسیبوی کەوا خۆی نوسیویەتەوە .

٨ ــ کاك مەلا یەحیای کوڕی چروستانی خۆیشی بۆی دووپات کردینەوە کەوا نوسخەیوایان هەرگیز نەبوە .

لەگەڵ ئەوەشدا ئەبێ سوپاسێکی زۆری کاك هۆشەنگ بکەین کە هەر لە سەرەتاوە پیاوانە هات بەدەم بانگەوازمانەوە و ئەو بەراوردانەی بۆ ناردین و ، ئەبێ ئەوەش بڵێین کەوا لە بەراوردەکانیا ، لە پارچە شیعری **گوڵبنی قەددت لە قوببەی سینە غونچەی کردووەدا** بەیتێك هەبوو، ئەو بەیتە لە (عم) و (گم)یشدا هەبوو ، بەڵام ئێمە بە هیی نالیمان نەزانی ، بۆیە لە پەراوێزا نوسیمانەوە . دەرکەوت هەمان بەیت لە پێنج‌خشتەکییەکی (وەفایی)یشدا بەسەر ئەو پارچە شیعرەوە هەبوو و ، لە داوێنی نوسخەی (عب)دا نوسرابووەوە ، هەرچەند (عب) بۆخۆی لە دیوانەکەی نالیدا نەینوسیبووەوە . ئێمە لەکاتی خۆیدا پێمان‌نەزانی کەوا لەناو بەراوردەکانی کاك هۆشەنگیشدا هەیە ، ئەگینا هەر لەگەڵ خستنە پەراوێزەکەیدا باسی ئەوەشمان ئەکرد . هەروەها لە پارچە شیعری **وەرە ساقی ! بە شین و نەدب و واوەی**یشدا دوو بەیت لەو بەراوردەدا هەبوو ، یەکێکیان لەپاش بەیتی یەکەم و ئەویان لەپاش بەیتی دووهەمەوە . ئەو دوو بەیتەشمان لە شوێنی خۆیاندا لە پەراوێزا نوسییەوە .

فاتح عبدالكريم

★ ★ ★

پاشــــەکی

بەر لە هەرچی ئەبێ خوێندەواری خۆشەویست لەوە ئاگادار بکەین کەوا ئەم کتێبە لە دۆخێکی ڕاست و ڕەواندا نەخراوەتە ژێر چاپ . وەك کاکم لە سەرەتاکەیدا باسی کرد ، ئەو جارێك بە کارەکـەی باوکمدا ڕۆیشتووەتەوە و تێکستی شیعرەکانی کە لەبەر نوسخە چاپەکاندا نوسرابونەوە ، لەگەڵ نوسخەکانی **چر** و **چن** بەراورد کردووە و ، پاشانیش جارێکیتر لەگـەڵ نوســخەکانی **ت** و **ك** و دیسانەوە **عز** و **تو** و **مزی** بەراورد کردووە . کە بڕیاری لەچاپدانیش درا و من کاری سەرپەرشتیی چاپ و ڕاستکردنەوەی هەڵەی چاپم گرتە ئەســتۆ ، دیم پێویستمان بە چاو پیا گێڕانەوە و پیاچونەوەیەکیتریشە . بەمپێیە منیش پارچە پارچە بە شیعرەکان و نوسینەکەی کاکم و باوکمدا ئەچومەوە و ، دیــارە لە ماوەی ئەم کارەدا گەلێ بابەتیتر ئەهاتە ئاراوە و بیر و ڕای نوێ پەیدا ئەبو و ، لەگەڵ کاکم و باوکم و بەتایبەتی لەگەڵ کاکم ئەکەوتینەوە لێکدانەوە و زۆر جار وائەبو لەسەر تاقە بەیتێك ماوەیەك پەکمان ئەکەوت ، تا ڕامان بەجۆرێ یەکی ئەگرت . ئەم کارە هەرچەند مەینەت و ئەرکێکی گران بو بۆ هەموومــان ، بەڵام لەگەڵئەوەشدا کارێکی ئێجگار بەسود بو ، بۆیە مەینەتی حەوت هەشت مانگی ئاڵوگۆڕ کردنی بیر و ڕا ونوسینەوە و داڕشتنەوەی سەرلەنوێی لێکدانەوەکە ، بەش بەحاڵی باوکیشم و کاکیشم و خۆیشم مایەیەکی ڕاستەقینەی بەختەوەریی ژیانە . . .

هەر لە ماوەی ئەمکارەدا ئەرکێکی نوێ کەوتە ئەستۆی کاکم . دەسکەوتنی ئەو سێ دەسنوسەی کاك جەمال موحەممەد بۆی نـاردین و پاشـانیش ئەو دو دەسنوسەی مامۆستا شێخ موحەممەدی خاڵ بۆی ناردین ، کاکمی ناچار کرد بەراوردی ئەم نوسخانەش لەگەڵ تێکڕای دەسنوسەکان بگرێتە ئەستۆ و ، ئەبێ بڵێم ئەگەر ناتەواوییەکیش لەم بەراوردەدا هەبێ ، نابێ ئەوە بشـارێتەوە کـە خوێندنەوە و ڕاستکردنەوەی ئەو پێنج دەسنوســە کارێکی ئاســان نەبو بــۆ کاکم ، بەڵام بە باشی لە هەقی هات .

★ ★ ★

لە سەرەتاکەدا وتراوە کەوا جیاوازییە ڕێتێچووەکانی تێکستەکان لە پەراوێزدا نوسراونەتەوە و ، ئەوەی سوور زانرابێ هەڵەیە خراوەتە لاوە . لێرەدا پێویستە ڕونی بکەینەوە کەوا کام تێکست لە هەموان بە ڕاستتر و لەبارتر و لەگەڵ شوێن و ، چەشنی نالی و قوتابخانەی شیعری کلاسیکی کوردی ، بە گونجاوتر دانرابێ خراوەتە بڕبڕەی شیعرەکانەوە . تێکرایش تێکستیوا لای **چر** و **چن** و **خا** و **ك** و **عب** و **تویە** . باقیی جیاوازییەکانیش مەگەر سوور زانرابێ هەڵەن، ئەگینا لە پەراوێزدا نوسراونەتەوە. گەلێ جار جیاوازییواشمان نوسیوەتەوە کە دڵنیا نەبوین لە ڕاستی و ناڕاستیی ، هەر لەبەرئەوە نوسیومانەتەوە کە مەعناکەیمان بۆ ڕاست نەکراوەتەوە . بەڵکو گەلێ جار جیاوازییوایشمان نوسیوەتەوە کە لامان وابوە هەڵەیە ، بەڵام هەر لەبەرئەوە کە لە نوسخەیەکی وەك **چر** یا **چن**دا وا نوسراوە ، پشت گوێمان نەخستووە . ئەبێ ئەوەش بڵێین کەوا تێکڕا ئەمە لە نیوەی دوهەمی کتێبەکەدا دیارترە .

وەك ئاشکرایە نوسخە دەسنوسەکان مەگەر سەر و ژێریان بۆ وشە کردبێ، ئەگینا بەپێی ڕێنوسی فارسی نوسراونەتەوە و وائەبێ وشەیەك دەستئەدا بە چەند جۆر بخوێنرێتەوە . ئێمە پشت بە زانینی کوردی و فارسی و شارەزایی لە ئەدەبی کلاسیکی کورد بە زاراوە و مەعنا و فۆرمیەوە و ، شارەزایی لەو بابەتانەی ئەم ئەدەبە لێیان ئەدوێ و ، هونەری وشەئارایی و جیناس و تەورییە و خوێندنەوەی شکستەی فارسی ، توانیومانە تێکستەکان بخوێنینەوە و بڕیار بدەین کام خوێندنەوەی گونجاو مەبەستە و کامیتریش هەر لەوانەیە مەبەست بێ و کام خوێندنەوە مەبەست نییە . هەر بەمپێیەش نوسخە جیاوازەکانمان هێناوەتە سەر ڕێنوسی نوێ ، ئەگینا خۆ دیارە ڕێنوسی تێکستەکان هەموی ڕێنوسی کۆنی فارسییە . ئەو تیپانەی ئیستا ئێمە لەجیاتیی جوڵە (حرکە)بەکاریان ئەهێنین و ، ئەو نیشانانەی (ڕ) و (ڵ)ی قەڵەویان پێ لە لاواز و ، (ۆ) و (ێ)ی بۆشیان پێ لە هیی کورت و درێژ جوێ ئەکەینەوە ، ئەوسا نەبوون . تەنانەت باو نەبوە (و)ی عەطف و (ی)ی ئیضافەش بنوسن و زۆر جار (گ)یشیان بە (ك) نوسیوە . ئێمە هەموو ئەمانەمان بەپێی ئەو ڕێ و شوێنە ساغکردووەتەوە کە ئیستا باسمان لێ کرد. خۆ ئەگەر کەسێکیش لای وابێ خراپی بۆچووین ، ئەتوانێ تێکستەکە بگێڕێتەوە بۆ سەر ڕێنوسی کۆن و خۆی سەرلەنوێ هەوڵی ڕاستکردنەوەی بدا و دوریش نییە ڕێی لە شتێکی نوێ و وردتر بکەوێ .

★ ★ ★

سەرەڕای نەبونی ڕێنوسێکی تایبەتیی کوردی کە بووە بە هۆی ئەوە تێکستی کوردی بەپێی ڕێنوسی فارسی بنوسرێتەوە و ، ئەوەش بووە بە هۆی

ئەوە زۆرکەس وشـەیەك نەزانن و بە هەڵـە بیخوێننەوە و بینوسـنەوە ، هۆیەکیتری گرنگی پەیدابونـی ئەم هەمـو نوسـخە جیاوازانـە و نەتوانینـی ڕاستکردنەوەی قەسیدەکی کلاسیکی کوردی بەشێوەیەکی بێگومان و تەواو ، ئەوەیە تێکڕا ئەدەبی کورد لای خوێندەواری کورد واتە لای مەلا و فەقێ بایەخی نەبوە و ، ئەوانەی خۆیان بەم ئەدەبەوە خەریککردووە زیاتر کۆلکە مەلا و فەقێی ناسەرکەوتو بوون . بۆیە ئەگەر مەلایەکی باش و فەقێیـەکی زیرەکیش خـۆی دابێتە ئەدەبی کورد ، تێکستی نیوە و ناتەواو و پڕ لە هەڵەی دەسگـیر بووە و نەیتوانیوە ئەو مەبەستەی هەیەتی بەتەواوی بەجێیبێنێ . کۆلکە خوێندەواریی ئەوانەی بەرهەمی ئەدەبییان نوسیوەتەوە ، بووە بە هۆی ئەوە وشەیەکیان لـێ بگۆڕێ بە وشەیەکیتر و تیپێك بە تیپێکیتر و ، ئیستاش ئێمە کە کەرەستەی بە هەڵە نوسراوە ڕاست ئەکەینەوە ، گەلێ جار لەم ڕێگەوە بۆی ئەڕۆین و هەرچی وشەی نزیك لـە وشە نەخوێنراوەکە و ، هەرچی تیپی نزیك لـە تیپەکانەوە هەبێ ، خڕیـان ئەکەینەوە و ڕێـگا ڕێ‌تێ‌چووەکانی بەهەڵەداچـون ئەهێنینە بەرچاومان و ، بـە بەراورد لەگـەڵ مەعنای گونجـاودا ئەگەڕێـین بەدوای ڕاستیدا و ، گەلێجاریش دەرئەکەوێ بەمپێیە ئەگونجێ ئەو وشەیە بە چەند جۆری ڕاست بخوێنرێتەوە . دیسانەوە لەناو ئەوانەشدا بەدوای جوانتر و گونجاوترییاندا ئەگەڕێین .

★ ★ ★

سەیرە لەگەڵ ئەوەشدا کە خۆشبەختانە گەلێك لەوانەی ئەم دەسنوسانەی بەردەسـتی ئێمەیـان نوسیوەتـەوە مـەلای بـاش بون و نیشـانەی ئەوە بە دەسنوسەکانیانەوە دیارە کە نالییان باش زانیوە و هەوڵیانداوە بە باشی بۆ خوێندەواری ڕۆن بکەنەوە ، تێکڕا لە بابەتیوادا کەوتونەتە هەڵەوە کە پێوەندی بە زانستی ئیسلام یا زمانی عەرەب یا زمانی کوردەوە هەیە و نەئەبو نەیزانن . بونمونە وشەی (تەرەح ــ ل ١٦٦) کە وشەیەکی عەرەبییە و واتە خەفەت ، لـە هەمو نوسخەکاندا ، تەنانەت لە نوسخەی (گم)یشدا کە هەمو تیپە عەرەبییەکان بە کوردی ئەنوسێتەوە ، بە (طەرەح) نوسراوە ، وەك بڵێی زمانی عەرەبی تیپـی (ت)ی تیا نەبێ و ، وشەی (حەظـیرە ــ ل ٤٣٢) کە وشـەیەکی عەرەبییـە لە تێکڕای نوسخەکانی بەردەستمانا نوسراوە (خەطیرە) و ، وشەی (موتوربە ــ ل ٥٤٦) کە وشەیەکی کوردییـە تـاقە نوسخەیەك بە ڕاستی نوسیوە و ، وشەی (شەعائیر ــ ل ٦٣٦) کە زاراوەیەکی ئایینییە، لە هەمو نوسخەکاندا بە (شیعار..) نوسراوە .

★ ★ ★

لە سەرانسەری ئەم دیوانی نالییەدا دو پارچە شیعر لە دەسنوسەکانا هەیە

لەسەریان نوسرابێ بەبۆنەی چییەوە دانراون* ، کە لاواندنەوەکەی سلێمان پاشا و قەصیدەکەی (مەستورە)ن و ، ئەوی‌تری هەمو ئەبێ بە لێکدانەوە و بە ورد بونەوە لە مەعنای پارچە شیعرەکاندا شتێکیان لێ بزانین . نەبونی یەکێتیی بابەتیش لە شیعری کوندا زیاتر ئەم کارە ئالۆز ئەکا . نەزانینی بونەی دانانی پارچە شیعرێك ئەوەندەی‌تر کۆسپ دێنێتە ڕێی ساغ‌کردنەوەی مەعناکەی . ئەمەش کە مەعنای شیعری کلاسیکی کوردیێ پێوەندی بە هەمو سەرێکی کولتوری ئیسلامەوە هەیە و ، مەلای کوردیش تا لێکدانەوەی کتێبێکی قەواعیدی عەرەبێ و مەنطیق و کەلامی یونانێ و شیعری (امرىء القیس) و (حافظی شیرازێ) و شیعری ئایین و سۆفیگەرێ لەئارادا بوبێ خۆیان بە (خانێ) و (جزیرێ) و (نالێ) و (مەولەوی)یەوە خەریك نەکردووە ، ئەوەندەی‌تر ئەرکی ساغ‌کردنەوەی شیعری نالێ و هاوچەشنی نالیی قورستر کردووە .

★ ★ ★

ڕاستە ئەبێ هەمیشە هەوڵی ئەوەمان بێ کارمان پوخت و ڕێك‌وپێك بێ ، بەڵام ئەبێ ئەوەش بزانین لەبەر گەلێ هۆی‌وا کە لە سنوری دەسەڵاتی بنیادەم بەدەرن ، مرۆ بێ‌ناتەواویش نابێ . دیارە ئەم کارەی ئێمەش لەم قانونە بەدەر نییە .

وا جارێ پێشەکی ئێمە هەندێ ناتەواویی کارەکەی خۆمان ئەخەینە پێش چاو . بە دڵیش چاوەڕوانی ڕەخنەی خوێندەوارانین بۆئەوەی هەم ئێمەش لە کاری‌تری لەمەوپاشماندا کەڵك لەو ڕەخنانە وەربگرین و ، هەم کەسی‌تریش نەکەوێتە ئەو هەڵانەی ئێمەوە .

● ئەبو لەچاپ‌دانی سەرەتاکە بکەوتایەتە پاش لێ‌بونەوە لە چاپکردنی کتێبەکە خۆی بۆئەوەی پوخت‌تر و وردتر بێ . هەر بۆیەش دور نییە خوێندەوار جاروبار هەست بە وردە ناکۆکییەك لەنێوان هەندێ ڕای ناو سەرەتاکە و ناو کتێبەکەدا بکا . دیارە لە حاڵێکا کە ناکۆکیی‌وا هەبێ پشت بە ڕای ناو کتێبەکە ئەبەسترێ .

● لە ماوەی لێکدانەوەی شیعرەکاندا گەلێ بابەتی ــ وابزانین ــ بەبایەخمان دیارێ و دەس‌نیشان کردووە کە تائیستا کەس ئیشارەتی بۆ نەکردون . ئەگەر

* بەڵێ لە هەندێ نوسخەدا چەند حاڵەتێکی ئیشارەت‌کردن بۆ هۆی دانانی چەند پارچە شیعرێك هەیە وەك لە پەراوێزەکاندا ڕونمان کردووەتەوە ، بەڵام یا هەڵەن یا مەعنایەکی ئەوتۆ نابەخشن و ڕوناکییەکی‌وا نادەن بەدەستەوە .

سەرەتای کتێبەکەمان پاش لەچاپدانی دیـوان و لێکدانەوەکە بخستایەتە ژێر چاپ ، ئەو بابەتانەمان ئەخستە سەرەتاکەوە . بەڵام مادەم سەرەتاکە هەر لـە سەرەتادا چاپکرا ، هیچ نەبێ ئەبوٚ ئەو بابەتانەمان بە تیپی ڕەش لەچاپ بدایە ، تا بەئاسانی بدۆزرێنەوە .

● ئەبوٚ هەر لە سەرەتاوە ڕوٚنمان بکردایەتەوە کـەوا بەگوێرەی ڕێنوٚسـی ئێستای کوردیٚ وشە لەیەك چووە کوردییەکان بە سەنگ و تەرازوٚی جیناسی عەرەبیٚ ناکێشرێن ، چونکە لە کوردیدا تیپ جێگەی جوٚڵەی عەرەبیٚ ئەگرێتەوە. بۆیەش ، دوٚر نییە لە هەندێ شوێندا لە دیاریٚ کردنی جۆری جیناسدا کەوتبینە هەڵـەوە .

● وەك چوٚن نوٚسیومانە فلاٚنە بەیت لە فلاٚنە نوسخەدا نییە ، ئەبوٚ بشمانوتایە فلاٚنە پارچە شیعر لە فلاٚنە نوسخەدا هەیە و ، لە فلاٚنە نوسخەدا نییە ، هەرچەند ئەشتوانریٚ ئەمە بە بەراوردکردنی نوسخەکانا بزانریٚ .

● ئەبوٚ جیـاوازیی نوسخەکانمان لە پەراوێزێکیترا لە داوێـنی لاپەڕەوە بنوٚسییاتەوە ، تا ئەوکەسەی مەبەستی تەنها زانینی مەعنای بەیتەکانە ، کاتی خوٚی بە تەماشاکردنی جیاوازیی تێکستەوە نەباتەسەر .

● ئەبوٚ جیاوازییەکانمان بە ڕێنوٚسی کوٚنیش دەسنیشان بکردایە ، لەگەڵ دەسنیشان کردنیاندا بە ڕێنوٚسی نویٚ .

● ئەبوٚ ناوی ئەو نوسخانەمان بنوٚسیایە کە تێکستی شیعرەکان ، وەك ئێمە نوٚسیومانن‌تەوە ، لەو نوسخانەدا بەوجۆرەن . ئیستا هەر ئەوەندە ئەتوانـین بڵێین تێکستی شیعرەکان لە هەر بەیت و وشەیەکدا وەك تێکستی ئەو نوسخانەیە کە ناویان بەجۆرێکیتر نەهاتووە لە پەراوێزا .

● نەئەبوٚ ئەوەنـدە زوٚر بایەخ بە هەندێ جیاوازیٚ بدەین کـە لەڕاستیدا جیاوازیٚ نین و سروشتی ڕێنوٚسی کوٚن وایە ، وەك نەبوٚنی واوی عەطف یا یێی ئیضافە بەدوای هەندێ وشەوە .

● نەئەبوٚ ئەوەندە بایەخ بە هونەرەکـانی وشەئـارایی و جینـاس بدەین و لەبریتیی ئەوە ئەبوٚ خوٚمان بە لێکدانەوەی ئیستیعارە و تەشبیە و مەجازەکانەوە زیاتر خەریك بکردایە .

● ئەبوٚ نوسخەی (من)مان ، لە حاڵی پێویستیدا نەبیٚ ، نەکردایە بە پشتیٚ ، چونکە جیاوازییەکی ئەوتوٚی لە نوسخەی (کم) نییە .

محمدی مەلاکریم

ئاگاداریَ و ڕۆنکردنەوە

★ لەگەڵ شاعیری ناسك كاك حەمە عەلیَ مەدهۆشدا باسی شیعری نالیمان ئەكرد . ڕاستییەكی گەلیَ سادەی تیَگەیاندم كە بەداخەوە نە ئیَمە كەسمان بۆی چۆبۆین و نە ــ من بزانم ــ كەسیتریش خستۆیەتیە سەر كاغەز . ئەوەش ئەوەیە وشەی (ماڵیاوا) لە شیعری :

جەنانی وەك جینان كردم بە ماوا
(حەبیبە)ی (ماڵیاوا) ، ماڵی ئاوا

دا (ل ــ ١٢٢) ، ناوی دیَیەك نییە (حەبیبە)ی یاری (نالیَ) لەویَ ژیابیَ . مەبەست لە (ماڵیاوا) ، (ماڵی ئاوەها)یە ، واتە : حەبیبەیەك كە لە ماڵیَكی وەك دڵی منا ئەژیَ ، یاخوا هەمیشە ماڵی ئاوا بیَ كە دڵەكەی منە و ، هەرگیز دڵم لە خۆشەویستیی ئەو چۆڵ و خالیَ نەبیَ و كویَر نەبیَتەوە . م

★ دۆ وشەی (بۆ ڕیا) لە بەیتی :

ڕیشەكەی پان و دریَژە ، بۆ ڕیا خزمەت ئەكا
ظاهیرە هەركەس بە طۆل و عەرضی ڕیشیدا ڕیا

دا (ل ــ ١٢٨) ، ئەشگونجیَ (بۆریا) بیَ . (بۆریا) ئەو قامیشە باریكەیە ئەیكەن بە چیغ . واتە : سۆفیَ كە ڕیش ئەهیَڵیَتەوە و پەروەردەی ئەكا ، ڕیشەكەی بۆ ئەوە باشە بیكەن بە چیغ ...

★ وشەی (چەقیبۆ) لە بەیتی :

هیَند مونتەظیری تۆ بو هەتا چاوی سپیَ بۆ
نەرگس ، كە لەسەر یەك قەدەم و دیدە چەقیبۆ

دا (ل ــ ٣٧٧) ، ئەشگونجیَ بە (چەقی بۆ) بخویَنریَتەوە ، واتە دۆخی چەقینی هەبۆ .

★ هەندێ وشە وەك (طەلیسم) و (تەلیسم) و (طیلەسـم) و ، (عەشـق) و (عیشـق) و ، (طاق) و (تاق) و شتیوا ، وائەبێ بە شێوەی جیا جیا نوسراون . ڕێبازی ئێمە تێکڕا ئەوە بووە وشەی لە عەرەبییەوە هاتۆ و بە عەرەبییەتی ماو ، بە تیپەکانی خۆیان بنوسینەوە .

★ وائەبێ شێوەی نوسینەوەی وشـەیەك لە دۆ نوسخەدا جیـایە ، بەلام هەردولا لەوەدا کەوا وشەکە فلانە وشەیە ــ هاودەنگن . ئێمە بە پێویسـتمان نەزانیوە ئیشارەت بۆ دۆخیوا بکەین .

★ لەبەر بێکاتێ نەمانتوانی بەراوردێکی نوسخەکانی (عب) و (اح) و (من) و، (خا) و (خب) لەگەڵ ئەو پارچە شیعرانە بکەین کە پێش دەسکەوتنی ئـەو پێنج نوسخەیە لەچاپ درابۆن .

★ بەهۆی شوێنپێکەوتنی (هەڵەی باو)ەوە ئێمەش وشـەی (هەزار)ی بەمەعنا (بولبول)مان لەم دیوانەدا بە (هوزار) نوسیوەتەوە . بەڵکو لە گەلێ لادا هەندێ لە نوسخەکانیش (بۆر)یان بۆ (هێ)کە کردووە .. بەهۆی ئەم هەڵەیەوە گەلێ جار باسی جیناسی موحەڕڕەفمان لەنێوان (هەزار)ی بەمەعنا ژمارە و (هوزار)ی بەمەعنا بولبولدا کردووە . لێرەدا ئەمانەوێ بڵێین کەوا هەر باسێکی لەم چەشنە هەڵەیە و ، مەسەلەکە لەو حاڵەتانەدا کە وشەی (هەزار) بۆ دۆ مەعنا دەسبـدا ، لە تەوریـیە و لەطافەت بـەولاوە نییە . ئەوەنـدەی ئێمە شوێنی ئەم هەڵەیەمان دۆزیبێتەوە ، لەم لاپەڕانەدا هەیە : (٤٥ ، ٤٨ ، ١٤٤ ، ١٦٨ ، ٥٣٩ ، ٦٦١ ، ٦٦٤) .

★ بە هەڵە پارچە شیعری :

خاڵێ نییە ڕەشـماری دو زوڵفت لە بەلایێ
حەڵقەی شەڕییان بەستووە هەرییەکە لە لایێ

کە پارچەی هەژدەهەمە (ل ــ ٧٠٤) کەوتووەتە پێش پارچەی نۆزدەهەم و بیستەمەوە و ، ئەبۆ ئەم پارچەی بیستەم بووایە .

پێڕستی پارچە شیعرەکانی دیوانی نـالی

ژمارە	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپـەڕە

تیپی ئەلف

(١)	ئەی جیلوەدەری حوسن و جلەوکێشی تەماشا	٧٥
(٢)	ئەستێرە هەمۆ مەحوە لەنێو نوری قەمەردا	٧٩
(٣)	تا تایی سەری طوڕڕەیی پڕ پێچشی با دا	٨٣
(٤)	تەبەسسوم دەردەخا حوققەی دەم و جەوهەر لەنێو ئەودا	٨٧
(٥)	جۆشش و تابە لەنێو دیدەیی گریانمدا	٨٩
(٦)	گەر بێیە دەرێ ، سەروی ڕەوانی لە ئیرەمدا	٩٣
(٧)	ڕوخم ڕەنگینی ڕەنگی ڕۆمەتی ڕەنگینتە ، بازا	٩٥
(٨)	ئەحوەلی تەفرەقە نەظەر تەقوییەتی سەبەب دەکا	٩٧
(٩)	بولبولی طەبعم ئەوا دیسان ثەناخوانێ دەکا	١٠١
(١٠)	طەبعی شەککەرباری من ، کوردێ ئەگەر ئینشا دەکا	١٠٦
(١١)	پێم دەڵێن : مەحبۆبە خێل و قیچە ، مەیلی شەڕ دەکا	١٠٨
(١٢)	چاوەکەت ئاگر لە سینەی عاشقی میسکین دەکا	١١١
(١٣)	یا بدرُ علوّاً و ضیاءً و کمالاً	١١٤
(١٤)	حیرەتزەدە وا دیدە وەکۆ حەلقەیی دەر ما	١١٨
(١٥)	جەنانی وەك جینان کردم بە ماوا	١٢٢

ژماره	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپــەڕە
(١٦)	پەچەیی پەرچەمیـیو ، پرچی سیا	١٢٤
(١٧)	ڕیشەکەی پان و درێژە ، بۆ ڕیا خزمەت دەکا	١٢٨

تیپی بــێ

(١)	زولفەینی بە خەم مار و بە حەڵقەن وەکو عەقرەب	١٣٣

تیپی تــێ

(١)	ماتەم وەکو زولفەینی سییەهـ ، گرتی سەراپات	١٣٧
(٢)	چاوت لە برۆ یەعنی لەژێر طاقی نەظارەت	١٤٥
(٣)	مەکە ئیخلافی ئەو وەعدەی کە فەرمۆت	١٤٨
(٤)	ئەی سەروی بولەند قەدد و ، برۆ تاق و ، مەمك جۆت !	١٥٢

تیپی ثێ

(١)	عومری بێ حاصڵی من چۆ بە عەبەث	١٥٥

تیپی چیم

(١)	عیشقت کە مەجازێ بێ ، خواهیش مەکە ئیللا کچ	١٥٧

تیپی حێ

(١)	ساقی ! وەرە ڕەنگین کە بە پەنجە لەبی ئەقداح	١٦٤

تیپی دال

(١)	ابروان تو طبیبان دل افگارانند	١٦٨

تیپی ڕێ

(١) ئیلتیقای پۆلاوو ئاسن هەر نیزاعە و گیرودار ١٧٠
(٢) قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرۆر ! ١٧٤
(٣) سەیلی هیجرت بەردی بنچینەی لە ڕەگ هێنامەدەر ٢٠١
(٤) شەوی بەهاری جوانیێ خەوێ بو پڕ تەشویر ٢٠٤
(٥) تیر ناز نگەهك هەر دلە نیجەیری وار ٢١٧
(٦) نفس ساعت گیپی ایشلرسە گر یاد ایلە طاعتدر ٢١٩
(٧) آن زلف مشکبار بدان روی چون نگار ٢١٩

تیپی زێ

(١) خاو و بێخاوی دو زوڵفی خاوم از ٢٢١

تیپی ژێ

(١) هەی کەرێکم بو ، چپەیکەر ؟ طەیکەری هەوراز و لێژ ٢٢٤

تیپی سـین

(١) کە تۆ هاتی ، لە نەومیدیێ نەما بـاس ٢٣٠
(٢) لەکن ئەو جەوهەرە فەردە لە هەیولا نییە باس ٢٣٣
(٣) صابونی کەففی پێیە کەفی زاری چاپلوس ٢٣٧

تیپی طـێ

(١) مۆی سپیێ کردم بە شوشتن ئاوی عەینی شۆرە شەط ٢٤٢

تیپی قـاف

(١) قوربان ، مەحاڵە پێکەوەبن صەبر و ئیشتیاق ٢٤٨

ژمارە	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپــەڕە
(٢)	چییە گوارە گوناهی ، وا بە نەستەق	٢٥١

تیپی کاف

(١)	ئەی شۆخی بێ‌نیاز و گران‌ناز و غەمزە ســۆك	٢٥٥

تیپی میــم

(١)	بە هاوین جەستە خەستەی دەردی گەرمام	٢٦١
(٢)	ئەی تازە جەوان ! پیرم و ئوفتادەوو کەوتوم	٢٦٤
(٣)	حەناییی کردووە پەنجەی بە خوێناوی دڵی زارم	٢٧١
(٤)	دەورانییە ، وەك هێڵەکی سەودا ، سەری گێژم	٢٧٦
(٥)	عومرێکە بە میزانی ئەدەب توحفە فرۆشم	٢٨٠
(٦)	شەو هات و ئەمن مەستی خەیالاتی کەسێکم	٢٨٣
(٧)	ماچی دەمەکەی دامێ کە دامێ سەر و ماڵم	٢٨٦
(٨)	لایقی مەخزەنی طەبعە هەمو کەنزی غەزەلم	٢٨٨
(٩)	عەزیزم ، ڕۆحی شیرینم ، دو چاوم !	٢٩٣
(١٠)	گەر دەپرسێ من لەبەرچێ کەم دەخۆم	٢٩٥
(١١)	وەی کە ڕۆزەردی مەدینە و ڕۆسیاهی مەککە خۆم !	٢٩٩
(١٢)	دڵ دەڵێ سەیری چەمەن خۆشە ، جەوابی نادەم	٣٠٥
(١٣)	فاتیحە ! تەسخیرە شاری دڵ بە طابوری ئەلەم	٣٠٨
(١٤)	لەبت میم و ، قەدت ئەلف و ، زوڵف چیم	٣١٢
(١٥)	سوی مصر است مرا عزم از این لجەء غم	٣١٣

تیپی نــون

(١)	کە تۆی قیبلە ، دەمت ســا بێنە قوربان !	٣١٥

ژماره	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپــەڕە

(٢) ڕەفیقان ! من ئەوا ڕۆییم لەلاتــان ٣١٧
(٣) لە دوگمەی سوخمە دوێنێ نوێژی شێوان ٣٢٠
(٤) ئەهلی تەعدادی مەحاسین توسییان ٣٢٣
(٥) ڕەقیب و موددەعێ فیتنە و عیلاقەی جاوی جادوتن ٣٢٦
(٦) ئەم سەرسەری بازانە کەوا هەمسەری بومن ٣٣١
(٧) دوری لە من خستەوە بێ سەبەبێ یاری من ٣٣٣
(٨) خەندە و دەمی مەحبوبە کەوا زۆر نمەکینن ٣٣٧
(٩) ئەم طاقمە مومتازە کەوا خاصصەیی شــاهن ٣٤٠
(١٠) خەطات فەرمو کە خۆشە چین و ماچین ٣٤٥
(١١) بە جان سەختی‌یو دڵ بەردێ ، من و تۆ ٣٤٩

تیپی واو

(١) وەك قەفەس ئەم حوجرە کون تێیە کەوا گرتومیە نــاو ٣٥٥
(٢) هەرچەندە کە عومری خضر و جامی جەمت بو ٣٦٧
(٣) تا فەلەك دەورەی نەدا ـ صەد کەوکەبی ئاوا نەبو ـ ٣٧٠
(٤) دڵ شیشەیی پڕ خوێنی فیراقی ، فەرەقی بو ٣٧٥
(٥) دەرونم پڕ کەباب و دەردە بێ تۆ ٣٧٩
(٦) نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ ٣٨٠
(٧) زوڵفت کە لەسەر ڕو بە خەم و تابشە ئەمڕۆ ٣٨٤
(٨) شەوی یەلدایە ، یا دەیجورە ئەمشەو ٣٨٧

تیپی هــێ

(١) ساقێ ! بە مەیی کۆنە لەسەر عادەتی نەو بە ٣٩١

لاپــەڕە	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	ژمارە
٣٩٤	دەستم لە گەردەنی خۆت هەڵمەگرە ئەی (حەبیبە) !	(٢)
٣٩٨	خاڵی بەینی چاو و ئەبرۆت ئینتیخابی کاتیبە	(٣)
٤٠١	درونی لدار ال (شارزور) و بردە	(٤)
٤٠٦	لە دڵدا ئاتەشی عیشقت بڵێسەی میثلی تەندوورە	(٥)
٤١١	وەصفی ڕوخساری لە فیکری بەنی ئادەم بەدەرە	(٦)
٤١٥	ئەی ساکینی ڕیاضی مەدینەی مونەووەرە	(٧)
٤٤٨	سەراپای گوارە زەردی ترس و لەرزە	(٨)
٤٥٠	(حلقه در گوش)ی کەفی ڕەنگینی تۆیە ئەم دەفە	(٩)
٤٥٥	کەوا زەڕتایی یەکتایێ دەڵێی خورشیدی ئافاقە	(١٠)
٤٥٨	بە مەرگی خۆت قەسەم ، زاهید ، هەمۆ عومرت عوبوورێکە	(١١)
٤٦١	سەری هەر مۆی بەدەنم طەرزە تەمەنناییکە	(١٢)
٤٦٤	شاهێنی دو چاوت کە نیگا و مەیلی بەدانگە	(١٣)
٤٦٦	بنوارە وشکە صۆفی‌یو ڕەقصی بە هەلهەلە	(١٤)
٤٧٠	شکەنجی عەرض و طۆلی پێچی زوڵفت بێ‌سەرەنجامە	(١٥)
٤٧٤	سەودا زەدەکەی زوڵفت ، ئەزهاری لەکن پەشمە	(١٦)
٤٧٧	بایێ‌لە طەرەف قیبلەمەوە دێت و وەزانە	(١٧)
٤٨٢	ئەلا ئەی نەفسی بۆم ئاسا ، هەتاکەی حیرصی وێرانە !	(١٨)
٥٢٠	سوروشکی من کە لێڵاوە ، غوباری کۆە و هامۆنە	(١٩)
٥٢٤	دڵ سیاسەنگ نەبێ ، مائیلی خاکی وەطەنە	(٢٠)
٥٢٨	لەووەختەوە بیستۆمە دیتن بە قەدەر چاوە	(٢١)
٥٣٠	ئەو سیلسیلە وا میشکی خەطا نێوی براوە	(٢٢)
٥٣٢	زوڵفت بە قەدتدا کە پەرێشان و بڵاوە	(٢٣)
٥٣٨	تا لە من ئەو زوڵفە ڕێی بۆسە و کەناری گرتووە	(٢٤)

ژماره	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپـەڕە
(٢٥)	گوڵبنی قەددت لە قوببەی سینە غونچەی کردووە	٥٤٤
(٢٦)	گەرمێ و تەڕیی بەهارە کە پشکۆ کوژایەوە	٥٤٨
(٢٧)	سەری زوڵفت کە ڕشتەی عومری خضرە ، نیوە هەودایە	٥٥٦
(٢٨)	بیستم لە هەمۆ لایە مەیلی شەڕ و دەعوایە	٥٦١
(٢٩)	سەرمایەیی سەودا کە دەڵێن زوڵفی دو تایە	٥٦٣
(٣٠)	موشەخخەص لەشکری خەططت لەسەر تەسخیری باڵایە	٥٦٥
(٣١)	ئەڵڵا .. ئەڵڵا .. کە چ عەقڵ و چ کەماڵێکی هەیە	٥٧١
(٣٢)	عاشقی بێدڵ دەناڵێ ، مەیلی گریانی هەیە	٥٧٢
(٣٣)	بەرگی دنیا هێندە کورت و کۆنەوو بازاڕییە	٥٧٨
(٣٤)	با ڕەفیقانم بکەن شینم کە وەقتی زارییە	٥٨٣
(٣٥)	بیدی مەجنۆنە وجۆدم لە هەمۆ بەر بەرییە	٥٨٥
(٣٦)	صەوتی نەغمەی بولبولە ، یا چەهچەهەی خڕخاڵیە	٥٨٨
(٣٧)	لەوکەسە دینی ئەتۆ نوری دڵ و ئیمانیە	٥٨٨
(٣٨)	ئاخ لەگەڵ ئێمە (حەبیبە) سەر و پەیوەندی نییە	٥٩٢

تیپی یـێ

(١)	حەریقی ضیقی زیندانم ، نەسیمی صوبحدەم با بێ !	٥٩٧
(٢)	(مەستۆرە) کە حەسناوو ئەدیبە بە حیسابێ	٦٠٣
(٣)	خۆشا ڕەندێ لە دنیا بێ موبالات و موجەڕڕەد بێ	٦٣٠
(٤)	لە چاوی (ڕۆدبار)م (نوری) دیتن وەقتە تاریێ بێ	٦٣٣
(٥)	ئەی قەلعەیی ماهم کە دەڵێی ئەوجی بورۆجی !	٦٣٧
(٦)	گەر بازی نەظەربازی ، لەم دەست و نیگارەت چێ !	٦٤٢
(٧)	ئەی خەستەیی چاوت هەمۆ ئاهۆیی تەتارێ !	٦٤٧

ژمارە	نیوەی یەکەمی یەکەم دێڕی هەر پارچە شیعرێك	لاپــەڕە
(٨)	بێ جوێ بونەوەیێ ، زەخم و برین و ئەثەرێ	٦٥٠
(٩)	ساقیێ ! وەرە ، مەیخانەیی دڵ کۆنە ڕەحیقی	٦٥٥
(١٠)	(بَرِقَ الْبَصَر) لەبەر بەرق تەلەئلولی لەئالیێ	٦٥٧
(١١)	بنوازە نەوبەهار و فوتوحاتی گوڵشەنی	٦٦٢
(١٢)	قەدری من چەندە لەلای دەوڵەتی دنیایی دەنێ ،	٦٦٧
(١٣)	موساویێ وەك یەك و لوڵن لە هەردوولاوە زولفەینی	٦٧٤
(١٤)	نەفەس بگرە لە هاتوچویی خۆڕاییێ هەتا ماوی	٦٧٩
(١٥)	گوڵ کە یاغیێ و دەم دڕاو بوو ، کەوتە لاف و ڕەنگ و بۆی	٦٩١
(١٦)	تەشریفی نەوبەهارە کە عالەم دەکا نوێ	٦٩٧
(١٧)	یار دڵی خوێنین و چاوی پڕ لە گریانی دەوێ	٧٠١
(١٨)	خاڵیێ نییە ڕەشماری دو زوڵفت لە بەلاییێ	٧٠٤
(١٩)	وەرە ساقیێ ! بە شین و نەدب و واوەی	٧٠٧
(٢٠)	(بِحَمْدِ اللّه) دو چاوی یارم ئۆخەی	٧١١

پرژ و بڵاو

(١)	بڕێ پارچەی غەزەل یارم ، کەوای کرد	٧١٥
(٢)	یك نیم رخت (أَلَسْتُ مِنْكُم بِبَعِید)	٧١٥
(٣)	گۆشتی قەڵەو حوققە بە چواردە پارە	٧١٦
(٤)	وەك دوڕ و یاقوت نەقشە : دندان و لەبی ئاڵی	٧١٧
(٥)	بدور دایری فنجانْ چینی	٧١٧

ڕاستکردنەوەی هەڵەکانی چاپ

ڕاستکردنەوەکەیان	دێڕ	لاپەڕە	هەڵەکان
نەبوو	١	٦	نەبوو
١٣١٠ ی	٢١	١٢	١٣١٢ ی
زوربەی	٢٣	١٣	هەمۆ
کولخەنی	٥	١٩	گوڵخەنی
کولخەنی	٧	١٩	گوڵخەنی
کولخەنی	٩	١٩	گوڵخەنی
لەشکرکەشیی	١٢	٣٩	لەشکرەکەشیی
نەما	٢٣	٤٤	بیە
باس	٣	٤٥	باث
نالە	٢٢	٤٥	ناڵە
تەکەللوم	٩	٤٨	تەکللوم
باس	١٣	٥٢	باث
باس	١٤	٥٢	باث
بەمایەی	١٥	٦٨	مایەی
پیتی	٢	٧٥	تیپی
گەورەییی	١٧	٧٥	گەورەیێ
لەرزێ	٥	٨٣	لەرزی
لەرزێ	٢٥	٨٣	لەرزی
قوت	٦	١٠٢	قۆت
خۆردا	٢٤	١٠٩	خوڕدا
—	٢٢ و ٢٣	١١١	بەڵام.. تاد دێڕی پاشەوەی
هەیە	٢٤	١١١	هەبۆن
بۆنخۆشییەکەی	٧	١١٢	بۆنخۆششییەکەی
—	١٣ و ١٤	١١٢	بەڵام.. تاد دێڕی پاشەوەی

هەڵەکان	لاپەڕە	دێڕ	ڕاستکردنەوەکەیان
نوسرابۆ	١١٣	٢٣	نوسراوە
بـۆك	١١٧	٢٩	بـۆك
کـۆر	١٦٠	٨	کوڕ
کـۆڕ	١٦٢	٨	کوڕ
١٣١٦ ی	١٧٠	١٢	١٣١٠ ی
١٨٩٨ – ١٨٩٩ ی	١٧٠	١٣	١٨٩٢ – ١٨٩٣ ی
جوڕە	١٧٠	٢٢	جۆرە
شێوەسۆر	١٧٨	١٤	شیوەسۆر
داخو	١٨٨	٣	داخـۆ
تەهی	٢٠٠	٢٠	تیهی
غەییەوە	٢٠١	٧	غەیبەوە
پێنج	٢٠٥	٦	شەش
٤	٢١٧	٣	٥
٤	٢١٧	٣١	٥
٥	٢١٩	١	٦
٦	٢١٩	٤	٧
٥	٢١٩	١١	٦
٦	٢١٩	٢٦	٧
شیعرەکانی	٢٣٠	١٠	شیعرەکانیان
ڕێی تێ چێ	٣٠٣	٢٨	ڕێی تێ ئەچێ
ئەبەر	٣٠٧	١٨	ئەبەر .
تەتڵەسی	٣٤٣	٢٨	ئەتڵەسی
جەمجا .	٣٧٤	٢٦	جەمجـا :
بەستوون	٤٤٤	٨	نەبەستوون
ئـاهی :	٤٤٧	٦	ئـاهی
شەهسەوارەیی	٤٤٧	١٧	شەهسەوارەیی .
کُفٌ	٤٥٠	٥	کُفَ
بژانگە :	٤٦٤	٢٥	بژانگە
(«پەراوێز»)ی	٤٦٩	١٥	(«پەراوێزی»)
بچکۆلەبە	٤٩٤	١٧	بچکۆلەیە
حەی :	٤٩٧	٢٦	حـەی
موعجیزە :	٥٠٩	٣	موعجیزە .
شێرانە	٥١١	٢٥	شێرانە .

هەڵەکان	لاپەڕە	دێڕ	ڕاستکردنەوەکەیان
نیـدا	٥١٥	٣	تێدا
لێلاوو ..	٥٢١	١٤	لێلاو و .
لەراستیشدا	٥٤٨	٢٧	لەڕاستییشدا
بـی	٥٩٧	٣	بـێ
بەمجۆرەیە .	٦٦٠	٣٢	بەمجۆرەیە :
(هێمنی)	٦٦٦	٢٩	(ئەیمەنێ)
(« پەراوێزی » خا) و (عم) و (کم) و (گم)ه .	٦٨٦	١٩	(عم) و (کم) و (گم) و («پەراوێزی» خا)یە .

★ ★ ★

(٢٠٠٠) دانە لەمکتێبە لەچاپدراوە
دەستپێکردنی لەچاپدان ١٩٧٦/١/١٠
لێبوونەوە لە چاپ ١٩٧٦/٨/٣١

لە کتێبخانەی نیشتمانیدا
ژمارە (٨٠١)ی ساڵی ١٩٧٦ی دراوەتێ

A PUBLICATION OF THE KURDISH ACADEMY

THE COLLECTION OF NALI'S POETRY

((MALA KHDR AHMAD SHAWAYS MIKAILI))

COLLATED AND EXPLAINED
BY
MALA ABDULKAREEM MUDARRIS
&
FATIH ABDULKAREEM

REVISED BY
MUHAMMAD I MALA KAREEM
ASSOCIATE MEMBER OF THE KURDISH ACADEMY

Kurdish Academy Press
BAGHDAD
1976